

**Uluslararası
Geçmişten Günümüze
Karabük ve Çevresinde
Dini, İlmî ve Kültürel Hayat
Sempozyumu**

karbuksempozyum2019.karabuk.edu.tr
karbuksempozyum2019@karabuk.edu.tr

**11-12
Ekim
2019**

**Uluslararası
Geçmişten Günümüze
Karabük ve Çevresinde
Dini, İlmî ve Kültürel Hayat
Sempozyumu**

Sempozyum Bildiri Kitabı

karbuksempozyum2019.karabuk.edu.tr
karbuksempozyum2019@karabuk.edu.tr

KONGRE
KOORDİNASYON
BİRİM

EDİTÖRLER:

Dr. Öğretim Üyesi Ayhan IŞIK

Dr. Öğretim Üyesi Tuğba AYDENİZ

Dr. Öğretim Üyesi İbrahim Hakkı İMAMOĞLU

*Yayımlanan yazıların içerikleriyle ilgili her türlü bilimsel ve hukuki sorumluluk yazar veya yazarlarına aittir.

ONUR KURULU

Prof. Dr. Refik POLAT (Karabük Üniversitesi Rektörü)
Prof. Dr. Fahrettin ATAR (Karabük Üniv. İlahiyat Fakültesi Dekanı)
Prof. Dr. H. Kâmil YILMAZ (Önceki İstanbul Müftüsü)
Prof. Dr. Mehmet Emin MAŞALI (İstanbul Müftüsü)

DÜZENLEME ve YÜRÜTME KURULU

Dr. Öğretim Üyesi Ayhan IŞIK (Kurul Başkanı)
Dr. Öğretim Üyesi İbrahim Hakkı İMAMOĞLU
Dr. Öğretim Üyesi Mustafa YILDIZ
Doç. Dr. Tuğrul TEZCAN
Dr. Öğretim Üyesi Nevzat SAĞLAM
Dr. Öğretim Üyesi Şükrü MADEN
Dr. Öğretim Üyesi Tuğba AYDENİZ

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Refik POLAT
Prof. Dr. Fahrettin ATAR
Prof. Dr. Mustafa YAŞAR
Prof. Dr. Zeki TEKİN
Prof. Dr. Murat AĞARI
Prof. Dr. Hür Mahmut YÜCER
Prof. Dr. Mücahit COŞKUN
Doç. Dr. Halim GÜL
Doç. Dr. Hamdi KIZILER
Doç. Dr. Öğretim Üyesi Mustafa Selim YILMAZ
Dr. Öğretim Üyesi Yakup KOÇYİĞİT
Dr. Öğretim Üyesi Ayhan IŞIK
Dr. Öğretim Üyesi İbrahim Hakkı İMAMOĞLU
Dr. Öğretim Üyesi Nevzat SAĞLAM
Dr. Öğretim Üyesi Mustafa YILDIZ
Dr. Öğretim Üyesi Zeynep ÖZCAN
Dr. Öğretim Üyesi Mustafa YİĞİTOĞLU
Dr. Öğretim Üyesi Ömer Faruk HABERGETİREN
Dr. Öğretim Üyesi Mustafa GÖREGEN
Dr. Öğretim Üyesi Mahmut Sami ÇÖLLÜOĞLU
Dr. Öğretim Üyesi Tuğba AYDENİZ
Dr. Öğretim Üyesi Şükrü MADEN
Dr. Öğretim Üyesi Aladdin GÜLTEKİN
Prof. Dr. Jaime De Pablo VALENCIANO (Universidad De Almeira)
Prof. Dr. Jose Ramos Pires MANSO (Universidade De Beira)
Prof. Dr. Jose Luis MIRALLO (University of Zaragoza)
Prof. Dr. Georgi MARINOV (University of Economics Varna)
Prof. Dr. İ. Erkinay TOKTOGULOVA (İ. Razakov Kırgız Devlet Teknik Üniv)
Prof. Dr. Mohammad ORAYF (King Abdulaziz University)
Prof. Dr. S. Nur KERİMKULOVIÇ (İ. Razakov Kırgız Devlet Teknik Üniv)
Prof. Dr. Omirkhan ABDILMANULY (Al-Farabi Kazakh National University)
Prof. Dr. Aboubacar Abdullah SENHORE
Prof. Dr. Mahamat BARKA (Çad Ndjamena Üniversitesi Rektörü)

Prof. Dr. Bahtiyor TURAEV (Semerkand Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. Zaylabidin ACİMAMATOV(Oş Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. İlhamcan BEKMIRZAYEV(Özbekistan Uluslararası İslam Akademisi)
Doç. Dr. Ali JUSUBALIEV (Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Doç. Dr. Shumkar MASIRALIEV (Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Assoc. Prof. Saim KAYADİBİ (International Islamic University Malaysia)
Assoc. Prof. Maciej MILCZANOWSKI (Information Technology University)
Assoc. Prof. Ihor HURAK (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University)
Dr. Shukurillo UMAROV(Özbekistan Bakanlık kurumu altındaki İmam Buhari
uluslararası araştırma merkezi başkan yardımcısı)
Dr. Mayrambek TAGAEV (Oş Devlet Üniversitesi Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü
İlahiyat Fakültesi)
Dr. Atabeg GALMAMATOV (Oş Devlet Üniversitesi Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü
İlahiyat Fakültesi)
Dr. Öğr. Görevlisi Aaitmamat KARIEV (Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Osama RAYIS(Africa City of Technology)
Shovosil ZIYODOV (Uluslararası İmam Buhari Araştırma Merkezi)

SEKRETERYA

Arş. Gör. Oğuz BOZOĞLU
Arş. Gör. Yusuf KARATAY
Arş. Gör. Ufuk DEVECİ
Arş. Gör. Mustafa ERDEMLİ
Arş. Gör. Ayşe Betül ALGÜL
Arş. Gör. İpek ŞENGÜL
Arş. Gör. Büşra ÖZASLAN

Karabük Üniversitesi Yayınları- 51

ISBN: 978-605-9554-46-6

30 Aralık 2019

KARABÜK

İçindekiler

SUNUŞ.....	6
SEMPOZYUM AÇILIŞ KONUŞMALARİ	8
Dr. Öğretim Üyesi Ayhan IŞIK	8
Prof. Dr. Fahrettin ATAR	9
Prof. Dr. Mehmet Emin MAŞALI	10
Prof. Dr. Refik POLAT	11
BİLDİRİLER.....	12
1845 (MİLADÎ) YILINA AİT CİZYE DEFTERLERİNE GÖRE SAFRANBOLU VE BARTIN KAZALARINDA VERGİ SİSTEMİ	12
Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir ATAR	12
KBÜ MİSAFİR ÖĞRENCİLERİNİN MEMNUNİYET VE TÜRKİYE DİNDARLIK ALGISİ	23
Ahmet Canan KARAKAŞ, Mustafa ERDEMLİ	23
MECELLE-İ AHKÂM-I ADLİYE HEYETİ AZASI AHMET HİLMİ EFENDİ.....	30
Ahmet ÖZDEMİR.....	30
HOKAND HANLIĞI VE SAFRANBOLU ŞER'İYYE SİCİLLERİNİN MUHTEVÂSİ AÇISINDAN MUKAYESESİ (XVIII-XIX ASIRLAR)	36
Dr. Öğr. Gör. Aıtımamat KARIEV	36
“MUHAMMED B. PIR ALI EL-BIRGIVÎ'NİN İZHÂRU'L-ESRÂR'I İLE SEYYİD ALI BORLULU'NUN “ZUBDETU'L-EZHÂR” ADLI ESERİNİN MUKAYESELİ İNCELENMESİ”	54
Dr. Öğr. Üyesi Aladdin GÜLTEKİN	54
H. 1260-61/ M. 1844-45 TARİHLİ 04512 NUMARALI TEMETTUAT DEFTERİNE GÖRE BULAK KÖYÜ'NÜN SOSYO-EKONOMİK YAPISI	65
Ali BIYIK.....	65
Zeki TEKİN	65
SAFRANBOLU TÜRKÜLERİNİN MAKAM YÖNÜNDEN TAHLİLİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA	78
Ali Kerim ÖNER	78
KARABÜK İLİNİN İDARİ COĞRAFYASI	113
Prof. Dr. Ali ÖZÇAĞLAR	113
SAFRANBOLU NÂİBİ MEHMET TEVFİK EFENDİ VE	132
KELÂM ESERLERİ	132
Ayhan IŞIK	132
KARABÜK İLİ SAFRANBOLU İLÇESİ PERDE VE SEDİR DANTELLERİ	166

Aysen SOYSALDI.....	166
Meltem GÖKSEL.....	166
SAFRANBOLULU HACI ŞERİF AHMED REŞİD PAŞA’NIN RÛHU’L-MECELE İSİMLİ ESERİNDE ZARÛRET PRENSİBİNE DAİR YORUMLARI	180
Ayşe Betül ALGÛL	180
SAFRANBOLU SİCİLLERİNDE KADINLARIN TARAF OLDUĞU MİRAS BELGELERİNİN İNCELENMESİ (XIX. YÜZYILIN SON ÇEYREĞİ)	190
Dr. Ayşe ŞİMŞEK.....	190
KARABÜK VE ÇEVRESİ BASIN YAYIN HAYATINA AİT BİR DURUM TESPİTİ: 1930-2019.....	213
Berrin SARITUNÇ.....	213
SAFRANBOLU TÜRKÜLERİNİN KONULARINA GÖRE TASNİFİ VE GÜNÜMÜZ YÖRE İCRÂCILARI	238
Öğr. Gör. Can DOĞAN.....	238
SAFRANBOLU EVLERİ’NDEKİ AHŞAP SÜSLEMELER VE EŞARP’A YANSIMASI	247
Arş. Gör. Ebru ÇATALKAYA GÖK	247
TEMETTUAAT DEFTERİNE GÖRE SAFRANBOLU KARIT KÖYÜNÜN SOSYO–EKONOMİK YAPISI.....	255
Ebru SEZGİN.....	255
SANAT VE TERAPİ’DE RENK: HADRİANOUPOLIS MOZAIKLERİ VE RENKLERİ	266
Eda ÖZ ÇELİKBAŞ.....	266
PAPHLAGONİA’DA BİR PİSKOPOSLUK MERKEZİ: HADRİANOUPOLİS ANTİK KENTİ.....	276
Ercan VERİM	276
HADRİANOUPOLİS KİLİSE C MOZAIKLERİ KONUSUNDA BİR ÖN DEĞERLENDİRME	290
Ersin ÇELİKBAŞ	290
MEŞHAT ARŞİVİ’NDEKİ SAFRANBOLU İLE İLGİLİ DEFTERLER VE BELGELER	296
Esra YILDIZ	296
2116 ve 2123 NUMARALI SAFRANBOLU ŞER’İYYE SİCİLLERİNİN YARGILAMA HUKUKU AÇISINDAN İNCELENMESİ	308
Prof. Dr. Fahrettin ATAR	308
SAFRANBOLU EVLERİNDEKİ KALEMİŞİ SÜSLEME MOTİFLERİ	320
Ferah ŞAVKAR.....	320
Oğuzhan KABALCI	320
TEMETTUAAT DEFTERİNE GÖRE SAFRANBOLU KAZASI, BOSTANBÜKÜ KARYESİ’NİN SOSYO – EKONOMİK YAPISI	336
Feride EKŞİ.....	336
SAFRAN BİTKİSİ İLE TEKSTİL YÜZEY TASARIMI	345
Arş. Gör. Dr. Gözde UZGİDİM	345
TÜRK MÛSİKİSİNDE “GÛLÇİN YAHYA BİÇİM TAHLİLİ YÖNTEMİ” ve	353

SAFRANBOLU TÜRKÜLERİNDEKİ UYGULAMASI.....	353
Prof. Dr. Gülçin YAHYA KAÇAR.....	353
SAFRANBOLULU MEHMED EMİN EFENDİ'NİN ESERLERİNDE	369
EVLE İLGİLİ METAFORLAR	369
Gülten KÜÇÜKBASMACI.....	369
MECLİS-İ MEŞÂYİH DEFTERLERİNDE ADI GEÇEN SAFRANBOLULU SUFİLER	381
Doç. Dr. Halim GÜL.....	381
SAFRANBOLULU BİR SÜFÎ OLAN SADIK VİCDANÎ'NİN ŞERİAT- TARİKAT ANLAYIŞI.....	396
Doç. Dr. Hamdi KIZILAR.....	396
KARDEMİR ÖLÇEĞİNDE TÜRKİYE'NİN DEMİR-ÇELİK SEKTÖRÜNÜN REKABET ANALİZİ	404
Doç. Dr. Hayrettin KESGİNGÖZ	404
OSMANLI SON DÖNEMİ KARABÜK ve ÇEVRESİ MÜFTÜ ATAMALARI ve TOPLUMSAL HAYAT	410
İbrahim Hakkı İMAMOĞLU	410
ÖZBEKİSTAN CUMHURİYETİ BİLİMLER AKADEMİSİ EL YAZMALARİ ARŞİVİNDEKİ HACNÂME EL YAZMALARININ İNCELENMESİ ÜZERİNE (ORTA ASYALI HACILARIN HATIRAT DEFTERLERİNİN İNCELENMESİ (XIX-XX YY.)....	421
Doç. Dr. İlhamcan BEKMİRZAYEV	421
AHMED REŞİD PAŞA'NİN İMÂM-I A'ZAM'IN SİYÂSÎ TERCÜME-İ HÂLİ ESERİ VE DEĞERLENDİRMESİ.....	431
İsmail BİLGİLİ.....	431
SİKKE BULUNTULARI IŞIĞINDA HADRIANOUPOULİS KİLİSE C YAPISI	442
Kasım OYARÇİN.....	442
ÜNİVERSİTE GENÇLİĞİ BAĞLAMINDA SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ KARABÜK SOSYO-KÜLTÜREL VE DİNÎ HAYATINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ	452
Prof. Dr. Mehmet DALKILIÇ	452
TÜRKİYE DİYANET VAKFININ TARİHÇESİ VE FAALİYETLERİ	464
Mehmet Fatih SÖNMEZ.....	464
SAFRANBOLU TÜRKÜLERİNDE USÛL	470
Prof. Dr. Mehmet GÖNÜL	470
SAFRANBOLULU ALİ B. İBRÂHİM (EZ-ZA'FERÂNÎ) EFENDİ'NİN ÂYETÜ'L-KÛRSÎ HAKKINDAKİ RİSÂLESİ	485
Dr. Öğr. Üyesi M. Sami ÇÖLLÜOĞLU.....	485
SAFRANBOLULU MEHMET EMİN HÂLVETÎ'NİN MİR'ÂTÜ'L-ÂŞİKÎN'DEKİ.....	500
MANZÛMELERİNDE 'SEYR u SÛLÛK'	500
Murat AYAR	500
SAFRANBOLULU HACI REŞİD PAŞA'NİN FIKIH TARİHİNE BAKIŞI -RÛHU'L-MECELLE'NİN MUKADDİMESİ ÖZELİNDE-.....	508
Doç. Dr. Murat ŞİMŞEK.....	508

SAFRANBOLU İZZET MEHMED PAŞA VAKFI'NA AİT HİCRİ 1224 (MİLADİ 1809-1810) TARİHLİ MUHASEBE DEFTERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	522
Mustafa CAN.....	522
YAYGIN VE YEREL BASINDA KARDEMİR'İN KURULUŞ SÜRECİ.....	534
Mustafa İNCE	534
SAFRANBOLU VE ÇEVRESİNDE TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE DİNLER	550
Mustafa YİĞİTOĞLU.....	550
SAFRANBOLU'NUN YETİŞTİRDİĞİ ÜÇ MÜMTAZ ÂLİM; AHMED RIFAT, HÜSEYİN FEVZİ VE MEHMED KÂMİL EFENDİ	556
Dr. Öğr. Üyesi Nevzat SAĞLAM.....	556
TARIM SEKTÖRÜNÜN TEMEL SORUNLARI VE İSTİHDAM YAPISININ ANALİZİ	571
KARABÜK İLİ ÖRNEĞİ	571
Nihat ALTUNTEPE	571
2116 NUMARALI SAFRANBOLU ŞER'İYE SİCİLİNE GÖRE	579
DEVLETİN PİYASALARA MÜDAHÂLESİ.....	579
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk HABERGETİREN.....	579
CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE SAFRANBOLU'DA SAFRAN YETİŞTİRİCİLİĞİ (1923- 1990)	589
Recep ARSLAN	589
HACI ŞERİF AHMED REŞİD PAŞA'NIN (Ö. 1918) RUHU'L-MECELLE ADLI ESERİNDE MECELLE'NİN 14 VE 39. MADDELERİNE GETİRDİĞİ ŞERHLER.....	598
Recep DEMİR	598
KLASİK ŞİİRDE ÂŞIKLARI SEVDA RENGİNE BOYAYAN	613
BİR HASTALIK ÇİÇEĞİ: "SARI SAFRAN"	613
Dr. Öğr. Üyesi Selim GÖK.....	613
XIX. YÜZYILDA SAFRANBOLU'DA PARA VAKIFLARI	620
Selma Turhan SARIKÖSE	620
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE SAFRANBOLULU MİLLETVEKİLLERİ VE SİYASİ FAALİYETLERİ	632
Serhat SİPAHİ.....	632
İSLAM UYGARLIK GELİŞMESİNDE TÜRK ÂLİMLERİ VE SULTANLARININ BÜYÜK HİZMETLERİ	647
Dr. Shukurillo UMAROV,	647
TARİHTE İNSAN-MEKÂN ETKİLEŞİMİNİN SAFRANBOLU KENTLEŞME KÜLTÜRÜNE ETKİSİ.....	656
Uzm. Sinan DOĞAN.....	656
KARABÜK'ÜN MANEVİ KURUCUSU ARİF SULTAN.....	667
Şenol SUSOY	667
HADİSLERİ AÇISINDAN SAFRANBOLULU MEHMED EMİN EFENDİ'NİN <i>MİR'ÂT</i> VE <i>MİZÂN</i> 'I.....	682
Dr. Öğr. Üyesi Taha ÇELİK	682

OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMLERİNDE SAFRANBOLU'YA YAPILAN SÜRGÜNLER.....	695
Tahir BİLİRLİ	695
BİR SÛRE ÜZERİNDEN KUR'ÂN'I TEFSİR ETMEK: SAFRANBOLU NÂİBİ, MÜFTÎ, ADALI HOCA VE VÂKIA SÛRESİ TEFSİRİ	704
Tuğrul TEZCAN	704
SAFRANBOLU TÜRKÜLERİNİN MAKAM UNSURLARI BAKIMINDAN TAHLİLİ.....	714
Vasfi HATİPOĞLU	714
SAFRANBOLULU MEHMED EMİN ŞÜKRÜ EFENDİ'NİN MİR'ATÜ'L-AŞİKÎN İSİMLİ ESERİNDE ZİKDETTİĞİ HADİSLERİN TAHLİLİ.....	724
Dr. Öğr. Üyesi Yakup KOÇYİĞİT	724
TÜRKİYE DİYANET VAKFI- OŞ DEVLET ÜNİVERSİTESİ/KIRGIZİSTAN İŞ BİRLİĞİ ÇERÇEVESİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN FAALİYETLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME.....	741
Doç. Dr. Zaylabidin ACİMAMATOV	741
ÇEŞMELERDE MAŞALLAH'IN YERİ:	752
SAFRANBOLU ÖRNEĞİ	752
Zeliha Mahinur AYDINLATAN.....	752
Dr. Zeynep Mehlika ULUÇAM KIRBAĞ.....	752

SUNUŞ

“Geçmişten Günümüze Karabük ve Çevresinde Dini, İlmî ve Kültürel Hayat” konulu uluslararası sempozyum, Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ile Türkiye Diyanet Vakfı İstanbul Şubesi tarafından 11-12 Ekim 2019 tarihleri arasında Karabük’te gerçekleştirilmiştir. Diyanet Vakfı İstanbul Şubesi’nin katkılarıyla düzenlenen bu sempozyum, KBÜ İlahiyat Fakültesi’nin düzenlediği uluslararası ilk bilimsel toplantıdır. *“Yaptığımız, yapacağımızın teminatıdır”* sözü meşhurdur. Genç fakültemizin düzenlediği ilk ve çok kapsamlı olan bu sempozyum, İlahiyat Fakültesi’nde bundan sonra düzenlenecek sempozyumların teminatı olarak değerlendirilmelidir.

Türkiye’nin sanayi şehri olarak bilinen Karabük, Hadrianapolis Antik kent kalıntılarında başlamak üzere Roma dönemine, Candaroğlu Beyliği’ne ve Osmanlı Devleti’ne kadar birçok devlete ve medeniyete ev sahipliği yapmıştır.

Karabük’ün kadim ilçelerinden biri olan Safranbolu Türk-İslam egemenliğine geçtikten sonra ilim ve kültür merkezi olmuştur. Safranbolu, cami, medrese, han, hamam, tekke ve dergâhlarıyla meşhur olmuştur. Yetiştirdiği ilim ve fikir adamlarıyla da isminden söz ettirmiş ve UNESCO Dünya Miras Listesi’nde yer almıştır. Safranbolu kazasının mahkeme kayıtları, bu ilçede yetişmiş Osmanlı dönemi âlimlerinin yazma, telif ve tercüme eserleri ve bu âlimlerin hayat hikâyeleri üzerine yapılacak araştırmalar, ilim literatürü için paha biçilmez bir önemi haizdir.

Bünyesinde Demir-Çelik Fabrikalarını barındıran Karabük şehri, yakın geçmişin iktisadî hayatında önemli bir yere sahip olmuş, Türkiye ekonomisine ve sanayiine önemli katkısı olmuştur. Karabük bir sanayi şehri, Safranbolu, Eskipazar, Eflani gibi ilçeleri de kültür kentleri olarak incelenmeyi hak etmektedir.

Sempozyumun açılış konuşmaları, 11 Ekim 2019 tarihinde 15 Temmuz Şehitler Konferans Salonu’nda Üniversite Rektörü Prof.Dr. Refik Polat, İstanbul Müftüsü Prof.Dr. Mehmet Emin Maşalı, İlahiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Fahrettin Atar ve Sempozyum Düzenleme ve Yürütme Kurulu Başkanı Dr. Öğretim Üyesi Ayhan Işık tarafından yapılmıştır. Açılış konuşmalarının akabinde iki oturum şeklinde yurtdışı oturumları yapılmıştır. Bu oturumların ilkinin Türkiye’nin eski Çad-Encemine Büyükelçisi ve halen İstanbul Medeniyet Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Ahmet Kavas ve ikinci oturumu İstanbul Müftüsü Prof. Dr. Mehmet Emin Maşalı yönetmiştir. Bu oturumlarda yurt dışından çeşitli üniversitelerden davetli konuşmacı olarak gelen öğretim üyeleri bildirimlerini sunmuşlardır. Sunulan tebliğlerden Fransızca olanların simultane tercümeleri Prof. Dr. Ahmet Kavas ve İngilizce olanlar ise araştırma görevlisi Hacer Gergin tarafından yapılmıştır. Davetli olduğu halde sempozyuma iştirak edemeyen Özbekistan’dan Prof. Bekmirzaev İlkhomjon’un tebliğini Fakültemiz Dr. Öğretim Görevlisi Aytmammat Kariev sunmuştur. Sempozyum davetimize yurt dışından icabet ederek bizleri onurlandıran Çad Cumhuriyeti Yükseköğretim Bakanı ve N’Djamena Üniversitesi Rektörü Prof. Mahamat Barka, Sudan Teknokent Müdürü Dr. Usame Reis, Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi’nden Assoc Prof. Dr. Azhımatov Zailabidin, Assoc. Prof. Shukurillo Umarov, ayrıca IRCICA’dan Prof. Abubekir Abdullah Senghore sempozyuma katılmaktan

duydıkları memnuniyeti dile getirerek, organizasyonun başarısından dolayı tebriklerini ve takdirlerini sunmuşlardır. Türkiye'nin muhtelif üniversitelerinden gelen öğretim üyelerinin yanı sıra sempozyuma Gaziosmanpaşa Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Bünyamin Şahin, İstanbul Müftüsü Prof. Dr. Mehmet Emin Maşalı, Türkiye'nin eski Çad-Encemine Büyükelçisi ve halen İstanbul Medeniyet Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Ahmet Kavas ve Karabük İl Müftüsü, İl Milli Eğitim Müdürü, İl Emniyet Müdürü gibi üst düzey yöneticiler, akademisyenler, öğrenciler ve çok sayıda davetli katılmıştır.

Sempozyumun öğleden sonraki oturumları 11-12 Ekim 2019 tarihlerinde İlahiyat Fakültesi'nin iki konferans salonu ve iki amfisinde devam etmiştir.

Sempozyum Düzenleme ve Yürütme Kurulu başkanlığını Dr. Ayhan Işık üstlenmiş, Düzenleme ve Yürütme Kurulu'nda Dr. İbrahim Hakkı İmamoğlu, Dr. Mustafa Yıldız, Doç. Dr. Tuğrul Tezcan, Dr. Nevzat Sağlam, Dr. Şükrü Maden, Dr. Tuğba Aydeniz, Öğretim Görevlisi Aytmamat Kariev görev almış, sempozyumun sekretaryasını ise Fakültemiz araştırma görevlileri Büşra Özaslan, Oğuz Bozoğlu, Yusuf Karatay, Ufuk Deveci, Ayşe Betül Algül, İpek Şengül ve Mustafa Erdemli yürütmüştür. Sempozyumda pek çok öğretim üyesi de oturum başkanlığı yapmıştır.

Bu sempozyumda Karabük ve çevresinin dini, ilmi ve kültürel hayatıyla ilgili konular farklı bilim dallarına mensup bilim adamları tarafından mükemmel bir şekilde tartışılmış, Karabük ve çevresinin tarihi, dini ve kültürel yapısını merak edenlere en sağlıklı, en değerli bilgi akışı sağlanmıştır. Kuşkusuz, 7'si yurt dışından ve 90 kadar kişinin yurt içinden toplam 100 kadar bilim adamının katılımıyla gerçekleştirilen bu sempozyum başarılı geçmiş ve belirlenen amaca ulaşılmıştır. Ayrıca bu toplantı, yakından ve uzaktan gelen bilim adamlarının tanışmalarına, bilgi- alış-verişi yapmalarına, dostluk kurmalarına, daha önemlisi Üniversiteyi ve İlahiyat Fakültesi'ni tanımalarına vesile olmuştur.

Toplantıda sunulan tebliğler, editörlerin gayretleriyle kitap haline getirilerek yayımlanmış ve ilim adamlarının ve kültür meraklılarının istifadesine sunulmuştur. Bildiriler, Bildiri Kitabı'na yazar isimleri dikkate alınarak alfabetik bir sıra ile yerleştirilmiştir.

Bu vesile ile Üniversitemiz yönetimine, sempozyumun tertip, yürütme ve bilim heyetlerine, büyük bir özveri ve üstün hizmet anlayışı ile sempozyumun işlerini fiilen yürüten öğretim üyelerine, araştırma görevlilerine, idari personele, İstanbul ve Karabük il müftülerine, Diyanet Vakfı İstanbul Şubesi'den bu sempozyumun gerçekleşmesinde emeği geçen vakıf çalışanlarına gayret ve yardımlarından dolayı en samimi teşekkürlerimi sunar, bu kitabın ilim ve kültür hayatımıza faydalı olmasını Cenab-ı Hak'tan niyaz ederim.
30.12.2019.

Prof. Dr. Fahrettin ATAR

Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı

SEMPOZYUM AÇILIŞ KONUŞMALARI

Dr. Öğretim Üyesi Ayhan IŞIK
Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Sayın Rektörüm, Sayın meslektaşlarım, Değerli misafirler,

Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi uhdesinde Türkiye Diyanet Vakfı İstanbul şubesinin katkıları ile tertip ettiğimiz Uluslararası Geçmişten Günümüze Karabük ve Çevresinde Dini, İlmî ve Kültürel Hayat Sempozyumu'na hoş geldiniz.

Bir Cumhuriyet şehri olarak kurulan Karabük'ün yemyeşil tabiatı ve dünya kültür mirası listesinde yer alan Safranbolu'nun sınımsıcak tarihi dokusu ile sizleri selamlamak istiyorum. Önemli bir tarihî mirasın üzerinde bulunan bu topraklar aynı zamanda birçok değerli âlimin, mutasavvıfın yetişmesine katkı sağlamış, birçok medeniyetin ev sahibidir aynı zamanda. Söz konusu bu zenginlik birçok önemli ve bereketli ilmî çalışmanın da ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bugün yapılacak olan sempozyum, bu çalışmalara katkı sunacak toplantılardan birisi olacaktır inşallah.

Sempozyumumuz, farklı salonlarda iki günde toplam 25 oturum şeklinde yapılacaktır. Konu başlıklarımız ise Karabük ve çevresinde Arkeoloji, Karabük ve çevresinde Dini ve İlmî Hayat Arşiv Belgelerinde ve Şeriyye Sicillerinde Karabük, Karabük'te Vakıf Kültürü, Karabük'te Ekonomik Durum, Turizm ve Mimari ve Basın şeklinde sınıflandırılmış olup iki günde 7 tanesi yurt dışından olmak üzere toplam 87 özgün tebliğ yerli ve yabancı katılımcılar tarafından sunulacaktır.

Faydalı, bereketli ve güzel bir sempozyum olması temennisiyle, bu ilmî çalışma için bizden destek ve teşviklerini esirgemeyen başta Sayın Rektörümüz Prof. Dr. Refik Polat'a, İlahiyat Fakültesi Dekanımız Sayın Prof. Dr. Fahrettin Atar'a çok teşekkür ediyorum. Maddi desteklerinden dolayı İstanbul Müftüsü Sayın Prof. Dr. Mehmet Emin Maşalı'ya ve TDV İstanbul şubesine teşekkür ediyorum.

Sempozyum kurullarındaki hocalarımıza, sempozyumun sekretaryasını yürüterek fedakâr bir şekilde gece-gündüz demeden çalışan mesai arkadaşlarıma ve emeği geçen tüm personelimize içtenlikle teşekkür ediyorum.

Sempozyumumuzun hayırlara vesile olması temennisiyle hepinize saygılar sunuyorum. 11.10.2019

Prof. Dr. Fahrettin ATAR

Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı

Saygıdeğer Karabük Üniversitemizin Rektörünü, Dekanlarımızı, hocalarımızı, bilim adamlarını ve misafirleri sevgi ve saygılarımla selamlıyorum. Karabük Üniversitesi ile Diyanet Vakfı İstanbul Şubesi'nin müştereken düzenlediği “*Uluslararası Geçmişten Günümüze Karabük ve Çevresinde Dini, İlmî ve Kültürel Hayat*” konulu sempozyuma hoş geldiniz diyor, alanında çok kıymetli çalışmalarıyla tanınan bilim adamlarının katıldığı bu beynelmilel ilmî içtimain hayırlara vesile olmasını Cenâb-ı Hak'tan niyaz ediyorum.

Karabük'te bir Üniversite'nin kurulması özellikle kadim bir kültür merkezi olan Safranbolu ve onunla birlikte yeni kurulan ve bir sanayi şehri olan Karabük'ün bir ilim merkezi haline gelmesini sağlayacaktır. Bir ilin/yerin ilim merkezi olması medeniyet açısından çok önemli bir husustur. Karabük'ün kısa bir zaman zarfında ilim merkezi haline gelmesinde Üniversitenin üst yönetim kadrosunun, akademik personelin ve siz değerli bilim adamlarının da rolü çok büyük olmuştur, bundan sonra da olacaktır.

Karabük ve çevresi, eski çağlardan bugüne Bizans'tan Osmanlı'ya birçok devlete ev sahipliği yapmıştır. Bu açıdan tarihi ve kültürel varlığı ile zengin bir mirasa sahiptir. Söz konusu kültürel birikim bu coğrafyanın, âlimlerin yetiştiği, ilmi faaliyetlerin hız kazandığı, kıymetli eserlerin ortaya çıktığı bir yer haline gelmesine zemin hazırlamıştır. İşte bu tarihi dokuyu da içine alacak şekilde Karabük ve çevresinde özellikle Safranbolu'da ilmi hayata katkı sağlayacak değerli isimlerin hayatları ve çalışmalarını bilimsel olarak inceleyerek bu tür çalışmaları teşvik etmek üzere bu sempozyumu düzenlemiş bulunmaktayız.

Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, her sene artan öğrenci sayısı ile Karabük'e, bulunduğu bölgeye ve ülkemize hayırlı ve faydalı işler yapacak gençler yetiştirmede azim ve kararlılık içindedir. Fakültemizin, görev ve misyonu milli, dini ve ahlaki değerlerimizi koruyup geliştirerek toplumun madden ve manen kalkınmasına yardımcı olmaktır. Bu misyonu gerçekleştirmek üzere eğitim ve öğretim faaliyetini sürdürmektedir.

Bu sempozyumun düzenlenmesini isteyen ve teşvik eden sayın rektörümüze, İstanbul ve Karabük Müftülerine, Diyanet Vakfı Yönetimine, Üniversitemizin kongre birimine, sempozyuma ait programı hazırlayan tertip heyetine, sempozyumda görev alan öğretim elemanları ile katılımcılara şükranlarımı sunuyor, bu toplantının başarılı geçmesini Cenab-ı Hak'tan niyaz ediyor, bu toplantının katılımcıların ve misafirlerin birbirlerini yakından tanımalarına vesile olacağı ve bu toplantıda görev üstlenen ilim adamları arasında ilim akışının hızlı bir şekilde gerçekleşeceği ümidiyle hepinize sevgi ve saygılarımla sunuyorum. 11.10.2019

Prof. Dr. Mehmet Emin MAŞALI

İstanbul Müftüsü

“Geçmişten Günümüze Karabük ve Çevresinde Dini, İlmî ve Kültürel Hayat” konulu bu uluslararası sempozyumun, İstanbul Diyanet Vakfı ile düzenlenmesinden büyük bir memnuniyet duyduğumu ifade etmek istiyorum. Bu sempozyumda Karabük ilinde ve Safranbolu ilçesinde ilmî, tarihi ve kültürel hayat konusu incelenecektir. Türk medeniyeti köklü bir medeniyettir. Bu köklülüğü koparacak her şey kötüdür bizim nezdimizde. Bu köklülüğü ve soyluluğu ortaya çıkaracak her türlü faaliyet de anlamlıdır, değerlidir. Bizim öncelikle geçmiş kültüre, müktesebatımıza ve birikimimize muttali olmamız, onun güçlü taraflarını günümüze taşımamız en temel zorunluluğumuz ve yükümlülüğümüzdür. Bir söz vardır ki onu çok severim. Bu söz çağımız filozoflarından birine aittir. O sözü her zaman iktibas etmekten onur duyarım. Arapça olan bu sözün meali şöyledir: *“Geçmişten bize intikal eden her şey kabulümüzdür, delile dayalı olarak yanlışlığı ispatlanana kadar”*. Bu söz bizlere geçmiş müktesebata muttali olmak, onu günümüze aktarmak yükümlülüğünü verir. Bizim geçmiş kültüre karşı böyle bir sorumluluğumuz vardır. Geçmiş kültürümüzü tespit ve ihya etme yükümlülüğümüz var. Ama geçmişte yaşamıyoruz, biz bugün yaşıyoruz. Bugünün öğrettiği bir bilgi var. Geçmiş kültür ve birikimle bugünü buluşturmak, geçmiş birikimin bugüne söyleyeceği bir şey varsa onu söyletmek de bir başka yükümlülüğümüzdür. Diğer yükümlülüğümüz ise kültürel değişimleri ve bilimsel gelişmeleri dikkate alıp çağdaş birikime katkı sunmaktır. Kısacası hem geçmiş mirası korumak gibi bir yükümlülüğümüz var hem de bu mirasa çağımızdan yeni bir şeyler katmak gibi bir sorumluluğumuz var. Bu sempozyumun hem geçmişe karşı sorumluluğumuzu hem de çağımıza karşı yükümlülüğümüzü yerine getirme çabasının bir ürünü olduğu açıktır. Bu sempozyumun düzenlenmesinde emeği geçenlere şükranlarımı sunuyorum, sempozyumun başarılı geçmesini Cenab-ı Hak’tan niyaz ediyorum.

Prof. Dr. Refik POLAT
Karabük Üniversitesi Rektörü

Bugün gerçekleştirilen bu sempozyumun konusu Karabük ve çevresine özel bir konudur. Karabük ve çevresinde geçmişten günümüze kadar dini, ilmi ve kültürel hayatı konu alan bir sempozyum olup iki gün boyunca enine boyuna burada konuklar tarafından bu konu tartışılacaktır. Sempozyumun düzenlenmesinde emeği geçen herkese çok teşekkür ediyorum.

Bilindiği gibi Times Higher Education (THE)'ın 2020 yılı için yayımladığı dünyanın en iyi üniversiteleri sıralaması belli oldu. Sıralamaya göre Karabük Üniversitesi büyük bir başarı göstererek “Dünyanın En İyi 1000 Üniversitesi” arasına girdi. Karabük Üniversitesi, Türkiye’den ilk 1000 arasına giren üniversiteler içinde 10. sıraya girmeyi başardı. Karabük Üniversitesi, Ankara ve İstanbul dışında listeye girmeyi başaran tek üniversite oldu. Bu başarı, Karabük Üniversitesi camiasının başarısı olarak değerlendirilmelidir. Hedefimiz daha fazla gayret sarf ederek dünyanın en iyi 500 üniversitesi arasına girmek olmalıdır.

Üniversitemizde kongre, sempozyum gibi kültürel etkinliklere çok önem veriyoruz. Bu sebeple üniversitemizde Kongre Koordinasyon Birimi’ni kurduk. Bu birim bugüne kadar pek çok kültürel etkinliği organize etmiştir, bundan sonra da edecektir. Sempozyumun konusu olan Karabük’ün 80 yıllık bir tarihi geçmişi olmakla birlikte Safranbolu'nun tarihi çok daha eskilere dayanmaktadır. Safranbolu çok önemli ilim adamlarının olduğu, tasavvufî hayatın süregeldiği bir yerdir. Son olarak bu sempozyumun düzenlenmesinde ve gerçekleşmesinde emeği geçen herkese çok teşekkür ediyorum.

BİLDİRİLER

1845 (MİLADÎ) YILINA AİT CİZYE DEFTERLERİNE GÖRE SAFRANBOLU VE BARTIN KAZALARINDA VERGİ SİSTEMİ

Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir ATAR

Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, İktisat Tarihi A.B.D.
abdulkadiratar@karabuk.edu.tr

Özet

Osmanlı Devleti, kendisinden önceki İslâm devletleri gibi siyasî, hukukî, iktisadî ve mâlî konularda İslam hukuku prensiplerine göre yönetilmiş bir devlettir. Vergi hukuku da yine aynı yapıya uygun olarak İslam hukukuna göre düzenlenmiş ve uygulanmıştır. Osmanlı hukuk literatüründe, klasik fıkıh kitapları içinde yer alan ve devlet müdahalesi olmaksızın fakihlerin içtihatlarıyla oluşan hukuka şer'î hukuk, padişahların emir ve fermanlarıyla oluşan hukuka da örfî hukuk adı verilmiştir. Temel itibariyle Osmanlı vergi sistemi, şer'î ve örfî vergiler olmak üzere iki temel üzerine inşa olunmuştur. Osmanlı vergi sisteminde, fakihler tarafından Kur'an, sünnet, icma ve kıyas dikkate alınarak belirlenen vergilere şer'î vergiler, devlet üst idarecilerinin emir ve fermanlarıyla belirlenen vergilere de örfî vergiler denilmiştir. Çalışmaya konu olan cizye vergisi, devlet tarafından can, namus ve mal güvenliğini sağlamak üzere gayri müslim tebaadan alınan şer'î bir vergi türüdür.

Bu tebliğ, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri'nde yer alan hicrî 1262-1263 (miladî 1845-1846) yıllarına ait Safranbolu ve Bartın kazalarının cizye defterlerinin vergi açısından analizini içermektedir. Önce bu cizye defterleri, gayr-i müslim tebaanın isimleri, yaşları, fizikî özellikleri ve ödedikleri vergiler yönünden incelenmiş, daha sonra bu defterlerdeki bilgilerin, yakın tarihlerde (1840) Safranbolu'da kaydı tutulan temettüat defterlerindeki bilgiler ile mukayesesi yapılmıştır. Böylece bu bölgedeki Müslüman ve gayr-i müslim tebaanın gelir ve buna bağlı olarak ödedikleri vergi miktarları itibariyle durumları sergilenmiştir. Safranbolu'da gayr-i müslimlerin iktisadî hayatlarını da yansıtan cizye defterlerinden yararlanan ilk çalışma olma özelliği taşıyan ve literatüre mütevazı bir katkı sunma amacı güden bu çalışmada, Osmanlı'nın Safranbolu ve Bartın kazalarında yaşayan Müslüman ve gayr-i müslim tebaanın ödedikleri vergiler itibariyle ticaret ve gelir yönünden aralarında bir farklılaşma olup olmadığı incelenmiştir. İçerdiği mâlî ve demografik zengin bilgiler ile cizye defterlerinden sosyal bilimlerin diğer alanlarında da istifade edilmesi önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Safranbolu Cizye Defterleri, Bartın Cizye Defterleri, Osmanlı Vergi Sistemi.

Tax System in Safranbolu and Bartın Townships According to Jizya Registers of the Year 1845

Abstract

The Ottoman Empire is a state governed in accordance with the principles of Islamic law in political, legal, economic and financial matters, as it depicts the previous Turkish and Muslim state structures. The tax law was also regulated and applied according to Islamic law in accordance with the same structure. In essence, the Ottoman tax system was built on two bases: sharia and customary taxes, which were separated within themselves according to whether the religious affiliation of the subjects was Muslim or non-Muslim. The jurisprudence developed by Islamic scholars without the intervention of the state, which is included in the classical fiqh books, is called as sharia law; religious taxes which are based sharia law are zakat, tithe (öşür), harac, the taxes taking from trade and customs, taxes taking from waqf lands and jizya. The taxes which are called "örfî vergi" (civil taxes) divided into two as rüsum-ı

öfiyye and tekâlif-i divâniyye. The jizya tax, which is the subject of the study, is a religious tax as mentioned, and it is expressed in the Islamic literature as a tax taken by the state to separate non-Muslims citizens from non-Muslims who are at war with Muslims. It is also explained that jizya tax is taken to keep the non-muslim citizen's lives and properties secure.

By the examining of jizya registers of Safranbolu and Bartın districts dated the year 1845 containing the names of the non-muslim citizens and jizya amounts that were paid by them the taxes, it will be possible to compare the tax burdens of Muslim, which we know their tax burdens from the temettuat registers dated the year 1840, and non-muslim citizens who lived in Safranbolu and Bartın. This study is the first study to use jizya registers in order to reflect the economic lives of non-Muslims in Safranbolu. This study aims to make a modest contribution to the literature by examining whether there is a differentiation in terms of trade and income in terms of taxes paid by Muslim and non-Muslim subjects in the Ottoman countryside. It is recommended that the jizya registers which contain valuable financial and demographic information should be utilized in other fields of social sciences.

Keywords: Safranbolu Jizya Books, Bartın Jizya Books, Ottoman Tax System.

Giriş

Osmanlı Devleti, başlangıcından sona erdiği tarihe kadar farklı millet ve dinlere sahip bir topluluğu idare etmiştir. Osmanlı'da XVI. asır itibariyle nüfusunun yaklaşık %60'ını Müslümanlar, %40'ını ise gayr-i müslimler oluşturuyordu ve bu dağılım XIX. Yüz yıl ortalarına kadar sürmüştür (Tabakoğlu, 2015: 221). Nüfusun farklı millet ve dinlere sahip olması ise hem Türkler'den önce Anadolu coğrafyasında yaşayan halkların Osmanlı öncesi Türk devletlerinde ve Osmanlı Devleti'nde varlıklarını sürdürmüş olmaları hem de Osmanlı idaresinde özellikle Balkalardaki fütühât hareketlerinin sonucu olarak kalabalık gayr-i müslim nüfusların idare altına alınması gibi nedenlere bağlıdır. Osmanlı, hukuk sistemi olarak İslam hukuku prensipleri ışığında bir anlayışa sahip olduğu için ise farklı dinlere mensup halklara uygulanacak vergi uygulamaları da bu prensipler ve doktriner yaklaşımlar çerçevesinde gerçekleşmiştir. İslam hukukuna ve buna dayalı olarak geliştirilen Osmanlı uygulamasında hukukî muameleler tebaanın hangi millete tâbi olduğuna göre değil Müslüman ya da gayr-i müslim olup olmamasına göre şekillenmiştir. Hadd-i zâtında 1789 yılındaki Fransız İhtilali'nin bir sonucu olarak ortaya çıkan ulus-devlet anlayışının yansımalarına kadar dünyadaki genel eğilim de halkların mensup oldukları dine göre hukuk muamelelerinin gerçekleşmesi yönündeydi.

Osmanlı hukuk sisteminde kamu maliyesinin bir yönünü teşkil eden vergi uygulamaları İslam hukukunun genel ilkeleri bağlamında şer'î hukuk, yine İslam hukukunun yöneticiye verdiği sınırlı yasama yetkisi bağlamında ise örfî hukuk tarafından oluşturulmuştur. Bu çalışmada, Türklerin bölgeyi fethinden önce de burada yaşayan gayr-i müslim halkın (ağırlıklı olarak Rumlar) iktisadî hayatlarının vergi yönüne bakılmaktadır. Safranbolu'daki gayr-i müslim nüfusun ödedikleri cizye vergisi ile Müslüman nüfusun ödediği vergiler mukayese edilerek bir analiz yapılmaya çalışılmaktadır.

1. Türklerin Bölgeyi Fethi Öncesinde Safranbolu

İsminin etimolojik kökeni konusunda tartışmalar olmakla birlikte Safranbolu, önceki isimleri itibariyle Dadibra olarak antik dönemlere kadar uzanan bir tarihe sahiptir. Safranbolu'yu da içine alan Paflayagonya bölgesi M.Ö. 64 yılında Romalılar'ın hâkimiyetine girmişti (Tunçözgür, 2012: 16). Safranbolu'nun antik dönemine ilişkin günümüze ulaşan bilgi bulunmamakla birlikte Ramsay'ın belirttiğine

göre Safranbolu'nun kanyon kısmına bakan kalenin varlığı buranın Roma döneminde küçük bir askerî birliğin bulunduğu bir bölge olduğunu göstermektedir. Kalenin Roma'nın son dönemleri Bizans'ın ise erken dönemi arasında bir dönemde inşa olduğu belirtilmektedir. Kuzey-Güney, Doğu-Batı yol akslarında bulunması Safranbolu'yu zaman içerisinde nüfusun oluştuğu bir yerleşim birimi haline getirmiştir (Emecen, 2008: 481). Farklı bir yaklaşıma göre Safranbolu ve çevresi, Dadibra kelimesinin Farsça bir terkinin adı olması nedeniyle Persler'in Anadolu'yu istilas sırasında bu bölgeyi ele geçirdiği ve bu ismi verdikleri ifade edilmektedir (Kalyoncu, 2010: 15). Özetle bölge, Pers, antik Yunan, Roma, Bizans ve sonraki dönemlere ait kalıntıları barındırmaktadır (Doğanalp-Votzi, 2017: 332).

2. Safranbolu'daki Rumların Tarihçesi

Türkler'in Anadolu'ya kesin bir şekilde girmeleri Bizanslılar ile miladî 1071 yılında yaptıkları Malazgirt Savaşı'nda elde ettikleri zafer ile olmuştur (Sevim, 2003: 481). Bununla birlikte o dönemki adıyla Dadibra'nın Türkler'in eline geçmesi ise Selçuklular marifetiyle 1190'lı yıllarda olmuştur (Emecen, 2003: 15).

Safranbolu Rumları, etnisiteleri Yunan ya da Türk menşeli olmaları anlamında dikkate alınmaksızın 1923'de imzalanan Lozan Antlaşması hükümlerine göre, Yunanistan'daki Müslüman Türk nüfus Türkiye'ye, Safranbolu ve Anadolu'nun diğer bölgelerindeki gayr-i müslimler Yunanistan'a gönderilmek üzere mübadele edilmişlerdir. Safranbolu'dan mübadele 1924 yılının Ekim ayında Bartın güzergâhından deniz yoluyla gerçekleşmiştir (Ulukavak, 2017: 49).

Safranbolu'da, günümüzde halen Kıranköy olarak bilinen bölgedeki Ulucami esasen bir kilisedir. Aya Stefanos Kilisesi adını taşıyan bu mabet, 1861 yılında yanar ve tamir edilerek 1872 yılında yeniden ibadete açılır. Tamiri sırasında kilisenin kapısının üzerine bir kitabe eklenir. Kitabede bahsi geçen Theodoros Kradoros'un adından hareketle sonraları Kıranköy isminin verildiği belirtilmektedir. Kitabeye göre kilise ilk kez 515 tarihinde yapılmış¹, bu ise Kıranköy bölgesindeki Rumların varlığının çok eski dönemlere kadar uzandığını göstermektedir. (Ulukavak, 2017: 45-46). 1924 yılındaki nüfus değişiminden sonra gayr-i müslim nüfusunu yitiren Kıranköy'deki bu kilise uzun bir dönem âtil vaziyette kalmış, 1956 yılına gelindiğinde ise camiye çevrilerek günümüzdeki ismi olan Ulucami adını almıştır. Bu cami, günümüzde ibadete açıktır. Bahsi geçen kilisenin kitabesi Karaman Türkçesi ya da Karamanlıca olarak bilinen Yunan harfleriyle Türkçe'nin yazıldığı bir metindir. Safranbolu Rumlarının da esasen konuştukları dilin Türkçe olduğu ve Rumca bilmedikleri ifade edilmektedir (Ulukavak, 2017: 53).

3. Cizye Vergisi

“Kâfi gelmek, karşılığını vermek, ödemek” sözlük anlamlarına sahip olan cizyenin terim anlamı ise fıkıh ilminde, İslâm devletinin gayr-i müslim tebaasından alınan baş vergisi demektir. Böylelikle İslâm devletinin gayr-i müslim vatandaşları, harbî terimiyle ifade edilen harp ülkesi vatandaşı gayr-i müslimler ile ayrıştırılmış olmakta, can ve mal güvenlikleri devlet otoritesi tarafından garanti altına alınmaktadır. Geliri

¹ Yüksek mimar ve Safranbolu tarihçisi İbrahim Canbulat'ın araştırmalarına göre günümüze kadar ulaşan bu kilise ilk kez 515 yılında burada yapılmış olamaz. Canbulat, bahsi geçen asıl kilisenin bugün Eski Cami ya da Taş Minare Camisi olarak bilinen yapılar olduğunu düşünmenin daha doğru olduğunu belirtmektedir (<https://gulevisafiranbolu.wordpress.com/2013/05/21/aziz-stefanos-kilisesi-ulucami-safranbolu/>, Erişim Tarihi: 13.11.2019).

olmayan çocuk, fakir, kadın ve kilise geliriyle geçinen rahiplerin muaf tutulduğu cizye vergisi, İslam hukukuna göre reşit, özgür, mâli durumu ve çalışabilirlik anlamında sağlığı yerinde olan gayr-i müslim topluluktan tahsil edilmektedir (Erkal, 1993: 42).

4. Osmanlı Devleti'nde Vergi Sistemi

Osmanlı klasik döneminden vergilerin çoğunluğunu reâyâ tarafından timar ve zeâmet sahiplerine ödenen vergiler oluşturmaktaydı. Devlet kendisine dirlik verdiği askerî sınıf olan timar veya zeâmet toprakları sahiplerinden beklentisi, savaş dönemlerinde kullanılmak üzere hazır bir piyade asker sınıfını tedarik etmeleridir. Bu yöntem ile kamu maliyesi açısından yük asgari tutulurken, aynı zamanda ekonomik süreklilik ve verimlilik de sağlanmış oluyordu. Devletin merkezi hazinesine doğrudan gelen bazı vergiler de bulunmaktaydı. Bunlar ise cizye, koyun resmi ve avâriz gibi vergilerdir. Zikredilenler dışında doğrudan merkezi hazinenin aldığı vergiler ise olağanüstü dönemlerde ve özellikle savaş dönemlerinde halktan toplanan avâriz-ı dîvâniyye ya da avâriz adıyla bilinen vergilerdir (Atar, 2015: 25).

5. Osmanlı Devleti'nde Cizye Vergisi

Halil İnalçık, Osmanlı'daki cizye vergisi uygulamasını şöyle tarif etmektedir: *“Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyıla kadar bu vergiyi ifade etmek üzere genellikle haraç kelimesi kullanılmış, daha sonra cizye veya cizye-i şer'î yaygınlaşmıştır. Ayrıca bazı belgelerde arazi haracından ayırt edilmek için cizye yerine “baş haracı” tabirine de rastlanır. Bu vergiyi toplayanlara önceleri harâcî veya haraccı, sonraları ise cizyedar denilmiştir. İncelediğimiz cizye defterlerinde “cizye-i şer'îyye” olarak zikredilmektedir”* (İnalçık, 1993: 45).

İslâm devletlerinin genelinde olduğu gibi Osmanlı uygulamasında da zimmî statüsündeki gayr-i müslim ve fiili olarak bir işte üretkenliği olan erkek nüfustan alınan cizye, merkezi hazinenin en önemli gelir kalemlerinin başında gelmektedir. Cizyeden muaf olan grup ise: rahipler, çocuklar, devlet kademesinde olan kişiler ile çalışma kudreti olmayan kişilerdir (Tabakoğlu, 2015: 303). Osmanlı'da cizye vergisi, mükelleflerin mâli güçlerine göre a'lâ, evsat ve ednâ olarak üç grupta toplanmıştır. 1834 yılı itibariyle, en yüksek ödeme gücüne sahip olanlar yani a'lâ grubundakiler 60 kuruş, evsat (orta) grubundakiler 30 ve ednâ (düşük) grubundakiler 15 kuruş cizye vergisi ödemekteydiler.

Osmanlı'da cizye gelirlerinin en yoğun tahsil edildiği bölge barındırdığı yoğun gayr-i müslim nüfustan dolayı Rumeli bölgesiydi (Tabakoğlu, 2015: 303). Tanzimat'ın ilanı ile ferden cizye tahsili yerine toplu tahsilat yöntemi denenmiştir. Ancak bu uygulamada istenen başarı sağlanamayınca tekrar eski sisteme dönüldü. 1856 Islahat fermanıyla beraber cizye vergisi yerine bedel-i askerî getirildi (İnalçık, 1993: 48).

6. 1845 Tarihli Cizye Defteri'ne Göre Safranbolu ve Bartın'da Zimmî Vergi Mükellefleri ve Ödedikleri Cizye Miktarları

Hicrî 1262 (miladî 1845) tarihli cizye defterinde zimmîyân-ı Kıran mahallesi, zimmîyân-ı Yazı köyü ve Bartın kazasında yaşayan gayr-i müslim tebaanın ödedikleri cizye miktarları, hane sayıları, mükelleflerin isimleri, yaşları, fizikî özellikleri gibi birçok iktisadî, mâlî, demografik bilgiler bulunmaktadır. Ödedikleri vergileri a'lâ, evsat ve ednâ olarak üç grupta değerlendiren kayıtlarda, vergiden muaf tutulanların muafiyet nedenleri de belirtilmiştir.

Cizye defterlerinde vergi borcu tahakkuk ettirilenler ile tahrirlerin (kayıtların) yapıldığı süreçte bölgede bulunmayanlar (başka bir beldede tahrir kayıtlarına girenler) ile tahririn yapıldığı an Safranbolu ve Bartın'da ticaret yapmak amacıyla bulunan (yabancı) zimmîlerin kayıtları ayrı ayrı belirtilmiştir. Buna göre cizye vergisi toplamı; yerinde bulunan zimmî tebaa ile ticaret amacıyla bölgede bulunan zimmî tebaanın genel toplamından ibarettir.

7. Kıranköy'deki Zimmîlerin Hane Sayısı ve Ödedikleri Vergiler

Kıranköy'de tahrir vakti bulunup vergi ödeyen toplam mükellef sayısı 361'dir. Bunların 4'ü a'lâ, 147'si evsat ve 210'u ednâ vergi grubunda olup ödedikleri toplam cizye vergisi 7.800 kuruştur. Kayıtlarda belirtilen toplam hane sayısı 249 olup, bazı hanelerde baba, oğul, torun, kardeş gibi akrabalık ilişkileriyle birlikte kayda sokulduğu için bir hanede birden fazla mükellef kayıt altına alınabilmektedir.

Kıranköy'de tahrir vakti yerinde olmayan toplam mükellef sayısı 174'tür. Bunların 4'ü a'lâ, 82'si evsat ve 88'i ednâ vergi grubundadır. Eğer yerlerinde olup vergi ödemiş olsalardı toplam 4.020 kuruş cizye vergisi ödeyeceklerdi. Tahrir yapılırken ticaret amacıyla Kıranköy'de bulunan mükellef toplam sayısı ise 27 olup bunların 14'ü evsat, 13'ü ednâ cizye grubundadır. Bu kişilerin ödedikleri toplam vergi tutarı ise 615 kuruştur.

8. Yazıköy'deki Zimmîlerin Hane Sayısı ve Ödedikleri Vergiler

Yazıköy'de tahrir vakti bulunup vergi ödeyen toplam mükellef sayısı 85'tir. Bunların 1'i a'lâ, 49'u evsat ve 35'i ednâ vergi grubunda olup ödedikleri toplam cizye vergisi 2.055 kuruştur. Kayıtlarda belirtilen toplam hane sayısı 108'dir. Burada ve diğer kayıtlarda muaf tutulan kayıtlarla ilgili bazı açıklamalar şerh düşülmüştür. Yazıköy'de tahrir vakti yerinde olmayan toplam mükellef sayısı 95'tir. Bunların 2'si a'lâ, 47'si evsat ve 46'sı ednâ vergi grubundadır. Eğer yerlerinde olup vergi ödemiş olsalardı toplam 2.220 kuruş cizye vergisi ödeyeceklerdi.

9. Bartın Kazasındaki Zimmîlerin Hane Sayısı ve Ödedikleri Vergiler

Bartın'da tahrir vakti bulunup vergi ödeyen toplam mükellef sayısı 13'tür. Bunların 2'si evsat ve 11'i ednâ vergi grubunda olup ödedikleri toplam cizye vergisi 225 kuruştur. Tahrir yapılırken ticaret amacıyla Bartın'da bulunan mükellef toplam sayısı ise 14 olup bunların 1'i a'lâ, 7'si evsat, 6'sı ednâ cizye grubundadır. Bu kişilerin ödedikleri toplam vergi tutarı ise 360'tır. Toplamda Bartın'da tahsil olunan cizye miktarı 585 kuruştur.

10. Safranbolu Kıranköy ve Yazıköy'deki Toplam Hane, Mükellef ve Tahsil Olunan Toplam Cizye Vergisi Miktarı

Kıranköy'de 361, Yazıköy'de 85 olmak üzere vergi ödeyen toplam 446 mükellef bulunmaktadır. Tahrirde başka yerlerde olanları da hesaba katarsak Kıranköy'de toplam 535, Yazıköy'de 180 mükellef ile genel toplamda 715 mükellef mevcuttur. Hane sayısı olarak ise, Kıranköy'de 249, Yazıköy'de ise 108 hane olmak üzere toplam 357'dir. Kıranköy ve Yazıköy'deki mükelleflerden ve ticaret için bu bölgelerde bulunan tüccârdan tahsil olunan toplam cizye vergisi tutarı ise 10.860 kuruştur.

11. Safranbolu ve Bartın Cizye Defterlerine Yansıyan Bazı Muafiyet ve Demografik Özelliklere Ait Örnekler

Cizye defterlerinde vergiden muaf tutulan mükelleflerin üst satırına şerh düşülmek suretiyle muafiyet sebepleri yazılmıştır. Örneğin Yazıköy'deki 79 no.lu hanenin mükellefine “amelmânde” şerhi düşülerek şahsın çalışamaz durumda olduğu bilgisi verilmektedir. Bir diğer örnek ise Kıranköy'de 247 no.lu hanenin mükellefine “İslâm ile müşerref olduğu” kaydı düşülmüş, cizye yalnızca gayr-i Müslimlerden alınan bir vergi türü olduğu için şahsın mükellefiyeti düşmüştür.

Kayıtlarda geçen mükelleflere ait fizikî durumlarını içeren tasvirler bulunmaktadır. Mesela “kara bıyıklı, aksakallı, sarı bıyıklı, orta boylu, kısa boylu, şab-ı emred (köse ya da henüz genç olduğu için sakal ve bıyıkları çıkmamış gençler için kullanılmaktadır)” gibi sıfatlar yer almaktadır.

Emecen (2008) gibi bazı araştırmacılar Safranbolu'ya ait tahrir kayıtlarında gayr-i Müslimlerin isimlerinin çoğunlukla Türk ismi olduğunu zikretmekte olsa da cizye defterlerinde “İstefan, Kostan, Yani, Yovakim” gibi isimlere de rastlanılmaktadır. Cizye defterlerinde mükelleflerin yaş bilgilerine de yer verilmekte, 11 yaşından 80 yaşına kadar çeşitli yaş gruplarından kişilere rastlanılmaktadır.

12. 1840 Tarihli Safranbolu Temettüat Defterleri ile 1845 Tarihli Cizye Defterlerinin Vergi Miktarları Açısından Mukayesesi

Safranbolu'da kaza merkezindeki mahallelerde 1116 hanenin ödediği toplam vergi (vergi-yi mahsûsa) tutarı 50.132 kuruş, Safranbolu'ya bağlı 2292 hanenin bulunduğu köylerde ödenen toplam vergi tutarı ise 138.346 kuruştur. Merkez mahallerde hane başına düşen vergi miktarı 44,92; köylerde ise 60,36 kuruştur.

Safranbolu'daki (Kıranköy ve Yazıköy) 446 gayr-i müslim mükellefin ödediği toplam vergi miktarı 10.470 kuruş olduğuna göre ortalaması 23,47 kuruştur. Hane sayısı bazında değerlendirdiğimizde ise toplam 357 hane için hane başına düşen cizye vergisi miktarı 29,32 kuruştur. Müslüman Yazıköy ile zimmiyân Yazıköy mukayesesine bakılırsa, Müslüman Yazıköy'de 229 hane bulunmakta, ödedikleri vergi ise 13.850 kuruştur. Burada hane başına düşen vergi miktarı ise 60,48 kuruştur.

Sonuç

Osmanlı Devleti, diğer alanlarda olduğu gibi vergi sisteminde de İslam hukuku prensiplerine göre idare olunmuştur. İslam vergi sisteminde ve Osmanlı uygulamasında temelde vergiler şer'î ve örfî vergiler olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Çalışmaya konu olan cizye vergisi de bir şer'î vergi olarak dayanağını İslâm'ın ana kaynaklarından almaktadır. İslâm toplumunda özellikle de yoğun bir şekilde Hristiyan nüfusa sahip olan Rumeli'de yaşayan gayr-i müslim vatandaşlardan alınan cizye vergisi, Osmanlı Devleti'nin merkezî hazine için önemli bir gelir kalemiydi. Osmanlı'nın XVI. asır ile XIX. asrın ortalarına kadar nüfusunun yaklaşık %40'ının gayr-i müslimlerden oluştuğu bilgisinden hareket ile bu verginin önemi görülebilir. Cizye vergisi ile ilgili bir diğer önemli husus, bu verginin cizyedâr adı verilen devlet memurlarınca doğrudan hazine adına tahsil edilmesidir. Devlet tarafından gayr-i müslim tebaaya ait cizye defterleri tutulmuş, bu defterlerde cizye mükelleflerinin hane sayıları, yaşları, bir takım tasvirî/fikizî özellikleri ve isimleri kayıt altına alınmıştır. Bu özellikleriyle cizye defterleri birçok alan için kıymetli bilgileri içeren arşiv belgeleridir. Cizye vergisi, mükelleflerin ödeme gücüne göre a'lâ, evsat ve ednâ olmak üzere kademeli bir vergilendirme yapısına sahiptir. 1834 yılından itibaren alâ grubundaki cizye mükellefleri

60 kuruş, evsat grubundakiler 30 kuruş ve ednâ grubundakiler ise 15 kuruş vergi ödemek durumdaydılar. Bu kademeli vergilendirme durumu Safranbolu ve Bartın cizye defterlerine de yansımıştır.

Çalışmaya konu olan Safranbolu ve Bartın, Osmanlı döneminde gayr-i müslim nüfusa sahip olan Anadolu bölgeleri arasında yer almaktaydı. Özellikle Safranbolu, Türklerin bölgeyi fethinden önce yoğun bir Rum nüfusa sahiptir. Hicrî 1262 (miladî 1845) tarihli cizye defterine göre Safranbolu'daki gayr-i müslimler zimmiyân-ı Kıran mahallesi ve zimmiyân-ı Yazı köyü olmak üzere iki yerleşim biriminde yer almaktaydı. Bartın kazasındaki gayr-i müslim nüfus ise Safranbolu'ya göre düşüktür.

Kıranköy'de 361, Yazıköy'de 85 olmak üzere vergi ödeyen toplam 446 cizye mükellefi bulunmaktadır. Cizye defterleri tutulduğu esnada Safranbolu'da bulunmayıp da başka yerlerde geçici olarak ikamet edenleri de hesaba katarsak Kıranköy'de toplam 535, Yazıköy'de toplam 180 cizye mükellefi vardır. Buna göre bu iki yerleşim biriminde cizye mükelleflerinin genel toplamı 715'tir. Hane sayısı olarak ise, Kıranköy'de 249, Yazıköy'de 108 hane olmak üzere toplam 357'dir. Kıranköy ve Yazıköy'deki cizye mükelleflerinden ve ticaret için bu bölgelerde bulunan tüccârdan tahsil olunan toplam cizye vergisi tutarı ise 10.860 kuruştur.

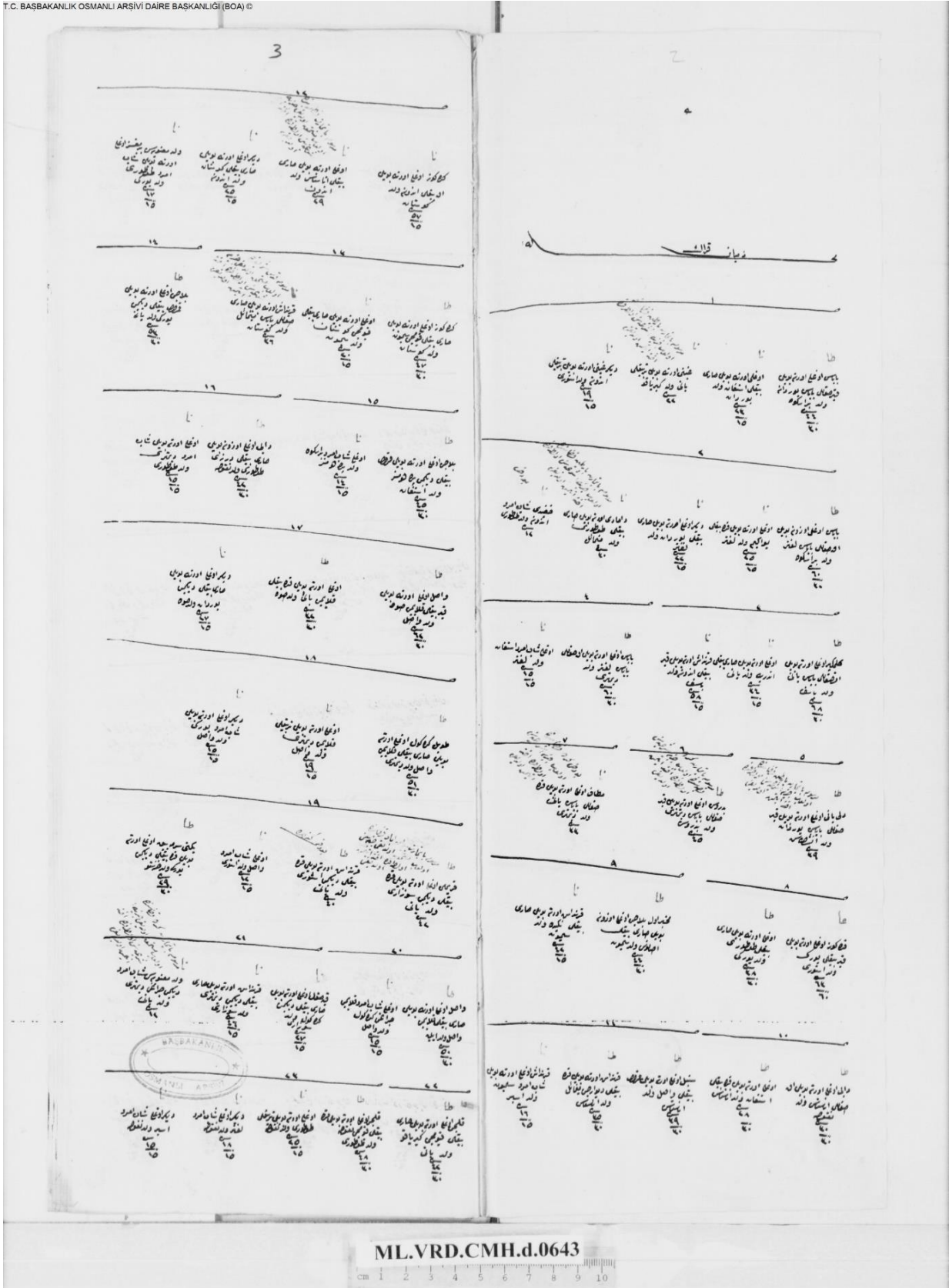
Safranbolu özelinde, Müslüman nüfus ile gayr-i müslim nüfus arasında vergi yükü anlamında bir mukayese yapma imkânı bulunmaktadır. Miladî 1840 tarihli Safranbolu temettuat defterlerine göre buradaki merkez mahallelerde yer alan 1116 hanenin ödediği toplam vergi (vergi-yi mahsusa) 50.132 kuruş iken miladî 1845 tarihli cizye defterlerine göre Safranbolu'daki (Kıranköy ve Yazıköy) 446 gayr-i müslim mükellefin ödediği toplam vergi miktarı ise 10.470 kuruştur. Buna göre hane başına düşen vergi ödemesinde; Müslüman nüfus için hane başına vergi miktarı 44,92 kuruş iken gayr-i müslimler için ise hane başına 23,47 kuruştur.

1923'te imzalanan Lozan Antlaşması hükümleriyle Yunanistan'daki Türk-Müslüman nüfus ile Anadolu coğrafyasında yaşayan gayr-i müslimlerin mübadelesi (değişimi) karar altına alınmış, buna göre Safranbolu'daki gayr-i müslim halk da (kendilerinin Türk ırkına mensup Hristiyanlar oldukları iddialarına rağmen) Yunanistan'a gönderilmişti.

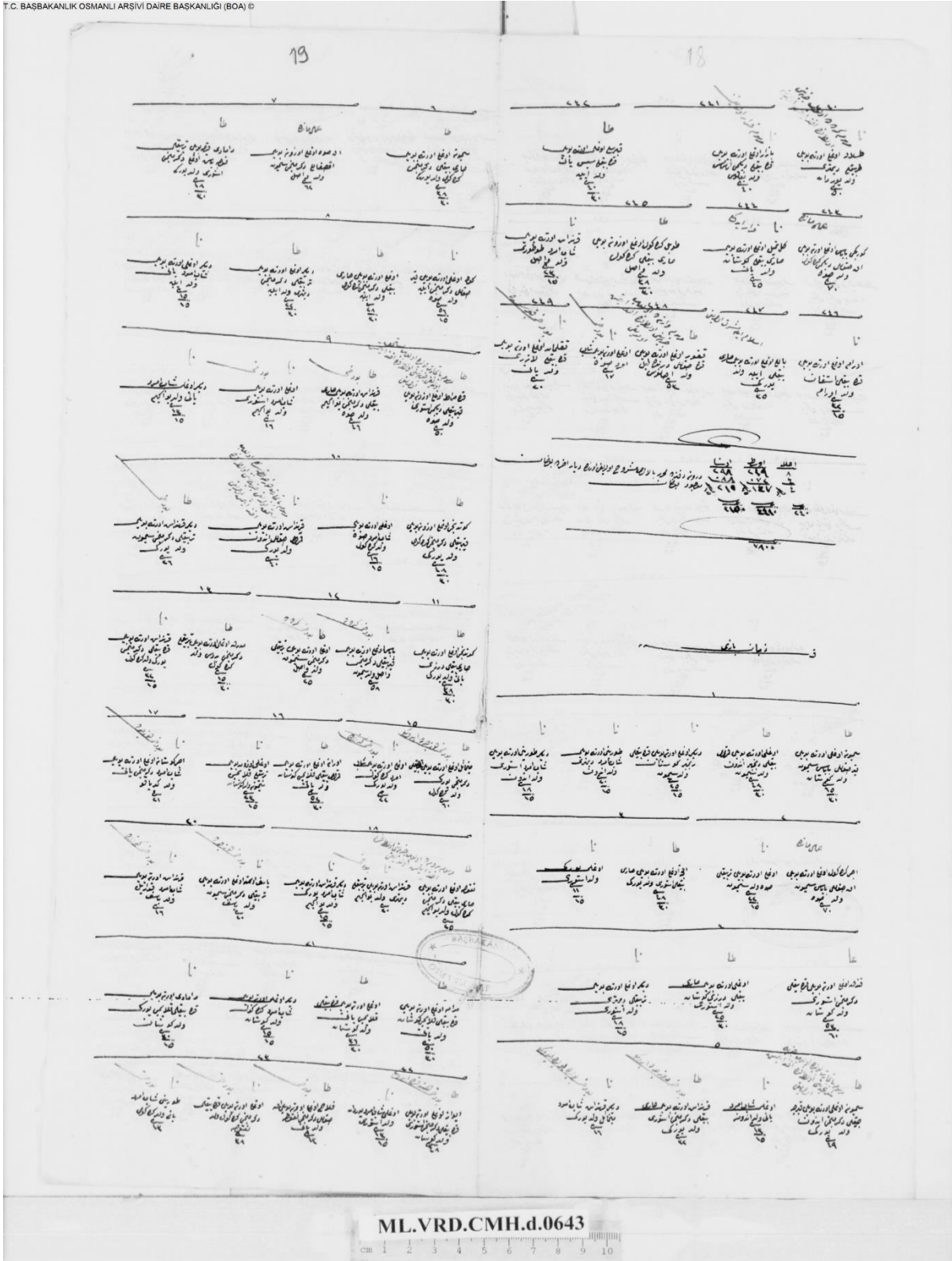
Bu çalışma, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan cizye defterlerinden hareketle yapılmış ve XIX. asırda Safranbolu ile Bartın'da yaşayan gayr-i müslimlerin mâli ve iktisadî hayatları bağlamında yeni bulgulara erişilmesini sağlamıştır. Cizye defterlerinin içerdiği önemli demografik bilgiler sayesinde yeni bilimsel bulguların elde edilmesi açısından sosyal bilimlerin diğer alanlarında çalışan araştırmacılar tarafından da bu belgelerden yararlanılması ve analiz edilmesi önerilmektedir.

Ekler (Safranbolu ve Bartın Cizye Defterlerinden Bazı Örnek Belgeler)

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

ML.VRD.CMH.d.00643.9

Kaynakça

Arşiv Belgeleri (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi)

ML.VRD.CMH.d.00643.00001,ML.VRD.CMH.d.00643.00002, ML.VRD.CMH.d.00643.00003,
ML.VRD.CMH.d.00643.00004, ML.VRD.CMH.d.00643.00005, ML.VRD.CMH.d.00643.00006,
ML.VRD.CMH.d.00643.00007 ML.VRD.CMH.d.00643.00008 ML.VRD.CMH.d.00643.00009,
ML.VRD.CMH.d.00643.00010, ML.VRD.CMH.d.00643.00011, ML.VRD.CMH.d.00643.00012,
ML.VRD.CMH.d.00643.00013

Diğer Belgeler

- Atar, A. (2015). XVIII. Yüzyıl'da Yayınlanmış Fetva Mecmualarına Göre Osmanlı'da İktisadî Hayat. *Basılmamış Doktora Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğanalp-Votzi, H. (2017). Küçük Bir Anadolu Kasabasının Tarihi ve Ekonomisi: Safranbolu ve Deri El Sanatları. S. Faroqhi, & R. Deguilhem içinde, *Ortadoğu'da Zanaatlar ve Zanaatkârlar* (H. A. Tamaç, Çev., s. 331-364). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Emecen, F. (2003). Taraklıborlu'dan Safranbolu'ya Bir Müze-Şehrin Doğuşu ve Yükselişi. *I. Ulusal Tarih İçinde Safranbolu Sempozyumu (4-6 Mayıs 1999)* (s. 15-22). içinde Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Emecen, F. (2008). Safranbolu. *TDVİA*, 481-483.
- Erkal, M. (1993). *Cizye*. İstanbul: TDVİA.
- İnalcık, H. (1993). *Cizye*. İstanbul: TDVİA.
- Kalyoncu, H. (2010). *Tarih İçinde Safranbolu*. Karabük: Safranbolu Belediyesi.
- Sevim, A. (2003). *Malazgirt Muharebesi*. İstanbul: TDVİA.
- Tabakoğlu, A. (2015). *Türk İktisat Tarihi* (XIII b.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tunçözgür, Ü. (2012). *Dünden Bugüne Safranbolu*. Karabük: Safranbolu Belediyesi.
- Ulukavak, K. (2017). *Bir Safranbolulunun Penceresinden Safranbolu*. Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları.

<https://gulevisafanbolu.wordpress.com/2013/05/21/aziz-stefanos-kilisesi-ulucami-safranbolu/>, (Erişim Tarihi: 13.11.2019).

KBÜ MİSAFİR ÖĞRENCİLERİNİN MEMNUNİYET VE TÜRKİYE DİNDARLIK ALGISI

Ahmet Canan KARAKAŞ, Mustafa ERDEMLİ

Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi

Arş. Gör., Karabük Üniversitesi

mustafaerdemli@karabuk.edu.tr

Özet

Karabük Üniversitesinde eğitim gören uluslararası öğrencileri kapsayan ve 25 maddeden oluşan bir memnuniyet anketi uygulanarak Karabük'teki din algısı üzerinde durmaya çalışıldı. Anket sonucuna göre ülkemizde eğitim görmeyi tercih edenler arasında Afrika kıtasında bulunan ülkeler ilk sırada yer almaktadır. Eğitim için Türkiye'yi tercih etme sebepleri ise daha çok müslüman bir ülke olmasından kaynaklanmaktadır. Öğrencilerin Karabük'te eğitim almaktan memnun oldukları görülmektedir. Eğitimi kendi ülkeleriyle kıyasladıklarında ise Karabük Üniversitesindeki eğitimin daha iyi bir seviyede olduğunu dile getirmektedirler. Karabük'te yaşamının dini kimliklerine katkısı üzerinde durduğumuzda bunun herhangi bir değişiklik yapmadığını gözlemlemekteyiz. Buradaki Müslüman toplumu değerlendirmeleri hususunda kendi ülkelerindeki toplumla dini açıdan benzer olduğu sonucuna varıldı. Camilerdeki cemaat üzerine yapılan araştırmada ise kendi ülkelerine nazaran daha az sayıda kişinin camiye cemaate katılımının olduğu gözlemlenmiştir. Türkiye'deki din eğitimi hakkındaki görüşlerinde ise daha çok fikirlerinin olmadıklarını beyan etmişlerdir.

Genel itibarıyla uluslararası öğrencilerin genelde Türkiye, özelde Karabük ilinde "Din Algısı" üzerinde durulmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Öğrenci, Din, Karabük

Satisfaction and Perception of Religiosity Turkey of Foreign Students of Karabuk University

Abstract

A satisfaction survey consisting of 25 items covering international students studying at Karabük University was applied to emphasize the perception of religion in Karabük. According to the results of the survey, the countries on the African continent rank first among those who prefer to study in our country. The selection of Turkey for education is because it is a Muslim country. They seem to be pleased to study in Karabük. Compared to their home countries, they state that the education at Karabük University is at a better level. It is observed that living in Karabük does not contribute to their religious identity. Reached the conclusion that; Muslim community in Turkey and their own community religiously similar. However, compared to their home countries in Turkey it has reached the conclusion that fewer people come to the mosque. If their views on religious education in Turkey is assessed that they are not of much ideas.

Keywords: International Student, Religion, Karabuk.

Giriş

Bu çalışmada Karabük'te eğitim gören uluslararası öğrencilerin dindarlık algıları ve sosyokültürel süreçleri uyum düzeyleri bağlamında incelenmiştir. Bu bağlamda onların Türkiye'deki dindarlık algılarını ve memnuniyetlerini araştıran 25 maddelik bir anket geliştirilmiştir.

İnsanlığın en eski tecrübelerinden biri olan göç olgusu, zaman içerisinde farklı boyutlar kazanarak yeni formlar altında varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Günümüz modern toplumda iletişim ve ulaşım imkânlarının artması ile birlikte, toplumlar birbirine daha fazla yakınlaşarak, farklı din, dil ve kültüre sahip toplumlar daha yoğun bir iletişim hâlinde bulunmaktadır. Bu yeni ve yoğun iletişim hâli, bireylerin

sosyalleşme süreçlerini tamamladıkları kendi kültürleri ile sonradan gittikleri yerlerin sosyo-kültürel ve ekonomik yapısı arasındaki farklılıkların büyüklüğüne paralel olarak karmaşık bir takım sorunları da beraberinde getirmektedir (Güllü, 2016). Alışık olmadıkları yabancı bir kültürde yaşamak kültürel geçiş yapan bireyler için zorlayıcı bir deneyimdir. Bireyin yeni toplumda etkin bir şekilde var olabilmesi yeni kültüre adaptasyonuna bağlıdır (Batır & Okur, 2016). Bu süreçte kültürün önemli bir parçası olan dini yaşam ve dindarlık da önemlidir. Ülkeler arası yaşanan eğitim amaçlı bu gidip gelme eğitim terminolojisine uluslararası öğrenci terimini katmıştır. Bütün öğrencilere has, ortak problemleri paylaşan uluslararası öğrenciler, bu problemlere ilave, yeni toplumda etkin bir şekilde var olabilmek ve akademik olarak başarılı olabilmek için yeni kültüre adapte olmak zorunda kalmaktadırlar (Mori, 2000).

Kültürel mesafe iki kültürün dil, din gibi olgular açısından ne kadar benzer ve farklı olduğunu ifade etmektedir (Berry, 1997). Alanda yapılan bazı araştırmalar ise gerçek kültürel mesafeden ziyade, algılanan kültürel mesafenin kültürel uyum üzerindeki etkisine vurgu yapmıştır (Batır & Okur, 2016).

Araştırmanın Konusu

Bu çalışmada farklı ülkelerden gelerek Karabük Üniversitesi'nde Eğitim alan yabancı uyruklu öğrencilerin öğrenim gördükleri şehir (Karabük), öğrenim gördükleri ülke (Türkiye) ve İslam dini hakkındaki algıları konu edinmiştir.

Araştırmanın Amacı

Çalışmanın amacı, yabancı uyruklu öğrencilerin Karabük, Türkiye ve İslam algısını tespit ederek karar mercisindeki kişilere öğrenci memnuniyetini artırıcı ve ülke imajını güçlendirici geri besleme sağlamaktır.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada ağırlıklı olarak anket çalışmasına yer verilmiş ve bu kapsamda, 136 katılımcıyla analiz edilebilir 115 veri edilen 25 soruluk bir anket uygulanmıştır. Ankette yer alan sorular öğrencilerin Karabük, Türkiye ve İslam algısını ölçecek tarzda ve Türkçe olarak hazırlanmıştır. Anket uygulandıktan sonra elde edilen veriler bilgisayar ortamına aktarılarak analiz edilmiştir. Verilerin analizinde SPSS 20 programı kullanılmıştır.

Bulgular

Araştırmaya 23'ü kız, 92'si erkek olmak üzere 115 yabancı uyruklu öğrenci katıldı. Katılımcıların 6'sının Tıp fakültesinde, 42'sinin mühendislik fakültesinde, 10'unun fen edebiyat fakültesinde, 20'sinin İktisadi ve İdari Bilimler fakültesinde, 1'inin ilahiyat fakültesinde 36'sının diğer bölümlerde eğitim gördüğü gözlenmiştir. Katılımcıların 58'i Afrika coğrafyasından, 5'i Türki Cumhuriyetler'den, 12'si Orta doğu ülkelerinden olduğu gözlemlendi.

Tablo 1: KBÜ' de Eğitim Gören Yabancı Öğrencilerin Türkiye'de Okumayı Tercih Ediş Sebeplerinin Dağılımlarını Gösterir.

	Dağılım	%
Tarihsel bağlar	9	7,8
Müslüman ülke olması	60	52,2

Tanıtımlardan sonra ilgimi çekti	13	11,3
İnternet kanalıyla araştırarak buldum	8	7
Diğer	25	21,7
Total	115	100

Tablo 1'e göre yabancıların ülkemizde ve KBÜ'de eğitim tercihlerinde en yüksek oran 60 kişilik tercihle "Müslüman ülke olması" sebep olarak gözlenmiştir. İkinci sırada 25 kişi ile "diğer", üçüncü sırada 13 tercihle "tanıtımlar" en az tercih sebebi ise "tarihsel bağlar" olduğu gözlenmiştir. Bu sonuca göre tercih nedenlerinde önemli bir etkenin dini ve kültürel açıdan uyum sağlayabilecekleri bir ülkede eğitimi tercih ettikleri söylenebilir. Burada dikkat edilecek noktalardan biri de tanıtımlar olabilir. Bu rakam üniversitenin tanıtımının önemli, aynı zamanda yetersiz olduğu söylenebilir.

Tablo 2: KBÜ beklentilerinize cevap veriyor mu? Sorusuna Yanıtları Gösterir.

	Dağılım	%
Hayır	14	12,2
Kısmen	21	18,3
Evet	80	69,6
Total	115	100

Tablo 2 incelendiğinde KBÜ'nin yabancı öğrencilerinin beklentilerine cevap verip vermediği ile ilgili sonuçlar görülmektedir. Katılımcılardan 80 kişi % 69,6'sı Evet cevabı vermiştir. 21'i kısmen, 14'ü hayır cevabı vermiştir. Bu sonuçlara göre KBÜ'nin beklentilere cevap verebilen gelişmiş bir üniversite olduğu söylenilebilir."

Tablo 3: KBÜ Eğitimlerini Ülkenizdeki Eğitimlerle Kıyasladığınızda Yeterli Buluyor musunuz? İfadesinin Sonuçlarını Gösterir.

	Dağılım	%
Yetersiz	8	7
Yeterli	17	14,8
İyi	46	40
Çok İyi	44	38,3
Total	115	100

Tablo 3'e göre KBÜ eğitimlerinin kendi ülkelerine göre "çok iyi" olduğunu belirten 44 kişi, "iyi" olduğunu belirten 46 kişi yetersiz olduğunu belirten ise 8 kişi olarak gözlenmiştir. Bu sonuçlara göre katılımcıların % 93,1'ine göre KBÜ'nün yabancı öğrencilerin beklentilerinin üstünde başarılı bir eğitim verdiği söylenebilir.

Tablo 4: Karabük'te ve KBÜ'de Yaşamak Dini Kimliğinizi Nasıl Etkiledi? İfadesine Verilen Cevapları Gösterir.

	Dağılım	%
Olumsuz etkilendim, dini	20	17,4

kimliğim zayıfladı		
Dini kimliğimde bir değişme olmadı	61	53
Dini kimliğim canlandı olumlu etkiledi	34	29,6
Total	115	100

Tablo 4 incelendiğinde dini kimlik değişimine verilen cevaplar görülmektedir. Buna göre 34 katılımcı “Dini kimliğim canlandı olumlu etkiledi” şeklinde görüş belirtmiştir. 61 katılımcı ise “Dini kimliğimde bir değişme olmadı” şeklinde görüş belirtmiştir. 20 kişi ise “Olumsuz etkilendim, dini kimliğim zayıfladı” şeklinde görüş belirtmiştir.

Tablo 5: Karabük ya da Türkiye’de dini etkinliklere katılıyor musunuz? Kandil programları gibi.

	Dağılım	%
Hayır	26	22,6
Kısmen	30	26,1
Evet	59	51,3
Total	115	100

Tablo 5 incelendiğinde “ülkemizdeki dini etkinlik veya programlara katılıyor musunuz?” sorusuna 59 kişi “Evet”, 30 kişi “kısmen” 26 kişi ise “hayır” cevabı vermiştir. Bu sonuca göre katılımcıların % 77,4’ünün ülkemizdeki dini etkinlik ya da programlara katıldığı, dini hayatlarını canlı tutmaya çalıştığı söylenebilir.

Tablo 6: Türkiye ve Karabük’teki Müslüman Toplumu Nasıl Değerlendiriyorsunuz? İfadesine Verilen Cevapları Gösterir.

	Dağılım	%
Dini kimlikleri ülkemdeki Müslüman topluma göre zayıf.	24	20,9
Dini kimlikleri ülkemdeki Müslüman toplumla benzer.	46	40
Dini kimlikleri ülkemdeki Müslüman topluma göre gelişmiş.	45	39,1
Total	115	100

Tablo 6’ ya bakıldığında Türkiye dindarlığı ile kendi ülkelerindeki dindarlık arasındaki kıyaslama sonuçları görülmektedir. Katılımcıların 45’i bu ifadeye “Dini kimlikleri ülkemdeki Müslüman topluma göre gelişmiş”, 46’sı “Dini kimlikleri ülkemdeki Müslüman toplumla benzer”, 24’ü ise “Dini kimlikleri ülkemdeki Müslüman topluma göre zayıf” şeklinde cevap vermiştir. Bu sonuçlara göre katılımcıların ülkemizde dini yapıya kolay uyum sağladıkları söylenebilir.

Tablo 7: Şehirdeki Camiler Hakkında Ne Düşünüyorsunuz? İfadesine Verilen Sonuçları Gösterir.

	Dağılım	%
Çok az insan namaza camiye geliyor	50	43,5

Yeterli bir cemaat var	35	30,4
İnsanlar cemaatle namaz kılmayı önemsemiyor	17	14,8
Mimarisinden etkilendim	13	11,3
Total	115	100

Tablo 7 incelendiğinde ülkemizdeki cami kültürü hakkındaki soruya katılımcıların 50'si “Çok az insan namaza camiye geliyor”, 35'i “Yeterli bir cemaat var”, 17'si “İnsanlar cemaatle namaz kılmayı önemsemiyor”, 13'ü ise “Mimarisinden etkilendim” şeklinde cevaplamıştır. Tablo sonuçlarına göre katılımcıların % 58,3'ü Karabük'teki cami ve cemaat kültürünü olumsuz gözlemlediği söylenebilir.

Tablo 8: Karabük'teki Ramazan Ayı Hakkında Ne Düşünüyorsunuz? İfadesine Verilen Cevapları Gösterir.

	Dağılım	%
Oruç çok önemli kabul ediliyor	74	64,3
İftar sofraları bu ibadeti cazip hâle getiriyor	22	19,1
Ramazan ayında bize daha fazla maddi ve manevi destek oluyorlar	19	16,5
Total	115	100

Tablo 8'de yabancı öğrencilerin Ramazan ayı algılarının sonuçları görülmektedir. Karabük hâlkının oruç ibadetini çok önemsediklerini gözlemleyenler 74 kişi, iftar sofralarının orucu cazip hâle getirdiğini düşünen 22 kişi, Ramazan ayında Karabük hâlkının kendilerine daha çok ilgi gösterdiklerini ifade eden 19 kişi olduğu görülmüştür.

Tablo 9: Genel Olarak Türklerin Müslümanlık Hakkındaki Tavırları Nasıl İfadesine Verilen Cevapları Gösterir.

	Dağılım	%
Örnek olabilirler	55	47,8
Kendi hâllerinde kalmayı tercih ediyorlar	32	27,8
Diğer kıta Müslümanlarına, özellikle Afrika'ya çok ilgi gösteriliyor	28	24,3
Total	115	100

Tablo 9 incelendiğinde Türkiye dindarlığı ile ilgili görüşleri “örnek olabilirler” 55 kişi, “kendi hâllerinde kalmayı tercih ediyorlar” 32 kişi, “diğer kıta Müslümanlarına çok ilgi gösteriyorlar” 28 kişi şeklinde gözlenmiştir. Bu sonuçlara göre Türkiye Müslümanlarından beklentileri yüksektir denilebilir.

Tablo 10: Mensup Oldukları Coğrafyaya Göre Dindarlık Etkileşimlerini Gösterir.

Mensubu Olduğunuz Coğrafya	Karabük'te ve KBÜ de yaşamak dini kimliğinizi nasıl etkiledi?			Total
	Olumsuz Etkilendim Dini Kimliğim zayıfladı	Dini Kimliğimde değişme olmadı	Dini Kimliğim Gelişti	
Afrika Count	10	29	18	

				7
	% within Mensubu Olduğunuz			
	Coğrafya	17,5%	50,9%	31,6%
				00,0%
	% within Karabük'te ve KBÜ			
	de yaşamak dini kimliğinizi	58,8%	48,3%	52,9%
	nasıl etkiledi			1,4%
	% of Total	9,0%	26,1%	16,2%
				1,4%
	Count	1	4	0
	% within Mensubu Olduğunuz			
	Coğrafya	20,0%	80,0%	0,0%
				00,0%
Türki	% within Karabük'te ve KBÜ			
Cumhuriyetler	de yaşamak dini kimliğinizi	5,9%	6,7%	0,0%
	nasıl etkiledi?			,5%
	% of Total	,9%	3,6%	0,0%
				,5%
	Count	2	18	11
				1
	% within Mensubu Olduğunuz			
	Coğrafya	6,5%	58,1%	35,5%
				00,0%
Asya	% within Karabük'te ve KBÜ			
	de yaşamak dini kimliğinizi	11,8%	30,0%	32,4%
	nasıl etkiledi?			7,9%
	% of Total	1,8%	16,2%	9,9%
				7,9%
	Count	3	6	3
				2
	% within Mensubu Olduğunuz			
	Coğrafya	25,0%	50,0%	25,0%
				00,0%
Orta	% within Karabük'te ve KBÜ			
Doğu	de yaşamak dini kimliğinizi	17,6%	10,0%	8,8%
	nasıl etkiledi?			0,8%
	% of Total	2,7%	5,4%	2,7%
				0,8%
	Count	1	3	2
	% within Mensubu Olduğunuz			
Diğer	Coğrafya	16,7%	50,0%	33,3%
				00,0%

				%
% within Karabük'te ve KBÜ				
de yaşamak dini kimliğinizi nasıl etkiledi?	5,9%	5,0%	5,9%	,4%
% of Total	,9%	2,7%	1,8%	,4%

Tablo 10 incelendiğinde mensubu olduğu coğrafyaya göre dindar kimlikleri arasındaki değişimlerin sonuçları görülmektedir. Sonuçlara göre Afrikalı 57 öğrencinin 10'unun dindarlığında zayıflama görülmüş, 29'unun dindarlığında bir değişim gözlenmemiş, 18'inin dindarlığında olumlu değişim gözlenmiştir. Türkiye Cumhuriyetlerinden 5 öğrenci bu soruya 1 kişi dindarlığının olumsuz etkilendiğini, 4 kişi herhangi bir değişim olmadığı şeklinde görüş belirtmiştir. Asya kökenli 31 öğrenciden 2 kişi dindarlığının olumsuz etkilendiğini, 18 kişi bir değişim olmadığını, 11 kişi de dindarlığının olumlu değişim gözlemlediğini ifade etmiştir. Orta Doğu kökenli 12 öğrenciden 3'ü dindarlığının olumsuz etkilendiğini, 6'sı değişim gözlemlemediğini, 3'ünün ise dindarlığının ise olumlu değişim gösterdiğini ifade ettikleri görülmüştür. Diğer coğrafyalardan 6'sından 1 kişi dindarlığının olumsuz etkilendiğini, 3'ünde bir değişim görülmediği, 2'sinin dindarlığında olumlu değişim gözlenmiştir. Toplamda ise 17 öğrencinin dindarlığında olumsuz değişim, 60'ında bir değişim olmadığı, 34 katılımcının ise dindarlığında olumlu bir değişim gözlenmiştir. Din kültürünün önemli bir ögesi olduğuna göre KBÜ de eğitim gören öğrencilerin kültürel anlamda fazla bir sorun yaşamadığı söylenebilir.

Sonuç

Türkiye'deki uluslararası öğrencilerin büyük bir kısmı, komşu ülkelerden ya da Türkiye ile tarihsel veya kültürel bağları bulunan ülkelere gelmektedir (Özoğlu, Gür, & Coşkun, 2012). Yapılan bu çalışmadan elde edilen bulgulara göre öğrenciler Karabük ve Türkiye hakkında büyük oranda olumlu algılara sahiptirler. Din ve dine dayalı kültür birliği benzerliği bu uyumu kolaylaştırmış olabilir.

Yabancı öğrencilerin genel olarak dindarlık algıları değişmemekle beraber anlamlı düzeyde dindarlıklarında olumlu değişim de gözlenmiştir. Bu uyumun geliştirilebilmesi ve dindarlık algılarının olumlu gelişimine katkı sağlamak amacıyla kültürel dini etkinliklere daha fazla zaman ayrılabilir. Bu anlamda ilahiyat fakültesi akademisyenlerinden istifade edilebilir.

Kaynakça

- Batır, R., & Okur, A. (2016). Kültürel Mesafenin Uluslararası Öğrencilerin Sosyokültürel Adaptasyonlarına ve Akademik Başarılarına Etkisi. *Journal of Human Sciences*, 13(3), 3951-3960.
- Berry, J. (1997). Immigration, Acculturation, and Adaptation. *Applied Psychology*, 46(1), 5-34.
- Güllü, İ. (2016). Yeni Bir Göç Türü Olarak Öğrenci Göçü, Kimlik ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Sosyolojik Bir Analiz. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(42).
- Mori, S. (2000). Addressing the Mental Health Concerns of International Students. *Journal of counseling & development*, 78(2), 137-144.
- Özoğlu, M., Gür, B., & Coşkun, İ. (2012). *Küresel Eğilimler Işığında Türkiye'de Uluslararası Öğrenciler*. Ankara: SETA.

MECELLE-İ AHKÂM-I ADLİYE HEYETİ AZASI AHMET HİLMİ EFENDİ

Ahmet ÖZDEMİR

Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Özet

Ahmet Hilmi Efendi, Osmanlı Devletinin son döneminde yaşamış önemli fıkıh âlimlerindedir. Ahmet Hilmi Efendi'nin çocukluk ve gençlik dönemine ait bilgiler hâlihazırda oldukça sınırlıdır. Kastamonuludur. Mesleki hayatında muallimlik, Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye âzalığı, Mahkeme-i Temyîz reisliği, Anadolu kazaskerliği gibi birçok önemli görevler üstlenmiş ve payeler elde etmiştir. Ahmet Hilmi Efendi özellikle de fıkıh ilmindeki derin ilmiyle tanınmıştır. Fıkıh tarihinde çok önemli yeri bulunan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin hazırlanmasına iştirak etmiştir. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye hazırlama heyeti başkanı olan Ahmet Cevdet Paşa, Ahmet Hilmi Efendi'nin fıkıh bilgisini her zaman takdir etmiştir. Toplam on altı bölüm (kitap) olarak hazırlanan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin bütün bölümlerinin telifinde Ahmet Hilmi Efendi yer almıştır. Fıkıh ilmindeki ihtisası sebebiyle Mecelle'nin tedvininde Ahmet Cevdet Paşa'nın en çok iştirake ettiği kimse Ahmet Hilmi Efendi olmuştur. Yanya Valiliğine atandığında heyet ile irtibatını Ahmet Hilmi Efendi ile mektuplaşarak devam ettirmiştir. Ahmet Hilmi Efendi 6 Zilhicce 1305 (miladi: 1888) tarihinde vefat etmiş ve İstanbul'da Fâtih Camii haziresine defnedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Ahmet Hilmi Efendi, Mecelle

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Delegation Member Ahmet Hilmi Efendi

Abstract

Ahmet Hilmi Efendi is one of the most important scholars in the last period of the Ottoman Empire. Ahmet Hilmi Efendi's knowledge of his childhood and youth is already very limited. He is from Kastamonu. In his professional life, he undertook many important duties such as muallimlik, Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye, Kazaskerlik, the head of the Court of Appeal. Ahmet Hilmi Efendi is especially known for his deep knowledge in fiqh. He participated in the preparation of Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye. Ahmet Cevdet Pasha, the head of the committee preparing Mecelle, appreciated Ahmet Hilmi Efendi's knowledge of fiqh. He has contributed to the whole of Mecelle. Ahmet Hilmi Efendi contributed to all of Mecelle. Because of his expertise in fiqh, Ahmet Hilmi Efendi was the one whom Cevdet Pasha consulted the most in the struggle of Mecelle. During the governorship of Yanya, he continued his contacts with the delegation in a letter with Ahmet Hilmi Efendi. Ahmet Hilmi Efendi passed away on 6 Zilhicce 1305 (1888). He was buried in the cemetery next to the Fatih Mosque in Istanbul.

Keywords: Fiqh, Ahmet Hilmi Efendi, Mecelle

Giriş

Ahmet Hilmi Efendi'nin çocukluk ve gençlik dönemine ait bilgiler hâlihazırda oldukça sınırlıdır. Hayatını ele alan kapsamlı bir eser tespit edilememiştir. Kastamonulu olup, ilim tahsilini İstanbul'da

yapmıştır.¹ Ahmet Hilmi Efendi,² Osmanlı devletinin son dönemlerinde yaşamış önemli fıkıh âlimlerindedir. İlmî, fazileti ve fıkıhtaki derin bilgisiyle meşhur olmuştur.³

Ahmet Hilmi Efendi, meslekî hayatına Kazasker Zeynelâbidin Efendi'nin çocuklarına muallimlik yaparak başlamıştır. Hicrî 1275 (milâdî 1859) yılında Galata Mollalığına⁴ tâyin olunmuş ve 1866'da kendisine Sofya kadılığı tevdi olunmuştur.⁵ Daha sonra, Mekke-i Mükerreme payesini⁶ ittihaz ederek 1868'de Divân-ı Ahkâm-ı Adliye azası olmuştur. Adli Hükümler Kurulu anlamına gelen Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Yargıtay'ın ilk hâlidir.⁷ 1869 tarihinde Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye heyetindeki görevine başlamıştır. 1875 yılında İstanbul payesi ile mükâfatlandırılan Ahmet Hilmi Efendi, aynı senenin Ramazan ayında Temyiz Mahkemesi reisliğine tâyin olunmuştur. Ahmet Hilmi Efendi, Anadolu Kazaskerliği⁸ payesini de almıştır.⁹

“...Bir aralık Babiali'de Hukuk mektebi tesis edilmişti. Babiali hülefası devam mecbur kılınmıştı. Sair dairelerden gelenler dahi kabul olunurdu. Kemali şevk ile devam ederdik. Mektebin muallimleri arasında Mahkeme-i Temyiz Reisi Ahmet Hilmi, Sirvanzade Hulusi, Temyiz azasından İkiyadis ve Gavril Efendiler zamanın en meşhur fıkıhçıları vardı. Mektepte mecelle, ceza ve ticaret kanunlarının tedrisine bilhassa ehemmiyet verilirdi. Artık kalemlerde, evlerde, her toplantı yerinde fıkıh mübahaseleri, kanun münakaşaları moda olmuştu....”¹⁰

Yaşanılan dönemin ilmî durumunun nakledildiği bu satırlar Ahmet Hilmi Efendi'nin ilmî bakımından toplum içindeki yerini göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir.

Sultan II. Abdülhamit döneminde 23 Aralık 1876 tarihinde kabul edilen Kanun-ı Esasi, Türk tarihindeki ilk anayasa olması bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Kanun-ı Esasi'yi hazırlama komisyonu

* Doç. Dr. Ahmet ÖZDEMİR, Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, aozdemir@kastamonu.edu.tr

¹ Ahmet Şimşirgil-Ekrem Buğra Ekinci, *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*, KTB Yayınları, İstanbul 2008, s. 52.

² Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi internet sitesinde Millet Kütüphanesinin kurucusu Ali Emiri Efendi, Ahmet Hilmi Efendinin talebesi olarak gösterilmekle birlikte isim benzerliğinden kaynaklanan bu bilgi tashihe muhtaç görünmektedir.

³ Ebü'l-Ula Mardin, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1996, s. 162; Hulusi Yavuz, "Ahmet Hilmi Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/Ahmet-hilmi-efendi-hukukcu> (28.09.2019).

⁴ Molla: Lügat mânâsı, âlim, fâdıl, fakihtir. Birinci sınıf kadılar ile ilmî ve ictimaî mevkii yüksek bulunanlar hakkında da kullanılmıştır. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983, II, 549.

⁵ Hulusi Yavuz, "Ahmet Hilmi Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/Ahmet-hilmi-efendi-hukukcu> (28.09.2019).

⁶ Paye: Herhangi bir memuriyeti bil fiil ifa etmek üzere olmayıp sadece teşrifatta değer ifade etmek üzere verilen rütbe anlamına gelmektedir. Mekke payesi, İstanbul payesi bu kabildendir. İlmîye payelerinin en küçüğü müderrislik, en büyüğü Rumeli kazaskerliğidir. Paye sahipleri, teşrifatta mansıp sahipleri ile aynı hak ve imtiyazlara sahiptir. Bkz. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, 764; Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügatı*, Enderun Yayınları, İstanbul 1986, s. 278.

⁷ <https://www.yargitay.gov.tr/150/tarihce.html> Erişim Tarihi: 28-09-2019.

⁸ Kazaskerlik, 1785 senesinden sonra aslı vasfından çıkarak bir paye hükmünde kalmıştır. Bkz. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, 233.

⁹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, Gregg International Publishers, Westmead, 1971, II, 241; Ebü'l-Ula Mardin, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, s. 162; Osman Öztürk, *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*, İslami İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul, 1973, s. 23-24.

¹⁰ <https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1932/2/8/2.xhtml> Erişim Tarihi: 28.09.2019.

başkanlığını Midhat Paşa üstlenmiştir. Ahmet Hilmi Efendi de bu komisyon üyelerindedir.¹¹ I. Meşrutiyet Dönemi (1876-1878) Meclis-i Âyan üyeleri arasında Temyiz Mahkemesi üyesi sıfatı ile yer almıştır.¹²

Mecelle Heyeti Üyeliği

Osmanlı devletinde 19. yüzyılda iç ve dış saiklerin etkisi ile kanunlaştırma talebi ortaya çıkmıştır. Devletin kanunlarının batıdan alınmasını isteyenler olduğu gibi, fıkıh külliyyatından hareketle kanunlar hazırlanmasını savunan ilim ve fikir adamları da mevcuttu. Bu karşılıklı mücadelenin yaşandığı ortamda Ahmet Cevdet Paşa ve onunla aynı fikri taşıyan hukuk ve devlet adamları görüşlerini kabul ettirerek Mecelle Heyeti adıyla bir heyet 1869 tarihinde kurulmuştur. Heyetin çalışmaları zaman zaman inkıtaya uğramakla birlikte yaklaşık yedi yıl süren çalışma sonucu 1876 yılında Osmanlı Devletinin ilk medeni kanunu olan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye tamamlanmıştır. Kanunun yürürlüğe girmesi için tamamının hazırlanması beklenmeyip Mecelle'nin her bir kitabı (bölümü), çalışmanın sonu beklenmeden, tamamlandıkça zamanın padişahı Sultan Abdülaziz'in fermânıyla ilan olunmuştur.¹³

Ahmet Cevdet Paşa'nın 1874 tarihinde Yanya Valiliğine görevlendirmesi sebebiyle Mecelle Heyetinden uzak kaldığı süre içinde Mecelle Heyetinin yeni başkanının Ahmet Hilmi Efendi olduğu ifade edilmektedir.¹⁴ Mecelle mazbatalarındaki imzalardan bu husus tam olarak vuzuha kavuşmamakla birlikte; Yanya'daki valilik görevi yedi buçuk ay süren Ahmet Cevdet Paşa bu süre zarfında Ahmet Hilmi Efendi ile mektuplaşarak¹⁵ Mecelle Heyetinin faaliyetleri ile gayri resmi olarak irtibatını devam ettirmiş olması,¹⁶ Ahmet Hilmi Efendi'nin Mecelle Heyeti içindeki müstesna konumunu göstermektedir. Fıkıh ilmindeki ihtisası sebebiyle Mecelle'nin tedvininde Cevdet Paşa'nın en çok istişare ettiği kimse Ahmet Hilmi Efendi olmuştur.¹⁷

Mecelle'nin telifinde görev alan âlimler on beş kişidir:

Ahmet Cevdet Paşa (5. Kitap hariç)

Ahmet Hilmi Efendi (bütün kitaplarda)

Seyfeddin İsmail Efendi (bütün kitaplarda)

Filibeli Hâlil Efendi (1, 2, 5–8. kitaplarda)

Şirvanizade Ahmet Hulusi Efendi (1–5, 9–16. kitaplarda)

Kara Hâlil Efendi (7–16. kitaplarda)

Yusufzade Ahmet Hâlit Efendi (6–16. kitaplarda)

İbni Âbidinzade Alâeddin Efendi (1–5. kitaplarda)

Karinabadlı Ömer Hilmi Efendi (13–16. kitaplarda)

İsa Ruhi Efendi (5. kitapta)

¹¹ Mehmet Gayretli, *Tanzimat Sonrasından Cumhuriyet'e Kadar Olan Dönemde Kanunlaştırma Çalışmaları*, Doktora Tezi, s. 104-105.

¹² İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, II, 4.

¹³ Şimşirgil- İkinci, *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*, s. 51.

¹⁴ Bkz. Şimşirgil- İkinci, *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*, s. 26.

¹⁵ Ahmet Hilmi Efendiye gönderilen mektubun metni için bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *Tezakir*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986, s. 136-137.

¹⁶ Ebül-Ula Mardin, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, s. 119.

¹⁷ Öztürk, *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*, s. 24.

Bağdatlı Muhammed Emin Efendi (1–4. kitaplarda)

Yunus Vehbi Efendi (5–8. kitaplarda)

Gerdankıran Ömer Hulusi Efendi (5–8. kitaplarda)

Abdüllatif Şükrü Efendi (6–8. kitaplarda)

Kırımlı Abdüsettar Efendi (14–16. kitaplarda)

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye onaltı kitap olarak hazırlanmıştır. Ahmet Hilmi Efendi ve Seyfeddin İsmail Efendi bütün kitapların hazırlanmasına katkı sunmuş, diğer cemiyet üyeleri muhtelif kitaplarda görev almışlardır. Ahmet Hilmi Efendi, Mecelle'nin 1-11. Kitaplarında Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Azası, 12. Kitapta unvansız olarak, 13-16. Kitaplarında Mahkeme-i Temyiz-i Reis-i Sânisî unvanı ile yer almaktadır.¹⁸

Cevdet Paşa, Ahmet Hilmi Efendinin ilmine ve fikhî bilgisine itimat ettiğini her fırsatta ifade etmiştir. Nitekim ilk kurucu başkanı olarak görev aldığı Divan-ı Ahkâm-ı Adliye kuruluş sürecini tanımlarken “ *Ulemâdan Kara Hâlîl Efendi ve Ahmet Hilmi Efendi gibi ilm-i fikhda en ziyâde mâhir olanlar ve ricâl-i devletten dahi güzide zâtlar Divan-ı Ahkâm-ı Adliye âzâlığına tâyin kılındı...*”¹⁹ diyerek bu hususa dikkat çekmiştir.

Vefatı

Hastalığı sebebiyle kendi isteği ile Nisan 1888 tarihinde emekliliğe ayrılan Ahmet Hilmi Efendi, kısa bir süre sonra Ağustos 1888 (1305) tarihinde vefat etmiştir.²⁰ Kabri İstanbul'da Fatih Camisinin yanındaki kabristandadır. Mezarlık kayıtlarına göre otuz dört numaralı kabirde medfundur.²¹

Sonuç

Osmanlı devletinin son dönemlerinde yaşamış olan Ahmet Hilmi Efendi, muallimlik, mollalık, kadılık, Divân-ı Ahkâm-ı Adliye (bugünkü anlamıyla Yargıtay) üyeliği, Temyiz mahkemesi reisliği olmak üzere ilmî ve idarî bakımından önemli görevler üstlenmiştir. Devlet tarafından hizmetleri takdir edilen Ahmet Hilmi Efendi'ye devlet protokol ve teşrifatında önemli konumu olan birçok paye verilmiştir.

Fıkıh ilmine vukufiyeti ile tanınan Ahmet Hilmi Efendi'nin fıkıh tarihi açısından en önemli yönü Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin hazırlanmasında komisyon başkanı Ahmet Cevdet Paşa'dan sonra en fazla hizmeti bulunan komisyon üyesi olmasıdır. Mecelle'nin tüm bölümlerinde katkısının olması, Ahmet Cevdet Paşa Yanya'da bulunduğu sürede irtibatı Ahmet Hilmi Efendi'nin sağlaması Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin hazırlanmasındaki önemli katkısını göstermektedir.

Değerlere sahip çıkmak bir erdemdir yaklaşımından hareketle kaynaklarda Kastamonulu olduğu bildirilen Ahmet Hilmi Efendi'nin yeni nesil tarafından daha fazla tanınması için yetkililere sorumluluk düşmektedir. Bu amaçla yapılabilecek faaliyetler olarak; isminin sokak, cadde ya da kurumlara verilmesi ve hayatı hakkında yapılacak akademik çalışmaların desteklenmesi mümkündür.

Kaynakça / Reference

¹⁸Mecelle'nin mazbataları için bkz. Osman Kaşıkçı, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Mecelle*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 74-196.

¹⁹ Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri*, İstanbul, 2010, s. 96.

²⁰ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, II, 241; Ebü'l-Ula Mardin, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, s.162.

²¹ Kabristana Fatih Camisi musallasının bulunduğu kapıdan girildiğinde yaklaşık sekiz metre ileride avlu duvarından itibaren dördüncü mezardır.

Ahmet Cevdet Paşa, *Tezakir*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986.

Ebü'l-Ula Mardin, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1996.

Ekinci, Ekrem Buğra, *Osmanlı Mahkemeleri*, İstanbul 2010.

Gayretli, Mehmet, *Tanzimat Sonrasından Cumhuriyet'e Kadar Olan Dönemde Kanunlaştırma Çalışmaları*, Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Güneş, İhsan, *Türk Parlamento Tarihi*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları.

<https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1932/2/8/2.xhtml> Erişim Tarihi: 28.09.2019
<https://www.yargitay.gov.tr/150/tarihce.html> Erişim Tarihi: 28-09-2019.

Kaşıkçı, Osman, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Mecelle*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997.

Öztürk, Osman, *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*, İslami İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul, 1973.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.

Sertoğlu, Midhat, *Osmanlı Tarih Lügati*, Enderun Yayınları, İstanbul 1986.

Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmani*, Gregg International Publishers, Westmead, 1971.

Şimşirgil, Ahmet- Ekinci, Ekrem Buğra, *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*, KTB Yayınları, İstanbul 2008.

Yavuz, Hulusi, "Ahmet Hilmi Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/Ahmet-hilmi-efendi--hukukcu>, Erişim Tarihi: 28.09.2019.

EK 1: Ahmet Hilmi Efendi'nin Kabri

EK 2: Mezartaşı Yazısı

Küllü Men Aleyhi Fânin Udebâ-i ve fukahâ-yi zaman Ve Sudur-ı izam meâlî İttisamdan ve tarikat-ı aliyye-i Nakşibendiyye müntesibanından Hâzin-i kelim-ı rabbanî merhum Ve mağfurun leh Kastamonulu Es-Seyyid Ahmed Hilmi Efendinin Ruhuna ve kâfe-i ehli iman Ervahına rızaen lillahi Teâlâ Fatiha bi hürmeti seyyidi'l-murselin Sene 1305 fi 6 Zilhicce

HOKAND HANLIĞI VE SAFRANBOLU ŞERİYYE SİCİLLERİNİN MUHTEVÂSİ AÇISINDAN MUKAYESESİ (XVIII-XIX ASIRLAR)

Antmamat KARIEV

Dr. Öğr. Gör., Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Özet

Şeriyye sicilleri, herhangi bir devletin hukuksal yapısını, aynı şekilde o dönemin toplumsal yapısını iyi bir şekilde anlamada, aslında birinci elden sayılan en önemli kaynaklardır. Bu bildirimizde, Osmanlı İmparatorluğu ve Orta Asya Ülkelerinin hukuksal ve toplumsal yapısının birbirine benzeşen, özellikle de birbirinden ayrışan noktalarını tespit etmeye çalıştık. Örneklik bazında, Safranbolu ve Hokand Hanlığı şeriyye sicillerini ele aldık. Bildirimizde “Hokand Hanlığı Tarihçesi ve Osmanlı İmparatorluğu ile Olan Münasebetleri”, “Osmanlı Devleti ve Hokand Hanlığı’nın Hukuksal Yapısı”, “Safranbolu ve Hokand Hanlığı Şer’iyye Sicillerinin Kısaca Tanıtımı”, “Şerî Mahkemelerin Yapısı ve İşleyişi Açısından Mukayese Edilişi”, “Sicillerin Karakteristik Özellikleri”, en sonunda da, “Sicillerde Kaydedilen Davaların ve Verilen Cezaların Türleri Açısından Mukayese Edilişi” konuları üzerine durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Safranbolu, Hokand Hanlığı, Dava, Şer’iyye Sicilleri, Mahkeme.

A Comparison Of The Sharia Records Of Hokand Khanate And Safranbolu İn Terms Of Content (Xviii.-Xix. Centuries)

Abstract

Sharia records are the most important sources that are considered firsthand in understanding the legal structure of any state as well as the social structure of that period. In this paper, we tried to identify the similar and especially diverging points of the legal and social structure of the Ottoman Empire and Central Asian states. As examples, the sharia records of Safranbolu and Hokand Khanate. In brief, in our paper, the History of Hokand Khanate and its Relations with the Ottoman Empire, the Legal Structure of the Ottoman State and Hokand Khanate, a Brief Presentation of Safranbolu and Hokand Khanate, the Characteristics of the Records”and finally, a Comparison of the Cases recorded in the Court Records and the Punishments in terms of their Types”.

Keywords: Safranbolu, Hokand Khanate, Case, Sharia Records, Court.

Giriş

Herhangi bir devletin ayakta kalabilmesi ve asırlarca varlığını devam ettirebilmesi, elbette ki onun hukuksal yapısıyla, özellikle bu yapının neticesinde oluşan toplumsal yapıyla, yakından ilişkilidir. İslam dinindeki hukuk felsefesinin adalet üzerine mebni olduğu aşikârdır. Zira “Kenar-ı Dicle’de bir kurt aşırısı koyunu, Gelir de adlî ilahî sorar Ömer’den onu” diyen, “el-Farûk” lakaplı Hz. Ömer bunun en güzel örneğidir. Kur’anı Kerim ve Hadislerde çokça üzerinde durulan temel konuların biri adalet konusudur. Adaleti ikame etme ancak devletin mevcudiyetiyle gerçekleştirilecek bir mevzudur. Yargı teşkilatı işte bu görevi yerine getiren bir organdır. Osmanlı Devletinin Hukuksal yapısı kısaca; Divân-ı Humâyun, Veziriazam Divanları, Kazaskerlik Kurumları, Hisbe Teşkilatı, Yeniçeri Ağası, Kaptan-ı Derya vb. gibi müesseselerden ibaretti. Bunun yanında şeyhülislamlık kurumunun çatısı altında yer alan şerî mahkemeler, toplumun dinî sorunlarına çözüm üreten, toplumdaki kargaşalı ve kitlesel davaları hiçbir kan dökmeksizin sonuca bağlayan, kısacası davaların çözüm mercii olmuştur.

Hokand Hanlığı'ndaki şerî mahkemelerin yapısı, işleyişi, tutulan sicillerin karakteristik özellikleri büyük oranda Osmanlı şerî mahkemeleri ile benzerlik gösteriyordu. Ancak Hokand Hanlığı'ndaki yargı sisteminin yapısı, mahkemelerin işleyişi ve mahkemelere intikal eden davaların çeşitliliği bakımından az da olsa, daha sistematik bir şekilde teşkilatlanan Osmanlı şerî mahkemelerinden farklılık göstermektedir.

Bildirimizde Safranbolu ve Hokand Hanlığı'nın şer'yye sicillerinden hareketle mahkemelerin yapısı ve işleyişi, mahkeme görevlilerinin isimlendirilmesi, vazifeleri ve sayıları gibi hususları ayrıntılı olarak işleyeceğiz. Özellikle bu çalışmamızın ana konusunu oluşturan her iki devletteki şerî sicillerin karakteristik özelliklerini, görülen dava ve verilen ceza türleri bakımından benzeyen ve ayrılan yönlerini de analiz etmiş olacağız. Netice olarak sicillerin bir devletin hukuksal ve toplumsal yapısını anlamadaki önemini ortaya koymaya çalışacağız.

I. HOKAND HANLIĞI'NIN TARİHÇESİ VE OSMANLI DEVLETİ İLE OLAN MÜNASEBETLERİ

A. TARİHÇE

Hokand Hanlığı, etnik ve jeopolitik sebeplerden dolayı 1709 senesinde Buhara Emirliğinden ayrılarak, daha sonraki dönemlerde ister siyasî ister askerî üstünlüğü ile bölgenin diğer hanlıklarına nazaran, o bölgede daha güçlü bir hanlık hâline gelmiştir.¹ Hanlık 1709-1764 seneleri arasında daha çok siyasî açıdan kendine has yapılanma,² coğrafi açıdan büyüyerek geniş bölgeleri elde etme,³ askerî yapılanmasını geliştirme,⁴ diğer ülkelerle diplomatik ilişkileri etkin yürütme⁵ gibi birçok alanda yapılanma ve yenilikler yaşamıştır. Bu nedenle bu döneme “Hanlığın Kuruluş Dönemi” demek yerinde olacaktır. Akabindeki 1764-1843 yılları arasındaki sürece de “Hanlığın Asrı Saadet Dönemi” diyebiliriz. Çünkü bu dönemde Hanlığın her açıdan artık kendine özgü politikası oluşmuştur. Buna örnek olarak iç ve dış siyasetin istikrar bulması,⁶ hanların her zaman kendi tebaasının hayrı için köprü, okul, cami, vakıf ve hayrat gibi hayır işlerinde adeta yarışması,⁷ şeriat ahkâmının devletçe tatbik edilmesi,⁸ her hanın kendi adına paralar bastırması,⁹ çok geniş

¹ Beysembiev, T.K., *Tarihi Şahrühî kak istoričeskiy istoçnik*, Almata: Nauka, 1987, s. 159; Üçler Bulduk, *Hokand Hanlığı ve İbret'in Fergâna Tarihi* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2006), s. 15-16; B.A. Romadin-A. Mokojev-T. Abdiev, *Kırgızdardın jana Kırgızstandın tarihî bulaktarı*, Bişkek: Mega Media, 2002, s. 321.

² V. P. Nalivkin, *Kratkaya istoriya Kokandskogo Hanstva*, Kazan: İmperiya, 1886, s. 50-51; Ramazan Şeşen, “Buhâra”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, c. 6: (İstanbul: TDV Yay., 1992) s. 366.

³ Yuri Bregel, *An Historical Atlas of Central Asia*, Leiden-Boston: Brill, 2003, s. 63.

⁴ Beysembiev, *Tarih-i Şahrühî Kak İstoriçeskiy İstoçnik*, s. 159; Bulduk, s. 21.

⁵ Özellikle 1822-1842 seneleri arasındaki Hokand Hanlığı ile Osmanlı Devleti arasındaki münasebetler konusunda bkz: Erhan Yoska, “*Muhammed Ali Han Dönemi (1822-1842) Hankand Hanlığı ile Osmanlı Devleti İlişkileri*”, *History Studies International Journal of History*, Volum 3/3, 2011, ss.396-408.

⁶ Mehmet Saray, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasî Münasebetler (1775-1875)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, s. 37, 38, 40; Muşrif, Mızoolim, *Ansabü's-selatin va Tavarihü'l-havakin (Kukon Honliği Tarihi)*, Taşkent: Gofur Gulom Nomidagi Adabiyot va Sanat Noşriyoti, 1995, s. 19-22; Beysembiev, *Tarihi Şahrühî Kak İstoriçeskiy İstoçnik*, s. 159; İshakhon Töre İbret, *Tarihu Fergâna*, Taşkent: Maanaviyat Yayınları, 2005 s. 13-14.

⁷ R. Fayzullaev-N. Abdulahatov, *Muhammad Yusuf Hozin Marginanî*, Taşkent: Sharq, 2013, s. 355-356.

⁸ İshakhon Töre İbret, *Tarihu Fergâna*, Taşkent: Maanaviyat Yayınları, 2005, s. 11; Hokandî, Niyoz Muhammed, *İbratü'l-havakin (Tarih-i Şahrühî)*, Çev; Ş. Vahidov-Ş. Umarov, *Hudoyorhan Avlodlari Tarihi*, Taşkent: Turon Zamin Ziyoy, s. 119; Beysembiev, *Tarihi Şahrühî Kak İstoriçeskiy İstoçnik*, s. 104-105.

⁹ S. N. İşanhanov, *Katalog monet Kokanda XVIII-XIX yy.*, Taşkent: İzdatelstvo “Fan” Uzbekskey SSR, 1979.

coğrafi sınırlara sahip olması,¹⁰ askeriyenin bir hayli sistematik teşkilat hâline gelmesi,¹¹ diğer ülkeler ile olan diplomatik ilişkilerin en üst düzeye çıkartılması,¹² edebiyat ve özellikle fıkıh alanında meşhur bilim adamlarının yetiştirilmesi,¹³ özellikle Muhammed Ali Han dönemindeki Osmanlı Devleti ile olan münasebetleri¹⁴ söylenilebilir. Kısaca bu dönemi Hanlığının en parlak dönemi olarak değerlendirmemiz doğru olacaktır.

Hanlığın yavaş yavaş yıkılmaya yüz tuttuğu dönem ise 1843-1876 yıllarıdır. Bu devirde hanlıktaki taht mücadeleleri, taht pahasına kardeş katli olayları,¹⁵ iç ve dış siyasetin giderek istikrarsızlaşması,¹⁶ 1848-1865 yıllarında kendi topraklarına sahip çıkmak için istilacı Çarlık Rusya'sı ile sürekli savaş içerisinde olması,¹⁷ bu süreci yaşarken Buhara Hanlığı tarafından ağır darbelerle maruz kalması, gibi olaylar¹⁸ yaşanmıştır. Sonuç olarak, yukarıdaki sebeplerden ötürü Hokand Hanlığı'nın 1876 senesinde, istilacı Çarlık Rusya İmparatorluğu'nun Genel Türkistan Vilâyeti çatısı altında "Fergana Vilâyeti" ismiyle düşmanın haritasına ilhak edilmesine sebep olmuştur.¹⁹

B. HOKAND HANLIĞI VE OSMANLI DEVLETİ MUNASEBETİ

Hokand Hanlığı'nın 167 yıllık geçmişinde Osmanlı Devleti ile olan münasebetlerinin birçok açıdan ele almamız mümkündür. Bunların başında Hokand Hanlığı'nın bağımsızlık kazanmasının ardından

¹⁰ Hokand Hanlığı'nın coğrafi yapılanma açısından takip ettiği süreç konusunda bkz; Yuri Bregel, *An Historical Atlas of Central Asia*, Leiden-Boston: Brill, 2003, s. 63.

¹¹ Bkz; Hâlibay b. Mambet (Muhammed), *Orus Leşkerinin 1269-1272 Senelerde Kılğan Futuhatları*, Yay. Haz., N. Veselovskiy, S. Petersburg: Parovaya Skoropeçatnaya P. O. Yablonskago, 1894, s. 9-19; Ziyabidin Magzunî, (Maksım), *Fergâna Handarının Tarihi*, Çev; Moldo Sabır Dosbolov- Omor Sooronov, Bişkek: Turar Basımevi, 2007, s. 50; Beysembiev, *Tarih-i Şahruhî Kak İstoriçeskiy İstoçnik*, s. 159.

¹² Kırgızların özellikle Türk hanlıkları devrindeki komşu hanlıklarla olan münasebetleri konusundaki geniş için bkz; Timurlan Omorov, *Kırgızların Türkistan Hanlıkları İle Münasebetleri (XV.-XIX.YY. Arası)*, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı), Ankara-2013, (Basılmamış Doktora Tezi); Yine bkz; Yoska, Erhan, "Muhammed Ali Han Dönemi (1822-1842) Hankand Hanlığı ile Osmanlı Devleti İlişkileri", *History Studies International Journal of History*, Volum 3/3, 2011, ss.396-408.

¹³ Hâkimhon, Muhammed *Muntahabu't-tavârih*, Çev; Ş. Vahidov, Taşkent: Yangi Asr Avlodi Yayınları, 2009, s. 203; Muhammed Niyoz Hokandî, *İbratü'l-Havâkin (Tarihi Şahruhî)*, Taşkent: Turon Zamin Ziyoy, 2012, s.119; İshakhon İbrat, *Tarihi Fargona*, Taşkent: Manaviyot, 2005, s. 8-9; Beysembiev, *Tarihi Şahryhî kak istoriçeskiy istoçnik*, s.104-105; Mirzo Olim Mahdum Hoci, *Tarih-i Türkistan*, Taşkent: Yangi Asr Avlodi, 2009, s. 89-90.

¹⁴ Bu konudaki geniş bilgi için bkz; Erhan Yoska, "Muhammed Ali Han Dönemi (1822-1842) Hankand Hanlığı ile Osmanlı Devleti İlişkileri", *History Studies International Journal of History*, Volum 3/3, 2011, ss.396-408.

¹⁵ Ziyabidin Magzunî, (Maksım), *Fergâna Handarının Tarihi*, Çev; Moldo Sabır Dosbolov- Omor Sooronov, Bişkek: Turar Basımevi, 2007, s. 50, 221-222; İshakhon Töre İbret, *Tarihi Fergâna*, Taşkent: Maanaviyat Yayınları, 2005, s. 9; Üçler Bulduk, *Hokand Hanlığı ve İbret'in Fergâna Tarihi* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2006), s. 26.

¹⁶ Hokand Hanlığı'nın ister dış ister iç siyasetteki düşüş sürecini ele alan Ziyaev'in eserine bakmakta fayda var. Bkz; Hamid Ziyaev, *Türkistan'da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele*, Çev., A. Çelikbay, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007.

¹⁷ Baymırza Hayit, *Türkistan Devletleri Millî Mücadeleleri Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995, s. 65-66; s. 82,90-91; Hâlibay b. Mambet (Muhammed), *Orus Leşkerinin 1269-1272 Senelerde Kılğan Futuhatları*, s. 5, 19-20; Zaytsev, V. N., *İstoriya 4-go Turkestanskago Lineynago Bataliona s Kartoy za Period s 1771-1882 god-Kak Material k Opisanuyu Dvijeniyu Russkih v Srednyuyu Aziyu*, Taşkent: yy, 1882, s. 13-19, 45-47; Mehmet Saray, *Modern Kırgızistan'ın Doğuşu*, Ankara: Detamat Tanıtım, Tasarım, Matbaacılık, 2004, s. 60-61; Şimşir, N., *Rus Devleti Tarihi*, 1. Baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2010, s.143; Macit Hasanî, *Türkiston Boskini*, Taşkent: "Nur", 1992, s. 7; Macit Hasanî, *Yurt Boynidagi Kiliç Yoki İstilo*, s. 54-55, Vâlihanov, Ç., *Sobrannie Soçinenie*, Alamatı: Glavnaya Redaksiya Kazâhskey Sovetskoy Ensiklopedii, 1984, c. 5, s. 364.

¹⁸ Beysembiev, *Tarihi Şahruhi Kak İstoriçeskiy İstoçnik*, s. 128-129.

¹⁹ H. N. Bababekov, *İstoriya Kokanda*, Taşkent: Fan, 2006, s. 91; *Ejagodnik Ferganskoy oblasti*, Noviy Margelan: İzdanie Ferganskogo oblastnogo statistiçeskago komiteta, 1902, s.4-6; Serebrennikov, A., *Kokandskiy Pohod 1875-1876*.

hemen Osmanlı Devletine tabii olduğunu bildiren nişanı yer almaktadır.²⁰ Buna karşılık Osmanlı Devleti yeni padişaha Osmanlı mührü, tuğrası, bayrağı ve padişah kılıcı gibi anlamlı sembolik hediyeler göndermesi de söylenilebilir. Bu fermanlar sonucunda her iki devlet arasındaki münasebetler yeni bir çığırda gelişmeye devam etmiştir. Özellikle askerî, eğitim, ekonomik, savaş konusunda lojistik destek, vb.²¹ birçok alanda göze çarpar ilişkiler geliştirilmiştir. T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nden hareketle, Hokand Hanlığı'nın Osmanlı Devleti'nden tecrübesinden ötürü, her geçen gün birer tehdit konusu olmaya devam eden Rus İstilas sürecinde, özellikle askerî alanda yeni bir savaş taktiği eğitimi konusunda talepte bulunduğunu söyleyebiliriz. Daha sonraki süreçlere denk gelse de, burada Enver Paşa'nın oradaki dağılan Türk hâlkını, kısa bir sürede bir araya getirme projesinin uygulanmaya çalışılması örnek gösterilebilir.²² Aynı süreçte, yani 1848-1865 yılları içerisinde yeni bir jeopolitik yapılanma konusunda, istilacı Ruslara karşı nasıl bir tutum sergileme hususunda lojistik destekler almıştır. Ondan önceki dönemlerde ise Hokand Hanlığı'nın dinî alandaki kitapları temin etme ve özellikle fizik, kimya ve biyoloji gibi ilim dallarında uzmanlar istemesi konusundaki yazışmalar da mevcuttur. Hokand Hanlığı ve Osmanlı Devleti arasındaki münasebetleri her açıdan analiz etme konusunda; Erhan Yoska, "*Muhammed Ali Han Dönemi (1822-1842) Hokand Hanlığı ile Osmanlı Devleti İlişkileri*", (History Studies International Journal of History, Volum 3/3, 2011, ss. 396-408); Abdulkadir Macit, "*19. Asırda Hokand Hanlığı ile Osmanlı Devleti Arasındaki Münasebetler*", III. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi-Bildiriler Kitabı I, (ss.123-136); Abdulkadir Macit, "*Osmanlı Devleti ile Hokand Hanlığı Münasebetleri*", (İLEM Yıllık, S. 4, 2009) gibi çalışmalardan istifade edilebilir.

II. OSMANLI DEVLETİ VE HOKAND HANLIĞI'NDAKİ HUKUK SİSTEMİNİN KAYNAKLARI OLARAK ŞERİ VE ÖRFİ HUKUK

Yaklaşık yedi asırdır günümüz Müslüman devletlerinin ekseriyetini yöneten Osmanlı İmparatorluğu'nun hukuk sistemi konusunda bilginler arasında görüş ayrılığı vardır. Bazı bilim adamlarınca öne sürülen fikirlere göre Osmanlı Devleti'ndeki hukuk sistemi tamamen şeriata dayanan bir sistemdi. Hatta bu sistemi de padişahlar bizzat kontrol ediyordu.²³ Ancak, bu görüş, aslında birçok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin hukuk yapısı şeriata dayanmakla birlikte aslında bunun yanında örfî hukuk da geçerliydi.²⁴ Yani, İslam diniyle tanışmadan önce de, tarihte genel olarak bütün Türk ulusunun devlet anlayışı, bu anlayışın temelini teşkil eden örf ve âdete dayandırılan hukuk yapısı vardı.²⁵ Zaten Osmanlı

²⁰ M. Saray, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasî Münasebetler (1775-1875)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, s. 37, 38, 40; Bulduk, *Hokand Hanlığı ve İbret'in Fergâna Tarihi*, s. 22; Beysembiev, *Tarihi Şahrühi Kak İstoriçeskiy İstoçnik*, s. 159.

²¹ Abdulkadir Macit, "19. Asırda Hokand Hanlığı ile Osmanlı Devleti Arasındaki Münasebetler", III. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı I, s.129-132.

²² İlyas Kara, *Türkistan'da Bir Bozkurt: Enver Paşa*, Ankara: Kripto, 2018.

²³ M. Akif Aydın, "İslam Hukukunun Osmanlı Devletinde Kanun Hukukuna Doğru Geçirdiği Evrim", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı I, İstanbul, Bahar 2016, s.14-15; Ekrem Buğra Ekinci, "Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 3, Sayı 5, 2005, s. 426-427.

²⁴ Bu konudaki geniş bilgi için bkz; Hâilil Cin, – Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, 3. Baskı, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995, c. 1; Mehmet Akif Aydın, "Osmanlılar: Hukukî-Adli Yapı", *DİA*, C. 33, İstanbul, 2007, ss. 515-521.

²⁵ Türk hukuk tarihini en kapsamlı bir şekilde ele alan Arsal'ın esas tezi bu yöndedir. Bu konuda bkz; Sadri Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.

Devleti'nin asırlarca ayakta kalabilmesinin sırrı da, bir nevi o geleneğin devam ettirilmesinde, yani hem şeriat hem örfî hukuk yapısının iyice mezc edilerek tatbik edilmesinde saklıydı.

Hokand Hâliği'nin tarihçesi kısmında değindiğimiz gibi genel olarak Hanlık etnik açıdan Özbek, Kırgız, Kazak, Tacik hâlkı arasında kurulan bir devletti. Ağırlıklı olarak Özbek ve Tacik hâlkının daha çok yerleşik hayatın olduğu vadilerde yaşaması, onların İslam dininin hayatın tüm alanında tatbik etmesini (İslam diniyle yaşamasını) kaçınılmaz kılmıştır. Bu nedenle bu bölgedeki hâlkın hukuk yapısı daha çok şerî hukuk yapısına sahipti. Bu sebeple yerleşik hâlkın şeri mahkemeleri hukuk yapısının neticesi olarak iş görmüştür.²⁶

Ancak, Hanlık döneminde Kırgız ve Kazak hâlkının daha çok göçebe hayat tarzını benimsediği de bir gerçektir. Bu da onların mescid, medrese, tekke, zaviye, hangah gibi şehir hayatının olmazsa olmaz müesseselerinden uzak kalmasına sebep olmuştur. Bu fikir onların tamamen İslam'dan haberi olmayan şamanlardı varsayımına götürmemelidir. Çünkü onların da kendi arasındaki husumet ve kavgaları çözüme bağlama sistemi vardı. O da örfî hukuk idi. Bölgedeki Talas Savaşı'ndan beri oluşan örfî hukukun kökleri zaten İslam'a dayanıyordu. Bu sebeplerden ötürü gayri ihtiyarî bile olsa, aslında Kırgız ve Kazak hâlkı ağırlıklı olarak şeriatın daha çok, özellikle örfî hukuka bağlı kalmış,²⁷ hatta bu fikrimizi Çarlık Rusya'nın Hanlığı istilası sürecini kolaylaştırma amacıyla, bozkırlardaki Kırgız ve Kazakları şehir hayatına adapte etme süreci de desteklemektedir. Bu konuda "Göçebelere Şeriatla Yönetme Projesi" konulu ilmî çalışmalar da yok değildir. İstilacı güçlere en ağır darbeyi vuran göçebelereydi. Bunun en bariz örneği, Kırgızistan'ın güneyindeki Oş Vilâyeti'nin Alay bölgesinin datkası Kurmancan Datka'yıdır.²⁸

Özetle, Osmanlı Devleti'nin hukuk yapısının kaynağını hem şeriat hem örfî hukuk olarak göstermemiz yerinde olacaktır. Hatta geniş topraklardaki Müslüman tebaasına mezhep farklılığından dolayı, çoğu zamanlarda o bölgenin örf-âdetini iyi belleyen kâdı ve müftüleri göndermesi de, aslında Osmanlı Devleti'nin hem şeriatı hem örfî, yani reel hukuku da önemseydiğini göstermektedir. Hokand Hanlığı'ndaki hukuksal yapıyı da, kısaca yerleşik hayatı benimseyen Özbek ve Taciklerin daha çok şeriat kurallarına dayandığını, konargöçer hayat tarzını benimseyen Kırgız ve Kazakların ise daha çok reel hayattaki örfî hukuka dayandığını söylememiz yerinde olacaktır.

III. SAFRANBOLU VE HOKAND HANLIĞI SERİYYE SİCİLLERİNİN KISACA TANITIMI

Safranbolu şehrine ait şer'iyeye sicillerin İSAM kütüphanesinin "Kadı Sicilleri"²⁹ veri tabanındaki bilgilere göre 47 adet olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan 17 adedi üzerinde yüksek lisans ve doktora gibi ilmî araştırmalar yapılarak YÖK sistemine yüklenmiştir. Bu siciller üzerinde

²⁶ Fahrettin ATAR-Aiitmamat Kariev, "Hokand Hanlığı'ndaki Yargı Kurumları Üzerine Kısa Bir Bakış", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy. 28, 2016, s. 297-298.

²⁷ Hokand Hanlığı'nda uygulamada olan reel örfî hukukun müesseseseleşmiş yapısı, işleyişi, örf-âdet ile şeriat bağlantısı, Kazaklardaki Jeti Jargı ve Kırgızlardaki Ereje yasaları konusundaki geniş bilgi için bkz; Aiitmamat Kariev, "Kırgız Biy Mahkemeleri Hakkında Kısa Bir Analiz (XVIII-XX yy.)", MÂNÂS Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 2017, Cild-6, Sayı: 4, ss. 89-101.

²⁸ T. Omurzakova, *Kurmancan Datka: Epoha, Liçnost, Deyatiya*, Бишкек: 1996.

²⁹ Kadı sicilleri'nin içeriği ile ilgili bk. Ayhan Işık, "İstanbul Müftülüğü Bünyesindeki Arşivler", *Arşiv Dünyası*, 2007, S. 10, s. 11-20; Işık, "Şeriyeye Sicilleri Arşivi", *Ağa Kapısından Şeyhülislamlığa İstanbul Müftülüğü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2019, s. 233-243.

Mustafa Zahit Gümüšođlu, Ahmet Erkartal, Yonca Şahin, Kemal Temel, Vedat Çetin, Mehmet Tetik, Zübeyde Soytürk, Abdullah Tanrıverdi, Rıdvan Atak, Erkan Özçiçek, Yusuf Taştan, Mehmet Eryükseldi, Şefaattin Deniz, Mehmet Koç, Fatma Nur Onur, Gülnaz Okumuş, Hamza Yıldız, Emre Karakaya, Hatice Ceylan, Okan İpekçi ve Bayram Canbaz tarafından yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Ayrıca 2131, 2136, 2146, 2142, 2147, 2114, 2113, 2152, 2155 ve 2156 nolu defterin transkripsiyonları yapılmış ve yayınlanmıştır. Ayrıca miras hukuku alanında 2133,³⁰ 2144³¹ ve 2149³² numaralı siciller özel proje kapsamında yayınlanmıştır. Değişik konuları ele alan 2116³³ ve 2133³⁴ numaralı siciller de farklı proje kapsamında basılmıştır. Geri kalan Safranbolu sicillerinin kısmen üzerinde çalışmaların devam ettiği ve bazılarının da henüz araştırma konusu olmadığı görülmektedir.³⁵

Genelde Orta Asya özelde Hokand Hanlığı şerî sicillerinin günümüze kadar mühafaza edilme süreci maalesef iyi bir maziye sahip değildir. Çünkü yaklaşık bir asırlık SSCB döneminde, özellikle ondan önceki çarlık Rusya İmparatorluğu döneminde, o bölgenin en kıymetli eserleri her türlü yollarla götürülerek günümüz Rusya kütüphanelerinin raflarına konulmuştur. 1960 yılındaki “Orta Asya Eserlerinin İadesi” kanunuyla, o defterlerin tamamı iade edilmese de, cüzî bir kısmı tekrardan Orta Asya ülkelerine verilmiştir. Geri verilen defterler ve daha öncesinde yerli hâlinde bulunan dinî nitelikli eserler maalesef arşivlerde değil, o zorlu süreçte sandıklarla birlikte gömülerek toprak altında mühafaza edilmeye çalışılmıştır. Yukarıda sayılan sebepler başta olmak üzere biyolojik koşullardan etkilenme ve zamanın getirdiği tahribat dolayısıyla bu defterlerin çözünürlük kalitesi azalmıştır.

Orta Asya ülkeleri bağımsızlıklarını kazandıkları 1990 senelerinden itibaren, üzerinde titizlikle çalışmaları başlatılan mâzimizin temel kaynakları olan şerî'yye sicilleri, öncelikle bölgedeki müzelerde, ilimler akademisinin arşiv ve dokümantasyon bölümlerinde, her ülkedeki merkezî kütüphanelerde, bazı üniversite kütüphanelerinde yer almaya başlamıştır. Ancak bu defterlerin 70 senedir ateizmle yetiştirilen nesiller tarafından kısa sürede araştırılması mümkün olmamıştır. Bu nedenle sicillerin araştırılması da gecikmiştir. Bugün elimizdeki Hokand Hanlığı kâdı sicilleri de, yukarıda zikrettiğimiz gibi “FOKM: Fergana Vilâyeti İl (Eyalet) Müzesi”nde (Bundan sonra FOKM şeklinde kullanılacaktır) mühafaza edilmektedir. Bu belgeler yukarıdaki mezkûr sebeplerden dolayı defter hâlini kaybetmiş ve sadece tek yaprak şeklindeki belgelere dönüşmüştür. Bunların elimizde bulunanlarının sayısı yaklaşık 200 civarında defter olup, 2005 senesindeki numaralandırma sistemi esas alınarak, bunların bazılarının kısmen okunması imkânsızlaşan belgelerdir. Kısaca mevcut Hokand Hanlığı sicilleri yaklaşık 200 civarında olup, hayatın bütün alanlarındaki

³⁰ Recep Karacakaya-İsmail Yücedağ-Nazım Yılmaz, *Safranbolu Şer'iyeye Sicili: 2133 Numaralı Defter*, İstanbul: Safranbolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2013.

³¹ Recep Karacakaya-İsmail Yücedağ-Nazım Yılmaz, *Safranbolu Şer'iyeye Sicili: 2144 Numaralı Defter*, İstanbul: Safranbolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2013

³² Recep Karacakaya-İsmail Yücedağ-Nazım Yılmaz, *Safranbolu Şer'iyeye Sicili: 2149 Numaralı Defter*, İstanbul: Safranbolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2013.

³³ Recep Karacakaya-İsmail Yücedağ-Nazım Yılmaz, *Safranbolu Şer'iyeye Sicili: 2116 Numaralı Defter*, İstanbul: Safranbolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2013.

³⁴ Recep Karacakaya-İsmail Yücedağ-Nazım Yılmaz, *Safranbolu Şer'iyeye Sicili: 2123 Numaralı Defter*, İstanbul: Safranbolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2013.

³⁵ Bu konuda daha önce üzerinde çalışmaları yapılmış ve basılmış sicillerden, Karabük Üniversitesi Merkez Kütüphanesinden, İSAM kütüphanesinin Kadı Sicilleri veri tabanından yararlanılabilir.

davalarla ilgili meseleler, o davalara cevaben verilmiş hükümler, hükümlerin delilleri, kullanılan fikhî eserlerin adları, kararı veren organların isimleri ve mühürleri mevcuttur.³⁶

IV. ŞERÎ MAHKEMELERİN YAPISI VE İŞLEYİŞİ AÇISINDAN MUKAYESE EDİLİŞİ

A. ŞERÎ MAHKEMELERİN YAPISI AÇISINDAN MÜKAYESESİ

Hokand Hanlığı devlet olarak merkezî, askerî ve dinî şeklindeki üçayaklı sistem üzerine kurulmuştur. Bunların içinden merkezî sistemin başında “Atalık” yer alıyordu. O, Türkçe’deki “Atabek” kelimesinin karşılığı anlamına gelen ve saraydaki bütün emniyet, meclis ve toplantılar, mektuplaşma, vergilerin toplanması gibi işlerden sorumluydu.³⁷ Askerî bölümün başında da “Laşkarbaşı” vardı. Askeriyedeki savaş hazırlıkları, savaş taktikleri, kısaca savaşla ilgili tüm konulardan sorumluydu.³⁸ Hanlığın idarî sistemi içerisinde en önemli bölüm dinî bölüm idi. Bu bölümün başında ise “Şeyhülislam” yer alıyordu. Kısaca, şeyhülislam da hanlıktaki bütün dinî konulardan sorumluydu.³⁹

Hanlıktaki şerî mahkemelerin yapısı ise şeyhülislama bağlı “Kâdikelanlık” çatısı altında yer alıyordu. Kısaca Kâdikelan Hanlıklaki tüm yargı işlerinden sorumluydu. Onun emri altındaki şerî mahkemeler ise şehir, kent, köy statüsündeki türlere tabi idi.⁴⁰ Şerî mahkemelerde en üst derecede kâdı, ondan bir alt derecede a’lam, onun bir altında da müftî (Türkçe’deki müftü değil, sadece meselenin fetva boyutuna bakan din âlimi), en alt derecede de mırza yer alıyordu.⁴¹ Yukarıda da zikrettiğimiz gibi örfî hukuku esas alan biy mahkemelerin başında biy-mânâplar, onlara yardımcı olarak hizmet veren aksakallar (yaşlı olmakla beraber bilgili ve tecrübeli kişiler), en alt dereceli unvanlara sahip olan çiğitler (yiğitler/pehlivanlar) yer alıyordu.⁴²

Osmanlı Devleti’nde birçok yargı mercileri olmuştur. Onları kısaca; Divân-ı Humâyun, Veziriazam Divanları, Kazaskerlik Kurumları, Hisbe Teşkilatı, Yeniçeri Ağası, Kaptan-ı Derya şeklinde özetlememiz mümkündür. Bir de bu müesseselerin yanı sıra şerî mahkemeler de vardı. Toplumdaki dinle ilgili tüm dava türleri ise bahsettiğimiz şerî mahkemelerde görülüyordu. Bu müessesenin yapısıysa diğer yargı mercilerinden daha sistematik olmasıyla ayrıcalık arz ediyordu. Şerî mahkemeler Şeyhülislamlık kurumunun çatısı altında iş yürütmüştür. Mahkemenin başında kâdı, onun altında kendisinin konular üzerinde istişare ettiği müşavir, müşavirin altında da olası bir durumda kâdının yerine geçerek mahkeme işlerine bakabilecek yetkiye sahip olan naib yer almıştır. Naibten sonraki rütbede de kâtip yer alıyordu. Daha sonraki derecelerde de kassâm, muhızır ve

³⁶ Bu konuda birazdan paylaşacağımız sicillerin muhafaza edildiği yeri ve onların rakamlarını takip ederek daha geniş bilgilere ulaşabilmek için bkz; FOKM (Ferganskoy Kravedičeskiy Oblastnoy Muzey) ve aşağıda zikredilecek sicil rakamları.

³⁷ Beysembiev, T.K., *Kokandskay istoriografiya*, Almata: TOO “Print-S”, 2009, s. 23.

³⁸ Beysembiev, *Kokandskay istoriografiya*, s. 22.

³⁹ Fayzullah Otahanov, “Kukon Honligidagi Dinî Unvonlar va Mansablar”, İmom Buharî Saboklari, 2010/3, s. 214.

⁴⁰ Hokand Hanlığı’ndaki şerî mahkemelerin özellikle statüde başkent, şehir, kent, köy şeklinde teşkilatlanması konusunda geniş bilgi edinmek için bkz; K. Davletşin, *Otçet Kapitana Davletşina po Komandirovka v Turkestanskiy Krae i Stepniya Oblasti dlya Oznoklemnıya s Deyatrlnost Narodnih Sudov*, Sain Petersburg: M. M. Stasyuleviç Yayınevi, 1901.

⁴¹ Fahrettin Atar-Aiitmat Kariev, “Hokand Hanlığı’ndaki Yargı Kurumları Üzerine Kısa Bir Bakış”, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy. 28, 2016, s. 298-302.

⁴² Aiitmat Kariev, “Kırgız Biy Mahkemeleri Hakkında Kısa Bir Analiz (XVIII-XX yy.)”, Manas Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 2017, C. 6, S. 4, s. 92-93.

mübaşirler bulunuyordu. Şerî mahkemeler diğer karar mercilerinden işte bu sistematik yapısıyla farklılık göstermektedir.⁴³

B. İŞLEYİŞİ AÇISINDAN MÜKAYESE EDİLİŞİ

Hokand Hanlığı'ndaki şerî davalara kâdılar, genel ahlak kurallarının ihlallerine muhtesipler, uluslararası ve kabileler arasındaki çetrefilli ve en ağır davalara kâdikelânlar, idarî ve siyasî davalara da mezâlîm mahkemesi diyebileceğimiz, çoğu zaman 40 civarındaki üyesi olan Yüksek Saray Mahkemesi bakıyordu.⁴⁴ Sıradan kâdıların davalara bakma tarzı; önce davalı ve davacıya duruşmanın tarihi ve saatini bildiren mektup gönderme,⁴⁵ olayla ilgili bilgi edinme, her iki taraftan şahit ve belgeler isteme,⁴⁶ herkese açık bir duruşma tertip etme,⁴⁷ elindeki belgelere istinaden çabukluk ilkesi gereği çoğu zaman davalar bir celsede,⁴⁸ bazı durumlarda iki veya üç oturumda çözülmüyordu. Kâdıların davayla ilgili kararını vermesinde kendisine a'lam ve müffiler yardımcı oluyordu. Alınan kararı da mırza kayda geçiriyordu.⁴⁹

Kadikelanlık kurumunun işleyiş tarzı ise; kadıların bakmaktan aciz kaldığı en ağır ve en çetrefilli davaları tespit etmek, tarafların delillerini isteme, konuyu açık oturumda tarafların şahitleri ve bazı devlet adamlarının huzurunda, genellikle bir celsede karara bağlama şeklinde olurdu. Eğer dava kabileler ve uluslararası boyutta ise bu durumda çok titiz çalışılırdı.⁵⁰ Genel ahlak kurallarının toplumda ihlal edilmesi gibi konularda muhtesiplik kurumu yetkili olmakla beraber, kurumun çalışma şekli; genel olarak muhtesibin suçluya anında tazir cezası verebilme ve bazen de kadiya müracat etikten sonra tazir cezası verme şeklinde

⁴³ Bu konudaki detaylı bilgi için bkz; Fahrettin Atar, *İslam Adliye Teşkilatı: Ortaya Çıkışı ve İşleyişi*, Ankara: Gaye Matbaası, 1979; Fahrettin Atar, *İslam Yargılama Hukukunun Esasları*, İkinci Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017; İlber Ortaylı, *Osmanlı Devletinde Kâdi*, Ankara: Tarhan Kitabevi, 1994; F. Gedikli, "Şer'îye Sicillerinin Hukuk Tarihi Açısından Önemi ve Sicillere Dayalı Araştırmalar", *Dünden Bugüne Osmanlı Araştırmaları: Tespitler, Problemler, Teklifler*, İSAM, Aralık, İstanbul, 2007; Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, İstanbul 2010.

⁴⁴ H. Sodıkov– R. Şamsutdinov – P. Ravşanov – K. Usmonov, *Türkiston Çor Rusyasi Mustamlakaçılığı Davrida*, Taşkent: "Şark" Neşriyot, 2000, c. 1, s. 46; Ziyabidin Magzunı, (Maksım), *Fergâna Handarının Tarihi*, s. 50.

⁴⁵ S. K. Koconaliev, *Sud i Ugolovnoe Običnoe Pravo Kirgızov do Oktyabrskoy Revolitsii*, Frunze: İzdatelstvo Akademii Nauk Kirgızskoy SSR, 1963, s. 32.

⁴⁶ Ç. D. Bosumbaeva, "Osobennosti Grajdanskogo Sudoproizvodstva v Običnom Prave Kirgızov v Pervoy Polovine XIX v", *Vestnik Krsu*, c. 10, sy. 6, 2010, s. 9; Tursunbaeva, N. S. "İnstitut Prisyagi Po Normam Običnogo Prava Kirgızov V Sostave Rossiyskoy İmperii", *Vestnik Krsu*, c. 15, sy. 1, 2015, s. 64.

⁴⁷ D. O. Aytmambetov, *Kultura Kirgızskogo Naroda Vtoroy Polovine XIX i Naçale XX Veka*, Frunze: yb.1967, s. 118,149,150; Bosumbaeva, *Osobennosti Grajdanskogo Sudoproizvodstva v Običnom Prave Kirgızov v Pervoy Polovine XIX v.*, s. 8; S. K. Koconaliev, *Sud i Ugolovnoe Običnoe Pravo Kirgızov do Oktyabrskoy Revolutsii*, Frunze: İzdatelstvo Akademii Nauk Kirgızskoy SSR, 1963, s. 19.

⁴⁸ N. İ. Potanin, *Kirgızskie Stepi Kokandskogo Hanstva v Naçale XIX Stoletiya po Opisaniyu Guberskago Pravleniya*, bşb. yb.1902, s. 223; V. Nalivkin-M. Nalivkina, *Oçerk Bito Jenşini Osedlago Tuzemnago Naseleniya Ferganı*, Kazan: Tipografiya İmperatorokago Universiteta, 1886, s. 56; İ. İ. Kraft, *Sudebnaya Çast V Turkestantskom Krae*, Orenburg: Tipo-Litografiya İ. N. Jarinova, 1898, s. 70, 71, 74, 90, 104-105.

⁴⁹ E. E. Karimov,– G. N. Sultonova,– N. A. Allaeva,– U. A. Abdurasulov, *Markazî Osıyo Tarihi Zamonavî Medivistika Talkinida*, Taşkent: Yangı Nashr, 2013, s. 221; S. S. Soodanbekov, *Obşestvennyy i Gosudarstvennyy Sroy Kokandskogo Hanstva*, Bişkek: Kirgızskiy Gosudarstvennyy Nasionalnyy Universitet Yuridiceskiy İstitut, 2000, s. 124; Nodirahan Eşonova, *Orta Osyoda Kozilik Sudlari Faoliyatining Hukukiy Asoslari (XIX-Asrning İkinci Yarimi va XX-Asrning 20-Yillari)*, Taşkent: Fan va Ta'lim Poligraf Basmohanası, 2010, s. 9; Kraft, *Sudebnaya Çast V Turkestantskom Krae*, s. 20.

⁵⁰ İ. İ. Bekmirzaev, "Kaziyskie Uçrejdeniya v Maverannahre: Voznikovenie i Razvitie, İstoriçeskoy i Pravovoy Analiz", *Vestnik Çelyabinskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, sy. 33, 2012, ss. 130-134.

olmuştur.⁵¹ Yönetime karşı isyan hareketinde bulunanları yakalama, vergi kaçırılanları tespit etme gibi suçlar Yüksek Saray Mahkemesinin görev alanı içerisindeydi.⁵²

Osmanlı Devleti'ndeki şerî mahkemelerin işleyiş tarzı ise mahkemeye herhangi bir davanın intikali ile başlıyor ve kâdının mesele ilgili son kararı açıklamasıyla sona eriyordu. Yani şerî mahkemelerin işleyiş şekli; mahkemeye intikal eden dava hakkında önce iddianamelerin hazırlanması, tanıkların ve davalının beyanlarının düzenlenmesi, tarafların duruşmaya getirilmesi, yargıcın davayla ilgili ihtiyaç duyduğu tüm gereksinimlerinin yerine getirilmesi, müşâvirin kâdının davayla ilgili kararı alması konusunda kendisine yardımcı olması, en sonunda da alınan kararın kayda geçirilmesi ve davaya son verilmesi şeklindedir.⁵³

V. MAHKEME ORGANLARININ İSİMLERİ, GÖREVLERİ, SAYISI BAKIMINDAN MUKAYESİ

Hokand Hanlığı'ndaki her mahkemede en üst derecede bütün kazaî hükümler veren kâdı, ondan bir alt derecede kadının hüküm vermesinde kendisine yardımcı olan, konuyla ilgili değişik fıkıh kitaplarından cevapları bulan müftülerin fetvalarının İslam dinine uygunluğu açısından analiz eden, günümüz mahkemesindeki bilirkişi anlamındaki "A'lam" yer alıyordu.

Ondan sonraki rütbede ise mahkemeye getirilen davanın fetva boyutunu araştıran müftüler, en alt derecede de mahkemede görülen davaların ve verilen hükümlerin üç adet olarak kâğıda geçirerek ikisini davalı ve davacıya, birini de kadının şeriyye siciline kaydeden "Mırza" yer alıyordu. Ayrıca genel prensip olarak askeriyedeki davalara bakabilen, bir de ihtiyaç hâsıl olduğu durumda sıradan davalara da bakabilen "Kadiasker" de şerî mahkemelerde pasif durumda bile olsa yer alıyordu.⁵⁴

Aynı şekilde örfî hukuku benimseyen Kırgızların kuzeydeki biy mahkemelerinin başında meşhur tarihçi Toğan'a göre; XVII. Asırdan önce "Kaşka", Ölçekçi'ye göre de daha sonraki dönemlerde bunun yerine önce "Biy", bizim fikrimizce de Rus istilası aktüel konu olmaya başlaması sebebiyle, toplumdaki daha çok genç ve askerî bölümü de yönetebilecek "Mânâp" isimli liderler yer almıştır. Onların emri altında ise sadece "Aksakallar" ve "Çiğitler" vardı. Aksakallar yaşlı olmaları sebebiyle tecrübeli ve itibar edilen kişilerdi. Çiğitler de Türkçe'deki yiğitler anlamında kullanılmış ve biy mahkemelerinin başkanı biy-mânâpların verdikleri hükümleri uygulamaya taşıyan, miras taksimi konusunda kassamların görevini de yerine getiren hem güçlü hem pehlivan kişilerdi.⁵⁵

⁵¹ N. P. Ostroumov, *Sartı-Etnografîçeskie Materialı*, Taşkent: Tipo-Litografiya torg. Doma "F. i G. Br. Kamenskie", 1896, s. 59-60; E. E. Karimov,– G. N. Sulonova,– N. A. Allaeva,– U. A. Abdurasulov, *Markazî Osiyo Tarihi Zamonavi Medivistika Talkinida*, Taşkent: Yangi Nashr, 2013, s. 205.

⁵² H. Sodıkov– R. Şamsutdinov – P. Ravşanov – K. Usmonov, *Türkiston Çor Rusyasi Mustamlakaçılığı Davrida*, Taşkent: "Şark" Neşriyot, 2000, c. 1, s. 46; Ziyabidin Magzuni, (Maksım), *Fergâna Handarının Tarihi*, Çev; Moldo Sabır Dosbolov- Omor Sooronov, Bışkek: Turar Basımevi, 2007, s. 50.

⁵³ Şeriyye Sicilleri'nin içeriğine işleyiş ile ilgili bk. Ayhan Işık, "İstanbul Müftülüğü Bünyesindeki Arşivler", *Arşiv Dünyası*, 2007, S. 10, s. 11-20; Işık, "Şeriyye Sicilleri Arşivi", *Ağa Kapısından Şeyhülislamlığa İstanbul Müftülüğü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2019, s. 233-243; Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, İstanbul 2010; "Tanzimat Devri Osmanlı Mahkemeleri", *Yeni Türkiye Dergisi*, 2000, Sayı: 31, ss. 764-773.

⁵⁴ Mahkeme organlarının isimlendirilmesi, görevleri, sayısı vb. konularda bkz; Fahrettin Atar-Aiitmatat Kariev, "Hokand Hanlığı'ndaki Yargı Kurumları Üzerine Kısa Bir Bakış", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 28, 2016, s. 99-302.

⁵⁵ Biy mahkemeleri konusundaki detaylı bilgiler için bkz; Aiitmatat Kariev, "Kırgız Biy Mahkemeleri Hakkında Kısa Bir Analiz (XVIII-XX yy.)", *Manas Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2017, C. 6, S. 4, ss. 89-101.

Yukarıda zikredilen mahkeme görevlilerinin aşağıdan yukarıya doğru terfi süreci de izlenmiştir. Mahkeme organlarını şerî mahkemelerde kâdı, a'lam, müftî, mırza şeklinde dört diye tespit ederken, biy mahkemelerinde ise biy-mânâplar, aksakallar, çiğitler şeklinde üç diye tespit ettik. Ayrıca Kırgız ve Kazaklarda şûrâ şeklinde gerçekleştirilen Kurultaylar da vardı. Bu kurultaylarda daha çetrefilli birçok davanın çözüme kavuşturulduğu bilinmektedir.

Osmanlı şerî mahkemeleri Hokand Hanlığı'ndaki şerî mahkemelere nispeten daha sistematik ve bir hayli gelişmiştir. Bunun en bariz örneği olarak şerî mahkemelerde görev yapan görevlileri örnek gösterilebilir. Şerî mahkemelerin başında kâdı bulunuyordu ve her türlü kazaî-adlî işlerden o sorumluydu. Kâdının yardımcıları olarak mahkemelerde başka görevliler de hizmet vermiştir. Onları kısaca; müşavir, naib, kâtip, kassam, muhızır, mübaşir şeklinde belirtmek mümkündür.⁵⁶ Mezkûr memurların her birinin diğerinden farklı vazifeleri vardı. Müşavir kâdının herhangi bir davadaki kararını alması konusunda ona yardımcı olurken,⁵⁷ naibler kâdının meclise gelememesi gibi olası bir durumda onun yerine davaya bakabilmekteydi.⁵⁸ Mahkemedeki kâtipler ise tarafların iddianamelerinin, davalının ve tanıkların savunma beyanlarının düzenlenmesinden sorumluydu. Ayrıca alınan kararın kayda geçirilmesi de kâtiplerin göreviydi.⁵⁹ Muhızırlar, duruşmada hazır bulunması gereken kişinin salona gelmesini temin ederken, mübaşirler ise mahkeme salonunda, duruşmaya girecek olan kişileri tanıklarıyla beraber çağırarak, yargıcın bütün isteklerini ve olayla ilgili belgeleri getirmekle sorumludur.⁶⁰

Hokand Hanlığı'ndaki ve Osmanlı Devleti'ndeki şerî mahkemelerde görev yapan memurların isimlendirilmesi ve yaptıkları görevleri kısaca mukayese etmemiz yerinde olacaktır. Osmanlı şerî mahkemelerindeki kâdının danışmanı olan müşavirî ve vekili olan naibleri, Hokand Hanlığı şerî mahkemelerindeki kâdının hem danışmanı hem vekili sıfatında hizmet yürüten a'lamla mukayese etmek mümkündür. Mahkemedeki yazı işlerinden sorumlu olan kâtip ve tarafların duruşmaya gelmesini temin eden mübaşirler, Hokand Hanlığı şerî mahkemelerindeki bütün yazım işlerini yerine getiren mırza ile karşılaştırılabilir. Aynı şekilde Osmanlı Devleti'ndeki şerî mahkemelerde görev alan muhızırları yukarıda bahsettiğimiz Biy mahkemelerindeki çiğitlere benzetebiliriz. Ayrıca Hokand Hanlığı şerî mahkemelerinde kâdı, a'lam, müftî ve mırza gibi görevliler yer alırken, Osmanlı şerî mahkemelerinde kâdı, müşavir, naib, kâtip, mübaşir, kassam ve muhızır bulunmaktadır.

VI. SİCİLLERİN İÇERİKLERİNİN MUKAYESESİ

Davayla ilgili verilen kararların sicillere geçirilmesi konusunda Hokand Hanlığı'ndaki süreci şu şekilde özetlemek mümkündür. Müddaî ve müddeâ aleyh dilekçeleri ile mahkemeye müracaat ettiği zaman, mahkeme memurları tarafından duruşma günü belirlenir, sonrasında her iki tarafa mektuplar gönderilir, dava

⁵⁶ Fahrettin Atar, *İslam Yargılama Hukukunun Esasları*, İkinci Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017, s. 135-138;

⁵⁷ Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuku Tarihi*, Beta Yayınları, İstanbul, 2010, s. 84.

⁵⁸ Fahrettin Atar, *İslam Yargılama Hukukunun Esasları*, İkinci Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017, s. 134.

⁵⁹ Fahrettin Atar, *İslam Yargılama Hukukunun Esasları*, İkinci Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017, s. 135-136.

⁶⁰ Fahrettin Atar, *İslam Yargılama Hukukunun Esasları*, İkinci Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017, s. 136-137.

çoğu zaman bir celsede karara bağlanırdı. Dava sonundaki karar üç nüsha şeklinde düzenlenerek ikisi taraflara verilir, birisi de kâdının tutmuş olduğu şer'iyye siciline kaydedilirdi.⁶¹ Bazı farklarla beraber benzer süreç Osmanlı şer'i mahkemelerinde de geçerlidir.⁶²

Hokand Hanlığı'ndaki sicillerde Arapça, Farsça, Türkîce, geç dönemlere ait bazı belgelerde Rusça kullanıldığı görülmektedir.⁶³ Bunların içerisinde bazı siciller sadece Arapça⁶⁴ veya sadece Farsça,⁶⁵ bazıları Arapça ve Farsça,⁶⁶ hatta Türkîce ve Rusça'nın⁶⁷ birlikte kullanıldığı siciller de vardır. Bazı defterlerde de Fergâna Vâdisi'nde yaygın bir şekilde kullanılan Türkîce⁶⁸ dilinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Safranbolu sicillerinde ağırlıklı olarak Osmanlıca kullanılmıştır.⁶⁹

Hokand Hanlığı sicillerinde kararın yazıldığı kağıtlarda belli bir standart bulunmamaktadır. Çünkü bazen uzunluğu 40-45 cm, bazen de 4 cm olan kağıtlar kullanılmıştır.⁷⁰ Yani ferman, buyruldu ve yarlık gibi sicillerde daha uzun ve daha kaliteli kağıtlar kullanılırken, diğer davalar için sıradan kağıtlar kullanılmıştır. Bazısında papirüs şeklindeki sarı kağıt, bazısında da normal çizgili defter parçası kullanılmıştır.

Hokand Hanlığı sicilleri genel olarak Besmeleyle başlayıp mühürle sona ermektedir. Yani ilk önce sicillerde Besmele, ondan sonra Hamdele, daha sonra ana metin (kararla ilgili kısım), sona doğru şahitlerin isimleri, en sonunda da kâdıların ismi ve mührü yer alıyordu.⁷¹ Bir sicilde bazı durumlarda tek bir mühür yer alırken,⁷² önemine binaen bazı sicillerde on dört mührün yer aldığı da olmuştur.⁷³ Bu on dört mührün içinde Hokand Hanlığı padişahlarından Hudayar Han'ın mührünü de görmek mümkündür. Mühürler çoğunlukla yuvarlak, bazıları elipsi, dört köşeli ve bir kısmı da küpeyi andıran bir şekildedir.⁷⁴ Bu mühürlerin içindeki yazılar da o hükmü vermeye yetkili olan kâdı, a'lam ve müftülerin isim ve künyelerinden oluşmaktadır.⁷⁵

Sicillerde المفتي أعلم، القاضي، در سنة، در تاريخ، عند أقضي القضاة، در دار القضاء، هو الباقي، حمدلة، بسملة gibi kelimeler en sık kullanılan terimler arasındadır.⁷⁶

⁶¹ Fahrettin Atar, Aitmamat Kariev, "Hokand Hanlığı'ndaki Yargı Kurumları Üzerine Kısa Bir Bakış", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy. 28, 2016, s. 302.

⁶² İlber Ortaylı, Osmanlı Devleti'nde Kadı, Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 1994, s. 46. Daha geniş bilgi için bkz; M. Nihat Aryol, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi*, İstanbul: T.C.İş Bankası Kültür Yayınları, 2001.

⁶³ FOKM, No: Kp 12329-Ng 6728;

⁶⁴ FOKM, No: Uk 1368/8; FOKM, No: 45/0001.

⁶⁵ FOKM, No: Kp 10638/Pg 1732; FOKM, No: 5/22.

⁶⁶ FOKM, No: 4/7; FOKM, No: Kp 10626/Pk 1720.

⁶⁷ FOKM, No: Kp 10329/Pg 6728; FOKM, No: Kp 10338/Pg 6737; FOKM, No: 5/23;

⁶⁸ FOKM, No: 165/166.

⁶⁹ Safranbolu şer'iyye sicillerinde kullanılan dil için bkz; Recep Karacakaya-İsmail Yücedağ-Nazım Yılmaz, *Safranbolu Şer'iyye Sicili: 2133 Numaralı Defter*, İstanbul: Safranbolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2013; Recep Karacakaya-İsmail Yücedağ-Nazım Yılmaz, *Safranbolu Şer'iyye Sicili: 2144 Numaralı Defter*, İstanbul: Safranbolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2013; Recep Karacakaya-İsmail Yücedağ-Nazım Yılmaz, *Safranbolu Şer'iyye Sicili: 2149 Numaralı Defter*, İstanbul: Safranbolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2013.

⁷⁰ Detaylı bilgi için bkz; FOKM, No: Kp 10450/Pg 1660; FOKM, No: Kp 10524/Pg 1700.

⁷¹ FOKM, No: Kp 10333/Pg 6732.

⁷² FOKM, No: 2/15.

⁷³ FOKM, No: Kp 10450/Pg 1660; FOKM, No: 5/50.

⁷⁴ FOKM, No: Kp 10450/Pg 1660; FOKM, No: Kp 10338/Pg 6737; FOKM, No: 5/50.

⁷⁵ FOKM, No: 10333/Pg 6732; FOKM, No: Kp 10341/Pg 67/40.

⁷⁶ FOKM, No: Kp 10651/Pg 1745; FOKM, No: 5/41; FOKM, No: 5/53; FOKM, No: 5/13; FOKM, No: 4/7.

Hokand Hanlığı şerî sicillerinde kullanılan yazı türleri daha çok nesih, talik, sülüs, divânî olarak bilinirken, Safranbolu sicillerinde kullanılan yazı türleri ise rık'a, nesih, talik ve kırma yazıdır. Aynı şekilde Hokand Hanlığı'na ait sicillerde kullanılan mürekkep Eski Mısır ve Çin mürekkebi iken, Safranbolu sicillerinde genellikle bezir mürekkebi kullanılmıştır.⁷⁷

VII. SİCİLLERDE GÖRÜLEN DAVA TÜRLERİNİN MUKAYESESİ

Hokand Hanlığı şerî mahkemelerde görülen dava konularının türlerini kısaca açıklamaya çalışacağız. Bu bilgileri aktarırken FOKM belgelerinin 2005 senesinden önceki numaralandırma sistemiyle kaydolmuş belgeleri kullanacağız ve kısaltma amacıyla her birinin numarasını parantez içerisinde vermeye çalışacağız. Görülen dava konularının türlerinin kısaca; nüşüz (No: 4/7), miras payında vekâlet (No: 5/22), mudarebe akdi (No: İk 1868/9), mehrinden ibrâ (No: Nm 1), borç iskati (No: 5/3), buğday ödünç alma (No: İk 1374/3), üç talak lafzı (No: Kp 10626/Pg 1720), talakü'l-faarr (No: Kp 10651/Pg 1745), talakın mahâlli (No: Kp 10640/Pg 1734), innîn hastalığı (No: Kp 10628/Pg 1722), talaktaki kinayeli lafızlar (bâd koydum) (No: Uk 1368/8), terekedeki borç (No: Kp 10632/Pg 1726), küçüklerin nafakası (No: Kp 10633/Pg 1727), hayrat vakfı (No: 5/50), dul kadının kocasının ölümünün kesinleşmesi ve başkasıyla evlenmesi (No: Kp 10642/Pg 1736), arsa davası (No: 2/14), aile vakfı (No: 2/16), ev satımı (No: 2/15), satılan arsanın tapu işleri hakkındaki dava (No: 2/20), bağ ve bahçelerin mehir olarak verilmesi (No: Nm 18), mescid imamına aylık maaş bağlama tasadduku (No: Nm 45), at âlim satımındaki ayb-ı şerî zuhuru ve tedavi masrafı (No: Kp 10343/Pg 6742), su yatağı tartışması davası (No: 5/18), medreselerdeki talebelere vakfedilen şeyler (No: 4/10), değirmen satımı (No: 5/15), mahâlle ahâlisinin su kullanım taksimatı (No: Kp 10333/Pg 6732), borç ödemesi (No: İk 1374/5), dava ibrası (No: 8/10), ev satımı ve dava açmama konusu (No: 2/21), davada beyyine getirme zorunluluğu (No: 4/49), davada yemin teklifi (No: 4/9), vekilin kendi müvekkilinin aleyhine ikrarda bulunması durumu (No: 4/9), muddâînin önce evin yarısı hakkında dava açıp, kazanınca da evin tamamında hakkının olduğunu dile getirmesi ve ilgâsı (No: 4/9), müddaînin birisinin evinde hakkı olduğunu iddia etmesi ve beyyine getirene dek davasının dinlenmemesi (No:4/9), şarta bağlı vakıf (No: Uk 1363/12; 5/47) inek hırsızlığının itirafı (No: 2/21) gibi birçok konuda dava örnekleri bulunmaktadır.

Safranbolu şer'iyeye sicillerinde dava türlerini de kısaca tanıtmamız yerinde olacaktır. Safranbolu şer'iyeye sicillerinde en çok rastlanan dava türlerinden biri de miras meselesidir.⁷⁸ Aynı şekilde nikah ve

⁷⁷ Detaylı bilgi için *bkz*: FOKM, No: 4/7; FOKM, No: 5/3; FOKM, No: Kp 10331/Pg 6730; T.C. Cumhurbaşkanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Safranbolu Şer'iyeye Sicilleri, Defter No: 1, Varak No: 36, Hüküm No: 105; T.C. Cumhurbaşkanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Safranbolu Şer'iyeye Sicilleri, Defter No: 2, Varak No: 7, Hüküm No: 25; T.C. Cumhurbaşkanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Safranbolu Şer'iyeye Sicilleri, Defter No: 1, Varak No: 10, Hüküm No: 25/26; T.C. Cumhurbaşkanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Safranbolu Şer'iyeye Sicilleri, Defter No: 2, Varak No: 3, Hüküm No: 10; T.C. Cumhurbaşkanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Safranbolu Şer'iyeye Sicilleri, Defter No: 2, Varak No: 4, Hüküm No:13.

⁷⁸ Safranbolu şeriyeye sicillerindeki miras konusuyla ilgili detaylı bilgi için *bkz*: Recep Karacakaya-İsmail Yücedağ-Nazım Yılmaz, *Safranbolu Şer'iyeye Sicili: 2133 Numaralı Defter*, İstanbul: Safranbolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2013; Recep Karacakaya-İsmail Yücedağ-Nazım Yılmaz, *Safranbolu Şer'iyeye Sicili: 2144 Numaralı Defter*, İstanbul: Safranbolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2013; Recep Karacakaya-İsmail Yücedağ-Nazım

talakla ilgili davalar da oldukça fazladır. Yine sicillerde Safranbolu şehrine müftü, kâdı ve diğer devlet memurlarının tayinleri, askeriyeden firar edenlerin cezalandırılması, mürur tezkeresi olmadan Safranbolu'dan İstanbul'a ve İstanbul'dan Safranbolu'ya gidilememesi, küçük kızların velilerinin izni olmaksızın evlendirilememesi, iftira ve sürgün cezaları, et ve ekmeğin narhlarının belirlenmesi, beş vakit namazın cemaatle kılınması, toplanan vergilerin devlet hazinesine gönderilmesi, Osmanlı gemilerinin yabancı tüccarlara satılmaması, İstanbul hâlkının erzakını temin etme maksadında Safranbolu'dan buğday gönderilmesi, kâdılarının sadece maaş karşılığında çalışıp başka herhangi bir ücret almaması konularında kayıtlar bulunmaktadır.⁷⁹

Safranbolu'daki vakıflarla ilgili şer'iye sicillerinde kayıtlar mevcuttur. Fatma Nur Güngör'ün "Cinci Hocanın (Hüseyin Efendi) Safranbolu'daki Hayratı: Hâmid Hatun Vakfı" konulu Yüksek Lisans çalışması, Şefaattin Deniz'in "Safranbolulu İzzet Mehmet Paşa'nın Vakıfları" konulu doktorası siciller esas alınarak yapılmış çalışmalara örnek verilebilir.

VIII. CEZA TÜRLERİNİN MUKAYESESİ

Hokand Hanlığı'ndaki şer'i mahkemelerde verilen ceza türlerine şahitlik eden Çarlık Rus bilim adamlarından Ostroumov, hanlıkta ölüm cezasının olduğunu dile getirmiştir.⁸⁰ Aynı şekilde Nazarov şer'i mahkemelerde recim cezasının olduğunu söylerken, 1830 yıllarında Taşkent'te bulunan ve recim cezasına bizzat şahitlik eden Potanin ise, kâdılarının zinâ yapan kadını minarenin tepesinden atma şeklinde gerçekleştiğini söylemiştir.⁸¹ Yine Hokand Hâlığı'nın önder ve meşhur mutasavvıfı (1865-1875) Ahmet Hâlife'nin daha sonraki zamanlarda ehl-i sünnet akide çizgisinden ayrılması ve kendisinin peygamberlerden de yüksek mertebede bulunduğunu iddia etmesi nedeniyle, Taşkent şehrinin Şeyhantur ve Beşagaç kasabasının kâdıları tarafından idam cezasına çarptırılmıştır.⁸² Ayrıca Nazarov ve Potanin Hokand Hanlığı'ndaki şer'i mahkemelerde "kısas", "diyet", "el kesme", "parmak kesme", "kulak kesme", "göz oyma", "diri diri toprağa gömme", "mahkûmu el ve ayaklarını atlara bağlayarak uzuvlarını koparma" gibi cezaların uygulamada olduğunu da dile getirmişlerdir.⁸³

Yılmaz, *Safranbolu Şer'iyye Sicili: 2149 Numaralı Defter*, İstanbul: Safranbolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2013.

⁷⁹ Şer'iyye Sicilleri'nin içeriği ve sicillerin muhafaza edildiği arşivlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ayhan Işık, "İstanbul Müftülüğü Bünyesindeki Arşivler, Şer'iyye Sicilleri ve Meşihat Arşivi", *Arşiv Dünyası*, 2007, S. 10, s. 11-20; Işık, "Şer'iyye Sicilleri Arşivi", *Ağa Kapısından Şeyhülislamlığa İstanbul Müftülüğü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2019, s. 233-243. Sadece örneklik bazında bu konuyla ilgili bkz.; Ahmet ERKARTAL, *Sicill-i Ahval Defterlerindeki Safranbolulu (Zağfiranbolulu) Memurlar (1879-1909)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekim-2007; Recep Karacakaya-İsmail Yücedağ-Nazım Yılmaz, *Safranbolu Şer'iyye Sicili: 2116 Numaralı Defter*, İstanbul: Safranbolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2013.

⁸⁰ N. P. Ostroumov, *Sartı-Etnografiçeskie Materialı*, Taşkent: Tipo-Litografiya torg. Doma "F. i G. Br. Kamenskie", 1896, s. 69-71.

⁸¹ Nazarov, O. R., *Zapiski O Nekotorih Narodah i Zemlyah Sredney Çasti Azii*, Moskva: yb.1968, s. 52-53; N. İ. Potanin, *Kırgızskie Stepi Kokandskogo Hanstva v Naçale XIX Stoletiya po Opisaniyu Guberskago Pravleniya*, byb: yb. 1902, s. 232.

⁸² N. P. Ostroumov, *Sartı-Etnografiçeskie Materialı*, Taşkent: Tipo-Litografiya torg. Doma "F. i G. Br. Kamenskie", 1896, s. 231.

⁸³ N. İ. Potanin, *Kırgızskie Stepi Kokandskogo Hanstva v Naçale XIX Stoletiya po Opisaniyu Guberskago Pravleniya*, bşb. yb.1902, s. 232; Nazarov, O. R., *Zapiski O Nekotorih Narodah i Zemlyah Sredney Çasti Azii*, Moskva: yb.1968,

Bununla birlikte sicillerde görülen ceza türlerini özetle; fakirlikten ötürü kendisine miras bırakmayan babasını dava eden oğlunun davasının dinlenmemesi,⁸⁴ herhangi bir şerî izin olmaksızın kocasının evinden bir gün ve bir gece dışarı çıkan kadının nafaka, kisve, hidâne, süknâ haklarından mahrum bırakılması,⁸⁵ vekilin müvekkili adına yaptığı akitlerin zararına olması hâlinde vekilin ödemeye mecbur bırakılması,⁸⁶ karısına izafet etmeksizin talak vermenin talakın mahalli kadın olması hasebiyle geçersiz sayılması,⁸⁷ küçük kızı olan karısını boşayan kocadan kadının nafaka talep etmesine karşılık nafakadan mahrum bırakılarak, küçük kızın hidâne hakkını herhangi bir ücret beklemezsizin ona bakan teyzesine verilmesi,⁸⁸ vâkıfın kendisinin vefatından sonra okuması üzerine yaptığı vakfın geçerliliğine ve Kuran okuyucuyu tayin etmesinin ise batıl olduğuna hükmedilmesi⁸⁹ gibi oldukça çeşitli dava örneklerinin bulunduğunu söylemek mümkündür.

Safranbolu şer'iyeye sicillerindeki ceza türlerini ilk beş sicil defterinden hareketle kısaca ele almaya çalışacağız. Safranbolu şer'iyeye sicillerinde: Safranbolu'nun Kıranköy sakinesi Nikola kızı Sultan'ın baba miras arazisi konusunda Acı Avram oğulları İstazol, Preşkova'lara karşı haksız yere açtığı davanın kendi aleyhine sonuçlanması,⁹⁰ Anadolu topraklarında ziraat işletiminin kötüleşebileceği ihtimaline binaen bazı ziraatçılara İstanbul'a gitmeleri için mürur tezkeresinin verilmemesi,⁹¹ askeriyeden firar edenlerin cezalandırılması,⁹² mürur tezkiresi olmayanın İstanbul'dan taşraya ve taşradan İstanbul'a gidip gelmemesi, özellikle Rum tebaasının Osmanlı topraklarında izinsiz dolaşmalarına müsaade edilmemesi,⁹³ İranlı ve diğer tüccarların gümrük vergi oranının yüzde on ikiye yükseltilmesi,⁹⁴ ahlaksız hareketleri sebebiyle Bilecikli Azeboğlu Hacı Mustafa'nın Safranbolu'ya sürgün edilmesi,⁹⁵ vakit namazlarını cemaatle kılmayanların cezalandırılması,⁹⁶ askeriyede işlenen suçların askerî mahkeme tarafından cezalandırılması,⁹⁷

s. 52-53; S. K. Koconaliev, *Sud i Ugolovnoe Običnoe Pravo Kirgızov do Oktyabrskoy Revolitsii*, Frunze: İzdatelstvo Akademii Nauk Kirgızskoy SSR, 1963, s. 45-48.

⁸⁴ FOKM, No: 4/8.

⁸⁵ FOKM, No: 4/7.

⁸⁶ FOKM, No: 45-0001

⁸⁷ FOKM, No: KP 10626-Pq 1720.

⁸⁸ FOKM, No: KP 10633-pg 1727.

⁸⁹ FOKM, No: 5/50.

⁹⁰ T.C. Cumhurbaşkanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Safranbolu Şer'iyeye Sicilleri, Defter No: 1, Varak No: 6, Hüküm No: 13.

⁹¹ T.C. Cumhurbaşkanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Safranbolu Şer'iyeye Sicilleri, Defter No: 2, Varak No: 7, Hüküm No: 25.

⁹² T.C. Cumhurbaşkanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Safranbolu Şer'iyeye Sicilleri, Defter No:, Varak No: 7, Hüküm No: 17.

⁹³ T.C. Cumhurbaşkanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Safranbolu Şer'iyeye Sicilleri, Defter No: 1, Varak No: 10, Hüküm No: 25/26; T.C. Cumhurbaşkanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Safranbolu Şer'iyeye Sicilleri, Defter No: 2, Varak No: 3, Hüküm No: 10; T.C. Cumhurbaşkanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Safranbolu Şer'iyeye Sicilleri, Defter No: 2, Varak No: 4, Hüküm No:13.

⁹⁴ T.C. Cumhurbaşkanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Safranbolu Şer'iyeye Sicilleri, Defter No: 2, Varak No: 5, Hüküm No: 16.

⁹⁵ T.C. Cumhurbaşkanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Safranbolu Şer'iyeye Sicilleri, Defter No: 1, Varak No: 12, Hüküm No: 30.

⁹⁶ T.C. Cumhurbaşkanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Safranbolu Şer'iyeye Sicilleri, Defter No: 1, Varak No: 27, Hüküm No: 74.

⁹⁷ T.C. Cumhurbaşkanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Safranbolu Şer'iyeye Sicilleri, Defter No: 1, Varak No: 27, Hüküm No: 76.

Osmanlı gemilerinin yabancı tüccarlara satışının yasaklanması,⁹⁸ Üsküdar'ın Kefçe Mahâllesi'nde ikamet eden ve zina yaptığı sabit olan Ali kızı Fatma'nın memleketi Safranbolu'ya sürgün edilmesi⁹⁹ gibi dava örnekleri bulunmaktadır.

Sonuç

Hukuk tarihi araştırmalarında şer'iyeye sicilleri birinci el kaynaktır. Bu sebeple, tebliğimizde Hokand Hanlığı ve Safranbolu şer'iyeye sicillerini birçok yönden mukayese etmemiz çalışmamızın orijinalliğini ortaya koymaktadır. Şer'iyeye sicillerinin araştırılması sonucunda, başta Hokand Hanlığı ve Osmanlı İmparatorluğu arasında çok iyi diplomatik ilişkilerin olduğu, bunun yanında şerî mahkemelerin yapısı ve işleyişi, hatta bu şerî mahkemelerde kayda geçirilen davaların bazı farklılıklarla beraber, genel olarak birçok açıdan, özellikle aynı karakteristik özelliklere sahip olduğu görülmüştür. Daha net bir ifadeyle söyleyecek olursak, aslında her iki ekolün şer'iyeye sicillerinde rastlanan dava ve cezalar, sicillerde kullanılan dil ve yazılar, kullanılan kağıt ve mürekkep türleri, sicillerde sıkça rastlanan kalıp tabirler hatta mühür türleri esasında büyük bir farklılık sayılmayacak kadar birbirleriyle benzerdir. Bu da ortak maziye sahip Osmanlı Müslümanları ile Hokand Hanlığı Müslümanlarının, hukuk ve toplum yapısı açısından bir olduklarını ortaya koyan en büyük kanıttır.

Kaynakça

- Arsal, Sadri Maksudi, *Türk Tarihi ve Hukuk*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Aryol, M. Nihat, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi*, İstanbul: T.C. İş Bankası Kültür Yayınları, 2001.
- Atar, Fahrettin, - Kariev, Aitmat, "Hokand Hanlığı'ndaki Yargı Kurumları Üzerine Kısa Bir Bakış", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 28, 2016, ss. 293-305.
- Atar, Fahrettin, *İslam Adliye Teşkilatı: Ortaya Çıkışı ve İşleyişi*, Ankara: Gaye Matbaası, 1979.
- Atar, Fahrettin, *İslam Yargılama Hukukunun Esasları*, İkinci Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017.
- Aydın, M. Akif, "İslam Hukukunun Osmanlı Devletinde Kanun Hukukuna Doğru Geçirdiği Evrim", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı I, İstanbul, Bahar 2016, ss.14-15.
- Aydın, Mehmet Akif, "Osmanlılar-Hukuki Adli Yapı", *DİA*, C. 33, İstanbul, 2007, ss. 515-521.
- Aydın, Mehmet Akif, *Türk Hukuku Tarihi*, Beta Yayınları, İstanbul, 2010.
- Aytmambetov, D. O., *Kultura Kirgizskogo Naroda Vtoroy Polovine XIX i Naçale XX Veka*, Frunze: yb.1967.
- Bababekov, H. N., *İstoriya Kokanda*, Taşkent: Fan, 2006.
- Bekmirzaev, İ. İ., "Kaziyskie Uçrejdeniya v Maverannahre: Voznikovenie i Razvitie, İstoriçeskoy i Pravovoy Analiz", *Vestnik Çelyabinskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, sy. 33, 2012, ss. 130-134.

⁹⁸ T.C. Cumhurbaşkanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Safranbolu Şer'iyeye Sicilleri, Defter No: 1, Varak No: 36, Hüküm No: 102.

⁹⁹ T.C. Cumhurbaşkanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Safranbolu Şer'iyeye Sicilleri, Defter No: 1, Varak No: 36, Hüküm No: 105.

Beysembiev, T.K., *Kokandskay istoriografiya*, Almata: TOO "Print-S", 2009.

Beysembiev, T.K., *Tarihi Şahrühî kak istoričeskiy istočnik*, Almata: Nauka, 1987.

Bosumbaeva, Ç. D., "Osobennosti Grajdanskogo Sudoproizvodstva v Obıçnom Prave Kirgızov v Pervoy Polovine XIX v", Vestnik KRSU, c. 10, sy. 6, 2010, ss. 6-10.

Bregel, Yuri, *An Historical Atlas of Central Asia*, Leiden-Boston: Brill, 2003.

Bulduk, Üçler, *Hokand Hanlığı ve İbret'in Fergâna Tarihi*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2006.

Cin, Hâlıl – Akgündüz, Ahmet, *Türk Hukuk Tarihi*, 3. Baskı, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995, c. 1.

Davletşin, K., *Otçet Kapitana Davletşina po Komandirovka v Turkestanskiy Krae i Stepniya Oblasti dlya Oznoklemniya s Deyatrlnost Narodnih Sudov*, Sain Petersburg: M. M. Stasyuleviç Yayınevi, 1901.

Ekinci, Ekrem Buğra, "Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 3, Sayı 5, 2005, ss. 417-439.

Ekinci, Ekrem Buğra, "Tanzimat Devri Osmanlı Mahkemeleri", Yeni Türkiye Dergisi, 2000, Sayı: 31, ss. 764-773.

Ekinci, Ekrem Buğra, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, İstanbul 2010.

ERKARTAL, Ahmet, "Sicill-i Ahval Defterlerindeki Safranbolulu(Zağfiranbolulu) Memurlar (1879-1909)", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekim-2007.

Eşonova, Nodirahan, *Orta Osyoda Kozilik Sudlari Faoliyatining Hukukiy Asoslari (XIX-Asrning İkinci Yarimi va XX-Asrning 20-Yillari)*, Taşkent: Fan va Ta'lim Poligraf Basmohanası, 2010.

Fayzullaev, R. - Abdulhatov, N., *Muhammad Yusuf Hozin Marginanî*, Taşkent: Sharq, 2013.

FOKM (Ferganskoy Kravedičeskiy Oblastnoy Muzey) ve aşağıda zikredilecek sicil rakamları.

FOKM, No: 10333/Pg 6732; No: Kp 10341/Pg 67/40; No: 165/166; No: 2/15; No: 4/7; No: Kp 10331/Pg 6730; No: 5/3; No: Kp 10626/Pk 1720; No: 4/8; No: 45-0001; No: 5/50; No: 5/23; No: Kp 10338/Pg 6737; No: Kp 10329/Pg 6728; No: Kp 10450/Pg 1660; No: Kp 10524/Pg 1700; No: Kp 10450/Pg 1660; No: KP 10633-pg 1727; No: 5/22; No: Kp 10638/Pg 1732; No: 5/13; No: 5/53; No: 5/41; No: Kp 10651/Pg 1745; No: Uk 1368/8.

Gedikli, F., "Şer'îye Sicillerinin Hukuk Tarihi Açısından Önemi ve Sicillere Dayalı Araştırmalar", Düünden Bugüne Osmanlı Araştırmaları: Tespitler, Problemler, Teklifler, Aralık, İstanbul, 2007.

Hâkimhon, Muhammed, *Muntahabu't-tavârih*, Çev; Ş. Vahidov, Taşkent: Yangi Asr Avlodi Yayınları, 2009.

Hâlibay b. Mambet (Muhammed), *Orus Leşkerinin 1269-1272 Senelerde Kılğan Futuhatları*, Yay. Haz., N. Veselovskiy, S. Petersburg: Parovaya Skoropeçatnaya P. O. Yablonskago, 1894.

Hasanî, Macit, *Turkiston Boskini*, Taşkent: "Nur", 1992.

Hasanî, Macit, *Yurt Boynidagi Kiliç Yoki İstilo*, s. 54-55, Vâlihanov, Ç., *Sobrannie Soçinenie*, Alamatı: Glavnaya Redaksiya Kazâhskoy Sovetskoy Ensiklopedii, 1984, c. 5.

Hokandî, Niyoz Muhammed, *İbratü'l-havâkin (Tarih-i Şahrühî)*, Çev; Ş. Vahidov-Ş. Umarov, *Hudoyorhan Avlodlari Tarihi*, Taşkent: Turon Zamin Ziyo.

Hokandî, Muhammad Niyoz, *İbratü'l-Havâkin (Tarihi Şahrühî)*, Taşkent: Turon Zamin Ziyo, 2012.

Işık, Ayhan, "Şer'iye Sicilleri Arşivi", Ağa Kapısından Şeyhülislamlığa İstanbul Müftülüğü, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (ss. 233-243), Ankara, 2019.

Işık, Ayhan, “İstanbul Müftülüğü Bünyesindeki Arşivler Şerhiye Sicilleri ve Meşihat Arşivi”, *Arşiv Dünyası*, (ss. 11-20), İstanbul, 2007, S. 10.

İbret, İshakhon Töre, *Tarihi Fergâna*, Taşkent: Maanaviyat Yayınları, 2005.

İşanhanov, S. N., *Katalog monet Kokanda XVIII-XIX yy.*, Taşkent: İzdatelstvo “Fan” Uzbekskey SSR, 1979.

Kara, İlyas, *Türkistan’da Bir Bozkurt: Enver Paşa*, Ankara: Kripto, 2018.

Karacakaya, Recep – Yücedağ, İsmail - Yılmaz, Nazım, *Safranbolu Şer’iyye Sicili: 2144 Numaralı Defter*, İstanbul: Safranbolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2013.

Karacakaya, Recep – Yücedağ, İsmail - Yılmaz, Nazım, *Safranbolu Şer’iyye Sicili: 2149 Numaralı Defter*, İstanbul: Safranbolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2013.

Karacakaya, Recep – Yücedağ, İsmail - Yılmaz, Nazım, *Safranbolu Şer’iyye Sicili: 2116 Numaralı Defter*, İstanbul: Safranbolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2013.

Karacakaya, Recep – Yücedağ, İsmail – Yılmaz, Nazım, *Safranbolu Şer’iyye Sicili: 2133 Numaralı Defter*, İstanbul: Safranbolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2013.

Kariev, Aiiitmat, “Kırgız Biy Mahkemeleri Hakkında Kısa Bir Analiz (XVIII-XX yy.)”, *MÂNÂS Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2017, Cild-6, Sayı: 4, ss. 89-101.

Karimov, E. E. – Sultonova, G. N., – Allaeva, N. A. – Abdurasulov, U. A., *Markazî Osiyo Tarihi Zamonavî Medivistika Talkinida*, Taşkent: Yangı Nashr, 2013.

Koconaliev, S. K., *Sud i Ugolovnoe Obiçnoe Pravo Kirgizov do Oktyabrskoy Revolitsii*, Frunze: İzdatelstvo Akademii Nauk Kirgizskoy SSR, 1963.

Kraft, İ. İ., *Sudebnaya Çast V Turkestanskoy Krae*, Orenburg: Tipo-Litografiya İ. N. Jarinova, 1898.

Macit, Abdulkadir, “19. Asırda Hokand Hanlığı ile Osmanlı Devleti Arasındaki Münasebetler”, III. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı I, ss.123-136.

Magzunî, Ziyabidin (Maksım), *Fergâna Handarının Tarihi*, Çev; Moldo Sabır Dosbolov-Omor Sooronov, Bişkek: Turar Basımevi, 2007.

Mirzo Olim Mahdum Hoci, *Tarih-i Türkistan*, Taşkent: Yangi Asr Avlodi, 2009.

Mızoolim, Muşrif, *Ansabü’s-selatin va Tavarihü’l-havakin (Kukon Honliği Tarihi)*, Taşkent: Gofur Gulom Nomidaği Adabiyot va Sanat Noşriyoti, 1995.

Nalivkin, V. P. - Nalivkina, M., *Oçerk Bito Jenşini Osedlago Tuzemnago Naseleniya Ferganı*, Kazan: Tipografiya İmperatorkago Universiteta, 1886.

Nalivkin, V. P., *Kratkaya istoriya Kokandskogo Hanstva*, Kazan: İmperiya, 1886.

Nazarov, O. R., *Zapiski O Nekotorih Narodah i Zemlyah Sredney Çasti Azii*, Moskva: yb.1968.

Omorov, Timurlan, *Kırgızların Türkistan Hanlıkları İle Münasebetleri (XV.-XIX.YY. Arası)*, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı), Ankara-2013, (Basılmamış Doktora Tezi).

Omurzakova, T., *Kurmancan Datka: Epoha, Liçnost, Deyatiya*, Бишкек: 1996.

Ortaylı, İlber, *Osmanlı Devletinde Kâdı*, Ankara: Tarhan Kitabevi, 1994.

Ostroumov, N. P., *Sarti-Etnografiçeskie Materialı*, Taşkent: Tipo-Litografiya torg. Doma “F. i G. Br. Kamenskie”, 1896.

Otahanov, Fayzullah, “Kukon Honligidagi Dinî Unvonlar va Mansablar”, İmom Buharî Saboklari, 2010/3, ss. 214-216.

Potanin, N. İ., *Kirgizskie Stepi Kokandskogo Hanstva v Naçale XIX Stoletiya po Opisaniyu Guberskago Pravleniya*, bşb. yb.1902.

Romadin, B.A. – Mokeev, A. - Abdiev, T., *Kirgizdardın jana Kirgizstandın tarihî bulaktarı*, Bişkek: Mega Media, 2002.

Saray, M., *Rus İşgali Devrinde Osmanlı İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasî Münasebetler (1775-1875)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994. Saray, Mehmet, *Modern Kirgizistan'ın Doğuşu*, Ankara: Detamat Tanıtım, Tasarım, Matbaacılık, 2004.

Saray, Mehmet, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasî Münasebetler (1775-1875)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994.

Serebrennikov, A., *Kokandskiy Pohod 1875-1876*.

Sodikov, H.– Şamsutdinov, R. – Ravşanov, P. – Usmonov, K., *Türkiston Çor Rusyasi Mustamlakaçiligi Davrida*, Taşkent: “Şark” Neşriyot, 2000, c. 1.

Soodanbekov, S. S., *Obşestvennyy i Gosudarstvennyy Stroy Kokandskogo Hanstva*, Bişkek: Kirgizskiy Gosudarstvennyy Nasionalnyy Universitet Yuridiceskiy İnstitut, 2000.

Şeşen, Ramazan, “Buhâra”, DİA, c. 6: İstanbul: TDV Yay., 1992, ss. 363-367.

Şimşir, N., *Rus Devleti Tarihi*, 1. Baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2010.

T.C. Cumhurbaşkanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Safranbolu Şer'iyeye Sicilleri, Defter No: 1, Varak No: 6, Hüküm No: 13; Defter No: 1, Varak No: 7, Hüküm No: 17; Defter No: 1, Varak No: 10, Hüküm No: 25/26; Defter No: 2, Varak No: 3, Hüküm No: 10; Defter No: 2, Varak No: 5, Hüküm No: 16; Defter No: 1, Varak No: 12, Hüküm No: 30; Defter No: 1, Varak No: 27, Hüküm No: 74; Defter No: 1, Varak No: 27, Hüküm No: 76; Defter No: 1, Varak No: 36, Hüküm No: 102; Defter No: 1, Varak No: 36, Hüküm No: 105.

Tursunbaeva, N. S., “İnstitut Prisyagi Po Normam Obiçnogo Prava Kirgizov V Sostave Rossiyskoy İmperii”, Vestnik KRSU, c. 15, sy. 1, 2015.

Yoska, Erhan, “Muhammed Ali Han Dönemi (1822-1842) Hankand Hanlığı ile Osmanlı Devleti İlişkileri”, History Studies International Journal of History, Volum 3/3, 2011, ss.396-408.

Zaytsev, V. N., *İstoriya 4-go Turkestanskago Lineynago Bataliona s Kartoy za Period s 1771-1882 god-Kak Material k Opisaniyu Dvijeniya Russkih v Srednyuyu Aziyu*, Taşkent: yy, 1882.

Ziyaev, Hamid, *Türkistan'da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele*, Çev., A. Çelikbay, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007.

Ejegovnik Ferganskoy oblasti, Noviy Margelan: İzdanie Ferganskogo oblastnogo statisticeskago komiteta, 1902.

“MUHAMMED B. PİR ALI EL-BİRGİVÎ’NİN İZHÂRU’L-ESRÂR’I İLE SEYYİD ALI BORLULU’NUN “ZUBDETU’L-EZHÂR” ADLI ESERİNİN MUKAYESELİ İNCELENMESİ”

Dr. Öğr. Üyesi Aladdin GÜLTEKİN*

Karabük İlahiyat Fakültesi
aladdingultekin@karabuk.edu.tr

Özet

Arapça'nın Anadolu'da gerek gerek öğreniminde gerekse öğretiminde oldukça önemli bir geçmişi vardır. Bu ecdadımızın İslam'ı din olarak kabul etmeleri ile başlamış günümüzde de devam etmektedir. Günümüzde yapılan çalışmalar daha çok eski eserlerin yeniden ele alınıp incelenmesi ya da sunumu şeklinde olmaktadır. Arapçanın öğrenilmesinde büyük öneme sahip gramer kurallarının öğrenimi ve öğretiminde günümüze kadar en etkin ve en güzel yöntemini bulmak için çalışmışlardır. Bu çalışmalarda esas hedefe konan en iyi yöntemi bulma arayışı, özellikle daha önce telif edilmiş eserlerin şerh edilmesi ya da telhis yapılması suretiyle gerçekleşmiştir. Bu çalışmalardan biri de İmam Birgivî'nin *İzhâru'l-esrâr* adlı eserinin Seyyid Ali Borlulu tarafından yazılan *Zubdetu'l-ezhâr Şerhu İzhâr* adı ile Şerh edilmesi örnek verilebilir. Her iki âlimin yaşadığı asırlarda yapılmış olan şerh ve telhisler, dil öğretimini çok daha bilimsel zemine oturmuş, eşsiz eserleri ile Arapça öğrenme-öğretmeye katkıda bulunmuşlardır.

Bu çalışma, “Muhammed b. Pir Ali el-Birgivî'nin *İzhâru'l-esrâr*'ı ile Seyyid Ali Borlulu'nun “*Zubdetu'l-ezhâr*” Adlı Eserinin Mukayeseli İncelenmesi” başlığı altında iki eserin mukayesesi yapılarak, yöntemleri ve yaklaşımları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Muhammed Birgivî, Seyyid Ali Borlulu, *İzhâru'l-Esrâr*, *Zubdetu'l-ezhâr*, Nahiv.

Comparative Examination of “*İzhâru'l-esrâr* of Muhammed b. Pir Ali el-Birgivî and “*Zubdetu'l-ezhâr*” of Seyyid Ali Borlulu”

Research Associate Dr. Aladdin Gültekin*

University of Karabuk Faculty of Theology
aladdingultekin@karabuk.edu.tr

Summary

Arabic language has a significant past in Anatolia on the matters of both learning and teaching, began when our ancestors have embraced Islam as religion and all the way through to present day. Today, most of the studies on Arabic are about reviewing old works and representations of them. Studies include finding the most effective and pleasant way of learning and teaching of grammar today, which has significant importance when learning Arabic. Finding the best method to put into main target in these studies happened particularly by interpretation or epitomizing of previously compiled works. *İzhâru'l-esrâr* of Imam Birgivî and its interpretation as *Zubdetu'l-ezhâr Şerhu İzhâr* of Seyyid Ali Borlulu are examples of the mentioned studies. Interpretation and epitomizing works made inside the century where both scholars have lived, put language learning in a more scientific ground and contributed to learning-teaching of Arabic with unmatched pieces.

* Dr. Öğr. Üyesi Aladdin Gültekin, Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı.

* Research Associate Dr. Aladdin Gültekin, University of Karabuk, Faculty of Theology, Basic Islam Sciences, Department of Arabic Language and Rhetoric

This study focuses on methods and approaches of both works by making comparative examinations under the title of ‘‘Comparative Examination of ‘‘*İzhâru’l-esrâr* of Muhammed b. Pir Ali el-Birgivî and ‘‘*Zubdetu’l-ezhâr*’’ of Seyyid Ali Borlulu’’

Keywords: Muhammed Birgivî, Seyyid Ali Borlulu, *İzhâru’l-Esrâr*, *Zubdetu’l-ezhâr*, Syntax.

‘‘Muhammed b. Pir Ali el-Birgivî’nin *İzhâru’l-esrâr*’ı ile Seyyid Ali Borlulu’nun ‘‘*Zubdetu’l-ezhâr*’’ Adlı Eserinin Mukayeseli İncelenmesi’’

Giriş

Ecdadımız İslam’ı din olarak seçtikten sonra bu dinin inceliklerini ve prensiplerini öğrenmek ve yaşamak için yoğun bir çaba içine girmişlerdir. Bunun için Kur’an ve Hz. Peygamberin Hadislerinin dili olan Arapçaya öğrenme ve öğretme noktasında aşırı derecede titizlik göstermek suretiyle önem vermişlerdir. Bunun küçük büyük sayısız eserler telif etmişlerdir. Bu eserlerden bazıları günümüze kadar ulaşmış, edisyon kritik edilmek suretiyle yeniden basılarak ilim dünyasının istifadesine sunulmuştur. Bazıları ise özellikle yazma eserlerin bulunduğu kütüphanelerde gün yüzüne çıkmayı ve ilim dünyasının istifadesine sunulması için araştırmacıların ilgi ve önemini beklemektedir.

Günümüze ulaşan pek çok eserin ya kendinden önce yazılmış olanın şerhi ya da telhisi şeklinde olduğu çokça görülmektedir. Bunun geçmişten günümüze uzanan İslami ilimlerin pek çok dalında yaygın şekilde kullanılan yöntem olduğu bilinen bir gerçektir. Burada farklı zamanlarda yaşamış olan iki âlimden birinin kendinden önce yaşamış olan âlimin eserine yapmış olduğu katkıyı ortaya koymaya çalışacağız. İlim dünyası içinde İmâm Birgivî diye bilinen Muhammed b. Pir Ali’nin *İzhâru’l-esrâr* adlı eseri oldukça meşhur ve pek çok kez basıldığı için onun fiziki özelliklerine değinmeyeceğiz. Ali b. İbrahim Borlevî ez-Zeferânî’nin *Zubdetu’l-ezhâr* isimli el yazması eseri, *İzhâru’l-esrâr* üzerinde yapılmış bir çalışma olup, daha önce bu eser üzerine yapılmış herhangi bir bilimsel çalışma tespit edilemedi. Bu çalışma, *İzhâru’l-esrâr* adlı eser ile *Zubdetu’l-ezhâr* adlı yazma eserlerin lokal mukayeseli incelemesini ele almaktadır. Çalışmamızda müellifin adı ile birlikte zaman zaman Borlevî ve Zefarânî nispetlerini ifadelerimiz esnasında sıkça kullanacağız.

Araştırmamıza konu olan müelliflerin hayatları ve eserleri hakkında kısa bilgi vermekte fayda görmekteyiz.

Muhammed b. Pir Ali el-Birgivî

Mehmet b. Pir Ali Balıkesir’de 10 Cumâde’l-ülâ 929/ 27 Mart 1523 tarihinde doğmuştur. İlk eğitimini müderris ve faziletli bir âlim olan Ali Efendi’den aldıktan sonra İstanbul’da Küçük Şemseddin, Ahîzâde Mehmet ve Rumeli Kazaskeri Abdurrahman Efendiden dersler alarak eğitimini tamamlamış, icazet alarak müderrislik görevi verilmiştir. İstanbul’da bir müddet görev yaptıktan sonra Sultan II. Selim’in hocası Atâullah Efendi’nin İzmir’e bağlı Ödemiş ilçesinin sınırları içinde olan Birgi’de yaptırdığı medresede görevlendirilmiştir. Ömrünü burada tedris, irşad ile geçirmiş ve pek değerli eser vermiştir. Yukarıda değindiğimiz gibi ömrünün sonuna kadar burada kaldığı için Birgivî nisbesiyle meşhur olmuştur. Birgivî

Cumâde'l-ülâ 981/ Eylül 1573'te İstanbul'la yaptığı seyahat esnasında yakalandığı veba hastalığı nedeniyle yolda vefat etmiş, Birgi'ye götürülerek orada defnedilmiştir.¹

Çok erken denilebilecek yaşta vefat etmesine rağmen Birgivî, İslamî ilimlerin bütün alanlarında çoğu Arapça birkaçı da Türkçe olmak üzere yaklaşık altmış eser yazmış bir âlimdir². Bu eserler içinde bizi ilgilendirecek olan İzhâr adlı eseridir. Ülkemiz kütüphanelerinde yüzlerce el yazması bulunan, Osmanlı üniversitelerinde ve medreselerinde uzun yıllar ders kitabı olarak okutulan bu eserin 1234/1818 tarihinden başlanmak üzere kırktan fazla baskısı yapılmıştır. Önemine binaen bu eser üzerinde pek çok âlim tarafından Arapça ve Türkçe ilmî çalışmalar yapılmıştır.³

Ali b. İbrahim Borlevî ez-Zeferânî

Hayatı

Kaynaklarda hakkında bilgi bulunmayan müellifin, mecmua içerisinde bulunan risalelerinde kendisi hakkında kullanmış olduğu bilgilere bağlı olarak tespit yapılabilmektedir.⁴ Bu mecmua içerisinde bulunan müellife ait başka bir risalede geçen ipucu bilgilere bağlı olarak eserin miladi 1755-1757 yılları arasında kaleme alınmış olduğunu tespitini güçlü kılmaktadır.⁵ Bu tespit müellifin yaşadığı asrın 18. Yüzyıl olduğunu göstermektedir.

Müellifin eserlerine ait mecmua içerisinde ikinci sırada bulunan *İlzâmu'l-muânidîn ve ibtâlu za'mi'l-hâsidîn* adlı eserinde Borlevî⁶, üçüncü sırada bulunan *Zubdetu'l-fevâid* adlı risalesinde kendisi hakkında ez-Za'ferânî⁷ nisbelerini kullanması onun Safranbolulu olduğu sonucuna bizi ulaştırmaktadır. Zira *Zubdetu'l-fevâid* içinde geçen "ez-Za'ferânî isminin açıklaması olan derkenar bilgi "المنصوب إلى بلد بزعفران بورلي"⁸ ifadesi müellifin nereli olduğuna ışık tutmuştur.⁹

¹ İmâm Birgivî'nin hayatı ve eserleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1333-42 (İstanbul: Meral Yayınları, 1975), I:253-256; H. Nihâl Atsız, *İstanbul Kütüphanelerine göre Birgili Mehmet Efendi Bibliyografyası*, (İstanbul: 1966); Ömer Rızâ Kehhâlê, *Mu'cemu'l-müellifin*, (Beyrut, ts.), 9:123-127; Ahmet Turan Aslan, *İmâm Birgivî, Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, (İstanbul: Seha Neşriyat, 1992); Emrullah Yüksel, "Birgivî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992). 5: 191-194; İmâm Birgivî, *İzhâr ve Tercümesi*, Haz, Nevzat H. Yanık- M. Sadı Çöğenli, (Erzurum, Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları, 1998), 2-3.

² Birgivî, *İzhâr ve Tercümesi*, 3.

³ Birgivî, *İzhâr ve Tercümesi*, 3-5.

⁴ Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî el Borlevî, *İlzâmu'l-muânidîn ve ibtâlu za'mi'l-hâsidîn*. (Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, no: 1569/2), vr. 32b.

⁵ Borlevî'nin eserinin girişinde zikrettiği isimlerin devlet görevinde buldukları süreler, bu tarih aralığında keşifindedir. Zira müellif eserinin girişinde Osmanlı tahtında bulunan III. Osman'a (ö.1171/1757) ve onun tahta bulunduğu sürelerde görevde olan Şeyhülislam Vassaf Abdullah Efendi'ye (ö.1174/1761) övgüde bulunmuştur. Nitekim 1755-1757 yılları her iki devlet adamının aynı anda görevde buldukları tarih aralığını göstermektedir. Bkz. Fikret Sarıcaoğlu, "III. Osman" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007), 33: 456-459; Mehmet İpşirli, "Vassaf Abdullah Efendi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012), 42: 559.

⁶ Borlevî, *İlzâmu'l-muânidîn*, vr. 31b; Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî el Borlevî, *Risâletun fi kırâati'l-Fâtiha li'l-vâlideyn*, (Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, no: 1569/4, vr. 31b.

⁷ Ali b. İbrâhim el-Borlevî ez-Za'ferânî, *Zubdetu'l-fevâid*, (Millî Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, no: 1569/3), vr. 41b.

⁸ Borlevî, *Zubdetu'l-fevâid*, vr. 41b.

⁹ Safranbolu, İbn Battûta tarafından "Borlu", yine Osmanlı döneminde de "Borlu" ya da "Taraklıborlu" olarak isimlendirilmiştir. Şehrin günümüzde kullanılan adına esas olan "Za'feranborlu" isminin XVI. yüzyılın sonları ve XVII. yüzyılın ilk yıllarında kullanıldığı düşünülmektedir. Bkz. Nuri Akbayar, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, (İstanbul: Tarih

Eserleri

Ali b. İbrahim ez-Zeferânî el-Borlevî'ye ait bilinen el yazma dört eser, bir mecmua içindedir. Müellife ait mecmuanın Arapça el yazma tek nüshası Ankara Milli Kütüphanede 06 Mil Yz A 1569 yer kaydı ile bulunmaktadır.¹⁰

Adı geçen mecmuanın zahriyesinde yapılmış sıralamaya göre Za'ferânî'nin eserleri şunlardır:

1- Zubdetu'l ezhâr: Çalışmamıza konu olan mecmuanın ilk Arapça risâlesidir. İsmi tam olarak *Zubdetu'l-ezhâr şerhu İzhâru'l-Esrâr li Birgivî* (k.s) şeklinde geçmektedir.¹¹ Eser 1b-28a sayfeleri arasında bulunmaktadır.¹² Ayrıca, eser üzerinde edisyon ve kritik çalışmaları büyük ölçüde tamamlanmış olup, kısa bir süre sonra tam metini tahric edilmiş ve yazma nüsha ilaveli kitap olarak yayınlanacaktır.

2- İlzâmu'l-muânidîn ve İbtâlu za'mî'l-hâsidîn: Mecmuda ikinci sırada 31b-38b sayfeleri arasında yer almaktadır. Arapça olan risale üç başlık altında peygamberlerin ismet sıfatı üzerine bilgi eksiliği sebebiyle yöneltilen eleştirilere müellifin yaklaşımını ve cevaplarını ele almaktadır.¹³

3- Zubdetu'l fevâid: Arapça yazılan eser, mecmuanın üçüncü risalesi olup, 41b-44a sayfeleri arasında yer almaktadır. Bu eserde müellif, Âyet'ül-Kürsî'nin namazlardan sonra açıktan okunması ile alakalı olarak çıkan tartışmalara açıklama getirdiği eseridir.

4- Risâletun fî kırâati'l-Fâtiha li'l-vâlideyn: Arapça yazılan eser Mecmuanın son risalesi olup 44b-45 sayfeleri arasında yer almaktadır. Eser Kadızadeliler ile Sufiler arasında Fatiha suresinin anne-baba ve yakınların ruhunu okunması hususunda çıkan tartışmalara müellifimizin görüş ve önerilerini içermektedir.¹⁴

Mukayeseli İnceleme

Karşılaştırmaya imkân verebilmesi ve görselliğini artırmak amacıyla, her iki eserdeki ifadeleri yan yana ayrı sütunlar içinde göstereceğiz.

Zubdetu'l-Ezhâr
شرح أظهار لبركوي قدس سره

الحمد لله الذي رفع السموات بغير عمد. وبسط الأرض لعباده العاملين من غير كبد. والصلوة على محمد أمر بنصب الدليل بقل هو الله أحد. يخفض جناحه للمؤمنين المتقين من الله الصمد. وعلى اله واصحابه الذين اعربوا بكلمات لم تفقد. ما دامت في سحو السماء نجوم لم تتعد.¹⁵

İzhâru'l-Esrâr

متن الإظهار

للإمام العلامة محمد بن بير علي البركوي

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ، وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ

أَجْمَعِينَ.¹⁶

Vakfı Yurt Yayınları, 2001), s. 164, 181; Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, (Ankara: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Yayınları, 2017), s. 659; Feridun Emecen, "Taraklıborlu'dan Safranbolu'ya: Bir Müze Şehrin Doğuşu ve Yükselişi", I. Ulusal Tarih İçinde Safranbolu Sempozyumu, (Ankara 2003), s. 15-22.

¹⁰ Ali b. İbrahim el-Borlevî, (Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, no: 15693).

¹¹ Ali b. İbrahim Borlevî ez-Zeferânî, *Zubdetu'l-ezhâr şerhu İzhâr* (Milli Kütüphane, Yazma Eserler Koleksiyonu, nr. 06 Mil yz A 1569/1), vr. 1b.

¹² Borlevî, *Zubdetu'l-ezhâr şerhu İzhâr*, vr. 1a.

¹³ Borlevî, *İlzâmu'l-muânidîn*, vr. 31b-38b.

¹⁴ Borlevî, *Risâletun fî kırâati'l-Fâtiha li'l-vâlideyn*, vr. 1b.

¹⁵ Borlevî, *Zubdetu'l-ezhâr şerhu İzhâr*, vr. 1b.

¹⁶ Birgivî, *İzhâr ve Tercümesi*, 1.

Yukarıdaki sütunlar her iki eserin giriş kısmında bulunmaktadır. Birgivî'nin *İzhar* metni besmele ile başlamıştır. Oysa şifahen söylediği kabul edilse de Borlevî, eserine besmele ile başlamamıştır. Zira görüldüğü üzere, "والحمد لله الذي رفع السموات بغير عمد. وبسط الأرض لعباده العاملين من غير كبد" diyerek doğrudan hamdele kısmına geçmiştir.¹⁷ Daha sonra, "والصلوة على محمد أمر ينصب الدليل بقل هو الله أحد. يخفض جناحه للمؤمنين" demek suretiyle salvele aşamasına geçip tamamlamıştır. *Zubdetu'l-Ezhâr*'da gerek hamdele gerekse salvele bölümlerinin *İzhâr*'a göre daha uzun olduğu görülmektedir. Salvele bölümünde Hz. Peygambere, ashaba ve müminlere dua yapıldığı için genellikle uzun olabilmektedir. Ancak Borlevî bu kısmı *İzhâr*'a nazaran daha uzun tutmuş, her iki kısımda bulunan cümlelerin sonlarını "د" harfi ile biten kelimelerden seçerek beraatü'l-istihlâl sanatına uygun secili bir üslup kullanmıştır.¹⁸

Borlevî eserinin ismini önsöz diyebileceğimiz kısmında metnin içinde *Zubdetu'l-ehzâr şerhu İzhâru'l-esrâr lî Birgivî* (k.s) şeklinde bizzat belirtmiştir.¹⁹ Böyle bir isimlendirme Birgivî'nin *İzhârı*'nda görülmemektedir. Zira Birgivî eserinin adını en başta vermek suretiyle kaleme almıştır.²⁰ Borlevî'nin metin içinde yaptığı bu tarz isimlendirme, şerh ve telhis olarak yazılan eserlerde daha çok görülmektedir.

Zubdetu'l-ehzâr

أما بعد فلما كان باتفاق أهل العقل والنقل. وإجماع صاحب النقل إن العلوم الشرعية والفنون المرعية أعلى المطالب وأبهى المناقب وكان الإطلاع على دقائقها والوقوف بحقائقها موقوفاً إلى العلوم العربية. والمعارف الأدبية وكان علم النحو أعزها ومن حيث النفع أذلها. أردت أن أجمع زبدة أزهاره. وأثمار أشجاره. بإشارة من يليق لي موافقته. ولا يسعني مخالفة في رسالة جامعة لقواعده. وحاوية لضوابطه. وسميته بزبدة الأزهار لإظهار الأسرار. ورتبته على مقدمة. وتلث مقالات وخاتمة.²¹

İzhâru'l-esrâr

وبعد، فهذه رسالة فيما يحتاج إليه كل معرب أشد الإحتياج، وهو ثلاثة أشياء: العامل، والمعمول، والعمل أي الإعراب. فوجب ترتيبها على ثلاثة أبواب. 22

Gerek Birgivî gerekse Zaferânî'nin eserlerinin önsöz ve giriş kısımlarında özgeçmişlerine ışık tutacak bilgiler bulunmamaktadır.²³

İzhâr'ın aksine *Zubdetu'l-ehzâr*'da Borlevî eserinin önsözünde, şeri ilim ve yaygın bilimlerin önemini vurgulamış, hakikat inceliklerine ulaşabilmek için Arapçaya vakıf olmak gerektiğini belirtmiş, daha sonra nahiv ilminin edebi ilimler içinde en üst konumda ve en lezzetlisi olduğunu ifade etmiştir.²⁴ Bolevî, eserinin önsözünde sırasıyla mukaddime, üç makale ve hatime şeklinde bölümlendirme yaptığını bizzat belirtmiştir.²⁵ Bolevî'nin "makale" şeklinde yapmış olduğu kitap içindeki bölümlendirme çok alışık olduğumuz bir uygulama değildir.

¹⁷ Borlevî, *Zubdetu'l-ehzâr şerhu İzhâr*, vr. 1b.

¹⁸ Borlevî, *Zubdetu'l-ehzâr şerhu İzhâr*, vr. 1b.

¹⁹ Borlevî, *Zubdetu'l-ehzâr şerhu İzhâr*, vr. 1b.

²⁰ Birgivî, *İzhâr ve Tercümesi*, 1.

²¹ Borlevî, *Zubdetu'l-ehzâr şerhu İzhâr*, vr. 1b.

²² Birgivî, *İzhâr ve Tercümesi*, 1.

²³ Birgivî, *İzhâr ve Tercümesi*, 1; Borlevî, *Zubdetu'l-ehzâr şerhu İzhâr*, vr. 1b.

²⁴ Borlevî, *Zubdetu'l-ehzâr şerhu İzhâr*, vr. 1b.

²⁵ Borlevî, *Zubdetu'l-ehzâr şerhu İzhâr*, vr. 4a

Borlevî, İzhâr metninde geçen kelimeleri “fiil”in tanımında kullanmıştır. Ancak onun yapmış olduğu tanım İzhâr’da yapılmış olan tanımdan daha açık ve anlaşılır değildir. Ayrıca her iki eserde “fiil”in özellikleri sıralanırken aralarında benzerliklerin yanı sıra farklılıklar da görülmektedir.

Zubdetu’l-ezhâr

واسمٌ: هو ما دل على معنى مستقل بالفهم غير مقترن بأحد الأزمنة الثلاثة، ومن خواصه دخول التنوين وحرف الجر، ولام التعريف وكونه مسندا إليه ومضافا وبعضه عامل وبعضه غير عامل.³³

İzhâru’l-esrâr

واسمٌ: وهو ما دلّ على معنى مستقلّ بالفهم غير مقترن فيه بأحد الأزمنة الثلاثة، ومن خواصه: دخول التنوين، وحرف الجر، ولام التعريف، وكونه مبتدأ، وفاعلاً، ومضافاً. وبعضه عامل؛ كاسم الفاعل، وبعضه غير عامل...³⁴

Yukarıda görüldüğü üzere ismin tanımında, “mübteda” yerine “musnedun-iley” kullanması dışında her iki açıklamanın aynı olduğu görülmektedir.³⁵

Zubdetu’l-ezhâr

وحرفٌ: وهو ما دل على معنى غير مستقل بالمفهومية بل الة لفهم غيره. بعضه عامل وبعضه غير عامل كهل.
وإن الكلام: وهو ما تضمن كلمتين بالإسناد ولا يكون إلا في اسمين أو في اسم وفعل...³⁶

İzhâru’l-esrâr

وحرفٌ: وهو ما دلّ على معنى غير مستقلّ بالفهم، بل آلة لفهم غيره. وبعضه عامل؛ كحرف الجر، وبعضه غير عامل؛ كهل، وقد.³⁷

Benzerlik “harf”in tanımında da kendini göstermektedir. Burada görülen tek farklılık, anlamak anlamına gelen فہم fiilinin mutlak mastarı ile mastar-ı sınaîsinin kullanılmasıdır. Borlevî ikincisini seçerek hemen arkasından İzhâr’da olmayan cümle anlamındaki “Kelam”ın tarifini yapmıştır.³⁸

Borlevî risalesinde İzhâr’ın ifade üslubuna kendi üslubunu kattığı görülmektedir. Bu anlatım üslubunda İzhâr’ın belirleyiciliği öne çıkmaktadır.

Zubdetu’l-ezhâr

ثم العامل هو أوجب كون آخر الكلمة على وجه مخصوص من الإعراب بواسطة مقتضاه. وهو في الاسم³⁹ ورود الفاعلية والمفعولية والإضافة عليه...

İzhâru’l-esrâr

العامل هو ما أوجب كون آخر الكلمة على وجه مخصوص من الإعراب. والمراد بالواسطة مقتضى إعراب. وهو في الأسماء...، 40

Mukayeseli incelemesini yaptığımız her iki eserin amel konusunu anlatırken yukarıda yapmış olduğumuz değerlendirmelere benzer uygulamalar göze çarpmaktadır. “Amil”in tanımında Borlevî’nin Birgivî’nin yapmış olduğu tanımı olduğu gibi iktibas ettiği görülmektedir. Ancak devamında Borlevî

³³ Borlevî, *Zubdetu’l-ezhâr şerhu İzhâr*, vr. 2a.

³⁴ Birgivî, *İzhâr ve Tercümesi*, 2.

³⁵ Birgivî, *İzhâr ve Tercümesi*, 3; Borlevî, *Zubdetu’l-ezhâr şerhu İzhâr*, vr. 2a.

³⁶ Borlevî, *Zubdetu’l-ezhâr şerhu İzhâr*, vr. 2a.

³⁷ Birgivî, *İzhâr ve Tercümesi*, 3.

³⁸ Birgivî, *İzhâr ve Tercümesi*, 3; Borlevî, *Zubdetu’l-ezhâr şerhu İzhâr*, vr. 2a.

³⁹ İzhârda isim kelimesi çoğul kullanılmıştır.

⁴⁰ Birgivî, *İzhâr ve Tercümesi*, 3-4.

isimlerde amilin fail, meful veya muzaf olarak geldiğini örnek vermeksizin ifade ederken, Birgivî ise bu isimlendirmelere değinmeksizin örnek üzerinde izah etmek suretiyle isimlerdeki amilleri adlandırmıştır. Sütunlarda görüleceği üzere Borlevî anlatımını kısa tutmuş Birgivî ise konuyu boşluk bırakmayacak şekilde örnek üzerinde anlatarak görsellik katmış, okuyucuda bilgiyi daha kalıcı kılmıştır.

Zubdetu'l-ezhâr
وفي الفعل المضارع مشابهته لاسم الفاعل لفظاً ومعنى
واستعمالاً⁴¹

İzhâru'l-esrâr
وفي الأفعال: المشابهة التامة للاسم، وهي في المضارع
فقط، فإنه مشابه لاسم الفاعل لفظاً، ومعنى، واستعمالاً. أما
الأول... 42

Müzari fiilin lafız mânâ ve kullanım bakımından ism-i faile benzemesi konusunda her iki müellif kendi üslubunu eserlerinde sergilemiştir. Görüleceği üzere fazla bir benzerlik yoktur. Bu benzerlikler Birgivî tarafından örnekler üzerinde anlaşılır bir şekilde izah edilirken Borlevî burada bu benzerlikleri açıklama gereği duymamıştır. Ayrıca Birgivî “fillerde isme tam bir benzerlik vardır.” şeklinde ifade ettikten sonra bu fiillerin muzari fiil olduğunu belirtmiştir. Borlevî ise doğrudan Müzari fiilin ism-i faile benzediğini söyleyerek daha veciz bir ifade kullanmıştır.

Zubdetu'l-ezhâr
وهو على قسمين لفظي و معنوي. فاللفظي ما فيه نصيب
لللسان. فهو إما سماعي أو قياسي فالسماعي هو الذي لم
يذكر في عمله قاعدة كلية تنطبق على جزئياتها. وهو إما
عامل في الاسم أو في الفعل المضارع. فالأول إما عامل في
اسم واحد أو في اسمين هما مبتداء وخبر في اللاصل.⁴³

İzhâru'l-esrâr
فاللفظي ما يكون ثم العامل على ضربين: لفظي، ومعنوي.
للسان فيه حظ وهو على ضربين سماعي وقياسي فالسماعي
هو الذي يتوقف إعماله على السماع وهو أيضاً على نوعين:
عامل في الاسم وعامل في المضارع. العامل في الاسم
والعامل في الاسم أيضاً على قسمين: عامل في اسم واحد
وعامل في اسمين أعنى المبتدأ والخبر في الأصل ويسميان
بعد دخول العامل اسماً وخبراً له.⁴⁴

Amilin çeşitleri anlatılırken müelliflerin üslupları eserlerine yansımıştır. Bu kısımda harf-i cer konusuna gelinceye kadar Borlevî yaklaşık 51 sözcük Birgivî ise 70 sözcük kullanmıştır. Bu değerlendirmeyi baştan itibaren alacak olursak şâyet harf-i cerlere kadar Birgivî yaklaşık 450 sözcük, Borlevî ise 437 sözcük kullanmıştır. Bir isimde amil olanlardan (Harf-i cer), İki isimde amil olanlar konusuna kadar değerlendirdiğimizde, *Zubdetu'l-ezh'ar* yaklaşık 820 sözcük *İzhâr* ise 450 sözcük kullanmıştır. Bu rakamsal tespitlerimiz daha sonra eserin bir şerh ya da müstakil eser olduğu hususunda tespitlerimizde bize veri oluşturması bakımından önemli olacaktır.

Zubdetu'l-ezhâr
فالعامل في الاسم الواحد حروف الجر وهي ما وضع
لاقضاء الفعل أو معناه إلى ما يليه أو حمل عليه وهي
عشرون الباء للإلصاق ومنه ياء القسم في معرفة فيدخل
المضمر والمظهر وللإستعانة والمصاحبة والمقابلة والتعدية
وال... والتعليل والفراقية والزائدة في الخير المستفهم بهل
والمنفي بما وليس قياسي وفي غيره سماعاً نحو بحسبك زيد

İzhâru'l-esrâr
والعامل في اسم واحد حروف تجره تسمى حروف الجر
وحروف الإضافة وهي عشرون:
١. الباء، للإلصاق،
٢. ومن، للابتداء،

⁴¹ Borlevî, *Zubdetu'l-ezhâr şerhu İzhâr*, vr. 2a-2b.

⁴² Birgivî, *İzhâr ve Tercümesi*, 5.

⁴³ Borlevî, *Zubdetu'l-ezhâr şerhu İzhâr*, vr. 2a.

⁴⁴ Birgivî, *İzhâr ve Tercümesi*, 8-9.

والقى بيده وكفى بالله شهيدا. **ومن** للابتداء والتبيين والتبعيض والبدل والتعليل والزيادة في غير الموجب خلافا للكوفيين والاخفش **والى** للانتهاء ولمعنى مع قليلا وتدخلى على المظهر والمضمر⁴⁵

۳. والى، للانتهاء، 46

Harf-i cer konusu ile ilgili her iki esere ait anlatımları yukarıda sütunlarda kısaca verilmiştir. Görüleceği üzere *İzhâr*'da anlatım daha yüzeysel *Zubdetu'l-ezhâr*'da ise daha ayrıntılı olduğu görülmektedir. Bu kısımda Borlevî için bir bakıma Birgivî'nin boş bıraktığı yerleri doldurmak suretiyle tamamlamıştır denilebilir.

Zubdetu'l-ezhâr'da harf-i cer için "وهي ما وضع لاقضاء الفعل أو معناه إلى ما يليه أو حمل عليه" kısa bir tanım yapılmıştır. *İzhâr* metninde her harf-i cerin tek mânâsı, *Zubdetu'l-ezhâr*'da ise birden fazla mânâsı zikredilmiştir. Birgivî, zait harf-i cer, لولا ve لعل'nin kullanımına, Borlevî ise zait harf-i cer ve حتى'nin kullanımına örnek vermiştir.

Zubdetu'l-ezhâr

İzhâru'l-esrâr

{الطرف المستقرّ والطرف اللغو}

الطرف المستقرّ والطرف اللغو

وقد يحذف المتعلق فإن كان المحذوف فعلاً عامّاً متضمّناً في الجار والمجرور بسميان ظرفاً مستقرّاً نحو زيدٌ في الدار أي حصل وإن لم يكن كذلك أو لم يُحذف متعلّقه بسميان ظرفاً لغوّاً نحو زيدٌ في الدار أي أكل ومررت بزيد.⁴⁷

وقد يحذف المتعلق فإن كان المحذوف فعلاً عامّاً متضمّناً في الجار والمجرور بسميان ظرفاً مستقرّاً نحو زيدٌ في الدار أي حصل وإن لم يكن كذلك أو لم يُحذف متعلّقه بسميان ظرفاً لغوّاً نحو زيدٌ في الدار أي أكل ومررت بزيد.⁴⁸

Yukarıda görüldüğü üzere Borlevî bazen Birgivî'nin ifadelerini kendi eserinde olduğu gibi alabilmektedir.

Her iki eserin ilk birkaç sahifesinin ele almak suretiyle aralarındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymaya çalıştık. Şâyet her iki eserin tüm konuları üzerinde böyle bir inceleme ve değerlendirme yapacak olsaydık hiç kuşkusuz ki bu çalışmanın boyutu bir sempozyum bildirisi için hatta bir makale için oldukça uzun olurdu kanaatini taşımaktayız. Bununla birlikte buraya kadar yapmış olduğumuz değerlendirmeler dahi her iki eserin ortak ve farklı yanları üzerinde okuyucuya önemli bilgiler vereceği kanaatini bizde uyandırmaktadır.

Sonuç

Birgivî'den birkaç asır sonra yaşamış olan Borlevî, *Zubdetu'l-ezhâr*'ın girişinde yaptığı çalışmayı şerh olarak nitelemiştir. Eserin isminde geçen "Zubde" ifadesi okuyucuya çağrıştırdığı gibi bizde de ilk anda telhis hissi uyandırmıştır. *Zubdetu'l-ezhâr*'ın sonuna kadar onun *İzhâr*'ın bir şerhi mi, telhisi mi yoksa müstakil bir eser mi noktasında tereddüt doğurmuştur. Sonuçta; müellifin kendi nitelemesi ile *İzhar*'ın

⁴⁵ Borlevî, *Zubdetu'l-ezhâr şerhu İzhâr*, vr. 2b.

⁴⁶ Birgivî, *İzhâr ve Tercümesi*, 9-10.

⁴⁷ Borlevî, *Zubdetu'l-ezhâr şerhu İzhâr*, vr. 3b.

⁴⁸ Birgivî, *İzhâr ve Tercümesi*, 15.

yaklaşık sekiz bin dört yüz, *Zubdetu'l-ehzâr*'ın ise on iki bin dört yüz kusur sözcük ile yazılmış olması göz önünde bulundurulduğunda onun *İzhâr*'ın bir şerhi olduğu kanaati ağırlık kazanmıştır.

İslami ilimlerde olduğu gibi Arap gramerinde de şerh olarak kaleme alınan eserlerde asıl metnin şerh içinde muhafaza edilmesi yaygın bir durumdur. Şerhler daha çok metnin lafızları muhafaza edilerek yapılan izahlar şeklinde olmaktadır. Oysa Borlevî'nin eserinde *İzhar*'ın metni çok az muhafaza edilmiştir. Borlevî bu noktada eserine kendi anlatımı ile damgasını vurmuş ve konuları izah ederken Birgivî'den bağımsız kendi ilmi deneyim ve birikimini yansıtmıştır.

Zubdetu'l-ehzâr'ın anlatımının *İzhâr*'a göre göreceli olarak daha uzun olmakla birlikte anlaşılır üsluba sahip olduğu tespit edilmiştir. Özellikle *İzhar*'ın tanım ve sınıflama yaparken kullandığı veciz bazı ifadelerini Borlevî de zaman zaman eserine olduğu gibi almış, bazen de onun lafızlarını kullanarak kendi ifadesi ile konuyu izah etmiştir.

Birgivî'nin isim cümlesi ile açıkladığı konuyu Borlevî'nin fiil cümlesi ile izah ettiği tespit edilmiştir. Ayrıca Borlevî, örnek verdiği zaman *İzhar* metni ile uygun olmayacak şekilde *مثل*، *ك*، *نحو* kelimelerinden birini yeri geldikçe sıkça kullanmıştır.

Her iki eserin gerek yazıldıkları dönem gerekse günümüzde Arap Dili alanında katkı sağladığı kanaatini taşımaktayız. Özellikle Ali b. İbrahim Borlevî ez-Zeferânî'nin *Zubdetu'l-ehzâr* isimli el yazması eseri üzerine yapılan bu ilk çalışmanın alanda araştırma yapacak akademisyenlere fayda sağlayacağını düşünmekteyiz.

Kaynakça

- Akbayar, Nuri. *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001.
- Aslan, Ahmet Turan. *İmam Birgivî, Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*. İstanbul: Seha Neşriyat, 1992.
- Atsız, H. Nihâl. *İstanbul Kütüphanelerine göre Birgili Mehmet Efendi Bibliyografyası*, İstanbul: 1966.
- Borlevî Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî, *Risâletun fî kirâati'l- Fâtîha li'l-vâlideyn*. Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, no: 1569/4, vr. 44b-45b
- Borlevî Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî. *Zubdetu'l-fevâid*, Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, no: 1569/3, 41b-44a.
- Borlevî, Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî, *İlzâmu'l-muânidîn ve ibtâlu za'mi'l-hâsidîn*. Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, no: 1569/2, 31b-38b.
- Borlevî, Ali b. İbrahim ez-Zeferânî. *Zubdetu'l-ehzâr şerhu İzhâr* Ankara: Milli Kütüphane, Yazma Eserler Koleksiyonu, nr. 06 Mil yz A 1569/1, 1b-28a.
- Emecen, Feridun. "Taraklıborlu'dan Safranbolu'ya: Bir Müze Şehrin Doğuşu ve Yükselişi", *I. Ulusal Tarih İçinde Safranbolu Sempozyumu*, (Ankara 2003), s. 15-22.
- İmâm Birgivî, *İzhâr ve Tercümesi*, Haz, Nevzat H. Yanık- M. Sadı Çögenli, Erzurum, Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları 1998, 2-3.
- İpşirli, Mehmet. "Vassaf Abdullah Efendi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42: 559. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemu'l-müellifin*, Beyrut, ts., 9:123-127.

Sarıcaoğlu, Fikret. "III. Osman" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33: 456-459. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.

Sezen, Tahir. *Osmanlı Yer Adları*, Ankara: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, 2017

Tahir, Bursalı Mehmet. *Osmanlı Müellifleri*, 1333-42. İstanbul: Meral Yayınları, 1975.

Yüksel, Emrullah. "Birgivi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5: 191-194. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.

H. 1260-61/ M. 1844-45 TARİHLİ 04512 NUMARALI TEMETTUAT DEFTERİNE GÖRE BULAK KÖYÜ'NÜN SOSYO-EKONOMİK YAPISI

Ali BIYIK*

Zeki TEKİN**

Özet

Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik tarihi araştırmalarında Tapu Tahrir Defterleri, Mühimme Defterleri ve Temettuat Defterleri önemli bir yere sahiptir. Bunların arasında Temettuat Defterleri, özellikle 19. yüzyıl ortalarında küçük yerleşim birimlerinin bile, sosyo-ekonomik yapısını ortaya koymak için çok değerli kaynaklar arasındadır. Bu çalışmada, 1844-1845 yılında Bolu Eyaleti Viranşehir Sancağı Safranbolu Kazası'na bağlı bir köy olan Bulak'ın 04512 numaralı Temettuat Defterinde yer alan kayıtlardan hareketle, köyün 19. yüzyıl ortalarında sosyal ve ekonomik yapısının ortaya konulması amaçlanmıştır. Defterden yola çıkılarak, köy ahâlisinin bu yıllarda geçimini tarım ve hayvancılıktan sağladığını söylemek mümkündür. Tarımsal ürünler olarak, buğday, arpa ön plana çıkarken, büyükbaş olarak kara sığır öküzü, manda öküzü yetiştirildiği görülmektedir. İncelenen dönemde, Bulak Köyü'nde küçükbaş hayvancılık yapıldığı hususunda bilgi elde edilmiştir. Köydeki meslekler de tarım ve hayvancılığa paralellik arz etmekte olup, erbâb-ı ziraat, dülger ve amele görülen mesleklerden bazılarıdır. Köylülerin "Vergi-i Mahsusa"nın yanında ödedikleri vergilerin başında da Öşür gelmektedir. Bu çalışmada günümüzde Karabük ilinin merkez ilçesine bağlı olan Bulak Köyü'nün 19. yüzyıldaki sosyo-ekonomik yapısı değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Karabük, Safranbolu, Bulak, Temettuat, Sosyo-Ekonomik Yapı.

The Social and Economic Structure of Bulak Village According to Temettuat Record No. 04512, Dated 1260-61 Hijri / 1844-45 A.D.

Abstract

Tapu Tahrir Records, Mühimme Records and Temettuat Records have an important place in the socio-economic history researches of the Ottoman Empire. Among them, the Temettuat Records are the most estimable resources to reveal the socio-economic structure of even small settlements, especially in the mid-19th century. In this study, it is aimed to show that the social and economic structure of Bulak village of Safranbolu Town in Viranşehir Sanjak of Bolu Province in the middle of 19th century, based on Temettuat records numbered 4512 in 1844-1845. Based on the record, it is possible to say that the inhabitants of the village earned their livelihood from agriculture and livestock in those years. While wheat and barley were remained in the forefront agricultural crops, cow and buffalo raising as bovine animal were common. In the period examined, information of breeding sheep and goat farming in Bulak Village was obtained. The occupations in the village are parallel to agriculture and erbâb-ı ziraat, dülger and amele are some of the occupations. In addition to 'Vergi-i Mahsusa', Öşür is the most important taxpay. In this study, the socio-economic structure of the Bulak village of Karabük Province in the 19th century will be evaluated.

Keywords: Karabük, Safranbolu, Bulak, Temettuat, Socio-Economic Structure.

Giriş

Temettu kâr etme, kazanma, kâr, fayda; Temettuat, kârlar, faydalar, kazançlar demektir¹. Osmanlı'da değişik adlarla alınan örfî vergilerin yerine tek bir vergi olarak konulan Temettuat Vergisi hâltkân hane

* Doktora Öğrencisi, Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Karabük, obirtarihci@hotmail.com

** Prof. Dr., Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Karabük, zekitekin@karabuk.edu.tr

reislerinin yıllık kazançları üzerinden alınan vergidir. Adı daha sonra Kazanç Vergisi olarak değiştirilmiştir².

II. Mahmut zamanında Temettuat Vergisi ihdas edilen İhtisap Resmi'ne dayanmaktadır³.

Osmanlı Şehir tarihi araştırmalarında özellikle bir kentin iktisadi ve demografik yapısını ortaya çıkartmak isteyen bir araştırmacı Tapu Tahrir Defterleri, Avarız ve Cizye Defterleri,⁴ Nüfus Defterleri⁵ ve Temettuat Defterlerini mutlaka incelemesi gerekmektedir⁶. XV. ve XVI. yüzyıllarda tutulmuş olan Tahrir Defterlerinden daha fazla önemli bilgiler veren Temettuat Defterleri⁷ araştırmacıların inceleme konusu olarak belirlediği döneme ve bölgeye dair sosyal, ekonomik, nüfus yapısı vb. hakkında ciddi bilgiler vermektedir⁸.

XIX. yüzyılda reayanın maddi durumunu tespit etmek amacıyla yapılan sayımlar sonucunda tutulan Temettuat Defterlerinde; eyalet, sancak, kaza gibi iskân merkezlerine bağlı köyler ve mahâlleler hane hane ele alınarak hane reislerinin isimleri, yıllık kazançları, arazisi, hayvanları, gayrimenkûlleri hakkında teferruatlı bilgilere ulaşabilmek mümkündür. Bu sayımlar az da olsa H. 1256/M. 1840 yılını, genellikle de H. 1260-1261/ M. 1844-1845 yıllarını kapsadığı için Tanzimat Fermanı sonrası Osmanlı Devleti taşrasının sosyo-ekonomik durumunun incelenmesi açısından en önemli kaynaklardandır.⁹

¹ Ferit Devellioğlu, “Temettü-Temettüat”, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1996, s. 1073.

² M. Zeki Pakalın, “Temettü’ Vergisi”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, İstanbul 1993, Cilt: 3, s.453-455.

³ Mustafa Serin, “Osmanlı Arşivi’nde Bulunan Temettuat Defterleri”, *T.C. Başbakanlık I. Millî Arşiv Şûrası (20-21 Nisan 1998) Tebliğler Tartışmalar*, T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1998, s.717.

⁴ Cizye kelime anlamı itibariyle “kâfi gelmek; karşılığını vermek, ödemek” anlamındaki ceza mastarından türemiş bir isimdir. İslâm literatüründe tebaadan olan gayri Müslimlerin ödemiş oldukları vergiye, harbî olanlardan ayrı tutulmalarına, can ve mal güvenliğinin sağlanmasına karşılık sayıldığı için bu ad verilmiştir. Cizye Vergisi hakkında Detaylı bilgi için bakınız: Mehmet Erkal, “Cizye”, *TDVİA*, Ankara 1993, Cilt: 8, s. 42-45; Kazım Kartal ve Mustafa Ali Uysal, “Cizye Defterlerine Göre 19. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakır’da Yaşayan Gayrimüslimlerin Demografik ve İktisadi Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme”, Ed.: İbrahim Özcoşar ve Ali Karakaş vd., *Osmanlıdan Günümüze Diyarbakır*, Ensar Yay., İstanbul 2018, s. 223-256; Kazım Kartal, “1848/1849 (1264) Tarihli Cizye Defterine Göre Kayseri’deki Rum ve Ermeni Nüfusun Sosyo-Ekonomik Yapısı”, *Kesit Akademi Dergisi*, Eylül 2017, Sayı: 9, s. 446-468.

⁵ Kazım Kartal tarafından yapılan çalışmalara bakıldığında Nüfus defterlerinin sadece demografik yapı için değil bir yöenin sosyo-ekonomik yapısını ortaya çıkarmak için de kullanıldığı görülecektir. Konu ile ilgili yapılan çalışmalar için bakınız: Kazım Kartal, “19. Yüzyıl Ortalarında İstanbul’da Bir Semt: Kuzguncuk”, *Tidsad*, Sayı: 12, Eylül 2017, s. 381-395; Kazım Kartal ve Serpil Sevim, “H.1256/M.1840-41 Tarihli Müslim Nüfus Defterlerine Göre Karahisar-ı Develi (Yeşilhisar) Kazası: Sosyo-Ekonomik ve Demografik Yapısı”, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Yenilikçi Yaklaşımlar*, Cilt: 2, Gece Akademi, Ankara 2018, s.113-130; Kazım Kartal ve Mustafa Ali Uysal, “Tanzimat Öncesi İncir Kazasının Demografik Yapısı”, *Asos Journal The Journal of Acedemic Social Science (Akademik Sosyal Araştırma Dergisi)*, Sayı: 81, Kasım 2018, s. 533-553; Mustafa Ali Uysal ve Kazım Kartal, *XIX. Yüzyılın ilk yarısında Ağlasun ve İncir Kazalarının Sosyal ve İktisadi Yapısı (1830-1850)*, Gece Akademi, Ankara 2018; İbrahim Yılmazçelik ve Kazım Kartal, “XIX Yüzyılın Ortalarında Urfa’da Yaşayan Gayr-ı Müslimlerin Demografik ve İçtimai Yapısı Hakkında Bir Değerlendirme”, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler*, Cilt: 1, Haziran 2019, s.193-208; Kazım Kartal, “Malatya Sancağı Tabi Gözene, Kadıruşağı, Alişar ve Kuşdoğankaryeleri’nin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1842-1843)”, *4. Uluslararası Tarih ve Kültür Kongresi*, Ed.: Kazım Kartal, 3-4 Mayıs 2019, Malatya 2019, s. 1-11.

⁶ Kazım Kartal, “Malatya Sancağı İzolu Nahiyesi Kadioğlu ve Pımarlı Karyelerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1842-1843)”, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 2019, Cilt: 2 Sayı: 4, s. 256-264.

⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettuat Defterleri”, *Belleten*, Ankara 2005, Cilt: LIX, Sayı: 225, s. 412.

⁸ Şennur Şenel, *XIX. Yüzyıl Ortalarında Ankara Eyalet Merkezinin Sosyal ve İktisadi Durumu*, (Basılmamış Doktora Tezi Gazi Üniversitesi), Ankara 2002, s. 17.

⁹ Metin Menekşe, *XIX. Yüzyıl Ortalarında Seyitgazi Kazası Künbet Köyü’nün Sosyal ve Ekonomik Yapısı (9784 Numaralı Temettuat Defterine Göre)*, *History Studies*, Mart 2015, Volume 7, Issue 1, s. 95.

1988’de kataloglanan Temettuat defterleri bilim dünyasının hizmetine ilk kez sunulmuştur. 9 katalog içinde 17.747 defter bulunmaktadır. Bu defterlerin bir kısmı 1256/1840-41’de yapılan sayımlara ait olmakla birlikte çoğunluğu 1261/1845 tarihinde yapılan sayımlara aittir¹⁰. Fakat Temettuat Defterlerine bağlı ilk çalışmayı yapan Tevfik Güran¹¹ Temettuat Defterleri’nin önemini bilim dünyasına tanıtan ilk kişidir. Kendisinden sonra Temettuat Defterleri’ni kullanarak yapılan çeşitli çalışmalara örnek olmuştur ve ayrıca son yıllarda bu tür çalışmalar çoğalmıştır. Bu çalışmalar sayesinde XIX. yüzyıl Osmanlısının sosyo-ekonomik, demografik yapısı vb. hakkında genel bilgi sahibi olunmuştur.

Çalışmanın ana kaynağını *Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Maliye Varidat Kalemi*¹² içinde yer alan 1844-1845 yıllarına ait 04512 numaralı Temettuat Defteri oluşturmaktadır. Adı geçen Temettuat Defterine göre Bolu Eyaleti Viranşehir Sancağı Zağferanbolu Kazası’nın idarî taksimatı içerisinde yer alan Bulak Köyü ele alınacaktır.¹³

Defter incelenirken çeşitli hanelerden şu bilgiler elde edilmiştir. Hane 11’de yaşayan Ömer Hacı oğlu Hüseyin *mecmuundan bir senede tahminen Temettuatı* yanında *sakalar ocağından* da Temettuat Vergisi vermektedir¹⁴. Hane 22’de yaşayan Mahmud oğlu Hasan, Asakir-i Nizamiye-i Şahane’de olduğu görülmektedir¹⁵. Hane 43’te yaşayan Celenk oğlu Ali yetim olduğundan dolayı validesi ile birlikte ise de şunun bunun ianesiyle geçinmekte olduğu tespit edilmiştir¹⁶. Hane 53’te yaşayan Murad oğlu Hüseyin’in hanesinden başka hiçbir şeyi olmayıp tahsil-i ulumda olduğu ve şunun bunun ianesiyle geçinmekte olduğu anlaşılmaktadır¹⁷. Ekili tarlası ve bağı bulunan hane 57’de yaşayan Osman Bey oğlu Ali’nin Zağferanbolu Kazası’nda bulunan Kozcağız Köyü’nde arazisi olduğu görülmektedir¹⁸. 70, 80, 171, 172, 175, 179, 180. hanelerde yaşayanların sakin olduğu hanelerinden başka hiçbir şeyi olmayıp ve hizmetkârlığa dahi kudreti olmadığından Bulak Köyü’nde yaşayanların yardımlarıyla geçinmekte olduğu görülmektedir¹⁹. Bulak Köyü’nde değirmen olduğu görülmektedir ve değirmen sahipleri Mukataa-ı Zemin-i Asiyab adlı vergi de vermektedirler²⁰. Defterde hemen hemen her hanede bulunan karıklı adlı tahıl ürünün Hane 86’da karıklı hınta olarak verilmesinden dolayı karıklı adlı tahıl ürünün bir tür buğday olduğu anlaşılmaktadır²¹. Hane

¹⁰Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettuat Defterleri”, Ankara 2005, *Belleten*, Cilt: LIX, Sayı: 225, s. 395-396.

¹¹Tevfik Güran, “Ondokuzuncu Yüzyıl Ortalarında Ödemiş Kasabasının Sosyo-Ekonomik Özellikleri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1983, Cilt: 41, s. 301-319.

¹²Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Maliye Varidat Kalemi Temettuat Defteri, COA, ML.VRD.TMT.d. olarak kısaltılmıştır.

¹³COA, *ML.VRD.TMT.d.*, Nu. 04512, s. 2-45. Defter şekli ciltsiz, ebrusuzdur. Defterin ebadı 18 x 50’dir. Numaralama usulü ise sayfadır. Toplam sayfa sayısı 92’dir. Numaralı boş sayfalar 2-3, 88-92’dir. Arşivden alınan defterin toplam sayısı 87’dir. Sayfa 82-87 arası çalışmaya dâhil edilmemiştir. Nedeni ise de adı geçen sayfalarda kişilerin sadece bağları bulunmaktadır ve Bulak Köyü’nde yaşamamaktadırlar. Çekimin yapıldığı kamera: Sayısal A2-I’dır. Operatör: M. Celil Altuntaş’dır. Hanede yaşayanların emlak, arazi, hayvan ve vergi miktarları yazılmıştır.

¹⁴COA, *ML.VRD.TMT.d.*, Nu. 04512, s. 8.

¹⁵COA, *ML.VRD.TMT.d.*, Nu. 04512, s. 12.

¹⁶COA, *ML.VRD.TMT.d.*, Nu. 04512, s. 19.

¹⁷COA, *ML.VRD.TMT.d.*, Nu. 04512, s. 22.

¹⁸COA, *ML.VRD.TMT.d.*, Nu. 04512, s. 23.

¹⁹COA, *ML.VRD.TMT.d.*, Nu. 04512, s. 28 ve diğer sayfalar.

²⁰COA, *ML.VRD.TMT.d.*, Nu. 04512, s. 29.

²¹COA, *ML.VRD.TMT.d.*, Nu. 04512, s. 35. Karıklı: Buğday, arpa ve çavdar karışımı, arpa ve buğday karışımından yapılan un. Zeki Tekin, Hatice Ceylan, “Safranbolu Şer’iyye Sicillerinde Geçen Eşya, Lakap ve Yer İsimleri”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırma Dergisi*, Eylül 2017, Cilt: 6, Sayı: 6, s. 385; *Triticum dicocum* Schübl. (Çatal siyez

103'te yaşayan Malak oğlu Mustafa'nın hane sınırları içinde bahçesi olduğu görülmektedir²². 109. ve 122. hane sakinleri *zaanatından zuhuratı* ifadesiyle mesleğinden de Temettuat Vergisi vermekte olduğu anlaşılmaktadır²³. Hane 160'da yaşayan Bekir Beşe oğlu Ahmet, karye ahâlisinin ianesiyle geçinmekte olduğu belirtilmesine rağmen bir senede tahminen temettuatı olarak 36 kuruş Temettuat Vergisi ödemiştir²⁴.

Çalışma hazırlanırken 04512 numaralı defterden elde edilen veriler Microsoft Excel programında tablo olarak çeşitli başlıklar altında sınıflandırılıp oranlar ve veriler elde edilmiştir. Elde edilen bu veriler ve oranlar değerlendirilip Bulak Köyü'nün sosyal, ekonomik ve nüfus yapısı hakkında önemli verilere ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmada kitaplar, makaleler, tezler vb. ikinci elden kaynaklar da kullanılmıştır.

NÜFUS

Osmanlı Devleti çeşitli aralıklarla sayım yaparak vergi hanelerini kayda geçirmiş ve mali kaynaklarını yakından takip etmiştir. Bu anlamda nüfus sayımları önemli bir yere sahiptir. II. Mahmut döneminde bunun ilk adımı atılarak 1831'de nüfus sayımı gerçekleştirilmiştir. 1844-1845 yıllarında nüfusu ile ilgili bilgiler Temettuat Defteri'nden öğrenilmektedir. Vergi hanelerinin kayda geçirilmesi ve mali kaynakların tespiti hususunda Temettuat Defterleri sistemli ve dikkatli bir şekilde hazırlanmış olmaları sebebiyle zengin bilgiler içermektedir. Defterlerde vergi verecek çağa geldiği kabul edilen evli, dul, göçebe, köylü ve şehirli her aile reisi adı ile yazılmış ve bu bir "hane" kabul edilmiştir. Buradaki sonuçlardan hareket ederek tahmini nüfusu bulmak için hane sayısını Ömer Lütfi Barkan'ın kabul ettiği "5" katsayısı ile çarpmak gerekmektedir²⁵. Tablo 1'e bakıldığında 226 hane bulunan Bulak Köyü'nün tahmini nüfusu 1.130'dur. Köyün tamamı Müslüman nüfustan oluşmaktadır.

Tablo 1: *Hane Sayısı ve Nüfus*

	Hane Sayısı	Nüfus
Bulak Köyü ²⁶	226	1.130

Hane reisleri olarak sadece erkek isimleri görülmektedir. Kişiler çeşitli lakaplarla ve unvanlarla ayırt edilmiştir. Örneğin Ak, Arap, Aslan, Türk, Usta, Kul, Kör gibi ayırt edici sıfatlar görülmektedir. Efendi, ağa, hacı gibi unvanların yanında sülale veya çeşitli lakaplarla kişilerin ayırt edici özellikleri belirtilmiştir. Burunsuz oğlu, Emir Ahmet oğlu, Hacı Veli oğlu, İhsan oğlu, İmam oğlu, Kadı oğlu, Kara Ahmet oğlu, Softa oğlu dikkati çeken ailelerdir. Hacı lakabı 10 hane sahibinde görülmektedir. Efendi unvanı 4 kişide ve

buğdayı/karıklı buğday) ayrımı için bakınız: Elif Cihangir, *Salat Tepe'de Arkeobotanik Çalışmalar*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Hacettepe Üniversitesi), Ankara 2006, s. i.

²²COA, *ML.VRD.TMT.d.*, Nu. 04512, s. 40.

²³COA, *ML.VRD.TMT.d.*, Nu. 04512, s. 42, 47.

²⁴COA, *ML.VRD.TMT.d.*, Nu. 04512, s. 59.

²⁵Metin Menekşe, XIX. Yüzyıl Ortalarında Seyitgazi Kazası Künbet Köyü'nün Sosyal ve Ekonomik Yapısı (9784 Numaralı Temettuat Defterine Göre), *History Studies*, Mart 2015, Volume 7, Issue 1, p. 95.

²⁶Çalışmaya Bulak Köyü Temettuat Defterlerinde bulunan sayfa 82-87 arası dâhil edilmedi. Burada verilen bilgiler Bulak Köyü'nde yaşayan insanlara ait olmayıp bu bilgilerde bağ sahipleri hakkındadır. Örneğin "*maktu suretiyle meblağın verdiği bedel-i öşrü üzüm 15 kuruş merkum kaza-i mezbur mahâlatından Çeşme Mahâllesi sakinlerinden olup yalnız iş bu karye-i mezburda bağı yazılmış idiği Hacı Balta oğlu Ahmet bağ hasılatı senevi sene 60 135 kuruş, sene 61 202,5 kuruş, yekun 337,5 kuruş*" COA, *ML.VRD.TMT.d.*, Nu. 04512, s. 83.

ağa unvanı ise 1 kişide görülmektedir²⁷. Yapılan birçok Temettuat Defterleri çalışmalarından elde edilen bilgilere göre hane sahiplerinin lakaplarından ve unvanlarından kişinin mesleği, dini, fiziki yapısı, hangi milletten olduğu, nereli olduğu, nereden geldiği öğrenilir. Hane 2’de bulunan Hacı Mustafa Ağazade Mehmet Ağa’nın hayvan, arazi, tarımsal ürünü diğer hane sahiplerinden daha fazla olduğu görülmektedir. Hane 2’de yaşayan kişinin elde ettiği kazancı ve verdiği vergi miktarı da diğer hane sahiplerinden daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Böylece Hacı Mustafa Ağazade Mehmet Ağa’nın köyde önemli kişilerden biri ve zengin olduğu görülmektedir. Efendi lakabına sahip olan Hane 1’de yaşayan İmam oğlu Ahmed Efendi’nin babasının imam olduğu anlaşıldığı gibi mesleğinin de imam olduğu görülmektedir. Efendi unvanından dolayı Hane 1’de yaşayan Ahmed Efendi’nin önemli bir kişi olduğu düşünülebilir²⁸.

Tablo 2: Kullanılan İsimler

İsim	Adet	%	İsim	Adet	%
Mehmet	43	19,03	Süleyman	6	2,65
Ahmet	31	13,72	Emin	4	1,77
Mustafa	25	11,06	İbrahim	4	1,77
Hüseyin	24	10,62	Hâlıl	2	0,88
Ali	18	7,96	Salih	2	0,88
Osman	16	7,08	Veli	2	0,88
Hasan	13	5,75	Yusuf	2	0,88
Bekir	9	3,98	Memiş	1	0,44
Ömer	9	3,98	Numan	1	0,44
Abdullah	6	2,65	Raşit	1	0,44
İsmail	6	2,65	Sait	1	0,44
Toplam				226	100,00

Bulak Köyü’nün Temettuat Defterine bakıldığında hane sahiplerinin hepsi erkektir. Tablo 2’de görüldüğü gibi en çok kullanılan isimlerin hepsi Müslüman olmalarından dolayı İslam dünyasında saygı duyulan isimlerdir. Mehmet ismi 43 hane sahibinin ismi olup 226 hanenin %19,03’ünü teşkil etmektedir. Mehmet ismini Ahmet, Mustafa, Hüseyin, Ali, Osman, Hasan vd. isimler takip etmektedir.

MESLEK DALLARI

Tablo 3’e bakıldığında Bulak Köyü’nde erbab-ı ziraatçı olarak çiftçi başta olmak üzere amele, dülger, duvarcı, hatapçı, tüccar, ekmekçi, hatip, imam, mumcu, rençber, semerci, terzi meslekleri

²⁷COA, *ML.VRD.TMT.d.*, Nu. 04512.

²⁸COA, *ML.VRD.TMT.d.*, Nu. 04512, s. 4.

görülmektedir.²⁹ Ayrıca muallim-i sıbyan, taleb-i ulum ile eğitim alanlar görülmektedir. Birer kişi olmak üzere alil ve amelmande olan iki hane sahibi görülmektedir. Asakir-i Nizamiye-i Şahane’de ve Tımarlı Süvari olan iki tane de asker olan hane sahipleri dikkati çekmektedir.

Tablo 3: Meslek Dalları

Meslek	Adet	%	Meslek	Adet	%
Erbab-ı Ziraatçı	101	44,69	Asakir-i Nizamiye-i Şahne’de	1	0,44
Amele	49	21,68	Ekmekçi	1	0,44
Dülger	31	13,72	Hatip	1	0,44
Bilinmiyor	15	6,64	İmam	1	0,44
Duvarcı	11	4,87	Mumcu	1	0,44
Muallim-i sıbyan	3	1,33	Rençber	1	0,44
Hatapçı	2	0,88	Semerci	1	0,44
Tüccar	2	0,88	Talebe-i Ulum	1	0,44
Alil	1	0,44	Terzi	1	0,44
Amelmande	1	0,44	Tımarlı Süvarisi	1	0,44
Toplam				226	100,00

Tablo 3’e bakıldığında 101 hane sahibinin mesleği erbab-ı ziraatçı olarak kaydedilmiştir. Buna göre 226 hanelik Bulak Köyü’nün neredeyse yarısı yani %44,69’unun çiftçi olduğu görülmektedir. Mesleği bilinmeyen 15 hane bulunmaktadır. Mesleği bilinmeyen haneler köyün %6,64’ünü oluşturmaktadır. Mesleği bilinmeyen bu haneler ya köylünün yardımı ile geçinmektedir ya da tahriri yapan memur tarafından kaydedilmemiştir.

HAYVANCILIK

Tablo 4’e bakıldığında toplam hayvan sayısı 810’dur. Bulak Köyü hayvan çeşitliliği bakımından çok zengin değildir. Küçükbaş hayvan olarak sağmal keçi, sağmal koyun, kısır koyun, kesir keçi bulunmaktadır. Büyükbaş hayvan olarak sağmal inek, kısır sığır öküz, kısır inek, dişi buzağı, manda öküzü yetiştirilmektedir. Binek-yük hayvan olarak da katır, merkep ve bargir yetiştirilmektedir. Binek-yük hayvanı köy hanelerin hemen hemen hepsinde bulunmaktadır. Yıllık geliri fazla olan hayvan ise küçükbaş hayvandır. En fazla bulunan hayvan küçükbaş hayvandır. 226 hanelik Bulak Köyü’nün 164 hanesinde toplam 810 adet hayvan

²⁹Meslek kolları ile ilgili yapılan çalışmalar için bkz: Kazım Kartal, “19. Yüzyıl Ortalarında İstanbul’da Bir Semt: Kuzguncuk”, *Tidsad*, Sayı: 12, Eylül 2017, s. 381-395, Kazım Kartal, “Tanzimat Süresince Diyarbakır’ın Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerine bir Değerlendirme (1847-1848)”, *Tanzimat’tan Günümüze Diyarbakır*, Ed.: Oktay Bozan ve Hakan Asan vd., Cilt: 1, Mânâs Yayınları, Ocak 2019, s. 191-224.

bulunmaktadır. Bunların toplam geliri 1.204 kuruştur. Hane başına ortalama düşen hayvan sayısı 4,94'tür. Hane başına düşen ortalama gelir ise 7,34 kuruştur.

Tablo 4: Bulak Köyü'nde Bulunan Toplam Hayvan Sayısı ve Yıllık Geliri

	Hane	Adet	Yıllık Gelir	Hane %	Adet %	Yıllık Gelir %
Küçükbaş	8	451	1024	4,88	55,68	85,05
Büyükbaş	92	194	180	56,10	23,95	14,95
Binek-Yük	158	165	0	96,34	20,37	0,00
Toplam	164	810	1.204	100,00	100,00	100,00

Büyükbaş Hayvanlar

Tablo 5'e bakıldığında 194 hanede büyükbaş hayvan yetiştirilmektedir. Bulak Köyü'nde en çok büyükbaş hayvan hane 2'de bulunmaktadır³⁰. En fazla yetiştirilen büyükbaş hayvan kısır sığır öküzüdür. Büyükbaş hayvan türleri sağmal inek, kısır sığır öküzü, kısır inek, dişi buzağı ve manda öküzüdür. Gelir getiren tek büyükbaş hayvan sağmal inektir. Toplam geliri de 180 kuruştur.

Tablo 5: Büyükbaş Hayvanlar

Büyükbaş Hayvan	Adet	Hane	Adet %	Hane %
Sağmal İnek	12	12	6,19	11,96
Kısır Sığır Öküzü	163	82	84,02	89,13
Kısır İnek	1	1	0,52	1,09
Dişi Buzağı	2	2	1,03	2,17
Manda Öküzü	16	8	8,25	8,70
Toplam	194	92	100,01	100,00

Küçükbaş Hayvanlar

Tablo 6'ya bakıldığında sadece 8 hanede küçükbaş hayvan yetiştirilmektedir. En fazla yetiştirilen küçükbaş hayvan sağmal keçi ve kısır keçidir. Küçükbaş hayvan türü çok olmayıp keçi sayısı koyun sayısından fazladır. Sağmal keçi, sağmal koyun, kısır koyun, kısır keçi olarak Bulak Köyü'nde küçükbaş hayvan görülmektedir. Hane 2 en fazla küçükbaş hayvana sahip hanedir³¹.

³⁰COA, *ML.VRD.TMT.d.*, Nu. 04512, s. 4.

³¹COA, *ML.VRD.TMT.d.*, Nu. 04512, s. 4.

Tablo 6: Küçükbaş hayvanlar

Küçükbaş Hayvan	Adet	Hane	Gelir	Adet %	Hane %	Gelir %
Sağmal Keçi	135	8	340	29,93	100,00	33,20
Sağmal Koyun	105	2	315	23,28	25,00	30,76
Kısır Koyun	80	1	160	17,74	12,50	15,63
Kısır Keçi	131	7	209	29,05	87,50	20,41
Toplam	451	8	1.024	100,00	100,00	100,00

Binek-Yük Hayvanları

Tablo 7'ye bakıldığında Bulak Köyü'nde binek-yük hayvan çeşitliliği fazla değildir. Bölgenin coğrafi konumundan dolayı daha çok kullanılan binek-yük hayvanlar merkep, bargir ve katırdır. Bu binek-yük hayvanlardan en çok sahibi olan ise Hane 2'dir³². Köyde en çok bulunan binek-yük hayvan türü merkeptir.

Tablo 7: Binek-Yük Hayvanlar

Binek-Yük Hayvanı	Adet	Hane	Adet %	Hane %
Katır	10	8	6,06	5,06
Merkep	143	144	86,67	91,14
Bargir	12	12	7,27	7,59
Toplam	165	158	100,00	100,00

ARAZİ DAĞILIMI VE TOPRAK KULLANIMI

Tablo 8'e bakıldığında Bulak Köyü'nde 19. yüzyılın ortasında ekili olan arazi 1.042,25 dönümdür. Bulak Temettuat Defterinde gayrimezru yani ekilmeyen ya da nadasa bırakılan arazi bulunmamaktadır. Başta mezru tarla olarak zikredilen tarlada buğday, siyaz, arpa, karıklı yetiştirilmektedir. Tahıl ürünlerinin haricinde bostan, üzüm ya da safran ekilmektedir. Mezru tarlayı takip eden araziler şöyledir. Bağ, safran ve bahçedir. Bahçe çok ciddi bir orana sahip değildir. Ayrıca Bulak'ta meyve ağaçları bulunmaktadır. Meyve ağaçları hane 9, 14 ve 23'te görülmektedir³³.

³²COA, *ML.VRD.TMT.d.*, Nu. 04512, s. 4.

³³COA, *ML.VRD.TMT.d.*, Nu. 04512, s. 7, 9, 12.

Tablo 8: Arazi Durumu

Arazi	Dönüm	Hane	Dönüm %	Hane %
Mezru Tarla	903,75	196	86,71	93,78
Safran	22,75	40	2,18	19,14
Bahçe	1,5	3	0,14	1,44
Bağ	114,25	202	10,96	96,65
Toplam	1.042,25	209	100,00	100,00

Temettuat Defterlerinde köylüden alınan hububat öşrü verileri neticesi üretilen hububatların ne kadar olduğu tespit edilebilir. Öşür bölgelere göre değişmekle birlikte ortalama her ürün üzerinden %10 oranında alınmıştır. Bu bilgiye binaen vergiye esas olan toplam kilenin 10 katı alınarak toplam hububat üretimi tespit edilebilir. Toplam hububat üretimi Tablo 9’da verilmiştir³⁴.

Tablo 9: Üretilen Toplam Hububat Miktarı

Tahl Ürünü	Kile	Hane	Kile x 10	Kile %	Hane %
Buğday	128	131	1.280	23,90	67,18
Siyaz	13	9	130	2,43	4,62
Arpa	17	5	170	3,17	2,56
Karıklı	377,5	169	3.775	70,49	86,67
Toplam	535,50	195	5.355	100,00	100,00

VERGİLER VE DİĞER GELİR KAYNAKLARI

Tablo 10’da Bulak Köyü’nde verilen vergiler gösterilmektedir. Hemen hemen her hane sahibi vergi vermektedir. Askerde ya da eğitimde olduğundan, yetim ya da köylünün yardımıyla geçinmekte olduğundan, arazi, hayvan ya da emlak sahibi olmadığından vergi vermeyen hane sahipleri bulunmaktadır. “*Sene-i sabıkada Vergi-i Mahsusa’dan bir senede vermiş olduğu*” ifadesi ile köyün toplam Vergi-i Mahsusa adlı vergisi tespit edilmiştir. “*Aşar ve Rüsumat olarak sene-i sabıkada bir senede vermiş olduğu*” ifadesiyle köyün toplam Aşar ve Rüsumat adlı vergisi belirlenmiştir. Aşar ve Rüsumat Vergisi buğday, arpa, siyaz, karıklı, üzüm, safran, bostan, değirmen, koyun ve keçiden alınan vergilerden oluşmaktadır. Temettuat Vergisi “*mecmuundan tahminen bir senede*” ifadesiyle arazi, emlak, hayvan, zuhurattan ve meslekten alınmıştır. Temettuat Vergisi genelde *mecmuundan tahminen bir senede* ifadesiyle hemen hemen her

³⁴Metin Menekşe, XIX. Yüzyıl Ortalarında Seyitgazi Kazası Kümbet Köyü’nün sosyal ve Ekonomik Yapısı (9784 Numaralı Temettuat Defterine Göre), *History Studies*, Mart 2015, Volume: 7, Issue: 1, s. 104.

haneden alındığı görülmüştür. Bunun yanında Temettuat Vergisi zuhurattan, mumculuktan, hatiplikten, amelelikten, dülgerlikten, duvarcılıktan gibi mesleklerden ve sakalar ocağından oluşmaktadır³⁵. Tablo 10'a bakıldığında Temettuat Vergisi toplam verginin içinde %74,86 ile en fazla vergi miktarına sahiptir. Hanelere göre vergi miktarına bakıldığında 214 hanenin Vergi-i Mahsusa verdiği görülmektedir. Gelir ya da hane olarak vergilere bakıldığında en az vergi ise Adet-i Ağnam Vergisidir.

Tablo 10: Vergiler

Vergiler	Geliri (Kuruş)	Hane	Gelir %	Hane %
Vergi-i Mahsusa	23.452,5	214	21,06	94,69
Aşar	4.100,5	209	3,68	92,48
Adet-i Ağnam	441	8	0,40	3,98
Temettuat	83.369	212	74,86	93,81
Toplam	111.363,00	226	100,00	100,00

Aşar (Öşür), tarımsal ürünlerden yönetimce alınan aynı vergidir. Tanzimat döneminden evvel yöreden yöreye değişen oranlarla alınmaktadır ve sabit değildir. Tanzimat'ın getirmiş olduğu adalet eşitlik prensiplerine bağlı olarak toprağın verimli olup olmaması hiç hesaba katılmadan, Aşar'ın Tanzimat'ın uygulama alanına giren her yerde 1/10 oranında alınmasına karar verildi. Devletin kuruluşundan yıkılışına kadar sürdürülmüş olan Aşar, mülk araziden değil kuru mülkiyeti devlete tasarruf hakkı reayaya ait olan miri arazilerden alınmaktadır. Bu vergiyi gayrimüslimler de ödemişlerdir³⁶. Bulak Köyü'nün Temettuat Defterinde karıklının kilesi 3 kuruş, arpanın kilesi 3 kuruş, buğdayın kilesi 5 kuruş³⁷ ve siyazın kilesi 3 kuruş³⁸ olarak verilmiştir. Aşar Vergisi buğday, siyaz, arpa, karıklı, üzüm, safran, değirmen, bostan ve meyveden oluşmaktadır. Tablo 10'a bakıldığında Aşar Vergisi 209 hanenin ödediği vergidir ve miktarı 4.100,50 kuruştur. Toplam yıllık gelirin ise sadece %3,68'ini oluşturmaktadır.

Vergi-i Mahsusa, 1840 yılında Tanzimat idarecileri tarafından örfi vergilerin yerine getirilen bir vergi çeşididir. Bu vergi de hâlkın sahip olduğu emlak, arazi, hayvan ve icra ettikleri ticaret dikkate alınarak toplam kazançları üzerinden adaletli bir vergi alınması amaçlanmıştır. Vergi-i Mahsusa, 1860 yılına kadar devam etmiştir. Her hane *Vergi-i Mahsusa* adı verilen vergiyi vermektedir. Tanzimat Döneminde örfi vergilerin yerine ikame edilen Vergi-i Mahsusa, sancak ölçeğinde belirlenmekte ve önce kazalar arasında, ardından kasaba ve köyler arasında, son olarak vergi mükellefleri arasında mali ödeme güçlüklerine göre paylaştırılmaktaydı. Tablo 10'a bakıldığında köyde 23.452,50 kuruş vergi yazılmıştır. Bu miktar Temettuat Vergisi'nden sonra en fazla miktarı oluşturur. Toplam yıllık gelirin ise sadece %21,06'sını oluşturmaktadır.

³⁵ Ayrıntı için tüm hanelere bakınız: COA, *ML.VRD.TMT.d.*, Nu. 04512.

³⁶ Arzu Baykara Taşkaya, "1844 Tarihli Temettuat Kayıtlarına Göre Kütahya Sancağı'na Bağlı Şaphane Köyü'nün Sosyal Ekonomik Yapısı", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kütahya 2013, Sayı: 35, s. 247.

³⁷ COA, *ML.VRD.TMT.d.*, Nu. 04512, s. 4.

³⁸ COA, *ML.VRD.TMT.d.*, Nu. 04512, s. 26, 37.

Ağnam Resmi, koyun ve keçiden alınan vergidir. 1825-26 (H. 1241) yılında Ondalık Ağnam Resmi oluşturulmuştur. Bu vergi farklı toplanma şekli içermekteydi. Tanzimat'la beraber bu vergi, koyun başına nakit olarak 5 kuruş olarak alınmaya başlanmıştır Ağnam, büyükbaş hayvanlardan alınamazdı. 1844-45 (H. 1261) tahrirlerinde Ağnam Resmi kimi zaman koyun ve keçi ayrı ayrı belirlenerek yazılıyordu. Bu oran 1844 yılında 0,5 kuruştur. Bu defterlerde tespit edilen Ağnam Resmi Aşar'a ekleniyordu³⁹. Sağmal keçi, sağmal koyun, kısır koyun, kısır keçi olarak Bulak Köyü'nde küçükbaş hayvan görülmektedir. Hane 2 en fazla küçükbaş hayvana sahip hanedir⁴⁰. Tablo 10'a bakıldığında köyde 441 kuruş Adet-i Ağnam Vergisi verilmiştir. Bu miktar toplam verginin en az olanıdır. Köyde 8 hane sahibi küçükbaş hayvan yetiştirmektedir. Toplam yıllık gelirin ise sadece %3,98'ini oluşturmaktadır.

Tablo 10'a bakıldığında toplam vergi miktarı 111.363 kuruştur. Toplam vergi miktarının %74,86'sını Temettuat Vergisi, %21,06'sını Vergi-i Mahsusa, %3,68'ini Aşar Vergisi ve %0,40'ını ise Adet-i Ağnam oluşturmaktadır.

SONUÇ

Bolu Eyaleti Viranşehir Sancağı Zağferanbolu Kazası'nın idarî taksimatı içerisinde yer alan Bulak Köyü 226 haneli bir köydür. Köyün ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır ve köy hâlkının Müslüman olduğu anlaşılmaktadır.

Ekili arazisi olan Bulak Köyü'nde tahıl ürünleri, üzüm, meyve, bostan üretilmektedir. Tahıl ürünleri köye özgüdür. Dikkati çeken tahıl ürünü ise karıklıdır. Adı geçen tahıl ürünü 86. Hanede karıklı buğday olarak kaydedildiğinden bir tür buğday olduğu anlaşılmaktadır. Hayvancılıkta ise büyükbaş, küçükbaş ve binek-yük hayvanları görülmektedir. Hayvan çeşitliliği çok yoktur. Büyükbaşlarda en çok bulunan hayvan türü kara sığır öküzüdür. Gelir getiren tek büyükbaş hayvan ise sağmal inektir. Gelir getiren en çok hayvan ise küçükbaş hayvandır. Küçükbaş hayvanlardan en çok gelir getiren ise sağmal keçidir. Binek-yük hayvanlardan köyde en çok bulunan ise merkeptir. Ahmet, Mehmet, Mustafa ise en çok görülen isimlerdir. Köyde kişileri aşağılayan ya da onurlarını kıran lakaplar fazla görülmemiştir. Ayrıca köyde ihtiyaç sahibi insanlara köylülerin yardımcı olduğu anlaşılmaktadır. 3 hanede meyve ağaçları bulunmaktadır.

Bulak Köyü'nde toplam verginin çoğunluğunu Temettuat Vergisi oluşturmaktadır. Temettuat Vergisi ise yıllık gelirden, meslekten, zuhurattan olmak üzere hane sahibinin durumuna göre alınmıştır. Aşar Vergisi ekilen tahıl ürünlerinden, üzüm, bostandan, değirmenden alınmıştır. Bu tahıl ürünleri ise karıklı, buğday, arpa ve siyazdan oluşmaktadır. Köyde üzüm, bostan ve safran ekimi görülmektedir. 5 hanede değirmen bulunmaktadır ve bu değirmenlerden elde edilen gelir ise 600 kuruştur. Adet-i Ağnam, Aşar ve Rüsumat Vergisi'ne dâhil edilmiştir. Ağnam Resmi ise koyun ve keçiden alınmıştır. Köyde çok fazla küçükbaş hayvan bulunmamaktadır. Köy Müslüman köyü olup 226 hanelik köyde yardımsever insanların olduğu görülmektedir. Şunun bunun yardımıyla ya da köylünün yardımıyla geçinmekte olduğu görülen bazı hane sahipleri vergiden muaf tutulmuştur.

³⁹Arzu Baykara Taşkaya, "1844 Tarihli Temettuat Kayıtlarına Göre Kütahya Sancağı'na Bağlı Şaphane Köyü'nün Sosyal Ekonomik Yapısı", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kütahya 2013, Sayı: 35, s. 247.

⁴⁰COA, *ML.VRD.TMT.d.*, Nu. 04512, s. 4.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Maliye Varidat Kalemi içinde yer alan 1844-1845 yıllarına ait 04512 numaralı Temettuat Defteri'nden elde edilen bilgilere göre Bulak Köyü'nün emlak, arazi, hayvan, meslek, hane sahiplerinin isimleri elde edilmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgesi

BOA, *ML.VRD.TMT.d.*, Nu. 04512.

Çalışmalar

Cihangir, Elif, *Salat Tepe'de Arkeobotanik Çalışmalar*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Hacettepe Üniversitesi), Ankara 2006.

Erkal, Mehmet, "Cizye", *TDVİA*, Ankara 1993, Cilt: 8, ss.42-45.

Ferit Devellioğlu, "Temettü-Temettüat", *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 1996.

Güran, Tevfik, "Ondokuzuncu Yüzyıl Ortalarında Ödemiş Kasabasının Sosyo-Ekonomik Özellikleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1983, Cilt: 41.

Kartal, Kazım, "Tanzimat Süresince Diyarbakır'ın Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerine bir Değerlendirme (1847-1848)", *Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakır*, Ed.: Oktay Bozan, Hakan Asan vd., Cilt:1, Mânâs Yayınları, Ocak 2019.

Kartal, Kazım ve Mustafa Ali Uysal, "Cizye Defterlerine Göre 19. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakır'da Yaşayan Gayrimüslimlerin Demografik ve İktisadi Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme", Ed.: İbrahim Özcoşar, Ali Karakaş vd., *Osmanlıdan Günümüze Diyarbakır*, Ensar yay., İstanbul 2018.

Kartal, Kazım ve Mustafa Ali Uysal, "Tanzimat Öncesi İncir Kazasının Demografik Yapısı", *Asos Journal The Journal of Acedemic Social Science (Akademik Sosyal Araştırma Dergisi)*, Kasım 2018, Sayı: 81.

Kartal, Kazım, "1848/1849 (1264) Tarihli Cizye Defterine Göre Kayseri'deki Rum ve Ermeni Nüfusun Sosyo-Ekonomik Yapısı", *Kesit Akademi Dergisi*, Eylül 2017, Sayı: 9.

Kartal, Kazım, "19. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'da Bir Semt: Kuzguncuk", *Tidsad*, Sayı:12, Eylül 2017, ss. 381-395.

Kartal, Kazım, "Malatya Sancağı İzolu Nahiyesi Kadioğlu ve Pınarlı Karyelerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1842-1843)", *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 2019, Cilt: 2, Sayı: 4.

Kartal, Kazım, "Malatya Sancağı Tabi Gözene, Kadiruşağı, Alişar ve Kuşdoğan karyeleri'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1842-1843)", *4. Uluslararası Tarih ve Kültür Kongresi*, Ed.: Kazım Kartal, 3-4 Mayıs 2019, Malatya 2019.

Kütükoğlu, Mübahat S., "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri", Ankara 2005, *Belleten*, Cilt: LIX, Sayı: 225.

Menekşe, Metin, XIX. Yüzyıl Ortalarında Seyitgazi Kazası Künbet Köyü'nün sosyal ve Ekonomik Yapısı (9784 Numaralı Temettuat Defterine Göre), *History Studies*, Mart 2015, Volume 7, Issue 1.

Pakalın, M. Zeki, "Temettü Vergisi", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, İstanbul, 1993, Cilt: 3, ss.453-455.

Serin, Mustafa, "Osmanlı Arşivi'nde Bulunan Temettuat Defterleri", *T.C. Başbakanlık I. Millî Arşiv Şûrası (20-21 Nisan 1998) Tebliğler Tartışmalar*, T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1998.

Sevim, Serpil ve Kazım Kartal, “H.1256/M.1840-41 Tarihli Müslim Nüfus Defterlerine Göre Karahisar-ı Develi (Yeşilhisar) Kazâsı: Sosyo-ekonomik ve Demografik Yapısı”, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Yenilikçi Yaklaşımlar*, Cilt 2, Gece Akademi.

Şenel, Şennur, XIX. Yüzyıl Ortalarında Ankara Eyalet Merkezinin Sosyal ve İktisadi Durumu, (Basılmamış Doktora Tezi Gazi Üniversitesi), Ankara 2002.

Taşkaya, Arzu Baykara “1844 Tarihli Temettüat Kayıtlarına Göre Kütahya Sancağı’na Bağlı Şaphane Köyü’nün Sosyal Ekonomik Yapısı”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kütahya 2013, Sayı: 35.

Tekin, Zeki ve Hatice Ceylan, “Safranbolu Şer’iyye Sicillerinde Geçen Eşya, Lakap ve Yer İsimleri”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırma Dergisi*, Eylül 2017, 6/6.

Uysal, Mustafa Ali ve Kazım Kartal, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ağlasun ve İncir Kazalarının Sosyal ve İktisadi Yapısı (1830-1850), Gece Akademi, Ankara 2018.

Yılmazçelik, İbrahim ve Kazım Kartal, “XIX Yüzyılın Ortalarında Urfa’da Yaşayan Gayr-ı Müslimlerin Demografik ve İctimai Yapısı Hakkında Bir Değerlendirme”, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler*, Haziran 2019, Cilt: 1.

SAFRANBOLU TÜRKÜLERİNİN MAKAM YÖNÜNDE TAHLİLİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

Ali Kerim ÖNER¹

Dr. Öğretim Üyesi

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Özet

Bu çalışma Safranbolu türkülerinin makam tahlilini ortaya çıkarabilmek amacıyla yapılmıştır. Bu amaçla; Safranbolu ilçesine ait türkülerin notaları açık kaynak erişimlerinden ve kitaplardan toplanmış ve türkülerin makam tahlili gerçekleştirilmiştir. Toplam 20 adet türkünün makam tahlili yapılmıştır. Makam tahlili gerçekleştirilirken makam dizisinin yanı sıra seyir özellikleri, ses alanı ve perde kullanımları da tahlile dâhil edilmiştir.

Araştırmanın evrenini Türk hâlk mûsikisindeki türküler, örneklemini ise Safranbolu türkeleri oluşturmaktadır.

Verilerin toplanması aşamasında betimsel araştırma yöntemlerinden “tarama tekniği” kullanılmış; toplanan verilerin analizi ise içerik analizi tekniği ile gerçekleştirilmiştir. Bulgular tablolar eşliğinde sunularak yorumlanmış ve böylece Türk Mûsikîsine ait makamlar ortaya çıkarılmıştır.

Araştırma sonucunda makamların işlenişi ve kullanımı yönünden günümüzde de revaçta olan makamların kullanıldığı sonucuna varılmıştır. Bu araştırmanın yapılacak olan diğer araştırmalara ışık tutacağı öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Safranbolu Türküleri, Makam.

A Study of Safranbolu Folk Song on The Evaluation From The Perspective

Abstract

This study was conducted in order to reveal the maqam analysis of Safranbolu folk songs. For this purpose; The notes of the folk songs of Safranbolu district were collected from open source access and books and the makams of the songs were analyzed. A total of 20 folk songs were analyzed. During the makams analysis, the course features, as well as navigation features, sound field and the use of pitches were included in the analysis.

The population of the research consists of folk songs in Turkish folk music and the sample of Safranbolu folk songs. In the data collection stage, descriptive research methods “scanning technique” was used; The analysis of the collected data was carried out with the content analysis technique. The findings were interpreted by presenting the tables and thus the makams belonging to the Turkish Music were revealed.

As a result of the study, it is concluded that the most popular authorities are still used in terms of the processing and usage of the authorities.

Keywords: Songs of Safranbolu, maqam.

1. GİRİŞ

Türk mûsikîsi, melodik özellikleri, repertuarı ve çalgılarıyla 500 yıllık görkemli bir tarihi geçmişin zarif ve güçlü bir sanat anlayışını temsil eden, Osmanlı İmparatorluğu'nun gücüyle doğru orantılı gelişme gösteren bir mûsikî olmuştur. Nağmelerindeki ve icrasındaki farklılık, bu mûsikîyi özel kılmıştır. Batılı ve Doğulu araştırmacıların her zaman ilgisini çekmiştir. Tampere sistemden farklı olarak içinde pek çok ayrıntıyı ve özelliği barındıran bu mûsikînin iki temel unsuru bulunmaktadır: 1. Makamsal yapısı 2. Ritmik özellikleri (Kaçar, 2008).

¹ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Müziği Devlet Konservatuvarı Çalgı Eğitimi Bölümü Dr. Öğretim Üyesi

Makam: Durak ve güçlü denilen nağmelerle dizinin diğer sesleri beyindeki münâsebet cihetinden seslerin icrasıdır. Lâhnî bir dörtlü ile bir beşliden teşekkül etmiş, tam durakla güçlü nağmelerine mâlik ve müstakîl dizilere ve onlarla inşâ edilen ezgilere umûmiyet üzere makam ismini verdik (Ezgi, 1933).

Özkan (2011) makamı şu şekilde açıklamıştır: “Dizi makamın esasını teşkil eder. Fakat dizide belli kurallarla gezinilmezse makam meydana gelmez. Başka bir tarifile makam, bir dizide durak, güçlü, asma karar münasebetidir.”

Türk hâlk müziği ise içinde bulunduğu toplumun soyut kültürel varlıkları içerisinde önemli bir yere sahiptir. “Türk hâlk müziği, Türk sanat müziği gibi belirli kurallar çerçevesinde oluşturulan bir müzik değildir. Türk hâlk müziği insanların buldukları bölgelere, yaşama alışkanlıklarına, bireysel isteklerine bağlı olarak doğaçtan var olur” (Toptaş, 2012).

Türk Mûsikîsi’nde melodik yapı makam anlayışı ile ortaya konmaktadır. Meşk sistemi içinde varlığını devam ettirmiş olan bu müzik türünde makam anlayışı, yüzyıllar içinde doğal olarak değişikliğe uğramıştır. Değişim farklı yüzyıllarda yazılmış olan edvârlarda açıkça görülmektedir (Karaduman, 2014).

Alanyazın incelendiğinde türkülerin melodik yapısının Türk Mûsikîsindeki makamlarla benzeştiği görülmektedir. Fakat bu melodik yapılar yörelere göre farklılık göstermektedir. Aynı zamanda bu türkülerin icrasında kullanılan sazların da yörelere göre değişkenlik gösterdiği görülmektedir. Bu melodik yapı ve sazların farklılığının Türk hâlk müziğine zenginlik kattığı düşünülmektedir.

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada; Safranbolu yöresi türkülerinin müzikal analizlerinin yapılarak, yöresellik kavramı içerisinde genel karakteristik özelliklerinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

1.2. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırma, TRT Türk Hâlk Müziği repertuarından seçilen yirmi adet Safranbolu yöresi türküsü ile sınırlıdır. Araştırmada yer alan türkülerin seçiminin sebebi, bu türkülerin yöre hâlkı ve çevre yörelerde yaygın olarak bilinmesi ve sıkça icra edilmesidir.

2. YÖNTEM

Araştırmanın evrenini Türk hâlk mûsikîsindeki türküler, örneklemini ise Safranbolu türkülerini oluşturmaktadır. Safranbolu yöre türkülerinin makamsal yapısı, yapılan analizlerde kolaylık ve netlik sağlamaktadır. Bu çalışma kaynak tarama ve içerik analiz yöntemlerinden oluşmaktadır. Belgesel tarama yöntemi ile veriler analiz edilmiştir. Best’e (1959: 118) göre belgesel tarama yöntemi; “mevcut kayıt ya da belgelerin, veri kaynağı olarak, sistemli incelenmesi” olarak ifade edilmektedir. Bu anlamda belgesel tarama, belli bir amaca dönük olarak, kaynakları bulma, okuma, not alma ve değerlendirme işlemlerini kapsar (akt: Karasar, 2010).

2.1. Verilerin Analizi

Türkülerin analizlerinde; karar sesleri, güçlü sesleri, değiştirici işaretleri, makamsal dizisi, ses genişliği ve usûlü orijinal notalara bağlı kalınarak tespit edilmiştir. Makamların analizinde sadece dizi ve

donanımına bakılmamış aynı zamanda türkülerin seyir özellikleri icra ve dinleme yoluyla araştırmacı tarafından tespit edilmiştir.

3. BULGULAR ve YORUM

Araştırmanın bu bölümünde incelediğimiz 20 adet türküden elde edilen bulgular tablolar eşliğinde sunularak yorumlanmıştır.

Tablo 1: 20 adet Usûl, Ses Genişliği ve Makam Analizi Yapılan Safranbolu Türküleri

	Eser Adı	Usûl	Ses Genişliği	Makam
1	Aç kapıyı ben geldim	9/8	10	Gerdaniye
2	Ben yârime gal'altında gavuştum	9/8	11	Nikriz
3	Bir gider de beş ardıma bakarım	2/4	11	Hicâz
4	Daş harmanın mazısı	9/8	11	Hicâz
5	Kayadan iner akrap	2/4 +3/4	11	Rast
6	Getirin gına yakâlim	7/8	8	Hüseyni
7	Geyme dedim geydin sen bu alleri	4/4	8	-
8	Güveyi dama çıkamaz	9/8	5	-
9	İlik düştü yakamdan	2/4	8	Nevâ
10	Seher vakti çıktık yola	9/8	6	Segâh
11	Selam da söylen bey babama	4/4	11	Zâvil
12	Türkmen gızı	9/8	11	Muhayyer
13	Yeşil ipek bükene	9/8	8	Muhayyer
14	Yüce dağ başında gara gış olur	9/8	8	Muhayyer
15	Tepecikten bir su içtim kanmadım	4/4	5	Hicâz
16	Eğrem de büğrem	4/4	7	Nevâ
17	Dürtüye'min güğümleri kalaylı	9/8	7	Segâh
18	Kâbenin yolları bölük bölüktür	4/4+3/4	8	Rast
19	Güvercin uçuverdi	2/4	11	Nevâ
20	Küp içinde ireçel	9/8	8	-

1. "Aç kapıyı ben geldim" isimli türkünün analizi

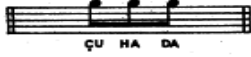
(AÇ KAPIYI BEN GELDİM)
Şahife — 2

— 1 —
AÇ KAPIYI BEN GELDİM, AVANİM
SAFA GELDİN HOŞ GELDİN, ÖLÜYEM
ELEDİYOR ELEDİYOR
O YAR BENİ DELEDİYOR
ELÂ DA GÖZLER KÜLEDİYOR

— 2 —
ÇUHADA YELEK EKLOLUR, AVANİM
ÇİRKİN SEVEN DERTLÖLÜR, ÖLÜYEM
SENDE YANUH SENDE YANUH
SULARDA AKAR BOZ BULANIM
ELLERDE UYUR BEN UYANIM

— 3 —
SEVERİSEN GÜZEL SEV, AVANİM
GÜZEL MERHAMETLÖLÜR, ÖLÜYEM
ELEDİYOR ELEDİYOR
O YAR BENİ DELEDİYOR
ELÂDA GÖZLER KÜLEDİYOR

Türkünün Adı	Aç kapyı ben geldim
Makam	Gerdaniye
Türkünün Karar Sesi	La
Türkünün Güçlü Sesi	Sol
Türkünün Değiştirici İşaretleri	Sı b ²
Türkünün Makamsal Seyri	İnici. Nevâ`da rast dörtlüsü+Yerinde rast beşlisi. Gerdaniye makamıyla örtüştüğü söylenebilir.
Türkünün Ses Genişliği	10
Türkünün Usûlü	9/8

2. “Ben yârime gal’altında gavuştum” isimli türkünün analizi

T R T MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
T H M REPERTUAR SIRA No:1682
İNCELEME TARİHİ: 23_2_1978

YÖRESİ
SAFRANBOLU
KİMDEN ALINDIĞI
SADİYÂVER ATAMAN

SÜRESİ :
1:18

BEN YÂRİME GALÂLTINDA GAVUŞTUM

DEĞİŞİKTİRİLEN
SADİYÂVER ATAMAN

DERLEME TARİHİ

NOTAYA ALAN
ADNAN ATAMAN

BEN YA RI ME GA LA L TIN DA GA WU Ş

TU M ÖP TİM SEV DİM HE LÂ L LAŞ TIM

BA RI Ş TI M A MA NAM MA NA MAN

BA RI Ş TI M YAN DI MAM MA NA MAN

BA RI Ş TIM YA RA ŞA ŞI BEN YU KA RI

SA VU Ş TU FES TE BİR YA NA

AV RU KA LAR DÜZ GÜ N DÜ R A MA NAM MA

NAM MAN DÜZ GÜ N DÜ R YAN DI MAM MA NA MAN

DÜZ GÜ N DÜR UY KU GEL MİŞ E LÂ GÖZ LER

SÜZ GÜ N DÜ R A MA NAM MA NAM MAN

BEN YÂRİME GALÂLTINDA GAYUŞTUM
(Sahife - 2)

SÜZ GÜ N DÜ R YAN DI MAM MA NA MAN

SÜZ GÜ N DÜR

FE Sİ MİN GR MİZ Sİ VUR DU YÜ ZÜ

ME DÜN YA MA Lİ GÖ ZÜ K ME YOR

GÖ ZÜ ME A MA NAM MA NA MAN

GÖ ZÜ ME YAN DI MAM MA NA MAN

GÖ ZÜ ME YA ZU GOL DU E LÂ

LE MİN GI Zİ NA VER MEM

SE Nİ YA DE L LE RE SA NO L SU N

BEN YÂRİME GALÂLTINDA GAVUŞTUM
(Sahife- 3)

— 1 —
BEN YÂRİME GALÂLTINDA GAVUŞTUM
OPTUM SEYDİM HELÂLLÂSTİM BARİSTİM
[Aman aman aman baristim]
YAR AŞAĞI BEN YUKARI SAVUŞTUM
FESTE BİR YANA AVRUKALAR DÜZGÜNDÜR
[Aman aman aman düzgündür]
UYKU GELMİŞ ELA GÖZLER SÜZGÜNDÜR
[Aman aman aman süzgündür]
[Yandım aman aman süzgündür]

— 2 —
FESİMİN GIRMIZI YURDU YÜZÜME
DÜNYA MALI GÖZÜKMEYOR GÖZÜME
[Aman aman aman gözüme]
[Yandım aman aman gözüme]
YAZUĞ OLDU EL ALEMİN KIZINA
VERMEM SENİ YAD ELLERE ŞAN OLSUN
[Aman aman aman şan olsun]
[Yandım aman aman şan olsun]

Türkünün Adı	Ben yârime gal'altında gavuştum
Makam	Nikriz
Türkünün Karar Sesi	Sol
Türkünün Güçlü Sesi	Re
Türkünün Değiştirici İşaretleri	Si b, Do #, Fa #
Türkünün Makamsal Seyri	İnici-Çıkıcı. Rast perdesinde Nikriz Beşlisi+ Neva perdesi üzerinde Rast Dörtlüsü. Nikriz makamıyla örtüştüğü söylenebilir.
Türkünün Ses Genişliği	11
Türkünün Usûlü	9/8

3. “Bir gider de beş ardıma bakarım” isimli türkünün analizi

T R T MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
T H M REPERTUAR No : 98
İNCELEME TARİHİ : 28. 1. 1973
2. İNCELEME TARİHİ : 1990

YÖRE
KÜTAHYA / Simav
KAYNAK KİŞİ
SENAYİ SÜMER

SÜRE : 116

BİR GİDER DE BEŞ ARDIMA BAKARIM

DERLEYEN
MUSTAFA HOŞSU

DERLEME TARİHİ

NOTALAYAN
MUSTAFA HOŞSU

(SAZ)

BİR Gİ DER DE
EV LE Rİ VA

BE ŞAR DI MA BA KA Rİ M
E Vİ Mİ ZE U ÇO LU R

GÖ - Z LE Rİ M DE N KA N LI YA Ş LA R
SE VİP SE Vİ P A Y RIL MA Sİ

DÓ KE Rİ M HEM AY Rİ LI
GÚ CO LU R BEN Gİ DER SE

K HEM HAS RET Lİ K ÇE KE Rİ M
M SE NİN HA LI N Nİ CO LU R

BİR GİDER DE BEŞ⁻² ARDIMA BAKARIM

BİR GİDER DE BEŞ ARDIMA BAKARIM
GÖZLERİMDEN KANLI YAŞLAR DÖKERİM
HEM AYRILIK HE M HASRETLİK ÇEKERİM

A D ER D İ KOYAK BEN D ER D İME YANARIM
UZAK GİT MEM KÜTAHYA'DAN DÖNERİM

EVLERİ VAR EVİMİZE UÇ OLUR
SEVİP SEVİP AYRILMASI GÜÇ OLUR
BEN GİDERSEM SENİN HALİN NİÇİ OLUR

A D ER D İ KOYAK BEN D ER D İME YANARIM
UZAK GİT MEM KÜTAHYA'DAN DÖNERİM

UÇ OLMAK : Uçu uca, birbirine izleyen, yan yana

Türkünün Adı	Bir gider de beş ardıma bakarım
Makam	Hicaz
Türkünün Karar Sesi	La
Türkünün Güçlü Sesi	Re
Türkünün Değiştirici İşaretleri	Si b, Do #, Fa #
Türkünün Makamsal Seyri	İnici-Çıkıcı. Dügâh perdesinde hicaz dördlüsü+Nevâ perdesinde rast beşlisi. Hicaz makamıyla örtüştüğü söylenebilir.
Türkünün Ses Genişliği	11
Türkünün Usûlü	2/4

4. “Daş harmanın mazısı” isimli türkünün analizi

T R T MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
T H M REPERTUAR SIRA No: 1276
İNCELEME TARİHİ: 25_5_1977

DERLEYEN
SADI YAVER ATAMAN

YÖRESİ
SAFRANBOLU
KİMDEN ALINDIĞI

DERLEME TARİHİ

DAŞ HARMANIN MAZISI

SÜRESİ :

NOTAYA ALAN
ADNAN ATAMAN

DA ŞA RI MA
ÇA VA İ N

NI NIN MA ZI SI
Dİ M GA MI ŞA HAY Dİ DE

DAV ŞAN GO VA RI TA ZI SI
BİR SU VE RI N YAN MI ŞA

TA ZI SI BEN VA RİM DE N DE
YAN MI ŞA MEY - LÂM SA BI R

DAŞ HARMANIN MAZISI
(Sahife-2)

AY RI GAY RI DÜ S DÜ M BU AL NI
LAR VER Sİ NA M MA NAM MA N YA RİN DE

MI NA N YA RIL Zİ Sİ YA RIL Zİ Sİ
NA Y MI ŞA NA Y MI ŞA

—1—
DAŞ HARMANIN MAZISI
HAYDİDE DAYSAN GOVAR TAZİSİ
SEN YARIMDEDE AYRI GAYRI DÜŞDÜM
BU ALNIMIN YAZISI

—2—
ÇAYA İNDİM GAMIŞA
HAYDİDE BİR SU VERİN YANMIŞA
MEVLÂM SABİRLAR VERSİN AMAN AMAN
YARİNDEN AYRILMIŞA

Türkünün Adı	Daş harmanın mazısı
Makam	Hicaz
Türkünün Karar Sesi	La
Türkünün Güçlü Sesi	Re
Türkünün Değiştirici İşaretleri	Si b, Do #, Fa #
Türkünün Makamsal Seyri	İnici-Çıkıcı. Dügâh perdesinde hicaz dördlüsü+Nevâ perdesinde rast beşlisi. Hicaz makamıyla örtüştüğü söylenebilir.
Türkünün Ses Genişliği	11
Türkünün Usûlü	9/8

5. “Kayadan iner akrap” isimli türkünün analizi

T R T MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
T H M REPERTUAR SIRA No: 2592
İNCELEME TARİHİ : 22 .11 .1984

DERLEYEN
ADNAN ATAMAN

YÖRESİ
ZONGULDAK - SAFRANBOLU

DERLEME TARİHİ

KİMDEN ALINDIĞI

KAYADAN İNER AKRAP

NOTAYA ALAN
ERKAN SÜRMEN

SÜRE :
♩ = 85

KA VA DA Nİ NE R A K RAP
KA VA DA NA TI N BE Nİ

A MA N AĞ ZH DA YE Sİ L YP RAK
A TI NAN TU TU N BE Nİ

VAY VAY VAY VAY GEL BE RA BE R GE
VAY VAY VAY VAY BE NA TI NA N TU

ZE LİM A MA N SO NU
TU MAM A MA N GİZ LA

MUZ KA RA RA SA T RA TI N TOP RAK VAY VAY
RA SA T TI N BE Nİ WAY

O DA LA RA HA Nİ M GE Lİ N O DA LA RA
EL LE RE HA Nİ M CE Lİ N E L LE RE

VAY VAY SİM Dİ DE RAĞ BE T

KAYADAN İNER AKRAP
(Sahife 2)

MO DA LA RA VAY
GÜ ZE L LE RE VAY

—1—

(AMAN) KAYADAN İNER AKRAP
AŞZINDA YESİC YAPRAK
GEL BERRABER GEZELİM
(AMAN) SONUMUZ KARA TOPRAK

Bağlantı: { ODALARA HANIM GELİN
ODALARA VAY
ŞİMDİ DE RAĞBET
MODALARA VAY

—2—

KAYADAN ATIN BENİ
ATINAN TUTUN BENİ
BEN ATINAN TUTULMAM
GIZLARA SATIN BENİ

Bağlantı: { ELLERE HANIM GELİN
ELLERE VAY
ŞİMDİ DE RAĞBET
GÜZELLERE VAY

Türkünün Adı	Kayadan iner akrap
Makam	Rast
Türkünün Karar Sesi	Sol
Türkünün Güçlü Sesi	Re
Türkünün Değiştirici İşaretleri	Fa #
Türkünün Makamsal Seyri	Çıkıcı. Rast perdesinde rast beşlisi+Nevâ perdesinde rast dördlüsü. Rast makamıyla örtüştüğü söylenebilir.
Türkünün Ses Genişliği	11
Türkünün Usûlü	2/4 +3/4

6. “Getirin gına yakâlim” isimli türkünün analizi

—1—
 GETİRİN GINAYI YAKALIM NENNİ
 YETMEZSE AZCA KATALIM NENNİ
 GELİNİN HALİN SORALIM NENNİ
 Bağılantı: NENİN PAŞAM BENİM PAŞAM NENNİ
 YATIRAYIM AK PAMUĞUM NENNİ
 GELİN GINAN KUTLU OLSUN NENNİ
 EVDE DİRLİĞİN DATLI OLSUN NENNİ

—2—
 EVLERİNİN ÖNÜ MEKTEP
 MEKTEPTE OKURLAR TEBBET
 GÜVEYİN ADI MEHMET
 Bağlantı.

Türkünün Adı	Getirin gına yakâlim
Makam	Hüseyni
Türkünün Karar Sesi	La
Türkünün Güçlü Sesi	Mi
Türkünün Değiştirici İşaretleri	Si b ² Fa #
Türkünün Makamsal Seyri	İnici-Çıkıcı. Dügâh perdesinde hüseyni beşlisi+Hüseyni perdesinde uşşak dörtlüsü. Hüseyni makamıyla örtüştüğü söylenebilir.
Türkünün Ses Genişliği	8
Türkünün Usûlü	7/8

7. “Geyme dedim geydin sen bu alleri akâlim” isimli türkünün analizi

T.R.T. MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
T.H.M. REPERTUAR SIRA No:742
İKİLEME TARİHİ : 4.10.1974

YÜRÜŞÜ
SAFRANBÖLÜ

KİMDEN ALINDI?
MİSTAN KURKCU
SALİM BÖZKURT

SÜRESİ:

GEYME DEDİM GEYDİN SEN BU ALLERİ

DERLEYEN
MUZAFFER SARISÖZEN

DERLEME TARİHİ
8.11.1979

NOTAYA ALAN
MUZAFFER SARISÖZEN

(SAZ)

OF... GEY... ME... DE... DEY... SON... BU... AL... RI...
... E... ZE... DE... DİN... DİN... GÜ... LE... LE... K... RI...
SAF... RAN... BÖL... DAN... ZON... GÜ... DA... ZE... SA... TD... GI... K... DER...
BA... SI... NA... GE... TİR... DİN... TÜN... LÜ... HAL... LE... RI...
GÜ... ZEL... LER... MA... LİN... DEN... NE... Bİ... LİR... A... H... MAK...
HA... MM... LA... RA... DCS... TE... DCS... TE... GÜL... GI... H... DER...

—1—
OF, GEYME DEDİM GEYDİN SEN BU ALLERİ
BAŞIMA GETİRDİN TÜRLÜ HALLERİ

—2—
OF, EZELDEN ÂDETTİR GÜZELE BAKMAK
GÜZELLER HALİNDEN NE BİLİR AHMAK

—3—
OF, SAFRANBOLDAN ZONSULDAĞA TEL SİDER
HARİMLARA DESTE DESTE GÜL SİBER

Türkünün Adı	Geyme dedim geydin sen bu alleri
Makam	-
Türkünün Karar Sesi	Si
Türkünün Güçlü Sesi	Re
Türkünün Değiştirici İşaretleri	Fa #
Türkünün Makamsal Seyri	Nevâ perdesinde hicaz beşlisi+Nevâ perdesinde buselik dörtlüsü. Araştırmacı tarafından seyiraçısından türkünün örtüşebildiği bir makam tespit edilememiştir.
Türkünün Ses Genişliği	8
Türkünün Usûlü	4/4

8. “Güveyi dama çıkamaz” isimli türkünün analizi

T R T MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
T H M REPERTUAR SIRA No: 1813
İNCELEME TARİHİ: 14.2.1978

YÖRESİ
SAFRANBOLU
KİMDEN ALINDIĞI

DERLEYEN
SADI YAVER ATAMAN

DERLEME TARİHİ

NOTAYA ALAN
SADI YAVER ATAMAN

GÜVEYİ DAMA ÇIKAMAZ

SÜRESİ

— 1 —
GÜVEYİ DAMA ÇIKAMAZ HEY
ÇIKIPDA AKÇA SAÇAMAZ HEY
GELİNİ ALIP KAÇAMAZ HEY
GELİNİ ALIP KAÇAMAZ HEY
AĞLAMA GELİN ANASI HEY
Bağlantı:—SABREYLE SADUÇ NİNESİ HEY

— 2 —
GÜVEYİNİN ATIDA NALLİ HEY
BAŞINDA TÜLBENDİ TELLİ HEY
AĞALAR İÇİNDE BELLİ HEY
Bağlantı:..

— 3 —
GÜVEYİ BEY KAZAK OLSA HEY
GİTTİĞİ YOL UZAK OLSA HEY
ALDIĞI KIZ GÜZEL OLSA HEY
Bağlantı:..

— 4 —
GÜVEYİNİN AŞIDA PIŞER HEY
SADUCU ÖNÜNE DÜŞER HEY
GELİN GÜVEYİDEN GÜZEL HEY
(GÜVEYİ GELİNDEN GÜZEL HEY)
Bağlantı:..

Türkünün Adı	Geyme dedim geydin sen bu alleri
Makam	-
Türkünün Karar Sesi	La
Türkünün Güçlü Sesi	Re
Türkünün Değiştirici İşaretleri	Si b ²
Türkünün Makamsal Seyri	Dügâh perdesinde uşşak dörtlüsü. Araştırmacı tarafından türkünün ses genişliğinin “5” olmasından dolayı türkünün örtüşebildiği bir makam tespit edilememiştir.
Türkünün Ses Genişliği	5
Türkünün Usûlü	9/8

9. “İlik düştü yakamdan” isimli türkünün analizi

T R T MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
T H M REPERTUAR SIRA No.1963
İNCELEME TARİHİ : 9.2.1979.....

ÖZLENER
ADNAN ATAMAN

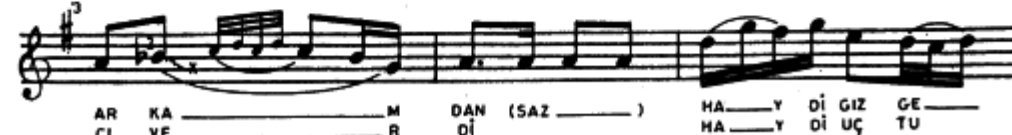
YÖRESİ
SAFRANBOLU

İLİK DÜŞTÜ YAKAMDAN

İNCELEME TARİHİ

KİMDEN ALINDIĞI
İSTANBUL BELEDİYE KONSERVATUVARI

NOTAYA ALAN
ADNAN ATAMAN

İLİK DÜŞTÜ YAKAMDAN
(AMAN) GİZ GELİVER ARKAMDAN
BÖYLE SEVDAMI OLUR
(AMAN) İSTE BENİBAMDAN

GÜVERCİN UÇUVERDİ
UÇTUDA KAÇIVERDİ
ELİN ÖĞLÜ DEĞİLMİ
(ÖPTÜDE) SEVDİDE KAÇIVERDİ

BAĞLANTI
{ ODALARA HANIM (GELİN) ODALARA VAY
SİMDİDE RAĞBET MODALAR VAY
ELLERE HANIM (ABAM) ELLERE VAY
SİMDİDE RAĞBET GÜZELLERE VAY

Türkünün Adı	İlik düştü yakamdan
Makam	Nevâ
Türkünün Karar Sesi	La
Türkünün Güçlü Sesi	Re
Türkünün Değiştirici İşaretleri	Si b ² , Fa# ³
Türkünün Makamsal Seyri	İnici-Çıkıcı. Dügâh perdesinde uşşak dörtlüsü+Nevâ perdesinde rast beşlisi. Nevâ makamıyla örtüştüğü söylenebilir.
Türkünün Ses Genişliği	8
Türkünün Usûlü	2/4

10. “Seher vakti çıktık yola” isimli türkünün analizi

T R T MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
T H M REPERTUAR SIRA No: 2335
İNCELEME TARİHİ :
YÖRESİ
SAPRANBOLU
KİMDEN ALINDIĞI
SADI YAVER ATAMAN
SÜRESİ :

DERLEYEN
DERLEME TARİHİ
NOTAYA ALAN

SEHER VAKTİ ÇIKTIK YOLA
(RAMAZAN TÜRKÜSÜ)

SE HER VAK Tİ ÇIK TIK YO LA SE LAM VER DÜK
SA ĞA SO LA RA MA ZA NI ŞE Rİ Fİ NZ DE
MÜ BA REK O LA KAL İBİ Nİ — Z NA — R İ LE DO LA

— 2 —
YENİ CAMİ DİREK İSTER
SÖYLEMEYE YÜREK İSTER
BENİM KARNİM TOHDUR AMMA
ARKADAŞIM BÖREK İSTER.

— 3 —
AYAĞIN DA SEDEF NALIN
BEYİM SEN KÖŞKÜN DE SALIN
BAHŞİŞ ALDIR GİDİYORUZ
SAFA İLE HOŞÇA KALIN.

Türkünün Adı	Seher vakti çıktık yola
Makam	Segâh
Türkünün Karar Sesi	Si
Türkünün Güçlü Sesi	Re
Türkünün Değiştirici İşaretleri	Fa#
Türkünün Makamsal Seyri	İnici-Çıkıcı. Segâh perdesinde segâh beşlisi. Segâh makamıyla örtüştüğü söylenebilir. Araştırmacı bu türküde ses genişliği “7” olmasına rağmen türkünün seyrine göre bu tespitite bulunmuştur.
Türkünün Ses Genişliği	7
Türkünün Usûlü	9/8

11. “Selam da söylen bey babama” isimli türkünün analizi

T R T MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
T H M REPERTUAR No: 3873
İNCELEME TARİHİ : 27.8.1993

DERLEYEN
SADI YAVER ATAMAN

YÖRESİ
ZONGULDAK /Safranbolu
KİMDEN ALINDIĞI

SELÂM DA SÖYLEN BEY BABAMA

DERLEME TARİHİ

NOTALAYAN
ADNAN ATAMAN

SÖRESİ :

(SAZ - - - - -) SE LÂM DA SÖY LEN
BEY BA BA MA ÇİF Tİ Nİ ÇU BUĞU NU SAT SIN DA
BEŞ Bİ Nİ TA MAM YAP SIN DA OĞ LUM MAH MU DUM
DE SİN DE A MAN O ÇI KAR SİN BE Nİ ZİN DAN DAN
MAH PUS DAN (SAZ - - - - -)
SE LÂM DA SÖY LEN MAH MU DU MA ÇİF Tİ Mİ ÇU BUĞU MU
SA TA MA NA MAN BEŞ Bİ Nİ TA MAM YA PA MA NA MAN

• SELÂM DA SÖYLEN BEY BABAMA
-2-

OĞ LUM DA MAH MU DUM DE YE ME NAMAN ÇI KA RA MA NO NU
ZİN DAN DAN MAH PUS DAN (SAZ - - - - -)
SE LÂM DA SÖY LEN AN NE ME
SAN DI ĞI Nİ SE PE Dİ Nİ SAT SIN DA BEŞ Bİ Nİ TA MAM
YAP SIN DA OĞ LUM MAH MU DUM DE SİN DE A MAN
O ÇI KAR SIN BE Nİ ZİN DAN DAN MAH PUS DAN
(SAZ - - - - -) SE LÂM DA SÖY LEN

Türkünün Adı	Selam da söylen bey babama
Makam	Zâvil
Türkünün Karar Sesi	Sol
Türkünün Güçlü Sesi	Sol
Türkünün Değiştirici İşaretleri	Fa# ³
Türkünün Makamsal Seyri	İnici. Mahur dizisi + Nikriz dizisi. Zâvil makamıyla örtüştüğü söylenebilir.
Türkünün Ses Genişliği	11
Türkünün Usûlü	4/4

12. "Türkmen gızı" isimli türkünün analizi

T R T MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
T H M REPERTUAR SIRA No: 2268
İNCELEME TARİHİ :

DERLEYEN
S. Y. ATAMAN

YÖRESİ
SAFRANBOLU

DERLEME TARİHİ

KİMDEN ALINDIĞI

TÜRKMEN GIZI

NOTAYA ALAN
ADNAN ATAMAN

SÜRESİ :

— 2 —
AMAN TÜRKMEN GIZI İNER DE AĞAR *
İNEK DEPMİŞ DİZİNİ DE OĞAR **
ACI DATLI MERHEM DE VURAR
Bağlantı.

* : SAĞAA
** : OĞAA

Türkünün Adı	Türkmen gızı
Makam	Muhayyer
Türkünün Karar Sesi	La
Türkünün Güçlü Sesi	La
Türkünün Değiştirici İşaretleri	Si b ² , Fa#
Türkünün Makamsal Seyri	İnici. Hüseyini perdesinde uşşak dörtlüsü + Dügâh perdesinde hüseyini beşlisi Muhayyer makamıyla örtüştüğü söylenebilir.
Türkünün Ses Genişliği	11
Türkünün Usûlü	9/8

13. “Yeşil ipek bükene” isimli türkünün analizi

T R T MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
T H M REPERTUAR SIRA No. 23 61
İNCELEME TARİHİ :

YÖRESİ
ZONGULDAK - Safranbolu
KİMDEN ALINDIĞI
SADI YAVER ATAMAN
SÜRESİ :

DERLEYEN
ADNAN ATAMAN

DERLEME TARİHİ

NOTAYA ALAN
ADNAN ATAMAN

YEŞİL İPEK BÜKENE
(SUNAM OF)

YEŞİL İPEK BÜKENE SUNAM OF
KUR RE DİZİK DİKENE MEVLÂN DA SABIRLAR VERSİN
GİZLİ SEVDÂ ÇEKENE BAŞ - GEÇİYOR CAMDAN ZARİFTE HANIM

—1—
YESİL İPEK BÜKENE SUNAM OF
KARE DİZİK DİKENE
MEVLÂN DA SABIRLAR VERSİN
GİZLİ SEVDÂ ÇEKENE
Baş - GEÇİYOR CAMDAN ZARİFTE HANIM
—2—
GİDİYOR ELİNİZDEN SUNAM OF
KURTULDUM DİLİNİZDEN
YESİL BAŞ ÖRDEK OLSAM SUNAM OF
SU İÇMEM GÖLÜNÜZDEN
Bağlantı.

Türkünün Adı	Yeşil ipek bükene
Makam	Muhayyer
Türkünün Karar Sesi	La
Türkünün Güçlü Sesi	La
Türkünün Değiştirici İşaretleri	Si b ² , Fa#
Türkünün Makamsal Seyri	İnici. Hüseyni perdesinde uşşak dörtlüsü + Dügâh perdesinde hüseyni beşlisi Muhayyer makamıyla örtüştüğü söylenebilir.
Türkünün Ses Genişliği	8
Türkünün Usûlü	9/8

14. “Yüce dağ başında gara gış olur” isimli türkünün analizi

T R T MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
T H M REPERTUAR SIRA No: 1957
İNCELEME TARİHİ: 9. 2. 1979

YÖRESİ
ZONGULDAK-SAFRANBOLU
KİMDEN ALINDIĞI
YÖRE EKİBİ
SÜRESİ:

YÜCE DAĞ BAŞINDA

DERLEYEN
ADNAN ATAMAN

DERLEME TARİHİ

NOTAYA ALAN
ADNAN ATAMAN

YÜ CE DAĞ BA ŞIN DA GA RA GI ŞO LUR ---
GUR BET EL DE DER DİM BA NA E ŞO LUR ---
YU CE DAĞ BA ŞIN DA GA RA GI ŞO LUR ---
GUR BE TEL DE DER Dİ M BA NA E ŞO LUR ---
BAS TI ĞI N YER LE R DO NAR DA ŞO LUR ---
A L DA NA L DİM MOR DA NAL DİM ---
BAS TI ĞI N YE R LE R DO NAR DA ŞO LUR ---
DAL YA Z MA YI YAR DA NA L DİM ---

NOT: EZGİ GENELLİKLE BAĞLAMA DÜZENİ İLE ÇALINIR. KAYDIRMA ÇİZGİLERİNİ İZLEYEN NOTALAR TEZESİZ, PARMAK VURMAK YA DA ÇEKMEK YÖNTEMİ İLE ÇALINIR.

Türkünün Adı	Yüce dağ başında gara gış olur
Makam	Muhayyer
Türkünün Karar Sesi	La
Türkünün Güçlü Sesi	La
Türkünün Değiştirici İşaretleri	Si b ² , Fa#
Türkünün Makamsal Seyri	İnici. Hüseyini perdesinde uşşak dörtlüsü + Dügâh perdesinde hüseyini beşlisi Muhayyer makamıyla örtüştüğü söylenebilir.
Türkünün Ses Genişliği	8
Türkünün Usûlü	9/8

15. "Tepecikten bir su içtim kanmadım" isimli türkünün analizi

T R T MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
T H M REPERTUAR SIRA N o : 3247
İNCELEME TARİHİ : 13_6_1978

- 1 -

DERLEVEN
ANKARA DEVLET
KONSERVATUARI

YÖRESİ
ZONGULDAK_ SAFRANBOLU

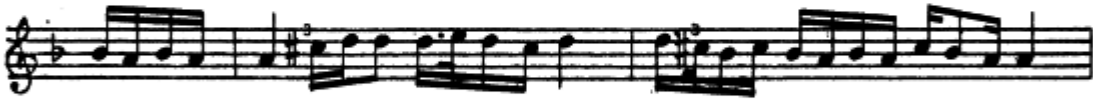
KİMDEN ALINDIĞI
ALİ BİŞİCİ

SÜRESİ : .

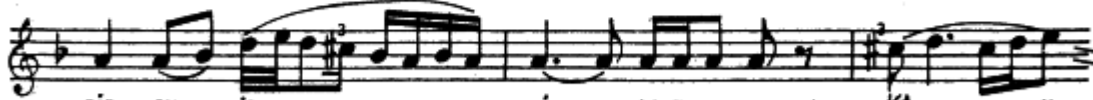
TEPECİKTEN BİR SU İÇDİM
(KAYABAŞI HAVASI)

DERLEME TARİHİ
21_ 7_ 1948

NOTAYA ALAN
ATEŞ KÖYOĞLU

TE PE Cİ K DE N
TE PE Cİ Gİ N

BİR SU İC Dİ M (SAZ) KA N
ALT YA NIN DA N GE Ç .

MA DI M (SAZ) EL Lİ DE DİR HEM
ME Dİ M KU R ŞUN DA YE DIM

KUR ŞUN YE DİM A MA NA MAN
BİR YU DU M SU A MA NA MAN

Ö L ME DİM (SAZ)
Ç ME DİM (SAZ)

ŞU GENC Lİ K TE BİR MU
BEN CA NI M DA N GEÇ TİM

RA YA R DA DAN (SAZ) E R ME
GE Ç ME

Dİ M M AĞ LA MA A Nİ NEM BE N

Gİ Dİ VO RUM A MA NA MAN

ME ZA RE (SAZ)

GİR DİM DE ME ZA RE ÇIK MAM DÜN

YA A MA NA MAN YÜ ZÜ

NE (SAZ)

Türkünün Adı	Tepecikten bir su içtim kanmadım
Makam	Hicâz
Türkünün Karar Sesi	La
Türkünün Güçlü Sesi	La
Türkünün Değiştirici İşaretleri	Si b ² , Fa#
Türkünün Makamsal Seyri	İnici-Çıkıcı. Dügâh perdesinde hicâz beşlisi. Hicâz makamıyla örtüştüğü söylenebilir. *Araştırmacı bu türküde ses genişliği "5" olmasına rağmen türkünün seyrine göre bu tespitte bulunmuştur.
Türkünün Ses Genişliği	5
Türkünün Usûlü	4/4

16. “Eğrem de büğrem” isimli türkünün analizi

T R T MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
M REPERTUAR SIRA No: 3047
MÜCELME TARİHİ: 25 . I . 1968

YÖRESİ
ZONGULDAK - SAFRANBOLU
KİMDEN ALINDIĞI
ŞİNASİ ÜNYELİ
SÜRESİ:

DERLEYEN
ANKARA DEVLET
KONSERVATUAR
DERLEME TARİHİ
23 . 7 . 1948
NOTAYA ALAN
ATEŞ KÖYOĞLU

EĞREM DE BÜĞREM

Türkünün Adı	Eğrem de büğrem
Makam	Nevâ
Türkünün Karar Sesi	La
Türkünün Güçlü Sesi	Re
Türkünün Değiştirici İşaretleri	Si b ² , Fa#
Türkünün Makamsal Seyri	İnici-Çıkıcı. Dügâh perdesinde uşşak dörtlüsü+Nevâ perdesinde buselik dörtlüsü. Nevâ makamıyla örtüştüğü söylenebilir. *Araştırmacı bu türküde ses genişliği “7” olmasına rağmen türkünün seyrine göre bu tespitte bulunmuştur.
Türkünün Ses Genişliği	7
Türkünün Usûlü	4/4

17. “Dürüye’min güğümleri kalaylı” isimli türkünün analizi

T R T MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
T H M REPERTUAR: SIRA No: 2456
İNCELEME TARİHİ: 8-3-1984

YÖRESİ
SAFRANBOLU
KİMDEN ALINDIĞI
MİSTAN KURKÇU
SÜRESİ:
♩ = 254

DÜRİYE'NİN GÜĞÜMLERİ KALAYLI

DERLEYEN
M. SARIŞÖZEN
H. B. YÖNETKEN

DERLEME TARİHİ
20-7-1948

NOTAYA ALAN
ATES KÖVÜĞLU
20-5-1980

DÜ Rİ YE MİN GÜ GÜ M LE Rİ KA LA Y
LI KA LA Y LI
Fİ S TAN GİY Mİ S E TE K LE Rİ A LA Y LI
A LAY LI A H A LA Y U
DÜ Rİ YE Mİ O Y NAT MA Sİ
KO LA Y LI A H KO LA Y LI
YA R GÜ LE GÜ LE AY Rİ LA
LİM AY LE ME KA RA GÜ Z LÜ MA MA NA MAN

GIYME DEDİM GİYDİN SEN BU ALLERİ
BASIMA GETİRDİN TÜRLÜ HALLERİ
DÜŞMAN EYİN BANA BÜTÜN ELLERİ

Türkünün Adı	Dürüye'nin güğümleri kalaylı
Makam	Segâh
Türkünün Karar Sesi	Si
Türkünün Güçlü Sesi	Re
Türkünün Değiştirici İşaretleri	Fa#
Türkünün Makamsal Seyri	İnici-Çıkıcı. Segâh perdesinde segâh beşlisi. Segâh makamıyla örtüştüğü söylenebilir.*Araştırmacı bu türküde ses genişliği "7" olmasına rağmen türkünün seyrine göre bu tespitte bulunmuştur.
Türkünün Ses Genişliği	7
Türkünün Usûlü	9/8

18. "Kâbenin yolları bölük bölüktür" isimli türkünün analizi

T R T MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
T H M REPERTUAR NO : 3049
İNCELEME TARİHİ : 09. 11. 1987

DERLEYEN
ANKARA DEVL. KONS.

YÖRESİ
ZONGULDAK / Sefranbolu

DERLEME TARİHİ
20. 07. 1948

KİMDEN ALINDIĞI
MESTAN KÖRKÇÜ

GÜVERCİN UÇVERDİ

NOTAYA ALAN
ATEŞ KÖYOĞLU

SÖRESİ :

GÜ VER Cİ NU ÇU VER
SE HER DE YAT MIŞ VER
Dİ RİM

YAV RUM KA NA FÜ Dİ KOL NA AT Cİ MIŞ VER
YAV RUM ZÖL FÜ Dİ KOL NA AT

Dİ RİM YAV RUM KA NA Dİ NA
YAV RUM ZÖL FÜ KOL AT

Cİ MIŞ VER YA Dİ RİM

E LOĞ LU DE GİL MI
OY NA MA YIN GÜL ME YİN

YAV RUM ÖP TÜ DE GA Cİ VER
YAV RUM UY KU YA YAT MIŞ VER
YA

- 2 -

GÜVERCİN UÇVERDİ

The musical score is written on two staves. The first staff contains the melody with lyrics: "DI RİM YAV RUM RUM ÖP TÜ DE GA YAV RUM ÜY KÜ YA YAT". The second staff continues the melody with lyrics: "ÇI MIŞ VER YA DI RİM". The name "S. SABUNCU" is written at the end of the second staff.

- 1 -
GÜVERCİN UÇVERDİ
KANADIN AÇIVERDİ
EL OĞLU DEĞİL Mİ
ÖPTÜ DE GAÇIVERDİ

- 2 -
SEHERDE YATMIŞ YARIM
ZÜLFÜ KOL ATMIŞ YARIM
OYNAMAYIN GÜLMİYİN
UYKUYA YATMIŞ YARIM

Türkünün Adı	Güvercin uçverdi
Makam	Nevâ
Türkünün Karar Sesi	La
Türkünün Güçlü Sesi	Re
Türkünün Değiştirici İşaretleri	Si b ²
Türkünün Makamsal Seyri	İnici-Çıkıcı. Dügâh perdesinde uşşak dörtlüsü+Nevâ perdesinde buselik dörtlüsü. Nevâ makamıyla örtüştüğü söylenebilir.
Türkünün Ses Genişliği	11
Türkünün Usûlü	2/4

20. “Küp içinde ireçel” isimli türkünün analizi

T R T MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
T H M REPERTUAR NO : 3054
İNCELEME TARİHİ : 25. 01. 1987

DERLEYEN
ANKARA DEVL. KONS.

YÖRESİ
ZONGULDAK / Sefranboku

DERLEME TARİHİ
23. 07. 1948

KİMDEN ALINDIĞI
MESTAN KÖRKÇÜ

KÜP İÇİNDE İREÇEL

NOTAYA ALAN
ATEŞ KÖYOĞLU

SÖRESİ :

SAZ.....

KÜ Pİ ÇİN DE İ RE ÇEL

AH E Yİ GÜN GE LÜR GE ÇER

AH E Yİ GÜN GE LÜR GE ÇER

KÖ TÜ YA RE DÖ ŞE NİN

AH A Hİ LEN ÖM RÜ GE ÇER

A Hİ LEN ÖM RÜ GE ÇER

EF KÂR GE TÜR ME Cİ VA NİM

SAZ.....

- 2 -

KÜP İÇİNDE İREÇEL

KÜP İÇİNDE İREÇEL

AH İYİ GÜN GELÜR GEÇER
KÖTÜ YARE DÜŞENİN
AH İLEN ÖMRÜ GEÇER

AÇILSIN MEYHANELER
GIZLAR FİNDİKÇİ OLMUŞ
AH NE YAPSIN ZENPARELER

KÜP İÇİNDE BASDIRMA
GİZ ZİLİN KESDIRME
KESDIRİRSEN AZ KESDİR
NİŞANLINA GÖSTERME

S. SABURDOĞU

- 1 -
KÜP İÇİNDE İREÇEL
AH İYİ GÜN GELÜR GEÇER
KÖTÜ YARE DÜŞENİN
AH İLEN ÖMRÜ GEÇER

- 2 -
KÜP İÇİNDE NANELER
AÇILSIN MEYHANELER
GIZLAR FİNDİKÇİ OLMUŞ
AH NE YAPSIN ZENPARELER

- 3 -
KÜP İÇİNDE BASDIRMA
GİZ ZİLİN KESDIRME
KESDIRİRSEN AZ KESDİR
NİŞANLINA GÖSTERME

Türkünün Adı	Küp içinde ireçel
Makam	-
Türkünün Karar Sesi	Re
Türkünün Güçlü Sesi	Re
Türkünün Değiştirici İşaretleri	-
Türkünün Makamsal Seyri	İnici-Çıkıcı. Dügâh perdesinde buselik dördlüsü+Nevâ perdesinde buselik beşlisi. Araştırmacı türkünün seyir özelliği bakımından türküyü herhangi bir makamla eşleştirememiştir.
Türkünün Ses Genişliği	8
Türkünün Usûlü	9/8

4. SONUÇ ve TARTIŞMA

Safranbolu türkülerinin genel olarak; La karar ve Re güçlü sesleri, Si b² değiştirici işareti, Muhayyer, Nevâ ve Hicâz makamlarının çoğunlukla kullanıldığı, 8 ile 11’li ses genişliği arasında, 9/8’lik usûlün sıkça kullanıldığı yapısal özelliklere sahip olduğu tespit edilmiştir. Ezgilerin genellikle birbirine yakın perdelerle sıralandığı ve Türk Müsîkîsi’nde kullanılan makam çeşnilerine benzer özellikler gösterdiği araştırmacı tarafından gözlenmiştir.

Bu araştırmadaki yöntem ve bulguların Karkın, Doğan (2016) ve Yılmaz (2015)’in türkü analizi çalışmalarıyla benzerlik gösterdiği ve destekleyici örtüşmeler sağladığı tespit edilmiştir.

Bu araştırmanın alan uzmanlarına ışık tutacağı ve daha fazla türkü analizi çalışmalarına destekleyici nitelikte katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Ezgi, S. *Nazarî ve Amelî Türk Musikisi*, C.1, Milli Mecmua Matbaası, İstanbul 1933, s: 48, C1.

Karaduman, İ. (2014). *Geleneksel Türk Hâlk Müziğinde Makam Kavramının Kullanılmasına Edvâr Geleneği Açısından Bir Yaklaşım*. International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, C.:9, S:8, s: 587-601

Karasar, N. (2010). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım Tic. Ltd. Şti.

Karkın, A.M., Doğan, M.S. (2016) *Adıyaman Yöresi Türkülerinin Müzikal Analizleri Üzerine Bir Araştırma*. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Y:8, S:22.

Toptaş, B. (2012). *Hâlk Türkülerinin Sistemik Olarak Piyano Eğitiminde Kullanılması*. Yayınlanmış doktora tezi, İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.

Özkan, İsmail Hakkı (2011). *Türk Müsîkîsi Nazariyatı ve Usûlleri Kudüm Velveleleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Yahya, G. Y. (2008). *Türk Müsîkîsinde Makam*. İstem Dergisi, C: 11, S: 2011, s: 145-158 Yılmaz, K. (2015). *Âşık Reyhânî Türkülerinin Makâm, Usûl Ve Vezin Yönünden Analizi*. International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, S:10, s: 973-996

İnternet Kaynakları

<http://www.trtnotaarsivi.com> (Erişim: 06.10.2019)

<https://www.turkudostlari.net> (Erişim: 06.10.2019)

<https://safranboluturizm-danisma-burosu.ktb.gov.tr/TR-157906/safranbolu-turkuleri.html> (Erişim: 06.10.2019)

KARABÜK İLİNİN İDARİ COĞRAFYASI

Ali ÖZÇAĞLAR¹

Prof. Dr., Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Özet

Batı Karadeniz bölgesinin orta bölümünde yer alan Karabük ilinin idari alanı, Küre Dağlarının güney kesimleri ile Köroğlu Dağları arasında uzanmaktadır. Ilgaz Dağlarının batıya uzanan kesimleri, Araç ve Soğanlı çayları ile Filyos ırmağı ilin idari sınırları içinde kalmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) 2018 yılı nüfus verilerine göre ilin ilçeleriyle birlikte toplam nüfusu 248014, yüzölçümü 4142 km², nüfus yoğunluğu ise 60 kişi/ km²'dir. Karabük ili Merkez ilçesiyle birlikte altı ilçeden (Merkez ilçe, Eflani, Eskipazar, Ovacık, Safranbolu, Yenice) oluşmaktadır. Merkez ilçe ve Safranbolu ilçesi diğer ilçelere göre hem nüfus miktarı hem de yüzölçümü bakımından büyüktür. İlin en fazla köye sahip olan ilçesi Safranbolu (60 köy), en az köyü bulunan ise Yenice ilçesidir (34 köy). Osmanlı döneminde Safranbolu kazasına bağlı bir köy olan Karabük, Cumhuriyet döneminde ilçe olduğu 1953 yılına kadar bu özelliğini korumuştur. 1927-1994 döneminde Zonguldak iline bağlı olan Safranbolu ilçesi 1995 yılında yeni kurulan Karabük iline bağlanmıştır. Safranbolu ilçesinin bünyesinde doğup gelişen Karabük'ün il merkezi olması ve Safranbolu'nun buraya bağlanması idari coğrafya yönünden çok ilginç bir gelişmedir. Günümüzdeki Karabük şehrinin nüvesini 16. Yüzyıl tahrir defterlerinde kayıtlı olan Karabük köyü oluşturmuştur. Söz konusu köy, Soğanlı çayının Araç Çayı ile birleşmeden önce oluşturduğu büklüm (bük) içinde yer almaktaydı. Bu alanda yöresel adı "karaçalı" olan bitkinin yaygın olmasından dolayı bu mevkiye "Karabük" adı verilmiş, dolayısıyla buradaki köye de "Karabük" denilmiştir. Karabük köyü sonradan oluşan Öğlebeli köyüne bağlanarak mahâlle statüsünde bir kırsal yerleşme olmuştur. 1937 yılında kurulan Demir Çelik Fabrikası sayesinde nüfus çekerek önce kasabaya, ileriki yıllarda şehre dönüşen Karabük, 1995 yılında oluşturulan Karabük ilinin yönetim merkezi yani il merkezi olmuştur. Karabük ili, 06 Haziran 1995 tarihinde kabul edilen 550 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Çankırı ilinden Ovacık ve Eskipazar ilçelerinin; Zonguldak ilinden; Eflani, Safranbolu ve Yenice ilçelerinin alınmasıyla oluşturulmuştur.

Anahtar sözcükler: Karabük, idari coğrafya, il, ilçe, idari alan

Abstract

Administrative Geography of Karabük Province

The administrative area of Karabük, located in the central part of the Western Black Sea region, lies between the southern parts of the Küre Mountains and the Köroğlu Mountains. The western parts of Ilgaz Mountains, Araç and Soğanlı streams and Filyos River are within the administrative borders of the province. Turkey Statistical Institute (TÜİK), according to the 2018 census data, the total population of the province with district 248014, an area of 4142 km², population density is 60 people/ km². Karabük province consists of five districts (Central district, Eflani, Eskipazar, Ovacık, Safranbolu, Yenice) along with the central district. The central district and Safranbolu district are both large in terms of population and surface area compared to other districts. Safranbolu (60 villages) has the highest number of villages and Yenice (34 villages) has the least number of villages. Karabük, a village connected to the Safranbolu accident during the Ottoman period, maintained this feature until 1953 when it was a district during the

¹ Prof. Dr./Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, ozcaglar@karabuk.edu.tr

Republican period. Safranbolu, which was connected to Zonguldak during 1927-1994, was connected to Karabük province which was established in 1995. The fact that Karabük was born and developed within the district of Safranbolu and that Safranbolu was connected to it is an interesting development in terms of administrative geography. The core of the city of Karabük was Karabük village, which was recorded in the 16th century. The village was located at the junction of Soğanlı Creek with Araç Creek. Due to the widespread nature of the plant, the local name of which is “karaçalı” in this area, this location was called “Karabük, and therefore the village here was called“ Karabük. The village of Karabük was connected to the later village of Öğlebeli and became a rural settlement with the status of neighborhood. Thanks to the Iron and Steel Factory, which was established in 1937, Karabük turned into a town first and then into a city in the following years. In 1995, Karabük became the administrative center of the province. Karabük province, on June 06, 1995 with the Decree-Law No. 550, Ovacık and Eskipazar districts of Çankırı province; From the province of Zonguldak; Eflani, Safranbolu and Yenice district was formed by taking.

Keywords: Karabük, administrative geography, province, district, administrative area

1. Giriş

Bir mekân bilimi olan coğrafya, insanı yaşadığı mekânla birlikte ele almaktadır. İnsan, etkileşim hâlinde bulunduğu doğal (fiziki) ortamda kendine uygun düzenlemeler yaparak orayı coğrafi mekâna dönüştürmekte ve yönetmektedir. Coğrafya bilimleri arasında coğrafi mekânın yönetimini araştıran bilim dalı idari coğrafyadır. Devletlerin yönetimleri altındaki ülke arazilerini yasalara bağlı kalarak nasıl bir idari bölünüşe tabi tuttıkları ve bu bölümleri nasıl yönettikleri, bu idari bölümlenimin ülkenin coğrafi koşullarına uyumluluğu/uyumsuzluğu idari coğrafyanın konusunu oluşturmaktadır. Bu yazımızda öncelikle Karabük ilinin Türkiye’deki coğrafi konumundan ve başlıca coğrafi özelliklerinden bahsedildikten sonra Karabük ilinin oluşumunda etkili olan faktörler ele alınarak ilin idari coğrafya bakımından genel bir analizi yapılacaktır. Aslında Karabük ilinin gerçek anlamda idari coğrafyasının yapılabilmesi için il sınırları içinde kalan sahanın coğrafi etüdünün yapılarak ayrıca yerleşme coğrafyası bakımından da incelenmesi gerekmektedir. Çünkü yönetilen yerler doğrudan yerleşim alanlarından ve bunların çevresindeki arazilerden oluşmaktadır. Karabük ilinin idari coğrafyası, doktora tezi düzeyinde ele alınması gereken bir konu olması nedeniyle burada genel yaklaşımla ele alınacaktır.

2. Karabük İlinin Türkiye’deki Coğrafi Konumu ve Coğrafi Özellikleri

Batı Karadeniz bölgesinin orta bölümünde yer alan Karabük ilinin idari alanı, Küre Dağlarının güney kesimleri ile Köroğlu Dağları arasında uzanmaktadır. Ilgaz Dağlarının batıya uzanan kesimleri, Araç ve Eskipazar çayları, Soğanlı çayı ile Filyos ırmağı ilin idari sınırları içinde akmaktadır. Küre, Bolu, Ilgaz ve Köroğlu dağlarının kesişim alanında yer alan Karabük ilini jeomorfolojik olarak dağlar, platolar ve vadiler temsil etmektedir. İlin Filyos ırmağı ile Araç çayı vadisine kadar olan kuzey kesimi Küre dağları’nın güney uzantılarını kapsamaktadır.

Harita 1: Karabük İlinin Batı Karadeniz Bölgesindeki Konumu

(Kaynak Harita Gn. Komutanlığı 1/1000000 ölçekli Türkiye Fiziki Haritası)

Kuzeyde Kastamonu il sınırında (Pınarbaşı-Eflani ilçe sınırı) yükselti 1100 metre civarındadır (Ovacuma kuzeyinde Boğadağ 1126m). Buradan güneye doğru indikçe Safranbolu kuzeyinde yükselti artmaya başlamakta ve radyolink istasyonunun bulunduğu Sarıçiçek tepesinde 1727 metreye, onun batısındaki Konacık tepesinde ise 1736 metreye ulaşmaktadır. Safranbolu'nun kuzeyinde "Kent Ormanı" denilen mesire alanının gerisinde yükselen ve hâlıkın "Sarıçiçek Dağı" olarak adlandırdığı Turnaçal (Panayır) tepesinde yükselti 1555 metredir. Küre dağları, Ovacuma deresi doğusundaki yüksekliklerden sonra Eflani kuzeyinden ve batısından başlamak üzere platoya dönüşmektedir. Safranbolu-Ovacuma karayolunun doğusunda geniş alan kaplayan plato sahası, güneyde Safranbolu platosunu da içine alarak Araç çayına kadar uzanmaktadır. Kaynağını Ilgaz dağlarından alan bu akarsuyun Araç kasabasına kadar olan kesimi Ilgaz çayı olarak adlandırılmaktadır. Araç çayı, Eflani-Safranbolu platosu olarak adlandırabileceğimiz jeomorfolojik üniteyi güneyden sınırlamaktadır. Yataylıkları bozulmamış Eosen yaşlı kalker, marn, konglomera vb. oluşan bu plato üzerinde çok sayıda derin kanyonlar (İncekaya-Tokatlı, Düzce-Sırçalı, Sakaralan kanyonları) oluşmuştur. Plato sahasını yüksekliği güneyde Araç çayı vadisinde 300-400 metrelerden başlayarak kuzeye doğru orta kesimlerde 700-800 metrelere, kuzeyde ise 1000 metrenin üzerine çıkmaktadır (Harita 2). Safranbolu Platosu'nun Beşeri ve İktisadi Coğrafyası meslektaşım Ünal Özdemir tarafından doktora düzeyinde ayrıntılı biçimde incelenmiştir (Özdemir,1998).

Harita 2: Karabük ilinin idari sınırı, il ve yakın çevresinin ana jeomorfolojik birimleri

Safranbolu şehrinin batı ve kuzeybatısında, Karabük şehrinin batısında, güneyinde ve doğusunda plato sahası yerini yüksek dağlara bırakmaktadır. Filyos ırmağı ile Araç çayı vadisinin güneyindeki saha, batıdan Bolu ve Gerede dağlarının; doğudan Ilgaz dağlarının, güneyden ise Koroğlu dağlarının uzantılarıyla işgal edilmiştir. Eskipazar'ın kuzeybatısında Karabük Merkez ilçe-Yenice ilçesi sınırında yer alan Keltepe'de yükselti 2001 metreye kadar yükselmektedir. Araç çayı ile Soğanlı çayı arasında batı-doğu doğrultusunda uzanan Tepedağ ve Vakıf dağı üzerinde aşınım düzlükleri ve kırsal yerleşmeler bulunan 1100 metrelere kadar yükselen önemli bir ünite olup Ilgaz dağlarının Karabük ilindeki uzantısıdır. Gene Ilgaz dağlarının batı uzantısı durumunda olan Kocadağ (1763 m), Soğanlı çayının kavsi içinde yer almaktadır. Söz konusu dağlık saha, başta Ovacık ilçesi olmak üzere, Eskipazar ilçesi ile Karabük Merkez ilçesinin bir kısım köylerinin yer aldığı ünitelerdir. Karabük ilinin güney kesimi Kuzey Anadolu Fay Zonu içinde kalmaktadır. Gerede depresyonu olarak adlandırılan tektonik çukurluk içinden akan Gerede çayı (Soğanlı çayı) Koroğlu dağlarının en yüksek yeri olan Aladağ'daki Koroğlu tepesinden (2400 m) doğmaktadır. Gerede çayı Bayramören, Ovacık civarında Soğanlı çayı adını almakta ve Kocadağ'ı güneyden, doğudan ve kuzeyden kuşatmaktadır. KARDEMİR tesislerinin güneyinde Eskipazar çayı ile birleşen Soğanlı çayı, söz konusu tesisin içinden akarak Araç çayı ile birleşmekte ve köprüden önce Filyos ırmağı oluşmaktadır (Foto 1). Filyos ırmağı yükseltisi 200 metre civarında değişen doğu-batı doğrultusunda uzanan dar bir vadi içinde akarak Yenice batısında Zonguldak iline bağlı Gökçebey ilçesinde akışına devam etmektedir. Yenice vadisi olarak bilinen bu saha mikro klima özelliği taşımakta ve Akdeniz bitki elemanlarına rastlanmaktadır. Çevredeki plato ve dağlık sahâlara göre ılıman bir iklimin hüküm sürdüğü Yenice vadisi aynı zamanda kara

ve demiryolu için doğal bir güzergâh oluşturmaktadır. Karabük-Yenice arasındaki karayolu boyunca 16 tünelden geçilmektedir. Karabük ili doğal bitki örtüsü bakımından avantajlı bir konumdadır. Türkiye’deki iller arasında en fazla orman alanına sahip il Karabük ilidir. 2788 km²’lik orman alanı il yüzölçümünün % 67’sini kaplamaktadır.

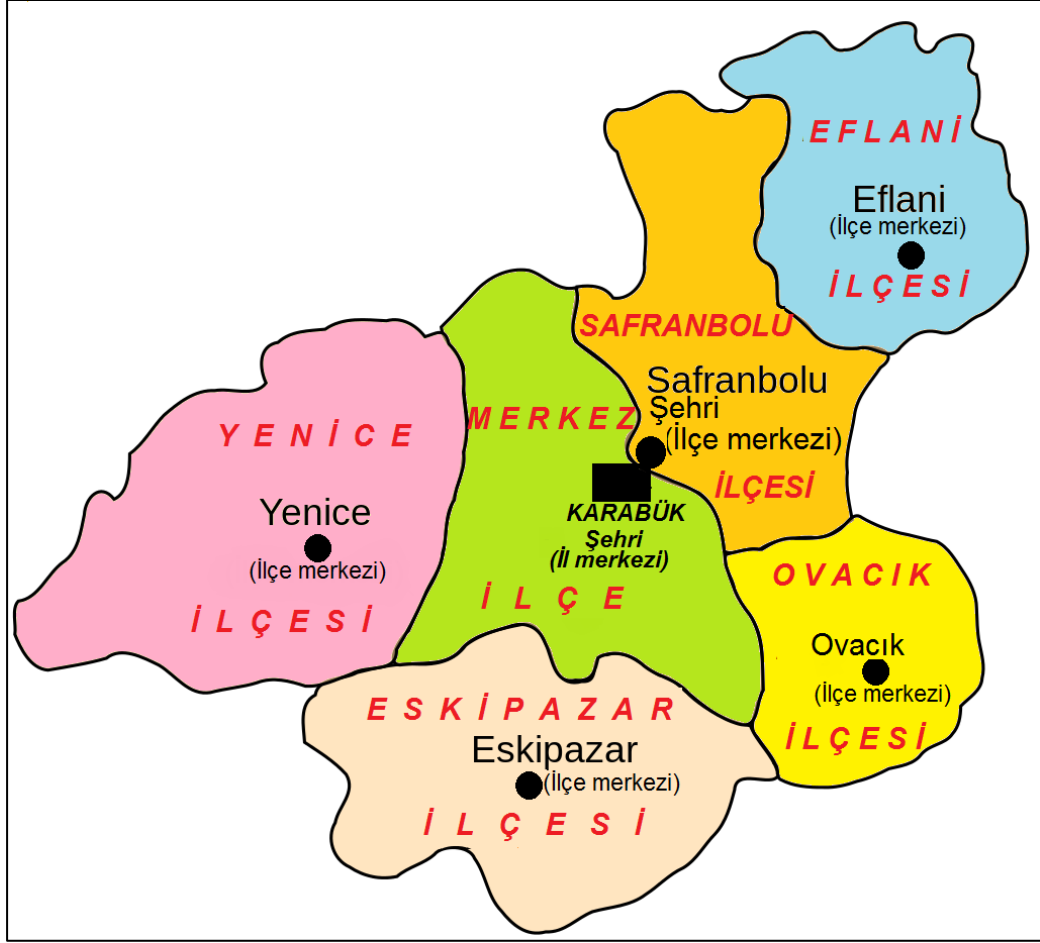
Foto 1. Soğanlı ve Araç çayları Karabük merkezde birleşerek Filyos ırmağını oluşturmaktadır.

Kuzeybatıdan Bartın, kuzey-kuzeydoğu ve doğudan Kastamonu, güneydoğu ve güneyden Çankırı, güneybatıdan Bolu, batıdan Zonguldak illerinin sınırlarıyla kuşatılan Karabük ili 4142 km²’lik bir alana sahiptir. İllere göre alansal sıralamada Kırıkkale, Trabzon, Batman ve Bilecik illerinden sonra 71. sırada yer alan Karabük ili, Rize, Bayburt, Iğdır, Kocaeli, Zonguldak, Osmaniye, Düzce, Bartın, Kilis ve Yalova illerinden yüzölçümü bakımından büyüktür. Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) 2018 yılı nüfus verilerine göre ilin ilçeleriyle birlikte toplam nüfusu 248014, nüfus yoğunluğu ise 60 kişi/ km²’dir. Bu değer Türkiye aritmetik nüfus yoğunluğunun (105 kişi/ km²) oldukça altındadır. Toplam nüfus miktarı bakımından Karabük ili, büyükşehir belediyesi olmayan 51 il arasında 38. Sırada yer almaktadır. Burdur, Yalova, Karaman illerine göre az nüfuslu, Kırşehir, Erzincan, Bilecik, Sinop, Çankırı, Bartın, Iğdır, Artvin, Gümüşhane, Kilis, Ardahan, Tunceli, Bayburt illerine göre ise nüfusu fazladır.

3. İdari Coğrafya kavramları: İl, İl Merkezi, Büyükşehir Belediyesi Olmayan İl, Büyükşehir Belediyeli İl, İlçe, Merkez İlçe, Belediye Yönetsel Alanı, Köy Yönetsel Alanı

İl, birden fazla ilçenin yönetsel alanını kapsayan, mülki idare bakımından birinci kademede yer alan idari bölgedir. Kamuoyunda il ve il merkezi kavramları genelde birbiriyle karıştırılmakta ve yanlış kullanılmaktadır. Valiliğin bulunduğu şehre il denilmesi kavramsal açıdan yanlış olmaktadır. Valilik binasının bulunduğu şehir, ilin yönetim merkezi olup “**il merkezi**” olarak tanımlanmalıdır. Daha açık bir örnekle 120.000 nüfuslu Karabük şehri, Karabük ilinin yönetim merkezidir yani il merkezidir (Harita 1).

İller, geniş alanlara yayılan, bugünkü durumda 3-39 arasında ilçeyi kapsayan çok sayıda yerleşim alanını ve arazi birimlerini içeren idari bölgelerdir. Karabük ili altı ilçeden (Merkez ilçe, Eflani, Safranbolu, Yenice, Eskipazar, Ovacık) oluşan bir ildir (Harita 3).

Harita 3. Karabük ili idari bölünüş haritası

Mevcut durumda bünyesinde büyükşehir belediye teşkilatı bulunmayan 51 il (*Adıyaman, Afyonkarahisar, Ağrı, Amasya, Artvin, Bilecik, Bingöl, Bitlis, Bolu, Burdur, Çanakkale, Çankırı, Çorum, Edirne, Elazığ, Erzincan, Giresun, Gümüşhane, Hakkâri, Isparta, Kars, Kastamonu, Kırklareli, Kırşehir, Kütahya, Muş, Nevşehir, Niğde, Rize, Siirt, Sinop, Sivas, Tokat, Tunceli, Uşak, Yozgat, Zonguldak, Aksaray, Bayburt, Karaman, Kırıkkale, Batman, Şırnak, Bartın, Ardahan, Iğdır, Yalova, Karabük, Kilis, Osmaniye, Düzce*) **büyükşehir belediyesi olmayan il** denilmektedir. Buna karşılık İdari alanının tümü büyükşehir belediyesinin hizmet alanı durumunda olan 30 il (*İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Bursa, Gaziantep, Konya, Kayseri, Antalya, Diyarbakır, Erzurum, Eskişehir, İzmit, Mersin, Samsun, Sakarya, Aydın, Balıkesir, Denizli, Hatay, Malatya, Manisa, Kahramanmaraş, Mardin, Muğla, Tekirdağ, Trabzon, Şanlıurfa, Van, Ordu*) **büyükşehir belediyeli il** olarak tanımlanmaktadır. 12/11/2012 tarihinde kabul edilen 6360 sayılı yasa ile büyükşehir belediyeli illerin sayısı 16'dan 30'a çıkarılmış, bu illerde il özel idarelerinin tüzel kişiliklerine son verilerek görevleri tümüyle büyükşehir belediyelerine devredilmiştir. Ayrıca, köy muhtarlıkları ile belde belediyeleri kaldırılarak bu yerel yönetim organların bulunduğu yerleşmeler ile yönetsel alanları mahalle

muhtarlıkları tarafından yönetilir olmuşlardır. Geriye kalan 51 ilde eski yönetim şekli devam ettirilmektedir. Karabük ili bunlardan biridir.

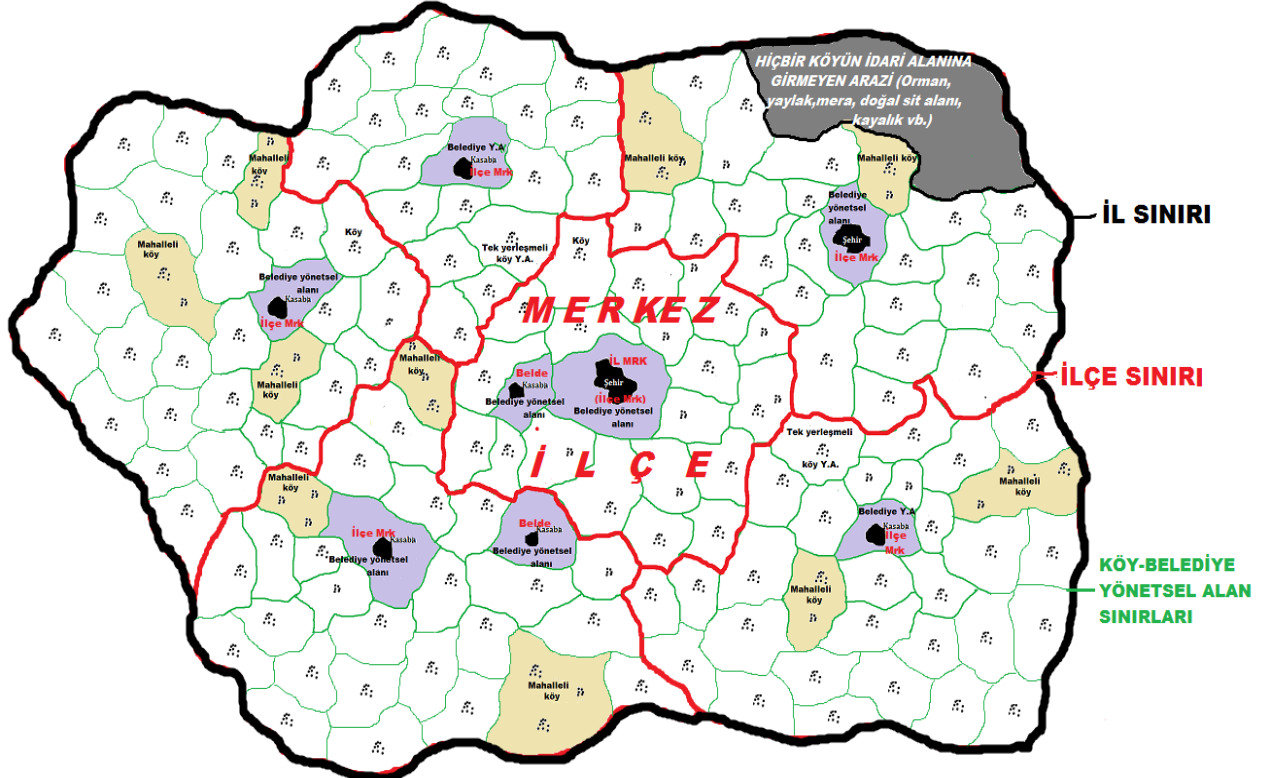
İlçeler, illerin alt bölümü olup büyükşehir belediye teşkilatı bulunmayan Karabük gibi illerde, köylerin ve belediyelerin idari alanlarıyla devlete ait araziler yan yana gelerek ilçeleri oluşturmaktadır. Normal statüdeki 51 ilde, ili oluşturan ilçelerin başında **merkez ilçe** yer almaktadır. Merkez ilçelerin diğer ilçelerden (taşra ilçelerinden) farkı, valilik binasının bulunduğu şehrin (il merkezinin) bu ilçenin yönetsel sınırları içinde yer almasıdır. Merkez ilçeler, sadece il merkezlerini değil, aynı zamanda bu ilçeye bağlı köyler ile belde statüsündeki belediye teşkilatlı kasaba ve köyleri de kapsamaktadır. Bu itibarla merkezlerinde valilik teşkilatının yer aldığı ilçeler **merkez ilçe**; merkezlerinde kaymakamlık teşkilatı bulunanlar ise **diğer ilçeler** ya da **taşra ilçeleri** olarak adlandırılmaktadır. 2018 yılı itibariyle normal statüdeki 51 ilin toplam ilçe sayısı 453'tür. Merkez ilçelerde kaymakamlık teşkilatı kurulmadığı için İçişleri Bakanlığı kayıtlarında 51 merkez ilçe toplam ilçe sayısına dâhil edilmemektedir.

Çizelge 1: 2018 Yılı TÜİK ADNKS verilerine göre Karabük ili ilçelerinin köy idari alanı sayıları ve köy nüfusları; belediye idari alanı sayıları ve şehir/kasaba nüfusları, ilçelerin toplam nüfusları

İlçeler	Köy idari alan sayısı	Köy idari alanı içindeki kırsal yerleşme sayısı	Belediye teşkilatlı yerleşme sayısı	Şehir/kasaba (kent) nüfusu	Köy nüfusu	İlçe toplam nüfusu
Merkez İlçe	37	107	1 Karabük şehri (İl merkezi)	118776	13213	131989
Safranbolu	60	160	1 Safranbolu şehri (İlçe merkezi)	50797	16245	67042
Yenice	34	165	2 Yenice kasabası (İlçe merkezi) Yortan kasabası (Belde)	9550 (Yenice) 1989 (Yortan)	10086	21625

Eskipazar	50	177	1 Eskipazar kasabası (İlçe merkezi)	6694	6491	13185
Eflani	54	224	1 Eflani kasabası (İlçe merkezi)	2168	6920	9088
Ovacık	42	140	1 Ovacık (İlçe merkezi)	657	4428	5085
TOPLAM (KARABÜK İLİ)	277 Köy idari alanı sayısı	973 Kırsal yerleşme sayısı	7 Belediye teşkilatlı yerleşme sayısı	190631 Kent nüfusu %77	57383 Köy Nüfusu %23	248014 (İl nüfusu) %100

(Açıklama: İlçelerin sıralaması ilçe toplam nüfuslarına göre yapılmıştır.)

Harita 4: Altı ilçenin yan yana gelmesiyle oluşmuş bir ilin temsili idari bölünüş haritası

Bir ilçenin yönetsel alanı içinde kaymakamlık teşkilatının yer aldığı belediye teşkilatlı yerleşmelere (şehir ve kasabalara) **ilçe merkezi** denilmektedir. İlçe merkezi ile merkez ilçe kavramsal olarak aynı değildir. Merkez ilçe, il merkezi konumundaki şehirle birlikte köy ve beldelerden oluşan bir yönetsel alan iken; ilçe merkezi, merkez ilçe dışında yer alan diğer ilçelerdeki kaymakamlık teşkilatının bulunduğu kasaba veya şehirdir. Aşağıdaki uydu fotoğrafında görüldüğü üzere Karabük Valiliğinin bulunduğu Karabük şehri idari anlamda il merkezi, Safranbolu Kaymakamlığının bulunduğu Safranbolu şehri ise ilçe merkezidir (Foto 2). Çizelge 1’de görüldüğü gibi, Karabük ilinin Merkez ilçesi ve Safranbolu ilçesi diğer ilçelere göre hem nüfus miktarı hem de yüzölçümü bakımından büyüktür. İlin en fazla olan köye sahip olan ilçesi Safranbolu (60 köy), en az köyü bulunan ise Yenice ilçesidir (34 köy).

Normal statüdeki Karabük gibi illerin mülki idare bölümlenmesinde ilçe sınırları içinde kalan sahayı belediye teşkilatlı yerleşmelerin yönetsel alanları ile köylerin yönetsel alanları oluşturmaktadır. İlçelerde ilçe merkezi konumundaki yerleşmelerde belediye teşkilatı bulunduğu için doğrudan bu yerleşmenin içinde yer aldığı yönetsel alan “**belediye yönetsel alanı**” olarak adlandırılmaktadır. Karabük ilinde Merkez ilçe, Safranbolu, Eskipazar, Eflani ve Ovacık ilçelerinde tek belediye yönetsel alanı, Yenice ilçesinde ise iki belediye yönetsel alanı bulunmaktadır. Merkez ilçede il merkezi konumundaki Karabük şehri, Safranbolu ilçesinde ilçe merkezi konumundaki Safranbolu şehri, Eskipazar ilçesinde ilçe merkezi konumundaki Eskipazar kasabası, Eflani ilçesinde ilçe merkezi konumundaki Eflani kasabası, Ovacık ilçesinde ilçe merkezi konumundaki kırsal özellikli Ovacık, Yenice ilçesinde ilçe merkezi konumundaki Yenice kasabası ve belde statüsündeki Yortan, belediye yönetsel alanı içinde bulunmaktadır. Yenice ilçesi örneğinde olduğu gibi bir ilçede, ilçe merkezi dışında belediye teşkilatlı yerleşmeler bulunuyorsa bunlar idari unvan olarak “belde” şeklinde nitelendirilmektedir. Beldeler fonksiyonel gelişmişlik durumuna göre kasaba veya kırsal nitelikli olabilmektedir. 1989 nüfuslu Yortan beldesi, tam olarak kasabalaşmamış, kırsal nitelikli bir yerleşmedir.

Foto 2: İl merkezi konumundaki Karabük şehri ve ilçe merkezi konumundaki Safranbolu şehrinin yerleşim alanları

Köy Yönetmel Alanları ve Kırsal Yerleşmeler

İdari coğrafyada köy, **yönetmel alan** olarak ve **kırsal yerleşme** olarak iki şekilde ele alınmaktadır. Yönetmel alan olarak köy, “bir coğrafi ünite, yönetmel sınırlarla belirlenmiş arazisi ile sürekli ve dönemlik olarak ikamet edilen kırsal yerleşmesi/yerleşmeleri bulunan; hammadde üretimine yönelik birincil ekonomik faaliyetlerin (tarım, hayvancılık, ormancılık, avcılık, toplayıcılık) egemen olduğu, sanayi ve hizmetlerle ilgili faaliyetlerin kısıtlı ölçüde kaldığı, köy muhtarlıklarınca yönetilen yönetmel alanlar” şeklinde tanımlanmaktadır (Özçağlar, 2015)

Bu tanımda vurgulanan husus, yönetmel anlamdaki köyün, herhangi bir coğrafi ünite, belirgin sınırları ile yer kaplayan bir yerel yönetim alanı olmasıdır. Bu yönetmel alanı yakından incelediğimiz zaman, öncelikle köyün arazisini görmekteyiz. Köylerin yönetim sınırları içindeki arazi bölünüşü coğrafi ortam koşullarına göre değişkenlik göstererek, yerleşim alanı, tarım, otlak (çayır-mera), orman, kayalık, göl ve bataklık alanları, akarsu yatakları ve sahillerdeki kumsallardan oluşabilmektedir.

Türkiye’deki köy yönetmel alanlarını bünyelerinde yer alan kırsal yerleşim birimlerinin sayısına göre göre *tek yerleşmeli* ve *çok yerleşmeli köyler* olmak üzere iki grupta toplamak mümkündür. Tek yerleşmeli köy yönetmel alanlarında, sadece bir kırsal yerleşme bulunmaktadır ki o da köyün kendisidir. Türkiye’deki köylerin yönetmel alanları içinde genelde bir yerleşim alanı bulunduğu için bu durum yönetmel alan olarak köy ile yerleşme olarak köyün birbirine karıştırılmasına yol açmaktadır. Bir köyün yönetmel alanı içinde birden fazla sayıda sürekli ikamet edilen kırsal yerleşim alanı bulunursa, bu tip köyler “mahâlleli köy yönetmel alanları” şeklinde adlandırılmaktadır.

Çizelge 2: Karabük ili ilçelerinin köy idari alanı sayıları ve kırsal yerleşme sayıları

İlçeler	Tek yerleşmeli köy idari alan sayısı	Mahâlleli köy idari alan sayısı	Köy idari alan sayısı	Mahâlleli köylerin toplam köy idari alanı içindeki oranı %	Mahâlleli köylerin idari alanı içindeki kırsal yerleşme sayısı
Merkez İlçe	9	28	37	76	107
Safranbolu	17	43	60	72	160
Yenice	6	28	34	82	165
Eskipazar	8	42	50	84	177
Eflani	6	48	54	89	224

Ovacık	5	37	42	88	140
TOPLAM (KARABÜK İLİ)	51 Tek yerleşmeli köy sayısı	226 Mahâlleli köy sayısı	277 Köy idari alanı sayısı	82 %	973 Kırsal yerleşme sayısı

Çizelge 2’de görüldüğü üzere Karabük ilinde toplamdaki 277 köy idari alanının %82’si (226’sı) mahâlleli köydür. Oransal olarak Eflani (%11) en az tek yerleşmeli köye sahip ilçe iken, %72 oranla Safranbolu ilçesi en fazla tek yerleşmeli köyü bulunan ilçedir. İlçelerdeki mahâlleli köy idari alanları içinde yer alan kırsal yerleşmeler aşağıda çizelgeler hâlinde gösterilmiştir.

Çizelge 3: Karabük ili Merkez İlçesindeki köy idari alanları içindeki kırsal yerleşmeler

	Köyün Yönetmel Alan Adı	Köye Bağlı Kırsal Yerleşme Sayısı	Köye Bağlı Kırsal Yerleşmelerin Adları
	Arıcak	4	Arıcak, Aşağıarıcak, Dereküme, Yukarıarıcak
	Aşağıkızılcaören	4	Aşağıkızılcaören, Abdibeyoğlu, Banlar, Çamlı
	Bolkuş	2	Bolkuş, Yalnızca
	Bulak	7	Aşağımahâlle, Bulak, Dibekönü, Kumluk, Saray, Tekke, Ulucami
	Burunsuz	3	Burunsuz, Cumayanı, Çandırlar
	Bürnük	5	Bürnük, Demirciler, Hocalar, Kalafatlar, Yazıcıoğlu
	Cemaller	2	Cemaller, Beycüzler
	Cumayanı	5	Cumayanı, Dorukköyü, Kayadibi, Okulyanı, Soğuksu
	Çukurca	3	Çukurca, Dere, Ucuasak
	Davutlar	4	Davutlar, Güney, Hacılar, Sofular
	Gölören	3	Gölören, Bürnük, Köşeler
	Kadıköy	6	Kadıköy, Bedirler, Güllüce(Araplar), Senderler, Şehler(Şihlar), Yusufbey
	Kahyalar	3	Kâhyalar, Cemaller, Çakırlar
	Kale	3	Kale, Elezler, Güney
	Kamışköy	3	Kamışköy, Aşağıyaka, Cemaller
	Karaşar	2	Karaşar, Kuşburuncuk
	Mehterler	9	Mehterler, Çavuşköy, Hatıpköyü, Kıran, Kürtköyü, Nizam, Okçular, Öteçay, Yesir
	Ortaca	2	Ortaca, Güney
	Ödemiş	3	Ödemiş, Gökçe, Yahyalar
	Saitler	5	Saitler, Çiğdem, Güney, Güzüller, Saitler (Nefsisaitler)
	Salmanlar	3	Salmanlar, Dere, Gökören(Gökviran)

	Sipahiler	4	Sipahiler, Belen, Güneyören(Güneyviran), Oran
	Şenler	2	Şenler, Yavaşlar
	Tandır	6	Tandır, Hasanköy, Kadı, Karşıköy, Müsellimoğlu, Selimköy
	Üçbaş	6	Üçbaş, Güneygeçe, Karaağaç, Karşıgeçe, Kuzey, Öteköy
	Yeşiltepe	3	Yeşiltepe, Karataş, Kayı
	Yukarıkızılcaören	3	Yukarıkızılcaören, Düzköy, Tepeköy
	Zopran	2	Zopran, Değirmenönü
	Toplam	107	

Kaynak: İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Gn. Md. <https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>

Çizelge 4: Safranbolu İlçesindeki köy idari alanları içindeki kırsal yerleşmeler

Köyün Yönetmel Alan Adı	Köye Bağlı Kırsal Yerleşme Sayısı	Köye Bağlı Kırsal Yerleşmelerin Adları
Ağaçkese	6	Ağaçkese, Habiller, Muratoğlu, Sabuncular, Seyitler, Yayalar
Akören	2	Aşağıakören, Yukarıakören
Alören	3	Alören, Sabuncular, Sakalar
Aşağıdana	3	Aşağıdana, Eğlek, Kasapoğlu
Aşağıgüney	3	Aşağıgüney, Darkın, Yukarıgüney
Bağcıgaz	5	Bağcıgaz, Çengeloğlu, İmamoğlu, Tokaçoğlu, Yazılı(Çaparya)
Bostanbükü	2	Bostanbükü, Karşıyaka
Cücahlı	3	Cücahlı, Emirler, Sarıoğlu
Çavuşlar	5	Çavuşlar, Eğiciler, Göçebe, Kabakcıoğlu, Köprübaşı
Çerçen	6	Aşağıçerçen, Aşcıoğlu, Gurbetler, İrezeli, Kartalaş, Yukarıçerçen
Çıraklar	2	Çıraklar, Yukarıçıraklar
Davutobası	2	Davutobası, Köprübaşı
Değirmencik	3	Değirmencik, Kılıçlar, Yukarıdeğirmencik
Dereköy	5	Dereköy, Çatacık, Delifazlıoğlu, Dere, Hanlar
Düzce	3	Düzce, Koçcuğaz, Öte
Gökpınar	5	Gökpınar, Aşağısarı, Kavacık, Sarı, Yanıkköy
Hacılarobası	2	Hacılarobası, Sallar
Harmancık	2	Harmancık, Şamlar
İnceçay	11	İnceçay, Abdioğlu, Ahmetusta, Değirmencioğlu, Emilahlı, Gülistanoğlu, Karavelioğlu, Karnallar, Ortaköy, Şabanlar, Tuzaklı
Kadıbükü	3	Kadıbükü, Balcılar(Bağcılar), Yayla
Karacatepe	2	Karacatepe, Ömersofu
Karapınar	4	Karapınar, Cebbaroğlu, Okuyucular, Orta
Kehler	8	Kehler, Alibeyoğlu, Bulamak, Kadioğlu, Kıran, Kıroğlu, Yağmurlu, Yusufpaşaoğlu

	Kırıklar	3	Kırıklar, Göğeren, Karaevli
	Konarı	5	Konarı, Aşağıdere, Ferhat, Orta, Sokakağzı
	Kuzyakahacılar	2	Kuzyakahacılar, Yukarıkuzyakahacılar
	Kuzyakaköseler	3	Kuzyakaköseler, Sarmanlar, Sufeyli
	Navsaklar	2	Navsaklar, Çay
	Nebioğlu	13	Nebioğlu, Alabaş, Alabaşoğlu, Alabeyoğlu, Aşağıkuz, Camcioğlu, Çiftlik, Dursanlı, Gebece, Keller, Sağıroğlu, Sandalcıoğlu, Sarpın
	Örencik	4	Örencik, Cemaller, Çileklik, Osmansökü
	Pelitören	2	Pelitören, Yukarıpelitören
	Sakaralan	2	Sakaralan, Yağcı
	Sariahmetli	2	Sariahmetli, Çayyanı
	Sırçalı	3	Sırçalı, Öte, Sorguncuk
	Sine	2	Çatak(Sine), Müstekler
	Tayyip	6	Tayyip, Arifeoğlu, Çakı, Düz, Mahmutoğlu, Örencik
	Toprakcuma	2	Toprakcuma, Deliler(Deller)
	Üçbölük	3	Üçbölük, Bağlıca, Karaşar
	Yazıköy	6	Yazıköy, Hatipoğlu, Hisar, Orta, Pircioğlu, Yukarıyazıköy
	Yolbaşı	3	Yolbaşı, Çomakören, Demirciler
	Yörökköy	3	Aşağıyörökköy, Ortayörökköy, Yukarıyörökköy
	Yukarıçiftlikköy	2	Yukarıçiftlik, Keten
	Yukarıdana	2	Yukarıdana, Susunluk
	TOPLAM	160	

Kaynak: İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Gn. Md. <https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>

Çizelge 5: Eflani İlçesindeki köy idari alanları içindeki kırsal yerleşmeler

	Köyün Yönetmel Alan Adı	Köye Bağlı Kırsal Yerleşme Sayısı	Köye Bağlı Kırsal Yerleşmelerin Adları
	Abakolu	5	Abakolu, Doğanoglu, Ensioğlu, Kuloğlu, Örencik
	Aday	4	Aday, Aşağıaday, Yukarıaday, Yukarışık
	Afşar	5	Afşar, Arslan, Berberoğlu, Bezikler, Konak
	Akçakese	4	Akçakese, Ahmetcioğlu, Bostancı, Dereköy
	Akören	4	Akören, Kayalar, Nuğmânâğa, Velişihlar
	Alaçat	3	Aşağı Alaçat, Ortaalaçat, Ötealaçat
	Bağlıca	10	Camiyanı, Çelebioğlu, Çemtikoğlu, Çömlekler, Heslemeoğlu, Kaya, Kenanlar, Oruçlar, Rahmanlar,
	Bakırcılar	4	Bakırcılar, Kaykaoğlu, Panaoğlu, Sarıoğlu
	Bedil	12	Bedil, Avdan, Bostancıköyü, Çiftci, Çilvar, Gencele, Karagöz, Karahacıoğlu, Köle, Sakalar, Yazıcı, Yukarıbaş

	Bostancılar	6	Bostancılar, Alifakioğlu, Hâbilağa, İmamoğlu, Kızılcılar, Kurtcu
	Çalköy	3	Çalköy, Kızılgedik, Yukarıköy
	Çamyurt	2	Çamyurt, Hekimli
	Çavuşlu	3	Çavuşlu, Gebeler, Tekke (Terke)
	Çemçi	4	Çemçi, Deller, Mollahâilil, Rahman
	Çengeller	7	Çengeller, Alhançoğlu, Aşağıbaş, Beyzitoğlu, İnallar, Sinitler, Tepe
	Demirli	5	Demirli, İnciğez, Kovacık, Küpelik, Şabanlar,
	Emirler	4	Emirler, Ferhatlar, Kadioğlu, Namazcioğlu,
	Esencik	2	Esencik, Gülebi
	Gelicek	2	Gelicek, Yukarıgelicek
	Gökgöz	6	Gökgöz, Dayılar(Rumbeyli), Dere, Kayabaşı, Topuzlu, Yayla
	Göller	2	Göller, Çukurca
	Güngören	6	Güngören, Ahatlar, Aşağıköy, Mahmutoğlu, Maylar, Pınarlar
	Günlüce	5	Günlüce, Başören, İmamköy (İmamoğlu), Kavalaoğlu, Ömüroğlu
	Hacıağaç	7	Hacıağaç, Aşağımahalle, Dağcı, Gökçeoğlu, Kararaecepöğlu, Parmaksız, Şehoğlu (Şihoğlu),
	Hacışaban	3	Hacışaban, Bakacak, Malakçı
	Hâlkevli	4	Hâlkevli, Cingöz, Çemeş, Ortakçı
	Karacapınar	2	Karacapınar, Hasankahyaoğlu
	Karataş	4	Karataş, Bakacak, Demircioğlu, Hacıoğlu
	Karlı	3	Aşağıkarlı, Kâhyalar, Yukarıkarlı
	Kavak	4	Kavak, Danaağzı, Kefelli, Köçek
	Kıran	2	Kıran, Seferoğlu
	Kocacık	6	Kocacık, Çelebioğlu, Çirişler, Demirci, Müsekoğlu, Topuz
	Koltucak	3	Koltucak, Alioğlu, Ateşagzı
	Kutluören	8	Kutluören, Kartallar, Kelekoğlu, Kıldıroğlu, Ovakutluören, Sağıroğlu, Tamış, Terzioğlu
	Müftüler	4	Müftüler, Decallar(Tecallar), Kemerler, Mollaoğlu,
	Mülayim	3	Mülayim, Hâllaçlar, Hünkârlar
	Osmanlar	6	Osmanlar, Akbaş, Dere, Gevreköğlu, Ömeroğlu, Türbelioğlu
	Ovaçalış	6	Ovaçalış, Aboğlu, Aşağıköy, Çalış, Çavuşlu (Arnavut), Çörekçioğlu
	Ovaşeyhler	11	Ovaşeyhler, Çalioğlu, Çiftlik, Erencik, Gemicioğlu, Işıklı (Karan), Kadioğlu, Karaahmetoğlu, Mehmetoğlu, Sıddikoğlu, Siyamoğlu
	Paşabey	3	Paşabey, Hatipler, Salihoğlu
	Pınarözü	5	Pınarözü, Aşağıpınarözü, Boduroğlu, Durallar, Hacıazizoğlu
	Saçak	5	Saçak, Eyüpoğlu, Keçioğlu, Kocakulak, Tiner
	Saraycık	2	Saraycık, Bozarmut
	Seferler	4	Seferler, Delioğlu, Kabalar, Müezzinköyü

	Soğucak	7	Soğucak, Çalıoğlu, Çücey, Ekmekçioğlu, Kavutoğlu, Makara, Sofuoğlu
	Şenyurt	3	Şenyurt, Nuhoğlu, Söylemezoğlu
	Ulugeçit	2	Ulugeçit, Karyağdılar
	Yağlıca	9	Yağlıca, Aşağıköy, Cartlar, Çıraklar, Hereşabanlar, İhsanoğlu, Karakaşoğlu, Musluoğlu, Yukarıköy
	TOPLAM	224	

Kaynak: İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Gn. Md. <https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>

Çizelge 6: Eskipazar İlçesindeki köy idari alanları içindeki kırsal yerleşmeler

Köyün Yönetmel Alan Adı	Köye Bağlı Kırsal Yerleşme Sayısı	Köye Bağlı Kırsal Yerleşmelerin Adları
Adiller	2	Adiller, Bölme
Arslanlar	4	Arslanlar, Ahırtaş, Gevrekler, Sarıahmetler
Babalar	3	Babalar, Kartak, Küçükaylalar
Başpınar	4	Başpınar, Hocalar, Kuruöz, Softalar
Belen	4	Belen, Dağcı, Eskioğlu (Eski), Orta
Beytarla	4	Beytarla, Asmaçavuş, Cami, Çekişler
Boncuklar	4	Kargın(Arkın), Mahmutlar, Pelitcik, Yaylalar
Bölükören	3	Bölükören, Kabaca, Mutaflar
Budaklar	4	Budaklar, Baldanlar, Eleler, Hacıahmetler (Hocaömerler)
Bulduk	2	Bulduk, Aşağıbulduk
Büyükyayalar	3	Büyükyayalar, Çötler, Durmuşlar
Çaylı	2	Çaylı, Güvez(Gövez)
Çömlekçiler	3	Çömlekçiler, Haydarlar, Kızılcaören
Deresemail	5	Deresemail, Akçiçek(Gülat), Değirmenbaşı, Dere, Yapraklı
Deresoplan	6	Deresoplan, Dere, Fındıçak, Gökyeri (Gözyeri), Örneçik, Taşlık
Doğancılar	4	Doğancılar, Kalemöğlu, Kuzyaka, Ustalar (Alemler)
Doğlacık	4	Doğlacık, Doğanlar, Hatipler, Yavuzlar
Gözlü	4	Gözlü, Durallar, Kadılar, Ören
Hamamlı	2	Hamamlı, İsmetpaşa
Hamzalar	4	Hamzalar, Bürnük, Seviller, Tiryaki
Hanköy	2	Hanköy, Üçevler
Haslı	9	Haslı, Akpınar(Paraköy), Alagöz, Dere, Dereağıl, Gazlar (Kazlar), Hâlitçik, Paşaköy, Yaplan
İnceboğaz	4	İnceboğaz, Köseoğlu, Kütükçüler, Tetikler
Kabaarmut	11	Kabaarmut, Açma, Aşağıköy, Çitler, Dibekpınar, Emirler, Kirazoğlu, Musabaşoğlu, Orta (Öte), Sinangil, Yeni

Kapaklı	4	Kapaklı, Semerciler, Soğuksu (Beya), Tokmakoğlu
Karahasanlar	6	Karahasanlar, Aşağıhasanlar, Aşağısaray, Hasanlar, Şeyhoğlu, Yukarısaray
Karaören	3	Karaören, Demirciler, Ericcek
Köyceğiz	5	Köyceğiz, Çavuşoğlu, Kamanlar, Kaşlıköy, Sağırlar
Kulat	4	Kulat, Demirciler, Orta, Terziler
Ortaköy	6	Ortaköy, Pilavcılar, Tasmanlar, Tefen, Tepeköy, Yeniköy
Ovaköy	4	Ovaköy, Çatören, Dereözü (Kerimoğlu), Küplü
Sadeyaka	4	Sadeyaka, Kısaç, Saraycık, Şeyhler (Şihlar)
Sallar	3	Sallar, Çitler, Yenice
Sofular	7	Sofular, Dereköy, İmam, Karaköy, Kuzderesi, Ören, Salmanlar
Söbüçimen	3	Söbüçimen, Doğuçlar, Yeniköy
Şevkiler	5	Şevkiler, Demirciler, İmciler, Oruçlar, Türkmenler
Tamışlar	4	Tamışlar, Emiroğlu, Kızılcapınar, Yemişler
Topçalı	5	Topçalı, Doruklar, Uçmaklar, Yaka, Yukarıtopçalı
Yazıboyu	4	Yazıboyu, Çamlıca, Şehler (Şihlar), Tasmanlar,
Yazıkavak	3	Yazıkavak, Aşağıkeçeler, Yukarıkeçeler
Yeşiller	3	Yeşiller, Cumaderesi, Karasu
Yürecik	7	Yürecik, Bekirköy, Çatacık, Esenler (Esler), Meşecik (Meşeli), Muamlar, Sipeto
Toplam	177	

Kaynak: İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Gn. Md. <https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>

Çizelge 7: Yenice ilçesindeki köy idari alanları içindeki kırsal yerleşmeler

Köyün Yönetmel Alan Adı	Köye Bağlı Kırsal Yerleşme Sayısı	Köye Bağlı Kırsal Yerleşmelerin Adları
Esenköy	2	Esenköy, Torhun (Tohru)
Nodullar	2	Nodullar, Ayılar
Şenköy	2	Şenköy, Tırpanoğlu
Yeşilköy	2	Yeşilköy, Karakavuz
Yirmibeşoğlu	2	Yirmibeşoğlu, Kazancılar
Çamlıköy	3	Çamlıköy, Kestane, Körcüler
Çakıllar	4	Çakıllar, Amallar, Mânâvlar, Uzunlar
Çeltik	4	Çeltik, Dere, Kocamuratlar, Serdengeçtiler
Kadıköy	4	Kadıköy, Ahlatlardüzü, Karagüller, Osmaustaoğlu,
Şirinköy	4	Şirinköy, Ataşlar, Çözler, Ömerbaşoğlu,
Abdullohoğlu	5	Abdullohoğlu, Batran, Çolakoğlu, Erikçioğlu (Örükçü), Seyisoğlu

	Kayaarkası	5	Kayaarkası, Hâlamoğlu, Karadayıoğlu, Kayadibi, Ömeroğlu
	Akmanlar	6	Akmanlar, Karaş, Kızıltoprak, Kirazlar, Soğuksu, Tükenmez
	Ibrıcak	6	Ibrıcak, Ayanoğlu, Balcıoğlu, Cumayanı, Düzköy, Hatipler,
	Saray	6	Saray, Cinkavuklar, Ekmekciler, Hacıismailoğlu, Kışla, Sarayyanı
	Yeniköy	7	Yeniköy, Bektaşlar, Çengeller, Hacıbeyoğlu, Karamangüneyi, Yağbasan, Yenimahalle,
	Hüseyinbeyoğlu	7	Abdioğlu, Çakıllı, Hatipoğlu, Hüseyinbeyoğlu, Kurumeşe, Osmanusta, Uzunoğlu
	Cihanbey	8	Cihanbey, Alagözler, Bakımcılar, Belen, Bostancılar, Değirmenyani, Erfeyli, Kadioğlu
	Gökbel	8	Gökbel, Filişler, Hamitoğlu, Hamzakıran, Kazancılar, Sarıbaşlar, Sütlüce, Yirmibeşler
	Hisarköy	8	Hisarköy, Çakıroğlu, Demirciler, Köseoğlu, Köyiçi, Mühürdaroğlu, Ören, Yar
	Yamaçköy	8	Yamaçköy, Aşağıköy, Aşağıyazı, Boşnaklar, Hatipoğlu, Muratlar, Yukarıköy, Yukarıyazı
	Bağbaşı	9	Bağbaşı, Cıprır, Çelikbaş, Dereli, Doğancılar, Kayalılar, Kocalar, Koymatlar, Örencik
	Keyfallar	9	Keyfallar, Abdullahoğlu, Batran, Çatallarsüle, Çolakoğlu, Erikcioğlu, Kıyasoğlu, Körcüler, Seyisoğlu
	Yazıköy	9	Yazıköy, Atçılar, Çay, Çobanlar, Hacıbeyoğlu, Hasanbeyoğlu, Hatipler, İbrahimbeyoğlu, İncebacakoğlu (İncebacaklar)
	Güney	10	Güney, Akbıyıköy, Aşağıköy, Camıyanı, Hacıömeroğlu, Kurtoğlu, Meyitoğlu, Örentacırlar, Yayıklı, Yukarıgüney
	Satuk	10	Satuk, Ballıkısık, Gençömeroğlu, Hacı, Hasanbeyoğlu, Hatipoğlu, Hüseyinbeyoğlu, İsmailoğlu, Kadioğlu, Karşıhamdioğlu
	Tirköy	15	Tirköy, Atçılar, Camıyanı, Çobanlar, Hacıbeyoğlu, Hasanbeyoğlu, Hatipler, İbrahimbeyoğlu, İncebacakoğlu (İncebacaklar), Köyiçiçobanlar, Ortatır, Recepbeyoğlu, Soflar, Yassıören, Yenimahalle
	Toplam	165	

Kaynak: İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Gn. Md. <https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>

Çizelge 8: Ovacık ilçesindeki köy idari alanları içindeki kırsal yerleşmeler

Köyün Yönetsel Alan Adı	Köye Bağlı Kırsal Yerleşme Sayısı	Köye Bağlı Kırsal Yerleşmelerin Adları
Abdullar	4	Abdullar, Akçapınar, Gülefler, Saitler
Ahmetler	6	Ahmetler, Aşağıahmetler, Aydınlar, Çoloğlu, Musatlar, Sofular

Ambarözü	5	Ambarözü, Asarcık, Aşağımahalle (Aşağıasarcık), Çevre, Yahyaoğlu,
Avlağıkaya	4	Avlağıkaya, Aşağıavlağıkaya, Bağlıca (Canık), Emirler
Başboyunduruk	2	Başboyunduruk, Musalar
Belen	5	Belen, Atıbey, Çavuş (Sonyaoğlu), Dobazalı, Yukarı
Beydili	2	Beydili, Yayaoğlu(Kılavuzoğlu)
Boduroğlu	4	Boduroğlu, Beşirağa, Deveci, Kızık,
Boyalı	4	Boyalı, Hatlar, Karşı, Köşeler
Bölükören	2	Bölükören, Ortaca
Çatak	2	Çatak, Karaağaç
Çukurköy	4	Çukurköy, Bilecikler, Eyerciler, Mustafaaga
Doğanlar	2	Doğanlar, Yiğitler
Dökecek	2	Dökecek, Sarıoğlan
Dudaş	12	Dudaş, Alizaim(Çatak), Çatakloğlu, Çay, Dağdibi, Güvez, Katyalar, Kızılelma, Mıcık, Yukarıgüvez (Gövez), Yukarıkayalar, Yucalar
Ekincik	5	Ekincik, Esenler, İnceoğlu, Kadı, Yayalar,
Erkeç	5	Erkeç, Dökük, Eyberler, Kuzgun, Şamlı
Ganibeyler	2	Ganibeyler, Keçiler(Karşı)
Gökçedüz	2	Gökçedüz, Akbıyık
Gümelik	5	Gümelik, Karandı(Karandu), Sindire, Sütcü, Toklar
Güneysaz	2	Güney, Sazköy
Hatipoğlu	2	Hatipoğlu, Karşı
İmanlar	6	İmanlar, Bediller, Demirciler, Eyberler, Hatipler, Ömerler
Kavaklar	2	Kavaklar, Kargalı(Kargalar)
Kışlaköy	4	Kışlaköy, Çingiller, Kahveci, Pazaryeri
Koltuk	3	Koltuk, Gümüşcü, Karşı
Küçüksu	4	Küçüksu, Hatlar, Karagöl, Süller
Pürçükören	4	Pürçükören, Hatipoğlu, Karakoyunlu, Tepeköy
Sarılar	3	Sarılar, Yunuslar, Yuvecik(Sonya)
Sofuoğlu	2	Sofuoğlu, Sarıoğlu
Soğanlı	2	Soğanlı, Üzümcük
Sülük	5	Sülük, Dere, Göçek, Mehmetoğlu, Söğütçü
Şamlar	2	Şamlar, Şaylar
Taşoğlu	5	Taşoğlu, Demirci, Erdegöl, Şehler (Şihlar), Yayaoğlu
Yakaköy	6	Yakaköy, Düvenci, Kömeşler, Muratoğlu, Terzi, Yahyaoğlu
Yeniören	4	Yeniören, Bakırcılar, İlyaslar, Osman
Yığınot	5	Yığınot, Alkısarak, Eskiköy, Yiğitler, Yukarı

TOPLAM	140	
---------------	------------	--

Kaynak: İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Gn. Md. <https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>

4. Karabük İlinin Oluşum Süreci

Osmanlı döneminde Safranbolu kazasına bağlı bir köy olan Karabük, Cumhuriyet döneminde ilçe olduğu 1953 yılına kadar bu özelliğini korumuştur. 1927-1994 döneminde Zonguldak iline bağlı olan Safranbolu ilçesi 1995 yılında yeni kurulan Karabük iline bağlanmıştır. Safranbolu ilçesinin bünyesinde doğup gelişen Karabük'ün il merkezi olması ve Safranbolu'nun buraya bağlanması idari coğrafya yönünden çok ilginç bir gelişmedir. Günümüzdeki Karabük şehrinin nüvesini 16. Yüzyıl tahrir defterlerinde kayıtlı olan Karabük köyü oluşturmuştur. Söz konusu köy, Soğanlı çayının Araç Çayı ile birleşmeden önce oluşturduğu büklüm (bük) içinde yer almaktaydı. Bu alanda yöresel adı "karaçalı" olan bitkinin yaygın olmasından dolayı bu mevkiye "Karabük" adı verilmiş, dolayısıyla buradaki köye de "Karabük" denilmiştir. Karabük köyü sonradan oluşan Öğlebeli köyüne bağlanarak mahalle statüsünde bir kırsal yerleşme olmuştur. 1937 yılında kurulan Demir Çelik Fabrikası sayesinde nüfus çekerek önce kasabaya, ileriki yıllarda şehre dönüşen Karabük, 1995 yılında oluşturulan Karabük ilinin yönetim merkezi yani il merkezi olmuştur. Karabük ili, 06 Haziran 1995 tarihinde kabul edilen 550 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Çankırı ilinden Ovacık ve Eskipazar ilçelerinin; Zonguldak ilinden; Eflani, Safranbolu ve Yenice ilçelerinin alınmasıyla oluşturulmuştur.

5. Sonuç

Cumhuriyet döneminde 1953 yılında ilçe merkezi statüsü kazanana kadar Safranbolu ilçesine bağlı bir köy olan Karabük, 1995 yılında il merkezi olunca Zonguldak ilinden ayrılmalar meydana gelmiş Safranbolu, Karabük, Eflani, Yenice ilçeleri Karabük ili içine alınmıştır. Karabük ilçesinin idari alanı köyleriyle birlikte ilin "Merkez ilçesi" yapılmıştır. İlin güney kesimindeki ulaşım konusunda sıkıntı çeken Eskipazar ve Ovacık ilçeleri ise Çankırı ilinden alınarak Karabük iline bağlanmışlardır.

Kaynakça

Özçağlar, A. (2015), Yönetmel Coğrafya, Nika yayınevi, Ankara.

Özdemir, Ü. (1998), Safranbolu Platosu'nun Beşeri ve İktisadi Coğrafyası (Doktora tezi), Erzurum.

**SAFRANBOLU NÂİBİ MEHMET TEVFİK EFENDİ VE
KELÂM ESERLERİ**

Ayhan IŞIK*

Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Kelam ve İslam Mezhepleri Tarihi

ayhanisik@karabuk.edu.tr

Özet

Dinî ve ilmî hayatı inşa eden manevî mimarlar sayesinde ilim ve irfan, gelecek nesillere aktarılmaktadır. Osmanlı devletinde ilmin inkişafına katkı sağlamış, Safranbolu’da naiplik yapmış, Osmanlı ulemasını ilmî ve fikrî yönden derinden etkilemiş, kelamî ve tasavvufî görüşleriyle temâyüz etmiş âlimlerden birisi de Mehmet Tevfik Efendi’dir.

Mehmet Tevfik Efendi, Osmanlı Devleti’nde “Çerkeşizâde”ler adıyla bilinen meşhur bir ulemâ ailesine ve Hz. Peygamber’in nesebine mensup olup 1826/1827 yılında Ankara’da dünyaya gelmiştir. İstanbul-Beşiktaş, Kayseri, Çankırı, Bursa, Safranbolu, Balıkesir nâibliği, Kastamonu Müfettişi Hükkâmı, İstanbul Kadılığı, Meclis-i Tedkikât-ı Şer’iyye azalığı, Rumeli Kazaskeri Muâvinliği ve Meclis-i Meşâyih Nâzırlığı görevlerinde bulunmuştur. Başta İstanbul, Ankara, Kayseri ve Çankırı olmak üzere Osmanlı coğrafyasının birçok yerinde hizmet etmiş, kelam, akâid, belagat, mantık ve tasavvuf gibi muhtelif alanlarda ilim dünyasına çok kıymetli eserler kazandırmıştır.

Tebliğimiz, “Mehmet Tevfik Efendi’nin Biyografisi”, “İlim Dünyasına Katkıları” ve “Kelâm ve Mezhepler Tarihi Eserleri” olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çerkeşizade Mehmet Tevfik Efendi, Safranbolu, Kelam ve İslam Mezhepleri Tarihi.

Safranbolu Delegate Mehmet Tevfik Efendi and Kelam Works

Abstract

Thanks to the spiritual architects who built religious and scientific life, knowledge and wisdom are transferred to future generations. Mehmet Tevfik Efendi was one of the scholars who contributed to the development of science in the Ottoman state, acted as regent in Safranbolu, profoundly influenced the scientific and intellectual aspects of the Ottoman ulama, and made theological and mystical views.

Mehmet Tevfik Efendi, in the Ottoman Empire, who is a member of a family of scholars known as Cherkeshizades, and a descendant of Prophet Muhammad, was born in Ankara in 1826/1827. He served as Istanbul-Besiktas, Kayseri, Cankiri, Bursa, Safranbolu, Balıkesir Registrar, Kastamonu Inspector’s Office, Istanbul Kadi, Parliament-i Tedkikât-i Şer’iyye Azeri, Rumeli Kazaskeri Governor and Parliament-i Meşâyih. He served in many parts of the Ottoman geography, especially in Istanbul, Ankara, Kayseri, and Çankırı.

Our paper consists of three chapters: "The Biography of Mehmet Tevfik Efendi", "His Contributions to the World of Science" and "His Kalam Works".

Key Words: Cherkesh Sheyhizâde Mehmet Tevfik Efendi, Safranbolu, Kalam and History of İslamic Sects .

* Dr. Öğr. Üyesi/Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam ve İslam Mezhepleri Tarihi, ayhanisik@karabuk.edu.tr

1- Çerkeşşeyhîzâde Seyyid Mehmed Tevfik Efendi'nin Biyografisi

Ailesi ve Doğumu

Mehmet Tevfik Efendi,¹ h. 1242/m.1826-1827 yılında Ankara'da dünyaya gelmiştir. Babası “Çerkeş Şeyhîzâde” olarak bilinen ulema ailesine mensup ve Hz. Peygamber'in neslinden Seyyid Osman Efendi'dir.

Seyyid Mehmed Tevfik Efendi², “*Bâ-husûs olmuş iken zâtına vâsıl nesebim, Ne revâdır olayım sen var iken ben nâ-kâm*”³ beytiyle Hz. Peygamber'in nesebinden geldiğini ifade etmiştir. Seyyid Mehmed Tevfik Efendi, “Çerkeşîzâdeler” sülâlesinin üçüncü kuşak temsilcisidir.

Çerkeşîzâde sülâlesi

“Çerkeşîzâde”ler Osmanlı Devletinde meşhur bir ulemâ ailesidir. Çankırı'nın Çerkeş ilçesinde dünyaya gelen Mehmed Tevfik Efendi'nin, dedesi Çerkeşîzâde Mustafa Efendi, Hâlvetiyye-Şâbâniyye tarikatının Çerkeşîyye kolunun kurucusudur. Çerkeşî Mustafa Efendi'nin Mehmed, Mesud ve Osman Vehbi isimlerindeki çocukları kendisinden sonra irşad faaliyetlerini sürdürerek birçok hâlife yetiştirmişlerdir. Osman Vehbi Efendi'nin⁴ (ö. 1277/1860) soyundan İstanbul'da “Çerkeşîzâdeler” adıyla bilinen ulemâ ailesi oluşmuştur. Babasının vefatından sonra Ankara'ya yerleşen ve şehrin tanınmış âlimleri arasına giren Osman Vehbi Efendi'yi Sultan II. Mahmud İstanbul'a davet etmiş ve kendisine İstanbul ruûsu vermiştir. Çeşitli eserleri olan Osman Efendi'nin Sultan II. Mahmud'a ithafen kaleme aldığı *el-Hısnü'l-hasîn* ve *Tasrîfâtü'l-Fârisiyye* adlı iki kitabı basılmıştır.⁵

Eğitim Hayatı

Mehmed Tevfik Efendi, ilim serüvenine babası Osman Efendi'nin yanında başlamış ve Ankara ulemâsından Ahaveyn Ahmed Efendi'den Sarf, Nahiv, Fıkıh ve Hadis gibi temel İslami ilimleri tahsil ettikten sonra 1843/1844 yılında Ankara Beypazarı'na, 1846'da İstanbul'a giderek Çankırlı Ahmed Efendi ve Vidinli Mustafa Efendi'nin derslerine katılarak bu âlimlerden icazetnâme almıştır.

İyi derecede Arapça bilen Mehmed Tevfik Efendi, Tasavvuf, Arap dili, Sarf, Nahiv, Akâid, Mantık, Fıkıh, Kelâm ve diğer İslami ilimler alanında pek kıymetli eserler kaleme almıştır.⁶

Hizmetleri

Mehmed Tevfik Efendi'nin İstanbul'daki ilim ve hizmet hayatı, Sultan II. Mahmut'un 1836 yılında babası Osman Vehbi Efendi'yi sûr-ı hümayûna davet etmesiyle başlamıştır.

¹ Seyyid Mehmed Tevfik Efendi'nin biyografisinin hazırlanmasında bizzat kendisinin şeyhülislamlığa sunduğu tercüme-i hâl dosyasından istifade edilmiştir. Bk. İstanbul Müftülüğü, Meşihat Arşivi, *Sicill-i Ahvâl Dosyaları*, nr. 24/13, orijinal kayıt nr. 169a.

² Bk. Hür Mahmut Yücer, “Bir İbni Arabî Müdafaası: Çerkeşîzâde Mehmed Tevfik Efendi ve Levâyihü'l-Kudsiyye Fî Fedâilî'ş-Şeyhi'l-Ekber Edlî Eseri,” *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Y. 9, S. 21, s. 334.

³ Mehmet Tevfik Efendi, *Kasîde-i Tevfik*, (İstanbul: Mihrân Matbaası, 1304), 20.

⁴ Bk. Kurtuluş Öztürk, *Cambridge'de Bir Türk Eğitimci (Hâlîl Hâlîl Bey: 1869-1931)*, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2005), 13, 88.

⁵ Nihat Azamat, “Çerkeşî Mustafa Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 8: 272-275.

⁶ Tercüme-i hâl varakasında ifade ettiği üzere *İcmal-i İlm-i Sarf, Tahkîk-i İdrakât*, sarftan *Nüzhâtü't-taraf*, fâkid-i vakit hakkında *Kaza-yı Salatın Lüzumu ve Adem-i Lüzumu*'na dâir risâle, *Miftahu'l-akâid*, Şeyh-i Ekber hakkında Arapça ve Türkçe iki eser, sarftan *Hediyetü's-sıbyan*, nahivden *Tuhfetü's-sıbyan*, *Meziyet-i İslamiye*, mantıktan *Gâyetü'l-beân* ve iman hakkında mufassal bir risâle yazmıştır.

Şubat 1855'te İstanbul'da Beşiktaş nâibliği ile hizmet hayatına başlayan Tefik Efendi, sırasıyla Haziran 1857'de Hâlep mevleviyeti, 1858'de Kayseri ve Çankırı nâibliği⁷, 1860'da Bursa nâibliği, 1861'de Safranbolu⁸ nâibliği ve 1865'te de Balıkesir nâibliği görevine tayin edilmiştir.

1866 yılında Mısır mevleviyeti vazifesi için Kahire'ye gitmiş ve burada Dîvançe isimli eserini bastırmıştır. 1868'de Kastamonu Müfettişi Hükkâmlığı ve 3 Nisan 1870'de de Medine-i Münevvere mevleviyetinde bulunmuştur. Bu görevleri esnasında kendisine üçüncü rütbeden mecidî nişânı takdim edilmiştir.

Görev süresi dolduktan sonra doğum yeri olan Ankara'ya dönmüş ve yaklaşık 11 sene burada ikamet etmiştir. Bu süre zarfında "Harbiye" ve "Musabin İfâ-yı Kavâim" komisyonları riyâsetinde bulunmuştur. Komisyonunda üstün başarı ile yaptığı hizmetler neticesinde dördüncü ve üçüncü rütbelerden Osmanlı nişânı ile taltif edilmiştir.

Ankara'da bulunduğu esnada *İcmâl-i İlm-i Nahv*, *Tahkîk-i İdrakât* ve *Mufassal* isimli risalelerini kaleme almıştır.

Mehmed Tefik Efendi, memuriyet hayatı esnasında bilgi birikimini yeni nesillere aktarmayı da ihmal etmemiştir. İdâri görevlerinin yanında talebe yetiştirmeye devam etmiş ve 24 talebe icâzetnâme vermiştir. Ankara'daki idarî ve ilmî görevlerini yerine getirirken yukarıda bahsettiğimiz *İcmâl-i İlm-i Nahv*, *Tahkîk-i İdrakât* ve *Mufassal* adlı risalelerini kaleme almıştır.

Mehmed Tefik Efendi, 1877'de Osmanlı Meclis-i Mebusân'ına katılmıştır. Adliye teşkilatında Mahkeme-i Bidâyet-i Cezâ Riyâseti'nde bulunmuş ve akabinde 1881'de İstanbul'a gelmiştir. 25 Temmuz 1882 tarihinde İstanbul pâyesi ve ikinci rütbeden mecidî nişânı ile taltif edilmiştir. 17 Ocak 1883'te Mahkeme-i Teftiş-i Evkâf Müsteşarı olmuştur.

İlmî pâyesi günden güne yükselen Mehmed Tefik Efendi, 5 Ağustos 1883'de İstanbul kadısı olmuştur.⁹ Kadılık görevi sırasında *Miftâhu'l-Akâid* adlı eserini yazmıştır. Yaklaşık iki yıl sonra 23 Şubat 1885'te Bağdat ıslahatı hakkında Bâb-ı Âli'de Şûrayı devlet reisi Akif Paşa'nın başkanlığındaki komisyonunda aza olarak görev yapmıştır.

1885'te Çeşme kazasındaki bir arazi meselesi sebebiyle kurulan komisyona başkan olarak atanmıştır.¹⁰ Bu görevi esnasında İzmir'de bulunduğu sırada *Levâyıhu'l-Kudsiyye* adlı eserini yazmıştır. Aslında bu eseri yazmış olması onun, etrafında olup biten ilmî, siyasî, tasavvufî ve birçok meseleye kayıtsız kalmadığını göstermektedir. Yâdigâr-ı Şemsî müellifi Mehmed Şemseddin Efendi, Mehmed Tefik Efendi'nin bu eserini, XIX. asırda Bursa'da tasavvuf merkezli bir tartışmada tasavvuf düşüncesini ve tarikat

⁷ **Takvim-i Vekâyi**, 26 Receb 1286.

⁸ Safranbolu Ulemasının ilim hayatındaki yeri için bk. Nevzat Sağlam, "Safranbolulu Bir Âlim Mehmet Rıfat Efendi: Hayatı ve İcâzetnâmesi", **Dünden Bugüne Safranbolu'da Dini Hayat**, Safranbolu Araştırmaları Merkezi Yay., Safranbolu, 2016, s. 171-200.

Nevzat Sağlam, "Safranbolulu Bir Müftü Mustafa Asım Efendi: Hayatı ve İcâzetnâmesi" **Dünden Bugüne Safranbolu'da Dini Hayat**, Safranbolu Araştırmaları Merkezi Yay., Safranbolu, 2016, s. 140-170; Meşihat Arşivi'ndeki Müftü Dosyaları ve Müftü Atamalarındaki usul ve esaslar için bk. İbrahim Hakkı İmamoğlu, "Meşihat Arşivi Belgelerinde Atama Usul ve Esasları Çerçevesinde Sinop Müftüleri ve Şehir/Sivil Hayat," *Uluslararası Geçmişten Günümüze Sinop'ta Türk-İslam Kültürü Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, C. II, 2018, Sinop, s. 925-932.

⁹ BOA, İ.DH. 893/71041.

¹⁰ BOA, BEO, 79/5896.

pîrlerini hedef alan bir takım suçlamalara reddiye mahiyetinde kaleme aldığını ifade etmektedir.¹¹ Tevfik Efendi'nin İzmir'de İbnü'l-Arabî olmak üzere evliyânın büyüklerine küfür eden İbnü'l-Mansûrî isminde bir kişiyle karşılaşması üzerine İbn-i Arabî'nin fazileti ile ilgili *Levâyihu'l-Kudsiyye* isimli eserini kaleme almıştır.¹²

Hatta o dönemde yapılan münazaralar ve yazılan reddiyeler Şeyhülislam'lık'ta idari olarak da yazışmalara sebep olmuştur.¹³

Mehmed Tevfik Efendi, 7 Nisan 1886 tarihinde Meclis-i Tedkikât-ı Şer'iyeye azası,¹⁴ Rumeli Kazaskeri Muâvini ve Meclis-i Meşâyih¹⁵ nâzırını olmuştur. Bu görevi fahri olarak yürütmüş ve bu esnada da *Meziyyet-i İslâmiyye* isimli eserini yazmıştır.

Mehmet Tevfik Efendi'ye gayretleri ve fahri çalışmaları sebebiyle 28 Şubat 1889'da Anadolu kazaskerliği pâyesi ve birinci rütbeden mecidî nişânı verilmiştir. 15 Nisan 1889'da Tedkik-i Müellefât Encümeni¹⁶ riyâsetini fahri olarak yürütmüş ve 26 Aralık 1889'da da Rumeli kazaskerliği pâyesini almıştır.

Dedesi Çerkeşi Mustafa Efendi'nin tarikatına mensup olan Mehmed Tevfik Efendi, ömrünün son zamanlarını hasta ve felçli olarak geçirmiş, 3 Teşrin-i sâni 1317/4 Şaban 1319 tarihinde vefat etmiştir.¹⁷ İstanbul-Aksaray Sofular'daki Şâbânî-Çerkeşi tekkesi olan dinî eserler bestekârı Koğacızâde Mehmet Efendi'nin şeyhliğini yaptığı¹⁸ Ekmel Dergâhı'na defnedilmiştir. Bugün Sofular Tekkesinin yerinde Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı kız Kur'ân kursu bulunmaktadır. Kur'ân kursu olarak kullanılan binanın haziresindeki dört sandukanın en büyüğü Mehmet Tevfik Efendi'ye aittir.¹⁹

¹¹ Hür Mahmut Yücer, "Bir İbni Arabî Müdafaası: Çerkeşizâde Mehmed Tevfik Efendi ve Levâyihu'l-Kudsiyye Fî Fedâilî's-Şeyhi'l-Ekber Adlı Eseri", **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1)**, 21, (2008): 337-338.

¹² Yücer, "Bir İbni Arabî Müdafaası", 337-338.

¹³ MŞH, EO, 103/47.

Ma'rûz-ı dâ'i-i dirîneleridir ki

Bejne'l-ekâbir mükerreren mevki'-i behse alınıp layıkıyla hâllolunamayan hususan zarûrât-ı diniyyeden olmayıp tahdiş-i ezhânî dâ'i olan mesâil-i nâ-matbû'âyı meydan-ı mutârahaya atmak evzâ'-ı nâbercâdan ve icâb-ı hâlin icrâsı idâre-i devletlerine merhûn-ı mevâddan bulunmağla Çerkez Şeyhizade Tevfik Efendi dâ'ilerinin İzmirce vücuda getirdiği nâşenide mütâkerâtın Manisa'ya dahi matbu' varakalar tevzî'yle sirâyetine mübâderet eylediğini ve müvezzi' efendinin ifâdesine nazaran münâzarât-ı makbûha tercümesini dahi derdest-i neşr bulunduğunu hikâye edip evrâk-ı mezkûreden bir tanesinin itâresine müsâra'at kılındı.

Ol bâbda ve her hâlde emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî 30 Teşrin-i evvel sene 1301/11 Kasım 1885

Manisa Hâkimi,[Mühür] Haydar Ali

¹⁴ Bk. M. Akif Aydın, "Osmanlı Devletinde Mahkeme", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 27: 341-44.

¹⁵ Bk. Bilgin Aydın, "Meclis-i Meşâyih", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28: 247-248.

¹⁶ Meclis-i Tedkik-i Mesâhif-i Şerîfe'ye 1911'de üye sayısı arttırılarak dinî nitelikli bütün kitapları inceleme görevi verilmiş, adı da Tedkik-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şer'iyeye Meclisi olarak değiştirilmiştir. Bk. Recep Akakuş, "Reisülkurâ", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34: 545-546.

¹⁷ Mehmet Tevfik Efendi'nin vefat tarihi sicil dosyasında 3 Teşrin-i sâni 1317/4 Şaban 1319/16 Kasım 1901 olarak kaydedilmiştir. Ancak mezar taşında iki günlük bir fark bulunmaktadır.

¹⁸ Nuri Özcan, "Koğacızade Mehmet Efendi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28: 454.

¹⁹ Şeyma Yeşil, **Çerkeşizâde Mehmet Tevfik Efendi ve Kasâid-i Tevfik'i**, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2013), 14.

Şâhidesindeki kitâbede “Kibâr-ı Evliyâullahtan Çerkeşi şeyhi el-Hâc Mustafa Efendi -kuddise sirruhu- hazretlerinin encâlinden ve mütebahhirin-i ulemâdan Ankaravî Osman Vehbi Efendi merhumun mahdûmı Rumeli Kazaskerliği pâyelilerinden ve zamanının meşâhir-i ulemâ ve sulehâsından, Meclis-i Meşâyih Nâzırı el-Hâc Muhammed Tefkîk Efendi merhûmun rûhuna ve kâffe-i ehli imânın ervâhına rızâen lillâhi Teâlâ’l-fâtîha, 2 Şabânu’l-muazzam, Sene 1319 / [14 Kasım 1901]” diye yazmaktadır.

Ailesi

Mehmed Tefkîk Efendi ilk hanımının vefatının ardından satın alarak azat ettiği sonra da evlendiği üç cariye de dâhil dört evlilik yapmış²⁰ ve bu evliliklerinden beşi erkek ve üçü kız olmak üzere sekiz çocuğu dünyaya gelmiştir. Bir oğlu Baha Bey küçük yaşta vefat etmiştir.²¹

Tefkîk Efendi’nin, Mehmed Bahaüddin²² ve Ahmed Muhtar²³ isimli çocukları kendisinde sonra ilmi çalışmaları ve irşat faaliyetlerini sürdürmüştür.

Ahmet Muhtar Efendi, 8 Cemâziyelevvel 1284/7 Eylül 1867 tarihinde İstanbul’da dünyaya gelmiştir. Ahmet Muhtar Efendi’nin Nakîbü’l-eşrâf²⁴ olarak görev yapmış olması onun Hz. Peygamber’in nesebine mensup olduğunu göstermektedir. 5 Ağustos 1883 tarihinde “İstanbul Kadılığı Vakâyi Kâtipliği” göreviyle hizmet hayatına başlayan Ahmet Muhtar Efendi, “Vakayî-i Şer’iyye Kitâbeti Muâvinliği”, “Mekteb-i Nüvvâb Müdür Muâvinliği”, “Rumeli Kazaskerliği Mektupçuluğu”, “Rumeli Kazaskerliği Mahfil-i Şer’iyyatçılığı Muaviniği’ne”,²⁵ “Sadreyn²⁶ Müsteşarlığı Muâvinliği”, “Kassâm-ı Askeri Muâvinliği”,²⁷ “Meclis-i İdâre-i Emvâl-i Eytâm Azalığı”,²⁸ “Meclis-i İntihâb-ı Hükâm”²⁹ azalığı, “Meclis-i İntihâb-ı Hükâm ve Sicill-i Memurîn-i İlmiyye Riyâseti Muaviniği,” “Mahkeme-i Evkâf Müşavirliği,” “Mekteb-i Kuzât Müdiriyeti” ve “Mekteb-i Kuzâtın Birinci Sınıf Kitâbet-i Resmîye Muallimliği” görevlerine tayin

²⁰ Hâil Hâlid, **Bir Türk’ün Ruznâmesi ve İngiliz Siyaseti Üzerine Yazıları**, Trc. Refik Bürüngüz, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2008), 4, 23-24

²¹ Yücer, “Bir İbni Arabî Müdafaası”, 331-351.

²² MŞH, nr. 57, s. 290-291.

²³ Meşihat Arşivi, **Sicill-i Ahvâl Dosyaları**, nr. 224; **Sicill-i Ahval defteri**, nr. 59, s. 29; Ahmed Muhtar Efendi, Osmanlı devletinin son Nakîbü’l-eşrâfi’dir.

²⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Ayhan Işık, **Meşihat Arşivi Belgeleri Işığında Seyyidler ve Nakîbü’l-Eşrâflık Müessesesi**, (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2013), 12, 77, 123, 136, 138; Rüya Kılıç, **Osmanlı’da Seyyidler ve Şerifler**, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005), 79, 80, 86-90.

²⁵ Meşihat Arşivi, **Sicill-i Ahvâl Defterleri**, nr. 59, s. 29, 30; Meşihat Arşivi, **SAİD**, nr. 224/1, 2.

²⁶ Anadolu ve Rumeli Kazaskerliği Müsteşarlığına tayin edilmiştir.

²⁷ Osmanlı Devleti’nde Kassamlık askerî ve beledî olarak ikiye ayrılır. Askerî sınıfın tereke taksimini kazaskerler adına “Askerî Kasamlar”, reayâninkini ise vilâyet ve sancak kadıları adına “Beledî Kassamları” yapardı. Bk. Bilgin Aydın-İlhami Yurdakul-İsmail Kurt, **Şeyhülislamlık (Bâb-ı Meşihat) Arşivi Defter Kataloğu**, (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2006), 224, 225.

²⁸ Osmanlı Devleti’nde Şeyhülislamlık bünyesinde yetim mallarıyla ilgilenmek üzere 1874 yılında kurulan meclistir. 2 Ekim 1874 tarihinde meclisin iç tüzüğü hazırlanmış ve yine bu meclis bünyesinde ilmiye sınıfının dul ve yetimlerine maaş tahsisi amacıyla “Muhtacın-i Erâmil ve Eytâm-ı İlmiye Sandığı” tesis edilmiştir.

²⁹ Meclis-i İntihâb-ı Hükâm, Osmanlı Devleti’nde kadılık sistemine yeni bir düzenleme getirilmesi amacıyla 17 Recep 1271/5 Nisan 1855 tarihinde şer’î mahkeme nâiblerinin seçim, atama ve özlük hakları gibi işlemlerinin yürütülmesi için Şeyhülislamlık bünyesinde kurulan bir meclistir. Bu meclisin faaliyetleriyle nâiblik statüsündeki kazalar ve nâibler yeni bir sınıflamaya tabi tutulmuş, nâiblerin tayin ve terfileriyle ilgili yeni düzenlemeler yapılmıştır.

edilmiştir. Son olarak 21 Kasım 1915 tarihinde Nakîbü'l-eşrâfîlik görevine getirilmiştir.³⁰ Ahmet Muhtar Efendi, Mareşal Ömer Neşet Paşa'nın kızı Nebiye Hanımla³¹ evlenmiştir. 1938 tarihinde vefat etmiş ve Bakırköy mezarlığına³² defnedilmiştir.

Mehmet Tefvik Efendi'nin ikinci oğlu Sarıkamış'ta donarak şehit olan Miralay Ethem Bey'dir. Üçüncü oğlu üst düzey devlet görevlisi mülkiye mezunu ve Bâbiâli'de Âmedî Hümâyûn Dairesi'nde görev yapmış ve iki saraylı hanımla evlenen Server Bey'dir.

Kız çocukları ise Abdi Paşa ve akrabalarından Hacı Ziya Bey olmak üzere iki evlilik geçiren Fâika Hanım, Kazasker Mustafa Efendinin torunlarından Atâ Bey ile evlenen Seniyye Hanım ve Bağdat eşrafından Kâhyâzade Kamil Bey'le evlenen Dîdâr Hanım'dır. Kız çocuklarının üçü de Bakırköy mezarlığında metfundur.³³ Dördüncüsü ise en küçük oğlu mekteb-i nüvvab mezunu Karaköy'de hâkimlik ve Kastamonu'da kadılık yapmış olan Mehmet Bahâeddin Bey'dir.³⁴

1289/1873 yılında Ankara'da dünyaya gelen Mehmet Bahaattin Efendi, Ankara'da tahsil gördükten sonra ilk hizmetine 1894'te Meşihat-i Ulya Mektubi Kaleminde başlamıştır. 1897'de Gebze, 1901'de Küçükçekmece, 1901'de İzmit, 1904'de Trabzon, 1907'de Cezayir-i Bahr-i Sefid'de naiblik yapmıştır. 1910 yılında Bağdat kadılığı, Rumeli Sadareti Muavinliği, Ders Vekili azalığı, Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam azalığı, Galata kadılığı ve son olarak da 1914'de Kastamonu kadılığı görevlerinde bulunmuştur.³⁵

Mehmet Bahaattin Bey ve eşi Hatice Behice Hanım'ın kızı edebiyatçı Saffet Tanman, *Batnas Tepeleri'nde Zaman ve Ilgaz Dağları'ndan Batnas Tepeleri*'ne isimli kitapların yazarıdır. 1937'de Gemi Mak. Yük. Müh. Fahri Tanman ile evlenmiş, eşinin görevi sebebiyle Hamburg'da ve New York'ta kaldıktan sonra eşiyle birlikte Türkiye'ye dönmüş ve 2 Ocak 2012'de vefat etmiştir.

Saffet Tanman'ın oğlu Prof. Dr. Baha Tanman, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Türk ve İslam Sanatı Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinde pek çok maddesi bulunan Baha Tanman, *Ekrem Hakkı Ayverdi 1899-1984, Nurhan Atasoy'a Armağan, Sadullah Paşa ve Yalısı, Surların Öte Yanı Zeytinburnu, Şişli Camii/The Şişli Mosque* isimli kitapların yazarıdır.³⁶

³⁰ Meşihat Arşivi, **Sicill-i Ahvâl Defterleri**, nr. 59, s. 29; Meşihat Arşivi, **SAİD**, nr. 224/15, 16, 17, 18, 19; Ahmet Muhtar Efendi, Nakîbü'l-eşrâfîlik görevini sürdürürken uhdesindeki Medresetü'l-kuzât Müdürlüğü görevini de 10 Ağustos 1916 tarihine kadar vekâleten yürütmüştür.

³¹ Nebiye Hanım, Müşir Mehmet Neşet Paşa'nın kızıdır. 1880 yılında doğmuş ve 1950'de vefat etmiştir.

³² Ahmet Muhtar Efendi ve hanımı Nebiye Hanım'ın mezarları, İstanbul'un Bakırköy ilçesinde Saban Biber sokak 8/34147 numarada Zuhuratbaba Mezarlığında'dır. Aynı kabristanda eşi Nebiye Hanım, Ahmet Muhtar Efendi'nin kız kardeşi Fatma Didar Hanım (v. 1930) ve onun eşi Bağdat eşrafından Kahyazâde Mehmet Kamil Bey, Mehmet Emin Kahyagil (v. 1967), Ahmet Muhtar Efendi'nin erkek kardeşi Mehmed Bahaeddin ve onun eşi Ayşe Nüzhet Hanım ve Ayşe Muazzez Dünder'in (1895-1980) da mezarları bulunmaktadır. bk. Yücer, "Bir İbni Arabi Müdafaası", 334.

³³ Yücer, "Bir İbni Arabi Müdafaası", 331-351

Şema, Hâilîl Hâlid, M. İhsan Oğuz ve Saffet Tanman'ın verdiği bilgilerden istifade ile çıkarılmıştır.

³⁴ Saffet Tanman, **Ilgaz Dağlarından Batnas Tepelerine**, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), 11-12.

³⁵ MŞH, nr. 57, s. 290-291.

³⁶ DİA'daki Maddeleri İçin Bilgi İçin Bk. Abdal Mûsâ Tekkesi, Abdal Yâkub Tekkesi, Abdurrahman Şâmî Tekkesi, Abdüsselâm Tekkesi, Âbid Çelebi Tekkesi, Afganiler Tekkesi, Ahmed Raûfî, Akbaba Tekkesi, Akbıyık Mescidi Ve Tekkesi, Altuncuzâde Tekkesi, Arakiyye, Âsitâne, Atâ Efendi Tekkesi, Atik Vâlide Sultan Külliyesi, Atpazarî Tekkesi, Ayas Ağa Külliyesi, Aydınoğlu Tekkesi, Azebler Namazgâhı, Aziz Mahmud Hüdâyî Külliyesi, Baba Haydar Camii ve Tekkesi, Bahariye Mevlevîhânesi, Bâlâ Külliyesi, Balat Camii Ve Tekkesi, Bandırmalizâde

Mehmet Bahaattin Bey'in diğer kızı Saffet Tanman'ın ablası Ayşe Hanım, Dr. Ahmet Kemalettin Bey ile evlenmiş ve bu evlilikten Lale Önge ve Mehmet Yılmaz Önge dünyaya gelmiştir. Mimar ve sanat tarihçisi olan Prof. Dr. Mehmet Yılmaz Önge (D.1935-Ö.1992), Afyon, Amasya, Ankara, Tokat, Eskişehir, Antalya, Erzurum, Karaman, Sivas, Konya, İzmit ve daha pek çok şehirdeki cami, han, hamam, çeşme, türbe restorasyon projelerinin çiziminde çalışmış, bir çok tarihi eserin onarımında emeği geçmiştir.³⁷ Ayrıca *Divriği Ulu Camii ve Darüşşifasının 750. Yıldönümü Hatıra Kitabı*,³⁸ *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*³⁹ ve *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları*⁴⁰ isimli kitapları kaleme almıştır. Yılmaz Önge, tarihî vakıf eserlerimizin tespiti, korunması, tanıtılması ve restorasyonu gibi konulara hayatını adanmış bir âbide şahsiyettir.⁴¹

Mehmet Bahaattin Bey'in diğer kızı Seramik sanatçısı Şahika Hanım, 1944'te yedi dil bilen, bir filolog, etnograf, şair ve hünerli bir ressam olan Prof. Dr. Hüseyinzade Ali Turan'ın (1864-1940)⁴² oğlu Ressam ve Heykeltıraş Selim Turan (1915-1994) ile evlenmiştir.⁴³

Osman Vehbi Efendi'nin diğer oğlu Mehmet Refi Efendi ise Hâilil Hâlid Bey'in babasıdır. Hâilil Hâlid Bey, Osmanlı Devleti'nin son döneminde yetişmiş ve Cumhuriyetin ilk yıllarına ulaşmış aydınlarımızdandır. Fakat bugün ülkemizde pek fazla tanınmamaktadır. Hâlbuki o yaşadığı dönemin önemli siyaset ve bilim adamlarından birisidir. Uzun yıllar Batı Avrupa ülkelerinde bulunması sebebiyle Avrupa siyasetini yakından tanımaktadır. Gayretleri sonucunda Cambridge Üniversitesi kadrosuna girmeyi başarmış

Tekkesi, Bayram Paşa Külliyesi, Beşiktaş Mevlevihânesi, Cemâlîzâde Tekkesi, Cihanoğlu Külliyesi, Çakır Ağa Konağı, Çorlulu Ali Paşa Külliyesi, Dânişmendîler / 2. Bölüm: Mimari, Dârülhadis / 3. Bölüm: Mimari, Dârülhadis Camii, Dârülkurrâ / 2. Bölüm: Mimari, Demir Baba Tekkesi, Divan Edebiyatı Müzesi, Divanhâne, Dönme Dolap, Drağman Külliyesi, Ebürriżâ Tekkesi, Edebâli Zâviyesi, Emîr Buhârî Tekkesi, Emîr Buhârî Tekkesi, Emir Hanı, Emîr Sultan Külliyesi, Ertuğrul Gazi Camii Ve Türbesi, Fâtih Paşa Camii, Fenâi Ali Efendi Tekkesi, Fethi Ahmed Paşa Yalısı, Galata Mevlevihânesi, Gedik Ahmed Paşa Külliyesi, Geyikli Baba Külliyesi, Gülhane Kasrı, Gümüşhânevî Tekkesi, Güzelce Mahmud Paşa Çeşmesi, Hâcet Penceresi, Hacı Bayrâm-ı Velî Külliyesi, Hacı Bektâş-I Velî Külliyesi, Hacı Hâilil Paşa Medresesi, Hâla Sultan Tekkesi, Hâlvethâne, Hankah / 2. Bölüm: Mimari, Hasîrîzâde Tekkesi, Hırka-İ Şerif Camii, Himmet Efendi Tekkesi, Hindîler Tekkesi, Hücre, Hüsameddin Uşşâkî Tekkesi, Hüsrev Paşa Külliyesi, Kâdirihâne Tekkesi, Kalenderhâne, Karamanoğulları / 2. Bölüm: Mimari, Kasımpaşa Mevlevihânesi, Kasr-ı Hümâyün, Kuşadalı Tekkesi, Mahfil, Mârifî Tekkesi, Mehmed I Medresesi, Merkez Efendi Külliyesi, Mesnevihâne Tekkesi, Murad Molla Külliyesi, Nasûhî Tekkesi, Nûreddin Cerrâhî Tekkesi, Oğlanlar Tekkesi, Özbekler Tekkesi, Piyâle Paşa Külliyesi, Resmî Tekkesi, Rifâi Âsitanesi, Saruhanoğulları / 2. Bölüm: Mimari, Selâmi Ali Efendi Tekkesi, Selâmi Efendi Tekkesi, Selimiye Tekkesi, Selsebil, Sivâsî Tekkesi, Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi, Süleyman Paşa Camii Ve Türbesi, Süleymaniye Külliyesi, Şahkulu Sultan Tekkesi, Şeyh Murad Tekkesi, Şeyhülislâm Mustafa Efendi Tekkesi, Tâhir Ağa Tekkesi, Tekke / 2. Bölüm: Mimari, Ulucami / 35. Bölüm: Manisa Ulucamii, Ümmî Sinan Tekkesi / 1. Bölüm, Ümmî Sinan Tekkesi / 2. Bölüm: Şehremini Ümmî Sinan Tekkesi, Üsküdar Mevlevihânesi, Yahyâ Efendi Külliyesi, Yâkub Paşa Tekkesi, Yâvedûd Tekkesi, Yenikapı Mevlevihânesi.

³⁷ Haşim Karpuz, "Mehmet Yılmaz Önge", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 34: 85.

³⁸ Derleyen: Yılmaz Önge-İbrahim Ateş-Sadi Bayram, **Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası**, (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Emel Matbaası, 1978).

³⁹ M. Yılmaz Önge, **Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları**, (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1995).

⁴⁰ Yılmaz Önge, **Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları**, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997).

⁴¹ Sadi Bayram, "Hayatını Vakıflara Vakfeden Y. Mimar Mühendis Prof. Dr. Yılmaz Önge", **Restorasyon Yıllığı Dergisi**, 11 (2015): 94-104.

⁴² Yavuz Akpınar, "Ali Turan", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, (Ankara: TDV Yayınları, 2012) 41: 408.

⁴³ Necmi Dönmez, "Görünenin Ötesi Selim Turan'ın Tez-Antitez-Sentez'e Dayalı Sanat Serüveni", **Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi**, (2017): 15.

Selim Turan]

2- Mehmet Tefvik Efendi'nin İlim Dünyasına Katkıları/Eserleri

A. Arap Dili ve Belâgatına Dair Eserleri

Behçetü't-Tarf fi İlmi's-Sarf:⁴⁶ Maarif Nezaretinin ruhsatıyla 1308/1890'de İstanbul'da basılan eser 238 sayfadır. Sarf ilmine dair konuları fasıllar hâlinde ele alan *Behçetü't-Tarf fi İlmi's-Sarf* adlı eser kitabın 76 sayfasını oluşturmakta olup Arapça olarak yazılmıştır.

Hediyetu's-Sıbyân: *Behçetü't-Tarf fi İlmi's-Sarf*'ın devamından başlayan risale, çocuklara yönelik olarak hazırlanmış ve sarfa dair konuları Harf Bâbı, İsim Bâbı ve Fiil Bâbı başlıkları altında ilgili kısımları ve devamında İ'lal, İbdal, İdgam gibi konuları müstakil başlıklarla inceleyen Osmanlıca bir eserdir.⁴⁷

İcmâlü İlmü'n-Nahv: *Hediyetu's-Sıbyân* adlı eserin devamında yer alan risale, isim, fiil, harf başlıkları altında âmiller, mebnilik, müreblık ve irap alametleri gibi nahiv konularını içermektedir.

Tuhfetu's- Sıbyân:⁴⁸ Çocuklara yönelik olarak hazırlanmış ve *İcmâlü İlmü'n-Nahv* isimli bölümün özeti mahiyetindeki bir risaledir.

B. Edebiyatla İlgili Eserleri

Kasâid-i Tefvik:⁴⁹ Mehmet Tefvik Efendi Kahire'de kadılık görevi esnasında 1283/1866 yılında *Dîvançe-i Tefvik* adıyla kendi şiir ve kasidelerinin yer aldığı bir eser bastırmıştır. Baskısının tükenmesi ve bazı dostlarının da isteği üzerine başka şiir ve kasideler de eklemek suretiyle genişletilmiş olarak 1304/1866 yılında Maarif Nezareti izniyle İstanbul Mehran Matbaasında *Kasâid-i Tefvik* adıyla yeniden bastırmıştır.⁵⁰ Eser 48 sayfadan ibaret olup son iki sayfasında müellifin biyografisi yer almaktadır.⁵¹

Vatan Kasidesi: Hâlep'te bulunduğu dönemde Sultan II. Abdülhamid için vatan redifli yazdığı kasidedir. Bu kasidesinde vatan sevgisini, padişahı ve vatana düşman olanları anlatır. Devrin diğer vatan şairlerinin yazdığı şiirlere nazaran umut, güven ve parlak hayaller içeren bir kasidedir. Kasidesinde, Padişah'a olan sevgi, güven ve bağlılığın en üst seviyede tutulduğu görülmekte ve vatanın değerinin padişahıtan dolayı arttığını belirtmektedir. Diğer vatan şiirlerindeki padişaha muhâlefetin aksine padişaha övgüler sunulmuştur. Bu kaside *Kasâid-i Tefvik*'e dâhil değildir ve 77 beyittir.⁵² Bu şiirde, "Vatan Şairi" namıyla bilinen Namık Kemal'in aksine Sultan II. Abdülhamit'ten sitayişle bahsetmiştir.⁵³

C. Tasavvuf ile İlgili Eserleri

⁴⁶ İBB, YRY_Osm_00181/03, 492.7 ŞEY 492.7 ŞEY 1308 H/1887-1888.

⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Muhittin Eliaçık, "Hâlvetiye-Şa'baniye Pîr-i Sânisî Çerkeşî Mustafa Efendi'nin Torunu Muhammed Tefvik Efendi ve Hediyetu's-Sıbyan Adlı Eseri", **I. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Veli Sempozyumu**, Kastamonu, 2, (2012): 179-186.

⁴⁸ İBB, OE_TK_02725/04, 492.72 ÇER 492.72 ÇER 1304 H/1887 1.

⁴⁹ İBB, Atatürk Kitaplığı, YRY_Osm_00181/04, 811.24 ÇER 811.24 ÇER 1304 H/1887 1.

⁵⁰ Mehmet Tefvik Efendi, **Kasâid-i Tefvik**, (İstanbul: Mehran Matbaası, 1866), 1

⁵¹ Mehmet Tefvik Efendi, **Kasâid-i Tefvik**, 1

⁵² Muhittin Eliaçık, "Çerkeşîzâde Muhammed Tefvik Efendi'nin Vatan Kasidesi", 57-58.

⁵³ Yeşil, "Çerkeşî Mehmet Tefvik Efendi ve Kasâid-i Tefvik'i", 24.

El-Levâihu'l-Kudsiyye fî Hakki Şeyhi'l-Ekber İbni'l-Arabî:⁵⁴ Mehmet Tevfik Efendi'nin İzmir'de bulunduğu esnada mukaddimesi Osmanlıca ve metin bölümünün Arapça olarak kaleme alındığı eser, "*İbnü'l-Arabî'nin Fazileti Hakkında Kudsî Parıltılar*" adıyla Türkçeye çevrilmiştir. Muhyiddin İbni Arabî ve Mevlana Celâleddin Rumî gibi büyükleri küfürle itham edici sözler söyleyen ve meşâyihin birbirine düşmesine sebep olan bir Kalender Dergâhının postnişinine yazılmış reddiye mahiyetinde bir eserdir. *Behçetü't-Tarfî İlmî's-Sarf* içerisinde yer almaktadır.⁵⁵

Resâilü mine't-tasavvuf:⁵⁶ Tasavvuf hakkındaki görüşlerini ifade ettiği eseridir.

D. Kelâm ve İslam Mezhepleri Tarihi ile İlgili Eserleri

Risâle fî Mâhiyeti'l-Ecsâm:⁵⁷ Arapça olarak kaleme alınan ve 4 sayfadan oluşan risalede cisimlerin mahiyeti anlatılmıştır.

Risâletü'l-Vücûb:⁵⁸ Arapça olarak yazılan bu risale 27 sayfadan oluşmakta ve eserin son bölümde tevbenin kabul olup olunmayacağı meselesinden de bahsedilmektedir.

Risâle fî Hudûsi'l-Âlem:⁵⁹ Arapça olarak hazırlanan risale 2 sayfadan oluşmaktadır. Mehmet Tevfik Efendi, Gazzâli ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin delilleriyle âlemin hâdis olduğunu ve Allah'tan başka kadim varlığın bulunmadığını ispatlanmaktadır.

Efâlü'l-İbâd: Arapça olarak hazırlanan risale 2 sayfadan oluşmaktadır. Kulların fiillerinin mahiyeti konusunda Maturidî görüşünü benimseyen Tevfik Efendi, Eşâri ve Mutezile gibi İtikadi İslam Mezhepleri'nin görüşlerini de açıklamaktadır.

Ta'zîmu's-sahâbe:⁶⁰ Sahabeye hürmet göstermenin vacip olduğunu, ayrıca onlara dil uzatmaktan sakınmak gerektiğini vurgulamıştır. Bu hususun bütün sahabe için gerekli olduğunu, özellikle Aşere-i Mübeşşere konusunda daha hassas olunması gerektiğini belirten müellif, daha sonra ashâbın faziletine işaret eden âyet ve hadisleri ele alarak incelemiştir. Sahabe arasında cereyan eden birtakım olayların izahı ve hâlli üzerinde duran müellif, bu konuları değişik eserlerden nakillerde bulunarak ele almaktadır. En çok nakilde bulunduğu eserler; *es-Savâiku'l muhrika*, *et-Temhid*, *el-Muvâfık*, *Tathîru'l-cenân* ve *'l-lisân* gibi kelâmî eserlerdir. Hz. Ali ve Muaviye ile Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr arasındaki olaylar, Yezid ve Hz. Hüseyin olayı en çok işlediği konulardır. Bu hususta Ehl-i Sünnet'in görüşünü ön plana çıkarmaktadır.⁶¹

Tevbe Risalesi: Tevbenin kabulünün Allah'a vacip olup olmadığı konusunu ele alan bir eserdir. Bu eserin, Şeyhülislamlık bünyesindeki Tedkik-i Müellefât Heyeti'nce basımı onaylanmadığı için Mısır'da *Hamidiye* ismiyle bastırıldıktan sonra İstanbul'a getirmiştir ve bu yüzden de Tevfik Efendi hakkında tahkikat yapılmasına sebep olmuştur.⁶²

E. Felsefe ve Kelâm ile İlgili Eserler

⁵⁴ İBB, Atatürk Kitaplığı, OE_TK_02846, 297.7 ÇER 297.7 ÇER [t.y.] 1.

⁵⁵ Yücer, "Bir İbni Arabî Müdafaası", 331-351.

⁵⁶ İBB, Atatürk Kitaplığı, OE_Arp_1642 pro, 1305 H/1887-1888.

⁵⁷ Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi Eki, Kayıt No: 4656, vr. 45-49, Arapça.

⁵⁸ Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi Eki, Kayıt No: 4653, vr. 1-13, Arapça.

⁵⁹ Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi Eki, Kayıt No: 4657, vr. 43-44.

⁶⁰ Eserin yazma nüshası için bk. Süleymaniye Kütüphanesi, Nuri Arlasez, nr. 236.

⁶¹ Yücer, "Bir İbni Arabî Müdafaası", 331-351.

⁶² BOA, Y.PRK, 5/19; MŞH, EO, 253/81; 333/30; 103/47.

Risâle fi Mahiyeti'l-Mümkin ve'l-Mec'ûle:⁶³ *Behçetü't-Tarf fi İlmi's-Sarf* adlı eserin 190-195. sayfaları arasında yer alan varlığın mahiyeti hakkında yazılmış Arapça bir risâledir. Risale, kulun mesuliyeti, kader, cebir, nefsü'l-emr gibi kelâmî ve felsefî tartışmalı meselelere cevap ve çözüm aranmaktadır.⁶⁴

Risâle fi'l-Akl: *Behçetü't-Tarf fi İlmi's-Sarf* adlı eserin 195-203. sayfaları arasında bulunan aklı kullanmanın zorunluluğu ve akıl yürütmeye duyulan ihtiyacı anlatan Arapça bir risaledir.

Gâyetü'l-Beyân fi İlmi'l- Mizân:⁶⁵ Osmanlıca olarak kaleme alınan risale, Maarif Nezaretinin 391 numaralı izniyle 1889'da basılmıştır. Eser, mantık, felsefe ve kelâm konularını ele almaktadır.

F. Akâid ve İbadet ile İlgili Eserler

Meziyyet-i İslamiyye:⁶⁶ Mehmet Tevfik Efendi'nin Meclis-i Meşâyih Nazırı iken 1889'da Maarif Nezareti ruhsatıyla Dersaadet Mahmutbey Matbaasında bastırıldığı bu eser, itikat, ibadet, ahlak ve muamelat konularını muhtelif bahisler ve fasıllar hâlinde işlemektedir.

Miftâhu'l-Akaid:⁶⁷ İstanbul Kadılığı görevi esnasında Osmanlıca olarak kaleme aldığı mecmuanın *Behçetü't-Tarf fi İlmi's-Sarf* baskısının 162-190. sayfaları arasında olan risale Osmanlıca kaleme alınmış, itikad ve ibadet olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. İtikad bölümünde altı iman esası anlatılmış, ibadet bölümünde ise namaz, oruç, zekât ve hac gibi bedeni ve mali ibadetlerin hükümlerine dair bilgiler sunulmuştur. İmâmet'e dair bir bahisle de eser sona ermektedir.

Risâle fi Hakki Fâkit-i Vakti's-Salâh: Mehmet Tevfik Efendi, bu risalede namazın ehemmiyeti ve vücûbiyetine dair delilleri açıklarken, namazı kaçırın veya önemsemeyenlere yönelik de pek çok kınayıcı azaptan ve korkutucu hükümlerden bahsetmektedir. Yine *Behçetü't-Tarf fi İlmi's-Sarf* adlı eserin 204-211. sayfaları arasında yer alan bu eser de Arapçadır.

Bu eserlerden ayrı Harputi'nin *Nakdü'l-Kelâm fi Akaidi'l-İslâm* adlı eserine tenkit ve tashihine dair risale ile şahitlik konusunda yazdığı risale de *Behçetü't-Tarf fi İlmi's-Sarf* isimli eserin devamında bulunmaktadır.

Ayrıca *Risâle fi's-Saade ve'r-Rakâbe*,⁶⁸ *Risâle fi'l-İmân*,⁶⁹ *el-İtkan fi tahkiki'l-iman*,⁷⁰ *Şerh-i Akâid-i Nesefti tercümesindeki sehv ve hatalara dâir risale*,⁷¹ *Risale keyfiyyetü salatün ma-kad vakaat mine'l-evkate'l-hams*,⁷² *Risaletü'l-Hamidiyye*,⁷³ *Mecmua-i Fevâid*,⁷⁴ *Terceme-i Mişkâti'l-Envar fi Letâifi'l-Ehbar*,⁷⁵ *Mecmûa-*

⁶³ İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, nr. 5244.

⁶⁴ Yasin Apaydın, "Çerkeşşeyhîzâde Mehmed Tevfik Efendi'nin Mâhiyetin Mec'ûliyeti Meselesine Dair Risalesi: İnceleme ve Tahkik", *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi*, 2/1(Haziran/ June 2019):1-30.

⁶⁵ İBB, Atatürk Kitaplığı, YRY_Osm_00181/02, 297.4 ŞEY 297.4 ŞEY 1306 H/1889 1.

⁶⁶ İBB, Atatürk Kitaplığı, OE_TK_00587, 297.4 MEH 297.4 MEH 1307 H/1890 1.

⁶⁷ İBB, Atatürk Kitaplığı, OE_TK_02725/07, 297.4 ÇER 297.4 ÇER 1301 H/1884 1.

⁶⁸ Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi Eki, Kayıt No: 4658, vr. 41-43, Arapça.

⁶⁹ Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi Eki, Kayıt No: 4654, vr. 28-40, Arapça.

⁷⁰ İBB, Atatürk Kitaplığı, OE_TK_01301, 297.4 TEV 297.4 TEV 1311 H/1893 1

⁷¹ İBB, Atatürk Kitaplığı, OE_TK_02725/08, 297.4 ÇER 297.4 ÇER [t.y.] 1

⁷² İBB, Atatürk Kitaplığı, OE_Arp_1458, 1305 H/1887-1888.

⁷³ İBB, Atatürk Kitaplığı, OE_Arp_1005, 297.84 MEH.R 297.84 MEH.R 1310 H. 1.

⁷⁴ İstanbul Üniv. Merkez Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü Kayıt nr. 6942.

⁷⁵ Gazali, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi Bölümü, Kayıt No: 57449, Osmanlıca.

*i Fezâil, Tahkîk-i İdrâkât, Risâle fî Kabûli't-Tevbe,*⁷⁶ *Risâle fî'l-mantık,*⁷⁷ *Risâle fî Men Teessera'l-Harâre ve'r-Rehâve ve'l-Heyecân,*⁷⁸ *Risâle fî'l-Kelâm*⁷⁹ isimli eserleri de bulunmaktadır.⁸⁰

3- Mehmet Tevfik Efendi'nin Kelamî Görüşleri

Mehmet Tevfik Efendi, İslam inanç esaslarını konu edinmesi açısından oldukça önemli bir yere sahip Kelam ilmiyle de yakinen ilgilenmiş ve bu alanda *Risâle fî Mâhiyeti'l-Ecsam,*⁸¹ *Risâletü'l-Vücub,*⁸² *Risâle fî Hudûsi'l-Âlem, Efâlü'l-İbâd, Ta'zîmu's-sahâbe,*⁸³ *Tevbe Risalesi* isimli eserlerini kaleme almıştır. Aynı zamanda bu eserlerin basılması için yoğun çaba sarf etmiştir.

Kelam ilminin metot ve muhtevasında bir takım yeniliklerin yapılmasına ihtiyaç duyulduğu bir dönemde, Mehmet Tevfik Efendi de bu gelişmelere ve felsefî akımlara kayıtsız kalmamıştır. Mezhepçiliğin zayıfladığı ve tenkit geleneğinin değer kazandığı bu dönemde Tevfik Efendi, kolay ve anlaşılabilir bir üslupla yazdığı risaleleri ile döneminin kelamî ve akidevî konulardaki sorunlarına cevaplar vermiştir.

Mehmet Tevfik Efendi'nin Kelam Eserlerinin Basım Süreci

15 Nisan 1889'da Tedkik-i Müellefât Encümenine başkan tayin edilen Mehmet Tevfik Efendi, dinî eserlerin basımını denetlerken bir yandan da kendisi eserler yazmaya devam etmiştir.

Dini içerikli eserlerin basım ruhsatı başvuru süreci, eserin adı, müellifi, muhtevası, yayımlanıp yayımlanamayacağı, yayımlanamayacaksa gerekçesi ile ilgili detayları Meşihat Arşivi'ndeki Tedkik-i Müellefât Heyeti'ne ait defter ve belgelerde bulmak mümkündür. Bu hususta Mehmet Tevfik Efendi'nin eserlerinin basım serüveni Tetkik-i Müellefât Heyeti'nin kararlarına şu şekilde yansımıştır:

Mehmet Tevfik Efendi'nin "*el-İtkân fî Tahkîki'l-imân*" isimli eserinin tetkiki neticesinde, bu eserin istifade edilebilir olması ve muhtevasında dinî esaslara muhâlif bir durumun görülmemesi üzerine basımına ruhsat verilmiştir.⁸⁴ Şimdi Mehmet Tevfik Efendi ile Tetkik-i Müellefat Heyeti arasındaki yazışmalara bakâlim:

1.Belge

Hüve

Huzûr-ı Âli-i Hazret-i Fetvâ-penâhi'ye

⁷⁶ Fatih Sona, "Çerkeşşeyhizade Muhammed Tevfik Efendi'nin Nasihatnamesi", **Çankırı'nın Manevi Mimarları, Sempozyum Bildirileri**, Çankırı (2017): 106.

⁷⁷ İBB, Atatürk Kitaplığı, OE_TK_02725/01, 160 ÇER 160 ÇER 15 Rebiülevvel 1295/19 Mart 1878.

⁷⁸ Mehmet Tevfik, **Risâle fî Men Teessera'l-Harâre ve'r-Rehâve ve'l-Heyecân**, (İstanbul: Mahmutbey Matbaası, 1308).

⁷⁹ İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüp. Arapça Yazmalar, Kayıt nr. 1342.

⁸⁰ Kurtuluş Öztürk, **Cambridge'de Bir Türk Eğitimci (Hâlıl Hâlıt Bey: 1869-1931)**, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2005), 13.

⁸¹ Atif Efendi Kütüphanesi, Atif Efendi Eki, Kayıt No: 4656, vr. 45-49, Arapça.

⁸² Atif Efendi Kütüphanesi, Atif Efendi Eki, Kayıt No: 4653, vr. 1-13, Arapça.

⁸³ Eserin yazma nüshası için bk. Sülûleymaniye Kütüphanesi, Nuri Arlasez, nr. 236.

⁸⁴ MŞH, EO, 396/28; MŞH, nr. 1784, s. 71: Çerkeş Şeyhizade Tevfik Efendi'nin telif edip incelenmek üzere havale edilen *El-İtkân fî Tahkîki'l-İman* adlı risalenin istifadeye değer eserlerden olduğunun Maarif Nezareti'ne bildirilmesine dair Tetkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyye'nin kararı.

Mar‘ûz-ı dâ‘i-i dirîneleridir ki

Leffen takdim kılınan el-İtkân fi Tahkîki’l-imân nâm risâle-i âcizânemin berâ-yı tedkîk Tedkîk-i Müellefât Heyetine havâle buyrulması bâbında ferman hazret-i veliyyü’l-emrindir.

Fî 25 Cemâziyelâhir sene 1309/26 Ocak 1892

Ed-dâ‘i Çerkeş Şeyhizâde Tevfik

2.Belge

Hüve

Huzûr-ı Âli-i Hazret-i Fetvâ-penâhi’ye

Numara 55

Sudûr-ı izâmdan Çerkeş Şeyhizâde semahatlü Tevfik Efendi hazretleri tarafından telif olunup berâ-yı tedkîk havale buyrulan el-İtkân fi Tahkîki’l-imân risâle-i mezkûre şâyân-ı istifade âsârdan olmasına mebni tab‘ ve neşri hususunun Maarif Nezaret-i Celilesi’ne izbâr buyrulması tezekkür kılındı.

Ferman hazret-i veliyyü’l-emrindir.

Fî 3 Receb sene 1309/2 Şubat 1892

Bâb-ı Fetvâ Tedkîk-i Müellefât

Mehmet Tevfik Efendi’nin “Meziyet-i İslamiye” isimli eseri de “âsâr-ı makbûle”den görülmüş ve basımına ruhsat verilmiştir.⁸⁵

Bihî

Huzur-ı Sâmi-i Hazret-i Fetvâ-penâhi’ye

Numara: 15

Mücebince müzekkire

Çerkeş Şeyhizâde semahatlü Mehmet Tevfik Efendi hazretleri tarafından telîf edilip berâ-yı tedkîk havâle buyrulan Meziyet-i İslâmiyye nâm kitâb mütâla‘a olundu. Mezkûr kitâb şâyân-ı tab‘ ve neşr âsâr-ı makbûleden bulunmuş olmağla keyfiyetin Maarif Nezâret-i Celilesi’ne izbâr buyrulması tezekkür kılındı.

Fermân hazret-i veliyyü’l-emrindir.

Fî 23 Zilhicce sene 1306/20 Ağustos 1889

⁸⁵ MŞH, EO, 253/81.

[Mühür] Bâb-ı Fetvâ Tedkik-i Müellefât Encümeni

Hülâsa: 1291

Ancak Mehmet Tevfik Efendi'nin Tedkik-i Müellefât Heyeti'nde başkan olması bu izin her zaman çıkacağı anlamına gelmemiştir. Özellikle "Tevbe Risalesi"ndeki "Tevbenin kabulünün Allah'a vacip olması" ifadesi kelâmî açıdan epey tartışılmış ve kurul üyelerinden Yahya Reşid Efendi, Mehmet Hâlis Efendi ve Ali Rıza Efendi "li-enne't-tevbe kabulühâ vâcibun alallâhi teâla" ibaresi eserden çıkarılmadıkça basılmasının uygun olmadığını ifade etmişlerdir. Eserde geçen "tevbenin kabulünün Allah'a vacip olması" mutezili düşünceyi hatırlattığından kurul üyeleri eserin basılmaması konusunda ısrarcı olmuşlardır. Ancak Tevfik Efendi, eserini bastırma konusunda oldukça kararlı davranmış, geri adım atmazarak eserini "Hamidiye" ismiyle Mısır'da bastırıp İstanbul'a getirmiştir.

Durumun haber alınması üzerine Tedkik-i Müellefât Heyeti'nin izni alınmadan eserin dağıtımına başlanması, Tevfik Efendi hakkında tahkikatın yapılmasına sebep olmuştur.⁸⁶ Bu yazışmaların ve Mehmet Tevfik Efendi'nin savunmasının detayları şu şekildedir:

1.Belge: *Mehmet Tevfik Efendi'nin Tevbe risalesinin basıma müsaade etmedikleri için heyet üyelerinin cezalandırılmalarını Şeyhülislamıktan talebine dair şikâyet dilekçesi.*

Hüve

Makâm-ı Sâmi-i Cenâb-ı Fetvâ-penâhi'ye

Ma'ruz-ı dâ'i-i dirîneleridir ki

Mezheb-i Matûridi'yi bazı eşâ'ireden tefrik ve vüs'at-i rahmet-i İlâhiyi i'lam ile bir takım müznibini tesrîr etmek ve bu bâbda makâm-ı hilâfet-i kübrâya hayır dua aldırma niyet-i hâlisasıyla bu kere telif ettiğim Arabiyyü'l-ibâre risâle-i âcizide matbu' ve gayr-i matbu âleme münteşir ve el-yevm aktâr-ı cihânda ta'lim ve tedris olunan kütüb-i tefâsir ve ehâdis ve kelâmiyye ve usûl-i fıkıhtan olup men'-'i neşri mahâl olan âsâr-ı selef ve hâlefde mezkûr olarak sarâhaten mutezileyi red ve vücûb-ı va'ideynin zât-ı bâriye isnâdının sıhhatini mübeyyin olan "kabûlü't-tevbe vâcibun alallah lakin lâ aklen kemâ zehebet ileyhi'l-mutezile bel sem'an ve va'den" kelâm-ı sıhhat-encâmını nakl ve beyân etmiştim. Reisi bulunduğum Tedkik-i Müellefât Encümeni Azasından faziletli Yahya ve mekremetli Hâlis efendiler ve onlara teb'iyetle mekremetli Rıza Efendi asl-ı mesele olan vücûb-ı va'di ve va'deynin zât-ı bâriye istinadının sıhhatini inkârıyla beraber Mutezileyi red ve vücûb-ı vadide sarîh bulunan kazıyye-i mezkûre-i gayr-i muzırreden "Lakin lâ aklen kemâ zehebet ileyhi'l-Mutezile bel sem'an ve va'den" kaydını bi'l-iskât bâki kalıp mezheb-i itizâleyi müş'ir olan kabulü't-tevbe vâcibun alallah fıkrasını ibkâ ve âyende dâ'ilerine azv u isnâd eyledikleri mûmâ-ileyhimin yedimde mevcûd olan varaka-i memhûreleriyle müsbit olmağla bu bâbda yalnız hisse-i âcizâneme isâbet

⁸⁶ MŞH, EO, 333/30; BOA, Y.PRK, 5/19; Meşihat Arşivi, defter nr. 1784, s. 87 ve 94: Çerkeş Şeyhîzade Mehmed Tevfik Efendi'nin tevbe hakkında kaleme aldığı ve incelenmek üzere havale ettiği risalesinde yer alan "tevbenin kabulünün Allah üzerine vacip oluşu" maddesine muvafakat olunmadığı kaydıyla basılmasında bir beis olmadığına dair Tetkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyye'nin kararı ve Çerkeş Şeyhîzade Tevfik Efendi'nin derlediği *Tevbe Risalesi* hakkında Fetvahâne tarafından havale edilen mütalaa.

eden ber-vech-i muharrer ikrardan dolayı mûmâ-ileyh Yahya ve hususıyla kadem-i âlem mu'tekad-ı sahihi olduğunu musırran iddi'â edip muahharan kavlı-i mezkûrdan tövbe ettiğini beyân eden mekremetlü Hâlis Efendiler ve onlara tâbi' olan mûmâ-ileyh Rıza Efendi'nin her hâlde mazhar-ı mücâzât olmalarını musırran iddi'a ederim.

Ol bâbda ver her hâlde emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 27 Cemâziyelevvel sene 1310 ve 5 Kânûn-i evvel sene 1308/17 Aralık 1892

Ed-dâ'i Çerkeş Şeyhizâde

[Mühür] es-Seyyid Mehmet Tevfik

2. Belge *Tedkik-i Müellefat üyelerinden Yahya Reşid, Mehmet Hâlis ve Ali Rıza efendilerin "tevbenin kabulünün Allah'a vacip'tir" ifadesinin bulunması nedeniyle basımını caiz görmediklerine dair ifadeleri.*

Hüve

Risâle-i mezbûrede iddi'â olunan "vücûbu kabulü't-tevbe alallah" kaziyesine tettebbu' ettiğim kütüb-i mu'tebereye muvafık bulamadığım cihetle tasdik ve kabulüne muvâfakat edemeyeceğim arz olunur. Ed-dâ'i Yahya Reşid

"Vücûb alallah" meselesine kâil olamadığımdan ve itlâkına cüret edemediğimden işbu risâlenin kabulü cihetine gidemeyeceğimi şerh ve arz ederim. Ed-dâ'i Mehmet Hâlis

"li-enne't-tevbe kabulühâ vacibun alallahi teâla" kaziyyesi ihrâc olunmadıkça tasdik edemeyeceğimi müş'ir işbu mahâlde şerh verildi. Ed-dâ'i Ali Rıza

Mehmet Tevfik Efendi'nin kalam eserinin basımıyla ilgili yapılan tahkikat ve Tevfik Efendi'nin hakkındaki ithamlara cevabı ise şu şekildedir:⁸⁷

1. Belge *Mehmet Tevfik Efendi'nin Tevbe risalesini Mısır'da bastırması sebebiyle hakkında yapılan tahkikat*

Hüve

Bâb-1 Fetvâ

Dâire-i Meşihat

Bi'l-vâsıta tebliğ buyrulan emr u irâde-i hikmet ifâde-i Hazret-i Hilâfet-penâhileri mantûk-ı münifi üzere Tedkik-i Müellefat Reisi Tevfik Efendi celb ile tevbe hakkında yazmış olduğu risale Tedkik-i Müellefat Heyetince tab'ı tensib olunmamış iken Mısır'a gönderilerek tab' ettirilmesinde sebep ve maksat ne idüğü ve kimlerin vâsıtasıyla tab' ettirildiği ve bâ-husus nâm-ı mes'adet-ittisâm-ı hümâyûna nisbetle "Hamidiye" tesmiyesine tasaddi ve ...sebebi birer birer sual ve istizah olundukta verdiği ecvibeyi nâtik varaka-i mahtûmesi manzûr-ı âli-i veli-ni'met-i azamîleri buyrulmak üzere melfûfuyla leffen ve risâle-i

⁸⁷ BOA, Y.PRK_MŞ, 5/19.

mezkûrenin vâsita-i tab‘ı olup bi‘l-celb isticvâb olunan tekâyâ Müfettişi Muhtar Efendi'nin varaka-i cevâbiyyesi dahi ma'an arz ve takdim kılındı.

Risâle-i mezkûre münderecâtı mesâil-i diniyyeden ibâret olup ancak müşârün-ileyhin taht-ı riyâsetinde bulunan bir heyet-i resmiyyece tab‘ında ihtilâf-ı ârâ vuku‘uyla ruhsat-ı resmiyye verilmemiş iken Mısır'a kadar gönderilerek tab‘ ve neşrine ve bilâ-istizân nâm-ı nâmi-i Hazret-i Hilâfet-penâhilerine nisbetle tevsîmine cüret edilmesi hâiz olduğu sıfat-ı ilmiyye ve muktezâ-yı ubudiyete münâfi ve takdir-i derecâtı her hâlde menût-ı rey-i zerrîn-i ilhâm-karîn-i âli olmağla ol bâbda ve kâtibe-i ahvâlde emr u fermân veliyyü'l-emr ve'l-ihsân efendimiz hazretlerindir.

El-abdü'd-dâ'i Şeyhülislam Mehmet Cemalettin

El-abdü'd-dâ'i Müsteşar İbrahim Hakkı

2. Belge

Hüve

Huzûr-ı Âli-i Hazret-i Meşihat-penâhiye

Numara 37

Tövbe hakkında kaleme almış oldukları risalenin li-ecli't-tedkîk Tedkik-i Müellefat Heyetine havalesine dair Şeyhizâde Semahatlı Mehmet Tevfik Efendi hazretleri tarafından bi't-takdim havâle buyrulan melfuf arzuhâl risâle kıraat ve mütâla'a olundu.

Mezkûr risâlede beyân olunan “Li-enne't-tevbe vâcibün alallahi te'âla” kaziiyyesi “lakin lâ aklen kemâ zehebe ileyhi'l-Mutezile bel sem'an ve va'den” kaydıyla mukayyed olduğu cihetle tabında bir beis olmadığıнын müşârün-ileyhe tefhimiyle taleb buyurdıkları hâlde keyfiyetin Maarif Nezaret-i celilesine izbâr buyrulması bâbında emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 11 Rebî'ülahir sene 1310

Ed-Dâ'i Süleyman Sırrı

Ed-Dâ'i Ahmet Nazif

Risale-i mezbûrede iddi'a olunan “vücûb-ı kabülü't-tevbe alellah” kaziiyyesini tetebbu' ettiğim kütüb-i mu'tebereye muvafik bulamadığım cihetle tasdik ve kabulüne muvafakat edemeyeceğim arz olunur.

Ed-dâ'i Yahya Reşit

“Vücûb-ı alellahi Teâlâ” meselesine kâil olamadığımdan ve ıtlâkına cüret edemediğimden işbu risâlenin kabulü cihetine gidemeyeceğimi şerh ve arz ederim.

Ed-dâ'i Mehmet Hâlis

li-enne't-tevbe kabulühâ “vâcibun alellahi Teâlâ” kaziiyesi ihrâc olunmadıkça tasdik edemeyeceğimi müş'ir iş bu mahâlle şerh verildi.

Ed-dâ'i Ali Rıza

3. Belge *Mehmet Tefik Efendi'nin Tevbe risalesini Mısır'da bastırması sebebiyle sadaretten hakkında tahkikat yapılması talebi.*

Bihi

Yıldız Saray-ı Hümayunu

Başkitâbet Dairesi

Meclis-i Tedkik-i Müellefat Reisi Tefik Efendi tarafından telif edilip meclis-i mezkûrca resmen mahzur mütalaa edilerek tasdik edilmeyen risaleye efendi-i müşârün-ileyh cânibinden *Hamidiye* ismi verilerek ve Mısır'a gönderilerek orada tab ettirildiği ve buraya celb edilen nüsh-ı matbuasından bir takımının dağıtılmış ve bir takımının dahi dağıtılmak üzere bulunmuş olduğu istihbar kılınmış olup ma'lûm-ı vâlâ-yı Meşihat-penâhileri üzere meclis-i mezkûrdan bi't-tedkik tasdik edilmeyen bir eser veya telifin tab ve neşri nizâmen memnu olduğu ve efendi-i müşârün-ileyh kazakerlik pâye-i celilini ihrâz etmiş kudemâ-yı dâiyân-ı saltanat-ı seniyyeden bulunduğu hâlde reisi olduğu meclis tarafından resmen mahzur mütâlâ'a edilerek tasdik edilmeyen bir eserini nâm-ı nâmi-i şâhâne ile tevsîm etmiş ve bunu Mısır'da tab' ettirerek neşr eylemesi bir politika maksadına mebni olmak dahi vârid-i hâtır kılınması şeref-sâdır olan emr u fermân-ı hümâyûn-ı Hazret-i Hilafet-penâhi iktizâ-yı âlisinden bulunmuş olmağla ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 27 Rebi'ülevvel sene 1311 fi 25 Eylül sene 1309

Serkâtib-i hazret-i şehriyâri

4. Belge

Meşihat'e tezkire-i hususiyye müsveddesi sureti

Tarih 27 Rebi'ülevvel sene 1311

Tarih-i Tebyizi fi 27 Rebi'ülevvel sene 1311 fi 25 Eylül sene 1309

Meclis-i Tedkik-i Müellefat Reisi Tefik Efendi tarafından telif edilip meclis-i mezkûrca resmen mahzur mütalâ'a edilerek tasdik edilmeyen risaleye efendi-i müşârün-ileyh canibinden *Hamidiye* ismi verilerek ve Mısır'a gönderilerek orada tab' ettirildiği ve buraya celb edilen nüsh-ı matbu'asından bir takımının dağıtılmış ve bir takımının dahi dağıtılmak üzere bulunmuş olduğu istihbar kılınmış olup ma'lum-ı vâlâ-yı Meşihat-penahileri olduğu üzere meclis-i mezkûrdan bi't-tedkik edilmeyen bir eser veya telifin tab' ve neşri nizâmen memnu' olduğu ve efendi-i müşârün-ileyh kazakerlik pâye-i celilini ihrâz etmiş kudemâ-yı

dâ'iyân-ı saltanat-ı seniyyeden bulunduğu hâlde reisi olduğu meclis tarafından resmen mahzur mütalaa edilerek tasdik edilmeyen bir eserini nam-ı nâmi-i şâhâne ile tevsîm etmesi ve bunu Mısır'da tab' ettirerek neşr eylemesi bir politika maksadını mütebenni olmak dahi vârid-i hâtır olmasıyla şâyân-ı dikkat mevâddan bulunduğundan bu bâbda olan ma'lumât ile cereyan eden muamelatın arz-ı atebe-i ulyâ kılınması şeref-sâdır olan emr u fermân hümâyûn-ı hazret-i Hilafet-penâhi iktizâ-yı âlisinden bulunmuş olmağla ol bâbda.

Mukâbele edilmiştir.

Kulları Mehmet Cevat

Kulları Kazım

Abd-i memlukları Süreyya

5. Belge

Hüve

Tedkik-i Müellefat Reisi Tevfik Efendi hazretlerinin Mısır'da tab' ettirmiş olduğu risalenin suret-i tab'ı hakkındaki ma'lumat-ı dâiyânem ber-vech-i âti arz ve beyân olunur.

Şöyle ki efendi-yi müşârün-ileyh bir kitab tab' ettireceğinden bahisle Mısır'da bildiğim bir matbaacı var ise beyan etmeğimi ifade edip dâ'ileri de Matbaacı Tûba nâm kimesneyi bildiğimi Dersaadet'te Şeyh İbrahim nâmında bir adamı olduğunu beyân etmemle bastıracağı kitabın bir formasını kaç bastıracağını suâl eyle demesi üzerine, merkûm Şeyh İbrahim'e suâl eylediğimde Mısır'a mektup yazıp alacağı cevabı bildireceğini ve yazdığı mektuba aldığı cevapta bin nüshasını üç Mısır lirasına basacağını söylemesine mebni ol vechle bin nüsha bastırıp yüz nüshasını Mısır'da dağıttırarak mütebâki dokuz yüz nüshasını Dersaadet'e gönderilip müşârün-ileyhe teslim olunmuştur.

29 Rebî'ülevvel sene 1311

Tekâyâ Müfettişi ed-dâ'i

[Mühür] Ahmet Muhtar

6. Belge

Hüve

Makam-ı Âli-i Meşihat-penâhiye

Şeref-vârid olan suâl-i şâhâneye ber-vech-i âti cevab verilir şöyle ki

Risâle-i âcizâneme *Hamidiye* tesmiyesinin sebebi kütüb-i sâirede hususıyla Beyrut'ta matbu olan Şeyh Cisir'in risalesinde olduğu gibi mücerred teberrük ve teyennümen maksadına mebni olup başka türlü bir maksadım yoktur.

Mısır'da tabı tekâyâ Müfettişi Muhtar Efendi vâsıtasıyla hoş-kadem matbaasında olduğu,

Mısır'da tab ettirilmesi bahsine gelince risale-i mezkûremiz Ebu Mansur Maturîdî ve Hasan Eşarî kullarını ve bir çok kütüb-i matbu'a-i tefâsiriyye ve ehâdisiyye ve usûliyye ve kelâmiyye ve sûfiyyede münderiç olub her türlü mehâzirden sâlim olan tövbenin kabulünün vücûb-ı âdi ve va'di ile vâcib olduğuna dair akvâl-i eimme-i diniyyenin cem ve telifinden ibaret olmasına mebni leffen takdim-i pîşgâh-ı âlileri kılınan dört aded suretten malûm-ı âli-i Meşihat-penâhileri olacağı vechle azasan mekremetlü Süleyman Sırrı ve faziletlü Hafız Ahmet Efendiler tasdik ve kabul ve diğer azadan mekremetlü Rıza ve faziletlü Yahya ve mekremetlü Hâlis Efendiler bu bâbda eimme-i dini teşhil ve tahkir ile beraber risâle-i mezkûrede vücûb-ı va'di muharrer deyu adem-i tasdikte bulunmaları üzerine risâle-i mezkûre makam-ı Meşihat'ten li-ecli't-tedkik Fetvahâne-i âliye havale buyrulmuş idi. Tövbenin kabulünün vücûb-ı vadi ile vâcib olduğuna dair akvâl-i eimmede mahzur olmadığı oradan fi 5 Şaban sene 1310 tarihiyle muvarrah müzekkire ile beyan olunmuş iken tab'ının cevaz ve adem-i cevazına dair sekiz ay müddet içinde dâ'ilerine hitâben tebligât-ı resmiyye icrâ olunmadığı hâlde bi-aynihi mesele-i mezkûreyi hâvi olan Muhyiddin-i Arabî hazretlerinin Tercüman-ı Eşvâk nâm kitâbını risâlemizin adem-i tasdikinde ısrar eden azâ-yı mûmâ-ileyhimin tasdikleri üzerine derhâl muâmele-i resmiyyenin icrâ buyrulması bura matbaalarında her türlü mahzurdan sâlim olan risâlemizin adem-i tab'ı tarafı müstelzem olduğu âşikâr olmağla ber-vech-i maruz menkulün anhu kütüb-i matbuai mutebere olduğuna ve Fetvahâne-i âliden musaddak bulunduğuna ve tövbenin gayr-i merdûd olduğunu hâlka ilân müte'addide hâdis-i Nebeviyye ile sâbit idüğüne binâen tebşîrât-ı Kurâniyye ve ehâdisiyyeden benim gibi pür-günah olan ibâd-ı müslimîni hissedâr etmek ve zaman-ı şâhânedede eimme-i müşârün-ileyhimin yâver-i ağıyâra karşı pâyimâl olan nâmuslarını ikmâl eylemek niyet-i hâlisasıyla eczâ-yı memalik-i şâhânededen olan Mısır-ı Kahire'de sâirlerinin müellefâtı misillü tabına mecburiyet hâsıl olduğu ma'ruzdur.

Ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehu'l-emrindir.

Fi 29 Rebi'ülevvel sene 1311

Nâzır-ı Meclis-i Meşâyih ve Reis-i Meclis-i Tedkik-i Müellefât

[Mühür] es-Seyyid Mehmet Tevfik

7. Belge

Meşihat'e tezkire-i hususiyye müsveddesi

Tarih 27 Rebiülevvel sene 1311

Tarih-i Tebyizi fi 27 Rebiülevvel sene 1311 fi 25 Eylül sene 1309

Meclis-i Tedkik-i Müellefat Reisi Tevfik Efendi tarafından telif edilip meclis-i mezkûrca resmen mahzur mütala'a edilerek tasdik edilmeyen risaleye efendi-i müşârün-ileyh canibinden *Hamidiye* ismi verilerek ve Mısır'a gönderilerek orada tab' ettirildiği ve buraya celb edilen nüsa-ı matbu'asından bir takımının dağıtılmış ve bir takımının dahi dağıtılmak üzere bulunmuş olduğu istihbar kılınmış olup malum-ı vâlâ-yı Meşihat-penahileri olduğu üzere meclis-i mezkûrdan bi't-tedkik edilmeyen bir eser veya telifin tab'

ve neşri nizâmen memnu olduğu ve efendi-i müşarün-ileyh kazaskerlik pâye-i celilini ihraz etmiş kudemâ-yı dâ'iyân-ı saltanat-ı seniyyeden bulunduğu hâlde reisi olduğu meclis tarafından resmen mahzur mütalaa edilerek tasdik edilmeyen bir eserini nam-ı nâmi-i şâhâne ile tevsîm etmesi ve bunu Mısır'da tab' ettirerek neşr eylemesi bir politika maksadını mütebenni olmak dahi vârid-i hâtır olmasıyla şâyân-ı dikkat mevâddan bulunduğundan bu bâbda olan ma'lumât ile cereyan eden muamelatın arz-ı atebe-i ulyâ kılınması şeref-sâdır olan emr u fermân hümâyûn-ı hazret-i Hilafet-penâhi iktizâ-yı âlisinden bulunmuş olmağla ol bâbda.

Mübelliği Arif Bey, Müsevvid, Mübeyyiz Mehmet Cevat

SONUÇ

Hiz. Peygamber'in nesebine mensup Çerkeş Şeyhizâde Osman Efendi'nin oğlu olan Mehmet Tevfik Efendi, Osmanlı devletinin son dönemlerinde yaşamış, devletin çeşitli kademelerinde muhtelif görevler yapmış ve kıymetli eserler kaleme almış çok yönlü, müdekkik, velûd bir âlimdir.

Biyografisi, ilim serüveni, hizmet hayatı, ilim dünyasına katkıları ve Kelâm eserlerini ele aldığımız tebliğimizde Mehmet Tevfik Efendi'nin eserleri ve hizmetleriyle Çerkeşiler sülalesinin nâmını bir üst seviyeye çıkardığı görülmektedir.

Mehmet Tevfik Efendi'nin eserleri incelendiğinde dönemin siyasî, edebî, itikadî ve tasavvufî tartışma ve meselelerine kayıtsız kalmayarak birçoğuna cevap ve reddiye olmak üzere eser ve risaleler kaleme aldığı ayrıca Edebiyat, Tasavvuf, Akaid, Kelam, Mantık, Arap dili, Sarf, Nahiv alanında çocuktan yetişkine farklı yaş gruplarına yönelik eserler yazdığı ve yazı yazmayı hayatının vazgeçilmez bir parçası hâline getiren velûd bir müellif olduğu açıkça görülmektedir. Eserlerinin çoğunu Arapça olarak kaleme alması, Arap diline olan vukûfiyeti ve ilmiye geleneğine göre şerh, haşiye, izah ve talikat gibi yöntemleri benimsemesi ise medrese hocalığındaki ustalığını göstermektedir. Ayrıca klasik edebiyatın teknik ve kültürüne hâkim olan Mehmet Tevfik Efendi bu husustaki maharetini de kasidelerinde göstermiştir. Eser, risale ve kasidelerinde öğretici bir üslup kullanmıştır. Bazı eserlerinde tercüme-i hâlini/otobiyografisini yazmış olması hayatıyla ilgili sağlıklı bilgilere ulaşmamızı kolaylaştırmıştır.

Aktif ve canlı bir hizmet hayatının yanında yirmi dört talebeye icazet vermesi, ilmi birikimini gelecek nesillere aktarma noktasında da duyarlı olduğunu göstermektedir.

Mehmet Tevfik Efendi'nin soy ağacı incelendiği kudsî ve köklü bir ulema ailesine mensup olduğu gibi kendi nesebinden mimar, mühendis, edebiyatçı olmak üzere pek çok sahada alanında uzman kişilerin yetiştiği de tespit edilmiştir.

Mehmet Tevfik Efendi'nin hizmet hayatına bakıldığında devletin birçok ilmî kadrosunda, heyet ve komisyonlarda aktif olarak görev aldığı ayrıca bu görevlerindeki başarısından dolayı nişanlarla taltif edildiği görülmektedir.

Mehmet Tevfik Efendi, her ne kadar Tedkik-i Müellefât Encümeni Başkanı olsa bile eserleri heyet tarafından incelenmeden matbaaya gönderilmemiştir. Hatta heyetteki bazı azaların uygun görmemesi hâlinde bazı eserlerinin basımına müsaade edilmemiştir. Bu da bize Şeyhülislamlıktaki birimlerin yetki ve otoriteye karşı istismar edilmediğini ayrıca heyetin başkanına bile itiraz edilmesi oldukça demokratik ve üyelerin

fikirlerini açıkça ortaya koyabildiği ve ulemanın ulemayı denetlediği bir çalışma düzeninin olduğunu göstermektedir. Yalnız, Mehmet Tevfik Efendi'nin Kelam alanındaki eserini İstanbul'da bastıramadığında Mısır'da bastırmak suretiyle İstanbul'a getirtmesi, onun yapacağı işlerde oldukça kararlı, fikirlerinin arkasında duran kendinden emin birisi olduğunu göstermektedir.

Mehmet Tevfik Efendi'nin arazi meselesi sebebiyle kurulan komisyona başkan olarak görevlendirilmesi, onun toplum nezdinde “âkil, âdil, hatırı sayılır ve arabulucu” bir niteliğe sahip vasıflı biri olduğunu düşündürmektedir.

Meclis-i Meşâyih Nazırlığı yapması, toplumda tasavvufla ilgili olan gelişme, münazara ve tartışmaları takip ederek gerekli reddiyeleri yazması aslında tarikat ve tasavvufa verdiği değer bir göstergesidir.

Eserlerinin çoğunu Arapça kaleme alması, ilim diline vukûfiyetinin de bir nişanesidir. Eserlerinde âyet-i kerime ve hadis-i şeriflerden yaptığı iktibaslar temel islamî ilimlere olan hâkimiyetini göstermektedir.

Eserlerinde sadece soyut konuları değil, içinde yaşadığı toplumun temel dinamikleriyle ilgili ve toplumu sarsan olayları da ele alması etrafında olup biten olaylara karşı duyarlı bir âlim olduğunu göstermektedir.

Müderris, mutasavvıf, şair, edebiyatçı ve kelamcı kimliğiyle Mehmet Tevfik Efendi'nin eserleri tüm zamanlara ışık tutabilecek nitelikte bir şahsiyet olduğunu açıkça göstermektedir.

Sonuç olarak tebliğimiz, Safranbolu'da görev yapmış, Osmanlı ulemasını ilmî ve fikrî yönden derinden etkileyen, kelamî ve tasavvufî görüşleriyle temâyüz eden mutasavvıf, şâir çok yönlü bir âlimin portresini çizmesi açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV KAYNAKLARI

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi İbnü'l-emin, Ensâb, nr. 18, 19, 14; BOA, İ.DH. 893/71041, H-10-10-1300; BOA, BEO, 79/5896, H-07-03-1310; BOA, Y.PRK, 5/19

İstanbul Müftülüğü, Meşihat **Sicill-i Ahvâl Dosyaları**, nr. 24/13, orijinal kayıt nr. 169a.

Arşivi,

İstanbul Müftülüğü, Meşihat I. Bölüm, defter nr. 57, s. 290-291; II. Bölüm defter nr. 1784, s. 71: defter nr. 1784, s. 87 ve 94

İstanbul Müftülüğü, Meşihat **Sicill-i Ahval defteri**, defter nr. 59, s. 29

Arşivi,

İstanbul Müftülüğü, Meşihat MŞH, EO, 333/30; MŞH, EO, 253/81; MŞH, EO, 396/28.

Arşivi,

İBB, Atatürk Kitaplığı, **YRY_Osm_00181/03**, 492.7 ŞEY 492.7 ŞEY 1308 H/1887-1888; **YRY_Osm_00181/04**, 811.24 ÇER 811.24 ÇER 1304 H/1887 1; **OE_TK_02725/04**, 492.72 ÇER 492.72 ÇER 1304 H/1887 1; **OE_TK_02846**, 297.7 ÇER 297.7 ÇER [t.y.] 1; **OE_Arp_1642** pro,

1305 H/1887-1888; **YRY_Osm_00181/02**, 297.4 ŞEY 297.4 ŞEY 1306 H/1889 1; **OE_TK_00587**, 297.4 MEH 297.4 MEH 1307 H/1890 1; **OE_TK_02725/07**, 297.4 ÇER 297.4 ÇER 1301 H/1884 1; **OE_TK_01301**, 297.4 TEV 297.4 TEV 1311 H/1893 1; **OE_TK_02725/08**, 297.4 ÇER 297.4 ÇER [t.y.] 1; **OE_Arp_1458**, 1305 H/1887-1888; **OE_Arp_1005**, 297.84 MEH.R 297.84 MEH.R 1310 H. 1; **OE_TK_02725/01**, 160 ÇER 160 ÇER 15 Rebiülevvel 1295/19 Mart 1878

Atıf Efendi Kütüphanesi,

Atıf Efendi Eki, Kayıt No: 4656, Varak Arası 45-49, Arapça; Kayıt No: 4653, Varak Arası 1-13, Arapça; Kayıt No: 4657, Varak Arası 43-44; Kayıt No: 4658, Varak Arası 41-43, Arapça; Kayıt No: 4654, Varak Arası 28-40, Arapça

Süleymaniye Kütüphanesi

Nuri Arlasez, no: 236; **İbrahim Efendi Bölümü**, Kayıt No: 57449, Osmanlıca.

İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi

Arapça Yazmalar, Kayıt No: 1342

B. YAZILI KAYNAKLAR

- Akakuş, Recep “Reisülkurrâ”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, 34: 545-546, Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Akpınar, Yavuz “Ali Turan”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, 41: 408, Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Aydın, Bilgin: “Meclis-i Meşayih”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, 28: 247-248, Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Aydın, Bilgin ve dğr.: **Şeyhülislamlik (Bâb-ı Meşihat) Arşivi Defter Kataloğu**, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2006.
- Aydın, M. Akif “Osmanlı Devletinde Mahkeme”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, 27: 341-344, Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Azamat, Nihat “Çerkeşi Mustafa Efendi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, 8: 272-275, Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Bayram, Sadi “Hayatını Vakıflara Vakfeden Y. Mimar Mühendis Prof. Dr. Yılmaz Önge”, **Restorasyon Yıllığı Dergisi**, 11 (2015): 94-104.
- Dönmez, Necmi “Görünenin Ötesi Selim Turan’ın Tez-Antitez-Sentez’e Dayalı Sanat Serüveni”, **Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi**, (2017): 15-26.
- Eliaçık, Muhittin “Hâlvetiye-Şa’baniye Pîr-i Sânisî Çerkeşi Mustafa Efendi’nin Torunu Muhammed Tevfik Efendi ve Hediyetü’s-Sıbyan Adlı Eseri”, **I. Uluslararası Şeyh Şa’bân-ı Veli Sempozyumu**, 2, Kastamonu (2012): 179-186.
- “Çerkeşizâde Muhammed Tevfik Efendi’nin Vatan Kasidesi”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2 (1): 51-

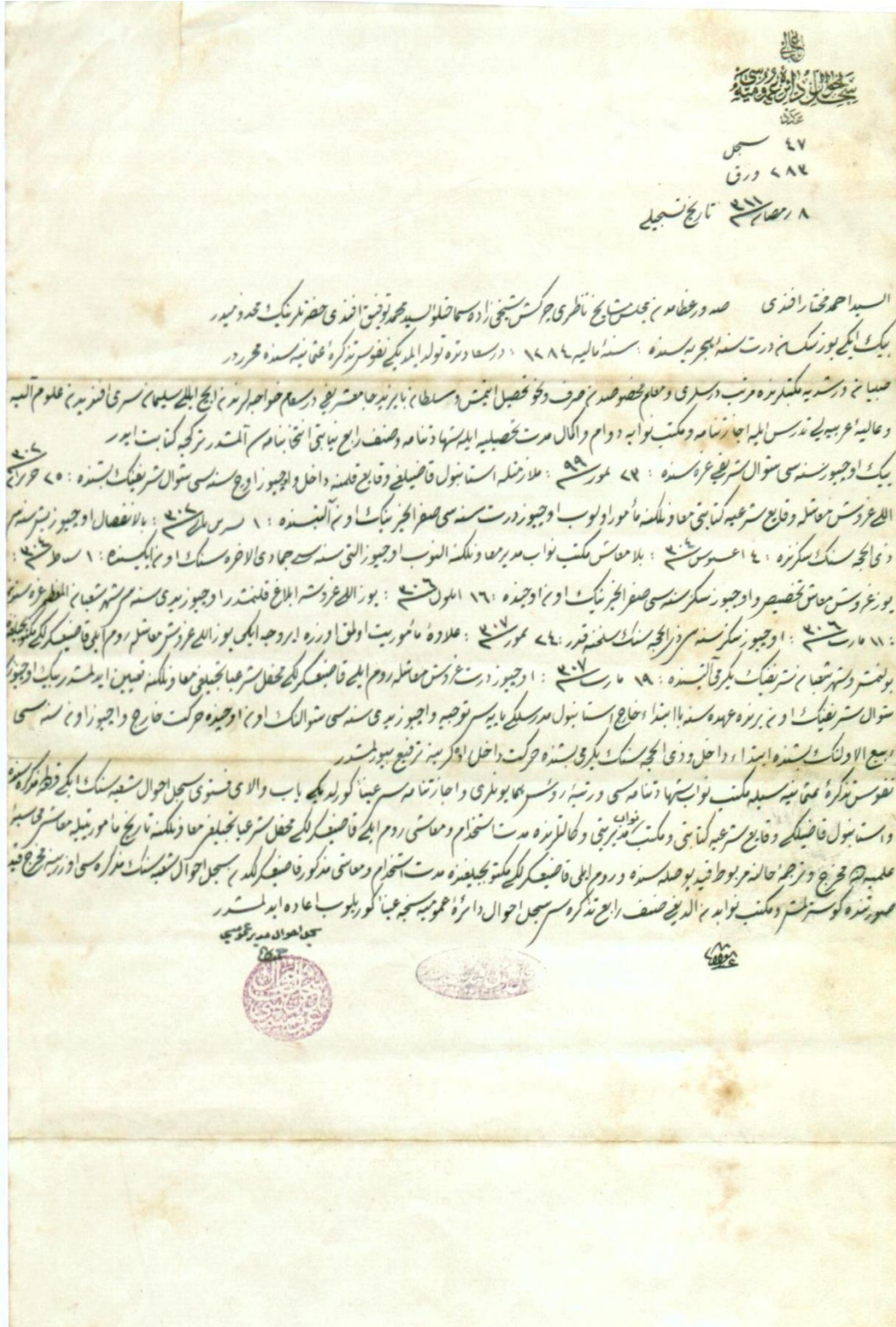
73.

- Hâlid, Hâlid **Bir Türk'ün Ruznâmesi ve İngiliz Siyaseti Üzerine Yazıları**, Trc. Refik Bürüngüz, İstanbul: Klasik Yayınları, 2008.
- Işık, Ayhan **Meşihat Arşivi Belgeleri Işığında Seyyidler ve Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesesi**, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2013.
- Işık, Ayhan "Osmanlı Devletinde Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesesi ve Meşihat Arşivindeki Nakîbü'l-Eşrâf Defterleri", **Alevilik Araştırmaları Dergisi**, 8, (Aralık 2014): 213-286.
- İmamoğlu, İbrahim **Hakkı** "Meşihat Arşivi Belgelerinde Atama Usul ve Esasları Çerçevesinde Sinop Müftüleri ve Şehir/Sivil Hayat," *Uluslararası Geçmişten Günümüze Sinop'ta Türk-İslam Kültürü Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, C. II, (ss. 925-932), Sinop, 2018.
- Karpuz, Haşım "Mehmet Yılmaz Önge", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, 34: 85-86, Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Mehmet Tevfik Efendi: **Kaside-i Tevfik**, İstanbul: Mihrân Matbaası, 1304.
- Öztürk, Kurtuluş: **Cambridge'de Bir Türk Eğitimci (Hâlil Hâlit Bey: 1869-1931)**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2005.
- Özcan, Nuri "Koğacızade Mehmet Efendi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, 28: 454-455, Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Sağlam, Nevzat "Safranbolulu Bir Âlim Mehmet Rifat Efendi: Hayatı ve İcazetnâmesi", **Dünden Bugüne Safranbolu'da Dini Hayat**, Safranbolu Araştırmaları Merkezi Yay., Safranbolu, (2016): 171-200.
- Sağlam, Nevzat "Safranbolulu Bir Müftü Mustafa Asım Efendi: Hayatı ve İcazetnâmesi" **Dünden Bugüne Safranbolu'da Dini Hayat**, Safranbolu Araştırmaları Merkezi Yay., Safranbolu, (2016): 140-170.
- Sona, Fatih "Çerkeşşeyhizade Muhammed Tevfik Efendi'nin Nasihatnamesi", **Çankırı'nın Manevi Mimarları, Sempozyum Bildirileri**, Çankırı, (2017): 105-116.
- Tanman, Saffet **İlgaz Dağlarından Batnas Tepelerine**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Yeşil, Şeyma **Çerkeşizâde Mehmet Tevfik Efendi ve Kasâid-i Tevfik'i**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2013.
- Yurdakul, İlhami **İlmiye Merkez Teşkilatı**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Yücer, H. Mahmut: "Bir İbni Arabî Müdafaası: Çerkeşizâde Mehmed Tevfik Efendi ve Levâyihu'l-Kudsîyye Fî Fedâilî'ş-Şeyhi'l-Ekber Edlî Eseri," **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, İbnü'l-Arabî Özel Sayısı**, 21, (2008): 331-351.

EKLER

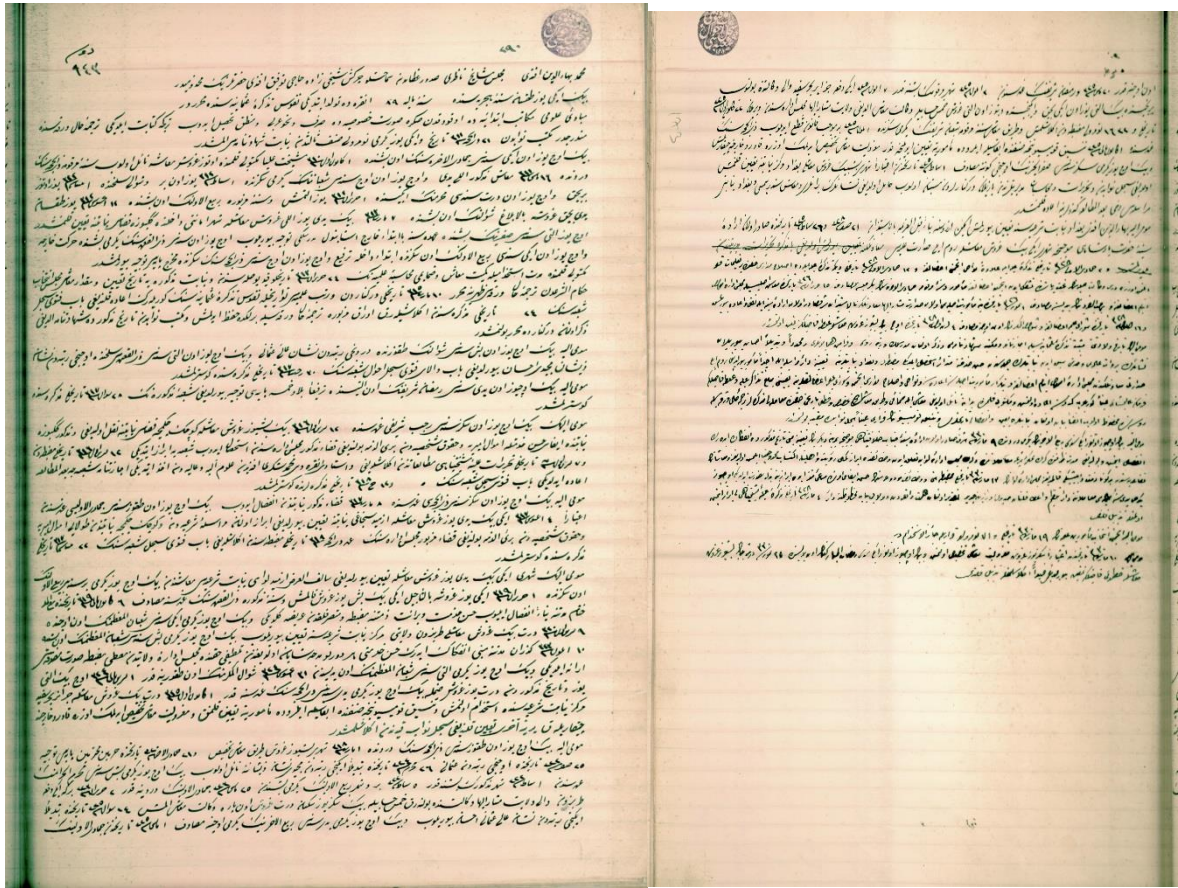
EK-1: Çerkeş Şeyhizade Mehmet Tefvik Efendi'nin Tercüme-i Hâl Varakası⁸⁸

⁸⁸ MŞH, SAİD, 24/13.

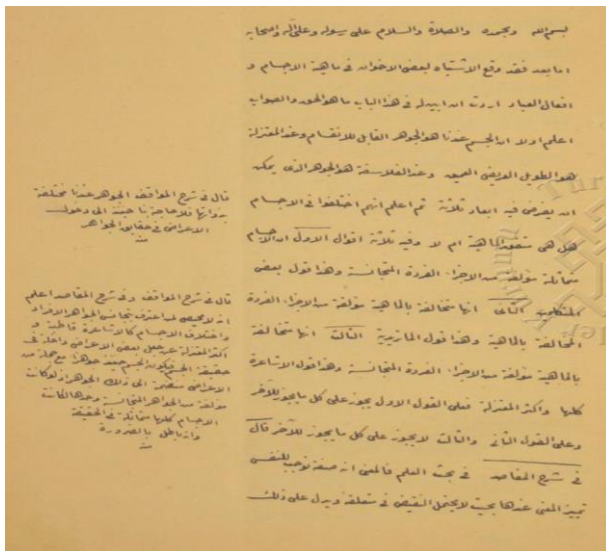
EK-3: Çerkeş Şeyhizade Mehmet Tefvik Efendi'nin oğlu Mehmet Bahaattin Efendi'nin Sicil Hülasası⁹⁰

⁹⁰ MŞH, nr. 57, s. 290-291. Mehmed Bahaüddin Efendi Kastamonu Kadılığı görevinde de bulunmuştur.

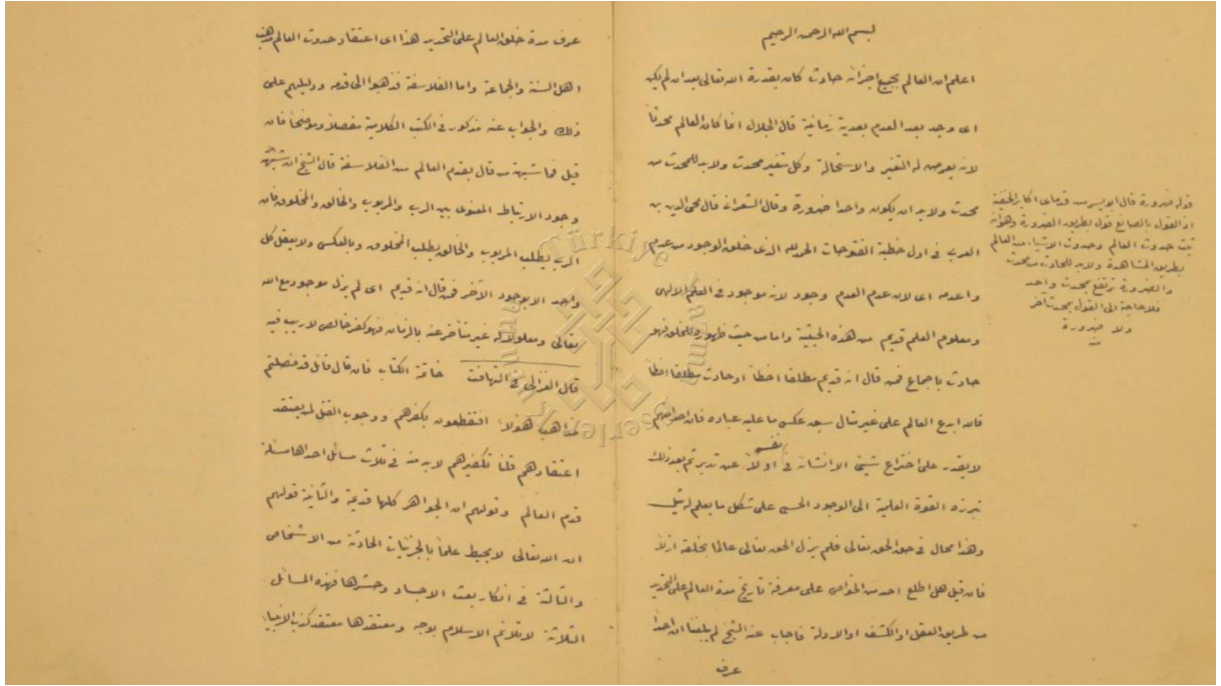

EK-4: Çerçes Şeyhizade Mehmet Tevfik Efendi'nin *Mâhiyetü'l-Ecsâm ve Efâlü'l-Ibâd*

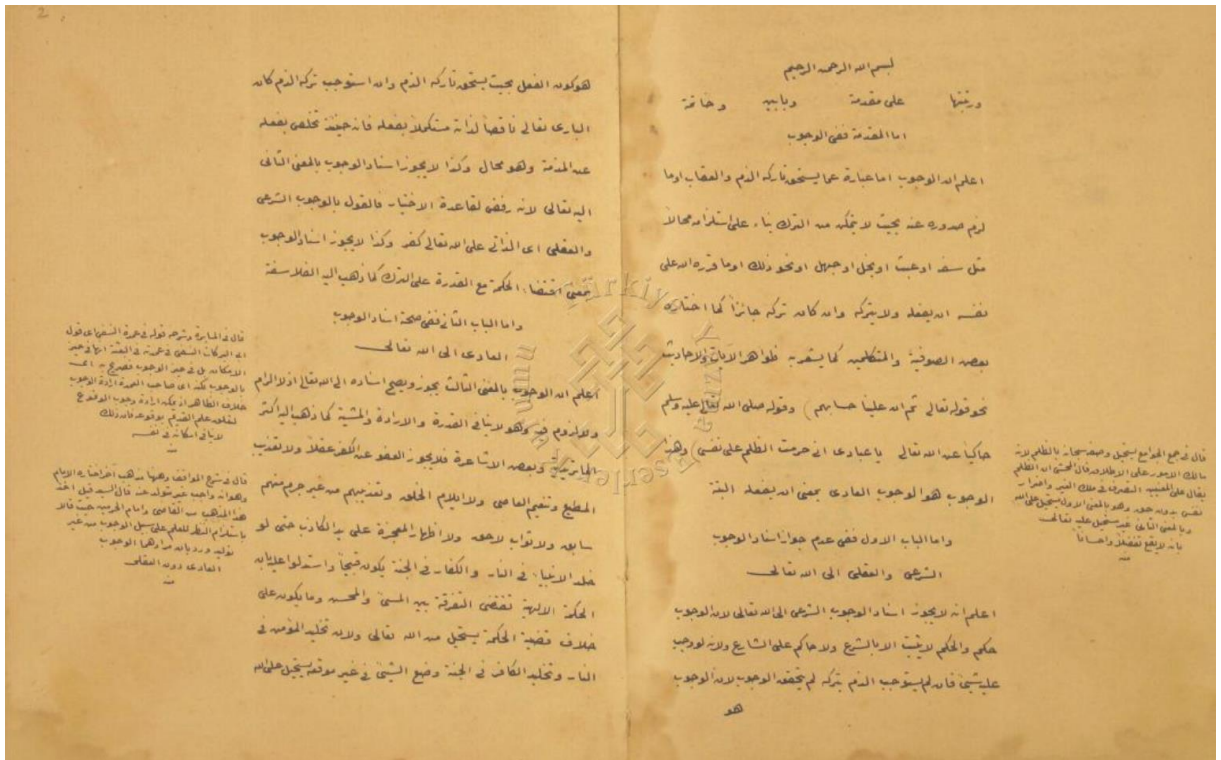
risâleleri

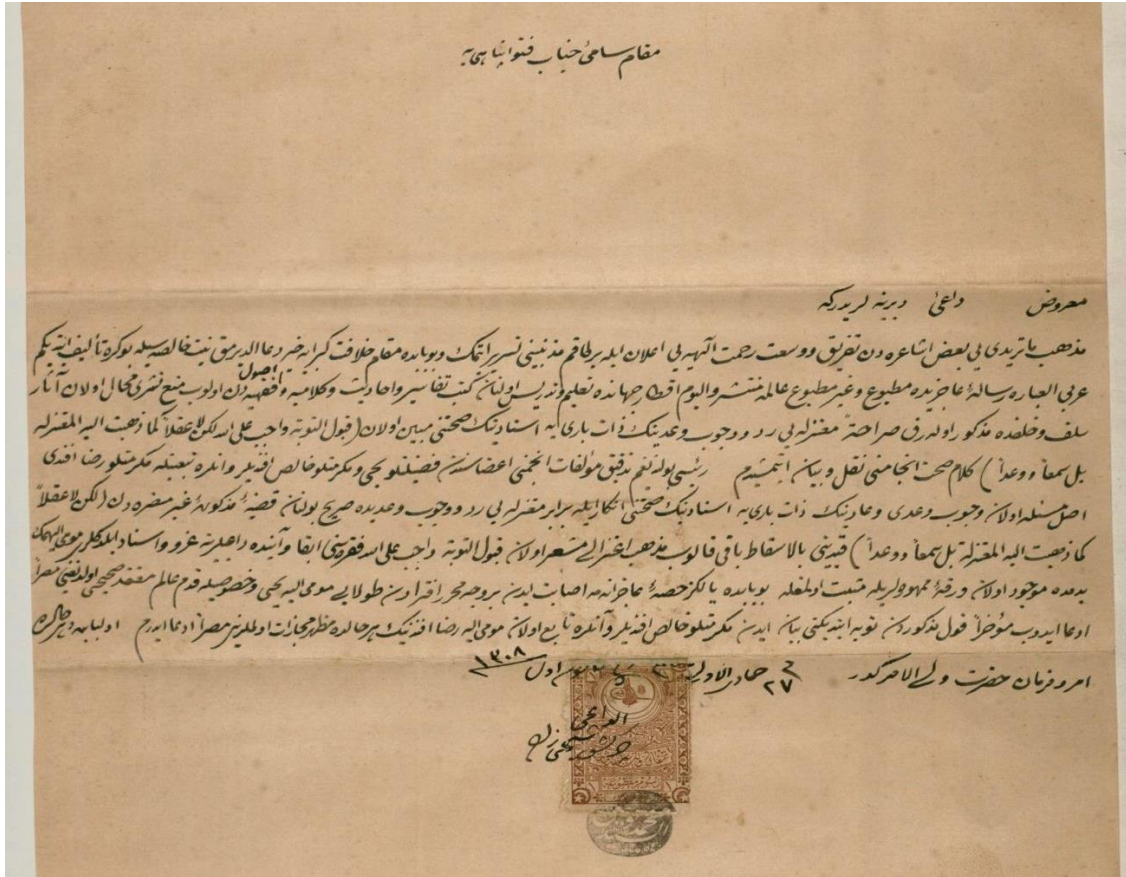
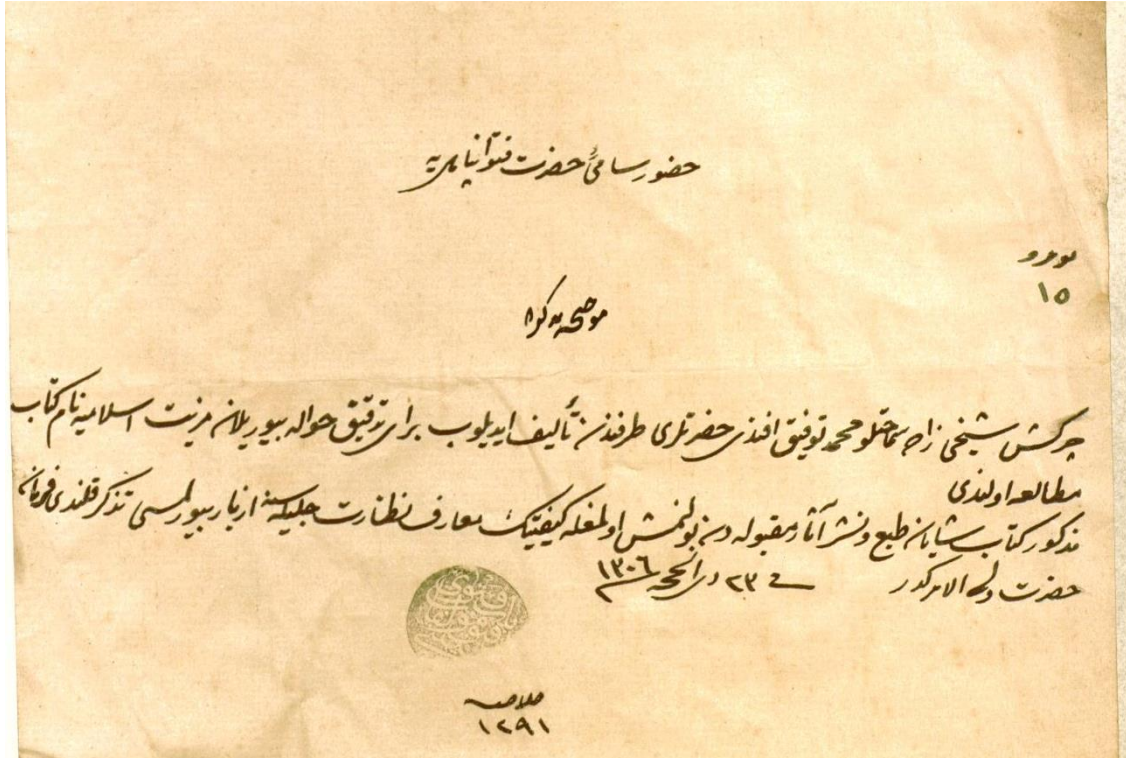
EK-5: Mehmet Tevfik Efendi'nin *Hudûsü'l-Âlem* risâlesi

EK-6: Mehmet Tevfik Efendi'nin *Vucûb* risâlesi.

EK-7: Mehmet Tefvik Efendi'nin Eserleriyle ilgili Şeyhülislamlık'ta Yapılan Yazışmalar⁹¹

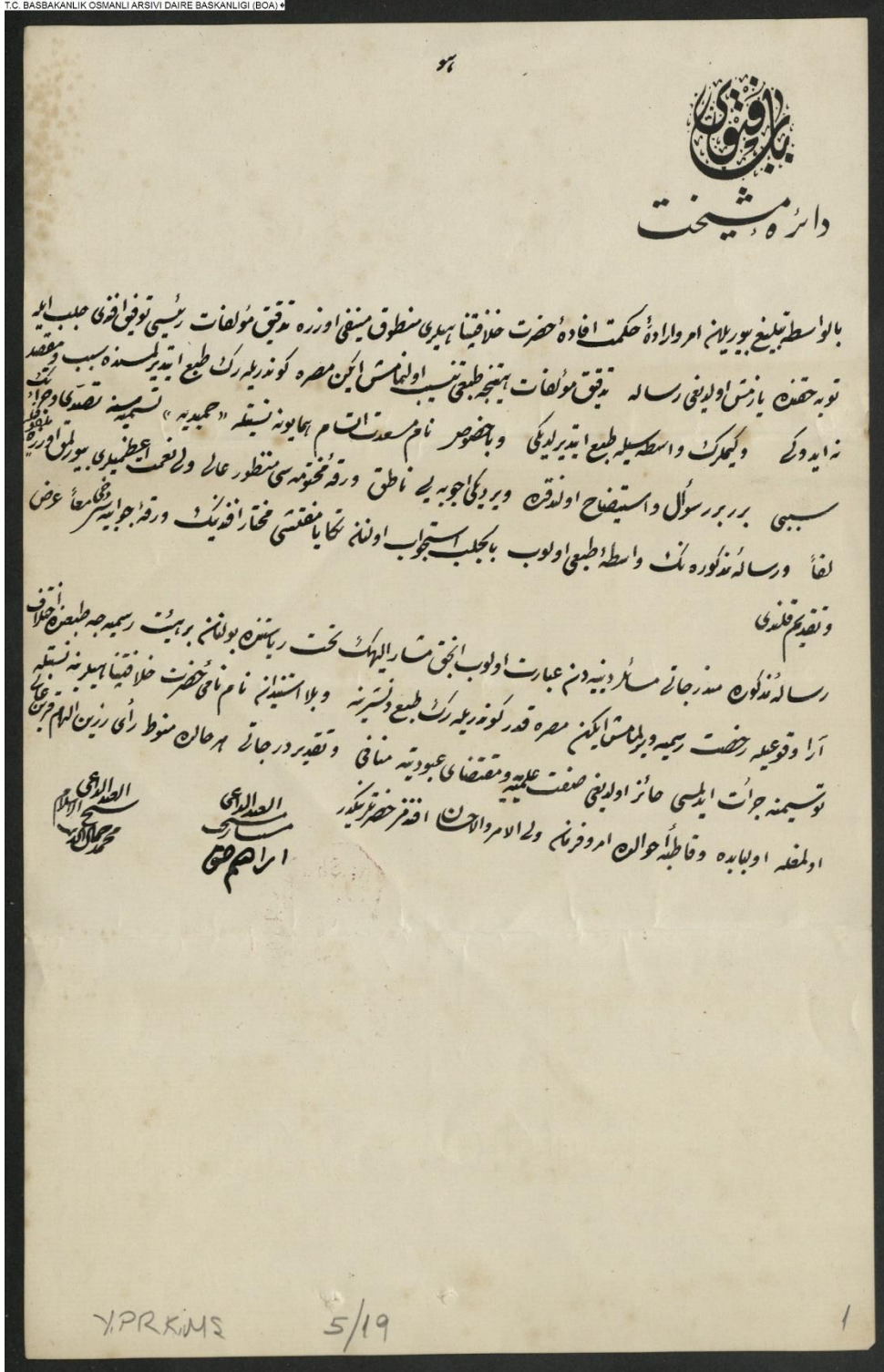

⁹¹ MŞH, EO, 253/81; 333/30; 103/47.

رسالة من لورده ده ادعا اولان و جواب قبول النوبه على الله قضيه سنی تیج ایندیگم کتب معتبره به موافق بوله یدیرم چوند
تصدیق و قبوله موافقت ایدر میجکم عرض اولور
البدعی
و جواب علی الله تعالی مسئله فائل اوله یدیرم و اطلوقه جرات ایدر یدیرم اسبوساله تک قبوله جرتند
کیده میجکی شرح و عرض ایدرم
البدعی
لان النوبه قبوله واجب علی الله تعالی قضیه سی اخراج اولمقدجه تصدیق ایدر میجکی مشعراشبه محمد شرح
ورلدی
البدعی

معرضه
دعای دیریم لیدریم
بن الاطراف مکرراً موقع بجه النوب لا یقید علی اوله صیانه خصوصاً ضرورت دینیه ده اولیوب نجیسی ادها دعای اوله مسالی ناطبوعه بی ه
صیانه مطا صیه اتومه اوضاع نابهارده و بحباب حالک اجزاس ااده دولنیه رهکوره موادده بونفده جکر سنجی زاده توفیه افف
دعبدیه ازیرجه وجوده کتربیکه ناشیده فالزله منبایه دهن بطیوع و دردر تویعیله سزایه صادیه بویین و صویح اقبیه افاده
فطرا خاطران مقوم زجه سکون در دست ندر برنیقن عطایه ایدوب اولره مذکوره ده برده سنه اده سنه ساجت قوی اوسایده
دهو حاده امرو صایه حضرت صده اولمکره ایدر ایدر
عفت الشایح
حرفه

EK-7: Mehmet Tefkî Efendi'nin Tevbe Risalesi ile ilgili yapılan tahkikat ve yazışmalar⁹²

Y.PRK.MŞ.00005.00019.001

⁹² BOA, Y.PRK, 5/19.

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

مقام عالی شیخنا میر

ترضا در اولم سوال شایانه بر وجه آتی جواب و بر بلور سئوئیه که رساله عاوانه مد جمیدیه تسبیحک سبب کتاب ساره ده و خصوصیه برنده مطبوع اولان شیخ جسرت رساله سنده اولدینی کی مجرد تبرک و دشمن مقصدینه نیز اولاب بقده در لوب مقصدم بو قدر مصدده طبعی نکایا مفتشی مختار افتر واسطه سیده خوش قدم مطبوعه سنده اولدینی

مصدده طبع ایندی برسی نخسته کلنجه رساله مذکوره عز ابو منصور ماتریدی و حسن اشعری قولدینی در بیرون کتب مطبوعه تفاسیریه و احادیثیه و اصولیه و کلامیه و صوفیه ده صدر ج اولاب هر در لوبی پذیردن سلم اولدینم توبه تک قبولک و جوب عادی دو عدی ایله واجب اولدینه دایر احوال ائمه و تک جمع و تالیفدن عبارت اولمسه نیز لقا تقدیر بیکاه عالیله فتنه درت عدد صورتن معلوم عاوانه شیخنا میری اولدینی و جوبه اعضا دن کر سئو سلیمان سنی و فضیلتو حافظ احمد فخر تصدیق و قبول و دیگر اعضا دن کر متورضا و فضیلتو بی و کر متورضا لخص ائدی بلو با بده ائمه دینی تجرید و تحفه ایله برابر رساله مذکوره ده و جوب و عدد محرر دیو عدم تصدیقه بولندی اوزرینه رساله مذکوره مقام شیخنا میر لاجل الترقی فتو خانه عالیله جواله سولوش ایس توبه تک قبولک و جوب و عدد ایله واجب اولدینه دایر احوال ائمه ده محذور اولدینی اورادینم چه سئو شیخنا میر تاریخچه مورخ مذکره ایله بنیم اولدینم لیکن طبعک حرازیم جوارینه دایر سکر آئی مدت بجزده و غیرینه خطا با تبلیغات رسمیه اجرا اولدینی حاله بعضیه مسئله مذکوره ریضای اولدینم جمعی الدین عربی حضرت تک ترجمان استوفی نام کتابی رساله مزک عدم تصدیقه اصرار ایسینم اعضا موم الیه تک تصدیق اوزرینه در حال معالیه رسمیه تک اجرا سولوشی بورا مطبوعه لوزن و در لوب محذور و نه سلم اولدینم رساله مزک عدم طبعی طرفی مقرر اولدینی اشکار اولدینه بوجه مودض منقول عنده کتب مطبوعه معتبره اولدینه و فتو خانه عالیله مصدق بولدینه و توبه تک غیر مود اولدینی خلقه اهلون متعود احادیث نبویه ایله ثابت ایدکنه بنایه نبوت قرآنیله و احادیثیه و صحیحینم بیکناه اولدینم عباد سلیمی حصه دار ائیک و زینم شایانه ده ائمه است الیه تک یار و اغیاره فارستو یا جمال اولدینم ناموسلری اکیال الیه تک نیست خالصه اجرا مالک و شایانه در اولدینم مصدق ایله ده ساره ائیک مؤلفان سئو مطبوعه مجبوریت حاصل اولدینی مودصد اولدینه اورادینم حضرت عن اولدینم

مطرح مجلس شیخ دریس
مجلس من مؤلف

۲۹ ربيع الاول ۱۳۰۳

Y.PRK.MŞ 5/19

KARABÜK İLİ SAFRANBOLU İLÇESİ PERDE VE SEDİR DANTELLERİ

Aysen SOYSALDI¹

Meltem GÖKSEL²

Özet

Kültür mirasımız olan Safranbolu geleneksel evleri ve bu evlerin döşeme biçimleriyle Türk-İslam yaşam tarzına örneklik eden önemli bir merkezdir. Bu anlamda ev döşemesinin önemli bir parçası olan perde ve sedir dantelleri araştırmaya konu olarak seçilmiştir.

Safranbolu yöresi danteller ağartılmış pamuk iplikten üretilmektedir. Bitkisel ve geometrik bezemelerin yoğunlukla kullanıldığı dantel örnekleri zincir, üçlü ilmek, trabzan, sık iğne, arttırma ve eksiltme teknikleri kullanılarak yapılmaktadır.

Araştırmanın amacı Karabük ili Safranbolu ilçesi perde ve sedir dantellerinin katalogunu oluşturmak, Safranbolu yöresi perde ve sedir dantellerinin uygulanan örgü tekniklerini, malzeme, model ve motif özelliklerini belgelemektir. Aynı zamanda dantellerde yer alan motifler çizilerek desen katalogu oluşturmaktır.

Anahtar Sözcükler: Dantel, Tentene, Dantel Örücülüğü.

Curtain and Cedar Lace in Safranbolu of Karabük Province

Abstract

Safranbolu, our cultural heritage, is an important center that exemplifies the Turkish-Islamic lifestyle with its traditional houses and the laying forms of these houses. In this context, curtain and cedar laces, which are an important part of house flooring, were chosen as the subject of the research.

Safranbolu lace fabric is produced from bleached cotton yarn. Lace samples, where vegetal and geometric embellishments are used intensively, are made by using chain, triple stitch, railing, frequent, needle, increasing and decreasing techniques.

The aim of the study is to create the catalog of curtain and cedar lace in Safranbolu district of Karabük province, to reveal the knitting techniques applied in laces, to document the materials, tools, models and motif features of curtain and cedar laces in Safranbolu region. At the same time, by drawing motif patterns, a pattern catalog is created.

Key Words: Lace, Tentene, Lace Knitting.

GİRİŞ

Dantel ham maddesi lif olan el sanatları grubuna giren bir örgü çeşididir. Örgü; iğne, mekik, şiş, tığ gibi basit araçlar ve el ile çeşitli cinsteki ipliklerle oluşturulan ilmeklerin birbiri içinden geçirilmesiyle elde edilen eşyaların tekniğini ifade etmektedir. Örgüler yapıldığı araca göre sınıflara ayrılmaktadır. Bunlar; araçsız (elle), basit el araçları ile ve makineler ile yapılan örgülerdir (Ortaç, 2008, s.348). El örücülüğü kullanıldığı alana göre ise; Objeyi oluşturan el örgüleri (çorap eldiven, kazak, örtü) ve objeyi süsleyen el örgüleri (giysi, tülbent, yazma, çeşitli örtü kenarları v.b.) olarak iki başlık altında toplanmaktadır (Akpınarlı ve diğerleri, 2012, s.215).

¹ Prof., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, asoyalster@gmail.com

² Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, meltem.goksel88@gmail.com

Çeyiz geleneğine sahip olan Anadolu’da, el sanatı çeşitlerinden birisi olan dantel örücülüğü geniş bir yere sahiptir (Balkanal, 2010, s.47). Anadolu insanı gündelik işlerinden arta kalan vaktini ve özellikle kış aylarını diğer el sanatlarının yanında tığ örücülüğü de yaparak geçirmektedir. Böylelikle hem çeyiz için hem gündelik yaşantıda ev ortamında kullanmak için, bazen ise ekonomik olarak kazanç sağlamak için tığ örücülüğü ve dantel yapmaktadır. Aynı zamanda bu el sanatı ürünleri üreten genç kızlar ve kadınlar duygu ve düşüncelerini farklı şekilde yansıtmaktadırlar.

Dantel; basit el araçlarından tığ ile yapılan örgü çeşitlerindedir. Hâlk arasında “tentene” olarak adlandırılan dantel (Ortaç, 2007, s.20), aynı zamanda kroşe “crochet” olarak da anılmakta ve temelini zincir ilmeğidir. Tığ yardımı ile iç içe geçirilen ilmeklerin bütününden oluşmaktadır. Dantel çalışmalar düz dantel ve çok ilmekli dantel olarak iki gruba ayrılmaktadır.

Tığ örücülüğü yapılırken örtü, kenar danteli, şal v.b. düz (yüzeysel) ürünler yapılabildiği gibi bere, patik, abajur gibi boyutlu ürünlerde yapılmaktadır (Atay, 1997, s.382).

Araştırmanın amacı: Karabük ili Safranbolu ilçesinde araştırma sırasında karşılaşılan 20 adet perde ve sedir dantelinin kataloğunu oluşturmak, dantellerde uygulanan örgü tekniklerini ortaya koymak, Safranbolu yöresi perde ve sedir dantellerinin malzeme, model ve motif özelliklerini belgelemektir. Bu bağlamda kaynak kişi görüşmeleri ve gözlem formu ile veri toplama yapılmış ve yörenin genel dantel özellikleri ortaya koymaya çalışmaktır. Aynı zamanda incelenen dantel desenleri çizilerek desen kataloğu oluşturulmuştur.

2.MATERYAL VE YÖNTEM

Araştırmanın yöntemi tarama modelinde bir betimleme çalışmasıdır. Bu bağlamda 2000 yılında kaynak kişi görüşmeleri ve gözlem formu ile veri toplama yapılmış ve yörenin genel dantel özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırmanın materyalini Safranbolu bölgesine ait toplamda 20 adet tığ örücülüğünden 13 adet perde ve 7 adet sedir dantelleri oluşturmaktadır. Araştırma esnasında dantel örneklerin fotoğrafları çekilmiş, boyutları ölçülmüş, bezeme konuları ve kompozisyon renk özellikleri, uygulanan teknikler belirlenmiştir. Araştırma kapsamında yer alan örneklerin yöresi ve dantel hakkında literatür taraması yapılmış, araştırmada incelenen örneklerin fotoğrafları ve özellikleri hakkında bilgi formları oluşturulmuştur. İncelenen örneklerin çizimleri yapılarak katalog meydana getirilmiştir.

3. BULGULAR VE YORUM

3.1. Safranbolu İli Hakkında Genel Bilgiler

Karabük iline ait bir ilçemiz olan Safranbolu, Anadolu’nun kuzeyinde batı Karadeniz bölgesinde yer almaktadır (Gönenç, 2004, s.14). Göç yollarının dışında kalmış olmasına rağmen ilçe birçok ulus ve kavime ev sahipliği yapmıştır. Bu nedendir ki ilçede pek çok medeniyetin izleri bulunmaktadır. Birçok Türk topluluğunun üzerinde yaşadığı, Safranbolu ilçesi kültürel ve tarihi olarak Türk topraklarında yaşam şeklini içerisinde barındıran örnek bir kenttir. Bundan dolayı, şehrin yapılarının korunması hakkında titiz davranılmaktadır (Koçan, 2012, s.22). *“Türk kentsel tarihinin bozulmamış bir örneği olan Safranbolu, geleneksel şehir dokusu, ahşap yapılar ve anıtsal yapılarıyla bütünü sit ilan edilmiş ender kentlerden*

biri olarak UNESCO Dünya Miras Listesinde yer almaktadır (<https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44426/safranbolu-sehri-karabuk.html>, Erişim Tarihi: 16.09.2019).”

Bölge topraklarında dantelin yanında sanat ve zanaat olarak dericilik (yemeni, kundura, dikicilik, semercilik, saraççılık), nalbantçılık, demircilik, bakırcılık, dokumacılık ve keçecilik ile de uğraşmaktadır.

3.2. Dantel Hakkında Genel Bilgiler

Kroşe “Crochet” sözcüğü Fransızcada çengel anlamına gelmektedir. Örucülük yapılan tığın ucu çengel gibi olduğundan Fransızlar hem tığa hem de tıgla yapılan örgülere kroşe “crochet” olarak adlandırmışlardır. Anadolu topraklarında ise hâlk arasında bu işlere “dantel” adı verilmektedir (Atay, 1997, s.382). Dantel ile aynı anlama gelen “Tentene” Türkçe bir terimdir. Türkiye’nin birçok yerinde dantel tentene olarak da isimlendirilmektedir. Türkiye’de Hâlk Ağzından Derleme Sözlüğünde tentene: Dantel; İğneciler *Mudurnu –Bolu, Peşman, Daday –Kastamonu, Ünye –Ordu, Erkinis *Yusufeli –Artvin, İrişli, Bayburt *Sarıkamış –Kars-Mardin, *Ağın –Elâzığ, *Gemerek –Sivas-Nevşehir, *Bor –Niğde, Çengelli *Lüleburgaz –Kırıkkale, Tentene bazı yörelerde dantelin yanında oya gibi şeyler için de kullanılır. Örneğin; Tentene: Dantel, oya.*Emirdağ Afyon, Uşak, Çorum, Yozgat.

Dantel örgüler, örülüşünde yapılan farklılıklara göre düz dantel ve çok ilmekli dantel olarak ikiye ayrılmaktadır. Düz dantel kendi arasında zincir tentene, basit tentene, çift tentene, üçlü tentene, sarma tentene, demet tentene ve hâlka tentene olarak 7 ayrı alt bölüme ayrılırken, çok ilmekli tentene tunus (afgan) örgüsü olarak adlandırılmaktadır (Atay, 1997, s.382-383). Dantel yapılırken temel malzemeler tığ ve ipliktir. Bu yüzden kadınların her ortama taşıyabildiği, sohbet toplantılarında rahatlıkla çalışabildiği üretimi kolay ve sanatkârlık gerektiren bir iştir. Dantel geçmişi batılılaşma dönemlerine rastlayan, şehir kültüründe döşemelik ev eşyalarının süsleme aracı olarak kullanılmıştır. Türk kültüründeki karşılığı ise çarşaf bağı ve tentenedir. El dokuması çarşaf ve peşkirlerin saçaklarına yapılan düğüm danteli Kastamonu ve Amasya’da yaygındır. Düğüm danteli olarak anılan bu bağlama şekli “Kastamonu çarşaf bağlama” olarak da anılmakta ve Merzifon’da da bu teknik süsleme ile karşılaşılmaktadır (Soysaldı ve Çıttır, 2006, s.91). Kastamonu yöresinde yapılan pamuklu peşkir ve çarşaf örneklerinde yer alan bağlama ve tentene örnekleriyle Kastamonu müzesinde karşılaşılmaktadır (Barışta, 1987, s.59). Bunun yanında Tarsus yöresinde de yine burada dokunan çarşaf ve peşkirlerde bağlama dantelleri görülmektedir (Katlı, 1998, s.254) Bu saçak bağlama özellikle el havlusu olarak kullanılan pamuklu dokuma peşkirlerin bezemeli kısa kenarlarında tüm Türkiye’de karşılaşılan bir süsleme unsurudur.

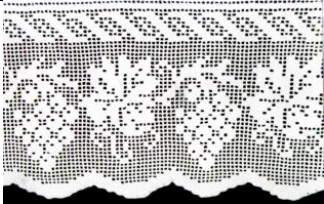
3.3. Bulgular ve Yorum

3.3.1. Bilgi Formları

<i>Bilgi Formu: 1</i>	<i>Bilgi Formu: 2</i>
-----------------------	-----------------------

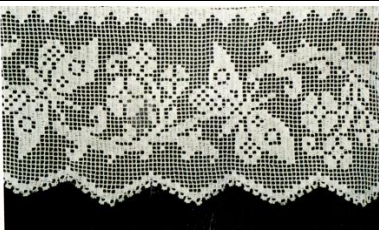
			
Örnek No	1	Örnek No	2
Örnek Türü	Perde Danteli	Örnek Türü	Perde Danteli
Üretim Tarihi	1948	Üretim Tarihi	1990
Uygulanan Teknikler	Üçlü İlmek, Trabzan, Sık İğne	Uygulanan Teknikler	Üçlü İlmek, Trabzan, Sık İğne
Kompozisyon Özelliği	Üçgen Dilimli	Kompozisyon Özelliği	Üçgen Dilimli
Bezeme Özelliği	Bitkisel (Kabak Çiçeği, Yaprak)- Geometrik	Bezeme Özelliği	Bitkisel (Gül, Yaprak)- Geometrik
Boyut (cm)	En: 30 cm Boy: 80 cm	Boyut (cm)	En: 30 cm Boy: 80 cm

Bilgi Formu: 3		Bilgi Formu: 4	
			
Örnek No	3	Örnek No	4
Örnek Türü	Perde Danteli	Örnek Türü	Perde Danteli
Üretim Tarihi	1943	Üretim Tarihi	1948
Uygulanan Teknikler	Üçlü İlmek, Trabzan, Sık İğne	Uygulanan Teknikler	Üçlü İlmek, Trabzan, Sık İğne
Kompozisyon Özelliği	Üçgen Dilimli	Kompozisyon Özelliği	Üçgen Dilimli
Bezeme Özelliği	Bitkisel (Ayçiçeği- Yaprak)- Geometrik	Bezeme Özelliği	Bitkisel (Karanfil, Gül, Yaprak)- Geometrik
Boyut (cm)	En: 35 cm Boy: 80 cm	Boyut (cm)	En: 30 cm Boy: 80 cm

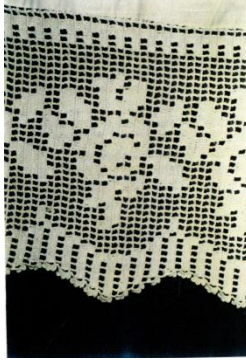
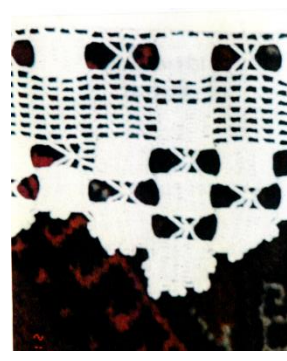
Bilgi Formu: 5		Bilgi Formu: 6	
			

Örnek No	5	Örnek No	6
Örnek Türü	Perde Danteli	Örnek Türü	Perde Danteli
Üretim Tarihi	1988	Üretim Tarihi	1994
Uygulanan Teknikler	Üçlü İlmek, Trabzan, Sık İğne	Uygulanan Teknikler	Üçlü İlmek, Trabzan, Sık İğne
Kompozisyon Özelliği	Üçgen Dilimli	Kompozisyon Özelliği	Oval Dilimli
Bezeme Özelliği	Bitkisel (Gül, Yaprak)- Geometrik	Bezeme Özelliği	Bitkisel (Üzüm, Yaprak)- Geometrik
Boyut (cm)	En: 35 cm Boy: 80 cm	Boyut (cm)	En: 25 cm Boy: 80 cm

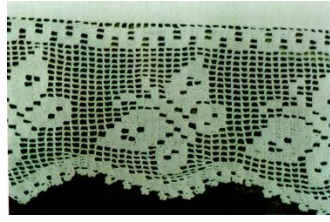
Bilgi Formu: 7		Bilgi Formu: 8	
			
Örnek No	7	Örnek No	8
Örnek Türü	Perde Danteli	Örnek Türü	Perde Danteli
Üretim Tarihi	1983	Üretim Tarihi	1994
Uygulanan Teknikler	Üçlü İlmek, Trabzan, Sık İğne	Uygulanan Teknikler	Üçlü İlmek, Trabzan, Sık İğne
Kompozisyon Özelliği	Üçgen Dilimli	Kompozisyon Özelliği	Üçgen Dilimli
Bezeme Özelliği	Bitkisel (Yonca)- Figürlü (Melek)	Bezeme Özelliği	Bitkisel (Yonca)- Nesneli (Fiyonk)- Geometrik
Boyut (cm)	En: 25 cm Boy: 70 cm	Boyut (cm)	En: 25 cm Boy: 80 cm

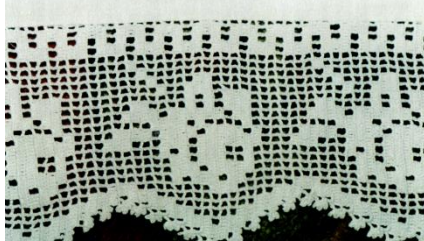
Bilgi Formu: 9		Bilgi Formu: 10	
			
Örnek No	9	Örnek No	10
Örnek Türü	Perde Danteli	Örnek Türü	Perde Danteli

Üretim Tarihi	1994	Üretim Tarihi	1994
Uygulanan Teknikler	Üçlü İlmek, Trabzan, Sık İğne	Uygulanan Teknikler	Üçlü İlmek, Trabzan, Sık İğne
Kompozisyon Özelliği	Oval Dilimli	Kompozisyon Özelliği	Üçgen Dilimli
Bezeme Özelliği	Bitkisel (Gül, Yaprak, Zambak)- Geometrik	Bezeme Özelliği	Bitkisel (Yonca, Yaprak)- Hayvansal (Kelebek)- Geometrik
Boyut (cm)	En: 25 cm Boy: 80 cm	Boyut (cm)	En: 20 cm Boy: 80 cm

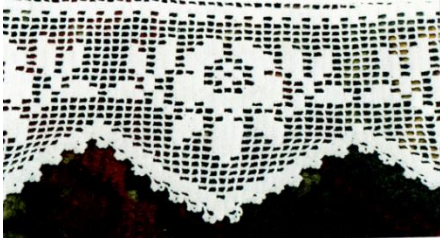
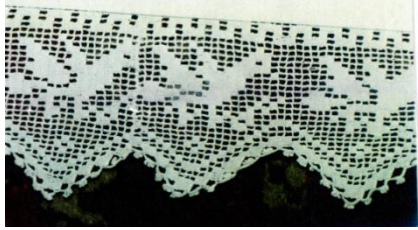
Bilgi Formu: 11		Bilgi Formu: 12	
			
Örnek No	11	Örnek No	12
Örnek Türü	Perde Danteli	Örnek Türü	Perde Danteli
Üretim Tarihi	1990	Üretim Tarihi	1992
Uygulanan Teknikler	Üçlü İlmek, Trabzan, Sık İğne	Uygulanan Teknikler	Üçlü İlmek, Trabzan, Sık İğne
Kompozisyon Özelliği	Üçgen Dilimli	Kompozisyon Özelliği	Üçgen Dilimli
Bezeme Özelliği	Bitkisel (Gül, Yaprak)- Geometrik	Bezeme Özelliği	Bitkisel (Gül, Yaprak, Şakayık)- Nesneli (Kordon)- Geometrik
Boyut (cm)	En: 35 cm Boy: 90 cm	Boyut (cm)	En: 25 cm Boy: 80 cm
Bilgi Formu: 13		Bilgi Formu: 14	
			
Örnek No	13	Örnek No	14
Örnek Türü	Perde Danteli	Örnek Türü	Sedir Danteli

Üretim Tarihi	1994	Üretim Tarihi	1991
Uygulanan Teknikler	Üçlü İlmek, Trabzan, Sık İğne	Uygulanan Teknikler	Üçlü İlmek, Trabzan, Sık İğne
Kompozisyon Özelliği	Üçgen Dilimli	Kompozisyon Özelliği	Üçgen Dilimli
Bezeme Özelliği	Bitkisel (Gül, Yaprak)- Geometrik	Bezeme Özelliği	Geometrik
Boyut (cm)	En: 20 cm Boy: 80 cm	Boyut (cm)	En: 8 cm Boy: 700 cm

Bilgi Formu: 15		Bilgi Formu: 16	
			
Örnek No	15	Örnek No	16
Örnek Türü	Sedir Danteli	Örnek Türü	Sedir Danteli
Üretim Tarihi	1991	Üretim Tarihi	1994
Uygulanan Teknikler	Üçlü İlmek, Trabzan, Sık İğne	Uygulanan Teknikler	Üçlü İlmek, Trabzan, Sık İğne
Kompozisyon Özelliği	Oval Dilimli	Kompozisyon Özelliği	Üçgen Dilimli
Bezeme Özelliği	Bitkisel (Zambak, Yaprak)- Geometrik	Bezeme Özelliği	Hayvansal (Kelebek)- Geometrik
Boyut (cm)	En: 11 cm Boy: 800 cm	Boyut (cm)	En: 7 cm Boy: 1500 cm

Bilgi Formu: 17		Bilgi Formu: 18	
			
Örnek No	17	Örnek No	18
Örnek Türü	Sedir Danteli	Örnek Türü	Sedir Danteli
Üretim Tarihi	1994	Üretim Tarihi	1994
Uygulanan Teknikler	Üçlü İlmek, Trabzan, Sık İğne	Uygulanan Teknikler	Üçlü İlmek, Trabzan, Sık İğne
Kompozisyon Özelliği	Üçgen Dilimli	Kompozisyon Özelliği	Üçgen Dilimli

Bezeme Özelliği	Bitkisel (Lale, Yaprak)- Geometrik	Bezeme Özelliği	Bitkisel (Gül, Yaprak)- Geometrik
Boyut (cm)	En: 15 cm Boy: 1300 cm	Boyut (cm)	En: 8 cm Boy: 1000 cm

Bilgi Formu: 19		Bilgi Formu: 20	
			
Örnek No	19	Örnek No	20
Örnek Türü	Sedir Danteli	Örnek Türü	Sedir Danteli
Üretim Tarihi	1994	Üretim Tarihi	1994
Uygulanan Teknikler	Üçlü İlmek, Trabzan, Sık İğne	Uygulanan Teknikler	Üçlü İlmek, Trabzan, Sık İğne
Kompozisyon Özelliği	Üçgen Dilimli	Kompozisyon Özelliği	Üçgen Dilimli
Bezeme Özelliği	Bitkisel (Gül, Yaprak)- Geometrik	Bezeme Özelliği	Hayvansal (Kuş)- Geometrik
Boyut (cm)	En: 10 cm Boy: 900 cm	Boyut (cm)	En: 10 cm Boy: 800 cm

Dantellerin Kullanım Alanları

Seçenekler	Perde Danteli	Sedir Danteli	TOPLAM
n	13	7	20
%	65	35	100

Araştırma kapsamında incelenen 20 adet dantel örneğinin kullanım alanları değerlendirildiğinde %65'i perde danteli olarak kullanılırken, %35'inin sedir danteli olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Elde edilen verilere göre yörede dantel üretimi yapılırken çoğunlukla perde danteli üretimi yapıldığı söylenebilmektedir.

Dantellerin Üretim Tarihleri

Seçenekler	1925-1950	1951-1975	1976-2000	TOPLAM
n	3	-	17	20

%	15	-	85	100
---	----	---	----	-----

Araştırma kapsamında incelenen perde ve sedir dantel örneklerinin üretildikleri tarihler hakkında elde edilen veriler değerlendirildiğinde, dantellerin %85'i 1976-2000 yılları arasında, %15'inin ise 1925-1950 yılları arasında üretilmiş olduğu belirlenmiştir.

Bilgiler değerlendirildiğinde incelenen örneklerin çoğunluğunun 1976-2000 yılları arasında yapılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Yapılan inceleme neticesinde dantel örneklerinin %45'i içerisinde bulunduğu konağa (Kaymakamlar Konağı) bağış yoluyla, %20'sinin satın alma ile %15'inin çeyiz, %15'inin hediye, %5'inin ise kullanım amacıyla üretilen örnekler olduğu bilgisine ulaşılmıştır.

Dantellerin Teknik Özellikleri

Tablo 3. Dantellerin Teknik Özellikleri						
Seçenekler	Zincir	Üçlü İlmek	Trabzan	Sık İğne	Arttırma	Eksiltme
n	20	20	20	19	19	19
%	100	100	100	95	95	95

N:20

Not: Her dantel örneğinde birden fazla örgü tekniği kullanıldığından dolayı toplam alınamamıştır. Toplam N'den büyüktür. Yüzde N üzerinden değerlendirilmiştir.

Araştırma sonucunda yörede üretimi yapılan perde ve sedir dantellerinde, dantel örücülüğünde sıklıkla kullanılan %100'ünde zincir, %100'ünde üçlü ilmek, %100'ünde trabzan, %95'inde sık iğne, %95'inde arttırma ve yine %95'inde eksiltme teknikler belirlenmiştir.

Yöre dantel örgülerinin süslemelerinde ise en çok zincir piko ve püskül tekniği uygulanmakta olduğu anlaşılmıştır. Dantel örgülerin süslemelerinde nadir olarak da kurt tekniğinin uygulandığı görülmüştür.

Dantellerin Kompozisyon Özellikleri

Tablo 4. Dantellerin Kompozisyon Özellikleri			
Seçenekler	Üçgen Dilimli	Oval Dilimli	TOPLAM
n	17	3	20
%	85	15	100

Araştırma kapsamında incelenen dantel örneklerinin kompozisyon özellikleri değerlendirildiğinde örgülerin %85'inde üçgen, %15'lik kısmında ise oval dilimli kompozisyon ile karşılaşılmaktadır.

Bulgular doğrultusunda ilçe dantel örneklerinin çoğunlukla üçgen dilimli kompozisyon özelliğine sahip olduğu söylenebilmektedir.

Dantellerin Bezeme Özellikleri

Tablo 5. Dantellerin Bezeme Konusu ve Motif Özellikleri					
Seçenekler	Geometrik	Bitkisel	Hayvansal	Nesneli	Figürlü
n	19	17	3	2	1

%	95	85	15	10	5
---	----	----	----	----	---

N:20

Not: Her dantel örneğinde birden fazla bezeme kullanıldığından dolayı toplam alınamamıştır. Toplam N'den büyüktür. Yüzde N üzerinden değerlendirilmiştir.

Araştırma da elde edilen verilere göre dantel örneklerinin %95'inde geometrik bezeme, %85'inde bitkisel bezeme, %15'inde hayvansal bezeme, %10'unda nesneli bezeme, %5'inde ise figürlüm bezemeler kullanıldığı anlaşılmaktadır.

İncelenen perde ve sedir danteli örneklerinde çoğunlukla geometrik ve bitkisel bezemeler kullanılmıştır. Bitkisel bezemelerde en çok yaprak, gül, yonca, lale, ayçiçeği, kabak çiçeği, karanfil, şakayık, zambak motifleri uygulanmıştır. Geometrik ve bitkisel bezemelerin yanında dantel örneklerinde figürlü; eros, nesneli; fiyonk, kordon ve hayvansal bezemelerde; kuş ve kelebek motifleri kullanılmıştır.

Dantel Boyut Özellikleri

Cinsi	Perde Danteli				Sedir Danteli			
	En (cm)			TOPLAM	En (cm)			TOPLAM
Seçenekler	10-20	21-30	31-40		5-7	8-12	13-15	
n	2	8	3	13	1	5	1	7
%	15,38	61,53	23,07	100	14,28	70,14	14,28	100
Özellikler	Boy (cm)			TOPLAM	Boy (cm)			TOPLAM
	70	80	90		500-700	800-1200	1300-1500	
n	1	11	1	13	1	4	2	7
%	7,69	84,61	7,69	100	14,28	57,14	28,57	100

Araştırma kapsamında incelenen perde ve sedir dantellerin boyut özellikleri incelendiğinde, iki ayrı kullanım alanına sahip olan dantellerin perde danteli olarak kullanılan örneklerin en ölçüleri çoğunlukla 21-30 cm., boy ölçüleri ise çoğunlukla 80 cm uzunluğunda dokunduğu, sedir danteli olanların ise en ölçüleri çoğunlukla 8-12 cm., boy ölçüleri ise çoğunlukla 8-12 m. uzunluğunda üretilmiş olduğu belirlenmiştir.

Dantellerin Malzeme ve Renk Özellikleri

Araştırma kapsamında incelenen dantel örneklerinde çeşitli çaplara sahip olan tığ ve farklı numarada inceliklere sahip iplikler ile üretildiği, renksiz, ağartılmış pamuk iplik kullanıldığı anlaşılmaktadır.

4.SONUÇ VE ÖNERİLER

4.1. Sonuç

Safranbolu UNESCO kültür mirası kentimizin geleneksel hayat tarzını sergileyen konak ve bağ evlerindeki Türk kültürünün maddi mirasının gelecek kuşaklara aktarılması ve tanıtılması oldukça önem

taşımaktadır. El sanatı ürünü danteller de teknolojinin gelişimiyle unutulmaya yüz tutmuştur. Bu araştırmanın amacı bu dantellerin belgelenmesi ve yazılı kaynak hâline getirilmesidir.

Araştırma kapsamında 2000 yılında, Safranbolu yöresinde bulunan 20 adet sedir ve perde danteli incelenmiştir. Dantel örneklerinin üretim tarihleri değerlendirildiğinde çoğunun 1975-2000 yılları arasında üretildiği ve incelenen konaklardan olan kaymakamlar konağına bağış yapıldığı bilgisine ulaşılmaktadır.

Dantel örnekleri teknik açıdan incelendiğinde; Anadolu'nun hemen her yöresinde tığ örücülüğünde uygulanan zincir, üçlü ilmek, sık iğne, trabzan, arttırma ve eksiltme tentene teknikleriyle yapıldığı anlaşılmaktadır. Dantellerin kenar süslemelerinde ise çoğunlukla zincir piko ve püskül teknikleri uygulanmıştır. Yörede üretilen dantel örneklerinin çoğunluğu üçgen dilimli kompozisyon özelliğine sahiptir. Dantel örneklerinin çoğunluğunda geometrik ve bitkisel bezemelerin yer aldığı anlaşılmaktadır.

Perde ve sedir dantellerin boyut özellikleri incelendiğinde perde danteli örneklerin enleri çoğunlukla 21-30 cm., boyları ise çoğunlukla 80 cm uzunluğunda olduğu anlaşılmaktadır. Sedir dantellerinin ise enleri çoğunlukla 8-12 cm., boyları ise çoğunlukla 8-12 metre uzunluğunda olduğu belirlenmiştir.

Dantel örneklerinin renksiz olduğu, ağartılmış pamuk ipliği kullanılarak üretildiği anlaşılmaktadır. Örme aracı olarak çeşitli çaplara sahip olan tığ ve farklı incelikte numaralara sahip iplikler ile örüldüğü gözlenmiştir.

Araştırma kapsamında incelenen örneklerin hiçbirinde herhangi bir yıpranma olmadığı ve onarım görmediği anlaşılmaktadır.

4.2. Öneriler

Türk kültür öğelerinden olan el sanatlarını gelecek nesillere aktarmak bu sanatların unutulmaması ve devamlılığı açısından önem arz etmektedir. Danteline içinde bulunduğu bazı el sanatları unutulmaya yüz tutmuştur.

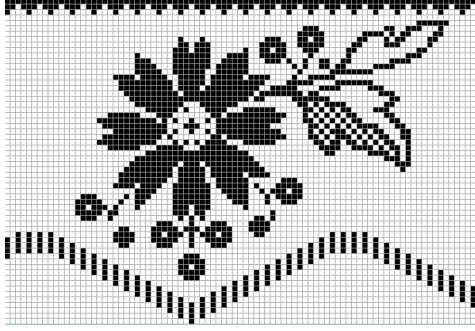
Araştırma ile ortaya konulmaya çalışıldığı gibi günümüze kadar çalışılmamış olan diğer yörelerinde kataloglaması ve tekniklerinin belirlenmesi önemlidir.

Konu ile ilgili kurumlar ve okullar da iş birliği yapılarak yörede bu sanatı icra eden emektar kadınların yöresel özellikleri taşıyan örneklerden yola çıkarak örücülüğe devam etmeleri sağlanmalıdır. Bunun yanında genç nesiller el sanatları hakkında bilgilendirilmeli bu sanatları icra etme konusunda teşvik edilmelidir.

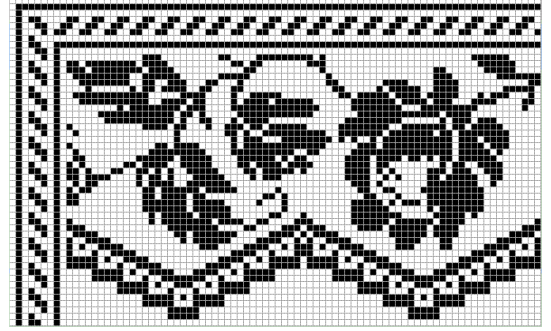
Aynı zamanda bu el sanatı ürünlerini içerisinde barındıran sergiler ilçe yönetimi tarafından desteklenmeli ve turistik açıdan önem arz eden Safranbolu'da sergilenip turistlere tanıtılmalıdır. Yurtiçi ve yurtdışı pazarlanması yapılarak dantele olan ilgi arttırılmalıdır. Kastamonu ilinde olduğu gibi Karabük ilinde de yer alan dantel örnekleri toplanarak yöreye ait özellikler barındıran dantellerden oluşan bir müze kurulması önerilmektedir.

5. EKLER

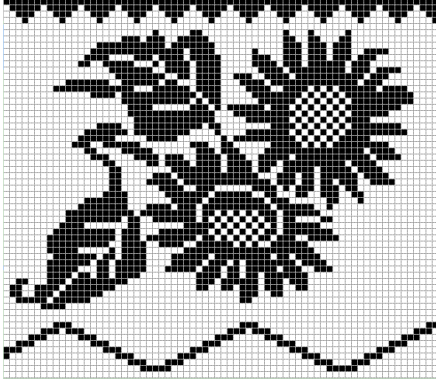
5.1. Teknik Çizimler

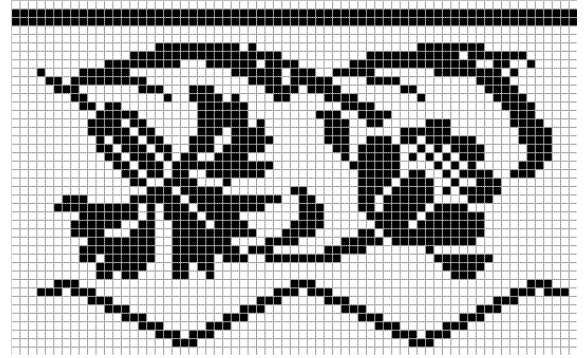
Fotoğraf 1. Örnek 1 Çizim

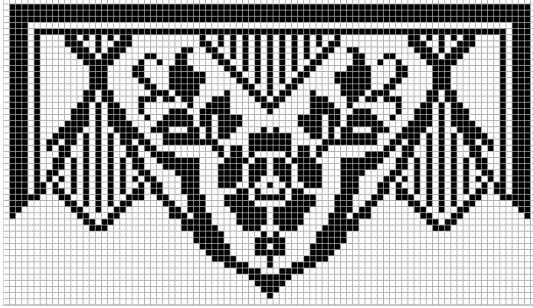
Fotoğraf 2. Örnek 2 Çizim

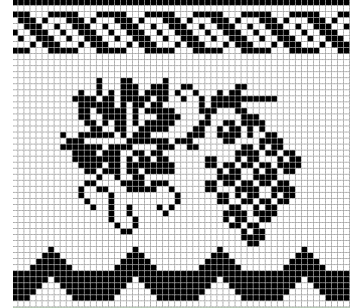
Fotoğraf 3. Örnek 3 Çizim

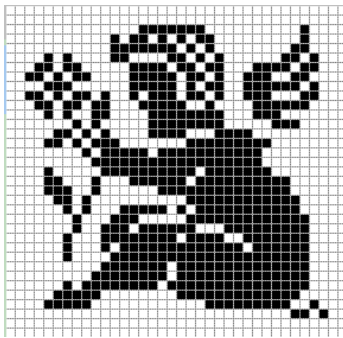
Fotoğraf 4. Örnek 4 Çizim

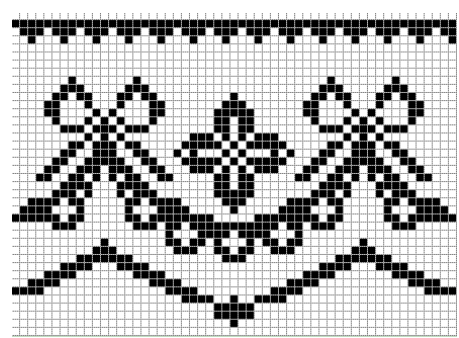
Fotoğraf 5. Örnek 5 Çizim

Fotoğraf 6. Örnek 6 Çizim

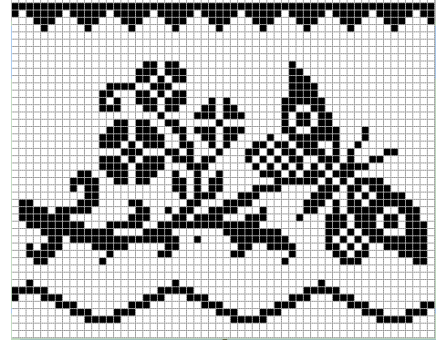
Fotoğraf 7. Örnek 7 Çizim

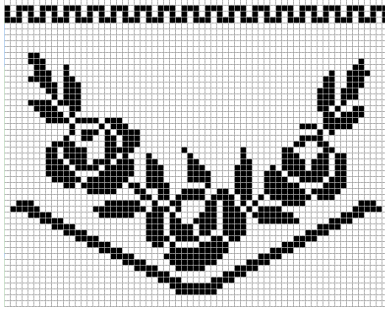
Fotoğraf 8. Örnek 8 Çizim

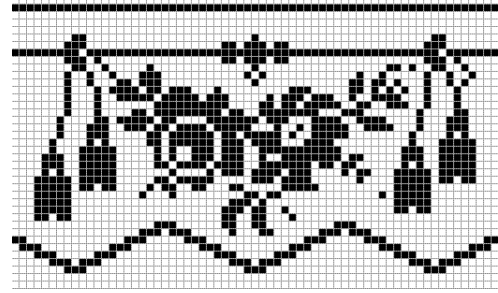
Fotoğraf 9. Örnek 9 Çizim

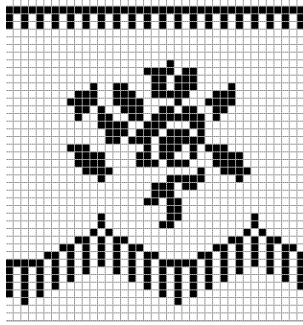
Fotoğraf 10. Örnek 10 Çizim

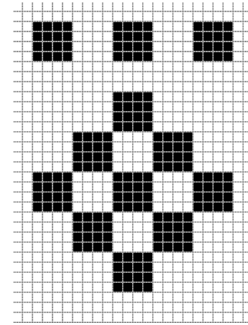
Fotoğraf 11. Örnek 11 Çizim

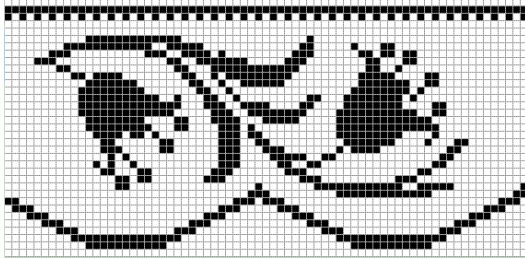
Fotoğraf 12. Örnek 12 Çizim

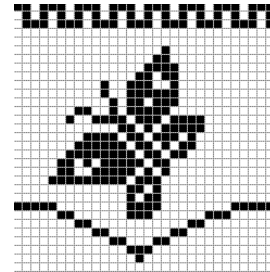
Fotoğraf 13. Örnek 13 Çizim

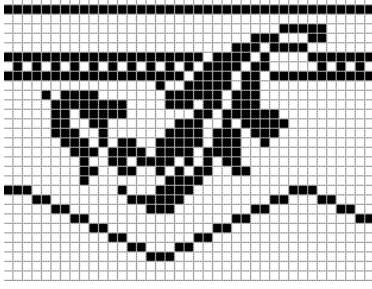
Fotoğraf 14. Örnek 14 Çizim

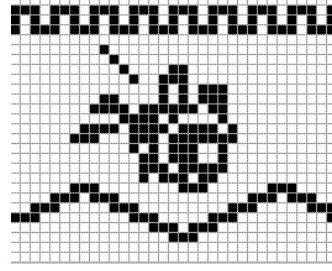
Fotoğraf 15. Örnek 15 Çizim

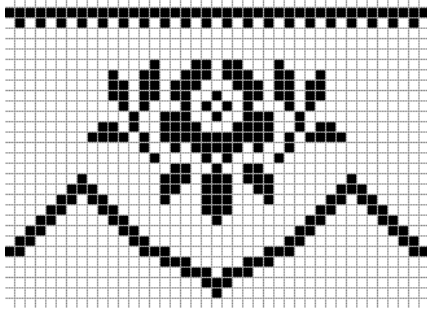
Fotoğraf 16. Örnek 16 Çizim

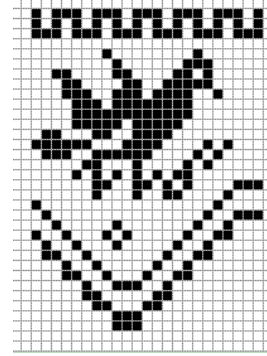
Fotoğraf 17. Örnek 17 Çizim

Fotoğraf 18. Örnek 18 Çizim

Fotoğraf 19. Örnek 19 Çizim

Fotoğraf 20. Örnek 20 Çizim

KAYNAKÇA

- Akpınarlı, F.-Tozun, H.-Başaran, F.-Büyükyazıcı, M.-Ertürk, Y. (2012). *Şanlıurfa El Sanatları ve Sözlü Kültür Malzemeleri*. Ankara: Şurkav Yayınları.
- Atay, A. (1997). *Örücülük*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Balkanal, Z. (2010). Karadeniz'in İncisi İnebolu Yöresinde Dantel Perdeler. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (8), 44-55.
- Barıştı, Ö. (1987). Kastamonu'da Dokumayla İlgili Sanatlar. *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri V. Cilt Maddi Kültür*, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Gönenç, G. (2004). *Rehber Safranbolu*. İstanbul: Ceyma Matbaacılık.
- Kathı, T. (1998). Tarsus Yöresinde Çarşaf ve Peşkir Uçlarına Yapılan Bağlamalar ve Özellikleri. *Cumhuriyetimizin 75. Yılında Düünden Bugüne 1. Tarsus Sempozyumu Bildirileri 25-26 Aralık 1998*, Tarsus: Berdan Tarih ve Kültür Varlıklarını Koruma Vakfı Yayınları.
- Koçan, N. (2012). *Safranbolu'da Zaman ve Mekan*, Safranbolu Belediyesi Kültür Yayınları. İstanbul: Karist Baskı Çözümleri
- Ortaç, H. S. (2008). Ankara İli El Örgüsü Çoraplar Patikler. I. *Ulusal El Sanatları Sempozyumu 24-26 Nisan*, Ankara: Gazi Üniversitesi Türk El Sanatları Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları -1.
- Öztürk, İ. (2003). *Geleneksel Türk El Sanatlarına Giriş*. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Soysaldı, A.-Çıttır, T. (2006). Amasya'da İpek Üretiminin Yok Oluşu ve Merzifon Dokumacılığının Bugünkü Durumu. *Uluslararası Geleneksel El Sanatları Sempozyumu*. 86-93.
- TDK, *Türkiye'de Hâlk Ağzından Derleme Sözlüğü*, Ankara, 1982, cilt: 12, Ek-1 a – zürbiyet.
- TDK, *Türkiye'de Hâlk Ağzından Derleme Sözlüğü*, Ankara, 1978, cilt: 10, S-T (sa – tüzlük.
- URL: <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44426/safranbolu-sehri-karabuk.html>.

SAFRANBOLULU HACI ŞERİF AHMED REŞİD PAŞA'NIN RÛHU'L-MECELLE İSİMLİ ESERİNDE ZARÛRET PRENSİBİNE DAİR YORUMLARI

Ayşe Betül ALGÛL

Arş. Gör. Karabük Üniversitesi

aysebetulalgul@hotmail.com

Özet

Zaruret; korunması gereken beş temel haktan en az birinin kısmen veya tamamen ortadan kalkmasının kuvvetle muhtemel olduğu durumlarda, mükellefe haramı işleme ve/veya vacibi terk etme ruhsatı veren mazerettir. İçinde bulunduğu hâlden ancak dinin birtakım emirlerini terk etmek suretiyle kurtulabileceği bu zaruret durumlarında, birey mazur sayılır. Âyet ve hadisler bakımıldığında kolaylık üzerine vurgu yapıldığı görülür. Allah'ın kulları için zorluk değil kolaylık istediğini belirtmesi, Hz. Peygamber'in kolay olanı tercih ve teşvik etmesi bu bağlamda zikredilebilir. Dolayısıyla dini emirlerin amacının bireylerin sıkıntıya girmeleri veya meşakkat çekmeleri olmadığı söylenebilir. Bu nedenle kulların zorlanacakları durumlarda ruhsatlar tanınır.

Usûl âlimleri zaruret konusunu detaylı bir şekilde incelemişlerdir. Bu bağlamda âyet ve hadislerden hareketle zarûrat-ı hamse denilen, zarar görmemeleri için dini emirlerin ihlal edilebileceği beş temel hakkı (canın, dinin, malın, aklın, neslin korunması) belirlemişler, bu hakların muhafazası için hangi emirlerin ne dereceye kadar terk edilebileceği, terk etmenin hükmü gibi hususları tartışmışlar, ilgili nasslara dayanarak genel ilkeler tespit etmişlerdir. Bahsi geçen ilkeler Mecelle'nin külli kaideleri arasında da yer almakta, dolayısıyla Mecelle üzerine araştırma yapan âlimlerin incelemeleri kapsamına girmektedir. Bu âlimlerden biri de Rûhu'l-Mecelle isimli sekiz ciltlik bir şerh yazan Safranbolulu Hacı Şerif Ahmed Reşid Paşa'dır (1858-1918).

Çalışmamızda, bahsi geçen şerhin zaruret prensibine dayalı külli kaidelere dair açıklamaları ele alınacaktır. Bu bağlamda öncelikle usûl eserlerinde yer alan bilgiler doğrultusunda zarûret konusu incelenecek, ardından Rûhu'l-Mecelle isimli şerhte konuya ilişkin yapılan inceleme ve tahliller okuyucunun istifadesine sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Zarûret, Ruhsat, Rûhu'l-Mecelle, Hacı Şerif Ahmed Reşid Paşa.

Interpretations of Hadji Sharif Ahmed Reshid Pasha From Safranbolu on The Principle of Zarûret in His Book Named Rouh al-Medjelle

Abstract

State of necessity; it is an excuse that gives the person the permit to commit the forbidden and / or to disobey wajibs where it is highly probable that at least one of the five basic rights that must be protected is partially or completely eliminated. The person is deemed to be excused in such situations where he can be saved only by abandoning certain orders of religion. When the verses and hadiths are examined, it is seen that emphasis is placed on convenience. It can be mentioned in this context that Allah states that He wants convenience rather than difficulty for His servants, and that the Prophet prefers and encourages the easy. Therefore, it can be said that the purpose of religious orders is not for humans to get into trouble or suffer. Therefore, in cases where the servants are forced, permissions are granted.

The scholars have elaborated about necessity. In this context, they set out five fundamental rights called zarurat-ı hamse (protection of life, religion, property, mind, generation) based on verses and hadiths, in which religious orders can be violated so as not to be harmed, they have discussed issues such as which orders can be abandoned for the protection of these rights, and the provision of the cancellation and have determined general principles based on

relevant verses and hadiths. The said principles are also among the general principles of al-Medjelle, and thus fall within the scope of the examinations of scholars who research on al-Medjelle. One of these scholars is Hadji Sharif Ahmed Reshid Pasha (1858-1918) from Safranbolu who wrote an eight-volume commentary named Rouh al-Medjelle.

In this study, the explanations of the said commentary on the general principles based on the necessity principle will be discussed. In this context, firstly the subject of necessity (darura) will be examined and then analysis will be presented in the exegesis named Rouh al-Medjelle on necessity.

Keywords: The necessities, darura, permission, Rouh al-Medjelle, Hadji Sharif Ahmed Reshid Pasha.

Giriş

Hukuk düzenleri bireysel ve toplumsal hayatı intizam altına almak, kargaşayı önlemek için kurallar, hükümler koyarlar. Müslüman bireyin hem dünya hem ahiret hayatını tanzim etmek isteyen İslam dininin hukuku da doğal olarak birtakım emir ve yasaklar içerir, mükelleflere emirlere uyma, yasaklardan kaçınma sorumluluğu yükler. Mükellef kelimesinin kök anlamından da anlaşılacağı üzere bu yükümlülükler birtakım külfetleri de beraberinde getirir. Ancak kişiye kaldıramayacağı ağır meşakkatler yüklenmez. Şari'in emir ve yasakları normal şartlarda çok fazla zorlanmadan yerine getirilebilir. Ancak bazen bunlara uymanın şahsı normalin dışında sıkıntıya maruz bıraktığı olağanüstü durumların ortaya çıkması mümkündür. Bu istisnai hâller literatürde *zaruret* terimiyle ifade edilir. Dini emirlerin amacı bireyi sıkıntıya sokmak olmadığından zaruret durumları zorluk ve sıkıntının kaldırılmasına yönelik özel ve istisnai hükümlere kaynaklık eder.

Zaruret olarak nitelenebilecek bir hâle düşen kişiye *muztar* denir. Muztar, maruz kaldığı meşakkatten kurtulmak için, bu meşakkat ölçüsünce dinin birtakım emirlerini ihlal edebilir ve bundan dolayı sorumlu tutulmaz. Kendine özgü hükümleri olması nedeniyle ilmî eserler yanında kanun metinlerinde de zaruret hâline yer verilir. Örneğin Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin hem mukaddime kısmındaki külli kaidelerinde³ hem de tikel hükümlerinde⁴ zaruret hâlinin dikkate alındığı görülür.

Bu çalışmada zaruret ilkesinin İslam hukukundaki yeri, önemi ve şartları özetlenmeye çalışılacak, ardından mecelle şârihlerinden olan Hacı Şerif Ahmed Reşid Paşa'nın konuya ilişkin yorumları, Mecelle'nin külli kaideleri bağlamında ele alınarak betimleyici bir üslupla aktarılacaktır.

İslam Hukukunda Zaruret

Zaruret kelimesi menfaatin zıddı, zorluk gibi anlamlar içeren ضرر kökünden türemiş olup, bir şeye mecbur kalmak demektir⁵ İstilahî tanımlardan bazıları sadece açıklıktan ve susuzluktan ölme tehlikesini bu kapsamında değerlendirirken “zarûrat-ı hamse”nin tamamını zarurete dâhil eden yaklaşımlar da mevcuttur.⁶ Geniş kapsamlı tanımlar esas alınırsa zaruret; kişinin, hayatı, vücut bütünlüğü, iffeti, aklı veya malına zarar gelmesinden korkacağı derecede bir tehlike veya şiddetli meşakkatle karşı karşıya gelmesi hâlidir. Bu durumda o zararı defetmek için haramı işlemek, vacibi terk ya da tehir etmek duruma göre farz veya mübah

³ Bkz; 21-24, 32-33. kaideler.

⁴ Bkz; 1005-1007,1663. maddeler.

⁵ Ebu'l-Fazl İbn Manzûr, “drr”, *Lisânü'l-arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414), 4: 482-483.

⁶ Muammer Vural, “İslam Hukukunda Ruhsat Sebepleri ve Bazı Ruhsat Örnekleri-I (Sefer, Hastalık ve Zaruret Örneği)”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12 (2018): 344; Temel Kacı, “Bir Kaidenin Serencamı: Hâcet Umumi Olsun Hususi Olsun Zaruret Menzilesine Tenzil Olunur”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 20 (2016): 145.

hâle gelir.⁷ Bu iki tür tanımın arasını telif eden Şatbî (v. 790), hayatı ve vücut bütünlüğünü tehlikeye atan hâllerin zaruret olduğunu belirtir. Bunların dışında kalan diğer durumlar ise, azimet hükmünün teklif-i mâ lâ yutâk hâlini aldığı meşakkat durumlarıdır. Bu meşakkatler dini ve dünyevi yükümlülüklerin yerine getirilmesine engel teşkil edeceğinden ruhsat hükümleriyle amel etmek meşru hâle gelir.⁸

Kur'an-ı Kerim'de bazı haramlar sıralandıktan sonra zorda kalanın sınırı aşmamak şartıyla bunları işleyebileceğinin ifade edilmesi⁹ zaruret hâlinin şer'an muteber sayıldığına dair en önemli delili teşkil etmektedir. Âyetlerde sadece yeme içme ile sınırlandırılan zaruret hâli, hadislerde daha geniş bir kapsama sahiptir. Nitekim ipek ve altın erkeğe haram olduğu hâlde Hz. Peygamber'in cilt hastalığı bulunan bazı sahabilere ipek giymek için,¹⁰ hasta olan bir sahabiye altından burun yaptırmak için¹¹ izin vermesi örnek olarak zikredilebilir. Hem âyet hem de hadislerde defaatle zikredilmesi İslam hukukunda zarurete verilen önemin bir göstergesi niteliğindedir.¹²

Zaruretin, İslam hukukunda meşru bir mazeret olarak ele alınması bir yandan bu dinin amacının insanları sıkıntıya sokmak olmadığını ihsas ederken, diğer yandan hükümlerin uygulamadaki sürekliliğini sağlamaktadır. Zira İslam'ın emir ve yasakları kendi içlerinde bir takım zorluk ve meşakkatleri barındırmakla birlikte, asıl gaye meşakkat değil, bunlarla ulaşılmak istenen maslahatlardır. Mükellefler için kolaylığı öne çıkaran âyet¹³ ve hadisler¹⁴ bunu desteklemektedir. Dolayısıyla normalden fazla meşakkat ve zorluk ortaya çıktığında bunlar ruhsatlarla bertaraf edilmektedir. Ayrıca dinin emirlerine itaatte devamlılığa özel önem atfedilmektedir.¹⁵ Zaruret ve meşakkat hâlleri dikkate alınmadığında ya mükellefler zorluk ve sıkıntıya rağmen itaate devam etmeye çalışacak veya meşakkat içeren hükmü tamamen terk edecektir.¹⁶ İlki İslam'ın kolaylığı önemsemesi, ikincisi de amellerin devamlılığının istenmesi ile çelişeceğinden zaruret hâlleri İslam hukukunda meşru mazeret olarak kabul edilmektedir.

İslam âlimleri âyet ve hadislerde ön plana çıkarılmasından hareketle kolaylık sağlamanın dinin ilkelerinden (makasid) biri olduğu sonucuna ulaşmışlar ve ictihad ederken bunu dikkate almışlardır. Mecelle'nin külli kaideleri arasına giren "Meşakkat teysiri celbeder." ilkesi mezkûr anlayışın kaideleşmesinin bir örneği sayılabilir. Fıkhi hüküm istinbat ederken söz konusu edilen istihsan, ıstıslah, umum-ı belva, örf, meşru müdafaa, azimet, ruhsat gibi kavramların ortaya çıkmasında fukahanın, güçlüğü

⁷ Hocaeminefendizâde Ali Haydar Efendi, *Düretü'l-hükkam şerh-u Mecelleti'l-Ahkâm*, ed. Mehmet Emin Özafşar (İstanbul: DİB Yayınları, 2016), 1: 80; Vehbe Zuhaylî, *Nazariyyetü'z-zarûreti'ş-şer'iyye*, 4. Bs (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1985), 67-68.

⁸ Ebû İshak İbrahim b. Musa Şâtîbî, *el-Muvâfakât* (Dâru İbn Affân, 1997), 1: 332.

⁹ Bkz; el-Bakara 2/173 "Allah size ancak ölüyü (leşi), kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilene haram kıldı. Her kim bunlardan yemeye mecbur kalırsa, başkasının hakkına saldırmadan ve haddi aşmadan bir miktar yemesinde günah yoktur. Şüphe yok ki Allah çokça bağışlayan çokça esirgeyendir.;" el-Mâide 5/3 "...Kim, gönülden günaha yönelmiş olmamak üzere açlık hâlinde dara düşerse (haram etlerden yiyebilir). Çünkü Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.;" el-En'âm 6/119,145; en-Nahl 16/115.

¹⁰ Buhârî "Libâs" 29 (H. No: 5839); Müslim "Libâs" 2076.

¹¹ Ebû Dâvûd "Hâtem" 7 (H. No: 4232); Tirmizî "Libâs" 31 (H. No: 1770).

¹² Mustafa Baktır, *İslam Hukukunda Zaruret Hâli* (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1981), 18.

¹³ el-Bakara 2/185 "... Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez..."; el-Kamer, 54/17 "And olsun Biz Kur'an'ı öğüt alınsın diye kolaylaştırdık..."; el-İnşirâh 94/5-6 "Elbette zorluğun yanında bir kolaylık vardır. Gerçekten, zorlukla beraber bir kolaylık daha vardır."

¹⁴ "Din kolaylıktır..." Buhari "İmân" 28 (H. No: 39) "Kolaylaştırın güçleştirmeyin..." Müslim "Cihâd" 1733;

¹⁵ "...Allah'a en sevimli gelen amel, az da olsa devam edilendir." Müslim "Salâtu'l-Musâfirin" 782.

¹⁶ Hâlit Çalış, "Zarûret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44: 141.

giderilmesi yönündeki çabalarının önemli etkisi olduğu söylenebilir.¹⁷ Meşakkat hâlinde kolaylık sağlanması külli bir kaide olarak benimsendiğinde, meşakkatin daha ileri düzeyi denilebilecek zaruret hâlinin dikkate alınması gâyet tabiidir.

Tanımda belirtildiği üzere zaruret hâli ortaya çıktığında haramların işlenmesi veya vacibin terk edilmesi mübah ya da vacip olabilmektedir. Ancak bu ruhsat, insanların karşılaştıkları her zorlukta kullanabilecekleri şekilde belirsiz değildir. Diğer bir tabirle, içinde bulunulan durumun “zaruret hâli” olarak nitelenebilmesi için taşınması gereken birtakım kriterler söz konusudur.¹⁸ Ayrıca zaruret hâli kayıtsız şartsız bir serbestlik sağlamaz. O durumda da uyulması gereken birtakım ilkeler söz konusudur. Zaruretin tahakkuk şartları olarak da bilinen bu kriter ve ilkeler şöylece sıralanabilir;

a. Tehlikenin o anda mevcut olması gerekir. Daha sonraki bir vakitte ortaya çıkacak olması ruhsata sebep teşkil etmez. Mesela ikrahın muteber olabilmesi için tehdidin o anda gerçekleşecek olması gerekir. “Şu işi yapmazsan seni yarın öldüreceğim.” şeklinde bir tehdit ikrah sayılmaz ve emredilen işin yapılmasını mübah kılmaz.¹⁹

b. Muztar kişinin içinde bulunduğu hâlden kurtulabilmesi için hiçbir mübah yol bulunmamalı, dinin bir emrini ihlal etmekten başka seçeneği kalmamalıdır²⁰ Aksi takdirde zaruret durumu ortaya çıkmayacağından haramı işleme ya da vacibi terk etme ruhsatından da söz edilemez. Mesela teyemmümün geçerli olabilesi için suyun hakikaten veya hükmen bulunmaması gerekir. Abdest alacak suyu olmayan bir şahıs etrafında su olup olmadığını araştırır, arkadaşlarında varsa onlardan ister. Araştırmadan teyemmümle yetinmesi sahih değildir.²¹

c. Muztar kişi haramı işleme veya vacibi terk etme hususunda zaruret miktarıyla kifâyet etmelidir.²² Mecelle’de yer alan “Zaruretlar kendi miktarınca takdir olunur.” kaidesi de aynı mânâyı ifade eder. Mesela açlıktan dolayı domuz eti/meyte yemek zorunda olan bir insan, sağlığına zarar gelmesini engelleyecek kadar yiyebilir. Cumhura göre doyana kadar yemesi ruhsat kapsamına girmez. Zira domuzu yiyebilme ruhsatı açlıktan dolayı sağlığına zarar gelmesi tehlikesinden ötürü verilmişti. Bu tehlike ortadan kalktığında ruhsatla amel etmek caiz olmaz.²³

d. Muztar kişi denklik durumunu göz önünde bulundurmalıdır. İşlenmeye mecbur kalınan yasak, zarurettten daha aşağı seviyede bulunmalıdır.²⁴ Yani zarurettten dolayı haramı işlemediğinde ortaya çıkacak mefsedet işlediğinde oluşacak zarardan daha fazla olmalıdır.²⁵ Dinin emrini ihlal etmesi, etmemesine denk veya daha büyük bir zarara yol açacaksa, bu durumda ruhsat söz konusu değildir. Mesela, susuz kalan bir kişi başkasının suyunu, gerekirse zorla alabilir. Ancak aldığı diğer şahıs susuz kalacaksa, bu durumda

¹⁷ Detaylı bilgi için bkz. Baktır, *İslam Hukukunda Zaruret Hâli*, 90–129. İkincisinde de uzun veriyor?

¹⁸ Zuhaylî, *Nazarîyyetü’z-zarûreti’ş-şer’iyye*, 68.

¹⁹ “Zarûret”, *el-Mevsûatu’l-fikhiyyetu’l-Kuveytiyye* (Kuveyt: Vizâratu’l-Evkâf ve’ş-Şuûni’l-İslamiyye, 1993), 28: 194.

²⁰ Zuhaylî, *Nazarîyyetü’z-zarûreti’ş-şer’iyye*, 69.

²¹ Ebû Bekir Muhammed Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru’l-marife, 1993), 1: 108.

²² Vehbe Zuhaylî, *el-Fikhu’l-İslâmî ve edilletuh* (Dımaşk: Dâru’l-fikr, t.y.), 4: 2604.

²³ Ebû Bekir Ahmed b. Ali Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, thk. Mumammed Sâdık Kamhevî, (Beyrut: Dâru ihyâi’t-türâsi’l-Arabî, 1405), 1: 160.

²⁴ Mustafa Yıldırım, *Mecelle’nin Külli Kâideleri*, 4. Bs (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 79.

²⁵ “Zarûret”, 28: 195.

suyun tamamını alması caiz olmaz.²⁶ Benzer şekilde kişi öldürülmekle tehdit edildiğinde başkasının malını itlaf edebilir. Zira canın korunması malın korunmasından önceliklidir. Ancak aynı tehdit sebebiyle başkasını öldüremez.²⁷ Zira iki fiil birbirine denktir. Hatta mükreh açısından bakıldığında öldürülmek katil olmaktan daha hafif bir mefsedettir.²⁸

e. Muztar kişinin içinde bulunduğu hâlden kurtulabilmek için gerekli ruhsatı kullanması bazen mübah bazen vacib olabilmektedir. Ancak bazı fiiller için zaruret hâli bile ruhsat sebebi kabul edilmemektedir. Bir müslümanı öldürmek veya bir organını kullanılmayacak hâle getirmek, zina etmek bu fiillere örnek olarak zikredilebilir. Dolayısıyla kişi ölümle tehdit edilerek zina etmeye veya başkasının bir organını telef etmeye zorlansa bu fiilleri işlemeye ruhsatı yoktur. Emredileni yaptığı takdirde sorumlu olur.²⁹

Zaruret hâli, Hz. Peygamber döneminden günümüze kadar tüm fıkıh tarihi boyunca icthad faaliyetleri esnasında göz önünde bulundurulan, dikkate alınan bir olgudur. Gerek fer'î meselelerde gerek usûl kuralları ve külli kaidelerde bunu görmek mümkündür. Nitekim İslam hukuku esas alınarak hazırlanan ilk kanun addedilen³⁰ Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'de de zaruret hâli yerini almıştır.

Rûhu'l-Mecelle'de Zaruret

Kelime olarak hikmet, yazılı sahife gibi anlamlara gelen Mecelle,³¹ Tanzimat döneminde Osmanlı Devleti için hazırlanan ilk medeni kanunun adıdır. Bir mukaddime ve on altı kitap içinde 1851 maddeden meydana gelmekte olup³² yaklaşık dokuz yılda tamamlanmıştır.³³

Tam adıyla Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, İslam hukuku esas alınarak hazırlanan ilk kanun olması hasebiyle³⁴ hem İslam hem de Türk hukuk tarihinde özel önemi haizdir. Bu açıdan, kendisinden sonra hazırlanan kanunlarda etkilerini görmek mümkündür.³⁵ Mecelle hazırlanırken sadece Hanefî mezhebi görüşleri esas alınmış, mezhep içindeki farklı icthadlar arasında tercih yapılmışsa da³⁶ diğer mezheplerin görüşlerine müracaat edilmemiştir.³⁷

Mısır ve Arap Yarımadası hariç bütün Osmanlı mahkemelerinde yürürlüğe konan Mecelle, 1926'da yürürlükten kalkmıştır. Çok sayıda tercüme ve şerhi bulunmakta olup³⁸ bunlardan biri de Rûhu'l-Mecelle isimli hacimli eserdir.

Rûhu'l-Mecelle son dönem Osmanlı valilerinden Hacı Şerif Ahmed Reşid Paşa tarafından kaleme alınmıştır. Reşid Paşa 1858 yılında İstanbul'da doğmuştur. Vilâyet defterdarlarından Numan Fikri Efendi'nin

²⁶ Ebû Bekir Muhammed Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-marife, 1993), 24: 29.

²⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 1993, 24: 48.

²⁸ "Zarûret", 28: 195.

²⁹ Muhammed Emîn b. Ömer İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 2. Bs (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1992), 6: 133.

³⁰ Ebu'l-Ulâ Mardin, "Mecelle", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, t.y.), 7: 433.

³¹ Yıldırım, *Mecelle'nin Külli Kâideleri*, 15.

³² Mehmet Âkif Aydın, "Mecelle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28: 233; Mehmet Âkif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 15. Bs (İstanbul: Beta Yayınları, 2018), 427; Necmettin Kızılkaya, *Hanefî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Külli Kâideler*, 3. Bs (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018), 293.

³³ Hacı Şerif Ahmed Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle* (Dâru'l-hilâfeti'l-aliyye: Matbaa-i hayriyye, 1326), 1: 27.

³⁴ Mardin, "Mecelle", 7: 433.

³⁵ Mehmet Âkif Aydın, "Mecelle'nin Hazırlanışı", *Osmanlı Araştırmaları IX*, 1989, 33.

³⁶ Ebu'l-Ulâ Mardin, *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 78.

³⁷ Kızılkaya, *Hanefî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Külli Kâideler*, 296; Aydın, "Mecelle", 28: 233.

³⁸ Aydın, "Mecelle", 28: 233-234.

oğludur. Birinci olarak bitirdiği hukuk mektebinin ardından çeşitli devlet kademelerinde görevler almıştır. 1918 yılında grip sebebiyle vefat etmiştir.³⁹

Reşid Paşa'nın bahsi geçen şerhi sekiz cilttir. Bir yıl gibi kısa bir sürede tamamlanan bu eser, Ali Haydar Efendi'nin (v. 1935) Dürerü'l-Hükkam'ından sonra en geniş mecelle şerhi olma özelliğini haizdir. Dürerü'l-Hükkam'da olduğu gibi fıkhi tahlil ve görüşlere fazla değinmeyip, kavram ve hükümlerin açıklanmasıyla yetinmiştir. Bu yönüyle eser, daha çok Mecelle maddelerini anlama ihtiyacında olanların başlangıç düzeyinde bilgi almalarını sağlayacak bir ilk başvuru kaynağı olarak nitelendirilebilir.⁴⁰

Yazarın külli kaideleri kısmını özellikle önemseydiği söylenebilir. Zira Rûhu'l-Mecelle, mukaddimenin daha iyi anlaşılması amacıyla yazılan, fıkıh ve fıkıh usûlüne dair geniş bir giriş bölümüyle başlar. Bu giriş, eseri diğer mecelle şerhlerinden ayıran bir özelliktir.⁴¹ Sonrasında külli kaideleri teker teker izah eder. Bunlardan zaruret bahsiyle alakalı olan maddeler hakkındaki yorumları çalışmamızın konusunu teşkil etmektedir.

a. Meşakkat teysiri celbeder.

Günümüz Türkçesiyle “Zorluk kolaylığı gerektirir.” şeklinde ifade edilebilecek bu maddenin Hac Suresi 78. âyete⁴² dayandırıldığı ifade edilmiştir.⁴³ Müellif âyet ve hadislerle dinin zorluk değil kolaylık üzere mebni olduğunu temellendirerek kaideyi sağlam bir zemine oturtuktan sonra, şer'i hükümlerde gösterilen ruhsat ve tahfifatın bu kaideye dayandığını ifade eder. Ardından ruhsat/hafifletme sebebi sayılan yedi madde zikreder. Bunlar sırasıyla; yolculuk, hastalık, ikrah, unutmama, cehl, zorluk ve umum-ı belva ile noksanlıktır. Müellif mezkûr tahfif sebeplerinin geçerli sayılması noktasında ibâdât-muamelât ayrımı yapar. Bir kısmı sadece ibâdâtta hükmün hafifletilmesi ya da günahın kaldırılmasına sebep olurken diğer bir kısmı muamelât için de geçerli bir mazeret sayılır.⁴⁴

Müellif bu maddenin şerhini bitirirken bir hususa özellikle vurgu yapar: Meşakkat teysiri celbeder kaidesi mutlak değildir. Hakkında nass bulunmayan hususlarda geçerlidir. Eğer bir konuda nass varsa, onun hükmünün yerine getirilmesi gerekir.⁴⁵

b. Bir şey dîk oldukda müttesi' olur.

Günümüz Türkçesiyle, “Bir işte güçlük görülürse genişlik gösterilir.”⁴⁶ şeklinde ifade edilebilen bu madde de hakkında nass olmayan durumlarda geçerlidir.⁴⁷ Borcunu ödeyemeyen borçluya mühlet vermek, borcu taksitlendirmek kolaylaştırmaya örnek verilebilir. Müellif mezkûr kaidenin aksi olan “Bir şey müttesi'

³⁹ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, t.y.), 7:1416.

⁴⁰ Sami Erdem, “Rûhu'l-Mecelle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 214.

⁴¹ Ahmed Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle*, 1: 1-4; Erdem, “Rûhu'l-Mecelle”, 35: 214.

⁴² “...Allah uğrunda, hakkımı vererek cihad edin. O, sizi seçti; din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yükledi; babanız İbrahim'in dininde (de böyleydi)” el-Hac 22/78.

⁴³ Şehabeddin Mahmud Alûsî, *Rûhu'l-meâni fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1415), 9: 199.

⁴⁴ Ahmed Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle*, 1: 93-97.

⁴⁵ Ahmed Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle*, 1: 97.

⁴⁶ Abdullah Demir, *Külli Kaideler Ekolü ve Mecelle* (İstanbul: Katre Yayınları, 2008), 45..

⁴⁷ Ahmed Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle*, 1: 97.

oldukda dâk olur.” cümlesinin de bir kaide olduğunu ifade eder. Zira “Haddini tecavüz eden zıddı ile mün’akis olur.”⁴⁸

c. Zaruretler memnu’ olan şeyleri mübah kılar.

Meşakkat teysiri celbeder kaidesiyle de irtibatlı olarak, bir kişi dinen yasak olan bir işi yapmaya mecbur kalsa, zaruret hâlinde dolayı yasak o kişiye mübah hâle gelir ve ibaha hükümleri cârî olur. Mesela mükreh, ikrah ile birinin malını telef etse haram işlemiş sayılmaz. Ayrıca bu durumda telef edilen malın tazmin sorumluluğu da mükrihe aittir. Ancak zaruretlerin haramı mübah kılması mutlak değildir. Bir sonraki maddede görüleceği üzere zaruretler kendi miktarınca takdir olunur.⁴⁹

d. Zaruretler kendi miktarlarınca takdir olunur.

Zaruret hâlinde haramlar mübah hâle gelmekle birlikte, ibaha hükmü mutlak olmayıp zaruret miktarıyla sınırlıdır. Yani ancak zaruret hâlinde kurtulacak kadar işlenebilir. Mesela zaruret derecesine varan açlık durumunda birinin malını izinsiz almak mübah hâle gelir. Ancak kişi, zaruret hâlini gidermeye yetecek kadar malı izinsiz alabilir. Fazlasını alması ibaha değil hurmet kapsamındadır.⁵⁰

e. Bir özür için caiz olan şey, o özrün zevaliyle batıl olur.

Özür sebebiyle cevaz verilen şey, hadd-i zatında caiz olmayan bir şeydir. Özür ortadan kalktığında cevaz vermek için bir sebep kalmayacağından, aslî hükme geri dönülür. Mesela, sefih malının hacredilmesi onun sefahatinden dolayıdır. Ancak reşid hâle geldiğinde hacre gerek kalmayacağı için, malları üzerinde tam yetki sahibi olur.⁵¹

f. Mani’ zail oldukda memnu’ avdet eder.

Bu kaide bir önceki kaideyle benzer anlam içeriğine sahip olup, onun tam aksi bakış açısıyla ifade edilmiş hâlidir. “Bir özür için caiz olan şey, o özrün zevaliyle batıl olur.” kaidesinde aslen yasak olan bir söz veya fiil için verilen cevaz hükmünün o mazeret ortadan kalktığında ilga olacağı ifade edilir. Bu kaide ise mazeret sebebiyle uygulanamayan aslî hükmün, mazeretin kaybolmasıyla yeniden işlerlik kazanacağı belirtilir.⁵²

Örneğin, satın alınan bir hayvan müşteri elinde hastalandıktan sonra müşteri, önceden var olan ve iadeyi gerektiren bir ayıbı olduğunu öğrense artık o hayvanı satıcıya iade edemez. Fiyatta indirim talep edebilir. Zira müşteri elindeyken sonradan ortaya çıkan hastalık iadeye engeldir. Ancak söz konusu hastalığın iyileşmesi durumunda engel ortadan kalkacağından müşteri hayvanı iade edip semenin tamamının geri ödenmesini talep edebilir.⁵³

g. Hacet umumi olsun hususi olsun zaruret menzilesine tenzil olunur.

Hacet, insan için gerekli olan, ihtiyaç duyduğu şeydir. Hacetin zaruret gibi muamele görmesi zorluğun kolaylığı gerektirmesi (meşakkatin teysiri celbetmesi) sebebiyledir.⁵⁴ Zaruret ve hacet arasındaki ilişki şöyle açıklanabilir; zaruret, giderilmediği takdirde kişiyi ölüme götürebilecek olan hâldir. Hacet ise

⁴⁸ Ahmed Reşid Paşa, *Rûhu’l-Mecelle*, 1: 98.

⁴⁹ Ahmed Reşid Paşa, *Rûhu’l-Mecelle*, 1: 101-102.

⁵⁰ Ahmed Reşid Paşa, *Rûhu’l-Mecelle*, 1: 102-104.

⁵¹ Ahmed Reşid Paşa, *Rûhu’l-Mecelle*, 1: 104-105.

⁵² Yıldırım, *Mecelle’nin Külli Kâideleri*, 84.

⁵³ Ahmed Reşid Paşa, *Rûhu’l-Mecelle*, 1: 105-106.

⁵⁴ Ahmed Reşid Paşa, *Rûhu’l-Mecelle*, 1: 105.

ölüme götürmese de sıkıntı ve meşakkate sebep olur.⁵⁵ Mesela normal şartlar altında Kur'an öğretme, imamlık yapma gibi aslen ibadet kapsamında olan işler için ücret alma ve vermenin kıyasen caiz olmaması gerekirdi. Ancak zamanın değişmesiyle birlikte ücret almadan çalışacak öğretmen ve imam bulunamaması, hâlinin da buna ihtiyaç duyması nedeniyle bu işler için ücret vermek ve almak istihşanen tecviz edilmiştir.⁵⁶ Burada ihtiyaç zaruret gibi muamele görerek memnu olan bir şeye mübah hükmü verilmesini sağlamıştır.

g. Izdırar gayrın hakkını iptal etmez.

“Meşakkat teysiri celbeder.” kaidesiyle birlikte düşünüldüğünde, açlık ile muztar olan bir kimse başkasının ekmeğini çalıp yiyebilir. Buradaki ruhsat muztar şahsın “ekmek çalma” fiiline terettüp edecek ceza ve günahı kaldırır ancak diğerinin mülkiyet hakkını iptal etmez. Dolayısıyla kişi imkân bulduğunda ya helalleşmeli ya da ekmeğin bedelini ödemelidir. Zaruret nedeniyle yemiş olması bedeli ödeme sorumluluğunu kaldırmaz. “Zaruretlar memnu olan şeyleri mübah kılar.” kaidesi, bu madde ile mukayyettir.⁵⁷

Mecelle’de zaruretle ilişkilendirilebilecek başka kaideler de olmakla birlikte, çalışmanın hacmi gereği nisbeten daha fazla ilgili olduğunu düşündüğümüz bu maddelerle iktifa edilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Sonuç

Zorlukları kolaylaştırma, güçlüğü giderme İslam dininin, dolayısıyla İslam hukukunun temel prensiplerinden biridir. Âyet ve hadislerdeki doğrudan ve dolaylı ifadeler bunu göstermektedir. Mükellefe, mecbur kaldığında dinin emir ve yasaklarını ihlal etme ruhsatı veren zaruret hâli, dinin kolaylaştırma ilkesine dayalı olarak kendisine özgü birtakım hükümlere kaynaklık eder. Muztar kişinin söz ve fiillerine terettüp eden hükümler normal şartlar altındaki bireyden farklıdır.

Zaruret hâli, özel hükümlerinin olması nedeniyle bir kanun metni olan Mecelle’de ve dolayısıyla Mecelle şerhlerinde de kendine yer bulmaktadır. Bunlardan biri olan Rûhu’l-Mecelle isimli şerhte zaruret hâlinin kendine özgü hükümleri fıkıh ve fıkıh usûlüne dayalı bilgiler ışığında örneklendirilerek açıklanmaktadır. Buna göre, zorluğun kolaylaştırmayı gerektirmesi kaidesi, zaruretle alakalı hemen hemen tüm kaidelere referans teşkil etmektedir. Ayrıca zaruretların haramları mübah kılması mutlak olmayıp belli kayıtlarla sınırlıdır. Muztar şahıs ancak zarurettan kurtulacak kadar haramı işleyebilir. Kurtulduğu anda, mazereti kalktığından ibaha hükmü tekrar tahrime dönüşür. Zaruret hâlindeyken bir başkasının hakkına tecavüz etmek zorunda kaldıysa, sonrasında o hakkı tazmin etmesi gerekir.

Zaruret konusu hem klasik dönemde hem de günümüzde üzerinde durulan bir konudur. Zamanın değişmesiyle insanların karşılaştıkları olaylar da değişmekte, bu durum zaman zaman hayatı kolaylaştırırsa da bazen yeni güçlükleri de beraberinde getirmektedir. Bahsi geçen yeni güçlükler zaruret konusunu yeniden ele almayı, farklı açılardan bakılarak güncel durumlara tatbik etmek amacıyla üzerinde çalışmayı gerektirmektedir.

Kaynakça

⁵⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu* (İstanbul, t.y.), 1: 262.

⁵⁶ Ahmed Reşid Paşa, *Rûhu’l-Mecelle*, 1: 112-113.

⁵⁷ Ahmed Reşid Paşa, *Rûhu’l-Mecelle*, 1: 113-114.

Ahmed Reşid Paşa, Hacı Şerif. *Rûhu'l-Mecelle*. Dâru'l-hilâfeti'l-aliyye: Matbaa-i hayriyye, 1326.

Alûsî, Şehabeddin Mahmud. *Rûhu'l-meâni fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1415.

Aydın, Mehmet Âkif. "Mecelle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28: 231-235. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.

Aydın, Mehmet Âkif. "Mecelle'nin Hazırlanışı". *Osmanlı Araştırmaları IX*. 1989. 31-50.

Aydın, Mehmet Âkif. *Türk Hukuk Tarihi*. 15. Bs. İstanbul: Beta Yayınları, 2018.

Baktır, Mustafa. *İslam Hukukunda Zaruret Hâli*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1981.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*. İstanbul, t.y.

Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-sahîh*. Thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır Nâsır. Dâru Tavku'n-Necat, 1422.

Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Sâdık Kamhevi, Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1405.

Çalış, Hâlit. "Zarûret". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44: 141-144. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Demir, Abdullah. *Küllî Kaideler Ekolü ve Mecelle*. İstanbul: Katre Yayınları, 2008.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as. *es-Sünen*. Thk. M. Muhyiddin Abdulhamid. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, t.y.

Efendi, Hocaeminefendizâde Ali Haydar. *Düretü'l-hükkam şerh-u Mecelleti'l-Ahkâm*. Ed. Mehmet Emin Özafşar. İstanbul: DİB Yayınları, 2016.

Erdem, Sami. "Rûhu'l-Mecelle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35: 214-215. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer. *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*. 2. Bs. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1992.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl. "drr". *Lisânü'l-arab*. 4: 482-483. Beyrut: Dâru Sâdir, 1414.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*. İstanbul: Mİİİ Eğitim Basımevi, t.y.

Kacı, Temel. "Bir Kaidenin Serencamı: Hâcet Umumi Olsun Hususi Olsun Zaruret Menzilesine Tenzil Olunur". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*. 20 (2016): 137-173.

Kızılkaya, Necmettin. *Haneî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Külli Kâideler*. 3. Bs. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018.

Mardin, Ebu'l-Ulâ. "Mecelle". *İslam Ansiklopedisi*. 7: 433-436. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, t.y.

Mardin, Ebu'l-Ulâ. *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*. Ankara: TDV Yayınları, 1996.

Müslim, İbnü'l-Haccâc. *el-Câmiu's-sahîh*. Thk. Muhammed Fuad Abdülbaki. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, 1991.

Serahsî, Ebû Bekir Muhammed. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-marife, 1993.

Şâtîbî, Ebû İshak İbrahim b. Musa. *el-Muvâfakât*. Dâru İbn Affân, 1997.

Tirmizî, Ebû İsa. *el-Câmiu's-sahîh*. Thk. Beşşar İvad Marûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.

Vural, Muammer. "İslam Hukukunda Ruhsat Sebepleri ve Bazı Ruhsat Örnekleri-I (Sefer, Hastalık ve Zaruret Örneği)". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 12 (2018): 323-359.

Yıldırım, Mustafa. *Mecelle'nin Külli Kâideleri*. 4. Bs. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.

"Zarûret". *el-Mevsûatu'l-fıkhiyyetu'l-Kuveytiyye*. 28: 191-207. Kuveyt: Vizâratu'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslamiyye, 1993.

Zuhaylî, Vehbe. *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletuh*. Dımaşk: Dâru'l-fıkr, t.y.

Zuhaylî, Vehbe. *Nazariyyetü'z-zarûreti's-şer'îyye*. 4. Bs. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1985.

SAFRANBOLU SİCİLLERİNDE KADINLARIN TARAF OLDUĞU MİRAS BELGELERİNİN İNCELENMESİ (XIX. YÜZYILIN SON ÇEYREĞİ)

Dr. Ayşe ŞİMŞEK

ayselalesimsek@hotmail.com

Özet

Tarih boyunca tüm uygarlıklarda kadınların miras yoluyla mülk edinme meselesi tartışılmalıdır. Bu konu temelde hukuk sistemlerindeki tercihlere göre şekillenmiştir. Kadının miras hakkı, hukuki haklarının kanuni düzenlemelerde var olabilmesi yanında bu kanunların toplumda işlerlik kazanıp kazanmaması ve toplumun adalet erdeminin gelişmişlik seviyesi ile ilgilidir. Bu konudaki uygulamalar aynı zamanda insanların aile ve toplum içerisinde kadına biçtikleri rollerle yakından ilgilidir. Şer‘iyye sicilleri Osmanlı döneminde kadının miras hakları konusunda malumat elde edebildiğimiz nadir kaynaklardandır. Safranbolu Sicillerinde yer alan miras belgelerinin inceleneceği bu bildiride kadınların miras belgelerinde yer alma nedenleri araştırılacaktır. Osmanlı toplumunda kadınların miras konusunda yaşadıkları sorunlar miras belgeleri ışığında incelenecektir. Böylece kadınların miras konusunda ne tür problemlerle karşılaştıkları, haklarını tam bir şekilde alıp alamadıklarının tespiti hedeflenmektedir. Bu amaçla on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde kaydedilmiş Osmanlı son dönemi Safranbolu şer‘iyye sicilleri incelenerek konu hakkındaki bilimsel veriler yorumlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Safranbolu Şer‘iyye Sicili, Miras, Kadın, Hibe, Sulh ve tehârûc, Mehir.

Examination of the Heritage Documents of Women in Safranbolu court records (Last Quarter of the XIXth Century)

Abstract

Throughout history, the issue of property of women by inheritance has been discussed in all civilizations. This issue is basically shaped according to the preferences in legal systems. The right to inheritance of women is based on the existence of legal rights in legal regulations also it is relates to whether these laws are effective in society and the level of development of the justice virtue of the society. Practices on this issue are also closely related to the roles that people have assigned to women in the family and society. Ottoman Qadi registers are one of the rare sources from which we can obtain information about the inheritance rights of women during the Ottoman period. In this declaration women's inheritance problems will be examined in the light of inheritance documents in the Ottoman society. Thus, it is aimed to determine what kinds of problems women face in issue of inheritance and whether they can fully acquire their inheritance rights. For this purpose, Ottoman Safranbolu court records will be scanned in the last quarter of the nineteenth century and the scientific data on the subject will be interpreted.

Key Words: Safranbolu court records, inheritance, women, grant (gift), sulh, tehârûc, mehr.

Giriş: Şer‘iyye Sicillerinde Miras ve Kadın

Şer‘iyye sicilleri, Osmanlı mahkemelerinde verilen kararların ve kadı yahut nâibi tarafından tutulan kayıtların toplandığı defterlerdir. Bunlara *kadı defterleri*, *kadı sicilleri*, *kadı divânı*, *mahkeme kayıtları*, *mahkeme sicilleri*, *zabt-ı vakâyi* ve *sicillât-ı şer‘iyye* gibi adlar verilir.¹ Daha açık bir ifadeyle şer‘iyye sicilleri, “şer‘î mahkemelerde mahkemenin bilgisi dâhilinde tutulan, resmî statü

¹ Fethi Gedikli, “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer‘iyye Sicilleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, c. 3, sy. 5, 2005, s. 187; Yunus Uğur, “Şer‘iyye Sicilleri”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2010, c. XXXIX, s. 8.

taşıyan her türlü kayıtların toplandığı defterlerdir.”² Okumaktan anlamlandırmaya, bazı işaretlerin ve ibarelerin yorumlanmasından sicillerin tarihlendirilmelerine kadar uzanan bu alanın *sicilbilimi* şeklinde kavramlaştırılabileceği söylenmektedir.³

Sicil kelimesi sözlükte kaydetmek ve karar vermek anlamlarına gelir. İçerik olarak ise ilgili tarihteki insanlar hakkındaki bütün hukuki olayları, kadıların verdikleri karar suretlerini, hüccetleri ve yargıyı ilgilendiren çeşitli yazılı kayıtları kapsamaktadır.⁴ Mahkemelerde kadıların tutturduğu bu zabıtlara sadece “defter” de denirdi. Bir başka anlatımla şer‘iyye sicilleri dava tutanakları, vakfiyeler, noterlik alanındaki birçok hukuki işlemin tesciline dair adli kayıtların yanı sıra idari alanda da reayanın dilek ve şikâyetlerini içeren maruzlar, atamaları âmir ferman, nişan ve beratlar, askeri ve mali alanda merkezden gelen her türlü buyruldu’lar ve belediye hizmetlerine dair belgeler gibi birçok vesikayı da içermektedir.⁵

Şer‘iyye sicillerinde yer alan davaların birçoğu bir yönüyle kadınları da ilgilendirir. Bu sebeple kadınların tarihi incelenirken şer‘iyye sicilleri vazgeçilmez kaynaklardır. Kadınların gerek toplum içerisinde gerekse ailesinin içerisindeki yeri, konumu, yaşam tarzı, mülkiyet hakları, sosyal ilişkileri gibi pek çok konuda sicillerden bilgi edinmek mümkündür.⁶

Son yıllarda yapılan araştırmalar, bütün sosyal statülerdeki kadınlar hakkında bilgi vermekte ve özellikle onların ekonomi ile ilişkilerini göstermektedir.⁷ Bu çalışmalar kadınların ekonomik hayattaki aktif rollerine ve haklarına işaret etmektedir. Üzerinde henüz çalışma yapılmamış şer‘iyye sicilleri Osmanlı kadınının sosyal ve ekonomik konumu hakkında çok miktarda bilgi içermektedir. Örneğin kadınların sahip olduğu eşyalar, mülkler, ekonomik haklar vb. konularda birçok bilgi vermektedir.⁸ Ayrıca erkekler ile birlikte miras davalarında kadının mahkemede miras payını talep ettiği ve küçük kız ve erkek çocuklarının bakımını üstlenmek istedikleri de görülmektedir.⁹

Şer‘iyye sicillerinin kadınların yaşadığı tüm durumları, sıkıntıları, hak taleplerini veya uğradığı haksızlıkları yansıttığı söylenemez. Dolayısıyla sicillere yansımamış durumların da bulunduğu göz ardı edilemez. Kadınların, bugün de olduğu gibi, her dönemde haklarını kullanma ve haksızlığa karşı durmada güçsüz kaldıkları durumlar olagelmıştır. Bununla birlikte sicillere yansıyan kadınlarla ilgili belge ve davalar incelendiğinde onların haklarını yeterince kullanıp kullanamadıkları veya hukuklarını koruyup koruyamadıkları hakkında genel kanılara ulaşmak mümkün görünmektedir.

² Kenan Ziya Taş, “Arşiv Malzemesi Olarak Şer‘iyye Sicilleri ve Taşra Üniversitelerinde Tarih Araştırmaları”, *I. Millî Arşiv Şûrası 20-21 Nisan 1998 Tebliğler-Tartışmalar*, Ankara 1998, s. 178.

³ Gedikli, “Şer‘iyye Sicilleri”, *TALİD*, s. 195.

⁴ Ahmet Akgündüz, *Şer‘iye Sicilleri*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988, c. I, s. 17.

⁵ Nasî Aslan, “Millî Arşivimiz İçerisinde Şer‘iyye Sicilleri ‘Eğitim ve Terminoloji Problemi’”, *I. Millî Arşiv Şûrası 20-21 Nisan 1998 Tebliğler-Tartışmalar*, Ankara 1998, s. 187.

⁶ Abraham Marcus, *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri Hâlep*, çev. Mehmet Emin Baş, İstanbul: Küre Yayınları, 2008, s. 28.

⁷ Mahmoud Yazbak, “Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914 A Muslim Town in Transition”, *The Ottoman Empire And Its Heritage Polititics, Society and Economy*, Edited By Surayya Farooghî and Hâil İnalcık, Volume 16, s. 164.

⁸ Fatma Göçek Müge ve Marc David Baer, “Social Boundaries of Ottoman Women’s Experience in Eighteenth Century Galata Court Records”, *Women in the Ottoman Empire, Middle Eastern Women In The Early Modern Era*, edited by Madeline C. Zilfi, Brill, Leiden, New York, Köln 1997, s. 50, 51.

⁹ Göçek and Baer, “Social Boundaries of Ottoman Women’s Experience in Eighteenth Century Galata Court Records”, s. 51.

Sicillerde kadınlarla ilgili olarak genellikle miras davaları, nikâh, muhâlaa, boşanma veya ölüm nedeni ile mehir talebi, mülk satışı gibi konular geçmektedir. Kadın toplumda eşit bir şekilde kendi eylemleri ve işlemleri için dava açabilmekte, mahkemeye gelebilmekte ve bizzat kendisi veya vekili aracılığı ile kendini savunabilmekteydi. Toplumun her kesiminden kadının mahkemede haklarını savunacak imkân bulunduğu görülebilmektedir. Nitekim elit ya da hâltkân olsun, kentsel ya da kırsal kesimden olsun, yerli ya da göç etmiş olsun, evli ya da dul olsun davacı veya davalı olarak mahkemede yer alabilmişlerdir. Hatta genç kızlar bile önceden ayarlanmış evliliklere engel olmak gibi meseleler için mahkemeye başvurabilmişlerdir. Yine sicillerde kadınların aile üyesi dışındaki kişiler hakkında dava açabilmelerinin yanı sıra kocaları, aileleri ve akrabaları hakkında dava örneklerine de rastlanabilmektedir.¹⁰ Sicillerde geçen miras davalarında kadın, aile içerisindeki konumuna göre eş, kız, anne olarak yer almaktadır. Ayrıca sicillerde miras belgelerinde kadın bizzat kendisini temsil ediyorsa asaleten, başkasını temsil ediyorsa vekâleten, yetim veya kimsesiz bir çocuk adına belgede yer alıyorsa vesâyeten şeklinde görülebilmektedir.¹¹

Safranbolu sicillerinde araştırılan dönemde kadınların (aile içinden veya dışından) farklı kişilerle davalı oldukları görülmektedir. Şer'iyeye sicillerinde ve genel olarak Osmanlı topraklarında kadının hukuki anlamda ailesi ve akrabası içerisinde yaşadığı sorunları çözmek için mahkemeye taşıyabilmesi hukuki anlamda özgür olduğunun ve devletin kadının haklarını korumaya çalışmasının bir kanıtı olarak değerlendirilebilir. Mülkiyet hakları konusunda Jennings'in verdiği bir örnekte araştırmasını yazdığı dönemde İngiltere'de bir kadın evlendiğinde kendi malı üzerindeki kontrolü kocasına geçmekteydi. Yine Doğu Avrupa'da evli bir kadın için başka birine karşı dahi dava açması genelde mümkün değilken kendi kocasına karşı dava açması ise daha da az görülebilen bir durumdu. Kayseri sicillerini inceleyen Jennings, Kayseri'deki sicillerden kocaların karıları tarafından yapılan suçlamalar için kendilerini koruma ve açıklama yapma amacıyla mahkemeye katıldıklarını eserinde göstermektedir.¹²

Osmanlı Devleti'nde kadınların hakkının ve hukukunun kuruluşundan yıkılışına kadar ve devlete ait bütün topraklarda aynı şekilde olduğunu söylemek zordur. Osmanlı Devleti'nde farklı yüzyıllarda, farklı topraklarda kadınların mülkiyet hakları, yaşadıkları toplumun örf ve adetlerine göre değişkenlik göstermiş olması muhtemeldir. Osmanlı topraklarında İstanbul ile Suriye'de ve Kuzey Afrika'da kadınların hukuki hakları konusunda farklılıklar yaşandığı düşünülebilir.¹³

Miras davalarında da hak talep etmek maksadıyla bizzat kadınların dava açtıkları sicillerde kaydedilmektedir. Elbette kadınların mahkemeye başvurabilmeleri o dönem için kadın hakları bakımından ileri bir seviyeyi göstermekle birlikte her mahkemeye başvuranın hakkını tas tamam alabildiği anlamına da gelmemektedir. Süreyya Fârûkî, şer'iyeye sicillerinde yer alan miras

¹⁰ Yazbak, "Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914 A Muslim Town in Transition", s. 163-164.

¹¹ Ramazan Günay, "Şer'iyeye Sicillerinde Mülk Alışverişleri, Kullanılan Usûl ve Dil", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2012, sy. 27, ss. 15-24, s. 18.

¹² Yazbak, "Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914 A Muslim Town in Transition", s. 164.

¹³ Sevgi Gül Akyılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Mülkiyet Hakları ve Mülkiyet İlişkileri Çerçevesinde Kadının Hukuki Statüsü", *II. Türk Hukuku Tarihi Kongresi Bildirileri*, İstanbul 2016, s. 199.

kavgalarının sıklığını kadınların ve çocukların mirastan pay almasını engellemeye yönelik manipülasyonlar nedeniyle kadınların haklarını talep etmelerinden kaynaklandığını ifade etmektedir.¹⁴ Safranbolu sicillerinde de miras davalarının pek çoğunda kadınlar miras haklarını korumak, irsen kendisine intikal eden kısmı almak, tehâruc yolu ile mirastan ayrılmak, miras konusunda anlaşmazlık varsa sulh yapmak veya hisselerin belgede geçtiği şekilde pay edilmesinin kayda geçmesini sağlamak gibi amaçlarla yer almıştır.

Buna rağmen bu belgelerin içeriği incelendiğinde kadınların bu hakları elde edebilmek için çaba harcamak zorunda kaldıkları sonucuna bizi götürmektedir. Nitekim günümüzde de olduğu gibi, Osmanlı döneminde kadına mülkiyet ve miras hakları her zaman kendiliğinden verilmemekte bu hakkını alabilmek için kendi hemcinsleri ile bile davalaşmak durumunda kaldıkları görülmektedir. Örneğin İslam hukukunda mehir kadının hakkı sayılmasına rağmen, miras davalarının pek çoğunda mehrin kadına ödenmediği görülmektedir. Şöyle ki mehri ödmeden vefat eden kocadan sağ kalan karısının bu hakkını almak için gösterdiği çaba ile mehri almadan ölen kadının varislerinin bu haklarını elde etmek için yaptıkları mücadeleler sicillere yansımıştır.

Bütün bu nedenlerle mal varlığına sahip olduğu anlaşılan kadının bu varlığından gereği kadar istifade ettiğini iddia etmek her zaman mümkün görünmemektedir. Sicillerde kadının yer alması bir anlamda sıklıkla haksızlığa uğradığını göstermesi anlamına da gelmektedir. Safranbolu şer‘iyye sicillerindeki miras konusunu ilgilendiren ve kadınların yer aldığı belgeleri vasisi oldukları küçüklerin terikede yer alan mallarının korunmasını sağlama, hibe, tehâruc ile sulh olma, terike mallarının satıldığı mülk satış işlemleri, alacak davaları, terikeden mehir talebi gibi başlıklarla görmek mümkündür. Bu belgelerde genel olarak vefat eden, vefat edenin geride bıraktığı vârisler, dava açan ve dava açma sebebi, davalının beyanı ve mahkeme kararının belirtilmesi şeklinde sonlanmaktadır.

İslam hukuku kadının mülkiyet veya mal ile ilgili haklarını garanti altına almaktadır. Mesela kadının evlenirken aldığı mehrinin sadece kendisine ait olması, miras alabilme hakkının bulunması, istediği takdirde kendi mülkünü yönetebilmesi, vakfa müteveli (nazır) olması vb. yöntemlerle başkalarının malını yönetebilmesi veya malını çeşitli hayır kurumlarına ve vakıflara bağışlayabilmesi örnek verilebilir.¹⁵

¹⁴ Suraya Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, çev. Zeynep Altok, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, 2001, s. 56. Miras hakkını almak için hukuki anlamda mücadele eden kadına örnek: Hâce adlı kadının irsen kendisine intikal eden hissesini alabilmek için hakkını araması örnek verilebilir. Bu davada Hâce Hatun miras hissesine sahip olmak için Bolu’ya gitmiş babasından ve kız kardeşinden kalmış olan malları cebren kendisinden almaya çalışan amcaoğlu ile anlaşmazlık yaşamıştır. Bolu’da kendisine hak ettiği terike verilmemiştir. Hâce Hatun’un kocasının hapsedilmek suretiyle kırk elli neferle korkutulmak suretiyle sulha zorlanmıştır. Bunun üzerine Hâce Hatun İstanbul’a Divan-ı Hümayuna başvurmuştur. Divan-ı Hümayundan konunun anlaşılması ve bu kadına hakkının verilmesi için Bolu kadısına giden emir görülmektedir. Bu emirde eğer yine Hâce Hatun’a hakkı verilmezse davanın vezir-i âzamin huzurunda yapılacağı konusunda ihtar verilmiştir. *Arşiv Belgelerine göre Osmanlı’da Kadın*, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, İstanbul 2015, s. 57.

¹⁵ Mary Ann Fay, “Women and Waqf: Property, Power and The Domain of Gender In Eighteenth-Century Egypt”, *Women in The Ottoman Empire, Middle Eastern Women in The Early Modern Era*, Edited by Madeline C. Zilfi, Brill Leiden, New York, Köln, 1997, s. 32. Yazar Mary Ann burada kadınların bu haklarını tamamen kullanabildiklerinin söylenemeyeceğini ifade etmektedir. Bununla birlikte yazar köyde yaşayan kadınların tarımsal arazilerde mutasarrıf olma hakkının miras kalmadığını ifade etmektedir. Fakat bilindiği üzere Osmanlı devletinde görülen kadınların örfi intikalde mutasarrıf olma ve mutasarrıf haklarının kız evladına bedel ödemeksizin miras kalması ilk dönemlerde gerçekleşmemiş olsa da daha sonraki dönemlerde kademeli olarak bu hakkın kadınlara tanındığını söylemek mümkündür. Örfi hukuka göre kadınlara verilen bu hakkın toplumda ne kadar kabul gördüğü meselesi ise araştırılması beklenen bir konudur.

Bununla birlikte İslam hukukunda kadınlara verilen bu hakların hayata geçirilmesi noktasında yaşanan sıkıntılar da şer'îye sicillerinde görülmektedir. Şer'îye sicillerinde kadınların bazı haklarını talep ettikleri görülmekle birlikte bazı haklarından vazgeçtiklerine de şahit olunmaktadır. Örneğin, miras davalarında sulh ve teharüc adı altında kadınların şer'î miraslarından, daha az bazı mallar karşılığında vazgeçtikleri görülmektedir. Toplumsal baskıdan çekinme, yakınlarla dava açmaktan hayâ etme, şer'î mahkemelerde kendini bu tür konularda savunmak istememe gibi nedenlerle sicillere yansımayan olayların varlığı düşünüldüğünde hâlk içerisinde İslam hukukunun kadınlara verdiği mülkiyet ile ilgili hakların tam anlamıyla uygulandığını söylemek mümkün görünmemektedir. İlgili bölümlerde örneklerle anlatılacaktır.

Şer'îye sicillerinde miras ile ilgili kayıtlar her türlü menkul ve gayri menkul mülk malın paylaşımında feraiz kurallarına uyulduğunu göstermektedir. Şer'îye sicillerine yansıyan miras davalarında kadınların miras bırakan (muris) veya vâris olduğu durumlar incelendiğinde İslam miras hukukunun gerektirdiği şekilde davranıldığı görülmektedir.¹⁶ Safranbolu Sicillerinde incelenen dönemde yer alan miras belgelerinde vârislerin isimleri söylendikten sonra vârislerin hisse miktarları hesaplanmış, miras davasının konusuna geçilmeden önce belirtilmiştir. Sicillerde miras belgelerinde kadınların da içinde bulunduğu hibe, sulh ve tehâruc ile hisseden ayrılma, ketim ve ihfa yoluyla mal saklama gibi meseleler incelenecektir. Şer'îye sicillerinde kadın ve miras ile ilgili davalarda sulh, tehâruc, ibrâ, iskat, mehr-i müeccel, hibe, vasi tayini gibi kavramlar geçmektedir.

Safranbolu Şer'îye Sicilleri

Safranbolu Şer'îye Sicilleri Ahmet Akgündüz'ün sicil kataloğuna göre 2112 numaralı Safranbolu sicilinden başlayarak 2156 numaralı sicile kadar devam eden 45 adet sicilden oluşmaktadır.¹⁷ Bu siciller yaklaşık olarak hicri 1199'dan (miladi 1784) başlar ve 1324'e (miladi 1906/1907'ye) kadar süregelen mahkeme kayıtlarından meydana gelmektedir. Bu sicillerin bir kısmı tez çalışmalarında incelenirken, bir kısmı ise "Safranbolu Araştırma Merkezi" bünyesinde transkripsiyonları yapılarak araştırmacıların hizmetine sunulmaktadır.¹⁸

Safranbolu'nun tarih içerisinde farklı isimlerle anıldığı olmuştur. Türk egemenliğinden sonra Zalifre, Borglu veya Borlu, Taraklı Borlu, Zağfiran Borlu, Zağfirânı Benderli, Zağfiranbolu ve Safranbolu şeklinde kullanılmıştır.¹⁹ Sicillerde yer alan belgelerde Zağfiranbolu şeklinde

¹⁶ Akyılmaz, "Osmanlı Miras Hukukunda Kadının Statüsü", s. 484. Sevgi Gül Akyılmaz bu makalesinde şer'î miras hukukunun dışına çıkan uygulamaların da bulunduğunu ifade etmektedir. Ve şer'îye sicillerinden kız ve erkek kardeşlerin eşit aldığını gösteren örnek zikretmektedir. Verdiği örnekte farklı bir konu sebebiyle hâkime giden davada hâkimin erkek ve kızın eşit alması durumuna itiraz etmediğini söylemektedir. Verilen örnek esasında İslam miras hukukuna aykırı değildir. Zira İslam miras hukukunda rızai taksim ve kazai taksim uygulaması vardır. Eğer rızai taksime herkes uymayı kabul ederse kazai taksim şart değildir. Rızai taksime uyulmadığında veya mirasçıların uymayı kabul etmediği durumlarda kazai taksime mirasçılardan birinin istemesiyle başvurulabilmektedir. Rızai taksim, kazai taksim için bkz. Hamza Aktan, "Kısmet", XXV, 497; Uzunpostalcı, *Hukuk ve İslam Hukuku II*, s. 45.

¹⁷ Şer'îye Sicilleri, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, c. 1, s. 207-208.

¹⁸ Zeki Tekin ve Hatice Ceylan, "Safranbolu Sicillerinde Geçen Eşya, Lakap ve Yer İsimleri", *Journal of History Culture and Art Research*, 6(6), 377-402, s. 380.

¹⁹ Murat Paksoy, "Safranbolu Köprülü Mehmet Paşa Külliyesi", Lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Ankara 2013, s. 14.

kullanıldığı görülmektedir. Zağfiranborlu safran şehri anlamına gelmektedir.²⁰

SAFRANBOLU ŞER'İYYE SİCİLLERİNDE KADININ ŞER'Î MİRAS HUKUKU MESELELERİ

I. Hibe Sebebiyle Kadının Miras Hakkına Tesir Eden Durumlar

Hibe karşılıklı sevgi, birlik ve beraberlik duygularını artıran, toplumda dayanışmaya ve dostluklara vesile olan bir sözleşmedir. Kişi karşılık beklemezsin yaptığı yardımlarla ahlaki anlamda cömertlik, paylaşma, başkalarını düşünme ve başkalarını kendine tercih etme gibi güzel erdemler kazanmaktadır. İslam Dini bu tür yardımları teşvik etmekle birlikte yapılan bağışların da itidal içerisinde olmasını ve aşırıktan uzak olmasını istemektedir.²¹ Bu konuda Kur'ân-ı Kerim'de “*Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın*” buyrulmaktadır.²² Meşru bir tasarruf şekli olan hibede bulunma hakkı, hibede bulunanın niyetine göre bazı durumlarda İslam'ın adalet ve hakkaniyet ölçüsüne zarar verebilmektedir. Örneğin mûrislerin ölmeden önce vârislerin cinsiyeti gibi bazı durumları göz önüne alarak hibede bulunmaları, vârislerden mal kaçırma amaçlı tasarrufta bulunmaları geçmişte ve günümüzde devam eden uygulamalar olarak görülmektedir. Mûrisler, gerek vârislerden bir veya bir kaçını tercih etmek suretiyle dilediği vârislere, gerekse vârisleri mirastan mahrum etmek maksatlı yabancı kişilere hibe yapmak suretiyle vârislerden mal kaçırma arzusunda olabilmektedir.²³ Hâlbuki İslam Miras Hukuku vârislerin mirastaki paylarını önceden belirtmektedir. Mûrislerin vârislerini mahfuz hisse/saklı pay adı da verilen paylarını hibe yoluyla başka vârislere veya belirli oranın üstünde yabancı şahıslara vermek yoluyla mirastan mahrum etme hakları bulunmamaktadır.²⁴

Burada XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Safranbolu sicillerinde yer alan hibe örneklerinden hareketle kadınların, özellikle de kız evlatların hibe konusunda daha az tercih edilmesi konusuna dikkatleri çekmek arzusundayız.

Hibe, bir malı karşılığında herhangi bir bedel beklemezsin karşı tarafın mülküne geçirmeyi hedefleyen bir akittir.²⁵ Hibenin herhangi bir bedel beklemezsin meydana gelmesi onu satım akdinden, hemen gerçekleşmesi ise vasiyetten ayırmaktadır.²⁶ Hibenin karşı tarafın mülküne geçmesi de onu borç ve âriyet gibi akitlerden ayıran özelliğidir.²⁷ *Mecelle*'de hibe, “Hibe bilâ ıvaz bir malı âhara temlikdir” şeklinde tanımlanmaktadır. Bir malı karşılıksız bağışlayan tarafa *vâhib*, kendisine mal bağışlanan kişiye *mevhubun*

²⁰ Yonca Şahin, “Safranbolu 2112 Numaralı Şer'îye Sicili Transkribi”, Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2012, s. 1.

²¹ Abdülkadir Şener, *İslam Hukukunda Hibe*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, s. 15.

²² İsrâ Suresi, 17/29.

²³ İbrahim Yılmaz, “İslam Hukukunda Hibe Yoluyla Varisleri Mirastan Mahrum Etmeye Yönelik Tasarrufların Sınırlandırılması”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017/3, yıl: 8 c. VIII, sy. 18, s. 213.

²⁴ Yılmaz, “İslam Hukukunda Hibe...”, s. 211.

²⁵ İbrahim el-Hâlebî, *İzâhlı Multekâ el-Ebhur Tercümesi* III, çev. Mustafa Uysal, İstanbul: Dizer Konca matbaası, 1969-1973, s. 367.

²⁶ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilahât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, c. IV, s. 223.

²⁷ Bardakoğlu, “Hibe”, *DİA*, c. XVII, s. 421.

leh, hibe edilen mala da *mevhub* adı verilmektedir.²⁸ Türkçemizde hibe kelimesi de hibe edilen mal anlamında kullanılmaktadır. *İttihab* kelimesi ise yapılan hibeyi kabul etmektir.²⁹

Eski hukukta kullanılan hibe terimi Türkçede yaygın olarak kullanılmakla birlikte 18 Nisan 1929 tarih ve 1424 İcra ve İflas Kanunu'nun 343. Maddesi ile adı geçen kanunlardaki birçok terimle birlikte hibe kavramı yerine bağış kavramı kullanılmıştır.³⁰

Safranbolu sicillerinde ondozuncu yüzyılın son çeyreğinde geçen hibe belgeleri vasıtasıyla hibe konusunu incelemek Osmanlı hâlkı nazarında hibenin nasıl değerlendirildiğini, nasıl anlaşıldığını ve pratik olarak ne şekilde uygulandığını görmek açısından önemlidir. Miras davalarının bir kısmının ebeveynin veya başka bir yakının yaşarken yapmış olduğu hibeler ile alakalı olduğu görülür. Bu sebeple kadın ve miras meselesi incelenirken hibe ile ilgili belgelerdeki örnekler konuyu anlaşılır kılmaktadır. Safranbolu sicillerinde yer alan ve kadınların miras meselelerini etkileyen hibe örnekleri ve değerlendirmeleri şu şekilde ele alınabilir.

Mihailoğlu Kiryaki veledet Kiryaku vefat eder. Vârisleri kocası Kiryaku veled-i Simon ile oğlu Simon veled-i Dimitri ve kızları Marika, Asilis ve Efrusine'dir. Miras hisseleri belgede yer almaktadır. Ölenin oğlu Simon, ölenin kocası Kiryaku'ya dava açar. Dava açma nedeni Kiryaku'nun karısına olan borcunu ödemediği karısının ölmesidir. Dolayısıyla Simon'un bu ödenmeyen borçta hakkı bulunmaktadır. Simon'a göre, aslında bu borca ait senette bulunmaktadır. Fakat bu senet saklanmıştı. Kocanın ölen karısına olan borcu dört yüz lirayı Osmanî'dir. Simon'un hissesine düşen miktar yüz yirmi adet lirayı Osmanî'dir. Simon alacağı olan bu miktarı talep etmekte ve karşı tarafın vermekten sakındığını ifade etmektedir. Ölenin kocası sefere giderken karısının seferde ölmesi durumunda madur olmaması için karısına borcu olduğuna dair sened bırakmıştı. Fakat seferden döndükten sonra karısı vefatında bu senedi iptal ettiğini ve hibe ettiğini anlatır. Koca, şahitler ile karısının bu senedi iptal ettiğini ispatlar. Simon davadan men edilir.³¹ Bu belgede kadınların mülkiyet ve miras hakkını ilgilendiren birkaç husus bulunmaktadır. Ölen kadın kendisine olan borcu almadan vefat etmiştir. Bu alacakta esasında erkek ve kız çocuklarının hakkı bulunmaktaydı. Ölmeden önce bunu kocasına hibe etmesi geride kalan erkek ve kız çocukların miras hakkının azalmasına neden olmuştur. Davayı açan erkek evlattır. Kızların belgelere yansıyan miras talepleri görünmemektedir. Hibe, belgede görüldüğü üzere miras hakkının alınamamasına veya miras miktarının azalmasına yol açmıştır.

Bir başka belgede Kalaycı oğlu Hacı Asturi karısı olan Hacıye Altiko veledet Anderya veled-i Lefter isimli kadın erkek kardeşleri ile ortak olan hisselerini erkek kardeşlerinden Lefter'e hibe

²⁸ Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye*, c. IV, s. 223.

²⁹ Şener, *İslam Hukukunda Hibe*, s. 11.

³⁰ Abdülkadir Şener, "İslam Hukukunda Hibe ve Diğer Teberru Çeşitleri", *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet Dergisi]*, 1984, cilt: XX, sayı: 2, s. 3-11, s. 3.

³¹ Metin Yılmaz, "2152 Numaralı Safranbolu Şer'yye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1313-1317/M.1896-1900)", Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2013, s. 296.

ettiğini ifade eder. Bu belge hibenin kayıt altına alındığı hibe hücceti olarak değerlendirilebilir.³² Bu belgede kız kardeş kendi hakkı olan miras hissesini ortağı olan erkek kardeşlerinden birine hibe etmektedir. Konumuz açısından bu belgenin önemi erkeğe yapılan bir hibe olmasıdır. Aynı zamanda hibenin erkek kardeşlerinden yalnız biri tercih edilerek yapılması merak uyandırır da niçin böyle yapmış olduğu konusunda belgede herhangi bir bilgi yer almaz.

Hibe örneklerinden biri de *münâsehâli*³³ hisseye sahip olan bir belgedir. Bu sicil belgesinde ölmeden önce kıza yapılan hibe miras davasına konu olmuştur. Olay kısaca şu şekilde gerçekleşmiştir. Hacı Ahmet oğlu Ahmet b. İbrahim b. Abdullah vefat etmiştir. Vârisleri karısı iki oğlu Osman ve Şakir ve kızı Emine'dir. Şakir de vefat eder. Şakir'in vârisleri Fatıma Hâtun ile oğlu Nuri, kızı Aişe ve daha önceden ölen annesi Fatıma'dır. Ayşe de vefat eder. Vârisleri annesi Fatıma ve erkek kardeşi Nuri'dir. Emine de vefat eder. Vârisleri kocası Kara Ahmet oğlu Mustafa ve oğlu İsmail ve kızı Sare, Şefika, Hatice ve annesi mezbûre Fatıma'dır. Münasahâli hisse olduğu için hisse miktarları hesaplanmış ve belgede herkesin alacağı miktar belirtilmiştir. Dava Osman b. Ahmet'in Emine'nin hissesine el koyması nedeniyle Emine'nin vârisleri ile Osman b. Ahmet arasındadır. Yani Osman b. Ahmet ile Emine'nin kocası hem kendi adına, hem de Emine'nin çocuklarının vasisi olarak miras davasında yer almaktadırlar. Emine babasından kalan miras hissesini almadan vefat etmiştir. Emine'nin kocası, Emine'nin hissesini Osman'ın izinsiz elinde tutması nedeniyle ölen karısının hissesini kendi ve vasisi olduğu çocukları için talep eder. Osman ise cevabında babasının Emine'ye kardeşleri ve annesi ile miras davası yapmaması için yaşarken miras bölmesi yapmaksızın belgede adları zikredilen bazı mallar verdiğini anlatır. Ayrıca babasının ölümünden sonra mirasa dokunmayacağına söz verdiğini belirtir. Mahkeme *Mecelle*'nin sekiz yüz on dokuzuncu maddesine göre ölmeden önce Emine'ye babasının verdiği malların hibe olacağı ve miras hisselerinin kocası ve evlatlarına verilmesi gerektiği hükmüne varır. Osman b. Ahmet'e ölen kız kardeşinin miras hissesini vârislerine vermesi tembih edilir.³⁴ Bu davada kadına miras hakkı hukûki anlamda verilmiştir. Yaşarken babanın miras hakkını istememesi şartıyla hibede bulunması kadınların miras haklarını elde etme meselesine genel bakışı yansıtmaktadır. Burada babanın hibesi farklı şekillerde yorumlanabilir. Babanın kendi ölümünden sonra kızının miras hakkını alamayacağı korkusu, onu yaşarken kızına hibe yapmaya itmiş olabilir. Veya miras hissesi daha fazla olan kıza az hisse vererek gönlünü yapmak istemiş de olabilir. Yine kardeşlerin miras hissesi nedeniyle davalaşmasına razı olmayan babanın ölmeden önce tedbir almak istemesi de muhtemeldir. Tüm bu ve bunun gibi tahminler kesin sonuçlar vermese de kız çocuğun miras talebinden vazgeçmesi şartıyla hibe yapılmış olması toplumun kadın ve miras hissesine bakış açısını göstermesi açısından önemlidir. Bu dava mahkemede kadınların miras haklarının korunduğunu göstermektedir. Bununla

³² Mehmet Eryükseldi, "2151 Numaralı Safranbolu Şer'iyye Sicili H.1311-1313/ M.1894-1896 (Değerlendirme, Transkripsiyon)", Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2013, s. 142, 143.

³³ Münâseha, vefat eden birinin terikesinin henüz daha paylaşılmadan vârislerden birinin veya bir kaçının da vefat etmesi ve o terikeden kendisine intikal eden hissesinin kendi vârislerine geçmesi ile oluşan hesaplama işlemi demektir (Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye*, V, 212; Davut Yaylalı, "Münâseha", *DİA*, XXXI, 572.) Münâseha esnasında önce vefat edenden başlamak üzere terike paylaşılır ve vârislerin payına düşen hisseler yazılır. Meseleler ayrı ayrı hesaplanır ve daha sonra vefat edenin terikesi hesap edilirken bir önceki mesele ile orada aldığı hisse yazılarak birleştirilir. Yani her bir mesele yapılacak denkleştirme ile önce çözülen mesele ile bütünleştirilir (Yaylalı, "Münâseha", *DİA*, XXXI, s. 572).

³⁴ Eryükseldi, "2151 Numaralı Safranbolu Şer'iyye Sicili H.1311-1313/ M.1894-1896 (Değerlendirme, Transkripsiyon)", s. 151-153.

birlikte kadının hukuken hakkını almış olması, hâlkın kadın ve miras konusundaki bakış açısını görmemizi engellemez. Bu örnek belgede hibe konusunda erkek kardeş mağdur olmuştur. Fakat babanın arzusu yerine gelmiş olsaydı belki de kız kardeş mağdur olabilecekti. Miras hissesini alamayan kız kardeş yaşarken babasının kendisine yapmış olduğu hibe ile yetinmek zorunda kalacaktı. Bu belge aile arasında önceden yaşanan hibe olayların huzursuzluğa sebebiyet verdiğini göstermesi bakımından da önemlidir. Hayattayken kız kardeşe yapılan hibeye miras hakkını daha sonra talep etmemesi şartıyla göz yumulmuş ve ölümünden sonra çocuklarının ve kocasının miras hakkının verilmesine rızaları olmamıştır. Mahkeme önceden hayattayken verilen malın hibe olduğu ve kadının mirasının vârislerine verilmesi hükmüne varmıştır.

Erkek çocuğa ölmeden önce yapılan hibenin kız kardeşler tarafından kabul edilmediği ve dava nedeni olduğu bir örnek belgede Gömleksiz oğlu el-Hâc Mehmed b. Osman b. Abdullah vefat eder. Vârisleri karısı Zarife bt. Mustafa ile oğlu Mehmed, Fatma, Aişe ve Hafize'dir. Miras hisseleri belgede belirtilmek üzere mirasları pay edilmiştir. Buna rağmen babanın yaşarken oğluna verdiği hibeyi kız kardeşler inkâr etmekte ve bu adı geçen malı da miras hissesi olarak paylaşmak istemektedirler. Erkek kardeş Mehmed kendisine yapılan hibeyi şahitler ile ispat eder ve kız kardeşler bu isteklerine karşılık bulamazlar.³⁵ Ebeveynin yaşarken tek taraflı hibelerinin onların ölmesi durumunda kardeşler arası veya vârisler arası probleme sebebiyet verdiği görülmektedir.

Bir başka hibe davasında dört sene önce vefat iden Debbağ Uzun el-Hâc Fevzullah ibn-i İbrahim b. Abdullah'ın vârisleri karısı Hafize bt. Hasan ile büyük oğlu İbrahim ve küçük oğlu Mehmed ve kızları Sare, Ayşe ve Habibe'dir. Babası ölmeden önce, büyük oğlu İbrahim'e belgede adı geçen malı hibe etmiştir. Mahkeme çocukların bir kısmı küçük olduğundan ölenin karısının eniştesini vasi atamıştır. Vasi hibe olan bu malı İbrahim'e vermemekte ve hibeyi inkâr etmektedir. Mahkeme İbrahim'den hibe iddiasını ispatlamasını ister. İbrahim hibeyi şahitlerle ispatlar. Mahkeme hibenin ispatı sonrası belgede belirtilen malın İbrahim'e ait olduğu hükmüne varır.³⁶ Erkek çocuğa yapılan bu hibe, babanın ölümünden sonra diğer çocuklarına kalan miras malının azalmasına yol açmıştır. Ayrıca bu örnekte kız çocukları ve bir erkek çocuk daha varken büyük erkek çocuğa yapılan hibe görülmektedir. Hibenin kayıt altına alınmaması probleme neden olmuştur.

Erkek çocuklarına sünnetleri esnasında ebeveynlerinden veya yakın akrabalarından yapılan hibelerin de kayıt altına alınmaması mahkemede dava nedeni olduğu ve anlaşmazlıklara sebebiyet verdiği sicil belgelerinde görülmektedir.³⁷ Kadın vârisleri ilgilendiren tarafı erkek çocuklarına sünnetleri esnasında yapılan hibeler kadınların veya kız çocuklarının miras hakkına tesir etmesidir. Bazı durumlarda erkek çocuklara sünnetleri esnasında verilen hibeler ebeveynlerin ölümünden sonra miras davasına sebebiyet vermektedir.

³⁵ Hamza Yıldız, "2142 Numaralı Safranbolu Şer'iyye Sicili Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi", Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, 2017, s. 327, 328.

³⁶ Okan İpekçi, "2136 Numaralı Safranbolu Şer'iyye Sicil Defterinin Transkripsiyonu (1-60 Sayfalar arası)", Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, 2018, s. 380, 381.

³⁷ Gülnaz Okumuş, "2141 Numaralı Safranbolu Şer'iyye Sicil Defterinin Transkripsiyonu", Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2016, s. 218, 219.

Safranbolu sicillerinde hibe ile ilgili davalara bakıldığında incelenen dönem içerisinde mahkemeye yansıyan davalara bakıldığında erkek çocuklarına yapılan hibelerin daha fazla olduğu görülmektedir.³⁸ Bu davaların bir kısmı miras davası iken bir kısmı hibe konusu olan malın farklı bir davaya konu olması ve bu malın hibe olduğunun ispatı ile alakalıdır.³⁹ Bazı belgelerde kızlara hibe yapıldığı görülse de söz konusu malın hibe edilmesinden sonra teslim alınması anlamında kabzın gerçekleşmemesi nedeniyle hukuken hibenin kız tarafından teslim alınmadığı görülmektedir.⁴⁰ Hibe İslam hukukuna göre meşru bir tasarruf olsa da mirastan mal kaçırma maksatlı yapılan hibelerin yakın akrabalar arasında husumete neden olduğu belgelerde görülmektedir. Ebeveyn hibede bulunacaksa adalet ve hakkaniyet içerisinde olmalıdır.

II. Sulh ve Tehâriic Sebebiyle Kadının Miras Hakkına Tesir Eden Durumlar

İslam miras hukuku konuları içerisinde yer alan *tehâriic*, terikede hak sahibi vârislerden bir veya birkaçının bu haklarından bir meblağ karşılığında feragat etmeleridir. Bununla beraber vârisler arasında gerçekleşen bir anlaşma olması münasebetiyle sulh konusuyla da yakından ilgilidir. Burada sulh ve *tehâriic* ile ilgili bazı teorik bilgilere yer verildikten sonra pratik açıdan tarihi bir uygulama örneği olarak 19. yüzyılın son çeyreğinde Safranbolu sicillerindeki miras belgelerinde yer alan davalar incelenecektir. Sicillerde yer alan *tehâriic* davaları, davaya katılan taraflar ve bunların birbirleri ile akrabalık bağları, kullanılan eşyalar, anlaşma yapılan mallar gibi birçok konu hakkında veri elde etmeyi de mümkün kılmaktadır.⁴¹

Tehâriic davalarında sıklıkla anlaşmaya rıza gösteren tarafın kadın olmasından hareketle *bu tür* davalarda kadınların anlaşmaya razı olmak zorunda bırakılması olasılığını da dikkatten kaçırmamak gerekir.

1. Sulh

Sulh kelimesi sözlükte “barışma, uzlaşma, barıştırma” gibi anlamlara gelir. Fıkıh ilminde bireyler veya toplumlar arasındaki çekişmelerin anlaşmayla sona erdirilmesini ifade eder. Bu terim fıkıh literatüründe “iki veya daha fazla taraf arasında mevcut bir anlaşmazlığı karşılıklı rıza ile ortadan kaldıran bir akid” olarak tanımlanır.⁴² Sulh aynı zamanda sosyal hayatta ve beşeri ilişkilerde barış ve huzuru ifade eder. Bu anlamda yüksek bir ahlâki değerdir.⁴³ Sulh, fıkıh eserlerinin ferâiz bölümünde mirasçıların terike üzerindeki anlaşmazlıklarının çözümünde *tehâriic* terimi ile birlikte geçmektedir. Ayrıca fıkıh literatüründe devletlerarası yapılan anlaşmalar; eşler arası anlaşmazlıkların çözümü gibi meselelerde ve muamelatın tüm

³⁸ Kadınlara yapılan hibe örneği için bakınız: Mehmet Doğan, “2140 Numaralı Safranbolu Şer’iyye Sicil Defterinin Transkripsiyonu”, Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, tarih??., s. 202-204; Kemal Temel, “2154 Numaralı Safranbolu Şer’iyye Sicilinin 1317-1318/ 1899-1900 1-50. Sayfalarının Transkripsiyonu Özet ve Değerlendirilmesi”, Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2013, s. 127, 128.

³⁹ Okumuş, “2141 Numaralı Safranbolu Şer’iyye Sicil Defterinin Transkripsiyonu”, s. 272, 273; Doğan, “2140 Numaralı Safranbolu Şer’iyye Sicil Defterinin Transkripsiyonu”, s. 111.

⁴⁰ Temel, “2154 Numaralı Safranbolu Şer’iyye Sicilinin 1317-1318/ 1899-1900 1-50. Sayfalarının Transkripsiyonu Özet ve Değerlendirilmesi”, s. 127, 128.

⁴¹ Bu konuda yayımladığımız bir makale için bkz. Ayşe Şimşek, “Osmanlı miras hukuku sulh-tehâriic uygulamalarında kadın: Konya kadı sicili 45. Defter (1714-1715) Örneği”, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* (2016), 2, 9-35.

⁴² *Mecelle*, md. 1531.

⁴³ Fahrettin Atar, “Sulh”, *DİA*, XXXVII, 481.

alanlarında anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulması anlamında kullanılmaktadır. Sulh, *Mecelle*'de ibrâ ile birlikte anlatılmaktadır.⁴⁴

Sulh, anlaşmazlık içerisinde bulunan iki tarafın kendi rızaları ile aralarında bulunan anlaşmazlığı kaldırmaları ve bitirmeleridir. Bir tarafın icâbı, diğer tarafın kabulüyle oluşan bir sözleşmedir.⁴⁵ Safranbolu sicillerinde görüldüğü üzere miras ve sulh davalarında sulh yapan tarafların karşılıklı rıza ile bu sulha razı oldukları, davanın sonunda birbirlerinin zimmetlerini ibrâ ve ıskat etmeleri ile anlaşılır. Bu anlamda sulh, İslam miras hukukundaki rızaî taksimle yakından ilgilidir. Nitekim miras taksiminde önce ölenin terikesi üzerindeki borçlar ödenir; ardından mal kalmışsa bu mal üzerinden ölenin vasiyeti yerine getirilir; bundan sonra kalan mal mirasçılara taksim edilir. Taksim işlemi genelde ya mahkeme kararıyla (*kazâî*) veya taraflar arası anlaşmayla (*rızaî*) gerçekleşir. Taksim işleminin yargı kararıyla gerçekleşebilmesi için mirasçılardan en az birinin mahkemeye başvurarak taksimi talep etmesi şarttır; hâkim taksim talebi olmaksızın malların taksimine karar veremez. Mirasçılar arasında küçükler veya akıl hastaları bulunduğu takdirde taksim kural olarak mahkeme kararıyla yapılır. Ancak küçüğün veya akıl hastasının velisi veya vâsisi muvafakat etmişse taksim sulh yoluyla da yapılabilir. Mirasçılar mahkemeye başvurmaksızın kendi aralarında taksime karar vermişlerse bu takdirde bütün mirasçıların yapılan taksime razı olması gerekir.⁴⁶

2. Tehârüc

Sözlükte “karşılıklı olarak çıkmak” anlamına gelen *tehârüc*, “bir bedel karşılığında veya bedelsiz mirastan çekilme” anlamında kullanılır. Fıkıhta “varislerden birinin veya bir kaçının terikeden muayyen miktar mal alarak mirastan çekilmesi için diğer varisler ile sulh olması” demektir.⁴⁷ Bir sulh çeşidi olan *tehârüc*, terikeden alacağı olanlarla ve terikeden bir kısmı kendilerine vasiyet edilmiş kişilerle (*mûsâ leh*) de yapılabilmektedir.⁴⁸ *Tehârüc* terimi müteahhir Hanefî fukahâsı tarafından kullanılmaktadır. Diğer mezheplerde bu kavramı karşılamak üzere *sulh 'ani't-terike* gibi ifadelerin kullanıldığı görülmektedir.⁴⁹

Terike borçlu ise *tehârüc* yoluyla sulh sahih değildir. Borç az bile olsa terikede tasarruf etmeye engeldir. *Tehârüc*, mirasın taksimi aşamasında söz konusu olduğu için, henüz borçlar ödenmeden sulh yoluna gitmek geçersizdir.⁵⁰

Sicillerde araştırılan dönem içerisinde yer alan *tehârüc* belgelerine bakılarak konu daha anlaşılır hâle gelebilir.

On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde sicillerde yer alan belgelerde *tehârüc* ile ilgili

⁴⁴ Atar, “Sulh”, *DİA*, XXXVII, 481; *Mecelle*, md. 159; Ali Himmet Berki, *Açıklamalı Mecelle, Metni ve Açıklamaları*, Hikmet Yayınları, 1982, s. 321.

⁴⁵ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, 2016, s. 2642-2643.

⁴⁶ Aktan, “Kısmet”, *DİA*, XXVII, 497-498.

⁴⁷ Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye*, V, 212.

⁴⁸ Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye*, V, 349.

⁴⁹ Hamza Aktan, “Tehârüc”, *DİA*, XL, 319.

⁵⁰ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm*, s. 2687.

belgeler bulunmaktadır. Bu belgelerin büyük bir kısmında kadınların tehârûc ile miras hisselerinden ayrıldıkları gözlemlenmektedir. Elde edebildiğimiz kadarıyla yalnız bir belgede erkek kardeş tehârûc ile miras hissesinden ayrılmaktadır. Tehârûc ile ilgili belgelerde gayrimüslim kadınların da miras hisselerini İslam miras hukukuna göre paylaştığı görülmektedir. Dolayısıyla gayrimüslim kadınlar da tehârûc ile miras hisselerinden ayrılarak diğer vârisler ile sulh olmuşlardır.

Örneklere bakılacak olursa araştırılan dönemde yer alan bir belgede Çiçekzade Feyzullah ibni Hacı Mehmed b. Feyzullah vefât eder. Vârisleri karısı Hayriye, annesi Hanife ve anababa bir erkek kardeşi Mehmet Ağa ve ana baba bir kız kardeşi Nefise'dir. Hayriye vekili aracılığı ile davaya katılmaktadır. Hayriye'nin vekili, tehârûc ile miras hissesinden ölenin erkek kardeşi Mehmet Ağa huzurunda dört bin kuruş üzerine sulh ile ayrılmıştır.⁵¹ Mirastaki tüm haklarından belgede belirtilen bedel mukabilinde vekili aracılığı ile tehârûc ile sulh olarak haklarından feragat etmiştir.

Bir diğer tehârûc belgesinde Demircioğlu Ahmed b. Ahmed vefat eder. Vârisleri karısı Fatma bt. Mehmed ve oğlu Mehmed ve kızı Emine'dir. Oğul Mehmed de vefât eder. Vârisleri karısı Şerife bt. Mehmed ve annesi Fatma ve oğulları Ahmed, Mehmed, Hüseyin ve kızı Zekiye'dir. Anne Fatma da vefât eder. Varisleri kızı Âmine ve oğlunun oğulları Ahmed ve Hüseyin ve Mehmed ve oğlun kızı Zekiye'dir. Miras hisseleri münasaha ile çözülmüştür. Mirastan alacak oldukları hisse miktarları belgede geçmektedir. Emine Hatun miras hissesinden dava esnasında yanlarında olan ve olmayan diğer vârisler ile beşyüz kuruş karşılığında tehârûc yolu ile sulh olarak ayrılmıştır. Diğer vârislerin zimmetlerini ibrâ ettiği belgede yer almaktadır.⁵²

Bir diğer tehârûc belgesinde Gedik hakir Numân Ağa b. Hâlîl b. Abdullah vefat eder. Vârisleri karısı Şerife bt. Ahmed Efendi ile oğlu Ahmed ve kızı Âişe'dir. Belgede miras hisse miktarları belirtilmiştir. Kız çocukların erkek çocuklara nazaran yarı hisse aldığı belgelerde görülmektedir. Bu belgede Ayşe tehârûc ile miras hisselerinden feragat ederek belgede adı geçen mallar karşılığında sulh ile ayrılmıştır. Tehârûc ile ayrılmasına rağmen daha sonra tekrar babasından kalan malları erkek kardeşinden talep etmiştir. Önceden tehârûc yoluyla ayrılmış olması nedeniyle bu talebi doğal olarak reddedilmiştir.⁵³

Bir başka tehârûc belgesi ise şöyledir: Coşkunzâde el-Hac Hâfız Ahmed b. Mehmed b. Abdullah vefat etmiştir. Vârisleri karısı Havva bt. Mehmed ile kızı Hatice'dir. Havva Hatun miras hissesinden belgede geçen bir takım mallar karşılığında urûz akar ve arazi-i emiriyeyi vermek karşılığında kızı Hatice'nin vekilinin de ikrarıyla tehârûc ile sulh olmuştur.⁵⁴ Kızı Hatice tehârûc ile sulh olma karşılığında belgede geçen malları Havva'ya alır ve adı geçen miri arazinin tasarruf hakkını verir.

Aynı kişilerin yer aldığı bir başka tehârûc davasında Hatice Hatun vekili olan kocası vekilliğinde tapu memuru ve evkaf memuru da hazır bulunurken Havva Hatun'un vekili de varken belgede adı geçen mallar ile tehârûc yoluyla Havva Hatun'la sulh oldukları ve zimmetlerini ibrâ ettiklerinin tekrar kayıt altına

⁵¹ Doğan, "2140 Numaralı Safranbolu Şer'iyye Sicil Defterinin Transkripsiyonu", s. 29, 30 (dava nr. 399).

⁵² Temel, "2154 Numaralı Safranbolu Şer'iyye Sicilinin 1317-1318/ 1899-1900 1-50. Sayfalarının Transkripsiyonu Özet ve Değerlendirilmesi", s. 77, 78.

⁵³ Yusuf Taştan, "2147 Nolu Safranbolu Şer'iyye Sicili Transkripsiyonu (H. 1304-1307/ M.1886-1890)", Yüksek lisans tezi, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2013, s. 62, 63, 64.

⁵⁴ Okumuş, "2141 Numaralı Safranbolu Şer'iyye Sicil Defterinin Transkripsiyonu", s. 269-270.

alındığı görülmektedir.⁵⁵

Bir başka davada Kadıbüklüoğlu Mehmed Ağa b. İsmâ'il b. Mehmed adlı kişi vefat eder. Vârisleri karısı Hatice bt. Hacı Mehmed Bey ile oğlu Mustafa ve kızları Aişe ve Asiye'dir. Aişe Hâtûn hissesini erkek kardeşi Mustafa'dan talep ettiğinde Mustafa, bin kuruş karşılığında benimle sulh olmuşsun diye cevap verir. Ayşe bu cevabı inkâr eder. Mustafa'dan iddiasına delil istenir. Delil getiremeyen Mustafa aralarına arabulucuların girmesiyle Ayşe'yle sulh olurlar ve neticede tehâruc yoluyla Ayşe 7000 kuruş karşılığında Mustafa ile sulh olur ve kardeşinin zimmetini ibra eder.⁵⁶

Tehâruc ile miras hissesinden ayrılmanın örneği olan bu davada iddia edilen ilk anlaşmanın ispat edilememesi ve delil getirilememesi nedeniyle ilk söylenen tehâruc bedelinin yedi katı karşılığında anlaşmaya varılmış ve miras hisselerinden tehâruc ile ayrılmıştır. Mustafa'nın delil getirememesi veya yedi bin kuruş karşılığında sulhe rıza göstermesi düşündürücüdür ve Ayşe'nin miras hissesinin çokluğunu akla getirmektedir.

Şamil oğlu Hacı Söve veled-i Andri veled-i Vasil vefat eder. Vârisleri karısı Desine bt. Kirkol ile oğulları Serafin, Andri, Yordan, Bedusi ve kızları Kiryako, Orli, Esavet ve Ankliye'dir. Kiryako, erkek kardeşlerinden Yordan ve Bedusi ile rızasıyla tehâruc ile sulh olmaktadır. Bu davada diğerlerinden farklı olarak hissesinden fazla miktarda anlaşığı belgede belirtilmektedir. Mirastan hissesi karşılığında fazla olarak onbeş aded lira-i Osmaniye mecdiye altını aldığı ifade edilmektedir. Bu davada dikkat çeken bir diğer husus erkek kardeşlerden yalnız ikisi ile anlaşmış olmaktadır. Tehâruc ile miras hissesinden ayrılma ve sulh olma meselesinde dilediği kardeş lehine anlaşma yapmak mümkün olmaktadır. Bu duruma bu belge örnek gösterilebilir. Dava sonunda kardeşlerinin zimmetini ibra etmektedir.⁵⁷

Aynı aileye mensup erkek vârislerden biri olan Andri yine Yordan ve Bedusi ile anlaşarak hissesinden fazla olarak bir aded seccade ve bir aded evâniyi nühasiye (bakır) kazan alarak tehâruc ile sulh yapmış ve ayrılmıştır.⁵⁸ Bu iki davada olağan tehâruc davalarından farklı olarak hisselerinin yanında fazla mal alarak kardeşleri ile anlaşmışlardır. Fazla almaları da belgelerde zikredilmiştir. Bunun sebebi tehâruc ile sulh olma durumlarında miras hissesinden daha az alarak ayrılmanın normalde gerçekleşmesidir. Ayrıca gayrimüslimlerin İslam miras hukukuna göre mallarının paylaşılmasını talep etmeleri de zikre değerdir.

Kadınların yer aldığı miras belgelerinde tehâruc ile sulh olma gerçekleşmiştir. Tehâruc ile sulh olanların daha ziyade kadınlar olduğu görülür. Tehâruc ile sulh olarak miras hissesinden feragat etmenin psikolojik, sosyolojik, toplumsal pek çok nedeni olabilir. Belgelerde tehâruc ile mirastan ayrılma nedenleri zikredilmemektedir.

III. Mehir Meselelerinde Kadının Miras Hakkına Tesir Eden Durumlar

⁵⁵ Okumuş, "2141 Numaralı Safranbolu Şer'iyye Sicil Defterinin Transkripsiyonu", s. 296-297.

⁵⁶ Okumuş, "2141 Numaralı Safranbolu Şer'iyye Sicil Defterinin Transkripsiyonu", s. 284-285.

⁵⁷ Yıldız, "2142 Numaralı Safranbolu Şer'iyye Sicili Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi", s. 335, 336.

⁵⁸ Yıldız, "2142 Numaralı Safranbolu Şer'iyye Sicili Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi", s. 334, 335.

İslam hukukunda kocanın karısına mâli açıdan sorumlulukları bulunmaktadır. Mehir bu sorumluluklardan biridir.⁵⁹ Evlilik akdi öncesinde, esnasında veya sonrasında tarafların mehri kararlaştırıp kararlaştırmamaları, mehri peşin ödeme veya sonrası için taahhüt etme bakımından gruplandırıldığı görülür. Öncesinde veya nikâh esnasında mehrin belirlenmesine mehr-i müsemma denir. Mehr-i müsemma mehr-i muaccel ve müeccel olarak ikiye ayrılmaktadır.⁶⁰

Mehir; evlenirken nikâh esnasında erkeğin kadına verdiği veya vermeye söz verdiği bir miktar maldır. Fukahânın çoğunluğuna göre mal olabilecek her şey mehir olabileceği gibi menfaatler de mehir olabilmektedir. Mehir peşin olarak ödenebilmekle birlikte daha sonra da ödenebilmektedir.⁶¹ Ödenmesi nikâhın sonrasına bırakılan mehre mehr-i müeccel denir. Mehr-i müeccelin ödenmesi boşanma sırasında veya taraflardan herhangi birinin vefatı ile de gerçekleşebilmektedir.⁶²

Evlilik akdi esnasında peşin ödenen mehre mehr-i muaccel adı verilir.⁶³ Şer'iyeye sicillerinde kadının miras ile ilgili davalarına mehr-i muaccelin de konu olduğu görülmekle birlikte mehr-i müeccel kadar sıklıkla karşılaşılmamaktadır. Mehr-i muaccel kişinin hayatında yaşarken aldığı, faydalandığı veya mülküne geçirdiği mehir olması nedeniyle miras davalarında sıklıkla adı zikredilmediği görülmektedir.

Evlilik akdi esnasında veya öncesinde herhangi bir miktar üzerinde konuşulmamış olsa bile kadının benzerlerine verilen mehir miktarı hakkı bulunmaktadır. Nikah esnasında belirtilmeyen kadınların benzer şart ve durumdaki kadınlara ödenen miktarı almaya hakları vardır. Bu tür mehre mehr-i misil adı verilmektedir.⁶⁴ Nikâh esnasında veya öncesinde koca, belirlenen mehri kadına vermeli ve mehir hakkını kadının kendisi bağışlamadıkça ve kullanımına izin vermedikçe almamalıdır.

İslam Hukukunda mehir emredildiği gibi uygulandığında kadının evliliğe ısınmasını ve mâli anlamda güçlenmesini sağladığı açıktır. Mehir, kocanın tek taraflı irade beyanıyla boşama yetkisini kötüye kullanılmasına engeldir. Çünkü ödenmemiş mehirleri ödeme zorunluluğu ortaya çıkar. Aynı zamanda böyle bir boşanma gerçekleştiğinde kadının elindeki mehir, kendisine madden güçlü hissetmesine ve geçimini sağlamasına bir süreliğine yardımcı olmaktadır.⁶⁵

Muhâlaa; kadının talak hakkının olmadığı ve kocanın boşanmaya yanaşmadığı durumlarda boşanmak isteyen kadının belli bir bedel vermesi karşılığında karşılıklı rıza ile anlaşarak boşanmalarıdır.⁶⁶ Kocasından boşanmak isteyen kadınların ellerinde bulunan veya ellerinde bulunmayıp kocalarının ödemekle

⁵⁹ Hasan Çalışkan, *Hanımlara İlmihâl*, Konya: Serhat Kitabevi, 2005, s. 323; Hüseyin Tekin Gökmenoğlu, "İslam Hukukunda Mehir", *Mehir Dergisi*, 1998, sy. 2, s. 23.

⁶⁰ Hâilil Cin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1974, s. 217.

⁶¹ Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, Nesil Yayınları, İstanbul 1991, c. 1, s. 282-284; Mehmet Âkif Aydın, *İslam - Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul: Anka ofset, 1985, s. 103; a.mlf., "Mehir", *DİA*, XXVIII, 389.

⁶² Bardakoğlu, "Aile Hayatı", *İlmihâl II (İslam ve Toplum)*, İstanbul: İSAM, 2006, s. 219; Colin İmber, "Women, Marriage and Property", *Women In The Ottoman Empire, Middle Eastern Women In The Early Modern Era*, edited by Madeline C. Zilfi, Brill Leiden, New York, Köln 1997, s. 98.

⁶³ Mehmet Akif Aydın "Mehir", *DİA*, XXVIII, 390; İmber, "Women, Marriage and Property", s. 98.

⁶⁴ Aydın "Mehir", *DİA*, XXVIII, 390; Cin, *İslam ve Osmanlı Aile Hukukunda Evlenme*, s. 217-223.

⁶⁵ Yargı, "Günümüzdeki Mehir Uygulamaları", s. 264.

⁶⁶ Fahrettin Atar, "Muhâlea", *DİA*, XXX, 399-402; Menderes Gürkan, "İslam Aile Hukukunda Karıya Tanınan Boşama Yetkisi: Tefvîzü't-Talâk", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 18, 2011, s. 275-310, s. 277.

yükümlü oldukları mehr-i müeccellerinden vazgeçmek suretiyle kocasından muhâlaa yoluyla boşanabilmektedirler. Sicil belgelerinde muhâlaa örnekleri de sıklıkla geçmektedir.

Mehir kadının mülkü olduğu için kadın ölürse vârisleri mülkü olması nedeniyle mehri de paylaşır. Eğer kadın sağlığında bu hakkını kocasından almadıysa bu hak ölüm sonrası vârislerine kalır. Sicillerde vârislerin bu tür alacakları talep ettikleri görülmektedir. Buna mukabil kocası kendisinden önce ölen kadın kocasının mirasından hayatta iken almadığı mehri alma hakkına sahip olur. Sicillerde yer alan bazı kayıtlarda miras paylaşımalarında kadınlara bu tür mehir alacaklarının verildiği görülür.⁶⁷

Safranbolu Sicillerinde yer alan bir belgede yeni nikâhı kıyılan bir kadının zifaktan önce ölmesi üzerine nikahlı kocanın ölüm ile karısının mülkü hâline gelen mehirdeki hakkını talep ettiği bir dava örneği görülmektedir.⁶⁸

Yine bir başka mehirle ilgili Safranbolu Sicillerinde yer alan bir miras belgesinde Cemile bint-i Emin vefat eder. Hayatında hak kazandığı mülkü olan ve kullanmadığı mehr-i müeccelini (veresiye mehrini) annesi ve babası vârisi olarak talep etmektedir. Anne ve babanın iddiası iki yüz elli kuruş ile üç yüz elli kuruş mehr-i muaccel ve nişan nâmiyla yirmi beşer kuruştan oluşan üç yüz kuruşa ulaşan on beş adet yirmilik altını kocasının hayattayken haksız yere aldığını ve kendisi için kullandığını, karısına borcu olduğunu; kızlarının vefat etmesi üzerine kendilerinin de kızlarının vârisi olmaları nedeniyle miras hisselerini istediklerini belirtmektedirler. Şahitler ile iddialarını ispat ederler. Mahkeme Cemile'nin mehir hakkının anne ve babasına miras hisselerine düşen miktarın ödenmesine hükmetmiştir.⁶⁹

Ayrıca ölen kadının mehir haklarını vârisi olmaları nedeniyle kocadan talep eden akrabalara da rastlanmaktadır. Örnek bir belgede kızının mehir hakkını kocasından talep eden baba bulunmaktadır. Belgede kızı ölen baba kızının mallarının bir kısmının vârisi olması nedeniyle kızının yaşarken almadığı bir miktar mehirden hakkını talep etmektedir. Mahkeme eski kocaya ilgili miktarı edâ etmesine hükmeder.⁷⁰ Safranbolu Sicillerinde incelenen dönemde yakın kadın akrabası olan vârislerin ölenin kocasından veya kocasının akrabalarından mehir talepleri görülmektedir.⁷¹

Yukarıdaki belgenin aksine kadının sağ olup, kocasının terekesinden mehir alacağını talep ettiği bir dava örneği ise şöyledir. Kara Hüseyin oğlu Emin vefat eder. Emin'in kefilî Hasan Efendi'dir. Ölenin karısı Fatma kocasından alacağı olan müeccel mehri olan yüz elli kuruşun ödenmesi için Hasan Efendi'den talep etmektedir. Hasan Efendi, Fatma Hatun'un Emin'in karısı olduğunu kabul eder fakat Emin'in öldüğünü inkâr eder. Fatma kocasının öldüğünü şahitler ile ispatlar ve mahkeme Fatma'ya mehrin ödenmesine karar verir.⁷²

Bir diğer örnek de şöyledir: Hüseyin vefat eder. Karısı Hanife kocasından kalan müeccel mehri olan 101 kuruşu kefil olan ve zimmetinde bulunduran Mustafa Çavuş'tan talep etmektedir.

⁶⁷ Yıldız, "2142 Numaralı Safranbolu Şer'iyye Sicili Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi", s. 56, 57, 67, 70, 74, 77.

⁶⁸ Taştan, "2147 Nolu Safranbolu Şer'iyye Sicili Transkripsiyonu (H. 1304-1307/ M.1886-1890)", s. 129-130.

⁶⁹ Taştan, "2147 Nolu Safranbolu Şer'iyye Sicili Transkripsiyonu (H. 1304-1307/ M.1886-1890)", s. 345-346.

⁷⁰ Yıldız, "2142 Numaralı Safranbolu Şer'iyye Sicili Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi", s. 324, 325.

⁷¹ Yıldız, "2142 Numaralı Safranbolu Şer'iyye Sicili Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi", s. 347, 348.

⁷² Eryükseldi, "2151 Numaralı Safranbolu Şer'iyye Sicili H.1311-1313/ M.1894-1896 (Değerlendirme, Transkripsiyon)", s. 88, 89.

Mustafa Çavuş mehir borcunu kabul ederken Hüseyin'in ölümünü inkâr eder. Hanife şahitler ile kocasının ölümünü ispatlar. Mahkeme Hanife'ye mehrin ödenmesine hükmeder.⁷³ Bu şekilde ölen kocasından kalan mehrini talep eden veya terikesinde karısının mehrinin ayrıldığı görülen hanımlarla ilgili dava örnekleri belgelerde sıklıkla görülmektedir.⁷⁴

Kısaca miras belgelerinde mehirle ilgili taleplerin yer aldığı görülmektedir. Mehrin kadının mülkü olduğu, vârislerin mehirden hak talep etmeleriyle daha net ortaya çıkar. Günümüzde mehir hakkının miras ile bağlantılı olan bu yönünün tam olarak fark edilemediği veya göz ardı edildiği söylenebilir.

IV. Ketim ve İhfa Meselelerinde Kadının Miras Hakkına Tesir Eden Durumlar

Ketim, Arapçada “sözü gizlemek, haberi saklamak” anlamındaki keteme fiilinden gelmektedir.⁷⁵ Miras davalarında geçen ketim kavramı miras malından saklama anlamında kullanılmaktadır. İhfa ise Arapçada “bir şeyi gizlemek, saklamak” mânâsına gelmektedir.⁷⁶ Miras davalarında vârislerden bazılarının diğerlerinden mal gizlemesini ifade etmektedir.

Sicil kayıtlarında mektûm ve mestûr kavramları da gizlenen ve örtülen mal anlamında olup ibrâ esnasında ibrâda bulunan kişilerin ibrâsını belirtirken mal saklanmadığını söylemek amacıyla geçmektedir. Sicillerde yer alan miras davalarında ketim, bazı belgelerde terikedeki bulunan malın saklanmadığını ve gereken taksimin yapıldığını ifade etmek için kullanılmaktadır. Bazı belgelerde ise vârislerden biri veya birkaçının miras malının saklandığını iddia ettiği ve saklanan kısımdan mal talep ettikleri görülmektedir.⁷⁷

Ketim ve ihfa mirastan mal saklanması mânâsına geldiğinden kadınların taraf olarak yer aldığı miras davalarında da geçmektedir. Kadınların miras haklarını tam olarak almalarını engelleyen ketim ve ihfa durumlarında yani mirastan mal saklama olaylarında kimi zaman kadınlar mahkemeye başvurarak haklarının bir kısmını sulh yoluyla geri almış, kimi zaman ise ketim ve ihfa iddiasının ispat edilememesi gibi nedenlerle davadan menedilmişlerdir.

Safranbolu sicillerinde yer alan örneklere bakıldığında konu daha net anlaşılabilir. Kacıroğlu Mehmed Gükri b. Hacı Mehmed b. Mustafâ ölür. Vârisleri karısı Hatice bt. Mehmed ile annesi Hanife bt. Hacı Feyzullah ve anababa bir kız kardeşleri Havvâ, Hatice ve Âsiye'dir. Vârislere düşen hisse miktarları belgede belirtilmiştir. Miras davası ölenin karısı ve annesi arasındadır. Ölenin karısı ölenin annesinin yani kaynanası Hanife'nin miras malından belgede adı geçen nukûd-ı muhtelifeyi sakladığı iddiası ile dava açar. Hanife bu iddiayı inkâr eder. Üzerinden zaman geçtiği için delil getiremez. Hanife yemin eder. Hatice muarazadan men edilir. Ketim ü ihfa davalarında genelde saklanabilen mallar olan paralar dava nedeni

⁷³ Eryükseldi, “2151 Numaralı Safranbolu Şer'iyye Sicili H.1311-1313/ M.1894-1896 (Değerlendirme, Transkripsiyon)”, s. 117, 118.

⁷⁴ Eryükseldi, “2151 Numaralı Safranbolu Şer'iyye Sicili H.1311-1313/ M.1894-1896 (Değerlendirme, Transkripsiyon)”, s. 141, 142; aynı eser s. 150, 151, aynı eser s. 174, 175, aynı eser s. 185, 186; İpekçi, “2136 Numaralı Safranbolu Şer'iyye Sicil Defterinin Transkripsiyonu (1-60 Sayfalar arası)”, s. 67, 75, 460; Okumuş, “2141 Numaralı Safranbolu Şer'iyye Sicil Defterinin Transkripsiyonu”, s. 36, 40, 45, 50, 101.

⁷⁵ Mevlüt Sarı, *el-Mevârid, Arapça-Türkçe Lügat*, Bahar Yayınları, İstanbul, s. 1286.

⁷⁶ Sarı, *el-Mevârid*, s. 428.

⁷⁷ Ayşe Şimşek, “18. Yüzyıl Konya Şer'iyye Sicilleri Bağlamında Osmanlı Kadınlarının Miras Hukuku Meseleleri (1750-1800)”, Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2019, s. 187.

olmaktadır ve delil getirmenin zor olması nedeniyle çoğu zaman ispatlanamamaktadır.⁷⁸

Bir başka miras belgesinde kadınların ve küçük çocuğun miras hakkının yer aldığı ketim ve ihfâ olayında Veli Ömeroğlu Mustafa vefat eder. Vârisleri karısı Emine ve babası Hacı Hüseyin b. Feyzullah ve küçük oğlu Mehmed'dir. Hacı Hüseyin de vefat eder. Vârisleri oğlu Feyzullah ve diğer Mehmed'dir. Münasahâlî hisse miktarları belgede belirtilmiştir. Dava Emine'nin vekili olan babası ve küçük oğlunun vasisi ve Feyzullah arasındadır. Emine'nin babasının iddiasına göre Feyzullah, alacak haklarının bir kısmını ve mirastan bazı malları ketim ve ihfa etmektedir. Bu mallardan Emine'nin hakkını talep etmektedir. Öncelikle Feyzullah alacak hakkını ikrar ve saklama iddialarını reddeder. Emine'nin babası saklama iddiasını ispat edemez. Feyzullah'tan yemin etmesi istenir. Feyzullah yemin eder ve Emine'nin babası delil getiremediği için saklama nedeniyle olan muarazadan men edilir. Mahkeme Feyzullah'ın da ikrar ettiği miras olan alacak hakkını Emine'ye ve küçük oğluna vermesini tembih eder.⁷⁹ Bu belgede Emine'nin talep etmesi ile alacak hakkını alabilmesinin yanında ketim ü ihfa iddialarının ispatının zorluğu hususu dikkate değerdir.

Bazı miras mallarının ketim ve ihfa iddiası nedeniyle mirasçı olanların sulha rıza göstermeleri ile sonuçlandığı görülmektedir. İddianın ve davanın sulh ile sonuçlanması kesin olarak ifade edilemese de ketim ve ihfanın doğru olduğu fikri akla gelmektedir. Örnek bir belgede Mehmed Ali oğlu Ali Bey b. Ali b. Abdullah isimli kişi vefat eder. Vârisleri arasında kadınlar vardır. Vârisleri karısı Hâlîme bt. Mehmet ile oğlu Molla Osman ve kızı Fatma'dır. Dava Fatma ile Molla Osman arasındadır. Fatma davaya vekili ile katılmaktadır. Fatma'nın vekili kocası sekiz bin sekiz yüz on beş kuruş kıymetli belgede adı geçen malların ve yedi bin kuruş nakdin Fatma'nın ölen babasına ait olduğunu, vârislere kalmasına rağmen Molla Osman'ın adı geçen malları saklayıp gizlediğini ve vekili olduğu Fatma'nın haklarını talep ettiğini belirtmektedir. Molla Osman adı geçen malların kendine ait olduğu, babası ile ortaklaşa mülkü olduğu cevabını verir. Aralarında çokça anlaşmazlık çıkar. Sonunda muslihûn adı verilen arabulucular sayesinde sulh yaparlar.⁸⁰ Bu belgede görüldüğü gibi mirastan saklandığı iddia edilen mallar kadınların da içerisinde yer aldığı miras davalarına konu olmaktadır.

V. Diğer Bazı Davalar

Sicil belgelerinde farklı konularda kadınların da içerisinde yer aldığı ve mağdur olduğu miras davaları yer almaktadır. Kadınların miras hakkını elde edememe durumlarından biri de ölmeden önce kocanın karısını bain talakla boşadığı durumlar olabilmektedir. Kadınlar bu tür olaylarda haklarını talep etmek üzere vekilleri aracılığı ile de mahkemeye başvurumaktadırlar. Örnek bir belgede marazı mevt adı verilen ölüm hastalığı esnasında bain talak ile karısını boşayan kocadan karısı kendi babasının vekilliği ile mirastan hakkını talep etmektedir. İddetin bittiğine hükmedilen

⁷⁸ Taştan, "2147 Nolu Safranbolu Şer'iyye Sicili Transkripsiyonu (H. 1304-1307/ M.1886-1890)", s. 277, 278; Başka ketim ve ihfa davası için bkz. Taştan, a.g.e., s. 309-311; Yılmaz, "2152 Numaralı Safranbolu Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1313-1317/M.1896-1900)", s. 295, 296; Doğan, "2140 Numaralı Safranbolu Şer'iyye Sicil Defterinin Transkripsiyonu", s. 97-99.

⁷⁹ Okumuş, "2141 Numaralı Safranbolu Şer'iyye Sicil Defterinin Transkripsiyonu", s. 179-181.

⁸⁰ Doğan, "2140 Numaralı Safranbolu Şer'iyye Sicil Defterinin Transkripsiyonu", s. 158-160.

kadına mirastan sakıt olduğu hükmü verilmiş ve muarazadan yani anlaşmazlıktan men edilmiştir.⁸¹ Burada zikredilen kocanın ölmeden önce karısını boşaması örneğinde olduğu gibi kadının miras hakkını almasının bazı insanlar nezdinde ne kadar istenmediği açık bir şekilde görülmektedir. Bu duruma kocaya baskı yapan çocukları, ikinci eş olması, karısı ile anlaşmazlık gibi pek çok neden gösterilebilir. Ne sebeple olursa olsun kadının bu şekilde miras hakkından men edilmesi hoş karşılanmamalıdır.

Sicil kayıtlarında yer alan miras belgelerinde kadınların kocalarının alacaklarından kendilerinin ve çocuklarının miras haklarını talep ettikleri görülmektedir. Örnek bir belgede Sare bt. Hasan kocasının hastanede öldüğünü, Ömer Ağa zimmetinde alacak hakkı olan kırk guruşu almadığını ve kendisinin, oğlunun ve iki kızının bu alacaktan irsen hak sahibi olduklarını ifade etmektedir. Ömer Ağa borcu olduğunu kabul etse de Sare'nin kocasının öldüğünü inkâr eder. Sare kocasının öldüğünü ispatlar ve mahkemede gerekenin yapılması tembih edilir.⁸² Kadınlar miras davalarında yalnız kendi miras haklarını değil vasisi olduğu çocuklarının haklarını da istedikleri miras belgelerinde görülür. Mahkeme kadının iddiasına şahit ister ve şahitlerin şahadetleri sonrasında gereken hükmü verir.⁸³

Vasilerin küçüklerin mallarını koruması idâne tanım ve örnek

Osmanlı'nın son dönemlerinde yetimlerin mallarını vasi tarafından idâneye verilmesi uygulaması, vasilerin yetimlerin mallarını korumakta yaşadığı sıkıntıları, zorluk, suiistimal ve kötü kasıtları en aza indirmesi açısından önemlidir. Bu yöntemle yetimlerin malları bu işle ilgilenen görevliler tarafından kanuna uygun olarak, uygun olanları alınır. Piyasa fiyatıyla satılıp nakde çevrilir. Yetimin vasisi tarafından vadeli idâneye teslim edilerek gelir getirecek şekilde işletilir. Böylece anapara korunurken idâne ile elde edilen ek gelir yetimin ihtiyaçları için kullanılır. Rüşt çağına gelen yetimlere malları teslim edilirdi.⁸⁴ Bu konu ile ilgili bir örnekte Molla Ömer oğlu Atâ Efendi b. Hasan isimli kişi ölen Hacı Kadı zâde el-Hâc Mehmed Ağa'nın oğlu Osman ile ölen Ak Mehmed oğlu Mustafa'nın oğlu diğer Osman ve kızı Sâre'nin mallarının bir kısmını vasileri tayin edilen Muhzır Mehmed Ağa ibn-i Emîn'nin huzurunda borç olarak almıştır. Bu borcun geri ödenmesi konusundaki belge Safranbolu Sicillerinde yer almaktadır. Bu belgede borçlu olan kişinin yerine kefil olanların borcu ödediği görülmektedir.⁸⁵ Çocukların ve özellikle kız çocuklarının ölen yakınlarından kalan malların kanuni olarak korunması ve bu amaçla vasi atanmasıyla birlikte bu malların ellerine geçmesinin sağlanması zayıfların devlet eliyle haklarının korunması açısından önemlidir ve dikkate değerdir.

Kadın ve miras hakları konusunda sicillerdeki zürri vakıf, yarı zürri vakıf ve kadının zürri vakıftaki yeri konusu da önemlidir. Sicil belgelerinde bu tür vakıflara miras davalarında da rastlanmaktadır. *Zürri vakıflar* vakfın gelirlerinden yararlanacakları belirlemek suretiyle bunu yaşarken kendisi ve vefatı sonrasında kendi neslinden gelen evladı ile sınırladığı vakıflardır.⁸⁶ Zürrî vakıfların kurulmasının amaçlarından biri aileyi dağılmadan bir arada tutma isteğidir.⁸⁷ Yarı zürrî yarı hayrî vakıflarda hayırseverler mallarının bir kısmını dini ve toplumsal kurumlara yani hayır kurumlarına vakfetmekle birlikte bir kısmını da kendilerine

⁸¹ Doğan, “2140 Numaralı Safranbolu Şer’iyye Sicil Defterinin Transkripsiyonu”, s. 229-231.

⁸² Yıldız, “2142 Numaralı Safranbolu Şer’iyye Sicili Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi”, s. 229-230.

⁸³ Taştan, “2147 Nolu Safranbolu Şer’iyye Sicili Transkripsiyonu (H. 1304-1307/ M.1886-1890)”, s. 155-157.

⁸⁴ Özcan, “Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları”, s. 107-108.

⁸⁵ Taştan, “2147 Nolu Safranbolu Şer’iyye Sicili Transkripsiyonu (H. 1304-1307/ M.1886-1890)”, s. 146-147, 151-152.

⁸⁶ Detaylı bilgi için bkz. Bilmen, *Hükûk-ı İslâmiyye*, IV, 358-380; Fay, “Women and Waqf”, s. 35.

⁸⁷ Sak, *Kadı Sicilleri Işığında Konya’da Yapılan Vakıflar (1650- 1910)*, s. 263.

ve aile bireylerine ayırmaları ile oluşmaktaydı.⁸⁸

Bununla ilgili Safranbolu sicillerinde yer alan bir örnek de şu şekildedir: Şerife bt. Mustafa ve Şerife'nin anababa bir erkek kardeşi el-Hâc Mehmed Efendi'nin yanında el-Hâc Havvâ Hanım vakfının gelirlerinin vakfedilen yerlere verilmesinden sonra kalan meblağın vârislerine eşit miktarda dağıtılması üzere vakfetmiştir. Şerife ve el-Hâc Mehmet Efendi'nin hisselerine düşen miktara el koyanlardan haklarını talep ettiklerini ve aldıklarını ifade eden belge bulunmaktadır. Vakfiyede erkek ve kız kardeşlere eşit seviyede hisse verilmesinin vakfedildiği görülmektedir.⁸⁹ Bu belgedeki vakfın yarı zürri vakıf örneği olduğu anlaşılmaktadır. Vakfedilen bazı yerlere gelirler verildikten sonra kalan vakıf geliri vakfeden kişinin mirasçılara kız erkek eşit seviyede vakfedilmiştir. Belgede kendine vakfedilen hakkını almak için bir kadının mahkemeden talebi yer almaktadır.

İcareteynli vakıf, rakabesi vakfa ait olan, icâre-i muaccele adı verilen kıymetine yakın peşin alınan para ile birlikte icâre-i müeccele adı verilen daha sonra sene içerisinde verilen bir ücret karşılığında kiralanmış müsakkafat ve müstegallâttır.⁹⁰ Müsakkafat, üzerinde vakfa ait bina bulunan vakıf türüdür. Müstegallat ise üzerlerinde ekinin, ağacın bulunduğu vakıflardır.⁹¹ İcareteynli vakıflarda örfî intikal esaslarına bakıldığında erkek ile kadın arasında ilk dönemden itibaren eşit hakka sahip olduğu görülmektedir.⁹²

Bir örnekte İcâre-i müeccele adı verilen vakıf türünde bir bâb börekçi fırınında hissesi bulunan dört erkek kardeş ve iki kız kardeşten oluşan vârislerden bir kız kardeş babasının ölmesi ile hakkını istemektedir. Belgede hisse miktarlarının erkek kardeşler ile kız kardeşlerde eşit olduğu yazmaktadır.⁹³

Vakıf ve miras konusunda da yer alan örnekler arasında vakfın tevliyet görevinin erkek çocuklara kalmasının şart koşulması ile ilgili bir belge bulunmaktadır.⁹⁴ Bir başka örnekte kız veya erkek zikredilmeksizin “evlâd-ı evlâd-ı evlâdına” şeklinde ibareler de yer alır.⁹⁵ Vakıf gelirlerinin evlâda kaldığı bir başka örnekte Hatice ve Zekiye hatunların kendilerine kalan hisseyi teslim alamadıkları için talepte buldukları görülmektedir.⁹⁶

Kadınların bazı durumlarda kendi miras hisselerine kanaat etmeyip kardeşlerinin hissesine el koyduğu görülmektedir. Böyle bir davada erkek kardeş hakkını mahkeme aracılığı ile talep etmiş ve kız kardeş erkek kardeşin söylediği iddiayı kabul etmiş ve erkek kardeşinin hissesini vermesi tembih

⁸⁸ Filan, “Osmanlı Bosnası’nda Vakıf Kuran Kadınlar”, s. 110.

⁸⁹ Taştan, “2147 Nolu Safranbolu Şer’iyye Sicili Transkripsiyonu (H. 1304-1307/ M.1886-1890)”, s. 161, 162.

⁹⁰ Berki, *Miras ve Tatbikat*, s. 133.

⁹¹ Kavalalı, *Miras Hukuku*, s. 178.

⁹² Akyılmaz, “Osmanlı Miras Hukukunda Kadının Statüsü”, s. 497.

⁹³ Temel, “2154 Numaralı Safranbolu Şer’iyye Sicilinin 1317-1318/ 1899-1900 1-50. Sayfalarının Transkripsiyonu Özet ve Değerlendirilmesi”, s. 74, 75.

⁹⁴ Eryükseldi, “2151 Numaralı Safranbolu Şer’iyye Sicili H.1311-1313/ M.1894-1896 (Değerlendirme, Transkripsiyon)”, s. 34, 78-79, 216; Temel, “2154 Numaralı Safranbolu Şer’iyye Sicilinin 1317-1318/ 1899-1900 1-50. Sayfalarının Transkripsiyonu Özet ve Değerlendirilmesi”, s. 273.

⁹⁵ Yılmaz, “2152 Numaralı Safranbolu Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1313-1317/M.1896-1900)”, s. 82-85.

⁹⁶ Yılmaz, “2152 Numaralı Safranbolu Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1313-1317/M.1896-1900)”, s. 314- 316.

edilmiştir.⁹⁷ Bazı kadınların da haksızlık yapmış olduğunu gösteren bu tür davalara rastlansa da erkeklerin kadınların hisselerine müdahâlesi, hissesini vermemesi, miras hakkından daha az vermesi ve kadınların hakkını almak için mücadele etmesi daha sık görülmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada 19. Yüzyılın son çeyreğindeki Safranbolu şer'iyeye sicillerinde görülen kadının miras meseleleri ele alındı. Konunun argümanları olan şer'iyeye sicillerinin tarih bilimi açısından kaynak değeri tartışılmazdır. Osmanlı döneminde kadının miras meseleleri denilince Osmanlı miras hukukunun şer'î ve örfî hukuk olmak üzere ikili yapısı akla gelir. Bu bildiride esas olarak şer'î miras hukukuna ait örneklere yer verilmiştir. Örfî miras hukuku ile ilgili birkaç örnek zikredilmiştir. Osmanlı miras hukukunda kadınların miras meseleleri ile Osmanlı hukuk sisteminin büyük ilgisi vardır. Osmanlı şer'î miras hukukunda kadının miras meseleleri teorik anlamda değişmezken örfî miras hukukunda kadının miras hakları teorik açıdan da tarih içerisinde sürekli değişim göstermiştir.

Safranbolu sicillerinde on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde kadının miras meseleleri incelenmiştir. Kadınların genellikle şer'î hukukla belirlenen miras meseleleri farklı başlıklar altında görülmektedir. Hazırlanan bildiride bu konular kategorize edilerek incelenmiştir. Ondokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde yer alan Safranbolu sicillerinin çoğunluğu lisansüstü tezler olarak transkripsiyon yapılmıştır. Bu çalışmalar, bildirinin hazırlanmasını kolaylaştırmıştır. Kadınların miras haklarına tesir eden durumlar hibe, tehâruc, mehir, ketm ve ihfa gibi genel başlıklar hâlinde değerlendirildi. Bu kategorize edilmiş durumlar dışında da kadınların miras davalarında yer alma sebepleri bulunmaktadır.

Safranbolu Sicillerinde miras belgelerinde incelenen dönemde kadınların hibe nedeniyle yaşadıkları sıkıntılar görülmektedir. Hibelerin kayıt altına alınmaması nedeniyle yaşanan ihtilaflar, mirastan mal kaçırma amaçlı gerçekleşen hibeler, ölmeden önce bazı kardeşlere yapılan hibeden kaynaklanan huzursuzluk ve erkeklerin daha ziyade hibe yapılan taraf olması gibi durumlara sicillerde rastlanmıştır. Tehârucle sulh olma yoluyla miras hissesinden feragat eden kadınlar sicillerde yer almaktadır. Tehâruc ile miras hissesinden bazı mallar karşılığında ayrılan kadınlar tespit edilebildiği kadarıyla erkeklere nazaran çoğunluktadır. Mirastan ketm ve ihfa yoluyla mal saklama durumları kadınların taraf olduğu miras belgelerinde yer almaktadır. Genelde mirastan mal saklamanın belgelerinde ispat edilemediği müşahede edilmiştir. Ketm ve ihfa iddiasının bulunduğu davaların sulh ile sonuçlanması ketm ve ihfanın doğru olduğu fikrine yaklaşırsa da net ve kesin bir şey söylemek mümkün değildir.

Kadınların miras belgelerinde mehir konusunun miras davasına konu olduğu görülür. Ölen kocadan mehrini isteyen kadınların yanı sıra ölen kadın akrabasının varisi olan kişinin mehirden hakkını istemesi örnekleri de yer alır. Safranbolu sicillerinde kadınların mirasçısı olduğu kişinin alacak hakkını istediği örnekler yer alır. Farklı konularda örnekler yer almaktadır. Kadınların miras hakkına tesir eden bir örnek olması bakımından kadının mirastan mal almasını engelleme amaçlı kocanın ölmeden kadını boşaması durumunun yaşandığı görülmektedir. Tüm bu ve benzeri örnekler kadının miras hakkını alması konusunda yaşamış olduğu sıkıntıları göstermesi bakımından önemlidir. Günümüzde de benzer sorunlar görülmekte ve

⁹⁷ Taştan, "2147 Nolu Safranbolu Şer'iyeye Sicili Transkripsiyonu (H. 1304-1307/ M.1886-1890)", s. 133, 134.

dile getirilmektedir. Bu durumlar bazen davalara konu olurken çoğu zaman tatsızlık olmaması için bazen kadınlar bazen de yakınları tarafından görmezden gelinmektedir.

Kaynakça

- Akgündüz, Ahmet, *Şer‘iye Sicilleri*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988.
- Aktan, Hamza, “Kısmet”, XXV, 497.
- Aktan, Hamza, “Tehâric”, *DİA*, XL, 319.
- Akyılmaz, Sevgi Gül, “Osmanlı Devleti’nde Mülkiyet Hakları ve Mülkiyet İlişkileri Çerçevesinde Kadının Hukuki Statüsü”, *II. Türk Hukuku Tarihi Kongresi Bildirileri*, İstanbul 2016.
- Akyılmaz, Sevgi Gül, “Osmanlı Miras Hukukunda Kadının Statüsü”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. XI, sy. 1-2, 2007.
- Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-hükkâm Şerhu Mecelleti’l-Ahkâm*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı yayımları, 2016.
- Arşiv Belgelerine göre Osmanlı’da Kadın*, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, İstanbul 2015.
- Aslan, Nasi, “Millî Arşivimiz İçerisinde Şer‘iyye Sicilleri ‘Eğitim ve Terminoloji Problemi’”, *I. Millî Arşiv Şûrası 20-21 Nisan 1998 Tebliğler-Tartışmalar*, Ankara 1998.
- Atar, Fahrettin, “Muhâlea”, *DİA*, XXX, 399-402.
- Atar, Fahrettin, “Sulh”, *DİA*, XXXVII, 481.
- Aydın, Mehmet Âkif, “Mehir”, *DİA*, XXVIII, 389.
- Aydın, Mehmet Âkif, *İslam - Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul: Anka ofset, 1985.
- Aydın, Mehmet Âkif, *Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul: Klasik yayımları, 2017.
- Bardakoğlu, Ali, “Aile Hayatı”, *İlmihâl II (İslam ve Toplum)*, İstanbul: İSAM, 2006.
- Bardakoğlu, Ali, “Hibe”, *DİA*, XVII, 421.
- Berki, Ali Himmet, *Açıklamalı Mecelle, Metni ve Açıklamaları*, Hikmet Yayınları, 1982.
- Berki, Ali Himmet, *Miras ve Tatbikat, Feraiz-İntikal-Medenî Kanunda Miras-Tatbikat*, Yargıçoğlu Matbaası, Ankara.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilahât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, İstanbul: Bilmen Yayınevi.
- Cin, Hâilil, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1974.
- Çalışkan, Hasan, *Hanımlara İlmihâl*, Konya: Serhat Kitabevi, 2005.
- Doğan, Mehmet, “2140 Numaralı Safranbolu Şer‘iyye Sicil Defterinin Transkripsiyonu”, Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, tarih??.
- Eryükseldi, Mehmet, “2151 Numaralı Safranbolu Şer‘iyye Sicili H.1311-1313/ M.1894-1896 (Değerlendirme, Transkripsiyon)”, Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2013.
- Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, çev. Zeynep Altok, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, 2001.
- Fay, Mary Ann, “Women and Waqf: Property, Power and The Domain of Gender İn Eighteenth-Century Egypt”, *Women in The Ottoman Empire, Middle Eastern Women in The Early Modern Era*, Edited by Madeline C. Zilfi, Brill Leiden, New York, Köln, 1997.

Gedikli, Fethi, “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer’iyye Sicilleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, Cilt 3, Sayı 5, 2005, s. 187.

Gerber, Haim, *State and Society in the Ottoman Empire, IV Position of Women in Ottoman Bursa, 1600-1700*, Ashgate Variorum, USA 2010.

Göçek, Fatma Müge - Baer, Marc David, “Social Boundaries of Ottoman Women’s Experience in Eighteenth Century Galata Court Records”, *Women in the Ottoman Empire, Middle Eastern Women In The Early Modern Era*, edited by Madeline C. Zılfi, Brill, Leiden. Newyork. Köln 1997.

Gökmenoğlu, Hüseyin Tekin, “İslam Hukukunda Mehir”, *Mehir Dergisi*, 1998, sy. 2, s. 23.

Günay, Ramazan, “Şer’iye Sicillerinde Mülk Alışverişleri, Kullanılan Usûl ve Dil”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2012, Sayı: 27, ss. 15-24.

Gürkan, Menderes, “İslam Aile Hukukunda Kariya Tanınan Boşama Yetkisi: Tefvizü’t-Talâk”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 18, 2011, s. 275-310.

İbrahim el-Hâlebî, *İzahlı Multekâ el-Ebhur Tercümesi*, çev. Mustafa Uysal, İstanbul: Dizer Konca matbaası, 1969-1973.

İmber, Colin, “Women, Marriage and Property”, *Women In The Ottoman Empire, Middle Eastern Women In The Early Modern Era*, edited by Madeline C. Zılfi, Brill Leiden, New York, Köln 1997.

İpekçi, Okan, “2136 Numaralı Safranbolu Şer’iyye Sicil Defterinin Transkripsiyonu (1-60 Sayfalar arası)”, Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, 2018.

Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslam Hukuku*, Nesil Yayınları, İstanbul 1991.

Kavalalı, A. Mümin, *Sistematik ve Uygulamalı Ferâiz – Arazi - Vakıflar Miras Hukuku*, Ankara: Mute Basımevi, 1978.

Marcus, Abraham, *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri Hâlep*, çev. Mehmet Emin Baş, İstanbul: Küre Yayınları, 2008.

Okumuş, Gülnaz, “2141 Numaralı Safranbolu Şer’iyye Sicil Defterinin Transkripsiyonu”, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2016.

Özcan, Tahsin, “Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 14, Yıl: 2006, s. 103.

Paksoy, Murat, “Safranbolu Köprülü Mehmet Paşa Külliyesi”, Lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Ankara 2013.

Sak, İzzet, *Kadı Sicilleri Işığında Konya’da Yapılan Vakıflar (1650- 1910)*, Konya Büyükşehir Belediyesi, Konya 2012.

Sarı, Mevlüt, *el-Mevârid, Arapça-Türkçe Lügat*, Bahar Yayınları, İstanbul.

Şahin, Yonca, “Safranbolu 2112 Numaralı Şer’iyye Sicili Transkribi”, Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2012.

Şener, Abdülkadir, “İslam Hukukunda Hibe ve Diğer Teberru Çeşitleri”, *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet Dergisi]*, 1984, cilt: XX, sayı: 2, s. 3-11.

Şener, Abdülkadir, *İslam Hukukunda Hibe*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1984.

Şimşek, Ayşe, “18. Yüzyıl Konya Şer’iyye Sicilleri Bağlamında Osmanlı Kadınlarının Miras Hukuku Meseleleri (1750-1800)”, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2019.

Şimşek, Ayşe, “Osmanlı miras hukuku sulh-tehâric uygulamalarında kadın: Konya kadı sicili 45. Defter (1714-1715) Örneği”, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* (2016), 2, 9-35.

Taş, Kenan Ziya, “Arşiv Malzemesi Olarak Şer’iyye Sicilleri ve Taşra Üniversitelerinde Tarih Araştırmaları”, *I. Millî Arşiv Şûrası 20-21 Nisan 1998 Tebliğler-Tartışmalar*, Ankara 1998, s. 178.

Taştan, Yusuf, “2147 Nolu Safranbolu Şer’iyye Sicili Transkripsiyonu (H. 1304-1307/ M.1886-1890)”, Yüksek lisans tezi, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2013.

Tekin, Zeki ve Ceylan, Hatice, “Safranbolu Sicillerinde Geçen Eşya, Lakap ve Yer İsimleri”, s.380. *Journal of History Culture and Art Research*, 6(6), 377-402.

Temel, Kemal, “2154 Numaralı Safranbolu Şer’iyye Sicilinin 1317-1318/ 1899-1900 1-50. Sayfalarının Transkripsiyonu Özet ve Değerlendirilmesi”, Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2013.

Uğur, Yunus, “Şer’iyye Sicilleri”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2010, XXXIX, 8.

Uzunpostalcı, Mustafa, *Hukuk ve İslam Hukuku II*, Konya: Damla ofset, 1990.

Yargı, Mehmet Ali, “Günümüzdeki Mehîr Uygulamaları ve İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 8, 2006, s. 259-270.

Yaylalı, Davut, “Münâseha”, *DİA*, XXXI, 572.

Yazbak, Mahmoud, “Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914 A Muslim Town in Transition”, *The Ottoman Empire And Its Heritage Polititics, Society and Economy*, Edited By Suraiya Farooqî and Hâîlî İnalçık, Volume 16, s. 164.

Yıldız, Hamza, “2142 Numaralı Safranbolu Şer’iyye Sicili Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, 2017.

Yılmaz, İbrahim, “İslam Hukukunda Hibe Yoluyla Varisleri Mirastan Mahrum Etmeye Yönelik Tasarrufların Sınırlandırılması”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017/3, yıl: 8 cilt: VIII sayı: 18, s. 213.

Yılmazer, Metin, “2152 Numaralı Safranbolu Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1313-1317/M.1896-1900)”, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2013.

KARABÜK VE ÇEVRESİ BASIN YAYIN HAYATINA AİT BİR DURUM TESPİTİ: 1930-2019¹

Berrin SARITUNÇ*

Özet

Fabrikalar kuran fabrikası Kardemir ile ünlenen, cumhuriyet kendi Karabük; ağır sanayi yanında pek çok endemik bitkinin bulunduğu ormanları, kanyon ve mağaraları ile oldukça zengin bir kültürel yelpazeye sahiptir.

Karabük'ün dünyaya tanıtılmasında en önemli misyonlardan birini üstlenen, geçmişi milattan önceki yıllara dayanan Safranbolu, bünyesinde pek çok medeniyet ve bu medeniyetlerin kültürel zenginliğini barındırmaktadır. Örf, âdet ve günlük yaşam bakımından Anadolu'nun pek çok yeriyle benzerlik gösteren yöre, UNESCO'nun dünya miras listesine alıp korunması ve tanıtılmasıyla yerli yabancı pek çok turistin kültürel gezisine tanıklık etmiştir.

Ancak bilim ve teknolojinin her alanda olduğu gibi kültürel öğeler üzerindeki etkisi, yörenin halk inanışları ve halk edebiyatı üzerinde de kendisini göstermiştir.

Çalışmamızda bölgede çıkan gazeteler kitaplar dergiler dışında bölge ile ilgili yapılan akademik çalışmalar taranarak 1930-2019 yılları arasında Safranbolu ve çevresindeki basın yayın hayatı incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışma Karabük, Kastamonu, Bartın, Zonguldak'ta çıkan gazete ve dergiler ile sınırlandırılmıştır.

Bu çalışma için verilerin büyük bir kısmı Milli Kütüphane arşivinden elde edilmiştir.

“Makale, bildiri, kitap, kitap bölümü, tez” kapsamındaki çalışmalar kronolojik sıralama esas alınarak kısa kısa tanıtılmaya çalışılmış, doğrudan görülemeyen bazı çalışmaların da sadece künyelerine yer verilmekle yetinilmiştir.

Çalışmamız, bölgedeki basın-yayın hayatıyla ilgili tarama ve tasnif çalışmasını içermektedir. Bu kapsamda Halk bilgisi Haberleri, Karabük Dergisi, Bartın Gazetesi, Bizim Safranbolu Dergisi, Türk Folklor Araştırmaları, Türk Folklor Derneği, Kastamonu Açıksoz Gazetesi, Zonguldak Karaelmas Dergisi, Bartın Gazetesi, Müze Kent: Safranbolu Gazetesi, Yörem Dergisi gibi yayınlara ulaşılmıştır.

Yaptığımız araştırmalar sonucunda bölgede basın yayın hayatının oldukça zengin ve her kesime hitap eden bir yapıda olduğunu söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Safranbolu, Karabük, Folklor, Basın, Yayın

Abstract

Safranbolu, which dates back to the years before Christ, contains many civilizations and the cultural richness of these civilizations. The region, which is similar to many parts of Anatolia in terms of customs, customs and daily life, has witnessed the cultural visits of many local and foreign tourists with the protection and promotion of the UNESCO World Heritage List.

However, the influence of science and technology on cultural elements, as in all other fields, has been reflected in the folk beliefs and folk literature of the region.

In our study, the newspapers published in the region, books and journals were searched in the academic studies carried out about the region and the press life between Safranbolu and the surrounding area between 1930-2019 was examined.

Most of the data for this study was obtained from the National Library archive.

The studies within the scope of “articles, papers, books, book chapters, thesis ılmış were tried to be introduced briefly on the basis of chronological order.

¹ Bu çalışma Berrin Sarıtunç'un Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yazmış olduğu “Safranbolu İlçesi Halk Edebiyatı Ürünleri Üzerine Bir Değerlendirme” isimli yüksek lisans tezinin birinci bölümünün genişletilmiş halidir.

* Öğrt. Gör., Uludağ Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Doktora Öğrencisi

Our study includes the screening and classification studies related to the press and media life in the region. In this context, Public Information News, Karabük Magazine, Bartın Newspaper, Bizim Safranbolu Magazine, Turkish Folklore Research, Turkish Folklore Association, Kastamonu Açıksoz Newspaper, Zonguldak Karaelmas Magazine, Bartın Newspaper, Museum City: Safranbolu Newspaper, Yörem Magazine.

As a result of our research, it is possible to say that the media life in the region is quite rich and appealing to all segments.

Keywords: Safranbolu, Karabük, Folklore, Press, Publication

Giriş

1. Akademik Çalışmalar

1.1. Makaleler

Ahmet Baha Gökoğlu, Safranbolu’da Yörük Düğünleri, *Halk Bilgisi Haberleri*, S. 13, 1 Teşrin-i sani 1930, s.19-24; S. 14, 1 Kanun-ı evvel 1930, s.43-48; S. 16, 1 Şubat 1931, s.89-92; S. 17, 1 Mart 1931, s.108-115; S. 18, 1 Nisan 1931, s.144; S. 19, 1 Mayıs 1931, s.159-160.

“Safranbolu’da Yörük Düğünleri” yazı dizisinde Ahmet Baha Gökoğlu; Yörüklerin genel geçim kaynakları, Yörük Köyü’nün coğrafi yapısının olumsuzluğu ve bu olumsuzluk nedeniyle İstanbul’a mevsimlik göçlerin yapılaşını, hasat zamanı köye dönüşle birlikte köy eğlencelerini ve düğün merasimlerini anlatmıştır. Burada daha çok Yörük köylerinin birbirlerinden kız alıp vermeleri ve bu sekiz gün süren düğünler boyunca verilen yemekleri, söylenen türküleri örneklerle anlatmıştır. Yörüklerde çok önemli olan *dünürşülük* kavramı ve *dünürşü* giysileri tanıtılmıştır. *Dünürşü* oyunları, düğüne gelenler ile seymenlerin silah atışları ve bu esnada söylenen sözler aktarılmıştır. “Gelin *geverilmesi*” denilen, bugün gelin alma adı altında yapılan uygulamalar (gelinin odada beklemesi, oğlan tarafının gelini ikna çabaları, verilen hediyeler, sandık bahşışı, seymen alayı), “zıfafa sokma” ve “*semet*”^{*} denilen düğün sonrası eğlenceleri tanıtmıştır.

“Kastamonu Çocuk Oyunlarında Sayılan Sayılar”, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, Cilt: 2, S. 19, 1931, s.157.

Vahit Topçugil, Bolu’da Çocuk Bakımı, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, Cilt: 2, S. 85, s.82-85.

Vahit Topçugil, çocuğun doğumuna kadar annenin aşermesi ve bu aşermenin gerekleri yerine getirilmediği takdirde olumsuz sonuçlarını anlatarak anne adayının gebe iken çocuğunun iyi huylu, güzel bir bebek olması için yapması ve yapmaması gereken davranışlarından bahsetmiştir. Daha sonra da bebeğin doğumu, doğumun rahat geçmesi, isim koyma törenleri ve beşik yatırma mevlidi uygulamaları anlatılmıştır.

İlahi

Çalkan Karadeniz çalkan ninni Gemilerde olur yelken ninni

Sultan Ahmet’te yatan Emir Sultan ninni O da bize himmet etsin ninni

Çağır yavrum büyük annen gelsin ninni Mevla’m sana ömür versin ninni...

Vahit Topçugil, Bolu’da Çocuk Oyunları 1, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, Cilt: 3, S. 34, 1934, s.293-296.

Vahit Topçugil, Bolu’da Çocuk Oyunları 2, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, Cilt: 3, S. 36, 1934, s.336-339.

* Semet: Düğünün ikinci günü gelini görmeye gitme töreni

İlk olarak “*Bolu’da Çocuk Oyunları*” başlıklı yazıyı, yazıda yer alan oyunlarla Safranbolu çocuk oyunları arasında bağ/benzerlik olduğu için çalışmamıza aldığımızı belirtmek isteriz. Yazıda, ramazan ayı boyunca iftar vaktine kadar çocukların muhallebici, dondurmacı, oyuncakçı, şıracı ile oynaması, topun atılmasıyla evlerine gitmeleri ve yemeğin ardından gece yarısına kadar oynamaları, bayram hazırlıkları, çocukların yeni giysilerle sabırsızlıkla bayramın gelişini beklemeleri anlatılmıştır. Vahit Topçugil burada “*mum*” ve “*lokma toplama*” oyunlarını tanıtmıştır.

Sadi Yaver Ataman, Gode Gode ve Albayrak, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, Cilt: 4, S. 38, 1934, s.27-29.

Gode Gode ve Albayrak oyunlarında Sadi Yaver Ataman, oyunları ve bu oyunların kurallarını anlatmıştır.

Gode-gode, Safranbolu’da yağmuru davet maksadıyla çocuklar tarafından ev ev dolaşarak söylenen deyişlemedir ki buna “*gode gode çağırış*” denir. Ramazana birkaç gün kala mahalle çocuklarının semtlerindeki evleri dolaşarak yine bahşiş koparmak amacıyla oynadıkları oyunlardır.

Sadi Yaver Ataman, Safranbolu ve Civarı Köy Düğünleri, *Bartın Gazetesi*, 6 Eylül 1932’de başlar (S. 360-361-362-363-365-365-366. S. 368- 370-371-372. S. 374-375-376-377-378. S. 386-387-388-389-390-391-392- 393-394-395) 9 Mayıs 1933’te biter.

Sadi Yaver Ataman, Çıkrıncak, *Halk Bilgisi Haberleri*, Cilt: 2, S. 21- 22, 1933, s.211-212.

Güreş, cirit gibi oyunlarımız arasında mühim bir yer alması icap eden millî bir oyunumuz da, bugün Anadolu’da adı ve izi tamamıyla unutulmaya yüz tutmuş olan “*çıkrıncak*” oyunudur. Safranbolu köylerinde, yedisinden yetmişine kadar güreşmemiş, cirit oynamamış kimse yoktur. Düğün dernek gibi eski anelerin maruf şekil ve kayıtları ortadan kalkınca; düğünlerde gençler tarafından temsil suretiyle yapılan, *Seymen* teşkilâtının belli başlı maharetleri olan cirit ve güreş oyunları da tarihe karışmak meylini göstermiştir. *Çıkrıncaklar* İstanbul’da çocukların oynadığı meşhur *tahterevallinin* benzeridir

Sadi Yaver Ataman, Eğir ve Gülü Oyunları, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, Cilt: 2, S. 5, 1933, s.6-8.

“*Eğir ve Gülü Oyunları*” nda ise Sadi Yaver Ataman, bu oyunları ve kurallarını anlatmıştır.

Talat Mümtaz Yaman, Kastamonu Köylerinde Kullanılan Eve, Tarlaya, Eşyaya Ait Sözler, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, S. 21-22, Mayıs 1933, s.185-187.

Yazar, burada bazı örneklerle bölgeye ait çeşitli sözleri derlemiştir. Örneğin: “*bisleyiç*: saç ekmeği yaparken ekmeği çeviren yassı ağaç; *çardak*: sofa, *kelem*: lahana, *eğsiren*: hamur kazımak için demirden mamul bir alet.”

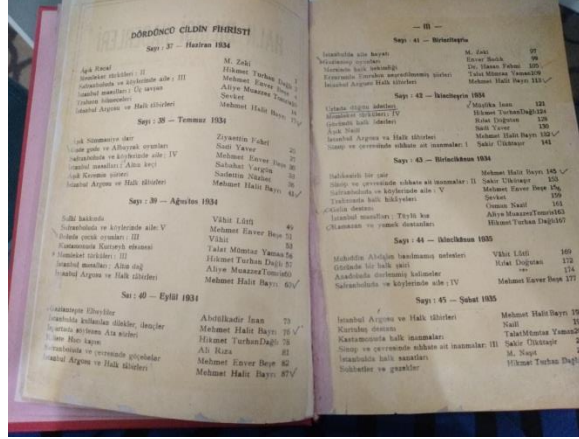
M. Muzaffer, Kastamonu’da Derlenmiş Kelimeler, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, S. 19, 1933, s.149-152.

Yazar burada Safranbolu’da da kullanılan bazı sözcükleri derlemiştir.

Örneğin: “*ibi*, *culuk*: hindi, *kancık*: dişi, *göynümek*: yanmak (içim göynüdü)”

Sadi Yaver Ataman, Safranbolu ve Köylerinde Görüşler, *Bartın Gazetesi*, 24 Ekim (Teşrinievvel) 1934’te başlar. (S. 468-469-470-471-472- 473-474-475-476. S. 479-480-481-482-483-484-485. S. 487-488-

489-490- 491-492. S. 501-502. S. 505-506. S. 508-509-510-511. S. 513-514-515-516- 517. S. 519-520-521-522. S. 525-526-527-529)

Resim 1: Halk Bilgisi Haberleri Dergisi, 4. Cilt, 1934-1935.

Mehmet Enver Beşe, Safranbolu'da ve Köylerinde Aile 1", *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, Cilt: 3, S. 34, Mart 1934, s.290-293.

Mehmet Enver Beşe, Safranbolu'da ve Köylerinde Aile 2, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, S. 35, Nisan 1934, s.308-314.

Mehmet Enver Beşe, Safranbolu'da ve Köylerinde Aile 3, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, Cilt: 4, S. 37, Haziran 1934, s.4-10.

Mehmet Enver Beşe, Safranbolu'da ve Köylerinde Aile 4, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, S. 38, Temmuz 1934, s.30-33.

"Safranbolu Köy Hayatı ve Aile Yapısı", Mehmet Enver Beşe'nin uzun soluklu bir yazı dizisi olmuştur.

Mehmet Enver Beşe tarafından yazılan "Safranbolu ve Köylerinde Aile" başlıklı yazıda, "köy seyirlik oyunları, köylülerin yazlık ve kışlık yiyecek hazırlıkları, yüzük oyununun kuralları, köy halk hekimliği, köy-şehir evlerinin düzeni, oda yapısı" gibi konular işlenmiştir.

Mehmet Enver Beşe, Safranbolu'da ve Çevresinde Göçebeler, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, Cilt: 4, S. 40, Eylül 1934, s.82-86.

Safranbolu ve çevresindeki göçebeler konulu yazısında Mehmet Enver Beşe, Safranbolu'daki halkı; Yörükler, Kürtler, Çingeneler olarak ayırır. Bunların fiziksel görünüş, ev-aile yaşantısı, geçim kaynakları bakımından farklılıklarını anlatarak Safranbolu'ya gelme ve yerleşme hikâyelerinden de bahseder.

Vahit Topçugil, Safranbolu Manileri, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, Cilt: 3, S. 32, 1934, s.242-244.

Anılan makale, Muallim Vahit Topçugil'in Yörük, Bozarmut, Sırçalı köylerinden derleme yoluyla oluşturduğu bir yazıdır.

Talat Mümtaz Yaman, Kastamonu'da Halk İnanmaları, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, S. 45, 1934, s.283-289.

Talat Mümtaz Yaman, Kastamonu'da Halk İnanmaları, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, S. 45, 1935, s.200-202.

“Kastamonu’da Halk İnanmaları” başlıklı yazıda, Safranbolu halkında da görülen bir takım batıl inanışlar ve uygulamaları maddeler halinde sunulmuştur. Örneğin; “makasla çok oynanırsa kavga çıkar, ilk defa yatılan bir yerde görülen rüya gerçek çıkar...”

Mehmet Enver Beşe, Safranbolu’da ve Köylerinde Aile 5, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, S. 43, Aralık 1934, s.156-159.

Mehmet Enver Beşe, Safranbolu’da ve Köylerinde Aile 6, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, S. 44, Ocak 1935, s.177-192.

Mehmet Enver Beşe, Safranbolu’da ve Köylerinde Aile 7, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, S. 46, Mart 1935, s.233-238.

Mehmet Enver Beşe, Safranbolu’da ve Köylerinde Aile 8, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, S. 47, Nisan 1935, s.275-280.

Mehmet Enver Beşe, Safranbolu’da ve Köylerinde Aile 9, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, S. 48, Mayıs1935, s.287, 288.

Mehmet Enver Beşe, Safranbolu’da ve Köylerinde Aile 10, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, S. 49, Ağustos 1935, s.2-12.

Halid Bayrı, Kastamonulu Âşık Kemali, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, S. 46, Mart 1935, s.232.

Halid Bayrı, “Kastamonu Âşık Kemali” yazısında, Talat Mümtaz Yaman’ın şair hakkında çıkarmış olduğu kitaptan ve yazarın izlediği yöntemden söz etmiştir.

M. Şakir Ülkütaşır, Sinop ve Çevresinde Sıhhat Hakkında İnanmalar, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, S. 49, Mayıs1935, s.204-206.

“Sinop ve Çevresinde Sıhhat Hakkında İnanmalar” yazısında yine Safranbolu ile paralellik gösteren, halk hekimliği de denilen “albasma, cin çarpma, lohusalık, sarılık, kırık” gibi durumlarda yapılan uygulamalardan bahsedilmiştir.

Emine Talat Mümtaz, Kastamonu’da Çocuklara ve Çocukluğa Müteallik Âdetler ve İtikatler, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, S. 4, Şubat 1930, s.51, 52.

Mümtaz’ın “Kastamonu’da Çocuklara ve Çocukluğa Müteallik Âdetler ve İtikatlar” başlıklı yazısında, bebeğin anne karnındayken annenin ve çevresindekilerin cinsiyet belirleme, bebeğin rahat doğumu ve toplumdan beklenen özelliklere sahip bir evlat olması için yapılması gerekenler anlatılmıştır.

Mehmet Enver Beşe, Safranbolu’da Masal ve Matal, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, 1938-39, s.257, 258.

Bu yazıda bütün Anadolu’da olduğu gibi Safranbolu köylerinde de uzun kış gecelerinde köylülerin eğlenme amaçlı anlattıkları masallara, oynanan yüzük oyununa değinilerek *matal* kavramı açıklanmıştır. Matal; manalı söz, bilmece anlamındadır. En bilineni “*kül matalı*”dır. Özellikle büyükler tarafından küçükleri kızdırmak ve onların bu haliyle eğlenmek için düzenlenen sözlerdir.

Vahit Topçugil, Safranbolu Köylerinde Kolanga, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, S. 82, 1938, s.225-228.

“Safranbolu Köylerinde Kolanga” makalesinde ise kolanganın şölenle benzerliğinden hareketle Safranbolu’daki Yörüklerin bayramda verdikleri yemek ziyafeti ve bununla ilgili ritüeller hakkında bilgi verilmiştir.

Mehmet Enver Beşe, Safranbolu’da Bir Köylünün Hayatı 1, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, S. 89-90, Mart-Nisan 1939, s.102-111.

Mehmet Enver Beşe, Safranbolu’da Bir Köylünün Hayatı 2, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, S. 91, Mayıs 1939, s.144-151.

Mehmet Enver Beşe, Safranbolu’da Bir Köylünün Hayatı 3”, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, S. 92, Haziran 1939, s.169-176.

Mehmet Enver Beşe, Safranbolu’da Bir Köylünün Hayatı 4, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, S. 93, Temmuz1939, s.195-200.

Mehmet Enver Beşe, Safranbolu’da Bir Köylünün Hayatı 5, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, S. 94, Ağustos 1939, s.209-216.

Ahmet Gökoğlu, Kastamonu-Safranbolu Harbi, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, S. 79, Nisan1938, s.154-156.

“Kastamonu-Safranbolu Harbi” başlıklı yazıda da Ahmet Lütfü Efendi kaynak gösterilerek, Sadi Yaver Ataman’ın da temas ettiği harbe ait bilgilerle halk ağzından anlatımlar yer almaktadır. Yazar, ayrıca Ahmet Lütfü Efendi tarihinde bu olayla ilgili olarak anlatılan bilgilerin yeni alfabeyle çevrisini de vermiştir.

Vahit Topçugil, Safranbolu Yüzük Oyunlarında Birkaç Tip, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, S. 106, Ağustos 1940, s.246-248.

“Safranbolu Yüzük Oyunlarında Birkaç Tip” başlıklı yazısında Vahit Topçugil, Safranbolu köylerinde kış gecesi eğlenceleri arasında sabahlara kadar devam eden yüzük oyununda kazanan tarafın, diğer tarafın oyuncularıyla alay etmek için yaptığı şakalarda yaşatılmış birkaç komik tipi tanıtır.

Vahit Topçugil, Eflani’de Halk Kıyafetleri, Rakıskrı, Türküleri Hakkında Kısa Notlar, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, S. 108, Ağustos 1940, s.22-24.

“Eflani’de Halk Kıyafetleri, Raksları, Türküleri Hakkında Kısa Notlar” yazısında Vahit Topçugil bu bölgedeki kış eğlenceleri, danslar, dans edenler, isimler, türküler ve giysiler (genç kız, erkek, delikanlı, kadın giysileri) hakkında bilgi verir.

Karabük’ün Masalı, *Karabük Dergisi*, S. 1, Temmuz 1944, s.1-2.

Yazar ismi verilmeden yayınlanan “Karabük’ün Masalı” başlıklı yazıda, Karabük’te ermiş kabul edilen Bahattin Gazi ve onun türbesi konu edinilmiştir

Sadi Yaver Ataman, “Yüzük Oyunları”, *Karabük Dergisi*, S. 1, 1 Temmuz 1944, s.5-8.

Halk Bilgisi Haberleri Dergisi’nde karşımıza çıkan Yüzük Oyunları konusu burada da işlenmiştir. Sadi Yaver Ataman, kış gecelerinde sıra arkadaşlarını kaynaştıran bir oyun olan yüzük oyununu, kuralları ve ezgileri hatta yer yer notaları ile vermiştir.

Yazı, derlemelerle devam etmektedir. İlki, Geline Kına Yakma Türküsü’dür. Eflani’nin Çelebiler Köyü’nden Hanım Doyuran’dan derlenmiştir. “Atasözleri, halk tedavileri, mecaz sözleri, bilmeceleleri, ant

içme sözleri ve âşık edebiyatından örnekler” Safranbolu’nun Gocanoz köyünden Hacıbey Oğlu Mustafa Ağa’dan derlenmiştir.

Sadi Yaver Ataman, “Sini Çevirmesi (Kabem)”, *Karabük Dergisi*, S. 2, 1 Ağustos 1944, s.9-10.

“Sini Çevirmesi (Kabem)” isimli yazıda ise Safranbolu düğünlerinde kına gecesinde geline kına yakılma esnasında söylenen türkü, Cılızların Hatça Ana ve Hanım Doyuran’dan derlenerek Sadi Yaver Ataman tarafından yine notlarıyla birlikte yazıya geçirilmiştir.

Düğün havalarından (Safranbolu Varyantı) “Güveyi Türküsü” (Safranbolu’da *semet* de denilen “cuma günü gelin alma, gelinin etrafa çerez saçması, sağdıçlarıyla oynaması” esnasında söylenen türkü) notalarıyla verilmiştir.

Sadi Yaver Ataman, Düğün Havalarından (Safranbolu Varyantı) Güveyi Türküsü, *Karabük Dergisi*, S. 3, 1 Eylül 1944, s.13.

Yazıda, Safranbolu’da düğün (semet/cuma) gününde gelinin duvağı açılır ve gelin sağdıçtan başlayarak bütün genç akrabalarıyla oyun oynar. Gelin oynarken etrafa çerez serper. Seyirciler bu çerezi kapışırlar. Gelin de yerden toplayabildiği çerezi kaynanasına sunar. Bu çerezi kaynana bereket olsun diye ambara saklar. “Güveyi Havası” güveyi düğün yerine gelip gelini kaçırmak için söylenir.

Sadi Yaver Ataman, (Albayrak) Çocuk Âdetlerinden, Safranbolu Varyantı, *Karabük Dergisi*, S. 5, 1 Ekim 1944, s.12-13.

“Albayrak (Çocuk Âdetlerinden) Safranbolu Varyantı” başlıklı yazı, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*’nde de karşımıza çıkmıştı. Yazıda oyunun kuralları anlatılmıştır, burada ise oyunun türkülerinin söz ve notası verilmiştir.

Sadi Yaver Ataman, “Safranbolu’da Seymenler (Teşkilatı-Kılıkı- Âdet-Oyun ve Türküleri 1)”, *Karabük Dergisi*, 1 Kasım 1944, S. 5, s.6-8.

“Safranbolu’da Seymenler” başlıklı yazısında halk bilimci Sadi Yaver Ataman, seymen teşkilatının önemini ve unutulmaya yüz tuttuğunu anlatmış, Safranbolu’daki seymen teşkilatının gruplandırılması, giysileri, düğünlerdeki davranışları, taşınmaları gereken hususiyetleri belirtmiştir. Ayrıca teşkilata girmek için şartları anlatıp “seymenbaşı, zenneler, siniciler, öncüler, birinci seymen” şeklinde gruplandırma yaparak her birinin giysilerini betimler, görevlerini belirtir ve seymen yürüyüş ve oyun havasını notalarıyla birlikte ekler.

Sadi Yaver Ataman, “Gode Gode (Çocuk Âdetlerinden) Safranbolu Varyantı”, *Karabük Dergisi*, 1 Aralık-Ocak 1944-45 S. 6-7, s.12-14.

Sadi Yaver Ataman burada oyunun tekerlemelerini, türkülerini ve notalarını verir.

Prof. Eugen Borrel, “Türkiye’nin Küçük Bir Musiki Şehri: Bartın”, *Karabük Dergisi*, 1 Aralık-Ocak 1944-45, s.5-8

Bartın ilinin müzik alanındaki zenginliğinden bahseder. Hatta tarlada çalışanların gelen geçene hemen o anda türküler uydurmasını ama bu bölgede taassup gereği müzik aleti çalmanın günah sayıldığını, bu nedenle de ilerlemenin yavaş olduğunu anlatır. Ancak şehirde, müzik aleti kaval sayesinde sevdiğiyle evlenmeyi başaran bir gencin hikâyesi dolaşmaktadır. Yazı “oturak âlemi” denilen eğlenceden bahseder, burada sazın kutsal kabul edilmesini anlatır.

Sadi Yaver Ataman, “Düğün Âdetlerimizden (Gelin-Kız Karşılması)”, *Karabük Dergisi*, S. 8-9, Şubat-Mart 1945, s.11-12

Yazarın 1931 yılında Sertanın İsmail Çavuştan derlediği “*gelin-kız karşılması*” Safranbolu varyantı verilmiştir. Düğünün kız gecesinde (Çarşamba gecesine-kına gecesine de denir) evlenme çağına gelmiş kızlar en süslü ve ağır elbiselerini giyerek düğüne gelirler. Bu gece oğlan anaları da kız beğenmek için düğüne bulunurlar. Düğünün kız gecesine ait çeşitli âdet ve oyunlardan biri de kızla gelinin duruşmasıdır. Türkücüler iki taraf olup biri kız, diğeri gelin tarafını alırlar. Birisi ortaya çıkarak duruşmayı açar. İşte bu karşılıklı atışmalar yazıda verilmiştir.

Zekiye Tonguç, “Yağmur Duası”, *Karabük Dergisi*, S. 8-9, Şubat-Mart 1945, s.13.

“Yağmur Duası” Davutlar Köyü öğretmeni Zekiye Tonguç tarafından derlenmiştir. Mayıs ayının sonlarına doğru yağmur yağmazsa yapılan yağmur duasını anlatır.

Habibe Öztürk, “Bilmece (Derleme)”, *Karabük Dergisi*, S. 8-9, Şubat- Mart 1945, s.16.

Safranbolu Başköy İlkokulu öğretmeni Habibe Özkök ve Eflani'nin Karacapınar köyü öğretmenlerinden Kemal Tanju'nun derlediği bilmece, atasözü ve bozlak (uzun hava) yer almaktadır.

Habibe Özkök, Halim Şanlı Özdenci, “Atasözü (Derleme)”, *Karabük Dergisi*, S. 8-9, Şubat-Mart 1945, s.16.

Kazım Nami Duru, “Gezi Duyguları (Safranbolu-Karabük)”, *Karabük Dergisi*, S. 12, Ocak 1946

Gezi yazısı türünde yazılan “Safranbolu-Karabük” ise Kazım Nami Duru'nun arkadaşını görmek için Karabük'e gelişi ile Karabük Demir Çelik Fabrikalarının kurulmaya başlanmasıyla birlikte Karabük'teki yenileşme ve gelişmeye karşılık, Safranbolu'daki cansızlaşmayı dile getirmektedir.

Sadi Yaver Ataman, “Gezi Duyguları (Efleni Yollarında)”, *Karabük Dergisi*, Ekim-Kasım 1945, s.7-9.

Eflani'nin *Paflagonya*'nın merkezi olmasını; onların savaştı, cesur ve gezginci olmasının sebebi olarak gösterir. Bu yolculuk sırasındaki gözlemlerini paylaşır. Eflani'nin doğal güzellikleri anlatılır, Türk kadınının fedakârlığı belirtilir, okulsuz köylerden bahsedilir. Çalışlar isimli köydeki bir türbenin hikâyesi anlatılır, köylerin sorunları dile getirildikten sonra da Yazıköylü Âşık Pekmez'in deyişlerinden biri nakledilerek yazı bitirilir.

Sadi Yaver Ataman, “Gelenek ve Göreneklerimiz: Eski Düğünleri”, *Türk Folklor Araştırmaları*, no: 74, yıl: 7, Cilt: 4, 1955/9, s.1175-1176.

Sadi Yaver Ataman, “Çengicilik ve Köçekçilik”, *Türk Folklor Dergisi*, Cilt: 7, 1986.

Sadi Yaver Ataman, Türkiye'nin Zengin Folklor Şehri (Safranbolu), *Bizim Safranbolu Gazetesi*, yıl: 7, S. 564, tarih: 09. 01. 1987, S.1; S. 565, tarih: 13. 01. 1987, s.1-4; S. 566, tarih: 16. 01. 1987, S.1; S. 567, tarih: 20. 01. 1987, s.1; S. 589, tarih: 07. 04. 1987, S.1; S. 590, tarih: 10. 04. 1987, s 1, 2; S. 591, tarih: 14. 04. 1987, S.1; S. 592, tarih: 17. 04. 1987, s.1; S. 593, tarih: 21. 04. 1987, S.1; S. 594, tarih: 24. 04. 1987, s.1; S. 595, tarih: 28. 04. 1987, S.1, 4; S. 596, tarih: 01. 05. 1987, s.1; S. 597, tarih: 05. 05. 1987, S.1; S. 598, tarih: 08. 05. 1987, s.1, 4; S. 599, tarih: 12. 05. 1987, S.1, 4; S. 600, tarih: 15. 05. 1987, s.1

Neslihan Güngör, Konarı, Karabük Anadolu Öğretmen Lisesi Yayınları, Karabük 2005.

Eyüp Akman, "Safranbolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri", Müze Kent Safranbolu Gazetesi, 2007-2009, yıl: 14, S. 16.

Safranbolu ve çevresinin düşman işgaline uğramaması gerçeğinden hareketle bölgedeki kültürel unsurların korunmasına dikkat çekilen makalede Safranbolu'da bayram dönemindeki mezar ziyaretlerinde görülen Eski Türk inançlarını yansıtan örnekler verilmiştir.

Eyüp Akman, "Kastamonu'da Ölümle İlgili Âdet ve İnançlar", *Folklor / Edebiyat*, Mart 2009, cilt: 15, S. 59, s.191.

İnsan yaşamındaki geçiş dönemlerinden biri olan ölümle ilgili âdet ve inanmalar Kastamonu ve çevresindeki uygulamalarıyla örneklenmiş, ardından Türk dünyasındaki inanç ve uygulamalarıyla mukayese edilmiştir.

Melda Özdemir- Dilek Çelik, *Safranbolu İlçesinde Mest Yapımı*, Karadeniz (Black Sea-Черное Mope) Yıl 5, Sayı 17.

Bülent Nuri Kılavuz, *Safranbolu Yazıköy İlyas Efendi (Orta Mahalle) Camii Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2013-Kış, 25: 183-203.

Aynur Durukan; "Safranbolu'daki Ahşap Tavanlı Camiler", I. Ulusal Tarih İçinde Safranbolu Sempozyumu, Ankara 2003.

Aysun Özköse; "Safranbolu'da Kıranköy, Tabakhane, Bulakköyü, Yazıköyü ve Yörük köyünde Kaybolan Kültür Mirasımız", I. Ulusal Tarih İçinde Safranbolu Sempozyumu, Ankara 2003.

Güzin Kantürk Yiğit, *Ovacık (Karabük) İlçesinin Nüfus Özellikleri*, Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/2 Spring 2011, p. 523-536, TURKEY

Meltem Özkan Altınöz, *Endüstri Kenti Karabük'ün Sosyal Yaşantısının Şekillenmesinde Yenişehir Sineması'nın Rolü*, İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi Cilt: 4, Sayı: 1, 2015.

Selman Yaşar, *Karabük'ün İlk Yayını: Karabük Dergisi*, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature And History of Turkish or Turkic Volume 6/3 Summer 2011, P. 1287-1298 Turkey

Nadir Yurtoğlu, *Cumhuriyet Döneminin En Önemli Ağır Sanayi Hamlesi: Karabük Demir Ve Çelik Fabrikası (1939-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 2017.

1.2. Bildiriler

Sadi Yaver Ataman, Anadolu Efe ve Yâren Dernekleri, Seymen Kuruluşları Oyun ve Musikileri, 1. *Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1974.

Ayşegül Bahşioğlu, Kastamonu Merkez İlçede Düğün Aşamasında Çeyiz İle İlgili Uygulamalar, 2. *Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

Meltem Özkan. "Karabük'te Modern Mimari Oluşumda Yüksek Mimar Münci Tangör ve Yapıları", Kuruluşundan Bugüne Karabük ve Demir-Çelik Sempozyumu, Karabük Üniversitesi, 1-3 Nisan, Karabük: 2010.

Kitaplar-Kitap Bölümleri

Sadi Yaver Ataman, Safranbolu Düğünleri, *Oyunlar-Türküler*, Memleket Basımevi, Bartın 1936.

M. Enver Beşe'nin *Safranbolu'da Bir Köylünün Hayatı. Bu da Bizim Köy* (Bursa 1950) adlı kitabı, beş bölümden oluşmaktadır. Orta Asya'dan gelen Türkmenlerin oluşturduğu Guzyaka, Yörük, Hacılarobası gibi köyler merkez alınarak Safranbolu'da bir köylü nasıl doğar, nasıl yaşar ve nasıl ölür? Sorusuna cevap aranır. Doğumla ölümü birbirine bağlayan olayları; (evlilik, çocuk sahibi olma, ev kurma, yaza-kışa hazırlık, geçimini sağlamak için yapılan göç) örf, âdet ve aneler çerçevesinde anlatmıştır.

Ahmet Gökoğlu, Paflagonya, *Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, Kastamonu 1952.

Uğurool Barlas, *Anadolu Düğünlerinde Büyüsel İnanmalar*, Karabük 1974.

Yazar, insanın en önemli evrelerinden biri olan düğün olayını etkileyen inanmaları sosyolojik ve etnolojik açıdan ele almıştır. Araştırmanın alanı sadece Safranbolu olmamakla beraber Gaziantep, Kahramanmaraş, Kütahya, Kayseri gibi illerde de çeşitli anketler yapılmış, gözlemlerde bulunulmuştur. Yazar, gelin ve güveyin kendisinin, ailesinin veya dışarıdan kimselerin bilerek veya bilmeyerek yaptıkları davranışlar, dualar ve tılsımları örneklemiştir.

Uğurool Barlas, *Safranbolu Halk Hekimliği*, Safranbolu'yu Koruma Derneği Yayınları, Karabük [tarihsiz]

Yazar bu çalışmasında; sünnet yarası, emzikli kadının sütünün artması, şeker hastalığı, şişlikler, şişmanlık, tansiyon yüksekliği, nezle, oğlan- kız çocuğa gebe kalma, omuz ağrısı, orta kulak hastalığı, ödem, öksürük, erkek-kadın kısırlığı, kırık-çıkık, göbek düşmesi, göğüs ağrısı, göğüs darlığı, göz ağrısı, göz hastalıkları gebe kalma yolları, doğum sonrası kanamalar, doğum yırtıkları, dolama, el ve ayak karıncalanmaları-titremeleri, egzama, ergenlik sivilceleri, ezikler, aşırı terleme, felç, diş çürümesi, doğum zorluğu ve acısı, çiller, çocuk düşürme, çocuk hastalıkları, damar sertliği, deri dökülmesi gibi hastalıklara bitkisel tedaviler öneriyor.

Mecdi Emiroğlu, Korunması Gereken Örnek Bir Kentimiz Safranbolu, Ankara 1981.

Uğurool Barlas, Safranbolu Halk Bilgisi, Elif Kitabevi, İstanbul 1982.

Kitap, 11 bölümden oluşmaktadır. Bölüm adları şu şekildedir:

“1. Önsöz, 2. Sosyolojik Açıdan Safranbolu ve Evleri, 4. Yapısal açıdan Safranbolu Evleri ve Safranbolu, 5. Esnaf Kuruluşları ve Dericilik, 6. Safranbolu Mutfağı ve Özellikleri, 7. Safranbolu Masallarından Üç Örnek, 8. Safranbolu Lakapları, 9. Safranbolu Oyaları, 10. Safranbolu Anıtları Üzerine, 11.Safranbolu Bibliyografyası Denemesi.”

Kitapta Safranbolu'nun tanıtımının ardından, Safranbolu evlerinin genel yapısı ve evlerin mimari yapısının krokisi verilmiştir (Her katın çizimi ayrı ayrı verilmiştir).Ardından esnaf kuruluşları arasında dericilik ve dericilik tarihi üzerinde durulmuş, dericilerin verdikleri vergiler listelenmiştir.

Hulusi Yazıcıoğlu, Safranbolu-Karabük-Ulus-Eflani Tarihçe ve Kaynaklar, Karabük 1982.

Uğurool Barlas, “Safranbolu ve Karabük Yöresinde Hıdırellez Geleneği”, Türk Halk Kültüründen Derlemeler, Hıdırellez Özel Sayısı, Ankara 1990.

Sadi Yaver Ataman, Eski Türk Düğünleri, KB Yayını, Ankara 1992.

Ali Sarıkoyuncu, Millî Mücadele'de Zonguldak ve Havalisi, Ankara 1992.

Uğurȯl Barlas, “Karabük ve Safranbolu Yöresinde Yağmur Duası Yapılan Türbe ve Yatırlar”, Türk Halk Kültüründen Derlemeler, Ankara 1994.

Eyüp Akman, Safranbolu’da Yörük Köyü ve Düğün Âdetleri, Sema Matbaası, İstanbul 1995.

Eser, Safranbolu’nun bozulmamış diye tabir edebileceğimiz oldukça da ünlü olan Yörük Köyü merkezlidir. Öncelikle köydeki tarihi eserler tanıtılır, köyün tarihi yapısı hakkında bilgi verilir. Bu köydeki düğün âdetleri gün gün anlatılır burada söylenen sözler, yapılan yemekler ve davranış kalıpları verilir. Gelin ve güveyin giysileri resimlerle anlatılır. Sonunda da düğünden sonraki uygulamalardan bahsedilir.

Ali Rıza Baykal, *Safranbolu’da Yörük Köyü ve Düğün Âdetleri*, Sema Matbaası, İstanbul, 1995.

Aytekin Kuş, *Müze Kent Safranbolu*, İzmir, 1997.

Hulusi Yazıcıoğlu, *Safranbolu Tarihine Ait Belgeler ve Kaynaklar*, Ankara 1998.

Tuncay Kara, *Safranbolu’da Yörükler ve Yörük köyü Tarihi*, Zonguldak 1999.

Çalışma, *Yörük* kelimesinin sözcük anlamı ile başlar ve Yörüklerin Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki yeri, geçim kaynakları ile devam eder. Ardından Yörüklerin idari tarihi hakkında bilgi verilir. 19. ve 20. yüzyıldaki Yörüklerin İstanbul’daki fırıncılar içindeki oranları ve Yörük Köyü’nün 1831- 1997 yılları arasındaki nüfusu ve mal kayıtları verilmiştir.

Ünsal Tunçözgür, *Dünü ve Bugünü İle Safranbolu*, 1999.

Kitapta, Safranbolu’da yaşamış olan kavim ve uluslar hakkında bilgi verilmiş; ardından Safranbolu’nun fethi, doğal yapısı, iklimi, ekonomisi tanıtılmış; ticaret odasına kayıtlı olan/olmayan tüccarların isimleri, lakapları, meslek gruplarıyla birlikte verilmiştir.

Yazar, Safranbolu’nun yetiştirdiği önemli şahsiyetleri; (Sadi Yaver Ataman, İzzet Mehmet Paşa) hayatları, başarıları hakkında bilgi vererek anlatmıştır. Örneğin kitabın 88. sayfasında Leyla Gencer şöyle tanıtılmıştır: “Safranbolulu bir ailenin kızı olan Leyla Gencer 1923’te İstanbul’da dünyaya geldi. İstanbul Belediyesi Konservatuarı’na girdi. İstanbul Şehir Korosu’nda üç yıl şarkı söyledi. (1946-1949) 1949’da Ankara’ya yerleşti ve devlet operasına girdi...”

Karabük İli Turizm Rehberi, *Karabük Belediyesi Yayınları*, Karabük 2000.

Eyüp Akman, *Safranbolu’daki Adak Yerleri ve Bu Yerlerle İlgili İnançlar*, Safranbolu Hizmet Birliği Kültür Yayınları, Mart 2000.

Kitabın giriş kısmında Safranbolu’nun siyasi, idari, coğrafi, yapısı hakkında bilgiler verilmiştir. Yazar Safranbolu’nun ilk çağlarda Selçuklular ve beylikler dönemi ile Osmanlı Devleti zamanındaki konumu hakkında bilgi verdikten sonra, Kurtuluş Savaşı’nda tarihi kaynaklara “Dayıoğlu Olayı” olarak geçen ayaklanmayı açıklamıştır. Ardından bölgenin tarihi eserleri, fiziki yapısı, geçim kaynakları tanıtılmıştır.

Eserin diğer bölümlerinde ise “*Türk Kültüründe Adak, Adak Yerleri ve Bu Yerler Etrafında Oluşan Pratikler*” başlığı altında “adak” kavramı sorgulanmıştır. Anadolu’daki farklı adak, inanç ve uygulamaları örneklerle anlatılmıştır. Buna paralel olarak kurban kavramı, kökeni ve Türklerdeki kanlı- kansasız kurban kavramları açıklanarak Dede Korkut Hikayeleri, Manas Destanı ve Altay Türklerinin yaşantılarından kesitler, örnek olarak verilmiştir. Adak ve kurban kavramlarının ardından Kült Kavramı ve Yer-Su Kültleri

başlığı altında “dağ, taş/kaya, ağaç/orman, su, atalar ve ateş” kültleri üzerinde durulmuş, Türklerde dağın kutsal kabul edilmesinin sebepleri; Yaratılış Destanına, Kuran-ı Kerim’den bazı ayetlere bağlanarak anlatılmıştır.

Son olarak da atalar kültü ve ateş kültü anlatılarak insanların adak yerlerine gitmesi, ağaca çul-çaput bağlaması, kurban kesmesi vb. uygulamaların sebeplerinin neler olabileceği sorusuna cevap aranarak Safranbolu’daki dağ kültürüne bağlı adak yerleri (Kızlar Türbesi, Erenler Türbesi), ağaç kültürüne bağlı adak yerleri (Yıldız Türbesi), taş kültürüne bağlı adak yerleri (Emzikli kaya), evliya kültürüne bağlı adak yerleri (Hasan Dede Türbesi, Hıdır Paşa Türbesi, Gögeren ve Ergüllü Türbeleri) gibi örnekler verilerek hangi dert, sıkıntı, sorun için hangi türbeye, tepeye gidilip neler yapılması gerektiği, sebepleriyle birlikte verilmiştir. Örneğin; ağaç kültürüyle bağlantılı olarak düşünülen Yıldız Türbesi için şu şekilde bilgi verilmiştir. “Türbenin içinde Yıldız Dede’nin ayakucunda asırlık bir meşe ağacı bulunmaktadır. Bu türbeye her türlü derdi olanlar gelebilir. Dileği olan kişi her hafta cuma günleri 7 veya 3 defa aralıksız, ezan ile sala arası buraya gelir ve dua eder. Genelde Yasin, Amme, Tebareke sureleri okunur. Ara vermeden gidilen bu yedi cuma gününden sonra kişinin dileği kabul olursa bu türbeye hediye olarak şeker, çay, çörek gibi yiyecekler getirir. Ayrıca buraya süt getirilerek pişirilip içilir. Bu türbede yiyeceklerin pişirilebileceği bir yer vardır.”

Yıldız Türbesi’nde zamanında yürüyemeyenler, sıtmaya yakalananlar, doktorların anlayamadığı hastalıklara yakalananlar, cin/peri basanlar gelir. Türbeyi bekleyen kadın tarafından bu hasta çocuklar, meşenin köküne oturtularak her tarafları yıkanır, meşe ağacının etrafında üç kere dolandırılır ve elbiseleri ıslak bir şekilde giydirilir...

Adak ve inanç yerleri hakkında bu şekilde bilgi verildikten sonra bunlar bir tablo ile düzenlenmiş, hangi türbenin ve tepenin hangi kültle bağlantılı olduğu ve hangi sıkıntı için gidildiği resimlerle de desteklenerek kitap bitirilmiştir.

Hulusi Yazıcıoğlu, *Küçük Osmanlının Öyküsü Safranbolu Tarihi*, Şa- To Türkiyat Yayınları, İstanbul, 2001.

Eserde Safranbolu’nun tarihi ve siyasi yapısı kronolojik sırayla verilmiştir:

1. bölüm siyasi tarih başlığı altında toplanmıştır ki eski çağlarda, Hititler döneminde, Helenistik Çağ’da, beylikler döneminde Safranbolu anlatılmıştır. Örneğin Helenistik Çağ’da Safranbolu kısmı şu şekildedir:

Farklı kültürlerin karşılaşması, ya içlerinden birinin öbürünün bünyesi içinde eriyip yok olmasıyla ya da her ikisinin kaynaşarak ortaya yepyeni bir kültürün çıkmasıyla sonuçlanır. Antik Yunan kültürünün önceki yüzyıllarda, kıyı şeridindeki küçük kolonilerde başlayan etkinliği, Büyük İskender’le birlikte Anadolu’da yoğunluk kazandı. Bu kültürün Anadolu’da yüzlerce yıl içinde değişik göç dalgalarının yaydığı kültürlerle kaynaşmasıyla ortaya Yunan kültürü ağırlıklı bir sentez çıktı. Yerel diller bir ölçüde unutuldu, yerlerini yavaş yavaş Grekçe aldı. Anadolu’da Makedonya İmparatorluğu’nun dağılmasıyla M.Ö. 64 yılında Romalıların gelişleri arasında yaşadığı bu döneme batılı tarihçiler “*Helenistik Çağ*” adını verirler. Bu çağda Anadolu’nun toprakları birkaç krallık arasında paylaşıldı. Bunlardan Paflagonya bölgesini içine alan krallık Pont Krallığı olup, bölgenin komşusu diğer ülkeler ise Bitinya ve Kapadokya krallıkları idiler. Yani

Safranbolu yöresi, Roma egemenliğine kadar Pont Devleti sınırları içinde kaldı. Bununla birlikte bazı kaynaklarda, bu dönemde Paflagonya'nın bağımsız bir devletçik olduğu belirtilmektedir.

2. bölümde ise Toplumsal ve İktisadi Gelişme başlığında, 1196 yılında Safranbolu Kalesi'nin fethinden 20. yy. başına kadar Safranbolu'nun yaşadığı toplumsal ve iktisadi gelişme süreci ele alınmıştır. Bu bölümde tapu tahrir defterlerinden, mufassallardan yararlanılmıştır. Nüfus kayıtları, hane sayıları tablolar halinde verilmiştir.

3. bölümde Borlu Beyliği başlığı altında 1309-1326 yılları arasında Safranbolu yöresinde hangi siyasi otoritenin egemen olduğu sorusuna cevap aranmıştır.

4. bölümde "Süleyman Paşa Vakıfları Kimindir?" başlığı yer alır.

5. bölümde yer adları yer alır ve Safranbolu'nun tarih boyunca aldığı adlar incelenir.

Safranbolu'ya bağlı Yazı köyündeki "Kanlı Göçü" ve "Kazgan Kaya"; Ağaçkese, Akviran, Alviran ve Çerçen köylerindeki "çor" önekiyle teşkil edilen adlar; Akviran köyünde "Akalan" ve "Alan Gediği"; Konarı'da "Tatboyu" ve "Tatar Deresi"; "Çukurca'da "Tatar Köyü"; Kapullu'da "Halaçlar" gibi yer adları, Oğuzlar dışında yöreye gelen boyların bıraktıkları izlerdir. (Hulusi Yazıcıoğlu, *Küçük Osmanlının Öyküsü Safranbolu Tarihi*, Şa-To Türkiyat Yayınları, İstanbul 2001, s.202.)

6. bölüm Açıklamalar başlığı altında toplanır ve içinde şu bölümler yer alır: "Niketas Khoniates'te Safranbolu'nun Fethi, Khoniates'in Tarihinden Fetihle İlgili Bölüm, Hıdırlık Tepesindeki Hızır Bey Kimdir?, Eşref-i Rumi ve Safranbolu, 18. ve 19. Yüzyıllarda Yanlık, Safranbolu'da Redif Taburu."

Karabük İli Yıllığı, Karabük Belediyesi Kültürel Yayınları, Karabük 2003.

Aytekin Kuş (derl.), *Türkiye'de Mimarlık Değerlerinin Korunmasında İlk Adımlar Safranbolu (1975-1980)*, Karabük 2003.

Müze Kent Safranbolu, Safranbolu Hizmet Birliği Kültür Yayınları, 6. baskı, 2003.

Eyüp Akman, *Safranbolu Folklorundan Örnekler*, Gazi Kitabevi, Ankara 2004.

Bu eserde geçiş dönemi (doğum-ölüm-evlilik) uygulamalarının Safranbolu'daki pratikleri anlatılmıştır. Eser daha sonra genel inançlar ve bunların bağlantılı olduğu kültürler (su, ağaç vb.) ile biter.

Mürvet Yaşar, *Asaletin ve Sağduyunun Kenti Safranbolu*, Melisa Matbaacılık, İstanbul 2004.

Eser dört bölümden oluşur:

1. bölüm "Tarihteki Safranbolu" adını taşır ve Safranbolu'ya gelen Türkleri, Safranbolu Kalesi'nin fethini, Çobanoğulları ve Borlu Beyliği dönemini anlatır. Ardından "Safranbolu niçin ve nasıl ilçe oldu?" sorusuna cevap aranır. Safranbolu adının nereden geldiği, Karabük demir-çelik fabrikalarının Safranbolu'ya etkisi hakkında bilgi verilir.

2. bölüm "Yaşayan Safranbolu" adını taşır ve bir Safranbolulunun bir günü nasıl geçer, sabah kalktığı andan gece yatana; doğumdan ölüme kadar Safranbolu'daki aile hayatı, yemek düzeni, düğünü, el işleri, sanatı vs. hakkında bol fotoğraflarla bilgi verilir.

3. bölüm "Safranbolu'ya Gidince" adını taşır ve "Safranbolu'ya giden bir kişi nereleri görmelidir?" sorusuna cevap aranır ve kalınabilecek yerler, tarihi yapılar, cafeler, restaurantlar tanıtılır.

Son bölüm ise “Gelecekteki Safranbolu” adını taşır ve korunması gereken bir kent olarak Safranbolu’yla ilgili temenniler yer alır.

Süleyman Şenel, *Eski Safranbolu Hayatı*, Gürmen Grup, İstanbul 2004.

Kendisi de Safranbolulu olan ünlü halk bilimci Sadi Yaver Ataman’ın arşivi düzenlenip, eklemeler yapılarak oluşturulmuştur. Kitap Sadi Yaver Ataman’ın tanıtımı ile başlar. Ardından Safranbolu’da folklorla uğraşan kişiler hakkında bilgi verilir. Eski efe-yaren dernekleri ve seymenlik hakkında bilgilerle Safranbolu’daki düğün âdetleri ve Safranbolu folklorundan örnekler (yemekler, giyim, kuşam, süslenme, deyimler ve ağız özellikleri, atasözleri, bilmeceler, tekerlemeler) verilir. Türk halk müziğine gönül veren Sadi Yaver Ataman’ın arşivinden, notalarıyla birlikte, Safranbolu düğünlerinde, eğlencelerinde söylenen türküler geniş bir şekilde verilir.

Uğurool Barlas, *Safranbolu Halk Masalları*, İstanbul 2004.

Yazar 1960-70 yılları arasında derlediği yüze yakın Safranbolu- Taraklıborlu masalını değiştirmeden, katkısız olarak, konuşma diliyle yazıya geçirmiştir.

Tuncay Kara, *Safranbolu Yörük Köyü Köyümüzde Geleneksel Yaşam Örf ve Âdetlerimiz*, Grafiker Yayınları, Ankara 2005.

Kendisi de Yörük köylü olan emekli hâkim Tuncay Kara’nın bu eseri beş bölümden oluşmaktadır: “1. bölüm Safranbolu ve daha sonra Yörük köyünün tarihçesi, 2. bölüm halk edebiyatı, 3. bölüm doğum, düğün gelenekleri ve oyunlar, 4. bölüm diğer gelenek ve görenekler, 5. bölüm halk inançları” nı ihtiva eder. Eser tarih öncesi dönemler, Anadolu’nun fethi ve Safranbolu tarihi ile başlar ve 19. yy’de bu bölgeye gelen bir Alman istihbarat subayının izlenimlerini anlatan yazıyla devam eder. Bol bol fotoğraflarla desteklenmiş olan kitapta Yörük Köyü’nün sosyal yapısından bahsedilir. Ardından Safranbolu evleriyle de büyük benzerlik gösteren Yörük köyü evlerinin mimari yapısı tanıtılır.

2. bölümde “Sözlü Edebiyat” başlığı altında atasözleri, hayır duaları, beddualar, bilmeceler, maniler, ninniler, efsanelerden bahsedilmiştir.

3. bölümde ise “Doğum Gelenekleri” başlığıyla doğum öncesi ve sonrası yapılan hazırlık ve uygulamalar, çocuğa ad koyma, lohusalık dönemi, kırklama, çocuk yürütme geleneklerinden bahsedilir. Ardından “Düğün Geleneği” başlığı altında kız isteme, nişan, düğün âdetleri, seymenlik, düğün giysileri anlatılır. “Oyun Gelenekleri” başlığı altında müzikli halk oyunları, özel günleri anmak ve vakit geçirmek için oynanan oyunlar, sıra âlemleri, çocuk oyuncakları anlatılır.

4. bölüm “Diğer Gelenek Ve Görenekler” başlığını taşır. Köye has yemekler, tatlılar ve yapıları anlatılır. Daha sonra özel günlerde, bayramlarda, asker uğurlamadaki pratiklerden bahsedilerek halk hekimliğine geçilir. Ölümle ilgili gelenekler kısmında ise Bektaşî geleneği yaşatılan köyde “3, 7, 9” sayısı ile bağlantılı olarak farklı mezar taşlarıyla açıklama yapılmıştır. Son bölüm halk inançlarıdır. Nazar, yağmur ve gökyüzü ile ilgili inanışlar anlatılarak Safranbolu ve Yörük köyünde kullanılan kelimeler listelenmiştir. Son bölüm bu bölgeden yetişen ünlü kişilerin tanıtımına ayrılmıştır (Leyla Gencer gibi).

Mustafa Acar, *Kastamonu Vilayeti Salnamelerinde Safranbolu Kazası*, (H.1286/1869- H.1321-1903), İstanbul Matbaası, İstanbul 2006.

Çalışma; ilki 1869 yılında, sonuncusu 1903 yılında çıkarılan Kastamonu Vilayet Salnameleri'nden yararlanarak "Safranbolu'nun ilk belediye başkanı, Safranbolu'daki Rum nüfusu, Safranbolu İptidai Mektebi" gibi konularda bilgi vermektedir.

Kızıltan Ulukavak, Bir Safranbolulunun Penceresinden Safranbolu (Gözlemler-Derlemeler-Denemeler), Bizim Büro Basımevi, Ankara 2007.

Safranbolu'nun eski belediye başkanlarından Kızıltan Ulukavak'ın kaleme aldığı "Bir Safranbolulunun Penceresinden Safranbolu (gözlemler- derlemeler-denemeler)" adlı kitabında ise dışarıdan bir gözle Safranbolu aile yaşamı, evleri, düğünleri, geçim kaynakları incelenmeye çalışılmış, bol bol fotoğraflarla da desteklenmiştir. Kitap otuz bölümden oluşmaktadır, bölümler hakkında kısaca bilgi verilecektir:

"Evvel Zamanda Safranbolu" bölümünde ilk çağlarda Safranbolu'nun göl mü iç deniz mi olduğu tartışmasına değinilir. Ardından "Türk ve Osmanlı kenti Safranbolu" da Osmanlı döneminde Safranbolu'nun yeri; "Safranbolu Rumları" bölümünde Rumların yaşadığı dönemdeki Safranbolu hayatı; "Safranbolu'da Dayıoğlu Olayı" nda ayaklanmanın içeriği; "Safranbolu Eski Yaşam Biçimleri" nde evlerin yapım düzeni ve ahşap yapılma nedeni, ardından "Safranbolular" kısmında farklı bir yerden gelip Safranbolu'da kamu idarecisi olarak görev yapan bir kişinin gözlemleri; "Safranbolu Çarşısı" bölümünde Arasna ve Cinci Hanı hakkında bilgi, Safranbolu'da az tanınan şair Tahir Karauğuz'un edebi kişiliği, yaşam hikâyesi; "Safranbolu Folkloru" bölümünde Safranbolu oyunları ve türküleri ile Safranbolulu ünlü halk bilimci Sadı Yaver Ataman anılmıştır. "Safranbolu'da Su" kısmında ise çeşmeler, havuzlar, su yolları tanıtılmıştır.11. bölüme geldiğimizde Safranbolu'daki Baba Sultan Mahallesi'nin adından hareketle Sarı Saltuk'la ilişkisini çözümlenmeye çalışırken 12. bölümde Lutfiye (kaçak) Camii'nin adı ve caminin özellikleri üzerinde durulmuştur

13. bölümde Safranbolu'yu tepeden izleyebilmenizi sağlayan eskiden yağmur duasına da çıkılan Hıdırlık Tepesi'nden hareketle *Hıdır* sözcüğünün sorgulanması yer alır.

14. bölümde, Safranbolu'da tarihi bakımdan büyük değer taşıyan Köprülü Mehmet Paşa Camii'ni yaptıran Sadrazam Mehmet Paşa'nın sürgün edilme hikâyesi işlenir.

Sonraki bölümde Safranbolu'da eğitim-öğretim hayatı ve Safranboluluların okumaya verdikleri önem, 16. bölümde ise Safranbolu Karabük çekişmesi ve sonra da Karabük demir-çelik fabrikalarının açılma süreci işlenmiştir.

18. bölümde şehir-bağlar tartışmasına değinilmiş; 19. bölümde Safranbolu'yu korumak için atılan ilk adımlardan ve hemen ardından da bu süreçte karşılaşılan zorluklardan bahsedilmiştir.

22. bölümde Unesco tarafından koruma altına alınmış olan Safranbolu'nun bu sürecinin başı olan 1975 yıllarına gidilir ve basında çıkan Safranbolu yazılarından örnekler verilir.

24. bölümde "korumaya ilk adım atan evler" (Asmazlar Konağı gibi) ve Safranbolu'ya niçin gidilmesi gerektiği, "Hacı Hüseyinler Evi" örnek alınarak Safranbolu evlerinin diğer evlerden farkı anlatılır ve Safranbolu'da kültür turizminin yaygınlaştırılması için öneriler getirilir.

28. Safranbolulu şair ve yazarların unutulmamış eserlerinden örnekler verilmiştir.

29. bölümde Yörük köyünün diğer köylerden farkı anlatılırken kitabın son bölümünde toplumsal yönetim, Atatürk ilke ve devrimleri gibi denemeler yer almaktadır.

Mustafa Acar, Safranbolu Folkloru I Safranbolu Düğünleri Safranbolu İlçe ve Köy Düğünleri, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2007.

Eser dokuz bölümden oluşmaktadır:

1. bölümde Safranbolu merkez ve ilçelerinde düğün öncesi hazırlıklar, düğün ve düğün sonrası gelenekler tanıtılmıştır. 2. bölümde çeyiz sergileme;

3. bölümde düğünlerdeki kadın erkek giysileri; 4. bölümde düğün yemekleri ve tarifleri; 5. bölümde türküler; 6. bölümde maniler, 7. bölümde düğünle ilgili atasözleri, bilmece ve dualar; 8. bölümde düğünle ilgili inançlar ve bağlı oldukları kültürler; son bölümde de köçekçilik hakkında bilgi verilmiş ve bütün bölümler fotoğraflarla zenginleştirilmiştir.

Hüseyin Lütfi Ersoy, Hicrî 937 Miladi 1530 yılı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defterinde Taraklu-Borlu Kazası (Safranbolu) Köyleri ve Vakıfları, İstanbul 2007.

Eser Hicrî 937, Miladi 1530'da Kanuni Sultan Süleyman döneminde Bolu, Çankırı, Kocaeli, Kastamonu sancaklarının tahririne ait muhasebe defterinde yer alan Safranbolu kazasını konu almıştır. Safranbolu'nun idari ve coğrafi durumu, merkezi, köyleri, vakıfları, yıllık vergileri, hane ve nüfusu hakkında önemli kayıtlar bulunmaktadır.

Aytekin Kuş (derl.), Belediye Başkanı Gadartaloğlu Osman Akın'ın Özel Arşivinden Bir Zamanlar Safranbolu (1931-1946), Safranbolu Belediyesi Kültür Hizmeti Yayınları, Mart 2009.

Eser, 1931-1946 arasında Safranbolu'daki siyasi, idari, kültürel, ekonomik ve sosyal yapıyı, bayram kutlamalarını, doğal afetleri, fabrika kuruluşlarını, ünlü kişilerin şehri ziyareti gibi olayları; o dönem gazeteleri, telgrafları, fotoğrafları, yazışmaları eşliğinde anlatılmıştır.

Reha Günay, *Türk Ev Geleneği ve Safranbolu Evleri*, Yem Yayınları, İstanbul, 1998.

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *"Karabük'de Sanayileşmenin İktisadî Ve İçtimaî Tesirleri"*, 1961-1962 Ders Yılı Sosyoloji Konferansları, İstanbul Üniversitesi Neşriyatı, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1962,

Tezler

Ahmet Yıldırım, *Safranbolu Folkloru*, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Bitirme Tezi, Erzurum 1979.

Yasemin Yıldız, *Safranbolu Folkloru*, Gazi Üniversitesi Kırşehir Fen- Edebiyat Fakültesi Basılmamış Mezuniyet Tezi, Kırşehir 2004.

Yavuz Gözen, *Karabük Demir- Çelik Fabrikasındaki İşçilerin Batıl İnançları*, Hacettepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Ana bilim Dalı, Türk Halk Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

Emine Doruk, *Safranbolu Düğünü*, Gazi Üniversitesi Kırşehir Fen – Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Basılmamış Mezuniyet Tezi, Kırşehir 2006.

Çalışma, Demir-Çelik Fabrikaları'nın kurulmasıyla birlikte bir sanayi kenti olan Karabük'te işçi folklorunu yansıtmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda fabrikada çalışan işçilerin "evlilik, Hızır, rüya, nazar, muska, türbe, yatır" gibi konulardaki bakışını yansıtmakta ve bu konulardaki memoraatlar verilmektedir.

Hacer Savaş, *Safranbolu ve Çevresi Halk İnanışlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı, Elazığ 2007.

Çalışma, iki temel bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde Safranbolu ve çevresinde geçiş dönemine ait (doğum–evlilik–sünnet–ölüm) inanışlar anlatılmıştır. Her bölümün sonunda bu inanışların eski Türk dinleriyle ve Türk toplumlarındaki uygulamalarıyla ilgisi ve mukayesesi yapılmıştır.

İkinci bölüm, “Bölgedeki Tabiat İle İlgili İnanışlar Ve Değerlendirilmesi” başlığını taşır. Bu bölüm şu alt kısımlardan oluşmaktadır: “Yağmur duası ile ilgili inançlar ve değerlendirilmesi”, “ağaç ve orman ile ilgili inançlar ve değerlendirilmesi”, “hayvanlar ile ilgili inançlar ve değerlendirilmesi”, “su ile ilgili inançlar ve değerlendirilmesi”, “ateş ile ilgili inançlar ve değerlendirilmesi”, “ziyaret yerleri ile ilgili inançlar ve değerlendirilmesi.”

Satiye Dağı, *Safranbolu Masalları*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı, Konya 2008.

Çalışma “masal nedir, masalların kaynağı nelerdir, masalın insan kültürü açısından önemi ve masalların sınıflandırılması” konularına açıklık getirir. Ardından çalışma bölgesi Safranbolu hakkında bilgi verilerek, masalların nasıl ve ne şekilde derlendiği anlatılmıştır. Safranbolu masalları tasnif edildikten sonra yöreye ait derlenen 32 masala yer verilmiştir.

Kemal Oğur, *Safranbolu Yöresi Askerlik Gelenekleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaöğretim Alan Öğretmenliği Tezsiz Yüksek Lisans Araştırma Projesi, Erzurum 2010.

Proje, Türk toplumunda askerlik kültürü ve askere verilen önemden bahsederek başlar. Ardından Safranbolu’da askere gönderme öncesi yapılan hazırlık ve uygulamalar ile asker dönüşü karşılaşmaları anlatılmıştır.

Elvan Aydın, *Safranbolu Kültürü*, Yakın Doğu Üniversitesi Bitirme Ödevi, Lefkoşa, 2000.

Çağatay Kılavuz, *Safranbolu’nun Beş Büyük Camisi (Köprülü Mehmet Paşa, Dağdelen, Kazdağlıoğlu, İzzet Mehmet Paşa, Lütfiye Camileri)*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınlanmamış Lisans Tezi), Van, 1997

Proje, Türk toplumunda askerlik kültürü ve askere verilen önemden bahsederek başlar. Ardından Safranbolu’da askere gönderme öncesi yapılan hazırlık ve uygulamalar ile asker dönüşü karşılaşmaları anlatılmıştır.

Erhan İşler, *Kastamonu Merkez, Daday ve Safranbolu Geleneksel Türk Evi Tavanları*, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010.

Fatma Pamuk, *Safranbolu Evlerinde Ahşap ve Metal Süslemeler*, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010.

Sezen. Öktem, *“Türkiye Cumhuriyeti’nde Modernleşme Hareketi; Karabük Demir Çelik Fabrikaları Yerleşimi Örneği”*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi (İstanbul, 2004).

İ.Y Hacısalıhoğlu, "*Şehir Coğrafyası Açısından Safranbolu Karabük İkilemi*", İ.Ü. Sosyal Bilimler Enst. Beşeri ve İktisadi Coğrafya Anabilimdalı Doktora Tezi (İstanbul, 1995)

D. Kahyaoğlu, "*Karabük Report*" (Middle East Technical University, Doktora Tezi, 1966)

Ansiklopedi Maddesi

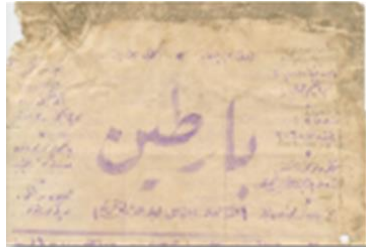
Cumhuriyet Ansiklopedisi, Safranbolu mad., C. IX, İstanbul 1992, s. 2806

2. GAZETELER

2.1. Bartın Gazetesi

Rumi 6 Eylül 1340 (Miladi 1924) senesinde yayın hayatına başlamıştır. İlk 30 sayısı elyazması şeklinde çıkarılmış, sonraki sayılar matbu olarak basılmıştır. Künyesinden Sahibi ve Mesul Müdürünün İbrahim Cemal olduğu anlaşılmaktadır. Başlık altında "Mesleğimize muvafık ve memlekete faydeli yazılara sütunlarımız açıktır" ifadesi yer almaktadır.

İbrahim Cemal'in 6 Eylül 1924'ten itibaren çıkarmaya başladığı Bartın gazetesi Bartın'ın sosyo-kültürel, siyasi, eğitim ve ekonomik yaşamında etkili olmuştur. Bartın gazetesi yayın hayatı boyunca çok çeşitli özellikleri bünyesinde barındıran önemli bir basın yayın organıdır. Cumhuriyetin ilanından yaklaşık on bir ay sonra yayına başlayan Bartın gazetesi, birinci sayısından itibaren "İktisadi, ictimai, edebi haftalık gazete" tanımlamasını kullanmıştır (Bartın, No. 1: 1). Uzun yayın hayatı süresince de ekonomik, toplumsal ve edebi yayınlar yaptığı görülmektedir. Ülkedeki gelişmelere yerel ve ulusal tarzda değinmiştir. Bu bağlamda Bartın için yeni bir dönemin Bartın gazetesinin yayına başlamasıyla gerçekleştiğini söyleyebiliriz.

Resim 2: Bartın Gazetesi 1924 yılı ilk sayısı.

Gazetede; Lütfi, Doktor Mithat Salim, Hacı Kadı-zade Ömer Lütfi, Galip Hüseyin, Köy Muhtarı Hasan Kamizade Osman Resmi, Can Beğ, Halil (Devrilen Çamlar Hikâyesi), İhsan Kami (Şeh-karı Galibiyete Bir Hitabesi), Ertuğrul Hilmi (Hakiki ve Fenni Bir Hikâye), Hüseyin Avni, Birleşme Yurdu Heyeti'nin farklı sayı ve sayfalarda yazılarının yer aldığını görmekteyiz. Gazetede haber yazıları yanında, sıklıkla ilanlara, reklamlara, telgraf haberlerine, hikâyelere, görev değişiklikleri ile tayin haberlerine ve teşekkür yazılarına da yer verildiği görülmektedir. Reklamların tavsiye niteliği taşıdığı ve açık adresin verildiği görülmektedir.

Resim 3: Bartın Gazetesi, 1 Ocak 1954, sayı 1405.

Resim 3: Bartın Gazetesi reklam sayfalarından bir örnek.

2.2. Açıksöz Gazetesi

Açıksöz Gazetesi 15 Haziran 1919 (1335) yılında yayın hayatına başladı. Sahibi Hamdi Çelen, mes'ul müdürü Hüsnü Açıksöz'dür. Basıldığı yer ise Kastamonu vilâyet matbaasıdır. Açıksöz'ün ilk 12 sayısı 38 x41 ebadında dört sütunlu iki sayfadır. 1919 Temmuzunun ilk haftasında matbaa işçilerinin greve gitmeleri sonucu 4. sayısı teksir makinasında basılmıştır. 16 Eylül 1919 tarihinden sonra Kastamonu'nun Kuva-yı Milliye ile birleşmesiyle "Zafer Gazetesi" kapanmış ve matbaanın imkanları genişlemiştir. Bu sebeple 21 Eylül tarihli 13. sayıdan sonra Açıksöz, dört sayfa olarak çıkmaya başlamıştır. 1920 yılının kışı çok şiddetli geçtiğinden dolayı o yıl İnebolu yolu kapanmış, İstanbul'a sipariş edilen kağıtlar gelmediği için 14 Şubat 1920 (1336) tarihli 34. sayıdan itibaren Açıksöz, tek yaprak olarak birinci hamur kağıda basılmıştır. Nihayet kış hızını kaybedince yollar açılmış, kağıt gelmeğe başlamıştır. Açıksöz 21 Mart 1920 tarih ve 39. sayıdan itibaren tekrar dört sayfa olarak çıkarılmaya başlanmıştır. 49. sayıdan itibaren ise Pazartesi ve perşembe günleri olmak üzere haftada iki gün olarak çıkarılmaya başlanmıştır. Açıksöz 9 Mart 1921 (1337) tarih ve 128. sayıdan itibaren Cumartesi hariç her gün çıkmaya başlamıştır. 19 Eylül 1927 tarihli 2270. sayıdan itibaren Ahmed Hamdi Çelen Açıksöz'ü tamamen Hüsnü Açıksöz'e devretmiştir. Hüsnü Bey, gazetenin hem sahibi, hem başyazarı v hem de sorumlu müdürlüğünü yapmıştır. Yeni harflerin kabulü üzerine Açıksöz, 5 Haziran 1928 tarihli 2271. sayısından itibaren bazı tarihleri yeni harflerle yayınlamış, 9 Eylül 1928 tarihli 2341. sayıdan itibaren ilk defa yeni harflerle dizilmiş bir haber yayınlamıştır. Daha sonraları 5 Aralık 1928 tarih ve 2411. sayıdan itibaren tamamen yeni harflerle yayınlanmaya başlanmıştır. Nihayet Açıksöz, 14 Aralık 1931 tarihinde yayın hayatına son vererek kapanmıştır.

Millî Hareketi destekleyen aydınlar, halkın gelişmekte olan olayları kısa zaman içerisinde öğrenmelerini sağlamak amacıyla, 15 Haziran 1919'da Açıksöz gazetesini çıkardılar. Gazetenin sahibi Hamdi Çelen, mes'ul müdürü Hüsnü Açıksöz'dür. Gazete ilk sayısında çıkan "Yevm-i İntişarımız Dolayısıyla" başlıklı yazıda "Gazetemiz Kuvvayı Milliye ile doğmuş ve Kuvvayı Milliye'nin cereyanı inkişaf ve terakkisini takip etmiştir" ifadeleri ile Kuvay-i Milliye'ye taraftar olduğunu dile getirmiştir.

Gazete Kastamonu'ya gelen dönemin aydınlarına da kapısını açmış; başta Mehmet Akif olmak üzere Hamdullah Suphi, Yusuf Akçura, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Ahmet Ağaoğlu, Mustafa Necati Beyler Açıksöz'de halkı bilinçlendirmeye doğu yazılar yazmıştır (Çelebi 2014).

Açıksöz gazetesi, Ankara Hükümeti tarafından da desteklenmiştir. 26.11.1922 tarihli bir yazı ile: "Kastamonu'da yayınlanan Açıksöz gazetesi için getirilecek gazete kâğıdının gümrük vergisinden istisna" edilmesi ilgili makamlara bildirilmiştir. (Bkz., BCA, Fon Kodu: 30.18.1.1 Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi Yıl 10 Sayı 19 (Bahar 2014) Gazete ilk günlerinden itibaren Mustafa Kemal Paşa'nın telgraflarını yayınlamış, Tekâlif-i Millîye Emirleri'nin bölgede uygulanması için teşvik yazıları yayınlamış, yerine göre tüm ilçe ve köylere ücretsiz gönderilmiştir (Çelebi 2014).

Resim 5: Açıksöz Gazetesi, Yıl 1, Sayı 2.

Resim 6: Açıksöz Gazetesinden ilan sayfası

Resim 7: Açksöz Gazetesinden Dini Konuların Yer Aldığı Bir Sayfa Örneği

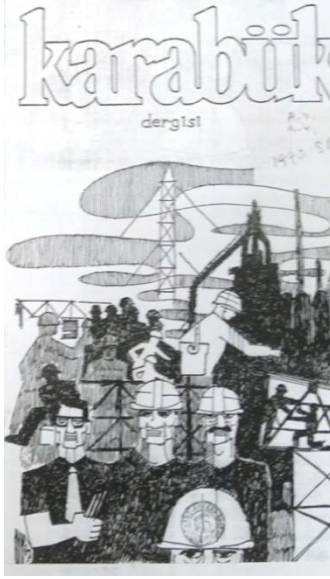
2.3. Karabük Dergisi

Karabük Dergisi, 01.07.1944 tarihinde (Karabük, 1 Temmuz 1944:sy) Sadî Yaver Ataman tarafından yayımlanmaya başlayan ilk yöresel dergidir (Karabük 85, 1985:66). Yayın Müdürlüğünü Kemal Günen'in yaptığı dergi aylık olarak yayımlanmıştır (Karabük, 1 Temmuz 1944:sy). Sadî Yaver Ataman'ın imtiyaz sahibi olduğu derginin yazı işleri müdürlüğünü 2.sayıdan itibaren Abdi Karakaşoğlu üstlenmiştir (Karabük, 1 Ağustos 1944:sy). Abdi Karakaşoğlu'nun yerine 12.sayıdan itibaren Kemal Göksel geçmiştir (Karabük, Ocak 1946:sy). Derginin Karabük isminin altında aylık edebî, içtimai ilmi dergi yazılmaktaydı. Fiyatı 25 kuruş olan Karabük Dergisi, (Karabük, 1 Temmuz 1944:sy) 01.01.1946 tarihinde çıkan 12.sayıyla yayın hayatını tamamlamıştır (Karabük, Ocak 1946:sy).

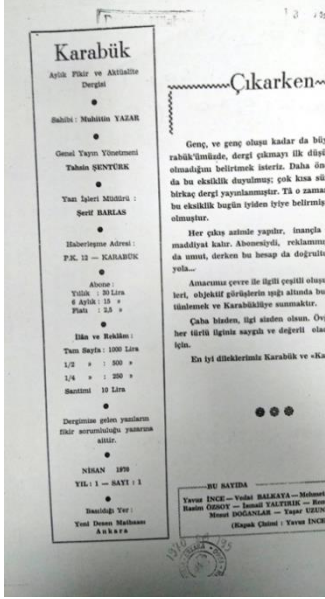
Kapağında Demir-Çelik fabrikalarının bir resmi yer alan derginin sürekli yazar yazarları şunlardır; Sadî Yaver Ataman, Kemal Çivici, Şinasi ATAMAN, Vahit Lutfü SALCI, Galip FUAT, F.Edip BAKSI, M.Şakir Ülkütaşır, Kemal GÖKSEL, İbrahim Saffet OMAV. Karabük Dergisinde Karabük'ün tarihi başta olmak üzere kültürü, folkloru, edebiyatı ile ilgili yazılar yayımlanmıştır.

Resim 8: Açksöz Gazetesinin Ramazan Özel Sayfası ve Reklam İlanları

Resim 9: Karabük Dergisi 1970 Yılı, Kapak Sayfası Demir Çelik İşçileri

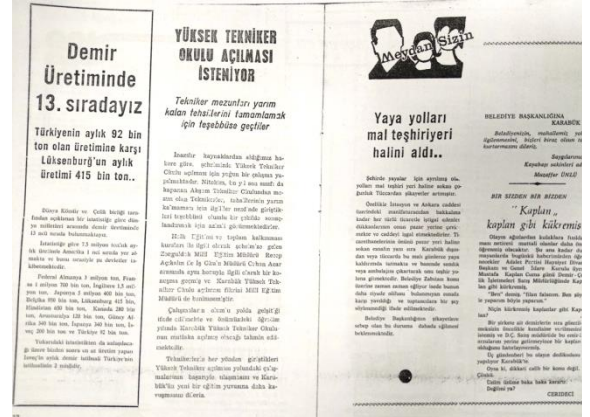
Resim 10: Karabük Dergisi Nisan 1970, Yıl 1, Sayı 1

Resim 11: Karabük Dergisi, Mayıs 1970, Yıl 1, Sayı 2.

Resim 12: Karabük Dergisi İçeriğine Örnekler(Eğlence ve Spor Sayfası)

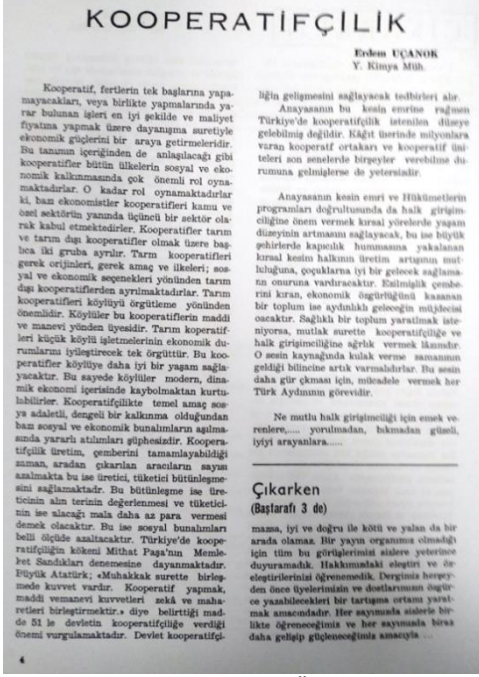

Resim 13: Karabük Dergisinde Halkın İsteklerinin Yer Aldığı Yazılara Bir Örnek.

2.4. Zonguldak Karaelmas Dergisi

Halkevleri çalışma talimatnamesinin on ikinci maddesine göre “Halkevi dergisini Dil, edebiyat şubesi çıkarır” ibaresine dayanarak Zonguldak Halkevi Dil, Tarih Edebiyat şubesi Karaelmas dergisini çıkarmıştır (C. H. P. Halkevleri Çalışma Talimatnamesi, 1940).

Akın Tahir Karaoğuz, Karaelmas dergisini çıkarma ruhsatını 1922 yılında almıştır. Ancak Karaelmas dergisi, 13 Nisan 1938 tarihinde “Karaelmas Zonguldak Halkevi Dergisi” adıyla yayına başlamış ve 20 Şubat 1949 tarihine kadar yayın hayatını sürdürmüştür.

Resim 20: Kooperatifçiliğin Önemini Anlatır Bir Yazı/ Yöre Dergisi

Sonuç

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte ve demir çelik fabrikalarının açılmasıyla gelişen, büyüyen ve ardından 1995 yılında il olan Karabük ilçeleri tarihi ve doğal güzellikleri dünyanın pek çok yerinden gelen öğrencileri Türk kültür ve sanat hayatına katkısı olan şahsiyetler yetiştirmesi gibi unsurlar ile oldukça gözde bir şehir haline gelmiştir.

Bölgenin basın yayın hayatına baktığımızda ise oldukça zengin halka hitap eden, bilgilendirme amacı taşıyan, reklamların zengin olduğu her siyasi görüşten insanın beklentilerine karşılık bulabileceği türden bir çizgi izlediğini görmekteyiz.

Çalışmaların ana konusu genel itibarıyla bakılacak olursa elbette ki geçim kaynağı olan Demir Çelik Fabrikaları, Safranbolu halk kültürü ve evleri ile safran bitkisi ilk sırayı almaktadır. Bununla birlikte bölgedeki kültürel faaliyetler, sportif etkinlikler halkla paylaşılmış, halkın yönetim ve icraatlar ile ilgili görüşlerini özgürce dile getirebildiği bir platform oluşturulabilmiştir.

Bugün itibarıyla baktığımızda ise Karabük'te Batı Karadeniz Ekpres, Bölgenin Sesi, Karabük Farklı Gazete, Karabük Haber, Karabük Meydan Karabük Postası Karabük'ün Sesi Safranbolu Ekpres ve Sonsöz gazetelerinin yayınlandığını görmekteyiz.

Çalışmamızın sınırları içinde yer Alan Kastamonu Bartın Ve Zonguldak'taki günümüz basın yayın hayatına baktığımızda ise;

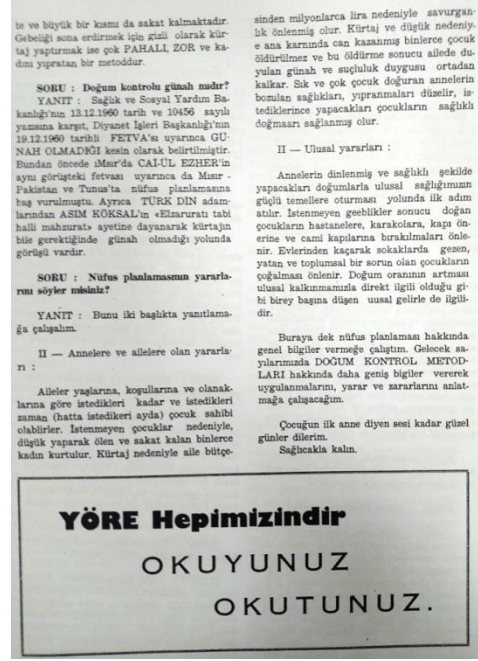
Kastamonu Gündem 37, Kastamonu, Açıksoz, Doğrusöz, Kastamonu Nasrullah, Kastamonu Sözcü'yü görmekteyiz.

Zonguldak: Halkın sesi, İnanış, Pusula, Şafak, Yeni Adım gazeteleri karışımımıza çıkmaktadır.

Bartın: Bartın Halk, Bartın 74 Haber, Bartın Her gün, Bartın Manşet, Bartın Pusula.

KAYNAKÇA

A. Akademik Çalışmalar

Resim 21: Yöre Dergisinde Halkı Bilinçlendirmeye Dönük Yazılardan Bir Örnek

C. H. P. Halkevleri Çalışma Talimatnamesi, 1940.

Mustafa Eski, “20. Yüzyılda Kastamonu Kadınları” Ankara, 2008, s. 44- 49.

Aziz Demircioğlu, “100 Yıllık Kastamonu Basını 1872-1972”, Kastamonu 1973, s. 63-79.

Yücel Namal- Ramazan Yılmaz, “Bartın Gazetesi Işığında Bartın’da Sosyal-Kültürel Hayat (1924)”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research, Cilt: 11 Sayı: 57 Haziran 2018.

Berrin Mazıcı, “Safranbolu İlçesi Halk Edebiyatı Ve Halkbilimi Ürünleri Üzerinde Bir Araştırma”, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Faruk Söylemez, “Millî Mücadele’de Kastamonu”, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi Yıl 10 Sayı 19, Bahar 2014.

Kızıltan Ulukavak, “Bir Safranbolulunun Penceresinden Safranbolu”. Ankara: Bizim Büro Yayınları,2007.

Hulusi Yazıcıoğlu, “Safranbolu Tarihine Ait Belgeler ve Kaynaklar, Safranbolu, 1998 ve Küçük Osmanlının Öyküsü– Safranbolu Tarihi”. İstanbul: Şa-To Yayınları.

Selman Yaşar, “Karabük’ün İlk Yayını: Karabük Dergisi”, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature And History of Turkish or Turkic Volume 6/3 Summer 2011.

Talat Mümtaz Yaman, “Kastamonu Tarihi”, Kastamonu: Halkevi Yayınları,1935.

Mürvet Yaşar, “Asaletin Ve Sağduyunun Kenti Safranbolu, İstanbul: Melisa Matbaacılık, 2004.

B. Arşivler

-Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

-C. Süreli Yayınlar

-Yörem Dergisi

-Demokrat Zonguldak

-Kömür

-Zonguldak

-Karaelmas

-Ülkü

-Ülkü Halkevleri Mecmuası

-Bartın Gazetesi

-Kastamonu Açıksöz Gazetesi

-Karabük Dergisi

-Halk Bilgisi Haberleri Dergisi

D. İnternet Kaynakları

<https://www.osmanlicagazeteler.org/Sayfa.php?il=Bart%C4%B1n&GazeteID=Bartın> Erişim Tarihi 10 Eylül

2019

SAFRANBOLU TÜRKÜLERİNİN KONULARINA GÖRE TASNİFİ VE GÜNÜMÜZ YÖRE İCRÂCILARI

Öğr. Gör. Can DOĞAN*
candogan@karabuk.edu.tr

Özet

UNESCO kültür mirası olarak kabul edilen Safranbolu, Orta Anadolu ve Karadeniz'e yakın olmasından dolayı kültürel kodları üzerinde taşıyan kadim bir kenttir. Kültürel ve estetik dokusu bozulmadan günümüze ulaşan bu kentin maddi ve manevi ürünleri de açık bir şekilde görülebilecek ve hissedilebilecek niteliktedir. Toplumların ve bireylerin ürettikleri ürünleri üzerinde taşıyan bu kentte önemli kültür aktarıcılardan biri; yöreye ait türkülerdir. Yöre halkının ve toplumların duygu ve düşüncelerini yansıtan müzik kültürü, sözel ve melodik yapılarıdaki farklılıkları ile farklı yöreleri de birleştirici bir nitelik taşımaktadır.

Bu çalışma ile Safranbolu yöresinin türkü konularının tasnifinin yapılması ve söz konusu türkülerin muhtevasının ortaya konulması amaçlanmıştır. Safranbolu halkının duygularını ele alan bu türkülerdeki aşk, askerlik, eğlence (oyun türküleri), inanış gibi konuların derinlemesine sınıflandırılması, çalışmanın ana konusunu teşkil etmektedir. Bu bağlamda yörede en son bulunan ve bu kültürü aktaran yöreye ait mahalli sanatçılar hakkında bilgiler verilmiş; yöre kültürünün yaşatılmasında ve toprağın kendi ürününün yetiştirilmesinde etkili olan icrâcılarının önemi ortaya konulmuştur. Çalışma neticesinde 56 Safranbolu türküsü ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkü, Safranbolu, Türkü Konuları, Müzikoloji, Halk müziği

Abstract

Safranbolu, which is accepted as a UNESCO cultural heritage, is an ancient city that carries cultural codes on it because it is close to Central Anatolia and Black Sea. The material and spiritual products of this city, which has survived to the present day without deteriorating its cultural and aesthetic texture, are also clearly visible and felt. One of the most important cultural transmitters in this city, which carries the products produced by societies and individuals, is the language of music. The music culture, which reflects the feelings and thoughts of the local people and societies, has a unifying nature with its differences in verbal and melodic structures.

With this study, it is aimed to classify the folk songs of Safranbolu region and to reveal the content of these folk songs. Love, military, entertainment (play songs), belief, etc., which address the emotions of the people of Safranbolu. In-depth classification of subjects has been the subject of these songs. In this context, information about the local artists who were present in the region and transferred this culture were also given. The importance of these performers has been put forward in the music culture that cultivates the local culture and cultivates its own product. As a result of this study, 56 Safranbolu folk songs were discussed.

Key Words: Folk Song, Safranbolu, Turkish Topics, Musicology, Folk Music

Giriş

Batı ve Kuzey Karadeniz'i Orta Anadolu ile bağlayan Safranbolu, Kızılırmak ile Filyos ırmağı arasında bulunan alanda pek çok medeniyete beşiklik eden kadim bir kenttir. Medeniyetin yaşanmışlıklarını üzerinde barındıran bu kentin kültürel yansımaları, sanat ve estetik çizgisi doğrultusunda muhafaza edilerek günümüze kadar ulaşmıştır. Toplumların daima güzele yönelmesi ve halk kültürlerinin folklorik yapı

* Öğr. Görevlisi, Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

bağlamında kendini ön planda sergilemesi yöreye ait türküler ve halk oyunları aracılığı ile olmuştur. Estetik algı, kentin genel yapısını sarmış; sanat ise şehrin her alanını çevrelemiştir.

Bu verileri destekler nitelikte yöre icrâcısı ve derlemecisi olan Sadi Yaver Ataman şu ifadeyi kullanmıştır:

“... Safranbolu, Türk folklor orijinini her çağda koruyabilmiş; özellikle kaynak ve yayılma merkezi olarak uzun yıllar kendi uygarlık tarihi içinde milli kültür dalgalarını, orijinal müzik anılarını nesillere ve komşu bölgelere aktarmada, zengin bir folklor bölgesi olma niteliğini korumuştur. Safranbolu folklor anılarıyla ilk kez yabancı folklor literatüründe yer almış bölgelerimizden biridir” (Uzunkavak, K. 2017)

Bu bölge üzerindeki toplulukların kültür yaratmaları ve ortaya koydukları folklorik başlıklar, medeniyet çerçevesi içerisinde zamanla değişim ve gelişim göstermiştir. Bu ürünler Safranbolu’da, kültürel alt yapısı sağlam temellerle atıldığından günümüzde müzikten edebiyata ve hatta mimariye kadar pek çok alanda ciddiyetini korumaktadır. Bu sebeptendir ki; halk edebiyatı, halk oyunları ve halk müziği üzerinde iz bırakmış değerler Safranbolu’da daima ön plandadır. Yöreye ait maddi ve manevi birikimler musiki ile vitrin niteliğine gelmiş; halk oyuncularını ve yöre icrâcıları bu vitrinin ürünlerini sunan gönül hizmetçileri olmuşlardır. Bölgede bulunan ve davetli olarak gelen ünlü âşıklar, destan yakıcıları ve şairler, Safranbolu’nun zengin folklor yöresi olduğunu kanıtlayan diğer önemli değerlerdir.

Duygu ve düşüncelerin sanat amacı güdülmeden sözlü ve sazlı olarak aktarıldığı türkülerde, yaşanmışlığın yazılı ve sözlü kanıtlarını görmek mümkündür. Bir yöreye ait olan ve sahiplik ifadesinin kelime anlamını üzerinde barındıran türküler, hayalleri estetik bir çerçevede bütünleştirerek anlatan etkili bir türdür.

Toplumun gündelik yaşantılarını ihtiva eden türkülerin, kültür süreci içerisinde tarihi gerçekleri ortaya koyduğunu ve yansıttığını söylemek mümkündür. Pek çok tasnifi yapılan, toplumların yaşantısını ve yaşanmışlıklarını konu alan türkülerini, halkbilimci ve Türk halk müziği yorumcusu Mehmet Özbek şu şekilde tasnif etmiştir:

“*a) Lirik Türküler b) Satirik Türküler c) Olay Türküleri ç) Tören Türküleri d) Esnaf ve Meslek Türküleri e) Pastoral Türküler f) Didaktik Türküler g) Oyun Türküleri*” (Özbek, 1975: 85).

Bu türlerin içerisinde sevinç, acı, heyecan, keder, özlem, kahramanlık, yiğitlik, inanç vb. pek çok duygu dile getirilmiştir. Safranbolu çok kültürlü bir yapıda olduğu için düğünlerde, ağıtlarda, oyunlu yöre eserlerinde, cami musikisinde vb. farklı form ve yapılarıdaki melodiler, bu kentte adeta gözle görülebilecek hâle gelmiştir. Doğaçlama yapılan müziğin dışında Safranbolu türkülerini; yaren gecelerinde söylenmiş, efeler bu türkülerini yurdun her köşesine oyunlu havalar ile aktarıcı roller oynamış ve bu yöreden çıkan türküler toplumun ortak ürünü olarak sahiplenilmiş ve hatta bazı türkülerin varyantları dahi ortaya çıkmıştır. Yörede yapılan sazlı halk müziği buluşmalarında (toplantılarında) tanınmış halk âşıklarının yöreye olan katkıları ve yörenin ürünlerini aktarıcı nitelikte oldukları görülmüştür.

Yörede haftalarca süren düğünler, gelin karşılamaları ve ağırlama ile her form ve yapıya uygun birer melodinin bulunduğunu ve bunların geleneğin aktarılmasında önemli kayıtlar olduğunu belirtmek mümkündür.

Sınırlarımızdan kıyılarımıza kadarki mevcut müzik kültürü içerisinde Safranbolu, gerek -Batı Karadeniz'deki konumu itibari ile- Sinop, Samsun, Zonguldak gibi Karadeniz illerinin içerisindeki horon kültürü gerek Çankırı, Ankara illerindeki Orta Anadolu müzik kültürleri ve Orta Anadolu Seymen havalarını yansıtan bir konuma sahiptir. Buradaki ifadelerle ilaveten söylemek gerekir ki Safranbolu, -yöre kültürünün de etkisi ile- yöreye ait destanların ve halk ürünlerinin, fasıl gelenekleri ve akşam oturma âlemlerinin, âşıklık geleneğinin yaşatıldığı bir kent haline gelmiştir. Bu sebeple Safranbolu, tüm insanlığın ortak değerlerini üzerine barındıran bir yapıdadır. “Safranbolu’da halk müziği en çok efeler arasında kurulmuş, yaren derneklerinde çalınıp çağrılarmış, özellikle bu kaynaktan çıkan türküler, yurdun dört bucağına şamil her köşesine yayılmıştır.” (Şenel, S.1994) Ayrıca yöre halkı özellikle vaktini değerlendirmek, karşılıklı olarak bilgi alışverişinde bulunabilmek ve birikimlerini aktarmak amacıyla Safranbolu’da muhabbet, yaren ve ihvan toplantılarını yapmışlardır. Başka bir ifadeyle musikili toplantılar olarak da adlandırılan bu gecelerde, temelinde birbirlerine sevgi ile bağlı olan bireylerin duygu, düşünce ve deneyimlerini paylaştıkları, güncel muhabbetlerin yanı sıra zamanın verimli olarak geçirildiği ve eğlencenin yanı sıra düşüncenin, yardımlaşmanın ön planda olduğu etkinlikler yapılmıştır. Bu toplantılara, saza ve söze gönül vermiş; bu anlamda ehil olan yarenler katılmışlardır. Kimi zaman bireysel kimi zaman toplu saz heyetleri ile sunulan bu müzik ziyafetleri yöre halkının seslenişi olmuştur.

Bulgular

Safranbolu türkülerinin konularına göre tasnifi ise şu şekildedir:

TÜRKÜLER:

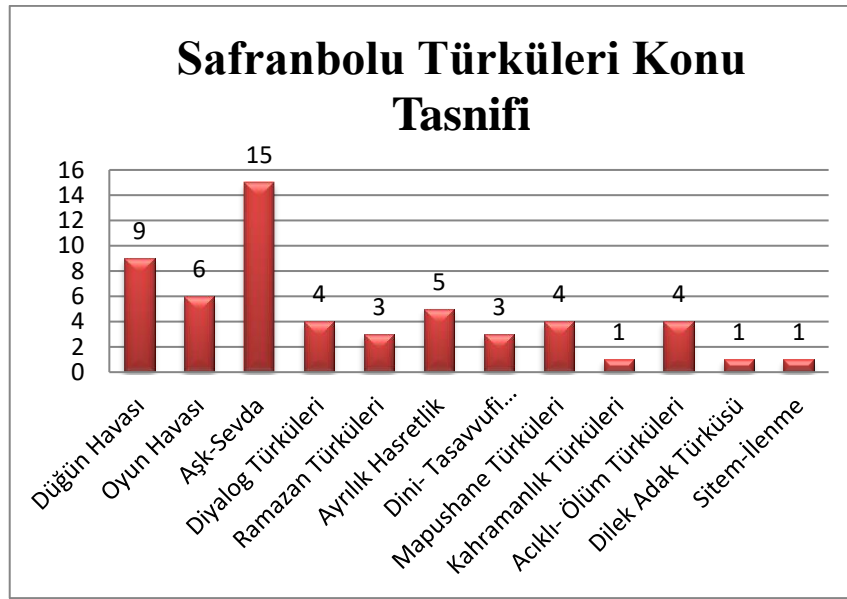
Türkü Adı	Yöresi	Konusu	Derleyen
1.Abuca Hayın Abuca (Gelin Ağlatma Havası)	Safranbolu	Düğün Havası	Sadi Yaver Ataman
2. Aç Kapıyı Ben Geldim (Erkek Oyun Havası)	Safranbolu	Erkek Oyun Havası Zeybek	Sadi Yaver Ataman
3.Alçak Cevüz Dallar (Kımalı Keklik) (Türkmen Ağzı/ Safranbolu Çeşitlemesi)	Safranbolu	Aşk-Sevda	Sadi Yaver Ataman
4.Aman Kürdün Kızı Kürdün de Gızı (Erkek Oyun Havası)	Safranbolu	Aşk-Sevda	Sadi Yaver Ataman
5.Ben Yârime Gal’altında Gavuştum (Düğün Oyun Havası)	Safranbolu	Düğün Havaları - Sevda	Sadi Yaver Ataman
6.Bir Gelinin Bir Gızınan Cengi Var (Gelin Kız Türküsü/ Gelin Kız Değişmesi)	Safranbolu	Diyalog Türküleri Gelin-Kız Değişmesi	Sadi Yaver Ataman
7.Bir Giderim Beş Ardıma Bakarım (Amani Oyun Havası)	Safranbolu	Düğün Havası	Sadi Yaver Ataman
8.Burma da Burma Duman Tüter Dağın Belinden	Safranbolu	Acı Ölüm-Sevda	Sadi Yaver Ataman
9.Cemâlin Bağına Seyrana Geldim	Safranbolu	Aşk-Sevda	Adnan Ataman
10.Çadır Kurdum Eğr’ Ova’nın Düzüne (Eşkiyâ’dan Eğri Ahmet’in Türküsü)	Safranbolu	Yiğitlik- Sevda	Sadi Yaver Ataman
11.Çadır Kurdum Şu Derenin Düzüne	Safranbolu	Sevda-Hasretlik	Sadi Yaver Ataman
12.Çayırhıkta Çimenlikte Evim Var (Kadın Oyun)	Safranbolu	Aşk-Sevda	Sadi Yaver

Havası)			Ataman
13.Dağ Olur Meşelerde (Keklik Türküsü)	Safranbolu	Ayrılık	Sadi Yaver Ataman
14.Dama Bulgur Sererler (Gadunum)	Safranbolu	Aşk-Sevda	Sadi Yaver Ataman
15.Daş Harmanın Mazısı (Erkek Oyun Havası)	Safranbolu	Ayrılık-Hasretlik	Sadi Yaver Ataman
16.Aman Değirmenci Guzum Değirmenci	Safranbolu	Diyalog Türküsü	Sadi Yaver Ataman
17.Denizde Urganım Var (Topallama)	Safranbolu	Dilek-Adak Türküsü	Sadi Yaver Ataman
18.Güveyi Dama Çıkamaz (Dünürşüler Bölük Bölük)	Safranbolu	Düğün Türküleri	Sadi Yaver Ataman
19.Eğrem de Büğrem Şu Sarayın Yolları	Safranbolu	Aşk-Sevda	Muzaffer Sarısözen, Halil Bedi Yönetken, Rıza Yetişen
20.Elimi Isırdı Pire	Safranbolu	Acıklı Olay-İntihar	Süleyman Şenel
21.Eşim Dostum Yüklensinler Yükümü (Gelin Helallik İsteme Havası)	Safranbolu	İnanç –Dini Türküler	Sadi Yaver Ataman
22.Evlerine Varamadım Ârimden	Safranbolu	Ayrılık- Sitem	Adnan Ataman
23.Evlerinin Önü Keşkek Dübeği (Köy Havası)	Safranbolu	Aşk- Sevda	Sadi Yaver Ataman
24.Evlerinin Önü Yüksek Köşk Olsun	Safranbolu	Düğün Türküleri	Sadi Yaver Ataman
25.Gale Gapisından Girdim İçeri (Düz Oyun-Mızımız)	Safranbolu	Ayrılık	Sadi Yaver Ataman
26.Garalı Yazmam Benek Benek (Mızımız)	Safranbolu	Aşk-Sevda	Sadi Yaver Ataman
27.Garaoğlan Garaoğlan (Kız–Karaoğlan Değişmesi)	Safranbolu	Diyalog Türküleri	Sadi Yaver Ataman
28.Garşudan Garşuya Olur Mu Böyle? (Kayabaşı Bozlak)	Safranbolu	Aşk-Sevda	Sadi Yaver Ataman
29.Gastamanı Gastamanı (Hele Hele Bidenem)	Safranbolu	Kadın Oyun Havası	Sadi Yaver Ataman
30.Gayadan Ener Akrap (Erkek Oyun Havaları)	Safranbolu	Aşk-Sevda	Sadi Yaver Ataman
31.Genc Osman Geliyor–Alaylı Handan Genç Osman	Safranbolu	Kahramanlık Türküsü	Sadi Yaver Ataman
32.Getirin Gına Yakalım Nenni (Yük Dibine Yerin Ettim Nenni)	Safranbolu	Düğün Türküsü	Sadi Yaver Ataman
33.Geyme Dedim Geydin Sen Bu Alleri (Safranboludan Zonguldağa Tel Gider)	Safranbolu	Aşk-Sevda	Muzaffer Sarısözen, Halil Bedi Yönetken, Rıza Yetişen
34.Goc’Adam’a Yatak Serdim Gül Gibi (Goc’adam Türküsü)	Safranbolu	Sitem - İlenme	Sadi Yaver Ataman

35. Gode Gode Göl Olsun (Yağmur Duası)	Safranbolu	Oyun Havası	Sadi Yaver Ataman
36.Güvercin Uçuverdi (Yaş Nane Türküsünün Safranbolu Çeşitlemesi)	Safranbolu	Ayrılık-Hasretlik	Muzaffer Sarısözen, Halil Bedi Yönetken, Rıza Yetişen
37.Havaş Bülbül Olacak (Havaş Türküsü)	Safranbolu	Aşk-Sevda	Sadi Yaver Ataman
38.Her Nereye Varsam Gurulur Engel (Bozlaklı Oyun/ Erkek Oyunu)	Safranbolu	Oyun Havası	Sadi Yaver Ataman-Adnan Ataman
39.İlik Düştü Yakamdan	Safranbolu	Aşk-Sevda	Adnan Ataman
40.Kâbe'nin Dalları Bölük Bölüktür (Sini Çevirmesi /Gelin Kutlaması/ Gelin İlahisi/Düğün İlahisi)	Safranbolu	Dini- Tasavvufi Türkü	Sadi Yaver Ataman
41.Kızılbel'den Gelür Bekmez (Helosa) (Düğünde Kaynana / Sağdıç Okkalaması)	Safranbolu	DüğünTürküsü	Sadi Yaver Ataman
42.Köprüden Geçer İken (Kaşıklı Oyun Havası)	Safranbolu	Oyun Havası	Sadi Yaver Ataman
43.Küp İçinde İreçel	Safranbolu	Aşk-Sevda	Muzaffer Sarısözen, Halil Bedi Yönetken, Rıza Yetişen
44.Mapusane İçinde Üç Ağaç İncir (Mapusane Türküsü)	Safranbolu	Mapusane Türküsü Acıklı Olay Türküleri	Sadi Yaver Ataman
45.Oğlan Da Golunu Sallama (Sallama)	Safranbolu	Diyalog Türküleri	Sadi Yaver Ataman
46.Mehmed Bey'in Evine Yan Geldük (Al Bayrak Çağırması) (Bahşış Toplama)	Safranbolu	Ramazan Bahşış Toplama	Sadi Yaver Ataman
47.Ramazan Geldi Dayandı	Safranbolu	(Davulcu- Bekçi manileri)	Sadi Yaver Ataman
48.Sahur Vakti Çıktık Yola	Safranbolu	Ramazan Türküsü	Sadi Yaver Ataman
49.Selam Da Söyleyin Bey Babama (Mahmud'um Türküsü)	Safranbolu	Diyalog türküleri – Mapushane türküsü	Sadi Yaver Ataman
50.Tepecükten Bir Su İçtim Kanmadım (Kayabaşı Havası)	Safranbolu	Acıklı türkü	Muzaffer Sarısözen, Halil Bedi Yönetken, Rıza Yetişen
51.Uyur İken Uyardılar (Pir Sultan'dan Nefes)	Safranbolu	İnanç- tasavvufi türkü	Sadi Yaver Ataman
52.Uzun Olur Uzun Yolun Zelvisi (Hele Yavru)	Safranbolu	Aşk-Sevda	Sadi Yaver Ataman
53.Yeşil İpek Bükene (Elinde Şamdan)	Safranbolu	Acıklı- Sevda Türküsü	Sadi Yaver Ataman
54.Yüce Dağ Başında Gara Gış Olur (Seymen Yürüyüş Havası)	Safranbolu	Gurbet- Sıla	Adnan Ataman

55.Züriyem'in (Düriyem'in) Güğümler Galaylı (Kadın Düz Oyun Havası (Mızımız))	Safranbolu	Düğün Türküleri	Sadi Yaver Ataman
56.Çırdak/Çıtırdak (Erkek Oyun Havası)	Safranbolu	Oturak Âlemi-Kız kaçırma	Sadi Yaver Ataman

Safranbolu folklor kültürünün temellerini taşıyan ve yöreye ait karakteri belirleyen oyun ve türküler oldukça fazladır. Ortaya çıkan bulgular doğrultusunda 12 farklı türkü konusu tespit edilmiş ve sayısal değerleri ile Tablo.1'de gösterilmiştir. Yöre içerisinde en fazla aşk-sevda konulu türkülerin olduğu saptanmıştır:

Tablo.1

Günümüzdeki Bazı Safranbolu Yöre İcrâcıları

Yöredeki kendi ürünlerini yetiştiren toprak misali pek çok mahalli sanatçı ve bu sanatkârlardan duyulan ezgileri ve türkülerini ölümsüzleştiren mahalli icrâcılar ve derlemecileri saymak mümkündür. Adnan Ataman, Sadi Yaver Ataman'ın bayrağını en iyi taşıyan ve Safranbolu arşivine can verir nitelikteki önemli bir kaynak şahsiyettir.

Bunların yanı sıra her birey, yöreye ait değerleri gün ışığına çıkaran kaynak kişi olmuştur. Safranbolu yöresi halk müziği kültürünün başlıca yorumcuları ve kaynak kişilerden bazılarını şöyle sıralamak mümkündür:

Cıızların Hatça Ana, Kart Mehmedin Şahi, Balaban Mehmed Ağa, Eğrioğlu Cemal, Yıldırım Çavuş, Sertânın İsmail Çavuş, Hatice Sipahi, Sazıcı Muharrem Çavuş, Sazıcı Kürt Halil, Habiş Hanım, Mehmet Tezeren, Eğrioğlu Cemal, Safranbolulu Düğüncü Kadınlar, Şinasi Üyeli, Hanife Ataman, Güvenay Ataman Erkul, Sazıcı Kürt Halil Oyun Ekibi, Safranbolu Mahalli Sanatçılar, Asiye Baltacı (Asiye Gade), Hanım Doyuran, Salih Bozkurt, Mestan Kürkçü, Kelem Fadimi, Sepetçi Salih, Şahi Baba, Aktaş/ Ortacalı Kadı Kıranın Mehmet Ali, Ali Bişici, Kelhacı Zehrası, Sebebi Mustafa Dayı, Sazıcı Hakkı, vb.

Bu kaynak kişiler sayesinde Safranbolu bölgesi ilgi odağı haline gelmiş; kent, yurt içerisinde müzik festivallerine ev sahipliği yapmış, yakın ve uzak bölgelerden gelen değerli icrâcıları ve sanatkârları

ağırlamıştır. Yörede seslendirilen türküler, Safranbolu'nun kültürel kodlarını aktaran yazılı ve sözlü ürünün ortak kanıtlarıdır. Safranbolu yöresi, halk müziği kültüründe kullanılan çalgılar yönünden de çeşitlilik göstermiş ve müzisyenlere zenginlik fırsatı vermiştir. Yörede kullanılan çalgılar arasında *davul, zurna, bağlama, keman, zilli maşa, gırnata (klarinet), bendir (def)* sayılabilir. Günümüzde yöre türkülerini tavrına uygun okuyan ve bu türkülerini halen Safranbolu'nun eski tarihi çarşısında yer alan Arasta mekânında yöresel

bir ağızla sergileyen sanatçılar arasında Erbil Ünal, Tombak, Mecit Işık, Sadık Hüner vb. sanatçıları saymak mümkündür. Katkılarıyla ön plana çıkan sanatçılardan bazıları şunlardır:

MUSTAFA İNANÇ LİMAN

2 Temmuz 1983 yılında Karabük'te doğmuştur. "Kendimi bildim bileli yöredeki davul-zurna sanatıyla ilgileniyorum"(Kişisel Görüşme, Mustafa İnanç Liman, 2019) diyen Liman, 12 yaşında yörede en renkli gösteri sanatlarından olan köçeklik ile yöre müziğine ilgi duymuş ve davul-zurna icrâ etmeye başlamıştır. Mustafa İnanç Liman, ilköğretim-lise yıllarını Karabük'te, üniversiteyi ise Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Çaycuma

Meslek Yüksekokulu'nda okumuştur. Yörede; dilli kaval, mey, bendir, zurna ve asma davul gibi pek çok

çalgıyı icrâ eden Liman, aynı zamanda geniş Türk halk müziği repertuarı ile yöre ezgilerini seslendiren önemli mahalli sanatçılardandır. Yaklaşık 4 yıldır Karabük belediye bandosunda zurna ve trompet icrâ etmektedir.

MECİT IŞIK

Kastamonu Azdavay ilçesine bağlı bir aileden olan Mecit Işık, 01/01/1980 Füssen/Almanya'da doğmuştur. Işık, küçük yaşlarda müziğe olan ilgisi ve usta-çırak ilişkisi ile bağlama eğitimine yönelmiştir. Yöreyle ait türkülerini hafızasında tutan sanatçı halen yöre ezgilerinin seslendirildiği Safranbolu konaklarında sanatını icrâ etmektedir. Işık, geleneksel müziğin korunması bakımından yöre ezgileri ve TRT repertuarı dışına çıkmamaya

özen göstermektedir. Safranbolu Kültür Derneği adı altında 2002 yılından itibaren alaylı ve mektepli olmak üzere Safranbolu halk oyunlarını ve türkülerini yaşatmaya çalışmış; kına geceleri ve geçmişimizden bugüne gelen düğün geleneklerimizi, yöresel kıyafetleri ve sanatıyla birçok yerel kanal ve organizasyonda

sergilemiştir. Işık, günümüzde Safranbolu'daki bazı kına ve düğünlerde yer alarak müzik ekipleri ile yöre musikisine katkı sunmaya devam etmektedir.

SADIK HÜNER

Ege Üniversitesi Türk Müziği Devlet Konservatuvarı'nı bitiren Sadık Hüner, Demir-Çelik Anadolu Lisesi'nde müzik öğretmeni olarak görev yapmaktadır. Hüner; keman, bağlama, kabak kemane, ud ve ritimli sazlardan pek çoğunu ustalıkla icrâ etmektedir. Yöreyle ait ezgilerin

derlenmesinde ve notaya alınmasında emeği geçen sanatçı, aynı zamanda hem sanat müziği hem de halk müziği korolarını çalıştırmaktadır. Yöreye oldukça hizmeti olan Sadık Hüner, sayısız öğrenci yetiştirmiştir.

SONUÇ

UNESCO kültür mirası olarak kabul edilen Safranbolu, tarihi dokusu ve folklorik unsurlarıyla alan çalışmalarında ön plana çıkmaktadır. Çalışmanın ana konusunu teşkil eden Safranbolu türküleri ve icracılarının tespiti ve tasnifi hususunda bazı zorluklar yaşanmıştır. Fakat bu zorluklar yapılan konu tasnif metodu ve yararlanılan kaynak kişiler yoluyla giderilmiştir. Çalışmada 12 yerel türkü konusu tespit edilerek tablo ve grafiklerle çalışmada yer almıştır. Nesnelliğini artırması amacıyla türkü konuları sayısal değerlerle ifade edilmiştir. İcracıların çoğunun ismi zikredilmiş ön plana çıkanlar ise hayatlarıyla ele alınmıştır. Ortaya çıkan sonuç ise şöyledir: Halkın duygu birikimlerini, düşünsel yaklaşımlarını aktarıcı rolde olan türküler, Safranbolu'nun folklorik ve sanatsal yönünü ortaya çıkarmakta ve konu zenginliğini barındırması yönüyle de kentin önemini bir kat daha artırmaktadır. Aşk-sevda konulu türkülerin yörede sıklıkla işlendiği sonucuna varılmıştır. Sanat icracılarının ise aktif biçimde sanatlarını kentte icra ettikleri görülmüştür.

Kaynakça

Ulukavak, K. (2017). *Bir Safranbolulunun Penceresinden Safranbolu*. 2. Basım, Karabük: Özer Matbaa

Şenel, S. (1994). *Eski Safranbolu Hayatı*. İstanbul: Canyiğit Grafik.

Özbek, M. (1975). *Folklor ve Türkülerimiz*. İstanbul: Ötüken Yayınevi

Vural, T. (2013). Konya Türkülerindeki Konular. *The Journal of Academic Social Science Studies*

Yöre, S. (2012). Kırşehir Yöresi Halk Müziği Kültürünün Kodları ve Temsiliyeti. *Uluslararası İnsan Bilimleri*

Dergisi

EKLER- FOTOĞRAFLAR

Soldan Sağa: Mustafa İnanç Liman- Tespit Edilemeyen Kişi- Özlem Özdemir-Ezgi Sertel -Mecit Işık- Erbil Ünal)

Soldan Sağa : (Sadık Hüner- Erbil nal- Mecit Işık- Mustafa İnanç Liman–Salih Kayabaşı)

SAFRANBOLU EVLERİ'NDEKİ AHŞAP SÜSLEMELER VE EŞARP'A YANSIMASI

Arş. Gör. Ebru ÇATALKAYA GÖK¹

Özet

Bir milletin kültür, sanat anlayışını ve tarzını gösteren unsurların en başında süsleme sanatları yer almaktadır. Türk süsleme sanatları da en olgun ve seçkin örneklerini Osmanlı döneminde vermiştir. Çini, ahşap, taş, kumaş, minyatür, hat, tezhip, hâli, cam, maden ve bir çok sanat alanında eşsiz süslemeler görmek mümkündür. Geleneksel evleri ile bilinen Safranbolu ahşap yapı kültürünü sivil mimariye taşımış güzel örnekler barındırmaktadır. Evlerin iç süslemelerinden, dış süslemelerine kadar eşsiz güzel motifler ahşap sanatı ile bezenmiştir.

Bu çalışmanın amacı Safranbolu evlerinin ahşap tavanlarında yer alan süslemelerden yola çıkarak kültür tabanlı eşarp tasarım koleksiyonu oluşturmaktır. Kaymakamlar evinin ahşap tavanında taklit künde-kâri ile kullanılan motiflerin genel karakterlerini bozmadan altı adet özgün tasarım yapılmıştır. Bunun gibi farklı tasarımların turizme kazandırılarak yerel kalkınmaya katkıda bulunabileceği düşünülmektedir. Safranbolu'nun kentsel kimliği ile kültür turizmi içerisinde önemli bir yere sahip olduğu göze alındığında, turistik eşya olarak bunun gibi yeni tasarımlar piyasaya sürülmelidir.

Anahtar Kelimeler: Türk Süsleme Sanatı, Ahşap Süsleme, Yazma kumaş, Eşarp, Turizm

Wooden Ornaments In Safranbolu Houses and Its Reflection to Scarf

Abstract

One of the elements that show the culture and art understanding and style of a nation is decorative arts. Turkish decorative arts gave the most unique and distinguished examples in the Ottoman period. Tile, wood, stone, fabric, miniature, calligraphy, illumination, carpet, glass, metal and many art fields can be seen in unique decorations. Safranbolu, known for its traditional houses, contains beautiful examples that have carried the wooden building culture to the civil architecture. From the interior decorations of the houses to the exterior decorations, unique beautiful motifs are adorned with wood art.

The aim of this study is to create a culture based scarf design collection based on the decorations on the wooden ceilings of Safranbolu houses. The aim of this study is to create a culture based scarf design collection based on the decorations on the wooden ceilings of Safranbolu houses. Six designs were made on the wooden ceiling of the Kaymakamlar house without disturbing the general characteristics of the motifs used with imitation kundekari technique. It is thought that such different designs can contribute to local development by providing tourism. Considering that Safranbolu has an important place in the cultural tourism with its urban identity, new designs like this should be introduced as a touristic item.

Keywords: Turkish Decorative Art, Wooden Ornament, Writing Fabric, Scarf, Tourism

GİRİŞ

Tarihin en eski dönemlerinden bu yana insanlar çevresindeki doğal dünyadan ilham alarak, çevresini süsleme gereği duymuştur. İşlevsel biçimde yaratılan ürünler yıllar içerisinde değişikliklere uğrasa da asıl kimliğini kaybetmemiştir (Sürür, 1982:9). Türk dil kurumuna göre “ sanat eserlerinin yüzeyini süslemek için kullanılan motif, oyma vb.” anlamlara gelen süsleme olgusunun temelinde, güçlü inançlar ile yaşam, savaş,

¹ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları, catalkayaebru@gmail.com

korunma ve ölüm gibi kavramların olduğu bilinmektedir. Süslemeler; ekonomik alt yapı, töre, adet, dini inanışlar, gelenek ve göreneklere göre harmanlanarak ait oldukları topluma özgün bir değer katmaktadırlar. Süsleme sanatları ilk zamanlar benzer olgular etrafında gelişim gösterse de zaman içerisinde insanların toplumsallaşma süreci ile birlikte her toplumda farklılık göstermiştir (Alp, 2009:22). Süsleme sanatının uygulandığı dönemler ve Türk kültürü içerisinde en önemli özelliği ise motifsel zenginliğidir (Akpınarlı, 2012:184).

İslamiyet'in kabulünden sonra geometrik ve stilize bitkisel motiflere ağırlık veren Türk süsleme sanatları; mimarlık, seramik, taş oymacılığı, cam işleri, deri işleri, kitap, metal ve tekstil gibi bir çok sanat dalında farklı tekniklerle kullanılmıştır. Anadolu'nun hemen her yöresinde kendine özgü teknik ile yapılan ahşap sanatı da, motiflerin işlendiği sanat alanlarından birisidir. Bir çok alanın süslenmesinde kullanılan bu sanat dalı genel olarak, künde-kârî, taklit künde-kârî, oyma, aplike, kalem işi, eğmeçli ahşap işi gibi teknikler uygulanmaktadır.

Geleneksel Türk evi ahşap tavanların da uygulanan motifler süsleme unsuru olarak kullanıldıkları gibi, oda planını tamamlama özelliği ile de kullanılmaktadırlar. Geleneksel Türk evleri ile bilinen "Erzurum, Kütahya, Afyonkarahisar, Bursa, Uşak, Trabzon, Safranbolu, Rize, Çorum, Amasya, Avanos, Mersin, Konya ve Sivas vb." (Yıldırım, 2006:333) illerde ahşap tavan süsleme teknikleri ve motifleri uygulanmıştır. Tarihi Türk kent kültürü dokusuyla günümüze kadar yaşamaya devam eden Safranbolu; geleneksel Türk evleri açısından önemli bir yerleşim bölgesidir. Karabük ilinin turistik bir ilçesi olan bu bölgede, XVIII. yüzyıldan bu yana ayakta kalan tarihi ahşap evlerin korunması sağlanmıştır. Bu özelliği ile hem mimari hem de el sanatları alanında önemli bir örnek oluşturmaktadır.

Safranbolu evlerinde; abdestlikler, abdestlik tezgâhı, sabun tuzakları, dolaplar, tavan kaplamaları, sedirler, oyma nişler, kapılar, pencereler, merdivenler, ocaklar ve kuşaklar gibi alanlarda yapı elemanı olarak ahşap kullanılmıştır (Özköse, 2001:44). Anadolu'daki Türk evlerinde tavan önce yapıya bağlı bir nitelik olarak gelişmiş ve daha sonrasında ise süsleme unsuruyla birlikte yapısal bütünlüğün sağlanması yönünde biçimlendirilmiştir (Küçükerman, 1995:123). Safranbolu evlerinin tavan süslemeleri, ahşap sanatının somut örneklerini oluşturmaktadır. Süslemelerde kullanılan motifler bölgenin kimliğini oluşturması bakımından, farklı sanat dalları ile birlikte kullanılarak taşınabilir somut örnekler oluşturabileceği düşünülmektedir.

Bu çalışmanın amacı Safranbolu evlerinin ahşap tavanlarında yer alan süslemelerden yola çıkarak kültür tabanlı eşarp tasarım koleksiyonu oluşturmaktır. Kaymakamlar evinin ahşap tavanında taklit künde-kârî tekniği ile kullanılan motiflerin genel karakterlerini bozmadan 6 adet özgün tasarım yapılmıştır. Araştırmada tarama yöntemi uygulanmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde Safranbolu evlerinde kullanılan ahşap süslemeler hakkında bilgiye yer verilmiştir. İkinci bölümünde ise süslemelerde kullanılan bu motiflerin yazmacılık sanatı ile boyut bulabilmesi için tasarım önerileri sunulmuştur. Sonuç kısmında ise Safranbolu evlerinin ahşap tavanlarında kullanılan motiflerin diğer bölgeler ile karşılaştırmalı değerlendirilmesi yapılmıştır. Çalışmanın evrenini Safranbolu evlerinin ahşap süslemeleri, örneklemelerini ise Safranbolu evlerinde künde-kârî ve taklit künde-kârî teknikleri ile yapılan ahşap süslemeler oluşturmaktadır.

Safranbolu Evlerindeki Ahşap Süslemeler

Selçuklu döneminden gelişerek günümüze kadar gelmiş olan ahşap sanatı, cami ve mescitlere ait minber, rahleler, korkuluklar, pencere-kapı kanatları, sütun başlıklar, kirişler, konsollarda ve geleneksel Türk evlerinin mimari yapısında bir çok eser vermiştir. Ahşap sanatı ceviz, elma, armut, sedir, abanoz ve gül ağacından çeşitli tekniklerle uygulanmıştır (Öney,1992:137). Geleneksel Türk evlerinde en çok özenilen ve süslenen tavanlar, ahşap kirişleme üzerine tahta kaplanarak yapılmaktadır (Bozkurt, 2013:49). Tavan süslemeleri çağın estetik anlayışına, odanın ev içerisindeki konumuna, ev sahibinin ekonomik durumuna, ustanın becerisine, evin bulunduğu bölgede gelişen el sanatlarına vb. etkilerle şekillendiği düşünülmektedir (Yıldırım, 2006:335).

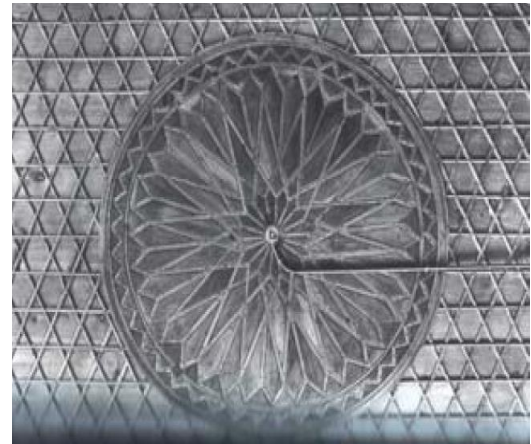
Geleneksel Türk evlerinin tavanlarındaki süslemelerde genellikle hâli modelleri ve Kur'an kapaklarındaki motifler yer almaktadır (Tomsu, 1950:40-66). Bu süslemeler kenarlarda kenarsuyu, orta da ise göbek denilen süs elemanları ile zenginleştirilmiştir (Hacıbaloğlu, 1989: 62-64). Safranbolu evlerindeki ahşap tavanlarında ise aşırı bir bezeme anlayışı bulunmamaktadır. Genellikle bezemeler farklı malzemenin doku ve boyası üzerinde değişiklikler yapılarak oluşturulmuştur (Günay, 1999:318).

Ahşap malzeme, geometrik bezemelerin uygulanabilmesi için en uygun malzemelerin başında gelmektedir (Demiriz, 2004: 11). Safranbolu ahşap tavan süslemelerinde iki teknik uygulanmaktadır. Bunlardan birincisi çok zahmetli işçilik gerektiren "kündekâri", ikincisi ise "taklit kündekâri" ya da "çıtakari"dir. Süslemenin üçgen, beşgen, altıgen, sekizgen, baklava, kare, yıldız gibi geometrik şekilli küçük ölçülü parçaların birbirine geçmeli olarak birleştirilmesiyle yapıldığı tekniğe "kündekâri", bu parçaları birbirine tutturmak için geçme yerine çivi ya da tutkal kullanılmış ise de "taklit kündekâri" denilmektedir. (Öney,1992:137)

Kündekâri'nin yapımı oldukça zor olduğu için daha çok dini yapıların kapı ve pencere kanatlarında, mihrap ve minberlerinde, geleneksel Türk evlerinde ise baş odalarda tercih edilmiştir. Buna en güzel örneklerden birisi de Safranbolu Emir Hocaşade Ahmet Bey Bağ Evinin ahşap tavanıdır (Yıldırım, 2006:336). Tavanın orta kısmında taklit kündekâri, kenar bordürlerinde ise kündekâri tekniği görölmektedir (Resim 1).

Resim 1: Emirhocazâde Ahmet Bey Evi, kündekâri tavan örneği (Yıldırım, 2006:337).

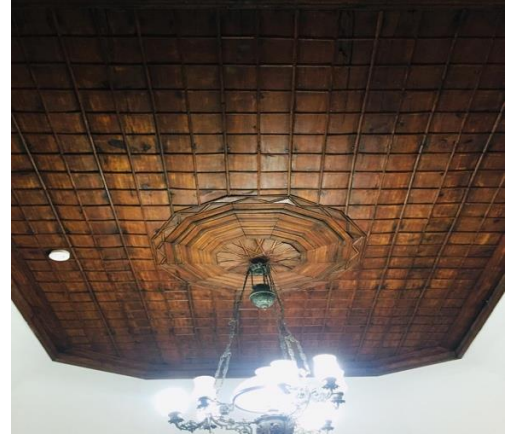
Resim 2: Gökçüoğlu Bağ Evi, taklit kündekâri tavan örneği (Yıldırım, 2006:336).

Kündekârî'ye göre daha kolay olan taklit kündekârî Safranbolu evlerinin ahşap tavanlarında yoğun olarak kullanılmıştır. Süsleme şekillerin de baklava dilimi, kare, dikdörtgen, çarkıfelek, bal peteği, üçgen, beş kollu yıldız, çok kollu yıldız, çokgenler, geometrik geçmeler, düz çıtalar, zigzaglı su yolları, kıvrımlı geometrik şekiller uygulanmıştır. Taklit kündekârî süsleme tekniği ise “1894 yılına tarihlenen Gökçüoğlu Bağ evi” (Resim 2) (Yıldırım, 2006:336) önemli bir örnektir. Odanın göbeğinde 18 kollu yıldız motifi işlenmiştir.

Safranbolu evlerinin tavan süsleme kompozisyonları genellikle kare form üzerine bezenmiştir. Bunun dışında çokgen, dikdörtgen formunda biçimlendirilmiş örnekleri de görülmektedir (Resim 3). Dörtte bir kompozisyon şeması üzerine kurulan süsleme kompozisyon özellikleri ile geleneksel Türk yazma sanatını da anımsatmaktadır. Yıldız, çokgen ve çok kollu yıldız motifleri genellikle tavanın ortasında göbek olarak kullanılmıştır (Resim 4). Bazen de eğmeçli göbekten dağılan ışınsal kollar tavanı süslemiştir. Bunun dışında bal peteği, kare, dikdörtgen gibi geometrik şekillerin ulama şeklinde kullanıldığı örnekler dikkat çekicidir (Resim 5-6). Zigzag şekilleri ve geçmeler ise, hâllardaki bordürler gibi tavan kenarlarında uygulanmıştır.

Resim 3: Mümtazlar evi, sekizgen formunda taklit kündekârî tavan örneği (İşler, 2010:143).

Resim 4: Kaymakamlar Evi, taklit kündekârî tavan örneği (Gök, 2019).

Resim 5: Kaymakamlar Evi, taklit kündekârî tavan örneği (Gök, 2019).

Resim 6: Kaymakamlar Evi, taklit kündekârî tavan örneği (Gök, 2019).

Eşarp Tasarımları

Pamuklu, keten veya nadiren ipekli kumaşlar üzerine, elle resmedilerek yada tahta kalıplarla basılarak, yahut her ikisi birden kullanılarak yapılan kumaş süsleme sanatına ‘yazmacılık’, bu sanat ile uğraşan kişiye ise “yazmacı” denilmektedir (Ergür, 2002: 298). Yazmalar; yorgan yüzü, yastık yüzü, başörtüsü, bohça, seccade, mendil, yemeni, peşkir, sofrası altı, çember, yağmak, önlük ve yağlık gibi kumaşları süsleyerek geleneksel alanlarda kullanılmıştır (Önder, 1998:266). Kalemîşi, kalıp-kalem, ve kalıp teknikleri ile yapılan yazmacılık sanatında genellikle çiçek, yaprak, meyve gibi bitkisel motifler ile kuş, balık gibi hayvansal motifler geometrik biçimlerde kullanılmaktadır (Kaya, 1988:70-75). Anadolu yazmacılık sanatı için Tokat, Kastamonu, Elazığ, Malatya, Ankara, Bartın, İstanbul, Gaziantep ve Hatay’ın önemli merkezler olduğu bilinmektedir.

Safranbolu evlerinin ahşap tavanları genellikle kare form üzerinde bezenerek süslenmiştir. Bu özelliği ile Türk yazma sanatını anımsattığından çalışmada tavan süslemelerinin eşarp üzerine yansımaları konu olarak alınmıştır. Geometrik motifler; üçgen, kare, dikdörtgen, daire, çokgen gibi birçok geometrik şeklin birleşmesi ile anlam olarak evrenin sonsuzluğunu temsil etmektedir. Türk süsleme sanatının birçok dalında kullanılan geometrik bezemeler, ahşap malzemede birleştirme aracı gerektirmemesinden dolayı çok tercih edilmiştir. Bu nedenle tavan ahşap süslemelerinde en önemli unsur olan geometrik bezemeler bilgisayar ortamına aktarılarak photoshop ve illüstratör programları ile yeniden yorumlanmıştır.

Kaymakamlar evinin ahşap tavanında taklit künde-kâri süsleme tekniği ile uygulanmış geometrik bezemeler ve genelde tavan göbeği olarak kullanılan çok kollu yıldız motiflerinden yola çıkılmıştır. Geometrik süsleme düzenlerini oluşturan öğelerden biri olan yıldız motifi, ahşap süsleme tavanlarda tavanın merkez noktasını oluşturmaktadır. Bu nedenle tasarım 1-2-3’de 26 kollu yıldız motifine yer verilmiştir. Yatay, dikey ve çapraz eksenlere çizgilerin farklı veya eşit aralıklarla sıralanması ile zengin kompozisyonlar elde edilmektedir. Bu nedenle de tasarım 4-5-6’da dikey ve yatay eksenlerde eşit aralıklar ile yerleştirilmiş çizgilerin oluşturduğu geometrik bezemelere yer verilmiştir.

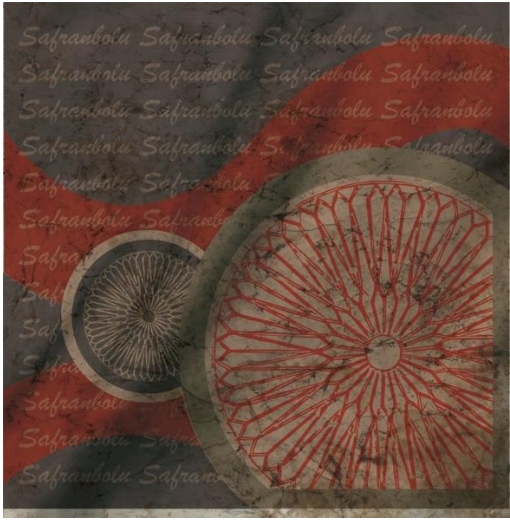
Geometrik motiflerin kendi sınırları içinde bitmiş ve bütünleşmiş şekilde kullanımıyla kapalı geometrik düzenleme, çizgilerin sonsuza dek sürecek biçimde kullanımıyla da açık geometrik düzenleme oluşmaktadır. İlk beş tasarımda bu prensipten yola çıkılarak geometrik motifler açık geometrik düzenleme ile sistemli bir şekilde yerleştirilmiştir. Son tasarımda ise kapalı geometrik düzenleme uygulanmıştır. Tasarım 1’de 26 kollu yıldız motifi temel tasarım ilkelerinden ritim ile büyüklü küçüklü tekrarlanmıştır. Zeminde haki degrade olarak, motifte açık ve koyu krem renkler uygulanmıştır. Tasarım 2’de çok kollu yıldız motifinin tavanlarda göbek formunda kullanılma özelliğinden yola çıkarak merkezde büyük bir formda yer verilmiştir. Tasarım, arka fonda Safranbolu yazıları ile harmanlanmıştır. Tasarım 3’de yıldız motifi iki boyutlu kullanılarak hareket ilkesi ile oluşturulmuş zemin üzerinde renkler ile dengelenmiştir. Tasarım 4 ve 5’de tavanlarda taklit künde-kâri tekniği ile uygulanan geometrik bezemeler, oluşturulan geometrik kompozisyon şemaları içerisine farklı renkler hâlinde yerleştirilmiştir. Tasarım 6’da Kaymakamlar evindeki bir odanın tavan süslemesinin karakteristik özelliği aslına uygun şekilde çizilmiş ve renklendirilmiştir. Altı tasarımda da batık etkisi vermek için eskitme dokusu uygulanmıştır.

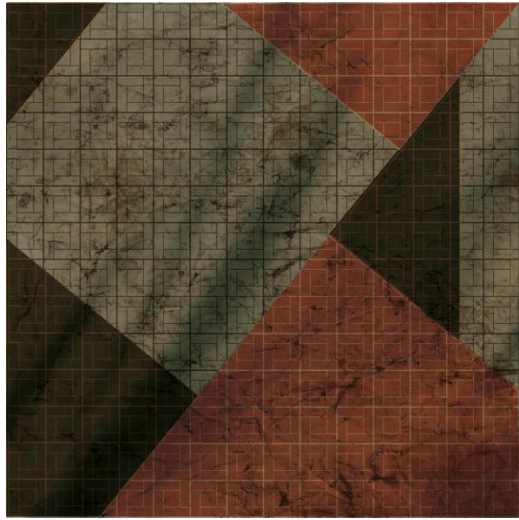
Resim 7: Tasarım 1 (Gök, 2019).

Resim 8: Tasarım 2 (Gök, 2019).

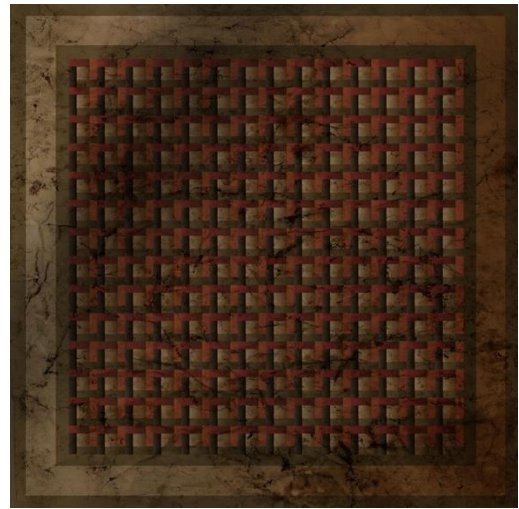
Resim 9: Tasarım 3 (Gök, 2019).

Resim 10: Tasarım 4 (Gök, 2019).

Resim 11: Tasarım 5 (Gök, 2019).

Resim 12: Tasarım 6 (Gök, 2019).

SONUÇ

Safranbolu geleneksel Türk evlerinin tarihi yapısını koruyan nadir kentlerden birisidir. Geleneksel Türk evlerinin en önemli unsuru olan ahşap, bir evin mimari yapısı dışında süsleme elemanı olarak da çeşitli alanlarda uygulanmıştır. Ahşap tavanlar ise zamanla işlevsel özelliğinden ziyade süsleme öğesi olarak önem kazanmışlardır. Bölgelere göre farklı süsleme özellikleri gösteren ahşap tavanlar, Safranbolu’da çoğunlukla geometrik motifler ile zarif şekilde bezenmiştir. Kompozisyon özelliği olarak süslemelerde, birim rapor ve dörtte bir rapor hakimdir. Çokgenler ve çok kollu yıldızlar genellikle tavanın ortasında göbek olarak kullanılmıştır. Bazen bu yıldız ve çokgenlerin dörtte biri köşelerde kullanılarak çeşitlemeler yapılmıştır.

Ülkü ve Tanyol’un (2004:107-128) “Bazı örnekleriyle Mersin evlerinde ahşap tavanlar” çalışmasında Mersin evlerinin tavanlarında kullanılan motifler çeşitli biçimde uygulanmıştır. Geometrik bezemeler yanında kullanılan bitkisel bezemeler Safranbolu ahşap tavan süslemelerinden farklılık göstermektedir. Göbekli ve göbeksiz kompozisyon özellikleri ile ise benzerlik görülmektedir. Aras ve diğerlerinin (2005:81-86) “Kütahya Merkez ve Emet İlçesi Geleneksel Türk Evi Tavanları” çalışmasında görülen köşe kenar bezemeleri, geometrik bezemeler ve zigzag su yolları Safranbolu ahşap tavan süslemeleri ile benzerlik göstermekle birlikte bölgenin el işçiliği olan çini sanatının tavan süslemelerinde ahşap ile birlikte uygulandığı farklı örnekler de görülmektedir. Çal’ın (2008:157-177) “Kastamonu Evlerinde Süsleme” çalışmasında Kastamonu geleneksel evlerinin tavanlarında da çok kollu yıldızların göbekte künde kari veya taklit künde kari teknikleri ile birlikte uygulandığı görülmektedir. Genel olarak tavanlara uygulanan teknik ve süslemeler benzerlikler veya farklılıklar içerse de her zaman için estetik kaygı ön plandadır. Ahşap sanatı ile kent dokusunu yansıtması açısından önemli bir yere sahip olan geleneksel Safranbolu evleri, yapıldığı yüzyıllardaki barok ve rokoko üslubu etkisi altında kalmamış, klasik çağın üslubunu sürdürmeyi devam etmiştir. Bu özelliği ile diğer bölgelerdeki geleneksel Türk evlerinden ayrılmaktadır.

Süsleme sanatları her bir sanat dalında farklı tekniklerle yorumlanarak uygulanabilmeleri açısından çok yönlüdür. Safranbolu geleneksel evleri, kare ahşap tavan formuna sahip olması ve bu form üzerine uygulanan kompozisyon özellikleri ile yazma sanatını çağrıştırmaktadır. Bu yönü ile tavanlarda yer alan bezmelerin yeniden yorumlanarak yazma sanatına aktarılması, geçmişi gelece taşımada önemli bir bağ oluşturmaktadır. Safranbolu’nun kentsel kimliği ile kültür turizmi içerisinde önemli bir yere sahip olduğu da göze alındığında, geleneksel Türk evlerinin kimliğini yansıtan ahşap motifleri tekstil ürünü olarak yeni tasarımlar ile piyasaya sürülmesi düşünülmelidir. Bu amaçla Safranbolu ahşap ev süslemelerinin kimliğini yansıtan 6 adet özgün eşarp tasarlanmıştır. Bilinen geleneksel kültür ürününü farklı bir alana uygulayarak, iki kültürel değer birleşiminden bir senteze ulaşılmıştır.

Safranbolu ahşap süslemeleri yerel öz ve biçimleriyle farklı yüzeylerde yeni istekleri karşılayacak biçimde üreticinin hizmetine sunulmalıdır. Böylelikle hem bölgenin yerel özellikleri korunabilir, hem de pazarlarda yeni üretim alanları sağlanabilir. Aynı zamanda bölgeye ait taşınmaz kültür varlıklarının toplum birikimleri, kültür farklılıkları göz önünde bulundurularak derinlemesine incelenmelidir. Bu türde kültürel yaklaşımlar ile turizm sektörüne katkıda bulunulabileceği gibi, el sanatlarının tanıtılması ve kuşaktan kuşağa aktarılması da sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Akpınarlı, H. Feriha ve Balkanal, Zeynep. (2012). 16-18. Yüzyıllarda İstanbul'da Üretilen Kumaşlarda Bitkisel Bezemelerin İncelenmesi. *Motif Akademi Hâlkbilimi Dergisi, Balkan Özel Sayısı I*, 179-209.
- Alp, K. Özlem. (2009). *Orta Asya'dan Anadolu'ya Kültürel Sembollere Giriş*. Ankara: Eflatun Yayınevi.
- Aras, Rahmi, Budakçı, Mehmet, Erbüyür, Murat.(2005). "Kütahya Merkez ve Emet İlçesi Geleneksel Türk Evi Tavanları". *Politeknik Dergisi, I(8)*. 81-86.
- Bozkurt, S. Gülçin. (2013). "19.yy da Osmanlı Konut Mimarisinde İç Mekân Kurgusunun Safranbolu Evleri Örneğinde İrdelenmesi". *Journal of the Faculty of Forestry, Istanbul University. 62(2)*, 37-70.
- Çal, Özlem, Ataoğuz. (2008). "Kastamonu Evlerinde Süsleme". *Üsküdar'a kadar Kastamonu*. İstanbul: YKY yayınları.
- Demiriz, Yıldız. (2004). *İslam Sanatlarında Geometrik Süsleme*. İstanbul: Yorum Sanat.
- Ergür, Atilla. (2002). *Tekstil Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Gök, Çatalkaya Ebru. (2019). Kişisel fotoğraf arşivi.
- Günay, Reha. (1999). *Türk Ev Geleneği ve Safranbolu Evleri*. İstanbul: Yem Yayınları.
- Hacıbaloğlu, Muhammed. (1989). *Geleneksel Türk Evi ve Çağımıza Ulaşamamasının Nedenleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Yayınları.
- İşler, Erhan. (2010). *Kastamonu Merkez, Daday ve Safranbolu Geleneksel Türk Evi Tavanları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Kaya, Reyhan. (1988). *Türk Yazmacılık Sanatı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Küçükerman, Önder ve Güner, Şemsi.(1995). *Anadolu Mirasında Türk Evleri*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Önder, Mehmet. (1998). *Antika ve Eski Eserler Kılavuzu*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Öney, Gönül. (1992). *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özköse, Aysun. (2001). *Anadolu'nun Ahşap Evleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Pamuk, Fatma. (2010). Safranbolu Evlerinde Ahşap ve Metal Süslemeler. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Sürür, Ayten. (1982). Süsleme (Ornament). *II. Ulusal El Sanatları Sempozyumu El Sanatları Üzerine Yazılar Kitapçığı*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi. Atatürk Kültür Merkezi, 7-13.
- Tomsu, Leman. (1950). Bursa Evleri. İstanbul: İstanbul Matbası.
- Ülkü, Candan ve Tanyol, Tülay. (2004). Bazı Örnekleriyle Mersin Evlerinde Ahşap Tavanlar. *Sanat Tarihi Dergisi, I(XIII)*, 107-128.
- Yıldırım, Kemal ve Hidâyetöğlü, M. Lütfi. (2006). Geleneksel Türk Evi Ahşap Tavan Süsleme Özelliklerinin ve Yapım Tekniklerinin Çeşitliliği Üzerine Bir İnceleme. *9th International Symposium of Traditional Arts 16-18.11.2006*, 332-341.

TEMETTUAT DEFTERİNE GÖRE SAFRANBOLU KARIT KÖYÜNÜN SOSYO- EKONOMİK YAPISI

Ebru SEZGİN*

Özet

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıldan sonra ekonomi alanında köklü değişimler yaşanmıştır. Bu değişimlerde Tanzimat Dönemi'nin etkisi çok büyüktür. Tanzimat dönemi ile başlayan yenileşme süreci her alanda hissedilmeye başlanmıştır. Özellikle ekonomi alanında yaşanan yeniliklerden en önemlisi vergi alanında yapılan değişikliklerdir. 19. yüzyıl ortalarına kadar kayıt altında tutulmayan vergiler bu tarihten itibaren "Temettuat" adı verilen defterlerde kayıt altına alınmaya başlanmıştır. Temettuat defterleri günümüzde gelir – gider defterleri olarak tanımlanmıştır. Temettuat defterlerinde bölgenin ekonomik faaliyetleri, bölge halkının kullandığı lakaplar, mal varlıkları ve meslekleri hakkında bilgiler yer almıştır. Temettuat defterleri dönemin sosyo-ekonomik hayatı, nüfusu ve tarımsal hayatı değerlendirmemiz açısından bize kapsamlı bilgiler sunmuştur. Bu çalışmada ise Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan 29 Aralık 1845 tarihli ve ML.VRD.TMT 4549 kodlu Safranbolu'nun Karit Karyesi'ne ait Temettuat Defteri incelenmiştir. Bu incelemeler sonucunda Karit Karyesi'nde 55 adet hane tespit edilmiştir. Bu hanelerin mülkiyetleri, ödemesi gereken vergi miktarları ve hane sahipleri hakkında bilgi edinilerek gerekli değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Safranbolu, Karit, Temettuat.

According to Temettuat Socio – Economic Structure of Safranbolu Karit Village

Abstract

Radical changes took place in the field of economy after the 19th century in the Ottoman Empire. The effect of the Tanzimat era is very large in these changes. The reform process that started with the Tanzimat era began to be felt in all areas. Especially the most important innovations in the field of economy are the changes made in the tax field. Taxes, which were not recorded until mid 19th century, started to be recorded in the so called Temettuat. Temettuat are defined as income and expense book today. Information on the economic activities of the region, nick names used by the people of the region, assets and professions are included in the Temettuat. The Temettuat, provided us with comprehensive information about our socio - economic life, population and agricultural life. In the study, the Prime Ministry of the Ottoman Archives dated December 29, 1845 and ML. VRD. TMT. with code 4549. The Temettuat belonging to Karit village of Safranbolu was examined. As a result of these investigations 55 households were identified in Karit village. The necessary assessments were made by obtaining information about the ownership of these household, the amount of tax to be paid and the household owners.

Keyword: Safranbolu, Karit, Temettuat.

Giriş

Çalışmanın amacı Safranbolu Sosyal Tarih Araştırmaları'na katkı sağlamaktır. Bu çalışmada bölgenin gelir – gider durumu, hane sayısı, tahmini nüfus miktarı, mal durumları, yetiştirilen zirai ürünler, bölgede mevcut hayvan türleri ve sayıları, meslekler, lakaplar, hane reisleri hakkında bilgiler yer almaktadır. Bölgenin demografik yapısı ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi katalogları incelenerek ML. VRD. TMT 4549 numaralı Safranbolu'nun Karit Karyesi'ne ait Temettuat Defteri tespit edilmiştir. Bulunan bu defter günümüz Türkçesine çevrilerek gerekli değerlendirmeler yapılmıştır. Literatür taramasının ardından elde edilen bulgular bu çalışmada kullanılmıştır.

*Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi.

Sultan Abdülmecid döneminde, Mustafa Reşid Paşa tarafından hazırlanarak 3 Kasım 1839'da ilân edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi başlamıştır (Akyıldız, 2011: 1). Tanzimat Dönemi Osmanlı Devleti'nde girişilen yenilik hareketlerinin en hız kazandığı dönemdir. Bu dönemde neredeyse tüm kurumlarda ıslahat çalışmaları yapılmıştır (Akgündüz, 2016: 3). Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile mülki ve iktisadi alanlarda yeni yapılanmalara gitmiştir (Ahbab, 2015: 4). Tanzimat Fermanı'nda vergilerin düzenli bir şekilde toplanmasının öneminden şu şekilde bahsedilmiştir:

“Bir devletin toprak bütünlüğünün korunması için asker ve daha başka gereçler için gider yapmak gereklidir. Bu ise akçe ile olur. Akçeye gelince, tebaanın vergisiyle sağlandığı için, verginin düzenli bir şekilde konulması çok önemlidir.” (Karal, 2007, s.175)

Tanzimat'ın ilanı ile birlikte farklı isimlerle anılan örfî vergilerin tümünün tek bir vergi altında birleştirilmesi kararı alınmıştır. Yeni vergi sisteminin oluşturulması, beraberinde vergi kaynaklarının yeniden tespit edilmesini mecburi kılmıştır. Bu uygulamayla, vergi dağılımındaki adaletsizliğin giderilmesi, devlet gelirlerinin kontrol altında tutulması, vergi mükelleflerin tespit edilmesi ve devlet gelirlerinin artırılması amaçlanmıştır. Neticede; 1840 yılında yapılan düzenlemeyle biri nüfus, diğeri de temettuat olmak üzere iki ayrı yazım planlanmış ve uygulanmıştır. “Emlak, Arazi, Hayvanat ve Temettuat” sayımları olarak adlandırılan bu tahrirler sonucu yirmi bine yakın defter serisi oluşturulmuştur (Yükçü, Fidancı, Soysal, 2014: 171-172). “Temettu Vergisi” ise 1859 tarihinde (Eldem, 1994: 178) esnaf ve tüccarın yıllık kazanç miktarlarının tahmin ve takdir edilmesi ile hesaplanarak %3 oranında alınan vergidir (Menekşe, 2015: 384). Toplanan bu vergi herkesin kazancına uygun olarak hesaplanmıştır (Çadırcı, 2013: 343).

Temettuat, “kâr etmek” mânâsını taşıyan temettu kökünden gelmektedir. Temettuat kelimesinin tam mânâsı ise kârlar, kazançlardır (Develioğlu, 2013: 1251). Temettuat defterleri, bölgede yaşayan insanların meslek durumları, yıllık kazançları, lakapları, hane reisleri, yetiştirilen ziraî ürünler, gayrimenkuller, sahip oldukları hayvanlar, bazı defter kayıtlarında kişilerin fiziksel özellikleri ve bölgenin demografik yapısı hakkında bilgiler içermektedir (Metin, 2017: 410).

İlk Temettuat sayımı Tanzimat Fermanı'nın hemen ardından yapılmıştır. Fakat bu sayım sonuçlandırılmamıştır. Daha sonra 1845 tarihinde yeniden sayım kararı alınmış ve tüm devleti içine alan büyük temettuat sayımı yapılmıştır (Kütükoğlu, 2018: 314). Fakat Osmanlı Arşivi'nde Osmanlı Eyaletleri'nin hepsine ait Temettuat Defterleri bulunmamaktadır. Bunun en temel sebebi ise Tanzimat'ın getirmiş olduğu yeni mali düzenlemelerin öncelikle Anadolu ve Rumeli'deki bazı eyaletlerde uygulanmaya başlamış olmasıdır. Tanzimat'ın ilk uygulanmaya başladığı eyaletler ise Selanik, Vidin, Silistre, Rumeli, Edirne, Ankara, Biga, Konya, Aydın, Sivas ve Hüdevandigâr eyaletleridir (Arslan, 2002: 60).

1845 yılında kurulan İmar Meclisleri Temettuat tahririnde önemli rol oynamıştır. Bu meclisler Temettuat kayıtları oluşturulurken teftiş görevi görmüş ve görevlerini yaklaşık olarak 1 yıl sürdürmüşlerdir. Anadolu ve Rumeli'de beşer adet olmak üzere toplamda 10 tane İmar Meclisi oluşturulmuştur. Meclis görevlileri askeriye, mülkiye ve ilmiye sınıflarından üç kişi ile birer kâtipten oluşmaktadır. İmar Meclisi görevlileri gerek görev aldıkları kazalara giderek gerekse görev aldıkları kazaların ileri gelenlerini merkeze çağırarak raporlar hazırlamışlardır. Hâlık talepleri doğrultusunda oluşturdukları raporları Meclis-i Vâlâ'ya

sunmuşlardır (Bilirli, 2019: 79). İmar Meclisi memurlarına verilen tâlimatnamelerde görevleri hakkında bilgiler verilmiştir. Bu tâlimatnamelere göre İmar Meclisi memurlarının Temettuat tahririne eşlik etmeleri, süreci hızlandırmaları ve tahririn takibinin yapılarak işin aksamasını önlemeleri görevleri arasında yer almıştır. Dolayısıyla bu memurlar Temettuat Defterleri'nin hazırlanmasında etkin bir rol oynamışlardır (Bilirli, 2018: 2140).

Safranbolu Tarihi

Safranbolu, kökleri kadim zamana kadar uzanan çeşitli medeniyetlerin hüküm sürdüğü bir bölgede bulunmaktadır. M.Ö. 3000 yıllarından itibaren bölgede toplu yerleşimlerin olduğu tahmin edilmektedir. Yapılan araştırmalara göre bölgede bilinen en eski uygarlık Gagasların uygarlığıdır. Bu bölge ise eski çağlarda burada yaşayan Paplagonlar adlı bir ulustan dolayı "Paplagonya" adı ile anılmaktadır. (<http://www.safranbolurizmdanismaburosu.gov.tr/TR-158335/tarih-icinde-safranbolu.html> Erişim Tarihi 07.09.2019).

Daha sonra ise Hititler, Dorlar, Paplagonlar, Kimerler, Lidyalılar, Persler, Kapadokyalılar, Elenler, Pontlar, Galatyahlılar, Bitinyalılar, Romalılar, Selçuklular ve Osmanlılar bu bölgede hâkimiyet kurmuşlardır (Gürbüz, 2002: 32).

Safranbolu 1354 yılında Orhan Bey'in oğlu Rumeli Fatihi olarak adlandırılan Şehzade Süleyman Paşa tarafından Osmanlı Devleti'nin kontrolü altına girmiştir. Bazı kaynaklarda ise bu tarihlerde Safranbolu'nun Candaroğulları Beyliği'nin kontrolü altında olduğu yazılmaktadır. Hatta Gazi Süleyman Paşa Vakfı ve bu vakfa bağlı bulunan eserlerin Osmanlı Şehzadesi Süleyman Paşa'ya değil de Candaroğlu Beyi I. Süleyman Paşa'ya ait olduğu iddia edilmektedir. Safranbolu, Candaroğulları ile Osmanlı Devleti tarafından zaman zaman el değiştirmiştir. Bunun temel sebebi ise Safranbolu'nun iki bölge arasında sınır oluşturmasıdır. 1392 yılında Yıldırım Bayezid, Candaroğulları'nın merkezi olan Kastamonu'yu ele geçirmiştir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin eline geçen Safranbolu fetret devrinden sonra 1416 yılında Çelebi Mehmed'in Kastamonu'yu tekrar ele geçirmesiyle kesin olarak Osmanlı kontrolüne girmiştir (Taş, 1996: 199-200).

Geçmişten günümüze Safranbolu pek çok farklı isimle anılmıştır. Bu isimler, Dadybra (Dadibra), Zâlifre, Taraklıborlu, Zağfıranbolu'dur. Bu bölgede safran bitkisinin yaygın olarak yetiştirilmesinden dolayı kente "safran" bitkisinin o dönemde söyleniş şekli olan "zağfıran" ismi verilmiştir. 18. yüzyıl itibariyle kullanılmaya başlayan bu hitap şekli günümüzde "Safranbolu" şekline dönüşmüştür (Canbaz, 2018: 17).

Safranbolu kenti, Osmanlı-Türk sivil mimarisinin benzersiz güzelliklerini taşıyan evleriyle kendini tüm dünyaya tanıtmaktadır. Safranbolu'yu Türkiye'de ve dünyada öne çıkaran en önemli özellik, geleneksel Türk mimari tarzındaki Safranbolu Evleri'dir. Bu evler büyük bir kültürel birikimin, zenginliğin ve ustalığın üst düzeyde olduğunu göstermektedir. Evler; üç katlı ve 6-8 odalı büyük konak tipli olarak geniş hacimli inşa edilmiştir (Ceylan, Somuncu, 2016: 55). Taş duvarlar, sokak dokusu, evlerin ahşap ve kerpiç birleşimleriyle oluşturdukları renk kompozisyonunun bahçeden sokaklara uzanan yeşille bütünleşmesi, sokağa bakan büyük kapılı evler günümüzde hâla cazibe merkezi oluşturmaya devam etmektedir (Yurdakul, 2007: 10).

Safranbolu, 1927 yılında Zonguldak iline bağlanmıştır. Safranbolu'ya bağlı bulunan Ulus Bucağı 1945'de, Karabük ve Eflani Bucakları ise 1953'de Safranbolu'dan ayrılarak ilçe hâline getirilmiştir. 1937 yılında Türkiye'nin ilk ağır demir sanayinin Karabük'te kurulmasıyla Karabük hızlı bir gelişme göstermiş ve Karabük 1995 yılında Türkiye'nin 78. İli olmuş ve Safranbolu da Karabük'e bağlanmıştır. 1994 yılında Safranbolu UNESCO tarafından Dünya Mimari Miras Listesine alınmıştır (Özdemir, 2011: 138).

Karıt Köyünün Genel Durumu

Karıt Köyü Temettuat Defteri

Bolu eyaleti dâhilinde Viranşehir sancağı kazalarından Safranbolu'nun Karıt Köyü Temettuat Defteri üzerine yapılan bu çalışma 19. yüzyıl Osmanlı Taşra Teşkilatı'nı anlamamız ve değerlendirmemiz açısından önemlidir. Temettuat Defteri ile bölgenin gelir gider durumu, nüfusu, lakapları, hatta bazı Temettuat Defterlerinde şahısların fiziki özellikleri bile tespit edilebilmektedir. Ancak Karıt'a ait defterde kişilik özelliklerine dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Tüm bu bilgiler, Yerel Tarih çalışmalarında, Osmanlı Taşra Teşkilatı'nı ve sosyo-ekonomik yapıyı anlamamızda bize önemli bilgiler sunmaktadır. Karıt Temettuat Defteri, 29 Aralık 1845 tarihli ve ML.VRD.TMT 4549 kodludur. 18 x 50 ebatlarında olan bu defter numaralı 28 sayfa ciltsiz ve ebrusuzdur. 2-3 ve 25-28 numaralı sayfalar ise boştur.

Karıt, günümüzde de Safranbolu'ya bağlı olup, Karabük- Kastamonu Karayolu üzerinde yer almaktadır. Karıt, köy statüsünü günümüzde de korumaktadır.

Karıt Köyü Nüfus Durumu

Karıt Köyü Temettuat Defteri kayıtlarında hane reisi esas alınmış, hane ve numara verilerek kayıtlar oluşturulmuştur. Toplamda 55 hane tespit edilmiştir. Karıt'ın nüfusuyla ilgili herhangi bir bilgi bulunmamasına rağmen iki tür metotla nüfus hesaplaması yapılabilir. Bunlardan ilki anne – baba ve ortalama 3 çocuğun olduğu baz alınarak hane sayısını 5 ile çarpmak, diğeri ise kadın nüfusu kadar erkek nüfusu olduğu varsayılarak hane sayısını 2 ile çarpmaktır (Muşmal, Şahinkaya, 2016: 332). Buna göre ilk hesaplama göre beş ile çarpıldığı vakit toplam nüfus 275 kişi, iki ile çarpıldığı vakit toplam nüfus 110 kişidir. Karıt'ın 2018 nüfus verilerine göre ise toplam nüfusu 1573'ü erkek, 116'sı kadın olmak üzere toplam 1689'dur. Defterde şahısların yaşı, kişisel özellikleri, hanesi hakkında detaylı bilgi verilmemiş yalnızca, lakap, isim, hane numarası, hane reisinin mesleği ve mali durumu verilmiştir. Ancak 2 haneyle ilgili kısa bilgiler verilmiştir. Bu kısa notlara göre 19 numaralı hane sahibi Hançer Oğlu Hüseyin askere gitmiş ve daha sonra kendisinden herhangi bir bilgi alınamamıştır. Bu sebepten dolayı onun arazisini Ekşi Hasan ekip biçmektedir. 55 numaralı hane sahibi Molla Mustafa Oğlu Mehmed ise kimsesiz olduğundan vergi tahsis edilmemiştir.

Şahısların Kullanmış Olduğu İsim ve Lakaplar

Tablo 1: *Karıt Köyünde Kullanılan Şahıs İsimleri*

İSİM	SAYI	%	İSİM	SAYI	%
Ahmed	9	16,36	Ömer	5	9,09
Mehmed	7	12,73	Ali	3	5,45
Hüseyin	7	12,73	İbrahim	3	5,45

Hasan	6	10,91	Emin	2	3,64
Mustafa	6	10,91	Hâlil	1	1,82
Osman	5	9,09	Eyüp	1	1,82

Yukarıdaki tabloya göre en çok kullanılan isim Ahmed'dir. Ahmed ismini sırasıyla Mehmed, Hüseyin, Hasan, Mustafa, Osman, Ömer, Ali, İbrahim, Emin isimleri takip eder. En az kullanılan isimler ise Hâlil ve Eyüp'tür.

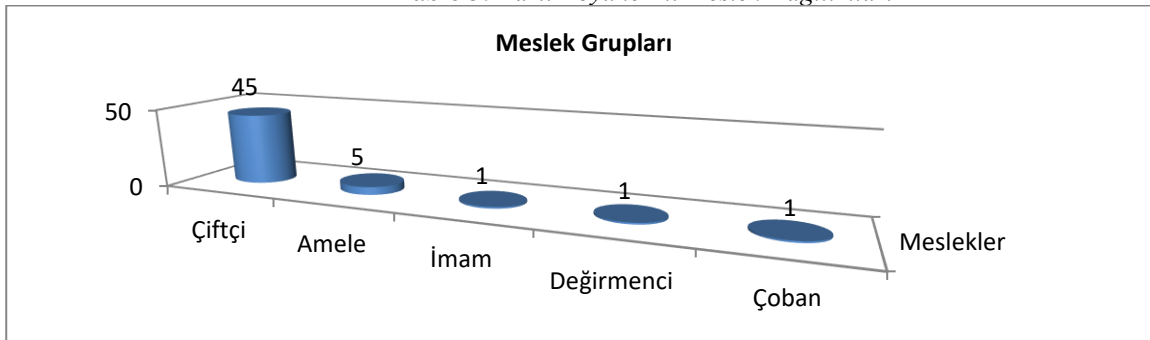
Tablo 2: Karıt Köyünde Kullanılan Lakaplar

Palancı Oğlu	Kethüdâ Oğlu	Ayvaz Beşe Oğlu	Güç Oğlu	Molla Bekir Oğlu	Hoca Hasan Oğlu	Kel Ahmet Oğlu
Kara Osman Oğlu	Soytarı Oğlu	İmam Oğlu	Kayış Oğlu	İbrahim Oğlu	Keleş Oğlu	Kara Abbas Oğlu
Yamak Oğlu	Aliş Oğlu	Çil Ahmed Oğlu	Kürt Ali Oğlu	Molla Mustafa Oğlu	Ahmed Usta Oğlu	Mehmet Ali Oğlu
Kara Hüseyin Oğlu	Hacı Ahmed Oğlu	Alicik Oğlu	Ekşi Osman Oğlu	Tavşancı Oğlu	Semiz Oğlu	Gök Hüseyin Oğlu
Hacı Osman Oğlu	Deli Ömer Oğlu	Hançer Oğlu	Kısa Bıyık Oğlu	Köse Ömer Oğlu	Koca Bıyık Oğlu	Sefeh Oğlu
Hacı Hüseyin Oğlu	Derviş Oğlu	Kara Ahmet Oğlu	Hacı Bayram Oğlu	Köle Oğlu	Deli Hasan Oğlu	

Karıt köyünde toplam 41 tane lakap vardır. Bu lakaplar muhtemelen önceden beri sürüp gelen lakaplardır. Bazı lakaplarda kara, kel, koca bıyık, kısa bıyık gibi fiziksel özellikler kullanılmıştır. Bazılarında ise molla, derviş ve hacı gibi dinî ünvanlar kullanılmıştır.

4. Karıt Köyünde Bulunan Meslek Grupları

Tablo 3: Karıt Köyüne Ait Meslek Dağılımları

Yukarıdaki grafiğe göre Karıt köyünde 45 kişi çiftçi, 5 kişi amele, 1 kişi imam, 1 kişi değirmenci, 1 kişide çobandır. Nüfusun büyük çoğunluğu ziraatle uğraşmaktadır. Buna sebep olarak da toprakların ziraat için uygun olması gösterilebilir. Günümüzde de köy statüsünde olan Karıt'ta zirai faaliyetler devam etmektedir. 25 numaralı hane sahibi Hançer Oğlu Hasan askere gittikten sonra akıbeti tespit edilememiştir.

Ayrıca 55 numaralı hane sahibi Molla Mustafa Oğlu Mehmed ise kimsesizdir. Bu iki kişi herhangi bir meslek grubuna dâhil edilmemiştir.

Karıt Köyünde Bulunan Hayvanlar

Karıt köyünün temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Süt ve süt ürünleri ihtiyaçları koyun, keçi ve inekten sağlanmaktadır. Çift sürmek için karasığır öküzünden yararlanılmış, binek hayvan olarak da eşek, katır, kısırak ve beygir kullanılmıştır. Buna ek olarak arıcılık faaliyetleriyle de uğraşmıştır. Karıt Köyü'nde, arı kovanı, sağmal keçi, oğlak, sağmal manda, kısır manda, sağmal koyun, erkek koyun, kuzu, erkek keçi, eşek, kısır inek, karasığır öküzü, beygir, erkek buzağı, katır, düve, sağmal inek, öküz, dişi buzağı, erkek malağı, kısırak ve sağır katır bulunmaktadır. En çok küçükbaş, en az ise arıcılık faaliyetleri görülmüştür. En çok bulunan hayvan türü erkek keçidir. Toplamda 116 tane erkek keçi vardır. En az bulunan hayvan türleri ise düğe, sağır katır, dişi buzağı, erkek malağı, kısıraktır. Bu hayvanlardan yalnızca birer tane vardır. Tarım ile uğraşan toplumlarda genelde ziraat işlerinde kullanmak üzere büyükbaş ve binek hayvan yaygın görülmektedir. Geleneksel yöntemlere göre tarla sürümü ve yük taşımada bu tür hayvanların gücünden yararlanılmaktadır. Karıt köyüne ait Temettuat Defteri'nde hayvanlar "sağmal, kısır, sağır, erkek, dişi" gibi özellikleri ile kaydedilmiştir.

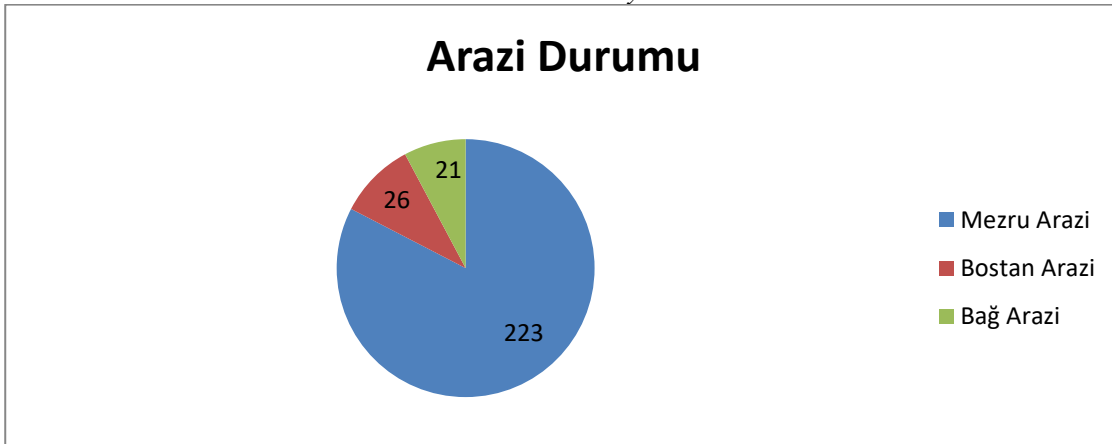
Tablo 4: Karıt Köyünde Bulunan Hayvan Miktarı

Hayvan Çeşidi	Toplam Hayvan Sayısı	Hayvan Sahibi Olan Hane
Küçükbaş	397	8
Büyükbaş	116	36
Binek	74	47
Arıcılık	12	6

Binek hayvancılığı neredeyse her hanede varken arıcılık ve küçükbaş hayvancılık faaliyetleri çok az hanede görülmektedir. Binek hayvancılığı ulaşım ve yük taşımacılığında kullanıldığı için neredeyse tüm hanede vardır. Küçükbaş hayvancılığı ise az sayıda hanede sürü olarak yapılmaktadır. Binek hayvancılığından sonra en yaygın hayvancılık faaliyeti ise büyükbaş hayvancılıktır. Bunun temel sebebi büyükbaş hayvanların tarla sürümünde kullanılmasıdır. Arıcılık faaliyetleri ise 6 hanede uygulanmaktadır ve toplamda 12 kovandır. Arılar kovan sayısı baz alınarak hesaplamıştır.

Karıt Köyünde Yetiştirilen Tarım Ürünleri

Tablo 5: Karıt Köyünün Arazi Durumu

Safranbolu'nun Karıt köyünde araziler 3 kategoriye ayrılmıştır. Bu kategoriler mezru, bostan ve bağ arazi olarak adlandırılmaktadır. Bu arazilerde buğday, arpa, siyez ve karıklı arpa yetiştirilmektedir. Karıt köyünde yaşayan hâlık yıllık olarak Osmanlı Devleti'ne vermiş olduğu vergi miktarları ise 129 kg siyez, 46 kg buğday, 31,50 kg arpa ve 7 kg karıklı arpadır. Buna göre bu bölgede en çok siyez en az ise karıklı arpa yetiştirilmektedir.

Karıt Köyünün Temettuat Gelirleri

Tablo 6: Karıt Köyünün Temettuat Miktarları Aşağıdaki Tabloda Belirtilmiştir

Hane Numarası	Kişi Adı	Temettuat Toplamı Kuruş
1	Palancı Oğlu Hâلیل	127 – İmam
2	Kara Osman Oğlu İbrahim	620 – Çiftçi
3	Yamak Oğlu Hüseyin	348,5 – Çiftçi
4	Kara Hüseyin Oğlu Ahmed	1915 – Çiftçi
5	Hacı Osman Oğlu Hüseyin	877,5 – Çiftçi
6	Hacı Osman Oğlu Hasan	789,5 – Çiftçi
7	Kethüdâ Oğlu Ahmed	1272 – Çiftçi
8	Soytarı Oğlu Mustafa	465 – Çiftçi
9	Aliş Oğlu Ali	195 – Amele
10	Hacı Ahmed Oğlu Osman	348 – Çiftçi
11	Hacı Ahmed Oğlu Ömer	357,5 – Çiftçi
12	Deli Ömer Oğlu Hüseyin	871 – Çiftçi
13	Deli Ömer Oğlu Emin	340,5 – Çiftçi
14	Ayvaz Beşe Oğlu Mustafa	335,5 – Değirmenci
15	İmam Oğlu Osman	351 – Çiftçi
16	Çil Ahmed Oğlu Mustafa	253,5 – Çiftçi
17	Çil Ahmed Oğlu Ahmed	127 – Amele
18	Alicik Oğlu Mehmed	437,5 – Çiftçi
19	Hançer Oğlu Hüseyin	-
20	Güç Oğlu Mustafa	459 – Çiftçi
21	Kayış Oğlu Ahmed	286 – Çoban
22	Kürt Ali Oğlu Osman	240 – Çiftçi
23	Kürt Ali Oğlu Hasan	208,5 – Çiftçi
24	Hançer Oğlu Hüseyin	249 – Çiftçi
25	Hançer Oğlu Hasan	27 – Çiftçi
26	Ekşi Osman Oğlu Hasan	434,5 – Çiftçi
27	Kısa Bıyık Oğlu Ali	178,5 – Çiftçi
28	Molla Bekir Oğlu Ahmed	312,5 – Çiftçi
29	İbrahim Oğlu İbrahim	575,5 – Çiftçi
30	Molla Mustafa Oğlu Hasan	683 – Çiftçi
31	İbrahim Oğlu Ahmed	137 – Amele
32	Molla Mustafa Oğlu Ömer	421 – Çiftçi

33	Tavşancı Oğlu Hüseyin	389 – Çiftçi
34	Köse Ömer Oğlu Ömer	664,5 – Çiftçi
35	Hoca Hasan Oğlu Hasan	154 – Çiftçi
36	Keleş Oğlu Mehmed	154 – Amele
37	Ahmed Usta Oğlu Mehmed	282 – Çiftçi
38	Semiz Oğlu Mustafa	905 – Çiftçi
39	Semiz Oğlu Mehmed	361,5 – Çiftçi
40	Ayvaz Beşe Oğlu Ahmed	479 – Çiftçi
41	Koca Bıyık Oğlu Emin	411 – Çiftçi
42	Hacı Hüseyin Oğlu Ahmed	127 – Amele
43	Semiz Oğlu Osman	416 – Çiftçi
44	Derviş Oğlu İbrahim	235 – Çiftçi
45	Kara Ahmed Oğlu Ali	835,5 – Çiftçi
46	Hacı Bayram Oğlu Mehmed	723 – Çiftçi
47	Köle Oğlu Ömer	317 – Çiftçi
48	Keleş Oğlu Osman	266 – Çiftçi
49	Deli Hasan Oğlu Eyüb	376 – Çiftçi
50	Kel Ahmed Oğlu Ömer	818 – Çiftçi
51	Kara Abbas Oğlu Mehmed	306,5 – Çiftçi
52	Mehmed Ali Oğlu Hüseyin	196 – Çiftçi
53	Gök Hüseyin Oğlu Mustafa	370,5 – Çiftçi
54	Sefeh Oğlu Ahmed	518,5 – Çiftçi
55	Molla Mustafa Oğlu Mehmed	63

Karıt hâlkından toplanan toplam vergi miktarı 6750 kuruştur. En düşük Temettuat bedeli 63 kuruş olup 55 numaralı hane sahibi Molla Mustafa Oğlu Mustafa'ya aittir. En yüksek bedel ise 1272 kuruş ile 7 numaralı hane sahibi Kethüdâ Oğlu Ahmed'e aittir. 19 numaralı hane sahibi Hançer Oğlu Hüseyin Temettuat vergisi vermemiştir. Bunun sebebi ise askerden geri dönmemesidir.

Sonuç

3 Kasım 1839 tarihinde Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle birlikte Osmanlı Devleti'nde yeni bir dönem başlamıştır. Devletin eksiklikleri giderilmeye çalışılmış, bazı temel haklar güvence altına alınmış, neredeyse her sahada yeniden yapılanmaya gidilmiştir. Bu yapılanma çalışmalarından birisi de iktisadi alanındadır. Vergi düzenlemeleri yeniden ele alınarak Osmanlı coğrafyasını kapsayan temettuat defterleri oluşturulmuştur. Bu defterler dönemin sosyo- ekonomik yapısını anlamamız açısından önemlidir. Kişilerin gelir-gider durumu, fiziksel özellikleri, mali durumu, bölgenin nüfusu, yetiştirilen zirai ürünleri, hayvan türleri, meslekler, lakaplar ve şahısların isimleri bu defterler sayesinde günümüzde bilinmekte ve o dönemle ilgili değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu da o dönemi kavramamız açısından bizlere yol göstermektedir.

Bu çalışmada Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi katalogları incelenerek 29 Aralık 1845 tarihli ve ML.VRD.TMT 4549 numaralı Karıt Temettuat Defteri tespit edilmiştir. Yapılan literatür çalışması ve Temettuat Defteri'nin günümüz Türkçesine çevrilmesi sonucunda elde edilen bulgulardan yararlanılarak Karıt köyünün sosyo-ekonomik yapısı tahlil edilmiştir.

29 Aralık 1845 tarihli Temettuat Defteri'ne göre Safranbolu'nun Karıt köyünde 55 hane bulunmaktadır. Defterde köyün nüfusu ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte 2 tür hesaplama ile tahmini nüfus tespit edilebilir. Hane sayısından bu bölgede yaşayan kişi sayısının tahmini miktarını öğrenebilmek için iki tür metot uygulanmaktadır. Bunlardan ilki hane sayısını beş ile çarpmak diğeri ise 2 ile çarpmaktır. Bu yöntemlerden ilkinde göre toplam nüfus 275, ikincisine göre 110 kişiden oluşmaktadır.

Karıt köyünde toplam 12 farklı isim, 41 farklı lakap kullanılmıştır. Kullanılan isimler Ahmed, Mehmed, Hüseyin, Hasan, Mustafa, Osman, Ömer, Ali, İbrahim, Emin, Hâlil ve Eyüp isimleridir. En çok Ahmed ismi kullanılmıştır. Toplam 9 kişi bu isme sahiptir. En az kullanılan isimler ise Hâlil ve Eyüp isimleridir. Toplam birer kişi bu isme sahiptir. Köyde genelde kara, kel, koca bıyık, kısa bıyık gibi fiziksel özellikler, bazılarında ise molla, derviş ve hacı gibi dinî lakaplar kullanılmıştır.

Karıt köyünde 45 kişi çiftçi, 5 kişi amele, 1 kişi imam, 1 kişi değirmenci, 1 kişi de çobandır. Nüfusun büyük çoğunluğu tarımla uğraşmaktadır. Bu bölgede arazi 3 kategoriye ayrılmıştır. Neredeyse her hane mezru, bostan ve bağ araziye sahiptir. Bölgede 4 çeşit tarım ürünü yetiştirilmektedir. Bölgede yetiştirilen tarım ürünleri buğday, arpa, siyaz, karıklı arpadır. En çok yetiştirilen tarım ürünü siyez, en az yetiştirilen tarım ürünü ise karıklı arpadır.

Hayvancılık faaliyetleri Karıt köyünde küçükbaş, büyükbaş, binek ve arıcılık olmak üzere 4 ayrı kategoriye ayrılmıştır. Karıt köyünde en yaygın hayvancılık türü küçükbaşdır. Toplamda köyde 397 tane küçükbaş hayvan bulunmaktadır. Ancak buna rağmen yalnızca 8 hanede küçükbaş hayvan bulunmaktadır. Az hanede yapılmasına karşın sayıca üstün olmasının temel nedeni ise hanelerin küçükbaş hayvancılık faaliyetlerini sürü hâlinde sürdürüyor olmasıdır. Küçükbaş hayvanı daha sonrasında 116 tane ile büyükbaş hayvancılık takip etmektedir. 36 hanede büyükbaş hayvan mevcuttur. Binek hayvan sayısı 74 tanedir. 47 hane binek hayvana sahiptir. Bu da bölgede en çok binek hayvancılığın kullanıldığını göstermektedir. Bunun temel sebebi olarak binek hayvanının ulaşım ve yük taşımacılığında da kullanılması gösterilebilmektedir. Arıcılık ise 6 hanede yürütülmektedir. Bu bölgede toplam 12 adet arı kovanı bulunmaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde Safranbolu'nun Karıt köyünde daha çok ziraat etkilidir. Bu da yaşam şeklini ve meslek dağılımını etkilemiştir. Toplam 55 haneden oluşan Karıt köyünde çoğunlukla hane reislerinin isim ve lakapları verilmiştir. Hanede bulunan kişi sayısı ve hane özellikleriyle ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir. Her hanenin sahip olduğu hayvan sayıları ve türleri, verdikleri vergiler, yetiştirilen zirai ürünler ve kişilerin meslekleri hakkında bilgiler verilmiştir. Verilen bu bilgiler ışığında gerekli değerlendirmeler yapılmıştır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi ML.VRD.TMT 4549

Diğer Kaynaklar

Ahbab, Yakup. (2015). “Tanzimat Dönemi İdari Düzenlemelerinin Üsküp Eyaleti’nde Tatbiki”. *Türkiyat Mecmuası*, C.25. s.1 – 30.

Akgündüz, Sait Nuri. (2016). “Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukukunun Kaynakları”. *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.4 (8). s.1 – 16.

Akyıldız, Ali. (2011). “Tanzimat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansikloidesi*. TDV Yayınları. İstanbul. C.40. s.1 – 10.

Arslan, İsmail. (2002). “XIX Yüzyıl Osmanlı Tarihinde Temettuat Defterleri’nin Yeri: İğdiç (Selimağa Köyü) Temettuat Defteri Örneği”. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 8. s.58 – 86.

Bilirli, Tahir. (2019). *Tanzimat Dönemi İmar Meclisleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bilirli, Tahir. (2018). “Temettuat Defterlerinin Hazırlanmasında İmar Meclisleri’nin Rolü”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C.7. s.2131 – 2141.

Canbaz, Bayram. (2018). *2130 Numaralı Safranbolu Şer’iye Sicili Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük: Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ceylan, Somuncu. Somuncu, Mehmet. (2016). “Kültür Turizmi Alanlarında Turizmin Çeşitlendirilmesine Eleştirel Bir Bakış: Safranbolu UNESCO Dünya Miras Alanı”. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, C.1(1). s.53-64.

Çadircı, Musa. (2013). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: TTK Yayınları.

Develioğlu, Ferit. (2013). *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Eldem, Vedat. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*. Ankara: TTK Yayınları.

Gürbüz, Ahmet. (2002). “Yerel Kalkınma Stratejisi İçinde Turizm ve Safranbolu”. *Bilig Dergisi*. S.22. s.29 – 48.

<http://www.safranboluturizmdanismaburosu.gov.tr/TR-158335/tarih-icinde-safranbolu.html> (Erişim Tarihi 07.09.2019)

Karal, Enver Ziya. (2007). *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.1. Ankara: TTK Yayınları.

Kütükoğlu, Mübahat S. (2018). *Osmanlı’nın Sosyo – Kültürel ve İktisâdî Yapısı*. Ankara: TTK Yayınları.

Menekşe, Metin. (Haziran 2015). “Temettuat Defterleri Işığında Eskişehir’de Yetimlerin Sosyal ve Ekonomik Durumlarına Dair Bazı Bilgiler”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8 (38). s.283 – 295.

Metin, Rafet. (2007). “1260-61 / 1844-45 Temettuat Kayıtları Işığında Çullu Köyünün Sosyal ve Ekonomik Yapısı”. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.7 (2). s.409 – 424.

Muşmal, Hüseyin. Şahinkaya, Müjgan. (2016). “Nüfus ve Temettuat Defterlerine Göre Bozkır Kaza Merkezi’nin Demografik Yapısı, Sosyal ve Ekonomik Özellikleri (1840 – 1845)”. *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır (6 – 8 Mayıs 2016)*. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. Konya. s.329 – 346.

Özdemir, Ünal. (2011). “Safranbolu’nun Kültürel Miras Kaynakları ve Korunması”. *Doğu Coğrafya Dergisi*, C.16 (26). s.129 – 142.

Taş, Kenan Ziya. (1996). “16. Yüzyılda Safranbolu İdari Yapısı ve Vakıflar”. *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.18 (29). s.199 – 206.

Yurdakul, Çağıl. (2007). *Safranbolu Evlerinde İnsan – Mekân – Donatı İlişkisinin İncelenmesi Üzerine Bir Deneme*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Yükçü, Süleyman. Fidancı, Nur. Soysal, Umut. (2014). “Osmanlı Devleti’nde Temettuat Defterleri’nin Önemi ve Vergisel Açıdan Değerlendirilmesi: Tire Kazası Örneği”, *Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi*. S.7. s.170 – 199.

SANAT VE TERAPİ'DE RENK: HADRIANOUPOLIS MOZAIKLERİ VE RENKLERİ

Eda ÖZ ÇELİKBAŞ*

Özet

Sanat Terapisi, Sanatla Terapi, Sanat ve Terapi diye adlandırabileceğimiz alan Uluslararası alanda 1940'lı yıllarda; Ulusal alanda da 2000'li yıllarda ortaya çıkmıştır. 2012 yılında ilk kez Türkiye' de dernek ve akademik çalışmalara başlanmıştır. Sanat ve Terapi' de çok çeşitli uygulama alanları mevcuttur. Bu uygulama alanlarından Renk Terapisi kapsamındaki çalışmalar da oldukça kıymetlidir. Uzakdoğu' da Feng Shui, Zen ve Budizm felsefelerinde oldukça sık karşılaştığımız renklerle tedavi, iyileşme aynı zamanda Şamanik ve ilkel toplumlarda, hâlk inanışlarında ve günümüz entelektüel hayatında oldukça sık kullanılmaktadır. Bu bağlamda mozaiklerle yapılan grup ve bireysel sanat uygulamaları çok önemlidir. Antik kentlerde ortaya çıkarılan mozaik ve fresklerde kültürel verilerin dışında toplumun estetik zevkleri ve ilgileri hakkında da bilgi sahibi olabiliriz. Tüm bu mozaik ve freskler sanat terapisinde alternatif uygulama örnekleri oluşturabilir. Çünkü mozaikler tıpkı zihnimizde çözümlenmeye çalıştığımız alanlar gibi sıralı ve karmaşık düzende seyreder. Mozaikle uğraşırken farkında olmadan terapötik bir süreç yaşarız.

Bu çalışmada Karabük ili Eskipazar ilçesi Hadrianoupolis Antik kenti kazısında ortaya çıkarılan mozaiklerden elde edilen veriler ışığında bir çalıştay yapılarak Sanatla Terapi uygulamasıyla bölgede sosyal alanda sıkıntı yaşayan çocuklar ve yetişkinlerle terapötik süreçle bir sağaltım sağlanan grup çalışmasına yer verilmiştir. Sanat Terapisine alternatif uygulama atölyelerine örnek oluşturmak amaçlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Sanat ve Terapi, Renk Terapisi, Antik Kent, Hadrianoupolis, Mozaik, Terapötik, Sağaltım

Color In Art And Therapy: Mosaics And Colors Of Hadrianoupolis

Abstract

Art Therapy, Art Therapy and Paly Therapy, Art and Therapy in the field of what we can call internationally in the 1940s; It has emerged in the 2000s in the national field. In 2012, for the first time in Turkey It has been begun to associations and academic studies. Art and Therapy have a wide range of applications. One of these areas of application in the scope of color therapy is very valuable work. In the Far East, treatment and healing with the colors that we often encounter in Feng Shui, Zen and Buddhism philosophies are also frequently used in shamanic and primitive societies, folk beliefs and today's intellectual life. In this context, group and individual art practices with mosaics are very important. In addition to cultural data in mosaics and frescoes uncovered in ancient cities, we can also learn about the aesthetic tastes and interests of society. All of these mosaics and frescoes can serve as alternative examples of art therapy. Because mosaics, in the same way as the fields we are trying to analyze in our minds, follow the order and complex order. In dealing with the mosaic, we experience a therapeutic process without realizing it.

In this study, in the light of the data obtained from the mosaics uncovered in the excavation of Hadrianoupolis ancient city of Eskipazar district of Karabük, a workshop was carried out with a therapeutic process with children and adults who experienced social problems in the region with the Therapy with Art application. It is aimed to set an example for alternative practice workshops for Art Therapy.

Key Words: Art and Therapy, Color Therapy, Ancient City, Hadrianoupolis, Mosaic, Therapeutic, Treatment

Giriş

* Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi Safranbolu F.T.Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi Resim Bölümü, e-mail: ozedaoz@gmail.com

Sanat insan ile var olan, şekillenip gelişebilen bir olgudur. Tarihin başlangıcından beri süre gelen bu olgusal gerçeklik, insanın farkında olduğu ya da olmadığı duygu ve düşüncelerin maddesel bir görüntüye dönüştürebilme süreci olarak tanımlanabilir (Gombrich, 2004). Tarih boyunca sanat, insanın kendini ifade etme aracı olmuştur. En ilkel sembol ve imgeler zamanla insanlık tarihine yön vermiş tabloya, notaya, românâ, şiire, tiyatro metnine, baleye, modern dansa, fotoğrafa, sinemaya, bedenin konuşması pandomime ve nicesine dönüşmüştür. Sanat insanla var olmuştur ve onunla son bulacaktır (Acar ve Düzakın, 2017, s.7).

Sanat terapi (Art Therapy), müzik, resim, heykel, hareket dans, drama gibi sanat dallarıyla yapılan bir terapi çeşididir. Terapi sürecinde çeşitli materyaller kullanılır. Sanat terapinin temel amacı bireyin kendini özgürce ifade etmesini, yaratıcılığının artmasını ve estetik yönünün ortaya çıkmasını sağlamaktır. Sanat terapi, ruhsal, gelişimsel, nörolojik, mental ve davranışsal birçok rahatsızlıkta kullanılan bir tedavi yöntemidir (Özbey, 2009, s.213). Sanat terapisi modern zamanların icadı değil; kökleri antikçağa kadar uzanan bir terapi yöntemidir. Mağara duvarlarına resim çizmek, ölüleri mumyalamak, tören maskeleri oymacılığı yapmak, parşömenler üzerine resim çizmek, modern zamanlarda grafik çizmek, resim yapmak, hamur ve çamur maddeleri kullanarak bir takım biçimler yaratmak hep sanatla terapinin tarih boyunca süregeldiğini gösteren örneklerdendir (Filiz, 2016, s.169) (Resim 1).

Resim 1: Fransa Lascaux II Mağarasından Duvar Resmi Örneği. O dönem insanları Çamur, toz ve su ile el becerileri ve üfürmeyle bu çizimleri gerçekleştirmiştir.

Sanat terapisi, psikoterapinin de bir alt dalıdır. Psikoterapi Yunanca ‘therapeuein’, ‘iyileşmek ya da iyileştirmek’ anlamlarına gelir. Bu sebeple psikoterapi tam anlamıyla ‘ruh iyileştirmesi’ demektir (Sayar, 2014, s.27).

Sanat terapisi dünyada 1940’lı yıllarda kullanılmaya başlanmış, 1960’lı yıllar itibariyle profesyonelleşmiştir. Sanat ve terapinin duayeni sayılan ekol Margaret Naumburg 1950’li yıllarla birlikte Freud yaklaşımıyla aldığı eğitimleri de birleştirerek ekol okullar açmıştır. Bu okullarda da özellikle özel çocuklar üzerinde sanat terapisi uygulamalarında bulunmuştur. Türkiye’de 2000’li yıllarda ortaya çıkan sanat terapisi uygulamaları ilk başta psikoterapik düzeyde başlasa da Prof. Dr. Nevin Eracar önderliğinde teorik ve pratik örnekleriyle sanat ve sosyal arenada da yerini almıştır. 2012 yılında sanat psikoterapileri derneği

kurulmuş, yurtdışında eğitim alan psikoterapistler 2015 yılı itibariyle sanat terapisi alanında kendini göstermiştir. Sanat Terapisi eğitimi Avrupa ve Amerika'da; Lisans ve lisansüstü olarak eğitim olanakları sunmaktadır. Türkiye'de henüz herhangi bir lisans ya da lisansüstü eğitim birimi bulunmamaktadır. Lisansüstü eğitim veren sayılı kurumlarda seçmeli ders olarak yavaş yavaş yer almaya başlamıştır.

Günümüzde sanat ve terapi alanında şu ayrım iyi yapılmalıdır: alınan kurs ya da kısa süreli eğitimlerle ya da sadece alınan sanat eğitimleriyle sanat terapisti olunamaz. Sanat terapistleri psikoloji ve psikoterapi eğitimlerine ek olarak sanat terapisi eğitimlerine sahip olmalıdırlar. Bu çalışmada da Karabük ili Eskipazar ilçesinde yer alan ve antik dönemde Paphlagonia bölgesinin önemli kentlerinden biri olan Hadrianoupolis Antik Kenti konu edilmiştir. Antik kent mozaikleriyle çok görkemli bir kent olarak ön plana çıkmaktadır. Antik kentler taşıdıkları mistik ve spiritüel enerjileriyle, antik kent içinde bulunan kişiye terapötik bir etki yapabilir. Kişi bunun, çoğu zaman farkında değildir. Özellikle seyahat psikolojisinin de etkisiyle kişiler antik kentlerin ihtişamı ve yansıttığı enerjiyle farkında olmadan medite olurlar. Avrupa'da yaygın bir psikolojik durum olan sanat zehirlenmesi bile yaşanabilir. Tüm bu yaşanan enerji durumu kişilerin negatiften pozitive enerji âlimını ve en sonunda nötrleşerek medite olmalarını da sağlar. Mozaiklerde de kişinin kendini bilmesi ve kendini tamamlamasıyla, korkularıyla yüzleşerek sakinleşmesine etkinlik anlamında yardımcı olabilir. Zihnimizde de mozaiklerin renk skalasında olan valör denge karmaşıklığındaki gibi karmaşık bir yapıya sahiptir.

Bu çalışmada, kişinin kendi kendisini tedavi ettiği terapötik sürecin doğaçlama yaşadığı yer olan antik kent, etkinlik yeri ve etkinlik teması olarak seçilmiştir. Etkinliğin gerçekleştiği antik kentin mozaik zenginliği de çalışmayı olumlu etkilemiştir. Çalışma etkinlik yeri olarak Karabük ili Eskipazar ilçesi Hadrianoupolis Antik kenti seçilmiştir (Resim 2).

Resim 2: Karabük Eskipazar Hadrianoupolis Antik Kenti Genel Görünüm

Antik kentteki mozaikler de tıpkı bir puzzle ya da mandalalar gibi Jung'un oluşturduğu mandala terapideki gibi içten dışa ya da dıştan içe kişinin psikolojik çözümlemesini kendi kendisine sağlamasına yardımcı olur. Burada önemli nokta sanat etkinliğinde de terapi anında da bireyin tedavisini kendi kendisine yaşamasıdır. Sanat terapisinde de asıl amaç budur. Hadrianoupolis antik kentinde mozaikler kazısı yapılan ve tamamlanmış olan tüm yapılarda neredeyse mozaik bezemesi ve süslemesi şeklinde yer almaktadır (Resim 3).

Resim 3: Karabük Eskipazar Hadrianoupolis Antik Kenti Yapılarından Mozaik Örnekleri

Bu çalışmadaki sanat etkinliğine katılan çocukların yaş aralığı ve sosyal durumu düşünülerek uygun etkinlikler düşünülmüştür. Katılımcı çocukların yaş aralığı 7-9 yaştır. Sosyal seviyede çocuklar maddi imkânsızlıklar yaşayan ve sosyal etkinlik anlamında kısıtlı imkanlara sahip olan çocuklardır. Etkinlikte kullanılan mozaik görselleri antik kentin farklı yapılarından seçilmiş olmakla birlikte ağırlıklı olarak çocukların da ilgisini çekebilecek hayvan figürlerinden oluşmaktadır. Çünkü 7-9 yaş aralığındaki çocuklar hayvan figürlerini mozaikler üzerinde daha kolay seçebilir ve çizebilir (Resim 5).

Resim 5: Karabük Eskipazar Hadrianoupolis Antik Kenti Kazı Evi ve Katılımcı Öğrenciler (7-9 Yaş İlkokul 2. Sınıf)

Çalışma 4 aşamadan oluşur: mozaik görsellerinin seçimi, görseldeki figürün mukavvaya çizimi, çizilen görseldeki mozaiklerin renklerine göre krapon kağıtlarının yuvarlanarak hazırlanması ve uygun yerlerine yapıştırılması. Mozaiklerin renk skalaları oldukça geniştir ve degrade geçişlerde yoğun valörler sağlamaktadır. Renk skalası: yeşil, kırmızı, siyah, beyaz, sarı, gri, turuncu, kahverengi, somon rengi (ten rengi) sıklıkla karşılaşılan renkler olmuştur. Bu skalanın degrade geçişleri de mevcuttur yani daha açığı ve

koyusu gibi. Çalışmada katılımcılar mozaiklerin kendi orijinal renklerine uymak konusunda serbest bırakılmıştır çünkü yaş aralıkları çok da sabır gösteremeyecekleri seviyededir. Ayrıca yaşanan coğrafi bölgenin vermiş olduğu renk skalasına göre de diledikleri renkleri kullanmakta serbest bırakılmıştır. Orijinal renklerine uymaya çalışanlar da olmuştur. Figürlerin görselden bakarak çizilmesi katılımcılar tarafından yapılmıştır. Görülmüştür ki katılımcı öğrenciler resim ve çizim konusunda oldukça yeteneklidir (Resim 6).

Resim 6: Katılımcı Çocukların Katılımcı Kartların İsimlerini Yazmaları Stajyer Çocuk Gelişimciler yardımıyla Sağlanmıştır, Karabük Eskipazar Hadrianoupolis Antik Kenti.

Çalışmada katılımcılardan görseldeki mozaiklerden dilediklerini mukavvaya çizerek krapon kağıtlarıyla puntolamaları istenmiştir. Puntolama işleminde krapon kağıtlarının küçük parçalar bölünerek yuvarlanmasında elde edilen misket büyüklüğünde kraponlarla resmin uygun yerlerine yerleştirilmesi yer alır. Burada katılımcıların verilen yönergeyle kendi hâllerine bırakılması esastır. Çünkü tüm aşamalarda kendi kendini medite ederek rahat hissetmesi ve kısa süreli de olsa kendini o süreçte nötr hâle getirmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca kağıt, renk kullanımı, koparma, kesme, yuvarlama ve kompoze etme bağlamında çocuklar ince motor becerileriyle bilişsel yeteneklerini de birleştirmeyi deneyimlemiş olmaktadır. Tüm bu becerilerin gözlemlenmesi de bizlere katılımcıların karakteri ve çalışma disiplini anlamında bilgi verebilmektedir. (Resim 7-8).

Resim 7: Oldukça Yetenekli Bulunan Katılımcı Öğrencinin Aynı Zamanda Antik Kentin De Sembolü Olan Hayvan Figürünü Çalışma Alanına Resmetmesi, Karabük Eskipazar Hadrianoupolis Antik Kenti

Resim 8: Katılımcı Çocukların Algılama, Çizme Kesme, Yuvarlama Ve Analiz Yeteneklerini Geliştirici Süreç, Karabük Eskipazar Hadrianoupolis Antik Kenti

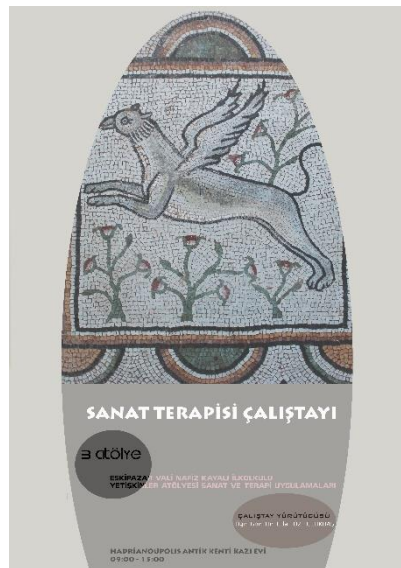
Çocuklar etkinlikte ilk kez çalışmaya katılmış, katılımcı olmuş, kendilerine ait katılımcı belgeleri ve kimlikleri olmuştur. Aynı zamanda ilk kez Sanat Terapisi çalışmayı yapılan Karabük ilinde ve aynı zamanda Antik kentte çalıştay amacıyla ilk kez bulunmuşlardır (Resim 9).

Resim 9: Karabük İlinde İlk Kez Gerçekleşen Sanat Terapisi Çalıştayı Rehber Öğretmenleri, Çalıştay Koordinatörü Uygulayıcı Sanat Terapisi Sanat Eğitmeni Ve Katılımcı Öğrenciler, Karabük Eskipazar Hadrianoupolis Antik Kenti

Sonuç

Çalışma Karabük ili Eskipazar ilçesi, Hadrianoupolis Antik kenti kazı alanında Eskipazar ilçesine bağlı MEB ilkokullarından seçilen 2. Sınıf 7-9 yaş aralığında öğrencilerle, sınıf ve rehber öğretmenleri, 3 adet çocuk gelişimci ve sanat terapisi uygulayıcı sanat eğitimcisi doktor tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışma Karabük ilinde ilk kez gerçekleştirilmiştir (Resim 10)

Resim 10: Batı Karadeniz Bölgesi Ve Karabük İlinde Ve Türkiye'deki Antik Kentlerinde İlk Kez Gerçekleşen Sanat Terapisi Çalıştayı Genel Afişi, Dr. Öğr. Üyesi Eda ÖZ ÇELİKBAŞ

Eskipazar ilçesi düşük nüfusu, verimli arazileri ve fakat yetersiz sosyal alanlarıyla etkinliklerin yeterli olmadığı bir yerleşim yeridir. Antik kent ilçede ve ilde oldukça önemli bir konuma sahip olmakla birlikte, bölge hâlkı ve il mülki amirlerince de oldukça desteklenmektedir. Katılımcılara stajyer çocuk gelişimciler de eşlik etmiştir. Ayrıca mevcut sınıf öğretmenleri de katılımcı öğrencilere rehberlik etmiştir. Sorumlu rehber öğretmenin belirttiği üzere de çocuklar oldukça yetenekli ve zevkli bulunmuştur. Sınıf oldukça yetenekli ve sanata eğilimli öğrencilerle doludur. Sosyal etkinlik açısından buldukları coğrafyada ilçede olmanın da verdiği yetersiz sosyal ortama sahiptirler. Bu çalıştayla onlara oldukça katılım gösterdikleri ve bir çocuk edasıyla mutlu oldukları sosyal bir ortam sağlanmıştır (Resim 11).

Resim 11: Katılımcıların Eğlenerek, Öğrenerek Ve Sağaltımlarının Amaçlandığı Çalıştay Etkinliğinden Bir Kare, Karabük Eskipazar Hadrianopolis Antik Kenti

Katılımcılarla çalıştayın ikincisi düzenlenmesi planlanmıştır. Yapılan çalışmayla sosyal olarak ve içsel olarak katılımcılar kendi iç dünyalarını dışavurmuşlardır. Yapılan Hadrianopolis mozaikleri sanat terapisi çalıştayında amaç da katılımcı çocukların bir gün de olsa oldukça dışa dönük ve eğlenecekleri bir sanatsal ortamda bulunmalarını sağlamak olmuştur. Rehber sınıf öğretmenin ifadesiyle de sağlanan çalıştay ortamı ve etkinlik programı çocuklar üzerinde olumlu bir etki bırakmıştır (Resim 12).

Resim 12: Yönergeye Göre Seçilen Mozaik Figürünü Görseldekine Uygun Kendi Tarzlarında İcra Eden Katılımcı Öğrenciler Ve Mutlulukları, Karabük Eskipazar Hadrianoupolis Antik Kenti

Sanat ve terapide pek çok önemli nokta olsa da iki kural çok daha ön plana çıkar ve bu iki kural da etkinlik kapsamında uygulanmıştır. Bunlar: katılımcıların kendi iç dünyalarıyla baş başa bırakılması ve her ne olursa olsun onların dışavurumuna müdahâle edilmemesi.

Çalışma Batı Karadeniz Bölgesinde, Karabük ilinde ve Türkiye'deki antik kentlerde ilk olma özelliğiyle oldukça kıymetlidir. 2019-2020 eğitim öğretim döneminde geniş bir etkinlik programıyla da devamının yapılması planlanmaktadır (Resim 13).

Resim 13: Katılımcı Öğrencilerin Çalışmalarından Boğa Figürü Ve Etkinliğin Olumlu Geri Dönüşleri, Karabük Eskipazar Hadrianoupolis Antik Kenti

Resim 14: Çalışmada Renk Konusunda Serbest Bırakılan Öğrencilerden Bir Örnek. Her Öğrenci Renk Seçimi Konusunda Serbestti, Karabük Eskipazar Hadrianoupolis Antik Kenti

Yapılan sanat Terapisi çalıştayında sadece çocuklarla yapılan etkinlikler bulunmamaktadır. Eş zamanlı üç farklı atölye bulunmaktadır. Yetişkinlerle yapılan zentangle, mandala, doodle ve pouring atölye çalışmaları başka bir bildiri konusu olarak sunulacaktır. Bu çalışmada sadece atölye 1’de gerçekleştirilen 7-9 Yaş Çocuk atölyesi Mozaik çalışmasına yer verilmiştir.

KAYNAKÇA

Gombrich, E. (2004). *Sanatın Öyküsü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Acar, S. Ş. – Düzakın, C. S. (2017). *Sanatla Terapi ve Yaratıcılık Bir Eğitim Modeli Olabilir mi? (1. Baskı)*, Ankara:Nobel Akademi Yayıncılık.

Özbey, Ç. (2009). *Özel Çocuklar ve Terapi Yöntemleri*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Filiz, Ş. (2016). “Sanat Terapisinin Felsefi Boyutları”, *MJH VI/1*, ss.169-183.

Sayar, K. (2014). *Terapi-Kültürel Bir Eleştiri (5. Baskı)*, İstanbul: Timaş Yayınları.

PAPHLAGONIA'DA BİR PİSKOPOSLUK MERKEZİ: HADRIANOUPOLIS ANTİK KENTİ

Ercan VERİM¹

Özet

Karabük'ün Eskipazar ilçesi sınırlarında yer alan, Roma ve Bizans dönemindeki adıyla Hadrianoupolis Antik Kenti'nin tanıtıldığı bu çalışmanın amacı, kentin Bizans dönemi ile kilise tarihini açıklamak ve yine bu döneme tarihlenen yapı kalıntılarını sanat tarihi açısından değerlendirmektir. Antik Çağ'da Galatia ve Paphlagonia eyaletlerine bağlı olan kentin bilinen ilk adı Kaisareis Proseilemmeneitai olup daha sonra şehre Kaisareis Hadrianopoleitai adı verilmiştir. Roma ve Bizans döneminde ise Hadrianoupolis adını almıştır. Geç Antik Çağ'da ilk olarak Paphlagonia eyaletine bağlı olan kent, İmparator I. Theodosius (m.s. 379-395) döneminde, yeni kurulan Honorias eyaleti sınırlarına katılmıştır. İmparator Justinianus (m.s. 527-565) döneminde, 535 yılında yapılan yeni düzenlemeler ile tekrardan Paphlagonia sınırlarına dâhil edilmiş, ancak Hadrianoupolis Piskoposluğu Honorias Kilisesi yönetiminde kalmıştır. Hadrianoupolis Piskoposluğu, Bizans döneminde, kilise hiyerarşisine göre Gangra metropolisine bağlı kalmıştır. I. Nicea Konsili (325), Châlcedon Konsili (451), Constantinapolis Sinod'u (518), III. Constantinapolis Konsili (680-681) ve son olarak II. Nicea Konsili'ne (787) Hadrianoupolis kentinden farklı görevlerdeki din adamları katılmıştır. Daha sonraki tarihlerde ise kentin adı Bizans kaynaklarında geçmemektedir. Kilise tarihi açısından, Aziz Alypius Stylites'in (m.s. 522-640), (Ἀλύπιος ὁ Στυλίτης) bu kentte doğması ve hayatının önemli kısmını burada geçirmiş olması oldukça önemlidir. Aziz'in Hadrianoupolis şehrindeki bir sütun üzerinde yaklaşık 50 yıl yaşadığı ileri sürülmektedir. Bizans döneminde Hadrianoupolis Piskoposluğu sınırlarında çok sayıda kilise inşa edilmiş, ancak bunlardan sadece üç tanesi temel seviyesinde günümüze ulaşmıştır. Ayrıca kentte yapılan jeoradar çalışmaları sonucunda bazilikal planlı bir kilise ile haç planlı bir martyriumun varlığı tespit edilmiştir. Bu çalışma kapsamında kentin özellikle kilise tarihi incelenecek, dini yapı kalıntılarının mimari-süsleme özellikleri değerlendirilecek ve Hadrianoupolis Antik Kenti'nin Bizans dönemindeki önemi ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Eskipazar, Hadrianoupolis Antik Kenti, Paphlagonia, Honorias, Aziz Alypius Stylites.

A Bishop Centre in Paphlagonia: Hadrianoupolis Ancient City

Abstract

In this study, Hadrianoupolis Ancient City in Eskipazar district of Karabük is described with the purpose of explaining the Byzantine and Church History and evaluate ruins of this period in terms of art history. The city's first name was the Kaisareis Proseilemmeneitai in ancient era which was border of the Galatia and Paphlagonia and later the city was called Kaisareis Hadrianopoleitai. The city called as Hadrianoupolis in the Roman and Byzantine period. The city was part of the Paphlagonia in beginning of the Late Antiquity and later made part of new province called as Honorias during the reign of Emperor Theodosius I (379-395 AD). Hadrianoupolis was reintroduced to the borders of Paphlagonia during the reign of Emperor Justinianus (527-565 AD) with the new arrangements made in 535, but the Bishop of Hadrianoupolis remained under the rule of the Honorias Church. According to the church hierarchy, The Bishop of Hadrianoupolis remained under the control of The Metropolis of Gangra in Byzantine period. Clergyman of different positions from the Hadrianoupolis participated in The Council of Nicea (325), The Council of Châlcedon (451), Synod of Constantinapolis (518), The Third Council of Constantinapolis (680-681), and finally The Second

¹ Araştırma Görevlisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Isparta, Türkiye, ercanverim@sdu.edu.tr

Council of Nicea (787). The city is not mentioned later byzantine sources. Saint Alypius Stylites (522-640 AD), (Αλύπιος ὁ Στυλίτης) who was born in this city and spent most of his life here is very important in terms of Church History. It's suggested that St. Alypius lived on a column in the city for about 50 years. Many churches were built on the borders of the Bishop of Hadrianopolis during the Byzantine period, but only three of them were reach to the present day at basic level. In addition, as a result of the georadar studies carried out in the city, a basilical form church and cross planned martyrium were detected. Within the scope of this study, especially the Church History will be examined, the architectural and embellishment characteristics of the ruins of religious buildings will be evaluated and the importance of the Hadrianoupolis within Byzantine history will be adressed.

Key Words: Eskipazar, Hadrianoupolis Ancient City, Paphlagonia, Honorias, Saint Alypius Stylites

Giriş

Hadrianoupolis Antik Kenti, günümüze Karabük ili, Eskipazar sınırlarında, ilçe merkezinin yaklaşık 3 km batısında yer almaktadır (Harita 1). Hadrianoupolis, Antik Çağ'da Paphlagonia bölgesi sınırlarında bulunmaktaydı. Aynı isimde farklı bölgelerde de kentlerin bulunmasından dolayı Paphlagonia Hadrianoupolis'i olarak adlandırılmaktadır. Antik Çağ, Roma ve Bizans dönemlerinde önemli bir yerleşim yeri olduğu bilinmektedir.² Kent, Nicomedia (İzmit)-Amaseia (Amasya) ticari ve askeri yolunun hemen kuzeyinde yer alır. Bunun dışında Amastris'den (Amasra) gelen, Parthenia (Bartın) ve Sora'dan (Karabük, Akören Köyü?) geçerek Nicomedia-Amaseia yoluna bağlanan bir tali yol üzerinde kurulmuştur. Kentin bu yol üzerinde yer alması ve Nicomedia-Amaseia yolu yakınında bulunması stratejik bir öneme sahip olmasını sağlamıştır.³ Güneydoğusunda Krateia (Gerede), kuzeydoğusunda Sora ve Kimista (Kimistene), doğusunda Timonitis (Mengen civarındaki yerleşim yeri) ve güneybatısında Potemia Cepora (Eskipazar, Bayındır Köyü?) yerleşimleri yer almaktadır.⁴ Hadrianoupolis territoriumunun oldukça geniş olduğu da birçok farklı kaynakta geçmektedir. Geç Antik Çağ'da Sora, Kimista gibi yerleşimler, başlangıçta Hadrianoupolis territoriumu içinde yer almaktaydı, ancak Sora, Honorias eyaletinin kurulmasıyla birlikte bir piskoposluk merkezi statüsü kazanıp ve kendi yönetim alanına sahip olmuştur.⁵ Dolayısıyla Erken Bizans döneminde, V. yüzyıl civarında Hadrianoupolis'in yönetim alanı içinde giren topraklar daralmıştır. Bunların dışında kentin yönetim alanı içinde Gdameon, Morea, Kitora ve Belitsou gibi kome ve yerleşim yerlerinin bulunduğu da kaynaklarda geçmektedir.⁶

Hadrianoupolis kenti ve çevresiyle ilgili R. Leonhard⁷, C. Marek⁸, K. Belke, R. Matthews ve Claudia Glatz⁹ gibi bilim insanları araştırma yapmışlardır. Ancak bu araştırmacılar kentin Bizans dönemi tarihi

² Bülent Nuri Kılavuz ve Ersin Çelikbaş, "Paphlagonia Hadrianoupolis'i", *Tarihi Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Karabük 2013, Cilt 2, Sayı 3, s. 160-162.

³ Klaus Belke, *Tabula Imperii Byzantini 9: Paphlogonien und Honorias*, Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften, Wien 1996, s. 118-134.

⁴ Richard John Alexander Talbert, (Ed.), *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*. Princeton University Press, Princeton ve Oxford 2000, Map 86.

⁵ Vedat Keleş ve Ersin Çelikbaş, "Paphlagonia Hadrianoupolis'i'nde Bulunmuş Kapı Temalı Mezar Steli", *Turkish Studies*, Ankara 2013, Cilt 8, Sayı 6, s. 366-367; Ersin Çelikbaş ve Mevlüt Eliüşük, "Paphlagonia Bölgesinden Karı-Koca Büstlü, Eros ve Medusa'lı Bir Mezar Anıtı Üzerine Yeni Bir Değerlendirme", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 2017, Cilt 6, Sayı 6, s. 594.

⁶ Belke, *Paphlogonien und Honorias*, s. 201-260.

⁷ Richard Leonhard, *Paphlagonia: Reisen und Forschungen im nördlichen Kleinasien*, D. Reimer (E. Wohsen), Berlin 1915.

hakkında kısaca bilgi vermişlerdir. Bunların dışında A. Gökoğlu¹⁰, D. P. Drakoulis¹¹, C. Foss¹², W. M. Ramsay¹³, D.R. Wilson¹⁴ gibi araştırmacılar da eserlerinde kentin tarihi ve yapı kalıntıları hakkında kısa bilgiler sunmuşlardır. 2003 yılında Karadeniz Ereğli Müzesi Müdürlüğüne kentte kazılar başlamış, 2005 yılında E. Lafli yüzey araştırmasına, 2006 yılında da kazı çalışmasına başlamıştır.¹⁵ 2010 yılında V. Keleş ve ekibi tarafından kentte kazı, restorasyon ve konservasyon çalışmalarına devam edilmiştir.¹⁶ 2017 yılından günümüze kadar ise Kastamonu Müzesi başkanlığında ve E. Çelikbaş'ın bilimsel danışmanlığında kazı, restorasyon ve konservasyon çalışmaları devam etmektedir.

Hadrianoupolis, Antik Çağ ve Roma döneminde Galatia ve Paphlagonia bölgesi sınırlarında, Bizans döneminde de sırasıyla Paphlagonia ve Honorias eyaleti, sonrasında Paphlagonia ve Bucallerion themaları sınırlarında yer almaktaydı.¹⁷ Bu çalışmada Hadrianoupolis kenti ve piskoposluğunun tarihsel sürecini açıklayabilmek, kentte tespit edilen dini yapı kalıntılarının tarihi sorunlarına değinilerek, mimari ve süsleme özelliklerini tanıtmak, bunları Bizans sanatı ve mimarisi açısından değerlendirmek amaçlanmıştır. Bizans döneminde piskoposluk merkezi olarak adı geçen Hadrianoupolis'in tarihi ve kültürel mirasının açıklanmasının, Paphlagonia tarihinin ve bölgedeki Bizans dönemi mimarisinin daha iyi anlaşılmasına ışık tutacağı, sonraki dönemlerde yapılacak araştırmalara katkı sağlayacağı, bölgenin bilim dünyasında ve turizm sektöründeki popülaritesini arttıracığı düşünülmektedir. Çalışmanın ilk bölümünde kentin özellikle Bizans dönemi siyasi tarihi, piskoposluk ve kilise tarihine açıklanmış, ikinci bölümünde kentteki Bizans dönemine tarihlenen kilise ve dini işlevli yapı kalıntıları değerlendirilmiş, üçüncü bölümünde ise genel bir değerlendirme yapılarak ulaşılan sonuçlar açıklanmıştır.

Hadrianoupolis'in Bizans Tarihi

⁸ Christian Marek, *Stadt, Ära und Territorium in Pontus-Bithynia und Nord-Galatia*, Ernst Wasmuth Verlag, Tübingen 1993.

⁹ Roger Matthews ve Claudia Glatz (Ed.), *At Empire's Edge: Project Paphlagonia. Regional Survey in Nort-Central Turkey*, British Institute of Archaeology at Ankara, London 2009.

¹⁰ Ahmet Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, C. 1, Doğrusöz Matbaası, Kastamonu 1952.

¹¹ Dimitris P. Drakoulis, "Regional transformations and the settlement network of the coastal Pontic provinces in the Early Byzantine period", *The Black Sea, Paphlagonia, Pontus and Phrygia in Antiquity: Aspects of archaeology and ancient history*, (Ed. Gocha R. Tsetskhladze), Archaeopress, Oxford 2012, s. 79-96.

¹² Clive Foss, "Paphlagonia", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, (Ed. Alexander P. Kazdhan), Oxford University Press, New York 1991, Vol. 3, s. 1579.

¹³ William Mitchell Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, William Clowes and Sons, Limited, London 1890, Vol. IV, s. 197.

¹⁴ David Raoul Wilson, *The Historical Geography of Bithynia, Paphlagonia and Pontus in the Greek and Roman Periods: A New Survey with Particular Reference to Surface Remains Still Visible*, (B. Litt. Thesis, University of Oxford), Oxford 1961.

¹⁵ Vedat Keleş, Ersin Çelikbaş ve Alper Yılmaz, "Paphlagonia Hadrianoupolis'i", *Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40. Yılı*, (Haz. Hasan Kasapoğlu ve Mehmet Ali Yılmaz), Ankara Ofset Basım Matbaacılık, Ankara 2014, s. 273; Ergün Lafli ve Eva Christof, *Hadrianoupolis 1: Inschriften aus Paphlagonia*, Archaeopress, Oxford 2012, s. 28-31.

¹⁶ Vedat Keleş vd., "Hadrianoupolis 2013 Yılı Çalışmaları", *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü 36. Kazı Sonuçları Toplantısı Bildiri Kitabı*, (Haz. Haydar Dönmez), İsmail Aygül Ofset Matbaacılık, Ankara 2015, Cilt III, s. 661-663; Ersin Çelikbaş, Vedat Keleş ve Ertuğ Ergürer, "Hadrianoupolis 2016 Yılı Çalışmaları", *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü 39. Kazı Sonuçları Toplantısı Bildiri Kitabı*, (Haz. Adil Özme), Star Matbaacılık, Bursa 2017, Cilt III, s. 646-649.

¹⁷ Belke, *Paphlogonien und Honorias*, s. 155-156.

Hadrianoupolis'in tarihi hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Kentin m.ö. V. yüzyılda Galatia eyaletine bağlı olduğu ve ilk adının Kaisareis Proseilemmeneitai olduğu bilinmektedir.¹⁸ M.s. II. yüzyılda Kaisareis Hadrianopoleitai olarak adlandırılmış, sonraki dönemlerde de Hadrianoupolis ismiyle anılmıştır.¹⁹ Bizans döneminde ise ilk olarak Paphlagonia bölgesi sınırlarında yer alır. Erken Bizans Dönemi (m.s. 330-565) kent tarihi açısından oldukça önemlidir. Bu dönemde Claudiopolis metropolisine bağlı bir piskoposluk merkezi olan kent, 325 yılında gerçekleşen I. Nicea (İznik) Konsili'nde Piskopos Euethius tarafından temsil edilmiştir.²⁰ İmparator I. Theodosius (379-395) veya İmparator II. Theodosius'un (408-450) döneminde yeni kurulan Honorias²¹ eyaletine bağlanmıştır (Harita 2).²² 451 yılındaki Châlcedon (Kadıköy) Konsili'ne Hadrianoupolis'ten Piskopos Theophilos'un katılmıştır. 518 yılında Bizans İmparatorluğu'nun başkenti olan Constantinapolis'te (İstanbul) düzenlenen bir sinodda ise kenti Piskopos Theodoros temsil etmiştir.²³ İmparator Justinianus döneminde (527-565), 535 yılında ise Bizans siyasi haritası değişmiş, kent idari anlamda Paphlagonia eyaletine bağlanmış, dini yönetim olarak ise Honorias devam etmiş ve bu kentte Honorias Kilisesi'ne bağlı olmuştur.²⁴ Hadrianoupolis'in, Honorias eyaleti sınırlarında olduğu, m.s. VI. yüzyılda yaşamış olan Hierocles'in Synecdemus adlı eserinde de belirtilmektedir.²⁵ İmparator Justinianus döneminde, Hadrianoupolis ve çevresindeki illerde iç karışıklıklarının çıktığı ve bunların askeri güç ile bastırıldığı kaynaklarda geçer. Bu karışıklıklar sonrasında bölgedeki toprak sahiplerinin silahlı adam bulundurma sayısı azaltılmıştır.²⁶ Eskipazar ve çevresinde kentin tarihini aydınlatacak çok sayıda yazıt mevcuttur. Bunlarda biri m.s. VI. yüzyıla ait olup yazıtta, kentte piskopos olarak Ioannes'in görev yaptığı yazılıdır.²⁷ Erken Bizans döneminde Hadrianoupolis'in ticari açıdan da önemli bir kent olduğu yine kent ve çevresinde ele geçen yazıtlardan anlaşılmaktadır. VI. yüzyıla ait bir yazıtta Hadrianoupolis'in Gdameon adındaki bir komesinden bir kürkçünün şehre çağrıldığı yazılıdır. V.-VI. yüzyıla tarihlenen bir başka yazıtta ise Hadrianoupolis'li bir kadının, o dönemde kentin komesi olan Kitara'dan bir kürkçü ile evlendiği ibaresi yer almaktadır.²⁸ Kent ve çevresindeki mimari plastik parçalarda bağcılık sembollerinin (orak, bağ yaprağı

¹⁸ Marek, *Pontus-Bithynia und Nord-Galatia*, s. 102.

¹⁹ Keleş, Çelikbaş ve Yılmaz, "Paphlagonia Hadrianoupolis'i", s. 272.

²⁰ Belke, *Paphlogonien und Honorias*, s. 156;

²¹ Bazı kaynaklarda Honorias eyaletinin 380 yılı civarında İmparator I. Theodosius döneminde, bazı kaynaklarda da İmparator II. Theodosius zamanında kurulduğu belirtilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Elisa Garrido Gonzalez, "Algunas Provincias Ponticas: La Administracion de Bitinia, Paflagonia, Helenoponto, Honorias Y Ponto Polemoniaco En El Siglo IV D.C.", *Studia Historica: Historia Antigua*, Universidad de Salamanca 2010, Cilt 8, s. 16; Thomas Brüggeman, "Paphlagonia Between Goths, Sasanids and Arabs (3rd-8th centuries AD)", *The Black Sea, Paphlagonia, Pontus and Phrygia in Antiquity: Aspects of archaeology and ancient history*, (Ed. Gocha R. Tsetskhladze), Archaeopress, Oxford 2012, s. 47.

²² Belke, *Paphlogonien und Honorias*, s. 156; Drakoulis, "Regional transformations Pontic provinces", s. 82-84.

²³ Belke, *Paphlogonien und Honorias*, s. 156.

²⁴ Denis Fiessel ve İsmail Kaygusuz, "Un Mandament impérial du VIe siècle dans une inscription d'Hadrianoupolis d'Honoriade", *Centre de recherche d'histoire et civilisation de Byzance, Travaux et Mémoires 9*, E. De Boccard, Paris 1985, s. 406.

²⁵ Hierocles'in listesine göre Honorias eyaletinin metropolisi Claudiopolis, piskoposlukları ise Prusias (Konuralp), Heracleia Pontica (Karadeniz Ereğli), Tios (Filyos), Krateia (Gerede) ve Hadrianoupolis'tir. Ayrıntılı bilgi için bk. Avgvstvs Bvrckhardt (Ed.), *Hieroclis Synecdemvs*, Lipsiae In Aedibus B. G. Teubneri, Leipzig 1893, s. 31.

²⁶ Belke, *Paphlogonien und Honorias*, s. 156.

²⁷ Belke, *Paphlogonien und Honorias*, s. 156.

²⁸ Fiessel ve Kaygusuz, "inscription d'Hadrianoupolis", s. 406.

ve meyvesi) yer alması, bölgede bağcılık ve şarap yapımının geliştiğini de göstermektedir. Bu hususlar Hadriaoupolis ve çevresindeki ticarete bağcılık ve zanaatın önemli rol oynadığını göstermektedir.

Erken Bizans Dönemi'nde, Hadrianoupolis'te doğmuş olan Aziz Alypius Stylites, kent tarihi açısından oldukça önemlidir. Doğum ve ölüm tarihi net olarak bilinmese de bazı kaynaklarda 520-522 yılları arasında doğduğu ve 614 ya da 640 yılında da öldüğü belirtilir.²⁹ Aziz Alypius Stylites, gençlik çağında annesi tarafından, dini eğitim alması amacıyla Piskopos Theodore'ye gönderilmiş, daha sonra çileciliği (asketizm) benimsemiştir. Theodore'nin eğitimi altında keşiş olan Alypius, 32 yaşında Hadrianoupolis'e geri dönmüştür.³⁰ Kente geldiği ilk zaman Alypius, kentin eski nekropolü yakınlarındaki eski bir pagan tapınağı üzerinde, hâlkın da yardımlarıyla, Martyr Euphemia adına bir kilise inşa etmiştir. Kilisenin inşa edilmesinden sonra, hemen yakınında bir sütun dikmiş ve yaklaşık 53 yıl bu sütun üzerinde yaşamıştır. Bu süre boyunca sürekli dua ettiği ve kente gelenlere vaazlar vermiştir. Ayrıca bu zaman içinde sütun çevresinde, biri rahibeler mânâstırı ve biri rahipler mânâstırı olmak üzere bir çifte mânâstır kurulmuş ve aziz yaşadığı süre boyunca bu mânâstırın yöneticisi olmuştur.³¹ 118 yıl yaşadığı belirtilen Alypius, ömrünün son 14 yılında ayaklarının işlevini yitirmesi sonucunda yan tarafına uzanarak sütun üzerinde yaşamaya devam etmiş ve İmparator Heracleius (610-641) döneminde vefat etmiştir. Ölümünden sonra azizin kutsal bedeni, Martyr Euphemia adına kurduğu kiliseye gömülmüştür.³² Azizin yaşam süresi farklı kaynaklarda 85, 100, 108 ve 120 yıl olarak gösterilmektedir.³³ Aziz Alypius Stylites yortusu, Ortodoks Kilisesi'ne göre 26 Kasım'da kutlanmaktadır. Hangi yıllarda yaşamış olursa olsun Hadrianoupolis'te doğması, burada kiliseler ve mânâstırlar inşa etmesi kentin kilise tarihinde önemli bir yere sahip olmasını sağlamıştır. Kentte yapılan kazı çalışmalarında Aziz Alypius'un yaşamına, kurduğu kiliselere veya sütununa dair henüz bir iz tespit edilememiştir. Ancak kentte gerçekleştirilen jeoradar çalışmaları sonucunda birbirine yakın haç planlı bir yapı kalıntısı (martyrium veya mausoleum) ile üç apsisli bir kilise kalıntısı tespit edilmiş olup bunların Aziz Alypius Stylites'e ait bir mausoleum ve kurduğu kiliselerden biri olabileceği düşünülmektedir.

Kentin, Karanlık Dönem (VII.-IX. yüzyıl), İkonoklazma Dönemi (726-842) ve Orta Bizans Dönemi (842-1204) tarihi hakkında bilgiler yok denecek kadar azdır. Bu süreçte Hadrianoupolis piskoposu Platon'un 680-681 yılında gerçekleşen III. Constantinapolis Konsili'ne katıldığı bilinmektedir.³⁴

Kilise ve Dini Yapı Kalıntıları

Kilise A

Kilise A adlı yapı kalıntısı, Hadrianoupolis şehir surlarının yaklaşık 1.3 km doğusunda, Eskipazar-Mengen karayolunun 200 m kuzeyinde yer almaktadır. Kilise, günümüze harap vaziyette ulaşmış, beden duvarları, litürjik alanını ve mozaikle döşeli zemininin bir kısmı görülebilmektedir (Fotoğraf 1). Mevcut

²⁹ Florin Flimon, *Pillar of the Communities: The Lives of Alypius The Stylite*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Central European University), Budapeşte 2015, s. 11-12.

³⁰ Belke, *Paphlogonien und Honorias*, s. 156.

³¹ Flimon, *The Life of Alypius*, s. 21-31.

³² Hippolyte Delehaye, *Subsidia Hagiographica 14: Les Saint Stylites*, Société des Bollandistes Boulevard Saint-Michel 24 ve Librairie Auguste Picard 82, rue Bonaparte, Bruxelles ve Paris 1923, s. 148-169; Flimon, *The Lives of Alypius*, s. 130-131.

³³ Flimon, *The Life of Alypius*, s. 11-15.

³⁴ Belke, *Paphlogonien und Honorias*, s. 156.

kalıntılarından yola çıkılarak kilisenin üç nefli bazilikal plana sahip olduğu ve 15.86 x 24.05 m ölçülerinde inşa edildiği anlaşılmaktadır (Çizim 1). Yapının dört kapı açıklığından girilmektedir. Batıdaki ana kapıdan dikdörtgen biçimli, zemini mozaikle bezenmiş narthekse, nartheksten de üç kapı açıklığı vasıtasıyla naosa geçilmektedir. Kilisenin naosu, iki ayak dizisi ile ayrılmış orta nef, kuzey ve güney nef olmak üzere üç neften ibarettir. Naosun doğusunda zeminleri mozaikle bezeli, dikdörtgen şekilli bema, içten ve dıştan yarım yuvarlak biçimli apsis yer alır. Kilisede yapı malzemesi olarak taş, tuğla ve mermer kullanılmış olup duvarları, taş ve tuğlaların alternatif dizilimleri ile oluşturulmuş, Bizans döneminde sıkça kullanılan almaşık duvar tekniğinde inşa edilmiştir.

Kilise A yapısı, gerek taş işçiliği gerekse mozaik döşemeleri ile oldukça zengin bir süsleme programına sahiptir. Kilisenin kazıları sırasında ortaya çıkarılan haç motifli kapı lentosu, kalın ve ince silmeli kapı söveleri, farklı motiflerin görüldüğü templon korkuluğu, baluster ve ambon parçalarında, V.-VI. yüzyıl taş işçiliği görülmektedir. Kiliseye önem katan en önemli özellik ise nartheks, naos, bema ve apsis bölümlerinin mozaikle döşenmiş olan zeminleri ve bu mozaiklerin kompozisyonlarıdır (Fotoğraf 2). Nartheksteki mozaik kompozisyonda kenarları 38 cm uzunluğunda kare panolar, bu panolarda içinde eşkenar dörtgenin işlendiği kare motifi ve içinde sarmaşık yaprağı işlenmiş eşkenar dörtgen motifleri birbirleri ardına sıralandığı görülmektedir. Orta nef zemininde, dikey uzanan dikdörtgen bir mozaik kompozisyon ve bunun da doğu ucunda 20 cm genişlikte mozaikle yapılmış yatay bir yazıt kuşağı görülmektedir. Ana kompozisyonda, genel olarak cennet bahçesi sahnesi işlenmiş, farklı geometrik ve bitkisel desenler (konkav sekizgen, daire, yarım daire, sarmaşık v.s.) arasında dikdörtgen ve haç motifli panolar içinde çeşitli türlerde hayvan ve mitolojik yaratıklar tasvir edilmiştir (Fotoğraf 3). Buradaki panolarda güvercin, leylek, ördek, geyik, benekli tavuk, leopar, kuğu ve grifon gibi hayvan figürleri görülmektedir. Naos ile bema arasında yer alan yatay yazıt kuşağında ise en başta haç motifi görülmekte ve yazıtın okunabilen kısmında da “Adak ve Kurtuluş Gereğince” ibaresi bulunmaktadır.³⁵ Kuzey nefte, dikey uzanan dikdörtgen şekilli bir mozaik kompozisyon yer alır. Bu mozaik kompozisyonda sekiz kollu yıldız, eşkenar dörtgen, kare pano motifleri, ördek, keklik ve benekli tavuk gibi kuş figürleri ve doğu ucunda bir adak yazıtı panosu yer almaktadır. Güney nefte, dikey uzanan dikdörtgen biçimli bir mozaik kompozisyon görülmektedir. Bu kompozisyonunun batısı oldukça harap vaziyette olup, doğu kısmı daha sağlam vaziyette günümüze ulaşabilmiştir. Güney nef zemininde 12 köşeli yıldız ve eşkenar dörtgen motifleri arasında, kenarları 49 cm ölçülerindeki kare panolar yer almaktadır. Bu panolara batıdan doğuya doğru sırasıyla fil, tavus kuşu, aslan, ceylan ve at figürleri yerleştirilmiştir (Fotoğraf 4). Bema zemininde, antrolak geçmeler arasındaki daireler içerisinde ördek tasviri ve kantharos motifleri görülmektedir. Apsis zemini ise oldukça tahrip olmuş, sadece eşkenar dörtgenlerin görüldüğü bir bordür ve birkaç geometrik desen izlenebilmektedir.

Kilise A yapısı üzerinde veya çevresinde inşa tarihini gösteren herhangi bir yazıt bulunmamasından dolayı, ilk olarak ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı ve kilisenin kime ithaf edildiği kesin olarak bilinmemektedir. Kilise kazılarında ele geçen mimari plastik parçalar, sikke ve seramik parçaları gibi

³⁵ Sami Patacı, *Paphlagonia Hadrianoupolis'i Mozaik ve Fresko Buluntuları*, (Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi), İzmir 2012, s. 230.

bulgular, plan özellikleri ve mozaikle bezeli zemininin süslememe karakteri gibi unsurlar, bir arada değerlendirildiğinde, kilisenin m.s. V. yy. sonu-VI. yy. içerisindeki bir tarihte inşa edildiği düşünülmektedir.

Kilise B

Kilise B adlı yapı, Hadrianoupolis kent surları içinde, Göksu Çayı'nın yaklaşık 400 m kuzeyinde yer almaktadır. Kilise B yapısı, kentteki birçok yapı gibi harap vaziyette günümüze ulaşabilmiştir. Yapının beden duvarları, nartheks, bema, apsis gibi bölümleri ile mozaikle döşeli zemini kısmen günümüze ulaşabilmiştir (Fotoğraf 5). Kilise, üç nefli bazilikal planlı olup 23.43 x 14.92 m ölçülerinde inşa edilmiştir (Çizim 2). Yapının ana girişi batı duvar ortasında, yan girişleri ise nartheksin kuzey duvarında, kuzey duvarın doğu ucunda, güney duvarın doğu ucunda bulunmaktadır. Batıdaki ana girişten iki basamak vasıtasıyla dikdörtgen biçimli egzonarthekse (dış nartheks) girilmektedir. Egzonarthekestten üç kapı açıklığı aracılığıyla daha dar ele alınmış endonarthekse (iç nartheks) geçilmektedir. Bu iki narthekste bulunan kapı açıklıklarından ortada yer alan ana kapı açıklıkları daha büyük boyutlu düzenlenmiştir. Endonarthekestten üç kapı açıklığı ve bir basamak vasıtasıyla naosa girilmektedir. Kilisenin naosu iki ayak dizisi ve kemerlerle üç nef ayrılmış, orta nef yan neflere göre daha büyük tutulmuştur. Kilisenin iki farklı inşa evresi bulunmaktadır. Kalan izlerden anlaşıldığı kadarıyla naos ilk inşa evresinde daha dardı, ikinci inşa evresinde endonartheksin kuzey ve güney yönleri naosa dâhil edilmiş ve naosun kapladığı alan genişlemiştir. Naosun doğusunda, dikdörtgen biçimli bema, içten ve dıştan yarım daire biçimli apsis yer almaktadır. Kilisede yapı malzemesi olarak düzgün kesme taş, moloz taş, tuğla ve mermer kullanılmış, duvarları ise almaşık duvar tekniğinde örülmüştür.

Kilise B yapısı, çoğu Bizans kilisesinde olduğu gibi dıştan oldukça sade ele alınmışken, iç tezyinatını açısından da oldukça gösterişli tasarlanmıştır. Mevcut bulgular, kilisenin taşıyıcı öğeleri ve litürjik mimari elemanlarının taş işçiliği bakımından oldukça gösterişli olduğunu göstermektedir. Yapı ve çevresinde ele geçen korkuluk, baluster, templon ve ambon parçaları, V.-VI. yüzyıl dönemindeki taş işçiliği karakterini yansıtmaktadır. Bu parçalarda bağ yaprağı, salkımı ve meyvesi, sarmaşık dalları ve yaprağı, farklı biçimleri haç motifleri ve paten motifinin kabartma tekniğinde işlendiği görülmektedir. Kilisenin süsleme açısından en dikkat çekici yanı ise naos, bema ve apsis zeminlerinde görülen mozaik döşemelerdir. Yapının orta nefinde bir enlemesine ve bir de dikini uzanan iki mozaik kompozisyon bulunmaktadır. Doğu-batı eksininde dikine uzanan, büyük boyutlu mozaik kompozisyonda, enlemesine yedi, boylamasına beş adet sekizgen motifi yer almaktadır. Orta nef mozaik zemininde, stilize lale, baklava dilimleri, sekiz kollu yıldız, eşkenar dörtgen ve kare şekilli pano, antrolak biçimli düğüm motifleri görülebilmektedir. Orta nefin doğu ucunda yatay uzanan dikdörtgen mozaik kompozisyonda, Tevrat ve İncil'de adı geçen, Eden'den (Adem ve Havva'nın yaşadığı cennet bahçesi) doğan ve bahçeyi suladıktan sonra dört kola ayrılarak dünyası sulayan dört kutsal nehrin (Geon, Phison, Euphrates ve Tigris) personifikasyonları bulunmaktadır.³⁶ Buradaki figürlerin her biri elinde birer cornucopia tutar şekilde tasvir edilmiş, bu cornucopialardan çıkan sular da altta içinde balık figürlerinin de bulunduğu bir su birikintisi oluşturmaktadır (Fotoğraf 6). Kuzey nefte, dikine uzanan dikdörtgen bir mozaik kompozisyon yer almaktadır. Buradaki mozaik zeminde dikine uzanan iki sıra, birbirine antrolak

³⁶ Tevrat, Yaratılış (Tekvin), 2/10-14.

geçmeli düğümlerle bağlanmış, içinde stilize dört yapraklı yonca motifinin işlendiği madalyonlar ana konuyu oluşturmaktadır. En doğuda ise dikdörtgen bir mozaik pano ve bu panoda tabula ansata tipli bir yazıt parçası yer almaktadır. Güney nefin zemininde dikine uzanan bir mozaik kompozisyon görülmektedir. Burada ana konu, üç sıra hâlinde dikine uzanan dört sivri yapraklı çiçek motifi, bunlarla daire ve yarım daire motifinin işlenmesidir. Bu kompozisyonda, kare panolar içinde meyve sepeti ve bağ yaprağı, dalı ve meyvesi (üzüm) tasviri, su içer biçimde gösterilmiş ve suya silüetinin yansıdığı bir boğa figürü tasviri görülmektedir. Doğudaki panoda ise “Scholarios Himeros” adı görülen adak yazıtı bulunmaktadır. Yapının bema ve apsis zemini ise büyük oranda tahrip olmuştur. Bemada enine düzenlenmiş bir mozaik kompozisyon görülmektedir. Bu kompozisyonda yatak iki sıra hâlinde birbirlerine antrolak geçmeli düğümlerle bağlı sekiz kollu yıldız motiflerinin yer aldığı anlaşılmaktadır. Yıldızların merkezine ise üst kısmında lale, sağ ve solunda sarmaşık dalı ve yaprağı işlenmiş, kadeh motifi yerleştirilmiştir. Apsis zemininde ise yarım daire içine alınmış mozaik döşeme görülmektedir (Fotoğraf 7). Bu kompozisyonun merkezinde anti-tetik duruşlu, geniş bir kantharostan su içmeye hazır biçimde gösterilen iki tavus kuşu figürü tasvir edilmiştir. Buradaki kantharostan bütün kompozisyona bağ salkımları dağılmakta, bunun yaprakları ve meyvelerinin aralarına tavuk, benekli tavuk, keklik gibi hayvan figürleri yer almaktadır. Bu sahnelerin en altında ise su içer veya otlar biçimde resmedilmiş bir boğa tasviri yer almaktadır.

Kilise B yapısının etrafında veya üzerinde ilk olarak ne zaman yapıldığı, kim tarafından yaptırıldığı ve yapıldığına dair bilgi içeren herhangi bir yazıt yer almaktadır. Mevcut bakiyelerden yola çıkılarak yapının iki inşa evresinin olduğu anlaşılmaktadır. İki inşa evresinden sonra da yapı kilise işlevini yitirmiş ve bir mezarlık alanına dönüştürülmüştür. 2003 yılındaki kazıda, nartheks alanında yer alan bir Hıristiyan mezarı üzerinde, VI. yüzyıla tarihlendirilmiş bir mezar yazıtı tespit edilmiştir.³⁷ Bu yazıttan yola çıkıldığında ve mevcut veriler, plan ve süsleme özellikleri de bir arada değerlendirildiğinde ikinci yapım evresinin V. yy. sonunda veya VI. yüzyılın başında gerçekleştiği söylenebilir. İlk olarak da IV.-V. yüzyıl arasında inşa edildiği tahmin edilmektedir.

Kilise C

Hadrianoupolis kent sınırları içinde bulunan kilise aynı zamanda geçmiş yıllarda kazısı yapılan ve “Hamam B” olarak adlandırılan yapının 20 m batısında yer almaktadır. Kilise C yapısı, harap vaziyette günümüze ulaşmış ve kazısı hâlen devam etmektedir. Mevcut çalışmalar ışığında kilisenin, kuzeydoğu-güneybatı ekseninde uzanan üç nefli bazilikal planlı olduğu ve dairesel planlı bir Roma dönemi yapısı üzerine inşa edildiği anlaşılmıştır (Fotoğraf 8). Doğu bölümü ortaya çıkarılan kilisede, mevcut kalıntılar litürjik alanı hakkında ipuçları vermektedir. Bunlara göre; kilisenin doğusunda, içten yarım yuvarlak dıştan ise beş kenarlı apsisi, apsisde beş-altı basamaklı synthrononu, dikdörtgen şekilli beması, bemaı çevreleyen “U” biçimli, alçak tipli temponu, bema ile apsisin arasında kare şekilli bir kiboriumu, masa tipli altarı ve çift taraflı bir ambonu bulunmaktaydı. İki inşa evresine sahip olan kilisenin, ilk inşa evresinde (m.s. V. yüzyıl) daha büyük ele alındığı anlaşılmaktadır. İkinci inşa evresinde (m.s. VI. yüzyıl) kuzey duvarı, güneye taşınmış ve apsisi daha batıya alınmıştır. İki inşa evresinde de yapının zemini zengin kompozisyonlara sahip

³⁷ Pataci, *Hadrianoupolis Mozaik Buluntuları*, s. 119-120.

mozaikle döşenmiştir. İkinci inşa evresi zemini büyük oranda tahrip olmuş, ancak birinci inşa evresi zemini sağlam vaziyette günümüze ulaşabilmiştir. Apsis zemininde, balık pulu motifi işlenmiş, bemada ise panolar içinde anti-tetik duruşlu iki tavus kuşu figürü, bunların ortasında kantharostan çıkan üzüm salkımı, yaprağı ve meyvesi motifleri, İncil yazarlarından Marcus'u sembolize eden aslan ve Lucas'ı sembolize eden boğa figürleri görülebilmektedir (Fotoğraf 9).

Aziz Alypius Stylites Mausoleum'u (Azize Euphemia Martyrium'u)

Kentte yürütülen arkeojefizik çalışmaları sonucunda, Kilise B yapısının 300 m batısında kare içinde haç planlı bir yapı kalıntısı tespit edilmiştir (Çizim 3). Bu yapı kalıntısının, 16x16 m ölçülerinde kare içinde haç planlı bir mausoleum ya da martyrium olduğu düşünülmektedir. Kent tarihine bakıldığında, bu yapı kalıntısının ya Azize Euphemia'ya ithaf edilmiş bir martyrium olduğu ya da Aziz Alypius Stylites adına inşa edilmiş bir mausoleum olduğu söylenebilir.

Hadrianoupolis Çifte Mânâstır Katholikonu

Kare içinde haç planlı mausoleumun 40 m batısında 3 apsisli bir yapı kalıntısının varlığı tespit edilmiştir (Çizim 4). Tespit edilen yapının üç nefli bazilikal planda inşa edilmiş, üçlü apsis düzenlemesine sahip kilise kalıntısı olduğu anlaşılmıştır. Mevcut çalışmadan anlaşıldığı üzere, dıştan yaklaşık olarak boyutları 18x23 metredir ve kuzeyinde bir küçük şapelin izi görülmektedir. Hadrianoupolis kentinde, Aziz Alypius Stylites döneminde bir çifte mânâstır kurulduğu bilinmekte olup bu kalıntının da bu mânâstırlardan birinin katholikonu (mânâstır ana kilisesi) olduğu düşünülmektedir.

Sonuç

Karabük ili Eskipazar ilçesi sınırlarında yer alan Hadrianoupolis Antik Kenti, eski dönemlerdeki adı ile Paphlagonia bölgesinin, günümüzde ise Batı Karadeniz Bölgesi'nin iç kısmında yer alan önemli bir antik kenttir. Bizans döneminde, Paphlagonia ve Honorias eyaletleri sınırlarında olduğu ve Claudiopolis metropolisine bağlı bir piskoposluk merkezi olduğu kaynaklarda geçmektedir. Kentte yürütülen kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan eserler, Erken Bizans döneminde özellikle IV.-VII. yüzyıllar arasında kentin en parlak dönemini yaşadığını göstermektedir. Kent ve çevresindeki bölge, VII. yüzyılda İmparator Heraclius döneminde, Arap akınlarına ve Sasani saldırılarına maruz kalmıştır. Bu saldırılar sonucunda Hadrianoupolis'in VII. yüzyılın ikinci yarısında terk edildiği düşünülmektedir. Kazı çalışmalarından elde edilen eserler en son VII. yüzyıla tarihlendirilmekte olup bu durumu destekler niteliktedir. Kazılarla ortaya çıkarılmış üç kilise kalıntısı ve jeofizik çalışmalarında tespit edilen iki yapı kalıntısı, yüzey araştırmalarında rastlanılan bazı yapı kalıntıları kentte önemli kilise, şapel ve mausoleum gibi önemli dini yapıların inşa edildiğini göstermektedir. Kilise A, Kilise B ve Kilise C adlı kilise kalıntıları, zengin süslemelere sahip olup Erken Bizans döneminde sıkça karşılaşılan üç nefli bazilikal planda inşa edilmişlerdir. Bu yapılardan ele geçen bulgular ışığında bahsi geçen üç kilise, ilk olarak IV.-V. yüzyıl aralığında inşa edilmiş ve VII. yüzyılda terk edilmişlerdir. Kilise zeminlerinde ortaya çıkarılan mozaikler kent tarihi ve Bizans sanatı açısından oldukça önemlidir. Batı Karadeniz, hatta Karadeniz bölgesi incelendiğinde benzer mozaik süslemelere rastlanılmamıştır. VI.-VII. yüzyıl arasında kentte yaşamış olan Aziz Alypius Stylites, kurduğu çifte mânâstır ve diktiği sütun kent tarihi açısından oldukça önemlidir. Bu dönemde kentin önemli bir hac

merkezi statüsü kazandığı düşünülmektedir. Çifte mânâstırlar, Bizans döneminde nadir olarak görülmektedir, bunlarda biri Mantineion'da (Bolu-Yeniçağa Gölü), biri de Hadrianoupolis'te kurulmuş, rahipler ve rahibelerin birbirlerine yakın olmasından dolayı yasaklanmıştır. Ayrıca Bizans tarihi incelendiğinde, dört sütuncu azizin (Yaşlı Aziz Symeon Stylites, Genç Aziz Symeon Stylites ve Aziz Daniel Stylites, Aziz Alypius Stylites) yaşadığı bilinmektedir. Çifte mânâstırlardan birinin Hadrianoupolis'te kurulması ve sütuncu azizlerden birinin de bu kentte doğmuş ve yaşamış olması kente ayrı bir önem kazandırmaktadır. Hadrianoupolis kentinde yapılacak olan kazı ve araştırmaların devam etmesiyle kent tarihini daha da aydınlatacaktır. Paphlagonia Hadrianoupolis'i Antik Kenti tarihinin anlatıldığı ve kentteki yapı kalıntılarının Bizans sanatı ve mimarisi açısından değerlendirildiği bu çalışmanın okuyuculara sunulmasının, Karabük tarihine ve kültürel mirası ile bölgenin Bizans tarihi ve sanatına katkı sağlayacağı, ilgili alanda ve bölgede daha sonra yapılacak çalışmalara da kaynaklık edebileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

Belke Klaus, *Tabula Imperii Byzantini 9: Paphlogonien und Honorias*, Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften, Wien 1996.

Brüggeman Thomas, "Paphlagonia Between Goths, Sasanids and Arabs (3rd-8th centuries AD)", *The Black Sea, Paphlagonia, Pontus and Phrygia in Antiquity: Aspects of archaeology and ancient history*, (Ed. Gocha R. Tsetskhladze), Archaeopress, Oxford 2012, s. 45-52.

Bvrckhardt Avgvstvs (Ed.), *Hieroclis Synecdemvs*, Lipsiae In Aedibus B. G. Teubneri, Leipzig 1893.

Cramer John Anthony, *Geographical and Historical Description of Asia Minor: With a Map*, II, Oxford University Press, Oxford 1832.

Çelikbaş Ersin ve Eliüşük Mevlüt, "Paphlagonia Bölgesinden Karı-Koca Büstlü, Eros ve Medusa'lı Bir Mezar Anıtı Üzerine Yeni Bir Değerlendirme", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 2017, Cilt 6, Sayı 6, s. 593-612.

Çelikbaş Ersin, Keleş Vedat ve Ergürer Ertuğ, "Hadrianoupolis 2016 Yılı Çalışmaları", *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü 39. Kazı Sonuçları Toplantısı Bildiri Kitabı*, (Haz. Adil Özme), Star Matbaacılık, Bursa 2017, Cilt III, s. 645-654.

Delehaye Hippolyte, *Subsidia Hagiographica 14: Les Saint Stylites*, Société des Bollandistes Boulevard Saint-Michel 24 ve Librairie Auguste Picard 82, rue Bonaparte, Bruxelles ve Paris 1923.

Drakoulis Dimitris P., "Regional transformations and the settlement network of the coastal Pontic provinces in the Early Byzantine period", *The Black Sea, Paphlagonia, Pontus and Phrygia in Antiquity: Aspects of archaeology and ancient history*, (Ed. Gocha R. Tsetskhladze), Archaeopress, Oxford 2012, s. 79-96.

Fiessel Denis ve Kaygusuz İsmail, "Un Mandament impérial du VIe siècle dans une inscription d'Hadrianoupolis d'Honoriate", *Centre de recherche d'histoire et civilisation de Byzance, Travaux et Mémoires 9*, E. De Boccard, Paris 1985, s. 397-419.

Flimon Florin, *Pillar of the Communities: The Lives of Alypius The Stylite*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Central European University), Budapeşte 2015.

Foss Clive, "Paphlagonia", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, (Ed. Alexander P. Kazhdan), Oxford University Press, New York 1991, Vol. 3.

Gonzalez Elisa Garrido, "Algunas Provincias Ponticas: La Administracion de Bitinia, Paflagonia, Helenoponto, Honorias Y Ponto Polemoniaco En El Siglo IV D.C.", *Studia Historica: Historia Antigua*, Universidad de Salamanca 2010, Cilt 8, s. 11-20.

Gökoğlu Ahmet, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, C. 1, Doğrusöz Matbaası, Kastamonu 1952.

Keleş Vedat vd., “Hadrianoupolis 2013 Yılı Çalışmaları”, *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü 36. Kazı Sonuçları Toplantısı Bildiri Kitabı*, (Haz. Haydar Dönmez), İsmail Aygül Ofset Matbaacılık, Ankara 2015, Cilt III, s. 661-670.

Keleş Vedat ve Çelikbaş Ersin, “Paphlagonia Hadrianoupolis’inde Bulunmuş Kapı Temalı Mezar Steli”, *Turkish Studies*, Ankara 2013, Cilt 8, Sayı 6, s. 365-376.

Keleş Vedat, Çelikbaş Ersin ve Yılmaz Alper, “Paphlagonia Hadrianoupolis’i”, *Anadolu’nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40. Yılı*, (Haz. Hasan Kasapoğlu ve Mehmet Ali Yılmaz), Ankara Ofset Basım Matbaacılık, Ankara 2014, s. 271-290.

Kılavuz Bülent Nuri ve Çelikbaş Ersin, “Paphlagonia Hadrianoupolis’i”, *Tarihi Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Karabük 2013, Cilt 2, Sayı 3, s. 159-214.

Lafli Ergün ve Christof Eva, *Hadrianoupolis 1: Inschriften aus Paphlagonia*, Archaeopress, Oxford 2012.

Lafli Ergün, Lightfoot Chris ve Ritter Max, “Byzantine coins from Hadrianoupolis in Paphlagonia”, *Byzantine and Modern Greek Studies*, Birmingham Üniversitesi 2016, Cilt 40, Sayı 2, s. 187-206.

Leonhard Richard, *Paphlagonia: Reisen und Forschungen im nördlichen Kleinasien*, D. Reimer (E. Wohsen), Berlin 1915.

Marek Christian, *Stadt, Ära und Territorium in Pontus-Bithynia und Nord-Galatia*, Ernst Wasmuth Verlag, Tübingen 1993.

Matthews Roger ve Glatz Claudia (Ed.), *At Empire’s Edge: Project Paphlagonia. Regional Survey in North-Central Turkey*, British Institute of Archaeology at Ankara, London 2009.

Patacı Sami, *Paphlagonia Hadrianoupolis’i Mozaik ve Fresko Buluntuları*, (Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi), İzmir 2012.

Ramsay William Mitchell, *The Historical Geography of Asia Minor*, William Clowes and Sons, Limited, London 1890, Vol. IV.

Ruggieri Vincenzo, *Byzantine Religious Architecture (587-867): Its History and Structural Elements*, Pontical Institutum Studiorum Orientalium, Roma 1991.

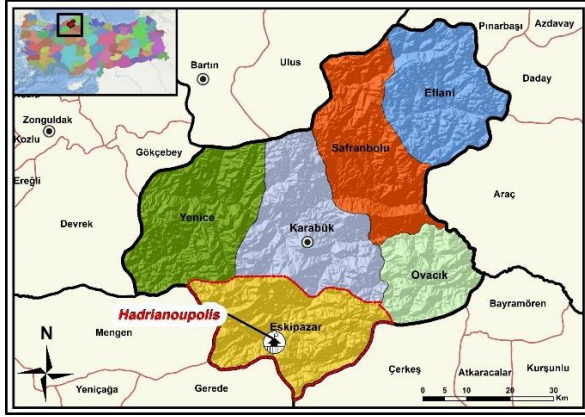
Talbert Richard John Alexander, (Ed.), *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*. Princeton University Press. Princeton ve Oxford 2000.

Tevrat, Yaratılış (Tekvin), 2/10-14.

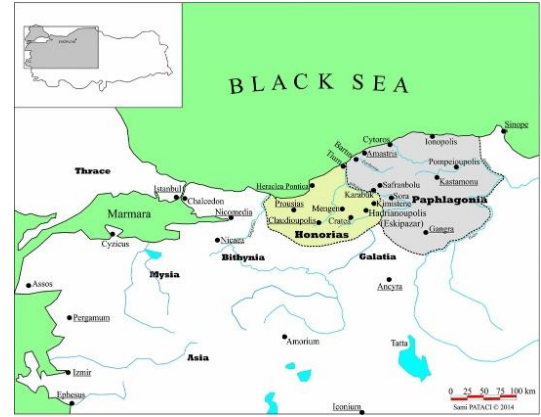
Umar Bilge, *Paphlagonia: Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi*, İnkilâp Kitabevi, İstanbul 2007.

Wilson David Raoul, *The Historical Geography of Bithynia, Paphlagonia and Pontus in the Greek and Roman Periods: A New Survey with Particular Reference to Surface Remains Still Visible*, (B. Litt. Thesis, University of Oxford), Oxford 1961.

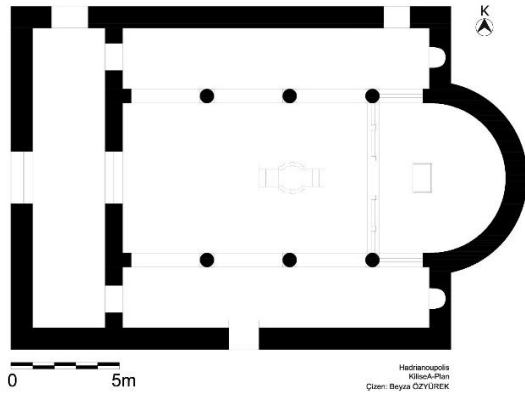
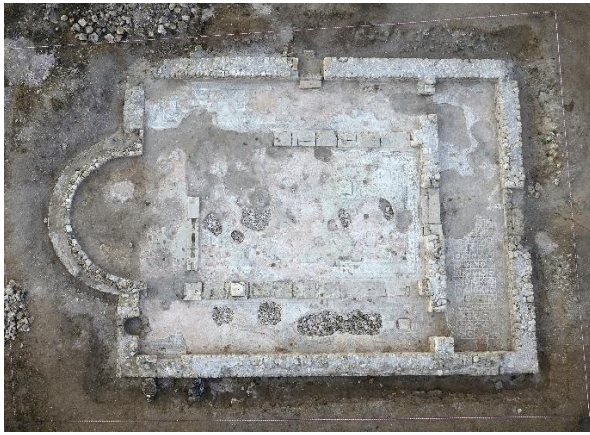
Harita, Çizim ve Fotoğraf Listesi

Harita 1: Eskipazar'ın Konumu (Hadrianoupolis Arşivi)

Harita 2: M.S. IV. Yüzyılda Honorias³⁸

Fotoğraf 1: Kilise A Genel Görünüm (Hadrianoupolis Arşivi)

Çizim 1: Kilise A Planı (Beyza Özyürek)

³⁸ Ergün Laflı, Chris Lightfoot ve Max Ritter, “Byzantine coins from Hadrianoupolis in Paphlagonia”, *Byzantine and Modern Greek Studies*, Birmingham Üniversitesi 2016, Cilt 40, Sayı 2, s. 188.

Fotoğraf 3: Kilise A Naosu (Hadrianoupolis Arşivi)

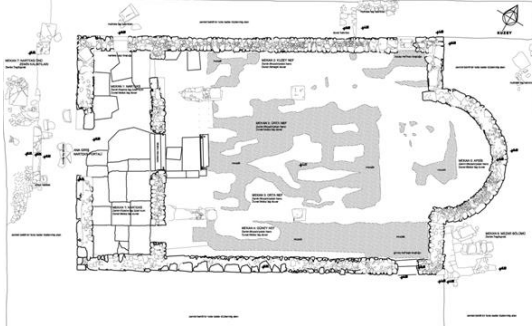
Fotoğraf 4: Kilise A Naosundan Detay

Fotoğraf 4: Güney Nef Mozaik Panoları

Fotoğraf 5: Kilise B Genel Görünüm

Çizim 2: Kilise B Vaziyet Planı (Sedat Biçer)

Fotoğraf 6: Kilise B Naosu Dört Nehir Mozaiği

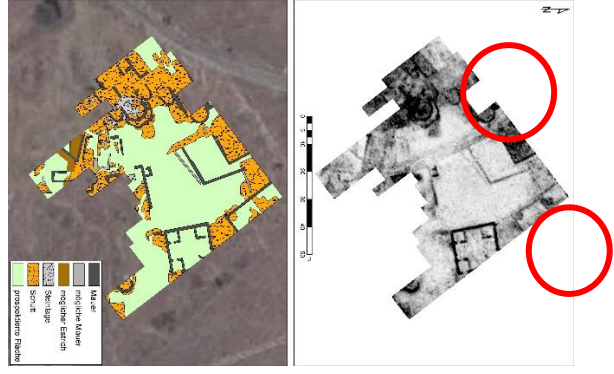
Fotoğraf 7: Kilise B Bema ve Apsis

Fotoğraf 8: Kilise C Genel Görünüm

Fotoğraf 9: Kilise C Bema Zemini

Çizim 3: Mausoleum ve Çevresinin Jeofizik Sonuçları

HADRIANOUPOLİS KİLİSE C MOZAİKLERİ KONUSUNDA BİR ÖN DEĞERLENDİRME

Ersin ÇELİKBAŞ*

Özet

Kilise C, Karabük ili, Eskipazar ilçesinin 3.5 km batısında yer alan, Hadrianoupolis Antik Kenti sınırları içinde, “Hamam B” olarak adlandırılan yapının 15-20 m kuzeyinde yer almaktadır. Kilise C’de ilk kazı çalışması 2007 yılında gerçekleştirilmiştir. 2007 yılında yol çalışması esnasında ortaya çıkan yapı kalıntısının sadece apsis bölümü ortaya çıkmış, bu nedenle yapının işlevi tespit edilememiştir. Bu nedenle yapı kalıntısı “Apsisli Yapı” olarak adlandırılmıştır. 2012 yılında yapı kalıntısının açıkta olan kısmında restorasyon ve konservasyon çalışması yapılmıştır. 2017 yılında yapının doğu ve kuzeydoğu yönlerinde kazı çalışması yapılmış ve yapının Erken Bizans Dönemi’ne (MS 330-565) tarihlenen bir kilise olduğu anlaşılmıştır. Yapılan çalışmalarda bema ve apsis içerisinde zeminin mozaiklerle süslediği tespit edilmiştir. Mozaiklerde aslan, boğa ve tavuskuşları resmedilmiştir. 2018 yılı kazı çalışmalarından elde edilen bulgular sonucunda, mimari ve süsleme özelliklerinden de yola çıkılarak kilisenin ilk olarak MS 4. yüzyıl sonu ile MS 5. yüzyıl arasındaki bir tarihte inşa edildiği anlaşılmıştır. Daha sonra bölgede veya yakın coğrafya da meydana gelen bir deprem sonucunda kilise yıkılmış, MS 5. yüzyıl sonu ile MS 6. yüzyıl arasındaki bir tarihte yeniden inşa edilmiştir. Bu çalışmada kazısına devam edilen Kilise C’nin bema ve apsis bölümünde ortaya çıkarılan mozaiklerin ikonografik açıdan bir ön değerlendirilmesi yapılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Paphlagonia, Hadrianoupolis, Roma, Mozaik, İkonografi

A Preliminary Evaluation On Hadrianoupolis Church C Mosaics

Abstract

Church C is located 15-20 m north of the structure called “Turkish Bath B” within the borders of Hadrianoupolis, 3.5 km west of Eskipazar district of Karabük province. The first excavation in Church C was started in 2007. In 2007, only the apse part of the building remains was discovered during the road works and therefore the function of the building could not be determined. Therefore, the building remains were named as “The Building with Apse”. In 2012, restoration and conservation work was started on the exposed part of the building remains. In 2017, the east and northeast sides of the building were excavated and it was found that the building was a church dating to the Early Byzantine Period (330-565 AD). During the works, it was found that the floor was decorated with mosaics in the bema and apse. In the mosaics, lion, bull and peacocks were portrayed. As a result of the finds obtained from the excavations in 2018, starting from the architectural and decoration characteristics, it was understood that the church was first built on a date between the end of the 4th century AD and the 5th century AD. Later, as a result of an earthquake that occurred in the region or nearby geography, the church was destroyed and reconstructed on a date between the end of 5th century AD and 6th century AD. In this study, a preliminary evaluation of the mosaics unearthed in the bema and apsis section of the Church C, which is still being excavated, will be made in terms of iconography.

Key Words: Paphlagonia, Hadrianoupolis, Roman, Mosaic, Iconography

Giriş

“Paphlagonia Hadrianoupolis’i” olarak adlandırılan yer bugün Karabük ili, Eskipazar ilçesi merkezinin 3,5 km batısında “Viranşehir” olarak adlandırılan mevki ve çevresinde arazi üzerinde dağınık bir şekilde Budaklar, Büyükyayalar, Çaylı ve Beytarla köylerini kapsamaktadır. Antik kente ait günümüzdeki

* Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü E-Mail: ersincelikbas@gmail.com

kalıntılar Budaklar köyü, Hacı Ahmetler Mahâlleli'nde yoğunlaşmaktadır (Keleş ve Çelikbaş, 2013, s. 364). (Figür 1).

Eskipazar'ın bilinen tarihi Anadolu hâlklerinin en eskilerinden olan Kaşgalar'a kadar dayanır. MÖ 14. yüzyılda Hitit hâkimiyetine giren Kaşgalar, daha sonra kuzey Anadolu'yu yurt edinen Paphlagonia hâlkının, ardından da sırasıyla Kimmer, Frig, Lydia, Pers, Hellen, Roma ve Bizans uygarlıklarının egemenliği altında yaşamışlardır (Keleş, Çelikbaş, Yılmaz, 2019, s.199).

Antik kaynaklar, kentten çok fazla bahsetmemiş olmakla beraber, Hadrianoupolis *territoryası* içerisinde yer alan Kimistene ile ilgili Strabon bazı bilgiler vermektedir¹. Hadrianoupolis kenti hakkında sahip olunan en erken bilgi "Kaisareis Proseilemmantai" adı altında Galatia eyaletine bağlanmıştır (Matthews, Metcalfe, Cottica, 2009, s.44). Kentin ilk adı olan Kaiseria, muhtemelen MÖ 6-5 yıllarında, İmparator Augustus döneminde, kentin Galatia eyaletine bağlanması sonucu kente Augustus'un adının verilmesiyle ilgili olmalıdır (Belke, 1996, s.69). Galatia bölgesine ait olan bir yazıtta, MS 136 yılında Galatia konsülü olarak atanan Julius Scapula'nın Hadrianoupolis'i kendi topraklarına dâhil ettiğinden bahsedilmektedir (Fowler, 1902, s.351). MÖ 1. yüzyılda kurulduğu düşünülen Hadrianoupolis, sonraki yıllarda Güney Paphlagonia ile Bithynia arasında konumlanan ve Roma İmparatoru Hadrian'ın (MS 117-138) imar faaliyetinde bulunarak adını verdiği bu tarihi kent, Bizanslılar zamanında uzunca bir süre Honorias eyaletine bağlı olarak idare edildi (Matthews ve diğerleri, 2009, s.182). MS 395 yılında Roma İmparatorluğu'nun bölünmesiyle bölgede başlayan Bizans hâkimiyeti sırasında, dini açıdan önemi artan Hadrianoupolis bir piskoposluk merkezi hâline geldi. Özellikle Aziz Stylianos Alypius vasıtasıyla dinsel hac yeri olarak da ilgi gören kent, kız ve erkek mânâstırları ile tanınmış (Parry, 2010, s.429; Benson, 2003, s.770), ayrıca Iustinianus döneminde Bishopluk merkezi olmuştur (Brown, 1992, s.152). MS 727'lerde Hadrianoupolis'in sınır komşusu olan Gangra kentinin Arap akınlarına maruz kalması (Herrin, 1989, s.322), kenti olumsuz etkilemiş ve kentin giderek terkedilmesine zemin hazırlamıştır (Belke, 1996, s.98-99). Türklerin Anadolu'da boy göstermeye başladığı tarihlerde Paphlagonia bölgesine giren Emir Karatekin önderliğindeki Selçuklular, Bizanslılar'ı yenerek bölgeye Viranşehir adını verdiler. Çandırılar, Tamuşlar, Bayındır, Kargın, Yürecik, Salmanlar ve Sallar gibi Türk boylarının adını taşıyan köylerin varlığı, Eskipazar çevresindeki Türk izlerinin en büyük kanıtı sayılmaktadır (Özdemir, 2006, s. 98-99).

Güneybatı Paphlagonia bölgesi kenti olan Hadrianoupolis'e Geç Hellenistik, Roma ve Erken Bizans devirlerinde yerleşilmiş ve diğer Paphlagonia yerleşimlerinde olduğu gibi kent bir çekirdek bölgeye ve bu bölge çevresinde yoğunlaşan bir choraya sahiptir (Figür 2). Hadrianoupolis'te bugüne kadar Kilise A, Kilise B, Hamam A, Hamam B ile Geç Roma Konutu'nun kazıları tamamlanmış olup; Kilise C ve Güney Nekropolü'nde çalışmalara devam edilmektedir.

Çalışmanın konusunu oluşturan Kilise C "Hamam B" olarak adlandırılan yapının 15-20 m kuzeyinde yer almaktadır. Kilise C'de ilk kazı çalışması 2007 yılında gerçekleştirilmiştir. 2007 yılında yol çalışması

¹ Strabon; "Olgassys'un dağlık ülkesinin eteklerinde kurulmuş olan muhkem *Kimiata Kalesi*'nin de içinde bulunduğu *Kimiatene* de buradadır" diyerek; Kimiatene isimli bir kentin Ilgaz Dağı eteklerindeki varlığından bahsetmektedir. Fakat Strabon lokalizasyon yanlışlığı yapmış olması muhtemeldir; ya da her iki bölgede de aynı isimde kent bulunmaktadır. Bkz. Strabon, XII, III, 41.

esnasında ortaya çıkan yapı kalıntısının sadece apsis bölümünün küçük bir kısmı ortaya çıkmıştır. İşlevi tespit edilememiş kalıntı o dönemki kazı ekibi tarafından “Apsisli Yapı” olarak adlandırılmıştır. 2012 yılında yapı kalıntısının açıkta olan kısmında restorasyon ve konservasyon çalışması yapılmıştır. Antik kentin çekirdek bölgesinde 2014 yılında yapılan arkeo-jeoradar çalışmaları sonucunda birçok yapı kalıntısı tespit edilmiştir. Apsisli Yapı olarak adlandırılan yapının açıkta olan kısmının hemen üstünde yer alan düzlük alanda da arkeo-jeoradar çalışmaları gerçekleştirilmiş olup, kalıntının bir kiliseye ait olabileceği tespit edilmiştir. Arkeo-jeoradar çalışmaları sonucunda elde edilen plan kapsamında Apsisli Yapı’da kazı çalışmalarına başlanmıştır. 2017 yılında yapının doğu ve kuzeydoğu yönlerinde kazı çalışması yapılmış ve yapının Erken Bizans Dönemi’ne (330-565) tarihlenen bir kilise olduğu anlaşılmıştır. Hadrianopolis Antik Kenti’nde kazısı yapılan 3. kilise olması ve diğer kiliselere de “Kilise A” ve “Kilise B” adları verilmesinden dolayı bu yapıya da “Kilise C” adı verilmiştir. 2018 yılındaki kazı çalışmalarına kilisenin apsis ve bema bölümlerinden başlanmıştır. Bu çalışmalar esnasında, bemanın kuzeydoğusunda opus sectile döşeli zemin izlerine rastlanmıştır. Buradan elde edilen bulgular sonucunda, kilisenin ikinci evresinde, bema zemininin opus sectile tarzında mozaikle kaplandığı anlaşılmıştır. Devam eden çalışmalar sonucunda bema zemininin -42 cm seviyesinde birinci inşa evre bemasının mozaikli zeminine ulaşılmıştır. Buradaki çalışmalar bemanın ilk inşa evresinde, opus tessellatum tekniğinde mozaikle döşendiğini ortaya koymuştur. Ayrıca mozaik kompozisyonun orta ekseninin doğu ucundaki yazıtın sağ ve sol tarafında da kiboriuma ait sütunların oturduğu kaide izlerine rastlanılmıştır.

Kilisenin ilk inşa evresine ait bema zeminindeki mozaik kompozisyonun ortasında kantharostan su içmeye hazır biçimde tasvir edilmiş antitetik duruşlu iki tavus kuşu figürü ve yine kantharostan çıkan üzüm salkımı, yaprağı ve meyvesi motifleri görülmektedir (Figür 3). Bu alandaki kompozisyonun doğusunda, beyaz tesseralardan oluşturulmuş zemin üzerine siyah tesseralarla yapılmış harflerden oluşan, yine siyah tesseralardan meydana getirilmiş iki çizgi ile sınırlanmış, tabula ansata tipte bir yazıt yer almaktadır. Bu yazıtta “Sambatis” adında birisinin bu alandaki mozaiklerin yapımını finanse ettiği bilgisi yazılıdır. Tavus kuşu kompozisyonunun sağında ve solunda ise kare ve dörtgen şekilli geometrik panolarla çevrelenmiş sekizgen pano içinde İncil yazarlarından Lucas’ı sembolize eden boğa (Figür 4) ve Marcus’u sembolize eden aslan (Figür 5) figürlerinin görüldüğü mozaik kompozisyonlar yer almaktadır. Bema alanındaki mozaik kompozisyonlar apsistekiyle benzer biçimde dört yönden üç hâlatlı örgü motifinin görüldüğü bir bordürle çevrelenmiştir. 2018 yılı kazı çalışmalarından elde edilen bulgular sonucunda, mimari ve süsleme özelliklerinden de yola çıkılarak kilisenin ilk olarak MS 4. yüzyıl sonu ile MS 5. yüzyıl arasındaki bir tarihte inşa edildiği anlaşılmıştır. Daha sonra bölgede veya yakın coğrafya da meydana gelen bir deprem sonucunda kilise yıkılmış, MS 5. yüzyıl sonu ile MS 6. yüzyıl arasındaki bir tarihte yeniden inşa edildiği tespit edilmiştir. Her iki inşa evresinde de kilise üç nefli bazilikal planlıdır. Doğusunda içten yarım yuvarlak dıştan beş köşeli apsis yer almaktadır. Kilisenin her iki inşa evresine ait apsis ve bölümleri, templon, kiborium, altar gibi litürjik mimari plastik parçaları incelendiğinde, kilisenin ilk inşa evresinde daha büyük ölçülerde düzenlendiği sonucuna varılmıştır.

Bemadaki mozaik kompozisyonu oluşturan figürler de incelendiğinde siyah, beyaz, turuncu, kahverengi, açık ve koyu yeşil, sarı, turkuaz, pembe, kırmızı, gri renkli tesseralar kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca dm²'ye düşen 100-110 adet tessera sayısı mozaiklerin çok ince bir işçiliğe sahip olduğuna kanıttır. Çok çeşitli renklere sahip tesseralardan yapılmış eşsiz mozaikler köklü bir mozaik geleneğinin sonucu olarak Hadrianoupolis'te bir mozaik okulunun varlığını da işaret etmektedir. Mozaikler teknik, ikonografik ve stilistik açıdan değerlendirildiğinde paganizm sanatının hâla etkisinde olduğunu işaret etmektedir.

Sonuç

Hadrianoupolis antik kenti, her ne kadar antik kaynaklarda bahsi geçmese de, Paphlagonia bölgesinin önemli kentlerinden bir tanesi olduğu süregelen kazılar sonucu anlaşılmıştır. Ortaya çıkarılan taşınabilir ve taşınmaz kültür varlıkları Hadrianoupolis'in Geç Roma-Erken Bizans dönemine ışık tutmaktadır. Hadrianoupolis'in Erken Roma dönemine ait herhangi bir mimari yapının varlığından söz etmek şu an için güçtür. Fakat 2019 yılı kazı sezonunda Güney Nekropolü'nde yapılan çalışmalar kentin erken dönemine de ışık tutacak nitelikte buluntulara rastlanılmıştır. Bunlarla beraber süregelen bilimsel çalışmalar Hadrianoupolis antik kentinin MS 4-6. yüzyıllar arasında yoğun bir popülasyona sahip olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca antik kent içerisinde iki adet büyük boyutlu kilisenin varlığı, kentin önemli bir piskoposluk merkezi olduğu yönündeki görüşlere destek verir niteliktedir. Bu duruma paralel olarak Aziz Stylianos Alypius'un Hadrianoupolis'te doğmuş olması (Parry, 2010, s.429; Benson, 2003, s. 770), buranın piskoposluk merkezi olmasında önemli bir etken olmuş olması gerekir. Kilise C yapısında henüz kazılar tamamlanmış olup, gelecek sezonlarda kazılara devam edilecektir. Bu çalışmada henüz bir kısmı ortaya çıkarılmış olan Kilise C yapısı mozaikleri konusunda bir ön değerlendirme yapılmıştır. Kilise C yapısının kazısı tamamlandıktan sonra yapıda ortaya çıkarılan tüm mozaikler kapsamlı bir şekilde yeniden değerlendirilecektir.

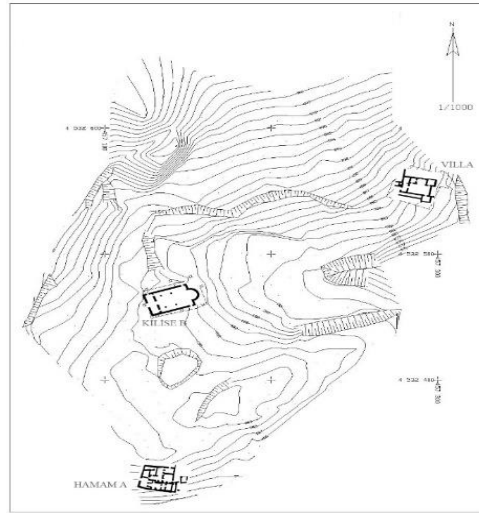
KAYNAKÇA

- Belke, K. (1996) *Paphlagonian und Honorias*, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften, 249.Band, Tabula Imperii Byzantini 9, Wien.
- Belke, K. (1996). *Paphlagonian und Honorias*, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften, 249.Band, Tabula Imperii Byzantini 9, Wien.
- Benson, M. (2003). *Our Sunday Visitor's Encyclopedia of Saints*, Huntington.
- Brown, P. R. L. (1992). *Power and Persuasion in Late Antiquity: Towards a Christian Empire*, London.
- Fowler, H. N. (1902). "Archaeological News", *American Journal of Archaeology*, Vol.6, No:3, ss.343-385.
- Herrin, J. (1989). *The Formation of Christendom*, Princeton.
- Keleş, V. – Çelikbaş, E. – Yılmaz, A. (2019). "Paphlagonia Hadrianoupolis'i: Antik Çağ'da Bir Hac Merkezi", *Rıfat Ergeç Armağanı*, Ankara, ss.199-206.
- Keleş, V. - Çelikbaş, E. (2013). "Paphlagonia Hadrianoupolis'inde Bulunmuş Kapı Temalı Mezar Steli", *Turkish Studies*, Vol.:8 No:6, ss.363-376.
- Matthews, R. - Metcalfe, M. - Cottica, D., (2009). "Landscapes with Figures: Paphlagonia Through the Hellenistic, Roman and Byzantine Periods, 330 BC-AD 1453", *At Empires' Edge: Project Paphlagonia, Regional Survey in North-Central Turkey*, Ankara, ss.175-227.
- Parry, K. (2010). *The Blackwell Companion to Eastern Christianity*, Oxford.

Strabon,(1993). *Geographika: XII-XIII-XIV*, Çev.:A.Pekman, İstanbul.

Figür 1: Hadrianoupolis Haritası

Figür 2: Hadrianoupolis Çekirdek Bölgesi

Figür 3: Kilise C Bema Tavus Kuşu

Figür 4: Kilise C Bema Boğa

Figür 5: Kilise C Aslan

MEŞİHAT ARŞİVİ'NDEKİ SAFRANBOLU İLE İLGİLİ DEFTERLER VE BELGELER

Esra YILDIZ*

İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi Uzmanı

Özet

Arşivler ve kütüphaneler, bir milletin siyasî, ictimai, iktisadî ve sosyo-kültürel hayatını ortaya koyan en önemli hazineler olmasının yanı sıra maddi-manevi kültür varlıklarını ihtiva eden birinci el kaynaklardır. Bu sebeple Osmanlı Devleti, tesis ettiği arşiv binalarına “Hazîne-i Evrak” yani “Evrak Hazinesi” ismini vermiştir. Osmanlı Devleti’ndeki en önemli arşivlerden bir tanesi de İstanbul Müftülüğü bünyesindeki Meşihat Arşivi’dir.

Tebliğimiz, “Meşihat Arşivi’nin Tarihçesi”, “Meşihat Arşivi’nin İçeriği” ve “Meşihat Arşivi’ndeki Safranbolu ile ilgili belgeler ve bu belgelerin değerlendirilmesi” olmak üzere üç bölümde ele alınacaktır. Meşihat Arşivi’ni diğer arşivlerden ayıran özellikler izah edilecek, arşivdeki defter ve belge serilerinin ilim ve kültür tarihi açısından önemi belirtilerek defterlerin muhtevası hakkında bilgiler sunulacaktır. Ayrıca Safranbolu ile ilgili arşivdeki belgeler izah edilecek ve bu konuda araştırma yapmak isteyenlere yol gösterici bilgiler sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İstanbul Müftülüğü, Meşihat Arşivi, Şeyhülislamlık, İlmîye Teşkilatı, Safranbolu.

Books and Documents About Safranbolu in Meşihat Archive

Abstract

Archives and libraries are the most important treasures revealing the political, economic, economic and socio-cultural life of a nation, besides this, they are first-hand resources containing material-spiritual cultural assets. For this reason, the Ottoman Empire has given the name “Hazîne-i Document” in other words Haz Document Treasure / Document Treasure ” to the archive buildings it has established. One of the most important archives in the Ottoman Empire is the Meşihat Archive within the Istanbul Mufti's Office.

Our Communiqué will be discussed in three sections: t" The History of Meşihat Archive ", "Content of Meşihat Archive", and "Documents and Evaluation of Safranbolu in Meşihat Archive ". The features that distinguish the Meşihat Archive from other archives will be explained, the importance of the series of books and documents in the archive in terms of scientific and cultural history will be indicated and information about the contents of the books will be presented. In the last section, the documents in the archive about Karabük will be explained and guidance information will be provided to those who want to do research on this subject.

Keywords: İstanbul Mufti Office, Meşihat Archive, shaykh al-islam, İlmîye Organization, Safranbolu.

GİRİŞ

Osmanlı Devlet teşkilatı kalemiye, seyfiye ve ilmîye olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Başında Şeyhülislam’ın bulunduğu ilmîye teşkilatı Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri, Nakîbüleşrâf, İstanbul kadısı, vilâyet kadıları, vilâyet ve kazaların müftü ve müderrisleri, sancak kadıları, naibler, cami ve mescitlerdeki din görevlileri olmak üzere oldukça geniş bir yapıya sahiptir.

Yargı, fetva ve eğitim alanındaki hizmetleri yürüten Şeyhülislamlık, Osmanlı Devleti yönetim sisteminde Adalet Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı’nın görevlerini icra

* Meşihat Arşivi Uzmanı, İstanbul Müftülüğü, İstanbul Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Doktora Öğrenci, esra_yildiz_87@hotmail.com

etmiştir.¹ Osmanlı Devletinin ilk şeyhülislamı Molla Fenârî, son Şeyhülislam ise Mehmed Nuri Medeni Efendi'dir.² Şeyhülislamlık, kuruluşundan kaldırıldığı tarihe kadar³ pek çok kez reform ve ıslahlara sahne olmuş ve tarihin önemli hadiselerine de şahitlik yapmıştır.

Tebliğimizin birinci bölümünde Şeyhülislamlığın tarihçesi ve Meşihat-ı İslamiyye'nin kuruluşu ile ilgili bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde Şeyhülislamlığın ilmî ve kültürel mirası olan Meşihat Arşivi'nin muhtevassından bahsedilmiş ve son bölümde ise Meşihat Arşivi'ndeki defter ve belgelerdeki Safranbolu ile ilgili kayıtlar izah edilmiştir.

Meşihat Arşivi'deki Nakîbü'l-eşrâf Defterleri, Sicill-i Ahvâl Defteri, Medrese, Müderris ve Müftü Defterleri incelenmek suretiyle Osmanlı Devleti'nde Safranbolu'da görev yapmış ilmiye sınıfına mensup nâib, müftü, müderris ve Nakîbü'l-eşrâf kaymakamları tespit edilmiştir.

1- Meşihat-i İslâmiyye'nin Kuruluşu ve Meşihat Arşivi'nin Tarihçesi

Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesine çıktığı ilk yıllardan itibaren hâlkın dinî konulardaki sorularına cevap verebilmek için daha sonraki dönemlerde ismi "şeyhülislamlık" olan müftülük kurumu oluşturulmuştur. Şeyhülislamlığın tarihini Sultan II. Murat döneminde müftülük yapmış olan Molla Fenari'ye kadar götürmek mümkündür.

1826 yılına kadarki süreçte Meşihat'e tahsis edilmiş müstakil çalışma binaları olmadığı için Şeyhülislamlar konaklarının selamlık kısmında fetva hizmetleri görevini yürütmüşlerdir.⁴ Sultan II. Mahmut döneminde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla⁵ Yeniçeri Ağası'nın kullandığı konak,⁶ müştemilatıyla birlikte Şeyhülislamlığa tahsis edilmiş ve bu mekân "Fetvâhane" olarak isimlendirilmiştir.⁷ 1827 yılından itibaren Şeyhülislamlığın fetvâ hizmeti burada devam etmiştir.

1836 yılına gelindiğinde ise başta Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri olmak üzere İstanbul ve Bilâd-ı selâse kadıları, Nakîbüleşrâf ve Dersvekili Fetvahâne'nin bulunduğu Bâb-ı Meşihat'e taşınmış ve böylece bu mekan şerî ve hukûkî kurumları tek çatı altında toplayan bir kompleks hâlini almıştır.

Günümüzde İstanbul Müftülüğünün ana hizmet binası olarak kullanılan bölüm şeyhülislamlığın fetvâhane birimidir. Cümle giriş kapısının sağ tarafındaki iki katlı tarihi yapı Şer'iyye Sicilleri Arşivi, sol taraftaki ise Meşihat Arşivi'dir. 03 Mart 1924 tarihinde Şeyhülislamlığın kaldırılmasıyla Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuş; Bâb-ı meşihat müştemilatıyla birlikte İstanbul Müftülüğü'ne tahsis edilmiştir. Şer'iyye Sicilleri ve Meşihat Arşivi, Şeyhülislamlıktan miras kalan iki büyük ilim ve kültür hazinesi olarak günümüze kadar gelmiştir.

¹ Kemaleddin Taş, "Osmanlı Yönetim Sisteminde Şeyhülislamlık Kurumu –Sosyolojik Bir Çözümleme", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Ocak-Temmuz 2005, Sa. 1, ss. 81-101, s. 88.

² Veli Ertan, "Yükselme Devrinde İlmîyyeye Mensup Olanların Mevkii ve Meşihat Teşkilatı", *Diyanet Dergisi*, 1986, C. XXII, S. 2, s. 42; Mehmet İpşirli, "Şeyhülislâm", *DİA*, 2010, C. 39, s. 91-92; Ayrıca bkz. Meşihat Arşivi, SAİD dosyaları.

³ İlk Şeyhülislam Molla Fenari'nin tayin tarihi olan 1424/25'den, Mehmed Nuri Medeni Efendi'nin istifa ettiği 1922'ye kadar Meşihat-i İslamiyye Müessesesi 498 sene devam etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ziya Kazıcı, "Osmanlılarda Şeyhülislamlık Müessesesi", *İslam Medeniyeti Mecmuası*, C.V, S. 2, (ss. 39-68), s. 39-40.

⁴ M. Salih Arı, "Osmanlılarda Şeyhülislamlık Müessesesi", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, C. 1, 1994, (ss.170-178), s. 176.

⁵ BOA, *HAT*, 294/17477; Ahmed Lütfi, *Târîh-i Lütîfî*, İstanbul 1290, I, 161-162.

⁶ Semavi Eyice, "Ağakapısı", *DİA*, 1988, C.1, s. 462-464.

⁷ Ferhat Koca, "Fetvahâne", *DİA*, 1995, C.12, s. 496-500.

2- Meşihat Arşivi'nin Muhtevası

Meşihat Arşivi, Şeyhülislamlık bünyesindeki Meclis-i Tedkikat-ı Şeriyye, Temyiz-i Şerî Mahkemesi, Fetvahâne-i Âli Dairesi, Bâb-ı Fetvâ Sicill-i Ahval İdaresi, Bâb-ı Fetvâ Memurin Kalemi, Evrak Odası, Mektûbî Kalemi, Sicillât-ı Şeriyye Dairesi, Meclis-i Meşâyih, Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Dairesi, Darü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye, Şûra-yı İlmiyye ve Encüme-i Islahat-ı İlmiyye, Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer'î, Ders Vekâleti ve Meclis-i Mesâlih-i Talebe, Muhasebe-i İlmiyye, Emvâl-i Eytâm ve Beytül-mâl Müdüriyeti, Nakîbüleşrâflık, Anadolu ve Rumeli Kazaskerliği gibi birimlerin yazışma ve kararlarını ihtiva eden yaklaşık 5.500 defter ve bir milyon civarındaki belgeyi ihtiva etmektedir.

Şeyhülislamlığın vilâyet ve nezaretlerle yaptığı yazışmalar, meşihat birimlerinin karar ve müsveddeleri, Meşihat Kütüphanesinde bulunan nadide ve nadir eserler; kadınların şerî davalarda verdikleri kararların kaydedildiği sicil defterleri ilmî ve kültürel miras olarak Şeriyye Sicilleri ve Meşihat Arşivi'nde muhafaza edilen birinci el kaynaklardır. Şeyhülislamlığın bizzat kurum olarak kendisinin düzenlediği ve kayda geçirdiği bu belgeler ilmiye teşkilatının temel kaynaklarıdır.

3- Meşihat Arşivi Defter ve Belgelerinde Safranbolu

Meşihat Arşivi'ndeki defter ve belgeler içerisinde Safranbolu ile ilgili kayıtlara bakâlim.

Huzûr-ı Hümâyûn Defterleri:⁸ Osmanlı Devleti'nde padişahların Ramazan ayında dini ve ilmi hayatı canlandırmak amacıyla düzenledikleri ve huzurlarında yaptırdıkları tefsir derslerine “Huzûr Dersleri” denilmektedir. Bu dersleri anlatan âlime “mukarrir”, müzakere edenlere “muhatap”, derslerin yazıldığı defterlere de Huzûr-ı Hümâyûn Defterleri denilmektedir. Meşihat Arşivi'nde Huzûr-ı Hümâyûn derslerinin muhatap ve mukarrirlerinin isimlerinin yazılı olduğu H. 1228-1338 ve 1333-1334 yıllarına ait iki defteri bulunmaktadır.

Bu defterleri incelediğimizde Bâyezid Cami-i şerifi mucîz dersiamlarından Safranbolulu İsmail Necati Efendi'nin,⁹ 1898-1908 yıllarında huzur dersi¹⁰ muhataplığı ve 1909-1910'da da Huzur dersi mukarrirliği¹¹ görevini üstlendiği görülmektedir.¹²

Nakîbü'l-eşrâf Defterleri: Nakîbü'l-eşrâflık Müessesesi, Hz. Peygamber'in soyuna mensup olan Seyyid ve Şeriflerin neseplerini kaydetmek, seyyidliklerinin ispatı için siyâdet hüccetlerini düzenlemek ve onlarla ilgili işlemleri takip etmek üzere Yıldırım Beyazıt döneminde “Nâzır-ı Sâdât” ismiyle teşekkül

⁸ MŞH, defter nr. 45 ve 2156.

⁹ Bkz., İstanbul Müftülüğü, Meşihat Arşivi, Sicill-i Ahvâl Dosyaları, nr. 215/20 ve Orijinal Kayıt nr. 3394; Ahmet Güner Sayar, “İsmail Necati Efendi”, *DİA*, Y. 2001, C. 23, s. 115.

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, “Ramazanda Huzur Dersleri,” İstanbul Müftülüğü Kültür Yayınları Dergisi, S. 5, Y. 2008, (ss. 40-45), s. 41; Işık, Ayhan, “Son Dönem Huzur Dersleri Mukarrirlerinden Mustafa Şükrü Efendi”, *Din ve Hayat/TDV İstanbul Müftülüğü Dergisi*, Y. 2008, S. 5, s. 46-49.

¹¹ Huzur derslerinde dersi anlatan âlime “mukarrir” müzakereci durumunda olan âlimlere ise ilk dönemlerde “tâlîp” daha sonraları ise “muhatap” denilmiştir. Bkz., İstanbul Müftülüğü, Meşihat Arşivi, Huzûr-ı Hümâyûn Defteri, nr. 45; Huzûr-ı Hümâyûn Ders Takriri Defterleri, İstanbul Üniv. Kütüphanesi, nr. 4167, 6708, 7297, 7311, 7312, 7316, 7317, 7318, 7320, 7321, 7322, 7324, 7325, 7326, 7328, 7329, 7331, 7332, 7333, 7334; İpşirli, a.g.m., s. 42.

¹² İsmail Necati Efendi 1315'te 8. ders (Meşihat Arşivi Defter nr. 45, vr. 94a.), 1316'da 7.ders (nr. 45, vr. 95a.), 1317'de 7. ders (nr. 45, vr. 96a.), 1318'de 7. ders (nr. 45, vr. 97a.), 1319'da 6. ders (nr. 45, vr. 98a.), 1320'de 6. ders (nr. 45, vr. 99a.), 1321'de 6. ders (nr. 45, vr. 100a.), 1322'de 6. ders (nr. 45, vr. 101a.), 1323'de 5. ders (nr. 45, vr. 102a.), 1324'te 5. ders (nr. 45, vr. 103a.), 1325'te 5. ders (nr. 45, vr. 105a.), 1326'da 5. ders Huzur dersi muhataplığı (nr. 45, vr. 106a.) ve 1327 ve 1328'de 8. Ders Huzur dersi mukarrirliği yapmıştır. (nr. 45, vr. 107a.). 1328 yılında istifasıyla yerine Midillili Mehmed Emin Efendi görevlendirilmiştir. (nr. 45, vr. 108a.).

etmiştir.¹³ Bu kurumun başında Hz. Peygamber'in nesebinden gelen "Nakîbü'l-eşrâf" ünvanlı bir görevli bulunmaktadır. Meşihat Arşivi'nde M.1535-1924 yıllarına ait toplam 47 adet Nakîbü'l-eşrâf Defteri bulunmaktadır.

Bu defter serisinde Safranbolu Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamlarının isim ve tayin tarihlerini, Safranbolu seyyidlerini, Safranbolu'da yapılan seyyidlik teftişlerini ve bu teftişler neticesinde seyyidliğini ispatlayanların isim ve soy bilgilerini bulmak mümkündür. Bu defterler incelendiğinde Safranbolu'da 1763-1924 yılları arasında 22 Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamının görev yaptığı,¹⁴ 1536-1609 yıllarında 35 aile ve 1694-1695 yıllarında 36 ailenin Nakîbü'l-eşrâf'ın huzurunda seyyidliğini ispatladığı ve kendilerine siyâdet hücceti verildiği görülmüştür.¹⁵

Safranbolu'da 20 Haziran 1895 tarihinde göreve başlayan Seyyid Hacı Emin Efendi Safranbolu'nun son Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamı olup Cumhuriyet dönemine kadar bu görevini sürdürmüştür.¹⁶

Müftü Defterleri: Meşihat Arşivi'nde kaza ismine göre alfabetik olarak düzenlenmiş Anadolu ve Rumeli'deki vilâyet ve kazalarındaki müftülerin isimleri ve atama bilgilerinin yer aldığı, 1810-1825 ve 1862-1911 yıllarını ihtiva eden iki adet müftü defteri bulunmaktadır. Bu defterlerde 1822-1924 yıllarında Safranbolu'da 9 müftünün görev yaptığı kayıtlıdır.¹⁷

¹³ Bu defterler *Siyâdet Hüccet Defterleri*, Nakîbü'l-Eşrâfların düzenledikleri hüccetlerdeki isimlerin alfabetik sırayla kaydedildiği *İemal ve İsim Fihrist Defterleri*, Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesesinin yaptığı yazışmaları ihtiva eden *Nakîbü'l-Eşrâflığın Evrak Kayıt Defterleri*, seyyid ve müteseyyidlerin tespitine ait *Teftiş Defterleri*, Nakîbü'l-Eşrâf kaymakamlarının tayin tarihi ve mahâllerini gösteren *Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamı Atama Defterleri*, Seyyidlere verilen maaşların kaydedildiği *Maaş Defterleri* olmak üzere altı başlıkta tasnif edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayhan Işık, "Şeyhülislamlik Belgeleri Işığında Seyyidler ve Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesesi", İstanbul Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2013.

¹⁴ Kastamonu Vilâyetine bağlı Taraklıborlu nâm-ı diğer Safranbolu, Kızılbel, Şehâbeddin ve Viranşehir kazalarına Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamları atanmıştır. Kastamonu Vilâyeti'ne bağlı Taraklıborlu/Safranbolu, Kızılbel, Şehâbeddin ve Viranşehir kazalarında 1763 yılından 1923 yılına kadar (160 yıl) toplam 22 Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamı görev yapmıştır. Safranbolu kazasındaki Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamlığı görevi genelde Müderriszâde, Kadızâde, Benlizâde ve Çelebi ailelerine verilmiştir. 20 Haziran 1895 tarihinde göreve başlayan Seyyid Hacı Emin Efendi Safranbolu'nun son Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamı olup Cumhuriyet dönemine kadar bu görevini sürdürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayhan ışık, "Maraş'ın Manevi Mimarları: Maraş Seyyidleri ve Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamları", *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, Y. 2018, S. 15, s. 73-78, 93-94; Işık, "Safranbolu Nakîbü'leşrâf Kaymakamları ve Seyyidleri", *Dünden Bugüne Safranbolu'da Dini Hayat*, Safranbolu 2016, s. 51-82; Işık, "Çankırı'nın Manevi Fatihleri: Çankırı Seyyidleri", *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, Y. 2017, S. 14, s. 85-110.

¹⁵ Meşihat Arşivi, Nakîbü'l-eşrâf Defterleri, Genel nr. 92, özel nr. 25, s.144-145. Bu defter, Hoca-zâde Seyyid Osman Efendi'nin (ö. 1112/1700), 1106/1694-95 tarihli teftiş defteridir. Defter içerisinde Rumeli bölgesindeki Filibe, Hazergrad, Aydos, Karasu, Osman Pazarı, Varna, Silistre, Çardak, Hacıoğlu pazarı, Sultanyeri, Ahyolu, İpsala, Tırnova, Dimetoka, Balçık, Prevadi, Gümölcine, Rus Kasrı, Rusçuk, Çermen, Yenipazar, Minkaliye, Babadağı, Karinâbâd, Mânâstır, Çorlu, Eskicuma, Şumnu, Umurfakih, Sofya ve Hasköy kazaları ile Konya, Kayseri, Kastamonu, Uşak, Karaman, Karahisar-ı Sâhip, Karahisar-ı Şarki, Ürgüb, İçel, Silifke, Ereğli-i Karaman, Andoğu, Bor, Larende, Adana, Tarsus, Seferi hisar, Çeşme, Antalya, Iğın, Giresun, Ankara, Kayseri, Manisa, Kars, Bolu, Akşehir, Mihâliç, Tokat, Uşak, Kütahya, Çankırı, Aksaray, Sivas, Alanya, Erzurum gibi Anadolu vilâyet ve kazalarındaki seyyidlerin teftiş kayıtları yer almaktadır. Alfabetik yer isimlerine göre seyyidlerin teftiş bilgisinin yer aldığı bu defterin başında İstanbul ve Bilâd-ı selâse seyyid ve şeriflerine ait kayıtlar da mevcuttur.

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayhan ışık, "Maraş'ın Manevi Mimarları: Maraş Seyyidleri ve Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamları", *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, Y. 2018, S. 15, s. 73-78, 93-94; Işık, "Safranbolu Nakîbü'leşrâf Kaymakamları ve Seyyidleri", *Dünden Bugüne Safranbolu'da Dini Hayat*, Safranbolu 2016, s. 51-82; Işık, "Çankırı'nın Manevi Fatihleri: Çankırı Seyyidleri", *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, Y. 2017, S. 14, s. 85-110.

¹⁷ Safranbolu'da Ahmed Efendi (27 Şevvâl 1237/17 Temmuz 1822), Hüseyin Hilmi Efendi (1 Safer 1247/12 Temmuz 1831), Şakirzâde Seyyid Hacı Mustafa Hulusi Efendi (9 Şevvâl 1273/2 Haziran 1857), Reiszâde Seyyid Mehmed Hilmi Efendi (7 Ramazan 1275/10 Nisan 1859), Müftüzâde Hacı Ahmed Efendi (7 Şaban 1290/30 Eylül 1873), Seyyid Mehmed Hilmi Efendi (30 Safer 1293/26 Mart 1876), Alemdarzâde Hacı Mustafa Asım Efendi (10 Şevvâl

Mühür Tatbik Defterleri: Bu defterler içerisinde ilmiye sınıfına mensup nâib, kadı ve mevleviyet kadılarının isim ve görev tarihlerinin yazılı olduğu, mühür tatbiklerinin suretlerinin kaydedildiği 22 adet defter bulunmaktadır. Bu defterlerde 1842-1916 yılları arasında Safranbolu’da görev yapmış 45 naibin mühür tatbik sureti yer almaktadır.¹⁸

Meclis-i Tedkikat-ı Şer’iyye Defterleri: Şer’iyye mahkemelerinde verilen kararların temyiz edilmesi için kurulmuş olan Meclis-i Tedkikat-ı Şer’iyye’nin, H.1279-1340 yılları arasında düzenlediği müsvedde ve kararlar ile tâlimat ve emirlerin kaydedildiği 203 defteri bulunmaktadır.¹⁹

Mahkeme-i Temyiz-i Şer’iyye²⁰ Dairesi Defterleri: Meşihat arşivinde, Meclis-i Tedkikat-ı Şer’iyye’nin kaldırılmasıyla yerine tesis edilen Mahkeme-i Temyiz-i Şer’iyye Dairesi’nin H.1335-1338 yıllarına ait karar hulasa kayıtlarını ihtiva eden 5 adet defteri bulunmaktadır.²¹

Bu defterler incelendiğinde Safranbolulu Arap Mehmet’in aleyhine verilen kararın temyizi²² ve Safranbolulu Reisoğlu Mustafa ile Hacı Mahmutoğlu Ahmet arasındaki davanın temyizi²³ gibi Safranbolu

1303/12 Temmuz 1886), Mehmed Rıfat Efendi (20 Şevvâl 1322/28 Aralık 1904), Müftüzâde Sadeddin Efendi (10 Şaban 1330/25 Temmuz 1912) müftü olarak görev yapmıştır. Safranbolu Müftüleri, Meşihat Arşivi I. Bölüm 35, s.214b ve 36 nolu, s. 531 defterlerdeki kayıtlar doğrultusunda hazırlanmıştır; MŞH., Sicill-i Ahvâl Dosyaları, orijinal kayıt nr. 2490; İstanbul Müftülüğü, MŞH., Sicill-i Ahvâl Dosyaları, nr. 180/21, orijinal kayıt nr. 2569: 8 Rebiülevvel 1272 tarihinde Safranbolu’da dünyaya gelmiştir. İstanbul Müftülüğü, MŞH., Sicill-i Ahvâl Dosyaları, nr. 182/22, orijinal kayıt nr. 2614: Mustafa Asım Efendi, 12 Rebiülâhîr 1251 tarihinde Safranbolu’da dünyaya gelmiştir. Safranbolu Müftüsü Hacı Mehmed Hilmi Efendi’den ders almıştır. Babası ulemadan İzzet Mehmed Paşa Camii dersiamı Ali Efendi’dir.

¹⁸ Safranbolu’da Ahmed Raşid Efendi (1 Muharrem 1258/12 Şubat 1842), Seyyid Mehmed Hulûsi Efendi, Mustafa Hulûsi Efendi (1 Şaban 1264/3 Temmuz 1848), Seyyid Hasan Efendi (1 Rebiülâhîr 1266/14 Şubat 1850), Seyyid Mehmed Emin Efendi (1 Zilkâde 1268/17 Ağustos 1852), Ahmed Nazif Efendi (1 Muharrem 1270/4 Ekim 1853), Seyyid Ahmed Hilmi Efendi (1 Receb 1271/20 Mart 1855), Mehmed İzzeddin Efendi (1 Muharrem 1273/1 Eylül 1856), Seyyid Ahmed Rıfat Efendi (15 Şevvâl 1275/18 Mayıs 1859), Seyyid Osman Nişan Efendi (1 Receb 1276/24 Ocak 1860), Hamidullah Rafet Efendi (15 Rebiülevvel 1277/1 Ekim 1860), Mehmed Hilmi Efendi (15 Muharrem 1278/23 Temmuz 1861), Seyyid Ali Süruri Efendi (1 Ramazan 1278/2 Mart 1862), Seyyid Mehmed Tefvik Efendi (1 Safer 1279/29 Temmuz 1862), Seyyid Mehmed Hilmi Efendi (15 Rebiülevvel 1280/30 Ağustos 1863), Seyyid Osman Efendi (15 Şevvâl 1280/24 Mart 1864), Niyazi Efendi (15 Ramazan 1281/1 Şubat 1865), Mehmed Atallah Efendi (15 Rebiülevvel 1283/28 Temmuz 1866), Seyyid Lütfullah Efendi (1 Ramazan 1283/7 Ocak 1867), Mehmed Atallah Efendi (1 Rebiülevvel 1285/22 Haziran 1868), Mustafa Efendi (1 Ramazan 1285/16 Aralık 1868), Said Efendi (1 Muharrem 1287/3 Nisan 1870), Seyyid Mehmed Vasfi Efendi (21 Şevvâl 1290/12 Aralık 1873), Hakkı Sadullah Efendi (21 Şevvâl 1292/20 Kasım 1875), Ahmed Necib Efendi (21 Şevvâl 1294/29 Ekim 1877), Seyyid Osman Efendi (1 Muharrem 1297/15 Aralık 1879), Necib Efendi (1 Muharrem 1299/23 Kasım 1881), Ali Rıza Efendi (1 Cemaziyelevvel 1299/21 Mart 1882), Seyyid Osman Efendi (23 Safer 1301/24 Aralık 1883), Seyyid Mehmed Said Efendi (23 Safer 1303/1 Aralık 1885), Mehmed Rüşdü Efendi (23 Rebiülâhîr 1305/8 Ocak 1888), Seyyid İbrahim Hıfzı Efendi (23 Cemaziyelâhîr 1307/14 Şubat 1890), Seyyid Osman Efendi (23 Cemaziyelâhîr 1309/24 Ocak 1892), Hüseyin Hüsnü Efendi (23 Cemaziyelâhîr 1313/11 Aralık 1895), İbrahim Efendi (3 Zilkâde 1314/5 Nisan 1897), Hüseyin Hüsnü bin Ali Efendi (3 Zilkâde 1316/15 Mart 1899), Abdülkerim Efendi (3 Zilkâde 1318/22 Şubat 1901), Mehmed Nuri Efendi (10 Zilkâde 1320/8 Şubat 1903), Mehmed Rahmi Efendi (3 Zilkâde 1322/9 Ocak 1905), Mehmed Efendi (3 Zilkâde 1324/19 Aralık 1906), Yusuf Sadi Efendi (15 Şaban 1326/12 Eylül 1908), Mehmed Arif Efendi (15 Şaban 1328/22 Ağustos 1910), Seyyid Mehmed Kamil Efendi (15 Şaban 1330/30 Temmuz 1912), Sadeddin Efendi (24 Şevvâl 1334/24 Ağustos 1916), Ömer Lütfü Efendi (11 Şevvâl 1334/11 Ağustos 1916) nâib olarak görev yapmıştır. Kastamonu Vilâyeti Safranbolu Görev Yapan Nâibler ile ilgili Bkz. İstanbul Müftülüğü, MŞH, defter nr. 556-568; defter nr. 567, s. 128; defter nr. 562, s. 94; defter nr. 563, s. 78; defter nr. 564, s. 71.

¹⁹ İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, II. Bölüm, Defter nr. 1-203.

²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. İlhami Yurdakul, “Osmanlı Devleti’nin Geleneksel Temyiz Uygulamaları”, *Din ve Hayat Dergisi*, TDV, 2013, S. 18, (ss. 98-101).

²¹ İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, II. Bölüm, defter nr. 204-208

²² MŞH, EO, 160/8.

²³ MŞH, EO, 202/55.

Şer'iyeye Mahkemesi'nin verdiği bazı kararların son inceleme mercii olan temyiz mahkemesine geldiği görülmektedir.

Meclis-i Meşâyih Defterleri: ²⁴ 1868 yılında tekke ve zaviyelerin denetlenmesi, şeyh ve dervişlerin davranışlarının kontrolü ve gerekli tedbirlerin alınması amacıyla kurulan ²⁵ Meclis-i Meşâyih'in "Tekke ve Zaviye Defterleri", "Kürşü Meşâyih Defterleri", "Cihat Defterleri", "Taşra Meşâyih Defterleri" ve "Meclis-i Meşâyih Vakfiye Defterleri" olmak üzere H.1328-1340 yıllarına ait 49 defteri bulunmaktadır. ²⁶

Meclis-i Meşâyih Defterlerinde: Safranbolu'daki Hâlveti Dergâhı Postnişini Hacı Mehmet Efendi'nin vefatıyla münhâl meşihate oğlu Ahmet Efendi'nin tayini; ²⁷ Hacı Mehmet Efendi'nin oğlu Mehmet Emin Efendi'nin şeyhlik talebinin uygun görülmediği; ²⁸ Safranbolu'daki Hâlveti Tekkesi şeyhliğine ve Şaban Efendi Camisi'nin hatiplik görevine Muharrem Efendi'nin tayini; ²⁹ Tarikat-ı Hâlvetiye-i Şabaniye'den Şeyh Mehmet Emin Efendi Dergâhı Şeyhi Ahmet Efendi'nin vefatıyla bu görevin büyük oğlu Muharrem Efendi'ye tevcihi; ³⁰ Bâyezid Dersiâmlarından Safranbolulu İsmail Necati Efendi'nin Cağaloğlu'ndaki Hoca Kasım Gönânî Mescidi haremindeki tekkenişinlik vazifesine tayini ³¹ gibi Safranbolu'daki tekke ve zaviyelerin işleyişi, dergâhlara postnişin tayini ve dergâhlarla ilgili şikâyetlerin tahkiki hususlarında bilgi ve belgeler bulunmaktadır.

Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyeye Dairesi ³² **Defterleri:** Kur'ân-ı Kerîm'in ve dinî içerikli eserlerin basılmadan önce kontrol edilmesi için 1889 yılında kurulan Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyeye Dairesi'nin H.1306-1341 yıllarına ait 13 defteri bulunmaktadır. ³³

Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyeye defterlerinde Safranbolulu İsmail Efendi'nin tercümesini yaptığı ve basılmasına ruhsat istediği *Şifâü'l-Mü'minîn* isimli kitabın içerisinde fazla hataların bulunması sebebiyle basılmasının uygun görülmediği; ³⁴ yine Safranbolulu Hasan Hilmi Efendi'nin telif ettiği Akâid ile ilgili *Dürr-i Sencide*, *Mirkât-ı Akâid/Vâzih İlmihâl* ve *Akâide-i Dîniyye* isimli eserlerin basımına ruhsat talep ettiğine dair ³⁵ belgeler bulunmaktadır.

Meclis-i İntihâb-ı Hükkâm-ı Şer'iyeye Defterleri: Kadı ve naiplerin görevleri, atama ve yer değişiklikleri ile ilgili hususların belirlenmesi amacıyla 1855 yılında Meclis-i İntihâb-ı Hükkâm-ı Şer'iyeye kurulmuştur. Meşihat Arşivi'nde 1296-1341 yıllarına ait 89 defter bulunmaktadır. ³⁶

²⁴ Bilgin Aydın, "Meclis-i Meşâyih", *DİA*, 2003, C. 28, s. 247-248.

²⁵ Osman Sacid Arı, Meclis-i Meşâyih Arşivi'ne Göre Hicrî 1296-1307 Yılları Arasında Osmanlı Tekkelerinde Ortaya Çıkan Problemler, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005, s. 27.

²⁶ İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, II. Bölüm, defter nr.1734-1783

²⁷ MŞH. Defter nr. 1773, s. 60, 1 Zilhicce 1315.

²⁸ MŞH. Defter nr. 1773, s. 62, 14 Muharrem 1316; s. 68, 7 Cemaziyelevvel 1316; MŞH. Defter nr. 1772, s. 34, 5 Zilhicce 1311.

²⁹ MŞH. Defter nr. 1756, s. 17a, 27 Rebiülahir 1338.

³⁰ MŞH. Defter nr. 1744, s. 176, 13 Cemaziyelevvel 1338.

³¹ MŞH. Defter nr. 1770, s. 4, 23 Şaban 1307; MŞH. Defter nr. 1773, s. 108, 19 Rebiülahir 1317.

³² Murat Akgündüz, "Osmanlılarda Bâb-ı Meşihat'a Bağlı Tedkik-i Müellefât ve Teftiş-i Mesâhif Meclisleri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, S. 3, (ss. 89-100).

³³ İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, II. Bölüm, defter nr. 1784, 1785, 1788, V. Bölüm, defter nr. 5289-5298.

³⁴ MŞH, Defter nr. 1784, s. 60, karar nr. 26, 11 Safer 1309

³⁵ MŞH, defter nr. 5291, s. 7, 9, 20.

³⁶ İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, II. Bölüm, defter nr. 1812-2056

Bu defterlerde Safranbolu nâiblerinin tayinleri,³⁷ görev sürelerinin uzatılması,³⁸ maaşlarına zam yapılması ve haklarındaki şikâyetlerin tahkiki³⁹ gibi bilgiler bulunmaktadır.

Ders Vekâleti ve Meclis-i Mesâlih-i Talebe⁴⁰ Defterleri: Medrese ve müderrislerden sorumlu olmak üzere 1878 yılında tesis edilen Ders Vekâleti ve Meclis-i Mesâlih-i Talebe'nin H.1300-1341 yıllarına ait 296 defteri mevcuttur.⁴¹

Bu defterlerde Safranbolu ulemasının okudukları medreseleri, aldıkları rütbeleri, imtihana girmeleri için izin belgeleri, imtihan evrakları, sınav sonuçları, izin dilekçeleri ve talebelerle ilgili yapılan işlemlere ait belgeleri görmek mümkündür.⁴²

Muhasebe-i İlmiye Defterleri: Şeyhülislamlık bünyesindeki başta kadı, naip ve müderris olmak üzere ilmiye sınıfı mensuplarının maaş ve muhasebe işlemlerini yürütmek amacıyla Muhasebe-i İlmiye Dairesi kurulmuştur. Bu dairenin 1291-1341 yıllarına ait 880 defteri mevcuttur.⁴³

Muhasebe-i İlmiye defterlerinde, Safranbolulu dersiâmlardan Hasan Hilmi Efendi, Ali Efendizâde Mehmet Hasip Efendi, Mehmet Efendi, Hacı Mehmet Efendizâde Mehmet Nazif Efendi, Mehmet Şükrü Efendizâde Mehmet Şükrü Efendi, Mehmet Şükrü Efendizâde Hâlil Niyazi efendilere;⁴⁴ ayrıca Danişmend Safranbolulu Hacı Mustafa Efendi,⁴⁵ Mahfel-i Şeriyat kâtibi Mehmet Hilmi Efendi ve Safranbolulu Mehmet Zühtü Efendi,⁴⁶ Meclis-i Tedkikât Azası Safranbolulu Mehmet Zühtü Efendi,⁴⁷ Şifahan Safranbolulu Mehmet Kamil Efendi,⁴⁸ Rumelihisarı Camisi Vaizi Safranbolulu Şeyh Mehmet Şükrü Efendi,⁴⁹ Safranbolu Müftüsü Seyyid Mehmet Hilmi Efendi,⁵⁰ Mekteb-i Sanayi İmamı Safranbolulu Mustafa Münip Efendi,⁵¹ Dersiam Safranbolulu İbrahim Hakkı Efendi,⁵² Safranbolulu İsmail Necati Efendi,⁵³ Safranbolulu Raşit Efendi,⁵⁴ Safranbolulu Osman Nuri Efendi,⁵⁵ Aksaray Valide Sultan Camisi Cuma Vaizi Safranbolulu Mustafa Efendi,⁵⁶ Buhârihan Safranbolulu İsmail Necati Efendi,⁵⁷ Safranbolulu Zühtü Efendizade Ahmet

³⁷ Safranbolu, Gölpazarı, Alak, Ulus, Eflani, Bolu, Şehabeddin kazaları niyabetine Hamdullah Refet Efendi'nin tayin olunduğuna dair Mehmed Hâlis'in yazısı. MŞH, EO, 18/28.

³⁸ Safranbolu kazası naibi Osman Efendi'nin müddetinin temdidini istirhamına dair kaza idare meclisi mazbatasının takdimi. MŞH, EO, 51/83.

³⁹ Safranbolu Naibi Rüşdü Efendi'nin kanunsuz hareketleri nedeniyle görevlerinden istifa ettiklerini bildiren Bidâyet Mahkemesi azalarından Yordan ve Mehmed Asım'ın istifalarının kabul edilmesi keyfiyeti Meşihate ait olmadığı gibi kanunsuz olarak addettikleri uygulamaların neler olduğuna dair de ayrıntı vermediklerinden naib hakkında işlem yapılamayacağı. MŞH, EO, 208/14.

⁴⁰ Mehmet İpşirli, "Ders Vekâleti", *DİA*, 1994, C. 9, s. 183-184.

⁴¹ İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, II. Bölüm, defter nr. 2057-2352

⁴² MŞH, EO, 250/52; MŞH, EO, 47/49; MŞH, EO, 58/91; MŞH, EO, 455/6; MŞH, EO, 460/46; MŞH, EO, 501/57; MŞH, EO, 506/20; MŞH, EO, 560/39; MŞH, TC, 40/53.

⁴³ İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, II. Bölüm, defter nr. 2353-3232

⁴⁴ MŞH, defter nr. 2508.

⁴⁵ MŞH, defter nr. 2554.

⁴⁶ MŞH, defter nr.2556.

⁴⁷ MŞH, defter nr.2556.

⁴⁸ MŞH, defter nr.2566.

⁴⁹ MŞH, defter nr. 2566.

⁵⁰ MŞH, defter nr. 2566.

⁵¹ MŞH, defter nr. 2577.

⁵² MŞH, defter nr. 2589.

⁵³ MŞH, defter nr. 2589.

⁵⁴ MŞH, defter nr. 2589.

⁵⁵ MŞH, defter nr. 2589.

⁵⁶ MŞH, defter nr. 2590.

Kazım Efendi,⁵⁸ Medâris-i âliye Üçüncü ve Dördüncü Sınıf Usûl-i Fıkıh Müderrisi Fatih Müciz Dersiâmı Safranbolulu Mehmet Raşit Efendi,⁵⁹ Medâris-i âliye Birinci ve İkinci Sınıf Edebiyat-ı Arabiyye Müderrisi Beyazıt Müciz Dersiâmı Safranbolulu Mehmet Fehmi Efendi,⁶⁰ Rumelihisarı Camisi Vaizi Safranbolulu Şeyh Mehmet Şükrü Efendi⁶¹ gibi çok sayıda Safranbolulu âlimin maaş cetvelleri yer almaktadır.

Emvâl-i Eytâm ve Beytümâl Müdüriyeti⁶² Defterleri: Meşihat Arşivi'nde "Beytümâl kassamlığı tereke defteri", "muhasabe defteri", "tescil-i vekâlet ceridesi", "sandık yevmiyesi defteri", "muhasabe icmal defteri", "Meclis-i idare-i emval-i eytam müzekkire ve derkenar defteri", "karar defteri", "Emval-i eytam sandık muamelatına dair sicil defteri", "Nukûd-ı Mevkûfe defteri", "Kâtipler idaresindeki eytam sandıkları sicilleri", "Emvâl-i eytam idaresi idâne defteri" gibi alt başlıklarda H.1261-1331 yıllarının 403 defteri mevcuttur.⁶³

Bu defterler içerisinde Safranbolu Eytam Sandıklarındaki yanlış uygulamaların araştırılması,⁶⁴ Safranbolu'daki yetimlerin haklarının eksiksiz verilmesi, yetimlerin ve vasilerinin maaş zam taleplerinin değerlendirilmesi⁶⁵ gibi muhtelif konulara ait kararlar yer almaktadır.

İzinname Defterleri: Evlenecek kişilerin resmi işlemlerinin yapılması için nikâh kıyılmadan önce evliliklerinde bir mani olup olmadığı hususunda kadıdan aldıkları resmi izin yazılarının kaydedildiği defterlerdir. Bu defterler ilk kez evlenenler için "bıkr izinnâme" defterleri, ikinci kez evlenenler için de "seyyibe izinname" defterleri şeklinde tutulmuştur. Evlenme ve boşanma ile ilgili bilgilerin yazıldığı defterlere de münâkahât ve mufârakât defterleri denilmektedir.

Bu defterlerde: Deniz Abdal Mahâllesi sakinlerinden Hintli Muhammed Can b. Şerafeddin'in boşadığı Yozgatlı Ayşe Hanım'ın talibi Safranbolulu İsmail ile evlenmesinde sakınca olmadığı;⁶⁶ Müteveffa Edirneli Mustafa Ağa'nın zevce-i metrûkesi İnebolulu Ayşe bt. Ahmet'in Kahveci Safranbolulu Mehmet b. Ali ile nikâhına izin verilmesi⁶⁷ gibi Safranbolulu olan kişilerin evlenmeden önce kadıdan aldıkları bu izinname kayıtlarına ulaşmak mümkündür.

Meşihat Arşivi'nde ayrıca Fetvahâne-i Âli Defterleri⁶⁸ başlığında Fetvahâne-i Âli İlmât Odasının 194 defteri; Bâb-ı Fetvâ Sicill-i Ahvâl Dairesi Defterleri⁶⁹ başlığında Tanzimat'tan sonra devlet memurlarının özlük kayıtlarının tutulması için kurulan Sicill-i Ahval Komisyonunun bir şubesi olan Bâb-ı

⁵⁷ MŞH, defter nr. 2606.

⁵⁸ MŞH, defter nr. 2843.

⁵⁹ MŞH, defter nr. 2878.

⁶⁰ MŞH, defter nr. 2878.

⁶¹ MŞH, defter nr. 2886.

⁶² Tahsin Özcan, "Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 14, Y. 2006, (ss.104-120).

⁶³ İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, II. Bölüm, defter nr. 3233-3635

⁶⁴ MŞH, EO, 98/29.

⁶⁵ Yetimleriyle Safranbolu'da ikamet eden merhum Kazasker Ahmet Aziz Bey'in eşi Edibe Hanım'ın kızına ve kendisine İlmîye Eytam Sandığından yapılan eksik ödemenin düzeltilerek, mevcut maaşlarına zam talebini havi arzuhâli. MŞH, 307/15.

⁶⁶ MŞH, EO, 226/55.

⁶⁷ MŞH, EO, 245/42.

⁶⁸ İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, II. Bölüm, defter nr. 209-402

⁶⁹ Atilla Çetin, "Sicill-i Ahval Defterleri ve Dosyaları Hakkında Bir Araştırma", *Vakıflar Dergisi*, S. 29, Y. 2005, (ss. 87-104); Gülden Sarıyıldız, "Sicill-i Ahval Defterleri", *DİA*, Y. 2009, C.37, s. 134-135.

Fetvâ Sicill-i Ahvâl Şubesi'nin H.1306-1339 yıllarına ait 180 defteri,⁷⁰ Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye Defterleri⁷¹ başlığında, 1918 yılında hâlkın dini konulardaki sorularını çözmek ve İslam aleyhindeki propagandalara yazılı cevap vermek için kurulan Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye'nin H.1336-1338 yıllarına ait 2 defteri;⁷² Bâb-ı Fetvâ'daki meclislerin kanun ve nizamnamelerinin hazırlanması için 1909 yılında tesis edilen Şura-yı İlmiye ve Encümen-i Islahat-ı İlmiye'nin H.1328-1339 yıllarına ait 18 defteri;⁷³ Bâb-ı Meşihat'teki personelin kayıtlarını dosyalamak amacıyla tesis edilen Memurin Müdüriyeti'nin H.1329-1336 yıllarına ait 122 defteri;⁷⁴ Şeyhülislamın özel kaleminin Sadaret ve nezaretlerle yaptığı yazışmalarının kaydedildiği H.1307-1336 yıllarına ait 41 adet defterinden oluşan Mektûbi Kalemî Defterleri⁷⁵ ve Tevliyeti Şeyhülislamlığa ait vakıfların muhasebelerinin tutulduğu Vakıf Defterleri⁷⁶ yine bu arşivin önemli serileridir.

Sicill-i Ahvâl İdaresi Dosyaları: Tanzimat'tan sonra devlet memurlarıyla ilgili bilgilere hızlı ve kolay ulaşılabilmesi amacıyla özlük hakları konusunda yeni düzenlemeler yapılmıştır. İlk olarak 1879 yılında Sicill-i Ahvâl Komisyonu'nun kurulmasından sonra ilmiye teşkilatındaki görevlilerin sicil dosyalarının tutulması için Şeyhülislamlık bünyesinde "Bâb-ı Fetvâ Sicill-i Ahvâl Şubesi" teşekkül etmiştir.⁷⁷

Memurların biyografisi mahiyetindeki tercüme-i hâl varakası, icazetname, şehâdetname, tezkire-i Osmaniye, ruûs, berat ve menşûr gibi atama evrakı, hizmet ve maaş cetvelleri, varsa haklarında yapılan tahkikat ve yazışmalar Sicill-i Ahval İdaresi tarafından sicil dosyasında muhafaza edilmiştir. Meşihat Arşivi'nde 6.554 ulemanın sicil dosyası mevcuttur.

Bu arşivdeki son dönem Osmanlı ulemasına ait sicil dosyaları içerisinde başta Gümüşhanevî dergâhının şeyhi Safranbolulu İsmail Necati Efendi,⁷⁸ Safranbolu müftüsü Seyyid Mehmed Hilmi Efendi⁷⁹ ve Cumhuriyet döneminin ilk İstanbul Müftüsü Safranbolulu Mehmed Fehmi Ülgener⁸⁰ olmak üzere Safranbolu doğumlu 28 ulemâ,⁸¹ ve Safranbolu'da nâib,⁸² müftü,⁸³ müderris⁸⁴ ve Mahkeme-i Şer'iyye başkâtipliği⁸⁵ görevlerinde bulunmuş 8 ulemanın⁸⁶ tercüme-i hâl dosyası bulunmaktadır.

⁷⁰ İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, II. Bölüm, defter nr. 403-568.

⁷¹ Sadık Albayrak, "Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye", *DİA*, 1993, C. 8, s. 506-507.

⁷² İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, II. Bölüm, defter nr. 1786-1787

⁷³ İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, II. Bölüm, defter nr. 1794-1811

⁷⁴ İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, II. Bölüm, defter nr. 569-704

⁷⁵ İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, II. Bölüm, defter nr. 1619-1659

⁷⁶ İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, II. Bölüm, defter nr. 1660-1703

⁷⁷ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Gülden Sarıyıldız, *Sicill-i Ahval Komisyonu'nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)*, İstanbul, 2004, s. 4-28; Bilgin Aydın, "Osmanlı Yenileşmesi Döneminde Bâb-ı Meşihat'ın Bürokratik Yapısı ve Evrak İdaresi", MÜ., *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 1996, s. 53; Ahmet Gündüz, "Sicill-i Ahval Defterlerine Göre Kayserili Müslim ve Gayrimüslim Memurların Aldıkları Madalya, Rütbe ve Nişanlar (M. 1879-1909)", *History Studies*, S. 3/3, 2011, (ss.123- 144), s. 125.

⁷⁸ İsmail Necati Efendi Safranbolu'nun Oğulveren köyünde 1842 (h. 1258) yılında dünyaya gelmiştir. Babası Hacı Mehmet Ağa olup Ömeroğlu sülalesine mensuptur. Necati Efendi Huzur dersi mukarriri, Gümüşhanevî dergâhı şeyhi⁷⁸ ve aynı zamanda Bâyezid Cami-i şerifi muciz dersiâmlarındandır. Bkz. Esra Yıldız, "İsmail Necati Efendi," (Biyografi), *Din ve Hayat Dergisi*, İstanbul, 2015, S. 25, s. 146-149.

⁷⁹ Bkz. İstanbul Müftülüğü, Meşihat Arşivi, Müftü Tayin Defteri, nr. 36, s. 440, 531; nr. 35, s. 214/b.

⁸⁰ Mehmet Fehmi Efendi, Huzur dersi mukarrirlerinden, Bâyezid dersiâmi ve Gümüşhanevî dergâhının şeyhlerinden Hacı İsmail Necati Efendi'nin oğlu olup 1865 (h. 1282) yılında Safranbolu'da doğmuştur. Mehmet Fehmi Efendi'nin hayatı çocukluk yılları hariç İstanbul'da geçmiştir. Bkz. Ayhan Işık, "Mehmed Fehmi Ülgener" (Biyografi), *Din ve Hayat Dergisi*, İstanbul, 2015, S. 25, s. 15-16.

⁸¹ MŞH., Sicill-i Ahvâl Dosyaları, orijinal kayıt nr. 1509; 1098; 5315; 281; 847; 38; 3723; 3734; 3394; 78; 2662; 947; 898; 3612; 2569; 163; 344; 2297; 761; 2492; 1609; 192; 452; 2799; 3395; 2663; 3415; 2490.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık, günümüzdeki Adalet Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görevlerini icra etmiştir. Şeyhülislamlığın ilmi ve kültürel mirası İstanbul Müftülüğü bünyesindeki Şeriyye Sicilleri ve Meşihat Arşivi ile günümüze ulaşmıştır.

Meşihat Arşivi'ndeki defter ve belgelerde Safranbolulu müftü, müderris, dersiam, danışmend ve nâib gibi ulemanın bilgi ve belgelerinin bulunması, Safranbolu ulemasının ilmiye sınıfı içerisinde aktif rolünü göstermektedir.

Safranbolulu ulemanın Huzur-ı Hümayun muhatap ve mukarrirliği ile dersiamlık gibi vazifeleri üstlenmesiyle bu âlimlerinin ciddi bir eğitim alarak ilmiye bürokrasisinde prestijli görevler üstlendiklerini göstermektedir.

Nakibü'l-eşrâf Defterleri içerisinde Safranbolu'ya ait çok sayıda seyyid kaydının bulunması seyyidler tarafından ikamet için tercih edildiğini; yine bu defterler içerisinde "müteseyyid" kayıtlarının bulunmamasının da Hz. Peygamber'in nesebinin bu bölgede istismar edilmediğini ortaya koymuştur.

Meclis-i Meşâyih Defter ve belgelerinde yapılan incelemede Safranbolu ulemasının gerek Safranbolu'da gerekse devletin dört bir tarafında tasavvufî geleneği devam ettirdikleri ve birçok tekke, dergâh ve zaviyede görev aldıkları, Safranbolu'nun tasavvuf hayatını canlandırdıkları görülmüştür. Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyye Defterleri doğrultusunda Safranbolu ulemasının akaid, kelam ve fıkıh alanında eserler yazarak bilgi birikimlerini gelecek nesillere aktararak ilim dünyasına katkı sağladıkları tespit edilmiştir.

Safranbolu ulemasının okudukları medreseler, aldıkları rütbeler, imtihana giriş izin belgeleri, imtihan varakaları, sınav sonuçları, izin kâğıtları, talebelerle ilgili yapılan işlemler ve Safranbolu ulemasının ilim yolculuğu ile ilgili verilen örnekler, Safranbolu talebesinin ilim serüveninin tespiti için Ders Vekâleti ve Meclis-i Mesâlih-i Talebe Defteri'nin birinci el kaynak olduğu anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

C. ARŞİV KAYNAKLARI

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi	HAT, 294/17477; DH.MKT., 2260/95, 18/C /1317:
Meşihat Arşivi (MŞH),	II. Bölüm, defter nr. 209-402, 1794-1811, 2508, 2254, 2256, 2266, 2577, 2589, 2590, 2606, 2843, 2878, 2886, 2628, 2546, 2569, 2490, 2614, 2491, 2662, 2492, 1784, 1785, 1788, 1770, 1773, 1756, 1744, 1770, 45, 2156
Meşihat Arşivi	Nakibüleşrâf Defterleri Defter nr. 68-104.
Meşihat Arşivi	Müftü Tayin Defteri, nr. 36, s. 440, 531; nr. 35, s. 214/b.

⁸² MŞH., Sicill-i Ahvâl Dosyaları, orijinal kayıt nr. 2628; 2546

⁸³ MŞH., Sicill-i Ahvâl Dosyaları, orijinal kayıt nr. 2569;2490; 2614

⁸⁴ MŞH., Sicill-i Ahvâl Dosyaları, orijinal kayıt nr. 2491

⁸⁵ MŞH., Sicill-i Ahvâl Dosyaları, orijinal kayıt nr. 2662; 2492.

⁸⁶ MŞH., Sicill-i Ahvâl Dosyaları, orijinal kayıt nr. 2492

MŞH., Sicill-i Ahvâl Dosyaları	Orijinal kayıt nr. 1509; 1098; 5315; 281; 847; 38; 3723; 3734; 3394; 78; 2662; 947; 898; 3612; 2569; 163; 344; 2297; 761; 2492; 1609; 192; 452; 2799; 3395; 2663; 3415; 2490.
MŞH, EO	226/55; 245/42; 460/46; 455/6; 58/91; 47/49; 501/57; 560/39; 506/20; 250/52; 208/14; 51/83; 18/28; 160/8; 202/55; 98/29; 307/15
İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi,	4167, 6708, 7297, 7311, 7312, 7316, 7317, 7318, 7320, 7321, 7322, 7324, 7325, 7326, 7328, 7329, 7331, 7332, 7333, 7334.

D.

YAZILI KAYNAKLAR

Ahmed Lütfi:	<i>Târîh-i Lütfi</i> , İstanbul 1290, I, 161-162.
Ahmed Nazif Efendi:	Riyâzu'n-Nükabâ, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi Böl, nr. 2275.
Ahmed Rifat Efendi:	Devhatü'n-Nükabâ, Karahisari Esad Efendi Matbaası, İstanbul, 1283.
Akgündüz, Murat:	“Osmanlılarda Bâb-ı Meşihat’a Bağlı Tedkik-i Müellefât ve Teftiş-i Mesâhif Meclisleri”, <i>Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi</i> , 2002, Sa. 3, ss. 89-100.
Arı, Osman Sacid:	Meclis-i Meşâyih Arşivi’ne Göre Hicrî 1296-1307 Yılları Arasında Osmanlı Tekkelerinde Ortaya Çıkan Problemler, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005, s. 27.
Arı, M. Salih:	“Osmanlılarda Şeyhülislamlık Müessesesi”, <i>Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi</i> , Sa.1, C. 1, 1994, ss.170-178, s.176.
Albayrak, Sadık:	“Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiyye”, <i>DİA</i> , 1993, C. 8, s. 506-507.
Bilgin Aydın:	<i>Osmanlı Yenileşmesi Döneminde Bâb-ı Meşihat'ın Bürokratik Yapısı ve Evrak İdaresi</i> , MÜ., Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996, s. 53.
Bilgin Aydın:	“Meclis-i Meşâyih”, <i>DİA</i> , 2003, C. 28, s. 247-248.
Çetin, Atilla:	“Sicill-i Ahval Defterleri ve Dosyaları Hakkında Bir Araştırma”, <i>Vakıflar Dergisi</i> , S. 29 (2005), ss. 87-104;
Ertan, Veli:	“Yükselme Devrinde İlmiyyeye Mensup Olanların Mevkii ve Meşihat Teşkilatı”, <i>Diyanet Dergisi</i> , 1986, C. XXII, S.2, s. 42.
Eyice, Semavi:	“Ağakapısı”, <i>DİA</i> , 1988, C.1, s. 462-464.
Gündüz, Ahmet:	“Sicill-i Ahval Defterlerine Göre Kayserili Müslim ve Gayrimüslim Memurların Aldıkları Madalya, Rütbe ve Nişanlar (M. 1879-1909)”, <i>History Studies</i> , Sa. 3/3, 2011, SS.123- 144, s. 125.
Işık, Ayhan:	“Son Dönem Huzur Dersleri Mukarrirlerinden Mustafa Şükrü Efendi”, <i>Din ve Hayat/TDV İstanbul Müftülüğü Dergisi</i> , s.46-49.
Işık, Ayhan	“Şeyhülislamlık Belgeleri Işığında Seyyidler ve Nakibü'l-Eşraflık Müessesesi”, İstanbul Üniversitesi, SBE, 2013.
Işık, Ayhan	“Mehmed Fehmi Ülgener” (Biyografi), <i>Din ve Hayat Dergisi</i> , Sayı: 25, s. 15-16, İstanbul, 2015.

- Işık, Ayhan “Maraş’ın Manevi Mimarları: Maraş Seyyidleri ve Nakibü’l-eşrâf Kaymakamları”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, Y. 2018, S. 15, s. 73-78, 93-94.
- Işık, Ayhan “Safranbolu Nakibü’leşrâf Kaymakamları ve Seyyidleri”, *Dünden Bugüne Safranbolu’da Dini Hayat*, Safranbolu 2016, s. 51-82.
- Işık, Ayhan “Çankırı’nın Manevi Fatihleri: Çankırı Seyyidleri”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, Y. 2017, S. 14, s. 85-110.
- İpşirli, Mehmet: “Şeyhülislâm”, *DİA*, 2010, C. 39, s.91-92;
- İpşirli, Mehmet “Ramazanda Huzur Dersleri,” *İstanbul Müftülüğü Kültür Yayınları*, Sayı: 5, Yıl: 2008, (ss. 40-45), s. 41;
- İpşirli, Mehmet “Ders Vekâleti”, *DİA*, 1994, C. 9, s. 183-184.
- Kazıcı, Ziya: “Osmanlılarda Şeyhülislamlık Müessesesi”, *İslam Medeniyeti Mecmuası*, C.V, Sa. 2, ss. 39-68, s.39-40.
- Koca, Ferhat: “Fetvahâne”, *DİA*, 1995, C.12, s.496-500.
- Özcan, Tahsin: “Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sa. 14: 2006, ss.104-120.
- Taş, Kemaleddin: “Osmanlı Yönetim Sisteminde Şeyhülislamlık Kurumu –Sosyolojik Bir Çözümleme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Ocak-Temmuz 2005, Sa. 1, ss. 81-101, s. 88.
- Sarıyıldız, Gülden: *Sicill-i Ahval Komisyonu’nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)*, İstanbul, 2004, s.4-28;
- Sarıyıldız, Gülden “Sicill-i Ahval Defterleri”, *DİA*, 2009, C.37, s. 134-135.
- Yıldız, Esra: “İsmail Necati Efendi,” (Biyografi), *Din ve Hayat Dergisi*, Sayı: 25, s. 146-149, İstanbul, 2015.
- Yurdakul, İlhami: “Osmanlı Devleti’nin Geleneksel Temyiz Uygulamaları”, *Din ve Hayat Dergisi*, TDV, 2013, Sa. 18, ss. 98-101.

2116 ve 2123 NUMARALI SAFRANBOLU ŞER'İYYE SİCİLLERİNİN YARGILAMA HUKUKU AÇISINDAN İNCELENMESİ

Prof. Dr. Fahrettin ATAR¹

Özet

Şer'iyye sicilleri, Osmanlı toplumunun hukukî, siyasî, iktisadî, askerî ve kültürel yapısının ortaya koyulmasında önemli bir kaynaktır. Safranbolu kazasının şer'iyye sicilleri, temel kaynak olarak kullanılarak özellikle bu kentin ekonomik, kültürel ve sosyal yönü üzerine pekçok makale ve kitap yazımında istifade edilmiştir. Bununla birlikte bu kazaya ait şer'iyye sicilleri yargılama hukuku açısından incelenmemiştir. Klasik fıkıh ve fetva kitapları gibi şer'iyye sicilleri de İslâm hukukunun en önemli bilgi kaynaklarının birini teşkil etmektedir. Bu tebliğde, 2116 ve 2123 numaralı Safranbolu şer'iyye sicilleri dikkate alınarak müslüman ve gayrimüslimlerin Safranbolu mahkemesinde açtıkları davalar, özellikle ceza davaları ve bunlara ilişkin kadılar tarafından verilen kararlar incelenip 1840 tarihli Ceza Kanunnâme-i Hümâyunu dikkate alınarak yargılama hukuku hakkında kısa bir bilgi verilmeye çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Sicil, kısas, ceza, mahdar, kadı, dava.

Abstract

The Sharia Registers are important resources in revealing the legal, political, economic, military and cultural structure of Ottoman society. Using the sharia registers of Safranbolu as the main source many articles and books have been written about the economic, cultural and social aspects of this city. However, the Safranbolu Sharia Registers were not examined in terms of Islamic jurisdiction. As it is known, fiqh and fatwa books are among the most important sources of information of Islamic judicial law and Sharia Registers are one of the most important sources of information of judicial law, as well. In this communiqué, considering the Safranbolu Sharia Registers 2116 and 2123, cases especially the criminal cases opened by both Muslims and non-muslims as well as the decisions about these cases made by qadis were examined. Consequently, it is aimed to give a brief information about administrative jurisdiction by taking the criminal law of 1840 of Safranbolu Sharia Registers into consideration.

Keywords: Register, mahdar, Qadi, Lawsuit

Giriş

Kadı sicilleri, mahkeme kayıtları, kadı divanı, yaygın kullanımı ile şer'iyye sicilleri, kadı yahut nâibi tarafından tutulan ve çeşitli belgeleri içeren defterlerdir². Mahkeme defterlerine hem hüccet, i'lâm, sicil, mahdar gibi hukukî belgeler kaydedilmiş hem de İstanbul'dan gönderilen emir ve fermanlar, önemli olaylar, kadı ve nâib tayin kararnameleri, cezaî, askerî, idarî, iktisadî vb. alanlarla ilgili karar ve uygulamalar da kaydedilmiştir.³ Günümüzde Osmanlı Arşivlerinde bulunan Safranbolu'ya ait şer'iyye sicilleri sayısı kırk beş adettir. Bu defterler 1199 /1784 yılından 1324/1907

¹ Karabük Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

² Şeriyye sicilleri Arşivi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ayhan Işık, "Şeriyye Sicilleri Arşivi", Ağa Kapısından Şeyhülislamlığa İstanbul Müftülüğü, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2019, s. 233-243; Yunus Uğur, "Şer'iyye Sicilleri", DİA, İstanbul 2010, XXXIX,8.

³ Şeriyye Sicilleri'nin içeriği ile ilgili bk. Ayhan Işık, "İstanbul Müftülüğü Bünyesindeki Arşivler", *Arşiv Dünyası*, 2007, S. 10, s. 11-20; Işık, "Şeriyye Sicilleri Arşivi", *Ağa Kapısından Şeyhülislamlığa İstanbul Müftülüğü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2019, s. 233-243.

yılına kadarki yaklaşık 123 yıllık süreyi kapsamaktadır⁴. Bu defterlerden belirli bir bölümü latinize edilip yayınlanmıştır. Bu tebliğde, 2116 ve 2123 numaralı Safranbolu kadı sicilleri çerçevesinde, 1840 tarihli Ceza Kanunnâme-i Hümâyunu da dikkate alarak 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı yargılama hukuku konusu ile Tanzimat döneminin ilk yıllarında yargı kurumuna ilişkin değişiklikler kısaca açıklanacaktır.

Yargılama Hukukunun Tanımı ve Kapsamı

Yargılama hukuku, muhâkeme usûlü, usûl hukuku şeklinde de isimlendirilmektedir. Muhâkeme (yargılama), hukukî bir çekişme içindeki iki tarafın mahkeme önünde talep ve delillerini serdetmesi, muhâkeme usûlü ise, bir dava sırasında hem mahkemelerin hem de tarafların uymak zorunda oldukları usûl kurallarının tamamı demektir. Bu usûl hukukunun en dar anlamıdır. Zira mahkemeler, sadece iki taraf arasındaki çekişmelerde görevli olmayıp, onların âdeta idârî mahiyette birtakım işleri de vardır. Vasi tayini, vakıflara kayyım tayini gibi⁵. Bunların görülmesinde de bir takım usûllere riâyet edilmesi gerekir. Ancak bu usûller çekişmeli yargı işlerinde riâyet edilmesi gereken usûllerden biraz farklıdır. Gerek çekişmeli ve gerekse çekişmesiz yargı işi, bir takım teşkilâta, mahkemeler teşkilâtına da ihtiyaç gösterir. Dolayısıyla usûl hukuku geniş anlamda adliye teşkilâtının nelerden ibaret olduğunu ve nasıl işlediğini gösteren kuralları da içine alır. Öte yandan mahkeme kararıyla fertlere tanınan hak ve mükellefiyetlerin tayin ve tespiti ile hak yerine getirilmiş ve alınmış sayılmaz. Bunların nasıl alınacağını ve nasıl yerine getirileceğini gösteren hükümlere icra ve infaz kurallarına da ihtiyaç vardır. Bunlar da en geniş anlamda usûl hukukunun bir kesimini teşkil eder. Klasik dönem fıkıh âlimleri, adlî yargıyı “ceza yargısı, hukuk yargısı” şeklinde bir ayrımâ tâbi tutmamışlar, ortak noktalarının daha çok olduğunu göz önüne alarak hukuk davaları ile ceza davalarını aynı bölüm veya bölümlerde birlikte incelemişler, ancak yeri geldikçe bu iki dava çeşidi arasındaki farklara işaret etmişlerdir⁶. Bu tebliğde, Safranbolu şer’iyye sicillerinde daha ziyade ceza muhakemeleriyle ilgili olaylar değerlendirilecektir.

Osmanlı’da Adlî Teşkilât Tarihçesi

Osmanlı Devleti, kendisinden önceki İslâm devletlerinin adlî teşkilatını örnek almış ve kendi toplumsal yapısının gerektirdiği şartları da göz önünde bulundurarak geliştirmiştir⁷. Osmanlı’da yargı fonksiyonu genel olarak kadı mahkemeleri tarafından ifa edilmiştir. Bununla birlikte özellikle Dîvân-ı Hümâyun ve kazaskerlik kurumları Osmanlı yargı sistemi içinde önemli bir yere sahip olmuşlardır⁸. Osmanlı Devleti’inde Dîvân-ı Hümâyun icra görevi ile birlikte yargı görevini de yürütmüştür. Normal bir mahkeme gibi çalışan bu müessese, aynı zamanda bugünkü Danıştay ve Yargıtay’ın görevlerini de ifa etmiştir. Osmanlı devletinde Dîvân-ı Hümâyun dışında vezirzaman başkanlığını yaptığı bir dizi divan vardır ki bunlar zaman zaman adlî ve idarî mahkeme olarak görev yapmışlardır.

⁴ Zeki Tekin-Hatice Ceylan, Safranbolu Şer’iyye Sicillerinde Geçen Eşya, Lakap ve Yer İsimleri, (2017), 6 (6),380.

⁵ Kadıların yargı görevinden başka görevleri de vardı. Mesela ölen kişilerin terekelerini yazmak ve mirasçıların payını tespit etmek, yetimlere vasi tayin etmek, vakıflara nezaret etmek, narh işlerini yürütmek, hukukî belge düzenlemek ve onaylamak, vergi işleriyle ilgilenmek gibi. (Mehmet GÜNEŞ, “1822-1830 Yılları Arasında Afyon’da İlmiye Sınıfına Mensup Yöneticiler”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Afyon 2001, Cilt:3 sayı:1, s. 93-94).

⁶ Fahrettin Atar, İslâm Yargılama Hukukunun Esasları, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. Baskı, 2019, s.39-40.

⁷ Mehmet Akif Aydın, Türk Hukuk Tarihi, İstanbul 1996, s.84.

⁸ Mustafa Şentop, Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik, İstanbul 2005, s. 3.

Osmanlı'da başlangıçtan itibaren fethedilen yerlere birer kadı tayin edilmiştir. Osmanlı'nın kuruluş döneminde Bursa kadısı, o sıradaki kadıların âmiri, Bursa hâlkının ve ordunun dinî, hukukî ihtilaflarının hâl mercii olmuştur. I. Murad'ın saltanatı başında 1363 yılında kazaskerlik kurumu teşkil edilmiştir. Osmanlı fetih hareketleriyle büyüyen davaların artması ve hukukî işlerin çoğalması sebebiyle Fatih Sultan Mehmed 1481'de kazasker sayısını Rumeli kazaskeri ve Anadolu kazaskeri adıyla ikiye çıkarmıştır. Dîvân-ı Hümâyûn üyesi olan kazaskerler de konaklarında akdettikleri kendi divanlarında askerî diye isimlendirilen kamu görevleriyle ilgili davalara bakmışlardır. Kazaskerlik bir idarî kurum olarak kadı tayinleriyle ilgilenmiş, Rumeli, Kuzey Afrika ve Kırım'daki kadılar Rumeli kazaskeri, Anadolu'daki kadılar da Anadolu kazaskeri tarafından tayin edilmiştir. Ancak kazaskerlerin özellikle mevleviyet denilen büyük kadılıklara tayin yetkisi XVI. asır sonlarından itibaren şeyhülislâmlık kurumuna geçmiştir. 1253/1838'de yapılan bir değişiklik ile bütün kadılar şeyhülislâmlığa bağlanmıştır. Dolayısıyla kazaskerlik kurumunun yapısı ve ifa ettiği fonksiyonlar, 18. yüzyıldan itibaren özellikle de Tanzimat'tan sonra azalmış ve Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına doğru, kazaskerlerin yetkileri tamamen ellerinden alınmıştır.

Osmanlı Devleti'nde kadı tayini her şeyden önce belirli tahsil ve hiyerarşik terfi düzenine dayanmış ve kadıların tayini mutlaka padişah beratı ile olmuştur⁹. Osmanlı'da kadılar, medreseden mezun olanlar arasından atanmışlardır. Kadılar ilk kuruluş yıllarında süresiz olarak göreve getirilirken tâliplerin çoğalması ve herkese yetecek sayıda kadılığın bulunmaması sebebiyle zamanla bu usûlden vazgeçilmiş, kadıların görev süreleri XVI. yüzyılın sonlarında üç yıla, XVII. yüzyıl içinde iki yıla indirilmiş, ardından bu süre biraz daha kısaltılarak büyük kadılıklara bir yıl, diğerlerine yirmi ay süre ile tayinler yapılmıştır¹⁰.

Osmanlı'da kadıların bir taraftan yargı işleri yanında idarî, malî vb. işlerden de sorumlu tutulmaları, öte yandan şehirlerin nüfusları artıp dava sayısı ve türünün çoğalması, toplumsal hayatın ve ilişkilerin daha karmaşık hâle gelmesi kadıların iş yükünün artmasına sebep olmuştur¹¹. İş yükü artan kadılar yargılama, yönetim gibi işlerde kendisine yardımcı olacak elemanlar tayin etmek zorunda kalmışlardır. Kadıya yardımcı olacak memurların başında nâibler gelmektedir. Medrese eğitimi alarak özellikle fıkıh alanında kendi kaza dairesinde ihtilâfları çözebilecek bir seviyede tahsil görmüş ilmiye mesleği mensubu kimseler nâiblik görevine getiriliyordu¹². Nâibler kadılar tarafından atanırlardı. Ancak her kadının nâib tayin etme yetkisi bulunmuyordu. Sadece kendisine padişah tarafından nâib tayin etme ve azletme yetkisi verilen bir kadı, nâib tayin edebilir ve onu azledebilirdi. “Osmanlı'da kazasker veya mevleviyet derecesindeki kadılar arpalık olarak verilen kazalarına bizzat

⁹ İlber Ortaylı, “Kadı”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 70-71.

¹⁰ Mehmet Akif Aydın, “Mahkeme”, *DİA*, İstanbul 2003, XXVII, 341-344.

¹¹ Osmanlı'da kadılar hâlkın davalarına baktıkları gibi tayin edildikleri yerde idarî ve beledî işlerden de sorumlu tutulmuşlardır. (Muhammed Ceyhan, “Tanzimat Dönemi'ne Kadar Tutulan Şer'iyye Sicil Defterlerinin Muhteva ve Diplomatik Özellikleri”, *OTAM*, 29/Bahar 2011, s.53-54).

¹² Osmanlı mahkemeleri için kadı ve nâib yetiştirmek üzere Şeyhülislâm Meşrepzâde Ârif Efendi'nin meşihatında 1854 yılında Muallimhâne-i Nüvvâb adıyla bir mektep açılmış, burası 1885'te Mekteb-i Nüvvâb, 1908'de Mekteb-i Kudât, bir yıl sonra da Medresetü'l-kudat adını almıştır. Cumhuriyet döneminde şer'î mahkemelerin kaldırılmasıyla nâiblik kurumu da sona ermiştir. (Mehmet İpşirli, “Nâib”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 312-313).

gitmeyip nâib gönderirler ve nâibler “mahkeme-i şer‘iyye hâsılatı” adıyla biriken harcın bir kısmını aldıktan sonra çoğunu nâibi oldukları kadıya teslim ederlerdi”¹³. Çoğunlukla yargı çevresi geniş olan kadılar, kazalarına bağlı nahiyelere nâib atıyorlardı¹⁴. İş yükü fazla olan kadılar da görev yaptıkları mahkemede nâibleri keşif yapmak, ilk soruşturma yapmak, şahitleri dinlemek vb. hususlarda görevlendiriyorlardı. Mesela, İstanbul’da merkez, Eyüp, Galata ve Üsküdar kadıları iş yoğunlukları sebebiyle bakamadıkları davalarla ilgili keşif yapmak, bilirkişi veya şahit dinlemek veya yargılama yapıp davayı karara bağlamak üzere “bab nâibi” ve “ayak nâibi” diye isimlendirilen kimseleri görevlendiriyorlardı.¹⁵

“Osmanlı Devleti’nde önceleri kadıların muayyen maaşları yoktu, mahkeme gelirleriyle geçinirler, yanlarındaki naib, kâtip, muhızır ve mübaşir gibi görevlilerin maaşlarını da kendileri karşılardı”.¹⁶ 1840’da yayımlanan bir Tâlimatnâme ile kadılara maaş verilmesi usûlü benimsenmiş, ancak 1841’de yeniden kadıların eskisi gibi mahkeme geliriyle yetinmesi kabul edilmiştir Ancak Sultan Abdülaziz döneminden itibaren memurlar gibi hâkimler de maaş usûlüne geçirilmiştir.¹⁷ Tanzimat arifesinde yapılan yenilikler arasında kadılık ve naiplikle ilgili düzenlemeler önemli bir yer tutmuştur. Özellikle 1838 tarihli Tarîk-i İlmîye Dair Ceza Kânunnâmesi’nde¹⁸ alınan önlemler ve yapılan hukukî düzenlemeler ile yargı kurumânâ çeki düzen verilmiş, kadı ve nâiplerin atanması, yükselmesi ve görevden alınması yasal kurallara bağlanarak adam kayırmanın ve suiistimallerin önü alınmak istenmiştir.¹⁹

Tanzimat Sonrası Ceza Hukuku Alanında Kanunlaştırma Faaliyetleri

On dokuzuncu asırda sanayi inkılabını takiben Batı dünyasındaki ticarî ve iktisadî değişiklikler, Osmanlı Devleti’ni sadece iktisadî ve ticarî değil, sosyal ve hukukî bakımdan da etkiledi. Böyle bir etki sebebiyledir ki Devlet kurumlarının yapısı ve işleyişi ile ilgili köklü değişikliklerin programını içeren Tanzimat Fermanı 1839 yılında ilan edildi.

Tanzimat döneminden önce kadıların hüküm verirken dayandıkları bilgi ve yürürlük kaynakları fıkıh kitapları, fetva mecmuaları, fermanlar ve kanunnâmeler idi. Osmanlı’da suç sayılan fiiller ve bunların cezaları bu yazılı kaynaklarda ayrıntılı bir şekilde belirtilmişti.²⁰ Tanzimat Fermanı’nda hukuk alanlarında hâkimlerin de uygulayacağı yeni kanunların hazırlanması gerektiği ifade edilmişti. Tanzimat Fermanı’nın

¹³ Mehmet İpşirli, “Nâib”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 312.

¹⁴ İlhan Şahin, “Nahiye”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII,306.

¹⁵ Abdullah Demir, “Osmanlı Devleti’nde Kadılar Ve Naipiler”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1 (2017) s. 28-37.

¹⁶ Ekrem Buğra Ekinci, Tanzimat Devri Osmanlı Mahkemeleri, *Yeni Türkiye*, Ocak-Şubat 2000, Yıl: 6, Sayı: 31, Sayfa: 764-773.

¹⁷ Geniş bilgi için bkz. Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, İstanbul 2004, s. 256-258.

¹⁸ Musa Çadırcı, “Tanzimat’ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğunda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli “Tarîk-i İlmîye’ye Dâir Ceza Kânunnâmesi”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.14, S.25, 1981-1982, s.139-161. Bu konuda hukukî düzenlemelerden birisi de1839 yılının sonunda hazırlanıp 1840 yılı başlarında yayımlanan “Ta’limnâme-i Hükkâm’dır (Jun Akıba, “Kadılık Teşkilatında Tanzimat’ın Uygulanması: 1840 Tarihli Ta’limnâme-i Hükkâm”, *Osmanlı Araştırmaları*, XXIX, İstanbul 2007, s.10).

¹⁹ Hamiyet Sezer Feyzioğlu-Selda Kılıç, “Tanzimat Arifesinde Kadılık-Naiplik Kurumu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, yıl:2005, cilt:24, sayı:38, s.49.

²⁰ Osmanlı hukukunda suçlar ve cezalar konusunda fazla bilgi için bk. Avcı, Mustafa Avcı, *Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar*, İstanbul 2004.

ilanından itibaren kanunlaştırma faaliyeti başladı, bunun için heyetler ve meclisler görevlendirildi²¹. Tanzimat'tan sonra 1840, 1851 ve 1858 yıllarında üç ceza kanunu hazırlanıp yürürlüğe girmiştir.²²

1256/1840 Tarihli Ceza Kanunnâme-i Hümâyunu: 1840 tarihli Ceza Kanunnâme-i Hümâyunu, Tanzimat'ın ilanından yedi ay kadar sonra, 1 Rebiulevvel 1256/ 3 Mayıs 1840 tarihinde yürürlüğe girdi. Bir mukaddime, 13 fasıl, bir hâtîme ve 41 maddeden oluşan 1256/1840 tarihli Ceza Kanunnâme-i Hümâyunu Tanzimat'tan sonra hazırlanan ilk kanundur. Batı'da hazırlanmış kanunlardan istifade edildiği tahmin edilmekle birlikte, muhteva bakımından yerli bir kanundur²³. Kanunun özellikle mukaddimesinde Tanzimat Fermanı'nda vurgulanan esaslar teyit edilmiş, özellikle keyfî uygulamalara son verileceği ve herkesin kanun önünde eşit olacağı hususları belirtilmiştir. 1840 tarihli Ceza Kanunnâme-i Hümâyunu, sınırlı sayıda suçu düzenleyip²⁴ bazı suçları ise düzenlemediği için aynı sene içinde kanuna çeşitli ilâveler (zeyl) yapılmıştır²⁵.

1840 tarihli Ceza Kanunnâme-i Hümâyunu'nun birinci faslı öldürme suçları hakkında olup üç maddeden meydana gelmiştir. İlk maddede suçu sabit olmayanlara ceza verilemeyeceği ve "...faraza vüzeradan birisi tarafından bir çobanın bile canına kasd vukûunda ol vezirin hakkında dahi kısâs-ı ser'î icrâ' oluna." denilerek herkesin kanun önünde eşit olduğu vurgulanmaktadır. İkinci maddede, adam öldürme suçunda, İstanbul'da işlenen suçların seyhülislâmın huzurunda yapılacak yargılama sonucu verilecek cezanın padişahın onayından sonra infaz edileceği belirtilmiştir. Üçüncü maddede ise İstanbul dışında işlenen suçların meclis-i meşverette yargılamaının yapılacağı, bilahare kadıların bu suçlara ilişkin vereceği hükümlerin önce meşihat makamına gönderilip onay alındıktan sonra ferman

²¹ II. Mahmud'un 1838 yılında kurduğu Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye aslında Dîvân-ı Hümâyun örneğinde görüldüğü gibi çok fonksiyonlu bir kurumdur. Devletin muhtaç olduğu ıslahat projelerini ve kanun tasarılarını hazırlamasının yanı sıra özellikle mahallî mahkemelerce verilmiş ağır cezaî kararların tekrar gözden geçirildiği bir yüksek mahkeme olarak da Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin kuruluşuna kadar görev yaptı (Mehmet Akif Aydın, "Mahkeme", *DİA*, İstanbul 2003, XXVII,341-344; Ali Akyıldız, "Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye", *DİA*, İstanbul 2003, XXVIII, 250-251).

²² "Osmanlı ceza hukuku, şer'î ve örfî ceza hukukunun bütününden oluşur. Şer'î ceza hukuku, fıkıh kitaplarındaki ukûbât bölümlerinde ifadesini bulurken, örfî ceza hukuku, İslâm hukukunun devlet başkanına tanıdığı ta'zir suç ve cezaları ihdas etme yetkisinden doğmakta ve ceza kanunnâmelerinde tecessüm etmektedir". Günümüze kadar gelebilen en eski Osmanlı ceza kanunnâmesi, Fatih Kanunnâmesi'dir. İkinci kanunnâme, II. Bayezid döneminde çıkarılmıştır. I. Selim döneminde ve I. Süleyman döneminde ceza kanunnâmesi çıkarılmıştır. Tanzimat'tan önce çıkarılan son ceza kanunnâmesi XVII. yüzyılın ortalarında meydana getirilmiştir. XVIII. yüzyıldan Tanzimat'a kadar ceza hukuku alanında genel bir düzenlemeye rastlanmaz. (Mehmet Akman, "Osmanlı Ceza Hukuku Çalışmalar Üzerine Bir İcmal", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 3, Sayı 5, 2005, 489-512).

²³ Mustafa Şentop, "Tanzimat Dönemi Kanunlaştırma Faaliyetleri Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 3, Sayı 5, 2005, 647-672).

²⁴ 1840 tarihli ceza kanununda adam öldürmek, yaralamak ve dövmek, devlet adamlarına yönelik kışkırtıcılık yapmak, anarşi çıkarmak, devlete başkaldırmak, rüşvet alıp vermek, vergisini tediyeden imtina etmek, silah çekmek, mülkiye tecavüz etmek, devlet memurlarının emirlerine uymamak vb. suçlar ve bunların cezaları düzenlenmiştir.

²⁵ Mustafa Şentop, "Tanzimat Dönemi Kanunlaştırma Faaliyetleri Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 3, Sayı 5, 2005, 647-672; 1840 tarihli ceza kanunu ve bu kanuna yapılmış olan zeyl, "Tanzimât-ı Hayriyyeden sonra neşrolunan kavânin ve nizâmât" adıyla İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde 3236 numarayla kayıtlı yazma bir eser içinde yayımlanmıştır. Bu zeyl, yazma eser de şu başlıkla sunulmuştur: Mu'ahharen Kaleme Alınan Zübde-i Kanûn-i Cezâ ve Bazı Refte Refte İcâbı Mâlum Olan Fıkarât ve Ahkâmı Mübeyyin Zeyldir. Bu yazma eser, 1850 öncesi çıkarılmış birçok kanun ve nizamnâmeyi de içermektedir. Bu yazma eserdeki kanun ve nizamnâmeler, Necati Fahri Taş tarafından latinize edilip Tanzimât'tan Sonra Yayınlanan Kanûn ve Nizamnâmeler adıyla 2000 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır. Zeylin latinizesi, bu eserin 167-173. sayfeleri arasında bulunmaktadır.

sadır olursa infaz edileceği açıklanmıştır²⁶. 1840 tarihli Ceza Kanunnâme-i Hümâyunu'nda düzenlenen suçlara karşı, ağırlığı dikkate alınarak siyaseten katl, kürek, hapis, sürgün, takdir, memuriyetten çıkarma cezaları takdir edilmiştir²⁷. 1840 tarihli Ceza Kanunnâme-i Hümâyunu'nun zeylinde bu cezalara ilâveten pranga ve deynek cezasına da yer verilmiştir²⁸. Bazı ceza hukukçuları ve araştırmacılar bu zeyli atlamış oldukları için pranga cezasının²⁹ yazılı bir yasa hükmü olarak ilk kez 1851 tarihli Kânûn-i Cedîd'de yer aldığını ileri sürmüşlerdir³⁰. Belirtelim ki pranga cezasına ilk defa bu kanuna yapılan zeylde (ek), daha sonra 1851 ve 1858 tarihli ceza kanunlarında yer verilmiştir³¹. Araştırmacı Yasemin Saner, Osmanlı'da pranga cezasının 19.yüzyıldan önce bilinip uygulandığını kaydetmiş, bu cezanın yazılı bir yasa hükmü olarak ilk kez, 1840 tarihli Ceza Kanunnâme-i Hümâyunu'nun zeylinde yer aldığını söylemiştir. 2123 numaralı Safranbolu mahkeme sicillerinde yer alan ve 1840 tarihli ceza kanununun zeyline atıfta bulunan 20 Şevval 1257/5 Aralık 1841 tarihli bir belge de Yasemin Saner'in bu görüşünü desteklemektedir.³²

Bir kaynağa göre, 1840 tarihli Ceza Kanunnâme-i Hümâyunu'nun zeyli, 21 Ramazan 1256/16 Kasım 1840 tarihinde, bir başka kaynağa göre ise 22 Rebiülevvel 1256/24 Mayıs 1840 tarihinde yayınlanmıştır. 1840 tarihli Ceza Kanunnâme-i Hümâyunu'nun 1, 5 ve 6. fasıllara eklemeler (zeyiller) yapılmış ve 14. fasıl eklenmiştir.³³ Zeylde pranga cezası verilecek suçlar şöyle zikredilmiştir: Kişileri devlete ve kanunlara karşı kıskırtmak, hata sonucu işlenen cinâyet, yaralama, hırsızlık, kumarbazlık, sarhoşluk, sarkıntılık, zaptiye memurlarına karşı koymak, silah çekme ve bu yolla yaralama, hâltkân birine silah çekmek ve bu yolla yaralama, sahte evrak düzenleme, kalpazanlık, toplumu rahatsız eden kötü davranışlar... 1840 tarihli Ceza Kanunnâme-i Hümâyunu'nun zeylinde cinâyet suçu işleyen hakkında "...hükm-i şer'î ve kanûnu (cezası) icrâ' olsun" denilmiştir. Böylece kasıtlı cinâyet suçu işleyen veya azmettiren kişiye hem şer'î ceza verileceği hem de kanunda zikredilen cezaların verileceği belirtilmiştir. Ancak kanunun zeylinin ilk maddesinde suçun kanunî cezası ve süresi açıklanmamıştır.³⁴ Ancak zeylin son maddelerinde kasten adam öldürmelerde beş yıldan on beş yıla kadar hapis cezası veya kürek cezası verileceği kaydedilmiştir. Yine zeylde deylet aleyhine söz ile kırkıstırcılık yapanlara bir yıldan beş yıla kadar kürek veya pranga cezası verileceği ifade edilmiştir. Safranbolu mahkeme kayıtlarına göre yapılan yargılamada kasden adam öldürme suçu sabit olup kısas cezası verilen, ancak mağdurun velisi tarafından kısas cezası affedilen kâtil hakkında kamu davası açılmış, yargılama sonucunda

²⁶ Rabia Beyza Candan, "1840 Tarihli Ceza Kanunnâme-i Hümâyunu İncelemesi", *AndHD*, 2015, C.1, Sayı: 1, s.76

²⁷ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İstanbul 1986, I,164.

²⁸ 1840 tarihli ceza kanununun zeylinde yaralayıcı olmayan aletlerle döven kişilere, âlim-satım işine hile karıştıranlara üçten yetmiş dokuza kadar deynek cezası verileceği düzenlenmiştir.

²⁹ Pranga, ayağa takılan hâlka, demir zincir. Kürek cezasının ilk uygulandığı sırasında mahkûmların ayağına pranga takılırdı. Bu hâlkaya zincir bağlanıp, prangabend bir mahkûma raptedilirdi. Prangabentlik buradan gelmekteydi. Avrupa ve diğer ülkelerde uygulanan pranga çeşitleri vardı. (Yasemin Saner, s.168-173).

³⁰ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İstanbul 1986, I,165; Yasemin Saner, s.173-174.

³¹ Yasemin Saner, "Osmanlı'nın Yüzlerce Yıl Süren Cezalandırma Ve Korkutma Refleksi: Prangaya Vurma", *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2007, s.173.

³² Safranbolu Şer'iyye Sicilleri, Defter nr. 2123, s. 24-25.

³³ Yasemin Saner, s.175.

³⁴ Yasemin Saner, s.175; Necati Fahri Taş, *Tanzîmât'tan Sonra Yayınlanan Kanûn ve Nizâm-nâmeler*, İstanbul 2000, s.167.

bu suçluya kanunî ceza olarak 5 yıl prangabendlik cezası verilmiştir³⁵. Kanunun zeylinde hataen adam öldüren kişiye şer'i cezanın dışında bir yıl müddetle kürek veya pranga cezasının verilmesi gerektiği ifade edilmiştir³⁶.

1840 tarihinde kabul edilen Ceza Kanunnâme-i Hümâyunu'nun gereği olarak, merkez ve taşrada kurulan muhassıllık meclisleri idarî ve malî görevlerinin yanı sıra ceza davaları ile de görevlendirilmiştir. Taşralarda memurlarla müslüman ve gayrimüslim hâltan ileri gelenlerin katıldığı ve belde kadısının de üye olarak yer aldığı taşra meclisleri, bu kanun çerçevesinde davalara bakıp karar vermişler ve bunların önemli suçlara dair kararları şer'î hukukla ilgili olanlar Meşihat'a, bunun dışındakiler ise merkezdeki Meclis-i Vâlâyî Ahkâm-ı Adliye tarafından temyizen incelenmiş ve gerekirse yeniden muhakeme yapılmıştır³⁷. 1842 yılı başlarında muhassıllık görevi kaldırılmış, muhassıllık meclisleri ise "Memleket meclisi" adı altında varlığını sürdürmüştür³⁸.

1840 tarihli Ceza Kanunâme-i Hümâyunu'nun eksikliklerini gidermek amacıyla 1267/1851 tarihli Kânûn-ı Cedîd çıkarılmıştır. Bu kanunun birinci faslının "Mücebi kısas olup sonradan bazı veresenin affı veyahut sulh ile diyete ve mala münkalib olan ve mücebi iptida diyet bulunan madde-i katlin iktizây-ı şer'îsi icrâ olunduktan sonra, Dersaadet'te ise bu makûle şahsı katil derecesine göre bir seneden beş seneye kadar küreğe ve taşrada ise bulunduğu mahâllin şehri muazzamı neresi ise onda prangaya konularak süflî hizmetlerde kullanıla" şeklindeki 11. maddesi ile kısas icrasının istenmediği durumlarda da artık devletin suçluyu cezalandırabileceği ifade edilmiştir³⁹.

Tanzimat döneminde çıkarılan üçüncü ceza kanunu, 1274/1858 tarihli Ceza Kanunnâme-i Hümâyunu'dur. 1810 tarihli Fransız ceza kanunundan yararlanılarak hazırlanan bu kanun, bir mukaddime ile iki bab hâlinde 264 maddeden meydana gelmiştir. Kanunnâme'de, adam öldürme suçlarında, önceki kanunlarda olduğu gibi maktulün vereseşi varsa onların talebi üzerine davanın kısas veya diyete hükmedilmek üzere şer'îyye mahkemesinde görülmesi, mirasçılarının affetmeleri durumunda kanun gereği cezalandırılma esası kabul edilmiştir⁴⁰.

2116 Numaralı Safranbolu Şer'îyye Sicilleri Defterinin Muhtevası ve Olayların Ceza Yargılaması Bakımından Değerlendirilmesi

Bir yere tayin edilen kadı veya nâibi kendisinden önce görev yapan kadı yahut nâibin tuttuğu mahkeme defterini devralırdı. Mahkeme defterini teslim alan kadı veya nâibi kendisinden önce görev yapan kadı veya nâibin kararlarını, düzenledikleri hukukî belgeleri, yazışmaları öğrenir, İstanbul'dan gönderilen emir ve fermanlardan bilgi sahibi olurdu.

Safranbolu şer'îyye sicili 2116 numaralı defteri, Recep Karacakaya, İsmail Yücedağ ve Nazım Yılmaz tarafından latinize edilmiş ve 2013 tarihinde İstanbul'da basılmıştır. 2116 Numaralı

³⁵ Safranbolu Şer'îyye Sicilleri, Defter nr.2123, s.24-25.

³⁶ Necati Fahri Taş, *Tanzîmât'tan Sonra* Yayınlanan Kanûn ve Nizâm-nâmeler, İstanbul 2000, s.168.

³⁷ Ekrem Buğra Ekinci, "Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 5, 2005, s.420.

³⁸ Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri*, 132-3

³⁹ Nevin Ünal Özkorkut, "Savcılık, Avukatlık ve Noterlik Kurumlarının Osmanlı Devleti'ne Girişi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Yıl 2003, C.52, Sa.4, s. 149.

⁴⁰ Mehmet Akif Aydın, "Ceza", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 482.

Şer'iyye Sicili Defteri, 02 Haziran 1821- 27 Temmuz 1824 tarihleri arasındaki vesikaları kapsamaktadır. Bu defterde muhtelif konulara dair 152 karar bulunmaktadır. Biz bunlardan sadece yargılama ile ilgili birkaçını inceleyip değerlendireceğiz.

Bu defterde, 1236/1821 yılında Müftizâde Seyyit Mehmet Efendi'nin Safranbolu'ya nâib tayin edildiği ve tayin kararnameinde bu zatın yargı işleriyle birlikte askerî sınıfın tereke işleriyle de görevlendirildiği ifade edilmiştir. Bu kişi, kazanın kadısı Kadı Mustafa tarafından nâib olarak tayin edilmiştir.⁴¹ Safranbolu'da Yahyâzâde Eyyüb Cenab 1337/1821 ve 1237/1822 yıllarında⁴², Hacı Osman Rıfat da 1237/1822 senesinde⁴³ nâib olarak görev yapmışlardır. Ser'iyye sicilindeki bu kayıtlara göre bu nâibler bir yıl olarak görev yapmışlardır. Bu tarihlerde kadı ve nâibler devletten maaş almıyorlardı. Kadı ve nâibler mahkeme harçları ile geçiniyorlardı. Baktıkları davalardan ve düzenledikleri hukukî vesikalardan kanunnâmelerde belirlenen miktarlarda ücret alıyorlardı. Ancak nâiblerin bu harçları toplamada aşırılığa kaçmaları hâlkî çok rahatsız ettiğinden adaletnâmelerde bu haksızlık sıkça dile getirilip önlenmeye çalışılmıştır.⁴⁴ Safranbolu şer'iyye sicilinde yer alan Evâili Ramazan 1239/09 Mayıs 1824 tarihli adalet fermanı ile kadı ve nâiblerin düzenledikleri resmi evraktan alacakları ücretin miktarının kanunda beyan edilmiş olduğu ve kanunda belirlenen ücretin dışında ücret talep etmelerinin yasaklandığı açıklanmıştır.⁴⁵ Yine defterde, tedavülde bulunan her eşit altın ve diğer paraların belirlenen fiyatlardan farklı olarak alınıp satılmamasına dair 29 Zilhicce 1237/ Eylül 1822 tarihli bir ferman bulunmaktadır.⁴⁶

Ser'iyye sicilinde müslüman ve zimmîler tarafından mahkemede arazi davası,⁴⁷ alacak davası⁴⁸ gibi hukuk davası açıldığı ve bu davaların karara bağlandığı görülmektedir.

Safranbolu'nun Ilbarıt köyünden Boşnak oğlu Ali'nin karısı Havva, mahkemede dava açarak aynı köyden Mustafa oğlu Yusuf isimli bir kişinin akarsu yakınında ırzına tasallut edip zina etmek isteğini iddia etmiştir. Yusuf, mahkemede bu iddiayı reddetmiştir. Bu durumda Havva, Yusuf'a iftira atmış konumuna düşmüştür. Mahkeme, bu kadının durumunu köylülerine sormuş ve köylüleri mahkemenin huzurunda bu kadının namuslu bir kadın olduğuna şahitlik etmişlerdir.⁴⁹ Böylece mahkemede bu kişinin namuslu bir kadın olduğu 5 Cemaziyelahir 1237 (27 Şubat 1822) tarihinde tescil edilmiştir.

Şer'iyye sicilindeki kayda göre Safranbolulu Ali'nin kızı Fatma, İstanbul Üsküdar'da Kefçe mahallesinde Hacı Ali isimli bir şahsın karısının yanında ikamet ediyordu. İkamet ettiği eve bitişik bir evin bahçesinde bahçivan olan Tanaş v. Nikola'nın, Fatma'nın oturduğu bu eve geceleyin girip bu kadınla cinsel ilişkide bulunduğu mahkemeye intikal etmiştir. Tanaş, yapılan yargılamada suçunu itiraf ettiği için ibret-i âlem için ta'zîren/siyaseten katl cezasına çarptırılmış ve evli olmadığı anlaşılan Fatma da memleketi

⁴¹ Safranbolu Şer'iyye Sicilleri, Defter nr.2116, s.52.

⁴² Safranbolu Şer'iyye Sicilleri, Defter nr.2116, s.100,133-134.

⁴³ Safranbolu Şer'iyye Sicilleri, Defter nr.2116, s.174.

⁴⁴ Mehmet İpşirli, "Nâib", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 312.

⁴⁵ Safranbolu Şer'iyye Sicilleri, Defter nr.2116, s.304; Bu adalet fermanı ile 1824 Nisan sonlarında dönemin padişahı II. Mahmud tarafından Afyon mahkemesine gönderilen adalet fermanını mukayese ediniz (Mehmet Güneş, "1822-1830 Yılları Arasında Afyon'da İlmîye Sınıfına Mensup Yöneticiler", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Afyon 2001, Cilt:3 sayı:1, s. 93-94).

⁴⁶ Safranbolu Şer'iyye Sicilleri, Defter nr.2116, s.167-168.

⁴⁷ Safranbolu Şer'iyye Sicilleri, Defter nr.2116, s.66,68.

⁴⁸ Safranbolu Şer'iyye Sicilleri, Defter nr.2116, s.173.

⁴⁹ Safranbolu Şer'iyye Sicilleri, Defter nr.2116, s.118.

Safranbolu'ya sürgün edilmiştir.⁵⁰ Bu hüküm, 15 Ramazan 1238 (31 Mayıs 1823) tarihinde verilmiştir. Bu katl ve sürgün cezasının, yürürlükte olan Osmanlı ceza kanunlarına göre verildiği anlaşılmaktadır.

2123 Numaralı Safranbolu Şer'iyeye Sicilleri Defterinin Muhtevası ve Olayların Ceza Yargılaması Bakımından Değerlendirilmesi

Safranbolu Şer'iyeye Sicili 2116 Numaralı Defteri, Recep Karacakaya, İsmail Yücedağ ve Nazım Yılmaz tarafından latinize edilmiş ve 2013 tarihinde İstanbul'da basılmıştır. 2116 Numaralı Şer'iyeye Sicili Defteri, 20 Şevval 1257(05 Aralık 1841)- 16 safer 1259 (18 Mart 1843) tarihleri arasındaki kararları kapsamaktadır. Bu defterde muhtelif konulara dair 101 vesika bulunmaktadır. Tanzimat döneminde düzenlenmiş bulunan bu vesikalardan sadece ceza yargılaması ile ilgili birkaç vesikayı inceleyip değerlendireceğiz.

2123 numaralı defterdeki 29 Zilkade 1257/ 12 Ocak 1842 tarihli bir belgeye göre, Safranbolu nâibi Kütahyalı müderris Hâilil Rüştü Efendizâde, bu kazanın müftüsü ise Hasan Hilmi Efendi'dir⁵¹.

Safranbolu'ya bağlı Ilbarıt köyü sakinlerinden Ümmügülsüm isimli bir kadın, kendi köylüsü Hâilil isimli bir şahsın iki bargirini kiralayıp eşyasını yükler ve yolculuğa çıkar. Yolculuk esnasında Hâilil, kadını öldürür ve eşyalarına el koyar. Kadının tek mirasçısı Salih, mahkemede kısas davası açar. Hâilil, yargılama esnasında Ümmügülsüm'ü öldürdüğünü ve mallarına el koyduğunu itiraf eder. 1840 tarihli Ceza Kanunnâmesi'nde kasten adam öldürme suçunun cezasının çeşitli maddelerinde kısas olduğu belirtilmiştir. Mahkeme, eşyaların geri verilmesine ve Hâilil'in kısas cezasına çarptırılmasına karar vermiştir. Ancak daha sonra yapılan yargılama esnasında Salih'in kâtil Hâilil'i affettiğini⁵² ve sulh bedeli olarak 1500 kuruşa anlaştığını söylemiştir. Mahkeme, mirasçı Salih'in bu isteği doğrultusunda karar vermiş ve kararını Fetvâhâne'ye göndermiştir. Fetvâhâne bu kararı tasdik etmiştir. 1840 tarihli ceza kanunu ve zeylinin ilgili maddelerinde mirasçılardan kısası gerektirecek durumlarda suçluyu affetmelerinin devleti bağlamayacağı ve suçlunun yürürlükte olan kanun hükümlerine göre cezalandırılacağı kaydedilmiştir. 1840 tarihli ceza kanununun ilgili maddelerine göre kâtil Hâilil hakkında kamu davası açılmıştır. Kısas uygulanmayan kâtile uygulanacak cezanın ne olacağı 1840 tarihli kanûn-i cezânın zeylinde belirtilmiştir. Mahkeme tarafından, ceza kanununun zeylinde zikredilen ceza hükümleri dikkate alınarak kâtil Hâilil'e hapsi tarihinden itibaren mahâllinde beş yıl prangabend olunarak (ayağına zincir vurulmuş olarak) süflî (aşağılık) işlerde çalıştırılması cezası verilmiştir. Bu ceza, Meclis-i Vâlâ⁵³ tarafından tasdik edilmiştir. Bu hükmün verildiği tarih: 20 Şevval 1257/5 Aralık 1841⁵⁴.

⁵⁰ Safranbolu Şer'iyeye Sicilleri, Defter nr.2116, s.242.

⁵¹ Safranbolu Şer'iyeye Sicilleri, Defter nr.2123, s.81.

⁵² Bakara sûresi 178'inci âyetinde ölenin yakınlarının kâtili affetme hakkının bulunduğu açıkça belirtilmiştir. Bu âyetin meâli şöyledir: "Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kıldı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın. Ancak her kime, kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa artık ona hakkaniyetle uymalı ve diyeti ona güzellikle ödemelidir. Bu, rabbinizden bir hafifletme, bir rahmettir. Bundan sonra kim haddi aşarsa ona elem verici bir azap vardır." (el-Bakara 2/178).

⁵³ II. Mahmud'un 1838 yılında kurduğu Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye aslında Divân-ı Hümâyün örneğinde görüldüğü gibi çok fonksiyonlu bir kurumdur. Devletin muhtaç olduğu ıslahat projelerini ve kanun tasarılarını

Safranbolu Kıran mahâllesinden ve Rum milletinden Derbeyoğlu Kostan isimli zimmî, Viranşehir Zerzene kazasında misafir iken Şardivanı'da oturan Ayşe isimli müslüman bir kadına zorla tecavüz etmiştir. Kostan, dört kere yapılan yargılama oturumlarının dördünde de suçunu ikrar etmiştir. Bu sebeple Kostan'a hadd-i zina ikâme edilmiş ve kendisine on yıl kürek cezası verilmiştir. Kostan kürek cezasını çekmek üzere Tersane-i Âmire'ye gönderilmiştir⁵⁵. Ceza veriliş tarihi: 1 Zilhicce 1257/14 Ocak 1842. Bu belgede, olayla ilgili yazışmalar yapıldığı esnada Ankara valisinin İsmail Paşa olduğu belirtilmiştir⁵⁶.

2123 numaralı kadı defterindeki bir kayda göre İstanbul'da ikamet eden Emine hatun, Viranşehir Kapıcılar köyüne giden kocası berber Mustafa'ya nafaka davası açmıştır.⁵⁷

SONUÇ:

Bu çalışmada Safranbolu kazası mahkemesinin 2016 ve 2123 numaralı defterleri yargı tarihi ve yargılama hukuku bakımından incelenmiştir. Kadı ve nâibler tarafından tutulan şer'iyye sicilleri çeşitli türden belgeleri içermektedir. Bu defterlerde, İslâm hukukunun uygulanıp uygulanmadığını ve ne şekilde uygulandığını gösteren en önemli belgeleri bulunmaktadır. Bu belgeler İslâm hukukunun bilgi kaynaklarından birini teşkil etmektedir. Yine bu defterler Osmanlı hayatının aile, toplum, ekonomi ve hukuk gibi birçok alanının tarihi için en önemli kaynakları olduğu gibi kadınların Osmanlı sistemindeki etkin rolleri sebebiyle şer'iyye sicilleri sosyal ve yerel tarih çalışmalarında da ana kaynak niteliği taşımaktadır. Bu defterler, ait olduğu kazada görev yapan kadı, nâib gibi devlet adamlarıyla bunların yazışma yaptıkları üst düzey devlet adamlarının hayat hikâyelerinin tespitinde de başvurulması gereken önemli yardımcı kaynaklardır. Dolayısıyla şer'iyye sicilleri hukuk, tarih, sosyoloji, iktisat, fıkıh vb. alanlarda araştırma yapanların istifade edeceği önemli belgeleri barındırmaktadır.

KAYNAKLAR

Akman, Mehmet, "Osmanlı Ceza Hukuku Çalışmalar Üzerine Bir İcmal", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 3, Sayı 5, 2005, 489-512.

Atar, Fahrettin, *İslâm Yargılama Hukukunun Esasları*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. Baskı, 2019.

Avcı, Mustafa, *Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar*, İstanbul: Gökkuşbu, 2004.

Aydın, Mehmet Akif, "Mahkeme", *DİA*, yıl: 2003, XXVII,341-344.

Aydın, Mehmet Akif, "Ceza", *DİA*, İst.1993, VII,482.

Aydın, Mehmet Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul 1996.

Akyıldız, Ali, "Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye", *DİA*, yıl: 2003, XXVIII, 250-251.

Candan, Rabia Beyza, "1840 Tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu İncelemesi", *AndHD*, 2015, C.1, Sayı: 1, s.76

hazırlamasının yanı sıra özellikle mahâllî mahkemelerce verilmiş ağır cezaî kararların tekrar gözden geçirildiği bir yüksek mahkeme olarak da Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin kuruluşuna kadar görev yaptı. (Mehmet Akif Aydın, "Mahkeme", *DİA*, İstanbul 2003, XXVII,341-344; Ali Akyıldız, "Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye", *DİA*, İstanbul 2003, XXVIII, 250-251).

⁵⁴ Safranbolu Şer'iyye Sicilleri, Defter nr.2123, s.24-25.

⁵⁵ Safranbolu Şer'iyye Sicilleri, Defter nr.2123, s. 117.

⁵⁶ Safranbolu Şer'iyye Sicilleri, Defter nr.2123, s.117.

⁵⁷ Safranbolu Şer'iyye Sicilleri, Defter nr.2123, s.60,548.

Ceyhan, “Tanzimat Dönemi’ne Kadar Tutulan Şer’iyye Sicil Defterlerinin Muhteva ve Diplomatik Özellikleri”, *OTAM*, 29/Bahar 2011, s.53-54.

Ceylan, Hatice bk. TEKİN.

Çadırcı, Musa, “Tanzimat’ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğunda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli “Tarık-i İlmiyye’ye Dâir Ceza Kânunnâmesi”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.14, S.25, 1981-1982, s.139-161.

Demir, Abdullah, “Osmanlı Devleti’nde Kadılar Ve Naipler”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1 (2017) s. 28-37.

Ekinci, Ekrem Buğra, “Osmanlı Devleti’nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 5, 2005, s.420.

Ekinci, Ekrem Buğra, Tanzimat Devri Osmanlı Mahkemeleri, *Yeni Türkiye*, Ocak-Şubat 2000, Yıl: 6, Sayı: 31, Sayfa: 764-773.

Ekinci, Ekrem Buğra, *Osmanlı Mahkemeleri* (Tanzimat ve Sonrası), İstanbul 2004, s. 256-258.

Feyzioğlu, Hamiyet Sezer- Kılıç Selda, “Tanzimat Arifesinde Kadılık-Naiplik Kurumu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, yıl:2005, cilt:24, sayı:38, s. 49.

Güneş, Mehmet, “1822-1830 Yılları Arasında Afyon’da İlmiye Sınıfına Mensup Yöneticiler”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Afyon 2001, Cilt:3 sayı:1, s. 91-104.

Işık, Ayhan, “Şer’iyye Sicilleri Arşivi”, Ağa Kapısından Şeyhülislamlığa İstanbul Müftülüğü, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (ss. 233-243), Ankara, 2019.

Işık, Ayhan, “İstanbul Müftülüğü Bünyesindeki Arşivler Şer’iyye Sicilleri ve Meşihat Arşivi”, *Arşiv Dünyası*, (ss. 11-20), İstanbul, 2007, S. 10.

İpşirli, Mehmet, “Nâib”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 312-313.

Jun Akiba, “Kadılık Teşkilatında Tanzimat’ın Uygulanması: 1840 Tarihli Ta’lîmnâme-i Hükkâm”, *Osmanlı Araştırmaları*, XXIX, İstanbul 2007, s.10.

Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İstanbul 1986.

Kılıç, Selda bk. FEYZİOĞLU.

Ortaylı, İlber, “Kadı”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 70-71.

Özkorkut, Nevin Ünal, “Savcılık, Avukatlık ve Noterlik Kurumlarının Osmanlı Devleti’ne Girişi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Yıl 2003, C.52, Sa.4, s. 149.

Safranbolu Şer’iyye Sicilleri, Defter nr.2116, 2123.

Saner, Yasemin, “Osmanlı’nın Yüzlerce Yıl Süren Cezalandırma Ve Korkutma Refleksi: Prangaya Vurma”, *Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar, Tarih Vakfı Yurt Yay.*, İstanbul, 2007, s.173.

Şahin, İlhan, “Nahiye”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII,306.

Şentop, Mustafa, *Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik*, İstanbul 2005.

Şentop, Mustafa, “Tanzimat Dönemi Kanunlaştırma Faaliyetleri Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 3, Sayı 5, 2005, 647-672.

Taş, Necati Fahri, *Tanzîmât’tan Sonra Yayımlanan Kanûn ve Nizâmnâmeler*, İstanbul 2000.

Tekin, Zeki-Ceylan, Hatice, Safranbolu Şer’iyye Sicillerinde Geçen Eşya, Lakap ve Yer İsimleri, (2017), 6 (6),377-402.

Uğur, Yunus, “Şer’iyye Sicilleri”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX,8.

SAFRANBOLU EVLERİNDEKİ KALEMİŞİ SÜSLEME MOTİFLERİ

Ferah ŞAVKAR¹

Oğuzhan KABALCI²

Özet

Safranbolu; evleri, kültürel değerlerine bağlı dokusu ve doğası ile uyum oluşturan kentlerimizden biridir. Yaşama biçimi, mimarisi, ev tasarımı, iç ve dış mekân süslemeleriyle, inceliklerini sanatsal yönlerini yansıtan; coğrafi ve doğal koşullara uyumlu mimarisiyle tarihi müze kent olma özelliğine sahip bir ilçedir. Ev işlev olarak insanlar tarafından bir barınak olarak düşünülmektedir. Aslında ev içerisinde yaşayan toplumun kültürünü, beğenisini, yaşantısını ve birçok faktörü fark ettirmeden günümüze ulaştıran bir ortamdır. Toplumumuza bu ortamı sağlayan yapı geleneksel Türk evidir. Bu evler içerisinde kültürümüzü yansıtan çeşitli bezemeler yer almaktadır. Genellikle duvarlara sıva üzerine fırça ile işlenen renkli desenler olan Kalemîşi nadiren ahşap üzerine de yapılmaktadır. Araştırmaya konu olan konaktaki kalemîşi süslemeler çoğunlukla sıva üzerinedir.

Araştırmada; Karabük ili Safranbolu ilçesi Yörük Köyünde yer alan Sipahioğlu Konağının süslemelerinde kullanılan kalemîşi motiflerinin bezeme özelliklerinin incelenip kataloglanması ve bu motifler kullanılarak geleneksel yazmacılık ile özgün baskıların oluşturulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Safranbolu, Kalemîşi, Yazmacılık.

Hand Drawn Ornament Motifs in Safranbolu Houses

Abstract

Safranbolu; is one of the cities that create harmony with the nature and texture of the houses. Living style, architecture, home design, interior and exterior decorations, reflecting the artistic aspects of subtleties; Geographical and natural conditions in harmony with the architecture of the city is a district of the historic museum. The house is considered as a shelter by people as a function. In fact, it is an environment that conveys the culture, appreciation, life and many factors of the society living in the home to the present day. The structure that provides this environment to our society is the traditional Turkish house. There are various decorations reflecting our culture in these houses. Painted decoration, which is usually colored with brushed patterns on the walls, is rarely made on wood. Hand drawn, which is the subject of the research, is on ornamental plaster.

In the study; It is aimed to examine and catalog the ornamental features of the hand drawn used in the decorations of Sipahioğlu Mansion located in Yörük Village of Safranbolu district of Karabük province and to create original prints with traditional block printing by using these motifs.

Key Words: Safranbolu, Hand-Drawn, Block Printing.

Giriş

İnsanoğlunun varoluşundan günümüze kadar başta barınma olmak üzere pek çok ihtiyacın karşılandığı yapılar olan evler; fiziki çevre koşullarına, kültürel etkenlere ve çağın etkisine bağlı olarak yapısal özellikler taşımaktadırlar.

Doğduğu andan itibaren toplum ve çevre ile iç içe olan insan, kendini barınacağı mekânı oluştururken geleneksel verilerden yararlanmak zorunda hissetmiştir. Bunun sonucunda; geleneksel konut

¹ Öğr. Gör., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Devrek Meslek Yüksekokulu, ferahsavkar@hotmail.com

² Sanatta Yeterlik Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, oguzhankabalci@gmail.com

mimarisinde önemli bir yere sahip ve Türk toplumunun kültürünü yansıtan “Türk Evi” ortaya çıkmıştır (Bozkurt, 2013, s.38).

Geleneksel yapıda ve Türk toplumunun kültürünü yansıtan Türk evlerinden biride Batı Karadeniz’de bulunan Karabük iline bağlı Safranbolu evleridir. Geleneksel sanatlar içerisinde yer alan, iç ve dış mekân tezyini olarak her dönem kullanılan kalemîşi sanatı bu evlerin süslemelerinde de bulunmaktadır.

Mimaride daha çok iç mekân süslemelerinde tercih edilen kalemîşi, “sivil ve dinî mimarimizin iç duvarlarını, kubbelerini ve tavanlarını sıva, ahşap, taş, bez ve deri gibi malzeme üzerine, renkli boyalar, bazen de altın varak kullanılarak ince fırçalarla yapılan nakışlardır” (Baysal, 2018, s.23).

Kalemîşi süsleme sanatı Anadolu Selçuklularıyla beraber yaygınlaşmış, Osmanlılarla beraber geniş bir uygulama alanı bulmuştur (Atak, 2015, s.197). Teknik açıdan çeşitlilik gösteren kalemîşleri uygulandıkları malzemeye göre sıva üstü, taş ve mermer üstü, deri ve bez üstü ve ahşap üstü olmak üzere sınıflandırılmaktadır (Pamuk, 2010, s.50; İrteş, 1984). Genellikle sıva üzerine yapılan kalemîşi bezemeler; klasik mimarimizin hemen hemen bütün yapılarında görülmektedir. Bu bezemelerin ilk örneği Osmanlı döneminde İznik’te Kırgızlar Türbesi’nin (XIV. yy ortaları) kubbe kasnağındaki pencerelerin çevresini süsleyen kalemîşleridir (Çayan, 2012, s.18-19).

Araştırmaya konu olan Safranbolu evlerinde kalemîşleri ev içinde, evin en süslü ve aynı şekilde en önemli bölümü olan başoda ve iç sofalarda görülmekteyken, dış cephelerde ise üst kat pencereleri ile saçak arasındaki alın kısmında, ayrıca bu alın kısmının köşe noktalarında bulunmaktadır (Pamuk, 2010, s.50).

Araştırmada; Karabük ili Safranbolu ilçesi Yörük Köyünde yer alan Sipahioğlu Konağının süslemelerinde kullanılan kalemîşi motiflerinin bezeme özelliklerinin incelenip kataloglanması ve bu motifler kullanılarak geleneksel yazmacılık ile özgün baskıların oluşturulması amaçlanmıştır.

2. Safranbolu Evleri

Safranbolu evleri, yüzlerce yıllık bir süreçte oluşan Türk kent kültürünün günümüzde yaşamaya devam eden önemli yapı taşlarındandır. İlçede 18. ve 19. yüzyıl ile 20. yüzyıl başlarından kalma yaklaşık 2000 geleneksel ev bulunmaktadır. Bunların 800 kadarı yasal koruma altındadır. 1985’te kentin şehir ve bağlar bölgesi sit alanı olarak ilan edilmiştir. Şüphesiz Osmanlı Dönemi’nin izlerini taşıyan, mimari yapısı ile fark yaratan evlerin Türkiye’deki varlığı, Safranbolu ile sınırlı değildir. Safranbolu’nun farkı; ev, sokak, manzara bütünlüğü ile bir yaşam alanı olarak tarihi bölgeyi koruyabilmesidir (Şendil, 2017, s. 103-104). Safranbolu; korumacılıktaki başarısından dolayı 1994 yılında UNESCO tarafından Dünya Miras Şehirleri listesine alınmış ve 2003 yılında dünyanın en iyi korunan 20 kentinden biri olarak seçilmiştir.

Kalabalık aile yapısının, ekonomik zenginliğin ve yöredeki iklim özelliklerinin etkilerini taşıyan bu evler 2-3 katlı, 6-8 odalı, cumbalı, her odasında çok sayıda penceresi olan ve odalarının her ayrıntısı büyük bir ustalıkla meydana getirilmiş yapılardır (Müze Kent: Safranbolu, 2008, s.92)

2.1. Safranbolu Yörük Köyü / Sipahioğlu Konağı

Başodadaki kalemîşi ile yazılmış eski yazılardan konağın yapılış tarihinin 1878 (1294) olduğu görülmektedir (Resim 1). Konakta 7-8 nesilden beri aynı aile yaşamaktadır. Konak; Osmanlı döneminde Sipahi fırıncıları tarafından kazandıkları parayla yaptırılmıştır (Azezli Bozkurt, 2009, s.94). Günümüzde ise

bu aileden gelen Ali Rıza Tunca 8. kuşak kızlarının çocuğudur ve orta katta ailesiyle beraber yaşamaktadır. Konağın şimdiki sahipleri konağı hem müze ev olarak ziyaretçilere gezdirmekte, hem de burada yaşamaktadırlar.

Resim 1: Baş Odada Kalem İşi ile Yazılmış Konağın Yapılış Tarihini Belirten Duvar (Kabalcı 2019).

2.1.1. Mimari Özellikleri

Safranbolu ilçesinde yer alan Sipahioğlu Konağı'nın oluşumunda, diğer bölgelerde olduğu gibi iklim, arazi yapısı, malzeme, dini ve ekonomik etkenler belirleyici olmuştur. Geleneksel Türk konut mimarisinde en sık görülen üç katlı planlama, Sipahioğlu Konağı'nda da devamlılığını sürdürmüştür (Çan, 2011, s.111). (Resim 2-3).

Resim 2-3: Sipahioğlu Konağının Dış Görünümü (Şavkar 2019).

Geniş bir aile için tasarlanmış büyük boyutlu bir yapı olan bu yapının en önemli özelliği Haremlik ve Selamlık bölümlerinin birbirinden ayrılmış olmasıdır. Sipahioğlu Konağı'nda zemin kat ve üst kat arasında çoğunlukla kış aylarında kullanıldığından üst kata göre daha basık tavanlı ve az pencere olarak planlanmış bir ara kat bulunmaktadır. Çoğunlukla yaz aylarında kullanılan son kat ilk iki kata göre büyük ve pencere sayısı fazladır. Üst katta oda düzenlemesi olarak sofaya iki yönden açılan 6 oda bulunmaktadır (Çan, 2011, s.112). Başodasında konağın ağası ve gelen misafirler ağırlandırmaktadır.

2.1.2. Kalemşileri

Konaktaki kalemşileri en çok başoda ve köşe odada bulunmaktadır. Ayrıca merdivenlerden çıkıldığında tam karşıya rastlayan duvarın çıkıntı payında bulunan dikdörtgen yüzeyde kalemşi süsleme yer almaktadır. Başoda tavanının duvar ile birleşme noktasında yer alan eğri yüzey orta kısımdan ahşap süslemeyle ayrılmıştır. Bu alanda oda tavanını çevreleyen kalemşilerinin uygulandığı sıva yüzeyli iki bordür alan bulunmaktadır. Bu yüzeylerin alt kısmında bulunan pencerelerin aralarında bulunan dikdörtgen alanların üst kısımlarında da vazodan çıkan çiçekler işlenmiştir. Süslemenin görüldüğü diğer alan ise iki ahşap dolap arasında bulunan yüzeyde görülmektedir.

Köşe odada ise tavanda bulunan kalemişleri başodadaki kadar yoğun şekilde uygulanmıştır. Başodadaki gibi bu odada kalemişleri eğri yüzeyde, orta kısımdan ahşap çita ile ayrılmış üst üste iki bordürde görülmektedir. Yine bu bordür yüzeylerin alt kısmında bulunan pencere aralarındaki dikdörtgen alanların üst kısımlarında kalemişleri mevcuttur (Akpınar, 1999, s. 83). Duvar üzerinde bir mihrap nişi oluşturulmuş bu nişin içi bitkisel süslemelerle süslenmiş; nişin üst sol tarafında manzara resmi, üst sağ tarafında ise çeşitli meyvelerden oluşan natürmort tablo kalem edilmiştir.

2.1.2.1. Başodaya (2. Kat) Ait Kalem İşi Duvar Süslemeleri

Katalog No : 1 Ocak Duvarı Süsleme

Resim 4-5: Başoda Ocak Duvarına Ait Süslemelerin Genel Görünümü (Şavkar ve Kabalcı 2019).

Alçı sıva üzerine kök boyalar kullanılarak duvara sarı bordürlü bir mihrap nişi oluşturulup içerisindeki sütunda 5 ayaklı sarı vazo içerisinde açmış kırmızı karanfiller kalem edilmiştir. Bordürün rengi koyu sarı, içerisindeki vazo ise açık sarı renkli olarak resmedilmiştir (Resim 6). Ocak duvarının üzerinde yer alan niş içerisinde önemli bir detay olarak konağın sahibi Hasan Sipahi'nin resminin yer aldığı teslim taşına benzer formdaki bezeme yer almaktadır (Resim 7).

Sütunce'nin alt sağ ve sol yanlarında bir nargile bir de gaz lamba bulunmaktadır. Mavi olarak resmedilen lambanın alt kısımları yeşil, sarı ve mavi biçimindedir. Nargilede en altta koyu sarı renk, yeşil, mavi, sarı ve kırmızı renkleri üst üste gelecek biçimde sıralanmıştır (Resim 8).

Resim 6: Ocak Duvarı Nişi İçerisinden Vazo Süslemesi, **Resim 7:** Hasan Sipahi'nin resminin yer aldığı teslim taşına benzer formdaki bezeme, **Resim 8:** Ocak Duvarı Üstünde Lamba ve Nargile Figürü (Şavkar 2019).

Ocak üzerindeki nişin üst sol tarafında yer alan sarı 5 ayaklı vazo ve içerisinde çiçeksiz yeşil yapraklar (Resim 9), ocak üzerindeki nişin üst sağ tarafında ise yine sarı 5 ayaklı vazo ve içerisinde kırmızı

çiçekler yaprakları ile beraber resmedilmiştir (Resim 10). Ocak üzerindeki nişin hemen üzerinde iki taraflı dallarıyla kırmızı güller yer almaktadır (Resim 11).

Resim 9-10-11: Ocak Üzerindeki Nişin Solunda ve Sağında Yer Alan Vazolar, Nişin Üzerinde Yer Alan Güller (Şavkar 2019).

Başoda ocak duvarı tavan altı süslemelerinde sarmaşık formu kullanılmış olup merkezde kırmızı bir tabak içerisinde bütün bir sarı kavun resmedilmiştir. Ayrıca kavunun çevresinde çeşitli bitki bezemeleri ve asma yapraklı sarı üzümler görülmektedir. Sergen üstü süslemelerinde ise hurma meyveleri, bitkisel bezemeler ve armutlar yer almaktadır (Resim 12).

Resim 12: Başoda Ocak Duvarı Tavan Altı ve Sergen Üstü Süslemeleri (Kabalcı 2019).

Katalog No:2 Yüklük Dolabı Süslemeleri

Yüklük duvarının yanındaki süslemelerde bir vazo içerisinde karanfiller ve vazonun alt kısmında da kandiller görülmektedir. Bu süslemenin üzerinde ise kalemşi süslemelerin tamamlandığı saati gösteren yuvarlak çevresi kırmızı ve mavi renklerle boyanmış bir duvar saati bezemesi yer almaktadır (Resim 14).

Resim 13-14: Yüklük Dolabı Süslemeleri (Şavkar ve Kabalcı 2019).

Yüklük duvarı tavan altı süslemelerde ortada sarı bir tabak içerisinde kesilmiş karpuz resmedilmiştir. Bu kompozisyonun sağ ve sol yanlarında çeşitli bitkiler ve asma yapraklarıyla salkım üzümler görülmektedir. Sergen üstü süslemelerinde ise tam orta kısma gelecek şekilde ayna tekniği ile 'Maşallah' yazısı bulunmaktadır. Yazının hemen altında boyamanın yapıldığı tarih olan

1294h (1878m) yazılmıştır. Ayrıca alt kısmında ‘Gurre’ (ayın başı) yazılmıştır. Yazının sağ ve sol yanlarında ise yine bitkisel süslemeler yer almaktadır (Resim 15).

Resim 15: Yüklük Duvarı Tavan Altı ve Sergen Üstü Süslemeleri (Şavkar 2019).

Katalog No:3 Pencere yanlarında yer alan üst boşluklardaki süslemeler

Ocağın tam karşısında bulunan bu duvarın cephesi pencereleli olup resimler pencere aralarındaki boşlukların üst kısımlarına yerleştirilmiştir. Odada bulunan tüm vazolar gibi aynı formda olan 5 ayaklı yeşil bir vazo içerisinde 5 adet beyaz çiçek (Resim 16), diğer bir süslemede kırmızı bir vazo ve içerisinde 5 tane sarı çiçek (Resim 17), yeşil bir vazo içerisinde 4 adet kırmızı çiçek (Resim 18), Sarı üzerinde mavi çizgiler bulunan diğer vazo örneği içerisinde ise 7 adet çiçek kalem edilmiştir (Resim 19). Pencere yanlarında yer alan diğer süslemelerde ise üzeri mavi çizgilerle bezeli yeşil bir vazo ve içerisinde 7 adet çiçek (Resim 20), bir diğeri ise üzeri mavi çizgilerle bezeli kırmızı bir vazo ve içerisinde 7 adet çiçek resmedilmiştir (Resim 21). Sarı renkli mavi çizgili vazo içerisindeki çiçekler ise 6 adettir (Resim 22).

Resim 16-17-18-19-20-21-22: Pencere Yanlarında Yer Alan Üst Boşluklardaki Süslemeler (Şavkar 2019).

Katalog No:4 Ocağın karşıtı tavan altı süslemeleri

Ocağın karşıtı tavan altı süslemesinin tam ortasında yeşil bir tabak içerisinde sarı bütün bir kavun resmedilmiştir. Sağ ve sol kenarlarında çeşitli çiçekler, yapraklar ve sarı üzüm salkımları görülmektedir (Resim 23). Sergen üstü süslemelerde ise beyaz zemin üzerine siyah yazı ile tuğra formunda ‘Maşallah’ yazısı bulunmaktadır. Bu yazının hemen üstünde daha küçük bir şekilde ‘Hasan Sipahi’ yazılıdır. Çevresinde de yeşil yapraklar ve sarı tomurcuklar görülmektedir (Resim 24).

Resim 23-24: Ocak Duvarı Karşısı Tavan Altı ve Sergen Üstü Süslemeleri (Kabalcı 2019).

Katalog No:5 Yüklük duvarı karşısı süslemeler

Yeşil yapraklar ve sarı limonlar ve çeşitli çiçekler görülmektedir (Resim 25).

Resim 25: Ocağın Karşısındaki Duvara Ait Sergen Üstü Süslemeleri (Şavkar 2019).

Yüklük duvarı karşısı tavan altı süslemelerinin orta kısmında beyaz üzeri mavi çizgili bir tabak içerisinde kesilmiş yeşil bir kavun ve kavuna saplanmış beyaz saplı mavi ağızlı bir bıçak resmedilmiştir. Sol tarafında salkım şeklinde mor üzümler görülmekte sağ tarafı ise çiçek ve yapraklarla süslenmiştir. Sergen üstü süslemelerinde ise yeşil yapraklar, sarı limonlar ve çeşitli çiçekler görülmektedir (Resim 26).

Resim 26: Yüklük Duvarı Karşısı Tavan Altı ve Sergen Üstü Süslemeleri (Şavkar 2019).

Katalog No:6 Tavan Süslemesi

Tavanda ahşap bölüm arasında kalan kalemışı süslemelerde yeşil yapraklı mor üzüm salkımları görülmektedir (Resim 28).

Resim 27-28: Başoda Tavanı Genel Görünüş ve Ahşap Bölüm Arasında Yer Alan Süslemeler (Şavkar 2019).

2.1.2.2. Köşe Odasına (2. Kat) Ait Duvar Süslemeleri

Resim 29-30: Köşe Odasına Ait Duvar Süslemelerin Genel Görünüşü (Kabalıcı 2019).

Katalog 7: Kapı Üstü Süslemeler

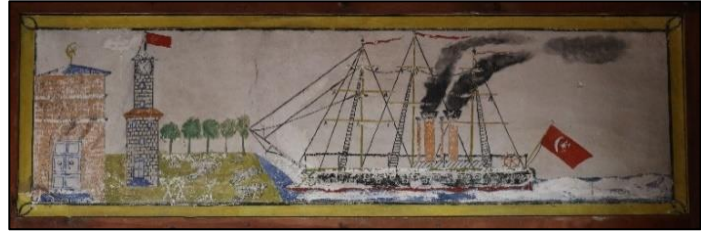
Aynalı tarz ile yazılmış ‘Maşallah’ yazıldığı tarih olan 1294h (1878m) ve ‘Gurre’ (ayın başı) yazıları okunmaktadır. Hemen alt kısmında da limon meyvesi, yaprakları ve dallarıyla resmedilmiştir (Resim 31).

Resim 31: Kapı Üstü Süslemesi (Kabalıcı 2019).

Katalog 8: Manzara Resminin Olduğu Duvar

Etrafı ahşapla çerçelenmiş zemini alçı sıva olan bu duvar resmi konaktaki tek manzara resmidir. Bu resim Osmanlı'nın Japonya açıklarında batan Ertuğrul Gazi gemisini tasvir etmektedir. Geminin yanında İstanbul kız kulesinden esinlenerek saat kulesi yapılmıştır. Saat kaleminin bitiş saati olan 5'i 5 geçeyi göstermektedir (Resim 33).

Resim 32-33: Manzara Resminin Olduğu Duvarın Genel Görünüşü (Şavkar 2019).

Duvar üzerinde bir mihrap nişi oluşturulmuş içerisine yapraklarıyla resmedilmiş nar çiçekleri 7 ayaklı mavi bir vazo içerisinde yer almaktadır. Bu odada başodadakinden farklı olarak yukarıdan aşağıya sarkan çiçekler bulunmaktadır (Resim 34). Mavi bir tabak içerisinde bir dilimi kesilerek ayrılmış bir karpuz, yanında siyah saplı bir bıçak, dönemin duvar resimlerinde de sık görülen armut, elma, incir ve üzüm gibi meyveler bulunan bir meyve tabağı birde yine mavi bir tabak içerisinde sarı bir kavun tasviri resmedilmiştir (Resim 35).

Resim 34-35: Manzara Resminin Olduğu Duvarın Süslemeleri (Kabalcı 2019).

Katalog 9: Tavan Altı ve Sergen Süslemeler

Tavan altında ve sergen üzerinde yer alan bölümlerde yine asma yaprakları, üzüm salkımları, meyve ve çiçekler resmedilmiştir (Resim 36). Tavanın alt kısmında yer alan yazıda ‘Maşallah’ yazılıdır. İki tarafında da tomurcuklar ve yapraklar görülmektedir (Resim 37). Tavan altındaki kısımda grup hâlinde dal ve yapraklarıyla meyveler ve yine dal ve yapraklarıyla çiçekler resmedilmiştir. Sergenlerin hemen üzerinde ise kırmızı ve sarı tomurcuk ve çiçekler görülmektedir (Resim 38).

Resim 36-37-38: Tavan Altı ve Sergen Süslemeler, Maşallah Yazısı, Meyve Motifleri (Şavkar ve Kabalcı 2019).

Katalog 10: Pencere Kenarlarındaki Süslemeler

Köşe odasındaki iki cephesinde pencereler bulunmaktadır. Bu pencerelerin aralarında kalan boşlukların üst kısımlarında çerçeveler oluşturulmuştur ve bu çerçeve içerisinde aşağıya sarkmış durumda 4 adet karanfil resmedilmiştir (Resim 39). Diğer bir çerçevede altı tane turuncu ve kırmızı açmış çiçek görülmektedir (Resim 40). Bir diğer çerçeve de etrafı sarı kalın çizgilerle çerçevelenmiş yaprakları ve dalları ile aşağıya sarkan çiçekler resmedilmiştir (Resim 41). Tam odanın üst köşesine gelen iki çerçeve doksan derecelik açı oluşturacak biçimdedir. Sağ tarafta kırmızı karanfiller, sol tarafta ise sarı ve kırmızı renkli çiçekler sarmaktadır (Resim 42-43). Bahçe cephesine bakan duvardaki pencere üst boşluğuna yerleştirilen bu resimde biri açmış diğerleri tomurcuk hâlinde aşağıya sarkan çiçekler görülmektedir (Resim 44). Yine bahçe cephesi duvarındaki resimde de hemen yanındaki kompozisyon tekrarlanmış biri açmış diğerleri tomurcuk hâlde sarı çiçekler resmedilmiştir (Resim 45).

Resim 39-40-41-42-43-44-45: Pencere Kenarlarındaki Süslemeler (Şavkar ve Kabalcı 2019).

Katalog 11: Merdiven Başındaki Kalemîşi Süslemeler

Selamlık bölümünden ikinci kata çıkarken merdiven başındaki duvarın üzerinde bulunan duvar saati konakta bulunan diğer saattir. Boyamanın tamamlandığı saati gösterir biçimde bırakılmış olan bu duvar resminde gerçek duvar saatine çok benzer özellikler görülmektedir. Bunlardan biri saatin aşağıya sarkan bölümü, diğeri ise rakamlarının üzerindeki akrep ve yelkovanın çok net görülebilmesidir. Aynalı tarzda yazılmış ‘‘Maşallah’’ yazısı hemen altında yapıldığı tarih 1294h (1878m) ve ‘‘Gurre’’ (ayın başı) yazıları okunmaktadır.

Resim 46-47: Merdivenin Karşısında Bulunan Süslemeler (Şavkar 2019)

3. Sipahioğlu Konağı Kalemîşleri Motiflerinin Geleneksel Yazmacılık Sanatında Yorumlanması

Türk kültür tarihinde önemli bir yere sahip olan yazmacılık sanatı geçmişten günümüze başörtüsü, yazma, yemeni, bohça, yorgan yüzü, seccade, sofraya altı, peşkir ve mendil gibi pek çok üründe kullanılmıştır. Reyhan Kaya'ya göre; Anadolu'da ‘‘Yazma’’, kumaş üzerine elle resmederek veya tahta kalıplarla basılarak desenlendirilmiş kumaşlara verilen isimdir (Kaya, 1972:31).

Yazmacılık sanatının ülkemizdeki en güzel örnekleri 17., 18. ve 19. yüzyıllarda İstanbul'da üretilen yazmalar olarak görülmektedir (Kaya, 1988, s.9). Osmanlılar döneminde yazmacılığın sadece Tokat'ta yapılmasına izin verilmiştir. Ancak bu sanat daha sonraları Kastamonu, Ankara, Elazığ, Bartın, Gaziantep, Malatya ve Hatay gibi şehirlerde de yoğun olarak yapılmıştır (Öz, 2015, s.3-4).

Safranbolu'da yazmacılık, konakların iç süslemelerinde kullanılmıştır. Bölgede, üzerinde bezemelerin yer aldığı tahta baskıyla basılmış sofraya bezi gündelik yaşamda konak içerisinde kullanılmıştır (Günay, 1998, 323).

Araştırmada Karabük ili Safranbolu ilçesi Yörük köyünde bulunan Sipahioğlu Konağının baş odasındaki kalemişi motifler kullanılarak, kumaş (Amerikan bezi) üzerine geleneksel baskı yöntemleri uygulanmıştır.

3.1. Desenin Oluşturulması

Tasarımın ana temasını Sipahioğlu Konağı baş odasında yer alan kalemişi süslemeler oluşturmaktadır. Bu süslemeler kendi aralarında yapılış amacına göre sembolik anlamlar taşımaktadır.

Tavanda ahşap bölüm arasında kalan kalemişi süslemelerde yeşil yapraklı mor üzüm salkımları görülmektedir. Bu üzümler bereketi ve bolluğu simgelemektedir (Resim 48).

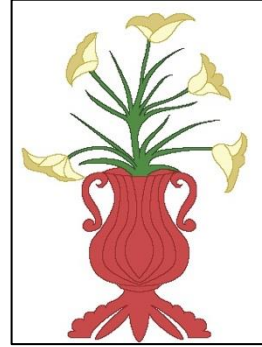
Resim 48: Baş Odada Yer Alan Üzüm Motifi (Kabalıcı 2019).

Osmanlı döneminde tımar sahibi olan Sipahioğulları Bektaşî kültürünü benimsemişlerdir. Bektaşî kültüründe 3'ler, 5'ler, 12 imamlar, 40'lar gibi sayılar simgeleri belirtmektedir. Bu nedendir ki konağın kalemişi süslemeleri Bektaşî kültüründen esinlenerek kalem edilmiştir.

Başoda da yer alan kırmızı bir vazo ve 5 adet sarı karanfil Bektaşî kültürünü yansıtmaktadır. 5 adet sarı karanfil Allah (c.c), Hz. Muhammed (s.a.v), Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i simgelemektedir.

Resim 49: Baş Odada Duvarda Yer Alan Kalemişi Süsleme (Kabalıcı, 2019).

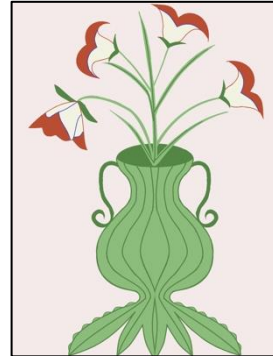

Çizim 1. Kırmızı Vazo ve Beş Adet Karanfil (Kabalıcı, 2019)

Ayrıca yeşil bir vazo içerisinde 4 kırmızı karanfil resmedilmiştir. Bunun sebebi ise Bektaşî kültüründe 4'lerden geldiği ve 4 kapıyı simgelediği kaynak kişilerce ifade edilmektedir (Sözlü görüşme: Tunca, 2019).

Resim 50: Baş Odada Duvarda Yer Alan Kalemişi Süsleme (Şavkar, 2019).

Çizim 2. Yeşil Vazo ve 4 Adet Karanfil (Şavkar, 2019)

Desenler çizildikten sonra eskizler dijital ortamlara aktarılmıştır. Corel ve Texcelle programları kullanılarak aslına uygun bir şekilde çizilmiştir (Çizim 1-2). Çizilen desenler strafor üzerine koyularak iğnelenmiştir. Daha sonraki aşamada açılan deliklere kömür tozu serpilerek konturların oluşması sağlanmıştır (Resim 51).

Resim 51: Deseni İğneleme Yöntemiyle Kalıba Geçirme Yöntemi (Şavkar, 2019).

Resim 52: Delik Açılan Bölgeye Kömür Serpme İşlemi (Şavkar, 2019).

3.2. Kalıpların Hazırlanması

Geleneksel yazmacılık sanatında kullanılan kalıplar; metal ve tahta olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Tahta kalıplar genellikle yumuşak bir ağaç olması nedeniyle ıhlamur ağacından yapılmaktadır. Ayrıca kalıp yapımında armut ağacı ve sarı çam ağacı da kullanılmaktadır (Kaya, 1988, s.67).

Araştırmada kullanım kolaylığı ve maliyeti sebebiyle günümüzde tahta kalıplara bir alternatif olarak görülen strafor³ kullanılmıştır. Strafordan yazma baskı kalıbı hazırlamak için gerekli olan malzemeler eskiz kâğıdı, kömür tozu, bakır veya demir uçlu kalem, maket bıçağı ve mumdur.

Öncelikle kalem uçları ısıtılarak desen üzerinden geçilmektedir. Sentetik bir malzeme olan strafor, ısının etkisiyle kolaylıkla erimekte ve oyulma işlemi tamamlanmaktadır (Resim 53). Oyma işlemi en az 0,5 cm derinliğinde olmalıdır. Daha az oyulan kalınlıklar boyama işlemi esnasında kumaşlarda leke oluşmasına neden olmaktadır. Kalem ucu mum ile sürekli ısıtılarak desen oluşturma işlemi devam etmektedir. Fazlalık kalan yerler ise maket bıçağı ile düzeltilmektedir (Resim 54).

Resim 53: Kalem Ucunun Mum ile Isıtılmasıyla Desen Oyma İşlemi (Kabalıcı, 2019)

Resim 54: Oyulan Yerlerde Kalan Yükseklikleri Maket Bıçağıyla Düzeltme (Kabalıcı,2019)

3.3. Boya-Baskı İşlemi

Doğal boyalar üzerinde yapılan ilmi çalışmalar, kimyasal boyalar üzerinde önemli gelişmelere yol açmıştır. Bu boyaların ortaya çıkmasıyla kök boya ihracatı azalmış, sonraları da tamamen durmuştur.

³ Strafor ya da EPS; %5'i polistren %95'i havadan oluşan, aslında günlük hayatımızda sıkça kullandığımız, beyaz eşya muhafazasında, yalıtımda kullanılan yuvarlak beyaz köpüklerden oluşan malzemenin adıdır.

Yazmacılık teknik yönden kalemişi yazma, kalıp-kalem yazma ve kalıpla yazma olarak 3 ana grupta toplanmaktadır (Kaya, 1988, s.60-62).

Araştırmada yöntem olarak kalıpla yazma tekniği uygulanmıştır. Desene uygun şekilde hazırlanan kalıplar anilin boylarla renklendirilmiştir (Resim 55-58). Baskı yapılacak düzeyin düz olmasına dikkat edilmiştir. Daha sonra önceden hazırlanmış kumaş üzerine baskılar yapılmıştır (Resim 55). Kalıptaki boyaların yüzeye temiz ve eşit dağılması için strafora baskı uygulanmıştır (Resim 56).

Resim 55-56-57: Kumaş Üzerine Baskı Çalışmaları (Şavkar ve Kabalcı, 2019).

Resim 58: Basılmak Üzere Renklendirilmiş Kalıplar

4. Eser Bilgi Formu

Örnek No: 01

Eserin Adı / Cinsi: Kirlent yüzü

Malzemeler: Amerikan bezi, anilin boya

Kullanılan Renkler: Yeşil, Kırmızı

Uygulanan Teknik: Kalıpla yazma

Örnek No: 02

Eserin Adı / Cinsi: Mutfak önlüğü

Malzemeler: Amerikan bezi, anilin boya

Kullanılan Renkler: Açık yeşil, Mürdüm

Uygulanan Teknik: Kalıpla yazma

Örnek No: 03

Eserin Adı / Cinsi: Masa örtüsü (Runner)

Malzemeler: Amerikan bezi, anilin boya

Kullanılan Renkler: Koyu Yeşil, Kırmızı, Sarı

Uygulanan Teknik: Kalıpla yazma

Örnek No: 04

Eserin Adı / Cinsi: Çanta

Malzemeler: Amerikan bezi, anilin boya

Kullanılan Renkler: Siyah

Uygulanan Teknik: Kalıpla yazma

SONUÇ

Safranbolu evleri Türk kültür tarihinde müstesna bir yere sahiptir. Bu tarihi yapıların içerisinde el sanatlarının önemli bir dalı olan kalemişi tezeyyatı görülmektedir. Kalemişi süslemelerin en yoğun şekilde icra edildiği konutlardan biride Sipahioğlu Konağıdır. Bu konak Karabük İli Yörük köyü sınırları içerisinde yer alan tarihi evlerdendir. Geleneksel konut mimarisinde yapılan evin içinde yer alan süslemeler dönemin süsleme anlayışına paralel şekilde odaların duvarlarında kalem edilmiştir.

Başodadaki kalemişi ile yazılmış eski yazıdan konağın yapılış tarihinin 1878 (1294) olduğu bilinmektedir. Üslup olarak Türk rokoku döneminin etkileri kalemişlerinde açıkça görülmektedir. Bu dönemde Rokoko üslubunun en sevilen elemanlarından olan çiçek demetleri ve 'S' ve 'C' kıvrımlı dal ve yapraklar süslemelerde yerlerini almıştır. Belli bir simetri anlayışı içerisinde yerleştirilmiş motif ve kompozisyonlarda, üslup özelliklerinin yanı sıra yerli gelenekler ve inançlarda göz ardı edilmemelidir.

Uygulamalarda bitkisel desenler çoğunlukta olmakla birlikte, yelkenli, kale, kule, lamba, nargile gibi figüratif şekillere de rastlanmaktadır. Ayrıca dallarıyla ya da tabak içerisinde karpuz, kavun, armut, üzüm, nar gibi kalemişi tekniğindeki natüremort meyve motiflerine rastlanmaktadır. Ahşap üzerinde bitkisel süslemelerin en sevilen motiflerinden olan yapraklar gerek motifleri oluştururken gerekse motiflerin köşelerinde kalan boşluklarda kullanılmıştır. Kalemişlerinde çoğunlukla yeşil, kırmızı, sarı, kahverengi renkler, kontür rengi olarak ise siyah kullanılmıştır. Bu renklerin eldesinde kök boyalar kullanılmıştır.

Sipahioğlu Konağı'nı Yörük Köyü konutlarından farklı kılan en önemli özellik ise iç mekân tezeyyatına yansıyan Bektaşî kültürüdür. Tavan, duvar ve ocak süslemelerinde Bektaşilikte önemli bir yere sahip 3, 5, 7, 12 ve 40 rakamlarını sembolize eden motiflere yer verilmiştir. Evin selamlık bölümünde de yine Bektaşilik kültürünü yansıtan eşyalar bulunmaktadır.

Sipahioğlu Konağı'nın tezeyyat bakımından yoğun olarak icra edildiği üçüncü kat dışında 2 katı daha bulunmaktadır. İkinci katta Sipahioğlu Konağı'nın sahipleri yaşamaktadır. Birinci katta bölgenin kültürel

özelliklerini taşıyan turistik eşya satımı yapılmaktadır. Alan araştırması esnasında konağın bölümlerinden harem bölümünün ekonomik şartlardan dolayı satıldığı kaynak kişilerce ifade edilmiştir. Harem ve selamlık arasına duvar örülmüştür. Böylelikle konak sofadan itibaren ikiye ayrılmıştır.

Yörük köyünde bulunan Sipahioğlu Konağı müze ev olarak 1994'ten beri ziyaretçilere açıktır. Yüzyıllardır geleneksel Türk kültürünün en iyi şekilde yansıtıldığı bu evlerin güçlendirme ve ayakta tutma çalışmaları hem bu evlerin aslına uygun şekilde korunmasına hem de gelecek nesillere aktarılmasına yardımcı olmaktadır.

ÖNERİ

Sipahioğlu Konağı odalarında, kalem işi tezyinatı bulunan yüzeylerde çeşitli nedenlerle alt yapısını oluşturan sıvaların yer yer dökülmeye ve çatlamaya başladığı görülmektedir. Bu nedenle; bu evlerde yer alan geleneksel sanatların bir kolu olan kalem işi motiflerinin kataloglanması gelecek nesillere aktarılması açısından önem arz etmektedir.

Ayrıca geçmişte Safranbolu ilçesi sınırları içerisinde icra edilen yazmacılık sanatı tekrardan gündeme getirilmesi amacıyla, araştırma kapsamında Sipahioğlu Konağı duvarlarında yer alan kalem işi motifleri kullanılarak özgün baskılar yapılmıştır. Bu baskıların tekstil yüzeylerinde kullanılarak, Safranbolu'yu ziyaret eden turistlere Safranbolu evlerinin süslemelerinin tanıtılması ve bu süslemelerin yer aldığı ürünlerin ticaretinin yapılması amaçlanmıştır.

Resim 59-60-61: Tekstil Yüzeylerine Basılmış Farklı Kullanım Alanları İçin Düşünülen Ürünler

Bu baskılar farklı tekstil yüzeylerine uygulanarak kullanım alanları arttırılmış ve yerli-yabancı turistlerin beğenisine sunulmuştur (Resim 59,60,61). Doğal materyallerin kullanıldığı bu baskı ürünlerin satın alınması sağlanarak, bölge turizmine katkısının artması amaçlanmaktadır.

KAYNAKÇA

“Müze Kent: Safranbolu”, (Nisan, 2008) Actual Medicine Popüler Sağlık Dergisi.

Akpınar, M. Ozan (1999). *Safranbolu Evlerinde Kalem İşleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.

Atak, Erkan (2015). Tokat Mahmut Paşa Camii Kalem İş Bezemeleri. *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(6), 197-226.

Azezli Bozkurt, S. Gülçin (2009). *19. Yy'da Osmanlı Konut Mimarisinde İç Mekân Kurgusu'nun Safranbolu Evleri Örneğinde İrdelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Baysal, Ali Fuat (2018). Kalem İş Sanatında Yeni Tasarım ve Teknikler: Ahmet Hamdi Akseki Camii Örneği. *İstem Dergisi*, 16(31), 21-33.

Bozkurt, S. Gülçin (2013). 19. Yy'da Osmanlı Konut Mimarisinde İç Mekân Kurgusunun Safranbolu Evleri Örneğinde İrdelenmesi. *Journal of the Faculty of Forestry, Istanbul University*, 62(2), 37-70.

Çan, Yeter (2011). *Safranbolu Yörük Köyü Sipahioğlu Konağı'nın Mimari ve Süsleme Özellikleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Çayan, Servet (2012). *Geleneksel Antep Evlerinde Kalem İşi Bezeme ve Duvar Resimleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Günay, Reha (1998). *Türk Ev Geleneği ve Safranbolu Evleri*. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.

İrteş, Muhammed Semih (1984). *Kalem İşlerinin Bugünü ve Yarını*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sanat Tarihi Sempozyumu Bildirileri, İzmir.

Kaya, Reyhan (1972). Türk Yazmacılık Sanatı. *Türkiyemiz*, 7, 31-35.

Kaya, Reyhan (1988). *Türk Yazmacılık Sanatı*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları:140, Sanat Dizisi:15.

Öz, Naime Didem (2015). *Yazmacılık Sanatımızın İçerisinde Hitit Eserlerinin Yorumu*. Yayımlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.

Pamuk, Fatma (2010). *Safranbolu Evlerinde Ahşap ve Metal Süslemeler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Şendil, Gamze Naz (2017). *Kent Kimliği: Safranbolu Örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa

Kaynak Kişiler

Tunca, Ali Rıza (2019, 14 Eylül). *Sipahioğlu Konağı*, Sipahioğlu Konağı'nda Yapılan Görüşme, Kastamonu Yörük Köyü.

TEMETTUAT DEFTERİNE GÖRE SAFRANBOLU KAZASI, BOSTANBÜKÜ KARYESİ'NİN SOSYO – EKONOMİK YAPISI

Feride EKŞİ*

Özet

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyıldan sonra idarî, siyasî, sosyal, iktisadî, askerî ve kültürel alanlarda köklü değişimler yaşanmıştır. Bu değişimlerde Tanzimat Fermanı'nın etkisi oldukça büyüktür. Bu ferman ile birlikte Osmanlı Devleti birçok müessesinde yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Tanzimat Fermanı'nın mihenk taşı iktisadî alandaki değişimler olmuştur. Bu değişimin temelinde "herkesin gelirine göre adil bir vergi" sistemi kabul edilmiştir.

Uygulamaya koyulan yeni vergi sistemiyle birlikte vergiler Temettuat defterlerinde kaydedilmeye başlamıştır. Temettu Arapça bir kelime olup, kazanç, kar elde etme, fayda görme anlamlarına gelmektedir. Temettuat vergisi ise sayıma dayalı olarak öğrenilen yıllık kazançların üzerinden alınan bir vergidir. Temettuat defterleri vergi tespitinin öğrenilmesi için oldukça önemlidir. Bu defterler bize sayımın yapıldığı taşraların demografik ve ekonomik yapısı ile tarım, hayvancılık, ticaret ve meslek grupları gibi birçok bilgi vermektedir.

Bu çalışmamızda ise Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan 29 Aralık 1845 tarihli ve ML.VRD.TMT 4519 numaralı Safranbolu kazası, Bostanbükü Karyesi Temettuat Defteri incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda 35 hane tespit edilmiştir. Bu hanelerin mal varlıkları, ödemesi gereken vergiler, vergi miktarları incelenmiş ve hane sahipleri hakkındaki bilgiler detaylıca değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, Temettuat Defterleri, Bostanbükü, Sosyo-Ekonomik Yapı

Safranbolu District According To The Book of Dividends, Bostanbükü Village's Socio-Economic Structure

Abstract

After the century XIX. in the Ottoman Empire, there have been drastic changes in the administrative, political, social, economic, and cultural areas. The influence of the Tanzimat edict on these changes is quite large. With this edict, the Ottoman Empire entered the process of restructuring in many institutions. Touchstone area of Tanzimat Edict has been the changes on economical areas. On the basis of this change the "a fair tax relative to everyone's income" system has been adopted.

With the new tax system implemented, taxes have been started to be recorded in dividend books? Temettu is an Arabic word, meaning gain, profit, benefit. The dividend tax is a tax levied on the annual earnings learned on the basis of counting. Dividend books are very important for learning tax determination. These ledgers give us many information about the demographic and economic structures, agriculture, farming, trade and professional groups of the provinces.

In this study, Bostanbükü village dividend book, which is found in the Ottoman archive of the Prime Ministry dated 29 December 1845 and coded as ML.VRD.TMT 4519 Safranbolu district, was examined. As a result of this review 35 households have been identified. The assets of these households, the taxes they must pay, the amounts of taxes and the household information about the owners was obtained and a detailed evaluation was made.

Key Words: Tanzimat, Dividend Books, Bostanbükü, Socio-Economic Structure

Giriş

Çalışmanın amacı Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi katalogunda yer alan ML. VRD. TMT. Kodlu 4519 Safranbolu Kazası, Bostanbükü Karyesi Temettuat Defterini tanıtmaktır. Çalışmaya başlanırken ilk olarak Temettuat Defteri katalogu incelenerek çalışma yapılacak olan karye tespit edilmiştir. Defter üzerine

*Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi.

araştırma yapılırken, benzer bölgelerin de temettuat defterleri incelenerek genel bir fikir oluşturulmuştur. Belge sözlük çalışması doğrultusunda okunmuş ve doğrulanmıştır. Defterde, Bostanbükü Karyesi'nin gelir-gider durumu, hane sayısı, tahmini nüfus miktarı, mal durumları, yetiştirilen zirai ürünler, sahip olunan hayvanlar, meslekler, lakaplar ve hane reisleri hakkında bilgiler verilmiş ve bölgenin demografik yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Devlet'inin yaptığı uzun soluklu savaşlar ve bunların sonuçlarında artan ağır mağlubiyetler doğrultusunda yapılan harcamalar devletin ekonomik alanda yıpranmasına sebep oldu. Devletin yıpranmasında sadece savaşlar etkili değil; kendi içerisinde gerçekleşen ayaklanmalar, isyanlar da Osmanlı Devletini maddi ve manevi olarak sıkıntıya düşürdü. Devlet bu olumsuz gidişata karşılık bazı düzenlemeler yapmak zorunda kaldı ve yüzünü Batıya döndü (Çadırcı, 2003: 177).

XIX. yüzyıldan sonra Osmanlı Devletinde birçok alanda köklü değişimler yaşanmıştır. Bu değişimlerde Tanzimat Fermanı'nın etkisi oldukça büyüktür. Devletin idari ve adli yapısında yapılan değişikliklerin yanında birde hâlkın hukuki eşitliği ilkesine uygun olarak da mali alanda yenilikler yapılmıştır. Bunların arasında; devletin gelirlerinin kontrol altına alınması, hâltkın eşitsiz bir şekilde alınan verginin düzeltilmesi, vergi verecek hâlkın tespiti ve mükellefler üzerindeki fazla vergi yükünün azaltılması yer almaktaydı. Bu fikirleri gerçekleştirebilmek için daha önceden farklı isimlerde alınan vergilerin yerine tek bir vergi konulması düşünülmüş ve hane reislerinin gelirlerini öğrenebilmek için temettü sayımları yapılmıştır. Böylelikle kişilerin yıllık kazançları üzerine alınacak yeni bir vergi sistemi ortaya çıkmıştır. 1840 yılında temettuat sayımlarına başlanmıştır. Bu sayımlar, yeni vergi sistemi şeklinde algılandığı için bazı yerlerde karışıklık çıkmasına neden olmuştur. Bu sebepten dolayı ilk sayımda istenilen sonuç alınamamıştır. 1844 senesinde tekrardan sayımlar başlatılmıştır. Bölge hâlkı Müslüman ise sayımlar mahâllenin muhtarı ve imamı ile yapılmış eğer gayrimüslimlerin yaşadığı bir bölge ise o yerin papazı veya kocabaşları tarafından ziraat memuru ve vekilleri nezaretinde yapılmıştır (Bilirli, 2018: 2132). “Emlak, Arazi, Hayvanat ve Temettuat” sayımları olarak adlandırılan bu tahrirler sonucu yirmi bine yakın defter serisi oluşturulmuştur (Yükçü, Fidancı, Soysal, 2014: 171-172). Toplanan bu vergiler herkesin kazancına uygun olarak hesaplanmıştır (Çadırcı, 2013: 343). Temettuat tahrirlerinde 1845 yılında kurulan İmar Meclisleri oldukça önemlidir. Bu meclisler Temettuat kayıtları oluşturulurken teftiş görevi görmüş ve görevlerini yaklaşık olarak 1 yıl sürdürmüşlerdir. Anadolu ve Rumeli'de beşer adet olmak üzere toplamda 10 tane İmar Meclisi oluşturulmuştur. Meclis görevlileri görev aldıkları kazalara giderek rapor hazırlamışlardır. Hâlkın talepleri doğrultusunda oluşturdukları raporları Meclis-i Vâlâ'ya sunmuşlardır (Bilirli, 2019: 79). Bu memurlar Temettuat Defterleri'nin hazırlanmasında önemli rol oynamışlardır.

Defterlerde arazi, hâsılat, gayrimenkullerin toplam temettuatları ve esnafın yıllık temettuatı, bir senede verdikleri öşür kaydedilmiştir (Gökmen, 2008: 73-74). Temettuat defterleri, bir bölgenin demografik yapısı, hane reisinin menkul ve gayr-i menkul kaynakları, senelik kazancı, iş gücü ve detaylı vergi yükü, hane reislerinin meslekleri, bölgede yetişen zirai ürün ve hayvanlar ile ticari müesseseler hakkında bilgiler vermektedir. Genel olarak bu defterler, sayımların yapıldığı bölgenin ekonomik durumunun fotoğrafını

çekmektedir. Bu durum sonucunda temettuat üzerine çalışmalar yapan birisi için önemli ölçüde kolaylık sağlamaktadır (Gül, 2009: 92).

Safranbolu'nun Tarihçesi:

Önemli ticaret yolları üzerinde bulunan Safranbolu, tarım, hayvancılık ve ormancılığın yapılabildiği bir yerdir. Tarih boyunca birçok medeniyetin hâkimiyeti altına girmiştir. Safranbolu'nun tarihinin Eskiçağ'a kadar gittiği (Emecen, 2008: 481) ve M.Ö. 3000lere kadar insan yaşamının uzadığı tahmin edilmektedir. Bölgede kurulmuş en eski uygarlık, M.Ö. 1300 yıllarına kadar hüküm sürmüş ve Hititler ile akraba oldukları bilinen Gagas'lardır (Soykan ve Gür, 2009: 104). Bölgeye daha sonra sırasıyla Hititler, Dorlar, Paflagonlar, Kimerler, Lidyalılar, Persler, Kapadokyalılar, Elenler (Eski Yunanlılar), Pontlar, Galatyalılar, Bitinyalılar, Romalılar, Selçuklular ve Osmanlılar hâkimiyet kurmuşlardır (Koçan, 2012: 92). Roma İmparatorluğu'nun Kavimler Göçü'nün etkisi ile M.S. 395'de ikiye ayrılmasıyla Safranbolu'nun da içinde yer aldığı Paflagonya Eyaleti, Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde kalmıştır (Behçet, 1998: 10-12). 10. yüzyıl ile başlayan Türk akınları, 1071 Malazgirt Savaşı'nın kazanılmasından sonra Anadolu, Türklerin himayesi altına girmeye başlamıştır. Sultan Kutalmış Oğlu Süleyman Şah Anadolu'da etkin bir rol oynamış ve İznik'i fethederek burayı Selçuklu Devleti'nin merkezi hâline getirmiştir. 1196 yılında Sultan Rükneddin Süleyman Şah'ın kardeşi, Muiddin Mesut Kastamonu civarında Dadbyra'yu (Safranbolu) kuşatmıştır. Hıristiyan hâlin şehri terk etmesi şartı ile canları bağışlanmış ve bölgeye Türkler yerleştirilmiştir (Merçil, 2003: 4). 1211 yılında Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus (1211-1220) tarafından Kastamonu bölgesi, Emir Hüsametdin Çoban'a uç beyliği olarak verilmiştir. Böylelikle yörede Çobanoğlu beyliği dönemi başlamıştır (Yazıcıoğlu, 2001: 39). 1243 yılında Köseadağ Savaşı sonucunda Moğollar Selçuklular karşısında üstün gelmiş ve bu tarihten sonra Anadolu'daki uç beylikleri bağımsızca hareket etmeye başlamıştır (Emecen, 2008: 15). Safranbolu'da merkezi Kastamonu olan Candaroğulları Beyliği'nin hâkimiyetine girmiştir. Safranbolu 1392'ye kadar Candaroğulları Beyliği'nde kalmıştır. Osmanlı padişahlarından Yıldırım Beyazıt, 1392'de bölgeyi ele geçirmiş ancak 1402 Ankara Savaşı ile Fetret dönemine giren Osmanlı Devleti bölgedeki hâkimiyetini kaybetmiştir. 1416'da Çelebi Mehmed bölgeyi tekrarsan himayesi altına almıştır (Merçil, 2003: 15).

Safranbolu bölgesi Osmanlı himayesi altına girdikten sonra, Bolu sancağına bağlanmıştır. 1692 senesinde Bolu sancağı lağvedilerek Havâss-ı Hümâyûn (padişah has arazileri) arasına dâhil edilmiş ve "voyvodalık" hâline çevrilmiştir (Gümüsoğlu, 2006: 25) . Bu durum 1811'de Viranşehir sancağı kurulana kadar devam etmiştir. 1869 -1870 yıllarında yürürlüğe giren İdare-i Umûmiye-i Vilâyet Nizamnâmesi yayımlanarak, vilâyet, sancak, kaza ve köy olan idari birimlere nahiye adıyla bir yeni idari birim eklenmiştir. Safranbolu bu sırada kaza hâline getirilmiştir. Safranbolu 1927 yılında Zonguldak İli'ne bağlanmış, Eflani ve Karabük bucakları ise 1953 yılında ilçe olup Safranbolu'dan ayrılmıştır. 1955 yılında Karabük il olunca Safranbolu, Karabük'ün ilçesi hâline gelmiştir (Yazıcıoğlu, 1998: 33).

Bostanbükü Karyesi Temettuat Defteri:

Bu çalışmada Bolu eyaleti dâhilinde Viranşehir sancağı kazalarından Zağferanborlu kazasına tabi Bostanbükü Karyesinin emlak ve arazi temettuat defteri incelenmiştir. Bu defter 17,5 x 48,5 ebadında olup

defterin ilk sayfasında hangi mahâlle veya karyeye ait olduğu belirtilmiştir. Burada yaşayan hâlin Müslim veya gayrimüslim olup olmadığı hakkında bilgi verilmiştir. Örneğin, “ Bostanbükü Karyesinde Mukim Ehl-i İslâmın Emlak Arazi ve Temettuatlarının Miktarı” diyerek deftere başlanmıştır. Defterde hane ve numaralara rakamlar konulmuştur. Bu rakamlar kaydedilen kaçınca hane olduğunu göstermektedir. Deftere 35 hane kaydedilmiş, ancak 27. hane kaydedilirken atlanmıştır. Bu 35 haneden içerisindeki bazı insanların aynı soydan geldikleri görülmüştür. Örneğin, Cebecioğlu ailesine ait 1. ve 20. haneler, Hatipoğlu ailesine ait 3. ve 11. haneler tespit edilmiştir. Bu hanelerden sonra eşleri vefat eden 3 zevce eşinin adı ile kaydedilmiştir. Defterin sonunda “ Kaza-yı aher ve kura ahâlisinden olup karye-i mezburdan emlak ve arazisi bulunan kesânın hasılatı temettuatları” ifadesine yer verilmiştir. Bu ifadeden anlaşılacağı üzere Safranbolu’nun başka bir mahâllesinde kayıtlı olup Bostanbükü Karyesinde arazisi bulunan kişilerdir. Toplam 31 kişi deftere kaydedilmiştir fakat bu kişilere numara verilmemiştir. Bu defter 19. yüzyıl Osmanlı Taşra Teşkilatı’nı ve sosyo-ekonomik yapıyı anlamamızda önemli bilgiler içermektedir.

Bostanbükü’nün Nüfusu:

Osmanlı Devletinin nüfus bilgilerini elde edeceğimiz temel kaynaklardan bir tanesi de temettuat defterleridir. Bu defterlerde vergi mükellefi olarak kabul edilen hane reisi olan erkekler yazılmıştır. Hanede mevcut olan diğer insanlar yazılmamıştır. Bu durum nüfus konusunda net rakamlara ulaşmamıza mani olmaktadır. Dolayısıyla nüfus hakkında verilecek rakamlar tahmini rakamlar olacaktır.

Temettuat defterinde Bostanbükü Karyesine ait 35 hane kaydedilmiştir. Osmanlı toplumunda bir hanede kaç kişinin yaşadığını gösteren tam bir kayıt yoktur (İnalçık ve Quataert, 2009: 908) . Ancak yapılan araştırmalar ile tahmini nüfus iki yöntem ile hesaplanabilir. Bunlardan birincisi; her hanenin 5 kişiden oluştuğu düşünülerek hane sayısının 5 ile çarpılmasıdır (Barkan, 1953: 17). İkinci yöntem ise erkek nüfusu kadar kadın nüfusu olduğu kabul edilerek erkek nüfusunun 2 ile çarpılması ile bulunabilir. Bu her iki yöntem bize nüfus hakkında kesin olarak bir bilgi vermese de gerçeğe en yakın tahmini göz önüne koymaktadır. Bu çalışmada nüfus hesaplanırken ilk yöntem esas alınmıştır.

Tablo 1: *Bostanbükü Karyesinin Tahmini Nüfusu,*

BOSTANBÜKÜ KARYESİ	Hane Sayısı	Nüfus (Hane x 5)
	35	175

Aile ve Şahıs Adları:

Kişileri diğer insanlardan ayıran en önemli özelliklerden biri onun sahip olduğu adından gelmektedir. Bu dönemde kişilerin soyadının bulunmadığı düşünülürse aile ve şahıs adları bu anlamda büyük önem taşır. Öyle ki temettuat defterleri düzenlenirken verginin esas olduğu hane reislerinin adı açıkça kaydedilmiştir (Baykara, 2019: 235). Bostanbükü Karyesi temettuat defterinde ilk olarak hane reislerinin ismi deftere kaydedilmiştir. Çoğunlukla bu kişiler babalarının isimleri ile birlikte anılmaktadır. Müslümanlar için “oğlu” ifadesi kullanılmıştır. Bazen de kaydedilen kişilerin fiziki özellikleri ile ilgili notlar düşülmüştür.

Tablo 2: Bostanbükü Karyesinde Kullanılan İsimler:

İsimler	Kaç Kişiler
Ahmet	3
Osman	3
İsmail	2
Mehmet	7
Hüseyin	4
Hâlil	2
Hasan	3
Ali	3
Ömer	2
Süleyman	1
Mahmut	1
Mustafa	3

Defterde 34 erkek ismi kaydedildiği tespit edilmiştir. Baba isimleri incelemeye alınmadan sadece hayatta olduğu bilinen 34 erkek isimlerinden 12 ayrı erkek ismi kullanıldığı anlaşılmıştır. Bu isimlerden en çok Mehmet ismi tercih edilmiştir. Bu isimlerin yanında dikkat çeken diğer bir nokta ise sülale isimlerinin sıkça karşımıza çıkmasıdır.

Tablo 3: Bostanbükü Karyesi Sülale Adları ve Akrabalıklar

Sülale İsimleri	Haneler
Cebecioğlu	1 ve 20
Hatipoğlu	3 ve 11
Akşabanoğlu	5 ve 8
Sariosmanoğlu	9,3 ve 34
Ekşi oğlu	15 ve 26
Kabakcıoğlu	21 ve 28
Sofuoğlu	23 ve 30

Hane Reislerinin Meslekleri:

Bostanbükü Karyesi temettuat defterlerine hane reisinin meslekleri hane numarasının üst kısmına dikey olarak “erbab-ı ziraatten idiği”, “muhtar-ı karye-i mezbur” ve “sebzevatçı idiği” gibi meslekleri yazılmıştır. Karye hâlkının hemen hemen hepsi ziraat ve hayvancılıkla uğraştığı görülmüştür.

Tablo 4: Bostanbükü Karyesinde İcra Edilen Meslekler

Rençber	30
Muhtar	1

Sebzeci	2
Sabuncu	1
İmam	1

Hayvancılık:

Osmanlı Devlet’inde hayvancılıktan üç şekilde yararlanılırdı. Bunlardan ilki hayvanların etinden ve sütünden yararlanmasıdır. İkincisi ise iş gücüdür. XIX. yüzyıl tarım alet ve makinelerinin tam olarak kullanılmadığı dönemlerde Osmanlı Devleti’nde, iş gücü açığı kapatmak için hayvan gücü kullanılmıştır. Özellikle büyükbaş hayvanlardan yararlanılarak toprak ekime hazır hâle getirildi. Üçüncü olarak insan gücünün yetmediği durumlarda yük ve binek hayvanı olarak kullanılmış ve hayatı kolaylaştırmıştır. Bostanbükü Karyesi Temettuat Defterlerine göre hayvancılık büyükbaş, binek hayvancılığı ve arıcılık olmak üzere üç kategoride incelenmiştir

Tablo 5: Temettuat Sayımlarında Yer Alan Hayvanlar

Hayvanın Cinsi	Sayısı (adet)
İnek	22
Buzağı	11
Karasığır	45
Beygir	5
Dana	7
Düve	3
Merkep	31
Katır	3
Arı (kovan)	6

Bostanbükü Karyesinde deftere kaydedilen toplam 133 hayvan vardır. Bunlardan; inek, karasığır, beygir, buzağı, dana ve düve büyükbaş hayvanlar arasına girmektedir. Deftere yazım sırasında hayvanların sahip olduğu sağmal, kısır, erkek, dişi gibi özellikleriyle deftere kaydedilmiştir. Buna örnek olarak 22 inek içerisinde 17’si sağmal 5 tanesi ise kısırdır.

Sayımlarda en fazla büyükbaş hayvanlardan karasığır olurken; en az büyükbaş hayvan ise düvedir. Karyede hiç küçükbaş hayvan kaydedilmediği görülmüştür.

Yük ve binek hayvanları olan merkep ve katır yük taşıma ve ulaşım için önemli bir yere sahiptir. Tabloya bakıldığında yük ve binek hayvanlarının toplam sayısı 34 tür. Karyede azda olsa arıcılık yapıldığı görülmüştür. 21. ve 30. hanelerine ait toplam 6 arı kovanı vardır.

Tarım:

Defterlerde ekili tarlalar “Mezrû tarla” olarak gösterilmiştir. “Gayr-i mezrû tarla” boş bırakılan tarlalar veya dinlendirilmek üzere nadasa bırakılmış tarım alanlarına denmiştir. İcara verilen mezrû tarla ise kiralık olarak verilmiş tarla içinde kayda geçmiştir. Bahçe; hane sahiplerinin sebze ve meyve ihtiyaçlarını karşılamak için ayırdığı ekili arazidir. Safranbolu’nun Bostanbükü karyesinde araziler 3 kategoriye ayrılmıştır. Bu kategoriler mezru, bostan ve bağ arazi olarak adlandırılmaktadır. Bu arazilerde buğday, arpa, siyez ve karıklı arpa yetiştirilmektedir

Karyesindeki hanelere bakıldığında en fazla araziye sahip olan hane 2 de ikamet eden İbişoğlu Mehmet ve hane 13 de bulunan Sarı Osman Oğlu Mehmet’ e aittir. Safranbolu merkez mahâllelerinde ikamet eden bazı hanelerin Bostanbükü Karyesinde tarlaları olduğu görülmüştür. En çok Karaali Mahâllesinde yaşayan toplam 15 kişinin karyede arazisi olduğu kaydedilmiştir. Bostanbükü hâlkının sadece tarım yapmakla kalmayıp bahçecilik de yaptıkları görülmüştür. Genel itibariyle tarım alanlarının oldukça küçük olduğu anlaşılmaktadır. Karyede 222.5 dönüm arazi kayıtlara geçmiştir. Osmanlı toplumunun genelinde olduğu gibi Bostanbükü Karyesinde de tarım ilk sıradadır. Ancak dağlık, engebeli arazi nedeniyle, tarım alanlarının az olması, ürün miktarı ve çeşitliliğini olumsuz etkilemiştir. Temel gıda olan buğday (hınta), arpa (şair) üretilmekteydi.

Sonuç:

Çalışmanın zaman aralığını kapsayan XIX. yüzyılın ortaları Osmanlı Devleti için oldukça önemli ve kritik bir dönemdir. Dönemdeki uzun soluklu savaşlar ve bunların sonuçlarında ağır mağlubiyetler doğrultusunda yapılan harcamalar Osmanlı Devlet’inin ekonomik alanda yıpranmasına sebep oldu. Devletin yıpranmasında sadece savaşlar etkili değil; kendi içerisindeki isyanlar da Osmanlı Devletini maddi ve manevi olarak sıkıntıya düşürdü. Devlet bu kötü giden durumu düzeltmek için Batıya yöneldi. XIX. yüzyıldan sonra köklü değişimler yaşandı. Özellikle 3 Kasım 1839 tarihinde Tanzimat Fermanı’nın ilanı ile birlikte Osmanlı Devleti birçok müessesinde yeniden yapılanma sürecine girdi. Tanzimat Fermanı’nın mihenk taşı iktisadî alandaki değişimler olmuştur.

Tanzimat’a kadar uygulanmış olan vergi sistemi tamamen değiştirilmiş, yerine temettu adı altında esnaf ve tüccarların senelik kazançları üzerinde vergi toplama yöntemi benimsenmiştir. Burada esas olarak hâlkın ekonomik gücü net olarak öğrenilerek bu doğrultuda dengeli vergi toplama amaçlanmıştır. Bu defterler dönemin sosyo- ekonomik yapısını anlamamız açısından oldukça önemlidir. Kişilerin gelir gider durumu, fiziksel özellikleri, mal-mülk durumu, nüfus, bölgede yetiştirilen zirai ürünler, hayvan türleri, meslekler, lakaplar ve kullanılan isimler bu defterler sayesinde günümüzde bilinmekte ve değerlendirmeleri yapılmaktadır. Bu da o dönemi kavramamız açısından bizlere yol göstermektedir.

Bu yeni vergi sisteminin uygulanması ve toplanması için hicri 1260/1261 (Miladi 1844/1845) yıllarında tüm ülkede olduğu gibi Bostanbükü Karyesinde de inceleme, araştırma ve kayıt yapılmıştır. Bu çalışma doğrultusunda arazi, emlak ve hayvan sayımları ile gelirler hesaplanmıştır. Elde edilen veriler ile Temettuat Defterleri denilen defterler yazılmıştır. Bu defterlerden dönemin en başta ekonomik durumu, ziraat üretimi, hayvan sayıları ve nüfusu hakkında sosyal ve ekonomik olarak oldukça fazla bilgi edinmekteyiz.

XIX. yüzyılın ortalarında Bolu eyaleti dâhilinde Viranşehir sancağı kazalarından Zagferanborlu kazasına tabi Bostanbükü Karyesi'nin sosyal ve ekonomik görünümü hakkında bazı bilgiler elde edilmiştir. Bu bilgiler ışığında XIX. yüzyılda Bostanbükü Karyesine ait 35 hane kaydedilmiştir. Hane sayısının 5 ile çarpılması ile tahmini olarak nüfusunun 175 kişi olduğu düşünülmüştür. Karyede en çok Mehmet ismi kullanılmıştır. Meslek bakımından ise 35 hane içerisinde 1 kişi muhtar, 1 kişi imam, 2 kişi sebzeçi, 1 kişinin de sabuncu olduğu görülmüştür. Geride kalan 30 kişi ise ziraat ile uğraşmaktadır. Bostanbükü Karyesinde yaşayanların tarım ve hayvancılık ile uğraştığı anlaşılmaktadır. Kazada hayvancılık büyükbaş, binek hayvancılığı ve arıcılık olmak üzere üç kategoride ele alınmıştır. Büyükbaş olarak inek, buzağı, karasığır, beygir, dana ve düveyi sayabiliriz. Yük ve binek hayvanları olan merkep ve katır, yük taşıma ve ulaşım için önemli bir yere sahiptir. Kayıtlarda küçükbaş hayvancılığa rastlanmamıştır. Bunların yanı sıra karyede az da olsa arıcılık yapılmıştır. Karyede ki arazi toplamı 222.5 dönümdür. Bölgede temel gıda olarak buğday (hınta), arpa (şair) ekilmektedir.

Bu çalışmada Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki 29 Aralık 1845 tarihli ve ML.VRD.TMT 4519 numaralı Safranbolu kazası, Bostabükü Karyesi Temettuat Defteri incelenmiştir. Defterdeki emlak ve arazi bilgileri okunarak değerlendirmeler yapılmıştır.

Kaynakça:

- Barkan, Ömer Lütfi. (1953).“Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 10. s.1-26.
- Baykara, Arzu Taşkaya. (2013). “1844 Tarihli Temettuat Kayıtlarına Göre Kütahya Sancağına Bağlı Şaphane Köyünün Sosyal Ekonomik Yapısı”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (35), s.235-252.
- Behçet, Mehmet. (1998). *Kastamonu Eski Eserleri*, (Haz. Musa S. Cihangir).Kastamonu: Kastamonu Valiliği İl Özel İdaresi Yayınları.
- Bilirli, Tahir. (2019). *Tanzimat Dönemi İmar Meclisleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bilirli, Tahir. (2018). “Temettuat Defterlerinin Hazırlanmasında İmar Meclisleri'nin Rolü”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C.7. s.2131 – 2141.
- Çadırcı, Musa. (2013). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: TTK Yayınları.
- Emecen, Feridun Mustafa.(2008). “Safranbolu”,*Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.35, s.481-483.
- Emecen, Feridun. (2003). “Taraklıborlu'dan Safranbolu'ya: Bir Müze Şehrin Doğuşu ve Yükselişi”, *1.Ulusal Tarih içinde Safranbolu Sempozyumu*, Ankara. s. 15-22.
- Gökmen, Ertan,(2008). “Saruhan Sancağında Temettuat Tahriri”, *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*,(45). s.73-90.
- Gül, Abdülkadir.(2009).“Temettuat Defterlerine Göre Pasinler'in (Hasankale) Sosyal Ve Ekonomik Yapısı”, *Karadeniz Araştırmaları*, C.6, (23). s. 77-98.
- Gümüšoğlu, Mustafa Zahit.(2006). *Safranbolu Kazasının Sosyo – Ekonomik Yapısı (1840 – 1841)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İnalçık, Hâilil ve Quataert, Donalt. (2004).*Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C.1 Eren Yayıncılık, s.10.
- Koçan, Nurhan.(2012). *Safranbolu'da Zaman ve Mekân*, Safranbolu: Safranbolu Belediyesi Kültür Yayınları.

Merçil, Erdoğan,(1999). “Selçuklular Devrinde Karadeniz ve Safranbolu”, *I. Ulusal Tarih İçinde Safranbolu Sempozyumu (4-6 Mayıs 1999)*, Ankara. s.17-21.

Merçil, Erdoğan.(2003). *Türk Devletleri Tarihi*, Ankara: TTK Yayınları.

Soykan, Aysel Nazlı ve Gür, Durmuş.(2015) “Safranbolu, Yazıköy Kilise (Mimari, Süsleme, Liturjik Elemanlar)” *Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (1), s.103-129.

Yazıcıoğlu, Hulusi,(1998). *Safranbolu –Tarihine Ait Belgeler ve Kaynaklar*, Ankara: Safranbolu Hizmet Birliği Kültür Yayınları.

Yazıcıoğlu, Hulusi.(2001). *Küçük Osmanlı'nın Öyküsü Safranbolu Tarihi*, İstanbul: Şa-to Yayınları.

Yükçü, Süleyman. Fidancı, Nur. Soysal, Umut. (2014). “Osmanlı Devleti’nde Temettuat Defterleri’nin Önemi ve Vergisel Açıdan Değerlendirilmesi: Tire Kazası Örneği”, *Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi*. S.7. s.170 – 199.

SAFRAN BİTKİSİ İLE TEKSTİL YÜZEY TASARIMI

Arş. Gör. Dr. Gözde UZGİDİM¹

Özet

Tarih boyunca insanlar boya ve süslemeye karşı her zaman ilgi duymuşlardır. Kendilerine ait giyim eşyasının yanı sıra, etraflarında bulunan çeşitli objeleri ve yaşadıkları yaşam alanlarını süsleme ihtiyacı hissetmişlerdir. 19.yüzyıla kadar özellikle tekstil anlamında boyama işlemi doğal boyamacılık yöntemi ile sürdürülmüştür. Genellikle etraflarında bulunan bitkiler ki bitkilerin çeşitli bölgelerinden elde ettikleri ile boyama işlemi yapılmıştır. Bitkilerin kök, gövde, yaprak, dal, toprak altı vb. yerlerinden boyarmadde elde edip hâli, kilim, yer yaygısı, dokuma, kumaş, iplik gibi tekstil alanına ait yüzeyler boyanmıştır ve boyanmaya devam etmektedir.

Karabük ili Safranbolu ilçesinde yetiştirilen safran bitkisi, doğal boyamacılık alanında önemli bir yere sahiptir. Safran bitkisi ile tekstil alanının çeşitli gruplarında kullanılmak üzere boyama işlemleri yapılmaktadır. Bu çalışmada safran bitkisi incelenecek ve doğal boyamacılıkta ki kullanımının nasıl olduğu anlatılacaktır. Ayrıca safran bitkisi ile farklı kumaşlarda çeşitli boyama uygulamaları yapıp, o aşamalar görseller de eklenerek açıklanacaktır. Farklı mordanlar ile boyanacak kumaşlardan elde edilen renkler ve uygulamalara yer verilecektir.

Anahtar kelimeler: Karabük, Safran, tekstil, boyama.

Textile Surface Design With Safran Plant

Abstract

Throughout history, people have always been interested in painting and decorating. In addition to their own clothing, they felt the need to decorate the various objects around them and their living spaces. Until the 19th century, dyeing process was continued with natural dyeing method, especially in the sense of textile. The process of painting was usually done with the plants around them and obtained from various regions of the plants. Root, trunk, leaf, branch, subsoil parts of the plants obtained from the dyestuffs and the surfaces belonging to the textile field such as carpet, rug, floor spread, weaving, fabric and yarn have been painted with this the dyestuff and continue to be painted.

Saffron plant grown in Safranbolu district of Karabük province has an important place in natural dyeing field. Saffron plant used dyeing processes in various groups of textile field. In this study, saffron plant will be examined and its use in natural dyeing will be explained. In addition, various dyeing applications will be made with saffron plant in different fabrics and those stages will be explained by adding visuals. Fabrics to be dyed with different mordants and obtained colors and applications will be included.

Key words: Karabük, saffron, textile, dying

GİRİŞ

Tekstil ürünleri, insanların giyinme ihtiyacını karşıladıktan sonra, kişilerde çeşitlilik yaratma ve hoş görünme isteklerini doğurmuştur. Dolayısıyla boya ve süslemeye karşı her zaman ilgi duyulmuş ve yeni metotlar bulunmuştur. Giyim eşyaları, dokumalar, kumaşlar gibi tekstil ürünlerinin yanı sıra çevrelerinde var olan objeler, duvarlar ve yaşadıkları yaşam alanlarını süslemişlerdir. Sentetik boyalar keşfedilene kadar boyama işlemi özellikle tekstil alanında doğal boyamacılık yöntemi ile yapılmıştır.

Doğal boyamacılık, doğadan sağlanan çeşitli bitki ve böceklerdeki boyarmaddelerden yararlanılarak yapılan boyamacılık işlemidir. Doğal boyamacılığın geçmişinin dokumacılık kadar eski olduğu söylenebilir.

¹ Arş. Gör. Dr. – Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları Bölümü
gozdeuzunca@gmail.com

Tekstil elyafında kullanımının M.Ö. 4000 yıllarında Hindistan'da ve Mezopotamya'da başlamış olduğu bilinmektedir. Suda çözünmeyen maddeler ile tekstilin boyanmasının mümkün olmadığını gören insanlar, bitkilerin çiçek, yaprak, kök, meyve ve gövdelerinden yararlanmayı düşünerek, tesadüfen çok sayıda bitkisel boyarmadde keşfetmişlerdir. Ayrıca, bazı hayvanlardan da boyalar elde etmişlerdir. (Uzgidim, 2018). Ancak doğal boyamacılığın ilk elde edilmesinde boyar madde olarak taş, maden ve toprak kullanılmıştır. Bitkilerin boyayabilme özelliğinin farkına varılmasıyla bitkisel boyarmaddeler yoğun bir şekilde kullanılmaya başlamıştır (Akpınarlı ve Tambaş, 2018).

Doğal boyamacılık da kullanılmış olan hayvansal ve bitkisel boyarmaddeler, 19. yüzyılın sonlarında sentetik boyarmaddelerin sentezleri ile birlikte azalmaya başlayarak kullanılmama durumuna kadar gelmiştir (Deveoğlu ve Karadağ, 2011).

Sentetik boyaların daha fazla tercih edilmesine rağmen, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde dokumaların renklendirilmesinde doğal boyamacılık kullanımı devam etmektedir. Bölgeye özgü bitkilerden elde edilen renkler, tekstil ürününü daha değerli kılmaktadır. Özellikle bitkilerden boyama yapılması açısından Anadolu oldukça zengin bir yelpazeye sahiptir. Geniş bir coğrafi alana sahip olması ve dört mevsimi geçirmesi nedeniyle farklı bitkiler yetişmekte ve bunlar boyamacılıkta kullanılmaktadır.

Ülkemizde özellikle kırsal kesimde yapılan dokumalara ve tekstil ürünlerine son yıllarda oldukça ilgi duyulmaktadır. Bunun nedeni ürünlerin folklorik özelliklere sahip olmasının yanında doğal liflerle dokunması ve bitkisel boyalar ile boyanmış olmasıdır. Elde edilen renkler gözü yormayan, doğaya yakın tonları ile ürünleri yansıtmış ve insanoğlunun günlük yaşamında görmek istediği rahatlatıcı unsurlar hâline dönüşmüştür (Şanlı, 2011).

Doğada neredeyse her rengi veren bitki bulunmaktadır. Sarı, kırmızı, mavi, siyah, kahverengi ve tonları bitkilerin çeşitli bölümlerinin kullanılması ile elde edilebilmektedir. Ceviz, soğan, kökboya, cehri, çivit otu, sumak, nar, nane, papatya, adaçayı, zerdeçal, safran gibi doğada bulunması kolay bitkilerden yüzyıllardır boyarmadde elde edilip doğal yöntemlerle boyama yapılmıştır. Boyarmaddelerden elde edilen renklerin kalıcılığını sağlamak ve çeşitli renkler oluşturabilmek için mordanlardan yararlanılmaktadır. Mordan boyanın life nüfuz etmesini ve sabitlemesini sağlamaktadır. Ayrıca mordan oranlarının değiştirilmesiyle bir bitkiden çeşitli renkler ve rengin tonları elde edilebilir. Yaygın olarak şap, demir sülfat, bakır sülfat, tannik asit, tuz, tartarik asit gibi mordan çeşitleri kullanılmaktadır.

Araştırmada kumaşların doğal yöntemlerle boyanmasında kullanılan bitki çeşitlerinden safran incelenmiş ve tekstil alanındaki kullanımı açıklanmıştır. 20 adet pamuklu kumaş safran ile boyanmıştır. Boyamalarda mordansız ve mordanlı yöntemler kullanılmıştır. Farklı bağlama teknikleri ile kumaş kendinden desenlendirilmiştir. Belirtilen işlemler görseller eklenerek açıklanmıştır.

Safran Bitkisinin Özellikleri ve Doğal Boyamacılıkta Kullanımı

Süsengillerden (Iridaceae) safran (*Crocus sativus* L.) eflatun-mor çiçekli, soğanlı, çok yıllık otsu bir bitki türüdür. Bitki boyu 20-25 cm'dir. Toprak üstü kısmı tek yıllık, toprak altı 2-4 cm'lik çapa sahip soğan (korm) kısmı ise üç yıllıktır. Bitkinin iğne biçimli ince uzun yaprakları vardır. Safran bitkisi Ağustos-Eylül aylarında soğan şeklinde ekilir ve Ekim ayında mor renkte çiçekler açar. Safran çiçeğinde bulunan tepecik

(stigma) kırmızı, koyu kırmızı ve sarı renklerdedir. Bitkinin boya, ilaç, kozmetik ve gıda sektöründe kullanılan baharat kısmı bu stigma denen dişil tepcikleridir. Safran'ın güçlü keskin bir kokusu vardır. Toplama ve ekim işlemleri için oldukça fazla emek harcanmaktadır. Hasat makineleri kullanılmadığı için safran dünyanın en pahalı baharatıdır. Araştırmalara göre yirminci yüzyılın ilk çeyreğine kadar, Anadolu'da safran tarımının en geniş olarak yapılmış olduğu bölge Safranbolu'dur. Bu nedenle, göreceli olarak Safranbolu isminin safrandan geldiği tahmin edilmektedir (Açıkgöz, 2010; Yıldırım, 2017).

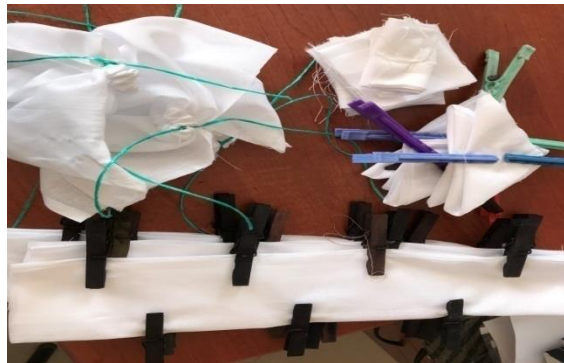
Şekil 1: Safran baharatı ve bitkisi

Safran; tekstil endüstrisinde parlak, ışıltılı ve özel bir renk bıraktığı için boya olarak kullanılmaktadır. Hâli iplikleri ve yöre hâlkının dikiş nakışlarda kullandığı iplikler safran ile boyanmıştır. Ayrıca kağıt renklendiricisi olarak da tercih edilmiştir. İhtişamı göstermek için padişahların fermanları safranlı mürekkep ile yazılmış ve kitapların başlıklarında, tezhiplerde kullanılmıştır (Farhadı Andarabı ve Tunç Hassan, 2017).

2. Materyal ve Metot

2.1. Materyal

Araştırmada; boya bitkisi olarak safran, mermerşahi pamuklu kumaş ve mordan olarak demir sülfat, potasyum dikromat ve tartarik asit kullanılmıştır.

Şekil 2: Boyamaya hazırlanan kumaşlar

2.2. Metot

2.2.1. Ekstrakt hazırlama

6 lt su içerisinde 2 gr safran 4 saat süre ile kaynatılmıştır. Kaynama sırasında su eksildiği için su takviyesi yapılmıştır. Süre sonunda bitki artıkları süzülüş ve ekstrakt hazırlanmıştır. 5 farklı katlama tekniği olduğu için ekstrakt beşe bölünmüştür. Ayrıca 20 adet kumaş ortalama 8.5 gr ağırlıkta kesilerek hazırlanmıştır.

2.2.2. Mordansız boyama

5 farklı katlama tekniği ile hazırlanan kumaşlar nemlendirilmiş ve elde edilen ekstrakt içine konulmuştur. Kumaşlar, bir saat süreyle kaynatılmıştır. Süre sonunda kumaşlar soğuk su ile durulanmış ve havadar bir yerde kurumaya bırakılmıştır.

2.2.3. Mordanlı boyama

%3 oranında yaklaşık 0,255 gr demir sülfat, potasyum dikromat ve tartarik asit ayrı ekstraktlar içine konmuştur. Nemlendirilmiş kumaşlarda her mordanın bulunduğu ekstrakta eklenmiş ve 1 saat süre ile kaynatılmıştır. Süre sonunda kumaşlar soğuk su ile durulanmış ve havadar bir yerde kurumaya bırakılmıştır.

3. Bulgular

Safran bitkisi ile mermerşahi kumaşlar mordanlı ve mordansız olarak boyanmış ve 20 adet boyalı yüzey elde edilmiştir. Boyamalardan elde edilen yüzeyler çizelge 1, 2, 3 ve 4’de yer almaktadır.

Çizelge 1: Mordansız boyanan kumaşlar

Katlama Tekniği	Örnek
Büzgü (boru ile)	
Büzgü (ip ile)	
Katlamasız kumaş	

Mandallama	
Üçgen Katlama	

Çizelge 2: Potasyum dikromat mordanı ile boyanan kumaşlar

Katlama Tekniği	Örnek
Büzgü (boru ile)	
Büzgü (ip ile)	
Katlamasız kumaş	

Mandallama	
Üçgen Katlama	

Çizelge 3: Demir sülfat mordanı ile boyanan kumaşlar

Katlama Tekniği	Örnek
Büzgü (boru ile)	
Büzgü (ip ile)	
Katlamasız kumaş	
Mandallama	

Üçgen Katlama	
----------------------	--

Çizelge 4: Tartarik asit mordanı ile boyanan kumaşlar

Katlama Tekniği	Örnek
Büzgü (boru ile)	
Büzgü (ip ile)	
Katlamasız kumaş	
Mandallama	

Üçgen Katlama

SONUÇ

Safran, ülkemizde ve Dünya’da tıp, kozmetik, tekstil, sanat, gastronomi vb. alanlarda kullanılan bir bitkidir. Safranın kullanım alanları farklılık göstermesine rağmen elde edilen baharat oldukça pahalı ve değerlidir. Ne yazık ki günümüz koşullarında ülkemizde safran yetiştiriciliği sadece Karabük ili Safranbolu ilçesi Davutoğlu köyü ile sınırlıdır. Ancak dünyanın çeşitli ülkelerinde üretimi devam etmektedir.

Safran bitkisi tekstil sektöründe uzun yıllardır doğal boyamacılık alanında kullanılmaktadır. Araştırma doğrultusunda safran bitkisi ile mordansız ve demir sülfat, potasyum dikromat ve tartarik asit mordanları ile mermerşahi kumaşlarda çeşitli boyama denemeleri yapılmıştır. Genel anlamda sarı renginin tonları elde edilmiştir. Kullanılan mordanlar ile sarının açık ve koyu tonlarının elde edilebildiği görülmüştür. Ancak genellikle açık sarı rengi ortaya çıktığından dolayı katlama teknikleri ile yapılan desenler çok net anlaşılamamaktadır.

Doğal boyamacılık, sağlıklı ve kanserojen madde içermemesi açısından tercih edilen bir alandır. Safran bitkisinin bu alanda yeniden canlılık kazanabilmesi için bitkinin üretim alanının artırılması gerekmektedir.

Kaynakça

Açıkgöz, Ö., A. (2010). *Safran Bitkisinin (Crocus Sativus L.) Yetiştirilmesi, Kalitesi ve Ticari Önemi*. Yüksek lisans tezi, Bartın: Bartın Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü

Akpınarlı, F., Tambaş, C. (2018). Ekolojik baskı tekniğinde çiçek, yaprak ve madeni zincir kullanarak tekstil yüzeyi oluşturma, *XI. Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi Ve Folkloru Kongresi/Sanat Etkinlikleri*, s. 3-10, Konya.

Deveoğlu, O., Karadağ, R. (2011). Genel Bir Bakış: Doğal Boyarmaddeler. *Marmara Fen Bilimleri Dergisi*. 23, 1, 21.32.

Farhadı Andarabı F, Tunç Hassan A. (2017). Aromatik ve tıbbi bitkilerin aile çiftçilerinin sosyo-ekonomik kalkınmasındaki rolü: safran örneği. *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)*. 3(1), 1-18. ISSN: 2458-9381

Şanlı, H. S. (2011). Hâli ve kilim ipliklerinin boyanmasında kullanılan renkler ve bu renkleri veren bitkiler. *New World Sciences Academy*. 6(4), 464-470.

Yıldırım, C. (2017). Bereketlilik kültürü, safran ve ekofeminist düşünce, *II. Uluslararası Akdeniz Sanat Sempozyumu*, s. 66-72, Antalya.

Uzgidim, Gözde (2018). *Gazi Üniversitesi Prof. Ülker Muncuk Müzesinde Bulunan Metal İşlemeli Tekstil Ürünlerinde Oluşan Bozulmalar*. Doktora tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.

TÜRK MÛSİKÎSİNDE “GÜLÇİN YAHYA BİÇİM TAHLİLİ YÖNTEMİ” ve SAFRANBOLU TÜRKÜLERİNDEKİ UYGULAMASI

Prof. Dr. Gülçin YAHYA KAÇAR¹
gulcinyahyakacar@gmail.com

Özet

Safranbolu mûsikî kültüründe yer alan türkü, oyun havaları, düğün havaları, çocuk tekerlemeleri, ramazan mûsikîsi, dînî mûsikîde hatta peşrevlerinde klasik mûsikînin özellikleri görülmektedir. Ayrıca makam ve usûl özelliklerinin yanı sıra formlara âit biçim özelliklerinde de önemli ayrıntılar bulunmaktadır.

Bu çalışmada, Safranbolu Türküleri biçim özellikleri açısından incelenmiştir. Yöreyle ait üç adet sözlü eser örneklem grubu olarak seçilmiş ve tahlil edilmiştir. Türkü formuna yönelik eser kurgusu oluşturulmuştur. Eserlerin biçim yönünden iç ve dış çerçeveleri (iç ve dış dinamikleri) yeni, kolay ve anlaşılır bir biçim tahlili gösterimiyle ilk defa ifâde edilmiştir. Türkü formuna ait Eser Kurgusu ve İcrâ Akışı oluşturulmuştur. Tahlil Yöntemi olarak “Gülçin Yahya Biçim Tahlili Yöntemi” kullanılmıştır. Çalışmada bahsedilen tahlil yöntemi hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmanın amacı: Hem bahsedilen tahlil yöntemini anlatmak ve tanıtmak hem de Safranbolu Türkülerinin farklı çeşitlerini biçim açısından ortaya koymaktır. Ezgi, güfte ve usûle ait dış çerçeve ile motif, cümle, bölüm, makam seyri, bağlantı nağmeleri, söz unsurları, tartım, düzum, ezgi atıfları, mûsikî tasvîri, vezin ve vezin kalıpları, aranağme vb. ile ilgili iç çerçevesini belirleyerek yapı özelliklerini tahlil etmektir. Eser Kurgusu ve İcrâ Akışına ait anahtar ve şifreleri kolay anlaşılabilen yeni sembol ve işaretlerle göstermektir.

İncelenen türkülerde bölüm sayıları az olmakla birlikte cümle sayılarının daha fazla olduğu görülmüştür.

Güfte-usûl ilişkisi ve usûl-motif, cümle ve bölüm ilişkisi göz önünde bulundurularak türkü notalarının yeniden yazılması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Bir medeniyetin mûsikî zarâfetini ortaya koyan kültür mîrası eserler olması bakımından ezgi ve icrâdaki asliyetine bağlı kalarak yeni teknolojik imkânlarla kayıt altına alınması önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eser Tahlili, Gülçin Yahya, Analiz, Adnan Ataman, Biçim, Türkü

“Gülçin Yahya Form Analysis Method” In Turkish Music And Application In Safranbolu Folk Songs

Abstract

In Safranbolu music; Classical Turkish Music is seen at local dance music, wedding musics, children's nursery rhymes, Ramadan music, religious music even at their Peşrev's it's seen. In addition, there are important details about the form features of forms as well as maqams and rhythmic features.

In this study: Safranbolu folk songs is examined in terms of form features. 3 verbal, folk songs artifacts belonging to Safranbolu region were selected and analyzed. Safranbolu Folk songs was created for the composition of the fiction. The internal and external dynamics of the composition in terms of form were expressed for the first time in a new, easy and understandable form analysis. Fiction and Execution Flow of folk songs form was created. “Gülçin Yahya Form Analysis Method” was used as the analysis method. Information is given about the assay method mentioned in the study.

The aim of the study is to explain and introduce the mentioned method of analysis and to reveal different types of folk songs form in terms of form. The external frame of the melody, poem, usûl, connection melody, sentences and

¹Ankara Hacı Bayram Veli Üniv. Türk Müziği Devlet Konservatuvarı, Çalgı Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi

chapters to determine the elements of the internal frame by determining the features of the structure. It is to show the keys and passwords of the Fiction and Execution Flow with new symbols and signs that are easy to understand.

Although the number of chapters was less in the examined folk songs, it was observed that the number of sentences was higher.

It is emphasized that the notes of folk songs should be rewritten by taking into consideration the relationship between the lyrics and the Usûl, the relationship between the figure, sentence and chapter. In terms of being the cultural heritage of a civilization, it has been suggested that it should be recorded with new technological possibilities by adhering to its originality in melody and performance.

Key Words: Composition Analysis, Gülçin Yahya, Analysis, Adnan Ataman, Form, Folk Song

1. GİRİŞ

Mûsikî, kulağımıza hoş gelen nağmeler bütünü olarak tarif edilse de farklı yaklaşımlarla matematik, tıp, fizik, târih, edebiyat gibi bilim dallarının ve bu dallarla ilgili yöntemlerin kullanıldığı, üzerinde çalışılmaların yapıldığı disiplinlerarası bir ilim dalıdır. Tıp, Edebiyat, Kimya, Fizik, Biyoloji gibi bilim alanlarının kendine mahsus “tahlil yöntemleri” olduğu gibi mûsikî ilminde de beste ve icrâcıların oluşturdukları mûsikî eserlerini ve icrâlarını derinlemesine incelemek amacıyla kullanılan kendine mahsus semboller ve ifâdelerle tahlil edebilmek mümkündür. Tahlil: Analiz etme, öğelerine ayırarak inceleme, bir birleşğin birleşimindeki cisimlerin niteliğini ve niceliğini belirlemek, çözümlenmek (Ayverdi, 2011:1188) anlamına gelmektedir.

Çeşitli müzik türlerinde tahlil yöntemleri kullanıldığı gibi Türk Mûsikîsi’nde de tahlil yöntemleri kullanılmıştır. Ancak Batı mûsikîsi’nde kullanılan yöntemlerin Türk mûsikîsine adapte edilmesine dayalı olmuştur.

Türk mûsikîsinde: Suphi Ezgi (Ezgi,1935:1-80,) (Ezgi, 1940:1-40), Onur Akdoğu (Akdoğu, 1993:1-116, Akdoğu, 1996:70-124), Kemal İlerici (İlerici, 1988:287-386), Nazmi Özalp (Özalp,1992:1-22), Alaeddin Yavaşca (Yavaşca, 2002:1-50) gibi araştırmacılar ve san’atkârlar bir eseri biçim yönünden tahlil etmek amacıyla Batı mûsikîsinde kullanılan “harflerle ifâde etme yöntemi” Türk mûsikîsine uyarlayarak kullanmaya çalışmışlardır. Farklı gösterimlerle çözümlenmeye çalışılmıştır. Ancak kullanılan dil, anlatım ve semboller kısıtlı, eksik ve zorlayıcı olduğundan hem tahlil alanı gelişmemiş hem de yaygın olarak kullanılamamıştır. Bu nedenle Türk mûsikîsi üzerine yapılan icrâ ve eser tahlîli çalışmaları yeterli düzeye ulaşamamıştır. Çoğunlukla da sadece Klasik Türk Mûsikîsi’ndeki eser tahlîli üzerinde yoğunlaşmıştır. Hâlk mûsikîsi eserleri üzerine yapılan tahlil yok denecek kadar azdır.

Bir mûsikî eseri ya da icrâsı farklı yönlerden ele alınarak tahlil edilebilmektedir. Ancak hangi yönü ile tahlil edileceği önemlidir. Dönem özellikleri, tür, form ve biçim özellikleri, bestekâra ait bestecilik (üslûb) özellikleri, bestenin icrâ özellikleri, icrâcıya âit tavır özellikleri, usûl-güfte ilişkileri, ritmik unsurlar açısından özellikleri, ezgi atıfları² ve mûsikî tasvîri³ açısından özellikleri olmak üzere bir eserin veya icrânın

² Ezgi Atıfı: Bir bestekârın başka bir bestekâra âit eserinden motif, cümle, bölüm olarak kendi bestesi içerisinde bu ezgiye yer vermesidir. Amacı: Mûsikî aracılığı ile geçmişle-gelecek arasında bir köprü, bir bağ kurmak ya da fikir ve duygu birliğini, paylaşımını gerçekleştirmektir. Bu terminoloji ilk defa Gülçin Yahya Kaçar tarafından kullanılmıştır.

³ Mûsikî Tasvîri: : “Tasvir” genel anlamı ile anlatılmak istenen olayın, objenin, şahısın, canlı ya da cansız bir varlığın özelliklerini gözlemleyerek ifâde etmektir. Çeşitleri olmakla birlikte konumuzla ilgili olarak, özellikle subjektif tasvir çeşidi öne çıkmaktadır. Bu

pek çok yönden tahlîli yapılabilir. Bu nedenle tahlil yöntemlerinin muhtevası da farklılıklar göstermektedir. Örneğin: Amaç, eserin form ve biçim özelliklerini tahlil etmek ise; bestedeki ezgi/nağme, usûl ve güfte birlikteliğinin incelenmesi gerekir. İcrâ akışı genel hatları ile göz önünde bulundurulmalı ve genelden özele bir taslak oluşturularak, kompozisyon (beste ya da icrâ) akışına bakılmalıdır. Biçim: Bir şeyin bütünüyle gösterdiği şekil ve nispet, bir şeyin şekli bakımından kuruluşunun bütünü (Ayverdi 2011:145) anlamına gelmektedir. Bir mûsikî eseri ya da icrâsı olan mûsikî dili ile yazılmış bir metin olarak düşünülmalıdır.

Bir yazı metninin içerisinde harfler, kelimeler, cümleler, paragraflar bulunmaktadır. Mûsikî dilindeki tek bir nota (perde, ses) harfin karşılığı olarak düşünülmalıdır. Birkaç harfin bir araya gelmesi kelimeyi oluşturduğu gibi, birkaç adet notanın da bir araya gelmesi küçük bir ezgi motifini veya küçük bir nağmeyi oluşturmaktadır. Bu anlamlı nağmelerin içerisinde ritmik unsurlar da motife veya nağmeye eşlik eder. Mûsikînin iki önemli yapı taşı olan ses ve ritim birlikte bir örgü oluşturmaya başlayarak mûsikî dilini meydana getirir. Motifler kelimeler gibi yan yana geldikleri zaman anlamlı bir mûsikî cümlesini, anlamlı bir ezgiyi, mûsikî nağmelerini oluşturmuş olur. Nasıl ki düz yazı metninde, cümlelerin birleşmesi paragrafların oluşmasını sağlıyorsa, Mûsikî eserinde de nağmelerden oluşan cümlelerin birleşmesi “Bölüm”lerin oluşmasını sağlamaktadır. Bölümlerin birleşmesiyle de eser meydana gelmektedir.

Bu çalışmada: Safranbolu'nun yetiştirdiği önemli mûsikî araştırmacısı, derlemeci, hâlk bilimci, koro şefi Sadi Yaver Ataman (23 Nisan 1906- 10 Aralık 1994) ve bağlama san'atçısı, koro şefi, derlemeci Adnan Ataman'ın (13 Temmuz 1926 -15 Ağustos 2014) Safranbolu yöresine ait elli iki adet türkü ve oyun havasına ait notanın yer aldığı “Safranbolu Türküleri ve Oyun havaları” kitabı Süleyman Şenel tarafından 2009 yılında yayına hazır hâle getirilmiştir. Bu önemli eser Safranbolu türküleri için arşiv niteliğinde bir değer taşımaktadır. Kitapta ayrıca beş eser daha bulunmaktadır ki “Ankara Devlet Konservatuvarı adına merhum Hâilil Bedii Yönetken, Muzaffer Sarısözen ve Rıza Yetişen'den oluşan bir heyet tarafından Safranbolu'da derlenmiş ve merhum Ateş Köyoğlu ve M. Sarısözen tarafından notaya alınmıştır. Bir tanesi de Sadi Yaver Bey'in eşi merhume Hanife Ataman ve kızı Güvenay Ataman (Erkul)'dan Süleyman Şenel tarafından öğrenilip notaya alınmıştır.”⁴

Bu çalışmada: Safranbolu türkülerinin biçim özellikleri ele alınmıştır. Bahsedilen kaynak eserden üç adet türkü seçilmiş ve bu türkülerin biçim özellikleri tarafımıza âit olan “Gülçin Yahya Biçim Tahlîli Yöntemi” ile ele alınmıştır. Örnek olarak seçilen türkülerdeki ezgilerin cümle ve bölümlerine âit biçim özellikleri, (eser kurgusu), makam kullanımları ve icrâ akışı gösterilmiştir. Türk hâlk mûsikîsi alanından da örnek eser tahlil çalışmalarının bulunması amacıyla yapılmıştır.

2. Gülçin Yahya Biçim Tahlîli Yöntemi

Türk Mûsikîsinde “Gülçin Yahya Tahlîl Yöntemleri” adıyla bahsedilen tahlîl yöntemi araştırmacının 1993 yılı itibariyle Yüksek Lisans ve Doktora çalışmaları döneminde başlattığı ve daha sonraki dönemlerde

tasvirde san'atçı, çeşitli edebî san'atlara başvurarak, hislerini katarak, hayâl dünyasında süslediği olayları, güçlü ifâdelerle anlatır. Besteci şâirin anlatımına uygun olarak şâirin hislerini mûsikî nağmeleriyle anlatmaya çalışmaktadır. Burada şâirin ifâdeleri ile bestekârın nağmeleri arasında bir benzerlik, amaç birliği, bir örtüşme meydana gelmektedir. Nağmelerle yapılan bu tasvir Gülçin Yahya Kaçar tarafından “*Mûsikî Tasvîri*” olarak adlandırılmıştır. Bu nedenle şiirdeki tasvirin bestedeki yansımaya “*Mûsikî Tasvîri*” adını vermiştir. Bu terminoloji ilk defâ Gülçin Yahya Kaçar tarafından, mûsikî literatürüne kazandırılmıştır.

⁴ Ataman, Adnan, Safranbolu Türküleri ve Oyun Havaları (Haz: Süleyman Şenel), 2009, Safranbolu Kaymakamlığı, s.14, Seçil Ofset, İstanbul.

üzerinde yoğunlaştığı alanlardan biridir. İcrâ ve Eser tahlili olarak iki ana başlık altında sınıflandırılan bu yöntemde pek çok unsurdan ve özellikten oluşan alt başlıklar bulunmaktadır.

“Gülçin Yahya Biçim Tahlili”ne göre: Bir icrâ ya da bestede, ezgi/nağme, usûl, güfte/söz yapının dış kolonlarını, dış çerçevesini (dış dinamiklerini) oluşturmakta, tartımlar, vezin, makam seyri, aranağmeler, terennümler, saz payları, dönüşler, dolaplar yapının kirişlerini, iç çerçevesini (iç dinamiklerini) oluşturmaktadır.

	DIŞ ÇERÇEVESİ/ DIŞ DİNAMİKLERİ	İÇ ÇERÇEVESİ / İÇ DİNAMİKLERİ
BESTE/ESER	EZGİ/ NAĞME YAPISI	Bölüm, Cümle, Motif, Makam, Makam Seyri, Çeşni, Geçki, Aranağme, Saz Payları, Giriş Sazı, Hâne, Terennüm, Mûsikî Tasviri, Ezgi Atıfları, Dönüşler, Ezgilerin Görev Durumu vb.
	USÛL YAPISI	Ritmik unsurlar, Tartım, İka, Düzüm, Ritmik Yapısı, ölçü Sayısı, Gideri vb.
	GÜFTE/ SÖZ YAPISI	Vezin kalıpları, Aruz Vezni, Hece Vezni, Serbest Vezin, Mûsikî Tasviri, Mısra Sayısı, Mısraın Görev Durumu vb.

Planlı bir şekilde tüm bu elemanların bir araya getirilerek bir yapının oluşturulması veya hepsinin birleşmesi ile bir kurgulama meydana gelmektedir. Bu kurgulama seslendirilerek icrâyâ ya da bir besteye dönüşmektedir. Oluşturulan “**Eser Kurgusu**”, “**İcrâ Akışı**” hâlinde çalınıp-söylenmektedir. **Eser Kurgusu** ve **İcrâ Akışı** tarafımızdan oluşturulan yeni terminolojilerdir.

Eser Kurgusu: Eserdeki cümlelerin, bölümlerin sıralanış biçimini, ezgiye eşlik eden güfteyi, güftenin hangi cümlede kaç ölçü kullanılarak ezgilendirildiğini, cümlelerin usûlünü ve usûl geçkilerini, cümlelerden meydana gelen bölümlere verilen adların neler olduğunu, saz paylarını, köprü görevi gören bağlantı ezgilerini ya da bağlantı kelimelerini, bölümlerdeki makam seyirlerinin neler olduğunu gösteren, eserin biçim yönünden hem iç hem de dış dinamiklerini, düzenini ifâde eden bir terimdir. Eserin şifresidir. *Ezgi, söz, usûl* gibi mûsikî unsurlarının birlikte adeta tuğla ile ördüğü, aralarında harçların kullanıldığı bir binadır, bir yapıdır. Bu yapıda hem düşey hem de yatay bir birleşim söz konusudur.

İcrâ Akışı: Eserin icrâ edilirken tâkip ettiği güzergâhı ifâde etmektedir. Sözsüz eserlerde bölümler arası geçişleri, dönüşleri, tekrarları; sözlü eserlerde: saz ve söz birlikteliği ile tâkip edilen yolu, güzergâhı, bölümler arası geçişleri, dönüşleri ve tekrarları ile eserin icrâsındaki saz-söz trafiğini ifâde eden terimdir. Yatay bir ezgisel süreç söz konusudur. O zaman bir mûsikî eseri hem dikey hem de yatay unsurlar içermektedir.

“Eser Kurgusu” ve “İcrâ Akışı”nın en anlaşılır ve kolay şekilde gösterilebilmesi için tarafımızdan semboller ve işaretler oluşturulmuştur. Motif, cümle ve bölüm sembolleri Batı müziğinde ve diğer araştırmacılar tarafından da kullanılmıştır. Özellikle sözlü ve büyük formdaki eserlerin biçim tahlilinin en

uygun gösterimle ve daha kolay anlaşılır olmasına dikkat edilmiştir. “Gülçin Yahya Biçim Tahlili”nde kullanılan sembollerden bazıları aşağıda gösterilmiştir:

Motifler:	a, b, c, vb. küçük harfle parantez içinde yazılır.
Cümleler: Büyük harfle	A,B,C,Ç, A ¹ , B ¹ ,C ¹ , A ² , B ² , C ² , A ³ , B ³ , C ³ vb. olarak büyük harfle parantez içinde yazılır.
Bölümler: Romen rakamlarıyla	I, II, III, IV, V vb. olarak sol başa yazılır.

Mısra sayıları:	1.m., 2.m, 3.m, 4.m vb.olarak alta yazılır.
Usûl:	7/8u, 5/8u, 6/8u vb. olarak üste yazılır.
Ölçü sayıları:	2ö. 4ö. 8ö. 3/9ö. 6/9ö vb. olarak üste yazılır.

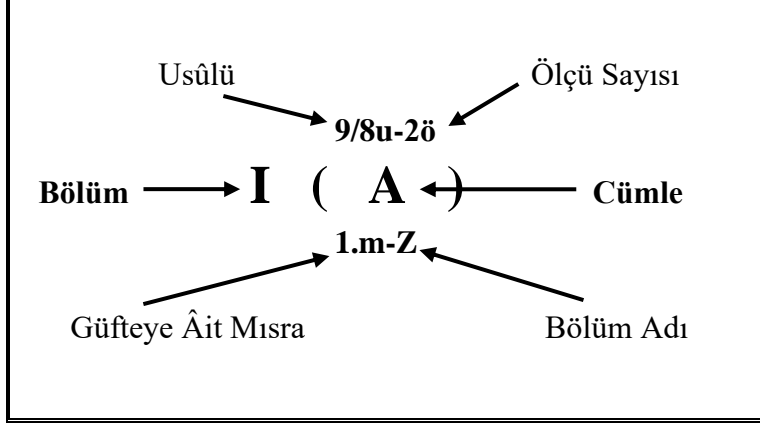
Aranağme:	An harfleriyle alta yazılır.
Genişleme, Genişleme 1, Genişleme 2 :	G, G1, G2 harf ve sayıları ile alta yazılır.
Hâne:	H büyük harfle yazılır.
Meyan:	M büyük harfiyle alta yazılır.
Mülâzime:	Mz büyük ve küçük harfleriyle alta yazılır.
Terennüm:	T büyük harfiyle yazılır.
İkâî Terennüm:	iT, iT ¹ , iT ² , iT ³ ,
lafzî Terennüm:	IT, IT ¹ , IT ² , IT ³ ,
Karışık Terennüm:	kT, kT ¹ , kT ² , kT ³ harfleri ve sayılarıyla alta yazılır.
Nakarat:	N büyük harfiyle alta yazılır.
Zemin:	Z büyük harfi ile alta yazılır.

Bağlantı:	b, 1.b, 2.b, 3.b vb.olarak alta yazılır.
Bağlantı mısrası:	bm, 1.bm, 2.bm vb. olarak alta yazılır
Giriş Sazı:	Gs: büyük ve küçük harfiyle yazılır.
Köprü:	k___ küçük harfiyle yazılır.
Saz Payı:	sp___ küçük harfleriyle yazılır.
Teslim:	t___ küçük harfiyle yazılır.

Cümle ve bölüm tekrarlarında parantez, köşeli parantez, bağ, nokta, iki nokta üst üste, kesme çizgisi, ok işareti gibi noktalama işaretleri ve sembolik gösterimler de kullanılmaktadır. Mevlevî Âyini, Kâr, Kâr-ı Nâtık gibi büyük formdaki eserlerin biçim tahlilinde diğer formların biçim tahlili ile temelde aynı olmakla birlikte güfteye bağlı olarak değişiklik gösteren farklı bir gösterim ve terminoloji kullanılmaktadır.

Eser Kurgusunda: Ortada bulunan ana hat üzerinde eserin kaçınıcı bölüm olduğu, cümlelerin adı, bölüm adı ve makam kalış perdeleri yer almaktadır. Üst satırda: Usûlü ve ölçü sayısı; alt satırda

ise: Güfteye âit kaçınıcı mısra olduğu ve eserin bölüm adı yer almaktadır. Böylece: Ezgiye âit cümle ve bölüm, ritmik unsurlara âit usûl ve ölçü sayısı, söze âit mısra sayısı ve bölüm adı ile yapıyı oluşturan unsurlar gösterilmiş olmaktadır. Ayrıca saz, aranağme, bağlantı, terennüm çeşitleri de ifâde edilebilmektedir. Böylece bir mûsikî eserini oluşturan Ezgi / Usûl / Güfte (Söz) unsurlarının birlikteliği bu gösterimle sağlanmaktadır. Örnek gösterim aşağıda verilmiştir.

2. Safranbolu Türkülerindeki “Gülçin Yahya Biçim Tahlili” Uygulamaları

Tarafımızdan oluşturulan biçim tahliline göre: Kaynak eserde yer alan türkü notaları dikkate alınarak tahlil yapılmıştır. Eser Kurgusu ve İcrâ Akışı'nda Kültür Bakanlığı'nın hazırlamış olduğu web sahifesindeki sesli kayıt icrâları kabul edilmiştir. Safranbolu yöresine âit üç adet türkünün biçim tahlili aşağıdadır:

1. “YEŞİL İPEK BÜKENE” Türküsü

Yöre: Safranbolu

Derleyen: Sâdi Yaver Ataman

Notaya alan: Adnan Ataman

Usûlü: Oynak

Makam: Hüseyinî

Vezin: Hece (4+3=7 ve 3+2=5)

Yeşil ipek bükene (sunam of) 4+3= 7

Yâre dizlik dikene 4+3= 7

Mevlâm da sabırlar versin (sunam of) 3+5= 8

Gizli sevdâ çekene 4+3= 7

Elinde şamdan 3+2 =5

Bakıyor camdan 3+2 =5

Geçiyor yoldan 3+2 =5

Zarif te hanım 3+2 =5

<i>Gidiyom elinizden (sunam of)</i>	3+4= 7
<i>Kurtulam dilinizden</i>	3+4= 7
<i>Yeşilbaş ördek olsam (sunam of)</i>	3+4= 7
<i>Su içmem gölünüzden</i>	3+4= 7

<i>Elinde şamdan</i>	3+2 =5
<i>Bakıyor camdan</i>	3+2 =5
<i>Geçiyor yoldan</i>	3+2 =5
<i>Zarif te hanım</i>	3+2 =5

Türkü notasında giriş sazı yoktur. Ancak icrâda nakarat bölümü giriş sazı olarak çalınmaktadır. Türkü A-B-C olmak üzere 3 farklı cümleden ve 3 bölümden oluşan bir biçim özelliğine sâhiptir. Nakarat bölümü aranağme olarak tekrarlanmaktadır. A ve B cümleleri Zemin, C cümlesi nakarat, aranağme ve giriş sazı olarak kurgulanmıştır.

Eser Kurgusu

9/8u-4ö I (A) 1.2.m-Z	Zemin Bölümü / Nevâ perdesinde Bûselik beşli ile kalış.
9/8u-4ö (B) 3.4.m /Z	Zemin Bölümü / Dügâh perdesinde Uşşak dörtlüsü ile kalış.
9/8u-4ö II (C) 5.6.7.8.m /N	Nakarat Bölümü / Dügâh perdesinde Uşşak dörtlüsü ile karar.
9/8u-4ö III (C) An	Aranağme Bölümü / Dügâh perdesinde Uşşak dörtlüsü ile kalış.

İcrâ Akışı

9/8u-4ö III (C) Gs	9/8u-4ö I (A) 1.2.m/Z	9/8u-4ö (B) 3.4.m /Z	9/8u-4ö II (C) 5.6.7.8.m / N
-----------------------------------	--------------------------------------	-------------------------------------	---

Türkünün 2. sözleri de aynı akış içerisinde icrâ edilmektedir.

9/8u-4ö III (C) An	9/8u-4ö I (A) 9.10.m/Z	9/8u-4ö (B) 11.12..m /Z	9/8u-4ö II (C) 5.6.7.8.m /N
-----------------------------------	---------------------------------------	--	--

Yeşil İpek Bükene (Elinde Şamdan)

9/8u-4ö
I A
1.2.m-Z

YE ŞİL İ PE_____K BÜ KE NE SU NA MOF
Gİ Dİ YO ME_____ Lİ NİZ DEN SU NA MOF

YA RE Dİ Zİ LİK Dİ_____ KE _____ NE _____
KUR TU LAM Dİ Lİ _____ Nİ _____ Z DE _____ N

9/8u-4ö
II B
2.3.m-Z

MEV LAM DA SA BIR LAR _____ VE _____ R ŞİN SU NA MOF
YE Şİ L BAŞ ÖR DE _____ KO _____ L SAM SU NA MOF

GİZ Lİ SEV DA ÇE KE NE
SU İÇ MEM GÖ LÜ NÜZ DEN

9/8u-4ö
III C
5.6.7.8..m-N

E LİN DE ŞAM DA _____ N BA KI YOR CAM DAN (SAZ _____)
" " " " " " " " " " " "

GE Çİ YOR YOL DA _____ N ZA RİF TE HA NİM
" " " " " " " " " " " "

9/8u-4ö
III C
An

Aranağme

2. "ZÜRİYE'MİN (DÜRÜYE'MİN) GÜĞÜMLERİ GALAYLI" Türküsü

Yöre: Safranbolu

Derleyen: Sâdi Yaver Ataman

Notaya alan: Adnan Ataman

Usûlü: Aksak

Makam: Hüz zam

Vezin: Hece (4+4+3=11 ve 6+5=11)

Zürîye'min güğümleri galaylı (ah galaylı)

4+4+3=11

Fistan giymiş etekleri hâlaylı	4+4+3=11
Züriye'mi aldatması golaylı (ah golaylı)	4+4+3=11
(Ah) Alırın dedin de aldattın beni (aldattın beni amman)	6+5=11
On telli sazınan oynattın beni (oynattın beni amman)	6+5=11
* * * *	
Geyme dedin geydin sen bu alleri (ah alleri)	4+4+3=11
Başıma getirdin türlü hâlleri (hâlleri aman aman)	6+5=11
Düşman ettin bana bütün elleri (ah elleri)	4+4+3=11
(Ah) Aman Allah buna can mı dayanır (dayanır aman aman)	4+4+3=11
Seher vakti yâr uykudan uyanır (uyanır aman aman)	4+4+3=11

Farklı nota nüshalarında farklı sayıda ölçü ve güfteler ile yazılmışları bulunmaktadır. Notada giriş sazı yoktur. Türkünün ikinci sözleri de aynı akış içinde icrâ edilmektedir. Aksak usûlündedir. A ve B cümleleri olmak üzere 2 farklı cümlesi ve 3 bölümü vardır. B bölümü nakarat'tır. Aranağme ve giriş sazı olarak da tekrarlanmaktadır. Güfte bir esere giydirilmiş esvap (giysi) gibidir. İkinci güftede de ezgi ve usûl aynıdır. Ezgi değişmez. Güfte değişmektedir. Ezgi ve usûl değişmediği için cümleler ve bölümler aynı kalmaktadır.

Eser Kurgusu

9/8-6ö I (A) 1.m / Z	Zemin Bölümü / Nevâ perdesinde Hicaz beşli ile kalış
9/8-5ö II (B) 2.m / N	Nakarat Bölümü / Segâh perdesinde Hüzzam beşlisi ile kalış
9/8-6ö I (A) 3.m / Z	Zemin Bölümü / Nevâ perdesinde Hicaz beşli ile kalış
9/8-5ö II (B) 4.5.m / N	Nakarat Bölümü / Segâh perdesinde Hüzzam beşlisi ile kalış
9/8-5ö III (B) An	Aranağme Bölümü / Segâh perdesinde Hüzzam beşlisi ile kalış

İcrâ Akışı

Türkünü 1. sözleri

9/8-5ö III (B) Gs	9/8-6ö I (A) 1.m/Z	9/8-5ö II (B) 2.m /N	9/8-6ö I (A) 3.m /Z	9/8-5ö II (B) 4.5.m /N
----------------------------------	-----------------------------------	-------------------------------------	------------------------------------	---------------------------------------

Türkünü 2. sözleri

9/8-5ö	9/8-6ö	9/8-5ö	9/8-6ö	9/8-5ö
III (B)	I (A) + II (B)	+ I (A) + II (B)		
An	6.m/Z	7.m / N	8.m / Z	9.10.m / N

Züriyem'in (Düriyem'in) Güğümleri Galaylı

9/8u-6ö
I A
1.m/Z

(SAZ) ZÜ Rİ YE MİN
GÜ GÜM LE Rİ GA LA Y LI AH GA LAY LI (SAZ)

9/8u-5ö
II B
2.m-N

FİS TAN GEY MİŞ E TE K LE Rİ HA LA Y LI
HA LA Y LI A M MA NAM MAN (SAZ)

9/8u-6ö
I A
3.m-Z

ZÜ Rİ YE Mİ
AL DAT MA SI GO LA Y LI AH GO LAY LI (SAZ)

9/8u-10ö
II B
4.5.m-N

Aİİ A LI RİN DE DİN DE AL DA T TIN BE Nİ
AL DAT TIN BE Nİ A MAN (SAZ)
ON TEL Lİ SA Zİ NA N OY NAT TIN BE Nİ
OY NAI TIN BE Nİ A MAN (SAZ)

9/8u-6ö
I A
6.m-Z

SAZ _____) GEY ME DE DİM
GEY DİN SEN BU AL LE Rİ AH AL LE Rİ (SAZ _____)

9/8u-5ö
II B
7.m-N

BA ŞI MA GE TİR DİN TÜR LÜ HAL LE Rİ
HAL LE Rİ A _____ M MA NAM MAN (SAZ _____)

9/8u-6ö
I A
8.m-Z

SAZ _____) DÜŞ MA NET TİN
BA NA BÜ TÜN EL LE Rİ AH EL LE Rİ (SAZ _____)

9/8u-10ö
II B
9.10.m-N

AH A MA NAL LAH _____ BU NA _____ CAN MI
DA YA _____ NI _____ R DA YA NI RA _____ MA NA MAN (SAZ _____)
SE HER VAK Tİ _____ YA RU Y KU DAN _____ U YA _____ NI _____ R
U YA _____ NI RA _____ M MA NA MAN (SAZ _____)

9/8u-10ö
III B
Gs

3. “İLİK DÜŞTÜ YAKAMDAN” Türküsü

Yöre: Safranbolu

Derleyen: Adnan Ataman

Notaya alan: Adnan Ataman

Usûlü: Nîm Sofyan

Makam: Hüseyinî

Vezi: Hece (4+3=7 ve Nakarat: serbest vezin)

İlik düştü yakamdan		4+3=7
(Aman/ Haydi)	Gız geliver arkamdan	4+3=7
	Böyle sevdâ mı olur	4+3=7
(Aman/ Haydi)	İste beni babamdan	4+3=7

Odalara hanım gelin odalara (vay)	6+6=12	
	Şimdi de rağbet modalara (vay)	5+4=9
	Ellere hanım abam ellere (vay)	5+5=10
	Şimdi de rağbet gözellere (vay)	5+4=9

	Güvercin uçuverdi	3+4=7
(Aman/ Haydi)	Uçtu da kaçiverdi	3+4=7
	Elin oğlu değil mi	4+3=7
(Aman/ Haydi)	Öptü de kaçiverdi	3+4=7

Odalara hanım gelin odalara (vay)	6+6=12	
	Şimdi de rağbet modalara (vay)	5+4=9

Ellere hanım abam ellere (vay) 5+5=10

Şimdi de rağbet gözellere vay 5+4=9

Türkü notasında giriş sazı bulunmaktadır. 4 cümle ve 3 bölümden oluşmaktadır. Nîm Sofyan usûlündedir. A cümlesi Nevâ perdesinde Hicaz beşli, B cümlesi Segâh perdesinde Hüzam beşli, C cümlesi Nevâ perdesinde Hicaz beşli, Ç cümlesi Segâh perdesinde Hüzam beşlidir.

Eser Kurgusu

2/4-8ö I (A) Gs	Giriş Sazı / Nevâ perdesinde Hicaz beşli ile kalış.
2/4-8ö (B) Gs	Giriş Sazı / Segâh perdesinde Hüzam beşlisi ile kalış.
2/4-22ö II (C) 1.2.3.4.m /Z	Zemin Bölümü / Nevâ perdesinde Hicaz beşli ile kalış.
2/4-8ö III (Ç) 5.6.7.8.m /N	Nakarat Bölümü / Segâh perdesinde Hüzam beşlisi ile karar.

İcrâ Akışı

Türkünü 1. Sözleri

2/4-8ö I (A) Gs	2/4-8ö (B) Gs	2/4-22ö II (C) 1.2.3.4.m /Z	2/4-8ö III (Ç) 5.6.7.8.m /N
--------------------------------	------------------------------	--	--

Türkünü 2. Sözleri.

2/4-8ö I (A) An	2/4-8ö (B) An	2/4-22ö II (C) 9.10.11.12.m /Z	2/4-8ö III (Ç) 5.6.7.8.m /N
--------------------------------	------------------------------	---	--

İlik Düştü Yakamdan

2/4u-8ö
I A
Gs

Giriş Sazı

2/4u-8ö
B
Gs

2/4u-22ö
II C
1.2.3.4.m-Z

İ Lİ Kİ DÜ ŞÜ DÜ YA KA M DAN (SAZ)
GÜ VE R CİN U ÇU VE R Dİ
A MA Nİ GİZ GE Lİ VE Rİ (SAZ) AR KA M
A MA Nİ UÇ TU DA KA ÇI VE R
DAN (SAZ) İİA Y Dİ GİZ GE Lİ VE Rİ (SAZ)
Dİ HA Y Dİ UÇ TU DA KA
AR KAM DAN
ÇI VER

BÖY LE SE Vİ DA MI O LUR (SAZ.....) A MA N İS TE
E Lİ N OĞ LU DE ĞİL Mİ (SAZ.....) A MA N SEV Dİ
BE Nİ (SAZ.....) BU BA M DAN (SAZ.....)
DE KA (SAZ.....) ÇI VE R Dİ (SAZ.....)
HA Y Dİ İS TE BE Nİ (SAZ.....) BU BA M DAN (SAZ.....)
HA Y Dİ SEV Dİ DE KA ÇI VE R Dİ

2/4u-16ö
III Ç
5.6.7.8.m-N

Ö DA LA RA HANIM GE LİN Ö DA LA RA VAY (SAZ_____)

ŞİM Dİ DE RAĞ BE T MO DA LA RA VAY (SAZ_____)

E L LE RE HANIM A BA M E L LE RE VAY (SAZ_____)

ŞİM Dİ DE RAĞ BE T GÖ ZE L LE RE VAY (SAZ_____)

SONUÇ ve ÖNERİLER

Safranbolu yöresine âit incelenen üç adet türkünün ezgisel kurguları ve icrâ akışları birbirlerinden farklıdır.

Türkü/Yeşil İpek Bükene: 3 cümle ve 3 bölümden oluşmaktadır. İki kıt'adan oluşan güftenin 1. kıt'asına âit 1. ve 2. mısraı 4 ölçüden oluşmaktadır. Zemin bölümü ve A cümlesini oluşturmaktadır. 3. ve 4. mısraı da 4 ölçü olarak zemin bölümünü ve B cümlesine âit cümlelerdir. 2. kıt'ası da 4 ölçü olarak türkünün nakarat bölümünü oluşturmaktadır.

Türkü/Züriye'min Güğümleri Galaylı: 2 cümle ve 3 bölümden oluşmaktadır. Nakarat aynı ezgi üzerine farklı güfte ile tekrarlanmaktadır.

Türkü/İlik Düştü Yakamdan: 4 cümle ve 3 bölümden oluşmaktadır. Nakarat aynı ezgi ve güfte ile tekrarlanmaktadır.

Ara sazı, bağlantı sazı, köprü ezgileri ya da terennüm türleri mevcut değildir. Ancak vay, aman, haydi, sunam of gibi bağlantı kelimeleri mevcuttur.

İncelenen türkülerde bölüm sayıları az olmakla birlikte cümle sayılarının daha fazla olduğu, az sayıdaki bölümlerin ezgi zenginliği ile doldurularak cümle sayılarının arttığı görülmüştür.

Hâlk mûsikîsine âit eserlerin yörelere göre biçim tahlilleri yapılmalıdır.

Notalarda türkü sözleri incelendiğinde; fazla ve eksik hecelerin olduğu görülmüştür.

Güfte-usûl ilişkisi ve usûl-motif, cümle ve bölüm ilişkisi göz önünde bulundurularak türkü notalarının yeniden yazılması gerekmektedir.

Bir medeniyetin mûsikî zarâfetini ortaya koyan kültür mîrası eserler olması bakımından ezgi ve icrâdaki asliyetine bağlı kalarak yeni teknolojik imkânlarla bu türküler kayıt altına alınmalıdır.

Kaynakça

Akdoğu, Onur (1993), Türk Müziği'nde Eser Analizleri, İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları No: 08 Ege Üniversitesi Basımevi,

Akdoğu, Onur (1996), Türk Müziği'nde Türler ve Biçimler, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.

Ataman, Adnan (2009) Safranbolu Türküleri ve Oyun Havaları (haz: Süleyman Şenel), Safranbolu Kaymakamlığı, Seçil Ofset, İstanbul.

Ayverdi, İlhan (2011), Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı, Bilnet Matbaacılık, İstanbul.

Ezgi, Suphi, (1935), Nazarî, Amelî Türk Mûsikîsi, Bankalar Basımevi, Cilt III, İstanbul.

Ezgi, Suphi, (1940), Nazarî, Amelî Türk Mûsikîsi, Alkaya Matbaası, Cilt IV, İstanbul.

Özalp M. Nazmi (1992), Türk Mûsikîsi Beste Formları, TRT Genel Sekreterlik Basım ve Yayın Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

Yavaşca, Alaeddin (2002), Türk Mûsikîsi'nde Kompozisyon ve Beste Biçimleri, İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı.

Tura, Yalçın (2001), Kantemiroğlu, Kitab'ul ilm'il'-Mûsikî 'alâ vechi'l-Hurûfât, Cilt 1, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

SAFRANBOLULU MEHMED EMİN EFENDİ'NİN ESERLERİNDE EVLE İLGİLİ METAFORLAR¹

Gülten KÜÇÜKBASMACI
Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

Özet

Tasavvuf, “bir yaşama ve düşünce şekli, bir hâl”dir. Mutasavvıflar yaşanan hâli ve mânâyı anlatmak için kelimelere yeni anlamlar vermişlerdir. Dolayısıyla tasavvufî metinleri anlamak için, gelenekte “mânâ dili, kuş dili, işâret dili, remzî dil” denilen ve en önemli özelliği metaforik anlatım olan bu dili bilmek gerekir. Mutasavvıflar soyut kavramları somutlaştırmak, anlatımı zenginleştirmek için metaforlara müracaat etmişlerdir. Metaforlar geleneksel ve kültürel olmakla birlikte yazara/şaire has kullanımlardır. Tasavvufî metni doğru anlamak, en azından yanlış anlamamak için metaforların tespiti önemlidir.

Bir sanatçı genellikle yetiştiği kültürde üretilen metaforları kullanır. Ahmed Yesevi ile başlayan Türk tasavvuf edebiyatı Anadolu sahasında Yunus Emre ile birlikte kendi dilini kurmuş ve ardından yetişen mutasavvıf şahsiyetlerce zirveye taşınmıştır. Metaforların toplumların kültürel, tarihi ve coğrafi birikimleri üzerine inşa edildiği ve insanla ilgili tüm alanların metaforlarla kavramsallaştırıldığı kabul edildiğinde tasavvufî metinlerdeki metaforların tespiti bu metinlerle ortaya konulan fikirlerin anlaşılmasında yol gösterecektir.

Mehmet Emin Efendi, Safranbolu Yazıköy’de doğmuş, Geredeli Hâil Efendi tarafından icazet verilerek Safranbolu’da görevlendirilmiştir. 1867 vefat eden Mehmet Emin Efendi’nin Mir’atü’l-âşıkîn ve Mizanü’l-âşıkîn adlı iki risalesi bulunmaktadır. Bildiride bu eserlerdeki “ev”le ilgili metaforlar tespit edilmiştir. Mehmet Emin Efendi bir yapı olarak evin unsurlarından kapı, pencere ve bunlarla ilgili kilit, anahtar, perde gibi kelimelere yeni anlamlar yükleyerek bu kelimeleri metaforik olarak kullanmıştır. En çok kullanılan ise perde metaforudur.

Anahtar kelimeler: Mehmet Emin Efendi, metafor, ev, kapı, perde.

Metaphors Related to House In The Works of Mehmed Emin Efendi From Safranbolu

Abstract

Sufism is a living and thinking way and a state. Sufis have given new meaning to words in order to explain the state and meaning. So in order to understand Sufi texts, it is necessary to know this language called “mânâ dili, kuş dili, işâret dili, remzî dil” in the culture and and its most important feature is metaphoric expression. Sufis used metaphors to embody abstract concepts and enrich expression. Metaphors are specific to the author/poet, although the traditional and cultural use. To understand a sufi text correctly, at least not to misunderstand, it is important to identify metaphors.

An artist often uses metaphors produced in his own culture. Turkish sufism literature, which started with Ahmed Yesevi, established his own language with Yunus Emre in the field of Anatolia. Later, this literature was brought to the summit by sufi personalities who grew up following Yunus Emre. When it is accepted that metaphors are built on the cultural, historical and geographical accretion of societies and all human areas are contextualize with metaphors, the determination of metaphors in sufi texts will lead off the understanding of the thought reveal with these texts.

Mehmet Emin Efendi was born in Yazıköy in Safranbolu. He was given a permission by Geredeli Hâil Efendi and assigned to Safranbolu. Mehmet Emin Efendi, who deceased in 1867, has two booklet named Mir’atü’l-âşıkînand “Mizanü’l-Âşıkîn”. In this paper, metaphors related to the house in these works were established. Mehmet Emin Efendi

¹ Doç. Dr. Gülten Küçükbasmacı, Kastamonu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, gkucukbasmaci@kastamonu.edu.tr

used these words metaphorically by adding new meanings to the words “door”, “window”, “lock”, “key” and “curtain” that the elements of the house as a structure. The most widely used is the curtain metaphor.

Key Words: Mehmet Emin Efendi, metaphor, house, door, curtain.

Giriş

Ahmed Yesevî ile başlayan Türk tasavvufunun temsilcilerinden birisi de 19. yüzyılda yaşayan Safranbolulu Mehmed Emîn Efendi'dir. Asıl konuya geçmeden önce eserlerinde evle ilgili metaforları tespit edeceğimiz müellif hakkında kaynaklardan derlediğimiz bilgileri vermek doğru olacaktır. Zira metaforlar büyük oranda kültürel olduğu için müellif hakkındaki bilgiler metaforları anlamada yol gösterecektir.

Bursalı Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri'nde (2000, s.118) bir dipnotta Zağferânbolulu Mehmed Emîn Efendi'den Mir'atü'l-âşıkînve “Mizanü'l-Âşıkîn” isimli matbu eserlerin müellifi olarak bahsetmekte, “ulemâ-yı meşâyih-ı Şa'bâniye”den olduğunu söylemekte ve hâlifeleri arasında 1312'de vefat eden Nevrakoplu Ahmet Efendi'nin adını vermektedir. Yazıköy'lü (Azamat, 1993, s. 275) olan Mehmed Efendi'nin medrese eğitiminden geçtiği düşünülmektedir. Hâlim Gül buna delil olarak da her iki eserinde geçen âyet ve hadislerin yorumlarını ve çeşitliliğini göstermektedir (2017, s. 1431). Mehmed Emîn Efendi tasavvufi eğitime Çerkeşi Mustafa Efendi'ye intisap ederek başlamış, ancak vefatıyla mürşidinin hâlifesi Geredeli Hâlil Efendi'den icazet almıştır. Geredeli Aziz tarafından Safranbolu'ya gönderilmiş; ömrünün sonuna kadar Geredeli Aziz tarafından yaptırılan tekkede irşâd faaliyetinde bulunmuştur (Gül, 2017, s. 1431; Tatcı ve Yıldız, 2013, s. 11-14). Emin Efendi vasıtasıyla silsile Safranbolu ve Nevrekep taraflarında yayılmıştır (Sâdık Vicdâni, y.t.y., s. 218-219). Mehmed Emîn Efendi'nin “Mir'atü'l-Âşıkîn” ve “Mîzânü'l-Âşıkîn” adlı iki risalesi ve bu risalelerde “Şükri” mahlasıyla yazdığı şiirleri bulunmaktadır (Tatcı ve Yıldız, 2013).

Mehmed Emîn Efendi'nin “Mir'atü'l-Âşıkîn” ve “Mîzânü'l-Âşıkîn” adlı 1859 senesinde telif edilen eserleri müellifin vefatından sonra oğlu Mehmet Zühdü Efendi tarafından bir arada bastırılmıştır. 1-72. sayfalar arasında Mir'atü'l-Âşıkîn isimli eser; 74-87. sayfalar arasında ise Mîzânü'l-Ârifin isimli eser yer almaktadır (Gül, 2017, s. 1433-1434; Tatcı ve Yıldız, 2013, s. 20).²

Mir'atü'l-âşıkînadlı eserde Hâlvetiyye mensuplarının yedi esmayı geçerken yaşayacakları hâl, tavır ve ulaşılabilecek irfanî hakikatler dile getirilmektedir (Tatcı ve Yıldız, 2013, s. 21). Müellif sebep-i telifte, bu risaleyi samimi salıklar için ayna mesabesindeki bu esere bakarak kendilerindeki terakkiyi görmeleri, kemal sıfatlarını ve eksikliklerini öğrenmeleri, seyr ü sülûk yolundaki gayretlerinin boşa gitmemesi için kaleme aldığını söyler ve bu sebeple eserin adını Mir'atü'l-âşıkînkoyduğunu belirtir (Tatcı ve Yıldız, 2013, s. 27-28).

² Mustafa Tatcı ve Musa Yıldız eserlerin yazma nüshanın Süleymaniye Ktp, Hacı Mahmud Ef. Bl. Nu: 2559 kayıtlı olduğunu, Mîzânü'l-Âşıkîn'in bu yazma nüshada bulunmadığını söylemektedirler. Eserin sonunda yer alan “Tarih-i tahrir-i kitâb-ı şeyh”, 20 Zilhicce1265” kaydından eserin 1849'de, müellifin vefatından 18 sene önce telif edildiğini anlaşıldığını belirtmektedirler (2013, s. 20, 121). Gül ise bu iki eserin Manisa İl Hâlk Kütüphanesinde bulunduğunu; Manisa il Hâlk Ktp., Nu:1496/2 Manisa Akhisar Zeynelzâde koleksiyonu, vr. 22b-44b de Mir'atü'l-Âşıkîn; Nu:1496/3'da ve aynı koleksiyonda vr. 46b-50b arasında ise Mîzânü'l-Âşıkîn'inin yer aldığını tespit etmiştir (2017, s. 1434).

Mîzânü'l-Âşıkîn'in muhtevası da eserin sebab-i telifinde belirtildiği üzere “âriflerin zevklerini, hâllerini ve ölçülerini” açıklamaktır (Gül, 2017, s. 1434; Tatcı ve Yıldız, 2013, s. 22-23). Müellif, “Bu risâle, irfânında ehlullahın ölçüsü var mıdır? Onların ölçüsüyle kendini, ârif misin, ârif mi geçiniyorsun, yoksa cahil misin ölçüp tartabilmen için yazılmıştır.” (Tatcı ve Yıldız, 2013, s. 126) der.

Mehmed Emin Efendi, 1283/1866-67 yılında Safranbolu’da vefat etmiştir. Türbesi, Mescit Mahallesi II. Mahmut tarafından inşa edildiği kabul edilen Dergâh Camii bitişiğindeki hazirededir. Gül, türbenin sokağa bakan tarafında bulunan ve Şeyh Mehmed Emin Efendi’nin vefatına düşürülen manzumenin Kâzım adında bir şaire ait olduğunu, bu şiirin hurûf-i tamla 1283/1866-67 yılına denk geldiğini ve başka bir kayda da rastlamadığından bu tarihin Mehmed Emin Efendi’nin irtihâl yılı olduğunu söyler. (Gül, 2017, s. 1439). Eyüp Akman, Mehmed Emin Efendi’nin türbesinin Safranbolu’daki en meşhur türbe olduğuna işaret etmekte, adak yerleri arasında saymakta ve derlediği kerametlerine yer vermektedir (2000, s. 70, 110-113).

Mehmed Emîn Efendi hakkındaki bilgiler; Hâlveti-Şabani gelenek içinde yetiştiği, icazetini aldıktan sonra memleketi Safranbolu’ya gelerek ömrünün sonuna kadar tekkesinde derviş yetiştirdiği, mensup olduğu geleneğin çerçevesinde şiirler söylediği ve sâliklere yol göstermek üzere seyr u sülûkta yaşanacak hâl ve zevkleri, bunların ölçüsünü anlatmak üzere iki risale kaleme aldığı şeklinde özetlenebilir. Bu bildiride Mir’atü'l-âşıkînve “Mîzânü'l-Âşıkîn” adlı bu iki risaledeki evle ilgili metaforlar tespit edilerek müellifin bu metaforla anlatmak istedikleri üzerinde durulacaktır.

Tecrübeye dayanan bir bilgi alanı olan tasavvuf, “bir yaşama ve düşünce şekli, bir hâl” (Tatcı, 2000, s. 37) olarak tanımlanmıştır. Mutasavvıflar bu tecrübî bilgiyi anlatabilmek için çeşitli metinlerde kuş dili, remz, remiz, rumuz olarak geçen benzetme, imge, sembollere başvurmuş, zaman içinde tasavvuf edebiyatının kendine has bir sözlüğü oluşmuştur (Tatcı, 2000). Sûfinin sözü bilgisinden, bilgisi de tecrübesinden ayrı düşünülmez (Emiroğlu, 2010, s. 116). Tasavvufî metinlerde tasavvufî kavramların anlaşılması için metaforlardan faydalanılmaktadır. Bu durum, metaforun tecrübeye dayalı bağlantılarla temellenmesinde, iki alan arasında benzerlik doğurmasında aranabilir ve en güçlü ve daimi kavramlar bile çok yönlü metaforlar aracılığıyla anlaşılabilir (Lakoff ve Johsson, 2015, s. 302-304). Tasavvufî metinlerde metaforların kullanım amacı, tasavvufî kavramların, hâllerin anlaşılmasını kolaylaştırmaktır, ancak bazen de tasavvufî sırları örtmek için de kullanılabilir (Ögke, 2018, s. 82).

Metafor, insanlığı uzun bir süreden beri meşgul etmektedir. Tarihi süreç içinde metafor söz sanatı olarak anlaşılmiş ve benzetme üzerine temellenmiştir (Şahan, 2014, s. 26, 29). Türkçe’de de istiare (eğretileme-deyim aktarması) ve mecaz (ad aktarması-düz değişmece) terimleri ile karşılanan metaforun, Ali Teoman’a göre istiareden farkı, anlamın, zenginleşmekle kalmayıp kökten dönüşmesidir (2003, s. 57). İstiaredeki eğretileme durumu metaforda kalıcıdır.³ Günümüzde metaforun anlamla ilgili rolü öne geçmiş, kavramsal metafor anlayışına ulaşılmıştır. Kavramsal metafor teorisi, metaforu, zihnin işleyişinin bir parçası hâline getirmiştir (Lakoff ve Johsson, 2003/2015, s. 302-304). George Lakoff ve Mark Johnson’a göre “Metaforun özü bir tür şeyi başka bir şeye göre anlamak ve tecrübe etmektir” (2003/2015, s. 30).

³ Mağfîret Kemal Yunusoğlu’na göre de eğretileme, istiare, deyim aktarması gibi kavramlar “dilsel ifadelerdeki anlam değişmesi olayını” tam anlamıyla karşılayamamaktadır (2016, s. 47).

Feyear'tan Özen Yaylagül'ün aktardığına göre "Metaforla ilgili kavramlar sistematiktir. Metafor yapısı, A, B'dir diye ifade edilir. A ile B arasındaki ilişki, metaforik tasarlama diye adlandırılır. Bir kavram (hedef) diğeri (kaynak) yoluyla kurulur/anlaşılır" (2010, s. 113).

Metaforlar, "düşündüklerimizi, duyduklarımızı, söylediklerimizi ve yaptıklarımızı yapılandırır" (Zaltman ve Zaltman, 2008/2018, s.13). Bu sebeple iyi anlaşılmayan kavramların anlaşılmasına yardım eder (Yunusoğlu, 2016, s. 54). Dolayısıyla tasavvufî metinlerin anlamını kavramak için metaforları anlamak önemlidir. Bir kültür ortamında yetişen sanatçı genellikle o kültürde üretilen metaforları kullanır. Şair ve yazarların kullandıkları metaforların çoğu günlük dilde kullanılan "beylik metaforlara dayan"makla birlikte sanatçı "sıradan metaforlar"ı yeniden işleyerek "edebi metaforlar"a ulaşır (Kövecses, 2003, s. 81). Metaforlar kültüre dayandığından bazen de kişiye has kullanımlar olabildiğinden metafor çözümlenmeleri bir kültürün ya da bir kişinin bir konuyla ilgili fikri yapısını tespit etmemizi sağlayacaktır (Şahan, 2014, s. 24, 62).

Geralt Zaltman ve Lindsay Zaltman (2008/2018, s. 14-15) metaforları derin metaforlar, yüzey metaforları ve metafor temalar olarak üçe ayırır. Derin metaforlar hemen hemen bütün toplumlarda görülen özellik ve davranışları kapsar. Doğumla başlayıp sosyal çevre içinde şekillenirler ve genellikle bilinçdışı işlerler. Yüzey metaforları günlük dilde kullanılan benzetmelerdir. Metafor temalar ise yüzey metaforlarının temelini oluşturan ortak boyut olarak tanımlanmıştır. Zaltman ve Zaltman (2018) çalışmalarında her ülkede saptanan yedi derin metafor tespit etmiştir. Bu metaforlar denge, dönüşüm, yolculuk, kap, bağlantı, kaynak ve kontrol metaforlarıdır.

Metaforların toplumların kültürel, tarihi ve coğrafi birikimleri üzerine inşa edildiği ve insanla ilgili tüm alanların metaforlarla kavramsallaştırıldığı kabul edilirse bu bildiri de bu noktada tasavvufî metinlerde bir kaynak olarak ev ve evle ilgili unsurların açıklamaya çalıştığı kavram/hedef alanını ortaya koymada bir adımdır. Tasavvufî metinlerdeki ev metaforu belirlendiğinde Türk tasavvufî birikiminde evin neyi/nasıl karşıladığı bütünüyle anlaşılacaktır.

1. Mir'atü'l-Âşıkîn ve "Mîzânü'l-Âşıkîn"de Evle İlgili Metaforlar

Mutasavvıfların iki sebeple eserlerinde metafor kullandıkları yukarıda belirtilmişti. Bu sebeplerden biri seyr ü sülûk sırasında yaşananların, soyut kavramların anlaşılmasını kolaylaştırmaktır. Seyr ü sülûk, tasavvufta sâlikin manevî makamları tamamlayıncaya kadar geçirdiği safhâlardır (Muslu, 2015, s. 329). Mehmed Emîn Efendi de "Miratü'l-Âşıkîn"de eseri kaleme alış sebebini; "Bu risale, her makâmın terakkî ve tenezzülüne sebep olan nesnelere imâ edilmesi için kaleme alınmıştır." (Tatçı ve Yıldız, 2013, s. 33) cümlesiyle izah eder. Bu cümle aynı zamanda metaforun işlevini de imâ etmektedir. Eserde kullanılan metaforlar seyr ü sülûkta yaşanacakları somutlaştıracak, daha önce böyle bir tecrübesi olmayan kişinin yabancı olduğu bir durumun idrakini kolaylaştıracaktır.

Müellif aynı eserde son makamı da izah ettikten sonra şöyle der:

“Bu rumuzlar hakikat dilinden tarif edilse de zevk hâline getirilmeden anlaşılacaktır. Açıldıkça örtülür, istifâde edemezsin. Fakat zevkin bir düzen içinde kemâle ulaştıysa, sana söz konusu remizler tamamıyla açılır. İmâ ve işârete hâcet kalmaz. Âlem sana verilip tamamen senin olur. Ancak, sana bu rumuzlar açılmayıp hayret gelirse daha fazla çalışmalısın” (Tatcı ve Yıldız, 2013, s. 93).

Bu durumda metafor, tasavvufî metinlerde eşyanın hakikatini anlamada yol göstermek içindir. Metaforun eşyanın hakikatini anlamada yol gösterici olduğunun izahı Mizanü’l-Âşıkîn’de; “Bu noktada yakınlık mertebeleri o kadar artar ki ilâhî azametinin eserleri zuhûr eder. Varlık, gözünden kalkar ve hayret artar. İnsanın içinden, ‘Rabb’im sana olan hayranlığımı arttır’ feryâdı hücum eder ve Cenâb-ı Hak bütün eşyadan yüz gösterir.” (Tatcı ve Yıldız, 2013, s. 129) cümlesiyle ifade edilir. Allah eşyadan yüz gösterdiği için mutasavvıfların da eşyadan yola çıkarak hakikati anlatma yoluna gittiklerini söyleyebiliriz.

Ev

Güncel Türkçe Sözlükte ev, “Yalnız bir ailenin oturabileceği biçimde yapılmış yapı. Bir kimsenin veya ailenin içinde yaşadığı yer, konut, hane.” (Türk Dil Kurumu, sozluk.gov.tr) olarak tanımlanırken Bahaeddin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş’te “dört duvarlı, üzeri kapalı, dış tesirler ile tehlikelerden bizi koruyan bir mesken” (2000, s. 1) olarak tanımlamaktadır. Türk kültür tarihinde ev bark ikilemesi ise zaman içinde malî mülkü karşılar hâle gelmiştir (Ögel, 2000, s. 3).

Tasavvufî metinlerde ev/hane, gönlün metaforu olarak kullanılmaktadır. Türk tasavvuf edebiyatı dilinin kurucusu Yunus Emre’nin divanında bunun örneklerini görmek mümkündür. Yunus Emre’ye göre gönül evi imar edilir, temiz tutulur, her evin sahibi olduğu gibi gönül hanesinin de bir sahibi vardır (Tatcı, 2008, s. 305-306). Gönül ise, “Cenâb-ı Hakk’ın insanda tecelli ettiği yer, tasavvufî aşkın kaynağı”dır (Şahinler, 2012a, s. 561). Mehmed Emîn Efendi’de de tasavvuf kültüründeki bu kullanım ile karşılaşmaktadır.

“Sivâ işgâlini geçdik **gönül evin** edip ma’mûr

Hudâ’nın vechine her ân teveccühe müdâm etdik” (Tatcı ve Yıldız, 2013, s. 97)

Yukarıdaki beyitte şair gönül gibi soyut bir kavramı somut bir kavram olan ev ile anlatmaktadır. İçinde yaşadığımız evleri zaman zaman tamir etmek, sıvamak, badanalamak gerekir. Bu yolla evlerimizde temiz, güvenli bir yaşam sürmeye devam edebiliriz. Çatısı akan, sıvası dökülmüş, penceresi kırılmış bir ev hem sağlıklı değildir hem de haşereden hırsıza kadar çeşitli dış etkenlere karşı güvenli değildir. Böyle bir eve misafir de davet edilmez. Mehmed Emîn Efendi bir ev gibi gönlünü mamur ettikten sonra, ki beyte göre bu dünya sevgisini terk etmektir, gönül evine Hakk’ı davet edebilmiş, kurulan yakınlık sürekli olmuştur.

İnsan evini içinde yaşanacak hâle getirdikten sonra bakımını sağlamaya devam etmelidir. Aksi takdirde eve başkaları, yabancılar, düşmanlar (hırsızlar) girebilir. Güvenli ve huzurlu bir alan olan ev bu özelliğini yitirir. Bu durum eserde şöyle ifade edilmiştir:

“Şimdi sen eğer Hak tâlibi ve sâdıklarından isen **gönül evini** Hakk’ın mâsivâsından koruyup ağıyâra yol vermemelisin” (Tatcı ve Yıldız, 2013, s. 116).

Gönül evine ağıyârı, Hak’tan başkasını sokmamanın yolu ise gönlü mâsivâdan korumaktır. Mâsivâ, “Allah’tan başka her şey” (Uludağ, 1991, s. 318), “İnsanı Allah’tan uzaklaştıran her şey” (Şahinler, 2012b, s.

86), dünya olarak tanımlanmaktadır. Tasavvufi anlamda dünya, “İnsanı Allah’tan uzaklaştıran ve gaflete düşüren her şey, mal ve menfaat, itibar, mevki, hırs, şan ve şöhret”tir (Uludağ, 1991, s. 146).

Mehmed Emîn Efendi gönül için hem Türkçe ev hem de Arapça beyt kelimelerini kullanmıştır. Gönül **Beyt**-i rûhâniyye (Tatçı ve Yıldız, 2013, s. 115) olarak tanımlamıştır. Aynı yerde gönül için, “Meleklerin secde ettikleri yerdir. Cân bostanıdır. İmânın hâmilidir. Âşıkların aynasıdır. Rahmân’ın hazinesidir” (Tatçı ve Yıldız, 2013, s. 115) demektedir.

Ev/hâne kişinin mahrem alanıdır, eve izinsiz girilmez. Eve, ev hâlkı tarafından tanındık olanlar ya da izin verilenler girebilir. Eve gelen, davet edilen misafirlere son derece özen gösterilir. Ayrıca insanlar evlerini kendi arzuları doğrultusunda tezyin ederler. Ev, dışarıya karşı güvende olduğumuz yerdir. Tanımadıklarımızı, güven duymadıklarımızı eve almakta tereddüt eder veya evimize sokmayız. Bu yönleriyle zihnimizde var olan evden yola çıkılarak gönül, ev metaforuyla somutlaştırılarak anlatılmaya çalışılmıştır. Metaforun temel özelliği amaçla (hedef-benzeyen) araç (kaynak-benzetilen) arasında kurulan denkliktir (Sezer, 2003, s. 88-89). Tanrının, vezir metaforu yerine padişah metaforu ile anlatılması gibi benzeyen ile benzetilen arasındaki orantıya dikkat edilir (Çiçek, 2003, s. 294). Tasavvufî metinlerde amaç/hedef/benzeyen gönül ile araç/kaynak/benzetilen arasında denklik söz konusudur. Ev, bütün kavram alanıyla gönül karşılayabilecek niteliktedir.

Zaltman ve Zaltman’ın (2008/2018) büyük oranda evrensel olduğunu tespit ettiği yedi derin metafordan biri kap derin metaforudur. “İçi gaz, sıvı veya katı herhangi bir maddeyi alabilen oyuk nesne” (Türk Dil Kurumu, sozluk.gov.tr) olarak tanımlanan kap, “örtü, kılıf, mahfaza” (Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, <http://lugatim.com>) anlamına da gelmektedir. Zaltman ve Zaltman ise kap derin metaforunu fiziksel, psikolojik ve sosyal bir mekân olarak tanımlarlar. “Çevremiz, çoğu kez içinde ve dışında sözcüklerinin figüratif kullanımlarıyla ifade ettiğimiz kap metaforlarıyla kuşatılmıştır” (2008/2018, s. 41, 118).

İnsanın günlük hayatındaki en önemli kaplardan birinin ev olduğunu söyleyebiliriz. Evin de içinde olduğu kap metaforları şeyleri içerde ve dışarda tutmak üzere iki işlevlidir. Olumlu da olumsuz da olabilen bu metaforlar fiziksel, psikolojik ve sosyal durumları bazen tek tek bazen de bir arada içerir. Kap metaforları güvenlik duygusu sağlar (Zaltman ve Zaltman, 2018, s. 41, 117). Ev de iki işlevlidir. Şeyleri içerde veya dışarda tutmayı sağlayan ise kapıdır.

Ev, mahrem ve güvenli bir alandır. Mahrem bir alan olarak bizi dış dünyadan, başkalarından; başkalarını, dış dünyayı da bizden ayırır. Eve meşru yollarla izin verilenler ve davet edilenler girebilir. Gaston Bachelard’a göre “Ev, bizim dünyadaki köşemizdir”, bizi her türlü fırtınaya karşı ayakta tutar (1957/2008, s. 38, 41). Gerçek hayatta güvende olduğumuz yer olan ev eserde de ağıyâra yol verme denilerek güvenlik duygusu uyandırır. İnsanın en mahrem alanı gönlüdür.

Ev, dönüşüm derin metaforuyla birlikte de düşünülebilir. Seyr u sülûk yolculuğu kişinin dönüşüm yolculuğudur. Yukarıdaki alıntılarda da görüldüğü üzere bu yolculuk neticesinde temizlenen/mâsivâdan uzaklaşan kısacası dönüşen gönülde Hak tecelli edecektir.

Miratü'l-Âşıkîn'in sonunda Mehmed Emin Efendi seyr u sülûkunu başarıyla tamamlayan derviş için şöyle der:

“Sen artık hangi yüzü dilersen onu bundan sonra gönlüne danışarak onunla amel edersin. Senin bundan sonra müşidın gönlündür.” (Tatcı ve Yıldız, 2013, s. 100). Bu ifadeden anlaşıldığı üzere dönüşüm tamamlanmıştır.

Kapı

Güncel Türkçe Sözlük'te kapı kelimesine verilen anlamlar arasında “Bir yere girip çıkarken geçilen ve açılıp kapanma düzeni olan duvar veya bölme açıklığı, bu açıklıktaki açılıp kapanan kanat. Devlet dairesi, Osmanlı Devleti'nde resmî görev yeri. Gelir, geçim, kısmet sağlayan yer, kaynak veya imkân” (Türk Dil Kurumu, sozluk.gov.tr) anlamları bulunmaktadır. Kapı kelimesi ile kurulan birleşik kelimelerin konumuzla ilgili olanları ise şunlardır: kapısı açık olmak: misâfirperver, konuk sever olmak; kapılarını/kapısını açmak: buyur etmek, girmesine izin vermek, faaliyete başlamak; kapı açmak: bir şeyin sözünü etmek veya bir işe başlamak, pazarlığa çok yüksek bir fiyatla başlamak, ortaya çıkarmak, başlatmak; kapı aralamak: bir konuya giriş yapmak, karşısındakini hazırlamak (Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, www.lugatim.com).

Evle dışarının bağı kuran, içeriye alınacakları, dışarıda kalacakları belirlemede sınır kapıdır. Evle kapı arasında parça bütün ilişkisi bakımından mecaz-ı mürsel de bulunmaktadır. Kapı, evi temsil eder.

“... Sâlik bu durumda, asla dönüp geriye bakmamalıdır. Bakarsa yanılır. Yani geri, Hakk'ın mâsivâsına yönelip dünyaya muhabbet etmemelidir. Bilmelidir ki *mâsivâ kapısı* salike her an *açıktır*. Hak'tan gönlünü ayıranlar çok zahmete giriftâr oldular...” (Tatcı ve Yıldız, 2013, s. 31).

Yukarıda kapı, dünya bir evdir üst metaforuna bağlı olarak kullanılmıştır. İki ev arasında, dünya evinden gönül evine yolculuk yapan sâlik geriye dönüp bakarsa çıktığı kapıdan kolayca geri girebilir. Dünya evinin kapısı ona her an açıktır. Kapı bir metafor olarak açık/kapalı kelimelerinin içerdiği zıt anlamı içermektedir. Bununla birlikte “kapısı açık” olmak yukarıdaki bağlamda olumsuz bir anlam içermektedir. Hakk'a yönelen sâlik dünyaya muhabbetini kapayıp Hakk'a açmalıdır.

“Ârifin mertebesi yücedir. Bulunduğu mertebenin hâline riâyet etmesi, dâimâ gönlünü gözetip Hak'tan başkasına iltifât etmemesi gerekir. Zira sorumludur. İnsanların iyilikleri ârifler için günah olmuştur. Yol git gide incelir. Hülâsa, ârife dünyanın *zevk ve safa kapısı kapanmıştır*. Gönlündeki zevk ve safâ ona yeter de artar” (Tatcı ve Yıldız, 2013, s. 33).

Dışarısı ile içerisini birbirinden ayıran kapı Hak'tan başkasına kapanınca yârin, Hakk'ın kokusu duyulmaya başlar.

“*Kapandı kapusu* gayrın

Duyuldu kokusu yârin

Hakk'adır tapusu hâlkın

Kamusu Hak ile oldu” (Tatcı ve Yıldız, 2013, s. 70).

Kapı, bir yerden bir yere geçişi sağlar. Çeşitli yollardan geçip kapının önüne kadar gelmeyi başaran sâlik içeri girme izni almayı da başaracak, kapı kendisine açılacaktır.

“Mutlak fetih, vahdet ve mutlak fenâ, zâtî şuhûd ile ayn-ı cemde istiğrâkın ve ahadiyyet nurunun zuhurunun **kapısıdır**. Vahdetin manâsı budur ki tecelli ettiğinde sâlik yok olur” (Tatcı ve Yıldız, 2013, s. 76).

“... Bu makâmda sâlikin nefsi mutmainne olup irci’ (aslına dön) hitabına muhatab olur. Bu makâmda sâlikin gönlinde ikinci fethin **kapısı açılır**” (Tatcı ve Yıldız, 2013, s. 70).

“Bundan sonra ledünn ilmi ve ilâhî hakikatlerin **kapıları** sana **açılacaktır**. Melekût sırlarına ve semâvât yollarının keşfine muttali’ olacaksın” (Tatcı ve Yıldız, 2013, s. 116).

Evde misafir edilmek istenen, evde ağırlamaktan hoşnut olunan, güven duyulan kişiye evin kapıları açılacaktır.

Eserde Hz. Dâvud’un bir münâcâtına Allah’ın cevabı anlatılırken Allah, hazinesini tarif ederken “bilim, ilim, sıdk ve sabır” olan “**dört kapısı**” olduğunu söyler ” (Tatcı ve Yıldız, 2013, s. 115). Bu dört kapıdan geçmeyi başaran hazineye ulaşır.

Kapı, içeride olmayı ya da dışarıda kalmayı sağladığından kapı metaforlarındandır.

Kilit-Anahtar

Kapı evin, girip çıkmayı sağlayan bölümüdür. Eve giriş meşru bir yol ile gerçekleşiyorsa ve kişinin eve girmesinde bir sakınca yoksa, beklenen, gelmesi arzu edilen bir kişiye evin kapısı açılır. Eve giriş çıkışı engellemek ve evin güvenliğini sağlamak gerekiyorsa kapı anahtarla kilitlenir. Kilitli kapılar ise anahtarla açılır.

“... Beş mecâli [meclâ: ayna/görüntü] ise tamamıyla **gayb anahtarlarının** ortaya çıktığı yerdir. **Kapalı olan bütün kapılan bununla açılır**” (Tatcı ve Yıldız, 2013, s. 34).

Kapının kilidini açmak için doğru anahtara sahip olmak gerekir.

“Yani bu makâmda, sâlikin zâtı Hakk’ın zâtında fâni olup vehim perdesi keşf olmadıkça ona lâhût âleminin **kilidi açılmaz**” (Tatcı ve Yıldız, 2013, s. 76).

Pencere

Pencere sözlüklerde, “Binâ duvarlarında, taşitların belli yerlerinde, hava ve ışığın içeriye girmesi ve içeridekilerin dışarıyı görmesi için bırakılan açıklık” (Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, www.lugatim.com) olarak tanımlanmıştır. Pencerenin ilk işlevi, eve ışık girmesini sağlamaksa ikinci işlevi evin havalanmasını sağlamaktır. Bir başka işlevi ise içeriden dışarıyı görmede aracı olmasıdır. İçerinin sınırlı dünyasını dışarıya açan penceredir. Yeni bir binaya başlanırken en önemli konulardan biri pencerelerin yerini ve şeklini belirlemektir. Çünkü pencereler “sadece ışığı içeri bırakmak için değil, aynı zamanda insanları dışarıya bırakmak için de kullanılmaktadır.” (Zaltman ve Zaltman, 2018, s. 127).

Mehmed Emîn Efendî’nin eserlerinde tek bir yerde pencere geçmektedir.

“Sana zâhir ile bâtın arasında o vakitte şehâdet âleminden gayb âlemine **müşahedeye pencere açılır**. Zâhir ile bâtın bir olur” (Tatcı ve Yıldız, 2013, s. 34).

Burada pencere sâlikin geldiği makamda gönül evinden dışarıyı müşahede etmesi için açılmıştır.

Perde

Her iki risalede evle ilgili metaforlardan en çok kullanılan metafor perdedir. Perde, “Bir yerin dışarıdan görünmesini önlemek, ışığı engellemek veya iki yeri birbirinden ayırmak için gerilen kumaş, naylon vb.”, “Yüze örtülen örtü, peçe, nikap.”, “Bir şeyin doğrudan doğruya görülmesini, duyulmasını önleyen şey, engel, mâni.”; tasavvuf terimi olarak ise, “Kulun Cenâb-ı Hak’la alış verişine ve râbitasına engel olan düşünce, duygu vb.” (Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, www.lugatim.com) olarak tanımlanmıştır. Perde çekmek; mecazen kapamak, gizlemek, örtmek (Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, www.lugatim.com) anlamındadır.

Kul ile Allah arasındaki en büyük engel dünya sevgisidir. Dünya sevgisi, Hak sevgisine perdedir.

“Bu dünya sevgisi sâlike en büyük *perdedir*. Dünyayı seven Hakk’ı sevemez” (Tatcı ve Yıldız, 2013, s. 49).

“Bu makamdaki nükte şudur; ‘levvâme sıfatı insana kötülüğü emr etmez; ancak emr ettiği uhrevî sevgi, Hak sevgisine *perdedir*.’ Esasında bu da nefsin bir hilesi olup sâlike Hak’tan men eder. Yeri gelmişken belirtelim ki, kul ile Hakk’ın arasında *zulmânî ve nûrânî binlerce perde* vardır. Nûrânî *perdelerden kurtulmak* zulmânî *perdelerden kurtulmaktan* zordur. Pek çok sâlike bu nûrânî *perdeleri yırtmadıkları* için yolda takılıp kalmışlardır” (Tatcı ve Yıldız, 2013, s. 54).

Kul ile Allah arasındaki perdelerden biri his perdesi, biri hayâl perdesi, üçüncüsü vehim perdesidir. Bu perdeleri açmayı başarak sâlike hakikate ulaşır.

“Nusret ü feth ü zaferdir matlûb / Müteveccih olupdur ona kulûb

İsmâil Hakkı (k.s.) Hazretleri bu beytin maznununda şöyle buyurmuştur:

“Bilinmelidir ki ilâhî fetih üçtür:

Biri, feth-i karîbtir. Yani yakınlık başlangıcıdır. Fiiller mertebesinde *his perdelerinin* kalkmasıyla ortaya çıkar.

İkincisi, feth-i mubîndir. Yani apaçık bir başlangıçtır. Sıfatlar mertebesinde *hayâl perdelerinin* yok edilmesiyle ortaya çıkar.

Üçüncüsü feth-i mutlaktır. Zât mertebesinde *vehim perdelerinin* açılmasıyla hakikat ortaya çıkar” (Tatcı ve Yıldız, 2013, s. 64).

“... His ve şehâdet âleminin hâlleri yine bu âlemin gözüyle (baş gözüyle) görünür. Melekût âleminin sıraları da kendi âleminin gözüyle görünür. Hülâsa, her âlem kendi gözüyle seyr edilir. Bir âlemin gözüyle diğer bir âlem seyr edilmez. Kısacası bu *his perdesi* kaldırıldıktan sonra sana açılıp tecelli eder. Tecelli, açığa çıkmak ve görünmek manâsınadır” (Tatcı ve Yıldız, 2013 , s. 65-66).

“Sıfatlar mertebesinde *hayâl perdelerinin* yok edilmesiyle ortaya çıkar” (Tatcı ve Yıldız, 2013, s. 71).

“Ey tâlip, bu makâmda Cenâb-ı Hak mazhardan zuhur eder. Bunun içindir ki söz konusu mazhar sâlike *perde olur* ve sâlike ikilikten kurtulamaz” (Tatcı ve Yıldız, 2013, s. 73).

“Yani bu makâmda, sâlike zâtı Hakk’ın zâtında fâni olup *vehim perdesi* keşf olmadıkça ona lâhût âleminin kilidi açılmaz” (Tatcı ve Yıldız, 2013, s. 76).

“O zaman, gayb ile şehâdet âlemi; rûh ile cism; suret ile manâ; ölüm ile hayât arasındaki **perdelere kalkar**” (Tatcı ve Yıldız, 2013, s. 81).

“O yine her şeyi yerinde mahv ve isbât edecek, el-ân kemâ kân birbirine **perde olmadan** görecektir” (Tatcı ve Yıldız, 2013, s. 87).

Mizanü'l-Âşıkîn'de perdeli kişinin gerçeklerden haberi olmadığını söyler. Perde anlamında kullanılan bir kelime de hicabdır. Perde, engel, istenen ile isteyen arasına giren engel olarak tanımlanan hicapla “insan Allah'a yakınlıktan perdelenir. Bu ya nurânî (aydınlık) ya da zulmânî (karanlık) olur” (Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, www.lugatim.com). Eserde bu kelimededen türetilmiş mahcûb kelimesi de kullanılmıştır.

“Ey ârif, bu anlatılanların gerçeğinden haberdâr olmayan **mahcûb** (perdeli) kişi zikredilen sözleri birbiriyle bağlantılı değildir zanneder” (Tatcı ve Yıldız, 2013, s. 129).

Ebû Yezîd-i Bistâmî'nin “Ben bir deryaya daldım, peygamberler kıyısında kaldı.” dediği söz açıklanırken; “...bu sözü **mahcûp** olan kişiler tarafından anlaşılammış, yanlış manâlar verilmiştir” (Tatcı ve Yıldız, 2013, s. 131) derken mahcûp kelimesi örtülü, perdeli anlamında hakikatten habersiz kişiler için kullanılmıştır.

Hakk'a ulaşmada en büyük perdelerden birinin varlık perdesi olduğu anlaşılmaktadır. Hak taliplerini mutasavvife ve melâmiyye olarak ikiye ayırarak bilgi veren Emîn Efendi melâmiyyeyi anlatırken “henüz **varlık perdesini** yırtıp hâltkân Hakk'ı görür hâle gelememişlerdir... Nice **mahcûb** kalmasın ki, hâl ve amellerini hâltkân gizlememesi nefesine ve vücûduna varlık ve benlik vermesi demektir.” (Tatcı ve Yıldız, 2013, s. 133) demiştir.

İnsanın gözündeki perde yaratılıştan vardır. Yaratılıştan var olan perdeleri kaldırıp Hakk'ı görmek için zorlu bir yolculuğa çıkmak gerekir.

Sûfiyye hakkında ise “...ilâhî cezbe sûfiyyeyi tamamıyla o hâllerden çekip çıkarmıştır. Bu cezbe onların yaratılış ve benliklerinde var olan **perdelerini gözlerinden kaldırmıştır**” (Tatcı ve Yıldız, 2013, s. 133).

Perde, dışarıdaki ışığın evin içinde girmesini ve içeriden dışarıyı görmemizi sağlayan pencerenin örtüsüdür. Bu sebeple perde, kap derin metaforuyla ilgilidir. Perdeli bir pencere ışığın içeriye girmesine, evin aydınlanmasına izin vermediği gibi dışarıyı görmeyi de engeller. Gönül evinin perdelerini kaldırmak bu açıdan son derece önemlidir. Dolayısıyla perde yüzey metaforu derin metaforlardan dönüşüm metaforuyla da ilgilidir. Perdeyi kaldırabilmek dönüşümü gerçekleştirmekle mümkündür.

Sonuç

İnsanla ilgili tüm alanların metaforlarla kavramsallaştırıldığı kabul edildiğinde tasavvufî metinlerdeki metaforların tespiti bu metinlerle ortaya konulan fikirlerin anlaşılmasında yol gösterecektir. İncelediğimiz eserlerde ev ve evle ilgili kapı, kilit, anahtar, pencere ve perdenin metafor olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu metaforlar arasında ise en çok kullanılan metafor perde metaforudur.

Bir metafor olarak evin hem insanın gönlünü hem de dünya hayatını somutlaştırdığı görülmüştür. Bu iki kavram ve bunlarla ilgili hâller anlaşılması, kavranması güç unsurlardır. Soyut durumlar somut kavramlarla anlaşılır hâle getirilmeye çalışılmıştır. Gönül girilmesi arzu edilen, gereken; kapısı açık misafirini bekleyen bir ev iken; dünya çıkınca girilmesi bir daha arzu edilmeyen bir ev olarak somutlaştırılmıştır. Salikin, seyr u sülûk sırasında geçmesi gereken pek çok engel bulunmaktadır. Eserlerin yazılış amaçları da düşünüldüğünde perde metaforunun çok kullanılmasının sebebini anlamak mümkündür.

Ev ve unsurlarıyla ilgili metaforlar dışarıda kalmayı ya da içeriye girmeyi temsil ettiğinden derin metaforlar arasında kap metaforlarından. Bununla birlikte ev ve perde etrafında bir dönüşüm de anlatıldığından dönüşüm derin metaforuyla da karşılaşılmaktadır. Seyr u sülûk sürecinde gönül evinin doğru anahtarlarını bulan sâlik, kapıyı açıp içeriye girecek ve perdeleri de kaldırmayı başarınca içerisi aydınlanacaktır.

Kaynakça

Akman, E. (2000), *Safranbolu'daki adak yerleri ve bu yerlerle ilgili inançlar*. (1. Basım). Ankara: Safranbolu Hizmet Birliği Kültür Yayını.

Azamat, N. (1993). Çerkeşi Mustafa Efendi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, C. VIII, s. 272-275.

Bachelard, G. (2008). *Uzaman poetikası*. (Çev. A. Tümertekin), İstanbul: İthaki Yayınları. (Eserin orijinali 1957'de yayımlandı).

Bursalı Mehmed Tâhir (2000). *Osmanlı müellifleri I*. (Haz. M. Tatcı ve C. Kurnaz), Ankara: Bizim Büro Basımevi.

Çiçek, H. (2003). Kadim üç felsefe problemi bağlamında Mevlana'nın Mesnevi'sinde metaforik anlatım. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. XLIV*. (1), 293-311.

Emiroğlu, İ. (2010). *Sûfi ve dil*. (3. Basım). İstanbul: İnsan Yayınları.

Gül, H. (2017). Safranbolulu Hâlvetî-Şa'bânî Şeyhi Mehmed Emin Efendi'nin hayatı, eserleri ve tekkesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi. 6*. (3), 1426-1443.

Kövecses, Z. (2003), Edebiyatta metafor. (Çev. A. Kaftan). *kitap-lık*, (65), 79-84.

Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, *Kubbealtı lugatı*. Web: <http://www.lugatim.com>, 04 Ekim 2019.

Lakoff, G. ve Johnson, M. (2015). *Metaforlar, hayat, anlam ve dil*. (Haz. ve Çev. Y. G. Demir). İstanbul: İthaki Yayınları. (Eserin orijinali 2003'de yayımlandı).

Muslu, R. (2015). Tasavvufî terbiye ve ahlâk. K. Özköse (Ed.), *Tasavvuf El Kitabı*. Üçüncü Baskı. Ankara: Grafiker Yayınları, s. 311-394'teki bölüm.

Ögel, B. (2000), *Türk kültür tarihine giriş 3*, (4. Basım). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ögke, A. (2018). *Elmalı erenlerinde mânâ dili*. (1. Baskı). İstanbul: H Yayınları.

Sadık Vicdânî. (1995). *Tomâr-ı turûk-ı alîyye*. (Haz. İ. Gündüz). İstanbul: Enderun Kitabevi.

Sezer, E. (2003). Dilde ve edebiyatta "yol" metaforu. *kitap-lık*, (65), 88-91.

Şahan, K. (2014). Türk şiirinde metafor (1923-1960). Yayımlanmamış doktora tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şahinler, N. (2012a), *Ahmed Yüksel Özemre sözlüğü. 1. C*. (1. Basım). İstanbul: Kurtuba Kitap.

Şahinler, N. (2012b), *Ahmed Yüksel Özemre sözlüğü. 2. C*. (1. Basım). İstanbul: Kurtuba Kitap.

- Tatçı, M. (2000), Tasavvuf ve rumûz. C. Kurnaz ve M. Tatçı (Editörler). *Yesevîlik Bilgisi*. Birinci Baskı. Ankara: MEB Yayınları, s. 37-40'taki bölüm.
- Tatçı, M. (2008). *Yûnus Emre Dîvânı inceleme*. (1. Basım). İstanbul: H Yayınları.
- Tatçı, M. ve Yıldız, M. (Haz.) (2013). *Safranbolulu Mehmed Emîn Hâlvetî âşıklara ayna ve terâzi (Mir'atü'l-aşîkîn ve Mizanü'l-aşîkîn)*. (1. Basım). İstanbul: Kırkambar Kitaplığı.
- Teoman, A. (2003). Eğretileme: beşinci töz. *kitaplık*. (65), 55-58.
- Türk Dil Kurumu, *Güncel Türkçe Sözlük*, Web: sozluk.gov.tr, 04 Ekim 2019.
- Uludağ, S. (1991). *Tasavvuf terimleri sözlüğü*. (1. Basım). İstanbul: Marifet Yayınları.
- Yaylagül, Ö. (2010). Divânü Lügâti't-Türk'te yer alan atasözlerindeki metaforlar. *Millî Folklor*. (85), 112-121.
- Yunusoğlu, M. K. (2016). *Budist Türk çevresi eserlerde metaforlar*. (1. Basım). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Zaltman, G. ve Zaltman, L. (2018). *Pazarlama metaforları*. (Çev. Ü. Şensoy). İstanbul: Mediacat Kitapları. (Eserin orijinali 2008'de yayımlandı)

MECLİS-İ MEŞÂYİH DEFTERLERİNDE ADI GEÇEN SAFRANBOLULU SUFİLER

Halim GÜL

Doç. Dr., Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Tasavvuf Anabilim Dalı

halimgul@karabuk.edu.tr

Özet

On dokuzuncu asra gelinceye kadar Osmanlı Devleti tekke ve tarikatlara doğrudan müdahale etmemiştir. Fakat bazı zamanlarda tarikatlarla irtibatı olan kişi ve guruplar takibata alınmış ise de bunun münferit ve harici birtakım sebeplerden kaynaklandığı kanaatindeyiz.

Devletin tekkeleri denetleme işlemine 1793 tarihinde bir grup şeyh efendinin müracaatı sonucunda çıkan fermanla şeyhlerden bir meclis oluşturularak başlandığı görülmektedir. Bu meclise, şeyh ve müritlerden itikadı bozuk olanların tespit edilerek saraya bildirilmesi, kendi başına tekke açanların menedilmesi gibi görevler verilmiştir. Yine bu fermana göre Eyüp, Galat ve Üsküdar'da tekke açmak ve zikir yaptırmak isteyen şeyhler, o bölgelerde sahih itikada sahip ve kabul görmüş şeyhlerin izin ve bilgisi dâhilinde bunları yapabilecekleri ifade edilmiştir.

Aslında devletin tekke ve tarikatları denetlemek için çıkardığı ilk remi ferman 1227/1812 tarihlidir. Bu fermanla, meşihatı boşalan tekkelere şeyh tayin etme işlemi, merkez tekkede görev yapan şeyhin diğer şeyhlerle görüşmesi sonucunda seçilen kişi hakkında şeyhülislamlığın görüşünün alınması şeklinde olacağı belirtilmiştir. Hâlbuki daha önce tekke geleneğinde o tekkenin şeyhi, vefat etmeden önce yerine geçecek şeyhi belirlerdi. Bu fermanla gelenek bozulmuş, bu görev merkez tekke postnişinine ve Şeyhülislamlığ'a tevdi edilmiş oluyordu. Bu fermanla içişlerindeki bağımsızlıklarını kaybeden tekkeler, diğer yandan, 1241/1826 yılında kurulan Evkaf-ı Hümayun Nezaret'ine de vakıfları bağlanıp nezaretin kontrolüne girerek iktisadi bağımsızlıklarını da kaybetmiş, maddi yönden devlete bağımlı hale gelmişler, böylece şeyhlerde devletten maaş alan bir memur haline getirilmişlerdir.

Bu iki fermanla tekkelere müdahale edildiği ve bunun sonucunda birtakım problemlerin çıktığı 1252/1836 yılında yayımlanan ferman ortaya koymaktadır. Söz konusu fermanla, şeyhlik makamı boşalan tekkelere, hakimler tarafından tarikata mensubiyeti ve tasavvufî eğitimi alıp almadığı meçhul olan şahısların tevhîh edilmesi için i'lâm hazırlandığı ve bunun da tekkelerde bir takım sıkıntılara neden olduğu belirtilmektedir. Aynı tarihte II. Mahmut, tarikat ve tasavvuf mensuplarının uyması gereken bazı kuralları içeren bir ferman yayınlamıştır. Aslında bu fermanla Meclis-i Meşayih'a giden yolda önemli bir adım atılmış oluyordu.

Bu tebliğimizde, Meclis-i Meşayih'ın kısaca tarihçesinden bahsettikten sonra, İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi'nde "Meclis-i Meşâyih Defterleri" başlığında bulunan kırk dokuz defter taranıp, tespit edilen Safranbolulu sufiler incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Meclis-i Meşayih Defterleri, Safranbolu, Tekke, Şeyh, Tarikat

Sufis With Safranbolu Named In Meclis-İ Meşâyih Records

Abstract

Ottoman Empire until the nineteenth century did not directly intervene in the dervish lodges and sects. However sometimes the person who has contact with the orders and although the groups were followed, we believe that this was due to individual and external reasons.

It is seen that the state's control of the dervish lodges began in 1793 by the order of a group of sheikh lords and a council was formed from the sheikhs. This council, the sheik and the disciples of the alleged deterioration of the

palace identified and reported, assign tasks such as the prohibition of those who open the lodge on their own. Again, according to this decree, the sheikhs who wanted to open dervish lodges and dhikr in Eyüp, Galata and Üsküdar were stated that they could do these within the permits and knowledge of the sheikhs who had true faith in those regions.

In fact, the first official edict issued by the state to control the dervish lodges and sects was dated 1227/1812. In this ferment, the process of assigning sheikh to the dervish lodges, it is stated that the sheikh who works in the central lodge will take the opinion of the sheikh al-Islam about the chosen person as a result of the meeting with the other sheikhs. However, in the tradition of the lodge before, the sheikh of that lodge was determined to replace the sheikh before he passed away. With this decree, the tradition was broken and this duty was entrusted to the central dervish lodge postnash and Sheikhulislamism. On the other hand, the dervish lodges that lost their independence in this decree, founded in 1241/1826 Evkafi Humayun Nezaret also connected to the control of the economic independence, lost their independence, they became financially dependent on the state, so that the sheikhs were turned into a civil servant salarymen.

The edict issued in 1252/1836 reveals that these two edicts intervened in the dervish lodges and caused some problems. In the said ferment, it was stated that the sheikh's office was prepared for the unauthorized individuals to be vacated by the judges, whether they belonged to the sect by the judges and whether they received mystical education or not, and that this caused some problems in the dervish lodges. On the same date II. Mahmut issued a decree containing certain rules that members of the Order and Sufism should follow. In fact, with this decree, an important step was taken on the way to the Parliament.

In this communiqué, after briefly speaking about the history of Meclis-i Meşâyih, forty-nine notebooks in the title of "Meclisi Mesayih Records in the Istanbul Mufti's Archive of Mesihat were scanned and the Sufis identified with Safranbolu were examined.

Keywords: Meclisi Mesayih Records, Safranbolu, Dervish Lodge, Sheikh, Sect

Giriş

Tasavvuf düşüncesinin temeli Kur'an ve sünnete dayanmaktadır. Tasavvufî yaşayış önce zühd olarak toplum hayatında tezâhür etmeye başladı. Sonraki dönemlerde sûfî, tasavvuf, tarikat ve tekke kavramları kullanılmaya başlandı. Miladi 12. Yüzyıldan itibaren tarikatlar oluşmaya, her tarikat için hangah, tekke ve zaviyeler inşa edilmeye başlandı. Bu tekkelerde, her tarikat kendi silsilesine mensup icazetli şeyhleri, müridlerin eğitimi için görevlendirirdi. Zamanla tekkelerde görev yapan şeyhler ehil olmayan kimselerin eline geçince tasavvufî eğitim de bozulmaya başladı. Örneğin tekkede görev yapan şeyh vefat ettiğinde çocuğu çok küçük olmasına rağmen tekkeye şeyh olarak atandığı görülmektedir. Tabi bunun bir takım iktisadi kaygılardan kaynaklandığı da bilinmektedir. Tekke nizamında bu bozulmalar görülünce siyasi erk bunu önlemek için birtakım önlemler aldığı görülmektedir. Bu önlemlerden biri de Meşihat makamına bağlı "Meclis-i Meşâyih" kurumunun teşekkülüdür.

Meclis-i Meşâyih

Osmanlı Devleti'nde vakıf gelirleriyle faaliyetlerini sürdüren pek çok kurumdan biri de tekkelerdir. Bu tekkeler, Devletin kuruluşundan itibaren gaza ve iskân hareketlerinde öncü bir rol üstlenmişlerdir. Yine bu tekkeler, toplumsal hayatın şekillenmesinde Osmanlı başkenti İstanbul'dan taşranın en ücra köylerine kadar yayılan bir tesire sahiptiler. Osmanlı toplumunda dini hayatın üç sacayağı olarak

nitelendirebileceğimiz mekânlar; cami, medrese ve tekke, altı asır boyunca Osmanlı nüfuzunun yayıldığı coğrafyada önemli vazifeler ifa etmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nde XIX. Yüzyıla gelinceye kadar tarikat ve tekkeleri doğrudan denetleyen ve kontrol altında tutan resmi bir kurum bulunmamaktaydı. Tekke ve tarikatları denetleyen ve kontrol altına alması için resmi olarak Meclis-i Meşâyih'in kurulması olmuştur.¹ Meclis-i Meşâyih'in tesisine ilgili bilgileri ihtiva eden en erken tarihli belge 1283/1866 yılına ait bir iradedir.² Şeyhülislâm Mehmed Refik Efendi'nin arz tezkiresinin ekli bulunduğu iradeden³ Meclis-i Meşâyih'in 1281/ 1864'de kurulduğu, fakat Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'nin meclisin şeyh tayinlerine ait yazılarını dikkate almaması sebebiyle faaliyete geçmediği anlaşılmaktadır. Mehmed Refik Efendi sadârete gönderdiği bir tezkireyle Meclis-i Meşâyih'in tahkim ve yeniden tesisini talep etmiş ve bu talep kabul edilerek verilen irade ile yürürlüğe girmiştir. Bu irade ile aynı zamanda Şeyhülislâm Mehmed Refik Efendi'nin hazırladığı on yedi maddelik layihada onaylamıştır.

Meclis- Meşâyih'in kurulmasında hiç şüphesiz Şeyhülislâm Mehmed Refik Efendi'nin tasavvuf düşüncesi ile yakından ilişkisi vardır. Çünkü Şeyhülislâm Mehmed Refik Efendi İbn-i Arabî'nin telifatını tetki ettiği ve Halid-i Bağdâdî'nin halifelerinden Şeyh Abdülfettah Akırî'ye intisap ettiği bilinmektedir.⁴ Yine Refik Efendi'den sonra Şeyhülislam olan Hasan Fehmi Efendi'nin de İbn-i Arabî'nin eserleri ile meşgul olduğu bilinmektedir.⁵ Ayrıca dönemin padişahı olan Sultan Abdülaziz'in Mevlevî muhibbi olması da etkili olabileceği araştırmacılar tarafından ifade edilmektedir.⁶ Bu yüzden, meşâyih'tan teşekkül eden bir kurumun Şeyhülislam'lığa bağlı olarak tekkeleri idare edip denetlemesi ilk zamanlarda normal karşılanmış olabilir. Ancak tasavvuf düşüncesine muhalif idareciler geldiği zaman bunun çok sağlıklı yürümeyeceği de bilinmektedir. Nitekim ilk kurulduğunda meclis-i meşâyih'in başkan ve azaları tekke şeyhlerinden oluşurken 1292/1875 yılından itibaren başlayan bir uygulama ile Meclis-i Meşâyih Nazırı sıfatı ile tekke şeyhlerinin haricinde bir kişi -Kütahyavî Hakkiefendizade Yakup Asım Efendi- ile müderrislerden Seyyid Halil Efendi'nin kâtip tayin edilmesi, 1892-1897 yılları arasında meclis-i Meşâyih'e reis atanmaması bunu göstermektedir.⁷

Aslında Meclis-i Meşâyih'in kurulması ile devlet, tekke ve tarikatları kontrol altına almış oluyordu. Bütün tekkeler Şeyhülislam'lığın bir alt dairesi konumundaki Meclis-i Meşâyih'a bağlanmış oluyordu.

- ¹ Bk. Ayhan Işık, "Meclis-i Meşâyih ve Seyyidlerin Tasavvuf Hayatındaki Etkinliği", *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, (The Journal of Alevi Studies), 2019, S. 17, s. 115-154.
- ² B.A. Irade, Meclis-i VaJa, No: 25320. Bab-ı Meşihat'ın arz tezkiresi, Sadaret tezkiresi ve irade, Cahit Baltacı tarafından neşredilmiştir (İslam Paleografyası-Diplomatik Arşivcilik, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, No: 28, İstanbul 1989, s. 299-300, 474). Belgenin değerlendirilmesi için bkz: Gündüz, İrfan, Osmanlılarda *Devlet-Tekke Münasebetleri, Seha Neşriyat, İstanbul 1984*, s. 205-207.
- ³ Meclis-i Meşâyih'in kuruluş amacı Muhammed Refik Efendi'nin arz tezkiresinde şu şekilde beyan edilmektedir: "*Deraliyye ve Bilad-ı Selôse'de köin tekâyâi ve zevôyô meşihatlerinden birinin inhilôli vukuunda ve bazan beynlerinde münazaa zuhûrunda bi't-tahkik iktizasının icrası zımında makam-ı aciziye ve canib-i Evkaf-ı Hümâyün'a beyan ve inhâ etmek üzere bundan akdem teşkil kılınmış olan, Meclis-i Meşâyihin vazifelerini hâvî olup, onyedî maddeyi mutazammın...*"
- ⁴ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, istanbul 1334, s. 596.
- ⁵ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, istanbul 1334, s. 596.
- ⁶ Kara, Mustafa, *Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul 1980, s. 303; Aydın, Bilgin, *Osmanlı Devleti'nde Tekkeler Reformu ve Meclis-i Meşâyih'in. Şeyhülislam'lığa Bağlı Olarak Kuruluşu, Faaliyetleri ve Arşivi*, İstanbul Araştırmaları, 7 (Güz 1998), s. 95.
- ⁷ Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, s. 306-308.

Meclis-i Meşâyih, almış olduğu tüm kararları Şeyhülislam'ın onayına sunarken, mali konularla ilgili hususları ise Evkâf-ı Humâyûn Nezareti'ne havâle etmekteydi. Böylece tekkelerde şeyhlerin özerkliği zedelenmiş ve asırlardır süre gelen gelenek ortan kalkmış oluyordu.

Meclis-i Meşâyih'in ilk reisi Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhi Osman Selâhaddin Dede ve Sa'diyye, Kâdiriyye, Sünbülüyye, Halvetiyye ve Nakşibendiyye tarikalarına mensup beş üyeden oluşuyordu. Meclisin üye sayısı 1874'te altıya çıkarılmış ve Rifâiyye tarikatı da bir üye ile temsil edilmeye başlanmıştır. Üye sayısı yıllara göre azalıp çoğalan meclisin başkanlığı 1892-1897 yılları arasında boş kalmıştır. 1902'de Meclis-i Meşâyih nazırlığı kaldırılmış, 1327/1911'de Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım Efendi görevde iken üye sayısı ikiye düşürülmüştür.⁸ Meclis-i Meşâyih, 10 Mart 1334 (10 Mart 1918) tarihinde Takvîm-i Vekayî'de yayımlanan "Meclis-i Meşâyih'in Tevsii Kanunu" ile bir başkan, yedi üyeden oluşmak üzere yeniden kurulmuştur.⁹

Meclis-i Meşâyih'in oluşmasından sonra İstanbul'da bulunan tekkeler, tarikat ayırımına gidilmeden buldukları bölgelere göre önce otuz beş merkez tekkeye bağlanmış,¹⁰ 1918 yılından sonra bu sayı on beş merkez tekke ile sınırlandırılmıştır. İstanbul'daki on beş merkez tekkenin yanı sıra müstakil olarak beş mevlevîhâne ile sekiz Nakşibendî tekkesi merkez olarak kabul edilmiştir. 1334/1918 tarihli Meclis-i Meşâyih Nizamnâmesi ile İstanbul içindeki tekkelerin Meclis-i Meşâyih ile haberleşmesini merkez tekkeler aracılığıyla yürütmesi ve merkez kabul edilen tekkelerin diğer tekkeler üzerinde denetim haklarının bulunması hususları tebyin edilmiştir. Bu talimatnameye göre her bölgedeki meşâyih kendi merkezinde toplanarak gizli oyla aralarından seçeceği iki şeyhi tekkelerin denetimiyle görevlendirecekti. Bir merkeze bağlı tekkeler yoklama ilmühaberleriyle sürekli kontrol edilecek ve bu ilmühaberler merkez tekkede muhafaza edilecekti. Yılda bir defa olmak üzere umumi ve tasdikli yoklama cetveli merkez şeyhleri tarafından Meclis-i Meşâyih'e verilecekti.¹¹

Taşra tekkeleriyle ilgili; şeyhülislâmlığın tespit ettiği vilâyet, liva ve kazalarda Encümen-i Meşâyih adıyla müftü başkanlığında iki üyeden oluşan bir kurum oluşturulmuştur. Ulemâ ve meşâyih arasından gizli oyla seçilen bu iki üye mahallî meşâyih ve iyi hal sahibi kişilerden meydana gelen bir komisyon tarafından seçimle tayin ediliyordu. Taşradaki meşihat imtihanları Encümen-i Meşâyih ve bir Evkaf görevlisi tarafından gerçekleştirilirdi. Eğer meşihat adayı imtihanı başarılı bir şekilde tamamlarsa, mahalli kadı ilanı ve idare meclisi mazbatası ile adayın evrakı merkeze gönderilir, merkezde önce Evkaf-ı Hümayun Cihat Kalemi'ne kaydı yapılır, derkenar ve mazbata ile Meclis-i Meşâyih'a sevk edilirdi. Meclis-i Meşâyih'da incelenen evrak klişeleşmiş ifadesiyle; "*bu misüllü cihât-ı mahlûlenin tevcihât ve husûs-ı sâ'iresinin muharrerat-ı mahalliyesine tevfikân icrası müesses olan nizam mevzû-ı iktizasından olmakla (..) ehliyet ve istihkakı muharrerat-ı mezkûreden nümâyân ...*" şeklinde tensib veya gerekçesi zikredilerek reddedilirdi.¹²

⁸ Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, s. 309.

⁹ Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. 3, s. 430; Meclis-i Meşâyih'in yeniden teşkili *Ceride-i Sûfiyye'de* (12 Zilkade 1336 tarih ve 147 sayılı dergi) şu şekilde haber veriliyordu: "Ber-mucib-i kanun yeniden teşkil buyurulmuş olan Meclis-i Meşâyih-i Kiram geçen cumartesi günü azasından Yan yalı Cevdet Efendi'nin kıraat eylediği aşr-ı şerif ve bir dua-yı beliğ ile Urfa mebusu Şeyh Safvet Efendi riyaseti ile i fa-yı vazifeye başlamıştır".

¹⁰ Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, s. 195,207.

¹¹ *Meclis-i Meşâyih Nizamnamesi*. İstanbul 1337, s. 7-8.

¹² Aydın, *Osmanlı Devleti'nde Tekkeler Reformu*, s. 98.

Meclis-i Meşâyih'in görevlerinden bazıları zikredilecek olursa şunlar ifade edilebilir: Daha önce tekkelerde evlâdiyet ve hilâfet usulüyle tevcih edilmekte olan şeyhlik vazifesi, Meclis-i Meşâyih'in kurulmasından sonra doğrudan meclis tarafından kontrol edilmeye başlanmıştır. Şöyle ki, bir dergâhın şeyhi vefat ettiği zaman şeyhlik görevinin tevcihi için Meclis-i Meşâyih'e müracaat edilir, müracaat eden kişi şeyhin neslinden ise ve gerekli şartları taşıyorsa tayin gerçekleşirdi. Meşihat, evlâdiyet üzere meşrut olmaz ve şeyh de evlâdi olmadan vefat ederse şeyhin mensup olduğu tarikatın halifelerinden biri şeyh tayin edilirdi. Yine tekke vakıflarına ait vakfiyelerin Meclis-i Meşâyih defterlerine kaydedilmesi, bunların korunması, kontrol ve denetimi meclisin görevlerindendi. Meclis-i Meşâyih meşihat tevcihlerinde öncelikle vakfiyelerin şartlarını dikkate alıyor ve tevcih muamelelerini bu vakfiyelere dayanarak yapıyordu. Evlâdiyet dışındaki tevcih muameleleri icazetname almış olan halifelerin icazetnamesi kontrol edilerek yapılıyor ve bu icazetnameler Meclis-i Meşâyih tarafından kaydediliyordu. Meclis-i Meşâyih şeyhülislâmlık müessesesinin kaldırılmasına kadar faaliyetlerini Bâb-ı Meşihat'ta sürdürmüştür.¹³

Meclis-i Meşâyih Defterleri

Bugün İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi'nde "Meclis-i Meşâyih Defterleri" başlığı altında 1734-1783 genel numaralar arasında kayıtlı 49 defter bulunmaktadır. Arşiv tasnif edilirken bu defterler on dört bölüme ayrılmıştır ve en eski tarihli olan defter 1296 yılına aittir. Meclis-i Meşâyih defterleri, Meclis-i Meşâyih evrakı ve şeyhlere ait terceme-i hal varakalarından teşekkül etmiştir. Bunlardan sadece defterler tasnif edilmiştir. Meclis-i Meşâyih defterleri ayrıca kendi aralarında; *müzekkire defterleri*, *kürsü meşayihî defterleri*, *makbuz defterleri*, *mukarrerat zabıt defterleri*, *varide defterleri*, *karar hülasa defterleri* ve *müteferrik defterler* olmak üzere tasnif edilmiştir.¹⁴

Bu defterlerde Safranbolulu¹⁵ sufiler araştırılmıştır. Araştırmamız sonucunda "Meclis-i Meşâyih Defterleri"nde "Safranbolu" isminin yer aldığı dokuz evrak tespit edilmiştir. Bu evraklardan yedi tanesi daha önceki çalışmalarımızda incelediğimiz Yazıköylü Mehmet Emin Efendî'nin Safranbolu'da bulunan dergâhı ile ilgili olduğu; diğer iki evrakın ise Bayezid Dersiamlarından ve Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevî'nin halifelerinden olan Safranbolulu İsmail Necati Efendi ile ilgili olduğu tespit edilmiştir.

Şimdi evraklarda ismi geçen Yazı köylü Mehmet Emin Efendi ve çocuklarının görev yaptığı tekke ve cami hakkında bilgi vermenin faydalı olacağını düşünüyoruz.

Dergâh -Camii

¹³ Aydın, *Osmanlı Devleti'nde Tekkeler Reformu*, s. 99.

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Ayhan Işık, "Meclis-i Meşâyih ve Seyyidlerin Tasavvuf Hayatındaki Etkinliği", *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, (The Journal of Alevi Studies), 2019, S. 17, s. 115-119.

¹⁵ Safranbolu Alimler ve İcazetnameleri için bk. Nevzat Sağlam, "Safranbolulu Bir Âlim Mehmet Rıfat Efendi: Hayatı ve İcazetnâmesi", *Dünden Bugüne Safranbolu'da Dini Hayat*, Safranbolu Araştırmaları Merkezi Yay., Safranbolu, 2016, s. 171-200.

Nevzat Sağlam, "Safranbolulu Bir Müftü Mustafa Asım Efendi: Hayatı ve İcazetnâmesi" *Dünden Bugüne Safranbolu'da Dini Hayat*, Safranbolu Araştırmaları Merkezi Yay., Safranbolu, 2016, s. 140-170; Meşihat Arşivi'ndeki Müftü Dosyaları ve Müftü Atamalarındaki usul ve esaslar için bk. İbrahim Hakkı İmamoğlu, "Meşihat Arşivi Belgelerinde Atama Usul ve Esasları Çerçevesinde Sinop Müftüleri ve Şehir/Sivil Hayat," *Uluslararası Geçmişten Günümüze Sinop'ta Türk-İslam Kültürü Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, C. II, 2018, Sinop, s. 925-932.

Yazı köylü Mehmet Emin Efendi Halveti tarikatının dört ana kolundan biri olan Cemaliyye'den şubelenen Şa'bâniyye/ Çerkeşiyye/ Haliliyye'nin şeyhi (Geredeli) Şeyh Halil Efendi'nin halifelerinden büyük bir sufidir.¹⁶

Hacı Mehmed Emîn Efendi'nin hayatta iken şeyhlik yaptığı, müritlerinin manevi eğitimini gerçekleştirdiği ve kendisinin vefatından sonra da halifelerinin görev yaptıkları mekân, Safranbolu merkezinde Hacı Halil veya Çeşme Mahallesi Mescit Sokak 32 numarada yer alan ve bitişiğinde türbesinin de bulunduğu dergâh-camidir. Cami, dikdörtgen planlı, girişinin iki yanında birer oda bulunmaktadır.¹⁷ Yine caminin kuzeyinde çok sayıda halvet odaları bulunmaktadır. H. Vassâf, XIX. asır içerisinde başta Bulgaristan'ının Nevrekop kasabası olmak üzere, Safranbolu bölgesindeki bütün Halvetîlerin Emîn Efendi Dergâhi'nda halvet çıkardıklarını haber vermektedir.¹⁸ Bu bilgidен hareketle tekkenin Halveti dervişlere çok aktif ve etkili bir eğitim verdiğini söyleyebiliriz.

Dergâhta, tekkeler kapatılıncaya kadar görev yapan son şeyh, 1868 yılında Safranbolu'da dünyaya gelen Hacı Hafız Mehmet Hilmi Efendi'dir. Şeyh Efendi bu dergâhta otuz beş yıl irşad faaliyetlerinde bulunmuş, tekkeler kapatılınca da bu faaliyetlerini evinde sürdürmüştür. Mehmet Hilmi Efendi 5 Mart 1978 yılında vefat etmiş ve Safranbolu'da aile mezarlığına defnedilmiştir.¹⁹ Ahmet Sarı beyin verdiği bilgilere göre Mehmet Hilmi Efendi'nin vefatından sonra Mehmet Dilek (v. 2012) göreve gelmiştir. Mehmet Dilek vefatına kadar Karabük'ün Cumayanı köyünde irşad faaliyetlerini sürdürmüştür. Kendisinden sonra ise görevi Ahmet Sarı Beyin babası Yaşar Sarı Bey sürdürmektedir.²⁰

Kaynaklarda, bu caminin giriş kapısı üzerinde “Zulmiye Camii-1884” levhası bulunduğu belirtilmekte ve bu ismin nereden geldiği, niçin böyle bir isimle isimlendirildiği ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Merhum Abdulkerim Abdulkadiroğlu, “Cami içindeki halvet odalarına çile çıkarmak veya i'tikâf için girenlerin bu şahsi tercihlerini bir çeşit zulüm olarak değerlendiren bazı kimselerin, keyfiyeti halk arasında yayıp, Zulmiye Camii denmesini netice veren bir sonuç almış olabilirler”²¹ değerlendirmesini yapmaktadır. Bir başka değerlendirmeye göre Mescid, camiye tahvil edilirken halktan zorla para toplandığı için zulümden, Zulmiyye denilmiştir, denilmektedir.²² Fakat biz, camii ziyaretimiz de giriş kapısı üzerindeki mermer kitabe üzerinde “Hamidiyye Camii-1884” levhasını gördük. Caminin imam hatibine, kaynaklarda buranın “Zulmiye Camii” olarak belirtildiğini, bu levhanın ne zaman değiştirildiğini sorduğumuzda, Diyanet İşlerinden gelen resmi yazıyla kendisinin aynı mermer levhayı ters çevirerek “Hamidiyye Camii-1884” şeklinde değiştirdiğini, fakat yıl olarak hatırlayamadığını ifade ettiler. Safranbolu Müftülüğünde “Hamidiyye Camii” dosyasına baktığımızda, merhum Abdulkerim Abdulkadiroğlu'nun 16.10.2002 de Diyanet İşleri'ne

¹⁶ Geniş bilgi için bkz. Gül Halim, Dünden Bugüne Safranbolu'da Dini Hayat, Safranbolu 2016, s. 121-139.

¹⁷ Bu camilere tabhâneli camiler denilmektedir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve gelişmesinde etkili olan ahiler ve gezici dervişler için inşa edilmiş, dini işlevden çok sosyal amaçlara hizmet eden yapılardır. İbadet dışında değişik amaçlar için inşa edilen yapılar hizmet ettikleri kurum ve kişilere ihtiyaç kalmayınca, tamamen cami işlevini almışlardır. (Bkz. Türkan, Acar, “Tabhâneli Camilerin Tipolojisi Üzerine Bir Deneme” SDÜ. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler dergisi, Nisan,2013, Sayı:28, s.303)

¹⁸ Vassâf, *Sefîne*, IV, 56.

¹⁹ Susoy, Şenol, Za 'feranbolu'nun Manevî Mimarları, Karabük 2014, s. 172.

²⁰ Bu bilgiler, Ahmet Sarı Bey tarafından kendisi ile yaptığımız görüşmede bize nakletmiştir.

²¹ Abdulkadiroğlu Abdulkerim, “Zulmiye Camii Olur mu?” Altınoluk, 2000-Kasım, Sayı: 177, s. 41

²² Abdulkadiroğlu agm., s.41.

göndermiş olduğu dilekçe üzerine, Diyanetin de 13.11.2002 tarihinde Safranbolu müftülüğüne “Zulmiye Camii”nin isminin “Hamidiyye Camii” şeklinde değiştirilmesini isteyen bir yazı gönderdiğini tespit ettik.

Bu bilgilerden yakın zamana kadar caminin isminin zulmiye olduğunu anlıyoruz.

Mermer levhanın altında bulunan Osmanlıca kitâbede bu ma'bede Hamidiyye isminin verildiği, ayrıca İhsaniyye olarak da anıldığı açıkça ifade edilmektedir. Bununla birlikte halk arasında Mecid ya da Mescid Camii denilmektedir. Mecid camii denilince Sultan Abdûlmecid adını çağrıştırmakta ise de mescid denince önceleri cum'a ve bayram namazları kılınmayan bir dergâh mescidi iken, sonradan minber konulması ile bu toplu namazların da edâ edildiği bir mekân olmasının halk ağzında kazandığı yeni isim gibi düşünülebilir.

Diğer taraftan Caminin iç kapısının üzerinde bulunan ve camiinin ilk banisinin belgesi olan kocaman bir Sultan II. Mahmud tuğrasının bulunmasıdır ki, değişik zamanlarda tamirler görmüş bu mabedin ilk inşâ tarihinin Sultan II. Mahmud döneminde olmasıdır. Bu belge gösteriyor ki, caminin yapılış tarihi 1251/1835 olup, 1839 da vefat eden Sultan Mahmudun yaklaşık 31 yıllık saltanatının son yıllarına rastlamaktadır. Merhum Abdülkerim Abdulkadiroğlu, bu nedenle Camiye Hamidiyye veya İhsaniyye Camii denmesi düşünülebilirse de, bu belgeye göre Sultan II. Mahmud veya Mahmudiyye Camii denmesinin en mâkul olacağını, kitâbede adı geçen Hamidiyye nâmının verilmesi, tamirlerden biri esnasında Sultan Abdulhamid'in maddi yardımının olduğunu hatırlattığını; fakat tuğrası bulunan padişahın adının caminin gerçek adı olması akla mantığa ve tarihî gerçeklere daha uygun olacağını belirtmektedir. 23 Fakat bizim bu son araştırmalarımızda Meclis-i Meşayih defterlerinde kayıtlı olan bilgiye göre bu tekke camisinin ismi “Şaban Efendi Camii” olarak geçtiğini tespit ettik.²⁴

Abdülkerim Abdulkadiroğlu bir hataya dikkatleri çekmekte ve şöyle demektedir: “Ahmed Gökoğlu da bânisinden söz etmemekte, sadece Hattat Mehmed Mahzi demektedir. Aslında Mehmed Mahfi olması gerekirken hatalı okunuş Mahzî, takibeden yıllar içindeki çalışmalarda da tekrarlanmıştır. İkinci bir hatâ da Mehmed Mahzi mimar gösterilmiştir ki kültür dili Osmanlıca'yı bilmeyenlerin hatasıdır. Mehmed Mahfi, Şevkî'ye ait bir tarih manzumesini taş üzerine yazan, belki de işleyen bir taş ustasıdır. Bu hatalı okuyuş, muhtemelen ilk yayın olan Ahmed Gökoğlu'nun eseri ile başlamış, daha sonra tekerrür ettirilmiştir.” Sonuç olarak şöyle denilebilir: Buna göre kitâbedeki “Hamidiyye Camii-1884” tarihi, inşa değil tamir tarihidir. Böyle yazılabilir. Sultan II. Mahmud'un tuğrasının altındaki tarih 1251 / 1835 olduğuna göre, önce İnşa tarihi 1251 / 1835, altına da Tamir tarihi 1301 / 1884 yazılması en doğru olanıdır.²⁵

Sultan II. Mahmud, bu camii niçin yaptırmış olabilir? Bilindiği gibi Sultan II. Mahmud, Halvetîliğe karşı sempatisi olan ve bu tarikatın şeyhlerine değer veren bir padişaktır. Örneğin Mustafa Çerkeşi, II. Mahmud döneminde tasavvuf ve tarikatlarla ilgili yöneltilen sorulara cevaben padişaha sunduğu Risale fi tahkiki't-tasavvuf²⁶ adlı Türkçe risâle ile dikkatleri üzerine çekmiştir. Çerkeşi Efendi'nin İstanbul'a gelip

²³ Abdülkadiroğlu, agm., aynı yer.

²⁴ İlgili belgeye bkz.

²⁵ Abdülkadiroğlu, agm., aynı yer.

²⁶ Çerkeşi Efendi'nin birçok kütüphânede yazma nüshası (mesela bkz. S. Ktp., Zühdü Bey, nr. 558/2) bulunan risâlesi birçok defa basılmıştır. (İstanbul 1290, Eskişehir 1331). A. Abdülkâdir oğlu tarafından yeni harflerle yayınlanmıştır. (Bkz. *AÜİFD*, XXVIII, (1986) s. 344-348.) Mustafa Çerkeşi Efendi eserinde mârifetullah, şeriat-tarikat

gelmediği, geldiyse ne kadar kaldığı tartışmalıdır²⁷. Ancak soruların cevabının ondan istenmesine bakılırsa şöhretinin epeyce yayıldığı anlaşılır. Zira onun bağlıları arasında Dâhiliye Nâzırı Âkif Paşa da bulunmaktadır.²⁸ Çerkeş'in bu cevabını takip eden yıllarda padişah, Şeyh Mehmet Emin Efendi'nin şeyhi ve Çerkeş'in, Halifesi Geredeli Şeyh Halil Efendi'yi İstanbul'a davet etmiştir. Şeyh Halil Efendi, ümmî bir kimse olmasına rağmen saraydaki âlimlerin sorularına verdiği cevaplarla onları hayrette bırakınca, İstanbul'da itibar görüp takdir ve hürmet toplamıştır. Şeyh Halil Efendi, İstanbul'da itibar görüp ve hürmet görünce ya padişahın sorması neticesinde ya da kendisinin isteğiyle Safranbolu'ya bir dergâh-cami yapılmasını istemiş olmalı ki, sonuçta halifesi Yazı köylü Emin Efendi'nin içinde icrâ-ı faaliyet edeceği Safranbolu dergâh-camii yapılmıştır. Bunun en büyük belgesi Sultan II. Muhmud tuğrasının dergâh-camii kitabesinde yer almasıdır.

Bir başka kaynakta ise, Mehmed Emin Efendi'nin tekkesi, Geredeli Şeyh Halil Efendi'nin müntesiplerinden Maliye Nazırı Ahmed Muhtar Paşa (ö.1864) tarafından yaptırıldığı, bu nedenden dolayı halk arasında “Muhtar Paşa Tekkesi” diye anıldığı ifade edilmektedir.²⁹ Bilindiği gibi aynı bakan mutasavvıfımızın şeyhi Geredeli Halil Efendi'nin türbesini de Aşağı Tekke haziresine yaptırmış ve dergâha iki ocaklı bir su değirmeni vakfetmişti.³⁰

Ayrıca h.1260/1850 yılına ait bir belgeden Şeyh Emin Efendi Tekkesine taamiye yardımında bulunduğu anlaşılmaktadır.³¹ Bu belge o tarihlerde aktif bir tekke olduğunu göstermektedir.

Dergâh-caminin ittisalindeki türbede, bu dergâhta şeyhlik yapmış Halvetî/Şa'bânî şeyhlerinden Yazı köylü Hacı Emin Efendi yatmaktadır. Yanında oğlu Şeyh Mehmed Efendi, diğer bir oğlu Şeyh Ahmed Efendi ve Şeyh Ahmed Efendi'nin torunu Şeyh Muharrem Efendiler'in³² sandukaları vardır. Türbenin kuzeyindeki avlusunda bulunan üç adet mezar; Şeyh Hacı Mehmed Efendi Kerimesi ve Şeyh Abdülkerim Efendi Zevcesi Atiyye Hanım'a, Sallamacıoğlu Mehmed Emin Efendi mahdumu Şevket Efendi (1321 veya 1323)'ye ve Şeyh Hacı Mehmed Emin Efendi Mahdumu Mehmed Efendi (1340)'ye aittir.³³

Bu Dergâh ile İlgili Meclis-i Meşayih Defterlerinde Yer Alan Belgeler

1-IST_MFT_MSH_DFT02_01772_0001_0034

Numara 33: Zağferanbolulu İbrahim tarafından bi't-takdîm havâle buyurulan işbu arzuhâl kırâet olundu. Müsted'inin matlûbâtının usûlen tesviyesi derûn-ı arzuhâlde ismi muharrer Emin Efendi'ye tenbîh kılınmış olmağın bunun hıfzı tezekkür kılındı. fi 15 Zilhicc sene 311

münasebetleri, Melâmîlik, mürşid-mürîd münasebetleri, nübüvvet, kerâmet gibi konular hakkındaki görüşlerini çok açık bir dille ifade etmektedir.

²⁷ Öztürk, Kuşadalı, *a.g.e.*, s. 34; Azamat, “Çerkeşî Mustafa Efendi”, *DİA*, 8, 273-275; Abdülkâdiroğlu, “İki Vesika”, *AÜİFD*, XXVIII, (1986) s. 339.

²⁸ Abdullah Uçman, *Dîvânı*'ndaki bir şiire dayanarak (İÜ. Ktp., TY, nr. 2597, 161b) bu hükmü verir. A.Uçman, “Âkif Paşa”, *DİA*, II, 162.

²⁹ Mehmet Nermi Haksa'nın tespitine göre Paşa ayrıca Emin Efendi'ye 500 kuruş maaş tahsis etmiştir. Bkz. *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar, İstanbul 2001*, c.II, s. 600.

³⁰ A. R. Ünlü, *Gerede Tarihi*, s. 131. Şeyh Halil Efendi Zâviyesi Vakfı, VGMA, 204/519-1562 numarada bulunmaktadır.

³¹ BOA.İMV.189/5699.

³² Tetkik ettiğimiz belgelerde Muharrem Efendi'nin, Ahmet Efendi'nin Büyük oğlu olduğu belirtilmektedir.

³³ Abdülkâdiroğlu, *agm.*, s.41.

1772/ 34 13/33 1311.Z.15/10 Mayıs 1894 Safranbolu'lu İbrahim Efendi'nin isteğinin, dilekçede adı geçen Emin Efendi'ye bildirildiği ifade edilmekte, fakat ne gibi isteklerde bulunulduğu ile ilgili bilgi verilmemektedir.

2- IST_MFT_MSH_DFT02_01773_0001_0060

Numara: 6

Numara 9: Zağferanbolu'da vâki' Halvetî Dergahı postnişini üvey biraderi Ahmed Efendi'nin adem-i ehliyet ve liyâkatinden ve sâireden bahisle uhdesine ta'yîni müsted'â Mehmed Emin mührüyle bi't-takdîm havale buyurulan arzuhâlin leffîyle meclis-i dâ'iyânemiz ifâdesiyle sebk eden iş'âr-ı alî-i meşîhat-penâhîlerine cevâben Zağferanbolu Niyâbet-i Şerîyyesi'nden bi't-takdîm muhavvel işbu tahrîrâtda kırâet ve mütâla'a olunmuş ve mealine nazaran müsted'î-yi mûmâ-ileyhin babası Hacı Mehmed Efendi'nin vukû'-ı vefatı üzerine uhdesinden münhal olan cihâtdan meşîhat ve sâire cihetleri müsted'î-i mûmâ-ileyhin li-ebin büyük biraderi bulunan mûmâ-ileyh Ahmed Efendi'ye ve imâmet ve sâire cihetleri de müsted'î-i mûmâ-ileyhe tevcîh olunup mûmâ-ileyh Ahmed Efendi vazîfesini hüs-n-i îfa etmekte olduğunun bi't-tahkîk tebeyyün ettiği müstebân olup şu halde müsted'î-i mûmâ-ileyhin istid'ası vâhî ve bî-esâs idüğü anlaşılmiş olduğundan bunun melfûfuyla hıfzı tezekkür kılındı. Fî 1 Zilhicce sene 315

Numara: 7

Numara 14: Şeyh Mehmed Emin Efendi tarafından bi't-takdîm havâle buyurulan işbu arzuhâl mütâla'a olunmuş ve Sadeddin Efendi'nin tevkîliyle azîmeti için kendisine ruhsat verilmiş olmağla bunun hıfzı tezekkür olundu. Fî 1 Zilhicce sene 315

1773/ 60 6/9 1315 Z.1/ 3Nisan 1897 tarihle belgede Safranbolu'daki Halveti Dergâhı Postnişini Hacı Mehmet Efendi'nin vefatıyla boşalan meşîhat ciheti, büyük oğlu Ahmet Efendi'ye tevcih edilmişse de kardeşi Mehmet Emin Efendi, biraderinin yetersizliğinden bahisle cihetin kendisine tevcihini istediğinden, yapılan araştırmada Ahmet Efendi'nin vazifesini güzel bir şekilde yaptığı görüldüğü belirtilmektedir.

3-IST_MFT_MSH_DFT02_01773_0001_0062

Numara 13

Numara: 25- Zağferanbolulu Mehmed Emin imzâ ve mührüyle bi't-takdîm havâle buyurulan işbu arzuhâl mütâla'a ve keyfiyet bu kere de müsted'î-i mûmâ-ileyhe tefhîm olunmağla bunun hıfzı tezekkür kılındı. (Kezâ) 14 Muharrem sene 316.

1773/ 62 13/25 1316 M.14/4 Haziran 1898 Safranbolulu Mehmet Emin imzasıyla takdim edilen arzuhal görüşülüp meselenin kendisine anlatılması.

4-IST_MFT_MSH_DFT02_01773_0001_0068

Numara. 33

Numara: 90- Zağferanbolulu Şeyh Mehmed Efendizâde Mehmed Emin mührüyle bi't-takdîm havale buyurulan işbu arzuhâl mütâla'a olundu. Müsted'î-i mûmâ-ileyhin mukaddemâ takdîm ve havâle olunan arzuhâli üzerine sebk eden iş'âra cevâben Safranbolu Niyâbet-i şer'îyyesinden vârid olup havâle [olunan] tahrîrâtda mûmâ-ileyh Şeyh Mehmed Efendi'nin hîn-i vefatında meşîhat ciheti müsted'î-i mûmâ-ileyhin

büyük birâderine ve diğer cihet dahi müsted'î-i mûmâ-ileyhe tevcîh edildiği iş'âr olunarak keyfiyeti müsted'î-i mûmâ-ileyhe tefhîm etdirilmiş olduğu kayden anlaşılmış ve bu keyfiyet evvelce de kendisine tefhîm edilmiş olmağla bunun hıfzı tezekkür kılındı.

7 Cemâziye'l-ûlâ sene 316

1773/ 68 33/90 1316 Ca.7/23 Eylül 1898 Safranbolulu Şeyh Mehmet Eminzâde Mehmet mührüyle takdim olunan arzuhal görüşülmüş olup, [Safranbolu'da Halveti Dergâhı] Şeyhi Mehmet Efendi'nin vefatından sonra meşihat ciheti büyük biraderi [Ahmet Efendi'ye], diğer cihet ise kendisine tevcih olduğunun daha önceki müracaatlarında kendisine bildirildiği beyan edilmektedir.

Görüldüğü gibi Ahmet Efendi'nin küçük kardeşi Mehmet Efendi iki yıl içinde üç dilekçe ile Abisinin babasından sonra şeyhlik makamına geldiğini, fakat ehil olmadığını beyan ederek kendisine verilmesi talebinde bulunduğu, Meclis-i Meşayih'in ise; yapılan tetkikler sonucu Ahmet Efendi'nin o göreve ehil olduğunu beyan ederek kendilerine bilgi vermiştir.

Belgelerden edindiğimiz bilgilere göre Ahmet Efendi ile Mehmet Efendi babaları bir anaları ayrı üvey kardeşlerdir. Bu nedenden dolayı sanki Mehmet Efendi Abisi Ahmet Efendi'yi kıskanmakta babasından sonra şeyhlik görevine layık görmemektedir.

5-IST_MFT_MSH_DFT02_01744_0001_0176

Bâb-ı Fetvâ

Meclis-i Meşâyih

Tarih: 4 Şubat 336 / 13 Cemaziyelula 338

Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti Vekâlet-i Celîlesi'nden vârid olup havâle buyurulan işbu tezkire ve melfûfu kırâet ve tedkîk olundu.

Kastamonu vilâyetinde nefis-i Zağferanbolu (Safranbolu) kazâsında kâin Tarîkat-ı aliyye-i Halvetiyye-i Şa'bâniyye'den Şeyh Mehmed Emin Efendi Dergâh-ı şerîfi'nin ber-vech-i hasbî meşihat ciheti ile dergâh derûnunda Şeyh Şaban Efendi Câmî'-i şerîfi'nin yevmî beş akçe vazîfeli hitâbet ciheti mutasarrıfı Şeyh Ahmed Efendi'nin vukû'-ı vefâtıyla inhilâl eden ciheteyn-i mezkûreteynin bi'l-imtihân ehliyeti nümâyân olan kebîr oğlu Muharrem Efendi uhdesine tevcîhi tensîb edildiği hakkında Tevcîh-i Cihât Nizâmnâmesi'ne tevfikân mahallî müftüsünün riyâseti altında ulemâ ve meşâyihden müştekil heyet-i imtihâniyye tarafından tanzîm olunup vilâyet-i mezkûre Evkâf Müdüriyeti'nden musaddak ve mürsel melfûf iki mazbata müeddâsından anlaşılmış ve gerçi nizâmnâme-i cedîd mücebince dergâhlara âid cihâtın tevcîhine dâir lâzım gelen mazâbit taşrada Meşâyih encümenleri tarafından tanzîm ve i'tâ olunmak muktezî ise de mezkûr kazada henüz Encümen-i Meşâyih teşekkül etmemiş olduğundan encümen makâmına kâim olan heyet-i mezkûre tarafından tanzîm olunan mazbata-i mezkûre mündericâtı şâyân-ı kabûl görülerek tasdik edilmekle karîn-i tasvîb-i sâmi-i cenâb-ı Meşihat-penâhîleri buyurulduğu takdirde mu'âmele-i kuyûdiye icrâ ve berât-ı âlîsi isrâ olunması husûsunun cevâben nezâret-i müşârun-ileyhâya iş'âr ve melfûfât-ı ma'rûzanın iâde ve tisyâr burulması bâbında.

[Meclis-i Meşâyih Azaları İmzaları]

1744/ 176 32/11 1338.Ca.13/3 Şubat 1920 Kastamonu Safranbolu Kazası'ndaki Tarikat-ı Halvetiye-i Şa'baniye'den Şeyh Mehmet Emin Efendi Dergâhı meşihat ve içindeki camiinin cihetleri sahibi Şeyh Ahmet Efendi'nin vefatıyla, büyük oğlu Muharrem Efendi'ye tevcihine dair.

6-IST_MFT_MSH_DFT02_01756_0001_0017

Bâb-ı Fetvâ

Meclis-i Meşâyih Mukarrerâtına Mahsus Zabıt Defteridir.

Tarih: 19 Kânûn-ı sâni sene 336 –Pazartesi

Reis: Şeyh Tevfik Efendi Hazretleri

Aza: Nâ-mizâc

Azâ: Şeyh Ali Efendi

Azâ: Şeyh Mustafa Efendi

Azâ: Şeyh Vehbi Efendi

Azâ: Şeyh Remzi Efendi

Sıra Numarası	Hülâsa-i Evrâk	Hülâsa-i Karâr
3	Zağferanbolu'da Halvetî Tekyesi meşihatiyle Şaban Efendi Camii'nin hitabeti Muharrem Efendi'ye tevcihine dâir mahallî mazbatalarının irsâliyle evkâf nezâreti'nden tezkire	Muvâfık görülmekle tasdikiyle evkâfa iâdesi ve Zağferanbolu'da Encümen-i meşâyih teşkilinin makâm-ı riyâsetden iş'ârı

1756/ Görüntü 17-a 3 Safranbolu'da Halveti Tekkesi meşihatiyle Şaban Efendi Camiinin hitabeti Muharrem Efendi'ye tevcihine dair Evkâf Nezâreti'nden gönderilen mahallî mazbataların muvâfık görülmekle tasdikiyle evkâfa iadesi, Safranbolu'da encümen-i meşâyih teşkilinin makam-ı riyâsetten iş'âr olduğunu beyan etmektedir.

Meclis-i Meşâyih defterlerinden tespit ettiğimiz altı evrak yukarıda bilgilerini verdiğimiz Safranbolu'da bulunan Halveti/Şa'banî tarikatına mensup Yazıköylü Mehmet Emin Efendi'nin görev yaptığı "Halveti Dergâhı" ile ilgili olduğu görülmektedir.

Söz konusu evraklarda dergâhta görev yapan başta Mehmet Emin Efendi ve kendisinden sonra görev yapan çocukları ile ilgili olduğu, dilekçe sahiplerinin ise Safranbolulu İbrahim Efendi adında bir kişinin Mehmet Emin Efendi'den bir talepte bulunduğunu fakat bu talebin ne olduğu açıklanmadığı için malumat sahibi değiliz. Sadece meclis-i meşâyih defterlerinde bulunan kayıttaki bu talebin dilekçede ismi geçen Mehmet Emin Efendi'ye bildirildiği ifade edilmektedir. Diğer belgelerin üç tanesi Mehmet Emin Efendi ile aynı ismi taşıyan oğluna ait olduğu üç dilekçede abisi Ahmet Efendi'nin şeyhlik makamına ehil olmadığı

ifade edilmekte fakat her defasında bu iddiasının doğru olmadığı Meclis-i Meşayih tarafından kendisine bildirildiği ifade edilmiştir. Son iki evrakta ise Ahmet Efendi'nin vefatından sonra büyük oğlu Muharrem Efendi'nin Safranbolu'da Encümen-i Meşâyih bulunmadığından onun yerine geçen bir komisyon tarafından yapılan imtihan sonucunda tekkenin şeyhlik görevi ve tekkede bulunan Şaban Efendi camiinin hitabet görevinin verildiği karar, Meclis-i Meşayih'e bildirildiği ve meclisinde bunu uygun bulduğu ve en kısa sürede Safranbolu'da Encümen-i Meşayih'in teşekkül edilmesinin talep edildiği ifade edilmektedir.

Bu bilgilerden hareketle, Mehmet Efendi'nin, abisi Ahmet Efendi'den önce vefat ettiğini söyleyebiliriz. Çünkü Mehmet Efendi Abisi ile birlikte tekkenin diğer cihetlerinde sorumluydu. Abisi vefat edince büyük oğlu hem şeyhlik hem de caminin hatiplik görevine getirilmesi bunu göstermektedir. Yine bu belgelere göre yukarıda bilgilerini aktardığımız “dergâh cami” 1920 yılına kadar “Şaban Efendi Camii” şeklinde isimlendirildiği anlaşılmaktadır.

1770/ 44 23.Ş.1307/14 Nisan 1890 Cağaloğlu'nda Hoca Kasım Gönani Mescidi haremindeki tekkenişinlik cihetinin yeniden inşa ve bina eylemek şartıyla Bayezid Dersiamlarından Safranbolulu İsmail Necati Efendi'ye tevcihi.

IST_MFT_MSH_DFT02_01773_0001_0108

Numara: 20

Numara: 60- Cağaloğlu'nda Düyûn-ı Umûmiye karşısında Zağferanbolulu Hacı İsmail Efendi'nin hânesi ittisâlinde olup derûnunda şühedâdan bir zât olduğu rivâyetine mebnî ziyâret olunur türbe bulunan vakıf arsanın taşlarıyla toprağı mukaddemâ efendi-yi mûmâ-ileyh tarafından satılıp Düyûn-ı Umûmiye Dairesi inşâatında isti'mâl olduğunun bir müddetden beri tahta perde ile döşemeleri de hâricen mezkûr hâne müştemilâtından zannolunacak şekilde duvar inşâsıyla kullanılmakda olması bunun bi'l-âhire bütün hâne- i mezkûreye kalb ve ilhâkı arzusuna müstenid bir fikirden neşet edegeldiğini göstermekde olup mahall-i mezkûr fi'l-hakîka türbe ise hâl-i sâbıkına ırcâ' olunmak değil ise sâhibinin mefkûdiyeti hasebiyle arsa cânib-i mahlûlata teslim kılınmak muktezî ve alâ küllihi't-takdîreyn mûmâ-ileyhin taş ve toprağı satıp semenini almasına hak ve salâhiyeti olamayacağı bedîhî idüğünden semen-i mezkûrun hazîne-i evkâfa îfâsı zımında mûmâ-ileyh icrâ-yı vesâyâ ve tenbîhât olunmasına dâir Efkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i celîlesinden bi't-takdîm havâle buyurulan melfûf tezkire kırâet ve mütâla'a ve îcâbı müzakere olundu. Nezâret-i müşârun-ileyhânın iş'ârı vechile mahall-i mezkûr türbe olmayıp Cağaloğlu kurbunda Hoca Kasım Günâni Mescid-i şerîfi olup mescid-i mezkûr haremde Köprülüzâde Mustafa Paşa merhumun vakfından meşîhat cihetinin bâ-berât-ı âlî mutasarrıfı Mustafa Efendi'nin bi'r-rızâ kasr-ı yedinden Hazîne-i Evkâf-ı hümâyûndan hiçbir gûne akçe talep etmeyerek kendi malından müceddeden binâ ve inşâ eylemek şartıyla mûmâ-ileyh İsmail Efendi'nin uhdesine tevcihiyle yedine berât-ı âlî i'tâsı 23 Şaban sene 1307 tarihli ve 4 numaralı mazbata-yı dâiyânemizle arz olduğuy kayden anlaşılmasına mebnî mûmâ-ileyh meclise celb ile tebliğ-i keyfiyet olundukda mazbata-i mezkûre nezâret-i müşârun-ileyhâya irsâl buyurulup ber-vech-i ta'ahhüd dergâh-ı mezkûru kendi malından inşâ etmek üzere bir mikdâr kereste dahi almış ise de nezâret-i müşârun-ileyhâca muâmele-i lâzıme henüz icrâ olunmadığı cihetle iş yüz üstüne kalıp eğerki bunun hîn-i tesviyesinin mütebâkî arsanın muhâfazası için bir duvar inşâ ettirmiş ise de mahall-i mezkûrun taş ve toprağının Düyûn-ı Umûmî

İdâresi'ne satıldığına dâir olan fıkra külliye bî-esas isnâdâtından olduğunu bi'l-beyân ta'ahhüdünü îfâyâ hâzır idüğünü îfâde etmiş olmağla keyfiyetin ve mazbata-i mezkûre mücebine mu'âmele-i tevcîhiyenin icrâsı husûsunun cevâben nezâret-i müşârun-ileyhâya izbâr buyurulması tezekkür kılındı.

Fî 19 Rebî'î'l-âhir sene 317.

[Meclis-i Meşayih Azalarının İmzaları]

1773/ 108 20/60 1317 R.19/ 28 Temmuz 1898 Bu belgede Cağaloğlu'nda Duyûn-i Umûmiye karşısında Safranbolulu İsmail Efendi'nin, evinin bitişiğinde, içinde şehit bir zat bulunduğu rivâyetine mebni ziyaret olunur bir Türbe olan vakıf arsasının taşlarıyla toprağı satılıp, Duyûn-i Umûmiye Dâiresi inşaatında kullanılmakta olduğu bildirilmesi üzerine, yapılan tahkikatta mahallin Türbe olmayıp Hoca Kâsım Gönânî Mescidi olduğu, Mescidin meşihat ciheti yeniden bina ve inşa etmek şartıyla İsmail Efendi'nin uhdesinde olduğu, ayrıca tevcih işlemi yapılmadığından inşaya başlayamadığı, yalnız arsanın muhafazası için bir depo inşa ettirdiği, dolayısıyla taş ve toprağını satmadığını bildirdiğinden durumun Nezâret'e bildirilmesi ifade edilmektedir.

Bu iki belgede ismi gecen sufi Safranbolulu İsmâil Necâti Efendi ile Kasım Günani Camii hakkında kısaca bilgi verelim.

İsmâil Necâti Efendi

Safranbolu'nun Oğulveren köyünde doğan İsmâil Necâti Efendi, Mehmed Efendi'nin oğludur. Tahsilini Safranbolu'da müftü Mehmed Hilmi Efendi'nin yanında tamamladıktan sonra ailesiyle birlikte İstanbul'a yerleşmiştir. Bayezid Medresesi müderrislerinden Ahıskalı İbrâhim Efendi başta olmak üzere çeşitli hocaların derslerine devam ederek 1868'de icâzet aldı. 1876'da açılan ruûs imtihanını kazanarak dersiâm oldu ve Beyazıt Camii'nde ders vermeye başladı. 1879'da ibtidâ-i hâric müderrisliğine tayin edildi. Aynı yıl mûsile-i Sahn müderrisliğine terfi etti. 1892'den itibaren icâzet vermeye başladı. Kendisine 1897'de dördüncü rütbeden Mecîdî ve Osmanlı nişanları verildi. 1909'da Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye kısm-ı âlî hadis dersi müderrisliğine getirildi. 1896-1908 yılları arasında muhatap, 1909-1910 yıllarında mukarrir olarak huzur derslerine katıldı. Nakşibendî-Hâlidî şeyhlerinden Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî'ye intisap eden ve seyrüsülûkünü tamamlayıp icâzet alan İsmâil Necâti Efendi, Hasan Hilmi Efendi'nin vefatından sonra Gümüşhânevî Dergâhı'nda irşada başladı (1911). Bu dergâhta ayrıca Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî'nin Râmûzü'l-eḥâdîs adlı kitabını okuttu, talebe yetiştirdi, icâzet verdi.

İstanbul'da vefat eden İsmâil Necâti Efendi, Süleymaniye Camii ön hazîresinde kapalı bir türbeye defnedildi. Vefatına Mustafa Feyzi Efendi, "Feyziyâ üçler huzûrunda oku üç Fâtiha / Burdadır rûh-ı Ziyâ, Hilmî, Necâti berîn" beytini tarih düşürmüştür. Demokrat Parti döneminde Kanûnî Sultan Süleyman'ın türbesi tanzim edilirken hazîrede bulunan kapalı türbeler yıkılınca mezarı açık bir kabir haline gelmiştir. Mezar taşı kitâbesinde yukarıdaki beyit yazılıdır. Cumhuriyet döneminin ilk İstanbul müftüsü Mehmed Fehmi (Ülgener) İsmâil Necâti Efendi'nin oğlu, iktisatçı ve sosyolog Sabri F. Ülgener de torunudur.³⁴

³⁴ Geniş bilgi için bkz. Mustafa Fevzi b. Nu'man, Menâkıb-ı Haseniyye, İstanbul 1327, s. 15-16; Ebül'ulâ Mardin, Huzur Dersleri, İstanbul 1956, I, 115, 153; Sadık Albayrak, Son Devir Osmanlı Ulemâsı, İstanbul 1980, II, 295; İrfân Gündüz, Gümüşhânevî Ahmed Ziyâüddîn: Hayatı-Eserleri-Tarîkat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarîkatı, İstanbul

Kasım Günani Camii

Fatih dönemi âlimlerinden Hoca Kasım Günârî tarafından iki mescid yaptırılmıştır. Bunlardan biri 1558 yılında Eminönü'n de Hoca Kasım Günani Camii, diğeri ise Hocanın aynı ismi taşıyan, Fatih Balat'ta Hoca Kasım Günari Mahallesi'ndedir.

Meclis-i meşayih defterlerinde ismi zikredilen cami, Eminönü Hoca Kasım Günani Camii'nin, 16. yüzyılda Hoca Kasım tarafından yaptırılan, "Tekke Mescidi" olarak da anılan cami olduğu düşünülmektedir. Dikdörtgen planlı, taş-tuğla almalı duvar örgüsüne sahip olan cami, ahşap çatılıdır. 1955'de hazire ve ihata duvarları onarılan, 1960 yılında döşeme ve tavanı betonarmeye çevrilen caminin avlusundaki şadırvan 1976'da yıkılmış, yerine abdest alma yerleri ve tuvaletler yapılmıştır. Hoca Kasım Günani Camii özgün yapım tekniği ve malzemesini kısmen kaybetmiştir. Minare tuğladan örülmüş olup tek şerefelidir.³⁵

Sonuç

Bu tebliğimizde meclis-i meşayih'in kısaca tarihçesinden bahsettik. Gördük ki bu kurum ilk başlarda şeyhler tarafından olumlu karşılanmış. Fakat meclis azalıklarına şeyh olmayan kimselerin tayin edilmesi, kurumun bazı menfi davranışları Kanaatların menfi yöne evrilmesine neden olmuştur. Bizim kanaatimiz, bu kurum ehil kişilerden teşekkül ettiği zaman tekkelerin daha sağlıklı ve verimli faaliyet gösterecekleridir. Bugün toplumumuzda ehil olmayan bazı kimseler tarafından şeyhlik kurumu istismar edilmektedir. Bunu önlemenin yolu ise, siyasi erk, önce tekkeleri, tarihteki misyonunu icra edebilmesi için legal hale getirmeli ve oralarda görev yapacak şeyhleri denetleyecek meclis-i meşayih'e benzer bir kurumun teşekkülünü gerçekleştirmelidir. Meclis-i meşayih defterlerindeki kayıtlar, bu kurumun tekkelerle ilgili birçok sorunu çözüme kavuşturduğunu göstermektedir.

Kaynakça

Abdulkadiroğlu, Abdülkerim, "Zulmiye Camii Olur mu?" Altınoluk, 2000-Kasım, Sayı: 177, s. 41

Abdülkâdiroğlu, "Şeriat Uleması ile Tarikat Meşayih İhtilâfı ve Tekke ve Zaviyelere Tayinler Hakkında İki Vesika, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD), (1986): c. XXVIII, s. 335-353.

Acar, Türkan, "Tabhâneli Camilerin Tipolojisi Üzerine Bir Deneme" SDÜ. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler dergisi, Nisan,2013, Sayı:28, s.303)

Albayrak, Sadık, Son Devir Osmanlı Ulemâsı, İstanbul 1980.

Azamat, Nihat, "Çerkeşî Mustafa Efendi", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, c. VIII, s. 272-275. B.A. Irade, Meclis-i VaJa, No: 25320.

Baltacı, Cahit, İslam Paleografyası-Diplomatik Arşivcilik, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, No: 28, İstanbul 1989

1984, s. 144-148; Ahmed Güner Sayar, Bir İktisatçının Entellektüel Portresi: Sabri F. Ülgener, İstanbul 1998, s. 27-29; a.mlf., Osmanlıdan Cumhuriyete Portre Denemeleri, İstanbul 2000, s. 14-16.

³⁵ Nurcan Sefer, Zeynep Ahunbay, "Eminönü'nün Haliç Kıyı Bölgesindeki Vakıf Kültür Mirası'nın 1920-2015 Arasında Geçirdiği Onarımlar ve Uğradığı Kayıplar" <https://core.ac.uk/download/pdf/50614185.pdf>, s. 88. Ayrıca bkz.; Öz, Tahsin, (1962), İstanbul Camileri, C.1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 145; Eminönü Camileri, (1987), Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 87-88.

Bilgin, Aydın, , Osmanlı Devleti'nde Tekkeler Reformu Ve Meclis-i Meşayih'in. Şeyhülislamlık'a Bağlı Olarak Kuruluşu, Faaliyetleri ve Arşivi, İstanbul Araştırmaları, 7 (Güz 1998), s. 95.

BOA.İMVL.189/5699.

Gül Halim, Dünden Bugüne Safranbolu'da Dini Hayat, Safranbolu 2016.

Gündüz, İrfan, Gümüşhânevi Ahmed Ziyâüddîn: Hayatı-Eserleri-Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı, İstanbul 1984.

Gündüz, İrfan, Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri, Seha Neşriyat, İstanbul 1984.

Kara, Mustafa, Tekkeler ve Zaviyeler, İstanbul 1980

Işık, Ayhan, “Meclis-i Meşayih ve Seyyidlerin Tasavvuf Hayatındaki Etkinliği”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi, (The Journal of Alevi Studies)*, (ss. 115-154), 2019, S. 17.

İmamoğlu, İbrahim Hakkı “Meşihat Arşivi Belgelerinde Atama Usul ve Esasları Çerçevesinde Sinop Müftüleri ve Şehir/Sivil Hayat,” *Uluslararası Geçmişten Günümüze Sinop'ta Türk-İslam Kültürü Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, C. II, (ss. 925-932), Sinop, 2018.

Mardin, Ebül'ulâ, Huzur Dersleri, İstanbul 1956.

Meclis-i Meşayih Nizamnamesi. İstanbul 1337, s. 7-8.

Mehmet Nermi Haksa, Yüzyıllar Boyunca Üsküdar, İstanbul 2001.

Mustafa Fevzi b. Nu'man, Menâkıb-ı Haseniyye, İstanbul 1327.

Öz, Tahsin, İstanbul Camileri, C.1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1962.

Öztürk, Yaşar Nuri, Kuşadalı İbrahim Halveti, Yeni boyut yayınları, İstanbul 2013.

Pakalın, Zeki, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972.

Uçman, Abdullah, “Âkif Paşa”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989, c. II, s. 261-262.

Sağlam, Nevzat, “Safranbolulu Bir Âlim Mehmet Rıfat Efendi: Hayatı ve İcazetnâmesi”, Dünden Bugüne Safranbolu'da Dini Hayat, Safranbolu Araştırmaları Merkezi Yay., (ss. 171-200), Safranbolu, 2016.

Sağlam, Nevzat “Safranbolulu Bir Müftü Mustafa Asım Efendi: Hayatı ve İcazetnâmesi” Dünden Bugüne Safranbolu'da Dini Hayat, Safranbolu Araştırmaları Merkezi Yay., (ss. 140-170), Safranbolu, 2016.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, istanbul 1334

Sayar, Ahmed Güner, Bir İktisatçının Entellektüel Portresi: Sabri F. Ülgener, İstanbul 1998.

Sayar, Ahmed Güner, Osmanlıdan Cumhuriyete Portre Denemeleri, İstanbul 2000.

Sefer, Nurcan, Zeynep Ahunbay, “Eminönü'nün Haliç Kıyı Bölgesindeki Vakıf Kültür Mirası'nın 1920-2015 Arasında Geçirdiği Onarımlar ve Uğradığı Kayıplar”
<https://core.ac.uk/download/pdf/50614185.pdf>

Susoy, Şenol, Za 'feranbolu'nun Manevî Mîmarları, Karabük 2014.

Vassâf, Osmanzade Hüseyin, Sefine-i Evliya, I-V, Kitabevi, İstanbul 2006.

SAFRANBOLULU BİR SÛFÎ OLAN SADIK VİCDANÎ'NİN ŞERİAT- TARİKAT ANLAYIŞI

Hamdi KIZILER

Doç. Dr., Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

hamdikiziler@karabuk.edu.tr

hamdikiziler@gmail.com

Özet

İslam dini, Yüce Allah tarafından gönderilmiş son ilahi dindir. Şüphesiz bütün ilahi dinlerin hem maddi hem de manevi/ahlaki kuralları vardır. İslam'ın maddi yani hukuki normlarına genel anlamda şeriat denilmiştir. Şeriat, dinin sınırlarının naslarla belirlenen ve görünür olan temel normlarını ifade eder. Ancak dinin görünen veya başka bir ifadeyle maddi yönünün dışında görünmeyen, deruni, içe dönük manevi bir yönünün olduğu da bir gerçektir. İşte tasavvuf, İslam'ın görünmeyen, takva, ihsan, huşu, ahlak gibi içe dönük manevi yönünü yaşamayı ve mümkünse bu yaşantıyı bir hayat anlayışı hâline getirmeyi hedefleyen bir düşüncedir. Bu düşüncenin zaman içinde disipline edilmiş ve kurumsallaşmış hâline de tarikat denilmiştir. Buradan hareketle İslam düşünce tarihi boyunca şeriat – tarikat ikilemi üzerine bir kısım ilim ve irfan sahibi Müslümanlar bu konuda görüş ve fikirlerini kaleme alarak eserler vermişlerdir.

Safranbolulu bir sûfî olan ve 1939 yılında vefat eden Sadık Vıcdanî de şeriat – tarikat konusunda düşüncelerini yazıya döken önemli âlimlerimizden biridir. Tarikatlar, silsileleri ve şubeleri hakkında önemli eseri olan Tomar-ı Turuk-ı Aliyye'de şeriat – tarikat hakkında görüşlerini daha kitabının başında zikretmiştir. Ona göre şeriat; “Cenab-ı Hak tarafından Peygamberimiz Hz. Muhammed Mustafa (sav) Efendimiz vasıtasıyla bizlere tebliğ buyrulan ilahi hükümleri ihtiva eden, mukaddes ilahi kanundur.” Tarikat ise; “O mukaddes ilahi kanuna tam bir bağlılıkla, sımsıkı sarılan iman ve yakın sahiplerinin Allah'ın zikrine devam etmeleriyle, açılması mümkün olan Allah'a vuslat ve O'nun canib-i izzetine kavuşmanın en büyük yoludur.”

Bu çalışmamızda bölgemizin önemli müelliflerinden ve sûfî kimliğiyle de tanınan Safranbolulu Sadık Vıcdanî'nin şeriat – tarikat hakkındaki görüşlerini incelemeye çalışacağız. Bunu yaparken mümkün oldukça tasavvuf düşüncesinde önemli etkileri olan ve özellikle ilk dönem mutasavvıfların görüş ve düşünceleriyle de mukayeseler yapmayı hedefliyoruz.

Anahtar Kelimeler: Sadık Vıcdanî, Safranbolu, Tasavvuf, Tarikat, Şeriat

A Sufi From Safranbolu, Sadik Vıcdanî's Idea of Sharia – Order

Associate Prof. Hamdi KIZILER

University of Karabuk, Faculty of Theology

hamdikiziler@karabuk.edu.tr

hamdikiziler@gmail.com

Summary

Islam religion is the final divine religion sent by Almighty Allah. It is of no doubt that; all religions have both material and spiritual/moral rules. Material –juridical- norms of Islam are generally called Sharia. Sharia states the revealed and visible norms of religion's boundaries. Although, besides visible or in other words, material sides of religion, there is also invisible, inner, self-enclosed spiritual side of it also exists. Thus, Sufism is an idea that focuses on living, even so, making, the Islam's spiritual sides such as the hiddenness, devotion, goodness, reverence or morality as a perspective of life. By time disciplined and institutionalized aspect of Islam is called Order. From this point,

throughout the Islam thought history, certain Muslims who have knowledge and experience on the subject, created works about their thoughts and comments related to Sharia – Order conundrum.

Sadık Vicdanî of Safranbolu, who was a Sufi and passed away at 1939, is one of our outstanding scholars that also wrote about the Sharia – Order subject. He mentioned his thoughts on Sharia – Order just at the beginning of his book, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*, which was an important work about order, series and sections. According to him, sharia is ‘‘A sacred law involves divine provisions announced to us via His Holiness Muhammed Mustafa from Almighty Allah.’’ While Order is ‘‘the greatest way one who has belief and perception and one who devoted the self to these laws can reunion with Allah and Allah’s excellence.’’

This study reviews the thoughts of Sadık Vicdanî’s on sharia – order, an important author in our region from Safranbolu and is known by his Sufi personality. Along with comparative examination of other ideas that had significant effect on Sufism thought, especially with the ideas of first era Sufis.

Keywords: Sadık Vicdanî, Safranbolu, Sufism, Order, Sharia

Giriş

Ebu Rıdvan Sadık Vicdanî, 9 Kasım 1866’da Safranbolu’da doğmuştur. Kayıkçızâde Mustafa Sadık Efendi’nin oğludur. İki yıl kadar Kastamonu’da Rüşdiye mektebinde eğitim görmüştür. Bu esnada sülüs ve nesih hatlarıyla ilgilenmiş ve icazet almıştır. Küçük yaştan itibaren aile çevresinin de içinde bulunduğu tasavvufa ilgi duymuş ve Nakşi-Hâlidi şeyhi Ahmed Mahir Efendi’ye (ö. 1922) intisap etmiştir. Babası, Kastamonu Vilâyeti İstinaf Mahkemesi’nde başkâtip iken babasının yanında 1880 yılında kalem mülazımı olarak çalışma hayatına adım atan Vicdanî, iki yıl sonra aynı mahkemenin ceza dairesinde zabıt katipliği görevine tayin edilmiştir. Daha sonra Merkez-i Bidâyet Mahkemesi Hukuk Dairesi aza mülazımlığına seçilmiştir. Bu esnada Kastamonu Mülki Rüşdiyesi’nde hüsnühat, Askeri Rüşdiye’de de imla dersleri vermeye başlamıştır. Bir yıl sonra Kastamonu Vilâyeti Mektupçuluk Kalemî’nde hayatı boyunca sürdüreceği mektupçuluk görevine başlamıştır. Daha sonra Sadık Vicdanî, Vilâyet Gazetesi Baş Muharrirliği, Mektubi Kalemî Muharrirliği, Görice Sancağı Tahrirat Müdürlüğü, Kosava Vilâyeti Meclis-i İdare Başkıtabetliği, Basra Mektupçuluğu, Mânâstır Mektupçuluğu, Trabzon Mektupçuluğu, Ankara Vilâyeti Tahrirat Müdürlüğü, Ankara Vali Vekilliği ve son bir görev olarak Aydın Tasfiye Komisyonu Üyeliği gibi çeşitli görevlerde bulunmuştur. Sadık Vicdanî’nin Kastamonu Vilâyet Gazetesi’nde göreve başlamasıyla beraber oldukça verimli geçen bir yazı hayatı da başlamıştır. Bunun yanında mektupçuluk vazifesi gereği tayin edildiği illerdeki vilâyet gazetelerinde dini, ahlaki ve ictimai konularda makaleler ve şiirler yazmıştır. 22 Ekim 1939’da İstanbul’da vefat etmiş ve Merkezefendi Kabristanı’na defnedilmiştir.¹

Sadık Vicdanî, icra ettiği mektupçuluk vazifesi gereği çalıştığı illerdeki vilâyet gazetelerinde aktif yazı hayatını da beraber yürütmüştür. Tespit edildiği kadarıyla hayatı boyunca on dokuz eser yazmıştır.² Onun şeriat – tarikat anlayışını son dönem tasavvuf tarihi açısından oldukça yararlı olan ve Melamiyye,

¹ Semih Ceyhan, ‘‘Sâdik Vicdânî’’, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2008, c. 35, s. 401-402; Tuğrul Tezcan, ‘‘Sâdik Vicdânî ve Dînî Eserleri’’, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 4, Yıl: 2015, s. 879; Ali Birinci - İsmail Kara, ‘‘Mektupçu, Mutasavvıf, Yazar, Şair Sadık Vicdanî’’, *Tarih ve Toplum*, Cilt: XIII, Sayı: 78, Yıl: 1990, s. 35-38; İbrahim Akyol, ‘‘Sadık Vicdânî ve Çankırı ile İlgili Manzumeleri’’, *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, Ağustos 2007, s. 221; Lokman Taşkesenlioğlu, ‘‘Bir Mutasavvıfın Hicviyesi: Sâdik Vicdânî ve Parasız Risalesi’’, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 7/1, Yıl: 2018, s. 63.

² Tezcan, ‘‘Sâdik Vicdânî ve Dînî Eserleri’’, s. 880.

Kadiriyye ve Hâlvetiyye tarikatlarının silsilelerini içeren *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye* adlı eseri çerçevesinde ele alınacaktır.

Şeriat ve Tarikat Kavramları

Şeriat, sözlükte bir işe başlamak, gitmek, su kanalı, su içilecek yer, su kaynağı, kanun yapmak, açıklamak, tavzih etmek ve ortaya çıkarmak mânâlarına gelmektedir. Terim olarak da semavi bir dine dayanan hükümler bütünü veya bireysel ve toplumsal hayatı düzenleyici din esaslı kurallar anlamlarında kullanılmaktadır.³

Tarikat ise sözlükte gidilecek yol, izlenecek usûl, hâl ve gidiş mânâlarına gelirken terim olarak Allah'a ulaşmak isteyenlere mahsus adet, hâl ve davranış demektir. Başka bir ifadeyle tarikat, menzilleri kat etmek ve makamlarda yükselmek yoluyla Allah'a varmak isteyenlerin özel yaşama biçimleridir.⁴

Genel olarak şeriat, İslam'ın zahiri hükümlerini, fıkıh kaidelerini, hukuk kurallarını, insanın bedeni ve dünyasıyla ilgili dini konuları kapsayan bir kavramdır. Şeriat, dinin emir ve yasaklarından sorumlu olan kimselerin dünya ve ahiret hayatlarını ilgilendiren hususları düzene koymak için peygamberler aracılığıyla Allah tarafından konulan kurallar bütünüdür. Bu kurallar, dinin hem zahiri hem de batını bütün hükümlerini kapsar.⁵ Sûfiler, beden ve dünya ile ilgili zahiri ve şer'i hükümlere şeriat veya fıkıh, kalb/ruh ve ahireti ilgilendiren batını/sırrı/deruni/ruhi hükümlere hakikat ve tarikat/tasavvuf adını vermişlerdir. Birincisine ameli fıkıh, ikincisine vicdani fıkıh/fikh-ı batın/ahlak dendiği de olmuştur.⁶

Tasavvuf düşüncesinin ortaya çıktığı zamandan günümüze kadar üzerinde çokça konuşulan konulardan birinin şeriat-tarikat ilişkisi ile bunların doğru bir şekilde yürütülmesi olduğunu söylemek gerekir. Belki de sûfilerin itirazlara maruz kaldığı ve en çok eleştiri aldığı hususların başında bu konunun geldiği söylenebilir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi tasavvufun ilk teşekkül dönemlerinden beri sufiler şeriat – tarikat ilişkisinden sıklıkla bahsetmişler ve bunları birbirilerini tamamlayan olarak görmüşlerdir. Nitekim Serrâc (ö. 377/988), "Zahir bâtınsız, bâtın da zahirsiz olmaz." diyerek şeriat ve tarikatın birbirinden ayrılamayacağını güçlü bir ifadeyle belirtmiştir.⁷ Hucvirî (ö. 464/1072) de "Bâtını olmayan şeriat heva, zahiri olmayan şeriat ise hevestir." diyerek her ikisinin birbirine duyduğu ihtiyacı vurgulamıştır.⁸ Yine ilk dönemin meşhur sûfilerinden Kuşeyrî (ö. 464/1072) ise, "Hakikatin tasdik etmediği hiçbir şeriat telakkisi makbul değildir. Şeriatın temel umdelerini gözetmeyen hiçbir hakikat telakkisi de muteber değildir." diyerek şeriat ve

³ Ebu'l-Fazl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sader, Beyrut ty., c. 8 s. 59-60; Talip Türcan, "Şeriat", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2010, c. 38, s. 571.

⁴ Seyyid Şerîf Cürcanî, *Kitabu't-ta'rifât*, Dâru'n-nefâis, Beyrut 2007, s. 215; Reşat Öngören, "Tarikat", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2011, c. 40, s. 95.

⁵ Ahmet Ögke, "Türk Tasavvuf Düşüncesinde Şeriat, Tarikat, Hakikat, Mârifet Kavramları ve Marmaravî'de "Dört Kapı-Kırk Makam" Anlayışlarının İzleri", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Yaz'2001/18, s. 63.

⁶ Ebu'l-Kasım Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye fî ilmi't-tasavvuf*, Dâru'l-ceyl, Beyrut 1990, s. 82; karşılaştırmak için bkz. Ebu'l-Kasım Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1999, s. 176; Ögke, "Türk Tasavvuf Düşüncesinde Şeriat, Tarikat, Hakikat, Mârifet Kavramları ve Marmaravî'de "Dört Kapı-Kırk Makam" Anlayışlarının İzleri", s. 63.

⁷ Ebu Nasr Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma'*, haz. Abdülhâlim Mahmud, Dâru'l-kütübi'l-hadise, Mısır 1960, s. 26; karşılaştırmak için bkz. Ebu Nasr Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma' (İslam Tasavvufu)*, çev. Hasan Kamil Yılmaz, Altınoluk Yayınları, İstanbul 1996, s. 24.

⁸ Ebu'l-Hasan Ali b. Osman el-Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûb*, İskenderiyye 1974, s. 207; karşılaştırmak için bkz. Ebu'l-Hasan Ali b. Osman el-Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûb*, *Hakikat Bilgisi*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul 1996, s. 92.

tarikatin aslında aynı özün farklı tezahürleri olduğuna dikkat çekmiştir.⁹ Kuşeyrî'nin bu ifadelerine benzer şekilde Sülemî (ö. 412/1021) de zahire dayanmayan bâtının batıl olduğu gibi, bâtına dayanmayan zahirin de batıl olduğunu ifade etmiştir.¹⁰

Sadık Vicdanî'ye Göre Şeriat ve Tarikat

Sadık Vicdanî, meşhur eseri *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*'nin başında şeriat kavramını, “Cenab-ı Hak tarafından Peygamberimiz Muhammed Mustafa (sav) Efendimiz Hazretleri vasıtası ile bizlere tebliğ buyurulan ilahi hükümleri ihtiva eden, mukaddes ilahi kanundur.”¹¹ şeklinde ifade etmektedir. Vicdanî'nin bu tarifi, ilk dönem sûfilerinden Kuşeyrî'nin şeriatı ifade etmesine benzemektedir. Kuşeyrî'ye göre şeriat, Yüce Allah'ın emirleridir. Bu emirler ile insan, Allah'a karşı kulluk görevlerini yerine getirir.¹² Burada hem Vicdanî'nin hem de Kuşeyrî'nin öne çıkardığı temel anlayış, şeriatın dinin görünen zahiri yönünün ilahi hükümler olması ve ancak bu hükümlerle kulluk görevinin yerine getirilmesidir. Ayrıca Vicdanî'ye ait bu ifadeler, Tahanevî'nin (ö. 1158/1745) *Keşşâfu istilâhâti'l-fünûn*'da zikrettiği hâline de yakındır.¹³ Adı geçen şahıslar, diğer pek çok İslam uleması gibi şeriat için öncelikle Allah'ın kullarına yönelik gönderdiği dinin görünen temel kuralları olduğunu öne çıkarmışlardır. Sadık Vicdanî'nin şeriat anlayışını, bir çalışmanın sınırları çerçevesinde sadece yukarıda adı geçen şahıslarla mukayesesi, örneklik teşkil etmesi bakımındandır. Öte yandan Vicdanî'nin şeriat için ifade ettiği tarif, kendisinden önce pek çok kişi tarafından tekrarlanmış bir anlayış olduğu muhakkaktır. Bununla beraber, Sadık Vicdanî'nin şeriat anlayışı, genel olarak İslam ulemasının ve özel olarak da tasavvuf ehlinin söyledikleriyle uyumlu bir anlayış olduğu görülmektedir.¹⁴

Yine Sadık Vicdanî, adı geçen eserde tarikat kavramını ise, “O mukaddes ilahi kanuna tam bir bağlılıkta, sımsıkı sarılan iman ve yakın sahiplerinin, Allah'ın zikrine devam etmeleriyle, açılması mümkün olan Allah'a vuslat ve O'nun canib-i izzetine kavuşmanın en büyük yoludur.” şeklinde zikretmektedir. Aynı sayfanın dipnotunda verdiği bilgide de tarikatı, “Makamlarda menzilleri teker teker geçerek, terakki ile Allah'a vasıl olmak üzere sülûka giren salıklere mahsus bir gidiş ve yaşayış şeklidir.”¹⁵ diye izah etmektedir.

Yukarıda söylendiği gibi tasavvuf düşüncesinin ilk dönem sûfilerinin üzerinde durduğu ve eserlerinde yer verdiği gibi Sadık Vicdanî de şeriat ve tarikatı bir bütünün ayrılmaz parçaları ve birbirinin tamamlayıcısı olarak görmektedir. Ona göre tarikat, insanı Yüce Allah'a yaklaştıran bir yoldur. Ancak bunun için kişinin yapması gereken temel şeyler vardır ki bunlar en başta şeriata tam bir bağlılıktır. Şeriat olmadan tarikattan bahsetmek muhâldir. Zira şeriat, Allah'ın mukaddes kıldığı ilahi kanunlardır. İşte şeriata bağlanan kişi, bu yolda yapacağı zikir gibi nafilelerle ve seyr u sülûk gibi yöntemlerle manen yükselir ve yakın

⁹ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye fî ilmi't-tasavvuf*, s. 82.

¹⁰ Ebu Abdurrahman es- Sülemî, “el-Fark beyne ilmi'ş-şeria ve'l-hakika”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, çev. Süleyman Ateş, Cilt: 16, Ankara 1968, s. 219.

¹¹ Ebu Rıdvân Sadık Vicdanî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye (Melâmiyye – Kâdiriyye – Hâlvetiyye – Süfi ve Tasavvuf)*, Evkaf-ı İslamiyye Matbaası, İstanbul 1338-1340, s. 21; karşılaştırmak için bkz. Sâdık Vicdanî, *Tarikatler ve Silsileleri (Tomar-ı Turuk-ı Aliyye -Melâmiyye – Kâdiriyye – Hâlvetiyye – Sofî ve Tasavvuf)*, haz. İrfan Gündüz, Enderun Kitabevi, İstanbul 1995, s. 15.

¹² Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye fî ilmi't-tasavvuf*, s. 82.

¹³ Muhammed Ali et-Tahanevî, *Keşşâfu istilâhâti'l-fünûn*, Lübnan 1996, c. I, s. 1018 vd.

¹⁴ Sufilerin telif ettiği eserlerin bir çoğu âyet ve hadislerin yorumuna dayanmaktadır. Bu konuda yapılan bir çalışma için bkz.: Gül, Hâlim, *Mesnevi'de Tasavvufî Tefsir*, İnsan Yayınları, İstanbul 2014.

¹⁵ Sadık Vicdanî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*, s. 21.

derecesine ulaşır. Böylece bu yola giren kişi tarikatın kendine mahsus usûllerini sürdürerek Allah'a vuslat edebileceği imkânlar elde eder.

Sadık Vicdanî, şeriat ve tarikatı birbirini tamamlayan ve bir parçanın ayrılmaz bütünü olarak gören düşüncesini teyit etmek için, kavramları kısaca tanımladıktan sonra da "Tasavvuf erbabından bazıları, 'Tarikat, şeriatın adıdır. Hakikat ve marifet şeriattan ibarettir. Çünkü şeriat, bilmek; tarikat, bildiği ile amel etmek; hakikat ve marifet de bu amellerin manevi sevabına kavuşmaktır.' demişlerdir."¹⁶ diyerek herhangi bir kaynak belirtmeden sûflerin görüşlerine yer vermiştir. Ona göre bir insan, manevi olarak gelişmesini sürdürmek ve tamamlamak istiyorsa, öncelikle bazı temel bilgilere veya kurallara ihtiyaç duyar. İşte bu temel bilgiler veya kurallar, şeriat ile elde edilir. Şeriatın verdiği bu ilahi kuralları hassasiyetle yaşamak ise, tarikattır. Bu yaşantı sırasında elde edilen zevk ise hakikat ve marifettir.

Sadık Vicdanî, şeriat ve tarikatın birbirini tamamlayıcısı olduğuna dair düşüncesini açıklamak için kendisine ait olduğunu söylediği bir metafor ile devam etmektedir: "Ben aciz muharrir, sınırsız ve uçsuz bucaksız irfan denizinden bir damla bile isabet etmemiş, önemsiz bir yazar isem de şeriat ve tarikatı, (önceki mutasavvıflar gibi cevize değil) parçaları ibrişimle dikilmiş, yakası, kolları ve etek uçları yine ibrişimle işlenmiş, ince ve yumuşacık bir gömleğe benzetiyorum. O bürünecek gömleğin (diğer elbiseler için söylenen tabirlerle) yüzü, şeriattır. Tene temas eden iç yüzü, tarikattır. Tene teması, hakikattir. Bu temastan meydana gelen lezzet ve hararet de marifettir. Tevhid ehli her Müslüman bir gömlek sahibidir. İlahi farzlara, Hz. Peygamber'in (sav) sünnetlerine sınırsız sarılarak yaşayan ve uyanlar, şeriat ehlidir. Binaenaleyh o gömleği giymek hakkına sahiptir. Şeriat gömleğini giyen tarikata girmiş, nefis-i emmare ile savaşı kabul etmiş demektir."¹⁷

Tasavvuf düşüncesinde genel olarak şeriatın, dinin zahiri denilen dış yönünü, tarikat ve hakikatin ise batını denilen iç yönünü, özünü temsil ettiği kabul edilmiştir. Bu husus, sûflerce ceviz benzetmesiyle izah edilmiştir. Nitekim Niyazî Mısırî'ye (ö. 1105/1694) göre şeriat, cevizin kabuğu, hakikat ise cevizin içi ve özüdür. Bu sebeple hakikate ulaşmak isteyen kişi, mutlaka cevizin kabuğunu kırmak durumundadır. Bu benzetmedeki amaç, kabuğun özü korumasıdır. Yani şeriatın amacı, dinin özü olan hakikati korumaktır. Zira hakikatin varlığı, şeriatın varlığına bağlıdır. Bu sebeple hakikat, şeriatsız bir anlam ifade etmez.¹⁸

Mutasavvıflara göre manevi hâlini ve yolunu şeriatla korumayan salikin hâli bozulur; yolu heva, heves ve vesvese yoluna dönüşür. Salik, tarikatı hakikate ulaşmanın aracı olarak görmelidir. Buna göre şeriat, tarikat ve hakikat sıkı bir şekilde birbirine bağlıdır. Önceki sonrakinin kabuğu, sonraki de öncekinin özüdür. Özül olmayan kabuk bir işe yaramaz, kabuğun muhafaza etmediği öz de bozulmaya mahkumdur.¹⁹

Sadık Vicdanî, şeriat-tarikat ilişkisini önceki tasavvuf erbabının yaptığı ceviz teşbihine ek olarak gömlek metaforunu kullanarak açıklamıştır. Ona göre gömlek, ten ile adeta bütünleşmiş gibidir. Tenin hararetini ve lezzetini bizzat hisseder. Her Müslüman aslında bir gömleğe sahiptir. Ancak esas olan, gömleği

¹⁶ Sadık Vicdanî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*, s. 21.

¹⁷ Sadık Vicdanî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*, s. 21, 22.

¹⁸ Mustafa Aşkar, *Niyazî-i Mısırî ve Tasavvuf Anlayışı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 276-277.

¹⁹ Süleyman Uludağ, "Lüb" *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2003, c. 27, s. 241; Şeriat-Tarikat ilişkisi konusunda geniş bilgi için bkz.: Gül, Hâlim, *Hasan Hilmi Dağıstânî ve Tasavvufî Görüşleri*, İlahiyat Yayınları, Ankara 2016, s. 205-210.

giymek ve üzerinde hissetmek ile teniyle bütünleştirip hararetini gömleğe yansıtarak lezzet almaktır. Vicdanî'nin gömlek benzetmesi, kendisine mahsus özel bir teşbih olduğunu söylemek gerekir.

Tasavvuf tarihinde genel olarak tarikatların başlangıcı Hz. Peygamber ve onun güzide hâlifelerinin dönemi ile asr-ı saadete kadar götürülmüştür. Hz. Peygamber'in başta Hulefâ-yi Raşidîn olmak üzere sahabilere değişik usûllerle zikir telkininde bulunduğu kabul edilmiştir. Bu usûllerin devam ettirilmesiyle daha sonra tarikatlar meydana gelmiştir. Böylece bütün tarikatların başı Hz. Peygamber kabul edilmiştir. Onun ortaya koyduğu ilahi yol, Tarikat-ı Muhammediyye diye isimlendirilmiştir. Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ebu Bekir'e nispetle Bekriyye (Siddîkiyye), Hz. Ömer'e nispetle Ömeriyye (Farukiyye), Hz. Osman'a nispetle Osmaniyye ve Hz. Ali'ye nispetle Aleviyye adı verilen tarikatlar doğmuştur. Bunlardan Bekriyye ve Aleviyye'nin silsilesi devam ederek birçok koluyla birlikte günümüze kadar ulaştığı kabul edilmiştir.²⁰

Sadık Vicdanî de şeriat ve tarikat anlayışını ortaya koyarken tasavvuf tarihindeki bu kabule değinmiş ancak her ikisini beraber ele almış ve tarikatı şeriatla bütünleştirerek ifade etmiştir. Ona göre, "Cenab-ı Hakk'ın hükümlerini ihtiva eden, mukaddes ilahi kanunu ümmetine tebliğ eden Hz. Muhammed Efendimiz olduğu için, o ilahi kanuna 'Şeriat-ı Muhammediyye' denildiği gibi, Muhammedî şeriatın maddi ve manevi, bitme ve tükenme bilmeyen, mukaddes feyzlerinden iktibasın alınan, ilahi nurlarla aydınlanan, Allah'a kavuşmanın en yüce yolunu ümmetine telkin eyleyen de Hz. Muhammed Efendimiz olduğundan o ilahi ve güzide yola da 'Tarikat-ı Muhammediyye' denilmiştir."²¹

Hz. Peygamber'in vefatından sonra tarikatların Hulefa-yi Raşidîn vasıtasıyla yayılıp günümüze kadar geldiğini ise hâlifelerin faziletini vurguladıktan sonra onların Hz. Peygamber'e olan yakınlığını ve Müslümanlar için rehberliğini ifade eden Sadık Vicdanî, tasavvuf tarihindeki genel anlayışa paralel görüşlerini şöyle dile getirmiştir: "Muhammed ümmetinin Hz. Muhammed'in peygamberlik nişanı taşıyan zatından ve insanlık âleminin de enbiya ve geçmiş peygamberlerden sonra en üstünü ve en faziletlisi; Ebu Bekir es-Sıddîk, Ömer el-Faruk, Osman zi'n-Nüreyn, Aliyyü'l-Mürtezâ (ra) hazretleridir. Pek çok özellikleri ile övülen ve hürmet gösterilen bu dört büyük hâlife, Ashâb-ı Kirâm'ın hepsinden, Rahmeten li'l-alemin Efendimiz'e daha yakındırlar. Her yönden Fâhrü'l-Mürselîn'in feyzinden daha fazla feyz almışlardır. Bu dört büyük sahabe şeriatın dinin esas rüknü ve ashabın önderi olduğu gibi, tarikatta da birer kılavuz ve rehberdirler. Zira onlar Hz. Peygamber'in nübüvvet pınarından telkin ile aldıkları zikir usûlünü başkalarına da öğreterek ümmet-i Muhammed'in marifet ve feyzden nasip almasını sağlamıştır. Böylece Tarikat-ı Muhammediyye'den bu dört vasıta ile dört tarikat meydana gelmiş, kendi isimlerine nispetle Siddîkiyye, Ömeriyye, Osmaniyye ve Aleviyye adlarını almışlardır. Hepsi de vasıl ilallah olan tarikat piri evliyaullah, bilahare ortaya koydukları adap ve erkan ile ümmet-i Muhammed'i doğru yola sevk etmişlerdir. Bu sebeple kendi isimlerine nispetle teessüs eden diğer tarikatlar (turuk-ı aliyye), bu dört büyük ve ana tarikat vasıtası ile ümmü't-turuk olan tarikat-ı Muhammediyye'ye dayanmış, silsileleri Hz. Muhammed'in zatına ulaşmıştır."²²

²⁰ Öngören, "Tarikat", s. 96, 97; Hâlim Gül, "Nakşî-Hâlidî Şeyhi Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin Şeyh/Mürşid Anlayışı", *I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (03-05 Ekim 2013 Gümüşhane), 2014, s. 226-227.

²¹ Sadık Vicdanî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*, s. 22.

²² Sadık Vicdanî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*, s. 23-24.

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı üzere Sadık Vicdanî, tarikatların ana çıkış noktasının Hz. Peygamber olduğunu ve bütün tarikatların Hz. Peygamber'in kendilerine öğrettiği usûl ve erkân üzere Hulefâ-yi Raşidîn kanalıyla günümüze kadar geldiğini ve bunlara “Turuk-ı Aliyye” dendiğini ifade etmiştir. Bunların dört büyük ve ana tarikat olduğunu, diğer tarikatların buradan çoğalarak günümüze geldiğini söylemiştir.

Sonuç

Sadık Vicdanî, Safranbolu'da doğmuş, aile ve çevresinin de içinde bulunduğu tasavvufa küçük yaşta ilgi duymuş ve Nakşi-Hâlidi şeyhi Ahmed Mahir Efendi'ye intisap etmiştir. Başladığı memuriyet hayatına mektupçuluk ile devam etmiş, görevi gereği tayin edildiği illerdeki vilâyet gazetelerinde dini, ahlaki ve toplumsal konulara yönelik çeşitli yazılar ve şiirler yazmıştır. Hayatı boyunca on dokuz civarında eser yazmıştır. Bunlardan *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye* adlı eseri, yakın dönem tasavvuf tarihi açısından oldukça önemlidir. Bu eserinde, Melamiyye, Kadiriyye ve Hâlvetiyye tarikatlarının silsilelerini düzenli bir tertip ile sıralamıştır.

Sadık Vicdanî, tasavvuf düşüncesinde üzerinde durulan şeriat ve tarikat anlayışına dair görüşlerini, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye* isimli eserinde kısa da olsa bir başlık altında değinmiştir. Bu başlıkta, öncelikle şeriat ve tarikat kavramlarını ele almış ve sonra kendi görüşlerini dile getirmiştir.

Sadık Vicdanî'ye göre şeriat, Yüce Allah'ın Hz. Peygamber Efendimize vahyettiği ilahi kurallardır. Bu kurallar, dinin görünür zahiri yönüdür. Bunlar olmadan dinin anlaşılması ve yaşanması mümkün değildir. Asıl olan kişinin şeriat hükümlerine bağlı yaşamasıdır. Ona göre tarikat ise, şeriata sınıksız bağlı olan birinin Allah'a ibadet ve zikre devamlı manevi makam ve menzilleri aşarak Allah'a vasıl olma arzusuyla saliklere mahsus sülûkün adab ve erkânını usûlünce tamamlayarak yaşadığı bir yoldur. Vicdanî'nin bu tarifi, tasavvuf tarihinde etkili ve önemli sûfilerden Serrâc, Hucvirî, Kuşeyrî gibi pek çok kişinin tarifine benzerlik göstermektedir. Zira onlara göre, şeriat olmadan tarikatın bir anlamı olmaz. Asıl olanın öncelikle dinin zahiri veya görünür yönünün bilinip yaşanmasıdır.

Tasavvuf düşüncesinde kabul gören genel görüşe paralel olarak Sadık Vicdanî de şeriat ve tarikatı, birbirini tamamlayan ve bir parçanın ayrılmaz bütünü olarak görmüştür. Zira ona göre ancak şeriatın hükümlerine bağlı biri Allah'a yaklaştıran yol olan tarikatla mesafe alabilir. Aksi düşünülemez. Bu düşüncesini teyit etmek için Vicdanî, sûfilerden pek çoğunun ceviz ve kabuğuna benzettiği şeriat ve tarikatı, onların aksine parçaları ibrişimle dikilmiş gömleğe benzetmiştir. Vicdanî'ye göre bu gömleğin yüzü şeriat, tene temas eden iç yüzü ise tarikattır. Tene teması ise hakikattir. Bu temastan meydana gelen lezzet ve hararet ise marifettir. Vicdanî, bu metaforla gömlek ile teni adeta bütünleşmiş olarak telakki etmiştir. Ten ve gömlek, her ikisi de birbirini hisseden ve bundan lezzet alan bir bütün gibi olmuştur. Böylece Vicdanî, şeriat ve tarikatı birbirini tamamlayan bir bütünün parçası olarak kabul etmiştir.

Kaynakça

Akyol, İbrahim, “Sadık Vicdanî ve Çankırı ile İlgili Manzumeleri”, *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, Ağustos 2007.

Aşkar, Mustafa, *Niyazî-i Mısri ve Tasavvuf Anlayışı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

Birinci, Ali – Kara, İsmail, “Mektupçu, Mutasavvıf, Yazar, Şair Sadık Vicdanî”, *Tarih ve Toplum*, Cilt: XIII, Sayı:78, Yıl: 1990.

Ceyhan, Semih, “Sâdık Vicdânî”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2008.

Cürcanî, Seyyid Şerîf, *Kitabu't-ta'rifât*, Dâru'n-nefâis, Beyrut 2007.

Gül, Hâlim, *Hasan Hilmi Dağüstânî ve Tasavvufî Görüşleri*, İlahiyat Yayınları, Ankara 2016.

Gül, Hâlim, *Mesnevî'de Tasavvufî Tefsir*, İnsan Yayınları, İstanbul 2014.

Gül, Hâlim, “Nakşî-Hâlidî Şeyhi Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin Şeyh/Mürşid Anlayışı”, *I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (03-05 Ekim 2013 Gümüşhane), 2014, s. 225-234.

Hucvirî, Ebu'l-Hasan Ali b. Osman, *Keşfu'l-mahcûb*, *Hakikat Bilgisi*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul 1996.

Hucvirî, Ebu'l-Hasan Ali b. Osman, *Keşfu'l-mahcûb*, İskenderiyye 1974.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrerem, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sader, Beyrut ty.

Kuşeyrî, Ebu'l-Kasım Abdülkerim b. Hevâzin, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye fî ilmi't-tasavvuf*, Dâru'l-ceyl, Beyrut 1990.

Kuşeyrî, Ebu'l-Kasım Abdülkerim b. Hevâzin, *Kuşeyrî Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 1999.

Ögke, Ahmet, “Türk Tasavvuf Düşüncesinde Şeriat, Tarikat, Hakikat, Mârifet Kavramları ve Marmaravî'de “Dört Kapı-Kırk Makam” Anlayışlarının İzleri”, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Yaz'2001/18.

Öngören, Reşat, “Tarikat”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2011.

Sadık Vicdanî, Ebu Rıdvan, *Tarikatler ve Silsileleri (Tomar-ı Turuk-ı Aliyye -Melâmiyye – Kâdiriyye – Hâlvetiyye – Sofî ve Tasavvuf)*, haz. İrfan Gündüz, Enderun Kitabevi, İstanbul 1995.

Sadık Vicdanî, Ebu Rıdvan, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye (Melâmiyye – Kâdiriyye – Hâlvetiyye – Sûfî ve Tasavvuf)*, Evkaf-ı İslamiyye Matbaası, İstanbul 1338-1340.

Serrâc, Ebu Nasr et-Tûsî, *el-Lüma' (İslam Tasavvufu)*, çev. Hasan Kamil Yılmaz, Altınoluk Yayınları, İstanbul 1996.

Serrâc, Ebu Nasr et-Tûsî, *el-Lüma'*, haz. Abdülhâlim Mahmud, Dâru'l-kütübi'l-hadise, Mısır 1960.

Sülemî, Ebu Abdurrahman, “el-Fark beyne ilmi'ş-şeria ve'l-hakika”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, çev. Süleyman Ateş, Cilt: 16, Ankara 1968.

Tahanevî, Muhammed Ali, *Keşşâfu istulâhâti'l-fünûn*, Lübnan 1996.

Taşkesenlioğlu, Lokman, “Bir Mutasavvıfın Hicviyesi: Sâdık Vicdânî ve Parasız Risalesi”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 7/1, Yıl: 2018.

Tezcan, Tuğrul, “Sâdık Vicdânî ve Dînî Eserleri”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 4, Yıl: 2015.

Türcan, Talip, “Şeriat”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2010.

Uludağ, Süleyman, “Lüb”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2003.

KARDEMİR ÖLÇEĞİNDE TÜRKİYE’NİN DEMİR-ÇELİK SEKTÖRÜNÜN REKABET ANALİZİ

Doç. Dr. Hayrettin KESGİNGÖZ
Karabük Üniversitesi-İ.İ.B.F., İktisat Bölümü
hayrettinkesgingoz@karabuk.edu.tr

Özet

Demir çelik sektörü ülke ekonomisi ve sanayileşmesinde lokomotif sektör olma özelliğine sahiptir. Demir çelik sektörün önemi en başta tüm endüstriyel dallara girdi vermesinden kaynaklanmaktadır. Demir çelik sektörünün başta inşaat malzemeleri olmak üzere otomotiv, gemi, uçak, demiryolu ve vagon gibi tüm taşıt araçları ve akla gelebilecek tüm makine, cihaz ve eşya üretimine katkısı vardır. Demir çelik sektörünün inşaattan otomotive, savunmadan elektroniğe kadar birçok sektörün üretimini bağlılığı nedeniyle lokomotif sektör olması ve ülke ekonomisinin sanayileşmesi üzerindeki etkisi çok büyüktür. Bu çalışmada Türkiye’nin demir çelik sektörünün dünyadaki yeri ve önemini, bu sektördeki üç büyük kuruluş olan Kardemir, Erdemir ve İsdemir’in fasıllarının rekabet güçleri analiz edilmiş ve Kardemir özelinde ayrıntılı sonuçlar elde edilmiştir. Çalışmada Açıklanmış Simetrik Karşılaştırmalı Üstünlükler (ASKÜ), Ticaret Dengesi İndeksinden (TDİ) yararlanılmış ve Türkiye’nin -Erdemir-Kardemir-İsdemir’in ürün haritası oluşturulmuştur. Analizde kullanılan veriler 2002-2018 dönemine ait Uluslararası Ticaret Merkezi’nden (INTRACEN) ve Türkiye İstatistik Kurumu’ndan (TUIK) sağlanmıştır. Hesaplanan ASKÜ ortalamasına göre Türkiye fasıl gruplarında karşılaştırmalı avantaja sahipken, Erdemir Kardemir ve İsdemir’in rekabet gücü için karşılaştırmalı dezavantaj durumu vardır. TDİ ortalamalarında ise Türkiye, Erdemir Kardemir ve İsdemir ise 72 ve 72-73 fasıllarında net ithalatçıyken, 73 fasıl grubunda net ihracatçı konumundadır. 72 ve 72-73 fasıllarının ürün haritasına göre Türkiye karşılaştırmalı üstünlüğe sahipken, Erdemir Kardemir ve İsdemir’de dalgalı bir seyir izlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Demir-Çelik Sektörü, Kardemir, Rekabet, ASKÜ, TDI

Competitive Analysis of Turkey's Iron & Steel Sector The Scale of Kardemir

Abstract

Iron and steel sectors are the locomotive sector in the country's economy and industrialization. The importance of this sector is primarily the input to all industrial branches. The iron and steel sectors contribute to the production of all kinds of vehicles, such as construction materials, automotive, ships, aircraft, railways and wagons and all imaginable machinery, devices and goods. The fact that iron and steel sectors are the locomotive sector due to the commitment of the production of many sectors from construction to automotive and from defense to electronics has a great impact on the industrialization of the country's economy. In this study, Turkey's iron and steel industries position in the world and the importance Kardemir has three large organizations in this sector, Erdemir and İsdemir, they analyzed competitiveness and Kardemir has been gathered detailed results in private. Symmetric Revealed Comparative Advantage (ASKU), the Trade Balance of the Index (TDI) used in the study, and Kardemir’s-Erdemir’s-İsdemir’s product map was created. The data used in the analysis for the period 2002-2018 from the International Trade Center (INTRACEN) and the Turkey Statistical Institute (TSI). According to calculated ASKU index average while comparative advantage in Turkey chapters group Erdemir and Kardemir has a comparative disadvantage for İsdemir state's competitiveness. The average TDI of Erdemir- Kardemir- İsdemir the net ithalatçıyk chapters 72 and 72-73, in 73 chapters is a net exporter group. According to the map of chapters 72 and 72-73 products while Kardemir and Erdemir have comparative advantage, Isdemir is monitored fluctuated.

Keywords: Iron Sector, Steel Sector, Kardemir, Competition, ASKU, TDI

Giriş

Demir çelik sektörü ülke ekonomisinin sanayileşmesinde lokomotif sektör olma özelliğine sahiptir. Demir çelik sektörünün önemi en başta tüm endüstriyel dallara girdi vermesinden kaynaklanmaktadır. Demir çelik sektörünün başta inşaat malzemeleri olmak üzere otomotiv, gemi, uçak, demiryolu ve vagon gibi tüm taşıt araçları ve akla gelebilecek tüm makine, cihaz ve eşya üretimine katkısı vardır (Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, 2017 s:2).

Bu çalışmanın amacı Türkiye'deki demir çelik sektörünün Kardemir ölçeğinde karşılaştırmalı üstünlükler yöntemiyle ayrıntılı bir şekilde analiz etmektir. Analiz sonucunda Kardemir'in karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olup olmadığı tespit edilerek demir-çelik sektörüyle ilgili fasıl gruplarının ürün haritası çıkarılmıştır. Bu amaçla demir çelik sektörünün 72, 73 ve 72-73 fasılları kullanılmıştır. 2002-2018 yıllarına ait dış ticaret verileriyle karşılaştırmalı üstünlükler yönteminin Açıklanmış Simetrik Karşılaştırmalı Üstünlükler (ASKÜ) endeksi ve Ticaret Dengesi İndeksi (TDİ) değerleriyle yapılmıştır. Analiz sonucunda fasıllara göre ürün haritası çıkarılmıştır. Bu çalışma, Kardemir ölçeğinde demir çeliğin hangi fasıllarda karşılaştırmalı üstünlüğünün olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde karşılaştırmalı üstünlükler teorisi kavramsal olarak anlatımı, ikinci bölümde çalışmanın analizinde kullanılacak materyal ve yöntem hakkında bilgiler verilmiştir. Üçüncü bölümde ise analiz sonuçlarıyla Türkiye'nin Kardemir ölçeğinde hangi fasıllarda karşılaştırmalı üstünlüğünün olduğunu, hangi fasıllarda rekabetçi bir yapıya sahip olduğunu ve hangi fasıllarda net ihracatçı konumunda olduğu belirlenip üretim haritası çıkarılarak çalışma tamamlanmıştır.

2- Karşılaştırmalı Üstünlükler Yöntemi

Ricardo'ya göre uluslararası ticaretin temelini mutlak değil, karşılaştırmalı üstünlükler oluşturmaktadır (Seyidoğlu, 2009: 25-26). Ricardo için de, maliyeti oluşturan tek faktör, homojen, ülke içinde tam hareketli ve ülkeler arasında tam hareketsiz olduğu varsayılan emektir (Bayraktutan, 2003: 177). Dış ticaret, bir ülke için oldukça faydalıdır ve bir malın harcanabileceği cisimlerin miktarını ve çeşitliliğini artırır ve malların bolluğu ve ucuzluğu, tasarruf için teşvik ve sermaye birikimi ile bunu sağlar (Ricardo,1817: 89). David Ricardo birçok malda mutlak üstünlüğü bulunan ülkelerin dış ticaret yapmasını karşılaştırmalı üstünlük teorisiyle açıklamıştır. Bu teori, ülkelerin her iki malda da üstün ise üretimini maliyetinin en düşük olduğu mala doğru kaydırması gerekir. Maliyeti yüksek olan diğer malda ise ithâlatçı konumunda kalınması gerektiğini savunmuştur. Bu durum dış ticaretin serbestleşmesi, ülkeler açısından maliyetlerin azalmasına ve aynı üretim şartlarında daha fazla mala sahip olmasına neden olacaktır (Albayrak, Ağazade, 2017: 12).

3- Materyal ve Yöntem

Çalışmada 2002-2018 yılları için Türkiye'nin, Erdemir Kardemir ve İsdemir'e ait 72, 73 ve 72-73 fasıllarının ihracat ve ithâlat verileri kullanılarak analiz yapılmıştır. Çalışmadaki veriler uluslararası ticaret merkezi (INTRACEN) ve Türkiye İstatistik Kurumu veri tabanından alınmıştır. AKÜ endeksi Balassa tarafından formüle edilerek aşağıdaki gibi ifade edilmektedir.

$$AKÜ_{ij} = (X_{ij}/X_{it}) / (X_{wj}/X_{wt}) \dots \dots \dots (1)$$

Burada AKÜ ij; i ülkesinin j malı için AKÜ indeksini, Xij: i ülkesinin j malı ihracatı, Xj: j ülkesinin toplam ihracatı, Xwj: w malı dünya ihracatı ve Xwt: toplam dünya ihracatını göstermektedir (Utkulu ve İmer, 2009; Ervani,2013; Mushanyuri ve Mzumara,2013).

$$ASKÜ = (AKÜ-1) / (AKÜ+1) \dots \dots \dots (2)$$

ASKÜ indeksi -1 ile + 1 değerleri arasındadır. Endeks değeri pozitif ise ilgili fasıl, sektör veya ülke rekabet gücüne göre karşılaştırmalı avantaja sahipken, endeks değeri negatif ise ilgili fasıl, sektör veya ülke rekabet gücü için karşılaştırmalı dezavantaj durumu geçerlidir (Laursen, 1998).

Türkiye'nin Erdemir, Kardemir ve İsdemir'in demir çelik sektöründeki 72, 73, 72-73 fasılları için karşılaştırmalı üstünlüğünün belirlenmesinde kullanılan Ticaret Dengesi İndeksidir (TDİ). Bu indeks bir ülkenin ilgili üründe net ihracatçı veya net ithalatçı olup olmadığını belirlemek için kullanılmaktadır (Widodo, 2008; Ishchukova ve Smutka, 2013). TDİ şu indeksi şu şekilde yazılmaktadır:

$$TDİ = (Xij - Mij) / (Xij + Mij) \dots \dots \dots (3)$$

İ ülkeyi, j ürünü, X ihracatı, M ise ithalatı göstermektedir. TDİ endeks değeri -1 ile + 1 değeri arasında bir değer almaktadır. TDİ değeri pozitif ise ülke net ihracatçı, negatif ise ülke net ithalatçıdır (Amighini, 2005; Özçalık ve Okur, 2013; Ma, 2013; Topçu ve Sarıgül, 2015). ASKÜ ve TDİ kullanılarak fasıl, sektör veya ülkenin üretim haritası oluşturulmaktadır. Üretim haritası A, B, C, D olarak dört gruptan oluşmaktadır. Bu gruplar aşağıdaki gibi gösterilebilir (Widodo, 2008):

A: (ASKÜ>0, TDİ>0) ise Karşılaştırmalı Üstünlük ve Net İhracatçı

B: (ASKÜ>0, TDİ<0) ise Karşılaştırmalı Üstünlük ve Net İthalatçı

C: (ASKÜ<0, TDİ>0) ise Karşılaştırmalı Dezavantaj ve Net İhracatçı

D: (ASKÜ<0, TDİ<0) ise Karşılaştırmalı Dezavantaj ve Net İthalatçı durumları vardır.

4- Analiz Sonuçları

Kardemir ölçeğinde demir-çelik sektörünün analizi için öncelikle ASKÜ değerlerini hesaplamamız gerekmektedir. Aşağıdaki tabloda ASKÜ değerleri verilmiştir.

Tablo 1: ASKÜ 2002-2018 ortalama

	72 Fasıl	73 Fasıl	72-73 Fasıl
Türkiye	0,482	0,397	0,453
Erdemir	-0,904	-0,957	-0,926
Kardemir	-0,935	-0,987	-0,957
İsdemir	0,052	-0,865	-0,772

Kaynak: Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Tablo 1'de ASKÜ 2002-2018 ortalama değerleri hesaplanmıştır. Kardemir'in 72 fasıl grubundaki ortalaması-0,935, 73 fasıl grubundaki ortalaması-0,987, 72 - 73 fasıl grubundaki ortalaması -0,957 dir. İsdemir'in 72 fasıl grubundaki ortalaması 0,052, 73 fasıl grubundaki ortalaması-0,865, 72- 73 fasıl

grubundaki ortalaması ise -0,772 dir. Demir-Çelik sektörünün Kardemir ölçeğinde karşılaştırmalı üstünlükler yöntemiyle analizinde net ihracatçı ve net ithâlatçı olup olmadığının analizi ticaret dengesi endeks değeri ile hesaplanmıştır. Tablo 2’de TDİ İndeks Değerleri verilmiştir.

Tablo 2: TDİ 2002-2018 Ortalama

	72 Fasil	73 Fasil	72-73 Fasil
Türkiye	-0,271	0,376	-0,122
Erdemir	-0,383	0,781	-0,277
Kardemir	-0,368	0,682	-0,299
İsdemir	-0,394	0,871	-0,275

Kaynak: Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Tablo 2’de TDİ 2002-2018 ortalama değerleri hesaplanmıştır. Türkiye’nin demir çelik sektöründen 72 fasıl grubundaki ortalaması -0,271 net ithâlatçı, 73 fasıl grubundaki ortalaması 0,376 net ihracatçı, 72 - 73 fasıl grubundaki ortalaması -0,122 net ithâlatçıdır. Kardemir’in 72 fasıl grubundaki ortalaması -0,368 net ithâlatçı, 73 fasıl grubundaki 0,682 ortalamasıyla net ihracatçı, 72 – 73 te -0,299 ortalamayla net ithâlatçıdır.

Son olarak Türkiye’nin-Erdemir-Kardemir-İsdemir’in 72, 73 ve 72-73 fasıllarına göre ürün haritası ASKÜ ve TDİ değerlerine göre Tablo 3’te oluşturulmuştur. Bu harita Türkiye’nin Erdemir-Kardemir-İsdemir’inin hangi fasıllarda dışa bağımlı, hangi fasıllarda net ihracatçı, hangi fasıllarda net ithâlatçı ve hangi fasıllarda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğunun haritasıdır.

Tablo 3: Türkiye’nin -Erdemir-Kardemir-İsdemir’in Ürün Haritası

	72 Fasil	73 Fasil	72-73 Fasil
Türkiye	B	A	B
Erdemir	D	C	D
Kardemir	D	C	D
İsdemir	B	C	D

Kaynak: Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Türkiye’nin-Erdemir-Kardemir-İsdemir’in 72, 73 ve 72-73 fasıllarına göre ürün haritasına göre Türkiye 73 fasıl grubunda söz sahibiyken hem karşılaştırmalı üstünlüğe sahip ve hem de net ihracatçı konumdadır. 72 ve 72-73 fasıllarında ise Karşılaştırmalı Üstünlük ve Net İthâlatçı konumdadır. Kardemir ve Erdemir 72 fasılda dış ticarete dezavantajlı ve net ithâlatçı konumdadır. İsdemir ise Kardemir ve Erdemir’e göre karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Fakat yine net ithâlatçıdır. 73 fasılda Kardemir, Erdemir ve İsdemir net ihracatçı iken karşılaştırmalı üstünlük istenilen seviyede değildir. 72 -73 fasılda ise Kardemir, İsdemir ve Erdemir hem dezavantajlı hem de net ithâlatçıdır.

Sonuç

Demir çelik sektörünün inşaattan otomotive, savunmadan elektroniğe kadar birçok sektörün üretimini bağımlılığı nedeniyle lokomotif sektör olması ve ülke ekonomisinin sanayileşmesi üzerindeki etkisi çok büyüktür. Dış ticarete yer alması ve sürdürülebilir olması için, ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olması gerekmektedir. Çalışmada Kardemir ölçeğinde Türkiye'nin demir çelik sektöründeki dünyadaki konumuna bakılarak 72, 73 ve 72-73 fasıllarına göre dış ticaretteki karşılaştırmalı üstünlüğü analiz edilmiştir. AKÜ, ASKÜ ve TDİ değerleri analizde kullanılmıştır.

Analiz sonuçlarına göre demir çelik sektörü 72 fasılda İsdemir'de yaşanan iyileşmeyi Kardemir ve Erdemir'e de taşımamız. Kardemir ve Erdemir'den bu yönüyle İsdemir ayrılmaktadır. Analiz ettiğimiz fabrikaların bu fasıl gruplarındaki dezavantajlarını azaltmak için çalışmalar yapmalı ve endüstriyel bağımlılığı azaltarak enerji verimliliğini artıran teknolojik yenilikleri uygulanmalıdır.

Kaynakça / Reference

- Albayrak, N.C., Ağazade S., (2017) Emek Verimliliği ve İhracat İlişkisi: Türk İmalat Sanayi Örneği, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 53. Sayı / Temmuz s.12.
- Amighini A. (2005), "China in the International Fragmentation of Production: Evidence from the ICT Industry", The European Journal of Comparative Economics, 2 (2): 203-219
- Bayraktutan, Y. (2003), "*Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri*", Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 4(2), 175-186 s.177.
- Ervani, E. (2013), "Export and Import Performance of Indonesia's Agriculture Sector", Journal of Economics and Policy, 6 (1), 54-63.
- <http://www.intracen.org/itc/market-info-tools/trade-statistics/>
- <http://www.tuik.gov.tr/Start.do>
- Ishchukova, N., Smutka, L. (2013), "Comparative Advantage: Products Mapping of the Russian Agricultural Exports", Agris on-line Papers in Economics and Informatics, 5(3), 13-24.
- Laursen, K. (1998), "Revealed Comparative Advantage and the Alternatives as Measures of International Specialization", Danish Research Unit for Industrial Dynamics (DRUID) Working Paper No: 98-30
- Ma, A.S. (2013), "Revealed Comparative Advantage Measure: ASEAN-China Trade Flows", Journal of Economics and Sustainable Development, 4(7), 136-145
- Mushanyuri, B.E., Mzumara, M. (2013), "An Assessment of Comparative Advantage of Mauritius", European Journal of Sustainable Development, 2 (3), 35-42.
- Ricardo, D. (1817), "*On The Principles of Political Economy Taxation*" Batoche Books Kitchener, 2001 and s.89.
- Özçalık, M., Okur, A. (2013), "*Türk tekstil ve hazır giyim sektörlerinin gümrük birliği sonrası AB-15 ülkeleri karşısındaki rekabet gücü*", Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11(1), 205-223.
- Topçu, B. A., Sarıgül, S. S. (2015). "*Comparative Advantage and the Product Mapping of Exporting Sectors in Turkey*". Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3(18), s. 330-348.
- Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı (2017) Demir-Çelik, Demir-Çelikten Eşya Sektör Raporu İhracat Genel Müdürlüğü Maden, Metal ve Orman Ürünleri Dairesi, Demir-Çelik, Demir Çelikten Eşya Sektör Raporu.
- Seyidoğlu, H. (2009). Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama, Geliştirilmiş 17. Baskı, İstanbul: Güzem Yayınları.

Utkulu, U., İmer, H. (2009), “Türk Tekstil ve Konfeksiyon Sektörünün Avrupa Birliği Tekstil ve Konfeksiyon Sektörü Karşısındaki Rekabet Gücünün Alt Sektörler Düzeyinde Ölçülmesi”, *Rekabet Dergisi*, 36, 3-43

Widodo, T. (2008), “Shift in Comparative Advantage, Dynamic Market and Purchasing Power Parity in the East Asia, Doctoral Thesis”, Graduate School of Economics Hiroshima University of Economics, Hiroshima, Japan.

OSMANLI SON DÖNEMİ KARABÜK ve ÇEVRESİ MÜFTÜ ATAMALARI ve TOPLUMSAL HAYAT

İbrahim Hakkı İMAMOĞLU

Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ibrahimimamoglu@karabuk.edu.tr

Özet

Din ve siyaset birbirlerinden bağımsız düşünilemeyen iki alandır. Modern dönemle birlikte bu iki kavram arasındaki ilişki daha da karmaşık hâle gelmiştir. Batı aydınlanma dönemi aslında tanrının kiliseye hapsedildiği ve diğer tüm alanlardan el çektiği bir süreci ifade eder. Geleneksel/ modernite öncesi dönemde din ve siyaset bugüne nazaran daha nahiftir. Kurucu akıl İslam dinini tüm alanların üstüne inşa etmiş ilkeler olarak görür. Bu ilkelerle siyaseti, toplumu, sosyal hayatı, şehri kurar. Dolayısıyla seküler bir alan olmaksızın din/İslam her alanın içine sinmiş birer esaslar bütünüdür. Bugünün tanımlamasıyla dini bir kurum olan müftülük makamı da bundan vareste değildir. Geleneksel dönemde taşrada siyasetin içinde yer alan bürokratik bir makam olarak görünse de dini hayatın içinde karşılaşılan sorunlara çözüm üreten sivil bir kurumdur. Müftü, fetva veren bununla birlikte Sünnî aklın/paradigmasının temsilcisi olarak karşımıza çıkar. Safranbolu'daki sivil dinin birer temsilcisi olan müftüler bab-1 meşihat tarafından atanan kişiler değil, yöredeki eşraf ve din görevlileri tarafından seçilmiş kişilerdir. Meşihat arşivlerindeki ilgili evraklar incelendiğinde dini hayata müdahâle olmaksızın, dini hayata katkı sağlanması gibi bir esas üzerinden atamaların yapıldığı görülecektir. Safranbolu müftüsü Reiszade Rıfat Efendi, Safranbolu müftüsü Müftüzade Saadetin Efendi, Safranbolu Kazası Eflani Nahiyesi müftüsü Yakup oğlu Osman Efendi, Safranbolu Kazası Ovacık Nahiyesi Mehmet Tahir Efendi, görev yapmasa da Safranbolu Kavak doğumlu olan Muhammed oğlu Mustafa Asım Efendi Osmanlı son dönemin müftüleridir. Bu müftülerin Bab-1 Meşihat tarafından yapılmış atamalara, maaşlarına, seçilmelerine ilişkin yazışmalar çerçevesinde Safranbolu'daki dini hayat hakkında bir genellemeye ulaşmak mümkündür.

Anahtar kelimeler: Osmanlı son dönemi, Meşihat arşivi, Safranbolu, Karabük ve çevresi, Müftüler

Ottoman Last Term Karabük and Environment Muftis' Assignment and Social Life

Abstract

Religion and politics are two fields that do not think independently of each other. With modern times the relationship between these two concepts has become even more complex. The western enlightenment period is the process when the god is confined to the church and abdicated from all other areas. Religion and politics are more nuanced than today in the pre-modern / pre-modern era. The founding mind sees Islamic religion as principles built on all fields. Those principles built politics, civiltion and social life. Mufti, a religious institution with today's definition. Although it seems to be a bureaucratic authority within the traditional politics in the traditional period, it is a civil institution that produces solutions to the problems encountered in the religious life. The mufti, along with the fatwaist, comes out as a representative of the Sunni mind / paradigm. The muftis, who are representatives of civil religion in Safranbolu, are not the appointed persons but the chosen ones. When the relevant documents in the Meshihat archives are examined, it will be seen that assignments have been made on the basis of a basis such as the contribution of religious life without religious intervention. There are like as Reiszade Rıfat Efendi, Safranbolu müftüsü Müftüzade Saadetin Efendi, Safranbolu Kazası Eflani Nahiyesi müftüsü Yakup oğlu Osman Efendi, Safranbolu Kazası Ovacık Nahiyesi Mehmet Tahir Efendi, Although he did not serve in Safranbolu born in Kavak son of Muhammed Mustafa Asım Efendi six muftis where the mufti is selected by the district governor, treasurer and others. It is possible to reach a generalization

about religious life in Safranbolu within the framework of the correspondences of these muftis made placement by the Shaykh al-Islam on their salaries and elections.

Keywords: Ottoman's last era, the archive Meshihat documents, Muftis', Karabuk and Environment

GİRİŞ

Çalışmamız Meşihat arşivlerinde Osmanlı son dönemi Safranbolu kazasına atanan ve Safranbolu doğumlu olup başka yerlere atanan müftüler hakkında olacaktır. Şeyhülislamlık bünyesindeki dini bürokraside merkez ve taşra arasındaki yazışmalar belirli bir usûl ve sıralamayla gerçekleşmiştir.¹ Resmi yazışmalardaki evraklar yerinde yönetimin terkedilip II. Mahmut döneminden başlayarak devam eden merkezleşmenin arttığı II. Abdulhamit dönemine karşılık gelir. Bu dönemde devlet memurlarına dair birçok konuda yazışmalar gerçekleştirilmiştir. *Sicill-i Ahval İdaresi Komisyonu* kurularak tüm memurların sicil kayıtları tutulmuştur.² Bu memurlar içerisinde “seyyid ve şerifler”³ olduğu gibi ilmiye sınıfına mensup diğer ulema da mevcuttur. Bu idare tarafından basılarak doldurulması istenen evrak devlette görev alacak memurun daha fazla tanınmasına yöneliktir. Meşihat bünyesinde görev alan müftülerin kişisel bilgileri eğitim durumu devlet tecrüsenin olup olmadığı bilgilerinin bulunduğu bu evraklar ilgili idareye gönderilmiş ve sicil defterlerinde kayıt altına alınmıştır.

Müftü kavramı olarak fetva veren, dine dair meseleleri çeşitli seviyelerde çözen kimse demektir. Müftü kavramının -semantik analizinde- köküne baktığımızda [فتى] fetâ kavramından gelmektedir. Fetva [فتوى] kelimesi fetâ fiil kökünden mastardır. Fetâ fiil anlamı olarak gençleştirmek, dini konuları güncellemek anlamına gelmektedir. Başka bir ifadeyle müftü -Elmalılı Hamdi Yazır'ın ifadesiyle- dine güç veren, dine dair olanı gençleştiren güncelleyen kişidir. Fetva Hz. peygamberin yaptığı bir iş ve ondan alınan yetkiyle gerçekleştirilen bir ameliyedir. İslam tarihi boyunca mülkî/idari yapıda ve toplumsal hayatta müftülük makamı var olmuş ve Müslümanların kendi tarihselliklerinde dini güncelleyen yetki(nlik) sahibi kimseler olmuştur. Bir başka boyutuyla müftü dine dair olan kurullarla güncel hayat arasındaki bağı kuran kimsedir. Daha teknik bir tanımlamayla “Fetva veren yani dini konularda hükm-i şeriyeyi haber veren, bilgilendiren ve dine dair olanı açıklayan” kimsedir.⁴ Müftüler Osmanlı döneminde meşihata bağlı kimselerdir. Bab-1

¹ Osmanlı son döneminde din bürokrasinin meydana getirdiği kurumdur. Bab-1 Meşihat, Meşihat Dairesi, Meşihat-1 İslamiye, Fetvahâne gibi çeşitli isimleri vardır. Fiziki olarak 1836 yılında Kazaskerliğin ve İstanbul kadılarının Bab-1 Meşihata taşınmasıyla bugünkü İstanbul müftülüğünün bulunduğu yerde çalışmalarına başlamıştır. (Ayhan Işık, “Şeyhülislamlık Binalarının Yapımı Şeyhülislamlığın Dini ve Hukuki Bir Kompleks Hâline Dönüşmesi”, *Din ve Hayat*, İst Müft. Sayı: 34, İst. 2018, s. 14.

² Son dönem ulema biyografileri için bk. Nevzat Sağlam, “Safranbolulu Bir Âlim Mehmet Rıfat Efendi: Hayatı ve İcazetnâmesi”, *Dünden Bugüne Safranbolu'da Dini Hayat*, Safranbolu Araştırmaları Merkezi Yay., Safranbolu, 2016, s. 171-200; Sağlam, “Safranbolulu Bir Müftü Mustafa Asım Efendi: Hayatı ve İcazetnâmesi” *Dünden Bugüne Safranbolu'da Dini Hayat*, Safranbolu Araştırmaları Merkezi Yay., Safranbolu, 2016, s. 140-170.

II. Meşrutiyet döneminde alınan 35000 memurun istihdam edilmesiyle birlikte bürokrasidaki reformların bir parçası olarak 1879 yılında Abdulhamit tarafından sicill-i ahval komisyonu kurulmuş daha sonra 1896 yılında Memurin-i Mülkiye Komisyonuna 1908'den sonra Sicill-i Ahval İdaresine dönüşmüştür. (Selim Hilmi Özkan, *Osmanlı Bürokrasisinde Alâiyeli Memurlar (1879-1909)*, Alanya 2014, s. 14.)

³ Seyyid ulemâ için bkz. Ayhan Işık, “Çankırı'nın Manevi Fatihleri: Çankırı Seyyidleri”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, Y. 2017, S. 14, s. 85-110; Işık, “Maraş'ın Manevi Mimarları: Maraş Seyyidleri ve Nakübü'l-eşraf Kaymakamları”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, Y. 2018, S. 15, s. 73-78, 93-94; “Safranbolu Nakübü'l-eşraf Kaymakamları ve Seyyidleri”, *Dünden Bugüne Safranbolu'da Dini Hayat*, Safranbolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Safranbolu, 2016, s. 33-50.

⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İst. 1970, VIII/253.

Meşihatın bulunan şeyhülislam verdiği fetvalarda kaynak göstermek zorunluluğu yokken, taşra müftüleri fetvalarında kaynak göstermek zorunda idiler.

Osmanlı yönetim bürokrasisinde padişah, vezir-i azam ve meşihat (şeyhülislam) olmak üzere üçlü yapıdan oluşmaktadır. Meşihatın kendi içinde özerk bir yapısı bulunmaktadır. Din bürokrasisinin bağımsız bir yapılanması vardır demek mümkündür. Esasen bu yapı politik yapıda yer alan dini devlet erkinden koruyan bir durumdur. Devletin bürokrasisi içinde -şeyhülislamın padişah tarafından atanmasını parantez içine alırsak- dinin politize olmaması açısından kendi kurumsal özerkliğe sahip olması önemli bir koruma unsurudur. Devlet bir anlamda kendini dine karşı sınırlandırmıştır. Taşra müftülerinin buldukları yerde seçimle göreve getirilmeleri dinin apolitik bir sahada varolmasının yolunu açmıştır.⁵ Her ne kadar müftü bir bürokrat olsa da sivil hayat içinde işlerliği olan bir konumdadır. Başka bir ifadeyle yönetim (padişah, vezir-i azam) diğer bürokratlar için doğrudan atama yetkisine sahip iken kazasker ve/veya şeyhülislamın atanması meşihat yapılanması içinde gerçekleşip vezir-i azam teklifiyle padişahın oluruyla olmaktadır. Bir başka yönüyle şeyhülislamlık/meşihat içinde ilmiye, kaza/yargı ve dini açıklayan fetva vermek olan üç işin toplandığı yapıdır. Bu yapı Mesned-i Fetvâ, emânet-i fetvâ olarak da anılmıştır.⁶ 16. Yy.'la kadar müftülük ve kadılık aynı kişilerin yürüttükleri payelerdir. Ancak bu tarihten sonra müftüler sancak ve kazalar gibi taşrada yer alan sadece dini hayatla ilgili konuları açıklayan dini yaşama dair hüküm veren kimselerdir.

Osmanlı toplumun yönetilmesi açısından yapılanma ağalar, beyler/efendiler ve paşalar şeklinde olmuştur. Ağalar ziraat işiyle uğraşan kimselerin adıdır. Paşalar askeriye temsil eder. Beyler/efendiler, bürokrasi ve ilmiye kesimini temsil etmişlerdir.⁷

Karabük ve çevresi müftüleriyle ilgili meşihat arşivinde altı müftü dosyasına rastladık.⁸ Bu yazışma dosyalarında özellikle taşra müftüleri için yapılan seçimlere dair Osman Nuri Efendi (Eflanî Müftüsü) ve Müftüzade Saadettin Efendi'nin (Safranbolu Müftüsü) evraklarında intihabla/seçimle göreve geldikleri anlaşılmaktadır. Taşra müftü seçimleri elimizdeki evraklara bakarak Osmanlı son döneminde yapıldığını söylemek gerekir. Ancak son döneme kadar müftülük ve diğer din bürokrasi atamaları şeyhülislam tarafından yapılmıştır.⁹ Meşihat arşivlerinde II. Abdulhamit dönemi öncesinde müftülerin seçimle göreve

⁵ Müftü biyografileri için bk.

Nevzat Sağlam, "Safranbolulu Bir Müftü Mustafa Asım Efendi: Hayatı ve İcazetnâmesi" *Dünden Bugüne Safranbolu'da Dini Hayat*, Safranbolu Araştırmaları Merkezi Yay., Safranbolu, 2016, s. 140-170; Sağlam, "Safranbolulu Bir Âlim Mehmet Rifat Efendi: Hayatı ve İcazetnâmesi", *Dünden Bugüne Safranbolu'da Dini Hayat*, Safranbolu Araştırmaları Merkezi Yay., Safranbolu, 2016, s. 171-200.

Bugün dinin bir devlet bürokratu olarak diyanet işleri tarafından yürütüldüğü ve bu yapı içinde yer alan tüm müftülerin tamamının atamayla göreve geldikleri göz önünde bulundurulduğunda dini bürokrasinin kaçınılmaz bir şekilde politize olduğu aşikârdır.

⁶ Nevzat Sağlam, *Ahmad Vâsif Efendi ve Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbârı1166-1188/1752-1774 (İnceleme ve Metin)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014, s. 17-18.

⁷ Secil-i ahval kayıtlarına baktığımızda bu tanımların nasıl kullanıldığını görmek mümkün olacaktır. Özellikle kişi babasını tanıtırken, "pederim ağadır/beydir/efendir." ifadesini kullandığını görülmektedir.

⁸ Konuyla ilgili literatüre bakıldığında eldeki verilen oldukça az olduğu belirtilmektedir. Aslında meşihat arşivi de incelendiğinde Safranbolu sancağı özelinde müftüler ile ilgili yazışma dosyalarının içindeki belgeler oldukça azdır. Bu bağlamda müftülerin memuriyet dosyalarının bir kısmında tercüme-i hâl varakalarının olmadığı görülmektedir. Bunların büyük bir kısmı Safranbolu Kazasının bağlı olduğu Kastamonu vilâyetine gittiği ve bir daha dosyaya girmediği düşünülmektedir.

⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı*, TTK yay., Ank. 1988, s. 179.

geldiğine dair elimizde veri yoktur. Bu durumu Osmanlı son döneminde değişen sosyolojik ve politik şartlarla açıklamak mümkündür. Her ne kadar din bürokrasinin bir temsilcisi olsa da toplum tarafından seçilmeleri dinin bizzat müntesipleri tarafından bir sorumluluk yüklemesi açısından anlamlıdır. Osmanlı Devleti son döneminde tüm reayasına/topluluklarına eşittir. Bu eşitlik her coğrafyada yaşayanlarına kendi dini önderlerini seçme hakkını da beraber getirmiştir. Aslında bu tanzimatla gelen bir dış politik dayatmadır. Belki bu zorlamalar sebebiyle müftülerin seçilmeleri uygulaması yapılmıştır. Ama bugüne dair dinin sivil hayatta yaşamasıyla ilgili önemli ipuçları vermektedir.

Osmanlı son dönemi memuriyet için bir sicil numarası verilmektedir. Sicil numarasının bulunduğu dosyada öz geçmiş, yapılan seçim tutanakları, cumhuriyet sonrası emekli maaşlarının bağlanmasına dair yazışma belgeleri, maaş matrahları, tayin yazısı vb. evraklar bulunabilmektedir. Bu evraklardan öz geçmişle/tercüme-i hâlî Safranbolu ve çevresindeki yerlerin dünü hakkında bilgi sahibi olmak hedeflenmektedir.

Öz geçmişi olarak kabul edeceğimiz tercüme-i hâlî bulunmaktadır. Bu evrak ilk önceleri tamamen elle yazıldığı hâlde son dönemlere sorular matbu şekline dönüşmüştür. Ancak verilen tüm cevaplar elle yazılmıştır.

Tercüme-i hâlînin birinci bölümünde kendi ve babasının ismi, şöhret bulduğu mahlası ve lakabı, mahlasla mı lakabla mı yâd olunduğu babasının ziraatla mı/ ağa mı, memuriyetle-ilmiyeden mi/bey-efendi mi, asker mi/paşa mı olduğu soruları birinci bölümü oluşturmaktadır.

İkinci bölümde nerede ve kaç yılında doğduğu ve doğum tarihinin rumi olarak da karşılığının yazılması istenmiştir.

Üçüncü bölümde hangi memleket ve hangi ilim ve becerileri bildiği, elinde diploması, tasdiknamesi veya icazetnamesinin olup olmadığı, hangi dilleri bildiği ve bu bildiği dilleri ne derecede bildiği vb. sorular sorulmuştur. Bu bölüm eğitim durumuyla ilgilidir.

Dördüncü bölümde devlette herhangi bir görev alıp almadığı, almış ise hangi görevde bulunduğu, ayrılmış ise sebebinin ne olduğu şeklinde sorular sorulmuştur. Bu bölüm daha önce bir iş tecrübesi olup olmadığıyla ilgilidir.

Son bölümde “ihtarlar/uyarılar” yer alır. Bu uyarılar içerisinde en dikkat çekici olan kendi el yazısıyla sorulara cevap vermesidir.

SAFRANBOLU MÜFTÜLERİ

Reiszade Mehmet Rıfat Efendi (Safranbolu Müftüsü)¹⁰

Tercüme-i Hâlî

İsmi Mehmet Rıfat Efendidir. Babası ulemadan Mehmet Hilmi Efendidir. Reiszade¹¹ olarak meşhurlardır. Babası Mehmet Hilmi Efendi, İstanbul Beyazıt medresesi ve Şehzade Gazi Süleyman Paşa

¹⁰ Safranbolu Müftülerinin listesi ve ayrıntılı bilgi için bk. Ayhan Işık, “Safranbolu Nakübü’l-eşraf Kaymakamları ve Seyyidler”, *Dünden Bugüne Safranbolu’da Dini Hayat*, Safranbolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Safranbolu, 2016, s. 49-52.

¹¹ Reiszade Mehmet Hilmi Efendi’nin Seyyidliği için bk. Ayhan Işık, “Safranbolu Nakübü’l-eşraf Kaymakamları ve Seyyidler”, *Dünden Bugüne Safranbolu’da Dini Hayat*, Safranbolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Safranbolu, 2016, s. 33-50; Seyyidlikle ilgili detaylı bilgi için Ayhan Işık, “Osmanlı Devleti’nde Nakübü’l-Eşrâf Müessesesi ve Meşihat Arşivindeki Nakübü’l-Eşrâf Defterleri” (The Institution of Nakübü’l-Eşrâf in the Ottoman Empire and Its Archival

Medresesi¹² müderrislerinden olup Safranbolu eski müftüsüdür. Millet-i İslam devle-i Âl-i Osmaniyyeye tabidir. Maruf bir sülaleye mensup değildir.

Hicri 1272 senesi Rebiulevvel ayının 8. Günü Cumartesi, [m. 18 Kasım 1855] Rumi 1272 senesi Teşrin-i Sâninin 24'ünde Safranbolu Çâvuş Mahâllesinde¹³ tevellüd etmiştir/ doğmuştur. Herhangi bir meşhur aileye mensubiyeti yoktur.

İlk öğrenimini Safranbolu'da bulunan Sıbyan mektebinde Sarf nahiv ilimlerini Gazi Süleyman Paşa Medresesi müderrisi babasından almıştır. Daha sonra Dersaadete gitmiş ve İbrahim Paşa medresesinde arapça ilimleri tamamlamıştır. Burada merhum Ömer Hulusi Efendi'den icazetini almıştır.

29 yaşında olduğu hâlde Rumi 1301 [m. 1885] senesinde pederinden boşalan yerine vilâyet-i celilede ilmi ehliyet imtihanını geçmiş 8 Rebiul evvel 1303 [m. 15 Aralık 1885] tarihinde yüksek beraat almıştır. Bu tarihten sonra senelik 2900 küsür kuruşla kendisine Gazi Süleyman Paşa medresesi müderrisliği nısfıdan Sülûsan hisseyle [yarısından üçte bir, bu da yaklaşık 485 kuruşa tekabül etmektedir] görevine tayin olunmuştur. Bu görevi hakkıyla yerine getirmiştir. Bu görevdeyken şurekâsından [bu hisseye ortak olanlardan] bu hisseyi mutasarrıf [kullanan] Hacı İsmâuddin Efendinin vefatından sonra nısf hisse [bu da 1450 kuruşa tekabül etmektedir] müderrislik diğer müderris Ziyaüddin Efendi ile tarafına 28 Rebiul evvel 1326 tarihli [m. 30 Nisan 1908] yüksek beraat almış bu cihetten senelik maaşına 2000 küsür kuruş zamlı 5000 küsür maaşla hizmet ve ulum-u neşirle iştilal etmiştir. Mahâlli hâlkın seçimiyle çoğunluk oyları kazanarak Rumi 1304 başlangıcından 1305 sonuna kadar iki sene meclis fahri üyesi olarak meclis idare azalığında¹⁴ bulunmuştur. Rumi 1309 başlangıcından 1312 senesi sonuna kadar aylık 200 kuruş maaşla Mahkeme-i bidâyet azalığında bulunmuştur. Rumi 1315 başlangıcından 1315 senesi sonuna kadar yine fahri olarak meclis idare azalığı, yine rumi 1315 senesi [m. 1900] başlangıcından 1316 sonuna kadar dört sene aylık 200 maaşla bidâyet mahkemesi azalığı görevini yürütmüştür. 20 şevval 1322 [m. 28 Aralık 1904] tarihli menşurla¹⁵ tarafına Safranbolu müftülük görevi verilerek fetva-i hüsün ve tedris işini yapmıştır.¹⁶

Record Books), *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, (The Journal of Alevi Studies), 2014, S. 8, s. 213-285; ışık, "Osmanlı Devleti'nde Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesesi ve Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamları" *The Institution of Nakîbü'l-Eşrâf (The Deputy of the Honorable) and Their Governor Lieutenants (Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamları) in Ottoman Empire*, *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, (The Journal of Alevi Studies), 2015, S. 10, s. 185-228.

¹² Gazi Süleyman Camii bugün Eski Camii olarak bilinmektedir. Bu cami Bizanslılar devrinde yapılmış ve kentlinin Türkler tarafından fethine kadar da kilise olarak kullanılmıştır. Safranbolu'da kiliseden camiye çevrilen iki yapıdan biridir. Bu cami, Cami Kebir Mahâllesi'ndedir. Moloz taştan harçla yapılmıştır. Kare planlı olup mihrabı, minberi, minaresi ve çatısı ahşaptır. Kadınlar mahfili yine ahşap direkler üzerine oturtulmuştur. Namaz kılınan bölümün yüz ölçümü 17,5 x 17,5 m'dir. Bahsi geçen medrese bu camininin müştemilatında bulunan medresedir.

¹³ Bugün aynı isimle Safranbolu'da bir merkez mahâllesi mevcuttur.

¹⁴ En sonuncusu 1328 senesi 17 Kanunu evvel ve 20 Muharrem 1331 tarihinde yayınlanan belediye kanunu bundan önce birçok kez farklı içeriklerde yayınlanmıştır. Bu kanunda yerel yönetimlerin görevleri ve bu idarenin üyelerinin görevleri belirtilmektedir. Bu yerel yönetimler meclis-i idare-i vilâyet, meclis-i idare-i liva, meclis-i idare-i kaza olmak üzere üç ayrılmaktadır. "Her kazada kaymakam riyaseti altına azası naib, mal müdürü, tahrirat kâtibinden ve müftü ve rüesayı ruhaniye ve azayı müntehabeden mürekkeb olmak üzere bir meclis-i idare bulunur. Bu mecliste alınan kararlar ve bu meclise yapılan itirazlar meclis-i idare-i livadır. Tercüme-i hâl ifadesinden Rifat Efendi de bu yerel yönetimde görev aldığı anlaşılmaktadır.

¹⁵ Menşur, Osmanlılarda vezir, sadrazam, beylerbeyi gibi yüksek mevkiideki devlet ricalinin bir göreve atanması veya bir kademeyle getirilmesini içerir beraate denir. Son dönem ilmiye sınıfından olanlara yaygın olarak verilmiştir. (<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=290150&idno2=c290096#1> 30.08.2018)

¹⁶ Bu bilgilere göre Meşihat bünyesinde bulunan müderrislik müftülük ve nâiblik arasında bir geçişlilik söz konusudur. Nâib olarak atanan birisi müftülük görevini de yerine getirebilmekte; müftülük yapan birisi gerektiğinde müderrislik

[bu tercüme-i hâl yazılana kadar] herhangi bir gün tarafına şikâyet ve ya herhangi bir mahkeme olunmamış buna karşın icazetname iki beraat alarak bunları ve menşur suretini tasdikli olarak takdim ediyorum.

R. 11 Teşrin-i Sâni 1325/H. 11 Zilkade 1327 [28 Kasım 1909] Safranbolu Müftüsü ve Müderrisinden Muhammed Rıfat Efendi

Şûrayı Devletin¹⁷ Verdiği Tezkiresi

Yukarıda verilen bilgilerin belgeleri niteliğindedir. Mehmet Rıfat Efendinin tüm aldığı belgeler alt alta sıralanmış ve bu şekliyle tarafına verilmiştir.

Bu belgelerde dikkat çeken husus bidâyet mahkemesi azalığı yaparken meşihattan Şeyhulislam Cemaleddin Efendi¹⁸ tarafından verilen menşurla müftülük görevine atanmasıdır. Müftülük görevi sırasında herhangi bir maaş almamıştır.

Müftüzade Saadettin Efendi (Safranbolu Merkez Müftüsü)

Safranbolu Müftüsü Saadettin Efendi'nin memuriyet dosyasında -herne kadar beyan ve tescil edildiği ifade edilmişse de- tercüme-i hâli yoktur. Adı Muhammed Saadettin Efendidir. Babasının adı Ahmet Nazif'dir. Doğum yılı 1283'tür. Memuriyete başladığı tarih 1328 24 Temmuzdur [m. 6 Ağustos 1912]. Tercüme-i hâl beyanı rumi1328 senesi 2 Hazirandır [m. 15 Haziran 1912].

Saadettin Efendi hakkında bize bilgi veren mahkeme-i şeriyeye mensup memurlar hakkında tutulan yoklama çizelgesidir. İlgili çizelgede müftü olarak 400 kuruş maaş aldığı anlaşılmaktadır.

Ibtiaî ve rüşti tahsilini Safranbolu Kirkille'de görmüş dersaadete gelerek Beyazıt Camiisi Dersiâmlarından Arapgirli Hüseyin Avni¹⁹ ve Alay müftüsü efendi Mehmet Şükrü Efendilerden hâlka-i tedrislerine müdavemetle Mehmet Şükri alet ilimleri ve diniyeden icazet almıştır. Hicri 1317

görevine gelebilmektedir. Ancak üç görev arasında aralarındaki maaş farkları göz önünde bulundurulduğunda müderris müftü ve nâiblik gibi iş niteliği açısından bir sıralama söz konusudur.

¹⁷ Eldeki belgeleri bir araya toplamak için matbu satılan bir evraktır. Tercüme-i hâlde beyan edilen bilgilerin ispatını gösterir bu belge en üst makam tarafından tasdik edilmiştir. Vilâyette vali, kazada kaymakam onayıyla resmiyet kazanan bir belgedir.

¹⁸ II. Abdulhamit döneminin şeyuhislamıdır. Döneminin siyasi meseleleriyle ilgilenmiş yer aldığı hükümette diğer nazırların aldığı kararlara karşı çıkmış birisidir. 1905 yılında kabinenin değişmesiyle görevinden ayrılmış 1912 yılında Gazi Ahmet Muhtar ve Kamil Paşa kabinesinde yine görev almıştır. İttihatçıların başa gelmesiyle İstanbul'dan ayrılmış ve önce Fransa daha sonra Mısır'a geçmiştir. Remle kasabasında 1919 yılında vefat etmiştir. (<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=070310> 25. 08. 2018)

¹⁹ “Arapgir'in Hezenek Mahâllesi'nde doğmuştur. (Ocak 1864). Babası, Arapgir ulemâsından Molla Hasan olarak tanınan, Kara Mehmed oğlu Hasan Fehmi Efendi'dir. İlk tahsiline çok küçük yaşta babasından Kur'an-ı Kerim, ilmihâl, ahlâk ve Arapça okuyarak başlayan Hüseyin Avni, Arapgir merkezindeki ibtidâî ve rüşdiyeyi (ilk ve ortaokul) bitirdi. Daha sonra Arapgir İspanakçızâde Medresesi'ne devam ederek, Müderris Mustafa Fevzi Efendi'den icazet almıştır. Aynı yıl İstanbul'a gitti ve Beyazıt Dersiâmlarından Bayburtlu Hüseyin Hüsnü Efendi ile Şeyhülislâm Bodrumlu Ömer Lütfi Efendi'nin derslerine devam ederek her ikisinden de icazet almıştır. Arapgirli Hüseyin Avni Efendi'nin, sicil dosyasından belirlenen ilk resmî görevi, Üsküdar Toptaşı Askerî Rüşdiyesi'ndeki Kavâid-i Osmâniyye ve imlâ muallimliğidir. Bu arada, Şeyhülislâm Üryânizâde Ahmed Esad Efendi zamanında açılan ruûs imtihanında başarı göstermesi üzerine kendisine “Dersiâm” unvanı verilmiş ve Beyazıt Camii'nde dersler vermiştir. Tatil günleri de dâhil olmak üzere aralıksız on üç yıl sürdürdüğü bu ders hâlkasına katılanlar arasından seksen beş talebeye icazet vermiş (dolayısıyla muciz payesini almış) ve bu başarısından dolayı Padişah tarafından altın liyakat madalyası ile taltif edilmiştir. Beyazıt Camii'ndeki umuma açık derslerini yürüttüğü sırada Beşiktaş Askerî Rüşdiyesi'nde de Arapça muallimliği yapmıştır. Hüseyin Avni ilk tedris faaliyetini icazet vererek bitirdikten sonra ders verme işini yeni dersiâmlara bırakıp, telifle meşgul olmak istemişse de talebelerinin ısrarı üzerine bu kararından vazgeçmiş ve Lâleli Camii'nde yeniden ders okutmaya başlamıştır.” (<http://www.arapgirpostasi.com/haberdetay.asp?bolum=201&uyeyid=44>) 08.10. 2019

Mahâllince icra olunan **intihabta [seçimle]** ekseri arâ/oy çokluğuyla ile kaza-i mezkur meclis idaresine tanzim kılınan mazbatayla müftü olarak atanmış ve evrakları Kastamonu vilâyetine gönderilmiştir.

[İlgili evrak Kastamonu vilâyetine gönderildiği hâliyle dosyasına tekrar konulmamış olabilir.]

Mehmet Tahir Efendi (Ovacık Müftüsü)

Ovacık kazasına atanmıştır. 17 ağustos 1341 [m. 17 Ağustos 1925] yılında İstanbul müftülüğüne yapılmış yazışmadan 1326 [m. 1910] senesinde Tercüme-i hâl evrakını meşihata verdiği ifade etmiştir. Ancak dosyasında tercüme-i hâli yoktur.

Osman Nuri Efendi (Eflâni Müftüsü)

İsmi Osman mahlası Nuri'dir. Babasının adı Hüseyin Hilmi'dir. Yakupoğulları olarak meşhurdurlar. Babası Hüseyin Hilmi Efendinin son memuriyeti Eflani nahiye müftüsü olup gerek pederi gerekse kendisi herhangi bir meşhur aileye mensup değildir.

Safranbolu nahiyesi Yalacık köyünde rumi 1284 senesi haziran başı [haziran 1868], hicri 1285 senesi zilkadede dünyaya gelmiştir.

İlk ilmini köyünün mektebinde daha sonra Tatay / Daday kazasında bulunan rüştiye mektebinde bir süre ilim tahsil etmiş ve şهادetnamesini almıştır. Dersaadete giderek Sultan Ahmet Medresesinde kalarak Beyazıt medresesi müderrislerinden Kastamonlu Osman Haydar Efendiden Sarf, Nahiv, Mantık, Meani ve Usûl-u fıkıh İlm-i tefsir ilm-i hadis tedris etmiş ve icazetnamesini almıştır. Türkçeyi bilmektedir.

[Nahiyede müftü olan] Eflani kazası Hüseyin Hilmi Efendiden boşalmasıyla, rumi 1317 [1902] senesinde 33 yaşında fahri müderrislik göreviyle din ve alet ilimlerini yaymakla meşgul olmuştur. Babasının yaşlılık nedeniyle onun yerine mahâllince imtihanla ilmini ispat ve intihabla **[seçimle]** Eflani Borlu [Safranbolu] nahiyesi müftülüğüne menşurla hicri 20 zilkade 1321 [7 Şubat 1904] tarihinde bu iş ve müderrislik hizmet-i iftâ ifa etmekte iken mahâlli uleması itibarıyla müderrislik yönüne rumi 1328 senesi kanuni sani başından [14 Ocak 1913] itibaren hazine-i maliyeden aylık 150 kuruş tahsis edilmiş [bu tercüme-i hâl yazıldığında] bu belgeyi doldurduğu sırada müderrislik ve müftülük görevini yürütmektedir. Bu tercüme-i hâl ile beraber rüştiye mektebi şهادetnamesi, icazetnamesi menşuru resmi evrakları elinde bulunmaktadır.

Safranbolu kazasına bağlı Eflani Yalacık Müderrisi Yakup oğlu Osman Efendi 1330

Mehmet Şükrü Efendi

Tercüme-i Hâli

Adı Mehmet mahlası Şükrüdür. Pederi Safranbolu Çukadarzade²⁰ olarak bilinen Hacı Mehmet Efendidir. Hicri 1265 senesi Şaban ayı Berat gecesini [m. haziran ayı 1849] Safranbolu'da doğmuştur. İlk ulum-u diniyeyi ve Kıraat eğitimini Mekteb-i ibtidayesinde almıştır. Daha sonra Köprülü Mehmet Paşa Medresesinde²¹ mucîz [icazet verme yetkisine sahip] İstanbul Dersiâmlarından Safranbolu müftüsü merhum

²⁰ Çuka, farsçada yün anlamına gelen, dar ise sahip olmak anlamındadır. Çuhadar şeklinde de teleffuz edilmektedir. Çuhadar ve Başçuhadar veya Kâhya, Osmanlı Devletinde sarayın büyük memurlarından ve padişahların hizmetlerinde bulunanlardan birine verilen isimdir. Çuhadan yapılmış bir elbise giydikleri için veya Padişahın giyeceklerini muhafaza edip taşıdıkları için bu adla anılmışlardır.

²¹ Köprülü Mehmet Paşa Külliyesi, Köprülü Mehmet Paşa tarafından camiye gönderilen el yazması Kurân'dan öğrenildiğine göre 1661 yılında ibadete açılmıştır. Külliye Karabük ilinin Safranbolu ilçesi, eski çarşı ya da kışık

Mehmet Hilmi Efendiden Fenariyeye²² kadar ilim tahsil etmiş hicri 1299 [m. 1882] senesinde Dersaadete İstanbul'a giderek yine Köprülü Mehmet Paşa Medresesine²³ girmiştir. Boyabat müftüsü Sinop'lu kıymetli Osman Hulusi Efendi'den alet ilimleri ve yüksek din ilimleri tahsil etmiş 1299 Cemaziyel evvel'de [mart 1882] icazetnamesini almıştır. Aynı yılın Şevval ayının ortasında Mekteb-i Nuvvab'a²⁴ imtihanla girmiş ve burada gerekli olan ilimleri tahsil etmiştir. 1303 senesi Şaban ayının 15'inde [m. 19 Mayıs 1886] 3. Sınıftan şehadetnamesini almıştır. Arapça farsça ve türkçe okur-yazardır. Herhangi bir telifatı yoktur.

35 yaşında olduğu hâlde hicri 1301 senesinde [m. 1884] meşayih-i selatin-i izam tarikine girmiş 97,5 ve Eyrice mütevellisinden 50 kuruş maaş ve avaid-i resmiyesiyle Aksaray'da bulunan cennet mekan Valide Sultan Camii'sinde Cuma vaizliğine tayin olmuştur. 1302 senesinin 22 Cemaziyel ahirinde yine Bab-ı fetvadan 365,5 ve Evkaftan 80 kuruş maaşla Cennet mekan Mihr-i Mah Sultan Camiine 1303 senesi 25 safer'inde Bab-ı fetva'dan 165,5 ve Evkaftan 80 kuruş maaşlar Rumeli Hisarı Camii'ne aynı yılın 21 Şaban'ında [m. 16 Haziran 1884] Bab-ı fetva'dan 182,5 ve Evkaftan 80 kuruş maaşla Ortaköy Camii'ne terfien Cuma vaizliğine naklolunmuştur. 1301 senesi 29 Şaban'ında [m. 24 Haziran 1884] 80 kuruş günlük iki çift fodul/ekmek ile Nur-i Osmaniye Camii'nde muhaddislik ciheti Sultan beratına layık görülmüştür. 1304 senesi Zilkade ayının başından [m. 22 Temmuz 1887] itibaren 200 kuruş maaşla Suriye vilâyeti Lazkiye sancağı niyabetine Şeriyeye atanarak tayin olmuştur. Kendisine verilen Vaizlik ve muhaddislik cihetlerinden kanun gereği ayrılmıştır. Lazkiye niyabetinde gerekli olan 24 ay görev yaptıktan sonra ayrılmıştır. 1308 senesi 13 Muharrem'de [m. 29 Ağustos 1890] 1750 kuruş maaşla Hâlep vilâyeti Antakya kazası niyabetine tayin olmuştur. 1309 senesi 25 Muharrem'de [m. 31 Ağustos 1891] yine Hâlep Vilâyeti Antep kazasının naibliğini tayin olmuştur. 1310 senesi 25 Receb'ine [m. 12 Şubat 1893] kadar bu görevde kalmıştır. Daha sonra kanun gereği süresi dolunca bu görevden ayrılmıştır. Bu görevlerde iken hiç bir soruşturma veya aleyhinde bir mahkeme olunmamıştır.

Mustafa Asım Efendi

bölgesi olarak nitelendirilen yerde yapılmıştır. Mimarı kesin olarak bilinmemektedir. Külliye; cami, medrese, arasta ve çeşme birimlerinden oluşmaktadır. Ne yazık ki medrese günümüze gelememiş, medresenin yerinde bugün çay bahçesi bulunmaktadır. Külliye'nin ana yapısı camidir. Tek mekânlı ve üzeri kubbe ile örtülmüş ibadet mekânının yanında arastası yer almaktadır. Külliye'ye daha sonra muvakkıthane, abdest alma mekânı, güneş saati ve tuvalet yapıları eklenmiştir. Külliye birimleri (medrese hariç) işlerliklerini günümüzde korumaktadırlar. İlçe son yılların turistik yerlerinden biri hâline gelmiştir. Yapılan onarım çalışmaları sayesinde bugün birçok tarihi yapı ayakta kalmayı başarabilmiştir. (<http://openaccess.hacettepe.edu.tr:8080/xmlui/handle/11655/1342>) 09. 10. 2019 Köprülü Mehmet Paşa Külliyesinde olduğunu bildiğimiz, ancak bugün turistik bir işletmeye bırakılan medrese alanı aslı hüviyetine döndürülmelidir. İl Özel İdaresinin uhdesinde bulunan medrese alanı Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne verilmeli ve Camiinin aynı adıyla Köprülü Mehmet Paşa İslami İlimleri Araştırma Enstitüsü olarak asıl amacına uygun hâle getirilmelidir. Özellikle lisansüstü ve doktora dersleri burada işlenmeli Camiinin ruhuna uygun bir işlevsellik kazandırılmalıdır.

²² Tercüme-i hâlde bu geçen eser Molla Fenari'nin "Fevâidu'l- Fenareyi" olarak bilinen klasik mantık eserleri olarak medreselerde okutulan Ebheri'nin İsağoci'sinin şerhidir. Eserin başlangıcında müellif bu eseri sabah başlayıp ikinci namazı sonunda bitirdiğini ifade etmiştir.

²³ IV. Mehmed devri sadrazamlarından Köprülü Mehmed Paşa tarafından 1662 yaptırılan külliye dershane-mescid (dârülkurrâ), medrese odaları (dârülhadis), dükkânlar, çeşme, türbe ve sebilden oluşmaktaydı. Külliye yapılarından sebül günümüze ulaşmamıştır. Türbenin etrafına zamanla eklenen mezarlarla bir de hazire oluşmuştur. Divanyolu'nun 1871 yılında genişletilmesi esnasında yıktırılan türbe bugünkü yerinde yeniden inşa edilmiştir.

²⁴ Mekteb-i nuvvab, naiblerin yetiştirilmesi için açılan bir yükseköğrenim kurumudur. Tanzimattan sonra değişen hukuk sistemine uygun olarak naib yetiştirilmesi için ilk olarak 1855 yılında muallime-i nuvvab adıyla açılmıştır. Esasen yeni hukuk sisteminde yer alacak naiblerin bir eğitimden geçirilmesi için ihdas edilmiştir. Ancak müfredatının son derece dar olması sebebiyle 1883 yılında bir takım değişiklikler yapılmıştır. 1885 yılında kurumun adı mekteb-i nuvvab olarak değiştirilmiştir.

İsmi Mustafa mahlası Âsım Efendi'dir. Babası müteveffa Mehmet Efendi ilmiye sınıfına mensuptur. Ebeveyni maruf bir sülaleye mensup değildir.

Hicri 1290 senesi 1289 rumiyesinin evailinde [m. Mart 1873] Safranbolu kazası Kavak mahâllesinde dünyaya gelmiştir. [Ancak daha sonra Osmanlı tezkiresinde doğum yeri Baba Sultan mahâllesi olarak ifade edilmiştir.]

Rumi 1296 senesinden 1300 senesine [m. 1881- 1885] kadar kasabadaki mahâlle mektebinde, 1301-1304 tarihleri [m. 1886- 1889] arasında Safranbolu Rüştîye mektebinde okumuşsa da şehadet almaksızın ayrılmış, -kasabada bulunan Köprülü Mehmet Paşa Camiinde- Ebu Bekir namıyla bilinen medreseye girmiştir. Bu medresede üç buçuk sene okuduktan sonra Kastamonu velâyetine gelerek İsfendiyar medresesine girmiştir. Oradaki kıymetli müftü müderris hafız Osman Efendi'den Molla Camiye kadar okumuştur. Sonra rumi 1309 [m. 1893] dersaadete gelerek Şeyh Ebu'l-vefa medresesine girmiş ve recep ayı 1323 [m. Eylül 1905] senesinde Fatih Dersaadette Ahmet Efendiden Adalı ve Molla Camii ve Fıkıh, Muhtasarı'l-Meanî, Mülteka Mustafa Sabri Efendi'den Mutavvel²⁵ ve İlm-i Usûl ve Meclis-i Mebusan birinci reis vekili Nusus Efdazade Mustafa Asım Efendiden, Nahiv, Mantık, İlm-i Kelam, İlm-i Hikmet Şifa-i Şerif ve diğer ilimleri okumuştur. 25 Şevval 1323 [m. 23 Aralık 1905] tarihinde icazetnamesini almıştır. Gümüşhaneli merhum postnişin Hasan Efendiden²⁶ Ramuzul Ehadis okuyarak icazetname almıştır. Herhangi bir telifatı ve ihtiraatı yoktur. Türkçe okur-yazar olup icazetnamesi mevcuttur. Bu vakte kadar [tercüme-i hâli yazana kadar] hiçbir resmi memuriyeti olmamıştır.

Başvuru vaktine kadar sadece ilimle meşgul olduğu için herhangi bir devlet görevinde bulunmamıştır. Ancak Karamürsel kasabasına bağlı Erikli köyünde hayır sahipleri tarafından inşa edilen 1322 senesine [m. 1904] kadar arapça tedrisine mübaşeretle devam eylemekten dolayı hayır sahibi bir miktar mahsusat vermekte ise de bir gün bile olsa resmiyet olmayan mezkur mahsusatın miktar ve tarih istifasını zikretmeye gerek görülmemiştir. İcazetname ve ilim meyanında verilen berattan başka bir rütbe almamıştır.

Tercüme-i hâl yazılana kadar hiçbir mahkeme ve muhakeme olmamıştır. Gerekli olan nüfus tezkiresi ve müderisliğe seçilmişlik mazbata sureti ve icazetnamelerin kesreti mündericatı istinsah evrakı içerir tüm evrakları ekleyerek takdim etmiştir.

23 Muharrem 1326 21 Temmez 1325 [3 Ağustos 1903] Karamürsel Erikli Müderrisi

²⁵ Mutavvel, medreselerde okutulan belâgat kitaplarını, Sekkâkî'nin Miftâhu'l-'ulûm'unun belâgata tahsis edilen üçüncü bölümü, bu bölümün muhtasarları veya şerhlerinden oluşan farklı yazarların yazdığı eserlerinden birisidir. Taftazânî'nin (v. 1390) Kazvîni'ye ait Telhis'e yaptığı şerhtir. Bu eser istikra' (ileri düzeyde) okutulan bir kitaptır. Sekkâkî'nin eseri ve şerhlerine izâfeten medreselere isim bile verilmiştir. Otuzlu medreselere, okutulan belâgat eserlerine izâfeten "Miftâh Medreseleri" denmiştir. Mutavvel yirmili, Şerhu'l-Miftâh otuzlu ve Miftâh'ın üçüncü bölümü kırklı medreselerde okutulmuştur. Bu kaynakların kelâm-felsefe ekolüne ait olduğu hususu göz önünde bulundurulunca, medreselerdeki belâgat öğretiminin bu ekolden beslendiğini söylemek mümkündür. (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/162809>) 08.10.2019

²⁶ Kastamonu'lu Hasan Hilmi Efendi, Ahmet Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin hayattayken yetiştirdiği ve kendi yerine bıraktığı bir zâttır. Kastamonu Azdavay Kasaba'sında 1824 yılında doğmuştur. 18 yaşına geldiğinde babası tarafından ilim öğrenmek üzere İstanbul'a gönderilmiştir. Nevşehirli Büyük Hazım Efendi'nin derslerine devam ederek icazet almıştır. Hasan Hilmi Efendi 1864 yılında Gümüşhanevi hazretlerine intisap eder. 1893 senesinde şeyhi vefat edince yerine geçmiş ve 18 yıl Gümüşhanevi dergâhında irşad faaliyetlerinde bulunmuş ve senede iki defa Ramuzu'l- Ehadis kitabını bitirmeyi bir gelenek hâline getirmiştir.

[bu belgeden sonra verdiği ikinci bir tercüme-i hâlinde Vize müftülüğüne atanmış ve ilk görev yeri orası olmuştur.]

SONUÇ

Osmanlı dönemi son dönemine kadar Safranbolu Kastamonu Vilâyetinin bir kazasıdır. Taşra teşkilatı olarak kabul edilen bu kazaya ait müftülük vazifesiyle ilgili meşihat arşivlerinde altı dosyaya ulaşılmıştır. Ulaşılan altı sicil dosyası, Osmanlı döneminde Safranbolu sancağındaki dinin ve dini bir tezahür olan müftülüğün devlet bürokrasisindeki konumlanması ve işleyişi hakkında bilgiler vermektedir.

Müftülük kurumu devlet, din ve toplum alanlarının kesiştiği yerde bulunmaktadır. Bu yönüyle tüm tarafları temsil etmek gibi nosyonu vardır. Osmanlı dönemi şeyhülislamlık bünyesinde yer alan üçlü din bürokrasinin bir tarafında yer alan müftülük dini hayatın yaşanmasında merkezi bir değere sahiptir. İslam'ın ilkesel doğrularını hayatın içinde inşa etme göreviyle birlikte devletin yönetim erkinin hiyerarşisinde yer almaktadır. Bu yönüyle sivil hayatın içinde dini yaşamın en önemli unsuru olduğu kadar devlete karşı da yükümlülükleri vardır. Bunun ifadesi olarak -eğer başka mezhebin coğrafyasına gitmemiş ise- gittiği yerde “mezheb-i hanefiyyede” fetva verebileceğine dair bir “menşur” verilmektedir. Bu yetkilendirme müftünün devlete karşı görevini ifade etmektedir.

Din- siyaset ilişkisi tarih boyunca kırılğan bir zeminde yürümüştür. Siyasetin oluşturduğu erki paylaşmama isteği, dinin kural koyucu olması bu ilişkinin zorluklarıdır. Ancak Osmanlı dönemin din-siyaset ilişkisinde siyasetin dini temsil edenlere baskı oluşturmaması adına Meşihat bünyesindeki müderris, müftü ve nâiblere ekonomik ve bürokratik özerklik tanınmıştır. Aynı şekilde İstanbul'da bulunan müftü-i âm/ şeyhulislam dışında diğer yerlerdeki müftülerin atanması ve maaşlarının verilmesinde özerklik tanınmıştır. Son dönemde -Meşihat tarafından doğrudan atanması şeklinde olmayıp- yerel yönetimler tarafından seçimle müftülerin göreve gelmesi aslında devletin dini alana dair kendini sınırlandırmasına önemli bir örnektir. Osmanlı dönemi müftülük müessesesi baskıdan kurtulmak ve bir baskı unsuru olmamak adına devlet içinde işleyişi hiyerarşisi ve ataması özerktir. Safranbolu sancağı özelinde konuştuğumuz müftüler de seçimle göreve gelmişlerdir. Bu -sivil hayatta dine dair olanın- toplumsal hayattaki dinin özgül ağırlığının oluşturulması adına bir teklif niteliğindedir. Bugün taşra müftüleri esasların belirlenmesiyle birlikte yerel yönetimler tarafından seçilmelidir. Böylece, gerekli ekonomik ve bürokratik özerklik sağlandıktan sonra dine dair olanın sivilleşmesinin önü açılmış olacaktır.

KAYNAKÇA

Akgündüz, Murat, *XIX. Asır Başlarına Kadar Osmanlı Devletinde Şeyhulislamlık*, İst. 2002.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İst. 1970.

Bulut, Mehmet, “Osmanlı'dan Günümüze Müftülerin Seçimleri, Atamaları ve Seçimlerinde Esas Alınan Eğitim Kriterleri”, *Dini Araştırmalar*, C: 15, S: 41, 2012.

Dursun, Davut, *Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din*, Şehir Yay., İst. 1989.

Işık, Ayhan, “Çankırı'nın Manevi Fatihleri: Çankırı Seyyidleri”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, Y. 2017, S. 14.

Işık, Ayhan, “Maraş'ın Manevi Mimarları: Maraş Seyyidleri ve Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamları”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, Y. 2018, S. 15,

Işık, Ayhan, “Şeyhulislamlık Binalarının Yapımı Şeyhulislamlığın Dini ve Hukuki Bir Kompleks Hâline Dönüşmesi”, *Din ve Hayat*, İst Müft. Sayı: 34, İstanbul 2018.

Işık, Ayhan, “Safranbolu Nakübü’l-eşraf Kaymakamları ve Seyyidleri”, *Dünden Bugüne Safranbolu’da Dini Hayat*, Safranbolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, (s. 33-103), Safranbolu, 2016.

Kayadibi, Fahri, “Cumhuriyet Döneminde Müftülükler”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, C. ve S. y. İst. t.y.

Özkan, Selim Hilmi, *Osmanlı Bürokrasisinde Alâiyeli Memurlar (1879-1909)*, Alanya 2014.

Sağlam, Nevzat, *Ahmad Vâsıf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbârı 1166-1188/1752-1774 (İnceleme ve Metin)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014.

Sağlam, Nevzat, “Safranbolulu Bir Âlim Mehmet Rıfat Efendi: Hayatı ve İcazetnâmesi”, *Dünden Bugüne Safranbolu’da Dini Hayat*, Safranbolu Araştırmaları Merkezi Yay., (ss. 171-200), Safranbolu, 2016.

Sağlam, Nevzat, “Safranbolulu Bir Müftü Mustafa Asım Efendi: Hayatı ve İcazetnâmesi” *Dünden Bugüne Safranbolu’da Dini Hayat*, Safranbolu Araştırmaları Merkezi Yay., (ss. 140-170), Safranbolu, 2016.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı*, TTK yay., Ank. 1988, s. 179.

Yakut, Esra, *Şeyhulislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, Kitap Yay., İst. 2005.

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=290150&idno2=c290096#1> 30.08.2018.

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=070310> 25. 08. 2018.

<http://www.milliyet.com.tr/girit-uzerine-bazi-notlar-/ilber>

ortayli/pazar/yazardetay/25.05.2014/1887375/default.htm 30. 08. 2018.

**ÖZBEKİSTAN CUMHURİYETİ BİLİMLER AKADEMİSİ EL YAZMALARI
ARŞİVİNDEKİ HACNÂME EL YAZMALARININ İNCELENMESİ ÜZERİNE (ORTA
ASYALI HACILARIN HATIRAT DEFTERLERİNİN İNCELENMESİ (XIX-XX YY.)**

Doç. Dr. İlhamcan BEKMIRZAYEV

Özbekistan Uluslararası İslam Akademisi Öğretim Üyesi

ilhomorien@gmail.com

Özet

Orta Asya'daki sosyolojik, kültürel, dinî vb. alandaki genel porte XIX.-XX. asırlarda pek iç açıcı değildi. Hacc yolcularının not aldığı Hacnâmeler, işte bu dönemde o bilgilerin toplumsal, kültürel, dinî, vb. konulardaki kırılma döneminde, Orta Asya Müslüman toplumları için önemli birer kaynak olmuşlardır. Çünkü Hacnâmelerde yer alan diğer Müslüman toplumlara ait her türlü bilgiler, Orta Asya Müslümanlarının da hayat tarzını yeniden gözden geçirerek ictimai, kültürel, dinî, vb. birçok alanda yenilenmesine sebep olmuştur. Bu bildirimizde, günümüz Özbekistan Bilimler Akademisi Şarkiyat Araştırmaları Enstitüsü El yazmaları Koleksiyonunda muhafaza edilmekte olan, dönemin bazı Hakim Han Töre, Abdurrahman es-Semerkindî, Kâri Rahmetullah Vazeh, İshanhan Töre İbrat, Muhammed Salih Ahund gibi tarihçileri tarafından kaleme alınan beş adet Hacnâme eserini araştırma konusu edindik.

Anahtar Kelimeler: Özbekistan, Hacname, Hac, Sefer.

Examination of the Memoirs of Central Asian Pilgrims on the Analysis of Hacnâme Manuscripts in the Archive of the Manuscripts of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan (XIX-XX century.)

Abstract

The public portrait in the sociological, cultural, religious fields in Central Asia wasn't very pleasing in XIX.-XX centuries. Hacnâmes that were noted by the pilgrims, were important sources for the Muslim societies of Central Asia during the break up in social, cultural, religious etc. aspects. Because all kinds of information belonging to other Muslim societies in Hacnâme caused Central Asian Muslims to review their lifestyle in many areas like ictimai, cultural, religious aspects. In this paper, We examined five Hacnâme works written by historians such as Hakim Han Töre, Abdurrahman es-Semerkindî, Kâri Rahmetullah Vazeh, İshanhan Töre İbrat and Muhammed Salih Ahund are kept in the collection of manuscripts of the Oriental Studies Institute of the Academy of Sciences of Uzbekistan.

Keywords: Uzbekistan, Hacname, Hajj, Travel.

Orta Asya'nın el yazmaları arşivleri, özellikle bölgenin en önemli kitap deposu olarak bilinen Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi el-Biruni adlı Taşkent Şarkşinaslık Enstitüsü El yazmaları arşivi günümüzde bilimsel çalışmaların en az yapıldığı el yazmaları arşivi olarak kalmaktadır.

Dikkatimizi çeken şey 19. Yüzyılın sonları ve 20. Yüzyılın başlarındaki kaynaklardır. Bilindiği gibi, söz konusu dönem, Buhara, Hive ve Hokand hanlıklarının genel olarak yıkıldığı, dolayısıyla da bu ülkelerin Rus İmparatorluğu tarafından fethedildiği dönem olarak nitelendirilebilir. Tabii ki, ekonomide, hâlıkın sosyal ve siyasi hayatında yaşanarak uzun süren kriz söz konusu üç hanlıkta meydana gelen kültürel değişimlere de yansımıştır¹.

Bu dönemi çok az incelenmiş dönem olarak değerlendirmek gerekir. Bazı bilim adamlarına göre, bu bölgelerdeki ülkelerin gerilemeye uğradığı dönemde Müslüman kültürü de düşmeye başlamış, İslam dini

¹ Yepifanova L.M. Rukopisniye istoçniki po istorii Sredney Azii perioda prisoyedineniya yeyo k Rossii (Buhara). Izd. Nauka. UzSSR. Tashkent, 1965. s.76.

üzerine ciddi bilimsel çalışmalar yapılmamıştır. Ancak, dönemle ilgili kaynaklar incelenirken farklı bir tablo ortaya çıkmaktadır. Tabii ki, söz konusu dönemde medreselere yönelik her türlü yorum ve yazılar, farklı öğretim el kitapları yayınlanmış olsa da, Doğabilimi ve Matematikle ilgili çalışmalar yapılmamış, sadece ara sıra bu tür yazı çalışmalarının kopyaları yapılmıştır.

Avrupalı araştırmacı Anke von Kügelgen'in haklı olarak belirttiği gibi, Batı bilim adamları için bunun gibi bir çok yayınlanmamış yazıların son zamanlara kadar inceleme imkanı bulunmamıştır. Rus ve Sovyet araştırma biliminde, bu eserler sadece önemsiz bir başlangıç nokta olarak o zamanın siyasi çerçevesini enformasyon anlamında yeniden yapılandırılması için artıklar olarak kullanılmıştır. Bunun dışında, hanlıkların hükümran oldukları bu dönem bir dağılma dönemi olmuştur. Bu dönem tarihnevisliğinin dini içyüzü söz konusu dönemi bir araştırma alanı olarak daha da cazip olmayan hâle getirmiştir"².

Ancak, bu döneme ait olan İslamla ilgili büyük hacimli kaynaklar bulunmakta olup, özel olarak araştırılması gerekmektedir. Yüzlerce el yazmalar bilimsel alana uygulamaya geçirilmemiş, dolayısıyla da araştırmacılar tarafından bilinmemektedir. İlk başta Sovyet bilim adamları, daha sonra da Özbek bilim adamları tarafından incelenmiş sadece tarihi eserlerin bilindiği söylenebilir. Fakat, çoğu zaman bu tür çalışmalarda İslam faktörü ele alınmamıştır. Örneğin, Çarlık Rusyası askerleri tarafından Orta Asya'nın fethi tarihi üzerine yapılan pek çok çalışmalarda yazarlar, dinsizlere karşı savaş veya sömürge rejimine karşı yerel din adamlarının baş kaldırmalarından bahsetmişlerdir. Bu şartlar içerisinde hacıların hareket ettikleri güzergâhlar ve edindikleri izlenimler hakkında kafalarda somut tasavvurlar oluşturan "Hacnama"ye karşı ilgi büyümüştür.

Çalışmamızda Bilimler Akademisi'ne bağlı Şarkşinaslık Enstitüsü El yazmaları koleksiyonundaki Mekke'yle (Hac ziyaretiyle) ilgili el yazmaları hakkında bilim topluluğuna bilgi verme, ayrıca bazı bilinmeyen listeleri değerlendirme amacı güdülmektedir. Bu mesaj, Şarkşinaslık Enstitüsü El yazmaları koleksiyonundaki Hac'la ilgili el yazmaları bilimsel uygulamaya geçirilmesine yönelik ilk girişim olarak değerlendirilmelidir.

Araştırma sırasında bir çok sorunla karşı karşıya gelinmiştir. Bu, söz konusu eserlerin adlarının her zaman da doğru bir şekilde verilmemiş olmasıyla yakından ilgilidir. Örneğin, *Hacname* veya Hac günlüğü gibi. Bazen de bu tamamen farklı olabilmektedir. Bilimler Akademisi'ne bağlı Şarkşinaslık Enstitüsü El yazmaları koleksiyonundan *Hacname*'yle ilgili bilimsel çalışmaları aramak için incelemelerin titizlikle gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Bilimler Akademisi'ne bağlı Şarkşinaslık Enstitüsü El yazmaları koleksiyonlarının beş tanesinde 30 binden fazla ciltten oluşan el yazma kitap bulunmakta olup, bu kitapların büyük bir kısmı da değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın sonucu olarak 7574 birim manuskript yazı açıklamasını içeren, uzmanların iyi bildikleri DEK kataloğu ("Özbekistan SSC Bilimler Akademisi'nin Doğu El Yazmaları Koleksiyonu") diye adlandırılan on bir ciltten oluşan katalog yayınlanmıştır. Tabii ki, kitapların kalan kısmı henüz açıklanmış değildir. DEK'te *Hacname*'yle ilgili birkaç liste hakkında bahsedildiğini belirtmek gerekir.

² Anke fon Kyugelgen. Legitimatıya sredneaziatskoy dinastii mangitov v proizvedeniyax ix istorikov (XVIII-XX vv.). Almatı, 2004. S.9.

İncelenmekte olan kaynaklar derlemesi Hac seferleriyle ilgili bir kaç betimleme içermektedir. Hacı Muhammed Hakim Han Töre (XIX), Abdur-Rahman Samerkandi (XIX), Kâri Rahmetullah Vazeh (XIX), İshak Han İbret (XX), Muhammed Salih Ahund (XIX) bu betimlemelerin yazarları olarak bilinir. Bu eserlerin dili Orta Asya Türkçesi (Çağatay Türkçesi) veya Farsçadır. Üstelik, bunların büyük bir kısmı imzalıdır.

“*Hacnâme*” yazarlarının büyük çoğunluğu din adamları (*imamlar, müdderisler, nâkipler, kadılar vb.*) olarak kendi dini, ahlaki görevlerini yerine getirme düşüncesiyle yolculuklarına başlamışlardır.

Dolayısıyla, *Hac* ve onun yerine getirilmesi sonucu olarak yazılmış eserleri eylemler ve fikirler reformu bağlamında ele alınması gerekir. 19.yüzyılın ortalarında yazılmış Hac seferleriyle ilgili yazılmış eserler, genellikle Hac şartlarını yansıtmaktadır. Bu eserlerde Mekke, Medine, Kudüs şehirleri, bu şehirler ve kutsal yerler arasındaki mesafe hakkında yazılmış bilgiler, diğer bir deyişle Hac ziyaretlerinin yerine getirilmesi kuralları hakim olmaktadır. Hacılar, bu ülkelere seyahat gerçekleştirirken, bu ülkelerin sosyal ve kültürel durumunu değerlendirmeye ve onları kendi ülkeleriyle karşılaştırmaya çalışmışlardır.

Bu tür ziyaretleri gerçekleştiren gezginlerden biri, tarihçi Hacı Muhammed Hakim Han Töre ibn-i Seyyid Masum Han, 1802 yılında Hokand şehrinde doğmuştur (ölüm yılı bilinmiyor). Onun biyografisiyle ilgili bazı bilgiler bulunmaktadır. O annesi tarafından Hokand Hanı Nabrut-bi'nin torunu, babası tarafından da Nakşibendi Şeyhi Celâletdin Kâsani Dahbidi – Mahdumi Azam'ın evlâdıdır (1463-1642).

O başlangıçta Turakurgan şehrinin, ardından da Namangan ve Kâsan şehirlerinin hükümdarı (*hâkimi*) olarak tayin edilir. Kendisi 1843 yılında tamamlanmış olan “*Muntahap et-Tevarih*” eserinin yazarıdır. Bu eser geleneksel Doğu tarih janriyle (tür) yazılmıştır. Bu eserde Orta Asya, özellikle Buhara ve Hokand hanlıklarının 1843 yılına kadar olan tarihi yazılmıştır. Biruni Enstitüsü'nde söz konusu eserin beş adet listesi bulunmakta, bunlardan dördü Farsça, biri de Türkçe'dir³.

Hakim Han Töre'nin kendi akrabası Muhammed Ali Han (1822-1842) ile aralarındaki çelişki sonucunda, kendisi ülkeden kovulmuştur. Bu dönemi o Mekke'ye Hac ziyaretine gitmekle değerlendirmiştir. Onun bu yolculuğu yedi yıl sürmüştür (1824-1830). Yolculuk için o Kazakistan, Rusya, Kafkasya, Küçük Asya, Orta Doğu, Mısır olmak üzere en zor Kuzey güzergâhını, İran, Türkmenistan olmak üzere de kolay yol – dönüş güzergâhını seçmiştir. Hakim Han Töre'nin seyahat izlenimleri, Kokand Hanlığı tarihinin bir parçası olan “*Muntahab et-Tevarih*” adlı eserine yansımıştır. Onun Hac ziyareti detayları bir gezgin günlüğü janrında yazılmıştır. Bu günlükte yazar bölgenin tabiatı, o bölgelerde yaşayan hâklarin yaşam koşullarını, örf ve adetleri, gelenek ve göreneklerini yazmıştır. Yazara göre, o Mekke'nin eşliğine girdiğinde, yerli bir genç kendisine eşlik eder. Mekke çevresindeki kutsal yerleri ziyaret ettikten sonra, orayı her gün ziyaret etmek için Kabe yakınlarında bulunan bir odayı 5 altına kiralar. Beş ay sonra, ancak Hac ziyareti başlar. Hakim Han kendi eserinde Hac şartlarını ayrıntılı olarak anlatmaya çalışır. Bu eser tarihi-coğrafi ve tarihi kaynak olma açısından önemli çalışma sayılabilir.

Örneğin, bu tür tipik eserlerden biri, Hacı Abdurrahman Samerkandi'nin yazdığı “*er-Risale el-mübareke tabyin ahvâl el-Mekket el-muazzama va-l-Madinat el-Münevvere ve-l-Mescid el-Aksa*” eseridir.

³ Bilimler Akademisi Şarkşinastlık Enstitüsü El yazmaları Arşivi No 592, 593, 595, 596/I, Farsça, No 1560 Türkçe.

Ünlü gezgin Miklouho-Maklay'ın kısa bir açıklamasına göre, yazar XIX yüzyılın ortalarında yaşamış, kendi eserini de 1264-1277 / 1847-1860 yıllarında yazmıştır. Şarkşinaslık Enstitüsü'nün arşivinde söz konusu eserin iki nüshası bulunmaktadır (№ 12805/VI, ll. 108^a-133^a; 5199/V, 76^b-106^b). Eser Orta Asya'dan Hicaz'a doğru yola çıkmış Hac adayları için bir rehber niteliğindedir. O kısa giriş ve yol güzergâhı açıklamasından başlar. Eserde belirtildiğine göre o aşağıdaki güzergâh üzerinden hareket etmiştir: Hirat - Meşhed-Tahran-Bağdat-Diyarbakır-Urfa-Şam(Süriye)-Küdüş-Mekke-Medine.

Yazar, kutsal yerler – Şam'daki Muha ed-Arabi, Davud, Musa, *İsa türbeleri*, Mekke'deki İbrahim, Yusuf, Muhammed (s.a.v) ve Medine'deki dört hâlife ve kızlarının mezarlarını ayrıntılı olarak tarif etmiştir.

Yukarıda adı geçen, Bilimler Akademisinin Şarkşinaslık Enstitüsü'nde bununla ilgili daha bir kaç eser bulunmaktadır. Konuyla ilgili olanlarının da bazıları isimlidir.

Orta Asya hanlıklarının Ruslar tarafından fethedilmesi ve 1880-1885 yıllarında Krasnovodsk-Aşgabat demiryolunun inşa edilmesinden sonra Türkistan'lı hacıların hareket güzergahları değişmiştir. Hacı adayları yolun büyük kısmını her zaman olduğu gibi at veya develerle değil, tren ve vapurlarla, yani çoğu zaman Rusya ve Türkiye, ardından da Mısır ve Hicaz üzerinden katetmeye başlamışlardır.

Sadece tüccarlar ve elçiler değil, hacılar için de dünyanın en önde gelen ülkelerinin yeni başarıları ve yenilikleriyle, özellikle yeni nakliye araçlarıyla tanışma ve kendi nakliye araçlarıyla karşılaştırma fırsatı meydana gelmiştir.

Bu dönem içerisinde başarılı aydınların bir kısmı kendilerinin dünya uygarlığından oldukça geride kalmaya başladıklarını anlamaya başladı ve bu durumdan nasıl çıkılacağı ya da bu durumu nasıl düzeltileceğini düşünmeye başladı. Aynı durum Hacla ilgili çalışmalara da yansımıştır.

XIX yüzyılın sonu ve XX yüzyılın başlarında yazılmış rehber çalışmaların bir çoğunda yazarların şehirler ve insanlar, kültürlerin geleneksel tanımlarından kaçındıkları, bunun yerine gezdikleri ülkeleri ve orada yaşayan hâklar ve onların kültürleri, örf ve adetleri, gelenek ve göreneklerini tanıtmaya başladıkları görülmektedir. Yazarların, kendi okurlarına ülkelerinin uzun zamandan beri dünya medeniyetinden oldukça geri kaldıklarını göstermek için çaba sarf ettikleri görülmektedir.

Buharalı edebiyat bilim adamı Kari Rahmetullah Vazeh (1818-1894), bu tür bir yazı yazan ilk kişilerden biriydi. Vazeh, Buhara edebi çevresindeki ünlü şahıslardan biriydi. O din, tazkire ve mutfak üzerine yazılmış çalışmaların yazarıdır. O 10 Mayıs 1886 yılında Buhara'dan Hac'a doğru yola çıkar. Vazeh yolculuğu sırasında aşağıda sıralanmakta olan güzergâh üzerinden hareket eder: Çarcuy – Merv – Meşhed – Aşgabat – Astrabad – Bakü – Batumi – İstanbul – İskenderiye, Kızıldeniz üzerinden Cidde – Mekke – Medine ve geriye doğru Necef – Kerbelâ – Küfe – Bağdat – Kermaşah – Kum – Tahran – Nishapür – Meşhed – Serahs – Merv – Çarcuy – Buhara.

Vazeh ziyaretten döndüğü 1887 yılında Hac'la ilgili kendi izlenimlerini yazdı ve bu eserini “Garayib el-Haber fi Ajayib es-Sefer” (“Seyahat Mucizeleriyle İlgili İlginç Haberler”) olarak adlandırdı. Vazeh'in eserinin diğer bir adı da “Savanih el-Memalik ve Ferasih el-Mesalik” (Devletlerin Yollarındaki Olaylar)dır. Yazar kendi eserini Buhara emiri Abdül Ahad'a hediye etmiştir (El yaz. 2336).

Vazeh Hac yolculuğu sırasında kaldığı köy ve kentlerin adları, iklimi, tarihi, etimolojisi ayrıntılı olarak açıklar. Ayrıca, bu şehirlerde yaşayan diğer milletlerin temsilcileriyle ilgili bilgileri dikkat dışı bırakmazken bu hâkların dilleri, inançları (hangi mezhebe ait oldukları), kutsal yerler, ticaret ve çarşıları tarif etmiştir.

Resul Hadizade'nin (doğ.1928 y.) haklı olarak belirttiği gibi, Mekke veya Medine ziyaretiyle ilgili anıların yazılması Vazeh'in asıl amacı değildi. O okuyucunun genel olarak yolculuk hakkında haberdar olmasını istemiş ve kendi eserini "Seyahat Mucizeleriyle İlgili İlginç Haberler" olarak adlandırmıştır. Ve böyle bir adlandırma boşuna değildi.

XIX. Yüzyılın 80'li yıllarında Ahmed Daniş'in yazdığı "Navadir el-Vaka'i" eseri sayesinde Buhara hâklı Rusya'nın yeni teknolojik kazanımlarıyla tanışabilmişlerdir. Hacname eserinde Vazeh Ahmed Daniş'in takipçisi, mücadele arkadaşı olarak gelişmiş ülkelerde yeni kültürel ve teknolojik başarıları yaymaya başlamıştır.

Vazeh kendi çalışmasında 1885 yılında Rusya'ya bağlanmış olan Buhara'yla kıyasla komşu Merv'den yapılan yeni değişiklikleri anlatmaktadır. Vazeh, Merv'de kısa süre içerisinde gerçekleşen olağanüstü değişiklikleri anlatmıştır. O bu yenilikleri şöyle açıklamaktadır: "Merv, 11 ay içinde o kadar değişti ki, burada nehir üzerinde 13 sütunlu ahşap bir köprü inşa edildi. Nehir kıyısında birkaç demiryol hattı inşa edilerek, demir ve vagon adı verilen ateş arabası kurulmuştur. Bu arabalar Duşakhalot, Aşgabat ve Çarcuy'a kadar gider".

Yeni başarıların yanı sıra, o bazı eksikliklerin tezahür olduğunu belirtmiştir. O Şeriat kurallarına göre yaşamanın zor olduğunu iddia eder, çünkü Hristiyan kadınlar arasında yüzlerini örten bir eşarp takma geleneği yoktu ve alkol kullanmak ve kumar oynamak için tüm koşullar bulunuyordu.

Gezi sırasında karşılaştığı yenilikleri tarif ederken, bunların tümü insan zekasının ürünü olduğunu belirtir ve bu tür yenilikler (teknolojiler)in nasıl olduğu, şekli ve çalışma prensiplerini açıklamaya çalışmıştır.

Okuyucunun anlaması kolay olması için yazar kendi eserini sade bir dille yazmış, onlarca şehir ve köyü kısaca tarif etmiştir. Bunun sonucu olarak da okuyucunun göz önünden şehirlerin tam manzaraları bir bir geçer, oralardaki gelişmeleri anlama fırsatı oluşur. Vazeh, Bağdat, Küfe ve Samara gibi kentleri, ayrıca bazı Arap yerleşim merkezlerini anlatırken, bu kent ve köylerin çok yoksul ve yıkık olduğunu belirtir. Bunun aksi olarak da, Bakü, Batumi ve Tiflis gibi Rusya'ya bağlı olan kentlerin, ayrıca İstanbul ve İskenderiye gibi şehirlerin zengin şehirler olduğunu yazar.

Bu eser Türkistanlı aydınlar tarafından büyük ilgi görmüş ve bu yüzden eserin birkaç kopyası çekilmiş ve yayınlanmıştır. Eserin bize ulaşmış olan 15 tane listesi ve ve 1904 yılında Kagan'da yayımlanmış nüshası Vazeh eserinin ne kadar popüler olduğunu göstermektedir.

Hac ziyaretlerin yerine getirmiş olan Türkistanlı bazı hacılar bu arada Avrupa ülkelerini de ziyaret etmişlerdir. Örneğin: 1887 yılında 25 yaşında olan Namanganlı (Fergana Vadisi'ndeki bir şehir) Ishak Han İbret (1862-1937) validesine Mekke ziyareti sırasında eşlik eder. İbrat'ın gezisi uzun sürmüş, yolda İstanbul, Sofya, Atina, Roma gibi Avrupa şehirlerini ziyaret etmiştir. Kabil ve Cidde'de birkaç yıl yaşamış, annesi vefat edince de 1891 yılında Mekke'den ayrılmış ve Kızıldeniz ve Hint Denizi üzerinden Hindistan'a

gelmiştir. 1892-1896 yıllarında İbret Bombay ve Kalküta'da yaşar. 1896 yılında Hindistan'dan Birma'ya taşınır, oradan da Çin ve Kaşgar üzerinden geçip, memleketi olan Namangan'a döner. Yazarın gelişmekte olan ülkelere yaptığı seyahatler ona kültür alanındaki yeni ilerlemeler hakkında bilgi edinme olanağı sağlamış, bir bilim adamı ve şair olarak oluşması için zemin hazırlamıştır.

Hindistan'da kaldığı süre içerisinde Ishak Han İbret Arapça, Farsça, Hintçe, İngilizce ve Urdu dillerini iyi öğrenir, ayrıca yabancı hâklarin kültürü, sanatı ve yaşam tarzlarını inceler. Bununla birlikte Ishak Han İbret avrupalılardan benimsenmiş olan Avrupa kültürüyle karşılaşır. Arap ülkelerinde Fransızca'yı, Hindistan'da İngilizce'yi öğrenir. Ama bununla yetinmeyip, İbraniceyi, Finikiyeliler ve Süriyeliler'in de dillerini öğrenir. Yurtdışında edindiği bu beceriler daha sonra Ishak Han İbret'in yaptığı bilimsel çalışmalar için ana malzeme oluşturur.

Ishak Han İbret 1886 yılında kendi köyünde yeni bir okul açmış, Mart 1907'de Savtiya yöntemini kullanarak kendi evini ücretsiz bir okula dönüştürmüş, 1914 yılında da Turakurgan'da bir Rus okulu açmıştır.

Ishak Han İbret, yeni yöntem okullarının ilerici rolünü açıkça anlayarak hâlkı bilim almaya, zanaat ve teknolojiye öğrenmeye çağırır. 1907 yılında Orenburg'da bir litografi (taş basma) cihazı satın alır ve memleketine getirerek bir matbaa kurar. Sonra "*Kütüphane-i İshakiye*" adında bir kütüphane inşa ettirir. Bu kütüphanenin temelini İbret'in kendi matbaasında basılmış kitaplar oluşturuyordu. Kütüphanede, ayrıca, Türkçe, Tatarca ve Rusça kitaplar da bulunuyordu.

Muhammed Salih Ahund'un yazdığı eser "*Hacname-i Türki*" olarak adlandırılır. Eserin yazıldığı tarih bilinmiyorsa da, bu çalışmanın XIX yüzyılın sonları ve XX yüzyılın başlarında yazıldığına hiç şüphe yoktu⁴. Söz konusu eser birkaç kez Taşkent'te G.Arifcanov'un basımevinde litografi yöntemiyle yayımlandı (1907, ..., 1915.)⁵.

Safarname'nin (yani Hac ziyareti) litografik nüshasında metnin kenarlarına da yazılar vardı. Hac ziyaretinin gerçekleştirilmesi kuralları çalışmada önemli yer tutmuştur.

Muhammed Salih Ahund'un "*Hacname-i Türki*" eserinde yazar Hac ziyaretini Türkçe anlatır. Hacı Muhammed Salih Ahund Hac'a giderken aşağıdaki güzergâh üzerinden ilerlemiştir: Taşkent - Samerkand - Buhara - Çarcuy - Merv - Kah? - Aşgabat - Krasnovodsk - Bakü - Rostov - Kırım (Ak Mescit) - Sevastopol - İstanbul - İskenderiye - Süets - Cidde ve Mekke. Bu kaynak, yazarın Hac gezisi sırasında karşılaştığı yenilikler ve bilgileri tanımlanması bakımından çok ilginçtir. Birincisi, eğer bunlar yolculuk sırasında karşılaşılan yenilikler ise, ikincisi, yazarın bulunduğu şehirlerdeki harika manzaralardı. Yazar bu eserde gezi sırasında karşılaştığı kentler hakkında değerli bilgiler vermektedir.

⁴ Bu eserin el yazma nüshası Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü El Yazmaları Arşivi'nde No 12057 altında muhafaza edilmektedir.

⁵ Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü El Yazmaları Arşivi, Litografi (taş baskı) No 4243, matbaacı Mirza Axmed Mirza Kerim oğlu, 1915 y. Taşkent. 59 sayfa; Yazmaları Arşivi ÖC BA ŞE, Litografi No 4242, 18682, matbaacı Kari Şakir ibn Damulla Zakir, ?? y. Taşkent. 59 sayfa; Yazmaları Arşivi IV ÖC BA ŞE, Litografi No 4241, matbaacı Utib-rasul Muhammed oğlu, 1907 y. Taşkent. 72 sayfa.

Muhammad Ahund, eserinde Orta Asya ve Bakü'yü anlatmamaktadır. Belki de bunun nedeni anlatımların okurlar için ilginç olmaması olabilir. Metnin ortasında yazar bir kaç yerde gazel kullanır ve defalarca, Allah'ın rızası için Hac'a gittiğini vurgular.

1) Yazar, yolculuk sırasında bulunduğu şehirleri, özellikle de Sevastopol, İstanbul, İskenderiye ve diğer şehirleri anlatır. Anlatım Sevastopol şehrinde başlar: taştan sokaklar (hâlî döşenmiş gibi), anıtlar ve yüksek binalar. İstanbul'u anlatırken, o genel olarak İstanbul'un camilerinden bahseder: Ayasofya, Sultan Ahmed ve b.: Yazarı camilerdeki avizeler, dua hâlları yerine döşenmiş olan hâlîlar cezbetmiştir. Ayrıca oranın çarşı yerleri ve çarşılardaki mallar yazarı kayıtsız bırakmamıştır. Yazar, özellikle İskenderiye'nin daha önce gördüğü şehirlerden da güzel olduğunu vurgulamıştır. İskenderiye sokaklarının ne kadar temiz ve düzenli olduğunu özellikle vurgularken, sokak yollarının mermerden yapıldığına dikkat çekmiştir. Yazar, ayrıca şehir çevresindeki ibadet yerlerini ziyaret ettiğini de anlatmıştır.

Muhammed Salih Akhund'un tez yazmakla izlediği temel amaç, Hac ziyareti sırasında onların karşılaşılabilecekleri zorluklar hakkında vatandaşlara bilgi vermektir. Çalışmada, ayrıca, seyahat masrafları, zaman ve mesafeler, insanlar ve milletler arasındaki ilişkiler, yolda karşılaşılabilecek soyguncular, gümrükçüler ve konsolosluk, şehirlerin ve ibadet yerlerinin manzaraları da anlatılmıştır.

2) Yazar, Hac masraflarını genel olarak yol paraları, yani tren ve vapur masrafları, nakliye, gümrük vergileri ve konsolosluk damgaları oluşturduğunu söylüyor. Çalışmanın son bölümünde tüm harcamaların tutarı, eğer tasarruflu davranılırsa, toplam 400 rubleyi aşmayacağı söylenmektedir. Eğer 500 ruble varsa, gidiş geliş masrafı fazlasıyla kaplanacağı, yolculuğun da beş veya altı ayı geçmeyeceği belirtilmektedir.

3) Yazar, diğer hâlklerin temsilcileri ile görüşmelere kayıtsız kalmamış, kendilerine karşı tutumlarını dikkate almamıştır. O Rusya'da polis memurlarının (falıslar) kendilerini istasyonların birinde bir odaya kapattıklarını ve bazı dinsizler (kafirler)in onların başlarındaki sarıklarına bakarak, dil bilmemeleri ve namaz kılmamalarına güldükleri, eğlenerek, alay ettiklerini anlatmıştır. Yazar, İstanbul'daki çarşılarda Ermeniler'i, Hristiyanlar'ı (Tersler), ateşperestleri, zerdüştlere ve İranlılar'ı gördüğünü, bu kişilerin ticarete çok da yetenekli olduklarını ve buralara gelen hacılara malları bir kaç misli pahâlî sattıklarını söylüyor. Sonra Mısır'ın ibadet yerlerinde çok dilenci olduğunu ve onları kurtlarla karşılaştırırken dikkatli olmanız gerektiğini, bir ya da iki madeni paradan memnun olmadıklarını geride bırakmayacağı hakkında uyarır. Kaşgar'dan gelen hacıların tedbirsiz olduklarını vurgular.

Yolculuk sırasında onlar iki kez soyguncuların saldırılarına uğrarlar. İlk defa, Cidde'den Mekke'ye doğru deveyle hareket ederken 200 soyguncu 800 kişilik bir kervana saldırır ve hacıların tüm mal mülklerini talan eder. Yazar, onları atılğan insanlar olarak adlandırır. Bu durumu görünce hacıların müdahâle ederler. İkinci kez, bu adamlar Mina pazarının yakınlarında kurbanlık koyunları sattıklarını söyleyerek sahtekarlıkla birkaç hacıyı bir köşeye çağırarak, kervandan uzaklaştırırlar ve aslında haydutlar olan bir kaç silahlı Bedevi'yi göstererek onları kandırırlar. Sonra bir kaç hacıyı öldürürler, bir kaçını da yaralarlar. Hacıların bir kısmı mal mülklerinden olurlar.

İlk başta Taşkent'ten yola çıkan hacıların sayısı on kişi olmuşsa, seyahatin sonunda onların sayısı bin kişiye ulaşmıştır. Yolda onlara Kırgızlar, Kaşgarlılar ve diğer hâlklerin temsilcileri katılmıştır.

4) Yazar kadınların Hac'a gönderilmesini tamamen reddetmektedir. Kadınların nasıl işkence gördüklerini kendi gözleriyle görürken kadınların Haca gitmemeleri gerektiğini defalarca söyler.

5) Çalışmanın ilginç yönlerinden biri, teknik yeniliklerle tanışma ve onların nasıl çalıştıklarının açıklanmasıdır. Trene ilk binen ilk hacı şöyle yazar:

Ажаб жойлар кўруб, хайратда қолдук.
Чунон рафтор этар минган отимиз,
Кўноқ жой, ўт ароба манзилимиз.
Ажаб одурки, ем-ўтга иши йўқ,
Шабу рўз сайр этодур, турмиши йўқ.
Икки кўзи чоқинган ўтга ўхшар,
Фиғон тортиб дамодам зор қақшар.
Ғириллар-да, қўйиб йўлга булутни,
Алаф ўрниға доим чайнар ўтни.
Кўнармиз, отимизни йўқламасмиз,
На ерда қолдириб, ҳеч ғам емасмиз.
Биродарлар, бу ерда бўлсанг оғоҳ,
Кўрарсизлар, иноят қилса Аллоҳ!

Anlamı:

Harika yerleri görünce, hayret ettik.
Ok gibi hızlı gider bindiğimiz atlar,
Ko'nak yeri, at araba menzilimiz.
Harika bu atlar, yem, otla işi yok,
Gece gündüz koşar, hiç de durmaz.
İki gözü parlayan ateşe benzer,
Figan çekerek bazen inler, ezilir.
Gırıllar ve koyup yola bulutu,
Elef yerine daim çığner otları.
Konarız, atlarımızı yoklamayız,
Nerede bıraksak, hiç gam yemeyiz.
Biraderler, burada olsan âgâh,
Görürsünüz inâyet etse Allah!

Ondan sonra, yazar gemiyi de aynı şekilde tarif eder. Özellikle de Sevastopol'da gemiye binip yola çıktıklarında geminin batmaya başladığı, kadınlar ve hacıların çığlık atmaya başladıklarını anlatır. Denizi tarif ederken, ne sağ tarafta, ne de sol tarafta toprak göremediğini yazar.

Eserin sonunda yazar Mekke'yi ayrıntılı şekilde tarif etmeye başlar. Mekke'de Inombay çayevinde mola verirler. Yazar, Hac'ın kuralları üzerinde ayrıntılı olarak durur, Kabe kapıları ve sütunlarının adlarını

teker teker sayar. Diğer bir deyişle, öyle anlatır ki, Hac seferine giden hacı adayı Hac'ın tüm şartlarını tamamıyla yerine getirir.

Böylece ilk sonuçlara değinerek, *Hacname* türündeki eserlerin çok asırlı tarihe sahip olmadığını belirtmek gerekir. Ayrıca, bu türde yazılmış eserler 19. Yüzyılın ikinci yarısına ait olduğu ve bu durum önceki yüzyıllara yansımadağını belirtmek gerekir. O zaman ve daha sonra kutsal Mekke ve Medine kentlerine yapılan Hac ziyaretleriyle ilgili yazılı anıtların çoğunun aydın din adamları arasında bilinmediğini vurgulamak gerekir. Bunun bir örneği olarak, Hacnameler'in çoğunun hacıların bizzat gördükleri ve yaşadıkları hadiseler olduğunu söyleyemek mümkündür. Bunun kanıtı olarak da Beruni Enstitüsü'nün arşivinde bulunmakta olan birkaç el yazma eserleri arasında Hacnâme'yle ilgili eserlerin kopyaları az olduğu belirtilmektedir.

Şunu da beirtmek gerekir ki, 20. yüzyılın başlarında hacı sayısının arttığı, dolayısıyla, hacıların Hac'la ilgili el kitaplarına ihtiyaç yükseldiği belirtilmelidir. Hac kurallarının iyi bilinmesi hacı adayları için büyük önem taşımaktaydı. "*Hacname*", sadece Hac emellerini yerine getirme şartlarının nasıl belirleneceği tarifiyle okuyucuları cezbetmemiştir. Hac yolculuğu sırasında adayların gördükleri yerli ahâliyi rahat bırakmamıştır. Burada insanların anavatanlarının dışındaki dünyada ve diğer hâlklerin kültürlerinde ne gibi farklılıklar olduğu söz konusudur. "*Hacname*"lerin yayımlanması insanların büyük ilgisini çekmiştir.

Rus yetkililerinin Orta Asya'daki hacılar, işanlar, sufilere karşı mücadelesi 1898 yılında Dükçü İşan'ın önderliğinde gerçekleştirilen ayaklanmadan sonra planlı olarak başlamıştır. Bu mücadele, özellikle 1917 yılında komünistlerin iktidara gelmesiyle daha da yoğunlaşmıştır. Bu hadiseyle mücadele için bütün komünistler bütün güçleri seferber edilmiştir.

Hac ziyareti gibi, birçok kutsal yerin de zararlı olduğu hâlka ilan edilmiş, bu kutsal yerlerin birçoğu da tahrip edilmiş, din adamları hapsilere atılmış, katledilmiştir. Böylece kutsal yerlere yeni nitelikler kazandırmak istenmiştir. Kutsal yerlerin yıkılması sırasında traktörlerin nasıl dönüp kaldığı, ya da bir Rus ekskavatörünün ya da bir inşaatçının çıldırdığı hakkında birçok hikaye vardır. Gerçekten de, böyle devasa inşaatlar yapılırken büyük otoyollar, kutsal yerlerin ortasında tahrip edilmemiş hâlde duran kutsal yerler insanı şaşırtıyor.

Hacı adaylarının sayısı keskin bir şekilde düşmeye başlar. Gerçek İslam konusunda Orta Asya ilahiyatçıları arasında devam eden tartışmalarla ilgili olarak, bu olgunun bir yandan İslam tarihi ile olan ilişkisinin ve bu olgunun da ulusal kültür ile olan ilişkisinin ortaya çıkması sorunu meydana gelmiştir. İslami püritanlarının eleştirileri, tarihsel perspektiflerin eksik olmasıyla farklılık arz etmektedir. Burada Orta Asya'daki İslam tarihi dikkate alınmamaktadır.

Popüler İslam'daki herhangi bir hadise basit, eğitimsiz insanlar tarafından uydurulmuş bir şey (bid'e) "saf İslam"da yabancı cisim, hürufa unsuru değildir. Onun oluşması, İslam'ın ilk kaynakları açısından tartışılması (usûl), belirli bir ulemalar çevresinin katılımıyla belirli koşullar altında gerçekleşmiştir.

Buhara ve Samerkand'da terk-i dünya edenler, Kerremitler, Kaysenitler, İsmaililer, Ehl-i el-Hadis'ler bu tür faaliyetlerde bulunurken kaynaklardan birçok kanıt ortaya çıkmıştır. Bu ilahiyatçı grupların tarih

sahnesinden gitmesi bu hadiselerin “*Hâlkçı İslam*” serveti hâline gelmesini sağlamış, 13. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar Tasavvuf öğretisinin ve uygulamalarının ayrılmaz bir parçası olmuştur.

Tarihsel ve edebi bir tür olarak “*Hacname*”nin bir kaç asırlık tarihini özetleyerek şunu da belirtmek gerekir. Bu tür eserlerin sayısına göre XIX yüzyıl, önceki yüzyıllara göre önemli ölçüde verimli dönem olmuştur.

Hacı adaylarının Mekke ve Medine gibi kutsal yerlere seferleriyle ilgili yazılı belgelerinin tamamının da o dönemde yaşayan çağdaş kişiler tarafından da, daha sonra araştırmalar yapmış bilim adamları tarafından da itiraf edildiğini söylemek doğru olmaz.

Bilimler Akademisinin Şarkşinashık Enstitüsü’nde binlerce el yazma eserleri olduğu göz önünde bulundurulursa, Hac ziyaretine ilişkin bilimsel çalışmaların çok az sayı oluşturduğu dikkat çekmektedir. Bize göre de bunun iki nedeni vardır. Birincisi, böyle bir yazı türünün o zaman için popüler (yaygın) olmaması, ikincisi, bu türe ait olan eserlerin bugüne kadar ulaşmaması.

Tabii ki, XIX yüzyılın sonlarında ve daha sonraki yıllarda yazılmış eserlerde sosyal problemlere değinilmemiştir. Hacılar yenilikler karşısında şaşırılmışlardır. Karşılaştırma ve gözlemcilik farklı olmasından dolayı onların dünya görüşleri ve meslekleri önemli rol oynuyordu. Aynı zamanda, neredeyse hepsinde, anavatanlarındaki mevcut rejime karşı hoşnutsuzluk ruhu yıldan yıla yoğunlaşmaktaydı.

Hacıların seyahatlarıyla ilgili bilgiler ve onların sözlü anlatımlarından oluşan izlenimlerle ilgili yazılar, Türkistan toplumunun sosyal düşüncesini nasıl etkilemiş? Bu etki bir zemine dayanmakta mıydı? Hacılar, entelektüeller ve ceditlerin dünya görüşlerinin oluşması ve değişmesini etkileyebilmiş mi? gibi sorular gelecekte gerçekleştirilecek özel ve daha geniş kapsamlı bilimsel çalışmaların gerçekleştirilmesini gerekli kılmaktadır.

AHMED REŞİD PAŞA'NIN İMÂM-I A'ZAM'IN SİYÂSÎ TERCÜME-İ HÂLİ ESERİ VE DEĞERLENDİRMESİ

İsmail BİLGİLİ¹

Özet

Safranbolulu Hacı Şerif Ahmed Reşid Paşa (1858-1918) Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Musûl ve Hicaz valiliği yapmış, İslam hukuku, tarih ve edebiyat alanında değerli eserler vermiş önemli bir şahsiyettir. 1858 yılında İstanbul'da dünyaya gelip yine İstanbul'da 1918 yılında vefat eden Ahmed Reşid Paşa'nın bıraktığı on iki kadar eserinden biri de İmam Azam'ın siyasi hayatını kısaca ele aldığı *Hazret-i İmam-ı A'zam'ın Siyâsî Tercüme-i Hâli* risalesidir.

Ebû Hanîfe'yi (ö. 150/767) İmam Azam yapan yönlerine değinen risale, İslamî ilimlerin tarihi sürecine ışık tutan önemli bilgileri de içermektedir. Risalede İmam Azam'ın ilmî kapasitesi ve sonraki dönemlerde yapılan çalışmalara etkisi izah edilirken onun hem fıkıh ilminin hem de kalam ilminin kurucusu, önderi olduğu ifade edilmekte, her iki ilmin de İmam Azam'ı olduğu vurgusu "Ebû Hanîfe hazretleri ilm-i kelâmda dahi İmâm-ı A'zam'dır" cümlesiyle yapılmaktadır. Eserde Ebu Hanife'nin ilmî, ahlakî, içtimaî ve siyâsî yönü hakkında değerli bilgiler de sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İmam Azam, Ahmed Reşid Paşa, Fıkıh İlmi, İslami İlimler, İslam Hukuku.

Ahmed Reşid Paşa's Work And Evaluation On Imam-I Azam's Political Biography

Abstract

Hacı Şerif Ahmed Rashid Pasha, originally from Safranbolu, was born in Istanbul in 1858 and passed away in 1918. He was the governor of Mosul and Hejaz in the last period of the Ottoman Empire and was an important figure in Islamic law, history and literature; he created one of the twelve works of Imam Azam. i State is his treatise.

The treatise, which touches on the aspects of Abu Hanifa as Imam Azam, contains important information that sheds light on the historical process of Islamic sciences. In the treatise, while explaining the scientific capacity of Imam Azam and its effect on the studies carried out in the following periods, it is stated that he is the founder and the leader of both the science of fiqh and theology of kalam. It is emphasized that he is the Imam-ı Azam both in fiqh and theology of kalam in various sources. The book also presents valuable information about the scientific, moral, social and political aspects of Abu Hanifa.

Key Words: Imam Azam, Ahmed Rashid Pasha, Fiqh Science, Islamic Sciences, Islamic Law.

Giriş: Hayatı ve Eserleri

Hukuk ve tarih ilmine büyük bir vukufiyeti olan ayrıca şairliği ile de bilinen Safranbolulu Hacı Şerif Ahmed Reşid Paşa, vilâyet defterdarlarından **Numan Fikri Efendi**'nin oğludur. 10 Nisan 1858 / 25 Şaban 1274 tarihinde İstanbul'da doğdu. Üvey babası ile Edirne'de bulunduğu esnada mekteb-i rüşdiyyeden yani ortaokuldan mezun oldu. Dönemin faziletli âlimlerinden, maarif meclisi üyesi **Hoca Mecit Efendi**'den (ö. 1297/1880) Arapça ve Farsça bazı eserler okudu. Hukuk fakültesinden (mektebi) üçüncü sene mezunlarının birincisi olarak mezuniyet ruusu yani diplomasını aldı. 1872 yılında Şura-yı Devlet (Danıştay), daha sonra Mazbata kalemlerine girip tedricen mülazımlığa², muavinliğe, Tanzimat Dairesi Baş Muavinliğine ve

¹ Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. E-mail: bilgiliismail@hotmail.com

² **Mülazım:** Medrese tahsilini bitirip icazet alan stajyere mülazım denildiği gibi askerlikte yüzbaşından aşağıda olan teğmen rütbesine de mülazım denilirdi.

1895'te de üyeliğine yükseldi. Aynı yıl (1895) Rumeli Beylerbeyliği payesi ile Hâlep vilâyeti vali yardımcılığına tayin edildi. Akabinde de Adana vali yardımcılığına nakledildi. Bir müddet Mersin mutasarrıflığı³ vekâletinde bulundu. Muavinliğe bir Hıristiyan'ın tayin edilmesi gerektiğinden görevden ayrıldı. Bosna muhacirlerinin Ankara çevresinde iskân edilmeleri için oluşturulan komisyon azalığına tayin edildi. Musûl valiliğine atandıktan bir müddet sonra görevden alındı. 1911 / 1329 yılında Hicaz valiliğine atandı. Hicaz Vilâyeti valiliği ile Şeyhü'l-Harem Mekkîliğinden emekli olarak İstanbul'a yerleşti. 14 Ekim 1918 / 8 Muharrem 1337 tarihinde yakalandığı grip hastalığı neticesinde vefat etti. Kendisinden birkaç saat sonra vefat eden oğlu Fikri ile Süleymaniye Camii haziresine defnedildi.⁴

Ahmed Reşid Efendi, hukuk, tarih ve edebiyat alanında on iki kadar eser bıraktı.

1. *Ruhu'l-Mecelle*: Mecelle-i Ahkâm-i Adliyye'nin tamamının Türkçe şerhidir. Şerh, Mecellenin usûl ilmine tatbik edilmesi suretiyle hazırlanmıştır. Toplam sekiz cilttir. *Ruhu'l-Mecelle*, küçük boyda 2000 sayfayı aşan hacmiyle Ali Haydar Efendi'nin (Küçük) (v. 1935) *Dürerü'l-hükkâm*'ından sonra en geniş şerh olma özelliğine sahiptir. Eser İstanbul'da hicri 1328 (m. 1911, r. 1326) yılında basılmıştır. *Rûhu'l-Mecelle*'nin fıkıh tarihi ve fıkıh usûlüne dair geniş giriş bölümü eseri diğer Mecelle şerhlerinden ayıran önemli bir özelliğidir. Müellif eserin giriş kısmında fıkıh tarihiyle ilgili bölümde İslâm'dan önceki şeriatlardan başlayıp fıkıh mezheplerinin doğuşuna uzanan kısa bir teşri' tarihine yer vermekte, Hanefî mezhebinde kabul gören sınıflandırmaya göre fikhî meselelerin ve fakihlerin tabakalarına temas etmektedir. Osmanlı uygulamasında fetva makamı, şeyhülislâmın faaliyetleri ve fetvada esas alınan belli başlı eserlerle bazı kanunnâme ve nizamlar hakkında kısa bilgilere yer verdiği bu bölümde Mecelle'nin gerekçeleri ve hazırlık safhâları üzerinde durmaktadır.⁵

2. *Hukûk-ı Ticâret*: Ticaretle ilgili bütün Osmanlı kanun ve nizamnamelerinin şerhini açıklayan eser 8 cilt hâlinde iki kez basılmıştır. İlk baskısı Avramadaki Papadopulos ile ikinci baskısı kendi imzası ile İstanbul'da 1311/1893 tarihinde yapılmıştır.

3. *Divan*: Müellifin şiire vukufiyetini ortaya koyan bir eseridir. (İstanbul 1323)

4. *Dîn-i Mübîn-i İslâm*: Akaide, ibadete, evlenme ve boşanmaya, tasavvuf ilmi ile İslâm'ın yüksek ahlakına, dinî kardeşliğe dair bilinmesi gereken konuları kapsayan eser, İstanbul'da 1329/1912 tarihinde 5 cilt olarak basılmıştır.

5. *Tercüme-i Usûli'l-hikem fî nizâmi'l-âlem*: Eserin metni, hayatı "Ulema Bölümünde" yazılı olan Mevlâna Hasan el-Kâfi Akhisârî'nin olup tercümesi ile 1331/1913 tarihinde Hicaz Vilâyeti Matbaasında basılmıştır.

6. *Târîh-i Umûmî-yi İslâm*: Farklı bölgelerde hüküm süren İslâm devletlerinden bahseden eser sekiz cilttir. Basılı değildir.

7. *Tercüme-i Târîh-i Âl-i Bermek*: Bermekîler'in tarihinden bahseden eser henüz basılmamıştır.

³ **Mutasarrıf:** Osmanlı Devleti'nde vilâyetten küçük olan sancağın en büyük idari amirine verilen unvandır.

⁴ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I-III, Yayına Hazırlayan: İsmail Özen, İstanbul 1975, 3, 138; İbnülemin, Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Milli Eğitim Basımevi İstanbul, 7, 1416; Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi, 7, 331.

⁵ Erdem, Sami, "Ruhu'l-Mecelle", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 35, 214-215.

8. Feth-i Mübîn-i Kudüs: *Buhârî-i Şerif* ile *Fütûhu's-Şam*'dan derlenerek hazırlanan eser basılmamıştır.

9. Riyâz-ı Adâlet: Siyasetin hikmeti ve güzel ahlaktan bahseden eser henüz basılmamıştır.

10. Hüsn-i Dil: Eser basılı değildir.

11. Risâletü'l-Hayavân ve'l-İnsân Tercümesi: Meşhur *Risâle-i İhvâni's-Safâ*'nın tercümesidir. Eser basılmamıştır.

12. İmâm-ı A'zam'ın Siyâsî Tercüme-i Hâli: Makalemizin konusunu teşkil eden bu eser, İmam Azam Ebu Hanife'nin hayatını incelemektedir. Risale, İstanbul'da 1328/1911 tarihinde basılmıştır.⁶

Eserin Değerlendirmesi

Eserin yazılması -son sayfasında da belirtildiği gibi- 9 Zilhicce Sene 1327 / 9 Kânûn-i Evvel 1325 tarihinde Osmanlı Türkçesiyle tamamlanmıştır. Eser 1328/1911 tarihinde İstanbul Cağaloğlu'ndaki Matbaa-i Hayriyye'de 24 sayfa olarak basılmıştır. Yazar, eserin ilk sayfasında “**Esbak-ı Musûl Valisi, Mekteb-i Hukuktan Mezun Hacı Reşîd Paşa**” şeklinde tanıtılmıştır.

İsmi “Numan”, künyesi “Ebû Hanîfe”, babası “Sabit b. Zûtâ”dır. Ecdadı Farslı olup kendisi Kûfe şehrinde hicri 80 yılında dünyaya geldi.

Üstün bir zekâ ve ezber gücüne sahip olan İmam Azam, Arapçadan başka Farsçaya da aşinaydı. Yedi yaşında hıfzını tamamlayarak “*Hafız-ı Kur'ân*” oldu. İmam Âsım'dan da kıraat ilmi aldı. Bir bütün olarak İslami ilimleri tahsil eden Ebû Hanife, şiir ve edebiyata olan ilgisi sebebiyle erken yaşlarda şiir söylemeye başladı. Eserde genelde okuduğu şiirlere örnekler de verilmektedir.

Ebû Hanife âlimlerin meclislerine devamda özellikle Hz. Peygamber'in (s.a.s) torunu İmam Cafer-i Sadık ile kemâl-ı irfana ulaşır pek çok muhaddis ve seçkin âlimlerle ilmi mütalaa ve münazaralarda bulundu. **İmam Muhammed**'in (ö. 189/805) en önemli öğrencilerinden ve kitaplarının ana ravilerinden biri olan **İmam Ebû Hafs-ı Kebîr** (ö. 217/832), Ebû Hanife'nin bu şekilde görüştüğü dört bin ilim sahibi insanın isimlerini sayarak aktarmaktadır.

İmam Azam önceleri kelim ilmi ile meşgul oldu. Sahabe ile tabiinin itikadı olan ehli sünnet ve cemaat inancını, muhâliflerine karşı savunarak korumaya çalıştı. Sahabe ve tabiin itikadına muhâlif olanlarla defalarca Basra'ya giderek mücadele etti. Bu çalışma ve çabanın neticesinde *el-Fıkhu'l-ekber* adlı akait kitabını ilk eseri olarak telif etti.

Ebû Hanife, kendisinden iki asır sonra gelen ve ehli sünnetin kelim ilminde imamları olarak kabul edilen İmam Eş'ârî (ö. 324/935-6) ile İmam Matüridi'ye (ö. 333/944) rehber ve önder oldu. Eş'ârî ve Matüridi'nin ortaya koyduğu tüm çaba ve gayret aslında Ebû Hanife'nin akaid kitabı *Fıkhu'l-ekber*'i delilleriyle beraber açıklamak ve içeriğini daha anlaşılır ve yaygın hâle getirmekten ibaretti. Bu sebeple İmam Azam Ebû Hanife hazretleri sadece fıkıh ilminde değil aynı zamanda kelim ve akaid ilminde de **İmam Azam** olarak kabul edildi. Zira ehli sünnetin iki önder kelimcisi İmam Eş'ârî ve İmam Matüridi akait ilminde Ebû Hanife'nin *Fıkhu'l-ekber* ve diğer itikada dair eserlerini esas kabul ederek kelimî düşüncelerini bu eserler üzerine inşa etti.

⁶ Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 3, 139; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, 7, 1416; Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi, 7, 331.

Sonraki dönemlerde İmam Azam'ın daha çok Fıkıh ilminde İmam kabul edilip kelam ve akaid ilminde ise kendisinin değil de Eş'ârî ve Matürîdi'nin İmam olarak meşhur olmalarının sebebi, bu iki imamın zamanlarında artarak çoğalan sapık fırka mensuplarıyla sürekli tartışma ve görüşmelerde bulunmaları ve bunun neticesinde de ehli sünnet akaidini ispata yönelik meseleleri aklî ve naklî metotlarla ayrıntılı bir şekilde izah etmeleridir. Ayrıca şu da var ki, İmam Azam tabiin döneminde yetişmişti ve o dönemde Müslümanlar arasında henüz sapık fırkalar yaygınlaşmamış, mensupları da çoğalmamıştı. Bu sebeple İmam Azam doğal olarak iman konusundaki tüm çaba ve gayretini sadece itikadi usûl ve kaideleri tespit etmeye ve onları Müslümanlar arasında yerleştirmeye yoğunlaştırmıştı.

İmam Azam akaid ve kelam ilmiyle meşgul olduktan sonra insanların ihtiyaç duyduğu fıkıh konularıyla ilgilenmenin daha faydalı olacağı kanaatine vararak 22 yaşında iken Kûfe'de âlimlerin reisi ve müftüsü olan Hammad b. Ebi Süleyman'ın (ö. 120/738) derslerine başladı. Bir müddet sonra da başarısıyla öne çıkarak bulunduğu sınıfın başı oldu. Hocası Hammad'ın vefatına kadar da derslerine devam ederek kendisinden istifade etti. Hammad bir ara Mekke'ye gittiğinde dersleri kendisine bıraktı. İmam Azam, Hammad'ın vefatından sonra hocasının ders hâlkasındaki ilim erbabı tarafından derslerin başına atandı.

Nakledildiğine göre İmam Azam kelam ilminden fıkıh ilmine yönelme sebebini şöyle açıklamaktadır;

“Bütün ilimlerin ve fenlerin gayelerini düşündüğümde fıkıh ilminin hedefinin tamamından çok daha üstün, büyük ve faydalı olduğunu gördüm. Hatta kelam ilminin faydasını bile fıkıh ilmine göre biraz daha az buldum. Zira biri, kelam ilmiyle meşgul olup en üst seviyeye ulaşarak alanında önder, tek kişi olsa bile, her itikadi meseleyi mükemmel bir şekilde, tüm açıklığı ve netliğiyle bilmesi mümkün olamamaktadır. Çünkü kelam ilminde sakınılacak, çok dikkatli olunacak hususlar bulunmaktadır.”

İmam Azam fıkıh ilmini diğer ilimlere neden tercih ettiğini de şu cümleleriyle izah etmektedir;

“Edebiyat ve kıraat ilminin öğretilmesi, tabiatı gereği küçüklerin meclisinde olur. Sanat ve şiirin çoğu da övme ve yerme bakımından doğru olmayan hususları tercih etmekten ibarettir. Hadis ilminde ilerlemek ise uzun bir ömre sahip olmayı gerektirir. Ayrıca insan hadisler için çok emek sarf ettikten sonra bile, kötü ezber (sû-i hıfz), yalancılık ve benzeri hadis rivâyetine aykırı kabul edilen bir arıza ile itham edilerek kusurlu görülebilir. Böylece, rivâyet ettiği bütün hadislerin sıhhati hakkında kıyamete kadar şüphe edilir. Bunların yanında fıkıh ilminin gayesi üzerinde dikkatlice düşündüğümde, fıkıh ilmini tahsil etmede çekinilecek, korkulacak bir şey görmedim. Fıkıh ilmi ile meşgul oldukça ondan çok büyük tat ve lezzet aldım. Dünya ve ahiret saadetinin ancak fıkıh ilmi sayesinde elde edileceğine kesin karar verdim. Bu sebeple ömrümün tamamını fıkıh ilmini tahsil etmeye ayırdım.”

İmam Azam fıkıh ilminde yüksek mertebelere çıktı. Özellikle de şer'î hükümleri elde etme kabiliyeti olan içtihat yeteneği gün be gün ilerdi. Hüküm çıkarmada takip ettiği içtihat metodu hakkında da şu açıklamayı yapmıştır.

“Hz. Peygamber'den bir konu hakkında rivâyet edilen hadisi şerifi başımız ve gözümüz üstüne diyerek alırız. Bir konu hakkında sahabeden birkaç görüş rivâyet edilirse bunlardan Kitap ve sünnete en

uygun gördüğümüzü alırız. Fakat konu hakkında bir hadis veya sahabe görüşü bulamazsak tabiini taklit edemeyiz, biz de onlar gibi içtihat ederiz.”

İmam Azam tabiin âlimlerinin içtihatları hakkındaki meşhur olan sözü “هم الرجال و نحن الرجال” cümlesidir. İmam Azam’ın sahabenin görüşüne yönelik bu açıklaması içtihat konusunda kendisine kimsenin yaklaşamayacağı düşüncesinde olanları çok etkileyerek sonraki dönemlerde de gündem oluşturmuştu.

Hz. Osman’ın şehit edilmesi olayı üzerine Aleviler ile Emeviler arasında alevlenen husumet sebebiyle Emeviler, Alevilere karşı sürekli düşmanca tavır takınarak Abbas oğullarını kendileri için düşman kabul etti. Ümeyye oğullarının idarecileri, kendilerini haklı çıkarmak ve hâlk nezdinde takdir edilmek amacıyla Sıffin ve benzeri olaylarda ölenlerin durumunu İmam Azam’a sordular. İmam Azam da “Hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyin ardına düşme” (İsra 17/36) âyetini okuyarak âyet doğrultusunda hareket etti ve insanın kesin olarak bilmediği bir şeyi öğrenmek için çaba sarf edene kadar o şey hakkında sessiz kalmasının Allah katında sorumluluk getirmeyeceğini söyledi. Fakat Emevi Devleti’nin Kûfe valisi İbn Hubeyre (ö. 133/750), İmam Azam’ın bu olaylar hakkında sessiz kalarak kendilerini desteklememesi ve de ehli beyte yönelik sevgi ve meylinin bulunması sebebiyle rahatsızlık duydu. Vali, İmam Azam’ı bu olaylarda Ümeyye oğullarının haklı olduğunu onaylatmak ve ehli beyte olan muhabbet ve meylinden uzak kalmasını sağlamak amacıyla vilâyet makamından yazdırdığı bir emirnameyi imzalayıp mühürlemesini teklif etti. İmam Azam ise bunun kabulünün dünya ve ahiret mahrumiyetine sebep olacağını bildiğinden baskı altında yapılan teklifi kabul etmeyerek reddetti. Kûfe kadısı İbn Ebî Leylâ ise bu konuda İmam Azam’ın haklı olduğunu ısrarla söylemesine rağmen hapse atılmasına engel olamadı. İmam Azam hapisten kurtulduktan sonra hicri 130 yılının başlarında (m. 747) Mekke’ye gitti.

İmam Azam’ın Kûfe’den uzaklaşması üzerine hicri 132, miladi 750 yılında Emevi Devleti sona erdi ve Abbasi Devleti kuruldu. İmam Azam bu dönemde zamanını ibadet, içtihat ve derslere vererek siyasi fırkaların münakaşalarına dahil olmadı. İmam Azam, Irak ve Şam bölgesinde çarpışan inkılap dalgalarından uzak durarak Mekke’de (Bathâ⁷) altı yıl kaldı. Bu süreçte insanların dini ve hukuki meselelerine çözüm getirerek hizmette bulundu. Abbasi Devleti’nin kurulup ortam sükunete erince Kûfe’ye dönerek önceki gibi ders vermeye devam etti.

İmam Azam, Abbasi Devleti’nin ikinci hâlifesi Mansûr Devânîkî (ö. 158/775) döneminde hâlife tarafından Bağdat’ın inşa edilmesi için kurulan heyette görevlendirildi. Bu heyet, Bağdat’ta yapılacak ve din hizmetlerinde kullanılacak binalar ile ilmi medreselerin ve diğer bütün hayır kurumlarının, mahâllelerin kurulum şart ve esaslarını belirlemekle görevlendirilmişti. İnşası tamamlandıktan sonra Bağdat, ilim ve hilafetin merkezi, devletin başkenti oldu. Bu süreçte İmam Azam müçtehit öğrencileriyle birlikte Bağdat’ta İslam’ın ahkâmını yaymaya başladı.

İmam Azam uzuna yakın orta boylu, esmer güzeli, güler yüzlü, temiz kalpli olup iyi niyet ve olgun iffet sahibi, insanlarla iyi geçinen, samimi dostluk kuran, adaba özen gösteren, devamlı tefekkür hâlinde olan, isabetli konuşan, zayıf ve fakirlere yardım eden ve daha nice güzel hasletleri üzerinde bulunduran biriydi.

⁷ Bathâ: Mekke ile Mina arasında bir yer.

İmam Azam'ın anlatımındaki mükemmelliği yani konuşmalarındaki belâğat ve nizamı, edep ve insicamı sebebiyle sözleri çok sevimli, sağlam ve güvenilir biriydi. Çok susar, az konuşurdu. Susmasında tefekkür, konuşmasında ise hikmet vardı. Boş işlerle asla meşgul olmazdı. Bu konuda kendisine hayret edenlere de “*Bu Allah'ın lütfudur. Onu dilediğine verir.*” (Cuma 62/4) âyetini okurdu.

İmam Azam çok zeki biriydi. İmam Malik (ö. 179/795) onun hakkında şu sözü sarf etmişti; “Ebû Hanîfe şu taştan yapılmış direğin, altın sütundan olduğunu söylese, getireceği delillerle buna ikna ederdi.”

İmam Azam herkesle iyi geçinir, özellikle ehli beyte karşı çok saygı duyar ve şöyle derdi; “Herkim Hz. Ali (ö. 40/661) ile savaştı ise muhakkak ki Hz. Ali daha haklıydı. Şâyet Hz. Ali'nin onlar hakkındaki yasal muameleleri sağlam rivâyetle bize kadar ulaşmasaydı muhâlifleri hakkında nasıl hareket edeceğimizi bilemezdik.”

İmam Azam başına sarık sarardı. Kollarının yanları genişti. Geniş ve temiz elbise giyer hoş kokular sürünürdü. Sureti yani dış görüntüsü, sireti/ahlakı gibi güzeldi.

Talebelerinden İmam Ebu Yusuf'tan (ö. 182/798) nakledildiğine göre İmam Azam'a bu kadar ilmi nasıl öğrendin diye sorulduğunda şöyle cevap vermişti: “İlim öğrendikçe şükrettim, gayretimi arttırdım. Fıkıh ve hikmet ilminden bir şeye vakıf oldukça Allah'a hamd ettim. Böylece ilmim arttı.”

İmam Azam, ibadete düşkün, züht sahibi biriydi. Geceleri akşam ile yatsı arasında, gündüzleri de kaylûle vaktinde biraz uyurdu. Kalan zamanını yüce yaratıcısına ibadetle veya dini ve hukuki meseleleri çözmekle geçirirdi.

Yedi yaşında hafız olmuş, yetmiş yaşında da vefat etmişti. Hayatının tam kırk beş senesinde yatsı vaktinde abdest alarak namaza başladığı, sabah namazı vakti girene kadar kâim olduğu ve o abdest ile sabah namazını kıldığı bilinmektedir.

İmam Azam'ın ilmini ve ahlakını aynı asırda yaşayan Süfyân-ı Sevrî (ö. 161/778), Abdullah b. Mübarek (ö. 181/797) gibi nice müçtehit ve mutasavvif şahsiyetler saygı ve övgü ile anlatırlar. İmam Azam tasavvuf erbabından Davut et-Tâî (ö. 165/781)⁸ gibi nice öncü şahsiyetin yetişmesinde etkili olmuştu.

İmam Azam müfessirlerin büyüklerindendi. Sürekli Kur'an okur, anlamını tefekkür eder, şer'î meseleler hakkında içtihat edip fetva verirdi.

İmam Azam aynı zamanda muhaddislerin de büyüklerindendi. Binlerce muhaddisle görüşüp kendilerinden hadis aldı. Hadisleri incelemeyen, üzerinde iyice düşünüp değerini tespit etmeden hüküm çıkaranların görüşlerini reddederdi.

⁸ Kûfe'de İmâm-ı Âzam'ın yanında uzun yıllar hadis ve fıkıh okudu; onun gözde öğrencilerinden olan Dâvûd ilimde ve fıkıhta yüksek seviyeye ulaştı; ayrıca etkili bir konuşma kabiliyeti vardı. Dâvûd et-Tâî, “zamanının en fasih konuşanı ve Arapça'yı en iyi bilenini”, “fıkıhta ve re'ye imamların önde gelenlerinden biri” olduğu hâlde kaynaklarda farklı şekillerde gösterilen bazı sebeplerle kitaplarını Fırat nehrine atarak zühd ve ibadete çekildi. Hâltan ve dünyevî işlerden tamamen uzaklaşarak evine kapandı ve ancak namaz vakitlerinde cemaate katıldı. Dâvûd et-Tâî'nin tasavvufî hayatında az yemek, az konuşmak, az uyumak, Allah korkusu ve âhiret kaygısıyla ağlamak gibi tasavvufun kuruluş safhasının başlıca özelliklerini bulmak mümkündür. Dâvûd et-Tâî harabe hâline gelmiş olan evinde Kur'an okurken vefat etti. Kaynaklarda, bir gece sabaha kadar okuduğu cehennemle ilgili âyetin ileri derecede tesirinde kalarak hastalandığı ve öldüğü rivâyet edilir. (Kara, Mustafa, “Dâvûd et-Tâî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 9, 48-49).

Hadis âlimlerinden Süfyân b. Uyeyne “Kûfe’de beni ilk önce hadis öğretme makamına tayin eden Ebû Hanife’dir demişti. İmam Azam’ın hadisçiliği hakkında Süfyân-ı Sevrî de şöyle demişti. “Ebû Hanife, hadis rivâyetinde sika/güvenilir sağlam kişilerden olup rivâyet ettiği hadisleri ezberlerdi.”

İmam Ebû Yusuf da hocası İmam Azam hakkında “İmam Azam gibi hadislerin izahını bilen kimseyi görmedim. Her hadisin sıhhatini bizden iyi biliyordu” demişti.

İmam Azam fıkıh ilminin ilk kurucusu, vaz edenidir. Fıkıh ilmini ilk defa tasnif edip belli başlıklar altından tedvin edendir. İmam Azam denilmesinin nedeni de hükümleri sağlam ve muhkem temeller üzerine oturtmasında; düşünme kabiliyeti, kanaatinin güçlü ve kuvvetliliği bakımından benzerlerinden üstün olmasındadır. Ayrıca kitap ve sünneti çok iyi kavraması, görüşünün sağlam ve güvenilir olması ve de pek çok faziletlere haiz olması sebebiyle de İmam Azam unvanıyla meşhur olmuştu. On dört asırdan beri sayısı milyarlara ulaşmış İslam milletinde ashab-ı kiramdan sonra birkaç zatın üstün vasıfla anılması ve bu zevat tarafından da Ebû Hanife’ye İmam Azam denilerek saygı duyulması onun yüksek şanına delildir.

İmam Şafi’î (ö. 204/820) dahi “الناس عيال على ابي حنيفة فى الفقه” (insanlar fıkhıta Ebû Hanife’nin evlâdu ıyalidir) sözüyle İmam Azam’ın mertebesini takdir etmişti.

Sahabe ile başlayan süreçte İslam ülkesinin topraklarının genişlemesi, Müslümanların sayısının artması ve yeni fethedilen bölgelerde hâll edilmesi gereken fikhî meselelerin çoğalması gerçeğini gören Ebû Hanife, fıkıh ilminde içtihatla meşgul olmayı diğer ilimlerde derinleşmeye tercih etti. Hayatı boyunca da tüm mesaisini fıkıh ilmine tahsis ederek insanların örf, adet ve uygulamalarını kıyas ve içtihat yoluyla kitap ve sünnete uyumlu hâle getirerek fıkıh ilmini vaz etmişti.

İmam Azam, fıkıh konularını önce kitap, bab ve fasıllara ayırdı. Sonra da ilk olarak Taharet, Namaz ve diğer ibadet konularına yer verdi. Ardından muamelat konularına daha sonra da suç ve cezaların yer aldığı ukubat meselelerine yer verdi. İmam Azam fıkıh konularını mirasa dair meselelerin yer aldığı Kitabü’l-Ferâiz/İslam Miras Hukuku ile tamamladı.

İmam Azam tarafından yazılan böyle bir eserin günümüzde mevcut olmaması, kendileri hapse atıldığında eserlerinin diğer kitaplarla beraber Dicle nehrine atılarak yok edildiğine delalet ederse de o tarihlerde yazdırma eyleminde, imla suretiyle tedris ve telif yolu uygulandığından İmam Azam ile İmam Ebû Yusuf’un içtihatlarını kaydetmiş olan İmam Muhammed (ö. 189/805) bu eserleri telif ve neşretmişti. Sonraki dönem fakihlerin yazdığı eserler de İmam Azam’ın uyguladığı usûle göre kaleme alındığı gibi bu kitapların tamamının içeriği kendisinden nakledilen tasnif ve tedvinden ibaretti.

İmam Malik, İmam Şafi’î ve İmam Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) müstakil mezhep sahibi oldukları hâlde telif ettikleri kitaplarında İmam Azam’ın güzel usûlüne uygun hareket etmişlerdi.

Sonraki dönem (müteahhirin) Hanefî fakihleri tarafından fıkıh konuları hakkında yapılan içtihatlardaki ihtilaf sebepleri, fakihlerin fıkıh meselelerinde mezhep içi içtihat, tercih ve temyiz çalışmaları neticede “Hilafiyât” adında yeni bir ilmin meydana gelmesini sağladı. İmam Azam’ın hilafiyat ilminin oluşumundaki katkıları diğer mezhep müçtehitlerince de takdir edildi.

İmam Şafi’î, İmam Azam’ı “Hiçbir anne İmam Azam’dan daha akıllı birini doğurmamıştır” diyerek övmüştü. Bir dahi olan İmam Azam yine de kendi görüşü ile hareket etmez her meselede arkadaşlarıyla

istişarede bulunur, müzakere neticesinde varılan kararı fetva olarak yazdırırdı. İmam Azam arkadaşlarının görüşlerine karşı çıkmadığından pek çok fûru konularında kendisi ile imameyn gibi önde gelen öğrencileri arasında farklı kanaatlerin bulunduğu fıkıh kitaplarında açıkça yer almaktadır.

Bu sebeple Hanefî fikhî, önde gelen fakihlerinin şer'î delillere dayanarak ve münazara usûlü içinde hür irade ve düşünceleriyle hareket ederek elde ettikleri fikhî meselelerin meyvelerinden, sonuçlarından oluşmaktadır. Müçtehitlerin ortaya çıkan meselelerde maslahata daha elverişli ve insanlara daha kolay olan hükmü tercih etmeleri, hükümlerin mahkemeler tarafından tercih edilmesine, yasalaşmasına neden oldu. Bu sebeple müftabih olan meselelerin her biri hem teoride hem de pratikte yasal bir kanun mahiyetindedir.

İmam Azam, hocası Hammad'a on sekiz sene talebelik ettikten sonra müderris olunca ömrünün sonuna kadar yani otuz sene boyunca ilim meclisinde ders vermeye devam etti. İmam Azam'ın içinde yetiştiği bu büyük ilim meclisi onun vefatından sonra da devam ederek günümüze kadar geldi.

İmam Malik, İmam Azam ile ilmi sohbetler etti. İmam Şafi'î de İmam Azam'ın talebesi İmam Muhammed'den İmam Azam'ın içtihatlarını öğrendi; sonra da İmam Ahmed b. Hanbel'e öğretti. Bu sebeple İmam Şafi'î ile İmam Ahmed b. Hanbel'in içtihatları, o büyük ilim meclisinden neşet eden değerli eserler konumundadır.

İmam Azam'ın verdiği hükümler insanlara daha uygun geldiği için hâlkın çoğu onun fetvalarıyla amel etti. Müslümanlar, İbn Ebî Leylâ, Evza'î (ö. 157/774), Süfyân-ı Sevrî ve benzeri müçtehitlere ise genel olarak tabi olmadılar. Hanbelî ve Maliki mezhebine mensup olanlar da azaldı. Günümüz İslam dünyasında birinci derecede İmam Azam, ikinci sırada İmam Şafi'î'nin mezhepleri yaygın hâlde hüküm sürdürmektedir. Osmanlı Devlet'i mahkemelerinde de Hanefî fikhî tatbik edilerek kanunlaştırıldı.

İmam Azam fikir bakımından da İmâmü'l-Ahrâr'dır. Müçtehitlerini hür düşünce üzerine yetiştirdiği gibi kendi içtihatlarını da özgür düşünce esasına bina etmiş hiçbir meselede görüşlerine sınırlama getirmemiştir. İnsanların hür düşünce sahibi olmasına, şahsiyetlerinin önemsenmesine ayrı bir değer veren İmam Azam, bu yaklaşımını hükümlerine de taşımıştır. Mesela İmam Azam'a göre ergenlik yaşının başlangıcı on iki yaştır. Hamileliğin en az müddeti de altı aydır. Buna göre yirmi beş yaşını tamamlayan bir insan dede olabileceğinden İmam Azam'a göre bu kişi, malını sorumsuzca harcayan sefih bile olsa artık malı üzerinde tasarruf hakkına sahip olur, harcamalarına kısıtlama/hacr getirilmez.

İmam Azam, görüşünü şöyle temellendirir;

İnsanın şerefi sözünün hükmü olmasına bağlıdır. Bir insanı bu şereften mahrum etmek onu hayvan sınıfına katmak demektir. Sözün hüküm ifade etmesi asıl bir nimet iken malın güzel idare edilmesi ise asıl olmayan ilave, zait bir nimettir. Bir insanı, malını israftan korumak amacıyla harcamalarına kısıtlama getirerek (hacr) onu şeref-i zâtiyesinden mahrum etmek, sözlü tasarrufları neticesinde uğrayacağı zarardan daha ağırdır. Nitekim fikhın bir külli kaidesinde, ağır zararı def etmek için daha hafif zarar tercih edilir iken, hafif zararı def etmek için ağır zarar tercih edilmez. Bir başka ifade ile asıl nimeti korumak için ilave, zait nimet terk edilebilir ise de zait nimeti korumak için asıl nimet feda edilemez. Neticede hür olan kimse malında dilediği gibi tasarrufta bulunur.

Harici lider Dahhak Mervezi'nin (ö. 128/745) Kûfe'yi istila edip insanların öldürülmesini emrettiğini henüz genç bir âlim olan İmam Azam işittiğinde hemen koşarak Dahhak'ın yanına vardı ve "Niçin hâlkın öldürülmesini emrettin?" diye sordu. Dahhak "Mürtet olmuşlar da onun için" cevabını verdi. Bunun üzerine İmam Azam; "Acaba hâlkın asıl dini başka olup da şimdi buldukları dine dâhil olmakla mı mürtet oldular yoksa önceki dinleri de bu dinden mi ibaret idi?" buyurduğunda Dahhâk bu sözü bir daha söylettikten sonra "Biz hata etmişiz!" diyerek kılıcını kınına soktu. Böylece İmam Azam bir sözü ile Kûfe hâlkını katledilmekten kurtardı.

İmam Azam iyi bir edebiyatçıydı. Fesahat ve belagati beğenilirdi. Bazen şiir de okurdu.

İmam Azam her nerede olursa etrafını ilim ve irfan sahibi seçkin şahıslar kuşatır, ona saygı gösterir, ondan istifade etmek için duyan koşarak gelirdi. İmam Azam konuşmaya başladığında etrafındakiler edeple dinlerdi. İmam Azam gerektiğinde her ilimden bahseder, fasih konuşmasından edebiyatçılar, anlam inceliğinden belâgat sahipleri, irfanından âlimler, şer'î meselelerinden fakihler, hakikatlerinden veliler faydalanırdı.

İmam Azam'ın yetiştirdiği talebesinden birçoğu içtihat edecek seviyede idi. Bunlardan üç tanesi İmam Ebu Yusuf, İmam Muhammed ve İmam Züfer (ö. 158/775) önde gelen müçtehitlerdendi. Talebeleri sonraki dönemlerde fıkıh ilminin yayılmasında, devletin İslam hukukunu tatbik etmesinde önemli görevler aldılar. İmam Muhammed, İmam Azam ile İmam Ebu Yusuf'un içtihatlarını bir araya getirdi, kendi içtihatlarını da ilave ederek mezhebin ilk eserlerini telif etti.

İmam Azam ile İmam Ebû Yusuf'a Şeyhayn, İmam Azam ile İmam Muhammed'e Tarafeyn ve İmam Ebû Yusuf ile İmam Muhammed'e İmâmeyn denildi.

İmam Azam fıkıh ilmini hocası Hammad'dan, o da hocası İbrahim en-Nehâî'den (ö. 96/714), o da hocası Alkame b. Kays'tan (ö. 62/682), o da sahabenin önde gelen fakihlerinden Abdullah İbn Mesut'tan (ö. 32/652-3) aldı.

İmam Azam sadece yaşadığı asrın önde gelen fakihî değildi, o aynı zamanda günümüze kadar geçen ve de içinde bulunduğumuz asrın da önde gelen biricik fakihidir. Her asırda ortaya çıkan bütün âlimler İmam Azam'ın içtihat ve ilminden istifade etmişlerdi. Bu sebeple İmam Azam, günümüze kadar gelmiş geçmiş milyonlarca âlim, fakih, fazilet sahibi fudalanın Muallim-i Evvel'i yani ilk hocası konumundadır. Müslümanlar tam bir teslimiyetle İmam Azam'ın içtihatlarına bağlanmış, onun yolundan gitmişlerdir. Müçtehit âlimler de onun ilmini takdir etmiş, kıymetini bilmişlerdir.

Abbasi hâlifesi Mansur Devenâkî, İmam Azam'ı kâdi'l-kudât olarak atamak istedi. İmam Azam ise teklifi kabul etmedi. Bunun üzerine Mansur, İmam Azam'ı hapse attırdı. İmam Azam hapiste işkence ve ızdıraba maruz kaldı. Mansur talebinde ısrar etti, fakat İmam Azam kadılık teklifini kabul etmektense hapse razı oldu. Sebebi düşünüldüğünde anlaşılmaktadır ki, kadı olmayı kabul etmek idamdan daha kötü bir belaya neden olacaktı. Müçtehitlerin imamı İmam Azam, "kendine değer verip itibarını gözeten insan nazarında dünya değersiz, eziyeti ise önemsizdir" sözüyle her türlü eza ve cefaya katlandı, kadılık işini kabul etmeyerek canını ve dünyasını feda etti.

Hız. Peygamber (s.a.s) Allah tarafından şer'î hükümlerin tatbik edilmesiyle görevlendirilmişti. Âlimler de peygamberlerin varisleridir. İmam Azam, bir şehirde bulunan âlimlerden fakih olanların kadılığa tayin edilmesinin daha uygun olduğu görüşüne sahip olduğu ve de kendi kanaatine herkesten önce riâyet etmesi gerektiğini bildiği hâlde kadılık görevini kabul etmekten ısrarla kaçınması Hâlife Mansur'un kadılık teklifini kabul etmenin caiz olmayacağı düşüncesinden başka bir şeye hamledilemez.

İmam Azam'ın kadılık görevini kabul etmemedeki olağanüstü çabasının hikmetini aslında siyasi sebeplerde aramak gerekir. Tarihçilerin de bildiği gibi devletler genelde kuvvet ve zor kullanarak tahakkümde bulunurlar. Abbasi Devleti, Sasani Devleti'nin enkazı üzerine bina edildiği gibi Türkistan hâlkının beyatını Bermekî Devleti'nin komutanı vasıtasıyla almıştı. Bermekî Devleti'nin başında bulunan Hâlit Bermekî (ö. 165/781-2) de devletin siyaset ve idaresine hâkimiyeti istibdat usûlünden oluşmaktaydı. Hâlbuki, İmam Azam ve diğer imamların içtihatları kitap ve sünnete bağlı, sahabenin görüş ve uygulamasına dayanmaktaydı. Dört hâlifenin devlet yönetim ve siyaseti de danışma usûlüne ve hürriyet esası üzerine bina edilmişti.

İmam Azam ve diğer müçtehit imamlar, görüşlerini özgürce açıklayıp uygulama imkânı bulamayacakları siyaset ve idare hukuku ile örfî ceza hukuku gibi alanlarda yönetimin işlerine karışmadılar. Müçtehit imamlar fikhî çalışmalarını daha çok ibadet, evlilik ve günlük iş ve işlemlere (muamelat) yoğunlaştırmak zorunda kaldılar. Fakat İmam Azam'ın insanlar arasındaki saygın yeri yönetimi rahatsız ediyordu.

İmam Azam kadılık görevini kabul etseydi fitne dalgaları içinde yok olup giderdi. Görevi kabul etmeyip eza ve cefaya sabretmesi vefatına sebep olduysa da kıyamete kadar ehli sünnetin önderi olarak bilinir oldu.

İmam Azam vasiyeti gereği önceden satın aldığı Bağdat'ın doğusunda kalan Hayrezân isimindeki yerde defnedildi.

Abbasi hâlifelerinden Hâkim Biemrillah İmam Azam'ın kabri üzerinde basit bir türbe yaptırdı. Selçuklu ailesinden Şah Şeref bu basit türbeyi yıkarak yerine mükemmel bir yapı inşa etti. Yanına da bir cami ve medrese yaptırdı. Sonraki dönemlerde de bu yapıların tamir, onarım ve bakımları yapılmaya devam edildi. İmam Azam'ın nesli, fakihlerin önde gelenlerinden oğlu Hammad'dan günümüze kadar devam etti.

Sonuç

İmam Azam Ebû Hanife'nin hayatına kısaca değinen bu eser ile İmam Azam'ın sadece fikh ilminin vazı'ı yani kurucusu olmadığını aynı zamanda *el-Fıkhü'l-ekber* gibi İslam akaidine dair yazdığı eserleriyle ehli sünnet itikat mezhebi imamları İmam Eş'ârî ve İmam Matüridi'ye de rehber olarak akaid ilminin de İmam Azamıdır.

Eser, İmam Azam'ın Emevi ve Abbasi Devleti'nin yanlış politikalarını onaylamadığını, bu doğrultuda teklif edilen kadılık görevini hayatına mal olsa dahi kabul etmediğini, nedenleriyle birlikte sunmaktadır.

Eser İmam Azam'ın İmam Malik ile ilmî müzakerelerde bulunduğu, talebesi İmam Muhammed'in Şafi'î mezhebi imamı İmam Şafi'î'ye rey fikhini öğreterek yetişmesine katkı sağladığına, İmam Şafi'î'n de

Hanbeli mezhebinin imamı İmam Ahmed b. Hanbel'in hocası olduğuna yer vererek İmam Azam'ın ehli sünnetin amelde mezhepleri üzerindeki tesirine işaret etmektedir.

Eser ayrıca İmam Azam'dan sonra gelen tüm ehli sünnet fakihlerinin doğrudan veya dolaylı olarak İmam Azam'ın talebesi olduğuna yer vermektedir.

Son olarak şunu ifade etmekte fayda görüyorum; özellikle yakın dönemlerde Osmanlı Türkçesiyle yazılan risale tarzındaki eserlerde geçmişimizi doğru bir şekilde tanıtacak ve geleceğimize ışık tutacak pek değerli bilgiler bulunmaktadır. Bu eserlerin günümüz Türkçesiyle neşredilip toplumun hizmetine sunulması gerekmektedir. Geçmişle kurulacak sağlam bağlantılar, geleceğin aydınlanmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Ahmed Reşid Paşa, *İmâm-ı A'zam'ın Siyâsî Tercüme-i Hâli*, İstanbul 1328.

Bozkurt, Nebi – Küçükkaşçı, Mustafa Sabri, "Mekke", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 28, 555-563.

Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I-III, Yayına Hazırlayan: İsmail Özen, İstanbul 1975.

Erdem, Sami, "Ruhu'l-Mecelle", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 35, 214-215.

İbnülemin, Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Milli Eğitim Basımevi İstanbul.

Kara, Mustafa, "Dâvûd et-Tâî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 9, 48-49.

Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi.

SİKKE BULUNTULARI IŞIĞINDA HADRIANOUPOLİS KİLİSE C YAPISI

Kasım OYARÇIN*

Özet

Paphlagonia Hadrianoupolis'i olarak adlandırılan antik kent günümüz Karabük ili, Eskipazar ilçesi sınırları içerisinde. Çalışma konusunu oluşturan, Hadrianoupolis antik kentinin şu ana kadar tanımlanmış 3 kilisesinden biri olan Kilise C olarak adlandırılan yapıda ilk kazı çalışmaları 2007 yılında gerçekleştirilmiştir. Başlangıçta yapının sadece apsis kısmı ortaya çıkarılmış, işlevinin kesin olarak belirlenememesi nedeniyle de "Apsisli Yapı" olarak adlandırılmıştır. 2017 ve 2018 yıllarında, yapının doğu ve kuzeydoğu yönlerinde kazı çalışması yapılmış ve yapının Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenen bir kilise olduğu anlaşılmıştır. Kilise C'deki kazı çalışmaları sonucunda elde edilen kalıntılar ve buluntulardan yola çıkılarak kilisenin ilk olarak MS 5.-6. yüzyıllar arasında inşa edildiği düşünülmektedir. Arkeolojik verilerden yola çıkılarak bölgede veya yakın coğrafya da meydana gelen bir deprem veya istila nedeniyle yapının büyük tahribat gördüğü ve yeniden inşa edildiğine dair arkeolojik verilere de ulaşılmıştır. Bu arkeolojik verilerden önemli bir grubu da kazı çalışmaları sırasında ele geçen sikkeler oluşturmaktadır. En erkeni II. Constantius Dönemi'ne (MS 332-335) tarihlenen sikke buluntularının, Heraclius Dönemi'nde (MS 610-641) yoğunluk göstermesi yapının olasılıkla MS 7. yüzyılın ilk yarısının sonlarında büyük bir tahribat geçirdiğini düşündürmektedir. Çalışma kapsamında Hadrianoupolis Kilise C yapısı sikke buluntuları hakkında bilgi verilerek yapının tahribat evreleri hakkında diğer arkeolojik kalıntı ve buluntulardan da yararlanarak yeni öneri ve görüşler ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Paphlagonia, Hadrianoupolis, Erken Bizans, Kilise, Sikke.

The Structure of Hadrianoupolis Church C in the Light of Coin Finds

Abstract

The ancient city called Paphlagonia Hadrianoupolis is located within the borders of Eskipazar district of present-day Karabük province. The first excavations were carried out in 2007 in the structure called Church C, which is one of the 3 churches of Hadrianoupolis, which is the subject of the study. Initially, only the apsis part of the structure was exposed, and it was called Yapı Structure with Apsis nedeniyle because of its inability to determine its function. In 2017 and 2018, the east and northeast sides of the building were excavated and it was discovered that the building was dated to the Early Byzantine Period. Based on the remains and finds obtained as a result of the excavations in Church C, the church was originally built in the 5th-6th centuries AD. thought to have been built between the centuries. Based on archaeological data, archaeological data suggesting that the building was damaged and rebuilt due to an earthquake or invasion in the region or nearby geography has been obtained. An important group of these archaeological data is the coins recovered during the excavations. The earliest coin finds dating to the earliest Constantius II Period (332-335 AD) during the Heraclius Period (610-641 AD) suggest that the building probably suffered a major destruction at the end of the first half of the 7th century AD. Within the scope of the study, information on the coins finds of the Church C structure of Hadrianoupolis will be presented and new suggestions and opinions will be put forward by making use of other archaeological remains and finds about the destruction phases of the structure.

Keywords: Paphlagonia, Hadrianoupolis, Early Byzantine, Church, Coin.

Giriş

Paphlagonia Hadrianoupolis'inde günümüze kadar yapılan arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda 3 kilise tespit edilmiştir. Kilise A ve B yapıları zemin mozaiklerinden yola çıkılarak MS 6. yüzyılın ilk yarısına

* Dr. Öğr. Üyesi Kasım OYARÇIN, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Samsun/Türkiye. (kasimoyarcin@gmail.com).

tarihlendirilmektedir (Patacı, Öz ve Lafli, 2012, s. 163-172). Çalışma konumuzu oluşturan Kilise C olarak adlandırılan yapıda ilk kazı çalışmaları 2007 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu ilk yıl çalışmaları sonucunda yapının sadece apsis kısmı ortaya çıkarıldığı için “Apsisli Yapı” olarak adlandırılmıştır (Lafli ve Christof, 2012, s. 31; Keleş, Çelikbaş ve Yılmaz, 2014, s. 276). 2013 yılında Apsisli yapının işlevini tespit etmek amacıyla arkeojeoradar yapılmış ve yapının bazilikal planlı bir Erken Bizans kilisesi olduğu tespit edilmiştir (Keleş vd., 2015, s. 662; Keleş, Çelikbaş ve Yılmaz, 2019, s. 201). 2017 yılı kazı çalışmalarında ise elde edilen arkeojadar verilerinden yola çıkılarak arkeolojik kazı çalışmalarına yeniden başlanmıştır (Çelikbaş ve Keleş, 2019, s. 13-15). 2018 ve 2019 kazı sezonlarında da Kilise C’de kazı çalışmalarına devam edilmiştir (**Resim 1**).

2017 yılı kazı çalışmaları sırasında sikke buluntusu ele geçmezken, 2018 yılı çalışmalarında 5 Erken Bizans Sikkesi, 2019 yılı çalışmalarında ise, 3 Geç Roma ve 1 Erken Bizans sikkesi bulunmuştur. 2019 yılında bulunan Geç Roma sikkelerinden 1’i okunamayacak kadar düşük kondüsyonlu ve korozyonlu olması nedeniyle kataloga alınmamıştır. Çalışma kapsamında değerlendirilen 8 sikkenin imparatorlara göre dağılımına baktığımızda; II. Constantius (MS 337-361), II. Valentinianus (MS 375-392) ve I. Iustinianus’un 1’er sikkeleri bulunurken, Heraclius Dönemi’ne (MS 610-641) tarihlenen 5 sikke ele geçmiştir. Sikkelerin darphanelerine göre dağılımına baktığımızda ise, 5 sikke Constantinopolis, 2 sikke Cyzicus darplı olup 1 sikkenin darphanesi okunamamaktadır. Sikkelerin birimlere göre dağılımına baktığımızda; 2 Geç Roma sikkeleri follis birimindedir. Erken Bizans sikkelerinin 5’i 1 follis (40 nummia), 1’i de yarım follis (20 nummia) değerindedir.

Hadrianoupolis 2005-2008 yılı kazı çalışmaları sırasında 21 Bizans sikkeleri bulunmuştur. Sikkelerin 1’i gümüş, 20’si bronz olup sikkeler I. Iustinus (MS 518-527) ile IV. Romanos Dönemi (MS 1068-1071) arasına tarihlenmektedir. Sikkelerin imparatorlara göre dağılımına baktığımızda I. Iustinus (MS 518-527) 1, I. Iustinianus (527-565) 2, Heraclius (610-641) 7, II. Constans (641-668) 1, IV. Constantinus (668-685) 1, II. Iustinianus (685-695) 1, III. Leo (717-741) 1, Anonim Follis (1030-1042) 3, X. Constantinus ve Eudocia (1059-1067) 1, IV. Romanos (1068-1071) 1 ve 2 sikke de tanımlanamamıştır (Lafli, Lightfoot, Ritter 2016, s. 187-206). Hadrianoupolis Kilise C buluntularıyla, 2005-2008 yılları arasındaki kazı çalışmalarında bulunan sikke buluntularını karşılaştırdığımızda dikkati çeken ilk konu Heraclius Dönemi (MS 610-641) sikkelerinde görülen yoğunluktur. Bir diğer konu da, 2005-2008 yılları arasındaki sikke buluntularının tamamı Bizans Dönemi’ne tarihlenirken, Kilise C sikke buluntuları içerisinde 3 Geç Roma sikkeleri bulunmaktadır. Kilise C’de ele geçirilen sikkeler Geç Roma ve Erken Bizans Dönemleri arasına tarihlenirken, 2005-2008 yılları arasındaki sikke buluntularının ise geniş bir tarih aralığını temsil edecek şekilde Erken ve Orta Bizans’ın sonlarına kadar giden sikke örneklerini içerdiğini görmekteyiz. 2005-2008 yılında Hadrianoupolis kazılarında bulunan sikkelerin darphanelerine baktığımızda okunabilen örneklerin tamamının Constantinopolis’e ait olduğunu görmekteyiz. Kilise C’de bulunan sikkelerin darphanesi okunabilen örneklerin 1’i dışında tamamının da Constantinopolis darplı olması, Hadrianoupolis’te sirkülasyonda olan sikkelerin büyük bir bölümünün Constantinopolis darphanesinden karşılandığını da işaret etmektedir.

Hadrianoupolis territoryumundaki kentlerdeki kazı çalışmalarının sınırlı sayıda olmasıyla aynı doğrultuda, kazı buluntusu olan yayımlanmış sikkeler de oldukça azdır. Yayımlanmış müze kataloglarının ise her ne kadar büyük çoğunluğunun çevre kentlerden gelmiş olma ihtimali yüksek olsa da, Kilise C buluntularına oranla çok sayıda sikke örneklerini içeriyor olması sağlıklı bir karşılaştırma yapmamızı engellemektedir (Casey, 2010, s. 81-90; Çizmeli Ögün ve Özbil, 2012, s. 155-170; Demirel Gökalp, 2014, s. 11-28; Ireland ve Ateşoğlu, 1996, s. 132-137; Ireland, 2000, s. 101-118; Kılıç, 2016, s. 315-339). Bununla birlikte Hadrianoupolis sikkelerinde görülen Heraclius Dönemi sikkelerinin yoğunluğunu Pompeiopolis (Dalaison ve Delrieux, 2011, s. 141-148), Tios (Lenger ve Atasoy, 2015, s. 381-416) ve Komânâ (Ünal, 2019, s. 231-251) kentleri sikke buluntuları içerisinde görememekteyiz.

Hadrianoupolis Kilise C kazılarında ele geçen sikkeleri ikonografik olarak değerlendirdiğimizde, en erken tarihlî sikke II. Constantius Dönemi'ne tarihlenmekte olup Cyzicus darphanesinde MS 332-335 yılları arasında basılmıştır. Sikkenin ön yüzünde imparatorun sağa dönük rozet diademli, giyimli ve zırlı büstü, arka yüzünde iki asker miğferli, karşılıklı ayakta, bir ellerinde mızrak, diğerinde kalkan tutarken, aralarında iki standart ile betimlenmiştir (Kat. No. 1). Katalogda yer alan ikinci Geç Roma sikkesi II. Valentinianus Dönemi'ne ait olup MS 388-392 tarihleri arasında Constantinopolis darphanesinde basılmıştır. Sikkenin ön yüzünde imparatorun sağa dönük, giyimli ve zırlı büstü, arka yüzünde; Victoria, sola doğru esiri sürükler vaziyette omuzunda tropaeum taşıırken betimlenmiştir (Kat. No. 2).

Katalogda yer alan diğer sikkeler Anastasius'un MS 498 yılında yaptığı sikke reformu sonrasında darp edildikleri için Erken Bizans sikkeleri başlığı altında incelenmiştir. Anastasius Dönemi'nde, özellikle bronz sikkeler büyük bir değişim geçirmiştir. Bu değişimlerle, Geç Roma sikkeleriyle arasında büyük farklılıklar ortaya çıkmış ve bunun bir sonucu olarak da Bizans sikkelerinin Anastasius Dönemi'yle başlatılması daha uygun görülmüştür (Tekin, 1994, s. 32; Ünal, 2015, 8). Bu dönemden itibaren basılan bronz sikkelerin ön yüzlerinde, imparatorun veya ailesinden birinin büstü cepheden ya da profilden tasvir edilirken, arka yüzde sikkenin değerini gösteren birim işaretlerine yer verilmiştir (Karwiese, 1995, s. 36). Sikke birimleri, *nummus* değerini gösteren Yunan harfleriyle gösterilmeye başlanmıştır (Harl, 2002, s. 34). Bakır sikkelerde en büyük birim 40 nummia (1 follis) değerinde olmuş ve sikkenin arka yüzündeki büyük bir **M** harfi konularak belirtilmiştir (Tekin, 1999, 28). Bu ana birimin alt birimlerini ise; **K** harfi ile değeri belirtilen 20 nummia (yarım follis), **I** harfi ile değeri belirtilen ve *decanummiium* denen 10 nummia (çeyrek follis), **€** harfi ile değeri ifade edilen *pentanummiium* denen (çeyrek follisin yarısı değerinde = 5 nummia) birimler oluşturmaktadır (Goodacre, 1967, 13; Grierson 1982, 18; Sear, 2006, 13). Bu yeni sikkelerin arka yüzünde ortada büyük harfle belirtilen değer işaretinin altında basıldığı darphane ve şubesi de belirtilmeye başlanmıştır. I. Iustinianus'tan itibaren de sikkelerin arka yüzlerinde, basıldığı tarih ve A/N/N/O yıl lejandı da yer almaya başlamıştır (Goodacre, 1967, 12-16; Sear, 2006, 13; Demirel Gökalp 2009, 15; Ünal, 2012, 3).

Hadrianoupolis Kilise C kazı çalışmalarında bulunan, Erken Bizans sikkelerinin en erkeni I. Iustinianus Dönemi'nde, MS 559-560 yıllarında Constantinopolis darphanesinde basılmıştır. Sikkenin ön yüzünde imparatorun büstü cepheden, tüy sorguçlu miğferli, zırlı, sağ elinde haçlı globus, sol omzunda

süvari betimli kalkanla betimlenmiştir. Sikkenin arka yüzünde değer işaretinin yanı sıra, solda yukarıdan aşağıya A/N/N/O, sağında tarih işareti, altta officina harfi, kesimde ise darphane isminin kısaltması yer almaktadır (**Kat. No. 3**). Katalogdaki diğer 5 sikke Heraclius Dönemi'ne tarihlenmekte olup ön yüzlerine göre 2 farklı tipe ayırabiliriz (Heraclius sikke tipleri için bkz: Demirel Gökalp – Kılıç 2011, 253-254). İlk tipin ön yüzünde imparatorun tüy sorguçlu miğferli ve zırhlı büstü cepheden, sol elinin üzerinde atlı süvari betimi olan kalkan, sağ elinde haç tutarken betimlenmiştir (Kat. No. 4). İkinci tipin ön yüzü ise, iki imparator cepheden; Heraclius solda ayakta taçlı ve askeri elbiseli, uzun sakallı, sağ elinde uzun haç tutarken, Heraclius Constantine sağda daha kısa boylu, kısa sakallı, taçlı ve chlamys giyimli, elinde haçlı globusla betimlenmiştir (Kat. No. 5-8). Her iki tipin de arka yüzünde değer işaretinin yanı sıra, solda yukarıdan aşağıya A/N/N/O, sağında tarih işareti, altta officina harfi, kesimde ise darphane isminin kısaltması yer almaktadır.

Sonuç

Kilise C'nin mozaikleri, mimari kalıntıları ve seramik buluntularından yola çıkılarak MS 5. yüzyılda inşa edildiği düşünülmektedir (Çelikbaş ve Keleş, 2019, s. 15). Kilise C yapısından ele geçen arkeolojik veriler, yapının bir süre kullanımda kaldıktan sonra bölgede veya yakın coğrafya da meydana gelen bir deprem veya istila nedeniyle yapının büyük tahribat gördüğü ve daha sonrasında birtakım değişiklikler yapılarak yeniden inşa edildiği yönündedir. Kilise C yapısının kaplandığı alanın altında ise Roma Dönemi'nde muhtemelen MS 2. yüzyılda inşa edilmiş ve MS 4. yüzyılda tahrip olduğunu düşünülen yuvarlak planlı bir yapı kalıntısının üzerine inşa edildiği anlaşılmıştır. Kilisenin kuzeydoğusunda bulunan şarap işliğinin de kilisenin 2. inşa evresi sırasında oluşturulduğu ve MS 7. yüzyılda kilisenin işlevini yitirmesi sonucu bu şarap işliğinin bir imalathaneye dönüştürüldüğü düşünülmektedir. Ayrıca gerçekleştirilen kazı çalışmaları ve önceki yıllarda yapılan arkeo-jeoradar sonuçlarına bakılarak, kilisenin ikinci inşa evresinde kuzeyden daraltılarak kuzey beden duvarının daha güneyde yeniden inşa edildiği, buna karşın güneydeki ilk inşa evresine ait beden duvarın kullanılmaya devam edildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışma kapsamında değerlendirilen Geç Roma sikkelerinin 2'si kilisenin kuzey ve kuzeydoğu duvarlarına bitişik dikdörtgen planlı ilk inşa evresinde şarap işliği olduğu düşünülen mekân içerisinde 2. tabaka toprağının kaldırılması sırasında ele geçmiştir (Kat. No. 1-2). 1'i düşük kondüsyonlu Geç Roma sikkesi de yine aynı alanda 3. tabaka toprağı içerisinde bulunmuştur. Söz konusu 3 Geç Roma sikkesinin bulunduğu alan ve tabakaları göz önünde bulundurulduğunda, Kilise C'nin inşasından önce bu alanda bulunan Roma Dönemi yapısının son kullanım evresini temsil eden sikkeler olduğu söylenebilir. Bu düşüncemizi 2005-2008 yılları arasındaki Bizans yapılarında yoğunlaşan kazı çalışmalarındaki sikke buluntularının tamamının Bizans Dönemi'ne tarihleniyor olması da desteklemektedir (Lafli, Lightfoot, Ritter 2016, s. 187-206). Erken Bizans sikkelerinin buluntu yerlerine ve tabakalarına baktığımızda I. Iustinianus'a ait sikke kilisenin bema bölümünde 2. tabakada bulunmuştur. Heraclius Dönemi'ne tarihli ABU 136 kazı kodlu sikke Güney Nef 1. tabakada ele geçerken diğer 4 sikke de Naos'un doğusunda yapılan kazı çalışmaları sırasında 1. tabakada ele geçmiştir. Kilise C sikke buluntularının, Heraclius Dönemi'nde (MS 610-641) yoğunluk göstermesi yapının olasılıkla MS 7. yüzyıl içerisinde büyük bir tahribat geçirdiğine işaret

etmektedir. Arap akınlarının Paphlagonia'nın iç bölgelerindeki kentlerinde olduğu gibi güneybatısına kadar ulaşım Hadrianoupolis kentini de etkilediği, özellikle de 641 yılında Euchatia'nın ve 654 yılında Ankyra'nın kuşatılıp alınmasında Arap akınlarından Hadrianoupolis'te etkilerinin görüldüğünü arkeolojik kazılardan elde edilen verilerden yola çıkarak ileri sürülmektedir (Cumaloğlu, Kan Şahin, Patacı, 2014, s. 190). Her ne kadar sayısal olarak az gibi görünse de hem Kilise C sikke buluntularının büyük çoğunluğunun Heraclius Dönemi'ne tarihleniyor olması, hem de 2005-2008 Hadrianoupolis sikke buluntuları içerisinde de Heraclius Dönemi'nde görülen belirgin fazlalık Hadrianoupolis'in 641 ve 654 yıllarındaki Arap akınlarından etkilenmiş olduğuna dair görüşleri destekleyen numismatik verilerdir. Kilise C yapısının da bu tahribattan etkilendiğini söylememiz mümkün olmakla birlikte Kilise C'nin büyük bir bölümünün henüz ortaya çıkarılmamış olması ve sikke buluntularının kesin yorum yapmamızı engelleyecek kadar az sayıda olmasından; ilerleyen yıllardaki kazı çalışmaları söz konusu tahribatın boyutları ve tahribat sonucunda Kilise C'nin kullanım dışı kalıp kalmadığı konusunda daha net veriler sunacaktır.

Katalog

Katalogda aşağıdaki teknik ve bibliyografik kısaltmalar kullanılmıştır:

AE	: Bronz
Ay.	: Arka Yüz
Gr.	: Gram
Kat. No.	: Katalog Numarası
K. Env. No.	: Kazı Kod Numarası
Ky.	: Kalıp Yönü
Mm.	: Milimetre
Öy.	: Ön Yüz
Ref.	: Referans

DOC : Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection

LRBC : Late Roman Bronze Coinage

RIC : Roman Imperial Coinage

II. Constantius MS 337-361 (MS 324-337 arası Caesar)

Cyzicus MS 332-335

ÖY: [FL] IVL CONSTANTIVS NO[B C]

İmparatorun rozet diademli, giyimli ve zırlı büstü, sağa.

AY: GLORIA [EXERCITIVS]

İki asker miğferli, karşılıklı ayaktalar. Bir ellerinde mızrak, diğerinde kalkan tutuyorlar. Aralarında iki standart duruyor. Kesimde: **SMKA**

Ref: Cohen VII, 104, LRBC I, 1227, RIC VII, 99 (Cyzicus).

1. AE3, Follis, 17 mm., 1.00 gr, Ky. 6, K. Env. No. ADF-292-2019.

II. Valentinianus MS 375-392

Constantinopolis MS 388-392

ÖY: [D N] VALENTINIANVS P F [AVC]

İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırhlı büstü, sağa.

AY: [SALVS REI - PVBLICAE]

Victoria, sola doğru ilerliyor, omuzunda tropaeum taşıyor ve esiri sürüklüyor.

Sol boşlukta, Christogram. Kesimde: [C]ON

Ref: Cohen VIII, 30; LRBC II, 2183; RIC IX, 86a (Constantinopolis).

2. AE4, Follis, 14 mm., 1.00 gr, Ky. 6, K. Env. No. ADF-293-2019.

I. Iustinianus MS 527-565

Constantinopolis MS 559-560

ÖY: [DN IVS]TINI – ANVS PP AVC

İmparatorun büstü cepheden, tüy sorguçlu miğferli, zırhlı, sağ elinde haçlı globus, sol omuzunda süvari betimli kalkan ve sağ boşlukta haç.

AY: Ortada **M**, üstte **haç**, altında **B**, solda **ANNO**, sağda **XXXII**, Kesimde: **CON**.

Ref: DOC I, s. 94, no. 56a.

3. AE, Follis, 33,5 mm., 15.70 gr, Ky. 7, K. Env. No. ABV-186-2018.

Flavius Heraclius MS 610-641

Cyzicus MS 614-615

ÖY: DN HERACLI – PERPBAVG

İmparatorun tüy sorguçlu miğferli ve zırhlı büstü cepheden, sol elinin üzerinde atlı süvari betimi olan kalkan, sağ elinde haç tutmakta.

AY: Ortada **M**, üstte **haç**, solda **ANNO**, sağda **IIII**, aşağıda officina harfi **B**, Kesimde: **KYZ**.

Ref: DOC 2\1, s. 323, no. 170b.

4. AE, Follis, 33 mm., 11.60 gr, Ky. 12, K. Env. No. ABU 199-2018.

Constantinopolis

ÖY: Lejand yok.

Heraclius solda ayakta taçlı ve askeri elbiseli, uzun sakallı, sağ elinde uzun haç tutuyor. Heraclius'un solunda Heraclius Constantine daha kısa boylu, kısa sakallı, taçlı ve chlamys giyimli, elinde haçlı globus tutuyor. Her iki imparator da cepheden, aralarında üstte haç bulunmaktadır.

AY: Ortada **M**, üstte **haç**, solda **ANNO**, sağda [], aşağıda officina harfi **B**, Kesimde: **CON**.

Ref: DOC 2/1, s. 295, no. 105a.1.

5. AE, Follis, 27 mm., 7.90 gr, Ky. 6, K. Env. No. ABU 200-2018.

ÖY: Lejand yok.

Heraclius solda ayakta taçlı ve askeri elbiseli, uzun sakallı, sağ elinde uzun haç tutuyor. Heraclius'un solunda Heraclius Constantine daha kısa boylu, kısa sakallı, taçlı ve chlamys giyimli, elinde haçlı globus tutuyor. Her iki imparator da cepheden, aralarında üstte haç bulunmaktadır.

AY: Ortada **M**, üstte **haç**, solda **ANNO**, sağda [] **X**, aşağıda officina harfi **Δ**, Kesimde: **CON**.

Ref: DOC 2/1, s. 295, no. 105a.1.

6. AE, Follis, 26 mm., 5.70 gr, Ky. 6, K. Env. No. ABU 201-2018.

ÖY: Lejand yok.

Heraclius solda ayakta taçlı ve askeri elbiseli, uzun sakallı, sağ elinde uzun haç tutuyor. Heraclius'un solunda Heraclius Constantine daha kısa boylu, kısa sakallı, taçlı ve chlamys giyimli, elinde haçlı globus tutuyor. Her iki imparatorunda cepheden, aralarında üstte haç bulunmaktadır.

AY: Ortada **M**, üstte **haç**, solda **[A]NNO**, sağda **[]**, aşağıda officina harfi **A**, Kesimde: **CO[N]**.

Ref: DOC 2/1, s. 295, no. 105a.1.

7. AE, Follis, 26 mm., 5.60 gr, Ky. 6, K. Env. No. ABU 136-2018.

Darphane Belirsiz

ÖY: Lejand yok.

Heraclius solda ayakta taçlı ve askeri elbiseli, uzun sakallı, sağ elinde uzun haç tutuyor. Heraclius'un solunda Heraclius Constantine daha kısa boylu, kısa sakallı, taçlı ve chlamys giyimli, elinde haçlı globus tutuyor. Her iki imparatorunda cepheden, aralarında üstte haç bulunmaktadır.

AY: Ortada **K**, üstte **haç**, solda **[A]NN[O]**, sağda **[]**, aşağıda officina harfi **[]**, Kesimde: **[]**.

8. AE, Follis, 22 mm., 3.60 gr, Ky. 7, K. Env. No. ADF 331-2019.

Kaynakça

Bellinger, A. R. – Grierson, P. (1992), *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, Volume I Anastasius I to Maurice 491–602* (2. Baskı), Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.

Bellinger, A. R. – Grierson, P. (1968), *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection Phocas to Theodosius III 602–717, Phocas and Heraclius, (602–641) Volume 2, Part 1* (İlk Baskı), Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.

Carson, R. A. G. - Hill P. V. ve Kent, J. P. C. (1965), *Late Roman Bronze Coinage*, London: Sanford J. Durst Numismatic Publications.

Casey, J. (2010), *A Catalogue of the Greek, Roman and Byzantine Coins in Sinop Museum (Turkey) and Related Historical and Numismatic Studies*, London: Royal Numismatic Society.

Cohen, H. (1888), *Description Historique Des Monnaies Frappées Sous L'Empire Romain Tome Septième*, London.

Cohen, H. (1892), *Description Historique Des Monnaies Frappées Sous L'Empire Romain Tome Huitième*, London.

Cumalhoğlu, A., Kan Şahin, G. ve Patacı, S. (2014), *Hadrianoupolis Çalışmalarının Paphlagonia Arkeolojisine Katkıları*. B. Erciyas ve E. Sökmen (Editörler), *Yerleşim Arkeolojisi Serisi 4, Arkeoloji'de Bölgesel Çalışmalar Sempozyum Bildirileri*, İstanbul: Ege Yayınları, s. 187-208.

Çelikbaş, E. ve Keleş, V. (2019), "Hadrianoupolis 2017 Yılı Çalışmaları", 40. KST, 2. Cilt, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 11-22.

Çizmeli Ögün, Z. ve Özbil, C. (2012), "Çorum Müzesi Sikke Koleksiyonunda Bulunan Antik Sikkeler", (Ed. Ö. İpek), 2. *Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu*, Çorum: T.C. Çorum Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, s. 155-170.

Dalaison, J. ve Delrieux, F. (2011), “Les monnaies trouvées à Pompeiopolis durant les campagnes de fouilles 2006–2009”. L. Summerer (Editörler), *Pompeiopolis I Eine Zwischenbilanz nach fünf Kampagnen (2006–2010)*, Langeweißbach, s. 141–148.

Demirel Gökalp, Z. (2009), *Yalvaç Müzesi Bizans Sikkeleri*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Demirel Gökalp, Z. ve Kılıç, S. (2011), Heraclius’un Follisleri: Bolu Arkeoloji Müzesi Örnekleri. A. C. Erel, B. İşler, N. Peker ve G. Sağır (Editörler), *Anadolu Kültürlerinde Süreklilik ve Değişim*, Ankara, s. 251-264.

Demirel Gökalp, Z. (2014), “Bilecik Müzesi’ndeki Bizans Bronz Sikkeleri”, TÜBA-KED, Vol. 12, Ankara, s. 11-28.

Goodacre, H. G. (1967), *A Handbook of the Coinage of the Byzantine Empire*, London.

Grierson, P. (1982), *Byzantine Coins*, London: University of California Press.

Harl, K. W. (2002), *Kazılarda Bulunan Sikkelerinin Tanımlanması İçin Rehber “Bizans” (MS 498-1282)*, (Çev: Burçak Delikan), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Ireland, S. – Ateşoğlu, S. (1996), “The Ancient Coins in Amasra Museum”, R. Ashton (Editör), *Studies in Ancient Coinage from Turkey*, Ankara: İngiliz Arkeoloji Enstitüsü Yayınları, s. 132-137.

Ireland, S. (2000), *Greek, Roman and Byzantine Coins in the Museum at Amasya (Ancient Amaseia) Turkey*, London: Royal Numismatic Society.

Karwiese, S. (1995), *Antik Numizmatığe Giriş*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Keleş, V. – Çelikbaş, E. ve Yılmaz, A. (2014), “Paphlagonia Hadrianoupolis’i”, Anadolu’nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40. Yılı, H. Kasapoğlu, M. A. Yılmaz (Editörler), Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, s. 271-290.

Keleş, V. - Klavuz, B. N. – Çelikbaş, E. ve Yılmaz, A. (2015), “Hadrianoupolis 2013 Yılı Çalışmaları”, 36. KST, 3. Cilt, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 661-670.

Keleş, V. – Çelikbaş, E. ve Yılmaz, A. (2019), “Paphlagonia Hadrianoupolis: Antik Çağ’da Bir Hac Merkezi”, T. Demir, M. Ekici, M. Ş. Dinç ve Ç. M. Tarhan (Editörler), *Rıfat Ergeç Armağanı*, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, s. 199-206.

Kılıç, S. (2016), “Byzantine Anonymous Folles in the Bolu Museum”, Cedrus, IV, Antalya, s. 315-339.

Lafli, E. ve Christof, E. (2012), *Hadrianoupolis I: Inschriften aus Paphlagonia*, Oxford: Archaeopress.

Lafli, E. – Lightfoot, C. ve Ritter, M. (2016), “Byzantine coins from Hadrianoupolis in Paphlagonia”, *Byzantine and Modern Greek Studies* 40 (2), s. 187-206.

Lenger, D. S. ve Atasoy, S. (2015), “Tios Kazılarında Bulunan Sikkeler / Coins From the Tios Excavations”. S. Atasoy ve Ş. Yıldırım (Editörler), *Zonguldak’ta Bir Antik Kent: Tios, 2006-2012 Arkeolojik Çalışmaları ve Genel Değerlendirme*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 381-416.

Mattingly, H. ve Sydenham, E. A. (1966), *The Roman Imperial Coinage*, Vol VII. Constantine and Licinius, London.

Mattingly, H. - Sutherland, C. H. V. ve Carson, R. A. G. (1951), *The Roman Imperial Coinage*. Vol. IX, Valentinian I – Theodosius I, London.

Patacı, S. - Öz, A. A. ve Lafli, E. (2012), Paphlagonia Hadrianoupolis’i Mozaik Buluntuları: Ön Değerlendirmeler, JMR 5, İstanbul, s. 163-172.

Sear, D. R. (2006), *Byzantine Coins and Their Values*, London: Seaby.

Tekin, O. (1994), *Grek ve Roma Sikkeleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Tekin, O. (1999), *Bizans Sikkeleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Ünal, C. (2012), *Manisa Müzesi Bizans Sikkeleri*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Yayınları.

Ünal, C. (2015), *Bizans Sikkelerinde Kutsal Kişi Tasvirleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ünal, C. (2019), "Byzantine Coin Finds from the Komânâ Excavation: A Preliminary Study". D. B. Erciyas ve M. A. Eser (Editörler), *Komânâ Small Finds*, İstanbul: Ege Yayınları, s. 231-251.

Resim 1: 2019 Yılı Kazı Çalışmaları Sonunda Kilise C Yapısı (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

5

6

7

8

ÜNİVERSİTE GENÇLİĞİ BAĞLAMINDA SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ KARABÜK SOSYO-KÜLTÜREL VE DİNÎ HAYATINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ

Prof. Dr. Mehmet DALKILIÇ

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi ABD Başkanı
dalkilic@istanbul.edu.tr

Özet

Türkçe Özet: Tebliğ, biri tarih diğeri günümüzü ilgilendiren iki temel konu üzerine inşa edilmiştir. Bunlardan birincisi Müslüman ilim adamlarının Karabük şehir kimliğine etkisi ikincisi ise üniversite gençliği ve bu gençliğe sosyo-kültürel ve dini görgüyü esas alan sivil toplum kuruluşlarının (STK) faaliyetleridir. Sanayi kentinden üniversite kentine dönüşürken Karabük'te sosyo-kültürel ve dini hayatın durumunu tespit etmek oldukça önemlidir. İslam medeniyeti gönüllülük esasına dayalı bir vakıf medeniyetidir. İyi, doğru ve güzel olan yönlerinin ön plana çıkartılıp diğerlerine örnek olması, kötü, yanlış veya iyi gitmeyen tarafların da tespit edilerek sorunlara çözüm önerileri geliştirilmesi her zaman toplumun lehine olmuştur. Zira ölçülemeyen bir husus hakkında kesin karar vermek veya doğru sonuca ulaşmak mümkün değildir. Bu yüzden öncelikle tarihten günümüze Karabüklü bilginlerin sosyo-kültürel ve dini hayattaki rolü ile birlikte günümüzde STK'ların durumu ortaya çıkartılmalıdır. Bu çerçevede çok kısa bir süre önce kurulmasına rağmen çok sayıda öğrencinin tercih ettiği ve kendi kategorisinde en başarılılar arasında yer alan Karabük Üniversitesi öğrencilerine yönelik imkânlar sunma çabasında olan STK'lar önemlidir. Karabük Üniversitesi'nin gençlerin eğitimine yönelik faaliyet ve uygulamalarını basın yayın ve sosyal medyadan takdirle takip ediyoruz. Ancak hemen dünyanın her yerinde eğitim-öğretim özellikle de yükseköğretim birçok kurumun birlikte hareket etmesiyle başarıya ulaşabilmektedir. Özellikle de imkânlarının sınırlı olduğu ülkelerde öğrencilere daha iyi yetiştirmeleri konusunda imkânlar hazırlayan gönüllü teşkilatlar daha da önem arz etmektedir. Bu bağlamda üniversiteli öğrencilere barınmanın ötesinde sosyo-kültürel ve dinî hayat konusunda hizmet götürmeye çalışan STK'ların önemi tartışılmaz.

Karabük tarihten günümüze birçok devreler veya gelişim süreçleri geçirmiş ve elbette toplumsal yapı, sosyo-kültürel ve dini hayat da buna göre değişmiştir. Mahalle, köy, kasaba, sanayi kenti ve son olarak modern bir üniversite kenti olmayı başarmıştır. Osmanlıdan günümüze birçok değerli bilim ve siyaset adamı topluma yön vermiş, sosyo-kültürel ve dini hayatta rol model olabilmıştır. Safranbolulu Sadrazam İzzet Mehmet Paşa, Gümüşhânevî halifelerinden Safranbolulu İsmail Necati Efendi ve Safranbolulu Halvetî-Şa'bânî Şeyhi Yazıköylü Mehmed Emin Efendi gibi güzide şahsiyetlerin din ve edep dünyasına katkıları asla göz ardı edilmemelidir. Ancak bu tebliğde daha çok günümüzde Karabük üniversite gençliğine yönelik kendi tarih, kültür, din ve ahlak eğitimini üstlenen sivil toplum kuruluşları ve faaliyetleri tanıtılacaktır. Bu çerçevede ulusal ve uluslararası STK'lardan ENSAR, TÜRGEV, İLİM YAYMA CEMİYETİ, TUGVA ve KADEM başta olmak üzere Karabük il ve ilçelerinde üniversite gençliğine yönelik faaliyette bulunan sivil toplum kuruluşları tanıtılacaktır. Onların sosyo-kültürel ve dini hayattaki yeri ve önemi ortaya çıkarılacaktır. Böylelikle gerek öğrenci ve öğretim üyelerinin gerekse Karabük halkının söz konusu STK'lara destek vermesi hususunda dikkatler çekilecektir.

Anahtar Kelimeler: Karabük, Üniversite, Gençlik, Din, Kültür, Sivil Toplum Kuruluşları

In the Context of University Youth The Role and Importance of Civil Society Organizations in Karabük Socio-Cultural and Religious Life

Abstract

Abstract: Paper will be built on two basic topics, one of which is history and the other is current. The first of these is the influence of Muslim scholars on the identity of Karabük city, the second is the activities of university youth and non-governmental organizations (NGOs) based on socio-cultural and religious experience. It is very important to

determine the status of socio-cultural and religious life in Karabük when transforming from an industrial city to a university city. Islamic civilization is a foundation civilization based on volunteering. It has always been in favor of the society to put forward the good, right and beautiful aspects and to be an example to others, and to identify the bad, wrong or good sides and develop solutions for the problems. Because it is not possible to make a final decision or reach the right result about an immeasurable matter. Therefore, firstly, after determining the role of Karabük scholars in socio-cultural and religious life, the current situation should be revealed. Within this framework, although it was founded a short time ago, Karabük University, which is preferred by many students and is among the most successful in its category, strives to provide the best opportunities for its students. We follow this kind of activities and practices of Karabük University with press and social media. However, almost everywhere in the world education and training, especially higher education can succeed with the cooperation of many institutions. Particularly in countries where opportunities are limited, voluntary organizations that provide opportunities to better educate students are even more important. In this context, the importance of NGOs that try to provide services to sociocultural and religious life beyond the accommodation of university students cannot be debated.

Karabük has gone through many periods or development processes since history and of course the social structure, socio-cultural and religious life has changed accordingly. It has succeeded to become a neighborhood, village, town, industrial city and finally a modern university city. Many valuable scientists and politicians have given direction to the society since the Ottoman Empire and have been role models in socio-cultural and religious life. In paper, the contributions of eminent figures such as the Izzet Mehmet Pasha, the Grand Vizier of Safranbolu, Ismail Necati Efendi of Safranbolu and Halvetî-Şa'bânî Shayh of Yazıköylü Mehmed Emin Efendi will be revealed. Secondly, non-governmental organizations and activities that undertake their own history, culture, religion and morality education for the youth of Karabük will be introduced. Within this framework, non-governmental organizations that are active for university youth in Karabük provinces and districts, especially ENSAR, TÜRGEV, SCIENTIFIC DISTRIBUTION SOCIETY (İYC), TUGVA and KADEM will be introduced. Their place and importance in socio-cultural and religious life will be revealed. In this way, attention will be drawn to the support of both the students and faculty members and the people of Karabük to these NGOs.

Keywords: Karabük, University, Youth, Religion, Culture, Non-Governmental Organizations.

GİRİŞ

Tebliğ, “Üniversite Gençliği Bağlamında Sivil Toplum Kuruluşlarının Karabük Sosyo-Kültürel ve Dinî Hayatındaki Yeri ve Önemi” başlığını taşımaktadır. Konunun doğru anlaşılması ve amacına ulaşabilmesi için öncelikle sivil toplum ve ilgili kavramların açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Kullanılacak kavramlara ait anlamların açık bir şekilde ortaya konulması bir taraftan içerik tespitini diğer taraftan da konunun sınırlarını tespit etmeyi kolaylaştıracaktır. Bu çerçevede öncelikle sivil toplum (ST), sivil toplum kuruluşlarının (STK) tanımları yapıp, hakkında bilgi verilmelidir. Katılım, gönüllülük, sosyal gruplar ve sürdürülebilir gelişme bu iki kavram etrafında değerlendirilmelidir. Küreselleşme, çoğulculuk, sosyal ve sivil diyalog, değerler, vizyon ve misyon gibi en temel kavramlar da göz önünde bulundurulmalıdır. İkinci olarak Türkiye’de sivil toplum kuruluşları ve eğitim söz konusu edilmelidir. Üçüncü olarak sivil toplum kuruluşları (STK) kavramı, Dünya’da ve Türkiye’de STK’lara bakış, sivil toplum kuruluşlarının sınıflandırılması, sivil toplum kuruluşlarının örgütlenme biçimleri, gönüllülük temelinde örgütlenmeler, dernekler, vakıflar, diğer gönüllü gruplar, örgütlenme biçimleri açısından STK’ların değerlendirilmesi, sivil toplum kuruluşlarının özellikleri, sivil toplum kuruluşlarının kamu ve özel sektör

kuruluşlarından farklılıkları, sivil toplum kuruluşlarının işlevleri, devleti hizmet üretmeye yönlendirmek, savunuculuk, sorun çözme ve doğrudan hizmet üretme, demokrasi bilincini geliştirmek, küreselleşmeye katkı sağlamak, iktisadi kalkınmayı sağlamak, sosyal refah seviyesini artırmak, ekonomik işlevi yerine getirmek, toplumu bilinçlendirmek gibi konuların da bununla ilgili olduğu belirtilmelidir.¹ Ancak bütün bunların bir tebliğe sığmayacak kadar geniş olduğu unutulmamalıdır.

Dördüncü olarak sivil toplum ve sivil toplumun gelişmesi bağlamında sivil toplum kavramı, sivil toplum modern toplum ilişkisi, sivil toplum demokrasi ilişkisi, sivil toplum-katılımcı demokrasi ve katılımcı demokrasi küreselleşme ilişkisi, sivil toplum post-modernizm ilişkisi, sivil toplum aktif vatandaşlık/yurttaşlık ilişkisi, modern sosyal teoride sivil toplum yaklaşımları, çoğulcu sivil toplum, asgari devletçi sivil toplum, katılımcı sivil toplum, sivil toplumun özellikleri ve kuralları, sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkmasına ve gelişmelerine neden faktörler olarak düşünülmelidir.²

Beşincisi, gönüllülük kavramı ve kapsamı, “işgücü odaklı”-“hizmet temelli” olarak gönüllülük, “politik duruş” olarak gönüllülük, bir öğrenme ortamı ve süreci olarak gönüllülük, toplumsal sorumluluk olarak gönüllülük, gönüllülük çeşitleri, hizmet alanın gönüllülüğü, zorunlu gönüllülük, kurumsal gönüllülük, toplum gönüllülüğü, devlet kurumları kapsamında gönüllülük, sanal ortamda gönüllülük konuları incelenmelidir. Ayrıca sivil toplum kuruluşlarında insan kaynakları ve gönüllü yönetimi, STK’larda finansal yönetim ve kaynak oluşturma yöntemleri, Türkiye’de sivil toplum, Türkiye’de sivil toplum kuruluşları ve Türkiye’de sivil toplum kuruluşları, sorunlar ve çözüm önerileri³ gibi başlıklar da konuyla ilgilidir. Bu çerçevede Türkiye’de sivil toplum ve sivil toplum kuruluşları, Türkiye’de sivil toplum, Türkiye’de sivil toplum kuruluşları, Türkiye’de gönüllülük konuları işlenmelidir. Zira gönüllülük toplumsal doku takviye eder, dayanışma kodlarını çeşitlendirir ve geliştirir. Kültürel hayatı zenginleştirir. Toplumun temeli olan ahlâkî erdemleri kuvvetlendirir.⁴

Dikkat edilecek olursa sözü edilen konular bir tebliğin sınırlarını çok aşacak niteliktedir. Bu nedenle özellikle iki konu çerçevesinde Karabük söz konusu edilecektir. Konulardan ilki sivil toplum, ikincisi ise sivil toplum kuruluşları olacaktır. Üniversite gençliği bağlamında sivil toplum kuruluşlarının Karabük sosyo-kültürel ve dinî hayatındaki yeri ve önemi araştırılacaktır. Buna göre konu Karabük Üniversitesi’nin kuruluşundan günümüze kadar geçen süre ile sınırlı bulunmaktadır. Yaklaşık 12 yıllık bir süreçte Karabük’te sivil toplum ve özellikle sivil toplum kuruluşlarını üniversite gençliğine yönelik faaliyetleri ve pozitif katkıları söz konusu edilecektir. Takdir edilecektir ki büyük-küçük veya yerel, ulusal ve uluslararası bütün STK’ların faaliyetlerini bir tebliğe sığdırmak imkânsızdır. Bu yüzden ulusal ve uluslararası yerli ve milli STK’lardan özellikle üniversite gençliğine yönelik barınma, ekonomik destek, burs, kurs, eğitim, kişisel

¹ Mesela bk. P. Ryfman, *Sivil toplum Kuruluşları*, (çev. İ. Yerguz), İstanbul: İletişim Yayınları, 2006; A. R. Abay, “Sivil Toplum ve Demokrasi Bağlamında Sivil Dayanışma ve Sivil Toplum Örgütleri”, <http://www.siyasaliletisim.org/pdf/siviltoplumvesivildayanisma.pdf> Erişim: 23.09.2019.

² Mesela bk. Erol Erkan, “Bir Sivil Toplum Kuruluşu Olarak Din Dernekleri”, *bilimname*, XXII, 2012/1, 241-250; Ali Murat Yel, *Sivil Toplum ve Demokrasi*, içinde: “Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları”, (Haz. Murat Şentürk, Aynur Erdoğan), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2008; Mehmet Kahraman, “Bölgesel Kalkınmada Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü”, *International Journal of Academic Value Studies*, 2016/2 (4): 170-178.

³ Ayten Akatay-Serhat Harman, *Sivil Toplum Kuruluşları*, Ekin Yayınevi, 2017.

⁴ Atilla Yayla, “Gönüllü faaliyetler ve sivil toplum”, www.yenisafak.com/yazarlar/atillayayla/gonullu-faaliyetler-ve-sivil-toplum-54632 Erişim: 21.09.2019.

gelişim ve ulaşım gibi faaliyetler gerçekleştirerek dindar çağdaş bir gençlik yetiştirmeyi hedefleyenler söz konusu edilecektir.

I. Sivil Toplum ve Karabük

Sivil toplum, en genel anlamıyla gönüllü, kendi kendine yeten, kendi ayakları üzerinde duran, hukuksal bir düzenle ya da bir ortak değerler kümesiyle sınırlı, devletten özerk, örgütlü toplumsal yaşam alanı olarak tanımlanmaktadır. Sivil toplum, devlet ile birey arasındaki müzakere ve birleşmenin zorlama ve kısıtlama olmaksızın gerçekleştiği bir alan olarak da tanımlanmakla birlikte⁵ aslında sivil toplum ifadesinin “siyaset dışında kalan toplum” anlamında kullanıldığı ifade edilmektedir.⁶

İki toplum türünden söz etmek mümkündür: Bunlardan ilki bir sorun çıktığı zaman insanların gönüllü olarak araya geldiği, kaynaklarını, bilgilerini ve enerjilerini birleştirerek bu problemi çözümü konusunda çaba sarf eder.⁷ İkincisinde ise bir sorun ortaya çıktığında toplumun her kesiminde sorunun çözümünü devletten beklemesi söz konusudur. İlki sivil toplum özelliğine haizdir. “Sivil toplum” özellikle siyaset ve felsefe alanlarında önemli bir kavramdır. Bir ülkede yaptırım gücü olan örgütlü yapıya devlet denir. Devletle organik bir bağı olmayan bütün örgütlü yapılar sivil toplumun birer parçasıdır.⁸ Bu yüzden sivil toplum ifadesi çok eski zamanlara dayanmakla birlikte kavramın popülerleşmesi ve sosyal bilimler alanında yaygın olarak kullanılması yakın zamanlara aittir. Sosyalizmin yıkılmasıyla birlikte kavram, gerek pratikte gerekse teoride çok kullanılmaya başlamıştır. Sivil toplum kavramının kullanımı 1980’li yıllardan sonra ise daha çok liberal değerler ekseninde gelişmiştir. Antik Yunan’da sivil toplum, ‘polis’ içinde yaşayan ve siyasi olarak aktif vatandaşların alanına gönderme yapan bir kavram olduğu kabul edilir. Ortaçağ’da ise kent sistemi içinde özerk alanlarla ilgili bir kavramdır.⁹

Yatkın’a göre sivil toplum kavramı, özellikle küreselleşme süreci ile birlikte günümüzde sosyal bilimlerde çok sözü edilen ‘moda kavramlardan’ biri olmuştur. Yirminci yüzyılın son çeyreğinde uluslararası çevreler tarafından ‘küresel sivil toplum temsilcileri’, ‘ulus-devlete alternatif kurumlar’, ‘kalkınmanın yeni aktörleri’ gibi küresel ölçekte çok çeşitli işlevlerin atfedilmesi sivil toplum kavramını üzerinde yeniden düşünmeyi ve yeni tanımlamalar yapmayı gerektiren bir kavram haline getirmiştir. Zira bölgesel kalkınmada sadece merkezi hükümetin çalışmaları yeterli olmadığı, sivil toplum kuruluşlarının çalışmalarına ve gönüllü faaliyetlerine de ihtiyaç duyulduğu sıkça ifade edilmektedir. Bu yüzden sivil toplum kuruluşları, buldukları bölgenin ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan kalkınması için önemli çalışmalar organize edebilmektedir.¹⁰ Sivil ve sivilleştirme kelimeleri Latincedeki “civilis” ortak kökeninde buluşmaktadır. Bu ise yurttaşa, onun hayatına ve haklarına ilişkin bütün yönleriyle yaşamını ifade etmektedir.¹¹ Bu bağlamda

⁵ Seyfettin Aslan, “Türkiye’de Sivil Toplum”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Kış-2010, 9/31, 262-263.

⁶ İltir Turan, “Sivil Toplum Kurumları ve Özerklik”, *Sivil Toplum*, Tüses Yayınları, İstanbul 1991; Ahmet Yatkın, “Avrupa Birliği Üyelik Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları: Güçlü Sivil Toplum Kuruluşları, Avrupa Birliği Üyesi Türkiye”, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 2008, s. 28-38.

⁷ Mesela bk. Cuma Çiçek, *2013–2015 Çözüm Süreci’nde Sivil Toplum Kuruluşları*, Barış Vakfı Yayınları, Politika Raporu 2, 2018.

⁸ Yavuz Adugit, “Sivil Toplum Kuruluşlarının Etik Ve Epistemolojik Temelleri”, *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, Temmuz/July 2013, 6 (2), 130-149.

⁹ Mehmet Kahraman, “Bölgesel Kalkınmada Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü”, *International Journal of Academic Value Studies*, 2016/2 (4): 170-178.

¹⁰ Mesela bk. Mehmet Kahraman, “Bölgesel Kalkınmada Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü”, *International Journal of Academic Value Studies*, s. 170-178.

¹¹ Cemal Bali Akal, *Sivil Toplumun Tanrısı*, Engin Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 1995, s. 34.

'sivil' kavramının uygarlık kelimesiyle yakın irtibatı bulunmakta ve sivilleştirme anlamına gelmektedir. Şerif Mardin, şehir hayatının getirdiği hakları ve yükümlülükleri 'sivil' kavramına yüklerken terimin 'şehirli' yani 'medeni' olanla ilgili olduğunu ifade etmektedir.¹²

Çağdaş Dünyada Sivil Toplum: Çağımızda liberal değerlerden beslenen sivil toplum, devletin doğrudan denetimi altında tuttuğu alanların dışında kalan ve ekonomik ilişkilerin baskısından da görece bağımsız olarak, gönüllü ve rızaya dayalı ilişkilerle oluşturulan kurumlar ve etkinlikler alanını tanımlar. Sivil toplum denince öne çıkan unsurlar şunlardır: Özgürlük, özerklik, çoğulculuk, yasallık, gönüllü örgütlenme, esneklik, şeffaflık, devletten bağımsızlık, kâr amacının gözetilmemesi, vb. Aslında sivil toplumun tanımı gâyet basittir. O da şudur: Sivil toplum, sadece herkese hayat alanı açan zengin bir amaç, değer ve tarz çoğulculuğu ortaya çıkarmakla kalmaz aynı zamanda insanî problemleri çözmek için kurumlar ve kuruluşlar oluşturur.¹³ Çağdaş sivil toplum anlayışı sivil toplum kuruluşunu (STK) meydana getirir ki aslında bu kuruluşlara hükümet dışı organizasyon (NGO) ifadesini kullanmak daha uygun olduğu belirtilmelidir. Bu yüzden tercih sivil toplumdaki olmalıdır ve sivil toplum, siyasi, ekonomik ve kültürel düzeylerde güçlendirilmelidir. O halde sivil topluma ulaşılabilmesinin bir takım şartları bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla şöyledir:

- ✓ Siyasi düzeyde, devlet vatandaşlarının siyaset yapma, siyasete katılma ve parti kurma hakkına kısıtlama getirmemelidir.
- ✓ Siyasi etkinlikler devletten arındırılmalıdır.
- ✓ Kültürel düzeyde, devletin resmi dini ya da resmi ideolojisi olmamalıdır.
- ✓ Devlet, din, dil ve ırk ayrımı yapmamalı, belirli kültürel kodları dayatmamalıdır.
- ✓ İktisadi düzeyde, bireyler devletten izin almadan ekonomik faaliyette bulunabilmelidir. Yani piyasa mekanizmasına ve mülkiyet hakkına devlet karışmamalıdır.

Güçlü bir sivil toplum için birtakım uygulamaların gerçekleştirilmesi gerekmektedir. En temelde bir sivil toplumsal yapının varlığında olmazsa olmaz gereklilikler şöyle sıralanabilir:

- ✓ Toplumsal alan devlet müdahalesinden arındırılmalı,
- ✓ Toplumsal alan serbest, özgür ve açık olmalı,
- ✓ Tek bir kimlik dayatılmamalı,
- ✓ Farklılıklar hoş görülmeli ve
- ✓ İletişim özgür olmalıdır.

Burada önemli bir husus hatırlatılmalıdır. O da şudur: Sadece sosyolojik farklılaşmanın hoş görülmesi, sivil toplumun gelişmesi için asla yeterli olmayacaktır. Bu yüzden sivil toplumun gelişmesi ve güçlenmesi farklılıkların serbestçe örgütlenmesine de izin verilmesi zorunluluğu bulunmaktadır. Bir toplumun güçlü bir sivil toplum olduğunun anlaşılması bir takım unsurlara bağlıdır. Her şeyden önce sivil toplum unsurları kolay ve serbest bir şekilde vakıf, dernek ve sendika başta olmak üzere siyasal parti ve örgütlenme gerçekleştirebilmelidir. Bunun için siyasal, kültürel ve hukuki markajın kaldırılması, engel

¹² Şerif Mardin, "Türk Toplumunu İnceleme Aracı Olarak Sivil Toplum", (der) Tuncay Önder v.dğr., *Makaleler* 1, 3. Baskı, İletişim Yayıncılık 1992, s. 20.

¹³ Yavuz Adugit, "Sivil Toplum Kuruluşlarının Etik Ve Epistemolojik Temelleri", *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, s. 130-149.

olunmaması gerekmektedir. Böylelikle sivil teşekküllerin ‘gönüllülük’ esasına dayalı tesis edilmesi sağlanacaktır. Modern sivil toplum anlayışında devlet ödeneklerine bağımlı ve devlet tarafından yetkilendirilmiş teşkilatlar sivil toplum örgütü sayılmamaktadır. Bu yüzden ‘bireysel varoluşu’ ortadan kaldıran teşkilatlanmalar asla kabul edilemez. Mensubu olmayı tercih ettiği grup kimliği, kişinin kendi kimliğini ve özgürlüğünü ortadan kaldırmamalıdır. Sivil toplumun gücü şiddetten uzak, hukuk çerçevesinde otonom bir statüde olmasına bağlıdır. Bu yüzden toplumu tektipleştirme arzusunda olan bütün otoriter ve totaliter rejimler sivil toplumla asla uyuşmazlar. Öte yandan sivil toplum örgütü de asla devleti ele geçirmeye çalışmamalıdır.

Demokratik, katılımcı, özgürlükçü ve girişimci bir kültürel yapının varlığı, gerçek ve güçlü bir sivil toplum için kaçınılmaz gereksinimlerdendir. Bütün bunlar için öncelikle kültürel yapının uygun olması gerektiğinin de göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Her şeyin devletten beklendiği kültürlerde sivil toplumun gelişmesi mümkün olamamıştır. Bu yüzden genel olarak demokrasinin güçlenmesi ile sivil toplumun güçlenmesinin doğru orantılı olduğu bilinmektedir.¹⁴ Burada büyük bir soruna dikkatler çekilmelidir. O da şudur: Demokrasi ve sivil toplumun birbirlerine etkileri doğru orantılıdır. Başka bir ifade ile demokratik bir devlet, demokratik bir sivil toplumu veya demokratik bir sivil toplum demokratik bir devleti destekleyebilir. Ancak bazen devletin, düzenleyici veya denetleyici bir denetim mekanizmasını devreye sokarak demokratik rejimi koruması gerekebileceğinin de göz ardı edilmemesi gerekir. Zira demokratik düzeni veya hukuk devletini sonlandırma niyetinde olan sözde sivil yapılar ortaya çıkabilir. Bu türden yapılar dünyanın her ülkesinde bulunabilir ve iktidarı meşru olmayan yollarla ele geçirmeyi deneyebilir. Gerçek bir sivil toplum anlayışında her türden dayatma ve üstünlük kurma çabaları kabul edilemez. Bu yüzden sivil toplumun güç kazanmasının önemli unsurları vardır. Bunlardan biri de serbest piyasadır. İnsanlığın avcılık, toprağa bağlı, tarımsal ve ticari dönemlerden geçtiği kabul edilmektedir. Söz konusu son dönem olan ticari toplumda, sivil toplum özgürlükleri en geniş anlamda kullanılmıştır. Nitekim çağdaş dönemde ticari toplum ile sivil toplumun aynı anlama geldiği kabul edilmiştir. Bu bağlamda sivil toplumun bir pazar toplumu olarak değerlendirilmesi söz konusudur.¹⁵

Turan, sivil toplum ifadesinin, siyaset dışında kalan toplum anlamına geldiğini ifade etmekle birlikte bunun siyasetle hiç ilgisi olmayan toplum anlamına gelmediği açıktır. Bununla aslında siyasal otoritenin müdahale edemeyeceği alanlara sahip olan toplum kastedilmektedir. Söz konusu sivil toplum siyasal otoriteyi etkileyebilecek özelliğe sahip olduğundan dolayı varlığını ve isteklerini siyasal otoritenin varlığından bağımsız olarak biçimlendirebilir. Başka bir ifade ile sivil toplum, siyasî, iktisadî ve toplumsal yaşam alanlarının ayrıştırıldığı bir toplumu ifade eder.¹⁶

II. Sivil Toplum Kuruluşları

Sivil toplumlar içerisinde bir takım özgün amaçlara yönelik oluşumlar meydana getirilmiştir. Sivil toplum kuruluşları dünyada ve Türkiye’de çeşitli isimlerle anılsa bile son zamanlarda daha çok sivil toplum kuruluşu (STK) olarak ün salmıştır. Bu çerçevede dernek, vakıf, platform ve yurttaş girişimleri gibi

¹⁴ G. E. Tosun ve diğlr. “Türkiye’de Devlet-Sivil Toplum İlişkisi ve Demokrasinin Pekişmesinin Önündeki Engeller”, (Ed: Lütfi Sınar), *Sivil Toplum ve Demokrasi*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2005, s.123-143.

¹⁵ Cemal Fedayi, “Sivil toplum nedir? Ne değildir?”, www.hurфикirler.com/sivil-toplum-nedir-ne-degildir/ Erişim: 23.09.2019.

¹⁶ İlter Turan, “Sivil Toplum Kurumları ve Özerklik”, *Sivil Toplum*, s. 27.

bütünüyle gönüllülük esasına dayalı kuruluşlar meslek, ticaret ve sanayi odaları, kooperatif ve sendikalar ülkemizde başlıca sivil toplum kuruluşları olarak görev yapmaktadırlar.¹⁷ Bu bağlamda, STK'ların üstlendikleri görevlerden bir kısmı şöyle sıralanmıştır:

- ✓ Toplum içinde bireylerin talepleri doğrultusunda, toplum yararına kamuoyu oluşturmak,
- ✓ Temel bazda projeler üretmek, kaynak sağlamak ve bunları uygulamaya geçirerek, eğitim, sosyal refah ve istihdam konularında hükümet politikalarına paralel ya da alternatif sorumluluklar üstlenmek,
- ✓ Çoğulcu, katılımcı bir toplum yapısının oluşmasını sağlamak suretiyle piyasadaki metalaşmaya ve egemen piyasa değerlerine karşı dengeleyici bir unsur olmak,
- ✓ STK'ların kendi içlerinde oluşturacakları çoğulcu ve katılımcı bir kültürle beslenmiş ve aynı zamanda yönetim deneyimi de edinmiş bireylerin yetişmesini sağlamak.
- ✓ Demokrasi bilincini geliştirmek,
- ✓ Küreselleşmeye katkı sağlamak,
- ✓ İktisadi kalkınmayı sağlamak,
- ✓ Sosyal hayat seviyesini artırmak,
- ✓ Kamu hizmetlerine katkıda bulunmak,
- ✓ Ekonomik işleri yerine getirmek.¹⁸

Türkiye'de Sivil Toplum: Sivil toplum kuruluşları yapıları, işlevleri ve misyonları bakımından şirketlerden ve kamu kuruluşlarından farklıdır. Türkiye'deki STK'ların¹⁹ genellikle halktan kopuk bir şekilde hedef kitlesini belirli bir sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel düzeyde olan insanlarla sınırlandırdığını ve STK'ların vatandaş katılımını arttırmaya yönelik yenilikçi mekanizmalar geliştirmeye, paydaşlarıyla daha etkileşimli ilişkiler kurmaya ve iletişim ve halkla ilişkiler çalışmalarına bağlı kuruluşların da desteğiyle daha fazla önem vermeye ihtiyaç duydukları belirtilmektedir.²⁰ Osmanlı İmparatorluğunda merkezi yönetimin çok güçlü olmasına rağmen bütün toplumun merkez tarafından idaresi mümkün olmamıştır. Nitekim çok sınırlı da olsa sivil toplum kuruluşu teşekkül ettirilmiş ve faaliyet imkânı bulabilmiştir. Bu dönemde özellikle vakıflar sivil toplumun kullandığı güçlü ve yaygın kuruluşlar olarak öne çıkmıştır. Ayrıca millet sistemi, loncalar ve sivil dini kuruluşlar Osmanlıda Meşrutiyet dönemine kadar örgütlenmiş yapılar olarak dikkatleri çekmektedir. Zira din dernekleri gönüllülük ilkesi ve şiddet karşıtlığı gibi nitelikleriyle sivil

¹⁷ İlder Turan, "Sivil Toplum Kurumları ve Özerklik", *Sivil Toplum*, Tüses Yayınları, İstanbul 1991; Ahmet Yatkin, "Avrupa Birliği Üyelik Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları: Güçlü Sivil Toplum Kuruluşları, Avrupa Birliği Üyesi Türkiye", *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 2008, s. 28-38.

¹⁸ Mehmet Dal, "Avrupa Birliği ve Sivil Toplum Kuruluşları", *Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği*, Martı Grubu, İzmit Şubesi 2005'ten naklen Ahmet Yatkin, "Avrupa Birliği Üyelik Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları: Güçlü Sivil Toplum Kuruluşları, Avrupa Birliği Üyesi Türkiye", *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 2008, s. 31; Seyfettin Arslan, "Osmanlı'dan Günümüze Sivil Toplum Kuruluşları ve Vatandaşlık Eğitimi Katkıları", *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 5, Sayı 9, Yıl 2018, s. 60-76.

¹⁹ İ. Tekeli, *Katılımcı Demokrasi, Sivil Ağlar ve Sivil Toplum Kuruluşları*, içinde, "İki Sempozyum: Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşları", (der: N. Boztekin), İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 2005, s. 20-36; Seyfettin Arslan, "Türkiye'de Sivil Toplum", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 267 vd.

²⁰ Mesela bk. A. İçduygu, Z. Meydanoglu ve D. Ş. Sert, *Türkiye'de Sivil Toplum: Bir Dönüm Noktası CIVICUS Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi (STEP) Türkiye Ülke Raporu II*, TÜSEV Yayınları, No: 51, 2011; Didem Çabuk, "Türkiye'de Faaliyet Gösteren Sivil Toplum Kuruluşlarının İtibarını Ölçmek", *Global Media Journal TR Edition*, 8(15), Güz/Fall 2017, s. 233.258.

toplum kuruluşu olarak görülmüştür.²¹ Meşrutiyetle birlikte sivil toplum anlayışı güç kazanmaya başlamıştır.²²

Türkiye Cumhuriyeti ile hız kazanan modernleşme hareketinin en açık örneklerinden birini Karabük halkı ortaya koymuştur. Karabük Demir-Çelik Fabrikaları ülkeye demir-çelik teknolojisini tanıtırma konusunda öncülük yapmıştır. Bu fabrika bir taraftan iktisadî alanda üretim ve istihdam sağlarken diğer taraftan da yeni bir toplumsal hayata hitap edecek olan yeni bir şehircilik ve toplum oluşturmuştur. İlerleyen süreçlerde söz konusu fabrika devre dışı olsa bile Karabük'ün modern şehircilik anlayışına ve sivil topluma olan büyük etkisi devam etmiştir. Modernleşme sürecinde Henry Prost tarafından yeniden planlanan Karabük'te sosyal tabakalaşmanın keskinleştiği, çalışanların sosyal statülerine göre konut sahibi olduğu bir planlama gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde Karabük'te modern ve sivil toplum oluşturma yönündeki anlayış hemen bütün yöneticiler tarafından benimsenmiştir. Modern şehircilik anlayışı ve sivil toplum anlayışını güçlendirme çabaları sosyal ölçekte sosyal yaşantının şekillenmesinde önemli bir rol üstlenmiştir.²³

Karabük hızlı ve sağlam bir şekilde bölgede köy ortamından yeni bir yaşam tarzını arzulayan toplumsal yapıya dönüşmüş, şehirleşmeye doğru hızla ilerlemiştir. Söz konusu toplumun inşası sivil toplum anlayışının yerleşmesi ile doğru orantılıdır. Bu yüzden dönemin sosyal statüsü yüksek olan kentlilerin liderliğinde sivil toplum çalışmaları hız kazanmıştır. Karabük, Cumhuriyet Dönemi'nin başkent dışında sivil toplum anlayışının hızla yerleştiği Anadolu'da inşa edilmiş önemli bir şehirdir. Bu haliyle modern ve sosyal faaliyetlerle öne çıkmıştır. Yeni bir yaşam tarzı ve sosyalleşme ortamı sağlayan ve Karabük Demir-Çelik Fabrikaları'nın kurulmasıyla yakından ilgili olan Karabük sivil toplumunun oluşumu çevresine de örnek olmuştur.²⁴ Zira Karabük Demir-Çelik Fabrikaları'nda deneyimlendiği üzere sanayileşme, ülkede bütüncül bir siyasi ve toplumsal harekete dönüşmüştür.²⁵ Yeni toplumu oluşturma konusunda kendisini adanmış siyasiler ve sosyal tabakalaşma veya sivil topluma yönelik faaliyetler önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Toplumunun sosyal hayatının şekillendiği bu dönemde Karabük sivil toplumun her alanında hızlı gelişmelere sahne olmuştur.²⁶

Yükseköğretim öğrencilerine yönelik sivil toplum kuruluşları söz konusu edildiğinde ulusal ve uluslararası özellikli olanlardan en çok bilinen ve yaygın olarak faaliyette bulunanlar Türkiye Gençlik ve Eğitime Hizmet Vakfı,²⁷ Ensar Vakfı,²⁸ Türkiye Gençlik Vakfı,²⁹ Kadın ve Demokrasi Derneği,³⁰ İlim

²¹ Erol Erkan, "Bir Sivil Toplum Kuruluşu Olarak Din Dernekleri", *bilimname*, XXII, 2012/1, 241-250.

²² Ayten Akatay-Serhat Harman, *Sivil Toplum Kuruluşları*, Ekin Yayınevi, 2017; Seyfettin Arslan, "Osmanlı'dan Günümüze Sivil Toplum Kuruluşları ve Vatandaşlık Eğitimine Katkıları", *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 5, Sayı 9, Yıl 2018, s. 60-76; Seyfettin Arslan, "Türkiye'de Sivil Toplum", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 263 vd.

²³ Fındıkoğlu, "Karabük'ün Teşekkülü ve Bazı Demografik ve İktisadî Meseleler", *1960-1961 Ders Yılı Sosyoloji Konferansları*, İstanbul Üniversitesi Neşriyatı, İstanbul, s. 4-10; Erol Tümertekin, "Karabük'ün Kuruluşu", *1962-1963 Ders Yılı Sosyoloji Konferansları*, İstanbul Üniversitesi Neşriyatı, İstanbul, s. 104-109.

²⁴ Meltem Özkan Altınöz, "Endüstri Kenti Karabük'ün Sosyal Yaşantısının Şekillenmesinde Yenişehir Sineması'nın Rolü", *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, 2015, Sayfa: 83-99.

²⁵ Fındıkoğlu, "Kuruluşunun XXV. Yılında Karabük", *Türkiye Harsi ve İctimai Araştırmalar Derneği*, Sayı 46, Seri A, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1962.

²⁶ Fındıkoğlu, "Karabük'ün Teşekkülü ve Bazı Demografik ve İktisadî Meseleler", *1960-1961 Ders Yılı Sosyoloji Konferansları*, s. 4-10; Erol Tümertekin, "Karabük'ün Kuruluşu", *1962-1963 Ders Yılı Sosyoloji Konferansları*, s. 104-109.

²⁷ www.turgev.org/tr/sayfa/hakkimizda/ Erişim: 23.09.2019.

²⁸ www.ensar.org/ensar-vakfi_W26.html Erişim: 23.09.2019.

²⁹ www.tugva.org/yurt/ Erişim: 23.09.2019.

³⁰ www.kadenvakfi.org.tr/kurumsal/hakkimizda/ Erişim: 24.09.2019.

Yayma Vakfı,³¹ Türkiye Maarif Vakfı gibileri örnek olarak sıralanabilir. Bütün bunların faaliyetlerini bir tebliğe sığdırmak elbette mümkün değildir. Ancak özetle bütün bu STK'ların çevresel sorunlar, kadın, çocuk, açlık ve yoksulluk gibi sorunların yanında özellikle üniversite gençliğine yönelik barınma, ekonomik destek, burs, kurs, eğitim, kişisel gelişim ve ulaşım gibi faaliyetler gerçekleştirerek dindar çağdaş bir gençlik yetiştirmeyi hedeflediği ifade edilebilir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Türkiye'de de son yıllarda sivil toplum hızla güçlenmekte ve buna bağlı olarak STK'lar çeşitlenmekte ve yaygınlaşmaktadır. Ancak Türkiye'deki Sivil toplum kuruluşları kurumsallaşma ve kaynak sorunu yaşamaktadır. Ayrıca gerek ulusal gerekse uluslararası iletişim sorunu bulunmaktadır. Birçok sivil toplum örgütü ortaya çıkmasına rağmen etkileri aynı oranda değildir. Genç nüfusun bu kuruluşlarda yer almasının önünde engeller mevcuttur. Türk toplumu geçmişte yaşadığı baskı ve darbe dönemlerinin etkisiyle örgütlü olmaktan korkmasına rağmen yine de yaratıcı ve esnek sivil toplum kuruluşları teşekkül ettirmektedir. Bu yüzden gönüllülük giderek artmakta ve kamuoyu gücü oluşturma bilinci her geçen gün yükselmektedir.

Günümüzde sivil toplum kuruluşları, bir ülkedeki demokrasi standartlarının seviyesini belirleyecek hale gelmiştir. Farklılıkları gündemde tutarak katılımcı demokrasi anlayışını güçlendirmektedir. Gelişmiş demokrasilerde devletler klasik görev ve sorumluluklarından bir kısmını artık uluslararası örgütlere devredebilmektedir. Bu çerçevede sivil toplum kuruluşları sadece ulusal değil uluslararası sorunların da çözümünü kolaylaştıracak konuma gelmiştir. Başka bir ifade ile sivil toplum kuruluşları gerek siyasi ve ekonomik gerekse kültürel ve jeopolitik konularda katkı sağlayacak nitelikte faaliyetler yürütebilmektedir. Ancak Türkiye'deki STK'lar başta mali olmak üzere birçok sorunu bulunmaktadır. Bu yüzden Türkiye'deki STK'lara mali yardımlar sağlanmalı, sivil toplumun gelişim sürecine katkıda bulunmaları teşvik edilmelidir. STK'lar idari ve mali açıdan güçlendirilmeli, aktif hale getirilmelidir. Devlet toplumsal gruplara bırakılamayacak nitelikteki faaliyetlerle sınırlı kalmalı, geriye kalan alanları ise toplumsal kesimlere bırakmalıdır. Sivil toplumun gelişmesi ise ancak toplumsal örgütlenme, toplumsal farklılaşma, gönüllü birliktelik, toplumsal düzeyde otonomileşme ve baskı mekanizması oluşturma gibi birtakım şartlara bağlı bulunmaktadır. Bu yüzden etnik, kültürel, dinsel, ideolojik, siyasi, ekonomik veya cinsiyet alanındaki farklılaşmalar bir sivil toplumun gelişimi için zorunludur. Farklı demokratik talepler, programlar ve alternatif görüşler sivil toplumun esas unsurları arasındadır.

Sivil toplum kuruluşlarının ve sivil toplumun ekonomik uzantısı olan özel sektör kurumlarının karar alma mekanizmasına etkin katılımının sadece siyasi özgürlükler açısından değil ülke içindeki refahın bölüşümü ve yeniden üretimi kapsamında toplumsal mekanizmaların geniş kesimler yararına çalışmasını sağlama açısından da büyük önem taşıdığı altını çizmek gerekir. Bu kazanımların kültürel etkileşimi ve faydaları sadece İstanbul, Ankara ve büyük şehirlerle sınırlı kalmamalı³² diğer şehirlere ve kırsal alanlara da yayılmalıdır. Kadınlar etkin bir şekilde işbirliği faaliyetlerinde yer almalıdır. Türkiye'nin eğitim ve mesleki eğitim programlarına katılımı teşvik edilmelidir.

³¹ www.iyv.org.tr/tr/vakif-tarihcesi.html Erişim: 23.09.2019.

³² Mesela bk. A. N. Yücekök, v.dğr., *Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da STK'lar*, İstanbul: Tarih Vakfı 1998.

Özellikle üniversite gençliğinin her alandaki ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik vakıflar, topluma ahlaklı, adaletli, yetişmiş ve kültürlü elemanlar yetiştirmektedir. Bu sebeple yerel yönetimler, öğrencilerin ahlaklı, adaletli, kültürlü elemanlar yetiştirmek için elinden gelen gayreti sarfeden STK'lara her türlü desteği sağlamalı, bu konuda herhangi bir güçlük çıkarmamalıdır. Bu çerçevede Karabük halkı da üzerine düşeni yapmalı, şehirde bulunan ve yükseköğretim öğrencilerine yönelik hizmet veren sivil toplum kuruluşları, vakıf ve derneklere sahip çıkmalıdır. Gönüllü üye olmakla kalmayıp, bağışçı olmalıdır. Bu bağlamda gerek şehirdeki gerekse dışarıdaki Karabüklü iş adamlarına ve idarecilere büyük görevler düşmektedir. Bunlar, öğrencilerinin sorunlarını çözmeye yönelik faaliyetler yürüten söz konusu sivil toplum kuruluşları, vakıf ve derneklere şimdiye kadar verdikleri destekleri bundan sonra da güçlü bir şekilde vermelidir.

KAYNAKLAR

- Abay, A. R., "Sivil Toplum ve Demokrasi Bağlamında Sivil Dayanışma ve Sivil Toplum Örgütleri", www.siyasaliletisim.org Erişim: 23.09.2019.
- Aduğit, Yavuz, "Sivil Toplum Kuruluşlarının Etik Ve Epistemolojik Temelleri", *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, Temmuz/July 2013, 6 (2), 130-149.
- Ak, Nevzat, *AB Sürecinde Sivil Toplumun Yeri ve Önemi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2003 s. 61-62.
- Akal, Cemal Bali, *Sivil Toplumun Tanrısı*, Engin Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 1995.
- Akatay, Ayten -Serhat Harman, *Sivil Toplum Kuruluşları*, Ekin Yayınevi, 2017.
- Altınöz, Meltem Özkan, "Endüstri Kenti Karabük'ün Sosyal Yaşantısının Şekillenmesinde Yenişehir Sineması'nın Rolü", *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, 2015, Sayfa: 83-99.
- Arslan, Seyfettin, "Osmanlı'dan Günümüze Sivil Toplum Kuruluşları ve Vatandaşlık Eğitimine Katkıları", *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 5, Sayı 9, Yıl 2018, s. 60-76.
- Aslan, Seyfettin, "Türkiye'de Sivil Toplum", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Kış-2010, 9/31, 262-263.
- Çabuk, Didem, "Türkiye'de Faaliyet Gösteren Sivil Toplum Kuruluşlarının İtibarını Ölçmek", *Global Media Journal TR Edition*, 8(15), Güz/Fall 2017, s. 233.258.
- Çanlıoğulları, Mehmet Mete, "NGO (Non Governmental Organizaton) Nedir?-3", www.mgmstrateji.com/2018/12/24/ngo-nedir Erişim: 21.09.2019.
- Çatalbaş, Resul, "Young Men's Christian Association'ın Türkiye'deki Faaliyetleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 55:1 (2014), s. 101-122.
- Çelik, Vasfiye -Şerife Pekküçükşen, "Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşlarının Göç Konusundaki Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme", *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 2018, 53/3: 1273-1283.
- Çiçek, Cuma, *2013-2015 Çözüm Süreci'nde Sivil Toplum Kuruluşları*, Barış Vakfı Yayınları, Politika Raporu 2, 2018.
- Dal, Mehmet, "Avrupa Birliği ve Sivil Toplum Kuruluşları", *Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği*, Martı Grubu, İzmit Şubesi 2005'ten naklen Ahmet Yatkın, "Avrupa Birliği Üyelik Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları: Güçlü Sivil Toplum Kuruluşları, Avrupa Birliği Üyesi Türkiye", *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 2008, s. 31;
- Erkan, Erol, "Bir Sivil Toplum Kuruluşu Olarak Din Dernekleri", *bilimname*, XXII, 2012/1, 241-250.
- Fedayi, Cemal, "Sivil toplum nedir? Ne değildir?", www.hurfikirler.com/sivil-toplum-nedir-ne-degidir/Erişim Tarihi: 23.09.2019.

Fındıkoğlu, Z. F., “Karabük’ün Teşekkülü ve Bazı Demografik ve İktisadî Meseleler”, *1960-1961 Ders Yılı Sosyoloji Konferansları*, İstanbul Üniversitesi Neşriyatı, İstanbul.

Fındıkoğlu, Z. F., “Kuruluşunun XXV. Yılında Karabük”, *Türkiye Harsi ve İctimai Araştırmalar Derneği*, Sayı 46, Seri A, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1962.

Gümüüş, Korhan, *Yakın tarihimizde STK hareketinin gelişimi ve kamu sivil toplum kuruluşları ilişkisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Savunuculuk ve Politikaları Etkileme Konferans Yazıları, no 3, 2004

Gündüz, Ali Yılmaz ve Mehmet Kaya, “Küresel Dünyada Sivil Toplum Kuruluşlarının Ekonomik Kalkınmadaki Rollerini Üzerine Bir Değerlendirme”, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, Yıl 6 - Sayı 10 – Mayıs 2014, s. 130-169.

Gündüzöz, İlker, “Küreselleşme Çerçevesinde Türkiye’de Sivil Toplum Ve Belediye İlişkileri”, *Türk İdare Dergisi*, Sayı: 474, Haziran 2012, s. 143-169.

İçduygu, A., Z. Meydanoglu ve D. Ş. Sert, *Türkiye’de Sivil Toplum: Bir Dönüm Noktası CIVICUS Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi (STEP) Türkiye Ülke Raporu II*, TÜSEV Yayınları, No: 51, 2011.

Kahraman, M. ve M. Tamer, “Bölgesel Kalkınmada Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü”, *International Journal of Academic Value Studies*, 2016, 2 (4): 170-178.

Keyman, E. F., “Kamusal Alan, Sivil Toplum ve Demokrasi”, *Sivil Toplum ve Demokrasi*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2005.

Mardin, Şerif, “Türk Toplumunu İnceleme Aracı Olarak Sivil Toplum”, (der) Tuncay Önder v.dğr., *Makaleler* 1, 3. Baskı, İletişim Yayıncılık 1992.

Ryfman, P., *Sivil toplum Kuruluşları*, (çev. İ. Yerguz), İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

Sarıbay, Ali Yaşar, “Türkiye’de Sivil Toplum ve Demokrasi”, *Global Yerel Eksende Türkiye*, (der: Ali Yaşar Sarıbay, E. Fuat Keyman), Alfa Basım Yayın, İstanbul 2000, s. 451-453.

Tekeli, İ., *Katılımcı Demokrasi, Sivil Ağlar ve Sivil Toplum Kuruluşları*, içinde, “İki Sempozyum: Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları”, (der: N. Boztekın), İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 2005, s. 20-36.

Tosun, G. E. ve diğlr. “Türkiye’de Devlet-Sivil Toplum İlişkisi ve Demokrasinin Pekişmesinin Önündeki Engeller”, (Ed: Lütfi Sınar), *Sivil Toplum ve Demokrasi*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2005.

Turan, İlter, “Sivil Toplum Kurumları ve Özerklik”, *Sivil Toplum*, Tüses Yayınları, İstanbul 1991; Ahmet Yatkin, “Avrupa Birliği Üyelik Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları: Güçlü Sivil Toplum Kuruluşları, Avrupa Birliği Üyesi Türkiye”, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 2008, s. 28-38.

Tümertekin, Erol, “Karabük’ün Kuruluşu”, *1962-1963 Ders Yılı Sosyoloji Konferansları*, İstanbul Üniversitesi Neşriyatı, İstanbul.

www.ceotudent.com/milyarder-is-adami-mezunlarinin-kredi-borcunu-odedi Erişim: 23.09.2019.

www.data.ensar.org/yonetim/resimler/dokuman/pdf/50.pdf Erişim: 23.09.2019.

www.ensar.org/ensar-vakfi_W26.html Erişim: 23.09.2019.

www.iyc.org.tr/tarihce Erişim: 23.09.2019.

www.iyv.org.tr/tr/vakif-tarihcesi.html Erişim: 23.09.2019.

www.kademvakfi.org.tr/kurumsal/hakkimizda/ Erişim: 24.09.2019.

www.kademvakfi.org.tr/yurtlarimiz/karabuk/ Erişim: 24.09.2019.

www.karabukyurt.com/item/turgev-karabuk-kiz-ogrenci-yurdu/ Erişim:23.09.2019.

www.tugva.org/karabuk-temsilciligimiz-gencler-icin-hizmete-hazir/ Erişim: 23.09.2019.

www.tugva.org/yurt/ Erişim: 23.09.2019.

www.turgev.org/tr/basinda-biz-detay/inancina-tarihine-bagli-nesiller-yetistirecegiz/ Erişim:23.09.2019.

www.turgev.org/tr/sayfa/hakkimizda/ Erişim: 23.09.2019.

Yatkın, Ahmet, “Avrupa Birliği Üyelik Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları: Güçlü Sivil Toplum Kuruluşları, Avrupa Birliği Üyesi Türkiye”, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 2008, s. 28-38.

Yayla, Atilla, “Gönüllü faaliyetler ve sivil toplum”, www.yenisafak.com/yazarlar/atillayayla/gonullu-faaliyetler-ve-sivil-toplum-54632 Erişim: 21.09.2019.

Yayla, Atilla, “Sivil toplum, cemaatler ve demokratik meşruiyet”, www.liberal.org.tr/sayfa/sivil-toplum-cemaatler-ve-demokratik-mesruiyet-atilla-yayla,530.php Erişim: 21.09.2019.

Yel, Ali Murat, *Sivil Toplum ve Demokrasi*, içinde: “Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları”, (Haz. Murat Şentürk, Aynur Erdoğan), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2008.

Yücekök, A. N., v.dğr., *Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da STK'lar*, İstanbul: Tarih Vakfı 1998.

Yüksel, E. Acı, *Sosyal Devletten Üçüncü Sektöre Doğru Kalkınma Sürecinin Değişen Aktörleri: Proje Örneklerinden Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme*, 2008.

TÜRKİYE DİYANET VAKFININ TARİHÇESİ VE FAALİYETLERİ

Mehmet Fatih SÖNMEZ

Türkiye Diyanet Vakfı İstanbul Şube Yöneticisi

mehmet.sonmez@tdv.org

Özet

Medeniyetimizin sahip olduğu tarihi ve kültürel mirasın en önemli kaynaklarından olan vakıflar, sadece sosyal fonksiyonları ile değil, ekonomik gelişmenin sağlanmasında, insanın korunmasında ve toplum yaşamının devamının sağlanmasında içinde bulunduğumuz yüzyılda da yeni ve farklı misyonlara sahiptir. 40 yılı aşkın tecrübesiyle hayata yeni bir anlayış getiren Türkiye Diyanet Vakfı; Genel Merkez ve şubeleriyle birlikte köklü medeniyet mirasımızı idrak etmiş, ümmetin derdiyle dertlenen, özgüveni yüksek, alanında uzman nesiller yetiştirmek için çalışmalarını tüm hızıyla sürdürmektedir.

Yeryüzünde iyiliğin hâkim olması için insanlara ve kurumlara maddi-manevi destek olmak misyonuyla yola çıkan Diyanet Vakfı, ülkemizde ve yedi kıtada insanlığa önemli hizmetler sunmaktadır. Günlük hayatla sıkı bir bağlılığı bulunan ve sosyal hayat üzerinde derin etkiler bırakan Türkiye Diyanet Vakfı, eğitime yapılan yatırımların, geleceğe yatırım olduğunun bilinciyle, eğitim alanındaki çalışmalara büyük önem vermekte ve kalpleri insan, vatan, ümmet ve din sevgisiyle dolu nesiller yetiştirmek için çaba sarf etmektedir. Bu anlamda Türkiye Diyanet Vakfı, uluslararası İmam-Hatip ve İlahiyat programı, eğitim koordinatörlükleri, eğitim yardımları, yükseköğrenim öğrenci yurtları ve Kur'an kursu hizmetleri gibi eğitim hizmetleri ile gençleri ortak gayeler etrafında toplamak suretiyle onları millet vasfına yükselmekte, ferdi ve sosyal kabiliyetlerini ve bedii zevklerini ortaya çıkarmaktadır. Bir yandan Eğitim Koordinatörlüğü, şubelerimizin desteği ile öğrencilerimizin ihtiyaçlarını karşılamakta ve diğer taraftan da İlahiyat Akademi Programı, Lisansüstü İlahiyat Programı, Özel Akademi Programları ve Yurt Destekleri gibi alanlarda faaliyetler göstermektedir. Uluslararası İmam Hatip, Dini Yüksek İhtisas Merkezi (Haseki), öğrenci konukları ve hizmet içi eğitim kursları ile eğitim hizmetini sürdürmektedir.

Tebliğimiz “Türkiye Diyanet Vakfının Kuruluşu ve Misyonu”, “Türkiye Diyanet Vakfının Faaliyet Alanları” ve “Türkiye Diyanet Vakfı İstanbul Şubesinin Eğitim Alanındaki Çalışmaları” olmak üzere üç başlıktan oluşmaktadır. Türkiye Diyanet Vakfı'nın kuruluş serüveni, çalışma alanları, hedefleri izah edilmek suretiyle tebliğimiz, vakfımızdan yararlanmak isteyen veya vakfımıza destek vermek isteyen eğitim fedailerini için bir kılavuz olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul Şubesi, Eğitim Faaliyetleri.

History and Activities of the Religious Foundation of Turkey

Abstract

Foundations, which are one of the most important sources of the historical and cultural heritage of our civilization, have new and different missions not only with their social functions but also in providing economic development, protecting human and maintaining the life of society. It brought a new concept to life with over 40 years of experience in Religious Foundation of Turkey; Headquarter and branches with our deep-rooted heritage of civilization, grasped by the problems of the Ummah, high confidence in the field, continues to work in order to educate generations of experts. Our foundation, which set out with the mission of providing material and moral support to the people and institutions in order to dominate the goodness of the earth, provides important services to humanity in our country and seven continents. Daily life with a firm commitment and profound impact on the social lives leaving Religious Foundation of Turkey, the investment in education, awareness that it is investing in the future, the field of education in the studies attaches great importance to the hearts of people, the country is making efforts to educate generations filled the nation, love and religion. In this sense, Religious Foundation of Turkey, international Imam Hatip

and Theology program, training coordinator, training aids, higher education student dormitories and by Koran courses services such as collect educational services to young people around a common goal are rising to attribute them to the nation and the individual and social capabilities and Bedii reveals the pleasures. On the one hand, the Education Coordination Department meets the needs of our students with the support of our branches, and on the other hand activities / programs are carried out in fields such as Theology Academy Program, Graduate Theology Program, Special Academy Programs and Dormitory Supports. The International Qur'an Course provides education services to all units with the Center for Religious Specialization (Haseki), student guesthouses and in-service training courses.

Our Communiqué "Religious Foundation of Turkey and Mission Organization", "Operating Area Religious Foundation of Turkey" and "Studies in Education of the Religious Foundation of Turkey Istanbul branch" consists of three titles, including. Turkey Religious Foundation of the organization adventure, study areas, our essay to be explained by the targets, who want to benefit from our educational foundation, or who want to support our foundation will be a guide for bouncers.

Keywords: Religious Foundation of Turkey, Istanbul Branch, Education Activities.

1- Türkiye Diyanet Vakfının Kuruluşu ve Misyonu

13 Mart 1975 yılında iyilik yolculuğuna başlayan Türkiye Diyanet Vakfı (TDV), cami, Kuran kursu, müftülük hizmet binası, eğitim merkezi, lojman gibi ihtiyaçların karşılamak için kurulmuş olsa da ilerleyen süreçte İslami ilimler alanında yayınlar yapmak, öğrenciler için yurtlar açmak, fakir ve hastalara yardım etmek, hayırseverlerin bağışlarını kabul ederek ihtiyaç sahiplerine ulaştırmak temel gayesi olmuştur.¹ Dönemin Diyanet İşleri Başkanı Lütfi Doğan, başkan yardımcıları Tayyar Altıkulaç ile Yakup Üstün ve hukuk müşaviri Ahmet Uzunoğlu tarafından Diyanet İşleri Başkanlığı'nın verdiği hizmetleri desteklemek amacıyla kurulan Türkiye Diyanet Vakfı'nın bugün ülkemizde 1.003 şubesi ve dünyanın 149 ülkesinde şubesi bulunmaktadır.²

Ülkemizde ve yedi kıtada tüm insanlara hizmet sunan bir vakıf olması vizyonuyla hareket eden TDV, yeryüzünde iyiliğin, güzelliğin ve hayrın egemen olması için faaliyet göstermektedir.

2- Türkiye Diyanet Vakfının Faaliyet Alanları

TDV, din eğitimi ve din hizmetleri için okul ve cami inşaatlarıyla yatırım hizmetleri,³ çocuklar, gençler ve yetişkinler olmak üzere farklı yaş gruplarına hitap eden İslami ilimler ve İslam sanatları alanında ciltli takvim, kartela, ezber kartları, kataloglar, broşür, ayrıca birçok tercüme ve tahkik eserler ile ilmî ve akademik alanda yayın hizmetleri;⁴ zekât ve fitre gibi sosyal yardımları ihtiyaç sahiplerine ulaştırmasıyla insanî ve hayrî hizmetleri; hac, umre ve kurban gibi çeşitli ibadetlerin yerine getirilmesinde vatandaşlara yardımcı olmasıyla dinî hizmetleri; fakir hastaların tedavi için ilaç ve tedavi masraflarını karşılayarak sağlık hizmetleri; maddî imkânları zayıf olan gençlere yurtiçi ve yurtdışı öğrenim ve doktora bursları vermesi ve

¹ Ahmet Uzunoğlu, "Türkiye Diyanet Vakfı", DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi), 1994, C. 9, s. 460-464.

² <https://tdv.org/tr-TR/kurumsal/>

³ Ramazan Buyrukçu, "Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfının Türk Dünyasındaki Eğitim ve Din Hizmetleri Alanındaki Katkıları", Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyet'e Katkıları Sempozyumu, S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Isparta 2007, ss. 171-178, s. 172

⁴ http://www.isam.org.tr/index.cfm?fuseaction=objects2.detail_content&cid=1030&cat_id=4&chid=77

yurtlar açmasıyla eğitim hizmetleri;⁵ yayınları geniş hâlk kitlelerine ulaştırmak amacıyla açılan fuarcılık hizmeti; ilmî araştırmalar yapmak, araştırmacı yetiştirmek, ilmî toplantılar tertip etmek için İslam Araştırmaları Merkezi'ni (İSAM) kurarak kütüphanecilik hizmetleri başta olmak üzere birçok alanda öncü kurum olmuştur.

3- Türkiye Diyanet Vakfı İstanbul Şubesinin Çalışmaları

3.1- Eğitim Faaliyetleri

Gençlik Merkezi

İstanbul İli Vezneciler/Fatih İlçesi'nde kız öğrencilerine yönelik ilmi, akademik ve kültürel faaliyetlerin düzenlenmesi, gençlerin sanatsal kabiliyetlerinin geliştirebilmesi ayrıca vakfın yönetim toplantılarının yapılması için Türkiye Diyanet Vakfı İstanbul Şubesi ve Gençlik Merkezi yaptırılmıştır.

Gençlik merkezinde sosyal ve kültürel faaliyetler düzenlemek; sanat, edebiyat, tarih ve daha pek çok alanda seminer ve söyleşiler tertip etmek; farkındalık ve bilinç oluşturmak üzere kalıcı ve süreli projeler üreterek din, düşünce, kültür, sanat ve edebiyat alanlarında çeşitli seviyelerde akademik, kültürel ve sosyal çalışmalar gerçekleştirilmektedir.

Öğrencilere Yönelik Kamp Faaliyetleri

İstanbul Müftülüğü, gençleri kötü niyetli yapılardan uzak tutarak onlara dini, ahlaki ve kültürel değerleri benimsetmek için Diyanet İşleri Başkanlığı desteğiyle hazırladığı projeleri hayata geçirmiştir.

Türk Kızılayı'na ait Heybeli Ada Gençlik Kampı, geçici olarak İstanbul Müftülüğü'ne tahsis edilmiştir. Üniversitelerde okuyan gençler, gününbirlik olarak bu kampa götürülerek onlara tarihi ve turistik yerler gezdirilmekte, masa tenisi, voleybol, basketbol ve yürüyüş gibi sportif aktiviteler yaptırılmaktadır. TDV, sponsorluğunda Heybeliada'da 2018 Yaz sezonunda toplam 5.000 öğrenci bu faaliyetlerden istifade etmiştir.

Şile Mesire Yeri

İstanbul'un Şile İlçesi Oruçoğlu Mahallesi sınırlarında yer alan A Tipi Orman içi dinlenme yerinin 94.750 m²'lik alanındaki orman arazisinin Diyanet İşleri Başkanlığı ve İstanbul Müftülüğü'nün hizmetlerinde kullanılmak üzere tahsis edilmiştir. Buradaki binalar öğrenci yurdu olarak kullanılmakta ve yaklaşık 25-30.000 öğrenciye hizmet vermektedir. Ayrıca öğrenci kamplarında çeşitli sanat atölye çalışmaları ve sportif etkinlikler ile gençlerin yetenek ve becerileri geliştirilmektedir. Bu sayede gençlerin sanat sevgisini kazanmaları, farklı sanatsal etkinliklerle özgüven ve ifade yeteneği kazandırılması; hayal güçlerinin zenginleştirilmesi, zihnen ve bedenen gelişmiş bireyler olmaları amaçlanmaktadır.

Kadın Aile ve Gençlik Merkezi (KAGEM)

TDV İstanbul Şubesi'ne bağlı İstanbul İli Beşiktaş İlçesi'nde yer alan Kadın Aile ve Gençlik Merkezi (KAGEM), sanat atölyeleri ve hüsn-i hat, tezhip, ebru sergileri ile sanatseverlerin; nezih ve ferah dizaynı ile kitapseverlerin uğrak noktası hâline gelmiştir. Merkez, hayata, sanata, edebiyata, tarihe ve daha pek çok alana dair seminer ve söyleşilerle yediden yetmişe herkesin ilgisini çekmektedir. Ayrıca farkındalık ve bilinç oluşturmak üzere kalıcı ve süreli projeler hazırlanarak din, düşünce, kültür, sanat ve edebiyat

⁵ Kamil Kaya, "Türkiye Diyanet Vakfının Türk Toplumundaki Yeri ve Önemi", Diyanet Dergisi, Ankara 1989, ss.17-30, s. 23.

alanlarında çeşitli seviyelerde akademik, kültürel ve sosyal çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Bu anlamda KAGEM’de, ilmî ve kültürel alanda yoğun bir faaliyet programı yürütülmektedir.

Bahçelievler Öğrenci Yurdu

Günlük hayatla sıkı bir bağlılığı bulunan ve sosyal yaşam üzerinde derin etkiler bırakan vakfımız, gençlere iyi bir gelecek hazırlama ve onları refaha kavuşturma gayreti içerisinde. Bu anlamda Bahçelievler Kocasinan Merkez Kurân Kursu ve yurt inşası için projeler hazırlanmıştır. 180 kişilik Öğrenci kapasiteli 7000 metre kare alana sahip Bahçelievler Kocasinan Merkez Öğrenci Yurdu inşa ettirmiştir. Şuanda 90 öğrencisi bulunan Bahçelievler Kız Öğrenci Yurdunda, Uluslararası İlahiyat programı ile öğrencilere yönelik motivasyon kampları, tarihi ve kültürel geziler, sosyal sorumluluk projeleri düzenlemekte ve her hafta düzenli olarak manevi rehberlik eğitimi verilmektedir.

Akademik Destek/Burs İmkânı

TDV İstanbul Şubesi, hayırseverlerin bağışlarını ihtiyaç sahiplerine dağıtarak insanlığı iyilik sofrasında buluşturmakta, iyilik kervanını dünyanın farklı coğrafyalarına ulaştırmaktadır. Ayrıca Üniversite ile hayatlarında yepyeni bir döneme başlayan öğrenciler ile akademik hayata adım atan Yüksek Lisans ve Doktora programlarına başlamış olan öğrencilere destek sağlamayı hedeflemektedir.

3.2- Cami, Okul Ve İnşaat Faaliyetleri

Ufa İslam Üniversitesi

Rusya’nın Başkurdistan Özerk Cumhuriyeti başkenti Ufa’da 1789 yılında Rusya müftülüğünün kurulması çalışmalarının başlatılması ve II. Katerina’nın ilk defa Müslümanların dini bir merkezinin olmasına müsaade etmesi, Ufa şehrinin Rusya Müslümanları tarafından dini bir merkez olarak kabul edilmesini sağlamıştır.

Ufa’daki “Rusya Müslümanları Merkezi Dini Nezareti”, İstanbul Müftülüğünden Rusya’da yaşayan Müslüman kardeşlerimiz için din adamı ve İslam âlimi yetiştirmeyi hedefleyen bir İslam Üniversitesi talebinde bulunmuştur. Bu talep doğrultusunda İstanbul Müftülüğü ve Türkiye Diyanet Vakfı İstanbul Şubesi tarafından “Ufa İslam Üniversitesi İnşaatı”nın yapımı planlanmıştır.

Ufa İslam Üniversitesi Külliyesi ile hem Rusya’da görev yapan mevcut din görevlilerinin hizmet içi eğitilmeleri sağlanacak hem de yetişen nesle üniversite seviyesinde İslami eğitim verilecektir. Ufa İslam Üniversitesi, camisi, Kuran kursu, hâfız yetiştirme birimleri, öğrenci ve öğretmen lojmanları, personel bölümü, öğretmen odaları, kütüphane, araştırma ve kabul salonu gibi bölümlerle adeta bir kampüs ve İslami Araştırmalar Akademisi şeklinde tasarlanmıştır.

Hac Umre Bürosunun Aslına Uygun İnşası (Bâb-ı Meşihat İstanbul Kadı Konağı)

Tarihi ve kültürel mirasına sahip çıkan, her daim toplumun faydasına olacak projelere imza atan Vakfımız, Osmanlı döneminde “İstanbul Kadı Konağı”, “Bâb-ı Meşihat Aşevi ve Yemekhane”si olarak kullanılan, Cumhuriyet döneminde ise İstanbul Müftülüğü bünyesinde Hac ve Umre Bürosu, yemekhane ve mescit olarak kullanılan tarihi binaların projelerini yaptırmıştır. Binaların asıllarına uygun restorasyonları tamamlanmaktadır.

Tâbhane Binasının Restorasyonu

Süleymaniye Külliyesi içerisinde yer alan ve İmaret-i Amire'nin bir parçası olarak belirtilen Tabhane Binası; XVI. yüzyıl ortalarında inşa edilmiş bir yapı olup, çeşitli sosyal sınıfa ve ekonomik statüye sahip konukların belli süre ile ücretsiz olarak ağırlandığı ve Süleymaniye Darüşşifası'nda tedavi olan hastaların nekahet dönemini geçirdiği bir mekândır.

Süleymaniye Külliyesi Tabhane Medresesi Binası'nın restorasyon çalışmalarına 2009 yılında başlanılmış, 2013 yılında ikinci etap olarak devam etmiş ve 2018 yılında çalışmalar tamamlanmıştır.

Süleymaniye Külliyesi Tabhane Medresesi Binası'nın İstanbul Müftülüğü hizmetlerinden kullanılabilmesi için bina içerisinde gerekli tadilat ve düzenlemeler yapılarak tarihi dokuya zarar vermeden binanın ofis ve toplantı amaçlı kullanılması sağlanmıştır.

3.3- Tarihi ve Kültürel Faaliyetler

Meşihat Arşivi'ndeki Tarihi Defter ve Belgelerin Analitik Özetlerinin Yapılması

İstanbul Müftülüğü bünyesindeki Şer'iyye Sicilleri ve Meşihat Arşivi, Şeyhülislamıktan miras kalan iki büyük kültür hazinesidir. Kadılık, müftülük ve medrese teşkilatını idaresi altında bulunduran Şeyhülislamık, Osmanlı yönetim sisteminde bugünkü karşılığı olarak Adalet Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görevlerini icra etmiştir.

İlmiye teşkilatının ilk ve tek birinci el kaynağı şüphesiz Şeyhülislamığın bizzat kurum olarak kendisinin düzenlediği ve kayda geçirdiği evrak ve defterlerdir. Bu anlamda Osmanlı Devleti'nin Şeyhülislamık Müessesesi ile ilgili miras olarak bıraktığı tek arşiv İstanbul Müftülüğü bünyesindeki Meşihat Arşivi'dir.

Arşivdeki defter ve belgeler, 2008-2018 yılları arasında Türkiye Diyanet Vakfı'nın katkılarıyla restore edilmiş, dijital ortama aktararak sayısallaştırılmış, araştırma salonu yapılarak yerli ve yabancı araştırmacıların hizmetine sunulmuş, hazırlanan envanter katalogları ile araştırmacıların defter ve belgelere erişimi sağlanmıştır.

Tüm bu çalışmalarının akabinde ise Meşihat Arşivi'ndeki bilim ve kültür hazinesi olan belgelerin muhtevasının en doğru ve sağlıklı biçimde gelecek kuşaklara aktarılabilmesi ve ilim dünyasının hizmetlerine sunulması için Meşihat belgelerinin analitik özetleri yapılmaktadır.

Din ve Hayat Dergisi

Vakfımız, sosyal ve ekonomik yardımlaşmayla fakirliği ve onun sebebiyet verdiği sosyal sıkıntıyı asgariye indirmeye çalışırken, diğer yandan sanat ve kültür değerlerinin gelişmesi ve korunması için de faaliyet göstermektedir.

2007 yılından itibaren Vakfımızın desteğiyle yayın faaliyetlerini sürdüren *Din ve Hayat Dergisi*, dini, tarihi, sosyal, kültürel ve güncel pek çok konuyu ele alarak ilme hizmet etmektedir.

3.4- Sosyal, İnsani Yardım ve Hayrî Hizmetler

“Gönüllü” Çalışmaları

Vakfımız, yurt içi ve yurt dışında “Gönüllü” olarak çalışmak isteyen ekiple basın tanıtımı ve hâlkla ilişkiler, kurban faaliyetleri, eğitim faaliyetleri, ofis hizmetleri, sağlık hizmetleri, Ramazan faaliyetleri,

teknik hizmetler, insani yardım faaliyetleri, stant görevlileri, tercüme, fotoğraf ve kamera çekimi, akademik faaliyetler, afet, acil yardım ve danışmanlık alanlarında faaliyet göstermektedir.

TDV İstanbul Şubesi de gönüllü insani yardım ekibiyle pek çok hayrî çalışmaların altına imza atmıştır. Öncelikle gönüllü ekibimize sağlık, ilkyardım, iletişim eğitimleri verilmiş, akabinde saha çalışmalarına başlanmıştır. TDV İstanbul Şubesi Gönüllü İnsani Yardım Ekibi, Darülaceze ve Çocuk Esirgeme Kurumu başta olmak üzere pek çok Sosyal Hizmet Kurumu'nda sosyal sorumluluk projeleri düzenlemiştir. "Hatıra ormanı" projelerine de destek vermiştir.

SONUÇ

Türkiye Diyanet Vakfı (TDV), cami, Kuran kursu, müftülük hizmet binası gibi ihtiyaçların karşılaması amacıyla kurulmuş olsa da ilerleyen süreçte İslami ilimler alanında yayınlar yapmak, öğrenciler için yurtlar açmak, fakir ve hastalara yardım etmek, hayırseverlerin bağışlarını kabul ederek ihtiyaç sahiplerine ulaştırmak gibi temel bir misyon üstlenmiştir.

Topluma maddi-manevi destek sağlayan Diyanet Vakfı, ülkemizde ve yedi kıtada insanlığa eğitim, sağlık, kültür ve dini alanda önemli hizmetler sunmaktadır. Türkiye Diyanet Vakfı üstlendiği bu misyonla dünyanın dört bir tarafında yediden yetmişe herkese kucak açarak onları iyilik sofrasında buluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

YAZILI KAYNAKLAR

Uzunoğlu, Ahmet: "Türkiye Diyanet Vakfı", *DİA* (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi), 1994, C. 9, s. 460-464.

Buyrukçu, Ramazan: "Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfının Türk Dünyasındaki Eğitim ve Din Hizmetleri Alanındaki Katkıları", *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyet'e Katkıları Sempozyumu*, S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Isparta 2007, ss. 171-178, s. 172.

Kaya, Kamil: "Türkiye Diyanet Vakfının Türk Toplumundaki Yeri ve Önemi", *Diyanet Dergisi*, Ankara 1989, ss.17-30, s. 23.

SAFRANBOLU TÜRKÜLERİNDE USÛL

Mehmet GÖNÛL¹

**Prof. Dr., Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi,
Türk Müziği Devlet Konservatuvarı**

Özet

Geçmişî Milattan Önce 3000 yılına kadar tarihlenebilen ve tarih boyunca farklı pek çok devlet yönetiminin uhdesinde kalan Safranbolu, bu bağlamda pek çok kültüre ev sahipliği yapmış, önemli bir yerleşim merkezi olmuştur. Özellikle Selçuklulardan, Osmanlı İmparatorluğuna ve günümüze kadar Türk egemenliği altında kaldığı dönemlerde Safranbolu'nun kültür sanat hayatı, mimariden, mûsikîye pek çok alanda İslâm kültürüyle bezenmiş, nâ-mütenâhi eserler Safranbolu'da vücut bulmuştur.

Günümüzde, yirmi iki tanesi TRT repertuarında yer almak üzere, farklı derleme çalışmaları ve kaynakların da katılmasıyla Safranbolu yöresine atfedilen elli sekiz kadar türküye ulaşılabilmektedir. Bu türkülere ilişkin notalar repertuvarlarda ve/veya kaynaklarda iki zamandan - on beş zamânâ kadar tespit edilmiş farklı ölçü sayıları ile yer almaktadır.

Bu çalışmada, Türk mûsikîsi usûl geleneği bağlamında Safranbolu yöresine ait türküler irdelenmiştir. Çalışmanın sonucunda yöreye ait kaynak icrâ kayıtlarından yola çıkılarak eserlerin usûl tespitleri yapılmış, eserler usûllere göre tasnif edilmiş, muhtemel ölçüm ve usûl hatalarına değinilerek eserlerin usûl ve velveleleri hakkında önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Safranbolu, Türk Mûsikîsi, Yöre Mûsikîsi, Türkü, Usûl

The Usûls in Safranbolu Folk Songs (Turku)

Summary

History Safranbolu, which can be dated up to 3000 years and has been under the responsibility of many different state administrations throughout history, has hosted many cultures in this context and became an important settlement center. Safranbolu's cultural and artistic life was adorned with Islamic culture in many fields from architecture to music, especially during the times when Seljuks remained under Turkish rule until the Ottoman Empire and to the present day.

Today, up to fifty eight Turks identified as Safranbolu can be reached with the help of different compilation studies and sources, including twenty two of them in TRT repertoire. The notes regarding these songs take place in the repertoires and / or sources with different number of measurements determined from two to sixteen times.

In this study, folk songs belonging to Safranbolu region were examined in the context of Turkish music Usûl tradition. As a result, the procedures of the works were determined based on the source execution records belonging to the region, the works were classified according to the usûls, and suggestions were made about the methods of the works by making suggestions for correcting the measurement and errors.

Key Words: Safranbolu, Turkish Music, Regional Music, Folk Music, Usûl

Giriş

Günümüzde Karabük ili sınırları içerisinde yer alan Safranbolu, tarih boyunca pek çok devletin ve medeniyetin bünyesinde yer alması neticesinde zengin kültür mirasına sahip olmuş kadîm bir yöredir. Mûsikîmiz açısından da ayrı bir öneme sahip olan Safranbolu, pek çok türkünün kaynağı ve/veya çeşitlemelerle nakillerine vâsita olarak âsârın intikâlinde önemle yer tutmuştur.

¹ Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türk Müziği Devlet Konservatuvarı, Öğretim Üyesi

Safranbolu'nun, bağlı bulunduğu Karabük ilinin mûsikî folkloru bakımından en zengin yöresi olduğu bildirilmektedir. Yöre türküleri, icrâ edildikleri yerler ve konuları itibariyle Muhabbet Havaları, Düğün Havaları, Oturak Havaları, Esnaf Havaları, Uzun Havalar gibi adlarla anılmaktadırlar. (<https://karabuk.ktb.gov.tr/TR-63737/muzik-kulturu.html> e.t.06.10.2019). Ulaşılan kaynaklar ve kayıtlar neticesinde yöre repertuarının, daha ziyâde düğün ve kına eğlenceleri çerçevesinde kadın ve erkeklerce oynanan oyunlara eşlik maksatlı icrâ edildiği görülmüştür.

Burada, Safranbolu Türkülerinin Türk mûsikîsi usûl nazariyatı temelinde irdelendiği bu çalışmanın ana ögesi olan usûl bahsine ilişkin terminolojiye kısaca değinmek yerinde olacaktır. Usûl, yol, yöntem, esas, asıl, temel gibi anlamlar ihtiva eden bir terimdir. Müziğin iki temel unsurundan olan usûl, serbest icrâlarda bile zaman zaman kendini hissettirebilmiş, yapısı ve zenginliği ile besteli eserlerin icrâsında ve ifâdesinde nağmenin ve güftenin dayandığı temel ögedir. Usûl, mûsikîmizde sabit usûllü eserler içerisinde de eserin, form yapısına, makamına, geçkisine, nağmesine, güftesine ve hatta yoruma bağlı olarak özgürce ve dinamik bir şekilde, bestekârın veya icrâcının istediği şekilde eserin icrâsı esnasında hâkim olması beklenen ve/veya arzu edilen duyguyu ifade etmek için pekiştirici ana unsur olmaktadır. (Gönül, 2016, s. 32).

Müziğin oluşumunda ve gelişiminde temel unsur olan usûl, dünya müzik atlasında üretilen form ve eserlerde farklı biçimlerde teşekkül etmiş, içinden neşet ettiği toplumun din, kültür yapısı ve dilinin gereklerine göre çeşitlenmiştir.

Türk Milleti de tarih boyunca uzandığı geniş coğrafyada, pek çok etnik kökenden topluluklarla benzersiz lezzetlerin aynı kapta eridiği çok kültürlü bir yapıya sahip olduğundan, mûsikî paydasında bizlere sunulan muazzam âsârın bânîsi olmuştur. Bundan dolayı, Türk Müziği üst başlığında ifade ettiğimiz bütün tür ve biçimler, birbirini destekleyen, tamamlayan, kuşatan, kucaklayan bir renk cümbüşünü kuşaktan kuşağa aktararak günümüze ulaştırabilmiştir. Özellikle söz mûsikîsi ya da sözlü mûsikî olarak adlandırdığımız repertuarımız içerisinde ağırlıkla yer alan Yöre Mûsikîsi, yurdumuzun farklı yörelerinden samimi bir dil ve edâ ile oluşturduğu ve taşıdığı muazzam eserlerle âsârımızı ayrıca zenginleştirmektedir.

Türk mûsikîsinin hangi tür ve biçiminde olursa olsun ortaya çıkan bütün eserler aynı kökten beslendiklerinden, gerek makam ve gerekse usûl yapıları itibariyle birbirinin içine geçmiş ve ayrılmaz bir bütün hâlinde girift bir repertuar oluşturmuştur.

Türkülerimiz, derlenmesi süreci ile başlayan arşivleme çalışmalarında, zaman içerisinde “Türk Hâlk Müziği” diye adlandırılarak mesnetsiz bir ayrıştırma ile genel Türk müziği nazariyatı dışına çıkarılmış, Yörelere ait eserler bilerek veya bilmeyerek üzerine bina edildiği temelden koparılmış, maalesef aslından farklı bir hüviyete büründürülmeye çalışılmıştır. Bundan dolayı usûl bahsine de türkülerimiz özelinde farklı tanımlamalar ve şablonlar getirilmek suretiyle aritmetik bir yapı teşekkül ettirilmeye çalışılmıştır.² Aynı usûl kalıplarıyla icrâ edilen Türk mûsikîsi formlarının farklı izâh edilmeye çalışılması, icrâ ortamlarında karmaşaya ve maalesef ayrışmalara sebep olmuştur.

² Bu konuda yapılan çalışmalara ilişkin bkz. “Sarisözen, M. (1962). Türk Mûsikîsi Usûlleri, Ankara s.6”

“Nazariyatlarını yeni yeni sistemleştirmeye başlayan folklorcularımız, Muzaffer Sarısözen’den bu yana müzikle ilgisi olmayan bazı sosyo-politik sebeplerle (kısaca Ziya Gökalp’in Cumhuriyetten sonra sergilediği Osmanlı düşmanlığı tuzağına düşerek) hâlk mûsikîmizi klasikten ayrı bir kökten geliyormuş gibi gösterme hevesi içinde, Sofyan yerine ‘4 vuruşlu’, Aksak yerine ‘9 vuruşlu’, Curcuna yerine ‘karma onlu’ gibi çok genel terimler kullanmayı, vuruş sayıları ve zamanları aynı olmakla beraber, yapıları tamamen farklı olan değişik usûlleri, batıların kolayına gelen tarza özenerek +’larla birleştirilmiş rakamlarla göstermeyi tercih etmişlerdir. Oysa Aksak ve Curcuna usûlündeki bir şarkıyı daire çalan klasikçi nasıl vuruyorsa, aynı usûllerdeki bir türkü ve oyun havasını çalan hâlk sanatçısı da aynı şekilde vurur” (Tanrıkorur, 2009, s.148-149).

Batılılaşma adı altında yapılan çalışmalarla bağlantılı olarak müzikte görülen “yenileşme” hareketleri, batının müziğinde görülen birkaç ölçü kalıbının bizim mûsikîmize uyarlanması şeklinde yorumlandığından, özde hâkim olan nağme ve usûl zenginliği eserlerin nota nüshâlarında gereğince görünemez olmuştur. Uçan, “Atatürk’ün gerçekleştirmeye koyulduğu Türk Müzik İnkılâbında esas olan dışarıdan ürün almak değil, süreç almaktır, süreç öğrenmektir. Diğer bir deyişle dışarıdan yol, yöntem, teknik ve araç-gereç almaktır. Çünkü ürün içeride kendi yurdumuzda oluşacaktır” (2005, s. 60-61) demektedir.

Milletlerin ancak özüne sadık kalarak ve kendi kültürleri temelinde dünya sathında kimliklerini koruyabileceklerine vurgu yapan Atatürk’ün sözleri aslında konunun çarpıcı bir izâhı gibidir.

“Efendiler (...), Avrupa’nın bütün terakkisine, tealisine ve temeddününe mukabil (ilerlemesine karşılık) Türkiye bilakis tedenni etmiş ve sükût vadisinde yuvarlana durmuştur (gerilemiştir). (...). Artık hayat bulmak için, ıslahı hâl etmek için, insan olmak için mutlaka Avrupa’dan nasihat almak, bütün işleri Avrupa’nın amâline göre tedvir etmek, bütün dersleri Avrupa’dan almak gibi bir takım zihniyetler küşayış buldu. Hâlbuki hangi istiklâl vardır ki ecnebilerin nesayihi ile ecnebilerin planları ile yükselebilsin. Tarih böyle bir hâdise kaydetmemiştir” (<https://www.tbmm.gov.tr> e.t. 26.09.2019).

Her ne kadar Anadolu’nun karış karış dolaşarak türkülerimizin kayıt altına alınması her türlü takdirin üzerinde olsa da, kayda alınan eserlerin batı müziği nazariyatı ve birikimi ile notalanması, eserlerin başkalaşmasına, icrâlarının zorlaşmasına hatta bazı nüshâlarda mümkünsüzleşmesine ve bunun sonucunda eserlerin orijinallerinin kaybolmasına ve unutulmasına varacak olumsuzluklar doğurmuştur.

“19. Yüzyılda başlayıp Cumhuriyet Döneminde hız kazanan kültür faaliyetleri içerisinde, müzikoloji çalışmaları, dolayısıyla hâlk müziği alanındaki araştırma ve derleme çalışmaları elbette günümüze ışık tutmuştur. Ancak bu çalışmalar gerçekleştirilirken, ülkemizde derleme ve derlemecilik kavramlarının yeni birer olgu olarak müzik gündemine girmesi, bu alandaki teknik ve metodların yeterince uygulanamamasından doğan eksik ve aksaklıklar, zaman içerisinde, hâlk müziği alanında içinden çıkılmaz sorunları da beraberinde getirmiştir” (Emnalar, 1998, s.687).

Eserler notalanırken usûl nazariyatının tamamıyla görmezden gelinmeye çalışılması eserlerin yöre özelliklerinin en çarpıcı ögesi olan, hâkim oldukları ritmik kalıpların kaybolmasına da neden olmuş, usûl yerine kullanılan ölçü kavramı ve batı eğilimli tasnif ve nağmeye değil de söze göre yapılan ölçeklendirme gayretleri hazindir ki sorunu iyice büyütüştür.

“Genelde usûller olarak isimlendirilen Türk müziğinin zamansal ögesi Ezgi-Arel’in ortaya koymuş oldukları kuram sonucu Batı müziğinin ölçü kavramı ile eş tutulur duruma gelmiştir. Usûlleri daha önce olmadığı biçimde küçük-büyük usûller olarak sınıflandırmışlardır. Bununla birlikte sayısal olarak büyük ölçekli olan usûller yine sayısal anlamda küçük ölçekli usûllerin birleşimi sonucu oluştuğu tezini geliştirmişlerdir. Bu yaklaşımların sonucu olarak usûl unsuru asıl önemini yitirmiş Batı müziği ölçü kavramı ile kuram, kavram, yöntem, uygulama ve anlam olarak eş tutulmuştur” (Hatipoğlu, 2013, s. 113, 134).

Bütün bunlardan olarak daha önceki çalışmalarımızda da ısrarla vurguladığımız üzere günümüzde usûlün, -sadece rakamlar verilerek eserin ritmik yapısı hakkında kesin bir veremeyeceği ortada iken (9/8’lik ölçüldüğü hâlde aynı ölçekte 5 ayrı usûl olduğu malumdur)- usûlün ölçü sayısına indirgenmesi sebebi ile usûl vuran değil, mezür sayan icrâcı profili oluşmuştur. Ayrıca eserlerin usûl bağlamında icrâsı özgün sanatkâr tavrın oluşmasında ve gelişmesinde çok büyük öneme sahip iken, usûlle bestelenen eserler, usûlün gerekleri göz ardı edilerek icrâ edilmiş, böylece âsârın etkileyiciliği ve kalıcılığı konusunda ulaşılmaması gereken seviye yakalanamamış, eserler başkalaşmış ve yozlaşmıştır. (Gönül, 2016, s. 37).

Emnalar, derleme sürecinde yapılan notalama hatalarını maddeler hâlinde şöyle açıklamaktadır.

“Notalama bozuklukları:

1 Ezgiler, geleneksel usûllerimizin dışına taşıdığı için büyük usûllere muhtaç olunmuştur.

2 Geleneğimiz içinde yer almadığı hâlde değişmeli usûller kullanmak zorunda kalınmıştır.

3 Çoğu usûllerin başında genellikle dörtlük sus işaretiyle başlama geleneğimiz olduğu hâlde, bunu sezememekten dolayı, 4/4’lük bir usûl yerine 15/8’lik gibi yepyeni bir usûl karşımıza çıkmaktadır.

4 Kaynak kişinin icrâsında alışkanlıklar hâline gelen cümle sonlarındaki gereksiz ‘Uzatma ve kısaltmalar’ usûlü bozmaktadır.

5 Bazı ölçüler içinde katımlar vardır. Bunlar birer fazlalıktır.

6 Kimi ezgilerde motifler ‘kırpık’ icrâ edildiği için, cümleler bozukluğa uğratılmıştır.

7 Sözlü ezgilerde tüm bir dize bir ölçü kabul edilmiş ve bundan dolayı ezgiler gerçek usûllerinden saptırılmıştır. Şöyleki;

a Bir ölçünün sonuna gelen sekizlik ya da dörtlük notalar bir sonraki ölçünün başlangıcı olduğu fark edilememiştir.

b Dizeler, 2/4’lük ya da 6/8’lik sayılarla üç ölçü hâlinde yazılması gerekirken, gereksiz bir şekilde 2/4’lükler 6/4’lük ve 6/8’likler 18/8’lik bir ölçüye sığdırılmıştır.

8 Ezgilerin gerçek usûlü anlayamadığı için uydurma usûller yapılmıştır” (1998, s. 160, 161, 162).

Repertuvar incelendiğinde bunlara ilave daha pek çok notalama hatası tespit edilebilmektedir. Notalama sürecinde usûl eksikliğinde ortaya çıkan sorunlara ilişkin söyleyeceklerimizi başka çalışmalara bırakarak asıl konumuza geçiyoruz.

Biz bu çalışmamızda Türk mûsikîsinin asli unsurlarından olan yöre mûsikîmi içinde yer alan Safranbolu yöresine ait türküleri Türk Müziği Usûl geleneği bağlamında inceledik. Eserlerin incelenmesi sürecinde TRT nota ve kayıt arşivinden, özel arşivlerden ve özellikle en geniş şekilde yörede icrâ edilen türkülerinin bir kaynaktan toplandığı Adnan Ataman’a ait Safranbolu Türküleri ve Oyun Havaları (2009) adlı

eserden istifade ettik. Eser incelemelerini de bu kaynaktaki hâli ile alfabetik sıra ile tamamladık ve bir tablo ile çalışmanın sonunda sunmaya çalıştık.

Türkülerin usûllerini tespit ve tasnif ederken ulaşabildiğimiz sürece eserlerin icrâ kayıtlarından faydalandık. Ayrıca, ulaşamayan eser kayıtlarına ilişkin incelemeleri, elde edilen notalar üzerinden icrâ ederek çıkarımda bulunmaya çalıştık, aynı usûl ve yapıda olan türkülerden hareketle tespitlerde bulduk, usûl ve/veya velveleler önerdik.

Safranbolu Türkülerinin Usûlleri

1 Abuca Hayın Abuca 14/8 (6+8)

Bir kına türküsi olan eserin 3. ve 7. ölçüleri sonuna eklenen ezgi bağı olarak kullanılan dörtlük perdeler sebebi ile 16'lık birim zamanla notalandığı, geri kalan 6 ölçünün ise yukarıda verilen usûl yapısında olduğu görülmektedir. Bu tür ezgi bağları, icrâ kaydına ulaşamadığımız eserde hâkim olan genel usûl yapısını değiştirmeyeceğinden eser özgün bir 14 zamanlı usûl yapısına sahiptir kanaatindeyiz.

2 Aç Kapıyı Ben Geldim 9/8 (Oynak)

Erkek Oyun Havası olarak adlandırılan türkü Oynak usûlündedir. Eserin Oynak usûl kalıbında notalandığı görülmektedir. Eserin oyununa da uygun olarak icrâsında Oynak usûl kalıbı içerisinde düm tek tek düüm düüm teek yada düm tek düm teek düüm teek velveleleri ile icrâ edildiği görülmektedir.

3 Alçak Ceviz Dalları (Oynak)

Eser Sadi Yaver'e ait taş plak kaydında serbest ve usûllü olarak okunmaktadır. Özellikle nakarat bölümlerinde Oynak usûlü duyulmaktadır. Aç kapıyı ben geldim adlı eserde uygulanan velvele aynı oyun düzeninde bu türküye de uygulanabilir.

4 Türkmen Gızı (Evfer)

Eser Evfer usûlü kalıbında yürükçe icrâ edilmektedir. Eser icrâsında usûl darpları düüm teek düüm düm teek şeklinde vurulmaktadır. Adnan Ataman kitabında türkünün notasının yanında yer alan açıklama kısmında eseri Türkmen Gızı olarak notaya aldığını ancak aslının Kürdün Gızı olduğunu belirtmektedir. (Ataman, 2009, s.31)

5 Ben Yârime Gal'atında Gavuştum (Raks Aksağı)

Eser Raks Aksağı usûlünde yürükçe icrâ edilmektedir.

6 Bir Gelinin Bir Gızınan Cengi Var (Nim Sofyan)

Gelin-Kız deyişmesi olarak nitelendirilen eser, atışma, karşılaşma, duruşma gibi isimlerle anılan bir kına eğlencesi türküsüdür. Notası üzerinden eserin usûlünün Nim Sofyan olduğu tespit edilmiştir. Türkünün icrâ kaydına rastlanmamıştır.

7 Bir Giderim Beş ardıma Bakarım (Nim Sofyan)

Eser Nim Sofyan usûlünde notalanmıştır. Nim sofyan usûlünün kalıp veya velvelesinden ziyade usûl gideri iki kat hızlandırılarak her bir dörtlük içerisinde "düm te ke" kalıbı ile icrâ edilmektedir. Anadolu'nun başka yörelerinde benzer ezgi, ad ve güfteler ile icrâ edilmekte olan yaygın olarak bilinen bir türküdür.

8 Burma da Burma Duman Tüter Dağın Belinden (Sengin Semâi)

Eserin icrâ kaydına ulaşılamamıştır. Kaynakta eser Sengin semâi usûlünde notalanmıştır. Ataman kitabında eserin Kütahya yöresine ait “Havada Durna Sesi Gelir” adlı türkü ile varyant olduğunu belirtmektedir. (Ataman, 2009, s.45) diğer Türkü değişimli ölçümlerle notalanmıştır.

9 Cemal’in Bağına Seyrâna Geldim (Curcuna)

Türkü Safranbolu yöresinde icrâ edilen diğer türküler ile usûl açısından benzerlik taşımamaktadır. Curcuna usûlü, yöre mûsikisinde daha ziyade Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Kerkük gibi Türkmen Yörelere ait türkülerde sıklıkla kullanılan bir usûldür.

Eserin, Safranbolu’nun usta saz icrâlarından olan Kürt Hâlil Namlı icrâcından aktardığını bildirmektedir. (Ataman, 2009, s.48)

10 Çadır Kurdum Eğr’Ovanın Düzüne (Aksak)

Türkü Aksak usûlünde notaya alınmıştır. Eserin icrâ kaydına ulaşılamamıştır. Eserin notasında nim Sofyan usûlü ile ölçülen kısımlar bulunsa da genel itibari ile Aksak usûlünde olduğu söylenebilir.

11 Çadır Kurdum Şu Derenin Düzüne (Nim Sofyan)

Türkü aynı zaman Çadır Kurdum Şu Ovanın Düzüne veya Çadır Kurdum Şu Yaylanın Düzüne isimleri ve varyant güfteler ile ege gölgesine ait olarak kayıt arşivlerinde yer almaktadır.

12 Çayrılıkta Çimenlikte Evim var (Aksak)

Türkü faklı varyantları olan bir kadın oyun havasıdır. Aksak usûlündeki türkü yürükçe icrâ edilmektedir. Arşivlerde aynı usûlde ve aynı ad ile Ankara/Beypazarı ve Nallıhan yöresine ait farklı ezgili iki türkü de yer almaktadır. Ataman türkünün Çerkeş yöresine ait bir varyantının daha bulunduğunu bildirmektedir. (2009, s.55)

13 Dağ Olur Meşelerde (Aksak)

Türkü Ataman’ın eserinde Sofyan usûlünde notalanmıştır. Ataman türkünün açıklamasında Memleket Havaları Ses ve Saz Birliği’nde icrâ ettikleri şekli ile notaya aldığını bildirmektedir. Biz ulaştığımız Sadi Yaver Ataman’a ait kayıta türküyü Aksak usûlünde ağırca icrâ ettiğini tespit ettik (<https://www.youtube.com/watch?v=LFDgHsYPwEI> e.t. 28.09.2019). Ayrıca türkünün aksak usûlünde notalanmış da arşivlerde mevcuttur. Ataman’ın notaladığı şekli ile Sofyan usûlündeki icrâsına ulaşamadık. Ayrıca araştırmalarımızda türkünün neredeyse aynı güfteler ve bazı terennüm ilaveleriyle Dağlarda Meşelerde adlı Elazığ yöresine ait Curcuna ve Muş yöresine ait Yürük Semâi usûlünde iki farklı nota nüshasına rastladık.

14 Dama Bulgur Sererler (Gadunum) (Nim Sofyan)

Eser Nim Sofyan usûlünde notalanmıştır. Türkü aynı isimle farklı yörelerde icrâ edilmektedir. Ankara yöresine ait “Bulguru Kaynadırlar (Fidayda)” adlı türkü ile de büyük benzerlik taşımaktadır.

15 Daş Harmanın Mazısı (Oynak / Aksak münavebeli)

Zeybek havasında ağırca icrâ edilen bir eserdir. Her ne kadar türkünün notasının yazımına eksik ölçü ile başlanmış olsa da, eserin saz girişi Oynak usûlü ile tam olarak örtüşmektedir. Saz payının sonuna eklenen bir bağlantı bölümü ile (3 sekizlik) saz kısmına Aksak usûlü ile devam ettiği icrâda duyulmaktadır.

16 Aman Değirmenci Guzum Değirmenci (?)

Eserin nota nüshasında bir usûl ile ölçülmediği görülmektedir. İcra kaydına da ulaşamadığından eser hakkında usûlüne dair bir çıkarımda bulunulamamıştır. Notasından eserin nispeten serbest icrâ edildiği anlaşılmaktadır. Söze bağlı ölçü tespiti yapıldığından her ölçü farklı bir değerle ölçülmüştür.

Atışma veya deyişleme türündeki bu eserin başka varyantları da mevcuttur. Varyantlarından Aydın yöresine ait olanı Aksak usûl ile notalanmıştır.

17 Denizde Urganım Var (Sofyan)

Eser Oyun havası formundadır. Sofyan usûlü ile ölçülmüştür ancak bu tür oyun havası formunda eserlerde yaygın olarak kullanıldığı şekliyle her bir dörtlük içinde Nim Sofyan velvele (düm te ke) vurularak icrâ edilmektedir. Dolayısıyla her bir ölçü içerisinde aynı velvele dört kez tekrar edilmektedir. Burada maksat oyunun enerjisini korumak için sabit bir gider tutmak ve tutulan giderin birim zamanını velvele ile zenginleştirmektir.

Eserin arşivlerde, Bursa'ya kayıtlı bir notası ile Yalova ve bazı diğer yöreler repertuvarlarında adı geçen kayıtları mevcuttur.

18 Dünürşüler Bölük Bölük (Aksak)

Bir Gelin Alma türküsü olan eserin Aksak usûlünde olduğu ve yürükçe icrâ edildiği notasından anlaşılmaktadır. Kaydına ulaşamadığı için usûlün, icrâda kullanılan velvelesi hakkında yorum yapılmamıştır.

19 Güveyi Dama Çıkamaz (Aksak)

Ayrıca notalanan bu eser ezgi olarak aynı olmakla beraber güfte itibari ile bir önceki eserden farklıdır. Türkünün nakarat kısımları da bir önceki türkü ile aynıdır.

20 Eğrem de Büğrem Şu Sarayın Yolları (Sofyan)

Türkü yürükçe icrâ edilmektedir. Sofyan usûl ile ölçülen eserin icrâsında her ölçü içerisinde iki kez Sofyan velvelesinin vurulduğu tespit edilmiştir.

21 Elimi Isırdı Pire (Usûlsüz)

Ağıt formunda, usûlsüz notalanmış bir eserdir.

22 Eşim Dostum Yüklesinler Yükümü (Semâî)

Eser Semâî usûlünde notalanmıştır. İlâhi formunda Kâbenin Yolları adlı eser ardından okunduğu belirtilmektedir. (Ataman, 2009, s.74) Güftesi itibari ile ağır icrâ edildiği düşünülen eserin icrâ kaydına ulaşamadığından velvelesi hakkında ayrıca yorum yapılmamıştır.

23 Evlerine varamadım Ârimden (Sofyan)

Eser Sofyan usûlünde notalanmıştır. Yürük olmayan icrâsında, Sofyan usûlünün velvelesinin kendi içerisinde çeşitlendirildiği duyulsa da, yaygın olan velvelesi eser icrâsında hâkimdir. Eserin Kastamonu yöresinde icrâ edilen bir çeşitlemesinin de bulunduğu bildirilmektedir. (Ataman, 2009, s.76)

24 Evlerinin Önü Keşkek Dübeği (Sofyan)

Eser Sofyan Usûlünde notalanmıştır. İcrasına ulaşamayan türkünün Anadolu'da pek çok varyantı mevcuttur. Eserin notasından ve benzer farklı türkülerin kaydından yola çıkılarak, her bir ölçüde usûlün velvelesinin iki kez tekrar etmesi şeklinde icrâ edildiği düşünülmektedir.

25 Evlerinin Önü Yüksek Köşk Olsun (?)

Eser söze göre notalanması sebebi ile hemen her ölçüsü farklı ölçülmüş olduğundan ve icrâsına da ulaşamadığından usûlü hakkında bir çıkarımda bulunmak mümkün olamamıştır.

26 Gale Gapısından Girdim İçeri (Aksak)

Türkü Aksak usûlünde notalanmıştır. Türküye ait Bartın yöresine atfedilen ve arşivlerde notası bulunan bir çeşitleme bulunmaktadır. Türkünün notasından yürük icrâ edildiği anlaşılmaktadır. Türkünün varyantının ulaşılan icrâsında Aksak usûlü icrâsında kullanılan bir velvele yukarıdaki tabloda verilmiştir.

27 Garalı Yazmam Benek Benek (Raks Aksağı)

Türkü Raks Aksağı usûlünde notalanmıştır. Türkünün icrâsına ulaşamadığından velvelesi hakkında bilgi veremiyoruz. Ataman Türkünün yöreye has kadın oyunlarında ağırca oynanarak icrâ edildiğini bildirmektedir (2009, s.85).

28 Garaoğlan Garaoğlan (Nim Sofyan)

Yörede Söyleşme olarak sınıflandırılan türkülerdendir. Nim Sofyan usûlünde ölçülen türkünün icrâsına ulaşamamıştır. Önceki benzer eserlere bakıldığında her bir dörtlük için Nim Sofyan velvele ile icrâ edildiği dolayısıyla her ölçüde iki kez usûl vurulduğu söylenilebilir.

29 Garşudan Garşuya Olur mu Böyle (Serbest + Sofyan)

Bir sevda türküsü olan ve farklı yörelerde pek çok varyantı bulunan eser girişi serbest nakaratı Sofyan usûlünde notalanmıştır. Esere ait icrâ kaydına ulaşamadığından, burada icrâsına ilişkin herhangi bir ayrıntı veremiyoruz.

30 Gastamanı Gastamanı (Aksak)

Eser Aksak usûlünde notalanmıştır. Notasında giderli icrâ edildiği anlaşılmaktadır. İcra kaydına ulaşamadığından velvelesi hakkında bir bilgi veremiyoruz ancak aynı usûldeki benzer eserlerin birlikte icrâ edildiği düşünüldüğünde yukarıda tabloda uygun olan velvelelerden biri ile icrâ edilebileceği çıkarımında bulunabiliriz.

31 Gayadan İner Akrap (Sofyan)

Eser söz girişlerinde yalnızca bir ölçü $\frac{3}{4}$ 'lük ve geri kalanı $\frac{2}{4}$ 'lük ölçülerek notalanmıştır. $\frac{3}{4}$ 'lük ölçülen giriş ölçülerinde Semâi etkisinin olmamasından, aslında nispeten genel usûl yapısından ayrı olarak ve söze bir vurgu da katarak icrâ edildiği izlenimi ile söz girişlerinin usûl dışına çıkılarak serbest okunduğu kanaatindeyiz. Her ne kadar eser, nota nüshasında $\frac{2}{4}$ lük ölçülmüşse de, Sadi Atamandan dinlediğimiz icrâsından hareketle eserin, ağır bir metronomda (zeybek formunda) icrâ edilmesi, motif ve cümle yapıları dikkate alınarak genel yapısının Sofyan usûlünde olduğu kanaatine vardık. İcrasında her birim zaman içerisinde (düm te ke) tartımı ile ritim tutulduğu görülse de aslında eserin özgün yapısına uygun bir velvele vurulmasının daha doğru olacağını düşünmekteyiz.

32 Genç Osman (Nim Sofyan)

Eser Nim Sofyan usûlünde ölçülmüştür. Motif ve cümle yapıları dikkate alınarak Sofyan usûlünde de icrâ edilebilir. Bu eserin yaygın olarak Aydın yöresine atfedilen notası arşivlerde yer almaktadır. Bir kahramanlık türküsü olması sebebi ile marş formunda da okunan eserin mehter takımlarında icrâsında; kös,

iki zaman içerisinde (Nim Sofyan Kalıp) düm tek, davul ve nakkareler ise yine iki zaman içerisinde (4/8'lik Sofyan velvelesi gibi) düm te ke düm tek velvelelerini vurmaktadırlar.

33 Getirin Gına Yakâlim Nenni (14/8)

Eser birim zaman nispetinde yürük icrâ edilen bir kına türküsüdür. 14 birim zaman ile ölçülmüş ve notalanmış eserde iki farklı usûl münavebeli duyulmaktadır. Bunlar söz girişlerinde Devr-i Hindî + Devr-i Turan (düm tek tek düüm teek düüm teek teek) nakarat kısımlarında ise Müsemmen + 6/8 lik (2+2+2) Semâî (düüüm teek teek düüm teek teek) şeklindedir.

34 Geyme Dedim Geydin Sen Bu Alleri (Sofyan)

Eser Sofyan usûlünde notalanmıştır. Yürük icrâ edilen eserin icrâsında, farklı velveleler vurulsa da, bir ölçü içerisinde 2 Sofyan velvele vurularak icrâsı, özellikle yöre mûsikimiz repertuarında yer alan yürük eserlerin icrâsında ritmi kuvvetlendirme ve icrâyı daha zinde kılmak için sıklıkla uygulanagelmiştir.

35 Goc'adama Yatak Serdim Gül Gibi (Aksak)

Türkü Aksak usûlünde notaya alınmıştır. Eserin notasından yürük icrâ edildiği öngörülse de icrâsına ulaşamadığından velvelesi hakkında bir çıkarımda bulunulamamıştır. Türkünün benzer güfteli Nim Sofyan ve Sofyan çeşitlemeleri kayıtlarda mevcuttur.

36 Gode Gode Göl Olsun (Türk Aksağı)

Çocuklar tarafından söylenen Yağmur duası diye de adlandırılan türkü Türk Aksağı usûlünde notalanmıştır. Son iki ölçünün aynı usûlde yazılabilecekken neden 4/8'lik ölçüldüğü anlaşılammıştır. Eserin icrâsına ulaşamadığından usûlü ve velvelesi hakkında başkaca bir bilgi veremiyoruz.

37 Güvercin Uçuverdi (Nim Sofyan)

Eser Nim Sofyan usûlünde notalanmıştır. Eserin notasından yürük icrâ edilmediği anlaşılma ile birlikte esere ait icrâ kaydına ulaşamadığından, burada icrâsına ilişkin herhangi bir ayrıntı veremiyoruz. Bu türkünün Misket adıyla bilinen ve Sofyan usûlünde notalanmış olanı Ankara yöresine kayıtlıdır.

38 Havaş Bülbül Olacak (Sofyan)

Sofyan usûlündeki eser yürükçe icrâ edilmektedir. Eserin ulaşılan icrâsında Sofyan'dan daha ziyade Düyek velvelesine benzer bir icrâ duyulmaktadır.

39 Her Nereye Varsam Gurulur Engel (Nim Sofyan + Serbest)

Eserin yörelerimizde sıklıkla duyulan Nim Sofyan bir saz girişinden sonra serbest icrâ edildiği notasında görülmektedir. Saz kısmının Nim Sofyan kalıp ve velvelesinden ziyade 4/8'lik Sofyan velvelesi gibi vurulduğu kanaatindeyiz. İcrâ kaydına ulaşamadığından, burada icrâsına ilişkin ayrıntı veremiyoruz.

40 İlik Düştü Yakamdan (Nim Sofyan)

Türkü Nim Sofyan usûlündedir. İcrâsı yürük bir metronomda ve birim zaman içerisinde Nim Sofyan velvelesi şeklindedir.

41 Kâbenin Yolları Bölük Bölüktür (İlahi) (Sofyan)

Eser Anadolu'da yaygın olarak okunmakta olan İlahidir. Arşivlerde Safranbolu yöresine ait olduğu belirtilmektedir. Ancak pek çok nüshada güfte ve bestekârı hakkında bilgi verilmemektedir.

Eserin yürük veya ağır icrâ edilmiş kayıtları bulunmaktadır. Yürük icrâsında ölçü içerisinde Sofyan usûlü velvelesi iki tekrar olarak icrâ edilmektedir.

42 Kızılbelde Gelir Bekmez (Sofyan)

Düğün eğlencelerinde icrâ edilen türkünün notasından yürük icrâ edildiği öngörülse de, icrâ kaydına ulaşamadığı için eserin gideri hakkında kesin bir kanaate varamadık.

Yürük icrâsında ölçü içerisinde Sofyan usûlü velvelesinin iki tekrar olarak icrâ edildiği tahmininde bulunabiliriz.

43 Köprüden Geçer İken (Nim Sofyan)

Türkü Nim Sofyan usûlünde notalanmıştır. Aynı güfteli farklı makam ve usûllerde derlenmiş Kütahya ve Selanik yörelerine atfedilen nüshâları arşivlerde mevcuttur. Safranbolu'ya atfedilen nüshanın Anadolu'nun farklı yörelerinde aşına olduğumuz nağmeler ihtiva ettiğini söylemek yerinde olacaktır. Önceki benzer eserlere bakıldığında her bir dörtlük içinde Nim Sofyan velvele ile icrâ edildiği dolayısıyla her ölçüde iki kez usûl vurulduğu söylenilebilir.

44 Küp İçinde İreçel (Aksak)

Türkü Aksak usûlünde notalanmıştır. İcrâ kaydına ulaşamadığımız türkünün notasından orta yürüklükte icrâ edildiği düşünülmektedir.

45 Mapusâne İçinde Üç Ağaç İncir (Sofyan)

Anadolu'da aynı güfte ile pek çok çeşitlemesi bulunan Türkü Sofyan usûlünde notalanmıştır. Eserin yöreyle özdeş olan nüshasının kaydına ulaşamamıştır ancak gerek güftesi ve anlamı ve gerekse nota düzümlerinden ağırca icrâ edildiği düşünülmektedir.

46 Oğlan da Golunu Sallama (Nim Sofyan)

Değişmeli olarak tabir edilen oyun türküsü Nim Sofyan usûlünde notalanmıştır. Türkünün Ankara yöresine atfedilen farklı bir notası arşivlerde yer almaktadır. İcrâsına ulaşamadığımız türkünün yöredeki benzerlerine bakıldığında her bir dörtlük içinde Nim Sofyan velvele ile icrâ edildiği dolayısıyla her ölçüde iki kez usûl vurulduğu söylenilebilir.

47 Peşrev (15/8)

Hemen her yörede çeşitli örneklerini gördüğümüz, saz mûsikîsi formlarından olan eser 8+7 düzümlenmesi ile 15 birim zamanlı olarak notalanmıştır. Eserin icrâ kaydına ulaşamadığımız için vurulan usûl ve velvele hakkında kesin bir şey söyleyemiyoruz ancak, eserin 8 birim zamanlı ilk bölümün Sofyan usûlü düzümünde (her iki birim zaman (8'lik) bir dörtlük gibi düzümlenmiş), 7 birim zamanlı ikinci bölümünün ise Devr-i Tûran usûlünde notalandığından hareketle, düüm te ke teek kaa düüm teek teek şeklinde bir usûl şablonu vurulması gerektiği çıkarımında bulunuyoruz. Oyun havası olarak icrâ edildiği ifade edilen³ eserin icrâsının giderine göre bu kalıp yöre icrâ üslûbunca velvelelendirilebilir.

48 Mehmet Bey'in Evine Yan Geldük (Münavebeli)

Türkünün yöreye ait Albayrak adlı bir ramazan eğlencesi esnasında söylendiği bildirilmektedir. (Ataman 2009, s.137) Türkünün Sofyan, Raks Aksağı, Nim Sofyan usûllerinin değişimli kullanılması

³ Bkz Ataman A. (2009), "Safranbolu Türüleri ve Oyun Havaları", İstanbul, s.136.

suretiyle notalandığı görülmektedir. Biz notayı incelediğimizde eserin kısmen serbeste yakın kısmen de yürük icrâ edilen bölümlerinin olduğunu gördük. İcra kaydına ulaşamadığımız için eserin usûlü hakkında bir çıkarımda bulunamıyoruz.

49 Ramazan Geldi Dayandı (Serbest)

Ramazan gecelerinde okunan bir mani olduğu bildirilmektedir. (Ataman, 2009, s142) İcrasına ulaşılammıştır.

50 Sahur Vakti Çıktık Yola (Aksak)

Güftesinden de anlaşılacağı üzere eser bir ramazan türküsüdür. İcra kaydına ulaşılammayan eser Aksak usûlünde notalanmıştır.

51 Selâm da Söylen Beybabama (Mahmud'um) (Sofyan)

Eser Sofyan usûlünde notalanmıştır. Yürük icrâ edilmektedir. İcrasında ölçü içerisinde Sofyan usûlü velvelesi iki tekrar olarak icrâ edilmektedir. Ayrıca yine her ölçü içerisinde iki tekrar olmak üzere düüüm teek teek velvelesi de icrâsında duyulmaktadır.

52 Tepecükten Bir Su İçtim Kanmadım (Sofyan)

Ağıt formunda bir eserdir. Formu sebebiyle ağırca ve zeybek gibi icrâ edilmektedir. Sofyan usûlünde notalanan eserin icrâsında zeybek icrâlarında görülen velvele çeşitlemeleri işitilmektedir.

53 Türkülü Âşık Ali Hikâyesi (Sofyan)

Türkünün hazin bir aşk hikâyesi olduğu görülmektedir. Sofyan usûlünde notalanmıştır. Kaydına ulaşılammayan türkünün ağırca icrâ edildiği düşünülmektedir.

54 Uyur İken Uyardılar (Raks Aksağı)

Nefes Formunda bir eserdir. Raks Aksağı usûlünde notalanmıştır. İcra kaydına ulaşamadığımız için başkaca bir tespitte bulunamıyoruz.

55 Uzun Olur Uzun Yolun Zelvisi (Sofyan)

Sofyan usûlünde notalanan türkünün, ağırca icrâ edilen bir oyun havası olduğu anlaşılmaktadır. İcra kaydına ulaşamadığımızdan velvelesi hakkında tespitte bulunamadık.

56 Yeşil İpek Bükene (Oynak)

Oynak usûlündeki türkü ağırca icrâ edilmektedir. Oynak usûlü kalıbına göre velveleli icrâ edilse de asıl usûl kalıbı ile icrâsının daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

57 Yüce Dağ Başında Gara Gış Olur (Raks Aksağı)

Oyun havası olan eserin saz girişi Oynak usûlünde notalanmış olsa da, eserde hâkim olan usûl, Raks Aksağıdır. Orhan Hakalmaz'a ait bir kayıta türkünün, esere özgü bir velvele ile Yürükçe icrâ edildiği işitilmektedir.

58 Züriyem'in Güğümleri Galaylı (Aksak)

Aksak usûlündeki eserin eşliğinde oynanan oyunda tam olarak usûl darpları takip edilmektedir. Eser hafif yürükçe icrâ edilmektedir.

Yukarıda incelemiş olduğumuz toplam 58 esere ilişkin yaptığımız usûl ve velveleler aşağıdaki tabloda verilmiştir. Tabloda usûllerin icrâsı, darpların lafzî telaffuzları ile tabloda sunulmuştur.

Eserler ve Usûller Tablosu

No	Eser Adı	Usûlü	Kalıp / Velvele ⁴
1	Abuca Hayın Abuca	14/8 (6+8)	düm teek ⁵ düüm tek + düüüüm teek teek
2	Aç Kapıyı Ben Geldim	Oynak	düm tek tek düüm düüm teek yada düm tek düm teek düüm teek velvele ile
3	Alçak Ceviz Dalları	Oynak	düm tek tek düüm teek teek
4	Türkmen Gızı	Evfer	düüm teek düüm düm teek
5	Ben Yarime Gal'atında Gavuştum	Raks Aksağı	düüm teek düüm teek
6	Bir Gelinin Bir Gızınan Cengi Var	Nim Sofyan (!) ⁶	düm te ke (birim zaman içinde)
7	Bir Giderim Beş ardıma Bakarım	Nim Sofyan	düm te ke (usûlün tamamından ziyade her bir dörtlük için vurulan velvele)
8	Burma da Burma Duman Tüter Dağın Belinden	Sengin Semâî	düm tek tek düm teek
9	Cemal'ın Bağına Seyrâna Geldim	Curcuna	düüüm teek düüm teek
10	Çadır Kurdum Eğr'Ovanın Düzüne	Aksak	düüm tek kâ düüm teek tek
11	Çadır Kurdum Şu Derenin Düzüne	Nim Sofyan	düm te ke (birim zaman içinde)
12	Çayırılıkta Çimenlikte Evim var	Aksak	düüm tek kâ düüm teek tek
13	Dağ Olur Meşelerde	Aksak (!)	düüm tek kâ düüm teek tek
14	Dama Bulgur Sererler (Gadunum)	Nim Sofyan	düm te ke (birim zaman içinde)
15	Daş Harmanın Mazısı	Oynak Aksak (Münavebeli)	düm tek tek düüm teek teek düüm tek kâ düüm teek tek
16	Aman Değirmenci Guzum Değirmenci	? (!)	Notası belli bir usûle göre düzümlenmemiştir.
17	Denizde Urganım var	Sofyan	düm te ke (birim zaman içinde)
18	Dünürşüler Bölük Bölük	Aksak (!)	düüm tek kâ düüm teek tek
19	Güveyi Dama Çıkamaz	Aksak (!)	düüm tek kâ düüm teek tek
20	Eğrem de Büğrem Şu Sarayın Yolları	Sofyan	düm te ke düm tek (her ölçüde iki tekrar vurulmaktadır)
21	Elimi Isırdı Pire	--- (!)	Usûlsüz serbest okunan bir eser
22	Eşim Dostum Yüklesinler Yükümü	Semâî (!)	düm tek tek
23	Evlerine varamadım Ârimden	Sofyan	düm te ke düm tek
24	Evlerinin Önü Keşkek Dübeği	Sofyan (!)	düm te ke düm tek (her ölçüde iki tekrar vurulmaktadır)
25	Evlerinin Önü Yüksek Köşk Olsun	? (!)	Notası belli bir usûle göre düzümlenmemiştir.
26	Gale Gapısından Girdim İçeri	Aksak	düüm teek düüm düm teek
27	Garalı Yazmam Benek Benek	Raks Aksağı (!)	düüm teek düüm teek
28	Garaoğlan Garaoğlan	Nim Sofyan (!)	düm te ke (birim zaman içinde)

⁴ Usûl bahsine ilişkin tanımlar, tasnif, kalıplar, velveleler, şablonlar ile usûllerin gösterimi, ifadesi, icrâsı vb. konularda detay bilgi için bkz. Gönül M. (2017) "Türk Müziği Solfej, Makam, Usûl, Dikte Alıştırılmaları", Ankara.

⁵ Yinelenen her bir harf, uzayan birim zamanı ifade ve işaret eder.

⁶ (!) : icrâ kaydına ulaşılabilen türküler (29 adet)

29	Garşudan Garşuya Olur mu Böyle	Serbest + Sofyan (!)	düm te ke düm tek
30	Gastamanı Gastamanı	Aksak (!)	düüm tek kâ düüm teek tek
31	Gayadan Ener Akrap	Sofyan	düm te ke düm te ke düm düm tek te ke
32	Genç Osman	Nim Sofyan	düm tek ya da (4/8 lik Sofyan velvesi gibi) düm te ke düm tek
33	Getirin Gına Yakâlim Nenni	14/8 (7+7), (8+6) Devr-i Hindî+Devr-i Tûran Müsemmen + Semâî	düm tek tek düüm teek düüm teek teek düüm teek teek düüm teek teek
34	Geyme Dedim Geydin Sen Bu Alleri	Sofyan	düm te ke düm tek (her ölçüde iki tekrar vurulmaktadır)
35	Goc'adama Yatak Serdim Gül Gibi	Aksak (!)	düüm tek kâ düüm teek tek
36	Gode Gode Göl Olsun	Türk Aksağı (!)	düm te ke
37	Güvercin Uçuverdi	Nim Sofyan (!)	düm te ke
38	Havaş Bülbül Olacak	Sofyan	düm te ke düm tek (Kalıp) düm dü me düm tek düm te ke tek te ke (icrâda vurulan velvele)
39	Her Nereye Varsam Gurulur Engel	Nim Sofyan + Serbest (!)	düm te ke düm tek (4/8'lik sofyan velvesi gibi)
40	İlik Düştü Yakamdan	Nim Sofyan	düm te ke (birim zaman içinde)
41	Kâbenin Yolları Bölük Bölüktür (İlahi)	Sofyan	düm te ke düm tek (her ölçüde iki tekrar vurulmaktadır)
42	Kızılbelde Gelür Bekmez	Sofyan (!)	Düm te ke düm tek
43	Köprüden Geçer İken	Nim Sofyan (!)	düm te ke (birim zaman içinde)
44	Küp İçinde İreçel	Aksak (!)	Düüm tek kâ düüm teek tek
45	Mapushane İçinde Üç Ağaç İncir	Sofyan (!)	Düm te ke düm tek
46	Oğlan da Golunu Sallama	Nim Sofyan (!)	düm te ke (birim zaman içinde)
47	Peşrev	15/8 (8+7) (!)	düüm te ke teek kaa düüm teek teek
48	Mehmet Bey'in Evine Yan Geldük	-Sofyan, Raks Aksağı, (!) Nim Sofyan münavebeli	İcrası hakkında bilgiye ulaşılamadı. İlgili usüller yukarıda verilmiştir.
49	Ramazan Geldi Dayandı	--- (!)	Usülsüz serbest okunan bir eser
50	Sahur Vakti Çıktık Yola	Aksak (!)	Düüm tek kâ düüm teek tek
51	Selâm da Söylen Beybabama	Sofyan	Düm te ke düm tek / Düüm teek teek (her ölçüde iki tekrar vurulmaktadır)
52	Tepecükten Bir Su İçtim Kanmadım	Sofyan	Düm te ke düm tek (zengin ve değişimli velveleler ile icrâ edilmektedir)
53	Türkülü Âşık Ali Hikâyesi	Sofyan (!)	Düm te ke düm tek
54	Uyur İken Uyardılar	Raks Aksağı (!)	Düüm teek düüm teek
55	Uzun Olur Uzun Yolun Zelvisi	Sofyan (!)	Düm te ke düm tek
56	Yeşil İpek Bükene	Oynak	Düm tek tek düüm teek teek
57	Yüce Dağ Başında Gara Gış Olur	Raks Aksağı	Düüm düm teek düüm teek
58	Züriyem'in Güğümleri Galaylı	Aksak	Düüm tek kâ düüm teek tek / Düüm tek düüm teek (velvele)

Tablo 1

Sonuç

İncelediğimiz (58) ve kayıtlarına ulaşabildiğimiz (29 adet) türkülerden yola çıkarak, Safranbolu'nun, tarih içerisinde yer almış önemli kültür merkezlerinden olduğu dolayısıyla, kültür etkileşimlerinde etkin rol alan bir yerleşim bölgesi olduğu varsayımından hareketle, Anadolu'da icrâ edilen ve/veya farklı yörelere atfedilen pek çok türkünün ya kaynağı ya da çeşitli yollarla ulaştığı ve/veya bulunduğu bir yöre olduğu sonucuna vardık.

Yöreyle atfedilen toplam 58 adet eserin 2 birim zamandan-15 birim zamânâ kadar farklı ölçü sayıları ile notalandığını gördük. Yazılan notalarda aslında, eserlerin usûllerine ilişkin düzümlemelere özen gösterilmiş olması hem çalışmanın kolay idrak edilebilmesine hem de özellikle kayıtlarına ulaşılamayan eserlere ilişkin usûl tespitlerinde faydalı oldu.

Yapılan tespitler ışığında aşağıdaki tabloda görüleceği üzere, Safranbolu yöresine atfedilen türkülerin toplam 10 tanesinin Nim Sofyan, 1 tanesinin Semâî, 15 tanesinin Sofyan, 1 tanesinin Türk Aksağı, 1 tanesinin Sengin Semâî, 11 tanesinin Aksak, 3 tanesinin Oynak, 1 tanesinin Evfer, 4 tanesinin Raks Aksağı, 1 tanesinin Curcuna, 2 tanesinin 14 zamanlı özgün yapılı, bir tanesinin 15 zamanlı ve özgün usûl ve/veya velvelelerle icrâ edildiği sonucuna ulaştık.

Safranbolu Yöresinde Kullanılan Usûller Tablosu

	Usûl	Adet	Toplam
1	Nim Sofyan	*****	10
2	Semâî	*	1
3	Sofyan	*****	15
4	Türk Aksağı	*	1
5	Sengin Semâî	*	1
6	Aksak	*****	11
7	Oynak	***	3
8	Evfer	*	1
9	Raks Aksağı	****	4
10	Curcuna	*	1
11	14/8	**	2
12	15/8	*	1
13	Münavebeli	***	3
14	Belirsiz (söze göre yazılmış)	**	2
15	Serbest	**	2
	Toplam		58

Tablo 2

Eserlerin yüzde 70'inin (serbest icrâ edilen ve usûl belirsizliği olanlar dışındaki eserler) Nim Sofyan, Sofyan ve Aksak usûllerinde olduğunu, dolayısıyla oyun ve eğlence kültürüne paralel olarak yöre ile özdeş usûllerin bunlar olduğu sonucuna ulaştık. Bunlara ilave olarak 9 birim zamanlı, Oynak, Raks Aksağı ve Evfer usûlündeki eserlerin de aynı eğlence ortamlarında icrâ edildiğini gördük.

Repertuvarında 1'er eserle yer alan Semâî, Türk Aksağı, Sengin Semâî, Evfer ve Curcuna usûllerindeki eserlerin genel yöre özellikleriyle özdeşleşmediği kanaatine vardık.

14 ve 15 zamanlı türkülerin teşekkülünde yer alan Devr-i Hindî + Devrî turan, Müsemmen + Semâî ve Sofyan + Devrî Tûran gibi usûllerin, eserlerin özüne uygun olarak Türk Müziği Usûl Nazariyatı bileşik usûl oluşturma gelenek ve gereklerine göre terki edildiğini tespit ettik.

Özellikle oyun havası özelliği taşıyan ve yürük icrâ edilen Sofyan ve Nim Sofyan eserlerin icrâsında ritim sazın, velveleyi her ölçüde iki tekrar veya her birim zamanda Nim Sofyan velvelesi şeklinde icrâ edildiğini gördük.

Bütün yapılan araştırma, analiz ve tespitler neticesinde, burada yapılan ve alanda yapılacak başka tahliller ışığında ulaşılabilecek sonuçlar doğrultusunda elde edilen/edilecek gelenekli ve özgün usûllerin yörede icrâ ve usûl birliğine ulaşmak maksadı ile kullanılmasının önemli olduğunu düşünüyoruz.

Yöre mûsikîsinin zengin eserlerine ilişkin yapılacak usûl tespit ve tahlillerinin, yörelerin etnik yapılarından-oyunlarına, düğünlerinden-ağtlarına kadar pek çok konuya ve icrâ biçimine ışık tutacak ve katkı sağlayacağını düşünüyor, yörelerimizin usûl zenginliklerinin ivedilikle arşivlere kazandırılmasını öneriyoruz.

Çalışmamızın neticesinde ulaştığımız ve bir tablo dâhilinde sunduğumuz yöre türkülerine ilişkin usûl tespitlerinin icrâcı ve akademisyenlere katkı sağlayacağını düşünüyoruz.

Kaynakça

Ataman A. (2009). "Safranbolu Türüleri ve Oyun Havaları", İstanbul: Seçil Ofset.

Emnalar, A. (1998). *Tüm Yönleriyle Türk Hâlk Müziği ve Nazariyatı*. (Birinci Basım). İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

Gönül, M. (2016). *Türk Müsikîsi Usûllerinin Gösterimi, İfadesi ve Tasnifine Bir Bakış*. İstem Dergisi, Sayı:25-2015 s. 31-46.

Hatipoğlu, V. (2008). *Mesleki Müzik Eğitimi Veren Kurumlarda Türk Müziği Usûlleri Öğretiminin Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Öztürk, O. M. (2005). *Geleneksel Müziklerin Westernizasyonu Binilen Dalın Kesilmesi*. Van: Genel Müzik Eğitiminde Geleneksel Müziklerimiz Sempozyumu Bildiri Metni.

Sarısözen, M. (1962). *Türk Müsikîsi Usûlleri*. Ankara: Resimli Posta Matbaası Ltd. Şirketi.

Tanrıkorur, C. (2009). *Müzik Kültür Dil*. İstanbul: (2. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.

Uçan, A. (2005). *Türk Müzik Kültürü*. (2. Basım). Ankara: Evrensel Müzikkevi.

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT03/gcz01003003.pdf>(e.t. 26.11.2018)

(<https://karabuk.ktb.gov.tr/TR-63737/muzik-kulturu.html> e.t.06.10.2019)

SAFRANBOLULU ALİ B. İBRÂHİM (EZ-ZA'FERÂNÎ) EFENDİ'NİN ÂYETÜ'L-KÜRSÎ HAKKINDAKİ RİSÂLESİ

Dr. Öğr. Üyesi M. Sami ÇÖLLÜOĞLU

Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

mcolluoglu@karabuk.edu.tr

Özet

Köklü bir mazisi olan Safranbolu, geçmişten günümüze ilim ve kültür alanında pek çok değerli âlim yetiştirmiş ve onların farklı alanlarda nadide eserler vermesine imkan sağlamış bir şehir olarak anılagelmıştır. Şehrin yetiştirdiği bu değerli kişiler ve onların eserleri hakkında yapılacak araştırmalar, geçmişin mirasının gün yüzüne çıkarılarak geleceğe aktarılmasında önemli katkılar sağlayacaktır.

Bu çalışmada XVIII. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen ve kaynaklarda hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî Efendi'nin “Zübdetü'l Fevâid” isimli yazma risâlesi incelenmiştir. Kullandığı ez-Za'ferânî nisbesinden Safranbolulu olduğu anlaşılan müellif, eserini o dönemde namazlardan sonra Âyetü'l-Kürsî'nin okunmasına ilişkin toplumun çeşitli kesimlerinde ortaya çıkan ihtilaflara çözüm sunmak amacıyla kaleme almıştır. Risâlede Âyetü'l-Kürsî'nin okunmasındaki faydaların özüne temas edilmiştir. Bu çerçevede Kur'ân-ı Kerim'in mutlak anlamda okunması ve dinlenmesinin bağlayıcılığı üzerinde durulmuş, Âyetü'l-Kürsî'nin okunmasına ilişkin zikredilen hadis-i şeriflere yer verilmiş ve kaynaklarda geçen bilgiler ışığında çeşitli tespitlerde bulunulmuştur. Eserde Âyetü'l-Kürsî okunurken yapılan hata ve yanlışlara da değinilirken bunları aşabilme noktasında bazı önerilere yer verilmiştir.

Risâlenin tek nüshası Ankara Milli Kütüphane'de Yazmalar Koleksiyonu bölümünde 06 Mil Yz A 1569/3 numara kaydıyla bir mecmua içerisinde 41b-44a varaklar arasında yer almaktadır. Yapılan araştırmada eser üzerinde daha önce herhangi bir çalışmanın yapılmamış olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Safranbolu, Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî Efendi, Âyetü'l-Kürsî, Zübdetü'l- Fevâid, Kırâat.

A SCHOLAR FROM SAFRANBOLU, ALİ B. İBRAHİM AL-ZA'FARANİ'S TREATISE ON AYAT AL-KURSİ (THE THRONE VERSE)

Abstract

Having a long history, Safranbolu is known as a city that has been home for many scholars from the past to the present day, and enabled them to produce works in various fields. Researches about these valuable people and their works will make great contribution to conveying the cultural heritage to the future by revealing the richness of the past.

In this study, *Zubdat al-Fawaid*, a manuscript treatise by Ali b. Ibrahim al-Za'farani Effendi, who is a scholar assumed to live in 18th century, and about whom no information is found in sources is examined. The author, who is from Safranbolu as understood from his nisba, al-Zafarani, wrote the said treatise aiming to provide a solution to the disputes that had arisen at that time among different fractions of society with regard to reciting *Ayat al-Kursi* (the Throne Verse) after prayers. The treatise touches upon the core of benefits of reciting *Ayat al-Kursi*. In this context, it deals with the bindingness of reading and listening the Holy Quran in an absolute sense. Referred to hadiths about reading *Ayat al-Kursi*, *Zubdat al-Fawaid* makes some evaluations in the light of the information available in the sources. While mentioning the mistakes made during the recitation of *Ayat al-Kursi*, the work offers some recommendations to overcome them.

The only copy of the treatise is between the folios, 41b-44a inside the compilation found in the Manuscript Collection section of the National Library in Ankara with the record number, 06 Mil Yz A 1569/3. After making a research about the treatise, It is found that no previous studies have been conducted on it.

Keywords: Safranbolu, Ali b. İbrâhim al-Zafarani Effendi, the Throne Verse, *Zubdat al-Fawaid*, Recitation.

Giriş

"Âyetü'l-Kürsî" ismi¹ ile anılan Bakara suresinin 255. âyetinde² Allah (c.c.)'ın birliğine vurgu yapılarak O'nun kâinat üzerindeki mutlak hükümlerliliğinin ve saltanatının açık ve özlü bir şekilde anlatımı yapılmaktadır. Allah'ın zâtı ve sıfatlarından haber verilen âyette göklerde ve yerdekilerin O'nun hâkimiyetinde olmasının, kâinattaki düzenin ayakta durması ve sürdürülmesinin O'nun isim ve sıfatlarının sırrı çerçevesinde sübut bulunduğu ve bunun da "Allah'ın kürsüsü" gibi geniş bir kapsama alanı ile ihata edilmiş olduğu bildirilmektedir. Âyette yer alan Allah (c.c.)'ın her bir isim ve sıfatının İslamî inanç sisteminin dayandığı temel esasları yansıtmaları bakımından "Âyetü'l-Kürsî", Kur'ân âyetleri içinde konusu ile uygun olarak en yüksek şerefe ve değere sahip bir âyet olarak görülmektedir.³ Nitekim Hz. Peygamber tarafından Kur'ân'da en büyük âyetin "Âyetü'l-Kürsî" olduğunun ifade edilmesi de bu görüşü desteklemektedir.⁴ Dolayısıyla Cenâb-ı Hakkın gücü, kudreti ve kâinat üzerindeki tasarrufunun ve hükümlerliliğinin özet olarak tarif edildiği bir âyet olmasının yanısıra hakkında Hz. Peygamber'in hadislerinin⁵ ve erken dönemden itibaren kaynaklarda aktarılan çeşitli rivâyetlerin⁶ bulunmasının, Âyetü'l-Kürsî'nin Müslümanların günlük yaşamında işlevsel olarak yer almasında önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür.

Kendisine peygamberlik görevi tevdi edilerek ilahi vahye muhatap olan Hz. Peygamber, Cenâb-ı Hakk'ın yönlendirmesi ile hayatının sonuna kadar temelde Kur'ân'la şekillenen dinin öğretilerinin günlük hayata aktarılıp uygulanmasında bir rehber olarak görev ifa etmiştir. Kendisinden sonra gelen nesiller de

¹Burhan Baltacı, "Kur'ân Âyetlerinin İsimlendirme Geleneği", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, Cilt: 11, Sayı:1, s. 26-28.

"الله لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ"²

"Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayandır. Diridir, kayyumdur. O'nu ne bir uyuklama tutabilir ne de bir uyku. Göklerdeki her şey, yerdeki her şey O'nundur. İzni olmaksızın O'nun katında şefaatte bulunacak kimdir? O, kulların önlerindeki ve arkalarındaki (yaptıklarını ve yapacaklarını) bilir. Onlar O'nun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar. O'nun kürsüsü, bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır. (O, göklere, yere, bütün evrene hükmetmektedir.) Gökleri ve yeri koruyup gözetmek O'na güç gelmez. O, yücedir, büyüktür" (Bu çalışmada yer alan âyetlerin meâlleri Diyanet İşleri Başkanlığı, <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf> (Erişim: 20 Ekim 2019) adresinden yararlanılarak aktarılmıştır.)

³ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, (sad. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Boleli, Abdullah Yücel), Azim Dağıtım, İstanbul 1992, c. II, s. 157.

⁴ Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, (thk. Şuayb el-Arnaûd-Âdil Mürşid vd.), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2001, c. XXXV, s. 200; Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), el-Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut ty., Salât, 352.

⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XXI, s. 32, c. XXXV, s. 432, c. XXXVI, s. 619; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, (thk. Muhammed Zühayr b. Nâsir en-Nâsir), Dâru Tavki'n-Necât, 1. baskı yy., h.1422, Fedâilu'l-Kur'ân,10; Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, *es-Sünen*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir-Muhammed Fuâd Abdulbâkî), Şeriketu Mektebeti ve Matbaati el-Bânî el-Hâlebî, 2. Baskı, Mısır 1975, Fedâilu'l-Kur'ân, 10.

⁶ Ebû Bekir Muhammed b. İshâk İbn Huzeyme es-Sülemî en-Neysâbüri, *Sahîhu İbni Huzeyme*, (thk. Muhammed Mustafâ el-A'zamî, Mektebetü'l-İslamiyye, Beyrut ty., IV, 91; Muhammed b. Hibbân b. Ahmed İbn Hibbân Ebû Hâtim et-Temîmî el-Bustî, *Sahîhu İbni Hibbân*, (thk. Şu'ayb el-Arnaûd, Muessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993, c. II; 77, c. III, s. 63; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, (thk. Huseyin Selim Esed ed-Dârânî), Dâru'l-Muğni li'n-Neşri ve't-Tevzi', Riyad 1412/2000, Fezâilu'l-Kur'ân, 14; Muhyis-Sunne Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd el-Begavî, *Meâlimu't Tenzil*, (thk. Abdurrezâk el-Mehdî), Dâru İhyâit-Turâsi'l Arabiyy, 1. Baskı, Beyrut h. 1420, c. I, s. 346; Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, (thk. Yusuf Ali Bedivî), Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut 1998, c. I, s. 255; Ebu'l Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr, *Tefsiru'l-Ku'râni'l-Azîm*, (thk. Sâmi b. Muhammed Selâmet), Dâru Tayyibetin li'n-Neşri ve't-Tevzi', 2. Baskı, yy. 1999, c. I, s. 7, 255.

onun örnekliğinden hareket ederek hayatlarını İslam'ın öngörülerini istikametinde şekillendirmeye çalışmışlardır.

Asr-ı saadetten itibaren tüm İslam topluluklarında olduğu gibi Osmanlı toplumunda da dini ritüellere ilişkin süregelen bazı uygulamaların arka planında Hz. Peygamberin konuyla ilgili sarf ettiği sözlerinin, uygulamalarının ve aktarılan rivâyetlerin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Âyetin muhtevasına verilen ehemmiyetin bir göstergesi olarak Âyetü'l-Kürsî'ye ilişkin yapılan atıflar ve aktarılan rivâyetler doğrultusunda özellikle namazlardan sonra okunmasının Osmanlı döneminde bir teâmül hâline geldiği söylenebilir.

Ancak zamanla dini bilgi eksikliği ve dar görüşlülükten kaynaklı uygulamada zuhur eden bazı sorunlar, toplumun farklı katmanları arasında çeşitli ihtilafların çıkmasına zemin hazırlamıştır. İnsanlar farklı sâiklerle kutuplaşarak dinin ritüellerle ilgili uygulamalardaki temel amaçları ve gayeleri göz ardı eder hâle gelmiş, şekli ve biçimsel kalıplar içinde değerlendirmelerde bulunarak meselelerin özünü, aslını ve arka planını kaçırmışlardır.

Bu çalışmada XVIII. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî Efendi'nin, Âyetü'l-Kürsî'nin namazlardan sonra okunmasındaki faydaları öz bir şekilde ifade etmek üzere kaleme aldığı "*Zübdetü'l Fevâid*" isimli yazma eseri incelenmiştir. Müellif, risâlesinde sözü edilen olumsuzluklardan ötürü rahatsızlığını yüksek sesle dile getirirken toplumdaki anlamsız tartışmaları⁷ sona erdirmek için çaba sarf etmektedir. Öncelikle âyet ve hadis-i şeriflerden referanslarla temellendirdiği risâlesinde, uygulamada ortaya çıkan sorunların hâlli noktasında yaptığı tespitlerle kafa karışıklığı içerisinde olan toplum kesimlerine çözüm sunma arayışı içerisindedir.

I. Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî Efendi'nin Hayatı ve Eserleri⁸

Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî Efendi'nin hayatı hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanamamıştır. Bununla birlikte telif ettiği *İlzâmu'l-Muânidîn ve İbtâlu Za'mi'l-Hâsidîn* isimli eserin dîbâcesinde 1754-1757 yıllarında tahtta olan Osmanlı Padişahı III. Osman (ö.1171/1757) ile 1755 yılında

⁷ Müellifin yaşadığı dönemde, XVII. yüzyılda ortaya çıkan Kadızâdeliler-Sivâsiler arasında tartışma ve çekişmeler sürmekte, dini hususlardaki kutuplaşmaların toplum üzerinde olumsuz etkileri hissedilmeye devam etmektedir. Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Dinde Tasfiye Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızâdeliler Hareketi", *Türk Kültür Araştırmaları*, XVII-XXI/1-2, Ankara (1979-1983), s. 217; Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-Hak fi İhtiyârü'l-Ehak* (İslam'da Tenkit ve Tartışma Usûlü), (sad. Süleyman Uludağ- Mustafa Kara), Marifet Yayınları, İstanbul, 1990, s. 138; Hamdi Kızıler, "XVII. Yüzyılda Yaşayan Bir Süfî'nin Tasavvuf Karşıtlarına Verdiği Cevaplara Dair Bir Örnek: Ömer Fuâdî'nin Türbenâme Risâlesi", *İslamî Araştırmalar Dergisi*, 24/3, Ankara 2014, ss. 137-145; Kızıler, "Şa'bâniye Temsilcilerinden Ömer Fuâdî'nin 'Türbenâme' Risâlesi: Tasavvuf Karşıtlarına Verilen Cevaplara Bir Örnek", *4-6 Mayıs 2012 Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu*, Kastamonu Üniversitesi, 2015, ss. 373-390; M. Sami Çöllüoğlu, "Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî Efendi'nin Fâtiha Süresi'nin Okunmasına Dair Bir Risâlesi", *II. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi (4-6 Ekim 2019 Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi Yerleşkesi) Bildiri Kitabı*, Kitâbî Yayınları, İstanbul 2019, s. 744-748.

⁸Müellife ait eserler/risâleler Milli Kütüphane kayıtlarında bir mecmua içerisinde yer almakta olup bu mecmua içindeki üçüncü risâle *Zübdetü'l Fevâid* ismiyle anılmaktadır. Dolayısıyla mecmuada yer alan yazma eserlerden sadece üçüncü sırada yer alan *Zübdetü'l Fevâid* isimli eser ile ilgili kütüphane kayıt bilgisi (mecmua ile aynı isim zikredilmek suretiyle) yer alırken müellifin diğer eserlerine ilişkin müstakil bilgi kaydına ulaşılamamıştır. Bu çalışmada müellifin eserlerinin her birinin müstakil bir çalışma oluşuna işaret etmek üzere mecmua içerisindeki sıraya göre eserin/risâlenin demirbaş kayıt bilgisi tespit/takdir edilip zikredilmiştir. Ancak mecmuanın ilk sahifesi/zahriyesi, mecmuanın tamamının bir parçası olarak kabul edileceğinden kaynak gösterilirken (ez-Za'ferânî, *Zübdetü'l Fevâid*, vr. 1a.) şeklinde zikredilmiştir.

Şeyhu'l-İslamlık görevinde bulunan Vassâf Abdullah Efendi (ö.1174/1761)'ye yaptığı atıflardan⁹ müellifin eserlerini sözü edilen kimselerin yaşadığı zaman diliminde yazdığı ve dolayısıyla XVIII. yüzyılda yaşamış olduğu tahmin edilmektedir. Çalışmada ele alınan “Zübdetü'l Fevâid” isimli risâlenin dibâcesinde kullanılan ez-Za'ferânî¹⁰ nisbesinden Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî Efendi'nin Safranbolulu olduğu anlaşılmaktadır. Günümüze kadar ulaşan yazma hâlinde dört eseri bulunan Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî Efendi, eserlerini risâle formatında Arapça yazmıştır. Müellife ait risâleler Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu bölümünde 06 Mil Yz A 1569/3 numara kaydıyla bir mecmua içerisinde 1b-45b varakları arasında yer almaktadır. Mecmuanın 28b-31a arasındaki varakları boş olup üzerlerinde herhangi bir kayıt yoktur. Sadece varak numaraları mevcuttur. Müellifin bu mecmuada yer alan eserleri¹¹ şunlardır:

1-Zübdetü'l-Ezhâr¹² / زبدة الأزهار

2-İlzâmu'l-Muânidîn ve İbtâlu Za'mî'l-Hâsidîn¹³ / إلزام المعاندين و إبطال زعم الحاسدين

3-Zübdetü'l-Fevâid¹⁴ / زبدة الفوائد

4- Risâletün fi Kırâati'l-Fâtiha Li'l-Vâlideyn¹⁵ / رسالة في قراءة الفاتحة للوالدين

II. Eserin Fiziksel özellikleri

Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî Efendi tarafından te'lif edilen “Zübdetü'l Fevâid”¹⁶ isimli yazma eserin, müellif hattı ya da müstensih hattı olup olmadığı, yazıldığı tarih, müstensih ve istinsah tarihine dâir bir bilgi mevcut değildir. Eser tek nüsha olup daha önce belirtildiği üzere Milli Kütüphane'de Yazmalar Koleksiyonu bölümünde 06 Mil Yz A 1569/3 numara kaydıyla bir mecmua içerisinde 41b-44a varaklar arasında yer almaktadır.

Eserin ölçüleri 210x130-140x68 mm'dir. Günümüze kadar ulaşabilen eserin yazıları okunaklıdır. Ta'lik hattı ile Arapça telif edilen eserin bazı sözleri kırmızı mürekkeple yazılıp önemli görülen kısımlarının üstü işaretlenmiştir. Sırtı ve kenarları kahve renkli meşin miklepli, satırları ebru kâğıt kaplı mukavva bir cilt içerisinde yer almaktadır.

⁹Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî, *İlzâmu'l-Muânidîn ve İbtâlu Za'mî'l-Hâsidîn*, Milli Ktp., Yazmalar Koleksiyonu, nr. 1569/2, vr. 32b; Ayrıca bkz. Çöllüoğlu, “Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî Efendi'nin Fâtiha Süresi'nin Okunmasına Dâir Bir Risâlesi”, s. 748.

¹⁰ez-Za'ferânî, *Zübdetü'l Fevâid*, Milli Ktp., Yazmalar Koleksiyonu, nr. 1569/3, vr. 41b. Müellifin eserlerinde kullandığı nisbeleri için bkz. Çöllüoğlu, “Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî Efendi'nin Fâtiha Süresi'nin Okunmasına Dâir Bir Risâlesi”, s. 748.

¹¹Müellifin eserleri hakkında bilgi için bkz. Çöllüoğlu, “Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî Efendi'nin Fâtiha Süresi'nin Okunmasına Dâir Bir Risâlesi”, s. 748-750.

¹²ez-Za'ferânî, *Zübdetü'l Ezhâr*, Milli Ktp., Yazmalar Koleksiyonu, nr. 1569/1, vr. 1b-28a.

¹³ez-Za'ferânî, *İlzâmu'l-Muânidîn ve İbtâlu Za'mî'l-Hâsidîn*, Milli Ktp., Yazmalar Koleksiyonu, nr. 1569/2, vr. 31b-38b.

¹⁴ez-Za'ferânî, *Zübdetü'l Fevâid*, Milli Ktp., Yazmalar Koleksiyonu, nr. 1569/3, vr. 41b-44a.

¹⁵ez-Za'ferânî, *Risâletün fi Kırâati'l-Fâtiha Li'l-Vâlideyn*, Milli Ktp., Yazmalar Koleksiyonu, nr. 1569/3, vr. 44b-45b.

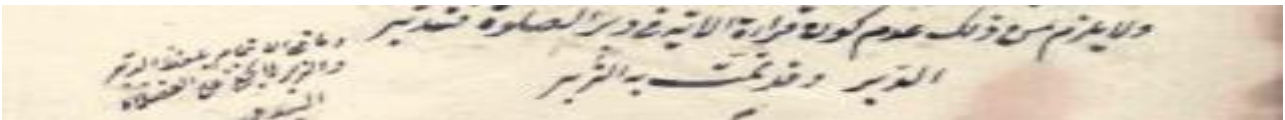
¹⁶Müellife ait eserlerin yer aldığı mecmuanın zahriyesinde, risâlelerin başlangıç sahifeleri ile isimlerinin zikredildiği bir fihrist bulunmaktadır. Mecmuanın zahriyesine sonradan ilave edildiği tahmin edilen bu fihristin risâlelerin içeriklerine göre oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla fihristteki isimlendirmeye müellifin risâleleri isimlendirmesinde bazı farklılıkların olduğu görülmektedir. Buna göre mecmuanın üçüncü risâlesi, fihristte “Zübdetü'l Fevâid fi Âyeti'l-Kürsî” ismiyle anılırken müellif tarafından “Zübdetü'l Fevâid” ismi verilmiştir. Krş. ez-Za'ferânî, *Zübdetü'l Fevâid*, vr. 1a; ez-Za'ferânî, *Zübdetü'l Fevâid*, vr. 41b. Ayrıca bkz. Çöllüoğlu, “Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî Efendi'nin Fâtiha Süresi'nin Okunmasına Dâir Bir Risâlesi”, s. 749.

Eserin bazı varaklarında¹⁷ derkenar/haşiye kapsamında metin içinde geçen kelime, kavram ya da ifadelerin izah edilmesi amacıyla ek bilgiler verilmiştir. Bu bilgilendirmelerin sonunda zikredilenlerin müellifin/musannifin metinde olmayan kelimelerden olduğunu belirten "منه" ifadesini remzeden şekli¹⁸ ilave edilmiştir. Eserin derkenarında verilen bu tamamlayıcı bilgiler bazen metinde zikredilen ifadelerden çok daha uzun olabilmektedir. Müellif eserinde bu tür izahlara "قوله" ifadesiyle başlamaktadır.

Eserin müellifinin ve isminin geçtiği kısım¹⁹

Eserin sonu²⁰

III. Eserin Muhtevası

Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî Efendi'nin faydaların özü, özeti, esasî anlamına gelen *Zübdetü'l Fevâid* isimli eseri; içinde hamdele, salvele, telif amacı ve eserin isimlendirmesinin yer aldığı mukaddime ile

¹⁷ ez-Za'ferânî, *Zübdetü'l Fevâid*, vr. 41b, 43b, 44a.

¹⁸Bkz. Haz. Okan Kadir Yılmaz, *İsam Tahkikli Neşir Kılavuzu*, İsam Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2018, s.162.

¹⁹ ez-Za'ferânî, *Zübdetü'l Fevâid*, vr. 41b.

²⁰ ez-Za'ferânî, *Zübdetü'l Fevâid*, vr. 44b.

konunun ele alındığı üç başlıktan oluşmaktadır. Her bir başlık, içerdiği özlü ve güzel sözlerinden dolayı müellif tarafından “ferîde/inci”²¹ olarak isimlendirilmiştir.

Mukaddime

“Mümin kullarının hamdine zâtı en layık olana²², kulluğu gereği günah işleyenleri bağışlamak için onlara rızıklarını²³ verene hamdediyorum.” ifadeleri ile eserinin girişine/mukaddimesine hamdele ile başlayan müellif, “Salât incilerin en değerlisine²⁴ ve inatçıları dize getiren onun eshâbına²⁵ olsun.” ifadeleri

²¹ "فريدة" kelimesine bağlamla uygun olduğu düşünülen “inci” karşılığı verilerek müellifin ifadeleri izah edilmeye çalışılmıştır. Kelimenin anlamları için bkz. Ebul-Fadl Cemâluddin İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut 1414/1993, c. III, s. 332.

²² Daha önce ifade edildiği üzere müellif, eserinin bazı kısımlarına derkenarda tamamlayıcı açıklamalar getirmektedir. (Derkenardaki bu tür izahlara dipnotlarda yer verilirken diğerlerinden ayırt edilebilmesi için ilgili dipnot rakamının altı çizilerek koyu renkle belirtilmiştir.) Müellife göre "حمداً لمن أولى ذاته بعباده المؤمنين" ifadesindeki "حمداً" âmili hazfedilmesi gereken bir mastardır. “Hamdettim” veya “Hamdediyorum” anlamındadır. Fiil cümlesi; hamdin devam ettirilmesindeki aczi itiraf etme ve hamdin tüm zamanlarda sürmesi için gerekli olan güncelleştirmeyi sürdürmeye delalet ettiği için isim cümlesine tercih edilir. "أولى" kelimesi ise yakınlık bakımından zâtı en yakın olan anlamındadır. Buna Kâf suresi 50/16.

“Biz ona şah damarından daha yakınız.” (ونحن أقرب إليه من جبل أوريد) âyetinde işaret edilmektedir. "أولى" ifadesinin Allah'ın zâtına dost kılması anlamına gelmesi de muhtemeldir. O zaman Bakara suresi 2/257. “Allah iman edenlerin velisidir, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır.” (اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ) âyetinin buna işaret ettiği söylenebilir.

"أولى" ifadesi ile yine Bakara suresi 2/186. “Kullarım sana beni sorduklarında bilsinler ki şüphesiz ben yakınız.” (وَإِنِّي أَنَا رَبُّكَ) âyetine atıfta bulunularak Arap dilinin eşsiz sanatlardan biri olan “Berâatu'l-İstihlâl” (Konuşan kimsenin sözüne amaca ve içeriğe delalet eden kelime ve deyimlerden yararlanarak ilgi çekici güzel bir üslupla başlanması. Bkz. Ebu'l Abbâs Abdullah b. Muhammed el-Mu'tez, *Kitâbu'l- Bedî*, Dâru'l- Cîl, 1990, I, s.42; Abdurrahman b. Ebi Bekr Celâluddin es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, el- Hey'etu'l-Mısriyye el-Âmme lil-Küttâb, 1974, III, s. 363) üslubuna işaret edilmesi söz konusudur. Müellif hamdelede "أولى" kelimesini gelişi güzel kullanmayıp edebî bir üslûp çerçevesinde zikretmiş ve âyet-i kerimelerle irtibatlandırmıştır. Bkz. ez-Za'ferânî, *Zübdetü'l Fevâid*, vr. 41b.

²³ Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî Efendi'ye göre "والآلئهم في العبودية ليغفر المذنبين" ifadesindeki "آلاء" kelimesi ifâl babındaki "الإيلاء" kelimesinden türemiştir. Bu lafızlar, kendisine kulluk ederken günah işleyenleri bağışlamak için onları kusur ve hata işleme potansiyelinde var etmeye delalet etmektedir. Müellife göre zikredilen bu ifade ile Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye ölüm vakti geldiğinde rivâyet ettiği "Eğer siz günah işlemeseydiniz, Allah sizi helâk eder ve yerinize, günah işleyecek (fakat tevbeleri sebebiyle) mağfîret edeceği kimseler yaratırdı." hadisine (zikredilen hadis-i şerîfin lafızları birebir aynı olmamakla birlikte kaynaklarda aynı mânâyı ifade eden hadisler mevcuttur. Bkz. Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Tevbe 2.*; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XXXVIII, s. 498.) işaret edilmektedir. Bkz. ez-Za'ferânî, *Zübdetü'l Fevâid*, vr. 41b.

²⁴ Salvelede zikrettiği "أولى الفرائد" ifadesiyle Hz. Peygambere olan saygısını ifade eden müellif, "أولى الفرائد" tamlamasındaki kelimelerin anlamları üzerinde durur. Ona göre "أولى" sözcüğüne, hemzesi fetha okunduğunda en değerli, en güzel anlamı verilebilir. "الفرائد" kelimesi de "فريدة" sözcüğünün çoğulu olup değerlilik bakımından büyük şeffaf inci mânâsında kullanılabilir. Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî Efendi'ye göre "الفرائد" kelimesiyle kastedilen peygamberlerdir. Peygamberler incilere benzetilmiş; benzeyenin (Peygamberler) hakikat yönü vurgulanmak için benzetilenin (inciler) lafzı istiâre-i musarraha (tasrihiyye) /açık istiâre (bkz. Abdulaziz Atîk, *İlmu'l-Beyân*, Dâr'un-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut 1982, s. 176.) yoluyla ifade edilmiştir. Bunun anlamı şudur: “Ben peygamberlerin en kıymetlisine salât-u selamda bulunuyorum.” Müellif "أولى" kelimesinin hemzesinin “dammeli” okunmasını da mümkün görmektedir. Çünkü Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.) hem şeref ve rütbe bakımından peygamberlerin en değerlisi hem de zaman bakımından peygamberlerin ilkidir. Onun nuru tüm peygamberlerin, hatta bütün varlıkların önündedir. Dolayısıyla Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî Efendi, "أولى" sözcüğünün hemzesinin fetha ya da zamme okunmasını, belagat sanatlarından cinâs-ı hattî / cinâs-ı musahhaf ile (Hattî bakımından başı ve sonu birbirine benzeyen kelimenin harflerinin noktalarından ya da söylenişinden kaynaklanan telaffuz farklılığının bulunduğu cinas türüdür. Bkz.

ile de Hz. Peygamber'e ve eshabına salât u selamda bulunur.²⁶ Daha sonra kendisinin Cenâb-ı Hakk karşısında aciz bir kul olduğunu ifade eder ve bulunduğu çevrede Âyetü'l-Kürsî'nin namaz sonrası açıktan okunmasının yaygınlaşmasıyla bazı kimselerin bu uygulamayı münkerât (dinen tasvip edilmeyen davranışlardan) görerek birbirlerini tersleyip azarladıklarını, dünyada da ahirette de faydası olmayan şeylerde insanların birbirine düştüğünü, hatta bazı kimselerin bunun beş vakit namazın farzlarından olduğu zannına kapıldığını, bazılarının ise yasaklanan münkerattan olduğunu sandıklarını dile getirir.²⁷

Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî Efendi, bir sorun hâline gelen bu konunun genel çerçevesini ortaya koyarak açıklama ve bilgi eksikliğini gidermede kendisinin üzerine bir görev düştüğünü düşünür. Bu amaçla insaf sahibi akıllı kimseler için hızlı bir şekilde bir risâle kaleme aldığını, görüşlerinde inat eden hasımları susturmak için Âyetü'l-Kürsî'nin namazlardan sonra okunmasında fayda gördüğü hususları özlü bir şekilde aktararak açıklamak üzere eserine faydaların özü, özeti, esası anlamına gelen Zübdetü'l- *Fevâid* ismini verdiğini belirtir.²⁸ Müellif, hamdelede zikrettiği kelimelerin sonlarını "ن", salvelede kullandığı kelimelerin

Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Abdillâh b. Hicce el-Hamevî, *Hizânetü'l-Edeb ve Gâyetü'l-Ereb*, thk. İsmâ Şakyû, Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut 2004, c. I, s. 86.) izah eder. Bkz. ez-Za'ferânî, *Zübdetü'l-Fevâid*, vr. 41b.

²⁶ ez-Za'ferânî, salvelede kullandığı "ذويه المزمين المعاند" ifadesine derkenarda çeşitli izahlar getirmektedir. Ona göre "ذويه" sözcüğü ile kastedilen ashâb-i kiramdır. Çünkü onlar inkârcıları ve diğerlerini akli ve nakli delillerle dize getirmişler ve hakkı hâkim kılp, batılı geçersiz kılmışlardır. Müellif, ashâb-ı kiramın bu misyonu ile kendisinin konumu arasında bir ilişki kurarak risâlenin yazılış amacına ve içeriğine delalet etmek üzere kullandığı kelime ve ifadeler vasıtasıyla tekrar *berâatu'l-istihlâl* sanatına başvurmaktadır. Salvelede zikrettiği "ذويه" kelimesi gramatik yapısı üzerinde duran müellif, bu sözcüğün kullanımına dair (mütekaddimûn) önceki ve (müteahhirûn) sonraki gramercilerin farklı değerlendirilmelerinin bulunduğu temas eder. Müellif, önceki gramercilere göre "ذوي/ذوي" kelimesinin bir zamire izafe edilerek kullanılmasının kuraldışı kabul edildiğini ifade eder. Çünkü bu kelime (ذوي/ذوي), "جائني رجلٌ ذو بال وذو" gibi nekre olarak gelen cins ismin sıfatının bir zamire olan bağlantısını sağlamak için getirilmektedir. İster "اللهم صل على محمد وآله وذويه" örneğinde olduğu gibi zorunluluk gerektirmeyen durumda olsun, isterse "إنما يُعْرَفُ ذَا الْفَضْلِ إِلَّا ذُوهُ" örneğindeki gibi "zaruretu'ş-şî'r"ın gereği bir zorunluluktan olsun her iki kullanımda da kuraldışıdır. (Ayrıca bilgi için bkz. Ebû'l-Bekâ Yaîş b. Ali b. Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal Li'z-Zemahşerî*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2001, c. I, s. 156-158.) Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî Efendi, bilgilendirme amaçlı yaptığı bu tespitten sonra, kabul gören kuraldışı (şâz) kullanımın fasih konuşan kimselerin konuşmalarında yer aldığını ifade eder. Diğer taraftan bunun gerek zorunluluk gerektirmeyen durumlardaki kullanımlarda gerekse "zaruretu'ş-şî'r" çerçevesinde zorunluluktan ötürü kullanımlarında muteahhirûn gramerciler tarafından "اللهم صل على محمد وآله وذويه" sözü ve Mâide suresinin 5/54. âyetin "...فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ..." kısmının tefsiri bağlamında zikredilen hadis-i şerifteki "هذا وذووه" ifadesi delil gösterilerek çok kullanıldığının bilinmesini ister. Müellif, bu hususta söz konusu hadis-i şerife Mâide suresinin 5/54. âyetinin tefsiri sadedinde Zemahşerî (ö.538/1144) ve Ebu's-Suûd Efendi (ö. 982/1574) tarafından atıfta bulunulduğunu belirtir. (Bkz. Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzil*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyy, Beyrut 1407/1986, c. I, s. 646; Muhammed b. Muhammed el-İmâdi Ebu's-Suûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabiyy, Beyrut ty., c. III, s. 51.) Her iki tefsirde atıfta bulunulan ve müellifin zikrettiği hadis-i şerif şöyledir: Hz. Peygamber'e Mâide suresinin 5/54. âyetindeki "...بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ..." ifadeleri sorulunca mübarek elini Selmân-ı Fârisî'nin omzuma vurarak: "Bu ve onun arkadaşları (هذا وذووه)" demiş ve devamında şöyle buyurmuştur: "İman, Süreyya yıldızına bağlı olsa Acem soyundan olan birtakım insanlar onu her hâlükârda elde ederdi." (Mezkur hadis-i şerif için ayrıca bkz. Ahmed b. Ali Ebû Ya'la el-Mûsulî, *Musnedu Ebî Ya'lâ*, (thk. Huseyn Selim Esed), Dâru'l-Me'mûn Li't-Turâs, Dimaşk 1404/1984 h. no: 1438, c. III, s. 27; Ebu'l-Hasan Nuruddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, (thk. Husâmu'd-Dîn el-Kudsî) Mektebetü'l-Kudsî, Kahire 1414/1994 h. no: 16687, c. X, s. 64.) Bkz. ez-Za'ferânî, *Zübdetü'l-Fevâid*, vr. 41b.

²⁶ ez-Za'ferânî, *Zübdetü'l-Fevâid*, vr. 41b.

²⁷ ez-Za'ferânî, *Zübdetü'l-Fevâid*, vr. 41b.

²⁸ ez-Za'ferânî, *Zübdetü'l-Fevâid*, vr. 41b.

sonunu da "د" harfi ile bitirerek sec'i²⁹ uslubunu kullanırken³⁰ hamdelede Hz. Peygamber için kullandığı "أولى" kelimesini âyet-i kerimeler ile salvelede de ashâb-ı kiram için yaptığı "sundukları argümanlarla inatçı muhataplarını dize getirmeleri" nitelemesini risâlesinin yazılış amacı ile ilişkilendirmek suretiyle "Berâatu'l-İstihlâl"³¹ sanatına başvurmuştur. Müellif, yine hamdelede "أولى الفرائد" ifadesini kullanmasıyla söz sanatlarından istiâre ve cinâs sanatına³² mukaddimesinde yer vermiştir. Müellifin dilsel incelikleri içeren bu sanatlara başvurarak eserine edebî bir boyut getirmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî Efendi, risâlesinin (فريدة) ismini verdiği üç başlıktan oluştuğunu belirterek eserin yazılmasında kendisine doğruyu ilham edenin sadece Allah olduğunu ve nihâî olarak da dönüşün O'na olacağını altını önemle çizer.³³

Müellif, oluşturduğu başlıklara risâlenin isimlendirmesinde öne çıkardığı ana temaya uygun biçimde فريدة ismini vererek sözlerini, bu konunun özünü ifade eden birer inci olarak nitelemektedir. Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî Efendi, kaynaklara ve usûlüne uygun bir şekilde düzenlendiğini ifade ettiği risâlesinin birinci ve ikinci başlığında konuya yaklaşımını Kur'ân ve sünnet ışığında temellendirmeye çalışmaktadır.³⁴

Birinci İnci: Kur'ân'ın Mutlak Olarak Okunması ve Dinlenmesi

Müellif, kaynaklarda Kur'ân'ın okunmasının faziletli bir davranış, dinlenmesinin ise farz-ı kifâye olarak zikredildiğini ifade eder. Çünkü sadece bir kısım insan tarafından da olsa kulak verilerek dinlenmesiyle Kur'ân'ın hakkı zayi edilmemiş, gereken önem verilmiş olacaktır.³⁵

Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî Efendi, eş-Şerhu'l-Kebîr³⁶ isimli eserde meşguliyetin olduğu ortamlarda okuyucunun, Kur'ân'a saygı göstererek onu okumaması gerektiğinin, bu şartlarda Kur'ân okunduğunda dinlemek zorunda kalanlar için herhangi bir vebâlin olmayacağını, sorumluluğun okuyucuda olduğunun, gereği gibi davranmadığından okuyucunun günaha gireceğinin ifade edildiğini zikreder.³⁷ Beydâvî³⁸ (ö. 685/1286)'nin "وإذا قرأ القرآن فاستمعوا له وأنصتوا لعلكم ترحمون" âyetini³⁹ tefsir ederken âyetin zahirinin gereği Kur'ân'ı

²⁹ Nesirde ifadelerin sonlarının şiirdeki kafiye gibi aynı olmasıdır. Şiirdeki kafiyenin nesirdeki karşılığı seci'dir. Bkz. Mecdüddin İbnü'l-Esir, *en-Nihâye fi Ğaribi'l-Hadis ve'l-Eser* (thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî- Mahmûd Muhammed et-Tanâhî), Beyrut 1979, c. II, s. 343; İsmail b. Hammad el-Cevherî, *es-Sihah Tâcu'l-Luġa ve Sihâhu'l-'Arabîyye*, (thk. Ahmed Abdulġafûr Attâr), Dâru'l- İlm Lil-Melâiyîn, Beyrut 1987, c. III, s. 1228; Ebû'l-Huseyn Ahmed İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luġa*, (thk. Abdu's-Selâm Muhammed Hârûn), Dâru'l-Fikr, 1979, c. III, s. 135; Seyyid Şerîf el-Cürçânî, *Kitâbü't-Ta'rifât*, Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983, c. I, s. 117.

³⁰ ez-Za'ferânî, *Zübdetü'l Fevâid*, vr. 41b.

³¹ ez-Za'ferânî, *Zübdetü'l Fevâid*, vr. 41b; Bkz. dipnot 21, 24.

³² ez-Za'ferânî, *Zübdetü'l Fevâid*, vr. 41b; Bkz. dipnot 23.

³³ ez-Za'ferânî, *Zübdetü'l Fevâid*, vr. 41b.

³⁴ ez-Za'ferânî, *Zübdetü'l Fevâid*, vr. 41b.

³⁵ ez-Za'ferânî, *Zübdetü'l Fevâid*, vr. 42a

³⁶ Müellifin eserinde zikrettiği "eş-Şerhu's-Saġîr" ve "eş-Şerhu'l-Kebîr" isimli iki eserin Mâlikî fakihî ve Hâlvetiyye tarikâtının Derdiriyye kolunun kurucusu Mısırlı bir âlim olan Ebû'l-Berekât Ahmed b. Muhammed ed-Derdîr (ö. 1201/1786)'e ait olduğu tahmin edilmektedir. Bkz. Ahmed Alâeddin Abdülhamîd Da'ber, "Derdîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1994, c. IX, s. 168, 169; el-Celyend, Muhammed es-Seyyid, "Derdîriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1994, c. IX, s. 169.

³⁷ ez-Za'ferânî, *Zübdetü'l Fevâid*, vr. 42a.

³⁸ Nâsiru'd-Dîn Ebu Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil*, Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabîy, Beyrut h. 1418, c. III, s. 47.

³⁹ "Kur'ân okunduğu zaman ona kulak verip dinleyin ve susun ki size merhamet edilsin.." A'râf 7/204.

dinlemenin farz-ı ayın olduğunu, çünkü âyette geçen lafızların mutlak olarak Kur'ân okunması hâlinde dinlemenin vacip olmasını gerektirdiği tespitinde bulunduğunu aktarır.⁴⁰

Zemahşerî (ö.538/1144)'nin Keşşâf⁴¹ isimli tefsirinde ise Kur'ân'ı dinlemenin sünnet olduğunun ifade edildiğini, çünkü A'râf suresi 7/204. âyet namazda konuşan bir topluluk için inmiş olduğundan, Kur'ân namaz dışında okunduğunda kulak verilerek sessiz durulmasının ve onu dinlenmesinin sünnet olduğu tespitinde bulunulduğunu ifade eder.⁴²

Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî Efendi, ayrıca Kur'ân'ı dinlemenin mustehab olarak görüldüğünü ifade edenlerin de bulunduğunu zikreder.⁴³

İlgili âyet üzerinde yapılan izahlar çerçevesinde Kur'ân'ın okunmasının ve dinlenmesinin bağlayıcılığı üzerinde duran müellif, bunlardan Beydâvî (ö. 685/1286) ya da Zemahşerî (ö.538/1144) tarafından yapılan tespitini tercih edildiğini, dolayısıyla Kur'ân'ı dinlemenin okumaktan ve nafiyle meşgul olmaktan daha faziletli olduğunu dile getirir. Ayrıca eş-Şerhu's-Sağîr'e atıfta bulunarak Kur'ân'ı dinlemenin farz olduğunu, farzın ise nafilenden daha üstün olduğuna vurgu yapar.⁴⁴

Aynı şekilde içine gösteriş karıştırılmadığı sürece cemaatten bir kısım insanın okuyucuya dönerek dinlemesiyle, Kur'ân'ın hakkı verilerek açıktan okunmasının (münferiden okunmasından) daha efdal olduğunu belirtir ve bu tespitinin altını çizerek dikkate alınmasını ister.⁴⁵

İkinci İnci: Âyetü'l- Kürsî'nin Okunmasının Faziletine Dâir Hâdisler

Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî Efendi bu başlıkta Nesâî (ö. 303/915), Taberânî (ö. 360/971), Dârekutnî (ö. 385/995) ve Beyhakî (ö. 458/1066) gibi çeşitli hadis kaynaklarının isimlerini zikrederek Âyetü'l-Kürsî'nin okunmasının faziletine dâir hadîs-i şeriflere eserinde aşağıdaki sıraya göre yer verir.⁴⁶

1-Ebü Ümâme (r.a.)'dan merfu olarak rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

" من قرأ آية الكرسي دبر كل صلوة مكتوبة لم يمنعه من دخول الجنة إلا أن يموت. "

"Kim her farz namazın arkasından Âyetü'l-Kürsî'yi okursa ölümden başka hiçbir şey onun cennete girmesine engel olamaz."⁴⁷

2- Hasan b. Ali (r.a.)'dan merfu olarak rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

" من قرأ آية الكرسي في دبر الصلوة المكتوبة كان في ذمة الله تعالى إلى الصلوة الأخرى. "

"Kim farz namazın arkasında Âyetü'l-Kürsî'yi okursa, diğer namaza kadar Allah'ın koruması altında olur."⁴⁸

⁴⁰ ez-Za'ferânî, Zübdetü'l Fevâid, vr. 42a.

⁴¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. II, s. 192.

⁴² ez-Za'ferânî, Zübdetü'l Fevâid, vr. 42a.

⁴³ ez-Za'ferânî, Zübdetü'l Fevâid, vr. 42a.

⁴⁴ ez-Za'ferânî, Zübdetü'l Fevâid, vr. 42a.

⁴⁵ ez-Za'ferânî, Zübdetü'l Fevâid, vr. 42a-42b.

⁴⁶ ez-Za'ferânî, Zübdetü'l Fevâid, vr. 42b.

⁴⁷ Ebü Abdi'r-Rahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kubrâ*, (thk. Hasan Abdulmun'im Çelebî), Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1421/2001, h. no: 9848, c. IX, s. 44. (Müellifin zikrettiği bu hadis, ilgili kaynaktaki "الكرسي" kelimesinden sonra "في" lafzının ilavesiyle yer almaktadır.); Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb Ebü'l-Kâsım et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr* (thk. Hamdî b. Abdülmeccid es-Selefi), Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire 1415/1994, h. no: 7532, c. VIII, s. 114; Müellifin kaynak olarak gösterdiği ed-Dârekutnî (ö. 385/995)'nin *Sünenü'd-Dârekutnî* isimli eserinde bu hadise rastlanmamıştır. Bkz. Ebu'l- Hasan Ali b. Ömer el-Bağdâdî ed-Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekutnî*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1424/2004.

⁴⁸ et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, h. no: 2733, c. III, s. 83.

3- Ali (r.a.)’dan rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"من قرأ آية الكرسي في دبر كل صلوة لم يمنع من دخول الجنة إلا الموت و قرأها حين يأخذ مضجعه آمنه الله تعالى على داره ودار جاره وأهل دوائر حوله."

"Kim, her farz namazın arkasında Âyetü'l-Kürsî'yi okursa, onu cennete girmekten ancak ölüm alıkoyar. Her kim onu yatacağı zaman okursa, Allah Teâlâ ona kendi evi, komşusunun evi ve etrafındaki evlerin hâlkı hakkında güvence verir."⁴⁹

4- Enes (r.a.)’dan merfu olarak rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"من قرأ في دبر كل صلوة مكتوبة آية الكرسي حُفِظَ إلى الصلوة الأخرى و لا يحافظ عليها إلا نبي أو صديق."

"Kim her farz namazın arkasından Âyetü'l-Kürsî'yi okursa diğer namaza kadar korunur. Ancak nebi ya da sıddıklar bu şekilde okumayı devam ettirip sürdürürler."⁵⁰

Müellif, risâlesinde Âyetü'l-Kürsî'nin okunmasının faziletine dâir hadîs-i şerifleri aktardıktan sonra konuyu mezkûr âyetin namazın ardından okunması kapsamında değerlendirerek bazı tespitlerde bulunur.

Ona göre hadîs-i şeriflerden anlaşılmaktadır ki, Âyetü'l-Kürsî'yi namazın ardından okumak nafîle ve fazilet olup namazın ne farzı ne vacibi ne de sünnetidir. Aksi hâlde fakihler yazdıkları fıkıh kitaplarında ve derledikleri risâlelerinde bu hususa elbette ki değinirlerdi. Bu şekilde bir çıkarımda bulunan müellif, tespitlerinin altının çizilerek akılda tutulmasını ve bir kenarda muhafaza edilmesini tavsiye eder.⁵¹

Üçüncü İnci: Cemaatle Kılınan Namazların Ardından Âyetü'l-Kürsî'nin Açıkta Okunması ve Sessizce Dinlenmesinin Evlâ Oluşu

Müellif eserin üçüncü başlığında ise toplumda sorun hâline gelen namazlardan sonra Âyetü'l-Kürsî'nin okunması, özellikle de açıktan okunarak sessizce dinlenmesi meselesini ele alır. Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî Efendi, birinci başlıkta kurrâ ve tertîl sahibi müezzinin Âyetü'l-Kürsî'yi tertîl üzere açıktan okuması ve orada bulunanların sessizce durmaları ve dinlemelerinin evlâ oluşuna değindiğini, bu şekilde hareket edilmesinin daha uygun, hatta faziletli olduğunu dile getirir.⁵²

Müellife göre burada dinleyici, nafîleye göre üstün olan farzı edâ ederken okuyucu da dinleyenlere bir canlılık getirmek ve onlara Âyetü'l-Kürsî'nin (doğru) okunuşunu öğretmek suretiyle nafileyi yerine getirmiş olur. Cemaatin Âyetü'l-Kürsî'yi içinden okuması onların her biri için nafiledir. Oysa farzların eda edilmesi, nafîle olarak yapılan fiillerden evlâ, hatta daha faziletlidir. Ayrıca cemaatin Âyetü'l-Kürsî'yi içinden okumasında (yetiştirememek vb sebeplerden ötürü) nafilenin kaçması ve insanların çoğunun va' dedilen fazileti tamamıyla kaybetmesi gibi müşkül bir durumun içine düşülmesi de söz konusudur.⁵³

Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî Efendi, zamanının cahil kimselerinin Kur'ân'ı tertîl ve tecvîd üzere okuyamadıklarından büyük sıkıntıya girdiklerini ve Kur'ân'ın laneti ile karşı karşıya kaldıklarını dile getirir.

⁴⁹ Ahmed b. el-Huseyn b. Alî b. Mûsâ Ebûbekr el-Beyhâkî, *Şua'bu'l-İmân*, (thk. Abdu'l-'Alî Abdulhâmid Hâmid), Riyâd 1423/2003, h. no: 2174, c. IV, s. 56. (Bu rivâyetin isnadının zayıf olduğu zikredilmiştir. Ayrıca müellifin zikrettiği bu hadis, ilgili kaynakta bazı lafız farklılıklarıyla yer almaktadır.)

⁵⁰ el-Beyhâkî, *Şua'bu'l-İmân*, h. no: 2175, c. IV, s. 57.

⁵¹ ez-Za'ferânî, *Zübdetü'l-Fevâid*, vr. 42b-43a.

⁵² ez-Za'ferânî, *Zübdetü'l-Fevâid*, vr. 43a.

⁵³ ez-Za'ferânî, *Zübdetü'l-Fevâid*, vr. 43a.

Nice okuyuculara Kur'ân'ın lanet ettiğini⁵⁴ ifade eden müellif cehâlet giderilmeden faziletin elde edilebilmesini pek mümkün görmez.⁵⁵

Dinleyici açısından Kur'ân tertîl üzere değil de nağmeli okumasından dolayı bir sıkıntı olması hâlinde de okuyucuya yanlışlarını ehlinden öğrenerek düzeltmesinin tavsiye edilebileceğini dile getirir.⁵⁶

Müellif, "Cahillik dini hususlarda özür değildir, cemaatin her biri hocadan öğrensin!" şeklindeki bir yaklaşım içerisinde olanlara,⁵⁷ Âyetü'l-Kürsî'yi okumanın dinin ve namazın zorunluluklarından olmadığını ifade ederek cevap verir. "Açıktan okumada sakınca vardır." diyenler için de, bahsedilen o açıktan okumanın insanlar işleriyle meşgul olduklarındaki okuma olduğunu söyler. Ona göre oda, sınıf vb. kapalı alanlarda, ders veren hoca ya da namaz kılan kimse yoksa Âyetü'l-Kürsî'yi okumak câizdir. Bu iki durumun dışında çoğu zaman Âyetü'l-Kürsî açıktan okunduğunda namaz kılanlar bulunur.⁵⁸

Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî Efendi, cemaatten bazı kimselerin hatta çoğunluğun sessiz durması ve dinlemesiyle Kur'ân'ın hakkı zayi edilmeyecekse Âyetü'l-Kürsî'nin açıktan okunmasında bir sakınca görülmesini onaylamaz.⁵⁹ Müellif, fıkıhçıların insanların hepsi birden işleri ile meşgul olduklarında, Kur'ân'ın hakkı topluca zayi edileceğinden Âyetü'l-Kürsî'nin açıktan okunmasına cevaz vermeyerek mekruh gördüklerini ifade eder.⁶⁰ Ancak cemaatin bir kısmının, birinci başlıkta geçtiği üzere, okuyucuya dönerek Kur'ân'ın hakkını yerine getirmeleri hâlinde bu hepsi için yeterlidir.⁶¹ Müellif, Âyetü'l-Kürsî'yi ehil olmayanların okuması hâlinde; "Okuyucuya mekruh olur, günahı da onadır. Dinleyiciler farzın sevabına ulaşırlar ve bu şekilde okuyucu bakımından içinden okumanın aksine az bir sıkıntı doğurur." tarzında bir fikir şâyet kabul edilirse, bu durumda cemaatin sevap yerine çokça günah kazanmasının söz konusu olacağından daha az sıkıntılı ve ehven olanın tercih edilmesini uygun bulur.⁶²

Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî Efendi, risâlesinde farkındalık oluşturmak amacıyla mesajını ulaştırmak istediği muhataplarına "Sen 'sıkıntıdan mutlak mânâda kurtulunmuyorsa onu tamamen terk etmek evlâdır.' denilemeyeceğinin bilincindesin." der ve sıkıntı içinde sıkıntı bulunduğunu "لأن فيه ما فيه" ifadesini⁶³ kullanarak

⁵⁴ Müellifin risâlesinde kullandığı "رب تال يلعنه القرآن" sözü yaygın olarak kullanılmakta, kimi zaman da hadis olarak zikredilmektedir. Bu ifade hadis kaynaklarında mevcut değildir. Ancak Gazzalî'nin eserinde yakın anlam taşıyan "رب تال

"رب تال يلعنه القرآن والقرآن للقرآن" ifadesi Enes (r.a.)'ın sözü olarak nakledilmiştir. Bkz. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâ'ü 'Ulûmî'd-Dîn, Dârü'l-Ma'rife*, Beyrut ty., c. I, s. 274.

⁵⁵ ez-Za'ferânî, *Zübdetü'l-Fevâid*, vr. 43a-43b.

⁵⁶ ez-Za'ferânî, *Zübdetü'l-Fevâid*, vr. 43a-43b.

⁵⁷ Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî Efendi'ye göre meseleye dinde ihtiyaç duyulan hususlarda bilgisizliğin mazeret olarak kabul edilmemesi penceresinden bakıldığında, Âyetü'l-Kürsî'nin okunması, zaruriyyâttan değildir. Çünkü namaz onsuz da caizdir. Bilinmelidir ki, namaz câiz olacak kadar (Kur'ân'dan) ezber yapılması her mükellefin üzerine farzdır. Fatiha suresini ve yanında okunacak başka (kısa) bir sureyi ezberlemek vaciptir. Diğer surelerin ezberlenmesi ise eş-Şerhu's-Sağîr'de belirtildiği gibi farz-ı kifâyedir. Bkz. ez-Za'ferânî, *Zübdetü'l-Fevâid*, vr. 43b.

⁵⁸ ez-Za'ferânî, *Zübdetü'l-Fevâid*, vr. 43b.

⁵⁹ ez-Za'ferânî, *Zübdetü'l-Fevâid*, vr. 43b.

⁶⁰ ez-Za'ferânî, *Zübdetü'l-Fevâid*, vr. 43b.

⁶¹ ez-Za'ferânî, *Zübdetü'l-Fevâid*, vr. 43b.

⁶² ez-Za'ferânî, *Zübdetü'l-Fevâid*, vr. 43b-44a.

⁶³ Risâlenin metninde geçen "لأن فيه ما فيه" ifadesine açıklık getiren müellif, bununla Âyetü'l-Kürsî'nin okunmasının tamamen terkedilmesiyle daha önce zikredilen iki sıkıntıdan az olanından kaçmakla daha büyük bir sıkıntı ile karşı karşıya gelindiğini, hatta büyük bir açmazın içine girilmesinin söz konusu olduğunu ifade eder. O da cemaatin bir kısmının dinlemek suretiyle (okuyucuya) dönmesinin kabul edilmemesi sebebiyle sadece okuyucudan

ifade eder. Öyleyse (bu hususu) insafla incele ki arada kalmayasın.” diyerek de konunun üzerinde hassasiyetle düşünülmesini ister.⁶⁴

Müellif, bazı âlimlerin Âyetü'l-Kürsî'nin okunmasını; tesbihât, tahmidât ve tekbirâta benzeterek kıyaslamasının, Âyetü'l-Kürsî'nin öncelikli olarak içinden okunmasını gerektirmediğini⁶⁵, Âyetü'l-Kürsî'yi okumanın yerine zikredilenleri (ezkârı) okumanın daha faziletli olmasının da mümkün olmadığını ifade eder. Çünkü bu durumda farz, nafîleye kıyaslanmış olur. Aynı şekilde Âyetü'l-Kürsî'yi okuyana hadislerde va'dde bulunmuş olması,⁶⁶ va'din sadece içinden okumaya tahsis⁶⁷ edildiğini göstermez.⁶⁸

Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî Efendi, risâlesinde verdiği bilgilerin, tespit ve izahların muhataplarınca değerlendirilmesi için “Anla. Sen bunu öğrendiğinde bil ki” ifadeleri ile onlara seslenir. Müellife göre tüm bu söylenenlerin özü şudur: ”Tertîl üzere ve tecvitli bir şekilde okuyan kimseler (kurrâlar) zikredilen âyeti açıktan okuduklarında va'dedilen fazileti kazanırlar. İşî olmayıp dinleyebilenlere de farz olur. Dinlerlerse de faziletini elde ederler. Böylece hepsi sevap almış olur.” Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî Efendi, bu tespitinin dikkate alınıp üzerinde düşünülmesini ister.⁶⁹

Müellif, namazın başına yetişemeyip kaçırın kimsenin, (namazdan sonra okunduğu için) Âyetü'l-Kürsî'nin faziletini elde edemeyeceğini, ancak namazın kaçırdığı kısmını tamamladıktan sonra okuyucu ya da dinleyici olarak faziletini kazanabileceğini ifade eder ve bu hususun üzerinde dikkatlice düşünülmesi gerektiğini ifade eder.⁷⁰

Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî Efendi'ye göre bundan ortaya çıkan şudur ki, bazı beldelerdeki insanların yaptığı gibi Âyetü'l-Kürsî'nin ezkâr ile meşgul olunması sebebiyle namazın sonrasına bırakılması, namaza sonradan yetişenlerin dinleme faziletine ulaşmalarını sağlamak ve insanlara meşgul oldukları zamanın dışında Âyetü'l-Kürsî'nin okunmasına uygun olan bir vakti ayırmak içindir. Ancak müellif, Âyetü'l-Kürsî'nin namazın sonunda okunmamasının bundan kaynaklanmadığını⁷¹ düşünür.⁷² Müellif, son olarak

kaynaklanan kerahetten ötürü va'dedilen faziletin tamamıyla terkedilmesidir. Ona göre şâyet kerahete razı olunursa herkes için söz konusu olan faziletin terkedilmesi gerekmez. Kârilere okur, bir işle meşgul olmayanlar da dinler. Bu hâlkın bulunduğu cemaat için daha uygundur. Bkz. ez-Za'ferânî, *Zübdetü'l-Fevâid*, vr. 44a.

⁶⁴ ez-Za'ferânî, *Zübdetü'l-Fevâid*, vr. 44a.

⁶⁵ Çünkü müellife göre Âyetü'l-Kürsî'nin okunması (nafîle olan) tesbihâtın tersine dinleyen cemaatin olmasına göre farza rücu eder. Dolayısıyla böyle bir kıyasın yapılması doğru değildir. Bkz. ez-Za'ferânî, *Zübdetü'l-Fevâid*, vr. 44a.

⁶⁶ Müellif, metinde zikrettiği "فكذلك كون الوعد" ifadesinin mukadder bir sorunun cevabı olduğunu belirtir. Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî Efendi, “Hadisler, dinleyenler değil de okuyanlar lafzı ile zikredilmiştir. Bu da faziletin dinleyene değil de okuyucuya delalet eder.” şeklindeki bir soruya cevaben hadislerin lafızlarının bu şekilde zikredilmiş olmasının faziletin tahsisinin (sadece) okuyucuya olduğunu göstermediğini, okuyucu için söz konusu olan faziletin dinleyici için de geçerli olacağını ifade eder. Zira ona göre usûlde sabit olduğu üzere bir şeyin zikredilmesi kendisi dışındakilerin olmadığını anlamına gelmez. Bkz. ez-Za'ferânî, *Zübdetü'l-Fevâid*, vr. 44a.

⁶⁷ Müellif, metinde kullandığı "والتخصيص" ifadesi ile tahsisin, içinden okumaya ya da okuyucuya yapıldığını, çünkü Kur'an'ın okunması ve aynı şekilde dinlenmesiyle her bir faziletin gerçekleşeceğini, dinlemenin farz, okumanın ise nafîle olduğuna ve farzın da nafileden daha faziletli olduğuna hükmedildiğini ifade eder. Bkz. ez-Za'ferânî, *Zübdetü'l-Fevâid*, vr. 44a.

⁶⁸ ez-Za'ferânî, *Zübdetü'l-Fevâid*, vr. 44a.

⁶⁹ ez-Za'ferânî, *Zübdetü'l-Fevâid*, vr. 44a.

⁷⁰ ez-Za'ferânî, *Zübdetü'l-Fevâid*, vr. 44a.

⁷¹ Müellif, eserin metninde kullandığı "ولا يلزم" ifadesinin mukadder bir soru ve ona verilen cevaba matuf olduğuna işaret eder. “Namazdan sonra ezkâr ile meşguliyet, namazın sonunda münferiden Âyetü'l-Kürsî'nin okunmasıyla çelişir.” şeklindeki mukadder bir soruya “Sen ”الدبر“ kelimesi üzerinde düşündüğünde bununla kastedilenin “kapsamlı bir örf”

namazın sonunda Âyetü'l-Kürsî'nin okunması hususunda düşünüp, taşınmasını tavsiye ederek risâlesininin⁷³ tamamlandığını⁷⁴ ifade eder.⁷⁵

Değerlendirme

Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî Efendi tarafından yaklaşık üç asır önce kaleme alındığı tahmin edilen "Zübdetü'l Fevâid" isimli eserde Âyetü'l-Kürsî'nin namazdan sonra okunmasındaki faydalara temas edilmektedir. Risâlede tartışma konusu olan hususlarda insanların bilmeleri gerekenlerin öz ve kısa bir şekilde aktarılmaya çalışıldığı görülmektedir. Risâlenin mukaddimesinde özellikle sahâbe-i kirâmın dini öğrenmedeki örnek duruşlarına temas edilirken dinin akıl ve sahih nakillerin ışığında anlaşılması gerekliliğinin altı çizilmektedir.

Eserde XVIII. yüzyıl Osmanlı toplumunda bazı dini uygulamaların bidat kapsamında algılanarak üzerinde cehâlet kaynaklı anlamsız tartışma ve çekişmelerin yapıldığı bir ortamda Âyetü'l-Kürsî'nin namazlardan sonra okunması meselesi ele alınmış, bu hususta ortaya çıkan ihtilafa, ilmi ve aklî bir perspektiften bakılarak çözüm odaklı açıklamalar getirilmiştir.

Bu kapsamda her birine "feride/inci" ismi verilen üç başlık altında; Kur'an'ın okunması ve dinlenmesinin bağlayıcılığına ilişkin ilgili âyet üzerinde yapılan izahlar aktarılmak suretiyle çeşitli tespitlerde bulunulmuş, Âyetü'l-Kürsî'nin namazdan sonra okunmasının faziletine ilişkin zikredilen hadis-i şeriflere yer verilmiş, Âyetü'l-Kürsî'yi namazın ardından okumanın nafîle ve fazilet olduğu vurgulanmıştır. Cemaatle kılınan namazlardan sonra Âyetü'l-Kürsî'nin okunması ve sessizce dinlenmesinin önemi üzerinde durulmuş, bu çerçevede cemaatle kılınan namazın ardından Âyetü'l-Kürsî'nin okunması ile ilgili olarak okuyucu ya da dinleyici konumunda olunması hâlinde söz konusu olacak durumlara değinilmiş, muhtemel hata ve yanlışları aşabilme noktasında bazı önerilere yer verilmiştir. Âyetü'l-Kürsî'nin ehil okuyucular tarafından okunduğunda işi olmayıp dinleyebilenler için farz, okuyan için de faziletli bir davranış olduğu, ancak bunun ehil kimseler tarafından icra edilmesinin önemli olduğu ifade edilmiştir. Zira risâlede Kur'an'ı tertîl ve tecvîd üzere okuyamadıkları için hâlk, müellif tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir.

Tahsil hayatına dair bilgi sahibi olunmayan müellifin eserinde görüşlerini temellendirip delillendirme noktasında atıfta bulunduğu referanslara bakıldığında, İslâmî ilimlere ve Arap diline vâkıf olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim risâlesinde Nesâî (ö. 303/915), Taberânî (ö. 360/971), Dârekutnî (ö. 385/995), Beyhakî (ö. 458/1066), Zemahşerî (ö.538/1144), Beydâvî (ö. 685/1286), Ebu's-Suûd Efendi (ö. 982/1574) ve Derdîr (ö.1201/1786) gibi hadis, tefsir ve fıkıh âlimlerinin eserlerinden istifade etmesi, bunun yanı sıra eserinin mukaddimesinde ve sonunda edebî sanatlarla yer vermesi bu çerçevede değerlendirilebilir.

olduğunu fark edersin." şeklinde cevap veren müellif, Âyetü'l-Kürsî'nin okunmasının namazın arkasında, akabinde söz konusu olduğunu ifade eder. Bkz. ez-Za'ferânî, Zübdetü'l Fevâid, vr. 44a.

⁷² ez-Za'ferânî, Zübdetü'l Fevâid, vr. 44a.

⁷³Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî Efendi, metinde "رسالة" kelimesini kullanmamış; yazılı şey, yazılan, kitap vb. anlamlara gelen "رَبْوَر" sözcüğünün çoğulu olan kelimesini kullanmıştır. "الرَّبْوَر" için bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. IV, s. 315.

⁷⁴ Müellif, risâlesini son cümlesinde kullandığı "فَتَدَبَّرَ الدَّبِيرَ وَقَدْ تَمَّتْ بِهِ الرَّبْوَرُ" ifadesindeki "الدَّبِيرُ" ve "الرَّبْوَرُ" kelimelerinin sonlarını "ر" harfî ile bitirerek edebî bir üslupla tamamlar ve bunun bilgili ve ilgili kimseler için gizli kalmayacağını belirtir. Bkz. ez-Za'ferânî, Zübdetü'l Fevâid, vr. 44a.

⁷⁵ ez-Za'ferânî, Zübdetü'l Fevâid, vr. 44a.

Eserin yazılış amacı dikkate alındığında dini uygulamaların aslına, esasına yeterince vakıf olunmadığında, tarihin seyri içinde bilgisizlik ve taassuptan kaynaklanan çeşitli yanlış ve hatalı davranışların zuhur ettiği, bunları islah edip düzeltebilmek için de çaba sarfedildiği anlaşılmaktadır. Nitekim yakın geçmişimizde özellikle medya üzerinde gündem oluşturularak uzun uzadıya yapılan anlamsız tartışmaların bu kapsamda değerlendirilmesi mümkündür. Eser, bu yönüyle aslında geçmişte de günümüz de İslam'ın bilerek, anlayarak yaşanmasında akla ve nakle başvurularak doğru çıkarımlar yapılmasının ne kadar elzem olduğunu göstermesi bakımından kıymete hâizdir.

Kaynakça / Reference

- Ahmed b. Hanbel**, Ebû Abdillâh *Müsned*, (thk. Şuayb el-Arnaût-Âdil Mürşid vd.), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2001.
- Afîk**, Abdulaziz, *İlmu'l-Beyân*, Dâr'un-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut 1982.
- Baltacı**, Burhan, "Kur'ân Âyetlerinin İsimlendirme Geleneği", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, Cilt: 11, Sayı:1, ss. 21-54.
- Beydâvî**, Nâsiru'd-Dîn Ebu Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl*, Dâru İhyâit-Turâsi'l-Arabiyye, Beyrut h. 1418.
- Beyhâkî**, Ahmed b. el-Huseyn b. Alî b. Mûsâ Ebûbekr, *Şua'bu'l-İmân*, (thk. Abdu'l-'Alî Abdülhâmid Hâmid), Riyâd 1423/2003, h. no: 2174, c. IV, s. 56.
- Buhârî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, (thk. Muhammed Zühayr b. Nâsir en-Nâsir), Dâru Tavki'n- Necât, I. baskı yy., h. 1422.
- Celyend**, Muhammed es-Seyyid, "Derdîriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1994, c. IX, s. 169.
- Cevherî**, İsmail b. Hammad *es-Sıhah Tâcu'l-Luğa ve Sıhâhu'l-Arabiyye*, (thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr, Dâru'l-İlm Lil-Melâyîn), Beyrut 1987.
- Cürcânî**, Seyyid Şerîf, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983.
- Çelebi**, Kâtip, *Mizânü'l-Hak fî İhtiyâri'l-Ehak* (İslam'da Tenkit ve Tartışma Usûlü), (sad. Süleyman Uludağ- Mustafa Kara), Marifet Yayınları, İstanbul. 1990.
- Çöllüoğlu**, M. Sami, "Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî Efendi'nin Fâtiha Sûresi'nin Okunmasına Dâir Bir Risâlesi", *II. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi (4-6 Ekim 2019 Bandırma Onyedî Eylül Üniversitesi Yerleşkesi) Bildiri Kitabı*, Kitâbî Yayınları, İstanbul 2019, ss. 743-756.
- Da'ber**, Ahmed Alâeddin Abdülhamîd "Derdîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1994, c. IX, ss. 168-169.
- Dârekutnî**, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer el-Bağdâdî, *Sünenü'd-Dârekunî*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1424/2004.
- Dârimî**, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *Sünenü'd-Dârimî*, (thk. Huseyin Selim Esed ed-Dârânî, Dâru'l-Muğni li'n-Neşri ve't-Tevzi', Riyad 1412/2000.
- Diyanet İşleri Başkanlığı**, <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf> (Erişim: 20 Ekim 2019).
- Ebû Dâvûd**, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd), el-Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut ty.
- Ebu's-Suûd**, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, Dâru İhyâit-Turâsi'l-Arabiyye, Beyrut ty.
- Ebû Ya'la**, Ahmed b. Ali el-Mûsulî, *Musnedu Ebî Ya'lâ*, (thk. Huseyn Selim Esed), Dâru'l-Me'mûn Li't-Turâs, Dimaşk 1404/1984.
- Gazzâlî**, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâ'u 'Ulûmi'd-Dîn*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ty., c. I, s. 274.

- Heysemî**, Ebu'l-Hasan Nuruddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman, *Mecmau 'z-Zevâid ve Menbeu 'l-Fevâid*, (thk. Husâmu'd-Dîn el-Kudsî) Mektebetü'l- Kudsî, Kahire 1414/1994.
- İbnü'l-Esir**, Mecdüddin *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadis ve'l-Eser* (thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvi- Mahmûd Muhammed et-Tanâhî), Beyrut 1979.
- İbn Fâris**, Ebû'l-Huseyn Ahmed *Mu'cemu Mekâyisi 'l-Luĝa*, (thk. Abdu's-Selâm Muhammed Hârûn), Dâru'l-Fikr, yy. 1979.
- İbn Hibbân**, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed Ebû Hâtim et-Temîmî el-Bustî, *Sahîhu İbni Hibbân*, (thk. Şu'ayb el-Arnaût, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1993.
- İbn Hicce el-Hamevî**, Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Abdillâh Hizânetü'l-Edeb ve Gâyetü'l-Ereb, (thk. İsam Şakyû), Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut 2004.
- İbn Huzeyme**, Muhammed b. İshâk Ebû Bekr es-Sülemî en-Neysâbüri, *Sahîhu İbni Huzeyme*, (thk. Muhammed Mustafâ el-A'zamî, Mektebetü'l-İslamiyye, Beyrut ty.
- İbn Manzûr**, Ebul-Fadl Cemâluddîn, *Lisânü'l-'Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut 1414/1993.
- İbn Yaîş**, Ebû'l-Bekâ Yaîş b. Ali, *Şerhu'l-Mufassal Li'z-Zemahşerî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.
- Kıziler**, Hamdi "XVII. Yüzyılda Yaşayan Bir Sûfi'nin Tasavvuf Karşıtlarına Verdiği Cevaplara Dair Bir Örnek: Ömer Fuâdî'nin Türbenâme Risâlesi", *İslamî Araştırmalar Dergisi*, 24/3, Ankara 2014, ss. 137-145.
- Kıziler**, Şa'bâniye Temsilcilerinden Ömer Fuâdî'nin 'Türbenâme' Risâlesi: Tasavvuf Karşıtlarına Verilen Cevaplara Bir Örnek", *4-6 Mayıs 2012 Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu*, Kastamonu Üniversitesi, 2015, ss. 373-390.
- Muslim**, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *es-Sahîh*, (thk. M. Fuâd Abdalbâkî), Dâru-lhyâi't-Turâsi'l-Arabiyye, Beyrut ty.
- Mu'tez**, Ebu'l Abbâs Abdullah b. Muhammed, *Kitâbu'l- Bedî*, Dâru'l- Cîl, Beyrut 1990.
- Nesâî**, Ebû Abdi'r-Rahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, (thk.: Hasan Abdulmun'im Çelebî), *Muessesetu'r-Risâle*, Beyrut 1421/2001.
- Ocak**, Ahmet Yaşar, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Dinde Tasfiye Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızâdeliler Hareketi", *Türk Kültür Araştırmaları*, XVII-XXI/1-2, Ankara (1979-1983), ss. 208-225.
- Suyûtî**, Abdurrahman b. Ebi Bekr Celâluddîn, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, el- Hey'etu'l-Mısıryye el-Âmme, Kahire 1974.
- Taberânî**, Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb Ebû'l-Kâsım, *el-Mu'cemu'l-Kebîr* (thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi), Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire 1415/1994.
- Tirmizî**, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir-Muhammed Fuâd Abdalbâkî), Şeriketu Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Hâlebî, II. baskı, Mısır 1975.
- Yazır**, Elmalılı Muhammed Hamdi *Hak Dini Kur'an Dili*, (sad. İsmail Karaçam vd.), Azim Dağıtım, İstanbul 1992.
- Yılmaz**, Okan Kadir (Haz.), *İsam Tahkikli Neşir Kılavuzu*, İsam Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2018.
- Za'ferânî**, Ali b. İbrahim, *Zübdetü'l Ezhâr*, Milli Ktp., Yazmalar Koleksiyonu, nr. 1569/1.
- Za'ferânî**, *İlzâmu'l- Muânidîn ve İbtâlu Za'mi'l-Hâsîdîn*, Milli Ktp., Yazmalar Koleksiyonu, nr. 1569/2.
- Za'ferânî**, *Zübdetü'l Fevâid*, Milli Ktp., Yazmalar Koleksiyonu, nr. 1569/3.
- Za'ferânî**, *Risâletün fî Kurâati'l- Fâtiha Li'l-Vâlideyn*, Milli Ktp., Yazmalar Koleksiyonu, nr. 1569/4.
- Zemahşerî**, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl*, Dâru'l- Kitâbi'l-Arabiyy, Beyrut 1407/1986.

SAFRANBOLULU MEHMET EMİN HÂLVETÎ'NİN MİR'ÂTÜ'L-ÂŞİKÎN'DEKİ MANZÛMELERİNDE 'SEYR u SÛLÛK'

Murat AYAR

MEB, Ankara; Kırıkkale Üniversitesi, Doktora Öğrencisi;

ayarmuratt@gmail.com

Özet

Tasavvufî yaşamın temel motivasyonu aşk; amacı ise rızâ-yı İlâhîdir. Bu iki misyonun vizyona dönüşmesi kişinin bu yoldaki seyriyle mümkün olur. Allah'a olan manevî yolculuk, pek çok mutasavvıfın eserlerinde işlediği temel konudur. Çalışmamız, Safranbolulu Mehmet Emîn Hâlvetî'nin Mir'âtü'l-Âşikîn adlı eserinin manzûm kısımlarındaki seyr u sülûk mertebeleri ve hâllerinden bahsedilen bölümleri tanıtmaya amacını güder. Ahlakî bir pratik olarak da ifadelendirilebilecek seyr ü sülûk, bir Hâlvetî azîzi olan Mehmet Emîn'in şiirlerinde bu kavram ve çerçevesi içerisinde bahis konusu edilmiştir. Eserin mensûr kısımları olmasına karşın sadece manzûm kısımlardaki öğretilere dikkat çekilmiştir. Bu incelemeyle manevî seyirdeki kişinin nefsin yedi mertebesi ve hâllerine yönelik kazanımları, riskleri ve dikkat edilmesi gereken tarafları âyet, hadis ve geçmiş âriflerin tecrübeleri referans alınarak aktarılmıştır. Arûz vezninin değişik kalıplarıyla gazel, kıt'a ve murabba olarak yazılan; nasihat amaçlı olmaları dolayısıyla daha ziyade manzûme olarak nitelendirilebilecek bu şiirlerin edebî yönü zayıf; kimilerin vezinleriye kusurludur. Ama her şeye rağmen tasavvufî bir ıstılahın manzûm bir şekilde yazılması bu pratiğe dair hafızayı diri, sağlam ve güncel tutacaktır.

Anahtar Sözcükler: Sufî, Ahlâk, Seyr u Sülûk, Manzûm

Abstract

The main motivation of Sufi life is love, and its purpose is the consent of Allah. The transformation of these two missions into a vision is possible through the course of one's path. The spiritual journey to Allah is the main subject that many Sufis deal with in their works. Our study aims to introduce the states and the stages of the sulûk (pathway) mentioned in the verse sections of the work called Mir'âtü'l-Âşikîn by Mehmet Emîn Halvetî of Safranbolu. Sayr al-sulûk, which can be expressed as a moral practice as well, is mentioned within this concept and its framework in the poems of Mehmet Emîn who is a Halveti saint. Although there are prose parts of the work, only the doctrines in the verse sections were drawn attention. In this study, the acquisitions, risks, and aspects of the spiritual course of the individual on the seven levels and states of the soul are explained with reference to the experience of the verses, hadiths and past writers. Written as ghazals, kıt'a and murabba with different patterns of Arûz meter; The literary aspect of these poems, which can be considered as verse, is rather weak because of their advice; others are defective. But despite all this, the writing of a Sufi invocation in verse will keep the memory of this practice alive, sound and up to date.

Key Words: Sufi, Morality, Sayr al-Sulûk, Manzûm(verse)

Giriş

İnsanlığın kadim tarihi, bir arayış ve özü yakalama amacı üzerine kuruludur. İslâm'ın mistik boyutu da denilebilecek tasavvuf, bu arayış ve keşfedişin bir tezahürüdür. Bir birey olarak insan; kozmo bir yapı içerisinde evreni, kendi varlığını, yaratıcıyı tanıma gayretindedir. Bu gayret, insanı dıştan içe bir metodu benimseyen tasavvufa yönlendirmiştir. Kişiye Hakk'ın hoşnutluğunu elde etme, nefisleri temizleme, ahlâkı tasfiye, tezkiye becerisini kazandırma (İz, 2000) tasavvufun başlıca meşguliyet alanıdır. Kur'ân-ı Kerîm'in

ifâdesiyle “*aşağuların en aşağısına düşürülen*”¹yani bedenle içine itilen insanın “*en güzel kıvam*”² diye nitelenen madene ulaşma ve Hz Peygamber’in “*Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.*” hadisi, tasavvufun temel motivasyonlarından sayılabilir (Türer, 2011). Nefsi terbiye etme esası güden bu anlayışın bir inceliği, problem olarak gördüğü nefsi yok etmek değil; rûh denilen lâtif varlığa tebdil etmektir. Çünkü sırasıyla hem nefis hem de rûh Allah’ın celâl ve cemâl tecellileridir (Muslu, 2007). Nefsi tezkiye ve tasfiyesi işlemleri belli bir sistem ve disiplin dâhilinde gerçekleşir.

Bu adâb ve kurallar silsilesi kimi zaman ferden kimi zaman da tarikat denilen kurumsal yapının içinde seyrederek. Yukarıda saydığımız tüm bu kazanımları elde etmek için girilen bu yola, tasavvuf ıstılahı içerisinde “sülûk” ya da “seyr u sülûk” adı verilir. VII. yüzyıldan itibaren ilk sufiler ve kaynakları, sülûk kelimesinin kazandığı anlamı dinî fiilerin tamamı için kullanırlarken XII. yüzyılda tarikat kurumunun ortaya çıkmasıyla “*Hakk’a ulaşma yolunda belli tasavvufî âdâb ve erkânın uygulanması*” (Uludağ, 2010, s. 44) anlamını kazanmıştır. Sülûk sözcüğünün terminolojik olarak ilk kullanımına Abdülkerîm el-Kuşeyrî’nin Tertibü’s-sülûk adlı eserinde rastlanmaktadır (Uludağ, 2010).

Kişiyi ahlâken kemâle erdirecek sülûk metodolojisi kimi tarikatlarda nefsi, kötü sıfatlardan arındırmakken kimilerinde de rûhtaki kesâfet giderilmeye çalışılır. Nefsi arındırma yoluna giden ve nefsanî tarikatler de denilen bu irfân yolunda seyreden sâlik, nefsin yedi mertebesini (emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râziye, merziye, sâfiye/kâmile) aşama aşama geçip nefsin saflaştırır. Ruhânî yolu tercih edenlerse kalbi tasfiye edip rûhun üzerindeki kesâfeti, letâif-i hamse denilen kalp, rûh, sır, hafî, ahfâ mertebelerini geçerek kaldırır (Eraydın, 1984; Öztürk, 1989)

Tasavvufun kurumsallaşmış yapısı olan tarikatlarda, sülûk metodolojisi çoğunlukla hâle dayalı, fiilî bir durummuş gibi görünmesine karşılık işin bir de teorik kısmı önemli bir yer işgal eder. Tekkenin şeyhi, sâlike yol gösterebilmek için mensûr ya da manzûm eserler kaleme almışlardır. Yazdıkları bu eserler, elden ele dolaşmış ve sülûk pratiğinin adeta bir kullanım kılavuzu olmuştur. Yazılan eserlerin çoğu mensûr olmakla birlikte manzûm olanlar da yok değildir. Kimi eserler de- inceleyeceğimiz Mir’âtü’l-Âşıkîn’de olduğu gibi -manzûm-mensûr karışık bir hâlde telif edilmiştir. Sülûkun incelikleri ve sülûkta dikkat edilmesi gerekenlerin anlatıldığı bu eserler genel olarak “Atvâr-ı Seb’a” olarak isimlendirilir. Bu eserlerde nefsin mertebeleri ve incelikleri kimi zaman açık kimi zaman da üstü örtük bir şekilde anlatılmıştır.³

Çalışmamızda ele alacağımız Mir’âtü’l-Âşıkîn adlı eserin müellifi Mehmet Emin Hâlvetî ile ilgili kaynaklarda doyurucu bilgi bulmak zordur. Onu tanıtan ve hakkında malumat edinebildiğimiz kaynaklar türbesindeki kitabesi, eserleri ve birkaç eserden müteşekkildir. Mehmet Emin Efendi, Hâlvetî şeyhi Geredeli Azîz Hâlîl Efendi’nin manevî terbiyesinde yetişmiş; görevli olarak gönderildiği Safranbolu’da, ömrünü tamama erdirene kadar hâlkî irşâda devam etmiştir. Bursalı Mehmet Tahir’in Osmanlı Müellifleri kitabının Ömer Fuâdî’den bahseden bölümünde Emin Efendi’yle ilgili sadece dipnot kısmında Safranbolu

¹ Kur’ân, Tîn sûresi, 95/5.

² Kur’ân, Tîn sûresi, 95/4.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz., Küçüktiryaki, F. (2017). *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda Yazılan Atvâr-ı Seb’a Eserlerinin Mukayeseli Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Muslu, R. (2007). Hâlvetiyye’de Atvâr-ı Seb’a Yazma Geleneği ve Sofyalı Bâlî’nin Atvâr-ı Seb’a Risâlesi, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*. 18, 43-63; Yıldız, F. (2019). *Hâlvetî Azizlerinin Etvâr-ı Seb’a Risâleleri*. İstanbul: Büyüyen Ay.

meşâyihından olduğu bilgisi vardır (Tatçı ve Kurnaz, 2000). Sonradan matbu olarak da basılan Mizânü'l-Âşıkîn'in sonunda oğlu tarafından yapılan zeylde; Hâlvetî Şabanî yolundan terbiye alıp verdiği ve Safranbolulu olduğu anlaşılmaktadır (Gül, 2017; Tatçı ve Yıldız, 2013). Tasavvufî kaynaklar Vicdanî ve Vassaf da onun daha ziyâde meşihat sistemine ait tekke kütük kayıtları ve silsileleri ile ilgili bilgiler vermektedirler (Gündüz, 1995).

Müellifimiz Mehmet Emîn Efendi'nin Mir'âtü'l-Âşıkîn ve Mizânü'l-Âşıkîn isimli iki risâlesi bulunmaktadır. Ele alacağımız Mir'âtü'l-Âşıkîn mensûr-manzûm karışık bir sülûk risâlesidir. Eserin esas bahis bölümleri nesirle yazılan kısımlar olup nazım bölümleri nesirde anlattıklarını içerik olarak destekler mahiyettedir. Manzûm kısımlarında müellif "Şükri" mahlasını kullanmıştır. Arûz vezninin gazel, kıt'a ve murabba şekillerinin kullanıldığı şiirler teknik ve estetik açıdan kusurludur. Çoğunlukla arûzun "mefâ'ilün / mefâ'ilün mefâ'ilün / mefâ'ilün"; "mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün"; "mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün / fe'ülün" vezinleri kullanılmıştır. Müellif, şiirleri konuşma ve sohbet üslûbuyla oluşturmuştur. Eserin yazma ve matbu nüshâları bulunmaktadır. Eserin tespit edilen yazma nüshâları Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Bl. No. 2559, vr. 1b-19a. St. 25'te; Manisa il Hâlk Kütüphanesi Manisa Akhisar Zeynelzâde Bl., No. 1496/2 vr. 22b-44b şekliyle kayıtlıdır. Eserin matbu nüshası ise ölümünden sonra oğlu Mehmed Zühdü Efendi tarafından basım yeri ve tarihi belirtilmeden yaptırılmıştır. Bu matbu nüsha müellifin iki risâlesini de kapsar mahiyettedir. Mir'âtü'l-Âşıkîn 1-72.; Mizânü'l-Âşıkîn ise 74-87. sayfaları arasındadır.

Mir'âtü'l-Âşıkîn eseri de âriflerden ve onların hâlleri ve mizaçlarından bahseden küçük bir mensûr risâledir. Mizânü'l-Âşıkîn'in yazma nüshası ise Manisa il Hâlk Kütüphanesi Manisa Akhisar Zeynelzâde Bl., No. 1496/3 vr. 46b-50b'de yer almaktadır.⁴

1. Seyrin Gayesi ve Sülûka Niyet

Sülûka niyetlenen sâlikin temel gayesi, kendisini nefsin ölümlü niteliklerinden kurtarıp O'nun cemâl ve celâlinde rızâyâ ermektir.⁵ Bu ölümlü ve olumsuz sıfatlar kişiyi her daim eksik yapar. Eksikliğin kemâle ermesi, sâlik için nihâi hedeftir.⁶Kişi sürecin başında tevbe-i nasûh⁷ denilen kat'i pişmanlığını sergilemeli;⁸yolculuktan önce zihninde geçmişini silip şuurunu berraklaştırmak için onu O'ndan uzaklaştıran mâsivâ unsurlarından kendini arındırmalı⁹;yolda, O'nun aşkı için ağlayan ve inleyen bir âşığa dönmelidir.¹⁰

2. Nefsin Özellikleri

⁴ Eserlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Tatçı, M.; Yıldız, M. (2013). *Âşıklara Ayna ve Terâzi*. İstanbul: Kırkanbar.

⁵ Hâlâs etdi beni nefsim bendinden tuzağından

Nice zevkler edip ihsân celâlinde cemâlinde

*Mehmed Emîn Efendi, *Mir'âtü'l-Âşıkîn*, Süleymaniye Ktp., H. Mehmet Efendi Bl., no: 2559, vr. 13b.

⁶ Şükri degildür seni şükre kâbil

Nâkis iken ol kâmil insân eyle (vr. 4b.)

⁷ Kur'ân, Tahrîm sûresi, 66/8, "Ey iman edenler! İçtenlikle ve kararlılık içinde Allah'a tövbe edin."

⁸ Aşkından ayrı çok isyân ettim

Aşkından nâdim hem pişmân eyle (vr. 4b)

⁹ Yâ İlâhâ bize seyr ü sülûkumuz âsân eyle

Mâsivâdan azâd zâtında mihmân eyle (vr. 4b)

¹⁰ Baş açıp gidelim yolunda senin

İşimiz aşkın için zâr u giryân eyle (vr. 4b)

Nefs, hayrı olmayan bilâkis insanı istikametten uzaklaştırmak için hile ve hamleden geri durmayıp bulduğu her boşlukta kötülüğü emretmek için¹¹ kula her tarafından yaklaşıp.¹²Her duruma karşı hile ve tuzağı hazır olduğundan¹³kendi acziyetini de dikkate alarak¹⁴ kul tedbirin yanında her daim Allah'a duâ ve niyâzda bulunmalıdır.¹⁵"Nefsini bilen Rabb'ini bilir." (Aclûnî, 1988, s. 262) hadisi uygulanmazsa nefsi kişiyi hüsrâna uğrattır.¹⁶

3. Nefs Mertebeleri

Sülûk mertebeleri ile nefsin değişim ve gelişim evreleri arasında sıkı bir bağ vardır. Nefsânî yolu tercih edip nefisle mücâdele ve mücâhedeye girişilmesinin gerekliliğini savunan irfan yolları nefste kemâlata ulaşmak için metodolojik olarak bu kavram üzerinde derecelendirme yoluna gitmişlerdir. Genel olarak atvâr-ı seb'a olarak bilinen bu sınıflandırmayla nefsin sıfat, hâl ve değişimleri yedi bölümde tasnif edilmiştir (Türer, 2011). Her mertebede Hakk'ın esmâlarının tecellileri seyr edilip sâlik mâsivâdan uzaklaştırılmaya çalışılır.¹⁷ Emmâreyle başlayan nefsten azâd olma¹⁸ ideali, nefsin yedinci mertebesi olan sâfiye/kâmîyle kemâle erer.¹⁹

3.1. Nefs-i Emmâre

Kur'ân'da Yûsuf sûresinde geçen emmâre nefsi²⁰ bedeni ve rûhu günlük ve geçici hazlara sevk eden kuvvettir. Seyre yeni başlamış olan sâlik bu mertebededir (Öztürk, 1989).Emîn Efendi emmâre nefsi sürekli Hakk'a isyan durumunda olarak görür.²¹Nefs bu mertebede mâsivâdan yani Hakk dışındaki her şeyin sevgisinden çok çeker.²²Çok hilesi ve belâsı vardır bu emmâre sıfatının.²³ Bu yüzden emmâre nefsin elinden ve cefâsından kurtulmak sâlikin mutsuz gönlünü rahatlatacaktır.²⁴Sâlik bu mertebeden ve nefsin mihnetinden kurtulmak için bu makamda Hakk'ı çokça zikretmeli ve sıdk ve kararlılıkla yolculuğuna devam etmelidir.²⁵

¹¹Kur'ân, Yûsuf sûresi, 12/53, "Nefis şiddetle kötülüğü emreder."

¹²Hayrı yok hamlesi çoktur anın

Atar tuzağı sağ u soluna (vr. 6a)

¹³Kur'ân, Mâide sûresi, 5/80, "Nefislerinin kendilerine sunduğu şey ne kadar kötüdür!"

¹⁴Ne çekildi bunun mekr hile hud'asından

Âcizdir bunun elinden ol dergâh (vr. 7a)

¹⁵Bunun mekrinden hâlâs eyle İlahî

Aldanmayâlim anın mekr u âline (vr. 6a)

¹⁶Şükri demekle bir cümle sana mensûptur

Nefsini bilmeyenin işini hüsrân ettin (vr. 12a)

¹⁷ Seyr edelim esmâyı ef'âl-i İlahî

Masivâsını üzerimize çünkü haram ettik (vr. 15a)

¹⁸ Sıfât-ı emmârem elinden âzâd oldum

Kurtulub cevr u cefâsından dilşâd oldum (vr. 5b)

¹⁹ Bu sâfiyye makâmında sözümüz hep tamâm oldu

Suyûr-ı seb'a içinde nice nice kelâm oldu (vr.14a)

²⁰ Kur'ân, Yûsuf, 12/50, "Nefis, rabbimin acıyıp koruması dışında, daima kötülüğü emreder."

²¹Aşkından ayrı çok isyân ettim

Aşkından nâdim hem pişmân eyle (vr. 4b)

²²Yâ İlahâ bize seyr ü sülûkumuz âsân eyle

Mâsivâdan azâd zâtında mihmân eyle (vr. 4b)

²³Ne ise bunca eşgâl bunca belâ

Hamdilillah makâm ol rehe irşâd oldum (vr. 5b)

²⁴Sıfât-ı emmârem elinden âzâd oldum

Kurtulub cevr u cefâsından dilşâd oldum (vr. 5b)

²⁵Eyledim şevk ü zevk ile zikr-i Hakk'ı

Şimdi Hakk'a ben de bir ibâd oldum (vr. 6a)

3.2. Nefs-i Levvâme

Azarlayan ve kınayan anlamına gelen nefsin bu sıfatı Kur'ân'da Kıyâme sûresinde geçmektedir.²⁶Bu nefsin sıfatı kendini kınayan nefis olduğundan devreye pişmanlık girer. Sâlik bu mertebede de emmârede olduğu gibi günâha devam eder; ancak hemen akabinde pişman olur. Göz yaşı döken nefis²⁷soluğu Hakk'ın huzurunda nedâmet dilemede alır.²⁸Nefs bu mertebede emmâreye göre daha şüurludur; ama günâha girmeme noktasında kendinden çok emin değildir.²⁹Çünkü nefsin bu mertebesinin o kadar hilesi ve tuzağı vardır ki yolun sağı solu hep tuzaklıdır.³⁰Dolayısıyla kişi bu tuzaklar karşısında çok aciz kalır.³¹O kadar ki nefis sâlike aynı tuzakla yaklaşmasına karşın her seferinde şekil değiştirerek gelir.³²Zaman zaman kişi yaptığı hatalarla yüzleşmeye çalışır fitratındaki kınama özelliğinden dolayı. Ancak nefis, bunu fark eder etmez sâlike yalnız bırakmayıp etkisi altına alır.³³

3.3. Nefs-i Mülhime

Kur'ân'da Şems sûresinde³⁴ zikredilen nefsin bu mertebesi, yavaş yavaş levvâmenin iyilik ve kötülük arasında kalan ikilemlidir durumdan kurtulup güzeli seçmeye başladığı için ilhâm almaya başlar. Sâlik, Hakk'ın ipine sarılmaya başladığı andan itibaren levvâmeden kurtulup yolu mülhimeye doğru açılır.³⁵Mülhime kapıları açılan sâlik yaratıcısı tarafından türlü türlü manevi ihsan ve nimetlere kavuşur.³⁶Bu mertebede sâlik her şeyi Allah'tan gelip yine O'na döneceğini kavramaya başlar.³⁷Kişi, ilk defa bu makamda tatmaya başladığı Allah'ın ilhâmı ve ihsanını tarif etmeye söz bulamaz.³⁸Farkındalığı artan sâlik tüm fiillerin

²⁶ Kur'ân, Kıyâme, 75/2, "Öyle değil, kendini kınayan nefse yemin ederim!".

²⁷ Kan döküp yolunda giryân olayım
Gözüm yaşı dergâhında siline (vr. 6a)

²⁸ Ey gönül girelim levvâmenin iline
Meger bize imdâd Hakk'dan buluna (vr. 6a)

Yâ Rab etdim sana cân u dilden âh
Hâlâs ettin levvâme ilinden elhamdulillah (vr.7a)

²⁹ Beni bana bıraksan İlahî
Bizi alır yine kendi yoluna (vr. 6a)

³⁰ Hayrı yok hamlesi çokdur anım
Atar tuzağı sağ u soluna (vr. 6a).

³¹ Ne çekildi bunun mekr hile hud'asından
Âcizdir bunun elinden ol dergâh (vr. 7a)

³² Bir sûretde gelmez sana her dem
Gehi bir sûretde sûret-i âharda gâh (vr. 7a)

³³ Derdim ile komaz beni aslâ
Kendini tezyîn itmeğe çeker pişgâh (vr. 7a)

³⁴ Kur'ân, Şems sûresi, 91/8, "Ona kötülüğünü ve takvâsını ilhâm etti."

³⁵ Ne aceb bunun bendine giriftâr oldum
Hâlâs olunca açıldı mülheme iline râh (vr. 7a)

³⁶ İrgürdün bizi iklim-i ilhâma
Dürlü ihsân dürlü in'âma (vr. 7b)

³⁷ Hitâb-ı muhâtab yine sensin İlahî
Adem'den geldik biz yine in'idâma (vr. 7b)

Gelen sende gelür yine sana gider
Noksânından içün tamâma (vr. 7b)

³⁸ Yâ Rab mülhemedede bana ettiğin ihsân
Bu dil ile ta'rîf edemez insân (vr. 9a)

sahibinin O'nun olduğunu kavrayıp “*Hepsi Allah'tandır.*”³⁹ diyerek fiiller tevhidini gerçekleştirmeye başlar.⁴⁰

3.4. Nefs-i Mutmainne

Kur'ân'da kelime olarak geçmeyen; ancak âlimlerin üzerinde ittifak ettikleri Fecr sûresindeki âyetten⁴¹kasıt bu mertebedir. Bu mertebede sâlik emmâre nefis kaynaklı kötülüklerden, dünyevî şehvet ve arzudan itminân olup düzlüğe çıkar.⁴² Artık gerçek menzil ve yükseliş onun için bundan sonra başlar (Öztürk, 1989).Nefsin çirkinliklerinden kurtulan sâlik için artık geriye dönüş olmaz. Sürekli yükselişe geçme vaktidir. Hakk'ın zât bahçesinin kokusunu artık sâlik duymaya başlar.⁴³Sâlik bu makamda nereye baksa O'nu görmeye başlar⁴⁴Onun hâli artık Allah'ın “*Nerede olsanız O sizinle beraberdir.*”⁴⁵ ya da “*Biz ona şah damarından daha yakınız.*”⁴⁶ Hitabını irdelemeye girişip esmâ ve sıfatları müşâhede etmeye başlar.⁴⁷Yükselişe geçilen bu makamda da sâlik için ikilik söz konusudur. Yani gören ile görüleni birlemeyi tam olarak beceremez.⁴⁸

3.5. Nefs-i Râziyye

Kur'ân'da “*Dön Rabbine O'ndan razı olarak...*”⁴⁹ âyeti nefsin bu mertebesine işaretir. Bu mertebeye kadar vahdet makamını tam anlamıyla tadamadığı için kendini gaflet uykusunda görür. Bu mertebeye beraber sâlikin gönlü yenice uyanmıştır.⁵⁰Çünkü sâlikin varlığı aradan çıkmış ve yaratıcısının varlığında yok olmuş⁵¹; âleme dair ne varsa O'nun varlığının içinde toplanmıştır.⁵² Çünkü bu mertebe

³⁹ Kur'ân, Nisâ sûresi, 4/78.

⁴⁰ Açdın çeşm-i basiretim elhamdulillah
Eyledin ef'âlimi ef'âlde yeksân (vr. 9a)
Senden gayrı iden eyleyen yok
Ne bay u ne gedâ ve ne sultân (vr. 9a)
İşler hep senden imiş
Ne bağ u ne bağçe ve ne bostân (vr. 9a)
Kimse demesin ben yaptım bunu
Anı idüp eyleyendir ol Yezdân (vr. 9a)

⁴¹ Kur'ân, Fecr Sûresi, 89/27, “Ey imanın huzuruna kavuşmuş insan!”.

⁴² Çü nefsim mutma'in oldu
Derûnum aşkla toldu
Geçen vaktim hayâl imiş
Aceb şimdi bana ne oldu (vr. 9a)

⁴³ Kapandı gayrı kapısı
Duyuldu yârın kohusu
Hakk'adır hâlkın tapusu
Hepsi Hak ile oldu (vr. 9b)

⁴⁴ Dağa taşa nazar itsem
Avâlimde gezer itsem
Hak'tan ayrı bâzâr itsem
Bütün anın ile oldu (vr. 9a)

⁴⁵ Kur'ân, Hadîd, 57/4.

⁴⁶ Kur'ân, Kaf, 50/16.

⁴⁷ Bu itminân makâmında bana gösterdin esmânı
Çündür müsemâyı mücellâyı mu'allâyı (vr. 10a)

⁴⁸ Seninle eylemiş rahat ki sensiz çekti çok mihnet
Görelen mazharı zâhir mu'arrâyı müzekkâyı (vr. 10a)

⁴⁹ Kur'ân, Fecr sûresi, 89/28.

⁵⁰ Bu Şükri derdmendi kim 'aceb gaflettedir hâlâ
Gûyâ bu uykudan şimdi yenice cân uyanmıştır (vr. 10b)

⁵¹ Fi'l u sıfâtım zâtım zâtında fânî olsa

fenâfillah makamının ilk mertebesidir. Fenâfillah merziyye ile kemâl bulacaktır.⁵³ (Öztürk, 1989). Bu makamda nefis, dolayısıyla beşeri hâlin özellikleri kaybolmuş, her hâlde Allah'tan râzı olma hakikatine kavuşmuştur.⁵⁴

3.6.Nefs-i Merziyye

Kur'ân'daki "Dön Rabbine O da senden razı olarak..."⁵⁵ âyeti nefsin bu mertebesine delâlettir. Bu makamla birlikte fenâ tamam olmuş, O'ndan gayrısı hiç olmuş,⁵⁶ sâlikin gördüğü, işittiği, hissettiği tüm ikilikler bire tebdil olmuştur.⁵⁷Sâlik, nereye dönse Hakk'ın zâtı o yöndedir⁵⁸ âyetine⁵⁹ mazhar olur. Nefs tuzağı ve hileleri tamamen yok olmuş, Hakk' cemâl de celâl de kula ihsân gelir olmuştur.⁶⁰

3.7. Nefs-i Sâfiye/Kâmile

Hâlvetiyye tarikâtı gibi nefisle mücâhedeye dayalı irfân yollarının yedinci ve son mertebesi burasıdır.⁶¹Sâlik bu makamda öyle sırlara vâkıf olur ki Allah ile ikisi arasında gizlenmiştir. Bu makam ve sırlarla ilgili konuşmak bilgi vermek ehline harâm kılınmıştır.⁶²Bu makamda sâlik bekâbillah mertebesine erişip hâlde bekâ bulur ve irşâda memur edilir.⁶³

Sonuç

Elimizdeki eser, manzûmdaki tasannu ve vezin sentaksı gibi açılardan yetersiz ve parlak bir zevke hitap etmese de öğreticilik vasfı ve işlediği konunun önemine binâen dikkati hak ediyor. Özellikle tasavvufî neşede açık bir şekilde ifadelendirilemeyecek konular, remizlenmesi ve örtük bir ifadeye büründürülmesi açısından şiirle ifade edilmiştir. Şiirin heyecanı ve inceliği bu eserde olduğu gibi her koşulda okuyucuyu kendine çekebilme başarımıştır. Emin Efendi eserindeki şiirlerinde sülûkun gayesi, nefis ve tuzakları, nefis mertebeleri ve bu mertebelerde dikkat edilmesi gereken hususlar konusunda talebelerini şiir yoluyla irşâd etmiştir. Müellif, eserin nesir kısmında detaylı olarak verdiği sülûk metodolojisini biraz daha örtük ve hülâsa

Nûrunla beni yeniden ihyâ idüp insân ettin (vr. 12a)

⁵² Cümle âlem zâtında cem olmuşdur İlahî (12a)

Cümlesini zâtında mahv u yeksân ettin

⁵³ Yolumuz marziyye makâmına saldın İlahî sen

Mine'z-zâtdan ile'z-zâta seyrân ettin (vr. 12a)

⁵⁴ Her ne ki idersen İlahî seninle senden râzı olurum

İzhâr ettin i'lân ettin ihsân ettin (vr. 12a)

⁵⁵ Kur'ân, Fecr sûresi, 89/28.

⁵⁶ Bu merziyye makâmında senin ile kıyâm ettim

Ki senden gayrının güyâ kelâmından sıyâm ettim (vr. 12b)

⁵⁷ Bana zâhir ile mazhar dahî sûret ile ma'nâ

Berâber oldu hep bana bay hem gedâsında (vr. 13b)

⁵⁸ Açıldı semme vechullah bu marziyye makâmında

Göründü vech-i Rabbanî beyânında 'ayânında (vr. 13b)

⁵⁹ Kur'ân, Fecr sûresi, 89/28.

⁶⁰ Hâlâs etdi beni nefsim bendinden tuzağından

Nice zevkler edip ihsân celâlinde cemâlinde (vr. 13b)

⁶¹ Bu sâfiyye makâmında sözümüz hep tamâm oldu

Suyûr-ı seb'a içinde nice nice kelâm oldu (vr. 14a)

⁶² Bu makâmdan bahs olunmaz mezelle-i kademdir

Bu makâmda söz uzatmak bize âhar harâm oldu

Eyâ âşık ki sakla sırrın gönlün içre müdâm

Bu makâmda cümle hâlin seninçün makâm oldu (vr. 14a)

⁶³ Muhabbet itme ağyâra ki ağyâr görme kimseyi

Alıp andan verdin işin bâkî hitâm oldu (vr. 14b)

edilmiş bir hâlde şiir kısımlarında da vermeye çalışmıştır. Eserin öğreticilik maksadıyla kaleme alınması, okuyucu ve araştırmacılardaki tüm önyargıları almasının gerekçesi olabilir.

Kaynakça

- Aclûnî. (1351). *Keşfü'l Hafâ*, Beyrut.
- Eraydın, S. (2011). *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: MİFAV Yayınları.
- Gül, H. (2017). Safranbolulu Hâlvetî-Şabanî Şeyhi Mehmed Emin Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tekkesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 6., 1426-1443.
- İz, M. (2000). *Tasavvuf*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali* (2012). Ankara: TDV Yayınları.
- Küçükçiraycı, F. (2017). *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda Yazılan Atvâr-ı Seb'a Eserlerinin Mukayeseli Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü;
- Mehmet Tahir, B. (2000). Osmanlı Müellifleri (haz. M. Tatçı, C. Kurnaz). Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- Muslu, R. (2007). Hâlvetiyye'de Atvâr-ı Seb'a Yazma Geleneği ve Sofyalı Bâli'nin Atvâr-ı Seb'a Risâlesi. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*. 18., 43-63.
- Öztürk, Y.N. (1989). *Kur'an-ı Kerim ve Sünnete Göre Tasavvuf*. İstanbul: MİFAV Yayınları.
- Tatçı, M., Yıldız, M. (2013). *Âşıklara Ayna ve Terâzi*. İstanbul: Kırkanbar Yayınları.
- Türer, O. (2011). *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*. İstanbul: Ataç Yayınları.
- Uludağ, S. (2010). *Sülûk*. (38. c. 127-128). İstanbul: TDVİA
- Vicdânî, S. (1995). *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye* (haz. İrfan Gündüz). İstanbul: Enderun Yayınları.
- Yıldız, F. (2019). *Hâlvetî Azizlerinin Etvâr-ı Seb'a Risâleleri*. İstanbul: Büyüyen Ay.

SAFRANBOLULU HACI REŞİD PAŞA’NIN FIKIH TARİHİNE BAKIŞI -RÛHU’L-MECELLE’NİN MUKADDİMESİ ÖZELİNDE-

Murat ŞİMŞEK

Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Özet

Hacı Reşid Paşa, son dönem Osmanlı devlet ve ilim adamlarındandır. *Mecelle-i Ahkâm-i Adliyye*’nin bütününi kapsayan az sayıdaki Türkçe şerhlerden biri olan *Rûhu’l-Mecelle*’nin yazarıdır. *Rûhu’l-Mecelle*’nin girişinde fıkıh tarihi ve fıkıh usûlüne dair bir bölüm yer almaktadır. Yazar, diğer *Mecelle* şerhlerinden bu ölçüde bulunmayan bu bölümü, *Mecelle*’nin 1. maddesindeki fıkıh tarifine ilişkin açıklamalarını ve devamında doksan dokuz küllî kaide ile *Mecelle*’nin daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla yazdığını belirtmektedir. Girişin fıkıh tarihiyle ilgili kısmında İslâm’dan önceki şeriatlardan başlayıp fıkıh mezheplerinin doğuşuna, oradan günümüze uzanan kısa bir teşrî tarihine yer verilmekte, Hanefî mezhebinde kabul gören sınıflandırmaya göre fikhî meselelerin ve fakihlerin tabakalarına temas edilmektedir. Osmanlı uygulamasında fetva makamı, şeyhülislâmın faaliyetleri ve fetvada esas alınan belli başlı eserlerle bazı kanunnâme ve nizamlar hakkında kısa bilgilerin yer aldığı bu bölümde, *Mecelle*’nin gerekçeleri ve hazırlık safhaları üzerinde durulması *Mecelle* şerhleri içindeki ayırıcı vasfını temsil etmektedir. Hacı Reşid Paşa fıkıh usûlü bölümünde dört delile ilaveten beşinci delil olarak sadece istihsanı zikreder. O, bunun ardından “edille-i müteferria” başlığı altında istishab, tahkim, fiqdân-ı delil, taklid ve şehadet-i kalpten müteşekkil hukuk prensiplerine yer verir. Hüküm konusunu izah ederken Batı hukuku ile mukayeseler yapar ve İslam hukukunu savunur. Özellikle kanunların yaptırım gücü ve hüsün kubuh meselelerine değinir.

Anahtar kelimeler: Safranbolulu, Hacı Reşid Paşa, Fıkıh, Fıkıh tarihi, Rûhu’l-Mecelle.

Safranbolulu Hadji Reshid Pasha’s Perspective on Fiqh History -In the Special of the *Rouh al-Medjelle*-

Abstract: Hadji Reshid Pasha is a statesman and scholar in Ottoman Empire. He is the author of *Rouh al-Medjelle*, one of the few Turkish commentaries covering the whole of *al-Medjelle*. At the introduction of *Rouh al-Medjelle* there is a section on the history of fiqh and the fiqh methodology. The author states that he wrote this introduction in order to provide a better understanding of *al-Medjelle*. In the section about the history of fiqh is given a short history starting from the sharia before Islam to the present date and on the fiqh sects. According to the classification accepted in the Hanafî sect, the strata of fiqh issues and the jurists are touched. This section contains brief information about the fatwa council in the Ottoman practice, the activities of the sheikh al-Islam and the major works based on the fatwa and some laws and regulations. In addition, the reasons and preparation stages of *al-Medjelle* were emphasized. In the fiqh methodology section, he cites only the istihsân as the fifth evidence in addition to the four evidences. Then, under the title “adilla al-mutafarri’a”, he includes the principles of law consisting of istishâb, tahkim, fiqdân al-dalîl, taqlîd and shahâdah al-qalb. While explaining the subject of judgment, he makes comparisons with Western law and defends Islamic law. In particular, it deals with the sanction power of the law and the issues of the husn and qubh.

Key words: Safranbolulu Hadji Reshid Pasha, Fiqh, History of Fiqh, Ottoman, *Rouh al-Medjelle*.

Giriş

Safranbolulu Hacı Şerif Ahmed Reşid Paşa 1858’de doğdu. Babası vilâyet defterdarlarından Nûman Fikri Efendi’dir. Hoca Mecid Efendi’den Arapça ve Farsça okudu. Mekteb-i Hukuk’u üçüncü dönem mezunları arasında birincilikle bitirdi. Şûrâ-yı Devlet fihrist ve mazbata kalemlerinde çalıştı; Tanzimat Dairesi baş muavinliği ve üyeliğine kadar yükseldi (1895). Rumeli beylerbeyi payesiyle Hâlep ve Adana vali muavinliği yaptı. Bir müddet Mersin mutasarrıflığı vekâletinde bulundu. Musûl (1899) ve Hicaz valiliği

(1911) görevlerinde bulundu. İttihat ve Terakki Fırkası'nın tekrar iktidara gelmesiyle bazı valilerle birlikte görevinden ayrıldı. 14 Ekim 1918'de oğlu Fikri ile aynı gün vefat etti ve Süleymaniye Camii avlusuna birlikte defnedildiler.¹

Hacı Reşid Paşa'nın, meşhur eseri *Rûhu'l-Mecelle*'nin yanı sıra Osmanlı döneminde basılmış *Hukûk-ı Ticâret* (İstanbul 1311), *Divan* (İstanbul 1323), *Dîn-i Mübîn-i İslâm* (İstanbul 1329), *İmâm-ı A'zam'ın Siyâsî Tercüme-i Hâli* (İstanbul 1328), Hasan Kâfi Akhisârî'nin eserinin Türkçe tercümesi olan *Tercüme-i Usûli'l-hikem fî nizâmî'l-âlem* (baskı yeri yok, 1331) adlı eserleri bulunmaktadır. Ayrıca basılmamış birçok eserinin olduğu zikredilir.²

Hacı Reşid Paşa'yı son dönem Osmanlı fıkıh tarihi müellifleri içerisinde Mehmed Kâmil Miras (1875-1957) ve Ömer Nasuhi Bilmen (1883-1971) ile birlikte değerlendirmek gerekir. Bu tarz eserler modern içtihat tarihi algılamasının tesirine girmeksizin tarihî malumatın belli bir düzen içinde aktarımını hedeflemiştir. Mesela İbn Kemâl'in müçtehidîn tabakalarıyla ilgili tasnifini zikrederler. Reşid Paşa da muhtasar mukaddimesinde benzer bir yöntem izlemiştir.

Hacı Reşid Paşa'nın fıkıh tarihiyle ilgili kısa bir giriş/medhâl yazma gerekçesi, *Mecelle*'ye yazdığı şerhin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktır. Nitekim o, bir ilmi tahsil ederken onun bağlı bulunduğu ilkeleri, dayanakları mümkün mertebe bilmenin o ilmi anlamayı kolaylaştıracağı gayesiyle şerhin başına fıkıh tarihi ve fıkıh usûlüne dair bir giriş yazdığını belirtir. Nitekim *Mecelle*'nin mukaddimesinde fıkıhın tarifinin ve külli kaidelerin eklenmesinde de aynı gayenin güdüldüğünü zikreder.³

Reşid Paşa'nın metodunun aksine Osmanlı son döneminde bir yazım türü olarak ortaya çıkan fıkıh tarihi, tarihte yer alan malumatın, yeni içtihat talepleri için geçmişten bir örnek oluşturmak üzere, yeniden tasnifini ve bu amaçla kullanılmasını öngörür. Bu bakış açısına göre fıkıh tarihi bir anlamda içtihatlar tarihidir. Klasik literatürdeki selef-hâlef, mütekaddimîn-müteahhirîn, tabaka, ketibe, nesil, ashab vb. terimlerle ifade edilen tarih anlayışının tersine, modern dönem Osmanlı'da yeni ortaya çıkan fıkıh tarihine, zamansal sırayı takip etmeyerek, günün ihtiyaçlarının gerektirdiğinden hareketle mevhum bazı kriterler aracılığıyla geçmiş malumatla irtibat kurmak ve bu minvalde malumatı tasniflere ayırmak gibi bir misyon yüklenmiştir. 19. yüzyıl sonlarındaki modernist söylemin klasik birikime yönelttiği eleştirilerin sonucu olarak ortaya çıkan bu tarih algısı, içtihat-taklit kavramları etrafında şekillenmiştir.⁴

Osmanlı son döneminde "Fıkıh Tarihi" ve "Hukuk Tarihi" adıyla iki tür yazım ortaya çıktı. Bu iki literatürün oluşum sebebi Dârülfünûn müfredatında hem "Fıkıh Tarihi" (*Târîh-i Fıkıh*), hem de "Hukuk Tarihi" (*Târîh-i İlm-i Hukuk*) adıyla iki ayrı dersin yer almasıydı. Bu alanlarda eser telifinde bulunan zevatın hemen tamamı bu alanda ders taktırme yapmış kişilerdi. Reşid Paşa'nın temel özelliği, gerek Osmanlı son dönemini, gerekse Cumhuriyet dönemini etkileyen Arap-İslam dünyasındaki (özellikle Mısır merkezli)

¹ Rıdvan Bayer, *Hacı Reşid Paşa ve Rûhu'l-Mecelle Adh Eseri*, İnönü Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı, 2012, s. 4-5; Sami Erdem, "Rûhu'-Mecelle", *DİA*, İstanbul 2008, c. 35, s. 214.

² Bayer, age, s. 6-9; Erdem, "Rûhu'-Mecelle", *DİA*, c. XXXV, s. 214.

³ Hacı Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle*, Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye: Matbaa-i Hayriye, 1326, s. 3.

⁴ Bk. Sami Erdem, "Fıkıh Tarihi: Osmanlı Hukuk Düşüncesinde Modern Yorumlar İçin Yeni Bir Referans Çerçevesi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* [Türk Hukuk Tarihi Sayısı], 2005, cilt: III, sayı: 5, s. 92-93.

muasır İslam hukuk tarihi çalışmalarından (*Târîhu't-teşrî'i'l-İslâmî*) etkilenmemiş olmasıdır. Nitekim siyasi kimlik olarak da ittihatçılara karşı biridir.

Reşid Paşa ve onun gibi düşünen bazı ilim adamlarına karşılık Osmanlı son döneminde özellikle II. Meşrutiyet'in ilanının ardından “İçtimaî Usûl-i Fıkıh” tartışmalarıyla birlikte fıkıh tarihine bir ilgi başladı.⁵ Bu dönemdeki içtihat tartışmaları, fıkıh tarihini, bir “içtihatlar tarihi”ne indirgedi. Bunun Osmanlı'daki ilk derli toplu örneği Hâlim Sâbit Şibay (1883-1946) oldu.⁶ Hâlim Sâbit, *Sırât-ı Müstakîm* ve *Sebîlü'r-Reşâd* dergilerinde yazı dizileri yayımladı. Daha sonra içtihat, örf gibi yeni usûl-i fıkıh konularını da dikkate alan ve Ziya Gökalp'in iddiasını temellendirmeye yönelik yazılar yazdı.⁷ Seyyid Bey (1873-1925) de Arap müellif Muhammed el-Hudârî'nin (1872-1927) açık etkisiyle içtihat merkezli bu yeni yaklaşımı benimseyerek onların izinden gitti.⁸ Ziya Gökalp, Hâlim Sâbit ve Seyyid Bey'in yaklaşımları, fıkıh tarihini, zamanlarının gerektirdiğine inandıkları yeni bir içtihat hareketi için referans olarak görme şeklindeydi.⁹ Bu çizgiyi takip eden bir diğer müellif ise İsmail Hakkı İzmirli'dir (1869-1946). Fıkıh dönemlendirmesinde o da Hudârî'nin tasnifini aynıyla takip etmiştir.¹⁰ Ayrıca İzmirli, ideolojik Türk merkezci bir tarih anlayışını benimsemiş, dönemin tipik söylemi olan fıkıhın inkıza uğradığı fikrini savunmuştur.¹¹

Bu dönemde Hacı Reşid Paşa'nın yaklaşımına sahip yazarlar da bulunmaktaydı. Yukarıdaki modern çizginin dışında yer alan ve II. Meşrutiyet dönemi ilk müstakil fıkıh tarihi çalışması ise Mehmed Kâmil Miras'ın (1875-1957) eseridir. Bu eser modern içtihat tarihi algılamasının tesirine girmeksizin tarihî malumatın belli bir düzen içinde ders maksadıyla aktarımını hedeflemiştir. Mehmed Kâmil, yeni bir ilim dalı olarak adlandırdığı bu ilmi şöyle tarif eder: “Tarih-i ilm-i fıkıh; ahkâm-ı celile-i İslâmiyye'nin cihet-i vaz' ve zabtı ve suret-i nakl ve istinbâtı ile mezâhib-i muhtelifenin keyfiyet-i te'essüs ve intişârından bahseden bir ilimdir.” Bununla birlikte, döneminde yapılan örf tartışmalarından bigâne kalmayarak örf konusunu hem hacim, hem de yaklaşım bakımından genel üslûbun dışında bir ilgiyle ele almıştır.¹²

Rum asıllı Osmanlı devlet adamı Sava Paşa (1832-1904), İslam hukuku alanında *Etude sur la théorie du droit musulman* (I-II, Paris 1892)¹³ adlı eseri tarih itibariyle daha erken olması münasebetiyle içtihatla ilgili tartışmaların tesirinde kalmamıştır.

⁵ Bu konuda bk. Murat Şimşek, “Fıkıh Tarihinde Osmanlı Nereye Düşer? Retorik ile Gerçeklik Arasında Modern/Çağdaş İslam Hukuk Tarihi”, *Osmanlı'da İlm-i Fıkıh: Âlimler, Eserleri, Meseleler*, ed. Murteza Bedir, Necmettin Kızılkaya, Hüseyin Sağlam, İstanbul 2017, s. 316-359.

⁶ Erdem, “Fıkıh Tarihi”, s. 85-86. Sami Erdem, *Tanzimat Sonrası Osmanlı Hukuk Düşüncesinde Fıkıh Usûlü Kavramları ve Modern Yaklaşımlar*, Dr.Tezi, İstanbul, 2003, s. 17-68.

⁷ Erdem, “Fıkıh Tarihi”, s. 92-95.

⁸ Erdem, “Seyyid Bey”, *DİA*, c. XXXVII, s. 54-56.

⁹ Erdem, “Fıkıh Tarihi”, s. 103.

¹⁰ İzmirli, *I. Türk İslam filozofları: II. Müslüman Türk Hukuku ve Dini*, Ankara: Başvekâlet Müdevvenal Matbaası, s. 34. İzmirli'nin Darülfünun İlahiyat Fakültesi'nde okuttuğu fıkıh tarihi dersi için hazırladığı *Fıkıh Tarihi* isimli eserine ulaşamamıştır. Eserin 1025'te İstanbul Darülfünun Matbaasında basıldığı kaydedilmektedir. Baskı tarihini 1919 olarak gösteren de olmuştur (bk. Erdem, “Fıkıh Tarihi”, s. 89, 102; Birinci, “İzmirli, İsmail Hakkı”, *DİA*, c. XXIII, s. 532).

¹¹ Murteza Bedir, “Osmanlı Öncesi Türk Hukuk Tarihi Yazıcılığı”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, [Türk Hukuk Tarihi Sayısı], 3(2005), sayı:5, s.44.

¹² Erdem, “Fıkıh Tarihi”, s. 95-97.

¹³ Sava Paşa, *İslâm Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüt*, I-II, çev. Baha Arıkan, Diyanet Yayınları, İstanbul 1955-1956, İstanbul 2016.

Reşit Paşa'nın eserindeki içeriğe benzer bir tarzı kendinden sonra Cumhuriyet döneminde takip eden eser, Ömer Nasuhi Bilmen'in (1883-1971) *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilahât-ı Fıkhiyye Kâmusu*'nun (ilk basım: İstanbul 1949-1952) ilk cildindeki bölümdür. Modern çizginin dışında kalan Ömer Nasuhi'nin bu eseri, Cumhuriyet'in 1950'li yıllarında kaleme alınmıştır. Bununla beraber o, eğitimini Osmanlı döneminde tamamlayan bir Osmanlı âlimidir. Bu cildi iki kitap olarak düzenleyen Ömer Nasuhi, ilk kitabı "Usûl-i Fıkıh" (11-254) ile "Kavâid-i Fıkhiyye" (254-299) başlıkları altında; ikinci kitabı ise "Tabakât-ı Fukahâ" genel başlığı altında inceler. Bu ikinci kitabı da ayrıca "İlm-i Fıkıhın Tarihçesi" ile "Fukahâ-i Kirâmın Terâcim-i Ahvâli" bölümlerine (301-474) ayırır.¹⁴ Fıkıh tarihi bölümünde klasik bilgileri vermekle yetinir ve hatta İbn Kemâl'in müctehidin tabakalarıyla ilgili tasnifini tenkide tabi tutmaksızın zikreder.¹⁵ Dolayısıyla Ömer Nasuhi, modern Arap müellefatından etkilenmemiş, fıkıhın özgün yapısını devam ettirmeyi tercih etmiştir. Aşağıda kısmen anlatılacağı üzere içerik bakımından Reşit Paşa'nın eseriyle son derece yakın olduğu görülmektedir.

I. *Rûhu'l-Mecelle*'nin Medhâli: İçerik Analizi

Hacı Reşid Paşa, Mecelle şerhine başlarken eserine bir giriş (medhâl) yazmıştır. Bu medhâl iki bapdan oluşmaktadır. İlki, ilm-i fıkıhın tarihi (s. 1-29), diğeri ise ilm-i usûl-i fıkıh (s. 30-60) bölümüdür. İçindekiler sistemi şu şekildedir:

MEDHÂL
Târîh-i ve Usûl-i Fıkha Dair olup İki Bâbı Hâvîdir.
BİRİNCİ BAB: İLM-İ FIKHİN TARİHİNE DAİRDİR
Birinci Fasil: İbtidâ-yı Hılkat-i İnsandan Zamanımıza Kadar
Birinci Mebhas: Kable'l-İslam
İkinci Mebhas: Dîn-i İslam'ın Zuhur
Üçüncü Mebhas: Asr-ı Evvel-i İslam
Dördüncü Mebhas: Mezâb-i Erbaa
Beşinci Mebhas: Tabakât-ı Fukahâ
Altıncı Mebhas: Tabakât-ı Mesâil
Yedinci Mebhas: Müctehidîn Asrından Zamanımıza Kadar
İkinci Fasil: Mecelle'nin Sebeb ve Suret ve Fevâd-i Tanzîmi
Birinci Mebhas: <i>Mecelle</i> 'nin Sebeb ve Suret-i Tanzîmi
İkinci Mebhas: <i>Mecelle</i> Cemiyeti
Üçüncü Mebhas: <i>Mecelle</i> 'nin Fevâidi
Zeyl
İKİNCİ BAB: İLM-İ USÛL-İ FIKHA DAİRDİR
Birinci Fasil: Usûl-i Fıkıhın Tarif ve Mevzu ve Gâyeti
İkinci Fasil: Edille
Birinci Mebhas: Kitâb

¹⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, Bilmen Yayınları, İstanbul 1976, c. I, s. 11-474.

¹⁵ Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, c. I, s. 313-315.

İkinci Mebhas: Sünnet
Üçüncü Mebhas: İcma
Dördüncü Mebhas: Kıyas
Beşinci Mebhas: İstihsan
Altıncı Mebhas: Edille-i Müteferria: İstishab, tahkim, fıkdan-ı delil, taklid ve şehadeti kalb
Lâhika
Üçüncü Fasil: Ahkâm
Birinci Mebhas: Hüküm: Hüküm-i Teklîfi, Mütalaa, Hüküm-i Vaz'î
İkinci Mebhas: Hâkim, Mütalaa
Üçüncü Mebhas: Mahkûm bih
Dördüncü Mebhas: Mahkûm aleyh

II. İlm-i Fıkhın Tarihine Dair Bölümün İçeriğinden Bazı Notlar

Hacı Reşid Paşa, fıkıh tarihi bölümünü iki fasla ayırmıştır. Birinci fasılda Müslümanların tarih tasavvuruna dair özet bir giriş yapmıştır. Burada, insanın yaratılışından zamanımıza kadarki tasavvuru anlatmak istemiştir. İslam'dan önceki duruma kısaca işaret ettikten sonra İslam'ın zuhurundan sonraki gelişmeleri de kendi perspektifinden değerlendirmiştir. Burada ilk asırdaki gelişmelere, mezheplerin ortaya çıkışına, fukâha ve mesâil tabakâtına ve müctehidler asrından günümüze kadarki döneme değinmiştir. Son maddede özellikle Osmanlı Devleti'nin İslam'a ve fıkıh ilmine hizmetlerine işaret etmiş ve özellikle son dönemde *Mecelle* öncesi ve beraberindeki fetva ve kaza uygulamalarından bahsetmiştir.¹⁶

Bu bölümde örnek olarak tabakat ile ilgili kısımları burada inceleyebiliriz. Hacı Reşid Paşa'nın tasnifi bu konuda daha önce yapılmış olan İbn Kemâl'in tasnifinin adeta tercümesidir. Bu tasnifi nakletmeden önce konuyla ilgili şunları söyleyebiliriz: Klasik fıkhıta her fakih aynı düzeyde değildir. Bir mezhep içerisinde kurucu [*müessis*] fakih ile şârihler aynı mertebede olmadığı gibi, ekolün devamını sağlayan fakihler arasında da bir hiyerarşik sınıflama bulunmaktadır. Şöyle ki tarih boyunca, mesela Hanefî mezhebi içinde temsil gücü yüksek fukahânın kavilleri arasında tercihte bir yöntemin takip edilmesi, metodolojik ve sistemsel açıdan önemlidir. Mesela İbn Kemâl'in mezhep fukahâsı arasındaki hiyerarşiyi göstermek üzere kaleme aldığı *Tabakâtü'l-fukahâ* adlı risâlesi bunun tipik örneğidir. Bu risâle, “mezheplerin teşekkül ve istikrarından sonra kurucu içtihat yanında mezhep içi içtihat süreçlerini ve bu içtihadı yapabileceklerin niteliklerini tanıtmaya yönelik bir sınıflama olup, bu yönüyle mezhep içerisindeki hiyerarşiyi göstermektedir. Tasnifin diğer bir amacı ise mezhep içerisindeki görüşler karşısında nasıl bir tutum takınılacağını ve bir görüşün dikkate alınabilmesi için mezhebe mensubiyetin yeterli olmayıp ayrıca belirli niteliklere sahip olmanın da gerekli olduğunu göstermektir.”¹⁷

¹⁶ Hacı Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle*, s. 5-30.

¹⁷ Bu risalenin değerlendirmesi için bk. H. Yunus Apaydın, “Kemalpaşazâde'nin “Tabakâtü'l-Fukahâ”sı Neyi Anlatıyor?” *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler)* - XVI. Yüzyıl, İstanbul, Şubat 2017, s. 99.

Hacı Reşid Paşa “Tabakât-ı fukahâ” kısmında şöyle der:¹⁸

“Tabakât-ı fukahâ

Tabaka-i ûlâ-yı fukahâyı teşkil eden müctehidîn-i ızâm hazarâtı kavâid-i usûlü vaz ve tesis buyurduklarından kendilerine “müctehid fi’ş-şer” itlak olunur.

Eimme-i erbaadan İmâm-ı Azam Ebû Hânîfe Numan b. Sâbit radiyallâhu teâlâ anh hazretleri 80 senesinde Kûfe’de kadem-nihâde-i âlem-i vücud olup 150 senesinde Bağdat’ta âzim-i sivâ cinân olmuştur.

Emîrülümünîn Ömer radiyallâhu teâlâ anh hazretleri cânib-i âlisinden kadılık ile Kûfe’ye tayin ve i’zâm buyurulan nücebâ ve fukahâyı ashâb-ı kiramdan Abdullah b. Mesud radiyallâhu teâlâ anh hitta-i Irâkıyyede tatbîk ve tenfîz-i ahkâm-ı şer’iyye ile kitâb ve sünnetten fûru-i fikhî istinbat ve Alkame onu teyid ve İbrahim en-Naha’î fikhın müteşettit olan fûru ve fevâidini cem ve tertîb ve Hammâd fûru ve fevâid-i mezkûrenin tenkîhi hususlarında bezl-i maktûret eylemişlerdir, Rahmetullâhi aleyhim. Cenâb-ı Hammâd’ın şâkird-i lebîbi Numan b. Sâbit radiyallâhu teâlâ anh -kâbil-i tâlim olan üstattan üstat olur- fehvâsınca fikhın usûlünü vaz ve tevfir ve usûl-i mezkûre üzerine fûruunu tefrî ve tarîk-i tefrîni tavzih buyurmuştur.

İmam Mâlik b. Enes radiyallâhu teâlâ anh 90 senesinde Medine-i Münevvere’de tevellüd ve 179 tarihinde o belde-i mutahherede irtihâl-i dâr-ı naim eylemiştir.

İmam Şâfî radiyallâhu Teâlâ anh kureşiyü’l-asl olup güya İmâm-ı Azam hazretlerine hâlef olarak yaratılmış gibi muşarun ileyhî târîh-i vefâtı olan 150 senesinde ve bir rivâyete göre yevm-i irtihâlinde Kuds-i şerif sancağına tabi Gazze kasabasında tevellüd ve 204 tarihinde Mısır’da intikâl-i dâr-ı cinân eylemiştir.

İmam Ahmed b. Hanbel radiyallâhu teâlâ anh 164 senesinde Merv’de tevellüd ederek çocuk iken vâlidesi Bağdat’a götürmüş ve bir rivâyete göre vâlidesi hamil olarak Bağdat’a gelip orada tevlid etmiş ve 241 tarihinde Bağdat’ta irtihâl-i dâr-ı beka etmiştir.

Hazreti İmâm-ı Azam’ın vaz buyurmuş olduğu usûl ve kavâid dairesinde tefrî-i ve teksîr-i mesâile himmet eden serefrâzân şâkirdânı mezheb-i hanefiyyede ikinci tabaka-i fukahâyı teşkil etmiştir. Bunlardan İmâm Ebû Yûsuf rahmetullahi aleyh Bağdat’ta müddet-i medîde kâdilkudat olduğu cihetle nazariyyât-ı ilmiyyesini tatbîk ve amelîyyât ile tevsîk etiğinden emr-i kazâda rey-i sedîdi beyne’l-fukahâ müstened ileyhdîr. İmâm Muhammed rahmetullâhi aleyh İmâm-ı Azam’dan tahsil ve İmâm Ebû Yûsuf’tan tekml eylemiş ve şu iki imâm-ı hümâmdan ahz ve telakki eylediği mesâil-i fikhiyyeyi cem ve tertîb ve neşretmiştir.

İmâm-ı Azam ve Ebû Yûsuf hazretlerine “şeyhayn” ve İmâm-ı Azam ve Muhammed hazretlerine “tarafyn” ve İmâm Ebû Yûsuf ve Muhammed hazretlerine “imameyn” tabir olunur.

İmameyn her ne kadar pek çok mesâilde üstadları olan İmâm-ı Azam hazretlerine muhâlif re’ye bulunmuşlar ise de usûlde muşarun ileyhe ittiba ettiklerinden kendilerine “müctehid fi’l-mezheb” denilir.

Fukahâyı izamdan bazıları İmâm-ı Azam hazretlerinin vaz etmiş olduğu usûl ve fûrua muhâlefet etmeksizin sâhib-i mezhebden nas olmayan vukuatta sâhib-i mezhebin vaz ve tesis buyurmuş olduğu usûl ve kavâidin muktezası üzere istinbat-ı ahkâm eylemişlerdir ki kendilerine “müctehid fi’l-mesele” denilir. Ve bu suretle tabakât-ı müctehidîn üçe balığ olur.

¹⁸ Hacı Reşid Paşa, *Rûhu’l-Mecelle*, s. 10-15.

Derece-i ictihada vâsıl olamayan fukahâ-yı kirâm ashâb-ı tahrîc, ashâb-ı tercih ve ashâb-ı temyîz nâmıyla dördüncü, beşinci, altıncı tabakaları teşkil edip fukahâ-yı sâire yedinci tabakada kalmışlardır.

Ashâb-ı tahrîc; sâhib-i mezheb tarafından vaz ve tesis buyurulmuş olan usûlü ve bunun me hazlarını bildiklerinden hazreti imamdan yahut ashâbının birinden nakil ve rivâyet olunup iki veche muhtemel bulunan mesaili mücmeleyi usûl-i mevzûaya nazar ve fîrudan nazâirine kıyas ile tafsil ve tefsir etmişlerdir.

Ashâb-ı tercih; bir meselede sâhib-i mezhebden rivâyât-ı muhtelifte bulunduğu hâlde rivâyât-ı mezkûreden bazısını diğerlerine tercih eylemişlerdir.

Ashâb-ı temyîz; akvâl-i fukahâdan akva veya kavi olanlarını zayıf olanlardan ve zâhir mezhebi rivâyât-ı nâdirenden fark ve temyiz edip kitaplarında akvâl-i merdûde ve rivâyât-ı zâifeyi nakletmemişlerdir.

Tabaka-i sâbiada kalan fukahâ ne ictihad ve tahrîce ve ne de tercih ve temyize muktedir olmayıp ashâb-ı tercih ve temyîzin tercih ve temyizine ittiba ederler.

Tabakât-ı mesâil

Mesâil-i fihhiyye dahi üç tabakaya taksim olunmuştur. Tabaka-i ûla; mesâil-i usûldür ki rivâyât-ı zâhire ile ashâb-ı mezhebden yani İmâm-ı Azam ve Ebû Yûsuf ve Muhammed rahmetullâhi aleyhimden tevâtüren mervi olan meselelerdir. İmâm Muhammed'in *Mebisût*, *Ziyâdât*, Câmî'u's-sağîr, Câmî'u'l-kebîr, Siyer-i sağîr, Siyer-i kebîr nam altı kitâbın münderecatı kâmilen mesâil-i usûlden olup kütüb-i mezbûre rivâyât-ı mevsûke yani şöhret ve tevatür ile imam müşârun ileyhden rivâyet olunduğundan işbu kitaplara "kütüb-i zâhiru'r-rivâye" itlak olunur. Kütüb-i mezbûrede mündemic mesâili Hâkim-i Şehîd "Kâfi" unvanıyla bir kitabda cem ve tefik ve İmâm Serahsî "Mebisût" unvanlı kitab-ı muteberinde şerh ve tafsil etmiş ve sair bazı eâzım-ı fukahâ cânibinden dahi şerhler yazılmış olduğundan ümmehât-ı kütüb-i fihhiyyenin her biri birer gençine-i irfan olarak kütüphanelerde mevzuu mevkı-ı ihtiramdır. Yalnız Siyer-i kebîr üzerine İmâm Serahsî'nin şerhini Ayntâbî Münib Efendi Türkçeye tercüme etmiş ve 1241 tarihinde Matbaa-i Âmire'de ta'b ve temsil edilmiştir.

Tabaka-i sâniye; nevâdir mesâilidir ki kütüb-i sitte-i mezbûreden başka kitaplarda ashâb-ı mezhebden rivâyet olunan mesâil olup kütüb-i sittede münderiç mesâil gibi tevâtüren mervi olmadığından "mesâil-i nevâdir" denilmiş ve bunları havi olan kitaplara dahi "kütüb-i gayri zâhiri'r-rivâye" itlak olunmuştur.

İmâm Ebû Yûsuf'tan mervi olan kütüb-i Emâlî ile İmâm Muhammed'in Keysâniyyât, Hârûniyyât, Cürcâniyyât, Rakkıyyât namındaki kitapları bu nevidir.

Tabaka-i sâlise; vâkıât ve nevâzil mesâilidir ki ashâb-ı mezhebden rivâyet olunmayan vukuatta müteahhirin-i müctehidînin yani müctehid fi'l-mesele olanların ictihad ettikleri mesâildir.

Fukahâ-yı müteahhirinden bazıları telif ettikleri kitaplarında tabakât-ı selâse mesâilini muhtelit olarak cem ve tahrir etmiş ve bazısını yekdiğerinden tefrik ederek evvela mesâil-i usûlü badehu nevâdir mesâilini ve üçüncü derecede vâkıât mesâilini derç ve tenmîk etmişlerdir.

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin havi olduğu mesail mütûn ve şurûh ve fetâvâdan mehuz bulunduğu cihetle bunda dahi bi't-tab tabakât-ı selâse mesâili mevcut ise de ekserîsi rivâyet-i zâhirenin nakli için

mevzu olan mütûn-i mutebereden ahz olunmuş olduğundan Mecelle-i celîlenin havi olduğu mesailin ekserîsi zâhir rivâyet mesailidir.”

Ancak 1803. madde şerhinde zikr ve tadat olunacağı üzere birkaç mesele İmam Züfer rahmetullâhi aleyhin ictihadına ve fukahâ-yı müteahhirinin ihtiyar ettikleri akvâl-i sâireye göre kaleme alınmıştır.

Hacı Reşid Paşa bu naklinde klasik Osmanlı ulemasının tavrını devam ettirmektedir. Ancak meselenin sonunda *Mecelle*'de bazı konularda Züfer'in kavlinin alındığına işaret eder.¹⁹

Hacı Reşid Paşa *Mecelle*'den bahsettiği kısımda “*Mecelle Mazbatası*”nı olduğu gibi nakleder.²⁰ Ardından *Mecelle* cemiyeti hakkında bilgiler verir.²¹ Kısaca *Mecelle*'nin faydalarına değinir. Şöyle ki; *Mecelle*'nin Osmanlı Devleti ve toplumundaki rolüne işaret ederek, *Mecelle*'nin başkaca bir medeni kanun yapılmasına ihtiyaç bırakmadığını ve hâlkın *Mecelle* sayesinde fikhî meseleler hakkında az çok bilgi sahibi olarak imkân ölçüsünde bunları hukukî ilişkilerine uyguladığını ifade etmektedir.²²

Mecelle kısmının sonuna eklemiş olduğu zeyilde ise *Mecelle*'nin el-Fetâva'l-Âlemgîriyye'den sonra resmî bir cemiyet tarafından tertip edilen ikinci fıkıh kitabı olarak nitelenmesi (I, 29) dönemin *Mecelle* tasavvurlarından birini yansıtmaya açısından dikkat çekicidir.

Mecelle'nin diğer şerhlerinde pek bulunmayan orijinal bir katkısı da *Mecelle*'yi *Fetâvâ-yı Hindiyeye* ile mukayese etmesidir. Her iki çalışmanın benzer niteliklerine vurgu yapmaktadır.²³

Hacı Reşid Paşa zeyil kısmında şöyle der:

Birer cemiyet-i ilmiyye marifetiyle tertib olunan fıkıh kitapları ikidir. Birisi *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*'dir. Diğeri “*Fetâvâ-yı Hindiyeye*” diye meşhur olan “*Fetâvâ-yı Âlemgîriyye*”dir.

Ümerâ-yı Hind'den Ebü'l-Muzaffer Muhyiddin Muhammed Evrengzib Bahadır Âlemgîr rahmetullâhi aleyh cânibinden el-Allâme el-Hümâm Mevlana eş-Şeyh Nizâm'ın riyâsetinde akdolunan Hind ulemâsından mürekkeb bir cemiyet-i ilmiyye tarafından Arapça telif ve tertib ve mezheb-i Hanefî üzere olan mesâil-i müteşettite-i fikhîyyeden ibâdât ve münâkahât ve muâmelât ve ukûbât ve ferâize dair ve akvâl-i sahîhaya müstenid olanların pek çoğu cem ve tefik edilmiştir. Üçbin sahifeyi mütecaviz ve altı cildten ibaret olan bu külliyyat ikinci defa olarak 1311 sene-i hicriyyesinde Mısır'da tab ve temsil olunmuştur.

III. İlm-i Usûl-i Fıkha Dair Bölümün İçeriğinden Bazı Notlar

A. Deliller (Edille) Kısmı

Hacı Reşid Paşa fıkıh usûlü bölümünde dört delile ilaveten beşinci delil olarak sadece istihsanı izah eder. Ardından “edille-i müteferria” başlığı altında bir takım hukuk prensiplerine yer verir. Bazı yerlere *Mecelle*'deki ilgili maddelere atıflarda bulunarak meselenin uygulamaya yönelik veçhesine de işaret eder. Burada fıkıhın, dolayısıyla *Mecelle*'nin anlaşılması ve uygulanmasında yardımcı olacak beş adet hukuk prensibine yer verir. Bunlar istishab, tahkim, fıkân-ı delil, taklid ve şehadet-i kalptir.²⁴ Şimdi bu delillerden kısaca bahsedebiliriz:

¹⁹ Hacı Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle*, 14-15.

²⁰ Hacı Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle*, s. 17-27.

²¹ Hacı Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle*, s. 27-28.

²² Hacı Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle*, s. 28-29; Erdem, “*Rûhu'-Mecelle*”, *DİA*, c. XXXV, s. 215.

²³ Hacı Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle*, s. 29.

²⁴ Hacı Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle*, s. 30-46.

1. İstishab

Günümüz ifadeleriyle sadeleştirirsek Hacı Reşid Paşa istishabı şöyle anlatır: İstishab; lügatte bir şeyin olduğu hâl üzere ibkasıdır. Fıkıh usûlü terimi olarak ise geçmiş zamanda sabit olan bir hükmün değişmesini gerektirecek bir sebep bilinmediği için şu an da baki olduğuna hükmetmektir. Buna istishâb'ül-hâl denir. Mazide olan bir hükmü şimdiki zamânâ yahut şimdiki zamanı mazide sabit olan bir hükme musahip kılmaktır. Hacı Reşid Paşa, istishabın dört çeşidini ve caiz olup olmasının açıklar.²⁵

2. Tahkîmu'l-Hâl

Hacı Reşid Paşa, asıl delillere ek olarak tahkîmu'l-hâli de zikreder. Furu fıkıh sistematığına ait temel bir yöntem olan *tahkîmu'l-hâl*, şu an hazır olan durumu mazide de var saymak anlamına gelir. İstishâb yönteminin bir parçası olan bu işleme *maklûb istishab* yani hâlden maziye yönelik istishâb da denir. İstishâb daha önce varlığı bilinen bir durumun devam ettiğine hükmetme yöntemi iken *tahkîmu'l-hâl* bir şeyin şu anda sabit olduğu bilinip geçmiş zamanda var olup olmadığında şüphe bulunmasıdır. Örneğin iki tarafın mahkemeleşmesi esnasında mevcut olup birisinin lehine şahadet ve delalet eden hâl-i hazır, geçmişte var olup olmadığı bilinmediği için, hükme delil kılmaktır.

Hacı Reşid Paşa, bu konuda *Mecelle*, md. 1777'de zikredilen değirmen meselesine atıfta bulunur.²⁶ Örneğe göre bir su değirmeninin sahibi kiracısı ile bir müddet sonra suyun akışı ve kesilmesi hususunda davalastıklarında olayın hükmüne şahit getiremedikleri durumda *tahkîm-i hâl* ile hükmedilir. Şöyle ki eğer su niza esnasında akıyor idiyse değirmen sahibi tasdik edilir. Eğer niza vaktinde su cari değilse kiracı tasdik edilir.

İlgili maddede geçen diğer bir örnek de şöyledir: Bir kimsenin hanesi akan atık su hakkında yeni mi akmaya başladığı (*hâdis*) yoksa eskiden beri akmakta (*kadîm*) mı olduğu konusunda ihtilaf çıkarsa hane sahibi bunun yeni ortaya çıktığını ve kaldırılmasını, atık su sahibi ise eskiden beri var olduğu için devam etmesini (*ibka*) talep etse, hangisi iddiasını ispat ederse o kabul edilir. İkisi de ispat ederse yeni ortaya çıktığını söyleyenin beyyinesi tercih edilir. Her ikisinin de beyyinesi bulunmazsa *tahkîm-i hâl* gidilir. Eğer davalama esnasında o kanaldan su akarsa yahut evvelce aktığı malum olur ise hâl-i üzere bırakılır. Dolayısıyla yeminiyle birlikte atık su sahibinin sözü kabul edilir. Yani atık suyun yeni akmaya başlamadığına yemin ettirilir. Eğer davalama esnasında su akmaz veya ondan önce aktığı malum olmazsa yeminiyle birlikte hane sahibinin sözü kabul edilir (*Mecelle*, md. 1777).

Hacı Reşid Paşa, *tahkîmu'l-hâl*'in beyyinenin bulunmadığı yerde geçerli olup istishabda olduğu gibi bir hükmün ispatı için değil, def'i için hüccet olduğunu da hatırlatır.²⁷

3. Fıkdân-ı delîl

Hacı Reşid Paşa, fıkdân-ı delîli hakkında delîl-i şer'î olmayan şeyin nefyi ile hükmetmektir." şeklinde tanımlar.²⁸ Fıkdân-ı delîl, hükmü gösteren bir delilin bulunmaması anlamına gelir. Buna *nefy-i medârik* de denir. Temelde *adem ile ta'lîl* anlamına gelen bu yöntem "illet (*medrek*) bulunmadığında

²⁵ Hacı Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle*, s. 44.

²⁶ Hacı Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle*, s. 45.

²⁷ Hacı Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle*, s. 45.

²⁸ Hacı Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle*, s. 45.

hükümün de bulunmayacağı” prensibine dayanır ve kıyas işleminin bir parçasıdır. Bu prensibi Hanefiler kabul etmemişlerdir. Ancak İmam Muhammed’in bir kavline dayalı olarak bazı Hanefilerin “delil bulunmadığında hükümün de bulunmayacağı” prensibini sahih saydığı söylenmiştir.

Fikdân-ı delil istishab ilkesiyle de yakından ilgilidir. Herhangi bir delil bulunmadığında asıl kuralın adem olduğuna dönülür ve aslın olduğu üzere devamı ilkesi de bunu destekler. Dolayısıyla delilin yokluğu, şer‘î bir hüküm olur.

Bu prensip helallik ile haramlığı aynı anda kastetmek sayıldığından Hanefilerce fasit görülmüştür. Yani delilin bulunmadığı durumda iki zıt hüküm olan helallik ve haramlık aynı anda gerekli olur ki bu da mümkün değildir.

4. Taklid

Hacı Reşid Paşa, taklidi de ilave deliller içerisinde zikretmiştir. O bu konuyu şöyle açıklar: Taklid; bir kimseye tabi olmak için bir şer ‘î delil olmaksızın sözünde isabetli (musib) ve haklı (muhih) olduğuna inanarak ona tabi olmaktır. Müctehidlerin birbirlerini taklidi caiz değilse de mukallitlerin müctehidleri taklidi birçok delile dayandığından muteberdir.²⁹

5. Şehâdet-i kalp

Şehâdet-i kalp veya *şehâdet-i vicdân* Hanefî usûlcüler tarafından kullanılan bir tercih metodudur. Hacı Reşid Paşa bunu şöyle tanımlar: “Delil-i hâricînin fikdânı hâlinde hüküm-i şer‘iyyeyi ispat için ale’l-ekser müracaat olunur bir delildir. Ehl-i hibrenin takdiri gibi; bk. md. 346.”³⁰

Şehâdet-i kalp, araştırma veya uygulama yapan kişinin kalbinin doğruluğuna şahadet ettiği şeyi tercih etmesi anlamına gelir. Daha teknik bir ifadeyle, “Müctehidin zannî bir bilgiye veya mükellefin bir hükmü uygularken ihtiyaç duyduğu kanaate mevcut delil, işaret ve emareleri kullanarak ulaşamadığında kalbinin şahadetine bağlı olarak bir kanaat edinme çabasıdır.” Örneğin bulunduğu mekânda kıbleyi bilmeyen kişi, soracak kimse de yok ise, araştırır ve kalbinin mutmain olduğu yöne dönerek namazını eda eder. Hata etse bile bitirdikten sonra namazını iade etmez. Hanefî usûlcüler *şehâdet-i vicdânın* -kıblenin bilinmediği durumda olduğu gibi- başka bir delilin bulunmadığı zaruret durumlarında hakkı talep için delil olabileceğini söylemişlerdir. Aksi takdirde Allah’tan mı, İblis’ten mi kaynaklandığı bilinemediği için vicdânın şahadetinin doğrudan hüccet sayılamayacağını açıkça belirtmişlerdir.

B. Ahkâm Kısmı

Hacı Reşid Paşa bu kısımda hüküm, onun alt kısımları hüküm-i teklîfî ve hüküm-i vaz‘î, hâkim, mahkûm bih ve nahkûm aleyh konularını kısaca anlatır. Burada diğer şerhlerin mukaddimelerinde yer almayan husus ise bazı konuları Batı hukuku ile mukayese etmesi ve İslam hukukunu savunmasıdır. Bunu hüküm ve hâkim konularına “mütalaa” başlığı altında yapmaktadır. Bu açıklamalarında Hacı Reşid Paşa, kanunların insanlar üzerinde maddî ve manevî olmak üzere iki yönlü yaptırım gücü (nüfuzu) olduğunu belirterek İslam hukukundaki manevî yaptırım gücüne dikkat çekmektedir. Ayrıca hukuk felsefesi bağlamında hüsün ve kubuh konusunu gündeme alarak, bu konuyu akıl-vahiy ilişkisi bağlamında

²⁹ Hacı Reşid Paşa, *Rûhu’l-Mecelle*, s. 45.

³⁰ Hacı Reşid Paşa, *Rûhu’l-Mecelle*, s. 45.

değerlendirip İslam hukukunun bu konudaki üstünlüğünü savunmaktadır.³¹ Hacı Reşid Paşa'nın ilgili izahları şöyledir:

Avrupa erbâb-ı ilm-i hukukuna göre kavânînin maddi ve manevi iki nevi nüfuzu vardır. Nüfûz-ı maddiyye; kavânîni mevzûa ahkâmının ait olduğu memûrın tarafından hüsn-i tatbik ve tenfizidir.

Nüfûz-ı maneviyye; ahkâm-ı kavânînin kabûl-i âmmeye mazhariyetidir. Şu mazhariyete nail olmayan kavânînin tatbik ve tenfizinde müşkilât hudûsiyle nüfûz-ı maddiyyesine hâlel gelir. Ahkâm-ı celîle-i şer'iyenin dahi tatbik ve tenfizi memûrüne mufevvaz olmakla nüfûzu maddiyyesinin derece-i teâlîsi memûrînin ahkâm-ı şer'iyeyi hüsn-i tatbîk ve tenfizde vaki olacak himmet ve gayretlerine göredir. Fakat nüfuz-ı maneviyyeyi şer'iyeye kavânînin nüfûz-ı manevîsine asla makîs ve müşâbih olmayıp çünkü efâl-i ibâda sıfatı itibariyle terettüb eden ahkâm-ı şer'iyeye iktizâsınca her müslim fiilinden dolayı işbu fiilde ister evvelen ve bizzat, ister ise sâniyen ve bittebe makâsîd-ı uhreviyye bulunsun eğer fiil-i mezbûr müstahsen ise ahirette bâis-i sevâb, kabîh ise mucib-i itâb ve azâb olacağını bilir ve bu itikad ile İslam olur. Şâyet birisi mansûs aleyh olan ahkâm-ı şer'iyeyi mesela haramı helal itikad edip farzullâhî inkâr eyler ise İslamiyet'ten çıkar. Binaenaleyh Müslümanların kâffesince ahkâm-ı celîle-i şer'iyeye nâfiz ve mukaddes olup mevâkı ve husûsiyyet-i hâl gibi avâızın katiyen tesiri yoktur. Avrupa'da sakin bir Müslim ahkâm-ı celîle-i şer'iyeye nasıl riâyet ve itaat eylerse kıtaât-ı sâire-i âlemde bulunan Müslümanların kâffesi öyle riâyet ve itaat eyler. Binaenaleyh hukâm-ı şer'in muâmelâtı hakkında itiraz varid olsa bile nüfuz-ı maneviye-yi şer'iyeye itibariyle Müslümanlar tarafından itiraz ve şikâyet kata caiz ve varid olmayıp bu babda her müslim arz-ı teslimiyet eder. Hatta lisanımızda "Şeriatın kestiği parmak acımaz" ibaresi darbı mesel olmuştur.

Şu mazhariyyet-i âliye şeriat-ı celîleye mahsus bir hâssa-i ulviyye olup hiçbir kanun bu şerefe nail olamamıştır ve olamaz. Hususiyle her devletin kanunu – bazı müstesneyattan kat-ı nazar- kendi mülkünde ve kendi tebaası hakkında mer'iyü'l-icra olmakla hüküm ve tesiri mahduddur.³²

Avrupa erbâb-ı ilm-i hukukuna göre ahkâm-ı kavânînin hüsn ve kubhunda mükellefîn üzerine hâkim akıldır ve akıl bir nur-ı ilâhî olup onun vasıtasıyla idrak olunan ahkâmın dahi müstahsen ve ilâhî olması lazım gelir.

Fukahâ-yı İslâmiyyeye göre hakikaten akıl şer'-i şerîfîn tevakkuf ettiği bazı mesail ile marifetullahda hüsn ve kubhu idrak ve beyan eder. Lakin teklifi mucib olan bilcümle umurda akli hâkim itibar etmek caiz olamaz. Zira akıl âlât-ı sâire gibi kendi kendine failsiz iş görmekten aciz bir alettir. Bu hâlde onu alelîtlak hâkim ittihaz etmek sahih olmaz.

Vazı-ı kânun olanların imâl-i nazar ve fikir ile istinbât ettikleri ahkâm nefsülemre tamamen mutabık mıdır?

Ukalâdan hiç biri böyle bir iddiada bulunamaz. Çünkü ukûl mütefâvit ve ukûlânın malumatı yekdiğerinden mütefâzıl oldukça bir hakîmin nefsülemre mutabık olmak üzere rey ve beyan eylediği bir maddenin butlanını kendisinden daha âkil bir hakîmin ispat etmesi mümkündür.

Nitekim elyevm kürr-e arzın bir noktasından hareket eden seyyah dünyayı dairen mâ dar dolaştıktan sonra yine hareket ettiği noktaya gelir ve bu suretle arzın müdevver olduğunu bizzat fiilen ispat ediyor.

³¹ Hacı Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle*, s. 46-60.

³² Hacı Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle*, s. 49-50.

Mukaddema ve alehusus Amerika'nın keşfinden evvel Avrupalılarca efkâr-ı umumiyye dünyanın haymi/hiyemi olmasına zahib olup, aksini mülâhaza edenlerin aleyhinde bulunurlardı. Butlanı sabit olan efkâr-ı mezbûre ashabı mecnun mu idi? Hayır: âkil idiler hatta şu fikri bir takım istidlâlât-ı akliyyeye binaen dermeyan ediyorlardı. Lakin ilimlerinin noksanı hasebiyle doğru istidlal edemeyip netice-i zanlarının hata olduğu bilahare maddeten sabit oldu.

Hâlbuki [Gece de onlar için bir delildir. Gündüzü ondan çıkarırız, bir de bakarsın karanlık içinde kalmışlardır. Güneş de kendi yörüngesinde akıp gitmektedir. Bu, mutlak güç sahibi, hakkıyla bilen Allah'ın takdiri (düzenlemesi)dir. Ayın dolaşımı için de konak yerleri (evreler) belirledik. Nihâyet o, eğrilmiş kuru hurma dalı gibi olur. Ne güneş aya yetişebilir, ne de gece gündüzü geçebilir. Her biri bir yörüngede yüzmektedir. Yâsin, 37-40]³³ âyât-ı kerîmesini nûr-ı irfân ile teemmül eyleyen ulemâ-yı İslam arzın müdevver olup ecrâm-ı sâire ile birebir fezâ-yı eflâkde yüzdüğünü biliyorlardı.

Demek oluyor ki vaz ve tayini şeriat için akıl kâfi olmayıp belki akıl idraki- ahkâm-ı şeriat için bir alettir. Bu alet bazen isabet ve bazen hata ettiğinden kavâid-i mantıkîyyeye binaen tanzim olunan kavânîn-i mevzûa ahkâmı tamamen hatadan sâlimdir denemez.

Şâri-i hakîkî celle celâluh noksan sıfatlardan münezze ve kemal sıfatıyla mevsuf olduğundan üssü esas-ı şeriat olan kitâb-ı ilâhîde hata tasavvur olunamaz. Zat-ı âli-i hazreti risâletpenâhi vahy-i ilâhî ile müşerref olduğu cihetle sünen-i seniyyede dahi hata bulunamaz. İcmâ-i müctehidîn kitab ve sünnet ile mevzû-ı usûl-i şer'îyyeye muvafık olmakla meşruttur. Ve bir mesele hakkında müctehidînin hatâen ittifakı mümtenedir. Kıyas ve edille-i müteferria usûl-i selâse-i esasiyyeden müstanbat ve ekserîsi örf ve âdete müsteniddir.

Tafsilatı muharrereden müstebân olduğuna göre şer'at-ı İslâmiyye kavânîn-i mevzûaya nefsülemirde mütabık haysiyetiyle min külli'l-vücûh râcih olduğu gibi bunlardan daha mühim bir sebep-i rüçhânı vardır.

Şöyle ki: Erbâb-ı ilmi hukuk bahşayışi ilâhî olan nur-ı akıl ile istinbât olunan ahkâmın dahi ilâhî olması lazım geleceğini söylüyorlar. Akıl ile her istinbât olunan meselenin maksadı ilahiye mutabık olmayacağı izahât-ı muharrere ile ispat edildiği gibi muvafık denilenleri dahi ala tarîki'l-istidlâl zan olunuyor. Kur'ân-ı azimüşşan ise "kelamullâh" olup o emr ve nevahi-i şer'îyye sarahaten tayin ve beyan buyurulduğundan maksad-ı ilâhî vâzihan zâhir ve ayandır. Tasrih mukabelesinde delaletle itibar yoktur (md. 13).³⁴

Sonuç

Son dönem Osmanlı devlet ve ilim adamlarından olan Hacı Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle* adında *Mecelle-i Ahkâm-i Adliyye*'nin tamamını kapsayan Türkçe şerh kaleme aldı. Bu eserin girişine fıkıh tarihi ve fıkıh usûlüne dair bir bölüm yazdı. Hacı Reşid Paşa'yı son dönem Osmanlı fıkıh tarihi müellifleri içerisinde Mehmed Kâmil Miras ve Ömer Nasuhi Bilmen'in yaklaşımı ile birlikte değerlendirmek gerekir. Bu müellifler modern içtihat tarihi algılamasının tesirine girmemişlerdir. Bir diğer ifadeyle Reşid Paşa'nın girişteki metodu, gerek Osmanlı son dönemini, gerekse Cumhuriyet dönemini etkileyen Arap-İslam dünyasındaki (özellikle Mısır merkezli) muasır İslam hukuk tarihi çalışmalarından etkilenmemiştir.

³³ Eserde âyetin metni verilmiştir. Meali Diyanet İşleri Başkanlığı Meali'nden tarafımızca eklenmiştir.

³⁴ Hacı Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle*, s. 52-53.

Hacı Reşid Paşa, Mecelle şerhine başlarken eserine bir giriş (medhâl) yazmıştır. Bu medhâl iki bâbdan oluşmaktadır. İlki ilm-i fikhın tarihi, diğeri ise ilm-i usûl-i fikh bölümüdür. Fıkıh tarihi bölümünü iki fasla ayıran Hacı Reşid Paşa birinci fasılda Müslümanların tarih tasavvuruna dair özet bir giriş yaparak burada insanın yaratılışından zamanımıza kadarki Müslüman tasavvurunu anlatmak istemiştir. İslam'dan önceki dini ve siyasi duruma kısaca işaret ettikten sonra İslam'ın zuhurundan sonraki gelişmeleri de kendi perspektifinden değerlendirmiştir. İslam'ın ilk asrındaki gelişmelere, mezheplerin ortaya çıkışına, fukâha ve mesâil tabakâtına ve müctehidler asrından günümüze kadarki döneme değinen Hacı Reşid Paşa son olarak Osmanlı Devleti'nin İslam'a ve fıkıh ilmine hizmetlerine işaret etmiş ve özellikle son dönemde *Mecelle* öncesi ve beraberindeki fetva ve kaza uygulamalarından bahsetmiştir.

Tabakat ile ilgili kısımları, bu konuda daha önce yapılmış olan İbn Kemâl'in tasnifinin adeta tercümesidir. Bu da onun bu konuda Osmanlı klasik yaklaşımını sürdürdüğünü göstermektedir. *Mecelle*'nin Osmanlı Devleti ve toplumundaki rolüne işaret etmesi de eserini ayrıcalıklı kılan özellikler arasındadır. *Mecelle*'nin diğer şerhlerinde pek bulunmayan orijinal bir katkısı da *Mecelle*'yi *Fetâvâ-yı Hindiyeye* ile mukayese etmesidir.

Hacı Reşid Paşa'nın fıkıh usûlü bölümünde dört delile ilaveten beşinci delil olarak sadece istihsanı zikretmesi, ardından "edille-i müteferria" başlığı altında istishab, tahkim, fikdân-ı delil, taklid ve şahadet-i kalpten müteşekkil hukuk prensiplerine yer vermesi de ilgi çekicidir. Bu konularda *Mecelle*'deki ilgili maddelere yapılan atıflar meselenin uygulamaya yönelik veçhesini dikkate aldığı göstermektedir.

Hacı Reşid Paşa'nın hüküm konusunu izah ederken bazı konuları Batı hukuku ile mukayese etmesi ve İslam hukukunu savunması diğer şerhlerin mukaddimelerinde pek yer almayan hususlardandır. Özellikle kanunların yaptırım gücü ve hüsn kubuh meseleleri bu bağlamda kayda değerdir.

Kaynakça

Apaydın, H. Yunus, "Kemalpaşazâde'nin "Tabakâtü'l-Fukahâ"sı Neyi Anlatıyor?" *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler) - XVI. Yüzyıl*, İstanbul, Şubat 2017.

Bayer, Rıdvan, *Hacı Reşid Paşa ve Rûhu'l-Mecelle Adlı Eseri*, İnönü Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı, 2012.

Bedir, Murteza, "Osmanlı Öncesi Türk Hukuk Tarihi Yazıcılığı", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, [Türk Hukuk Tarihi Sayısı], C-III, S. 5, 2005, 27-84.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, Bilmen Yayınları, İstanbul 1976.

Birinci, Ali, "İzmirli, İsmail Hakkı", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 532.

Erdem, Sami, "Fıkıh Tarihi: Osmanlı Hukuk Düşüncesinde Modern Yorumlar İçin Yeni Bir Referans Çerçevesi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* [Türk Hukuk Tarihi Sayısı], 2005, cilt: III, sayı: 5, s. 85-105.

Erdem, Sami, "Rûhu'-Mecelle", *DİA*, İstanbul 2008, c. 35, s. 214-215.

Erdem, Sami, "Seyyid Bey", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 54-56.

Erdem, Sami, *Tanzimat Sonrası Osmanlı Hukuk Düşüncesinde Fıkıh Usûlü Kavramları ve Modern Yaklaşımlar*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

Hacı Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle*, Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye: Matbaa-i Hayriye, 1326.

İzmirli, İsmail Hakkı, *I. Türk İslam filozofları: II. Müslüman Türk Hukuku ve Dini*, Ankara: Başvekâlet Müdevvenal Matbaası, *Türk Tarihinin Anahatları* eserinin müsveddeleri.

Sava Paşa, *İslâm Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüt*, I-II, çev. Baha Arıkan, Diyanet Yayınları, İstanbul 1955-1956, İstanbul 2016.

Şimşek, Murat, “Fıkıh Tarihinde Osmanlı Nereye Düşer? Retorik ile Gerçeklik Arasında Modern/Çağdaş İslam Hukuk Tarihi”, *Osmanlı’da İlm-i Fıkıh: Âlimler, Eserleri Meseleler*, ed. Murteza Bedir, Necmettin Kızılkaya, Hüseyin Sağlam, İstanbul 2017, s. 316-359.

SAFRANBOLU İZZET MEHMED PAŞA VAKFI'NA AİT HİCRİ 1224 (MİLADİ 1809-1810) TARİHLİ MUHASEBE DEFTERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Mustafa CAN*

Arş. Gör. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi

Özet

Muhasebe, hesap verilebilirliğin sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda Osmanlı vakıf muhasebe kayıtları, vakıfların işleyişinde şeffaflığın sağlanması açısından büyük rol oynamıştır. Osmanlı Devleti'nde vakıf muhasebesi üzerinde oldukça titiz bir biçimde durulmuş; vakıf muhasebelerinin kaydedilmesi sonucu vakıf muhasebe defterleri ortaya çıkmıştır. Vakıfların dinamik yönünü ortaya koyan en önemli kaynaklar olan muhasebe defterleri, bu açıdan vakıf araştırmalarında kullanılabilecek önemli bir kaynak türüdür. Osmanlı vakıf muhasebe defterleri 19. yüzyılın başlarına kadar merdiven muhasebe yöntemine uygun bir biçimde tutulmuştur. Aynı hususlar Safranbolu İzzet Mehmed Paşa Vakfı'na ait H. 1224/M. 1809-1810 tarihli muhasebe defterinde de görülmektedir. İlgili defter, Osmanlı vakıf muhasebe defterlerine güzel bir örnek teşkil etmekte ve bir muhasebe defterinden beklenebilecek hususlar hakkında tatmin edici bilgiler vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Safranbolu, İzzet Mehmed Paşa, Vakıf, Muhasebe.

An Evaluation on the Accounting Book of Safranbolu İzzet Mehmed Pasha Foundation of Hijri 1224 (AD. 1809-1810)

Abstract

Accounting is of great importance in terms of ensuring accountability. In this regard, the accounting records of the Ottoman foundations played a major role in ensuring transparency in the functioning of the foundations. In the Ottoman Empire, foundation accounting was emphasized very meticulously; as a result of the recording of the foundation accounts, the foundation accounting books were created. Accounting books, which are the most important sources revealing the dynamic aspect of foundations, are an important type of resource that can be used in foundation researches. The Ottoman foundation accounting books were kept in accordance with the stairs accounting method until the beginning of the 19th century. The same points can be seen in the accounting book dated 1224 / AD. 1809-1810 of İzzet Mehmed Pasha Foundation of Safranbolu. The book mentioned is a good example of Ottoman foundation accounting books and provides satisfying information about the issues that can be expected from an accounting book.

Keywords: Safranbolu, İzzet Mehmed Pasha, Foundation, Accounting

Giriş

H. 1156 / M. 1743 yılı ortalarında Safranbolu'da doğan İzzet Mehmed Paşa, Zülüflü baltacılarından İbrahim Ağazade Ali Ağa'nın oğludur Köyü ise muhtemelen "Zora" veya "Zobran" olarak bilinen ve bugün Karabük iline bağlı olan bir köydür.¹ H. 1173 / M. 1760'da 17 yaşındayken İstanbul'a, amcası Kaptan-ı derya Benli Hacı Mustafa Paşa'nın yanına giderek kitâbet ve inşâ dersleri aldıktan sonra Baltacı Ocağı'na girmiştir. Silâhdar Seyyid Mehmed Efendi'ye intisap ettikten sonra hâlife unvanıyla anılmaya başlanan İzzet Mehmed Paşa, kapı hasekiliği, dârüssaâde ağası yazıcılığı, başmuhasebecilik, darphane eminliği, şah sultan

* Arş. Gör. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı

¹ Şefaatin Deniz, Bir Osmanlı Paşasının 69 Yıllık Serencamı Safranbolulu İzzet Mehmed Paşa ve Dönemi, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2016, s. 17., Recep Karacakaya, İsmail Yücedağ, Nazım Yılmaz, Safranbolulu İzzet Mehmet Paşa, Vakfiyesi ve Belgeler, Safranbolu Belediye Başkanlığı, İstanbul 2013, s. 16-25. Abdülkadir Özcan, İzzet Mehmed Paşa, DİA, C. 23, Ankara 2001, s. 559-560. Sadi Bayram, "İzzet Mehmet Paşa Vakfiyesi ve Kütüphanesi", Tarih İçinde Safranbolu, 4-7 Mayıs 1999 Tarihinde Safranbolu'da Semineri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s.49.

kethüdâlığı, şehreminliği ve tersane eminliği görevlerinde bulunmuştur. Vezirlik rütbesiyle Hanya muhafızlığı ve Diyarbekir beylerbeyliğine getirildikten sonra İç İl sancak beyliği, Bender Kalesi muhafızlığı, Cidde valiliği, Boğaz Hisarı muhafızlığı yapmıştır. H. Receb 1205/M. Mart 1791'de Mısır valiliğine tayin edilen İzzet Mehmed Paşa, H. 5 Şevval 1207/M. 16 Mayıs 1793 Anadolu beylerbeyliğine getirilmiş fakat başarılı hizmetlerinden dolayı görev yeri olan Kütahya'ya ulaşmadan İstanbul'a çağrılarak, H. 25 Rebiülevvel 1209 / M. 20 Ekim 1794 tarihinde Melek Mehmed Paşa'nın yerine sadrazamlığa tayin edilmiştir. H. 18 Rebiülevvel 1213/M. 30 Ağustos 1798'de sadrazamlıktan azledilerek önce Sakız'a daha sonra Manisa'ya gönderilmiş ve H. 2 Ramazan 1227 / M. 9 Eylül 1812 tarihinde Manisa'da vefat etmiştir.

Çağdaş kaynaklarda tedbirli, cömert ve kimseyi incitmeyen bir kişi olarak tavsif edilen İzzet Mehmet Paşa, devletin kendisine sunduğu imkânlar sayesinde önemli bir zenginlik elde etmiş, bu zenginliğini Safranbolu, İstanbul ve Manisa'da yaptırdığı hayır eserleriyle toplumun istifadesine sunmuştur. İzzet Mehmed Paşa sadrazamlığı sırasında memleketi Safranbolu'yu unutmamış ve H. 1210 / M. 1796 tarihinde burada cami, kütüphane, çeşme, su tesisleri ve saat kulesi yaptırarak kendi adına bir vakıf tesis etmiştir. Tescil işlemi İstanbul'da gerçekleşen İzzet Mehmed Paşa Vakfı, Safranbolu'nun şehirleşmesinde oldukça önemli rol oynamıştır.²

Vakıf Muhasebe Defterleri

Vakıf kuruluş senetleri olan vakfiyeler, vakıf araştırmalarında kullanılan en temel belgelerdir. Vakıf kurucusunun, kurduğu vakıftan üstlenmesini beklediği hizmetleri ve vakfın işleyişinin ne şekilde gerçekleştirileceğini belirleyen bölümler, belirli bir sistematik içerisinde oluşturulan vakfiyelerin olmazsa olmazlarındandır. Bununla birlikte vakıfların işletilmesi, vakfiyelerde çizilen çerçeveye göre çok daha karmaşık, değişken ve tüm ayrıntılarıyla öngörülemez bir nitelik arz etmektedir. Vakfı meydana getiren kuruluşların dinamik niteliğinden ötürü vakıfların işleyişinde dinamik bir yapı ve sürekli bir değişim söz konusudur.³ Bu nedenle vakıfların işleyişini ve bu işleyişte zaman içerisinde ortaya çıkan değişiklikleri statik bir yapıya sahip olan vakfiyelerden izlemek mümkün değildir. Bir vakfın işlevselliği ve etkiliği en iyi vakıf muhasebesine dair kayıtlardan takip edilebilmektedir. Vakfiyelerde ise vakıf muhasebesi konusunda vakfa tahsis edilen gelir kaynakları, vakfın sunmayı hedeflediği hizmetlerin yanı sıra yapılacak yardımlar ve bu amaçla öngörülmüş harcamaların miktarları gibi sınırlı bilgiler bulunmaktadır.⁴

Vakıf kurucuları, kurdukları vakfın dünya durdukça devam etmesini arzu etmiş, bu nedenle vakfiyelerinde belirlenen şartlara aykırı hareket edebilecek ve vakfın işleyişini sekteye uğratabilecek olanlara karşı sert ifadeler kullanmışlardır. Bu durum kurulan vakıflardan beklenen en önemli hususun işlevlerini yerine getirmesi olduğunu göstermektedir. Vakıfların işlevselliğinin ve etkililik düzeyinin takip edilebilmesine imkân tanıyan vakıf muhasebe defterleri, yıllık veya birkaç yıllık süreler şeklinde tutulmuşlardır. Bu nedenle bu kayıtlar, vakfiyelerde belirtilen işlerin yerine getirilip getirilmediğinin izlenebilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Vakıflarla ilgili ortaya çıkabilecek problemlere çözüm

² Deniz, a.g.e., 315,

³ Tevfik Güran, Ekonomik ve Malî Yönleri ile Vakıflar Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları, İstanbul 2006, s. 10-11.

⁴ Fatma Şensoy, Muhasebe Defterlerinden Vakıfların Çok Yönlü Boyutlarını İzlemek-Bir Örnek XVIII. yy., MUFTAV Dergisi, Temmuz 2014. s.76-77.

üretebilme esnekliğini geliştirmek, vakıf yöneticilerinin görevi olmuştur.⁵ Muhasebe defterlerinden vakıfların işleyişinde öngörülebilir ve öngörülemez durumlara karşı vakıf yöneticilerinin sergiledikleri tutumu görebilmek mümkündür. Muhasebe kayıtları ilgili vakfın, kurulduğu bölgenin başta ekonomisi olmak üzere sosyal ve kültürel hayatına etkilerinin de izlenebildiği önemli belgelerdir. Vakıfların işleyişine dair mukayese imkânı tanınması da, bu kayıtların bir diğer önemli yönüdür.

Muhasebe, mali nitelikleri işlem ve olayları kaydeden, sınıflandıran, özetleyen, raporlayan, analiz edip yorumlayan bir bilgi sistemi veya bilim olarak tanımlanmaktadır.⁶ Güçlü bir denetim aracı olan muhasebe, uygun bilgileri gerektiği zaman, gerekli kimselere doğru bir şekilde vermek olarak da tanımlanabilir.⁷ Bu nedenle vakıf muhasebesi de, vakıflarla ilgili denetlemelerin en önemli unsurudur. Osmanlı Devleti'nde vakıfların denetimi iki kategoride gerçekleştirilmiştir. Birinci kategori olan sultan ve vezirler tarafından kurulan vakıfların muhasebesi, merkez maliye büroları tarafından gerçekleştirilmiştir. İkinci grubu oluşturan üst düzey devlet görevlisi olmayan şahısların kurduğu vakıflarla da birinci dereceden ilgili vakfın mütevellileri meşgul olmuştur. Silsilevi bir yapı arz eden denetim mekanizması nedeniyle mütevelliler de, kadılar veya naibler tarafından teftiş edilip denetlenmişlerdir. Bu vakıflarda genel sorumluluğu mütevellî, muhasebe sorumluluğunu ise mütevellî heyetin teklifi ve Merkez'in onayıyla atanan kâtip ve câbiler üstlenmişlerdir. Bu vakıfların, gelir-giderleri nazırları vasıtasıyla zaman zaman denetlenir ve bu akışta bir anormallik olmadıkça işleyişine müdahâle edilmezdi.⁸ Tanzimat öncesi dönemde vakıf muhasebesi ile ilgili kayıtlar Bâb-ı Defterî'ye bağlı olarak görev yapan Haremeyn Muhasebesi Kalemi, Haremeyn Mukataası Kalemi, Küçük Evkaf Muhasebesi Kalemi ve Anadolu Muhasebesi Kalemi'nde tutulmaktaydı.⁹ Vakıf muhasebelerinin bu denli bir silsileye bağlanmış olması muhasebe işlerinin genel anlamda sorunsuz bir şekilde gerçekleştirilmesinde önemli bir etken olmuştur.

Zaman içerisinde ortaya çıkan yeni ekonomik ve sosyal şartlar, vakfın işleyişinde de değişikliklere neden olabilmektedir. Değişen bu sosyal ve ekonomik şartlara ayak uydurabilmenin en önemli koşulu ise vakıf muhasebesinin çok iyi yapılmasıdır. Çünkü geleceğe yönelik sağlıklı bir planlamanın ön koşulu geçmişe yönelik sağlıklı bir muhasebenin yapılabilmesidir. Bu hususu göz önünde bulunduran vakıf kurucuları, vakfın kayıtlarını tutacak olan görevlinin özelliklerini sıralayıp yazı ve hesap işlerini, defter tertibini, muhasebe kaydını iyi bilen kişi olması gerektiğini belirtmişlerdir. Vakıf kurucuları ayrıca vakfın gelir ve giderlerinden az ve çok hiçbir şeyi gözden kaçırmayarak, ay ve yıl sonlarında muhasebe defterleri tertip ve zabt edilmesi gerektiğini şart koşmuşlardır.¹⁰ Vakıf muhasebecileri tarafından tutulan bu kayıtlar, vakıf muhasebe defterlerini meydana getirmiştir. Muhasebe defterleri içerdikleri bilgiler itibarıyla, vakıflara ait kuruluşlar üzerinden uzun dönemde sosyal ve iktisadî konjonktürdeki değişmelerin karşılaştırmalı nitel

⁵ Güran, a.g.e., s. 10-11.

⁶ Kadir Tutkavul, *Nedir Bu Muhasebe?* Kitapana Basın Yayın Dağıtım, İzmir 2014, s. 11.

⁷ İsmail Özasan, *Muhasebenin Teknik Yapısı*, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul 1972, s. 9.

⁸ Yaşar Bülbül, "Klasik Dönem Osmanlı Muhasebe Sistemi", *Dîvân*, Sayı 1, İstanbul 1999, s. 164-165.

⁹ Cemal Elitaş, Oktay Güvemli, Oğuzhan Aydemir, Mehmet Erkan, Uğur Özcan, Mustafa Oğuz; *Osmanlı İmparatorluğu'nda 500 Yıl Boyunca Uygulanan Muhasebe Yöntemi: Merdiven Yöntemi*, TC. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara 2008, s.237.

¹⁰ Şensoy, a.g.m., s.81-82.

değerlendirmesine olanak sağlayacak zengin bir veri tabanıdır.¹¹ Ayrıca vakıflar açısından hesap verilebilirliği ve denetlenebilirliği sağlayan bu kayıtlar, vakfın devamlılığı açısından hayati öneme sahip belgelerdir.

Vakıf tarafından gerçekleştirilecek olan hizmetlerin örgütlenmesi, çalışanların ve yardım alacakların belirlenmesi de mütevellinin görevidir. Müteveli vakıf hesaplarını denetleyen, düzenli olarak gelirleri toplayan, personeli yöneten ve harcamalar için gerekli ödenekleri ayıran bir tür şirket yöneticisi konumundaydı.¹² Bu nedenle vakıf muhasebeleri de merkezden görevlendirilen görevli ile birlikte müteveli tarafından yapılırdı. Bu noktada müteveliye câbi ve kâtip yardımcı olurdu. Zaten vakıf kurucuları vakıflarıyla ilgili muhasebe işlerinin gerçekleştirilebilmesi için yazım ve hesap işlerinde deneyimli ve maharetli bir kimsenin görevlendirilmesini şart koşmuşlardır ve aynı durum İzzet Mehmed Paşa Vakfı için de geçerlidir.¹³

H. 1224 / M. 1809 - 1810 Tarihli İzzet Mehmed Paşa Vakfı Muhasebe Defteri

Vakıf muhasebe kayıtlarının, içlerinde farklılıklar arz edenler olabilmekle birlikte genel olarak beş ayrı bölümden oluştuğu söylenebilir. Birinci bölüm; vakıfların isimlerinin, nerede bulduklarının, mütevellilerinin, hangi tarihte muhasebelerinin yapıldığının ve muhasebenin kaç yıllık olarak tutulduğunun bildirildiği giriş veya künye mahiyetindeki metin kısmıdır. İkinci bölüm; vakfın gelir kaynağı/kaynakları ve elde ettiği gelirlerin yer aldığı irâd şeklinde adlandırılan kısım. Üçüncü bölüm; vakıfların yaptıkları masraf kalemlerine ödedikleri ücretlerin ve bünyelerinde çalışan görevlilere ödedikleri maaşların yer aldığı masârif ve vezâif adı verilen kısım. Dördüncü bölüm; vakfın gelir fazlalığı olmuşsa bu gelirin nasıl değerlendirileceği, bütçe açığı olmuşsa bu açığın nasıl telafi edildiği, mütevellisinin değişme sebebi gibi bir takım notların düşüldüğü şerh kısmıdır. Beşinci ve son bölüm ise vakıfların sahip oldukları nakit sermayeyi borç olarak verdikleri kişilerin kayıtlarının tutulduğu zimem şeklinde ifade edilen borçluların listesinin yer aldığı kısım. Bazı vakıf muhasebe kayıtlarında ufak farklılıklar olsa da muhasebe kayıtlarının geneli zikredilen bu standart üzere tutulmuştur.¹⁴

İzzet Mehmed Paşa'nın kendi memleketi olan Safranbolu'da kurmuş olduğu vakıf, Safranbolu'nun sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında oldukça önemli rol oynamıştır. Bu durumu ilgili vakfın H. 1224 / M. 1809 - 1810 tarihli muhasebe defterinden de okumak mümkündür. Bu defter vakfın muhtevası, hacmi ve işleyişi açısından önemli bilgiler ihtiva etmektedir. İlgili muhasebe defteri de genel olarak beş bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerden ilki defterin baş kısmında yer alan dibâce ve mukkadime olarak da tanımlanabilecek künye kısmıdır. Giriş kısmından sonra sırasıyla gelirlerin kaydedildiği irâdât, giderlerin kaydedildiği masârifât ve giderlerin gelirlerden düşülerek elde kalan net gelirin hesaplandığı bakiye kısmı gelmektedir. Bu dört bölümün sonunda da defterin amacına yönelik bilgilerin yer aldığı nihai açıklama kısmı yer almaktadır.

Defterin tanımı, mahiyeti, tutulma nedeni vb. gibi bilgilerin yer aldığı giriş kısmı aşağıdaki gibidir:

¹¹ Güran, a.g.e., s. s. 11.

¹² Güran, a.g.e., s. s. 5.

¹³ Karacakaya vd., a.g.e., s. 36.

¹⁴ Muhammed Emin Durmuş, İsmail Bektaş, Osmanlı'da Muhasebe Usûlü ve Vakıf Muhasebe Kayıtları Okuma Kılavuzu, PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Haziran 2017, C. 3, S. 2. s. 197.

“*Vilâyet-i Anadolu’da medine-i Za’ferânborlu’da vâki’ ashâb-ı hayrâtdan sâbika müstednişin-i sadârât-ı uzmâ ve revnâk-ı bahşâ-yı vekâlet-i kübrâ devletlü inâyetlü merhâmetlü veliyü’n-niâm el-Hacc Mehmed İzzet Paşa yessserallahû mâ yürîd vemâ yeşâ efendimiz hazretlerinin medine-i merkûmda müceddeden inşâ ve ihyâsına muvaffak oldukları câmi’-i şerif ve müberrât-ı sâireleri evkâfi musakkafâtında medine-i merkûme esvâkında vâki’ bi’l-cümle kârgir ve ahşâb dekâkin-i müteferrikasının işbû bin iki yüz yigirmi dört senesi Muharremi guresinden Zilhiccesi gâyetine değin kâimmakâm-ı mütevâli el-Hacc Mehmed Ağa mârifeti ve kâtib ve câbi mârifetleriyle bir senenin hâsıl olan icâratının müste’cirleri isimleri beyânıyla müfredât defteridir ki ber vech-i âti zikr-i beyân olunur.*”¹⁵

Defterde İzzet Mehmed Paşa’nın adı Mehmed İzzet Paşa şeklinde geçmektedir. Vakıf Mehmed İzzet Paşa’nın sadrazamlığı esnasında kurulsada, defter sadrazamlıktan azlinden sonra tutulduğu için kendisi için *sâbika müstednişin-i sadârât-ı uzmâ ve revnâk-ı bahşâ-yı vekâlet-i kübrâ tanımı* kullanılmıştır. Sonrasında defterin, İzzet Mehmed Paşa tarafından tesis edilen cami-i şerifin yanı sıra kütüphane, zaviye vb. gibi müberrâta gelir olarak vakfedilen ve Safranbolu çarşılarında farklı amaçlar için kullanılmakta olan dükkânların, H. 1224 senesine ait kira gelirlerinin muhasebesinin yapıldığı defter olduğu belirtilmiştir. Defterde vakıf muhasebesinin tam olarak bir yıllık olmasının nedeni, bu hususun İzzet Mehmed Paşa’nın vakfiye şartlarından olmasıdır.¹⁶ *Kâimmakâm-ı mütevâli el-Hacc Mehmed Ağa mârifeti ve kâtib ve câbi mârifetleriyle bir senenin hâsıl olan icâratının müste’cirleri isimleri beyânıyla müfredât defteridir* ifadesi de muhasebenin vakfın asıl mütevellisi tarafından değil, ona vekâlet eden müteveli kaymakamı tarafından yapıldığını göstermektedir. Vakıf işlerinin çok fazla olduğu durumlarda vakfın işlerini yönetmek için müteveli dışında tayin edilen kişi kaimmakam-ı müteveli olarak anılmaktadır.¹⁷ Benzer bir durumun Safranbolu İzzet Mehmed Paşa Vakfı için de geçerli olduğu görülmektedir ki bu durumun nedeni, İzzet Mehmed Paşa tarafından sadece Safranbolu’da değil İstanbul ve Manisa’da da kurulan vakıfların mütevellisinin vakfiye şartı gereği İstanbul’da ikamet ediyor olmasıdır. İzzet Mehmed Paşa, vakfın her yıl yapılacak olan muhasebesinin, İstanbul’daki mütevellilere kontrol için gönderilmesini şart koşmuştur.¹⁸ Defterdeki diğer bilgilerden kâtiplik ve câbîlik görevinin bir kişinin uhdesinde olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla vakfın muhasebesi için vakıftan iki kişinin görevlendirildiği anlaşılmaktadır.

Defterin metin şeklindeki giriş kısmından sonra hesap işlerinin kaydedildiği muhasebe kısımları gelmektedir. Muhasebenin yapıldığı kısımlar merdiven muhasebe yöntemine uygun bir biçimde tutulmuştur. Harcama türleri ve tutarlarının alt alta sıralanmasının esas olduğu bu yöntem, muhasebesi yapılan miktarın ve tutarın bir arada gösterilmesini sağlamakta ve muhasebenin tahakkuk esasına göre çalışmaktadır.¹⁹ Defterin genel anlamdaki ikinci bölümü olmakla beraber muhasebe işlemlerinin yapılmaya başlandığı ilk kısım irâdât bölümüdür. Bu bölümde işletme veya kira getirisi olan mülkler tek tek bu mülke tasarruf edenlerle birlikte yazılmış, bunların yanına da bir yıllık kira geliri kuruş cinsinden belirtilmiştir. Gelir kayıtlarının tutuluşu ilk kayıt olan “*dükkân-ı nalbând ma’ hân icâresi, der uhde-i Seyyid Feyzullah, 1 aded,*

¹⁵ BOA. EV. HMH. d. 08082, s.1.

¹⁶ Karacakaya vd., a.g.e., s. 36 .

¹⁷ Elitaş, vd., a.g.e., s.237.

¹⁸ Karacakaya vd., a.g.e., 36 .

¹⁹ Elitaş, vd., a.g.e., s.182.

37 gurus²⁰ örneğinde olduğu gibidir. Buna göre önce gelir biriminin cinsi, adedi ve kira geliri yazıldıktan sonra üst tarafına kim tarafından tasarruf edildiği yazılmıştır. Eğer mülkü tasarrufunda bulunduran kiracı İslam dinine mensupsa kayıt “*der-uhde-i...*” şeklinde, zimmî ise “*der-yed-i...*” şeklinde yazılmıştır. Defterin irâdât kısmı 135 kayıttan oluşmaktadır ve bir tanesi hariç geriye kalanlar, Safranbolu’daki gelir birimlerinden oluşmaktadır. Bir kayıt ise İzmir’deki yıllık 480 kuruş kira getirisi olan bir Rum evidir.²¹ Gelir kayıtlarında gösterilen mülklerin hepsinin ilgili yıl içerisinde gelir getirmediği de görülmektedir. Defterde sadece gelir getiren değil, o yıl içerisinde boş kalan ve herhangi bir geliri olmayan kayıtların da olması, muhasebe defterinde vakfa ait bütün malların kaydedildiğini göstermektedir. Kira getirisi olmayan mülkler ise “*dükkân-ı nalbândhâne, hâlî, 1 aded*” örneğindeki mantık üzere kaydedilmiştir. Defterde bu şekilde tutulmuş olan dokuz kayıt olup boş kalan dükkânlar bir nalbandhane, iki penbeci, bir sabunhane, iki demirci, bir kârgir dükkân ile ehl-i İslâm’ın uhdesindeki sekiz ve taife-i zimmîyânın tasarrufundaki altı haffafhane olmak üzere toplam yirmi bir adettir.

Mehmet İzzet Paşa Vakfının gelirleri içerisindeki dükkânların dağılımı şu şekildedir:

Dükkân Cinsi	Kullanılan	Boş	Toplam
Aktar	4	-	4
Bakkal	17	-	17
Basmacı	2	-	2
Bazergân	7	-	7
Berber	4	-	4
Boyacı	3	-	3
Debbâğ	1	-	1
Demirci	25	2	27
Duhancı	6	-	6
Habbaz	2	-	2
Haffaffhane	-	14	14
İplikçi	1	-	1
Kalaycı	3	-	3
Kasap	3	-	3
Keçeci	1	-	1
Koltukçu	1	-	1
Kuyumcu	2	-	2
Kürkçü	1	-	1
Mutaf	3	-	3
Nalbant	1	1	2
Neccâr	1	-	1
Penbeci	4	2	6
Sabunhane	-	1	1
Sarrac	4	-	4
Simitçi	1	-	1
Terzi	6	-	6
Toplam	103	20	123

²⁰ BOA. EV. HMH. d. 08082, s.1.

²¹ Bu Rum evi İzmir’de Kasap Hızır Mahallesi Katırcıoğlu Sokağı yakınında yer almakta olup, Paşa’nın ilk vakfiyesinde İstanbul Eyüp’teki Nakşibendî Zaviyesine vakfedilmişken sonraki bir vakfiyede Safranbolu’da Aşağı Çarşı’da yaptırılan cami-i şerif vakfına ilhak edilmiştir.

Yukarıda verilenlerden başka ayrıca bir dükkânı da müezzîn-i sâni Tahir, yıllık 8 kuruş bedelle aramgâh olarak kullanmaktadır. Böylece kullanımda olan dükkân sayısı 104 toplam dükkân sayısı ise 125 olmaktadır. Bu 125 dükkânın yanı sıra vakfa gelir getiren iki han ve dört de kahvehane bulunmaktadır.²²

Defterde geçen;

“Dörtde bir sehmdir der uhde-i Ahmed b. Musâ dükkân-ı habbâz icâresi 1 aded 10 guruş

Dörtde bir sehmdir der uhde-i Salih b. Çelebi kahvehâne icâresi 1 aded 12,5 guruş

Dörtde bir sehmdir der uhde-i Hacı İsmâil dükkân-ı kahvehâne icâresi 1 aded 7,5 guruş

Bu iki kahvehâne ve bir habbâz dükkânı yeni şîrâ olmuşdur defâtir-i sevâbıkda yokdur”²³

ifadesi vakıftan elde edilen gelirlerin yeni gelir sahâlarına yönlendirildiğini de göstermektedir. İlgili defter özelinde bakıldığında, vakfiye şartlarındaki hizmetlerin yerine getirilmekle beraber iki kahvehane ve bir habbâz dükkânının toplamda 30 kuruşluk dörtte birer hisselerini satın alınması, vakfın büyümeye müsait bir ekonomik potansiyeli olduğunu da göstermektedir.

Vakfın gelir birimleri kaydedilirken bu kayıtların üzerinde kimlerin tasarrufunda olduğunun not düşüldüğü de belirtilmişti. Vakıf malında tasarruf eden kiracılar arasında, şahıs bazında Müslümanlar için 112, zımmiler için ise 11 kere kayıt düşülmüştür. Bu durum da vakıf mallarında kiracı olanların % 90’ı Müslüman % 10’u ise gayrimüslimdir. Yine bu kayıtlara dikkat edildiğinde kuyumculuk vb. gibi yüksek kazançlı işlerle zımmilerin uğraştığı görülmektedir. Buna göre defterde kaydedilen iki kuyumcu, üç kalaycı ve bir kürkçü dükkânının tamamı zımmiler tarafından işletilmektedir. Yine defterde kaydedilen Dere Hamamı yakınındaki bir değirmenin yarı hissesi de bir zımminin üzerindedir. Defterde kayıtlı yedi bazirgân dükkânından dördü de zımmilere kiralanmıştır. Bu durum, 19. yüzyılın başlarında Safranbolu’daki ekonomik hayat açısından da ipucu niteliğindedir.

Muhasebe defteri, Safranbolu’nun ilgili dönemdeki toplumsal yapısı hakkında da farklı ipuçları içermektedir. Buna göre vakıf mülklerindeki kiracılar için 37 kayıta “*seyyid*”²⁴ lakabı kullanılmıştır. Defterdeki ilk kayıta “*dükkân-ı nalband ma’ hân icâresi, der uhde-i Seyyid Feyzullah 1 aded, 37 guruş*”²⁵ adı geçen Seyyid Feyzullah’la, 128. kayıta yer alan “*Seyyid Feyzullah uhdesinde olan hânda olan fişkısı semân icâresi 12 guruş*”²⁶ kaydında yer alan Seyyid Feyzullah’ın aynı kişi olduğu anlaşılmaktadır. Geriye kalan 36 farklı kayıta aynı isme sahip olan sey-yid unvanlı kişilerin, farklı meslek gruplarına ait dükkânları tasarruflarında bulundurmaları, bunların 36 farklı kişi olma ihtimalini arttırmaktadır. Seyyid unvanı ile anılan aynı isimlerin, aynı kişileri tanımladığı varsayılsa bile bu unvan kesin olarak, en az 24 farklı kişi için kullanılmış olmaktadır. Defterdeki toplam 135 kayıttan 123’ünün Safranbolu’daki şahısları betimlediği ve bu 123 kayıttan 11’inin de zımmi olduğu göz önünde bulundurulduğunda geriye 112 kayıt kalmaktadır. Böylece

²² BOA. EV. HMH. d. 08082, s.1.

²³ BOA. EV. HMH. d. 08082, s.1.

²⁴ Efendi, bey, lider, sahip, şerefli ve onurlu gibi anlamlara gelen *seyyid* ve *şerif* unvanları, Hz. Muhammed’in torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in soyundan gelenler için kullanılmıştır. İslamiyet’in yayılmasıyla gittikleri farklı coğrafyalarda itibar ve saygı gören sey-yid ve şerifler, diğer insanlardan ayırt edilmek için yeşil cüppe giyip yeşil sarık sarmışlardır. Osmanlı Devleti’nde de vergi ve askerlik gibi bazı yükümlülüklerden muaf tutulmuşlar bu nedenle sey-yid ve şerif olmak zamanla önemli bir imtiyaz hâline gelmiştir. Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “*Seyyid*”, DİA. C.37., Ankara 2009, s. 40-43.

²⁵ BOA. EV. HMH. d. 08082, s.1.

²⁶ BOA. EV. HMH. d. 08082, s.1.

vakıf kiracıları içerisindeki seyyid unvanlı kişi sayısı, vakıf mallarında tasarruf eden Müslüman şahıs sayısının % 21'i ile % 32'si arasındaki bir orana tekabül etmektedir. Yine seyyid lakaplı kişilerin oldukça farklı meslek gruplarına mensup olmaları da, Safranbolu'nun toplumsal yapısı hakkındaki farklı veriler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca defterin son kısmında vakfın H. 1224 senesine ait net gelirinin mühürlenerek, Kazanasmaz Seyyid Mehmed Ağa'nın evindeki bir odaya konulduğu belirtilmektedir.²⁷ Bu durum seyyidlerin Osmanlı genelinde olduğu gibi Safranbolu'da itibar sahibi kişiler olduğunu göstermektedir. Bu verilerden çıkarılabilecek ortak sonuç ise seyyidlerin gerek Safranbolu ekonomisi için gerekse Safranbolu toplumsal yapısı içerisinde oldukça önemli bir yeri olduğudur.

Vakfın bütün gelir kalemlerinin toplamı 3.256 kuruş olarak kaydedilmiştir. Hesaplanan bu miktarın üzerine H. 1223 senesi muhasebesinden kalan 2.431 kuruş 2 para da eklenince toplam miktar 5.687 kuruş 2 para olarak kayıtlara geçmiştir. Fakat defterdeki gelir miktarlarının toplamı 3.256 değil de 3.267,5 kuruş çıkmaktadır, bu ise gelirlerin 11,5 kuruş eksik olarak kaydedildiğini göstermektedir. Bu vakfın kasasındaki toplam gelir miktarını da etkilemiş; H. 1223 senesinin fazlası olan 1.431 kuruş 2 para da eklenince 5.698,5 kuruş 2 para olması gereken toplam gelir, sehven 5.687 kuruş 2 para olarak hesaplanmıştır. Kayıp olan 11,5 kuruşun penbeci, habbaz, aktar ya da berber gibi küçük çapta bir dükkânın yıllık kirasına tekabül ettiği göz önünde bulundurulduğunda ise basit bir miktar olmadığı anlaşılmaktadır.

Defterin giriş ve gelir muhasebesi kısımlarından sonra giderlerin yazıldığı bölüm gelmektedir. Bu bölümde de giderler alt alta ve hangi kalemlere harcandığı belirtilerek kaydedilmiştir. Bu durum da yine merdiven muhasebe yönteminin karakteristik özelliğinden kaynaklanmıştır. Vakfın giderlerini öngörülebilir ve öngörülemez giderler olarak ikiye ayırmak mümkündür. Vakfın öngörülebilir giderleri genel olarak vakıf görevlilerinin ücretleri, ücretler haricinde Ramazan ayında ikramiye şeklinde dağıtılan ramazaniyeler, vakıf binalarının tamiri için yapılan masraflar, mevlid-i şerif için gerekli olan bal ve gülsuyu ücretlerinden oluşmaktadır. Bu giderler, vakfın yıllık mutat giderleri olarak tanımlanabilecek olan kısımda gösterilmiş olup toplam 1.626 kuruş olarak hesaplanmıştır.

Defterin giderler kısmında gösterilen vakıf çalışanları ve bir yıllık ücretleri şu şekildedir:²⁸

Görevli	Maaş/Yıllık (Kuruş)	Ramazaniye (Kuruş)	Yıllık (Kuruş)
Ders-i âmm	90	18	108
Vaiz	90	18	108
İmam-ı evvel	135	18	153
İmam-ı sâni	84	18	102
Müezzin-i evvel	66	18	84
Müezzin-i sâni	45	18	63
Kayyım-ı evvel	60	18	78
Kayyım-ı sâni	60	18	78
Bevvâb	60	18	78
Sermahfel-i devirhân	45	18	63
Devirhan-ı sâni	60	18	78
Devirhân-ı sâlis	33	18	51
Devirhân-ı râbi	33	18	51
Mütevelli	60	40	100
Kâtip ve câbi	30	18	48

²⁷ BOA. EV. HMH. d. 08082, s. 2.

²⁸ BOA. EV. HMH. d. 08082, s.2.

Saatçi	57	36	93
Sandalburnu tekkesi şeyhi	54	18	72
Râh-ı âbî	30	18	48
	Suyolu tamiri için ayrıca görevlendirilmesi sebebiyle		45
Ramazan ayında Safranbolu'da 52 kişiye 18 paradan dağıtılan ramazaniye			25
Mevlid-i şerif için gerekli bal			80
Mevlid-i şerif için gerekli gülsuyu			20
Toplam			1.626

Yukarıdaki tabloda vakıf çalışanları içerisinde en yüksek ücretin yıllık 135 kuruşla İzzet Mehmed Paşa Camisi'nin imam-ı evveline ait olduğu görülmektedir. Tabloda dikkati çeken diğer hususlardan ilki devirhân-ı saninin yıllık ücretinin devirhân-ı evvel de dâhil olmak üzere diğer devirhânlara göre yüksek oluşudur. Bu durumun sebebi, muvakkitlik görevinin de devirhân-ı saniye meşrut olmasıdır. Dikkati çeken bir diğer husus da vakıf çalışanlarına Ramazan aylarında verilen ramazaniyelerin miktarıdır. Tabloya göre en yüksek ramazaniye 40 kuruşla mütevelliyeye verilmektedir. Müteveli ve saatçi haricindeki bütün görevlilere ise 18'er kuruş ramazaniye verildiği görülmektedir. Saatçinin ramazaniyesi ise 36 kuruştur, bu durumun muhtemel sebebi ise Ramazan topçuluğu görevinin de saatçiye ait olmasıdır. Ramazan ayı boyunca gerçekleştirdiği Ramazan topçuluğu nedeniyle saatçiye fazladan bir ramazaniye verildiği anlaşılmaktadır. Bu görev için fazladan bir maaş ödemesi görünmemesi de bu duruma işaret etmektedir. Dolayısıyla saatçiye hem saatçilik hem de Ramazan topçuluğu vazifelerinden ötürü iki kere ramazaniye verilmekte olduğu için saatçinin ramazaniyesi 36 kuruş olarak hesaplanmıştır.

İzzet Mehmet Paşa Vakfı'nın vakfiye şartlarından birisi de Ramazan ayı başladığı zaman her biri 18 paradan olmak üzere alınacak olan 56 adet kurbanın, vakfın mütevellisi marifetiyle Safranbolu'da tespit edilecek olan fakir Müslüman erkek veya kadınlardan her birisine birer tane dağıtılacak ve bir kişiye birden fazla verilmeyecek olmasıdır.²⁹ İncelenen muhasebe defterinde ise bu miktar "*berâ-yı tezvirât der kasaba-i mezbûr Ramazâniyye-i şerif aded 52, beher nefere 18 para, gurus 25*"³⁰ ifadesinde olduğu gibi 52 kişi şeklinde geçmektedir. Kişi başı 18 paradan 52 kişiye verilen miktarın 25 kuruşa denk gelmemesi, bu miktarın yanlışlıkla 52 kuruş yazıldığını ve doğrusunun vakfiyedeki gibi 56 kuruş olması gerektiğini göstermektedir. Ayrıca burada yer alan ifadelerde kurban kelimesi yerine ramazaniyye geçmesi, Safranbolu fukarasına dağıtılan ramazaniyelerin Ramazan ayında dağıtılması şart koşulan kurbanın ücreti olduğunu göstermektedir.

Vakfın öngörülebilir veya mutata olarak tanımlanabilecek olan giderlerinden başka bir de öngörülemez veya mutata olmayan şekilde tanımlanabilecek bazı harcamaları söz konusudur. Bu giderler ise zaman içerisinde ihtiyaca binaen gerçekleştirilen harcamalardan oluşmaktadır. Vakfın H. 1224 yılı içerisindeki mutata olmayan giderleri aşağıdaki gibidir.

Harcamanın Cinsi	Miktar (Kuruş)
Dönemin kadısına	25
Caminin inşası için yıkılan bir dükkânın arsa bedeli	9
Caminin inşası için yıkılan vakfedilmiş olan vakf-ı çeşmenin bedeli	12
Safranbolu'da Akseki isimli mahâlde inşa edilen altı basmacı dükkânının masrafı	405,5
Vakıf yapıları tamirâtı için harcanan masraf	501,5

²⁹ Recep Karacakaya, İsmail Yücedağ, Nazım Yılmaz, Safranbolulu İzzet Mehmet Paşa Vakfiyesi ve Belgeler, Safranbolu Belediye Başkanlığı, İstanbul 2013, s. 35.

³⁰ BOA. EV. HMH. d. 08082, s.2

Toplam	953
--------	-----

Vakfın öngörülemeyen giderleri tabloda görüldüğü üzere 953 kuruş olarak hesaplanmıştır. Bu durumda vakfın H. 1224 yılı için öngörülebilir ve öngörülemeyen giderlerinin toplamı 2.579 kuruş tutmaktadır. Defterde vakfın gelirler kısmı 11,5 kuruş eksik hesaplanmış olmakla birlikte giderler kısmında herhangi bir hata olmadığı görülmektedir. Gelirler kısmında zikredilen vakfın büyüme potansiyeline sahip olduğu hususu, giderler kısmında da görülmektedir. Öyle ki vakfın vakfiye şartlarında yer almayan ve öngörülemeyen olarak tanımlanabilecek 953 kuruş giderinden 405,5 kuruşun vakıf için yeni inşa edilen altı basmacı dükkânına harcanmış olması bu durumun kanıtıdır. Sonuç itibarıyla vakıftan elde edilen gelirlerin ilerleyen süreçte yine gelir getirecek olan yerlere sarf edildiği böylece vakfın ekonomik hacminin arttığı görülmektedir. Vakfın bir yıllık öngörülebilir gideri 1.626 kuruş iken öngörülemeyen giderlerinin 953 kuruş gibi yüksek bir miktar olması da, bu durumu doğrulayan bir diğer husustur.

Defterin dördüncü kısmı ise giderlerin gelirlerden düşülerek son muhasebenin yapıldığı bakiye kısmıdır. Gelir gider muhasebesinin yapıldığı bu son kısımda toplam gelir olarak hesaplanan 5.687 kuruş 2 paradan, toplam gider olan 2.579 kuruş çıkartılmış ve geriye 3.108 kuruş 2 para gelir kaydedilmiştir. Yukarıda da belirtildiği üzere gelir kalemlerindeki hesabın hatalı olması vakfın H. 1224 yılı net gelirinin de yanlış hesaplanmasına neden olmuştur. Hesabın doğru şekli, asıl gelir olan 5.698,5 kuruş 2 paradan toplam gider 2.579 kuruşun çıkarılması sonucu kalan 3.119,5 kuruş 2 para olmalıdır. Bu hâliyle vakfın kasasına H. 1224 yılı için eklenmesi gereken net gelir 688,5 kuruş iken hatalı bir biçimde 677 kuruş hesaplanmıştır.

Defterin beşinci ve son bölümünde muhasebe ile ilgili nihai açıklama bulunmaktadır. Bu açıklamada yer alan bilgilere göre vakfın toplam nakit miktarı olan 3.108 kuruş 2 para, mühürlü kese içerisinde muhafaza edilmek üzere H. 29 Zilhicce 1224 / M. 4 Şubat 1810 tarihinde Kazanasmaz Seyyid Mehmed Ağa'nın evindeki bir odaya konulmuştur.³¹ Bu açıklamanın altı Safranbolu naibi Seyyid Yakub'un mührüyle mühürlenerek muhasebe defterinin kaydı tamamlanmıştır.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde vakıf kurma faaliyeti askerî-reaya, zengin-fakir, kadın-erkek ayrımı olmaksızın toplumun çok geniş bir kesimini kapsayan bir gelenektir. Bu gelenek içerisinde en hacimli vakıflar, toplum içerisinde yüksek statüye sahip varlıklı kişiler özellikle de üst düzey devlet adamları tarafından kurulanlardır. Osmanlı devlet erkânı özellikle kendi memleketleri için oldukça büyük ölçekli vakıflar tesis etmişlerdir. Bunlardan birisi de hiç şüphesiz Sadrazam İzzet Mehmed Paşa tarafından H. 1210 / M. 1796 tarihinde, memleketi Safranbolu'da kurulan vakıftır. Vakıfların kuruldukları bölgelerdeki etkililik ve işlevsellik düzeyinin en iyi takip edilebildiği kaynaklar ise vakıf muhasebe defterleridir. Bu bağlamda vakıf muhasebe defterlerinden ilgili bölgenin sosyal, kültürel, ekonomik, dini yapısı hakkında bilgiler edinmek mümkündür. İzzet Mehmed Paşa Vakfı'na ait H. 1224 / M. 1809-1810 tarihli muhasebe defteri de 19. yüzyılın başlarında Safranbolu'nun sosyal, kültürel, ekonomik, dini yapısı hakkında bilgiler ihtiva etmekte ve bu hususlar üzerinde ilgili vakfın etkisini ortaya koymaktadır. Bu defterden elde edilen bilgiler ışığında, XVIII. yüzyılın sonlarında kurulan Sadrazam İzzet Mehmed Paşa Vakfı'nın, Safranbolu'ya şehir olma hüviyetini kazandıran önemli bir değer olduğunu söylemek mümkündür. İnceleme konusu defter, Osmanlı vakıf muhasebe

³¹ BOA. EV. HMH. d. 08082, s.2.

defterleri için de çok güzel bir örnek teşkil etmekte ve “*Bir vakıf muhasebe defteri neler anlatabilir?*” sorusuna, en güzel cevaplardan birisi olma özelliği taşımaktadır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

BOA. EV. HMH. d. 08082.

Telif Eserler

Bayram, Sadi; “İzzet Mehmet Paşa Vakfiyesi ve Kütüphanesi”, Tarih İçinde Safranbolu, 4-7 Mayıs 1999 Tarihinde Safranbolu'da Semineri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s.49-62

Bülbül, Yaşar; “Klasik Dönem Osmanlı Muhasebe Sistemi”, Dîvân, Sayı 1, İstanbul 1999, s. 164-165.

Deniz, Şefaatin; Bir Osmanlı Paşasının 69 Yıllık Serencamı Safranbolulu İzzet Mehmed Paşa ve Dönemi, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2016.

Durmuş, Muhammed Emin, Bektaş, İsmail; Osmanlı'da Muhasebe Usûlü ve Vakıf Muhasebe Kayıtları Okuma Kılavuzu, PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Haziran 2017, C. 3, S. 2. s. 196-209.

Elitaş, Cemal; Güvemli, Oktay; Aydemir, Oğuzhan; Erkan, Mehmet; Özcan, Uğur; Oğuz, Mustafa; Osmanlı İmparatorluğu'nda 500 Yıl Boyunca Uygulanan Muhasebe Yöntemi: Merdiven Yöntemi, TC. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara 2008, s.237.

Güran, Tefvik; Ekonomik ve Malî Yönleri ile Vakıflar Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları, İstanbul 2006, s. 10-11

Karacakaya, Recep; Yücedağ, İsmail; Yılmaz, Nazım; Safranbolulu İzzet Mehmet Paşa, Vakfiyesi ve Belgeler, Safranbolu Belediye Başkanlığı, İstanbul 2013.

Küçükkaşçı, Mustafa Sabri, “*Seyyid*”, DİA. C.37., Ankara 2009, s. 40-43.

Özaslan, İsmail; Muhasebenin Teknik Yapısı, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul 1972, s. 9

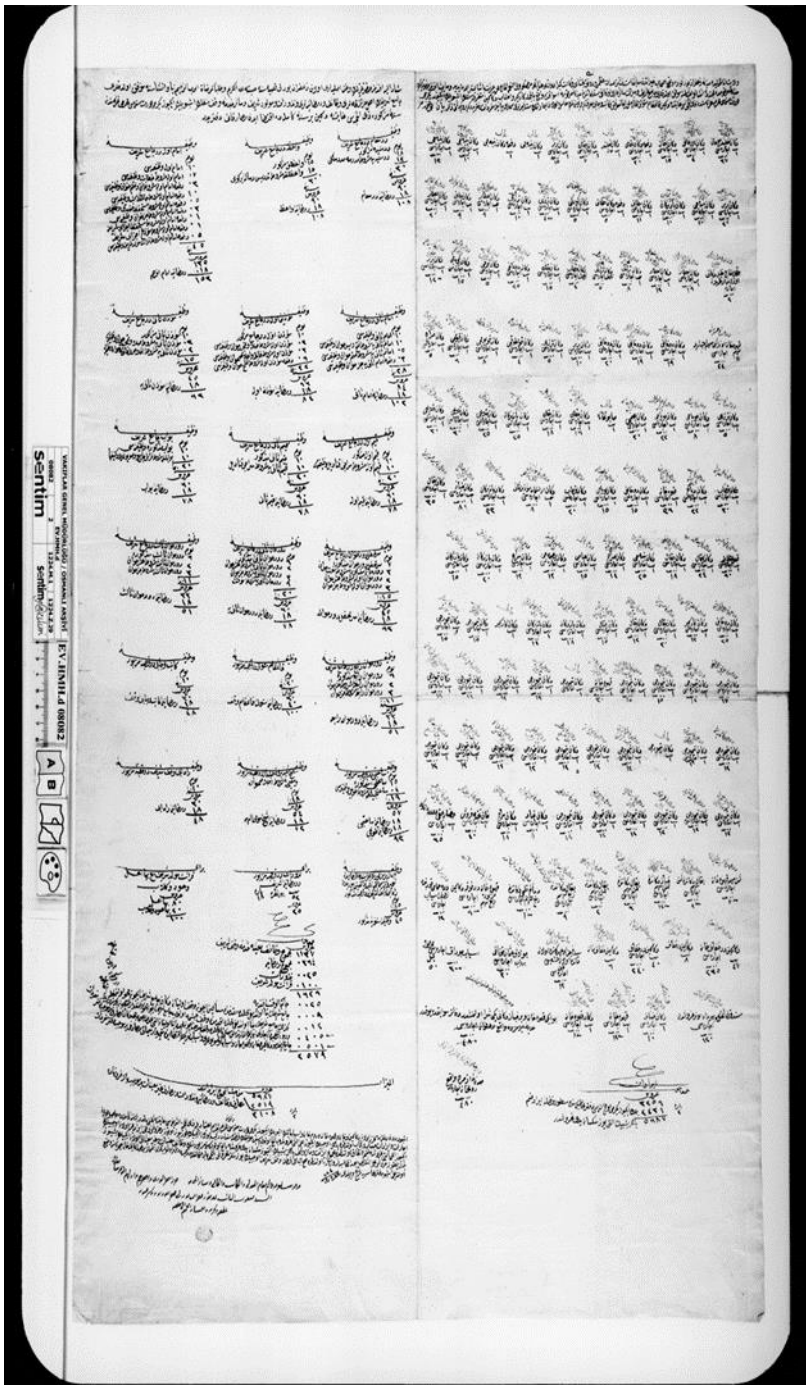
Özcan, Abdülkadir; İzzet Mehmed Paşa, DİA, C. 23, Ankara 2001, s. 559-560.

Şensoy, Fatma; Muhasebe Defterlerinden Vakıfların Çok Yönlü Boyutlarını İzlemek-Bir Örnek XVIII. yy., MUFTAV Dergisi, Temmuz 2014. s.76-77

Tutkavul, Kadir; Nedir Bu Muhasebe? Kitapana Basın Yayın Dağıtım, İzmir 2014, s. 11

EK

Safranbolu İzzet Mehmed Paşa Vakfı'na ait H. 1224 / M. 1809-1810 tarihli muhasebe defteri

YAYGIN VE YEREL BASINDA KARDEMİR'İN KURULUŞ SÜRECİ

Mustafa İNCE¹

**Doç. Dr., Karabük Üniversitesi
İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü**

Özet

Türkiye'nin ilk ağır sanayisi olması sebebiyle, Kardemir Demir Çelik Fabrikaları'nın kurulması, Türkiye Cumhuriyeti'nin kalkınmasında ve sanayileşmesinde önemli bir yere sahip olmuştur. 1923 yılında Cumhuriyetin kurulmasıyla başlayan sanayileşme ve endüstrileşme hareketinin bir ürünü olan Kardemir Demir-Çelik Fabrikası, 3 Nisan 1937'de; İsmet İnönü'nün başbakanlık döneminde kurulmuştur. 'Fabrikalar kuran fabrika' olarak değerlendirilen Kardemir'in kurulması, Türkiye'nin diğer büyük önemli tesislerinin kurulmasına da öncülük etmiş, adeta Türk ağır sanayisinin lokomotifidir. Bu pozisyonu sebebiyle Kardemir'in kuruluşu, başta Karabük olmak üzere, bölgede ve tüm ülkede büyük heyecan ve sevinç yaratmıştır. Bu heyecan, söz konusu dönemin en önemli kitle iletişim aracı olan gazeteler tarafından sayfalarına taşınmış ve kamuoyuyla paylaşılmıştır.

Bu çalışmada, Türkiye'nin ilk ağır sanayii olan Kardemir Demir Çelik Fabrikaları'nın kuruluş sürecinin yaygın ve yerel basında nasıl yer aldığı değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında söz konusu (kuruluş) dönemde yayımlanan ulusal ve yerel gazetelerin ilgili sayılarına ulaşılarak çalışmaya konu haber ve yazılar incelenerek değerlendirilmiştir. Çalışmada, konuyla ilgili literatürden de faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler; Kardemir, ilk ağır sanayii, yerel basın, basında Kardemir

The Establishment Process of KARDEMİR In National And Local Press

Abstract

Because it is the first heavy industrial plant, the establishment of Kardemir Iron and Steel Plant has had an important place in the development and industrialization of the Republic of Turkey. Kardemir Iron and Steel Plant, a product of the industrialization movement started with the establishment of the Republic in 1923, was established on April 3, 1937 during the prime ministry period of İsmet İnönü. The establishment of Kardemir known as "the factory that builds factories" led to the establishment of key facilities of Turkey's other major plants and has been the locomotive of the Turkish heavy industry. Due to this position, the foundation of Kardemir has created great excitement and joy in the region and in the whole country, especially in Karabük. This excitement was conveyed to the pages and shared with the public by the newspapers, which was the most important mass communication tool of the period in question.

In this study, it was aimed to evaluate how the founding period of the Kardemir Iron and Steel Plant took place industry in the local and national press. Within the scope of the study, the local and national newspapers published in the relevant (establishment) period were reached and evaluated by reviewing the news and articles. In the study, the relevant literature was also used.

Keywords: Kardemir, the first heavy industry, local press, Kardemir in the press

Giriş

Ülkemizde yüzyıllar boyunca toprak rejimine bağlı olarak devam ettirilen sosyal ve ekonomi merkezli politikalar giderek önemini kaybetmeye başlamış, yirminci yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren ise dünyada sanayi alanındaki gelişmelere paralel olarak Türkiye'nin de sanayi odaklı ekonomiye yönelmesi kaçınılmaz hâle gelmiştir. Bu bağlamda 1920-1930 yılları arasında küçük, orta ve büyük ölçekte şeker, fişek,

¹ Doç. Dr., Karabük Üniversitesi İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, mustafaince@karabuk.edu.tr

çimento, kereste ve kiremit fabrikaları, dokumacılıkla ilgili fabrikalar, otomobil montaj fabrikası gibi pek çok fabrika kurulmuştur.

1930 yılından itibaren ise Türkiye'nin farklı bölgelerini kapsayan ve daha büyük ölçekte pek çok fabrika kurulmuştur. Bu fabrikalar arasında Bakırköy, Kayseri, Ereğli, Nazilli, Malatya ve Bursa'da kurulan Sümerbank fabrikaları, İzmit Kâğıt Fabrikası, Keçiözümlü Kükürt Fabrikası, İstanbul Şişe Cam Fabrikası, Isparta Gül Yağı Fabrikası vb. bulunmaktadır. (Güler, 2011:82) Ancak bu fabrikalar arasında en dikkat çekici olanı ise Nisan 1937'de temeli atılan ve Eylül 1939'da açılan Karabük Demir Çelik Fabrikası'dır. Çünkü Karabük Demir Çelik Fabrikası (KARDEMİR) bundan sonra kurulacak olan fabrikaların öncüsü olacak nitelikte bir fabrikadır. Bu sebepten ötürü Karabük Demir Çelik Fabrikasının kurulması hem bölgede hem de ülke genelinde büyük heyecan uyandırmıştır. Bu gelişme dönemin en önemli kitle iletişim aracı olan gazeteler aracılığıyla kamuoyuna aktarılmış ve bu heyecanın geniş kitlelerle paylaşılması amaçlanmıştır. Bu çalışmada Türkiye'nin ilk ağır sanayii olan Kardemir Demir Çelik Fabrikaları'nın kuruluş sürecinin yerel ve bölgesel basında nasıl yer aldığı değerlendirilmiştir.

Ülkemizde, pek çok alanda belirsizliğin yaşandığı söz konusu dönemde, toplumun habere, bilgiye ve daha da önemlisi morale ihtiyacı vardı. Böyle dönemlerde toplumsal motivasyonun sağlanmasında, toplum psikolojisinin pozitif yönlü hareketlenmesinde basının rolü ve işlevi oldukça önemlidir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Karabük Demir Çelik Fabrikalarının kuruluşu ve bunun basın aracılığıyla geniş kitlelere duyurulması da toplumsal moral ve motivasyonu açısından oldukça önemlidir.

Basının fonksiyonları

"Medya, bir başka ifadeyle basın, ortaya çıktığı ilk zamanlardan beri haber ve bilgi vermenin ötesinde bir işlev ve fonksiyona sahip olmuştur. Bu işlev ve fonksiyon dönemin imkânlarına ve koşullarına göre değişiklik göstermiştir. Serbest olduğunda, denetime tabi tutulduğuna, baskı altına alındığında, desteklendiğinde, özgür bırakıldığında farklı işlevler üstlenmiştir. Özellikle serbest hareket edebildiği zamanlarda hâlkın (kamuoyunun) sesi olmuş, toplum yararına içerikler yayınlama çabası içerisinde bulunmuştur. Bu yaklaşım medyayı 'hâlkın sesi' konumuna taşımıştır. Bir süre sonra medyanın dile getirdiği çoğu içerik, hâlk tarafından kabul görmeye/benimsenmeye başlamıştır. Bu durum medyayı daha da güçlü hâle getirmiştir" (İnce ve Koçak, 2017: 244). Bununla birlikte basının geniş kitlelere ulaşma kapasitesi sebebiyle toplum üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu ve toplumu yönlendirebildiği de bilinmektedir. Bunun gibi pek çok özelliği sebebiyle basının kitleleri etkilediği ve toplumsal manipülasyon kapasitesinin olduğu açıktır. (Yaylagül, 2010: 15-19)

Medyanın bu rol ve işlevleri hem ulusal hem de yerel ölçekte geçerlidir. Yerel ölçekte gerçekleştirilen basın faaliyetleri o bölgenin sorunlarının gündeme getirilmesi ve çözüme kavuşturulması için oldukça önemlidir. Hatta kimi durumlarda yerel ölçekte basının rolü daha da etkindir. Yerel basın, daha çok yayımlandıkları bölgeden haberler veren o bölgenin ve yöre hâlkının sorunlarını dile getiren, çözüm üreten, çözüm öneren ve yöre hâlkının bilgilendirilmesinde ve bilinçlenmesinde rol oynayan, yerel yönetimlerle ilgili haberler ağırlıklı olarak işleyen, yazılı basın organlarıdır. Bununla birlikte yerel basın, yöre hâlkını eğlendirme, eğitime, bilgilendirme görevini üstlenir; yöre hâlkının kültürel kimliğini korumak, haklarına

sahip çıkmak, yöreye saygın bir konum kazandırmak gibi görev ve sorumluluğunu yerine getirir. Yerel basın, yayınladığı haberler, fotoğraflar, ele aldığı sorunlar, kentin gereksinimleri, kentteki kültürel ve sosyal etkinliklere ilişkin aktardığı bilgilerle bireye ‘yaşanan yer’ duygusunu, yaşadığı yerin bir parçası olduğu düşüncesini edinmesini sağlar. Yurttaşların bütünleşmesini, yerel sorunlarla ilgili yerel kamuoyu oluşmasını sağlar. Yerel basın, yöredeki kamusal çalışmaların, yatırımların, uygulamaların da denetçisidir.

Çalışmanın amacı, kapsamı ve sınırları

“Fabrikalar kuran fabrika” olarak değerlendirilen Kardemir’in kurulması, Türkiye’nin diğer büyük önemli tesislerinin kurulmasına da öncülük etmiş, adeta Türk ağır sanayisinin lokomotifidir. Böylesine önemli bir tesisin kuruluş süreci ile ilgili olarak ulusal ve yerel gazetelerde çok sayıda haber ve yazıya yer verilmiştir. Bu çalışmada Karabük Demir Çelik Fabrikasının kuruluş süreci, ilgili (genel-yerel) basında yer alan haberlerin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında, söz konusu dönemde yayınlanan Ulus ve Bartın gazetelerinin konuya ilişkin haberleri taranarak derlenmiştir. Çalışma, bir ulusal ve bir yerel gazeteden toplam 7 haber ve 4 yazı (makale) ile sınırlı tutulmuştur.

Basında Kardemir’in Kuruluş Süreci

Türkiye’nin ilk ağır sanayi fabrikası olan Karabük Demir Çelik Fabrikası’nın (KARDEMİR) kurulması hem bölgede hem de tüm Türkiye’de büyük heyecan ve sevinç yaratmıştır. Bizzat Mustafa Kemal Atatürk’ün tâlimatı ile dönemin Başbakanı İsmet İnönü tarafından temeli atılan fabrikanın kuruluşu hem genel basında hem de bölgesel (yerel) basında geniş yer bulmuştur. Gazetelerde fabrikanın kuruluşu ile ilgili haberlerin yanı sıra bu tesisin memleket için ne denli önemli olduğuna dair çok sayıda yazı ve makaleler yayınlamışlardır.

Ulus Gazetesi

Özellikle hükumete yakınlığıyla bilinen Ulus gazetesi, Karabük Demir ve Çelik Fabrikalarının kuruluş süreciyle ilgili çok sayıda haber ve yazıya yer vermiştir. Gazete, 4 Mart 1937 tarihli nüshasında Karabük Demir Çelik Fabrikasının inşaatına 15 güne kadar başlanacağı ile ilgili yayınladığı bir haberde ‘Brossert’ firmasının yetkililerinin Türkiye’ye geldiğini belirterek, B. Makenzi’nin gazetecilere yaptığı açıklamaya yer vermiştir.

Resim 1: 4 Mart 1937 Ulus Gazetesi, Sayı:5601

Ulus gazetesinin 16 Mart 1937 tarihli nüshasında ‘Demir çelik fabrikalarımız 1939’da işleyecek’ başlığıyla yayımlanan bir haberde, fabrikanın temelini Nisan ayında başvekil tarafından atılacağıyla ilgili bir alt başlık kullanılmıştır. Haberde, “1936 yılında Brossert şirketine ihâlesi yapılmış olan demir ve çelik fabrikalarının inşa hazırlıklarına devam edilmektedir. Fiili olarak inşaata Nisan ayının ilk günlerinde başlanacaktır. Çok kuvvetli bir ihtimale göre bu büyük tesisin temel taşı Başbakanımız İnönü kendi elleriyle koyacaklardır” ibaresine yer verilmiştir.

Resim 2: 16 Mart 1937 Ulus Gazetesi, Sayı:5613

2 Nisan 1937 tarihli Ulus gazetesi, 'Endüstrimizde yeni bir devre, Demir ve Çelik Fabrikamız' manşetiyle yayınladığı haberin alt başlığında 'Başbakan İnönü temel atma törenini yapacak' ifadesini kullanmıştır. Gazete, haberin devamında "Endüstri hayatımızda bir dönüm noktası teşkil edecek olan Karabük Demir Çelik Fabrikalarının temel atma töreni yarın saat 11'de Karabük'te yapılacaktır" ibaresine yer vermiştir.

Törene katılacakların isimlerinin ve bu katılımcıları tören yerine iştirakinin ne şekilde olacağına yönelik bilgilerin yer aldığı haberin devamında şirket yetkilisi B. Brassert'in gazetecilere yaptığı şu açıklamalara yer verilmiştir: "Demir ve çelik endüstrisi bütün ağır endüstrinin temelini teşkil etmektedir. Bunun için Türkiye'de demir endüstrisinin kurulmasını, memleketiniz için en ehemmiyetli hadise olarak telakki ediyorum. Endüstri faaliyetlerinde hiçbir ana kol yoktur ki demir ve çeliğe ihtiyaç göstermesin. Demiryolu, köprü, otomobil, makine, kamyon ve diğer bütün belli başlı endüstri şubeleri hep demir ve çelikle alakalıdır. Türkiye'de bütün bu saydıklarımla beraber mayasını demir ve çelik teşkil eden bütün endüstri şubelerinin kurulması, Karabük fabrikaları tesisatının tabii ve zaruri bir neticesi olacaktır.

Demir ve çelik yapmak erkekçe bir iştir. Kuvvete, zekâyâ, sebata ihtiyaç gösterir. Türkiye'nin tarihi ve milli aneleri ispat ediyor ki Türk milletinde bütün bu meziyetler vardır. Demir ve çelik yapmaya başlamanız en basit bir mantığın icap ettirdiği bir neticedir. Karabük'te kurulacak demir ve çelik endüstrisinin muvaffakiyetli neticeler vereceğine ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının sosyal ve

ekonomik hayatında yeni bir safha açacağına kanaatim vardır.”

Resim 3: 2 Nisan 1937 Ulus Gazetesi, Sayı:5630

Ulus gazetesi 3 Nisan 1937 tarihli sayısında 'Endüstri programımızın zaferi' üst başlık ve 'Bugün Karabük'ün temeli atılıyor, yarın Ereğli fabrikaları işlemeye açılıyor' manşetiyle yayınlandı. İsmet İnönü, üç bakan ve heyetin dün akşam Karabük'e hareket ettiğinin alt başlıkta verildiği haberde, "Başvekilimiz İsmet İnönü dün akşam saat 22.30'da beraberinde, Dış, Ekonomi ve Gümrük İnhisarlar Bakanlarımız BB. Rüştü Aras, Celal Bayar ve Ali Rana Tarhan olduğu hâlde Karabük'e hareket etmişlerdir. Başvekilimiz bugün Karabük Demir ve Çelik Fabrikalarının temel arma törenini yaptıktan sonra Konya Ereğlisi'ne giderek mensucat fabrikasını açacaklardır" denilmiştir. Törene dair detayların verildiği haberin devamı ise 7 sayfada yayınlanmıştır.

ULUS 3 NISAN 1937 CUMARTESİ

Bugün
12
sayfa

ADIMIZ, ANDIMIZDIR HER YERDE 5 KURUŞ

Endüstri programımızın zaferi

Bugün Karabükün temeli atılıyor, yarın Ereğli fabrikaları işlemeye açılıyor

İsmet İnönü üç bakanımız ve heyet dün akşam Karabük'e hareket ettiler

Başvekilimiz İsmet İnönü dün akşam saat 22.30 da beraberinde Dış, Ekonomi ve Gümrük İnhisarlar Bakanlarımız BB. Rüştü Aras, Celal Bayar ve Ali Rana Tarhan olduğu hâlde Karabük'e hareket etmişlerdir. Başvekilimiz bugün Karabük demir ve çelik fabrikalarının temel atma törenini yaptıktan sonra Konya Ereğlisine giderek mensucat fabrikasını açacaklardır.

Karabük ve Ereğli fabrikalarının temel atma ve açılış törenlerine gelecek zevat için Jön seferlerinden iki tren hazırlanmıştır. Saat 21 de giden trenlerle yakın davetli gitmiştir. Başvekilimizin buldukları üzere bakanlarımızdan başka İngiliz büyük elçisi H. Pears Loren, fabrikayı yapacak olan Bransert şirketi idare müduru ve Bransert ve arkadaşları, millî bankasının umum müdürleri vardı.

Tören 11 de yapılacak

Elektrikli tren Karabük'e bugün saat 9 da, ikincisi 10 da varacaklardır. Temel atma töreni saat 11 de yapılacak heyet 12.15 ve 13 de hareket eden trenlerle Kayseri yoluyla Konya Ereğlisine geçeceklerdir.

B. Bransert ve şirketin diğer arkânları Ereğliye gidecek diğer davetliler İrmaktan 0.45 de hareket edecek trenle Ankaraya dönecekler ve getirilme yarın gece 2.45 de gelmiş bulunacaklardır.

Ereğli fabrikasının açılışı

Ereğli fabrikasının açılış töreni yarın saat 16.30 da yapılacak ve başvekilimiz buğam 18.45 de hareket edecek trenle Ankaraya döneceklerdir. Bu tren pazar günü saat 10.10 da Ankarada bulunacaktır.

Bransert şirketi müesseseleri

göhrümüzde

Karabük demir ve çelik fabrikalarını
(Soru 7. inci sayfada)

İngiliz Müesseselerinden B. Mahenz

B. Celal Bayar tarafından İngiliz heyeti şerefine verilen ziyafette bulunanlar

Resim 4: 3 Nisan 1937 Ulus Gazetesi, Sayı:5631

4 Nisan 1937 tarihli Ulus gazetesi, Karabük Demir Çelik Fabrikasının kuruluşunu “Ana Endüstriye Başladık” başlığıyla manşetten vermiştir. Manşet altında çerçeveye alınarak büyük puntolarla ‘Memleket müdafaası bugünden sonra daha emin temellere istinat etmiş olacaktır’ ibaresine yer verilerek fabrikanın önemine vurgu yapıldığı belirtilmiştir. Açılışa özel muhabir gönderen gazete, açılışla ilgili izlenimlerini dakika dakika haberleştirerek okurlara aktarmıştır. Gazetenin bu sayısında ‘Başbakanımızın çok kıymetli nutku’ alt başlığıyla birlikte İnönü’nün konuşmasına yer verilmiş, konuşmanın tamamının 5. Sayfada verildiğine atf yapılmıştır.

Resim 5: 5 Nisan 1937 Ulus Gazetesi, Sayı: 5632

Ulus Gazetesi'nde 2 Nisan 1937 tarihinde Kemal Ünal tarafından 'Gündelik' adı altında kaleme alınan bir makalede Karabük Demir Çelik Fabrikasının kuruluşu ve önemi ile ilgili şu bilgilere yer verilmiştir:

"Sayın Başbakanımız, yarın, Karabük'te, Türk demir endüstrisinin temelini atacaktır. İlk maddeler içinde demir, Türkler için, çok eski bir aşınadır. Boğazköy'de bulunan anıtları okuyanlar, Eti imparatorunun Bâbil hükümdarına:" Ambarlarda hediye edilecek iyi demir kalmamış olduğundan yenisi hazırlanınca yollayacağını ve o vakte kadar sabretmesi için bir demir hançer gönderdiğini" tespit etmişlerdir. Belki de tarihin kaydettiği ilk demir istihsal ve ihracı hadisesi budur.

Demire ait bu tarih sayfasını, eski Türk medeniyetinin bir ölçüsü olarak, hatırlayıp çevirdikten sonra bu ilk maddenin modern hayatta oynamakta olduğu ekonomik rolün ehemmiyeti üzerinde durabiliriz.

Yirminci asır medeniyetinde, aklımıza, her şeyden önce türlü makineleri, tayyareleri, lokomotifleri, otomobilleri, çeşit çeşit silahları getirmek bir zarurettir. Zira bunlar, refah ve selâmetimizin birer zamanıdır. Fakat makine ve silah deyince de bunlardan demiri ayırmamıza imkân var mıdır? Hele sanayileşme planlarımızın tahakkuk etmekte ve dünya demir istihsal ve istihlakinin durmadan artmakta bulunduğu şu günlerde?

Biliyoruz ki demir yoğaltımımız yılda 200.000 tonu bulunmakta ve bu yüzden yabancı piyasalara ödediğimiz döviz ise 18.500.000 liraya yaklaşmaktadır. Hemen kaydedelim: cihandaki nüfus artış nispeti, orta hesapla yüzde 1 -3 olduğu hâlde, son otuz sene içinde demir istihlakinin çoğalış nispeti 5-8 misil fazladır.

Demir istihlakinde gerek cihanın gerek bizim karı karşıya bulunduğumuz bu vaziyetin son zamanlara taalluk ede pek hususi bir safhası vardır; stok yapmak. Bu lüzum mesela İngiltere, Almanya, Amerika gibi demir ihraççısı olarak tanınmış memleketlerden demir ve demir mamullerinin derhâl satın alınmasını imkânsız kılmaktadır.

Demir ve demirden yapılmış eşya mı istiyorsunuz? 10-15 ay bekleyeceksiniz!

Faaliyeti demire veya demirden mamul eşyaya dayanan kurumların bu kadar zaman beklemeye mecbur olmaları onların iş görmekten vazgeçmeleri demek olabilir.

Cumhuriyet Türkiye'sinin bu gidişe ayak uydurmasına imkân tasavvur edilebilir mal idi?

Yarın Karabük'te temeli atılacak olan demir endüstrisini, biz, bunun içindir ki, bir taraftan, ekonomik istiklâlimizi tamamlayan ve binlerce vatandaşa geçim temin edecek tali endüstrilere ilk maddelerini verecek olan bir ana endüstrinin doğuşu olarak selamlıyoruz.

Zira, endüstri işlerindeki geniş ihtisası ile enternasyonal bir şöhret edinmiş olan bir ilim adamımızın dediği gibi yün endüstrisi yünlü ve pamuk endüstrisi pamuklu ihtiyacını temin eder. Fakat demir endüstrisi bir ana endüstri olmak haysiyetiyle bütün ekonomik faaliyet şubeleri üzerinde müessir olarak, sayısız ihtiyaçları tatmin eder.

Memlekette bir demir endüstrisi kurmak ve bunu ilk fabrikalarını da uzun tetkiklerden sonra bu iş için en müsait mevki olduğu anlaşılan kömür yolu üzerindeki Karabük'te inşa etmek kararını vermiş olduğundan dolayı İnönü hükümetini hararetle tebrik etmeyi bir borç biliyoruz.

Karabük'te yarın temeli atılacak olan demir ve çelik fabrikalarının inşası, bildiğimiz gibi, H.A. Brssert and Co. limited şirketine verilmiştir.

Gerek bu müessese ile ve gerek finansman işini üzerine almış olan Export Gredit Grantee Dpartment ile Ankara ve Londra'da yapılan görüşmeler bir hakikati bir kere daha teyit etmiştir: Türkiye ile iş görenler ona sonsuz bir emniyet ve itimat gösterebilirler. Ankara'da mukavele imzalanırken Bay Sommerville Smitl'in söylediği şu sözleri, bu münasebetle hatırlayalım:” Türkiye, sermaye ve teşebbüs sahiplerinin istediği ve bugün pek az yerlerde bulunduğu güveni ve garanti unsurlarını tamimiyle ihtiva etmekte ve herhangi bir ecnebinin Türkiye' de herhangi iş için zerrece tereddüt göstermesini haklı saydırabilecek hiçbir vesile vermemektedir.”

Karabük demir ve çelik fabrikalarının mahiyet ve ehemmiyeti ne olacaktır?

Bu fabrikaların kurulması için 286 hektar arazi istimlâk edilmiştir. Binaların ve depoların işgal edecekleri toprak bir milyon metre murabbai genişliğindedir.

Fabrikalar şu kısımları ihtiva edecektir: kuvvet santrali, kok ve müştakları fabrikaları, yüksek fırınlar, çelik fabrikası, hadde fabrikası, boru fabrikası, tamir ve çelik çatı fabrikası, şinik ve fizik tahlilleri için laboratuvarlar.

Şimdi bu fabrikaların umumi randımanına ve memlekette hasıl edeceği iş hacmine bakınız: günde 660 ton kok kömürü, 12 ton bensol,6 ton türlü yağlar,2 ton amonyak, 11,50 ton kreozot yağı, 1 ton naftalin, 11.50 ton sülfat d'armonium, 20 ton asfalt, 600 ton ham demir, 65 ton demir boru, 400 ton her çeşit profil demir ray, tel, saç, levha ve saire ve ileride, cüruftan Portland çimentosu, inşaat taşı ve tuğlası...

Fakat fabrikalarda istihsal edilecek şeyler bunlardan da ibaret değildir. Fabrikaların işlemesi için 2.800.000 metre mikabı hava gazı, 1584 ton buhar, 240.000 kilovat elektrik enerjisi, 1.700.000 metre mikabı tazyikli hava istihsal edilecektir.

Fabrikaların sarf edecekleri su miktarı, dakikada, 160.000 litredir.

Bütün bu istihsal ve imal işlerinin yapılabilmesi için günde 1335 ton demir cevheri, 1133 ton kömür, 300 ton kireç taşı ve 100 ton diğer yardımcı maddeler kullanılacaktır.

Fabrikaların bir günlük umumi nakil işleri 230 vagonla temin edilecektir. Fabrikalar arasındaki muvasala 20 kilometrelik normal hatlı bir demir yolu ile yapılacaktır. Fabrikalarda, gece gündüz, 760 işçi çalışacaktır.

Memleket konamayasına yepyeni bir çehre verecek olan bu büyük teşebbüsün tahakkukunda en mesut rolü oynamış olan Türk- İngiliz dostluğunu da memnuniyetle anmak bir vazifedir.”

Gündelik

Türk demir Endüstrisi

Sayın başbakanımız, yarın, Karabükte, Türk demir endüstrisinin temelini atacaktır.

İlk maddeler içinde demir, türklere için, çok eski bir aşınadır. Boğazköyde bulunan anıtları okuyanlar, Eski İmparatorunun Bâbil hükümdarına: "Anbarlarda hediye edilecek iyi demir kalması olduğundan yenisi hazırlanma yoluna geçtin ve o vakte kadar sabretme! İçin bir demir hançer gönderdiğini" tesbit etmişlerdir. Belki de, tarihin kaydettiği ilk demir istihlal ve ihracat habisi budur.

Demire aîd bu tarih sayfasını, eski Türk medeniyetinin bir ölçüsü olarak, hatırlayıp çevirdikten sonra bu ilk madenin modern hayatta oynamakta olduğu ekonomik rolün ehemiyeti üzerinde durabiliriz.

Yirmineci asır medeniyetinde, aklımız, her şeyden önce türlü makineleri, taşıyıcıları, lokomotifleri, otomobilleri, çeşitli çelik aletleri getirmek bir zaruretlerdir. Zira bunlar, refah ve selâmetimizin birer zammıdır. Fakat makine ve aletler deyince de bunlardan demiri ayırmamız imkân var mıdır? Hele sanayileşme plânlarımızın tahakkuk etmekte ve dünya demir istihlal ve istihlakının durmadan artmakta bulunduğu şu günlerde?

Biliyoruz ki demir yâğaltımımız yılda 200.000 tonu bulmakta ve bu yüzden yabancı piyasalara ödediğimiz döviz ise 18.500.000 liraya yaklaşmaktadır. Her men kaydedelim: cihandaki nüfus artış nisbeti, orta hesabla yüzde 1-3 olduğu halde, son otuz sene içinde demir istihlakının çoğalış nisbeti 5 . 8 misli fazladır.

Demir istihlakında gerek cihanın gerek bizim karşı karşıya bulunduğumuz bu vaziyetin son zamanlara tasalluk eden pek hususî bir safhası daha vardır; Stok yapmak. Bu lüzum, meselâ İngiltere, Almanya, Amerika gibi demir ihracatçı olarak tanınmış memleketlerden demir ve demir mamullerinin derhal satın alınmasını imkânsız kılmaktadır.

— Demir ve demirden yapılmış eşyayı mı istiyorsunuz? 10- 15 ay bekleyeceksiniz!

Faaliyeti demire veya demirden mahsul eşyaya dayanan kurumların bu kadar zaman beklemeye mecbur olmaları onların iş görmekten vaz geçmeleri demek olabilir.

Cumhuriyet Türkiyesinin bu gidip ayak uydurmasına imkân tasavvur edilebilir mi idi?

Yarın Karabükte temeli atılacak olan

demir endüstrisini, biz, bunun içindir ki, bir taraftan, ekonomik istiklâlimizi tamamlayan ve binlerce vatandaşa geçim temin edecek olan bir anaendüstrinin doğuşu olarak selâmlıyoruz.

Zira, endüstri işlerindeki geniş ihtisas ile enternasyonal bir şöhrat edinmiş olan bir ilim adamımızın dediği gibi yün endüstrisi yünü ve pamuk endüstrisi pamuklu ihtiyacını temin eder. Fakat demir endüstrisi bir anaendüstri olmak hayaliyetiyle bütün ekonomik faaliyet şubeleri üzerinde müessir olarak, sayısız ihtiyaçları tatmin eder.

Memlekette bir demir endüstrisi kurmak ve bunun ilk fabrikalarını da, uzun tetkiklerden sonra bu iş için en müsalsal mevki olduğu anlaşılan kömür yolu üzerindeki Karabükte inşa etmek kararını vermiş olduğundan dolayı İnönü hükümetini hararetle tebrik etmeli bir borç biliyoruz.

*

Karabükte yarın temeli atılacak olan demir ve çelik fabrikalarının inşası, bildiğimiz gibi, H. A. Brssert and Co Limited şirketine verilmiştir.

Gerek bu müesseseye ile ve gerek finansman işini üzerine almış olan Export Credit Grantee Department ile Ankara ve Londrada yapılan görüşmeler bir hakikati bir kerre daha teyid etmiştir: Türkiye ile iş görüşleri ona sonusuz bir emniyet ve itimad gösterebilirler. Ankarada mukavele imzalanırken Bay Sommerville Smitt'in söylediği şu sözleri, bu münasebetle hatırlayalım: "Türkiye, sermaye ve teşebbüs sahiplerinin istediği ve bugün pek az yerlerde bulunduğu güveni ve granti unsurlarını tamamiyle ihtiva etmekte ve her hangi bir ecnebinin Türkiyede herhangi iş için zerrece tereddüd göstermesini hakkı saydırabilecek hiç bir vesile vermezdir."

Karabük demir ve çelik fabrikalarının mahiyet ve ehemiyeti ne olacaktır?

Bu fabrikaların kurulması için 286 hektar arazi istihlak edilmiştir. Binaların ve depoların işgal edecekleri toplam bir milyon metre murabba genişliğindedir.

Fabrikalar şu kısımları ihtiva edecekler: kuvvet santrali, kok ve müstaklar fabrikaları, yüksekk fırınlar, çelik fabrikası, hadde fabrikası, boru fabrikası, tamir ve çelik çatı fabrikası, çimik ve fizik tahhilleri için laboratuvarlar.

Şimdi bu fabrikaların umumi randımanına ve memlekette hasıl edeceği iş hacmine bakınız: günde 660 ton kok kömürü, 12 ton benzol, 6 ton türlü yağlar, 2 ton amonyak, 11,50 ton kreozot yağı, 1 ton naftalin, 11,50 ton sülfat d'ammonium, 20 ton asfalt, 600 ton ham demir, 65 ton demir boru, 400 ton her çeşid profil demir ray, tel, sac, levha ve sacra, ve ileride, curuftan Portland çimentosu, inşaat taşı ve tuğlası.

Fakat fabrikalarda istihlal edilecek şeyler bunlardan da ibaret değildir. Fabrikaların işlemesi için 2.800.000 metre mikâbi hava gazı, 1584 ton buhar, 240.000 kilovat elektrik enerjisi, 3.700.000 metre mikâbi taşıyıklı hava istihlal edilecektir.

Fabrikaların sarfedecekleri su mikdarı, dakikada, 160.000 litredir.

Bütün bu işihlal ve imal işlerini yapabilmeleri için de günde 1335 ton demir cevheri, 1133 ton kömür, 300 ton kireç taşı ve 100 ton diğer yardımcı maddeler kullanılacaktır.

Fabrikaların bir günlük umumi nakli işleri 230 vagonla temin edilecektir. Fabrikalar arasındaki muvasala 20 kilometrelik normal hatlı bir demiryolu ile yapılacaktır. Fabrikalarda, geçgündüz, 760 işçi çalışacaktır.

*

Memleket ekonomyasına yepyeni bir çehre verecek olan bu büyük teşebbüsün tahakkukunda en mesud rolü oynamış olan Türk - İngiliz dostluğuna da memnuniyetle anmak bir vazifedir.

Kemal Ünal
Ulus 2 Nisan 1937

199

Resim 6: 2 Nisan 1937 Ulus Gazetesi, Sayı: 5632

Gazetenin 6 Nisan tarihli sayısında ise Cemal Kutay, Karabük Demir Çelik Fabrikasının kuruluşuna yönelik bir yazı kaleme almıştır. 'İki yüz nüfuslu Karabük köyü artık bir şehir olmak şuurunda' başlıklı yazısında Kutay, 15 yıl önce hâlin göç etmesine sebep olan sıtma salgınından artık eser olmadığını

“...mesela yedi fabrikalardan biri profil demirden köprü ve bina iskeletleri yapacaktır. Ayrıca burada her türlü saçtan depo rezervası ve benzerleri yapılacaktır.

Siz bunların ne demek olduğunu teknisyenlere ve mühendislere sorunuz. Hele dışarıya verdiğiniz dövizlerin hesabını tutan ekonomi ve finans bakanlarıyla diğer alakalıları dinledikten sonra bu işlemlerin her biri size bir kurtuluş işareti gibi gelecektir. Bundan sonra garp medeniyetinin nesi ver nesi yoksa hepsini yakınlaşan birer hakikat gibi düşünebilirsiniz.”

7-4-1937
ULUS

Karabük Röportajları

B. Brassert . Bu anneden birçok Diyorki çocuk doğacak

YAZAN:
Cemal Kutay

(Husul sureti Karabük'e giden arkadaşımızdan)

S ir Perat Loren ve B. Brassert bilim millî oyanları çok beğendiler. Temel arma töreninden sonra, hazırlanan yerde huşar sandalyalar üstünde oturan misafirler, ellerinde silâhla Kastamonu atvabığı oynayanları seyrediyorlar. Genç bir İngiliz mühendisi, güdüm üstüne büyük harfle yazılan bir devletin İngilizceinin ne olduğunu sordu.

Cevap verdiki:
“— İmtiyazlar, siniflar kayıpsızdır bir hükümdar.
Derhal not aldı.
Büyük Zilî Başbakanımızın sağında, Dr. Aras yanında oturmuş.
B. Brassert en ön tarafta bir yer almış ve davul suununun şebengine ayak uydurarak elleriyle tempo tutuyor. Zeybek kıyafetinde olup elindeki silâhı, vücudunun her hareketine göre, ilki parmağıyla sağa, sola ileri ve geri oynatan delikanlı ile o da hareket ediyor gibiydi.

Bir milletin kuvvetli taraftarı:
Gördüm, ayından ayrılmayan B. Brassert, diyor ki:
“— Zamanın zoruyla millî millet ödet ve tahakkürlüyle telif etmek, bir millet için en kuvvetli bir vasıftır. Bu, bu devrümüzde varlığını çok güçlü taselerini gözetmiş bir millettir. Garibinden aldıkları malı millî damgasını vurup kendi bünyelerine uygun bir hale getirdikten sonra alıyorsa. Bu, eski bir tasave ve tabii bir medeniyete sahip olmak bahiyetimizden ileri geliyor.
Den türk ayarlarını ve hükümlerini bu orijinaliteyle dolayısıyla çok severim. İfraz İngiliz medeniyetinde yerli Türkiyeye karşı bir sempati vardır.

Bu hissin en güzel bir gösterisi:
Bunun burada bulmuşum, bu hissin en güzel bir göstergesidir. İki milletin dostluk havası, muhabbetleri ki bu dostluğun gerçekleşmesi ve genişlemesi teşahhüleri ile ölçülür. Burada türk - İngiliz dostluğu bir eser halinde yansımıştır.”

“Ekonomik istikrarlı, yapama davet etmek ele alan bir memleketin demir ve çelik endüstrisi bu istikrarlı dayanışma olan biridir. Bunu kuracak olanlara büyük bir hissedilme gösterilmiş bulunmak lâzımdır.
“Bu genç Türkiyenin bize göstereceği bu hisse göre bir eserle muhabbeti edeceğim. Kuracağımız fabrikalar, dünyanın en modern tesisleri olacaktır. Türkiye için zamanın kıymetini biliyoruz. İlin his yoldan başarılması gayelerimizden biridir...”

İsmet İnönü, Zonguldaklı birini severken

Bu için sonu var:
Bey Brassert, adlemleri şöyle bildiriyor:
“— Kurmakta olduğumuz fabrikalar türk - İngiliz endüstriyel iş birliğinin sonu değil, bir başlangıçtır. Bu fabrikaların memleketinde yapacağı bir iş bu milletin temelini sağlamaya yarar. Bu anneden bir çok çocuk doğacaktır. Karabük fabrikaları o kadar güzel ve beğenilen tesisler olacaktır ki, bu endüstri gücünün geri kalan kısımlarını gene beraberce ve aynı dostluk havası içinde kuracağız. eminim. O zaman bu mahayı böyle benimseyelim bulmuşuzdur. Her komşu komşuda semaya doğru yükselecek bocaların gölgesi altında ki ve hareket bizi de sizin kadar sevindirecek ve memnun edecektir. İşte bugün büyük Başbakanımızın temelini attığı Karabük demir ve çelik fabrikalarının bu vasfı, tapıldığı İttihatçılar dolayısıyla suri - İngiliz iş birliğinin devamlı, verimli ve yararlı olmasını sağlar...”

Bu anneden doğacak çocuklar:
Bey Brassert'in gösterdiği gibi millî ayındadır. Fakat ana tarafta da oturan İngiliz mühendis ve teknisyenleriyle, bu vasfı almış olanlar arasında bir yavaş yavaş bir dostluk vardır. Bu anneden doğacak çocuklar, ma istemleri konutuyor.
Mesela yedi fabrikalardan birisi profil demirden köprü ve bina iskeletleri yapacaktır. Ayrıca burada her türlü saçtan depo rezervası ve benzerleri yapılacaktır.
Siz bunların ne demek olduğunu teknisyenlere ve mühendislere sorunuz. Hele dışarıya verdiğiniz dövizlerin hesabını tutan ekonomi ve finans bakanlarıyla diğer alakalıları dinledikten sonra bu işlemlerin her biri size bir kurtuluş işareti gibi gelecektir. Bundan sonra garp medeniyetinin nesi ver nesi yoksa hepsini yakınlaşan birer hakikat

günkü kömür yığılmasında göre de, zarını anlayabilmek için, kömür Üretiminde en iyi gelişme yıllarından biri olan 1921 de bütün havza Üretiminde 2.288.000 ton olduğunu görülmüştür.

Zonguldak valisi B. İsmet Akeryo, Başbakanımız Zonguldak'ta ne zaman geleceğini soruyor. İsmet'in, Zonguldak yolculuğuna yakın olduğunu öğrenen vali, kömür eline bu müjdesi götürmek saadetiyle bidden ayrıldı.

Karabükten ayrılıyor:
Karabük'ü, kavayışlı saadetin heyecanı içinde bırakarak ayrılıyor. Yolda iki yıl sonra fabrika binalarının görebileceği yere kadar insan dolu. Genç, ihtiyar, kadın, erkek herkesin yüzü gülmüyor. Büyüye, tek bir hareketle koca bir bölgeye iş ve hayat temin etmek, insanlığın dünyaya hâkî kimliği bir zamanı ne böyle saadettir. İhtik bunu çok iyi anlamıştır. Her tüten baca, dumandan gökükübil, diğir geniş ufuklara hiras rahat ve genellik getiriyor. Bu hareketin en güzel örneklerini görebileceğiniz Kayseri ve Ereğliye gidiliyor. Enüstrî, zirazette de kendi isteklerine göre bir imkânla yapılıyor. daha bugün temelli olan Karabük'te köylüler buğdayla beraber sebze ekmesini ve bunun daha başarılı olduğunu öğrenmişlerdir. Sebzeğin bol su istemesi; asırlardan beri kendi kemine alışık gelen Sofyanlı sudan, küçük kanallar yapıp tarlaları sulamak sorununa varmıştır. Azık türk köylüsü deyince hatırlanması elinizi göke açıp yağmur bekleyen mazizir üp gelebilecektir.

Karabük'te hayli çocuklar, İngiliz mühendislerinin radyolarını dinlemeye o kadar alışmış ki, günün belli vakitlerinde onlara yanına gidiliyor. Bilim her halukunda hareketimle, mücerred bir sahada sıkkın kalınmaktadır. Her hamle, hayati standardın mezm bütün cephelemleri bir deni çıkartıyor. İhtik devresi geçirmek, bir ihtik memleketinin en büyük bahiyetini vasıflarından olsa gerek... Sağduyu salomunda görülmüştür her say cumhuriyetin eseri.

Üzerinde hunun içinde gittiğimiz bu demiryolu, su pen ve enerji köprü, bisimle beraber uzanıp giden telgraf hatları, ve demiryolu boyunca sıralanmış başlar, köylüye bir çok yapı olarak kurulmuş tesisler binalar, toprağın iste, diğir İhtik tohum, verimli oturan pulluk, Kemalîst Türkiyenin kadunusu yetip-tiren mektebi, bir tek kömür ile yapı, güzel, doğru ve müstak ne varsa hep cumhuriyetin eseri... İhtik bir nesil bu kadar kendisinin olan vasıfları bir arada görmek bahiyetimizdir.

Karabük demir ve çelik fabrikasının temel atılış töreninde bulunanlar, memleket kalkınmasını İhtikî teşey, bir arada daha önemini otuzca ayandan ayırdılar.

Resim 8: 7 Nisan 1937 Ulus Gazetesi, Sayı: 5637

Bölgenin önemli gazetelerinden olan ve haftalık olarak yayınlanan Bartın Gazetesinin 1 Nisan 1937 tarihli sayısında, Karabük Demir Çelik Fabrikasının kuruluşu 'Karabük demir fabrikasının temeli atılıyor' manşetiyle verilmiş, başlığın hemen altında ise "İlk taşı koyacak olan Başvekilimiz İsmet İnönü, kalabalık bir heyetle Karabük'e geliyor" ifadeleri yer almıştır. Haberde, "Safranbolu kazasının Karabük mevkiinde kurulacak olan büyük demir ve çelik kombinasyonunun temel atma merasimi 3 Nisan Cumartesi günü yapılacaktır" ibarelerine yer verilmiştir. Haberin devamında ise Karabük'e gelecek heyetler ve heyetlerin daha sonraki programlarına dair bilgiler paylaşılmıştır.

Yazarı
M. A. ALIŞ
Caddesi No : 8
Çarşı No. 15
J. N.
BARTIN GAZETESİ
1 Eylül 1924

Tanesi (5) kuru
ABONE VE İLÂİ
Yıllık aboné 250, altı aylık
70 kuruştur. İcra, mahkem
ilanlarının satışı 5, diğer
ilanların 10 kuruştur. Teza
pazarlıklardır.
Abone ve ilan bedelleri p

Bartın

HAFTALIK MEMLEKET GAZETESİ
1 Nisan 1937 — Perşembe

Karabük demir fabrikalarının temeli atılıyor.

İlk taşı koyacak olan Başvekilimiz İsmet İnönü, kalabalık bir heyetle Karabük'e geliyor.

Vilâyetten ve kazalardan da Karabük'e hey'etler gidecektir. Şehrimizden 100 kişilik bir grup yarın Karabük'e giderek İsmet İnönüye Bartın'ın tazimlerini sunacaktır.

Büyük Başvekilimiz İsmet İnönü

Bundan başka, Karabük'e, Vilâyet merkezinden, Safranbolu, Bartın, Devrek ve Ereğli kazalarından da hey'etler gidecektir.

Çağlağın—Filyos arasındaki tünellerden biri yıkıldığı eibette, Valimiz Halid Aksu, refakatindeki bir kaç zatla beraber dün motörle Filyosa çıkmış, oradan Karabük'e hareket etmiştir. Ayrıca 75 kişilik bir grup da yarın Zonguldaktan Filyosa çıkarak Karabük'e gidecektir.

Karabükte büyük merasim yapılacak, bu münasebetle Başvekilimiz İsmet İnönü mühim bir nutuk söyleyecektir.

Başvekilimize Bartın halkının tazimlerini sunmak üzere şehrimizden Karabük'e 30 kişilik bir hey'et gidecektir. Halk Evi bandosu, sporcu gençler ve kızlarla, bu katile 100 kişiyi bulmaktadır.

Katile yarın öğleden sonra otomobil ve kamyonlarla Safranboluya hareket edecektir.

Bartın tarihi tespitine doğru

Halk Evi mühim ve muazzam bir teşebbüse girişti.

Bartın tarihinin aid malumatımız çok az ve mahduttur. Yalnız şu kadar biliyoruz ki, kasaba nihayet dört yüz senelik bir maziye dayanıyor. Hatta belki bu kadar bile değil. Yedi sene evvel kaldırılan Kurtepe mezarlığından çıkan mezar taşlarında en eski tarih olarak 1050 tarihi okunmaktadır.

Kasaba, kitabeli, mermer taşlı bir mezarlık yaptırınca kadar her halde bir yüz küsur yıllık daha eski maziye sahip olmalıdır. Bu itibarla, kasabanın tarihini dört yüz yıla doğru çıkarıyoruz.

Bu tarihin son yarısı biraz aydınlıktadır. Bu tarihlerde kasaba inkişaf etmiş, teşkilatlanmıştır. Bu kısmın sonlarına yetmiş olanların hatıraları, bize az çok malumat veriyor; fakat daha önceleri bütünü karandırılır.

İşte Halk Evinin bu meçhul ve karanlık maziye aydınlatma teşebbüsüne girişmek üzeredir. İş ciddi, mühim, hatta muazzamdır. Vesikalar toplanacak, ihtiyarların hatıraları toplanacak, folklor yolundan tetkikler yapılacaktır.

Halk Evi, teşebbüsün henüz tasavvur safhasında olmakla beraber, bir arkadaş, bir müddetleri halk arasına katılmaktadır.

Bu meydana, şehri çeşme ve cami gibi bir kitabe ve tarihe lanmaktadır. Bir fi olmak üzere, mevzuu li çeşmelerin ötesinde ve tarihleri aşağıya Çörtle bağı çeşmesi Hamden ilâhî l müin oldu bu çeşme zemin — Okudular t sinde sahibi hayra h rın — Sahibi hayrat bin elhas Sâleyman Fî sene 12 Hamam yanı çeşme Sahibi dehr içre hakkıdıcık ruzigâr — ni bivefada kala çeşme gâr — Sahibü hayrat nat ser beyvalini den Sahika Bolu voyvoda Ağa Çalık zade. Fî 1231 Orduyeri çeşme Sahibü hayrat velih zek oğlu Hasan Ağağatdır. Fî sene 1291 Sıtma yanı çeşmesi: Sene 1291. [Kitabe yoktu — Arkası 4 üncü sa

Fidanlık Gürgenarında kuruldu

FIDANLIK, ÜÇ YIL SONRA 8-10 BİN DAĞITILABİLECEK KUDRETTE OLACAK

Kazamızda bir meyva fidanlığı tesis edileceğinden evvelce bahsetmiştik. Fidanlığın önce mezbahe civarında kurulması tasarlanmışken sonradan Gürgenarında tesisi uygun bulunmuş ve orada iki hektarlık bir tarla seçilmiş ve istimlak edilerek hazırlanmış, bahçe halinde tanımı edilmiştir.

Fidanlığa 700 kadar muhtelif cins meyva fidanı dikilmiştir.

Zeytinlik, bağlık, fidanlık için de muhtelif yerler aydınlatılmıştır. Bu tohumlardan fideler, dikilen fidanlar çak kalemlerle asılacak lilye dağıtılacaktır.

Fidanlık, üç yıl sonra bin fidan tevzi edilecektir.

Belediye Meclisi toplandı

Bu toplantıda bütçe hazırlanacak.

Belediye Meclisi, bugün müdat Nisan ictinalarına başlamaktadır.

Meclis, bu toplantılarda, Belediye Reisliğince sevkedilecek işleri görüşecek ve yeni yıl bütçesini hazırlayacaktır.

Şebekenin kurulmasına hazırlanmak üzere, müessesenin

Elektrik işleri

Salâhiyetli mühendisin gelmesi bekleniyor.

Elektrik santral binasının çatısı örtülmüş, iç taksimatı ve sıvası bitmiştir; dış tarafın bazı kısımlarının sıvası ikmal edilmektedir.

Geri kalan direklerin de hepsi gelmiştir; dikilecek vaziyete getirilmek üzere hazırlanmaktadır.

Şebekenin kurulmasına hazırlanmak üzere, müessesenin

Köylüler arasında kavga

Üç kişi boğuştu; ikisi yaralandı.

Evvelki gün Kışla köyü civarında üç kişi arasında, bir ağaç parçası yüzünden kanlı bir kavga olmuştur.

Tahkikattan anlaşılacağına göre, Kışla köyünden Feyzi oğlu Fehmi, müsterek ormandan bir ağaç keserek götürürken, yolda ününe, aynı köy-

Resim 9: 1 Nisan 1937 Bartın Gazetesi

Bartın gazetesi temel atma töreninin yapılmasından sonraki ilk sayısında (8 Nisan 1937) fabrikanın kuruluşunu yine manşetten vermiştir. 'Karabük'teki Bayram, Demir ve Çelik Fabrikalarımızın Temeli Atıldı' manşetiyle verilen haberde, Karabük Demir ve Çelik Fabrikalarının temelinin büyük bir merasimle atıldığını yazmıştır. Gazete, 100 kişilik tören kfilesinin detaylarına yer verdiği haberde, İnönü ve beraberindekilerin tören günü programını ayrıntılarıyla anlatmıştır. Gazete, haberde tören konuşmalarına yer vermiş, İnönü'nün yaptığı konuşmayı ise detaylı olarak yayınlamıştır.

Bartın

HAFTALIK MEMLEKET GAZETESİ

8 Nisan 1937 — Perşembe

ALİŞ
No: 8
No: 15
GAZETESİ
Nisan 1937

Tanesi (5) ku
ABONE VE İL.
Yıllık abone 250, altı aylık
70 kuruştur. İcra, mahk
İlanların satışı 5, d
İlanların 10 kuruştur. T
pazarlıkladı
Abone ve ilan bedelleri

BUGÜN ATATÜRK GÜNÜ

Halk Evi, bu akşam için sinema salonunda bir toplantı hazırladı.

Bugün, Bartın Atatürk günüdür. Bu minasbetle bu sabah şehir baştanbaşa donanmıştır.

Bu gereflî gün vesilesiyle Halk Evinin bir toplantı hazırlanmıştır. Toplantı bu akşam sinema salonunda yapılacaktır.

Toplantıda Halk Evi Reisi Kemal Samancıoğlu ile Ortaokul Direktörü ve Halk Evi Dil-Tarih-Edebiyat komitesi başkanı İhsan Atukeren birer nutuk söyleyeceklerdir.

8 Nisan tarihini Atatürk günü olarak beş sene önce beri kutlayozur. Beş sene evvel Bartına gelen Bolu meb'usu Cevad Abbes Güner, çok eaklı bir mazile dayanan öz tarihini hakkında. Atatürk adına bir konferans vermiştir. Bartın gençliği, Atatürkün bu yüceek armağanını memleket için kıymetli bir hiltat sayarak 8 Nisanı Bartın Atatürk günü olarak kabul etti. O gündemberi bu gün her yıl heyecanlı kuyollar, Ulu Önderi saygı ve niymette anıyozur.

Bu akşam da büyük şefi bir defa daha anmak için toplanaçağız.

Toplantı programı çok canlı bir şekilde hazırlanmıştır.

Talebe konferansları

Ortaokulda ikinci konferans verildi.

Ortaokul tarafından tertip edilen talebe konferanslarının ikinciisi geçen pazar günü verilmiştir. Konferansta talebe velileri ve bir çok zevat bulunmuştu.

Toplantı istiklâl marşıyla açılmıştır. Talebeden Satine Şengün kendî yazdığı «Atatürkü selâmlar, Bîrrağ Kaygusuzer de Fransızca «Vatan hüsretisi isimli şiiri tercemesiyle beraber okumışlardır. Ondan sonra Muhterem Aytepe Türk inkilâbından kıyafet, kadın ve dil inkilâbları mevzuu konferansı vermiştir. Konferans bitince, Direktör İhsan Atukeren velilerle bir hasbihal yapmıştır.

Şiirler ve konferans araştırdı

KARABÜKTEKİ BAYRAM

Demir ve çelik fabrikalarımızın temeli atıldı.

İNÖNÜ MÜHİM BİR NUTUK SÖYLEYDİ

Başvekilimiz Bartınlılara iltifatta bulundu ve Bartına geleceğini vaad etti.

Karabük demir ve çelik fabrikalarının temeli, 8 Nisan cumartesi günü büyük merasimle atılmıştır.

Bir gün önce, vilâyetimizin her yerinden olduğu gibi Bartından da Safranboluya, halk delegelerinden ve gençlerden mürrekkeb 100 kişilik bir kafilte gümüşü.

Kaymakam vekilinin başkanlığında Parti, Belediye, Halk Evi, Ticaret Odası reisleriyle reamî daireler Amirleri, mahallî teşekküller delegeleri, bankalar ve millî müesseseler erkânından, futbolcu ve atlet gençlerden mürrekkeb olan hey'etimiz, cuma günü öğleden sonra altı binek otomobili, iki kamyon ve bir otobüse Safranboluya hareket etmiştir. Halk Evi bandosu da bu grupun beraberinde bulunuyordu.

Hey'etimiz, gece Safranboluya varmış ve önde millî havayarı çalan bando olduğu halde, yaya olarak şehre girmiştir. Safranbolular, o gece, çok kalabalık olan hey'etimizi evlerine takdim ederek yüceak ve unutulmaz bir misafirperverlik göstermişlerdir.

Ertesi sabah erkenden, Safranboluya 11 kilometre mesafede olan Karabükte hareket edilmiştir. Bütün yollar, oluk oluk Karabükte İkan halkla dolu idi.

Karabükte, fabrikaların kurulacağı büyük meydana muhtazam teritibat almıştı. Vilâyetten ve kazalardan gelen hey'etler ve koca sahayı dolduran binlerce köylüler, muhtazam bir plân dahilinde yerleştirilmişti.

Saat 9 da Ankaradan gelen ilk trenden bazı alakadar zevatla davetlilerden bir kum ve gazeteciler çıktılar. Başvekilimizi getirecek olan tren, bir saat sonra gelecekti. Sahayı dolduran on binden fazla halk, sabırsızlıkla büyük misafiri bekliyordu.

Nihayet tren görüldü ve kalabalığın derin alkâsı içinde durdu.

Önce Valimiz Halid Aksay vagona girerek Başvekilimize miyen talii tebesülünle halkı selâmlıyarak, refakatindeki zevatla beraber ağır ağır yürümeye başlamıştır.

Başvekilimiz, Bartın grupunun önüne geldiği zaman, birden alkâ ve memnuniyetle durmuş; futbolcu ve atlet gençlerimize işaret ederek «Bartında böyle bir gençlik varlığının bulunmasından dolayı» takdir ve iltifatta bulunmuştur. Başvekilimiz, Bartın halkı delegelerinin önünden geçerken, arkadaşlarımızdan biri İni bir samimiyet heyecanı içinde Başvekilimizle huzurunda hürmetle eğilerek kendisini Bartının hasretle beklediğini ifade etmiştir. Büyük Başvekilimiz tebessüm ederek «geleceğini» vaad buyurmuştur.

İsmet İnönü, sahayı kuşatan halk yığınlarının önünden geçerek, köylülerle konuşarak yürümüş ve hazırlanan temel yerini gördükten sonra, nutuk kürsüsünü şereflendirmiştir.

Başvekilimiz—ikinci sayfamızda aynen dercettiğimiz—mühim bir nutuk söylemiş ve sık sık alkışlanmıştır.

İsmet İnönüden sonra İngilizlere Büyük Elçisi Sir Percy Lorain fransızca, Brassart girketinin meclisi idare reisi B. Brassart de İngilizce birer nutuk söylemişlerdir. Nutuklar aynen Türkçeye çevrilerek okunmuştur.

Nutuklar bittikten sonra, Başvekilimiz temel yerine inmiştir. Kazıp hazırlanan temel yerinin üzerinde haton bir temel taşı ağkaya alınmıştır. Temel atma teritibi ihliva eden vesika, imzalandıktan sonra şipe içine konulmuş; bu şipe taşın oyuk yerine yerleştirildikten sonra, Başvekilimiz pırıl pırıl bir bronz küreği eline alıp hemen orada hazırlanan çimento harca daldırarak şipenin üzerine dökmüş ve sonra güncü suyla parıldayan bronz malıyı alarak avazmıştır. Sonra arasıyla İngiliz Büyük Elçisi, vekiller, komutanlar mebuslar birer parça harç dökerek yadan endişe ediyordum. Fakat bakıyorum halk neş'eli ve şahlîli. Bihassa Bartınlıları gördüm; hepsi kanlı canlı, arslan gibi.» sözleriyle Bartınlılara tekrar iltifatta bulunmuştur.

Sümerbank tarafından başırlans mükemmel büfede misafirler izaz edildikten sonra; Başvekilimiz, İngilizlere Büyük Elçisi, vekillerimiz ve refakatindeki diğer zevatla beraber, sureti mahsusada hazırlanan otâğda istirahat ederken, köylüler devul ve zurna ile ve mahallî kıyafetlerle muhtelif oyunlar yapmışlar ve bizzat Başvekilimiz tarafından alkışlanarak suretiyle illata mahar olmuşlardır. Köylülerin devul çalarak dönmek suretiyle yaptıkları oyunlara bilhassa İngilizlere Büyük Elçisi alkâ göstermiş ve Haricîye vekilimiz kendisine mahallî oyunlar hakkında laahat vermiştir.

Başvekilimiz çadırdaki istirahat ettiği sırada, koodimini daha yakından görmek istiyen halk, otâğın etrafını sarmış, içini bile doldurmuştu. Başvekilimiz, İngilizlere Büyük Elçisiyle çok samimî muşahabelerde bulunmuş, neş'e ve memnuniyet içinde halkın coşkunu tezahüratı seyretmiştir.

İsmet İnönü, bir saat kadar istirahat ettikten sonra, trenle binmek üzere kalkmış ve gelişinde olduğu gibi, halkın «yagale», «varoll» sesleri, bandoların teremimliri arasında, iki taraflı selâmlıyarak yürümeye başlamıştır.

Başvekilimiz trenin önünde Valimiz Halid Aksay ile hitaf etmiş ve fabrikaların inşaatına aid çalışmalar için direktifler vermiştir.

İsmet İnönü trenle binerken Bartın hey'eti tarafından getirilen Bartın mangazalarını havi albüm ve Bartın umumî manşeralarını havi panoramas ile Amanssra nahiyeyi hey'eti tarafından getirilen Amanssra mamulâtı cevaz yazı takımı takdim edilmiştir. İsmet İnönü armağanları memnuniyetle kabul etmiş ve

Resim 10: 8 Nisan 1937 Bartın Gazetesi

Karabük Demir Çelik Fabrikasının kuruluşu ile ilgili Bartın gazetesi sahibi ve başyazarı İbrahim Cemal Aliş ‘Mukaddes Mala’ adıyla yazdığı başyazısında; Cumhuriyet hükümetinin bütün muvaffakiyetleri gibi sanayileşme hareketindeki muvaffakiyetin de göz alıcı bir şekilde inkişaf ettiğine vurgu yapmıştır. İbrahim Cemal Aliş yazısında,

“Yarımdan sonra, başvekilimiz İsmet İnönü, yine o uğurlu elleriyle, Karabük Demir ve Çelik Fabrikaları’nın ilk temel taşlarını koyacak, ilk malayı sürecektir.

Yarın binlerce kişi, trenler, otomobiller, arabalarla, Karabük’teki muazzam sanayi şenliğine koşacak, Cumhuriyet hükümetinin azimli başvekilinin şahsiyetinde Cumhuriyetin muvaffakiyetini alkışlayacaktır.

Cumhuriyet hükümetinin bütün muvaffakiyetleri gibi, sanayileşme hareketindeki, muvaffakiyeti de göz alacak bir hızla inkişaf ediyor. Daha temel atma hatıralarını sakladığımız bir fabrikamız bugün geniş bir faaliyetle iktisadi kuruluşlarımızı hazırlıyorlar. Cumhuriyetten evvel bize ‘Fabrika’ kelimesi bile yabancı iken açılan, yapılan, temeli atılan fabrikalarımızın sayısını, adlarını, bir hamlede hatırlayıp saymaktan aciz kalıyoruz. Tatlı bir aciz... Kurtuluş hamlemizin ve kat’i zaferimizden sonra dahi, Türkiye’nin kendine muhtaç olduğu kanaatinden sıyrılamayan dünya sanayi alemi, bugün anlar gibi olmuştur ki, Türk azmi, hammaddelerini kendi işleyecek vasıtaları da yaratabilir.

Uzak ve yakın tarih hadiseleri bize gösteriyor ki, esir olmamak için yalnız sınırlara hâkim olmak yetmiyor. Cepheden saldırmağa cesaret edemeyen düşman, iktisadi yoldan, göz koyduğu ülkenin servet kaynaklarını emiyor. Kediden korkan fareler ise, ambarları dibinden delerler. Cumhuriyet hükümeti, Türk yurdunu siyasi darbelerden olduğu kadar, iktisadi darbelerden de korunmak içindir ki, muazzam sanayileşme teşebbüsüne girişmiştir. Fabrikalarımızın sayısı her geçen gün artıyor.

Şeker, bez, kâğıt, cam derken, bugün de dünyanın sayılı demir ve çelik fabrikalarından birini kuruyoruz. Bu ise sanayileşme hamlemizin ne sonu, hatta ne de ortasıdır; işin henüz başlangıcındayız. İsmet İnönü’nün uğurlu bileği daha pek uzun zaman mukaddes malaların sapını tutacaktır. Tarihimizin kahramanlık medeniyet hatıralarını müzemizde saklıyoruz. Atatürk’ün devrindeki iktisadi hamlelerin remzi olarak bu malaları da inkılap müzesine koysak yeridir.” ifadelerine yer vermiştir. (Kuş, 2009:196)

Sonuç ve değerlendirme

Basının hem ulusal hem de yerel ölçekte, toplumun hemen her konuda bilgilenmesi ve bilinçlenmesine yardımcı olmasının yanı sıra sosyal ve kültürel anlamda gelişmesine önemli katkılar sağladığı açıktır. Bilhassa yerel basının mikro düzeydeki gelişmelerle ilgili toplumu bilgilendirme hususunda bölge hâlkına katkısı çoktur.

Karabük Demir ve Çelik Fabrikalarının kuruluş sürecinde de hem ulusal basında hem de yerel basında pek çok haber ve yazıya yer verilmiştir. Özellikle hükümete yakınlığıyla bilinen Ulus gazetesi fabrikanın açılışına hususi muhabir göndermiş ve bölgede yaşananları yerinde inceleyerek okuyucularına duyurmuştur. Karabük Demir ve Çelik Fabrikalarının kuruluşunu adeta kurtuluş mücadelesinin devamı gibi değerlendirmiş ve fabrikanın memleket için ne denli önemli olduğuna dikkat çekmiştir. Ulus gazetesi fabrikanın temel atma tarihinden önce, temel atma zamanında ve temeli atıldıktan sonra fabrika ile ilgili çeşitli haber ve yazılara yer vermiştir.

Dönemin önemli haftalık bölgesel gazetelerinden biri olan Bartın gazetesi de Karabük Demir ve Çelik Fabrikalarının kuruluşunu, temel atma öncesi ve sonrasında haberleştirerek okuyucularına manşetten duyurmuştur. Gazetenin sahibi ve başyazarı İbrahim Cemal Aliş, Başbakan İsmet İnönü ve Cumhuriyeti öven yazısında bu fabrikanın kurulmasının Türkiye'nin endüstrileşme hareketinin başlangıcını temsil ettiğine dikkate çekmiştir.

Özellikle yerel basın hem haber hem de makale olarak konuyu ele alması ve hâlka iletmesi, hâlkın bilgilenebilmesi ve toplumsal motivasyon açısından büyük önem arz etmektedir. Çünkü günümüzde dahi ulusal basının ülkenin tüm illerini, ilçelerini, bölgelerini gündeme taşımasının pek mümkün olmadığı düşünüldüğünde, yerel basının rolünün önemi daha iyi anlaşılabilir. Yerel ölçekte mesafe yakınlığının ilişki yakınlığına dönüşmesi, bölgesel sorunların ilgililere ulaştırılmasında, aksaklıkların gündeme getirilmesinde, basının daha etkin bir rol oynamasına imkân tanımaktadır. Diğer yandan toplumun fertlerinin, bölgenin her yönden gelişmesi için bilgilendirme ve bilinçlendirilmesi noktasında da yine yerel basının fonksiyonu büyüktür.

Kaynaklar

Demirkent, N. (2007). *Türkiye'de Yerel Basın*, (Ed: Suat Gezgin), İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul, ss. 167-175

Gezgin, S. (2007). *Türkiye'de Yerel Basın*, (Ed: Suat Gezgin), İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul – 2007, ss.177-196

Güler, H. (2011). Türkiye'nin erken dönem sanayileşme serüveni, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 4, Sayı 1, Haziran 2011 (63-87)

İnce, M. ve Koçak, M. C. (2017). Basın (Ulusal Gazeteler) 15 Temmuz'u Nasıl Gördü? *Turkish Studies*, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 12/35, p. 239-254 DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827.1239-254>

Yaylagül, L., (2010). *Kitle İletişim Kuramları, Eleştirel ve Egemen Yaklaşımlar*, Ankara, Dipnot Yayınları

Yılmaz, S. (2012). Antalya'da Yerel Basın Örneği Akdeniz Atılım Gazetesi. İstanbul Üniversitesi, *İletişim Fakültesi Dergisi*, *Istanbul University Faculty of Communication Journal*, 0 (23), Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/iuifd/issue/22866/244184>

Kuş, A. (2009). "Bir Zamanlar Safranbolu (1931-1940)"-Safranbolu Belediyesi Yayınları, Ankara: TDV Yayın Matbaacılık.

SAFRANBOLU VE ÇEVRESİNDE TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE DİNLER

Mustafa YİĞİTOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,

İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü

mustafayigitoglu@karabuk.edu.tr

Özet

Safranbolu yöresi, tarihten günümüze pek çok din mensubunun yaşamını sürdürdüğü bölge olmuştur. Burada yapılan arkeolojik kazılarda antik dönemden kalma birçok mezar, ibadet mekânını ortaya çıkarmıştır. Hıristiyanlığın doğuşundan kısa bir süre sonra Kapadokya'dan bu bölgeye gelen Hıristiyanlar başta Hadrianapolis şehri olmak üzere diğer yerleşim yerlerini kurmuştur. Aynı dönemlerde veya Anadolu'nun Türkler tarafından fethinden önce Hıristiyan Türklerin buralara gelerek yerleştikleri iddia edilmektedir. Fetihle birlikte Anadolu'nun müslümanlaşma çabası içerisinde bulunan Horasan bölgesinden gelen Erenlerin uğrak yeri olmuştur. Günümüz de bunların kabir ve türbeleri hâla bulunmakta ve insanlar tarafından ziyaret edilmektedir. Osmanlı döneminde yörede Müslüman ve Hıristiyan nüfus birlikte yaşamıştır. Şer'iyye Sicillerinde buna dair pek çok hukuki örneklere rastlanmaktadır. I. Dünya savaşı ve sonrasında ise gerçekleşen mübadelede bu bölgede yerleşik Hıristiyan nüfus zorunlu tehirci tabi tutulmuştur. Bundan sonra bölgenin demografik yapısı değişikliğe uğrayarak tamamen Müslüman bir nüfus profili ortaya çıkmıştır. Aynı dönemde ayakta kalan kiliseler camiye dönüştürülmüştür. Bu çalışmada Safranbolu yöresinde bulunan dinler ve gruplar hakkında genel bilgiler verilerek Safranbolu'nun tarihsel dini hayatına dair malumatlar sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Safranbolu, Hıristiyan, Karaman, Horasan Erenleri, Tehcir

Religions in the Historical Process in Safranbolu and its Surroundings

Abstract

Safranbolu region has been the region where many members of religion have lived. During the archaeological excavations, many tombs dating from the ancient period revealed the place of worship. Shortly after the birth of Christianity, the Christians who came to Cappadocia from this region established other settlements, especially the city of Hadrianapolis. It is claimed that Christian Turks came here and settled in the same periods or before the conquest of Anatolia by the Turks. Together with the conquest, the Eren from the region of Khorasan, which is in the effort of Islamization of Anatolia, has been frequented. Today, their tombs and tombs still exist and are visited by people. Muslim and Christian population lived together in the Ottoman period. There are many legal examples in the Sharia Registers. During the World War I and the aftermath of the exchange, the Christian population settled in this region was subjected to forced relocation. After that, the demographic structure of the region was changed and a completely Muslim population profile emerged. The churches that survived in the same period were turned into mosques. Today, there is no official-active church in this region. In this study, general information about the religions and groups in Safranbolu region will be given and information about Safranbolu's historical religious life will be presented.

Keywords: Safranbolu, Christian, Karaman, Khorasa Dervish, Relocation

Giriş

Safranbolu region has been the region where many members of religion have lived. During the archaeological excavations, many tombs dating from the ancient period revealed the place of worship. Shortly after the birth of Christianity, the Christians who came to Cappadocia from this region established

other settlements, especially the city of Hadrianapolis. It is claimed that Christian Turks came here and settled in the same periods or before the conquest of Anatolia by the Turks. Together with the conquest, the Eren from the region of Khorasan, which is in the effort of Islamization of Anatolia, has been frequented. Today, their tombs and tombs still exist and are visited by people. Muslim and Christian population lived together in the Ottoman period. There are many legal examples in the Sharia Registers. During the World War I and the aftermath of the exchange, the Christian population settled in this region was subjected to forced relocation. After that, the demographic structure of the region was changed and a completely Muslim population profile emerged. The churches that survived in the same period were turned into mosques. Today, there is no official-active church in this region. In this study, general information about the religions and groups in Safranbolu region will be given and information about Safranbolu's historical religious life will be presented.

Tarihte Safranbolu

Safranbolu, Anadolu topraklarının Batı Karadeniz bölgesinde yer alan, Gümüşdere'nin meydana getirdiği kanyonların arasında oluşmuş, iskânı Eskiçağ'a kadar uzandığı belirtilen bir şehirdir. Bu belde, Osmanlı döneminde yaşayan hâklklar tarafından günümüzdeki hâline kavuşmuştur. Burasının isminin tam anlamıyla nereden geldiği müphemdir. 19. asırda Safranbolu ve yöresini araştıran Ramsay, Hadrianapolis'in Safranbolu olabileceğini iddia etmiş buna ilaveten eski kaynaklarda geçen Germia-Theodorias' ın da burası olabileceğini belirtmiştir. Fakat Hadrian/Safran benzetmesinden yola çıkarak ilk görüşünü öne çıkarmıştır. Ayrıca Ortaçağ kaynaklarında adı geçen Dadibra adlı antik yerleşmenin Safranbolu olduğu yolundaki görüşler genel kabul görmüştür. İlerleyen dönemlerde Türkler buraya Zalifre olarak zikretmesi Dadibra/Zalifre benzeşmesi dolayısıyla Dadibra tezini kuvvetlendirmiştir (Emecen, 2008, s.481.) İbn Batuta burayı Borlu olarak adlandırmış, Osmanlı'da ise Borlu ve Taraklıborlu olarak ifade edilmiştir. Günümüzdeki adının temeli Za'feranborlu ismi bölgede bolca yetişen Safran bitkisinin çok olmasından kaynaklanmaktadır. Ramsay tahminlerinde yanılmıyorsa burası kanyona bakan kaleden ibaret küçük bir askeri istihkâm olduğu ifade edilebilir. Söz konusu kale Geç Roma ve Erken Bizans döneminde oluşmuştur. Güzergâh sebebiyle de zamanla sivil yerleşime açılmıştır (Emecen, 2008, s.481.). Bölgede farklı zamanlarda Osmanlı dönemine kadar, Hititler, Dorlar, Paphlagonlar, Kimmerler, Lidyalılar, Persler, Kappadokialılar, Helenler, Pontlar, Galatyalılar, Bithynialılar, Roma ve Bizanslılar yaşamıştır (Özdemir, 1994). Safranbolu'nun önemi uzun yıllar iç Anadolu Bölgesi'nin Karadeniz limanlarına bağlayan kervanların güzergâhı olmasından kaynaklanmaktadır (Canbulat, 2012).

Türklerin Anadolu'ya seferler yapmaya başlamasıyla birlikte 11. yüzyılda Bizans'ın bu topraklardaki egemenliği azalmış ve güç kaybetmeye başlamıştır. 1071 Malazgirt Savaşı'na müteakip Türkler büyük bir süratle Çankırı, Kastamonu, Ankara, Eskişehir, Kütahya ve Denizli hattını muhasara altına almışlardır. 1075'te İznik'in fethiyle Anadolu Selçuklu Devleti kurulmuştur. Selçuklu'nun önemli isimlerinden olan Emir Karategin ise Çankırı, Kastamonu, Safranbolu, Gerede bölgelerini fethetmiştir (Sakaoğlu, 1987). Lakin kısa süre sonra I. Haçlı seferi sonrasında (1096-1099) bu topraklar tekrar Bizans yönetimine geçmiştir. Fakat Anadolu Selçuklu Devleti'nin II. Kılıç Arslan döneminde güç kazanmasıyla Anadolu'da tekrar hâkimiyet

altına almalar hızlanacaktır. 1196 senesinde Ankara Meliki Muhiddin Mesut tarafından Safranbolu fethedilmiştir. Burada yaşayan Hıristiyan hâlkın şehri terk etmesi istenirken bazı Hıristiyanlar Muhiddin Mesud'un izniyle bu topraklarda yaşamasına izin verilmiştir. Zaman içerisinde de buraya Türkler yerleşmeye başlamışlardır (Kalyoncu ve Tunçözgür, 2012, s.14.). Burasının gelişmesi Türkmen beyliklerinin hâkimiyetine rastlamaktadır. Kasabanın ana çekirdeğini oluşturan tarihi eserler ise ancak Candaroğulları dönemine 15. yüzyıl başlarına kadar inmektedir. Candaroğullarından önce Bizans yönetimi altında olan Safranbolu, Süleyman Bey tarafından Kastamonu ile birlikte tekrar ele geçirilmiştir. Candaroğlu Süleyman Bey döneminde cami ve medrese yapımı sonrasında tekrar sivil yerleşime açılmıştır (Yazıcıoğlu ve Al, 1982). Candaroğulları Beyliği hâkimiyetine giren Safranbolu 1390 yılında ise Osmanlı egemenliği altına girmiştir (Tunçözgür, 2012). Ankara savaşından sonra 1392'de güç kaybeden Osmanlı'nın elinden Candaroğulları, başta Kastamonu olmak üzere Safranbolu, Çankırı bölgesini tekrar geri almıştır. Lakin bu durum 1416 Çelebi Mehmet zamanına kadar sürse de 1422 II. Murad döneminde bölge kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. (Kalyoncu ve Tunçözgür, 2012, s.15.).

Milletler ve Dinler

Safranbolu, Anadolu'da yüzyıllarca farklı dini, kültürel, etnik gruplara ev sahipliği yapmış olmasına rağmen tarihi yapısını muhafaza edebilmiş nadir şehirlerden biridir, farklı medeniyetleri kucaklamıştır lakin kasabanın antik tarihi konusunda net bilgi maalesef yoktur.

M.Ö. 4.-3. bin yıllarında Safranbolu civarı Eflani bölgesinde, yoğun iskân faaliyetleri olduğu belirtilmektedir. M.Ö. 1000 yılında bu bölgeyi kuşatan Kuzeybatı Karadeniz Bölgesi, Homeros'ta "Pahplagonia" olarak adlandırılmıştır (Tuğlacı, 1984, s307-309.). Bölgede karşımıza çıkan mezar anıtları dışında, Pers, Lidya, Helenistik, Roma, Bizans dönemlerinin kalıntılarına da rastlanmaktadır. Hacılar Obası'nda İnkaya mezarları; Konarı'da Kocatepe kaya mezarları; Akveren Yörük köyleri arasında Horozini kaya mezarları; Safranbolu'nun Gümüş Mahallesi doğusunda Büyük Göztepe; Ağşu Yukarı Çiftlikteki Keten, Moğol köyündeki Özenler ve Değirmenciler mezar tepeleri M.Ö. 1. bine ait anıt kalıntıları yer almaktadır (Sözen, 1976).

Kavimler göçünün etkisiyle Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen Türkler olmuştur. Ayrıca bu topraklara giren Şaman Türklerin de izleri olduğu belirtilmektedir. Buraya intikal edenlerin bir kısmı Yunancayı kabullenmiş olsalar da yer yer Türkçeyi de konuşuyorlardı. (Kalyoncu ve Tunçözgür, 2012) Tarih içerisinde çokça millete ev sahipliği yapmış bu topraklar çoklu kültüre en güzel örnektir. Eski dönemlerden itibaren Kapadokya bölgesinde yaşayan ve oradan Safranbolu'ya da gelen hâlka Karamanlılar denildiği belirtilmektedir. Bir kısım tarihçi Karamanlıların Rum olduğu ve sonradan Türkleştiği; bir kısmı ise 11. Yüzyılda Bizans ordusunda paralı asker olup Türklerden müteşekkil olduğu ve zamanla dinlerini değiştirerek Hıristiyanlaştığını belirtirler. Bunların menşei konusunda tartışmalar devam etse de genel görüş bunların göçlerle birlikte Anadolu'ya gelerek buraya yerleştiği ve Türkçe konuştuğudur (Kalyoncu ve Tunçözgür, 2012).

Ayrıca Eskipazar'da yer alan Hadrianapolis antik kentinde 2003 yılından itibaren sürdürülen arkeolojik kazıların yörenin ve dolayısıyla Safranbolu'nun ilk çağlardaki tarihini aydınlatacak datalara

erişilmesini sağlayacaktır. Antik kentin başlangıcını M.Ö. 3000 yıllarında Hititler oluşturduğu fakat Roma İmparatoru Hadrianos'un kenti onarıp imar ettiği, V. Yüzyılda buranın piskoposluk merkezi olduğunu biliyoruz. Erken Bizans dönemine ait bir kilisenin taban mozaiklerinin, Zeugma'dan ustalıklı olduğu belirtilmektedir ("HADRIANAPOLİS ANTİK KENTİ", t.y.).

Kuzeybatı Anadolu'nun klasik antik çağlara ışık tutan Hadrianapolis Kenti kalıntıları çok önem arz etmektedir. Buranın belli bir bölümünde Roma kalıntıları yoğunlaşmaktadır fakat erken Bizans dönemi kalıntıları ise daha yoğundur. Roma'dan kalma bölümde bir kaya yüzüne işlenmiş aedícula'sı¹ bulunan bir kutsal alan yer almaktadır. Erken Bizans dönemine ait kent içerisinde üç adet kilise kalıntısı vardır. Bunlardan ikisi kaçak kazılar sonucu açılmıştır. Bunun dışında bir sarnıç kalıntısı hâla tonozları ile ayakta. Antik yerleşim özellikle üç adet kilise kalıntısının bulunduğu alanda yoğunlaşmaktadır. Bu kiliselerin tamamı M.S 6. yy. aittirler ("HADRIANAPOLİS ANTİK KENTİ", t.y.).

Günümüzde Safranbolu gerek mimarisi gerekse birçok özelliği ile tarihten gelen bir arşiv belgesi niteliğindedir. Yüzyıllar boyunca çeşitli milletlere ve medeniyetlere mihmandarlık yapan bu belde hâla cazibe merkezi olması yönünden dikkat çekicidir. Bölge Müslümanların egemenliği altına girmiş olmasına rağmen gayr-i Müslim tebaanın da varlığını burada devam ettirmesi kayda değerdir. Zira 30 Ocak 1923'te karşılıklı olarak imzalanan nüfus mübadelesine yönelik anlaşma 25 Ağustos 1923'te yürürlüğe girip 1 Mayıs 1923'ten itibaren anlaşmanın 1. Maddesi'nin "Türkiye arazisinde yerleşmiş Rum-Ortodoks dininde bulunan Türkiye tebaası ile Yunan arazisinde yerleşmiş Müslüman dininde bulunan Türk asıllı Yunan tebaasının mecburi mübadelesine başlanacağı" uygulamaya konulmasına kadar gayri- Müslim hâlk varlığını devam ettirmiştir. Mübadeleye dek Safranbolu'nun modern yerleşim alanının merkezinde yer alan Kıranköy (Barış ve Atatürk Mahalleleri), 18.-19. yüzyıllarda Rumlar tarafından yerleşim alanı olarak kullanılmış önemli bir semttir (Kalyoncu ve Tunçözgür, 2012). Ayrıca Rumların, Yazıköy, Bulak, Çukur ve Bağlar'da iskan ettikleri bilinmektedir (Aktüre ve Şenyapılı, 1976, s.61.).

1568 senesinde Safranbolu'da 63 gayr-i Müslim hanenin olduğu ifade edilmektedir. Zamanla bu rakam artmıştır. 1800'ler başlarında 352 hane olduğu belirtilmektedir. 1896'da merkez ve köylerinde Müslim-gayr-i Müslim toplam hane 10.155 iken 1909'da ise Rumlar 3.000 rakamına ulaşmıştır (Gür ve Soykan, 2015, s.555.).

Safranbolu'nun 1921 yılı nüfus sayımında 485 hane ve 3.212 nüfusun yer aldığı bilinmektedir (Kalyoncu ve Tunçözgür, 2012:52). Nüfus Mübadelesi sonrasında Kıranköy'e Anadolu'nun çeşitli yerlerinden göçmenler iskân ettirilmiştir. (Yazıcıoğlu ve Al, 1982: 15). 1945 nüfus sayımına kadar da Safranbolu nüfusunda azalmaların olduğu tespit edilmiştir (Günay, 1998: 342). Mübadele öncesi Rum yerleşim alanı olarak kullanılan Kıranköy'e günümüzde Çankırı, Safranbolu ve Karabük'ten gelen yerli hâlk yerleştirilmiştir (Özköse, 1999, s.97).

Mübadele öncesinde Yazıköy'de ve Kıranköy'de varlığını sürdürmüş iki kilise bulunmaktaydı. Lakin bu iki kilise mübadele sonrası ihtiyaca binaen Kıranköy'deki Hagios Stephanos 1957'de Ulu Cami, 1995'te Yazıköy'deki kilise ise Mescid-i Sani adıyla Müslüman hâlkın ibadetgâhına dönüştürülmüştür (Gür ve

¹ Aedícula, edikula veya edikül, antik dönemlerde kullanılan, üzerlerinde alınlığı olan nişler şeklinde tanımlanabilecek mimari elementlerdir

Soykan, 2015, s.556.). Önceki pasajlarda da bahsettiğimiz mübadele ile Anadolu'dan gönderilen Karamanlılar, Safranbolu'da yaşamış olan Türkçe konuşup Yunan alfabesini kullanan Hıristiyan Türkler olarak bilinmektedir. Osmanlı döneminin sonuna kadar Karamanlı tabiri kullanılagelmiştir. Osmanlı milli şuur bilinci ile Ortodoks Türkleri her zaman muhafaza etmiştir. Hatta Anadolu'da çıkan bazı ayaklanmalar neticesinde ve İstanbul'un fethi sonrasında denge unsuru olmaları için bu bölgelere Karamanlı Ortodoks Türklerini yerleştirmiştir.

Safranbolu ve çevresi Türk akıncılarıyla birlikte İslamlaşmaya başlamış ve fetihlerle birlikte Müslüman nüfusun bu bölgelere yerleştirilmesiyle yoğunluk artmıştır (Gül, s. 1428). Müslümanların bu topraklara ayak basmasından mübadeleye kadar burada meskûn olan Rumlar eşit şartlar ve hoş görü içerisinde Safranbolu'da yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

Gazi Süleyman Paşa Osmanlı'nın ilk kuruluş zamanlarında fethedilen Bizans'ın şehir ve köylerinden topladığı esir Rumları bugünün Bulak Köyü'ne yerleştirmiş ve onlara bağcılık yapmalarını söylemiştir. Buraya gelen Horasan Erenlerinin vasıtasıyla Müslüman olmuşlardır (Tunçözgür, 2016, s.267-268.). Safranbolu'ya Buhara, Semerkand gibi Orta Asya'dan gelen Hanefî, Maturudî, Yesevî düşüncede birçok âlim, ehl-i sünnet erenleri, fakihler ve ahiler buranın maddi manevi imarı için çaba sarf etmişlerdir. Günümüze kadar Safranbolu'da sünni müslüman inancının temelini teşkil etmişlerdir. Bölgede faaliyet gösteren tarikatların ilki Bayramiler olarak farz edilir. Yörük Köyü'nde yer alan bazı mezar taşlarından yola çıkarak burada Bektaşîliğin izlerine rastlanmaktadır. İslam coğrafyasının en eski tarikatlarından olan Kadirilerin ise 15. ve 16. yüzyılda bölgede faal olduğu bilinmektedir. Sa'diler Safranbolu'da 19. Y.y'da görülen tarikatlardan biridir. 14. Yy.da Anadolu'ya giren Hâlvetiler ise Karabük ilinde birkaç noktada merkezleri bulunmaktadır. En eski merkezi Eflani'ye bağlı Küre-i Hadid köyündedir. Nakşibendi varlığı ise Sadrazam İzzet Paşa ile birlikte varlık gösterdiği belirtilmektedir. 19. y.y'da Safranbolu'da Nakşibendiliğin daha da yaygın hâle geldiği görülür (Yücer, 2016, s. 9-19.).

Sonuç

Bildirimizin önceki bölümlerinde de zikrettiğimiz ve farklı isimlerle anılmış Safranbolu ve çevresi, geçmişten günümüze farklı din mensuplarının yaşamını devam ettirdiği bir yer olmuştur. Bölgede yapılan arkeolojik çalışmalarda antik dönemden kalma birçok mezar, ibadet mekanı ortaya çıkartılmıştır. Kapadokya'dan Safranbolu yöresine gelen Hıristiyanlar başta Hadrianapolis şehri olmak üzere, birçok yerleşim yerleri kurmuşlardır. Rivâyetler yine aynı dönemlerde veya Anadolu'nun fethinden önce Hıristiyan Türklerin buraya gelerek yerleştiklerini iddia etmektedir. Anadolu, İslamlaşma faaliyetleri için Orta Asya'dan gelen Erenlerin uğrak yeri olmuştur. Bunların vesilesi ile birçok şehir, kasaba ve köylerde yer alan Rum hâlkı müslümanlaşmıştır. Günümüz de bu erenlerin kabir ve türbeleri hâla bulunmakta ve insanlar tarafından ziyaret edilmektedir. Osmanlı döneminde yörede Müslüman ve Hıristiyan nüfus hoşgörü içersinde birlikte yaşamıştır. I. Dünya savaşı ve sonrasında ise gerçekleşen mübadelede bu bölgede yerleşik Hristiyan nüfus zorunlu tehcire tabi tutulmuştur. Bundan sonra bölgenin demografik yapısı değişikliğe uğrayarak tamamen Müslüman bir nüfus profili ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

- Aktüre, S. ve Şenyapılı, T. (1976). Safranbolu'da Mekânsal Yapının Gösterdiği Nitelikler ve Koruma Önerilerinin Düşündükleri. *O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 2(1), 61-96.
- Canbulat, İ. (2012). City of Safranbolu. *Cultural and Natural Heritage of Turkey*.
- Emecen, F. (2008). Safranbolu. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, DİA. Ankara: TDV Yayınları.
- Gül, H. (2017). Safranbolulu Hâlvetî-Şa'bânî Şeyhi Mehmed Emin Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tekkesi, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 1426-1443.
- Gür, D. ve Soykan, A. N. (2015). Safranbolu, Hagios Stephanos Mânâstırı (Kilise, Metropolithane, Inas Mektebi, Iskalion Mektebi). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(36).
- Hadrianapolis Antik Kenti. (t.y.).*Kültür Portalı*. 22 Eylül 2019 tarihinde <http://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/karabuk/gezilecekyer/hadrianapolis-antik-kenti> adresinden erişildi.
- Kalyoncu, H. ve Tunçözgür, Ü. (2012). *Mücadele ve Safranbolu*. Karabük: Karabük Valiliği Yayınları.
- Özdemir, Ü. (1994). *Safranbolu Yazıköy'ün Coğrafi Etüdü*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Özköse, A. (1999). Safranbolu'da Kıranköy, Tabakhane, Bulakköyü, Yazıköyü ve Yörökköyünde Kaybolan Kültür Mirasımız (ss. 95-111). I. Ulusal Tarih İçinde Safranbolu Sempozyumu, sunulmuş bildiri, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sakaoğlu, N. (1987). *Amasra'nın Üç bin Yılı* (2. bs.). İstanbul: Zonguldak Valiliği Yayınları.
- Sözen, M. (1976). Safranbolu Anıtları. *T. Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, 54/333.
- Tuğlacı, P. (1984). *Osmanlı Şehirleri*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Tunçözgür, Ü. (2012). *Dünden Bugüne Safranbolu*. Safranbolu: Safranbolu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Tunçözgür, Ü. (2016). Son Asırda Safranbolu'nun Sosyo-Dini Yapısı ve Bazı Önemli Kimseler (ss. 267-285). *Dünden Bugüne Safranbolu'da Dini Hayat*, sunulmuş bildiri, İstanbul: Safranbolu Araştırmaları Merkezi Yayınları 17.
- Yazıcıoğlu, H. ve Al, M. (1982). *Safranbolu (Safranbolu – Karabük – Ulus – Eflani)*. Karabük: Özer Matbası.
- Yücer, H. M. (2016). Safranbolu'da Dini Hayat (ss. 7-32). *Dünden Bugüne Safranbolu'da Dini Hayat*, sunulmuş bildiri, İstanbul: Safranbolu Araştırmaları Merkezi Yayınları 17.

SAFRANBOLU'NUN YETİŞTİRDİĞİ ÜÇ MÜMTAZ ÂLİM; AHMED RIFAT, HÜSEYİN FEVZİ VE MEHMED KÂMİL EFENDİ

Dr. Öğr. Üyesi Nevzat SAĞLAM
Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Özet

Bugün Karabük'e bağlı bir ilçe olan Safranbolu'nun tarihi eski çağlara kadar gitmektedir. Bu süreçte pek çok milletlerin ve devletlerin idaresinde kalmıştır. Yıldırım Bayezid zamanında 1392'de Osmanlı idaresine geçmiş ise de Fetret döneminde (1402-1423) tekrar Osmanlıların elinden çıkmış bulunan Safranbolu, 1416'da Çelebi Mehmet tarafından bir daha çıkmamak üzere Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Osmanlı döneminde önemli bir yerleşim merkezi olan kaza, Zağferanbolu, Taraklıborlu ve Safranbolu gibi adlarla anılmıştır.

Safranbolu'da başta İzzet Mehmet Paşa, Kazasker Hüseyin Efendi (Cinci Hoca) olmak üzere birçok devlet adamı ve âlim yetişmiştir. Bunlar arasında özellikle son dönemde kadılık, müderrislik, nâiblik ve müftülük gibi görevlerde bulunmuş onlarca âlime rastlanmaktadır. Biz bu tebliğde mevcut kaynaklar ışığında bu âlimlerden Ahmet Rifat Efendi, Hüseyin Fevzi Efendi ve Mehmet Kâmil Efendi'yi ele aldık. Bu çerçevede bu âlimlerin sicil dosyalarındaki belgelerin tamamı gözden geçirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Safranbolu, Taraklıborlu, Zağferanbolu, Osmanlı, Ulema, Naiblik

Three Valuable Scholars Grown in Safranbolu; Ahmed Rifat, Hüseyin Fevzi ve Mehmed Kâmil Efendi

Abstract

Safranbolu, which is a district of Karabük today, dates back to ancient times. During this period, it remained under the administration of many nations and states. During the reign of Yıldırım Bayezid in 1392, he was under Ottoman rule in 1416. In 1416, Safranbolu, which had been taken from the Ottomans again under the rule of Fetret (1402-1423), came under Ottoman rule by Çelebi Mehmet. The accident, which was an important settlement center in the Ottoman period, was named as Zagferanbolu, Taraklıborlu and Safranbolu.

Many statesmen and scholars, especially Izzet Mehmet Pasha, Kazasker Hüseyin Efendi (Cinci Hoca), were raised in Safranbolu. Among these, there are dozens of scholars who have performed duties such as kadi/judge, professor, judge and muftis. In this symposium we want to focus on three of these scholars. In this paper, we discussed Ahmet Rifat Efendi, Hüseyin Fevzi Efendi and Mehmet Kâmil Efendi. In this context, all the documents in the registry files of these scholars were reviewed.

Keywords: Safranbolu, Taraklıborlu, Zagferanbolu, Ottoman, Ulema, Judge

Giriş

Safranbolu tarihi olduğu kadar yetiştirdiği âlimleri ile de ilmi ve manevi zenginliğe sahip bir şehirdir. İlmiye sınıfı içinde temayüz etmiş, Ayasofya, Süleymaniye ve Bayezid gibi cami ve medreselerde müderrislik yapmış ulemanın yanında Osmanlı sınırları dâhilinde muhtelif kasaba, kaza ve şehirlerde müftü, naip ve kadılık yapmış Safranbolu doğumlu birçok âlim bulunmaktadır.¹ Özellikle son dönem Osmanlı

¹ Safranbolu'daki Mutasavvıflar için bk. Halim Gül, "Safranbolulu Halvetî-Şa'bânî Şeyhi Yazıköylü Mehmed Emin Efendi'nin Hayatı Eserleri ve Tekkesi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2017, C. VI, S 3, s. 1426-1443; Halim Gül, "Çerkeşi Halifelerinden Safranbolulu Mehmet Emin Efendi", *Uluslararası Çankırı'nın Manevi Mimarları Sempozyumu*, Çankırı 2017, s. 89-100; Meşihat Arşivi'ndeki Müftü Dosyaları ve Müftü Atamalarındaki usul ve esaslar için bk. İbrahim Hakkı İmamoğlu, "Meşihat Arşivi Belgelerinde Atama Usul ve Esasları Çerçevesinde Sinop

uleması içinde yer alan bu âlimlerin biyografilerinin yazılması ve kayıt altına alınması Osmanlının 19. yüzyıl ilmi, dini ve idari yapısına da ışık tutacaktır.

İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi'nde bulunan ve konunun ana kaynağını oluşturan ulema dosyalarının yanı sıra gerek Osmanlı Arşivinde gerek diğer arşivlerde bulunan belgeler bu alanda yapılacak çalışmalar için önem arz etmektedir.

1. Ahmed Rıfat Efendi

1.1. Doğumu ve Tahsili

Ali Efendi-zâde künyesiyle bilinen Ahmed Rıfat Efendi, 1264/1848 senesinde o dönemde Safranbolu'ya bir saat mesafede bulunan Bulak köyünde doğmuştur. Hacı Murad-zâde lakabının yanı sıra babasına izafeten Numan Efendi-zâde lakabı da kullanılmıştır. Babası ulemadan Hacı Numan Efendi b. Ahmed Efendi, Mesnevihân Murad Molla'nın mezunlarından ve sitte kadılarındandır². İlk tahsiline köyündeki sıbyan mektebinde başlayan Ahmed Rıfat Efendi, bazı hocalardan Kur'an-ı Kerim'in yanı sıra sarf ve nahiv okumuştur. İstanbul'a gelerek Fatih dersiamlarından Hoca Hafız Nasuh Efendi'nin ders hâlkasına girmiştir. Molla Cami ile derse başlamış, ulum-i 'âliye ve ulûm-i 'âliyeyi tamamlayarak icazetname almıştır. Hocası Nasuh Efendi'nin oğlu Kadı İbrahim Edhem bir arızada, Ahmed Rıfat Efendi'nin 1279/1862-63 senesinde tedrise başlayıp, 1293/1876-77 tarihinde 14 yıl sonra tahsilini tamamladığını ve icazet aldığını belirtmiştir. Ahmed Rıfat Efendi ayrıca Tikveşli Yusuf Ziyaeddin Efendi'den³ de fıkıh, meâni ve usûl-i fıkıh tahsil etmiştir.

1295/1878 senesinde Süleymaniye Camii'nde birkaç talebeye iki sene kadar sarf okutmuş, ancak gözlerindeki rahatsızlık sebebiyle bırakmak zorunda kalmıştır. Bir resmi mektep diplomasına sahip olmayıp, Hamidiye imtihanından aldığı bir belgesi bulunmaktadır. Ancak hem icazetnamesi hem diploması çıkan yangında eviyle birlikte yanmıştır. Fetvahâne'nin Sicill-i Ahval şubesinde yanan şehadetnamenin bir nüshasının çıkarılmasını istediye de alamamıştır.

1.2. Görevleri ve Vefatı

Esasen ilim sahibi bir aileye mensup olan Ahmed Rıfat Efendi, bir eser bırakmamıştır. Ahmed Rıfat Efendi ilk olarak 50 kuruş maaşla 22 Mayıs 1875 tarihinde Meşihat'te-i Mektubi Kalemünde işe başlamıştır. On altı ay kadar bu görevi sürdürdükten sonra 13 Eylül 1876'da Fetvahâne'de Pusûla odasına geçmiştir. Maaşı 29 Mayıs 1887 tarihinde 450 kuruş, 1 Mayıs 1889'da müsevvid olarak 50 kuruş zam yapılarak 500 kuruşa çıkmıştır. 1299/1882 senesinden itibaren 1.000 kuruş maaşla Çerkeş, 1303/ 1886 senesinden itibaren de 1.250 kuruş maaşla Giresun 1306/ 1889'dan sonra 2.500 kuruş maaşla Kırşehir, 2 Ağustos 1890 tarihinden

Müftüleri ve Şehir/Sivil Hayat,” *Uluslararası Geçmişten Günümüze Sinop'ta Türk-İslam Kültürü Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, C. II, 2018, Sinop, s. 925-932.

² Sitte Kuzat: Tanzimattan sonra yeniden düzenlenen ilmiye teşkilâtı bünyesinde kadılık yerine oluşturulan ve “nâib” denilen şer'î hâkimler bilgi ve yeteneklerine göre beş sınıfa ayrılmıştır. Bu sınıflandırmada üst düzey vilâyet kadılarıyla (mevleviyet) büyük müderrisler birinci, bunların bir derece altında bulunan devriye mevleviyeti ve buna denk müderrislerle “eşrâf-ı kuzât” denilen kaza kadılarının en üst derecesindeki sitte kadıları ikinci sınıf kabul edilmişlerdir, bk. İlhami Yurdakul, “Mekteb-i Nüvvab”, *İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları C. Ek 2, İstanbul 2016*, s. 242-243.

³ Yusuf Ziyaeddin Efendi hakkında geniş bilgi için bk. Kasım Hızlı, “Reisü'l-Ulema Tikveşli Yusuf Ziyaeddin Efendi'nin Huzur Dersi Takririnde Sultan II. Abdülhamid'e Eğitim ve İdareye Dair Yaptığı Tavsiyeler”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 2018 S. 4/6, s. 37-56.

itibaren de Bolu naibi olmuştur. 26 Temmuz 1892 senesinden itibaren 6.000 kuruş harcırah ve 1.500 kuruş maaş ayrıca 500 kuruş da hasılat maaşıyla Mekke-i Mükerrerem'e naipliğine tayin olmuştur. Giresun naipliğinden ayrıldıktan sonra Kırşehir ve Bolu naipliklerine kadar, Bolu'dan ayrıldıktan sonra Mekke-i Mükerrerem'e naipliğine kadar bu görevden ayrıldıktan sonra da Fetvahâne'deki maaşıyla müsevvidliğe devam etmiştir. 11 Ekim 1888'de İstanbul müderrisliği/rüûsuna, 4 Mart 1904'te mahreç pâyesine nail olmuştur.⁴ Hakkında herhangi bir şikâyet vaki olmadığını belirtiyorsa da Bolu'da Ramazan ayının girişi münasebetiyle ilam-ı şeri olmaksızın top attırmak istemesi üzerine Bolu mutasarrıfı tarafından şikâyet edilmiştir. Bulunduğu memuriyetlerden kanuni süresini doldurarak ayrılmıştır.⁵

Diğer taraftan Ahmed Rıfat Efendi'nin hem naiplik hem Fetvahâne'den müsevvidlik maaşı aldığına dair bir konu gündeme gelmiş, bunun üzerine niyabete tayin edilenlerin müsevvidlik memuriyetlerinin uhdelerinde kaldığı, niyabetteki görevlerini tamamlayıp döndüklerinde tekrar niyabete tayin edilinceye kadar yine Fetvahâne'ye devam ettiklerinden kendilerine tahsis edilen maaşlarının kesilmeyip, bu maaşlarını aldıkları, niyabete tayin edildiklerinde ise maaşlarının diğer müsevvitlere paylaştırıldığı, binaenaleyh Ahmed Rıfat Efendi hakkında da bu yolda işlem yapıldığı Fetvahâne sicil şubesi tarafından belirtilmiştir.⁶

Ahmed Rıfat Efendi 15 Şevval 1299-15 Şevval 1301 1.000 kuruş maaşla Çerkeş naibi, 1 Zilkade 1303-1 Zilkade 1305 1.250 kuruş maaşla Giresun naibi, 1 Zilkade 1306-15 Zilhicce 1307 2.500 kuruş maaşla Kırşehir naibi, 15 Zilhicce 1307-1 Zilkade 1308 2.500 kuruş maaşla Bolu naibi, 1 Muharrem 1310-1 Muharrem 1312 1.750 kuruş maaşla Mekke-i Mükerrerem'e niyabetlerinde bulunmuştur. Mekke-i Mükerrerem'e naipliğinden sonra Fetvahâne'deki görevine devam ederken, 8 Ekim 1896 senesinde 2.000 kuruş maaşla Ertuğrul sancağı niyabetine tayin edilmiştir. Ancak aynı yılın Şevval ayında maaşı 1.800 kuruşa indirilmiş, görev süresinin bittiği 17 Eylül 1898 tarihine kadar bu görevde kalmıştır. 11 Şubat 1901 tarihinden 21 Ocak 1903 tarihine kadar 2.700 kuruş maaşla Kütahya niyabetinde bulunmuştur. 15 Eylül 1905'ten 21 Kasım 1907 tarihine kadar da aynı maaşla Karahisar-ı Sahib, 14 Eylül 1908 tarihinden 23 Aralık 1909 tarihine kadar 2.700 kuruş maaşla, aynı tarihte 450 kuruş tenzil edilerek 24 Ağustos 1910 tarihine kadar 2.250 kuruş maaşla Güzelhisar Aydın sancağı naipliklerinde bulunmuştur. İstanbul'a döndüğünde tekrar Fetvahâne'deki müsevvidlik görevine devam etmiştir. 26 Şubat 1911'de birinci sınıfa terfi etmiş, 23 Kasım 1911'de 4.000 kuruş maaşla Kudüs niyabetine atanmıştır. Ayrıca Çerkeş dışındaki yerlerde idare meclisi ve adliye komisyonlarında bulunmuştur. Hizmette bulunduğu yerlerde layıkıyla hüsn-i hizmet etmiştir. Yalnız Bolu'da görev yaptığı sırada Ramazan'ın girmesi üzerine belediye reisine Ramazan'ın ilanı için top atılmasını bildirmiş, ancak belediye reisi mutasarrıflığa durumu beyan edip izin talep etmiş, mutasarrıf da usûlen öncelikle ilam-ı şeri tanzim edilerek mutasarrıflığa verilmesi gerektiğini, aksi hâlde top atılmasının usûlsüz olacağını naip Ahmed Rıfat Efendi'ye bildirilmiştir. Bunun üzerine ilam-ı şeri tanzim edilerek, gece saat dört civarında mutasarrıflığa verilmesi üzerine ve Ramazan topu atılmıştır. Bolu mutasarrıfı Namık Efendi, Ahmed Rıfat Efendi'nin usûlsüz bu hareketinin benzerinin Çerkeş'te naip iken de yaşandığını ve bazı rahatsızlıklara sebep olduğunu dile getirerek, 9 Şevval 1308/18 Mayıs 1891 tarihinde Bolu'dan

⁴ İST MFT. MŞH. SAİD, 225/6.

⁵ İST MFT. MŞH. SAİD, 225/6. 12 Mayıs 1895.

⁶ İST MFT. MŞH. SAİD, 225/6-9. 22 Mart 1896.

uzaklaştırılması ve ikaz edilmesini talep etmiştir. Ahmed Rıfat Efendi'nin Bolu'daki görevini tamamlayıp İstanbul'a döndüğünde kendisine gerekli ikazın yapılması için söz konusu dilekçenin evrakta muhafaza edildiği, geldiğinde de meclis tarafından gerekli ikazın/tevbihin icra edildiği belirtilmektedir. İlk niyabetine beşinci sınıf naip olarak başlayan Ahmed Rıfat Efendi, 17 Şevval 1298/27 Ağustos 1881 tarihinde rabi', 4 Receb 1306/6 Mart 1889 tarihinde de üçüncü sınıfa terfi etmiştir. Mekke naibi iken Ahmed Rıfat Efendi'nin terfi ettirilmesi için Meşihat'e yazı yazılmıştır.⁷ Dosyasında yer alan bir belgede naiplikte bulunduğu kaza ve sancaklarda idare meclisi ve adliye komisyonu tarafından mazbata ve mutasarrıflıktan da taltife layık olduğu konusunda arıza gönderilmiştir.⁸ Bolu'daki Ramazan'ın ilanı ile ilgili konu haricinde hakkında herhangi bir şikâyet olmamıştır.⁹

Ahmed Rıfat Efendi 21 Aralık 1910 tarihinde Meşihat'e yazdığı bir dilekçede/arizada Fetvahâne pusûla ve Fetva odalarında 33 sene hizmet ettiğini geçim sıkıntısı sebebiyle bazen niyabete ihtiyaç duyduğundan bu bazı kaza ve livalarla Mekke-i Mükerrer'e dahil dokuz niyabette bulunduğunu belirtmektedir. Aydın Güzelhisar niyabetinden ayrıldıktan sonra mülazemet beklediğinden maaş alamadığını ve kalabalık bir aileye sahip olup, geçim sıkıntısı çektiğini dile getirerek birinci sınıftan münasip bir niyabete tayin edilmesini talep etmiştir.¹⁰ Bunun üzerine memurin ve sicil kalemi tarafından daha önce niyabette bulunduğu yerlerde hüsn-i hizmetleri de dile getirilerek talebi uygun görüşle bir üst makama havale edilmiştir. 26 Şubat 1911 tarihli ve 6056 sayılı kararla birinci sınıfa terfi ettirilmiş¹¹ ve 4.000 kuruş maaşla Kudüs naibi olmuştur. En son görevi Kudüs naipliği olan Ahmed Rıfat Efendi, 2 ay 17 gün görev yaptıktan sonra 20 Safer 1330/9 Şubat 1912 gecesi de vefat etmiştir.¹²

Tablo 1: Ahmed Rıfat Efendi'nin Hizmet Cetveli

Mütevaffa Ahmed Rıfat Efendi b. Hacı Numan	D. Tarihi	Memuriyete Girişi			Son memuriyeti
	1264/1848	10 Mart 1291/22 Mart 1875			Kudüs Niyabeti
Başlama ve bitişi	Görev süresi			Görevi	Maaş/Kuruş
	Yıl	Ay	Gün		
22 Mayıs 1875-12 Eylül 1876	1	3	21	Mektubi Kalemi	50
13 Eylül 1876-29 Ağustos 1882	5	11	17	Fetvahâne	
30 Ağustos 1882-5 Ağustos 1884	1	11	7	Çerkeş Niyabeti	1.000
6 Ağustos 1884-31 Temmuz 1886	1	11	25	Fetvahâne	

⁷ BOA, Y. PRK. BŞK, 34/62. 1 Ocak 1894.

⁸ İST MFT. MŞH. SAİD, 225/6-20.

⁹ İST MFT. MŞH. SAİD, 225/6-22. 23 Eylül 1895.

¹⁰ İST MFT. MŞH. SAİD, 225/6-14. 20 Aralık 1910.

¹¹ İST MFT. MŞH. SAİD, 225/6-16.

¹² İST MFT. MŞH. SAİD, 225/6-22.

1 Ağustos 1886-9 Temmuz 1888	1	11	8	Giresun niyabeti	1.250
10 Temmuz 1888-30 Nisan 1889		9	21	Fetvahâne müsevvidliği	450
1 Mayıs 1889-28 Haziran 1889		1	28	Fetvahâne müsevvidliği	540
29 Haziran 1889-3 Ağustos 1890	1	1	6	Kırşehir niyabeti	2.500
4 Ağustos 1890-7 Haziran 1891		10	4	Bolu niyabeti	2.500
8 Haziran 1891-22 Temmuz 1892	1	1	14	Fetvahâne müsevvidliği	500
23 Temmuz 1892-3 Temmuz 1894	1	11	11	Mekke niyabeti	1.750
4 Temmuz 1894-7 Ekim 1896	2	3	4	Fetvahâne müsevvidliği	526,3
8 Ekim 1896-12 Mart 1897		5	5	Ertuğrul niyabeti	2.000
13 Mart 1897-17 Eylül 1898	1	6	5	Ertuğrul niyabeti	1.800
18 Eylül 1898-9 Şubat 1901	2	4	22	Fetvahâne müsevvidliği	526,3
10 Şubat 1901-9 Şubat 1903	1	11	9	Kütahya niyabeti	2.700
10 Şubat 1903-14 Eylül 1905	2	7	25	Fetvahâne müsevvidliği	526,3
14 Eylül 1905-20 Kasım 1907	2	2	6	Karahisar-ı Sahib niyabeti	2.700
21 Kasım 1907-11 Eylül 1908		9	22	Fetvahâne müsevvidliği	526,3
13 Eylül 1908-22 Ocak 1910	1	4	10	Aydın niyabeti	2.700
23 Ocak 1910-31 Ağustos 1910		7	9	Aydın niyabeti	2.250
1 Eylül 1910-22 Kasım 1911	1	2	21	Görev yok	
23 Kasım 1911-8 Şubat 1912		2	17	Kudüs niyabeti	4.000
9 Şubat 1912 gecesi vefat etti					

Niyabet hizmeti	17	118	254		
Fetvahânedeki hizmeti	7	24	63		
Toplam hizmeti	36	8	17	(Maşşsız geçen süre dahil)	

Tablo 2: Devlet-i Osmaniye Tezkiresi

İsim ve şöhreti	Baba adı	Ana adı	Tarih ve doğum yeri	Milleti	Mesleği	Evli olup olmadığı
Hacı Murad-zade Ahmed Rıfat	Numan Efendi	Cemile Hanım	1264 Bulak köyü	Müslim	Nüvvabdan	müteehhil

Eşkali									
Boy	Göz	Sima	Alamet-i farika	Vilâyeti	Kazası	Mah. ve Köyü	Sokak	H. No	Nev-i mesken
Orta	Ela	Buğday	Tam	Kastamonu	Zağferan bolu	Bulak	Cami-i Kebir	34	Hane
Yukarıda isim ve şöhreti hâl ve sıfatı yazılı olan Hacı Murad-zâde Ahmed Rıfat Devlet-i aliyyenin tabiiyetini haiz olup, o suretle ceride-i nüfusta kayıtlı olduğunu gösteren bu tezkire verilmiştir. 17 Ekim 1908. ¹³									

Ahmed Rıfat Efendi'nin vefatı üzerine aile efradının Dersaadet'e dönüş masraflarının atıyye kaleminden karşılanması istenmiş ise de bu kalemde para kalmadığından bunun mümkün olmayacağı belirtilmiştir.¹⁴ Belgelerde aile efradı hakkında bir bilgi bulunamamıştır.

2. Hafız Hüseyin Fevzi Efendi

2.1. Doğumu ve Tahsili

Hacı Murad-zâde olarak bilinen aileye mensup olan Hüseyin Fevzi Efendi 20 Safer 1269/3 Aralık 1852 senesinde¹⁵ Safranbolu'nun Bulak köyünde doğmuştur. Annesinin adı Âişe, çiftçilikle uğraşan babasının adı ise Hüseyin'dir. İlk tahsilini ve hafızlığını köyündeki sıbyan mektebinde tamamladıktan sonra yine köyünde bulunan medresede Molla Cami'ye kadar okuduktan sonra 1287/1870-71 yılında İstanbul'a gelmiş, Süleymaniye dersiamlarından Trabzonlu Laz Mehmed Efendi'nin ders hâlkasına dâhil olmuştur. 1295/1878'de rahatsızlığı üzerine memleketine dönmüş, burada ilimle meşgul olmuştur.

2.2. Görevleri

1298/1880-81'de Bolu'nun Sazak, Gökçesu ve Yağlıca nahiyelerinde naipliklerde bulunmuş, 26 Aralık 1882 tarihinde Çerkeş'in Ovacık nahiyesine naip olarak tayin olunmuştur. 24 Kasım 1883'te Balıkesir'e bağlı Bigadiç nahiyesi naipliğine tayin edilmiş, kaza oluncaya kadar burada görev yapmıştır.

¹³ İST MFT. MŞH. SAİD, 225/6-22.

¹⁴ BOA, DH. MTV, 40/51. 15 Şubat 1912.

¹⁵ Dosyasında bulunan bazı belgelerde doğum tarihi 1268 olarak da yazılmıştır, bk. İST MFT. MŞH. SAİD, 87/12-15, 22.

1303/1805-86'da Preveze sancağına bağlı İçkale Camii imam-hatipliğine vekâleten ve mekteb-i rüşdiye muallim-i saniliğine tayin edilmiş iki yıl bu görevi devam ettirmiştir. Burada görev yaptığı süre içinde bilgisi ve ahlakıyla hâlkın hoşnutluğunu kazanmıştır. Bunun üzerine Maarif Komisyonu tarafından kendisine bir şahadetname verilmiştir. 27 Ocak 1890 tarihinde Saruhan sancağının Kula kazasına bağlı Selendi nahiyesi niyabetinde bulunmuştur. Arkasından 1309/1891 senesinden 1315/1898 senesine kadar Preveze sancağı rüşdiye mektebi muallim-i saniliğine ve imamet hizmetine tekrar getirilmiş, hüsn-i hizmeti sebebiyle mutasarrıfın yazısı üzerine müderrislik payesiyle taltif edilmiştir. Girdiği imtihanda başarılı olmuş ve ehliyetini ispat etmiştir. Bunun üzerine 9 Mayıs 1906 tarihinde Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı Şuhud kasabası niyabetine tayin edilmiş ve 21 Kasım 1907 tarihine kadar bir yıl altı ay yedi gün bu görevde kalmıştır. Burada görev yaptığı süre içinde de hüsn-i hizmette bulunduğu ve güzel ahlak sahibi olduğuna dair Karahisar-ı Sahib mutasarrıfı, naib ve diğer yetkililer tarafından bir mazbata düzenlenmiştir. Buraya tayin edildiğinde Karahisar-ı Sahib naibi ve hemşehrisi Ahmed Rıfat Efendi tarafından kendisine gönderilen 9 Mayıs 1906 tarihli yazıda Şuhud nahiyesi ve köylerinin şeri işlerine memur olduğu binaenaleyh askeri sınıftan vefat edenlerin muhâlefetlerinin tespiti ve şeriate göre varisler arasında taksim edilmesini istemiştir. 16 Aralık 1908'de Güzelhisar Aydın sancağına bağlı Subice nahiyesi niyabetine tayin edilmiş, 21 Ağustos 1910 tarihine kadar bu görevde kalmıştır. Burada da yine Güzelhisar Aydın naibi aynı zamanda hemşehrisi olan Ahmed Rıfat Efendi tarafından kendisine askeri sınıfa mensup olanlardan vefat edenlerin muhâlefetlerinin tespiti ve varisler arasında taksimi istenmiştir. Görevi boyunca yaptığı hizmetleri takdir edilerek mazbata düzenlenmiştir. Daha sonra 26 Haziran 1910 tarihinde Safranbolu'nun Eflani nahiyesinde naip olarak görev başlamış, 26 Şubat-1918 tarihine kadar bu görevde kalmıştır. Eflani naibi iken görevine engel olacak derecede gözlerinde rahatsızlık ve sol ayak kalçasında sakatlığını belirterek emekliliğini istemiştir.¹⁶ Yapılan tahkikatta yaşı itibarıyla emekliliği hak ettiği, ancak hizmet yılı itibarıyla emekliliği hak edemediği ancak anlaşılmıştır.

Öte yandan malulen emeklilik talebinde bulunanların emeklilik işlemlerinin Adliye Nezâreti Muhassesât-ı Zâtiye idaresinin ifadesine göre Maliye Nezâreti'nin 27 Mayıs 1912 tarih ve 739 numaralı tebligatı gereği, maluliyet derecelerini gösteren doktor raporuyla mümkün olduğu bildirilmiştir. Bunun üzerine gerekli muayene ve tetkikleri yapılarak verilen ve mahâlli idare meclisi tarafından onaylanan tabip raporunu ilgili makama gönderen Hüseyin Fevzi Efendi'nin emeklilik işlemleri başlatılmıştır. Tanzim edilen hizmet cetvelinden 11 yıl 10 ay 1 gün hizmeti ve 2 yıl 4 gün mazuliyeti olduğu anlaşılmıştır. Hizmet cetveli, tercüme-i hâl evrakı ve maluliyetine belirten doktor raporu Adliye Nezâreti ve Mezâhib Nezâreti Muhassesât-ı Zâtiye idaresi tarafından Maliye Nezâreti'ne gönderilmiştir.¹⁷ Eflani naibi olan Hüseyin Fevzi Efendi, işlemlerin tamamlanmasından sonra 19 Şubat 1919 tarihi itibarıyla 125 kuruş maaşla emekli edildiği Muhassesât-ı zâtiye müdüriyeti tarafından bildirilmiştir.¹⁸

Tablo 3: Hüseyin Fevzi Efendi'nin Hizmet cetveli¹⁹

¹⁶ İST MFT. MŞH. SAİD, 87/12-10/1. 8 Haziran 1918.

¹⁷ İST MFT. MŞH. SAİD, 87/12-17. 2 Eylül 1918.

¹⁸ İST MFT. MŞH. SAİD, 87/12-14, 18, 19. 1 Nisan 1919.

¹⁹ İST MFT. MŞH. SAİD, 87/12-22. 20 Ağustos 1918.

Baba Adı				Doğum Tarihi				
Hüseyin				1268				
Görev Baş. Bit.	Görev Süresi			Mazuliyet Süresi			Memuriyeti	Maaşı
	Yıl	Ay	Gün	Yıl	Ay	Gün		
9 Mayıs 1906-17 Ekim 1907	1						Şuhud Niyabeti	Aidat 1325 bütçesinde mu'del maaşı 250 kuruş
18 Ekim 1907-15 Kasım 1908				1		28	Hâli	
16 Kasım 1908-19 Temmuz 1910	1						Subice Naibi	Aidat 1325 bütçesinde mu'del maaşı 250 kuruş
20 Temmuz 1910-25 Haziran 1911					1	6	Hâli	
26 Haziran 1911-26 Şubat- 1918	6		4				Eflani Naibi	500 Kuruş
Memuriyet Müddeti	9		7	2		4		
Mazuliyet Müddeti	2							
Tamamı	11	0						

Bulduğu memuriyetlerde mal sandığından maaş almadığı gibi mazuliyet maaşı da almamıştır. Mahkemeye intikal eden bir davası olmamıştır.²⁰

Tablo 4: Devlet-i Osmaniye Tezkiresi

İsim ve şöhreti	Baba adı	Ana adı	Tarih ve doğum	Milleti	Mesleği	Evli olup
-----------------	----------	---------	----------------	---------	---------	-----------

²⁰ İST MFT. MŞH. SAİD, 87/12-22. 30 Aralık 1909.

			yeri			olmadığı
Hacı Muradoğlu Hüseyin Efendi	Hüseyin	Âişe	Saray Mah. 1268	İslam	Müderris	Bir eşi vardır

Boy	Göz	Sima	Alamet-i farika	Vilâyeti	Kazası	Mah. ve Köyü	Hane No	Nev-i mesken
Orta	Ela	Buğday	Tam	Kastamonu	Zağferanbolu	Bulak	73	Hane
Yukarıda isim ve şöhreti hâl ve sıfatı yazılı olan Hüseyin Efendi b. Hüseyin Devlet-i aliyyenin tabiiyetini haiz olup, o suretle ceride-i nüfusta kayıtlı olduğunu gösteren bu tezkire verilmiştir. 20 Şubat 1905.								

3. Mehmed Kâmil Efendi

3.1. Doğumu ve Tahsili

Musa oğulları olarak bilinen Mehmed Kâmil Efendi 1268/1851-52'de Safranbolu'ya bağlı Çerçen köyünde doğmuştur. Babasının adı İbrahim'dir. İlk tahsilini köyünde tamamlamış, 1284/1868'te İstanbul'a gelerek Ayasofya Medresesi'nde Bayezid dersiamlarından Hafız Eşref Efendi'nin ders hâlkasına girmiştir. Sarf, nahiv, akaid tahsil ederek icazetname almıştır. Mekteb-i Nüvvâba girerek 1 Nisan 1891'de hâmis derecesi diploması almış ve nüvvab sınıfına dâhil olmuştur.²¹ 6 Mayıs 1903 tarihinde de râbi sınıfına terfi etmiştir.

3.2. Görevleri

İlk olarak 2 Ocak 1892 senesinden 10 Aralık 1893 tarihine kadar 750 kuruş maaşla Kandıra, aynı tarihten 14 Nisan 1896'ya kadar 1.000 kuruş maaşla Gönen, 6 Temmuz 1896'dan 15 Haziran 1898'e kadar 900 kuruş maaşla Ayvacık, 31 Ekim 1898'den 10 Ekim 1900'e kadar 675 kuruş maaşla Gerede ve 5 Nisan 1901 tarihinden 15 Mart 1903 tarihine kadar 675 kuruş maaşla Mudurnu naipliklerinde bulunmuştur. 27 Haziran 1903 tarihinden 5 Haziran 1905 tarihine kadar 1.400 kuruş maaşla Kırcaali, aynı tarihten görev süresi hâlkın talebiyle bir yıl uzatıldığından 15 Aralık 1908 tarihine kadar 1.200 kuruş maaşla Doıran naipliğinde bulunmuştur. 27 Kasım 1909'dan 6 Kasım 1911 tarihine kadar 1.250 kuruş maaşla (bir ara 900 kuruş) Yalova niyabetinde bulunmuştur. 1902-03 senesinde ibtida hariç Bursa müderrisliği rütbesi verilmiştir. 7 Ocak 1905'te ibtida dâhil rütbesi verilmiştir. Görev yerlerinde süresi doluncaya kadar kalmış, herhangi bir şikâyet ve muhakemeye maruz kalmamıştır.²² Mehmed Kâmil Efendi, 30 Temmuz 1912 tarihinde görev süresi dolacak olan Safranbolu kazası naibinin yerine diğer adaydan mülazemeten kıdemli olması sebebiyle 1.500 kuruş maaşla tayin edilmesi uygun görülmüştür.²³

Tablo 5: Mehmed Kâmil Efendi'nin Hizmet cetveli²⁴

²¹ İST MFT. MŞH. SAİD, 97/6-1. 16 Nisan 1903.

²² İST MFT. MŞH. SAİD, 97/6-1. 20 Mayıs 1903.

²³ Safranbolu Naiblerinin listeleri için bk. Ayhan Işık, "Safranbolu Nakibü'l-eşraf Kaymakamları ve Seyyidleri", *Dünden Bugüne Safranbolu'da Dini Hayat*, Safranbolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Safranbolu, 2016, s. 52-55; İST MFT. MŞH. SAİD, 97/6-7, 9. 7 Nisan 1912.

²⁴ İST MFT. MŞH. SAİD, 97/6-10, 11.

Kaza adı	Tayin tarihi	Ayrıldığı tarih	Maaşı/kuruş	Vukuat
Kandıra niyabeti	2 Ocak 1892	10 Aralık 1893	750	Süresinin dolması üzerine ayrılmıştır. Beraet-i zimmeti için mazbata ibraz etmiştir.
Gönen niyabeti	6 Mayıs 1894	14 Nisan 1896	1.000	Süresinin dolması üzerine ayrılmıştır. Beraet-i zimmeti için mazbata ibraz etmiştir.
Ayvacık niyabeti	6 Temmuz 1896	15 Haziran 1898	1.000 100 tenzil 900	Süresinin dolması üzerine ayrılmıştır. Beraet-i zimmeti için mazbata ibraz etmiştir.
Gerede niyabeti	31 Ekim 1898	26 Eylül 1900	675	Süresinin dolması üzerine ayrılmıştır. Beraet-i zimmeti için mazbata ibraz etmiştir.
Mudurnu niyabeti	5 Nisan 1901	15 Mart 1903	675	Süresinin dolması üzerine ayrılmıştır. Beraet-i zimmeti için mazbata ibraz etmiştir.
Kırcaali	27 Haziran 1903	5 Haziran 1905	1.400	Süresinin dolması üzerine ayrılmıştır. Beraet-i zimmeti için mazbata ibraz etmiştir.
Toyran niyabeti	17 Ocak 1906	15 Aralık 1908	1.200	İbkası hakkında vilâyetten gelen tahrirat üzerine görev süresinin uzatılmıştır. ²⁵
Yalova niyabeti	27 Kasım 1909	6 Kasım 1911	900 350 zam 1.250	10 Ocak 1910 ve 12 Aralık 1909 tensik tarihidir.
Safranbolu	30 Temmuz 1912		1.500	

Mehmed Kâmil Efendi Yalova sabık naibi sıfatıyla mazul bulunduğu 20 Mart 1912 tarihinde Meşihat'e yazdığı bir arızada hizmet süresinin on beş seneyi geçtiğini belirterek mazuliyet maaşı verilmesini talep etmiştir. Yapılan tahkikatta Yalova'daki görevinden süresini tamamlayarak ayrıldığı, bir zimmeti

²⁵ BOA, TFR. I. MKM, 31/3047. 18 Ağustos 1908.

bulunmadığı anlaşılmıştır.²⁶ Bunun üzerine kendisine 14 Mart 1912 tarihi itibarıyla 416 kuruş mazuliyet maaşı bağlanmış, 30 Temmuz 1912 tarihinde kesilmiştir.²⁷

Mehmed Kâmil Efendi 12 Temmuz 1332/25 Temmuz 1916 tarihinde vefat etmiş, Kastamonu'dan acele kaydıyla Meşihat'e çekilen 14 Temmuz 1332/27 Temmuz 1916 tarihli telgrafta Safranbolu kadısı Kâmil Efendi'nin vefat ettiği bildirilmiştir.²⁸

Tablo 6: Mehmed Kâmil Efendi'nin Hizmet Cetveli²⁹

Dosya Numarası				947				
Safranbolulu Mehmed Kâmil Efendi b. İbrahim				Doğum Tarihi			1268	
				Memuriyete Girişi			1 Ocak 1892	
Görev Baş. Bit.	Görev Süresi			Mazuliyet Süresi			Memuriyeti	Maaşı
	Yıl	Ay	Gün	Yıl	Ay	Gün		
1 Ocak 1892-9 Aralık 1893		1					Kandıra Niyabeti	750 kuruş
10 Aralık 1893-6 Mayıs 1894					4	27		
7 Mayıs 1894-13 Nisan 1896		1					Gönen Niyabeti	1.000
14 Nisan 1896-5 Temmuz 1896					2	22		
6 Temmuz 1896-12 Mart 1897							Ayvacak Niyabeti	1.000 Kuruş
13 Mart 1897-14 Haziran 1898							Ayvacak Niyabeti	900 Kuruş
15 Haziran 1898- 30 Ekim 1898					4	16		
31 Ekim 1898-9 Ekim 1900		1					Gerede Niyabeti	675 Kuruş
10 Ekim 1900-4 Nisan 1901					5	26		
5 Nisan 1901-13 Mart 1903		1					Mudurnu Niyabeti	675 Kuruş
14 Mart 1903-26 Haziran 1903					3	13		
27 Haziran 1903-4							Kırcaali Niyabeti	1.400

²⁶ İST MFT. MŞH. SAİD, 97/6-5. 20 Mart 1912.

²⁷ İST MFT. MŞH. SAİD, 97/6-15. 5 Eylül 1916.

²⁸ İST MFT. MŞH. SAİD, 97/6-12.

²⁹ İST MFT. MŞH. SAİD, 97/6-14. 6 Eylül 1916.

Haziran 1905		1						Kuruş
5 Haziran 1905-15 Ocak 1906					7	10		
16 Ocak 1906-14 Aralık 1908		0	9				Toyran Niyabeti	1.200
15 Aralık 1908-27 Kasım 1908					11	13		
28 Kasım 1908-11 Aralık 1909			4				Yalova Niyabeti	900 Kuruş
12 Aralık 1909-6 Ekim 1911		0	5				Yalova Niyabeti	1.250 Kuruş
7 Ekim 1911-12 Mart 1912					4	7		
13 Mart 1912-29 Temmuz 1912			6				Mazuliyet Maaşı	416 Kuruş
30 Temmuz 1912-24 Temmuz 1916		1	5				Safranbolu Kadılığı	1.500
12 Temmuz 1332/25 Temmuz 1916								
Toplam Görev Süresi	2	01	58					
Mazuliyet Süresi					40	134		
Tamamı	4		2					

Mehmed Kâmil Efendi'nin müttekâidin-i ilmiye sandığına borcu olmadığı ancak emeklilik aidatından iki buçuk kuruş zimmeti olduğu tahakkuk etmiş, bunun ailesine tahsis edilecek maaşından kesilmesi kararlaştırılmıştır.

Daha evvel vilâyet muhasebe kaleminde düzenlenen ve yanlışlık olduğu tespit edilen hizmet cetveli tashih edilerek Safranbolu Mahkeme-i Sicil Şubesi tarafından yeniden tanzim edilmiştir. Buna göre Mehmed Kâmil Efendi'nin 20 sene 9 ay 10 gün hizmeti olduğu mal müdürlüğü tarafından hesaplanmış, vilâyet meclisi üyeleri tarafından tasdik edilmiş ve maaş tahsisinde bu hizmet cetveli esas alınmıştır.

Tablo 7: Mehmed Kâmil Efendi'nin Vefatı üzerine Hazırlanan Hizmet Cetveli³⁰

Memurun		Doğumu		Mem. Girişi	Vef. Tarihi	Tahsis Edilecek Maaşın Mahâlli	
Adı	Babası	Şöhreti				Liva	Kaza
Mehmed	İbrahim	Musaoğlu	1265	1 R. 1309	12 Tem.	Kastamonu/Safranbolu	

³⁰ İST MFT. MŞH. SAİD, 97/6-16. 15 Ekim 1916.

Kâmil					1332	
-------	--	--	--	--	------	--

Hizmetleri

Gör. Başl. Ayr. Tar.	Görev Süresi			Mazuliyet süresi			Mem.	Mülahaza
	Yıl	Ay	Gün	Yıl	Ay	Gün		
1 R. 1309-1 R. 1311		1					Kandiye Niyabeti	Muhasebe-i vilâyetin 18 Haziran 1332/1 Temmuz 1916 tarihli derkenarı gereği hizmet müddeti cetvelinde görülen hata düzeltilerek bu hizmet cetveli yeniden tanzim edilmiştir. mazuliyet maaşı olarak Yalova kazasından ayrıldığında Safranbolu'ya tayinine kadar Safranbolu Mal sandığından 1.744 kuruş 20 para mazuliyet maaşı aldığı mal kalemi kayıtlarından anlaşılmalıdır. Bulduğu memuriyetlerde aldığı maaşlar hakkında bir belgeye rastlanmamıştır. bu hususun Meşihat'ın ilgili kaleminden bilgi alınması gerekir.
1 Za. 1311-1 Za. 1313		1				2 4	Gönen Niyabeti	
5 M. 1314-25 M. 1316						2 4	Ayvacak Niyabeti	
15 C. 1316-15 C. 1318						1 7	Gerede Niyabeti	
15 Z. 1318-15 Z. 1320		1	1			2 6	Mudurnu Niyabeti	
1 R. 1321-4 R. 1323		1	2			3	Kırcaali Niyabeti	
21 Za. 1327- 14 Za. 1329		0	9				Toyran Niyabeti	
14 Za. 1327- 14 Za. 1329		1	0		0	4	Yalova Niyabeti	
15 Ş. 1330-24 N. 1334						3	Safranbolu Kadıılığı	
Toplam Hizmeti- Mazuliyeti	0		0			9		

Merhum Kadı Mehmed Kâmil Efendi'nin memuriyetine ait tanzim kılınan hizmet cetvelinin resmî belgelere uygun olarak düzenlendiği tasdik edilmiştir. Buna göre Mehmed Kâmil Efendi'nin 20 sene 9 ay 10 gün hizmeti olduğu 4 sene 29 gün mazuliyet süresi olduğu anlaşılmalıdır. Safranbolu idare meclisi ve vilâyet idare meclisi üyeleri tarafından tasdik edilmiştir.

Safranbolu Kaymakamı Kadı Vekili Kâtip ve Âzâlar
Vali Kadı Defterdar Mektupçu Maarif Müdürü Ser-mühendis Ziraat Müdürü Müftü Âzâlar

Vefatı üzerine Kastamonu vilâyetinden ailesine maaş tahsisi istenen Mehmed Kâmil Efendi'nin tanzim edilen hizmet cetvelinin kayıtlara uygun ise tasdik edilmesi, değilse yeni bir hizmet cetvelinin tanzim edilerek gönderilmesi Maliye Nezâreti Muhassesât-ı Zâtiye Müdüriyeti tarafından Meşihat'ten istenmiştir.

Resmî işlemlerin tamamlanmasından sonra Mehmed Kâmil Efendi'nin ailesine 12 Temmuz 1332/25 Temmuz 1916 tarihinden itibaren 276 kuruş maaş bağlanmıştır.³¹

Sonuç

Çalışmamızda ele aldığımız üç şahsiyet de Safranbolu'da doğmuş, köylerinde başladıkları ilk tahsillerini İstanbul'da tamamlamışlardır. Hacı Murad-zâde lakabıyla bilinen Ahmed Rifat Efendi 1264/1848'de Safranbolu'nun Bulak köyünde doğmuş, annesi Cemile Hanım, babası Hacı Numan Efendi ulema sınıfına mensup bir şahıstır. İstanbul'a gelmiş, 1279/1862-63 senesinde Fatih dersiamlarından Hoca Hafız Nasuh Efendi'nin ders halkasına girerek tedrise başlamış, 1293/1876-77 tarihinde tahsilini tamamlayarak icazetname almıştır. Kendisi de 1295/1878 senesinde Süleymaniye Camii'nde birkaç talebeye iki sene kadar ders okutmuş, ancak gözlerindeki rahatsızlık sebebiyle bırakmak zorunda kalmıştır.

Ahmed Rifat Efendi ilk olarak 50 kuruş maaşla 22 Mayıs 1875 tarihinde Meşihat'te-i Mektubi Kalemünde işe başlamıştır. Daha sonra Çerkeş, Giresun, Kırşehir ve Bolu naipliklerinde bulunmuştur. 26 Temmuz 1892 senesinden itibaren 6.000 kuruş harcırah ve 1.500 kuruş maaş, ayrıca 500 kuruş hasılat maaşıyla Mekke-i Mükerrreme naipliğine tayin olmuştur. Daha sonra Ertuğrul, Kütahya, Karahisar-ı Sahib ve Güzelhisar Aydın sancağı niyabetinde bulunmuştur. En son görevi ise Kudüs kadılığı olmuştur. 2 ay 17 gün görev yaptıktan sonra 20 Safer 1330/9 Şubat 1912 gecesi de vefat etmiştir. Göreve başladığından vefatına kadar geçen toplam hizmeti (Maşşsız geçen süre dâhil) 36 sene 8 ay 17 gündür.

Hacı Murad-zâde olarak bilinen Hafız Hüseyin Fevzi Efendi de 20 Safer 1269/3 Aralık 1852 senesinde Safranbolu'nun Bulak köyünde doğmuştur. Babası Hüseyin Efendi çiftçilikle uğraşan bir şahıstır. 1287/1870-71 yılında İstanbul'da Süleymaniye dersiamlarından Trabzonlu Laz Mehmed Efendi'nin ders halkasına dahil olmuş, ancak 1295/1878'de rahatsızlığı üzerine memleketine dönmüş, burada ilimle meşgul olmuştur. İlk olarak Bolu'nun Sazak, Gökçesu ve Yağlıca nahiyelerinde, arkasından Çerkeş'in Ovacık, Balıkesir'in Bigadiç nahiyesi naipliklerde bulunmuştur. 1303/1805-86'da Preveze'ye bağlı İçkale Camii imam-hatipliği ve mekteb-i rüşdiye muallimliğine tayin edilmiştir. 9 Mayıs 1906 tarihinde Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı Şuhud kasabası, arkasından Güzelhisar Aydın sancağına bağlı Subice nahiyesi niyabetine tayin edilmiş, 21 Ağustos 1910 tarihine kadar bu görevde kalmıştır. Görevi boyunca yaptığı hizmetleri takdir edilmiştir. 26 Haziran 1910 tarihinde Safranbolu'nun Eflani nahiyesinde naip olarak görev başlamış, 26 Şubat-1918 tarihine kadar bu görevde kalmıştır. Eflani naibi iken görevine engel olacak derecede gözlerinde rahatsızlık ve sol ayak kalçasında sakatlığını dile getirerek emekliliğini istemiştir edilmesini istemiştir. Yapılan hesaplamada 11 yıl 10 ay 1 gün hizmeti olduğu anlaşılmış, 19 Şubat 1919 tarihi itibarıyla 125 kuruş maaşla malulen emekli olmuştur.

Musa oğulları olarak bilinen aileye mensup olan Mehmed Kâmil Efendi ise 1268/1851-52'de Safranbolu'ya bağlı Çerçen köyünde doğmuştur. 1284'te İstanbul'da Ayasofya Medresesi'nde Bayezid dersiamlarından Hafız Eşref Efendi'nin ders halkasına girmiş ve tahsilini tamamlayarak icazetname almıştır. Ayrıca Mekteb-i Nüvvâba girerek 1 Nisan 1891'de buradan mezun olmuştur. İlk olarak 2 Ocak 1892 senesinde Kandıra'da naip olmuş, daha sonra Gönen, Ayvacık, Gerede Mudurnu naipliklerinde bulunmuştur.

³¹ İST MFT. MŞH. SAİD, 97/6-19. 13 Mart 1917.

27 Haziran 1903 tarihinden itibaren iki yıl 1.400 kuruş maaşla Kırcaali, arkasından Doyran ve Yalova niyabetlerinde bulunmuştur. Mehmed Kâmil Efendi, 30 Temmuz 1912 tarihinde 1.500 kuruş maaşla Safranbolu kazası kadılığına tayin edilmiş, 12 Temmuz 1332/25 Temmuz 1916 tarihinde de vefat etmiştir. Mehmed Kâmil Efendi'nin 20 sene 9 ay 10 gün hizmeti olduğu hesaplanmış, 12 Temmuz 1332/25 Temmuz 1916 tarihinden itibaren ailesine 276 kuruş maaş bağlanmıştır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BOA, DH. MTV, 40/51.

BOA, TFR. I. MKM, 31/3047.

BOA, Y. PRK. BŞK, 34/62.

İST MFT. MŞH. SAİD, 225/6.

İST MFT. MŞH. SAİD, 87/12.

İST MFT. MŞH. SAİD, 97/6.

Diğer Yayınlar

Albayrak, Sadık. *Son Devir Osmanlı Uleması*. 1-5 Cilt. İstanbul: Büyükşehir Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1996.

Gül, Halim, Safranbolulu Halvetî-Şa'bânî Şeyhi Yazıköylü Mehmed Emin Efendi'nin Hayatı Eserleri ve Tekkesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 2017, (ss. 1426-1443), C. VI, S. 3.

Gül, Halim, Çerkeşî Halifelerinden Safranbolulu Mehmet Emin Efendi, Uluslararası Çankırı'nın Manevi Mimarları Sempozyumu, (ss. 89-100), Çankırı 2017.

Hızlı, Kasım. "Reisü'l-Ulema Tikveşli Yusuf Ziyaeddin Efendi'nin Huzur Dersi Takririnde Sultan II. Abdülhamid'e Eğitim ve İdareye Dair Yaptığı Tavsiyeler". *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 4/6 (2018): 37-56.

Kanar, Mehmet. *Farsça Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yayınları, 2010.

Işık, Ayhan "Safranbolu Nakübü'l-eşraf Kaymakamları ve Seyyidleri", *Dünden Bugüne Safranbolu'da Dini Hayat*, (ss. 33-103), Safranbolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Safranbolu, 2016.

İmamoğlu, İbrahim Hakkı "Meşihat Arşivi Belgelerinde Atama Usul ve Esasları Çerçevesinde Sinop Müftüleri ve Şehir/Sivil Hayat," *Uluslararası Geçmişten Günümüze Sinop'ta Türk-İslam Kültürü Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, C. II, (ss. 925-932), Sinop, 2018.

Şemseddin Sami. *Kâmûs-i Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.

Yurdakul, İlhami. "Mekteb-i Nüvvab". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek 2: 242-243. İstanbul: TDV Yayınları, 2016.

TARIM SEKTÖRÜNÜN TEMEL SORUNLARI VE İSTİHDAM YAPISININ ANALİZİ

KARABÜK İLİ ÖRNEĞİ

Nihat ALTUNTEPE¹

**Dr. Öğr. Üyesi, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Gönen MYO-Dış Ticaret Bölümü**

Özet

Bu çalışmada tarım sektörünün temel sorunları ve istihdama olan katkısı incelenmiştir. Çalışmada Karabük ili merkez köyleri ve Safranbolu ilçesi köylerinde mülakat şeklinde görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler sonucunda elde edilen bilgiler analiz edilerek Karabük ili merkez köyleri ve Safranbolu ilçesi köylerindeki üreticilerin temel sorunları ve istihdama olan katkıları tespit edilmiştir. Buna göre tarım sektörünün istihdama olan katkısının istenilen seviyede olmadığı ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: İstihdam, İşsizlik, Tarım, Karabük

Jel Kodları: E24, E62.

Abstract

In this study, the main problems of the agricultural sector and their contribution to employment are examined. In this study, interviews were conducted in the central villages of Karabük and in the villages of Safranbolu. The information obtained from the interviews was analyzed and the main problems of the producers in central villages of Karabük and Safranbolu districts and their contribution to employment were determined. According to this, it is revealed that the contribution of the agricultural sector to employment is not at the desired level.

Keyword: Employment, Unemployment, Agriculture, Karabuk.

Jel Kodları: E24, E62.

Giriş

Tarım sektörünün istihdam, ekonomik kalkınma ve refah açısından önemi büyüktür. Tarım sektörü, özellikle kırsal bölgelerde ana işveren ve kalkınmanın itici gücüdür. Günümüzde tarımsal ürünlere olan talep hızlı bir şekilde artış göstermektedir. Aynı zamanda kentsel bölgelerde yaşayan insan sayısındaki artış daha fazla işlenmiş gıda gerektirmektedir. Bu nedenlerle tarım sektörü ekonomik açıdan daha da önemli hâle gelmektedir. Aynı zamanda tarım, istihdamın temel dayanağıdır. Bu bağlamda tarım sektörünün sorunlarının belirlenmesi ve istihdama olan katkısının analiz edilmesi önem taşımaktadır.

Bu çalışmada tarım sektörünün temel sorunları ile istihdama olan katkıları analiz edilecektir. Çalışma; Karabük ili merkez ve Karabük'ün en büyük ilçesi olan Safranbolu merkez ve köylerinde tarım sektöründe faaliyette bulunan gerçek ve tüzel kişilere anket uygulaması şeklinde gerçekleştirilecektir. Çalışmanın amacı; Karabük ve Safranbolu'da tarım sektörünün temel sorunlarını tespit etmek ve tarım sektöründeki istihdam yapısını analiz etmektir. Çalışma zamanının sınırlılığından, bölgenin geniş bir coğrafi yapıya sahip olmasından ve bütün katılımcılara ulaşma imkânının olmamasından dolayı Karabük ili merkez

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Gönen MYO-Dış Ticaret Bölümü, nihataluntepe78@gmail.com.

ve Karabük'ün ilçesi olan Safranbolu merkez ve köylerinde tarım sektöründe faaliyette bulunan gerçek ve tüzel kişilerle sınırlandırılmıştır.

Çalışmada anket yöntemi kullanılması amaçlanmış, ancak ankete yeterli katılım olmadığı için görüşmeler yüz yüze mülakat şeklinde gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda yüz yüze görüşmeler Karabük ili merkez ve Safranbolu ilçesi merkez ve köylerinde tarım sektöründe faaliyette bulunan gerçek ve tüzel kişilerle gerçekleştirilmiştir.

Teorik Çerçeve

Temel olarak tarım sektörü ekonomilerde istihdam olanakları sağlar, yoksulluğu ortadan kaldırır ve ekonominin büyümesine katkıda bulunur. Ekonomik tarih, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, tarımsal gelişmenin ekonomik büyüme için temel ön koşul olduğuna dair geniş kanıtlar ortaya koymaktadır. Tarım ekonomide güçlü bir yere sahiptir. Çünkü tarımsız bir ülke her zaman yabancı ülkelere nüfusunu beslemek için bağlı olacaktır. Tarımın ekonomik büyümeye potansiyel katkısı, kalkınma ekonomistleri arasında hâla sürmekte olan bir tartışma alanıdır. Genel olarak ekonomideki büyüme, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki, tarım sektörünün gelişmesine bağlıdır. Tarım sektöründeki büyüme, ülke için bir katalizör görevi üstlenebilir. Tarım sektörü; kırsal gelirler üzerindeki etkisi ve sanayileşmiş bir ekonomiye dönüşüm için kaynakların sağlanması yoluyla çıktı artışını sağlar.²

Diğer taraftan ekonomik büyümeyi hızlandırmak ve artan işgücüne verimli istihdam sağlamak politika yapıcılarının ana hedefidir. Son zamanlarda, kırsal tarım dışı istihdamın (RNFE) gelişimi, iş fırsatları yaratma ve kırsal kalkınmayı teşvik etme konusunda önem kazanmıştır. Yapılan bazı çalışmalar, ekonomi geliştikçe geçim için tarıma bağımlılığın azaldığını ve insanların daha üretken tarım dışı faaliyetlere yöneldiğini göstermektedir. Her ülke, kalkınma sürecinde bu yapısal değişimden geçmektedir. Bu nedenle, ülkelerin ekonomik büyümesi ve işgücü büyümesinin nasıl gerçekleştiğini bilmek ilgi çekmektedir. Ayrıca, bölgesel kalkınmadaki dengesizlikleri düzeltmek ve ekonominin genel refahını arttırmak için dönem içerisinde ve bölgeler arasında istihdam modelindeki değişimleri anlamak önem taşımaktadır.³ Ülkelerin ekonomik büyümelerinin ve işgücünün işe yerleştirilmesinde önemli katkı sağlayan sektörlerden biri de tarımdır. Bu nedenle tarım sektöründeki gelişmeler önem taşımaktadır.

Tarımın ekonomik kalkınma ve yoksulluğun azaltılmasında rol oynadığı, hem teorik hem de ampirik çalışmaların temelini oluşturarak muazzam bir literatürün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu literatürün çoğu, en az ekonomik faaliyetin büyük ölçüde tarıma dayalı olduğu ekonomiden, sanayi ve hizmet sektörlerinin hâkim olduğu yüksek gelirli ülkelere, ekonomilerin yapısal dönüşüm sürecine odaklanmaktadır. Aynı zamanda tarımda ulusal istihdam ve GSYİH'nın azalan bir payı ekonomik ilerlemenin kaçınılmaz bir sonucudur. Bu, büyük ölçüde, tarım dışı mal ve hizmetlere olan talebin yüksek gelir esnekliği nedeniyle. Gelirleri arttıkça, tüketiciler mamul tüketim mallarından daha hızlı mamul mal ve hizmet tüketimlerini

² Izuchukwu, O., O., (2011), "Analysis of the Contribution of Agricultural Sector on the Nigerian Economic Development", World Review of Business Research, Vol. 1. No. 1. March 2011. S:192-195.

³ Venkatesh, v.d., (2015), "Trends in agriculture, non-farm sector and rural employment in India: An insight from state level analysis", Indian Journal of Agricultural Sciences 85 (5): s: 67.

artırırlar. Paradoksal olarak, sürece genellikle artan gelirler ve geçimini sağlamak için tarıma bağımlı olanlar arasında yoksulluk eşlik etmektedir.⁴

Teoriler tarımın rolü konusunda farklılık gösterse de, zaman içinde ekonomik kalkınma ilerledikçe tarımın öneminin azalmasının beklendiği konusunda hemfikirlerdir. İstihdam ve üretimin tarım dışındaki sektörler için arttığı süreç, yapısal dönüşüm olarak tanımlanmaktadır. Tarım ve gıda sisteminde mutlak bir artış olmasına rağmen, göreceli ekonomi daha az tarımsal odaklı hâle gelebilmektedir. Tarımın sektörel çöküşünün ve ikincil ve üçüncül sektörün önemli ölçüde genişlemesinin sebepleri tam olarak açıklanamamıştır. Johnston ve Meller (1961), bir ekonominin yapısal dönüşümünden sorumlu olan iki temel faktörü ve dolayısıyla tarım sektörünün gerilemesini kabul eder: Bunlardan birincisi; gıda talebinin bir den az olduğu ve azalan bir gelir esnekliğinin varlığı, ikincisi; sürekli veya azalan bir tarımsal işgücüyle birlikte tarım üretiminde önemli bir genişleme olasılığının varlığıdır⁵.

Karabük'te Tarım Sektörünün Genel Görünümü

Bir bölgedeki tarım sektöründeki temel sorunların belirlenebilmesi için öncelikle o bölgedeki tarım sektörünün genel profilinin ortaya çıkarılması gerekir. Bunun içinde tarım sektöründeki üretim miktarı, ekilen alan miktarı ve neler ekildiğinin belirlenmesi ve ortaya konulması gerekir.

Tablo 1. Bitkisel Üretim Değeri (Bin TL)

Yıllar	Türkiye	Karabük
2011	88.979.273	75.339
2012	87.946.988	86.757
2013	92.452.530	83.025
2014	98.123.089	97.838
2015	120.152.079	97.438
2016	119.237.661	99.889
2017	135.885.136	107.854

Kaynak: TÜİK.

Tablo 1.'de 2011 yılı ile 2017 yılları arasındaki Türkiye ve Karabük'te TL cinsinden bitkisel üretim değerleri yer almaktadır. Türkiye'de 2011 yılında bitkisel üretim değeri 88.979.273 bin TL iken, 2017 yılında 135.885.136 bin TL'ye yükselmiştir. Karabük'te ise; 2011 yılında 75.339 bin TL. iken, 2017 yılında 107.854 bin TL.'ye yükselmiştir. Görüldüğü gibi hem Türkiye genelinde hem de Karabük ilinde bitkisel üretim değerlerinde önemli artışlar ortaya çıkmıştır.

Tablo 2. Toplam İşlenen Tarım Alanı (Hektar)

Yıllar	Türkiye	Karabük
--------	---------	---------

⁴ Dewbre, J., (2010), Economic Importance of Agriculture for Poverty Reduction, **OECD Food, Agriculture and Fisheries Working Papers No. 23**. OECD Publishing, (<https://www.oecd.org/brazil/44804637.pdf>, e.t.15.08.2019).

⁵ Arendonk, A., V., (2015), The development of the share of agriculture in GDP and employment A case study of China, Indonesia, the Netherlands and the United States, IAMO. (<https://edepot.wur.nl/342795>, e.t.12.07.2019).

2011	20.522.626	50.321
2012	20.581.039	48.672
2013	20.573.477	49.531
2014	20.697.903	47.222
2015	20.649.766	46.944
2016	20.381.943	50.706
2017	20.036.992	49.216
2018	19.737.559	33.385

Kaynak: TÜİK.

Tablo 2.'de 2011 ile 2018 yılları arasındaki toplam işlenen tarım alanları (Hektar) yer almaktadır. Tabloya göre; 2011 yılında Türkiye'de 20.522.626 hektar tarım alanı işlenirken, 2018 yılında 19.737.559 hektar alan işlenmiştir. Karabük'te ise; 2011 yılında 50.321 hektar alan tarım alanı olarak işlenirken, 2018 yılında 33.385 hektar tarım alanı olarak işlenmiştir. Görüldüğü gibi hem Türkiye genelinde hem de Karabük'te toplam işlenen tarım alanı miktarında azalış vardır. Ancak bu azalış oransal olarak Karabük'te daha fazladır.

Tablo 3. Örtü Altı Sebze Ve Meyve Üretim Miktarı (Ton)

Yıllar	Türkiye	Karabük
2011	6.138.937	5.403
2012	6.170.827	5.396
2013	6.273.927	5.540
2014	6.481.820	5.510
2015	6.715.067	5.545
2016	7.165.241	5.740
2017	7.862.738	5.871
2018	8.071.026	6.030

Kaynak: TÜİK.

Tablo 3.'de 2011 ile 2018 yılları arasındaki örtü altı sebze ve meyve üretim miktarı (ton) yer almaktadır. Tabloya göre; 2011 yılında Türkiye'de örtü altı sebze ve meyve üretim miktarı 6.138.937 ton iken, 2018 yılında 8.071.026 ton olarak gerçekleşmiştir. Karabük'te ise; 2011 yılında örtü altı sebze ve meyve üretim miktarı 5.403 tondan, 2018 yılında 6.030 tona yükselmiştir. Görüldüğü gibi hem Türkiye genelinde hem de Karabük'te örtü altı sebze ve meyve üretiminde artış vardır.

Tablo 4. Küçükbaş Hayvan Sayısı (Baş)

Yıllar	Türkiye	Karabük
2011	32.309.518	13.237
2012	35.782.519	16.496
2013	38.509.795	20.986
2014	41.485.180	21.297
2015	41.924.100	21.999

2016	41.329.232	22.322
2017	44.312.308	22.574
2018	46.117.399	26.457

Kaynak: TÜİK.

Tablo 4.'de 2011 ile 2018 yılları arasındaki küçükbaş hayvan sayısı yer almaktadır. Tabloya göre; 2011 yılında Türkiye'de küçükbaş hayvan sayısı 32.309.518 baş iken, , 2018 yılında 46.117.399 baş olarak gerçekleşmiştir. Karabük'te ise; 2011 yılında küçükbaş hayvan sayısı 13.237 baş iken, 2018 yılında 26.457 başa yükselmiştir. Görüldüğü gibi hem Türkiye genelinde hem de Karabük'te küçükbaş hayvan sayısında artış vardır. Karabük'teki artış Türkiye'deki artıştan oransal olarak daha fazladır. Bu durum Karabük'te küçükbaş hayvan yetiştiriciliğine ilginin giderek yükseldiğini göstermektedir.

Tablo 5. Kişi Başına Tarımsal Üretim Değeri (TL)

Yıllar	Türkiye	Karabük
2011	2.565	1.018
2012	2.655	1.186
2013	2.486	1.172
2014	2.639	1.202
2015	3.161	1.138
2016	3.399	1.261
2017	4.005	1.415

Kaynak: TÜİK.

Tablo 5.'de 2011 ile 2018 yılları arasındaki kişi başına tarımsal üretim değeri (TL) yer almaktadır. Tabloya göre; 2011 yılında Türkiye'de kişi başına tarımsal üretim değeri 2.565 TL iken, 2018 yılında 4.005 TL olarak gerçekleşmiştir. Karabük'te ise; 2011 yılında kişi başına tarımsal üretim değeri 1.018 TL. iken, 2018 yılında 1.415 TL.'ye yükselmiştir. Görüldüğü gibi hem Türkiye genelinde hem de Karabük'te kişi başına tarımsal üretim değeri yükselmiştir. Ancak Karabük ilinde bu yükselişin çok olduğunu söylemek mümkün değildir.

Tablo 6. Büyükbaş Hayvan Sayısı (Baş)

Yıllar	Türkiye	Karabük
2011	12.483.969	40.165
2012	14.022.347	45.691
2013	14.532.848	49.182
2014	14.345.223	45.742
2015	14.127.837	43.577
2016	14.222.228	41.878
2017	16.105.025	47.512
2018	17.220.903	50.226

Kaynak: TÜİK.

Tablo 6.'da 2011 ile 2018 yılları arasındaki büyükbaş hayvan sayısı yer almaktadır. Tabloya göre; 2011 yılında Türkiye'de büyükbaş hayvan sayısı 12.483.969 baş iken, , 2018 yılında 17.220.903 baş olarak gerçekleşmiştir. Karabük'te ise; 2011 yılında büyükbaş hayvan sayısı 40.165 baş iken, 2018 yılında 50.226 başa yükselmiştir. Görüldüğü gibi hem Türkiye genelinde hem de Karabük'te büyükbaş hayvan sayısında artış vardır. Karabük'teki artış Türkiye'deki artıştan oransal olarak daha düşüktür. Bu durum Karabük'te büyükbaş hayvan yetiştiriciliğinin üçükbaş hayvan yetiştiriciliği kadar ilgi görmediğini göstermektedir.

Karabük Tarım Sektöründe İstihdamın Genel Görünümü

Kırsal bölgelerde tarım sektörünün istihdamı artırması yönünde bir beklenti vardır. Tarımsal sektörde üretim arttıkça buna bağlı olarak bu tür bölgelerde istihdam artarak, işsizlik azalır. Çünkü kırsal bölgelerde tarım temel geçim kaynağıdır. Bu nedenle kırsal alanlarda tarım sektörü ekonomi içinde önemli bir yere sahiptir. Tarım yerel kalkınmanın temel bir aktörüdür.

Tablo 7. Karabük Tarım Sektöründe İstihdam

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Zonguldak	%49,2	%40,7	%43,2	%41,1	%37,3-	%38,5	%35,8	%32,2	%33,1
Karabük	205bin	154bin	180bin	179bin	155bin	152 bin	136bin	118bin	125bin
Bartın									

Kaynak: İŞKUR.

Tablo 7. Karabük, Zonguldak ve Bartın illeri için 2009 ile 2017 yılları arasında tarım sektörünün istihdam yapısını göstermektedir. 2009'da bu üç il için istihdam 205 bin iken, 2017'de 125 Bine gerilemiştir. Bu durum tarım sektöründe istihdamın büyük oranda azaldığını göstermektedir. Bu istihdam azalışı işsizliğin artışına neden olmaktadır. Tarımdaki istihdam 2017 yılında bir artış göstermiş olmasına rağmen, genel olarak bir düşüş trendi göstermektedir.

Karabük Tarım Sektörünün Temel Sorunları

Karabük ili için tarım sektörünün temel sorunları araştırılırken, tarım sektöründe faaliyette bulunan işletme sahipleri ve gerçek kişilerle mülakat şeklinde yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Genelde görüşülen kişiler tarımsal faaliyetlerini ikinci bir ek iş olarak yapmaktadırlar. Ana geçim kaynakları tarımsal faaliyette elde etmiş oldukları gelirler değildir. Bununla birlikte sadece tarımsal faaliyetlerden gelir elde edenlerle de görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler sonucu tarım sektöründe faaliyette bulunanlar;

- ✓ Sermaye temini,
- ✓ Bürokratik işlemler,
- ✓ Borç ödemeleri,
- ✓ Uygun krediye ulaşamamaları,
- ✓ Ucuz girdi temini sağlama,
- ✓ Girdi maliyetlerinin yüksekliği,
- ✓ Ürünlerin muhafazası, depolanması ve saklanması
- ✓ Hangi ürünlerin üretilmesi konularında sorunlar yaşamaktadırlar.

Sonuç

Bu çalışma tarım sektörünün temel sorunları ile istihdama olan katkıları analiz etmek için gerçekleştirilmiştir. Çalışma; Karabük ili merkez ve Karabük'ün en büyük ilçesi olan Safranbolu merkez ve köylerinde tarım sektöründe faaliyette bulunan gerçek ve tüzel kişilere mülakat şeklinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın amacı; Karabük ve Safranbolu'da tarım sektörünün temel sorunlarını tespit etmek ve tarım sektöründeki istihdam yapısını analiz etmektir. Çalışma zamanın sınırlılığından, bölgenin geniş bir coğrafi yapıya sahip olmasından ve bütün katılımcılara ulaşma imkânının olmamasından dolayı Karabük ili merkez ve Karabük'ün ilçesi olan Safranbolu merkez ve köylerinde tarım sektöründe faaliyette bulunan gerçek ve tüzel kişilerle sınırlandırılmıştır.

Çalışmada anket yöntemi kullanılması amaçlanmış, ancak ankete yeterli katılım olmadığı için görüşmeler yüz yüze mülakat şeklinde gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda yüz yüze görüşmeler Karabük ili merkez ve Safranbolu ilçesi merkez ve köylerinde tarım sektöründe faaliyette bulunan gerçek ve tüzel kişilerle gerçekleştirilmiştir.

Çalışma sonucunda tarım sektörü ile ilgili olarak Karabük ili için aşağıdaki sonuçlar ortaya çıkmıştır.

- ✓ 2011 yılında bitkisel üretim değeri 75.339 bin TL'den, 2017 yılında 107.854 bin TL.'ye yükselmiştir.
- ✓ 2011 yılında 50.321 hektar alan tarım alanı olarak işlenirken, 2018 yılında 33.385 hektar tarım alanı olarak işlenmiştir.
- ✓ 2011 yılında örtü altı sebze ve meyve üretim miktarı 5.403 tondan, 2018 yılında 6.030 tona yükselmiştir.
- ✓ 2011 yılında küçükbaş hayvan sayısı 13.237 baş iken, 2018 yılında 26.457 başa yükselmiştir.
- ✓ 2011 yılında kişi başına tarımsal üretim değeri 1.018 TL. iken, 2018 yılında 1.415 TL.'ye yükselmiştir.
- ✓ 2011 yılında büyükbaş hayvan sayısı 40.165 baş iken, 2018 yılında 50.226 başa yükselmiştir.

İstihdam açısından değerlendirildiğinde İŞKUR verilerinde il bazında veri olmadığından istatistiki sınıflandırmaya göre bir değerlendirme yapılmıştır. Buna göre; Zonguldak, Karabük ve Bartın illeri için tarım sektöründe 2011 yılında 180 bin kişi istihdam edilirken, 2018 yılında bu rakam 125 bin olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla tarım sektörünün istihdama olan katkısı bu üç il bazında giderek azalmıştır.

Çalışmada Karabük ili için tarım sektörünün temel sorunları aşağıdaki başlıklar altında toplanmıştır.

- ✓ Sermaye temini,
- ✓ Bürokratik işlemler,
- ✓ Borç ödemeleri,
- ✓ Uygun krediye ulaşamamaları,
- ✓ Ucuz girdi temini sağlama,
- ✓ Girdi maliyetlerinin yüksekliği,
- ✓ Ürünlerin muhafazası, depolanması ve saklanması

- ✓ Hangi ürünlerin üretilmesi konularında sorunlar yaşamaktadırlar.

Karabük ilinde tarım sektöründe temel sorunların çözümü ve istihdamın artırılması için aşağıdaki politikalar önerilmektedir.

- ✓ Daha fazla tarım alanlarının oluşturulması,
- ✓ Mevcut tarım alanlarında üretiminin devam ettirilmesi,
- ✓ Tarımın istihdama olan katkısı istenilen seviyeye çıkarılması,
- ✓ Üreticilere ettikleri ürünleri daha verimli yetiştirebilmeleri için teknik desteğin artırılması,
- ✓ Üreticilerle tarımla ilgili aktörlerin zaman zaman bir araya gelerek temel sorunların tespiti ve çözümü konusunda yardımcı olunması,
- ✓ Devlet desteğinin çeşitlendirilmesi,
- ✓ Büyük ve küçük baş hayvan yetiştiriciliğinin teşvik edilmesi ve desteklenmesi,
- ✓ Örtü altı sebze ve meyve üretiminin desteklenmesi.

Kaynakça

Arendonk, A., V., (2015), The development of the share of agriculture in GDP and employment A case study of China, Indonesia, the Netherlands and the United States, IAMO. (<https://edepot.wur.nl/342795>, e.t.12.07.2019).

Dewbre, J., (2010), Economic Importance of Agriculture for Poverty Reduction, **OECD Food, Agriculture and Fisheries Working Papers No. 23**. OECD Publishing, (<https://www.oecd.org/brazil/44804637.pdf>, e.t.15.08.2019).

Izuchukwu, O., O., (2011), “Analysis of the Contribution of Agricultural Sector on the Nigerian Economic Development”, World Review of Business Research, Vol. 1. No. 1. March 2011. Pp. 191 - 200.

Türkiye İstatistik Kurumu, TÜİK.

Venkatesh, v.d., (2015), “Trends in agriculture, non-farm sector and rural employment in India: An insight from state level analysis”, Indian Journal of Agricultural Sciences 85 (5): 671–7, May 2015.

2116 NUMARALI SAFRANBOLU ŞER'İYE SİCİLİNE GÖRE

DEVLETİN PİYASALARA MÜDAHÂLESİ

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk HABERGETİREN

Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

İslam Hukuku Anabilim Dalı

Özet

Osmanlı Devleti'nde her vilâyette kadı veya naibler tarafından gerçekleştirilen hukuki işlemler, Şeri'yye Sicilleri adı verilen defterlere kaydedilirdi. Ayrıca merkezden gelen ferman ve emirlerin birer sureti de bu defterlere kaydedilirdi. Yeni atanan görevlilere önceden gönderilen emirlerin ve olayların bir özeti sunulur, böylelikle yönetimde süreklilik sağlanırdı.

Sorumlu oldukları bölgede meydana gelen hukuki anlaşmazlıkları giderme, merkezden gelen emirlerini uygulama, vergi tahsilatı yanında çarşı-pazarın düzenlenme ve denetlenmesi, karşılaşılan problemlerin çözülmesi Kadı ve Naiblerin görevleri arasında bulunmaktadır. Piyasalarda görülen aksaklıklar yerel idarecilerce çözülür, geneli etkileyen durumlarda ise merkezi otoritenin müdahâlesi beklenirdi. Bu durumlarda bizzat padişah devreye girerek sorunu çözmeye çalışırdı. İncelemesi yapılan 1216 numaralı defterde devletin Safranbolu yöresinde mal ve para piyasalarına müdahâle örnekleri bulunmaktadır. Bu müdahâleler doğrudan âlim, tavan fiyat koyma ve tedavülde bulunan paraların standardını sağlama şeklindedir. Toplumun maslahatını gözeten bu müdahâleler sınırlı bir şekilde gerçekleştirilmiş, tüm piyasayı etkileyecek şekilde genele yayılmamış ve süreklilik göstermemiştir.

Bu bildiri de defterde yer alan müdahâle örnekleri ve nedenleri belirlenmeye çalışılacaktır. Ayrıca müdahâle şekline İslam hukukunun bakışına kısaca değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Safranbolu, Şer'îye Sicilleri, Piyasalara müdahâle, Narh

State Intervention in The Markets in Safranbolu's Legal Records -Book No: 2116-

Abstract

In every province in the Ottoman Empire, legal proceedings performed by kadi or naibs were recorded in the so-called Sharia Registers. In addition, a copy of the correspondence between the center and the countryside was included in this book. The newly appointed officers were provided with a summary of past orders and events, thus ensuring continuity in mânâgement.

The Kadi and Naibs are among the duties of Kadi and Naibs to solve the legal disputes in the region they are responsible for, to apply their orders from the headquarters, to organize and supervise the market-market as well as tax collection. In the markets, the local authorities would solve the problems and in general, the central authority would be expected to intervene. In these cases, the sultan personally stepped in and tried to solve the problem. In the book numbered 1216 examined, there are examples of intervention in the goods and money markets in the Safranbolu region of the state. These interventions are in the form of direct purchase, ceiling price setting and the standard of money in circulation. These interventions aiming at the charge of society have been limited, not widespread in a way that affects the whole market and have not shown continuity.

In this paper, the examples and reasons of intervention will be tried to be determined. In addition, the approach of Islamic law will be briefly mentioned.

Keywords: Ottoman Empire, Safranbolu, Legal Records, Intervention in The Markets, Ceiling Price

Giriş

İslam iktisat düşüncesinde piyasaların kendi tabii şartları içerisinde oluşması hedeflenir. Mal ve para piyasalarında görülen değişimler doğal işleyişin bir sonucu olup, beşerî etkiyle meydana gelmemiş ise buna müdahâle edilmez. Bu görüş, temelini özellikle Hz. Peygamber'in (sav) uygulamasından alır. İlk dönemlerinden itibaren "Piyasalara müdahâle edilmemesi" ilkesi İslam hukukunda temel bir esas olarak kabul edilmiştir. Hz. Peygamber (sav) döneminden sonra stok, karaborsa ve satıcıların kendi aralarında anlaşarak fiyat belirlemeleri gibi piyasa dışı beşerî bir etkiyle dengelerde ve fiyatta birtakım suni artış ve olumsuzluklar görülmeye başlayıp, bundan çoğunluk hâlinin etkilendiği görülünce devletin sınırlı bir şekilde müdahâlesi, çoğunluk fukaha tarafından caiz görülmüştür. Maslahat ve sedd-i zerâî ilkelerine dayandığı düşünülen bu hüküm, asıl bir kural olmayıp, ancak telafisi mümkün olmayan genel zarar veya bunun kuvvetle ortaya çıkma ihtimali görüldüğünde geçici bir tedbir olarak uygulanır.

Devletin vatandaşlarını ülke dışından gelebilecek tehdit ve tehlikelere karşı güvenliğini sağlaması gerektiği gibi iç güvenlik ve oluşabilecek sıkıntılara karşı tedbirler alması da gerekir. Tüm toplumu etkileyebilecek doğal afet ve ekonomik sıkıntılar bunlar arasında sayılabilir. Özellikle temel ihtiyaç maddelerinin temininde ortaya çıkabilecek bir güçlük, genele yayıldığı zaman oluşabilecek buhran, insan hayatı ve devletin bekası için önemli bir tehdit oluşturabilir. Bu nedenle yaşam için zorunlu, asli ihtiyaç kapsamında olan gıda maddelerinin temini, pazarın kontrol ve denetlenmesi, sağlıklı işleyişin sağlanması devletin asli görevleri arasında kabul edilmiştir.

Piyasa kurucularının anlaşması, tekel oluşturmaları gibi doğal olmayan bir etkenle mal temini ve fiyatlamada görülen bir olumsuzluk, çoğunluk vatandaşların yaşamlarını normal olarak idame etmelerini tehdit eder niteliğe büründüğünde, devletin veya yetkili organların olaya müdahâle etmesi beklenir. İslam tarihinde bu müdahâle önce nasihat sonra tavan fiyat uygulaması (narh) veya pazara ihtiyaç duyulan malların sürülmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Bu tür müdahâleler Osmanlı idaresinde de dönem dönem uygulanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde merkezde ve taşrada hukukî işlemlere dair kayıtlar, kâdı sicilleri, kâdı divanı, mahkeme kayıtları, sicillât-ı şer'iyeye ve daha geniş kullanımıyla şer'iyeye sicilleri adı verilen defterlerde tutulmaktadır.¹ Bu defterler o dönem aile, toplum, ekonomi ve hukuk gibi birçok alan araştırması için önemli kaynaklar arasında yer alır. Defterler kâdı yahut nâibi tarafından tutulmakta ve çeşitli türden belgeleri içermektedir. Bunların bir kısmı muhakemesi yapılan işlemler, bir kısmı da İstanbul'dan gelen ferman, emirname veya diğer resmî belge suretleridir.²

İncelemesi yapılan Safranbolu şer'iyeye sicilleri 1216 numaralı defter³ 1 Ramazan 1236/2 Haziran 1821 ile 7 Zilhicce 1239/3 Ağustos 1824 tarihlerini kapsamaktadır. Bu defterde araştırma konusu olan idarenin mal veya finans piyasasına müdahâle örnekleri yer almaktadır. Bu işlemlerin o dönemde başkentte görülen gıda ihtiyacının giderilmesi ve finans piyasasında istikrarın sağlanması, oluşabilecek iktisadi sıkıntıların önlenmesi amacıyla gerçekleştirildiği düşünülmektedir.

¹ Şeriyye Sicilleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ayhan Işık, "Şeriyye Sicilleri Arşivi", *Ağa Kapısından Şeyhülislamlığa İstanbul Müftülüğü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2019, s. 233-243; Işık, "İstanbul Müftülüğü Bünyesindeki Arşivler", *Arşiv Dünyası*, 2007, S. 10, s. 11-20.

² Bkz. Yunus Uğur, "Şeriyye Sicilleri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010).

³ Sicilin latinizesi Safranbolu Belediyesi tarafından yayınlanmıştır. Bkz. Recep Karacakaya ve dğr., *Safranbolu Şer'iyeye Sicilleri 2116 Numaralı Defter* (İstanbul: Safranbolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2013).

1. Devletin Piyasalara Müdahâle Yöntemleri

İslam hukukunda piyasanın sağlıklı bir şekilde işleyişini sağlama, devletin temel görevleri arasında yer almaktadır. Hz. Peygamber'in (sav) çarşı ve pazarı sürekli denetlediği ancak âlim satıma, piyasanın kendi dinamikleri içerisinde oluşum ve işleyişine müdahâle etmediği, tüccara nasihatte bulunduğu, yanlış yapanları sözle uyardığı bilgisi temel hadis kaynaklarında yer almaktadır.⁴ Aynı yöntem dört hâlife döneminde de uygulanmış, özellikle Hz. Ömer'in pazarı kurumsallaştırması, başta kendisi olmak üzere yetkililer tarafından çok sıkı denetlenmesi dikkat çekmektedir. İslam ülkelerinin sınırları genişleyip pazarlar çoğalınca bu görev devlet tarafından yetkilendirilen Hisbe, Fütüvvet ve Ahilik teşkilatlarınca yerine getirilmiştir.⁵ Kâdı veya Nâib'in kontrolünde daha çok esnaf temsilcilerinden oluşan bu teşkilatlar, İslam hukukunda belirlenen kurallara göre üretim, pazarlama, tüketim ve sağlıklı işleyişin teminine çalışmıştır. Anlaşmazlık ve şikâyetlerde tazir kapsamında uyarı, dayak vb. farklı şekillerde caydırıcı cezalar verme yetkisine de sahip olan bu kurumlar, sorumluluk ve yetkilerini aşan durumlarda olayı idareye aktararak devletin müdahâlesini istemişlerdir.

1.1. Mal Piyasasına Müdahâle

Mal piyasası ile kastedilen mal ve hizmetlerin âlim satımının yapıldığı piyasadır. Bu piyasada mübadelesi yapılan emtianın öncelikle İslam hukukuna göre hukuki bir değer taşıması (*Mâlu'l-Mütekavvim* olması) gerekir. Şeriatın mülkiyete konu olması ve kullanımını mubah görmediği hür insan, domuz, alkol, pis/necis maddeler ile başkasının hakkı bulunan (gasp edilen veya çalınan) malların ticareti yapılamaz.⁶

Bu defterde devletin piyasada mal ve fiyat istikrarını sağlamak amacıyla alıcı veya satıcı şeklinde doğrudan taraf olarak veya fiyatlara üst sınır (narh, tavan fiyat) koyması şeklinde iki tür müdahâlesi görülmektedir. Bu müdahâlelerin tamamında kamu yararı gözetilmiştir.

1.1.1. Doğrudan Alım-Satım Şeklinde Müdahâle

Kaynaklarda ilk defa Hz. Ömer'in Medine'de kıtlık görüldüğü yıllarda piyasayı rahatlatmak amacıyla uyguladığı bir yöntem olarak yer verilmektedir. Medine ve çevresinde yaşanan kuraklık sonrasında gıda maddesi ihtiyacı baş gösterince önce devletin stoklarında bulunanlar hâlka dağıtılmış, bu miktar ihtiyacı karşılamaya yetmeyince farklı çareler aranmıştır. Bu amaçla Basra valisi Ebû Musa el-Eşari ve Mısır valisi Amr b. As'dan yardım talep edilmiş, bu yörelerden satın alınıp getirilen gıda maddeleri hâlka dağıtılarak sıkıntı giderilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Medine'ye gelmekte olan Ebû Ubeyde'nin 400 binekten oluşan kervanın yükü de satın alınarak hâlka dağıtmıştır.⁷ Hz. Ömer, bu maddeleri satan veya stoklarında bulunduran tüccarın mallarını müsadere etmemiş, onları satışı zorlamamış ve fiyatlara sınır koyma yoluna da gitmemiştir. Getirilen buğday ve diğer maddelerle ihtiyaç giderilmiş, bir süre sonra piyasa ve fiyatlar

⁴ Müslim b. Haccâc, *Sahîh* (Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, t.y.), İman 164, 171; Süleyman b. Eş'as Ebû Dâvûd, *Sünen* (Beyrut: el-Mektebetü'l-asiyye, t.y.), Buyu 1; Muhammed b. İsa Tirmizî, *Sünen* (Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1998), Buyu 4; Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünen* (Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 1430), Ticârât 1, 3, 6.

⁵ Ahmet Duran, "İslam Hukukunda Sosyal Terbiye ve Kontrol Kurumu olarak Hisbe Müessesesi", *Ekev Akademi Dergisi*, 2015.

⁶ İslam hukukunda mal ve çeşitleri hakkında bkz. Hasan Hacak, "Mal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003).

⁷ İsmail b. Ömer İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1407), 7/90.

müdahâle olmadan normal hâline dönmüştür. Sıkıntı giderilince devlet, asli görevine dönerek düzenleme ve denetleme işlevini yürütmüştür.

Osmanlı devletinde de zaman zaman kıtlık, isyan ve savaşlar gibi farklı nedenlerle gıda maddesi temininde sıkıntılar görülmüş, böyle durumlarda genellikle idare mahsul fazlalığı bulunan diğer yörelerden satın alma yoluyla bu ihtiyacı gidermeye çalışmıştır.⁸ İstanbul'un buğday ihtiyacı özellikle Eflak ve Boğdan, et ihtiyacı da genellikle Rumeli yöresinden karşılanmaktaydı. Buralarda yaşanan isyan, iç karışıklıklar ve toprak kayıpları sonrası gıda maddeleri tüccar tarafından temin edilip başkente ulaştırılamadı. Bunun üzerine 1236-1239/1821-1824 yılları arasında İstanbul'da görülen buğday ve et ihtiyacının bir kısmı Bolu ve Viranşehir yöresinden temin edilerek giderildi. Daha sonra bu maddeler tüketicilere rayiç fiyattan satıldı. Böylelikle aşırı fiyat artışları, buna bağlı olarak oluşabilecek stokçuluk ve karaborsa da önlenmiş oldu.

Defterde yer alan kayıtlar şu şekildedir:

Tarih	Varak:	Alınan Madde	Miktar	
17 Şevval 1236	5	Buğday	29.400 kile	
18 Şevval 1236	5	Buğday	70.000 kile	Bolu+Viranşehir
17 Muharrem 1237	7	Koyun ve Keçi	1200 adet	
28 Zilkade 1237	24	Buğday	29.400 kile	
21 Safer 1238	25	Buğday	29.400 kile	
12 Muharrem 1238	26	Buğday	70.000 kile	Bolu+Viranşehir
5 Muharrem 1238	27	Koyun ve Keçi	1200 adet	
21 Şaban 1238	37	Buğday	70.000 kile	Bolu+Viranşehir
13 Zilkade 1238	38	Buğday	29.400 kile	
5 Safer 1239	41	Koyun ve Keçi	1200 adet	
19 Şevval 1239	48	Buğday	70.000 kile	Bolu+Viranşehir
1 Zilhicce 1239	50	Buğday	29.400 kile	

Tabloda görüldüğü gibi Bolu ve o dönemdeki adıyla Viranşehir sancağı olan Karabük ili Eskipazar ilçesinden İstanbul hâlkının ihtiyacının karşılanmasına yönelik toplam 70.000 kile buğdayın satın alınması kararlaştırılmıştır. Bu miktardan Viranşehir sancağına 29.400 kile isabet etmektedir. Ayrıca hâlkın ve sarayın et ihtiyacı için de 1200 baş koyun ve keçi âlimı yapılmıştır. Bu hayvanların sağmal ve damızlık olmamaları erkek olmaları talep edilmektedir. Hayvan ücreti olarak erkek (koç) 70, kısır marya (beş yaşından büyük veya damızlık dışı bırakılmış dişi koyun) 60, toklu (bir yaşında erkek kuzu) ve keçi 40, erkek keçi (teke) 60, şişek (bir yaşındaki dişi kuzu) 40 para olarak belirlenmiştir.⁹ Dersaadet'ten gelen emirde âlimin peyderpey yapılması, ölçü tartı işlemine dikkat edilmesi, rayiç bedelden alınması, harman yerlerinden kaza merkezine intikalinin sağlanması, deniz yoluyla derhâl İstanbul'a nakledilmesi ve bu konuda gevşeklik gösteren memurların tedib edilmesi gerektiği belirtilmiştir. 26. varakta ahâlinin aynı yıllarda bölgede görülen kıtlık nedeniyle talep edilen miktarın azaltılmasına yönelik taleplerinin reddedildiği de görülmektedir; satın âlimda

⁸ Meriç Aybar, "Osmanlı Devleti'nde Kıtlık ve İç Göç: 1870-1900 Arası İç Anadolu Örneği", *Mavi Atlas* 5/2 (30 Kasım 2017): 474-488; Abdulkadir Gül, "Osmanlı Devleti'nde Kıtlık ve Kuraklık", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2009.

⁹ Safranbolu Şerîye Sicili (SSS) 2116 numaralı defter, 5. 27. varak.

acele edilmesinin istendiği fermanında ayrıca memurlar şiddetle uyarılmakta tesahül gösterenlerin görevden alınarak cezalandırılacakları ve taşraya sürgün edilecekleri kaydedilmektedir.

Bu âlimlerle ilgili olarak ilginç bilgilere de rastlanmaktadır. Önceki yıllarda buğday âliminde bazı üreticilerin fiyata itirazı olduğu veya toptancıların stok yaparak fiyatları yükseltme niyetlerinin bulunduğu, bu yıllarda sıkıntı yaşanmadan âlimin belirlenen fiyattan (buğdayın kilesi üç, arpanın kilesi bir kuruş)¹⁰ gerçekleştirilmesi için kadı ve naiblere görev verilmektedir.¹¹ Ayrıca bazı dönemlerde satın alma işleminin borç olarak yapıldığı ödemenin merkezi bütçeden gönderilen parayla veya yöreden tahsil edilecek vergiye mahsuben yapıldığıdır.¹² Bu da o dönemde devlet bütçesinde açıklar oluştuğu ve vergi tahsilatında güçlüklerle karşılaşıldığını göstermektedir.

Askeriyenin ihtiyacı için de âlimler yapılmıştır; bunlar şu şekilde kaydedilmiştir:

3 Rebiülevvel 1236	6	Un	2.500 kile	
3 Rebiülevvel 1236	6	Arpa	5.000 kile	
3 Rebiülevvel 1236	6	Koyun	1.200 adet	
1 Zilhicce 1236	9	Un	1.050 kile	
1 Zilhicce 1236	9	Arpa	2.100 kile	
1 Zilhicce 1236	9	Koyun	525 adet	

Tabloda görüldüğü gibi İstanbul hâlinin yanı sıra ordunun gıda ihtiyacı için de âlimler yapılmıştır. Örneğin 6 numaralı varakta Vezir İbrahim Paşa, 9 numaralı varakta Mutasarrıf İbrahim Paşa komutasındaki askerler için un, koyun ve kullanılan hayvanlar için de arpa âlimi yapılmıştır. Bu örnekler başkentteki gıda ihtiyacının büyüklüğünü göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

1.1.2. Narh Koyma

Dar anlamıyla hukuki bir terim olarak narh “Açık kamu yararı gereği, temel ihtiyaçları karşılayan mal ve hizmetlerin piyasa fiyatlarına -onları oluşturan etkenlere dokunulmadan- doğrudan müdahâle edilerek belirli sınırları aşmasının önlenmesi maksadıyla resmî tavan fiyat belirlenmesi”¹³ olarak tanımlanır. Osmanlı Devleti’nde narh uygulaması ise mal ve hizmet fiyatlarında idare tarafından tespit edilen üst sınırı ifade etmektedir. Narh konusunda İslâm hukukçuları arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Bir kısmı geneli etkileyen bir zararın giderilmesi amacıyla kamu yararının gözetilmesi gerektiği nedeniyle câiz görürken, bir kısmı da bu işlemde özellikle satıcıların zarar göreceği, karaborsanın teşvik edileceği sonuçta piyasanın etkileneceği gerekçesiyle uygun görmezler. Fiyatları ancak Allah’ın alçaltıp yükseltebileceğini ifade eden hadis¹⁴ de narha dair bu görüşleri etkilemiştir. Görüş farklılığı bulunmasına rağmen Osmanlılarda ihtiyaç duyulduğu durumlarda narh uygulamasına başvurulmuştur. Her zaman ve her yerde aynı titizlikle uygulanmasa da padişah ve sadrazamların narh işine büyük önem verdikleri dikkati çekmektedir.¹⁵

İncelemesi yapılan defterde fiyat tahdidi şeklinde narh örnekleri bulunmaktadır, narh konulan maddeler ve fiyatları şu şekilde yer almaktadır:

¹⁰ SŞS, 2116/25.

¹¹ SŞS, 2116/5.

¹² Bkz. SŞS, 2116/25, 31, 37, 46.

¹³ Cengiz Kallek, “Narh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006).

¹⁴ İbn Mâce, *Sünen*, Ticârât, 27; Ebû Dâvûd, *Sünen*, Buyu, 49; Tirmizî, *Sünen*, Buyu, 70, 73.

¹⁵ Mübahat S. Kütükoğlu, “Narh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006).

Tarih	Varak:	Madde	Fiyat
21 Rebiulevvel 1237	10	Tahin Helvası	80 para
21 Rebiulevvel 1237	10	Ceviz Helvası	52 para
8 Zilhicce 1237	22	Koyun Eti	16 para
8 Zilhicce 1237	22	Manda Eti	10 para
8 Zilhicce 1237	22	Ekmek (kıyyesi)	6,5 para
4 Receb 1238	30	Ekmek (kıyyesi)	7 para

Tabloda görüldüğü gibi hâlkın temel ihtiyaç maddeleri olarak kabul edilen ekmek ve ette fiyat belirlenmesi yapılmış, ayrıca bu yörede uzun süredir üretimi yapılan helvalara da narh konulmuştur. Bu durum genel olarak hâlkın bu tatlılara da rağbet ettiği, temel ihtiyaç maddeleri gibi âlim satımının yapıldığını göstermektedir. Defterde bu maddelerin dışında başka narh uygulamasının görülmemesi, devletin baskıcı bir fiyat politikası izlemediği, piyasanın kendi şartları içinde oluşmasını hedeflediği anlamına gelir. Zaten hukuken izin verilen narh uygulaması, geneli etkileyen bir zarar görüldüğünde geçici olarak uygulamayı gerektirmektedir. Tabloda dikkat çeken diğer bir husus da ekmek fiyatlarının bir yılda yarım kuruş artmasıdır. Bu, o yıllarda özellikle balkanlarda görülen sıkıntının, İstanbul'un yanı sıra ülkenin geri kalan kısımlarının da bundan etkilendiğini göstermektedir.

1.2. Para Piyasasına Müdahâle

Osmanlı Devleti, kurulduğu bölgede daha önce hüküm süren devletlerin çıkarmış oldukları para çeşitlerini kullanmayı sürdürdü. İlk Osmanlı sikkesinin Osman Bey (1258-1324) zamanında basıldığı ileri sürülse de konu tartışmalıdır. Genel kabul, 1326 yılında Orhan Bey (1281-1360) adına basılan gümüş akçenin ilk Osmanlı parası olduğu yönündedir. Gümüş akçe XVII. yüzyılın sonuna kadar temel Osmanlı para birimi olma özelliğini korumuştur. Fatih Sultan Mehmet (1432-1481) döneminde ilk altın para ve I. Murat Hüdavendigâr (1326-1389) döneminde bakır paralar basıldı. İmparatorluk genişledikçe özellikle merkezden uzak yörelerde komşu ülkelerin kullanmış oldukları farklı para birimleri, gerçekleşen ticari faaliyetler sonrası tedavüle girdi. Gittikçe çeşitlenen bu karmaşık yapı XIX. yüzyılın başlarında zirve noktasına ulaştı. II. Mahmud (1785-1839) döneminde piyasada otuz altı çeşit gümüş paranın tedavülde olduğu bilgisi bu çeşitliğin ulaştığı boyut hakkında bir fikir vermektedir. Tanzimat'la birlikte pek çok alanda uygulamaya sokulan yeniden yapılanma çerçevesinde para sistemine de çeki-düzen verilmesi amacıyla birtakım girişimler yapılmıştır.¹⁶

Çoklu para birimlerinin tedavül ettiği ülkede fiyat istikrarının sağlanması büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle devlet tarafından zaman zaman bu para birimlerinin değerleri belirlenmiş, taşış durumunda piyasadaki toplanarak ağırlık ve ayarları yeniden düzenlenmiştir. Özellikle altın ve gümüşün taşış edilmesi, kalp paraların piyasaya sürülmesi söz konusu olduğunda fiyat artışlarının görüldüğü, hatta bu durumların yeniçeri ayaklanmalarına neden olduğu belirtilmektedir.¹⁷

¹⁶ Ali Akyıldız, "Para", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007).

¹⁷ Ahmet Efe, "İslam'a Göre Para ve Kredi Politikası", *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 25/3 (28 Aralık 2018): 599.

İslam iktisat düşüncesinde serbest piyasa ilkesi temel bir kural olarak yer alır. Devletin bunu sağlama görevi yanında doğal etkenler gibi elde olmayan durumlar dışında insan unsuru ve ahlaki olumsuzluklardan kaynaklanan fiyat artışlarına müdahâle etmesi gerektiği gibi para politikası araçlarını da enflasyona neden olmayacak şekilde ölçülü olarak kullanması gerekmektedir.

İncelemesi yapılan 2116 numaralı defterde yer alan devletin tedavülde bulunan paralara yönelik olarak gerçekleştirmiş olduğu işlem ve kayıtlar:

Tarih	Varak	İşlem
10 Rebiulevvel 1237	13	Tedavülde olan altın ve diğer para birimlerinin belirlenen değerlerden fazlasına alınıp satılmaması ve Saforin denilen altın para biriminin tedavülden kaldırılması
Zilhicce 1237	24	Tedavülde olan altın ve diğer para birimlerinin belirlenen değerlerden fazlasına alınıp satılmaması ve Saforin denilen altın para biriminin tedavülden kaldırılması
Zilhicce 1237	28	Kadımların kullandığı ziynet eşyaları ve erkeklerin bazı eşyaları dışında bütün altın ve gümüşlerin kırk gün içerisinde bedelleri karşılığında toplanarak darphaneye gönderilmesi
17 Rebiulahir 1239	42	Rayiç paraların değerlerinin tespiti, Saforin denilen altının tedavülden kaldırılması.
Rebiulahir 1239	43	Piyasada sahte altın tespit edildiği, Adli altının ayarının yeniden düzenlendiği ve piyasada sahte altın tedavülüne izin verilmemesi

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi devlet, para piyasasına istikrarı sağlama amacıyla farklı zamanlarda müdahâle etmiştir. Gönderilen ferman ile tedavüldeki paraların değerleri belirlenmiş, idarecilerden uygulamanın bu şekilde yapılması için gerekli tedbirleri almaları istenmiştir. Defterde ismi geçen para birimleri ve değerleri şu şekilde gösterilmiştir: İstanbûlî altın, sekiz kuruş; Fındık altını, on bir kuruş; Cezayir, Tunus, Trablus altını, on iki kuruş; Mısır altını, yedi kuruş; Rûmî altını, yirmi beş kuruş; yarım Rûmî, on iki buçuk kuruş; çeyrek Rûmî, altı kuruş on para; çeyrek Fındık altını, üç kuruş; çeyrek İstanbûlî, yüz para; yıldız altını, on beş kuruş on para; Macar altını, on beş kuruş; Gramise altını, on dört kuruş otuz para; beyaz akçeden Cihâdiye, beş kuruş; atîk ve cedid ikilik, iki kuruş; Kuruş, kırk para; çeyrek Kuruş, on para; avâriz olan üç çeşit Riyal, altı buçuk kuruş; avâriz, altı kuruş; adli-i tam on iki kuruş, yarım altı kuruş, cedid rubiye yüz para ve yeniden darb olunan atmışlık, atmış para olarak belirlenmiştir. Tedavülde oldukça fazla kullanıldığından önceleri yüz dört kuruş değer biçilen Saforin isimli İspanyol altını ayarları farklı olması nedeniyle âlim-satımda gabn/aldanma durumu ortaya çıktığı için tamamen kullanımdan kaldırılmıştır. Daha sonra yetim sandıkları ve kişilerin ellerinde bulunan bu paralar rayiç bedelle satın alınarak farklı bir para birimi olarak basılmak üzere Darphaneye gönderilmesi istenmiştir.¹⁸

Sicilde belirtildiğine göre Rumeli ve özellikle Adalar yöresinde bazı kalpazanların türediği “yazısı çıplak ve taklidi âsân olması” sebebiyle Adli altının kalp/sahtesinin çarşı pazara sürüldüğü belirtilmektedir.

¹⁸ Bkz. SŞS, 2116/13, 24, 42. Sicillerde ve fetva kitaplarında yer alan para birimleri için bkz. Abdulkadir Atar, “XVIII. Asır Fetva Mecmuaları Işığında Osmanlı’da Tedavül Aracı Olarak Kullanılan Paralar”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/1 (07 Şubat 2017): 61-85.

Bu sahte paraların piyasada çoğaldığı, hatta devlet ekonomisine zarar verir noktaya geldiği kaydedilmektedir. Bunun üzerine gönderilen bir fermanla fesadın giderilmesi amacıyla bu paraların toplatılması, önceki şekil üzere ancak yazısının daha sanatlı, şeklinin taklidi kabil olmayacak hâlde yeniden darb edilmesi istenmiştir. Fermanın sonra tamı on iki, yarımı altı, çeyreği yüz para değerinde yeni sikkeler basılarak tedavüle sokulmuştur.¹⁹

Yine bu dönemde para değeri stabil olmadığı için bazı kişiler değer artışı beklentisiyle kıymetli parayı saklamış, piyasada tamamen zayıf akçeler tedavül etmeye başlamıştır. Bazı kimselerin tezgâh altı, resmi rayicin üzerinde işlem yapmasıyla finansal istikrar bozulmuştur. Bu durum piyasada fiyat farklılıklarına neden olmuş, çeşitli mağduriyetler yaşanmış hatta vergi tahsilatı da bundan etkilenmiştir. Başkentten gelen fermanla ülke genelinde bunlara engel olunması, aykırı davrananların cezalandırılması istenmekte; başta vezirler olmak üzere en aşağı derecedeki memura kadar tüm idarecilere bir görev ve sorumluluk olarak yüklenmektedir. Bu emrin daha önce birkaç kere idarecilere iletiildiği, sıkıntının gittikçe artmakta olduğu, tüm hâlkın bundan etkilenmekte olduğu bu nedenle acilen tedbirler alınması, ihmali bulunanların kimselerin de cezalandırılması emredilmektedir.

Ayrıca bu dönemde insanların altın ve gümüşten mamul eşya kullanımına fazlaca rağbet etmelerinden dolayı darphane, para basacak hammadde temin edemez hâle gelmiş, piyasada nakit sıkıntısı baş göstermiştir. Bu krizi aşmak için devlet yüzük ve takı gibi süs eşyası, kılıç, bıçak kabzası dışında insanların dinen kullanılmasına izin verilmeyen altın ve gümüşten mamul kap, kakak, şamdan, buhurdan, nargile parçaları vb. eşyaların toplatılması kararını vermiştir. Bu konuda, kullanımın şer'an haram ve toplatma kararına uymanın vacip olduğuna dair şeyhülislamdan iki fetva alınmıştır. İllere gönderilen fermanla kırk gün içerisinde bunların teslim edilmesi, gümüşün dirhemine otuz iki para, altının da rayiç bedelinin ödenmesi istenmektedir. Sicilde yer alan bilgilerde, bu işlemin önce sarayda ve idarecilerde uygulandığı, sonuç yetersiz olunca hâlkın elindekilerin toplatılması kararının alındığı görülmektedir. Bu emrin titizlikle uygulanması hatta istihbari bilgilerin değerlendirilmesi saklayanların cezalandırılması istenmektedir.²⁰ Toplatılan eşyalar darphaneye hammadde olarak gönderilmiş, burada basılan paralarla piyasa ihtiyacının giderilmesine çalışılmıştır. Alınan tüm tedbirlere rağmen “Kötü para iyi parayı kovar” şeklinde formüle edilen Gresham kuralına göre insanlar değerli paraları çeşitli şekillerle saklamış, zayıf paralar piyasayı işgal etmiştir. Metal/mal paraların tedavülde olduğu Osmanlı Devleti'nde özellikle son dönemlerde farklı sonuçları olan ekonomik krizler baş göstermiştir.

Sonuç

Hız. Peygamber (sav) örneğinde görüldüğü gibi İslam iktisat düşüncesinde yer alan temel ilkelere birisi dışarıdan herhangi bir müdahâle olmadan ekonomik hayatın ve piyasanın kendi doğal şartlarında oluşmasıdır. İlk dönemlerden itibaren idarecilerin bunu sağlamak için gerekli tedbirleri aldıkları ve düzenlemeleri yaptıkları görülmektedir. Piyasaya doğrudan müdahâle edilmesi, çok ender bir durumdur ve kısıtlı olarak uygulanmıştır. Ülke genelinde hâlkın çoğunluğunu etkileyecek bir durum söz konusu olduğunda değişik müdahâle yöntemleri uygulanmıştır. İslam hukukunda tartışmalı olsa da bu müdahâleler,

¹⁹ ŞŞS, 2116/43.

²⁰ ŞŞS, 2116/28.

maslahat ve sedd-i zerâi' delillerine ve "Zarar-ı âmmî def için zarar-ı hâss ihtiyâr olunur" şeklinde belirlenen külli kaidelere dayanmaktadır.

İncelemesi yapılan Safranbolu Şer'iyeye Sicili 2116 numaralı defterde devletin mal ve para piyasasına müdahâle örnekleri bulunmaktadır. Bu müdahâlelerden birincisi, balkanlarda başlayan karışıklıklar ve toprak kaybı sonrası İstanbul ve çevresinde görülen gıda ihtiyacını gidermek amacıyla temel gıda maddeleri arasında yer alan buğday ve etin padişah fermanıyla doğrudan âliminin yapılmasıdır. Satın alınan bu maddeler hâlka dağıtılmış, böylelikle ihtiyacın giderilmesi ve ihtikârın önüne geçilmeye çalışılmıştır. Ayrıca askeri birliklerin ihtiyacı olan un, et ve hayvan yemi olarak arpa âlimi da yapılmıştır. İkinci olarak yörede fiyatların yükselmesini önlemek amacıyla ekmek, et ve helva fiyatlarına tavan fiyat (narh) konulmasıdır; buna rağmen ekmek fiyatlarında bir yıl içerisinde artış görülmüş, yeni fiyat belirlenmiştir. Üçüncü olarak piyasanın nakit ihtiyacını karşılamak ve tedavülde olan para birimlerinin standardını sağlamak amacıyla müdahâle edilmesidir. Bu zaman diliminde çarşı pazarda pek çok para birimi dolaşımda bulunmaktaydı. İnsanlar güvenilir buldukları parayı saklamaya başlayıp güçsüz parayı ellerinden çıkarmaya çalışınca zayıf akçeler piyasayı kaplamıştır. Bu tür paraların çokça tedavül etmesi nedeniyle piyasada görülen altın para ihtiyacını gidermek, diğer para birimlerinin standardını sağlamak böylelikle fiyat istikrarını oluşturmak amacıyla dolaşımda bulunan paralar toplatılmış, hatta takı dışında evlerde bulunan altın ve gümüşün de teslim edilmesini sağlamak için meşihatten fetva alındığı görülmektedir. Toplanan altınlar darphanede eritilerek yeniden para olarak basılmış ve standardı sağlanarak tekrar piyasaya sürülmüştür.

Gerçekleştirilen bu işlemlerin tümü maslahat ve sedd-i zerâi ilkelerine dayanmakta, devletin gördüğü lüzum üzerine çarşı-pazarı düzenleme ve piyasanın sağlıklı bir şekilde işleyişini temin amaçlıdır. Bu konuda padişah tarafından idarecilere gönderilen fermanlarda emirlerin titizlikle yerine getirilmesi, uygulamada gevşeklik gösterilmemesi, buna uymayan kimselerin de şiddetle cezalandırılmaları istenmektedir.

Bu bilgiler ışığında Osmanlı Devleti'nde serbest pazar ilkesi uygulanmakla birlikte idarenin ekonomi ve piyasayı yakından takip ettiği, tamamen başıboş bırakmadığı, ihtiyaç durumunda doğrudan veya dolaylı olarak çeşitli müdahâle yöntemleri uyguladığı ve gerekli düzenlemeleri yaptığı görülmektedir.

Kaynakça

Akyıldız, Ali. "Para". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34: 163-166. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007.

Atar, Abdulkadir. "XVIII. Asır Fetva Mecmuaları Işığında Osmanlı'da Tedavül Aracı Olarak Kullanılan Paralar". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/1 (07 Şubat 2017): 61-85. <https://doi.org/10.15869/itobiad.267075>.

Aybar, Meriç. "Osmanlı Devletinde Kıtık ve İç Göç: 1870-1900 Arası İç Anadolu Örneği". *Mavi Atlas* 5/2 (30 Kasım 2017): 474-488. <https://doi.org/10.18795/gumusmaviatlas.356653>.

Duran, Ahmet. "İslam Hukukunda Sosyal Terbiye ve Kontrol Kurumu olarak Hisbe Müessesesi". *Ekev Akademi Dergisi*. 2015.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as. *Sünen*. Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, t.y.

Efe, Ahmet. "İslam'a Göre Para ve Kredi Politikası". *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 25/3 (28 Aralık 2018): 587-607. <https://doi.org/10.18657/yonveek.345544>.

Gül, Abdulkadir. “Osmanlı Devletinde Kıtık ve Kuraklık”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 2009.

Hacak, Hasan. “Mal”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27: 461-465. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003.

Işık, Ayhan, “Şeriyeye Sicilleri Arşivi”, *Ağa Kapısından Şeyhülislamlığa İstanbul Müftülüğü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (ss. 233-243), Ankara, 2019.

Işık, Ayhan, “İstanbul Müftülüğü Bünyesindeki Arşivler”, *Arşiv Dünyası*, (ss. 11-20), İstanbul, 2007, S. 10.

İbn Kesir, İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1407.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünen*. Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 1430.

Kallek, Cengiz. “Narh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32: 387-389. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006.

Karacakaya, Recep - Yücedağ, İsmail - Yılmaz, Nazım. *Safranbolu Şer'iyye Sicilleri 2116 Numaralı Defter*. İstanbul: Safranbolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2013.

Kütükoğlu, Mübahat S. “Narh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32: 390-391. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006.

Müslim b. Haccâc. *Sahîh*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, t.y.

Tirmizî, Muhammed b. İsa. *Sünen*. Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1998.

Uğur, Yunus. “Şeriyeye Sicilleri”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39: 8-11. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010.

CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE SAFRANBOLU'DA SAFRAN YETİŞTİRİCİLİĞİ (1923-1990)

Recep ARSLAN*

**Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü**

Özet

Dünyanın en pahâlı baharatlarından biri olan safran gıda, boya, kozmetik ve ilaç üretiminde kullanılmaktadır. Nitekim safran, İstanbul Kapalı Çarşısı baharat dükkânlarının en önemli ticari ürünüdür. Osmanlılar Dönemi'nde başta Safranbolu'da olmak üzere Anadolu'da safran üretilmekle beraber, Osmanlı dışarıdan da safran ithâl edilmiştir. Osmanlı Dönemi'nde önemli bir safran ekim alanı olan Safranbolu, Cumhuriyet'in ilanından sonra Anadolu'da safran tarımı yapılan ender noktalardan biri hâline gelmiştir. Türkiye'de safran üretiminin azalması ve pazarlanmasında yaşanan sıkıntılar üzerine Türk Standartları Enstitüsü tarafından hazırlanan "TS 2644 Safran Standardı" Bakanlar Kurulu'na 19 Eylül 1977 tarihinde kabul edilmiş ve 4 Ocak 1978'de Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Adı geçen standart safran üretimi ve pazarlanması hususunda bazı kurallar getirmiştir. Hükümet tarafından alınan bu tür önlemlere rağmen, yıllar içinde safran ekimi ve üretimi çok gerilemiştir. Safran tarımı bugün Safranbolu'nun sadece birkaç köyünde yapılmakta ve yapılan üretim Türkiye'ye yetmemektedir. Safran üretiminde başarı sağlamak için Safranbolu gibi safran tarımına uygun bölgelerde üretimin teşvik edilmesinin yanında, üretim için yeni saha arayışına da girilmelidir. Safranbolu'nun dünya miras şehri olması, Safranbolu safranının pazarlanması açısından büyük bir avantaj sağlayabilir. Çünkü şehri farklı ülkelerden turistler ziyaret etmektedir. Öncelikle elde edilen ürünler, özel ambalajlarda Safranbolu ziyaretçilerine sunulabilir. Yine Safranbolu safranını Türkiye'nin turistik bölgelerine kooperatif yapılanması ile ulaştırılabilir. Böylece yörede yetişen safran hızlı bir şekilde dünyaya tanıtılabilir. Bu bildiride Cumhuriyet Dönemi'mde Safranbolu'da safran üretimi üzerinde durulmuş, safran üretimi ve pazarlanması yönünde değerlendirme yapılmıştır. Çalışmanın hazırlanmasında arşiv belgelerinden, resmi yayınlardan ve tetkik eserlerden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Safranbolu, Safran, Cumhuriyet Dönemi, Üretim, Pazarlama

Saffron Cultivating During Reppuclican Period in Safranbolu (1923- 1990)

Abstract

Saffron, which is one of the most expensive spices in the world, is used in food, paint, cosmetics and pharmaceutical production. As a matter of fact, saffron is the most important commercial product in spice shops, which are located in Istanbul Grand Bazaar. Saffron was produced in Anatolia, especially in Safranbolu during the Ottoman period, even so saffron was imported from outside of the Ottoman geography. Safranbolu, which is an important saffron cultiwating area in the Ottoman period, became one of the rare points of saffron agriculture in Anatolia after the proclamation of the Republic. Saffron production in Turkey has emerged in distress and decreased marketed. "The TS 2644 Saffron Standard" was prepared by the Turkish Standards Institute and it was adopted by the Council of Ministers on 19 September 1977 and published in the Official Newspaper on 4 January 1978 and entered into force. Saffron Standard has introduced some rules for the production and marketing of saffron. Despite such measures taken by the government, saffron cultivation and production have declined over the years. Saffron cultivation practice in just a few villiage of Safranbolu and production is not sufficient to needs of Turkey. In order to ensure success in the production of saffron, in addition to encouraging production in the regions suitable for saffron agriculture, such as Safranbolu, a new field for production should be sought. Safranbolu which is on the world heritage city and it can provide a great

* Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-posta: receparslan@karabuk.edu.tr

advantage in terms of marketing Safranbolu saffron. Because the city is visited by tourists from different countries. Firstly, the products obtained can be presented to the visitors of Safranbolu in special packages. Safranbolu saffron via cooperative can deliver to Turkey's touristic areas. Thus, saffron grown in the region can be introduced quickly to the world. In this paper, we focused on the production of saffron in the Republican Period and evaluated production and marketing of saffron. In the preparation of the study were used archive documents, official publications and examination works.

Keywords: Saffron, Safranbolu, Republican Period, Cultivation, Marketing.

Giriş

İnsanoğlu tarihin ilk dönemlerinden itibaren bitkileri değişik amaçlar için kullanmıştır. Bitkiler; gıda, yakacak, giyecek, parfümeri kozmetik ve daha birçok alanda kullanımının yanında tıbbi bitki olarak hâlk hekimliğinde kullanılmıştır. Türkiye'nin bitki genetik zenginliği içerisinde tıbbi ve hoş kokulu bitkilerin ayrı bir yeri vardır. Ülkemizde 1000'in üzerinde tür, tıbbi amaçlar ve tatlandırıcı olarak kullanılmaktadır (Baktavari, 2010: 1).

Anadolu, endemik bitkiler açısından dünyanın en zengin coğrafyalarından birisidir. Türkiye'deki endemik bitkilerin sayısı 3.000 civarındadır. Bu bitkilerin floradaki tüm bitkilere oranı %33'tür. Fakat bu bitki türlerinin çoğu tehlike altındadır. Tehdit altındaki türlerden biri de safrandır (Ünalı, 2017: 54). Safran, *Crocus Sativus L.* türüne giren bitkilerin çiçeklerinin kurutulmuş stigmalarıdır (Resmi Gazete, 4 Ocak 1978. Sayı 16159, s. 18). Bitki vejetatif olarak soğanları (kormları) ile çoğaltılır. Bitkinin üreme organı görevini toprak altında bulunan soğanları yapar. Soğanlar bir yıl yaşar, ancak vejetasyonunu tamamladığında soğanın büyüklüğüne göre farklı sayıda yeni soğanlar oluşturur. Bu soğanlar bir sonraki yıl yeni bitkiler verir. Bitkinin vejetasyon dönemi sonbahardan ilkbaharın sonlarına kadar olup, soğanlar yaz boyunca uyku döneminde kalır. Sonbaharda topraktan 5- 11 adet arasında dar, dik ve uzadığında kısmen yatan yeşil yaprak çıkarır. Ancak, yaprak sayısı soğan büyüklüğüne göre büyük farklılıklar gösterir. Yapraklar 25- 30 cm hatta bazen 40- 60 cm kadar uzar. Yaprakla birlikte tomurcuklar kendini gösterir. Çiçeklenme dönemi genellikle 15 Ekim- 20 Kasım arasında olur. Bu süre sıcaklığa bağlı olarak değişebilir. Bu dönem aynı zamanda safranın hasat dönemidir. Çiçekler mor renkte parlak renkli ve gösterişlidir. Her bir çiçeğin 6 adet petal yaprağı, üç adet erkek organı ve üç parçalı stigmatı (tepeciği) olan bir dişi organı vardır (Arslan, 2016: 66).

Safranın, dünyada 0- 90° Doğu boylamına (İspanya'dan Kaşmir'e) ve 30- 40° kuzey enlemlerine (İran- İngiltere) arasında geniş bir alanda kültürü yapılmaktadır (Yıldırım ve diğerleri, 2017: 143). Dünyanın en pahalı baharatlarından birisi olan safran, çok eskiden beri yetiştirilmektedir. Safran (*Crocus Sativus L.*), Iridaceae familyasına ait bir türdür. *Crocus* cinsinin dünyada 80 kadar, ülkemizde ise 18'i endemik olmak üzere 32 türü mevcuttur. Bazı türlerin; sayıları 2 ile 10 arasında değişen alt türü de bulunmaktadır. *Crocus* türlerinin bir kısmı sonbaharda bir kısmı da ilkbaharda çiçek açmaktadır. Bundan dolayı 30 kadar tür süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir. Anadolu'da çiğdem veya gözenek (sonbaharda çiçek açanlar) şeklinde isimlendirilen *Crocus* türlerinin bazılarının soğanları (korm), toplanıp çiğ olarak yenildiği gibi çiğdem pilavı yapılarak da değerlendirilmektedir (İpek ve diğerleri, 2009: 38).

Safran, çeşitli endüstri dallarında çok geniş kullanım alanına sahip olmasından dolayı çok pahalıdır. Bugün, dünya piyasalarında, safranın gramı, gram altın fiyatına yakındır. Örneğin ABD'de safran satışı,

marketlerin reyonlarında yapılmamakta, kasada muhafaza edilmektedir. Safran almak isteyen müşteri, ancak kasadan satın alabilmektedir. Uluslararası pazarda safranın kilosu 13 bin dolardır. Safran tarımının çok zor olması, mahsulün çok az elde edilmesi bitkinin en pahâlı baharatlardan biri olmasının temel sebebidir. Fiyatının yüksek olmasına bağlı olarak safran yetiştiren ve ürününü ihraç eden ülkeler, önemli oranda döviz girdisine sahiptir. (Ünaldı, 2017: 55- 56). Safran bu kadar değerli bir bitki olduğu için tarih boyunca önemini korumuştur.

Safran bilinen en eski kültür bitkilerinden birisidir. Bu tarih Mezopotamya medeniyetlerinde M.Ö. 3.000- 4.000 yıllarına kadar geriye gitmektedir. Safranın bu dönemlerde tarımının yapıldığını çağdaş kaynaklar da zikretmektedir. Strabon (MÖ 60- MS 24), Kilikya’da çok kaliteli safran yetiştirildiğini belirtmektedir. Ünlü Hekim Kozanlı Dioskorides de en kaliteli safranın Kilikya’da bugünkü Kızkalesi civarından elde edildiğini nakleder. Yine aynı kaynak, safran üretiminde ikinci sırayı Olympos Dağı’nın etekleri, üçüncü sırayı ise Ege Bölgesi’nin aldığı işaret etmektedir (Arslan, 2016: 66).

Safran, Hititler döneminden beri Anadolu’da bilinmekte ve ilaç olarak kullanılmaktadır. Yine Hititlerin çağdaşı sayılabilecek bir Kavim olan Lidyalılar Tmolos Dağları(Bozdağlar)’nda yetiştirdikleri safrandan çeşitli parfüm ve krem üretmişlerdir (Sevin, 2016: 230). Boya bitkisi olarak Orta Çağ’da büyük öneme sahip olan safran hem kumaşların boyanmasında hem de gıda maddelerinin boyanmasında kullanılmıştır. Safranın boyama gücü çok yüksektir. 0,1 g safran 10 litre suyun rengini sarıya çevirebilir. Bu da boya malzemesi olarak kullanılmasının temel nedenidir (Arslan, 2016: 67).

14. yüzyılın başlarına gelindiğinde Anadolu’nun bazı bölgelerinde çok miktarda safran üretilmiştir. Ünlü gezgin İbn-i Batuta, seyahatnamesinde Göynük’te safran tarımının yapıldığını ispatlayan ifadeler kullanmıştır: “*Hep beraber Göynük kasabasına yöneldik. ... Bu küçük kasabada yaşlı bir Hıristiyan kadının evinde konakladık. Kış mevsimi gelmiş, kar yağmaya başladı. Bu yüzden kadına para vererek geceyi onun evinde geçirdik. Bu kasabanın çevresinde ne meyvelik ne de bağ var! Safrandan başka bir şey üretilmiyor. İhtiyar kadın da bizi safran almaya gelen tüccarlardan sanarak epeyce safran getirdi yanımıza!*” (İbn-i Batuta, :433).

1. Osmanlı Devleti Dönemi’nde Safran Yetiştiriciliği

Safranbolu, Osmanlı Devleti Dönemi’nde önemli bir safran üretim merkezi durumundadır. 18. yüzyılda Safranbolu’nun 40 köyünde safran üretimi yapılmıştır. Safranbolu’nun yanı sıra Adana, Bolu, İzmir, Şanlıurfa ve Tokat’ta da safran yetiştirilmiştir (Coşkun ve diğerleri, 2017: 61- 62). Bu şehirlerde safran üretimini yapıldığını kanıtlayan bazı kayıtlar da vardır. Bu kayıtlarda safran üretimine dair yazışmaların yanı sıra adı geçen yerleşim birimlerinde adı safran olan köyler de dikkat çekmektedir. 1780’de Ankara’da bulunan Safran Hanı civarında yer alan Safrancızade Camii’ne imam tayini dolayısıyla bir yazışma meydana gelmiştir. Bu yazışmanın bizim için dikkat çekici olan kısmı ise Safran Hanı ve Safrancızade Camii’nin ismidir. Adı geçen yapıların isminde safran teriminin geçmesi bu mahâlde safran ticaretinin yapıyor olması ile ilgili olduğu düşünülebilir (BOA.C.EV.148.7396.0). 28 Nisan 1835 tarihli bir belgede ise, Osmanlı Sarayı’nın mutfağı için safran satın alındığı kaydı geçmektedir (BOA.D.BSM.MTE.D.11744.000001).

1858 yılında yalnız İngiltere'ye 9.705 kg safran satılmış olması, bu dönem için safran üretiminin önemini açıklaması açısından önemlidir (Arslan, 2016: 67). Yine Harput'a bağlı Safran adlı bir köyün var olduğu Hicri 1266 tarihli iki belgede gözlemlenmiştir (BOA.MKT.UM.4.44.0;19.90.0.). 1897 tarihli ayrı bir arzuhâlde ise Yalova'ya bağlı safran adlı ayrı bir köyden bahsedilmektedir (BOA.BEO.936.70164.0). 1890 tarihli bir belgede ise Besni'ye bağlı safran ismini taşıyan ayrı bir köy göze çarpmaktadır (BOA,DH.MKT.1689.127.0).

Osmanlı Dönemi'nde safran tarımı yapılmakla beraber, ürün arzının yetersiz olduğu zamanlarda yurt dışından safran ithâl edilmiştir. Bu bağlamda 1890 yılında Alman uyruklu Henzel adlı tüccar; Manheim ve Marsilya'dan Mösyö İskenaci vasıtasıyla İstanbul'a safran göndermiştir. Fakat yapılan inceleme sonucunda gönderilen safranın sahte olduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine Osmanlı devlet adamları ilgili safranın iadesi için Rüsumat Emaneti İdaresi'nce işlem başlatmıştır (BOA.HR.TH.99.8.0).

Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki karışıklıklar ve diğer bazı nedenlerden dolayı safran üretimi hızlı bir şekilde düşmüştür. Hâlkalı Ziraat Mektebi Çiftliği'nde yetiştirilmek üzere 1904 yılında Avrupa'dan safran tohumu getirilmiş, fakat bunlardan elde edilen tohum miktarı yeterli olmamıştır. Bu nedenle 1905 yılında 500 kilo safran tohumunun satın alınması gerekmiştir. Bunun için Ziraat Heyet-i Fenniyesi'ne başvurularak safran soğanı satın alınması istenmiştir. Komisyon, 500 kilo safran tohumunun İstanbul'da tedarikinin mümkün olamayacağı belirtilerek, alımın ancak Avrupa'dan yapılabileceğini belirtmiştir (Arslan, 2016: 67).

2. Cumhuriyet Dönemi'nde Safran Yetiştiriciliği

20. yüzyılın başlarında, işgücü yetersizliği, ekonomik güçlükler ve köyden şehirlere göç nedeniyle, safran ekimi ve üretimi azalmıştır. 1913 yılında, yalnızca Safranbolu ve Şanlıurfa'da safran tarımı yapılmıştır. Bu dönemde elde edilen safran miktarı ise, yalnızca 500 kilogramdır (Ünaldı, 2017: 57). Osmanlı'dan Cumhuriyet Dönemi'ne safran üretiminde en önde gelen kent ise Safranbolu'dur.

1923 yılında Safranbolu'da diğer yerleşim birimlerine 860.560 liralık hayvancılık, tarım ve orman ürünleri ihraç edilmiştir. İhraç edilen ürünler arasında safran da vardır (Tunçözgür, 1999: 30). Safranbolu Ticaret Odası tarafından yayınlanan risaleye göre 1923 yılında İstanbul'a 60 çeki ağırlığında safran gönderilmiştir. 1 çekinin takribi 226 grama eşit olduğu düşünülürse gönderilen safranın 13 kilo 560 gram olduğu anlaşılır (Acar, 2006: 10). Bu miktar, ülke gereksinimini karşılayamadığı için, 1923 yılından itibaren Avrupa ülkelerinden safran ithâl edilmiştir (Ünaldı, 2017: 57). Cumhuriyet Dönemi öncesi Safranbolu'da 40 kadar köyde yetiştirilen safran, 1960'da iki köyde yetiştirilmiştir. Davutobası Köyü'nde 1970'li yıllarda kadar hemen her aile tarafından safran tarımı yapılmıştır (Özdemir, 2001: 304). Safran, üretiminden pazarlanmasına kadar önemli bir madde olmuştur. Bu yüzden devlet de safranın üretiminden tüketimine kadar olan sürecin belli bir standartta olması için, uyulması gereken bir standart yayınlamıştır.

Yapılan düzenleme 7/14130 karar sayısı ile 1977'de devlet arşivlerine yansımıştır. Buna göre Türk Standartları Enstitüsü tarafında hazırlanan "TS2044 Safran Standardı"nın yayımından itibaren bir yıl sonra yalnız imalât ve satış safhâlarında mecburi olarak uygulanması kararlaştırılmıştır. Bu Bakanlar Kurulu kararının uygulanmaya konulduğu tarihte ellerinde bu standarda aykırı mal bulunanların, en geç 15 gün

içinde iki nüsha beyanname ile bunların cins ve miktarlarını valiliklere bildirmeleri gerektiği duyurulmuştur. Bu standart hükümlerinin Sanayi ve Teknoloji Bakanlığınca yürütülmesi; Bakanlar Kurulu'nca 19 Eylül 1977 tarihinde kararlaştırılmıştır (BCA,30.18.1.2.367.57.10.3).

Safran standardının belirlenmesine yönelik düzenleme 4 Ocak 1978'de Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Resmi Gazetede yer alan ilanda; safranın tanımına, sınıflandırılmasına, özelliklerine, numune alma, deneylerine, piyasaya arz şekil ile denetleme esaslarına yer verilmiştir (Resmi Gazete, 4 Ocak 1978. Sayı 16159. s. 18).

Resmi Gazete'de safranın, özelliklerine göre üç sınıfta değerlendirildiği gözlemlenmektedir. Bunlar: "Ekstra, I. Sınıf ve II. Sınıf". Safranlar, tiplerine göre yine 3 sınıfta değerlendirilmiştir. Bunlar; "bütün (yaklaşık 2 cm uzunluğundaki çiçek stigmaları), kesilmiş (kesilmiş ve boru şeklinde yuvarlatılmış çiçek stigmaları) ve toz (delik açıklığı 0,2 olan elekten geçen)" olarak üç tipe ayrılır (Resmi Gazete, 4 Ocak 1978. Sayı 16159. s. 18).

Standartta göre safran; kendine özgü keskin, hoş ve hafif iyot kokusunda, acımsı tatta olmalı, içinde yabancı tat ve koku, özellikle küf tadı ve kokusu olmamalıdır. İçerisinde canlı böcek bulunmamalı; safranlara gözle bakıldığında ölü böcek veya böcek kalıntıları da görülmemelidir. Ürüne boya, nişasta ve benzeri maddeler katılmış olmamalıdır (Resmi Gazete, 4 Ocak 1978. Sayı 16159. s. 18).

Safranlar, koyu kırmızıdan açık kırmızıya kadar değişen renklerde olmalıdır. Kesilmiş safranların kesik yerlerinin ucu ezik, çentik veya testere gibi dişli durumda olmalı ve stigmalar kısa bir sapçık ucunda ayrı ayrı veya iki yahut üç tanesi bir birine yapışık bulunmalıdır. Safranlar içine hiçbir boya maddesi veya diğer herhangi bir yabancı madde katılmamış olmalıdır. Standartta ayrıca tablo hâlinde safranın sahip olması gereken kimyasal özelliklere de yer verilmiştir (Resmi Gazete, 4 Ocak 1978. Sayı 16159. s. 18).

Resmi Gazete'de safrandan nasıl numune alınacağı yönünde de bilgi verilmiştir. Tipi, sınıfı ve ambalajları aynı olan ve bir seferde muayeneye sunulan safranlar, bir parti sayılarak TS2109'a göre numune alınacağı belirtilmiştir. İçinde küçük ambalajlar bulunan büyük ambalajlardan ilk numune, her bir büyük ambalajın değişik yerlerinden yeteri kadar küçük ambalajlardan alınacağı ifade edilmiştir. Ürünün muayenesinin; bakılarak, koklanarak, tadılarak, elenerek ve gerektiğinde ölçülerek yapılacağı hükmüne de yer verilmiştir (Resmi Gazete, 4 Ocak 1978. Sayı 16159. s. 19- 20).

Resmi Gazete'de yayımlanan bu standartta safrandan hangi usûlde deney yapılacağına da değinilmiştir. Buna göre; safranın en az 20 gr (toz safranda en az 10 gr) laboratuvar numunesi TS2110'a göre alınır ve eşit iki kısma ayrılır. Birinci kısım üzerinde numunenin safran olup olmadığı, koku ve tat, böcek, böcek artıkları, yenikler, çiçek döküntüleri, yabancı madde tayinleri ile ilgili deneyler yapılır. Numunenin ikinci kısmı üzerinde ise önce rutubet ve uçucu madde tayini yapıldıktan sonra, numune öğütülerek sırasıyla diğer deneyler yapılır. Toz safranda deneyler numunede herhangi bir ön işlem yapılmaksızın uygulanır. Deneylerde damıtık su veya buna eşdeğer saflıkta su kullanılmalıdır. Kullanılan tüm reaktifler analitik saflıkta olmalı, deneylerde kullanılan ayarlı çözeltiler TS545'e göre hazırlanmalıdır (Resmi Gazete, 4 Ocak 1978. Sayı 16159. s. 20).

Standarda göre safranın saflığının tayini konusunda iki metot önerilmiş ve bu iki metottan birinin kullanılabilmesi belirtilmiştir. Bunlardan ilki Sülfürik Asit- Difenilamin Deneyi(Safiyet Deneyi)'dir. Az bir miktar safran alınarak, porselen kaba konular, üzerine 0,1 gr. Difenilamin ve 20 ml sülfürik asit ve 4 ml su katılır. Saf safran, ortamda, hemen mavi renk oluşturur ve renk çabucak kırmızı kahverengine döner. Mavi rengin kalması numunede nitratların varlığını gösterir. Böylece saflık tayini yapılmış olur. İkinci yöntem ise Safran pigmentlerinin araştırılmasıdır. Safranda bulunan pigmentler özel bileşikler olup, ürünün hakiki safran olup olmadığının saptamada bunlardan yararlanılabilir. Bunun için de kimyasallardan yararlanır. Yapılan deney sonucunda safrana mahsus olan pigmentlerin, kendilerini gösterdiği gözlemlenir (Resmi Gazete, 4 Ocak 1978. Sayı 16159. s. 20).

Safran standardın gereği olarak; safranlar, ambalajlı olarak piyasaya arz edilir. Ambalajlar taşıma ve saklama suresince safranların özelliklerini bozmayacak nitelikte uygun malzemeden yapılmış olmalıdır. Ambalajların yapımında kullanılan her çeşit malzeme sağlam temiz, kuru, kokusuz, su geçirmez ve insan sağlığına zararsız olmalıdır. (Resmi Gazete, 4 Ocak 1978. Sayı 16159. s. 22- 23).

Safran ambalajlan üzerine gerekli bilgiler okunaklı olarak silinmeyecek ve bozulmayacak şekilde yazılmalı veya basılmalıdır. Küçük ambalajlarda bu bilgiler etiket üzerinde yazılarak ambalaj içerisine de konulabilir. Firmanın ticaret unvanı veya kısa adı, adresi, varsa tescilli markası, bu standardın işaret ve numarası (TS264 4 şeklinde), parti numarası, malın adı (Safran), tipi, sınıfı, ürün yılı ve ağırlığı piyasaya sürülen ürünlerde mutlaka yazmalıdır (Resmi Gazete, 4 Ocak 1978. Sayı 16159. s. 23).

Safran standardının belirlenmesine yönelik adıma rağmen Safranbolu merkezli Türk safran tarımının çok gelişmediği gözlemlenmektedir. Aşağıda yer alan tabloya bakıldığı zaman Türkiye'nin safran ithalatının ihracattan çok daha fazla olduğu görülür.

Tablo 1. 1989- 2004 Yılları Arasında Türkiye'nin Safran İthâlat ve İhracat Miktarı Kg. (Kaynak: Ünaldu, 2017: 59).

	1989	1991	1993	1995	1996	1997	2000	2002	2004
İthâlat	90	200	1.176	322	10.200	0	3.000	6.000	0
İhracat	265	1.175	400	100	1.260	908	25	256	690

1995'te safran tarımını yaygınlaştırmak amacıyla Zonguldak Kara Elmas Üniversitesi tarafından bir proje başlatılmış, fakat bu proje yeterli ilgi toplayamadığından atıl kalmıştır. Bu proje kapsamında Davutobası Köyü girişinde safran tarımına tahsis edilen tarım alanı kısa zamanda terkedilmiştir (Özdemir, 2001: 304- 305).

Safranbolu İlçe Tarım Müdürlüğü 2001 itibariyle, Yazıköy'ün Çay Mahallesi'nde safran tarımını özendirmek için çalışma yapmıştır. Bu dönemde Davutobası Köyü'nde yapılan safran tarımının ticari bir değeri yoktur. Buradaki geleneksel safran tarımı semboliktir. 2000'li yılların başlarında safran üretimi buarada sadece birkaç kişi tarafından yapılmıştır. Bu yıllarda Davutobası Köyü'ndeki üretimin yılda yaklaşık 5- 6 kg'dır. Davutobası Köyü'nde safran tarımına devam edilmesinin bir nedeni de bu köyde köstebek ve tarla faresi zararlılarının bulunmaması da etkili olmuştur. Zira diğer köylerde köstebek ve diğer zararlı hayvanlar ekili tarım alanlarına zarar vermiştir (Özdemir, 2001: 304- 305).

Safran bitkisinin tarımının zor ve pazarlanmasının riskli olmasından dolayı safran üretim çalışmaları devlet desteği ile devam etmiştir. Safranbolu’da safran ekim alanları Tarım Bakanlığı ve Özel İdare kaynakları kullanılarak arttırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca Safranbolu safranını korunarak gelecek nesillere aktarılmaya çalışılmıştır. 2005 yılında safran ekim alanının yaklaşık 10 dönümü aşmıştır (Ünalı, 2017: 57). Bu yıllarda devlet çiftçinin elindeki soğanların %20’lik kısmını para ile satın alarak safran tarımı yapmak isteyen çiftçilere yardım olarak vermiştir (Kişisel Görüşme, Ali Rıza Çavuş: 11.9.2019).

2010’lu yıllara gelindiğinde safran sadece Safranbolu ilçesinin Davutobası köyünde iki üretici tarafından 400- 500 metrekarelik bir alanda yetiştirilir hâle gelmiştir. Bu yıllarda Karabük Tarım İl Müdürlüğü Anadolu Tarımsal Araştırma Enstitüsü ve AÜ Ziraat Fakültesi Tarla Bitkileri Bölümü’nün iş birliği ile bazı çalışmalar yapılarak, safran tarımının yeniden canlandırılmasına çalışılmıştır. Karabük Valiliği ve Safranbolu Kaymakamlığının desteği ile belli ölçüde canlanma sağlanmıştır. Böylece Safranbolu’da 11 köyde 40 üretici tarafından toplam 37 dekarlık alanda safran yetiştiriciliği yapılır hâle gelmiştir. Bunun dışında birçok ilimizde bazıları amatörce de olsa safran yetiştiriciliği başlamıştır. 2016 yılında Türkiye genelinde en fazla 50- 60 dekarlık bir safran üretimi söz konusudur (Arslan, 2016: 67).

5 Eylül 2018’de Safranbolu İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü ile Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı arasında “*Dünya Miras Kenti’nin Kırmızı Altın Safranı*” adlı bir protokol imzalanmıştır. İmzalanan belgenin amacı kaybolmaya yüz tutmuş Safranbolu safranının yeniden daha geniş alanlarda ekiminin sağlanmasıdır. Proje kapsamında belirlenen köylerdeki ilköğretim okullarında safran tarımı hakkında bilgi verilmesi ve yeni nesillerin bilinçlendirilmesi hedeflenmiştir. Bunun yanında proje kapsamında yerel üretimi daha modern tekniklerle yapılması yönünde destek verilmesi planlanmıştır. Sözü edilen projenin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi için proje yönetim ekibi oluşturulmuştur (Emre ve diğerleri, 2018: 45).

Aralık 2018 itibari ile Safranbolu’da Aşağıdana, Davutobası, Gündoğan, Kadıbükü, Ovacuma, Yazıköy ve Yukarıçiftlik köylerinde safran tarımı yapılmaktadır. Bu köylerde 28.250 metrekare alanda yapılan safran tarımından 11 kilogram 775 gr ürün elde edilmiştir (Safranbolu İlçe Tarım Müdürlüğü Arşivi). Safranbolu’da elde edilen safranın ihtiyaç duyduğu iklim koşullarına kısaca bakmak yerinde olacaktır.

Safranbolu’da, bitkiler için kritik değerler olan 0 derecenin altındaki ve 30 derecenin üzerindeki sıcaklıkların oranları son derece düşüktür. Safran çiçeklerinin dona çok hassastır. Safran yetiştirilecek alanlarda da bu sıcaklık oranlarının, özellikle de 0 derecenin altındaki sıcaklık oranlarının düşük olması önemlidir. Bitki yetişmesinde ideal sıcaklık değerleri olarak kabul edilen 9- 21 dereceler arasındaki sıcaklık oranlarının ise %30 civarında olması gerekir. Safranbolu’da yıllık ortalama nispi nem % 61’dir. Nispi nemlilik yıl içindeki seyrinde kış aylarında yüksek, yaz aylarında düşüktür. Safran yetiştirme döneminde % 50-60 oranında nem istemekte, bu değeri aşan nemlilik safranın çiçeğine zarar vermektedir. Safranın yetiştirildiği alanlarda metrekareye düşen yıllık yağış miktarı 462 litre civarındadır. Yıllık yağış miktarının % 30’u ilkbaharda, % 28’i kışın, % 22’si sonbaharda, % 20’si ise yaz aylarında düşmektedir (Ünalı, 2017: 61- 62). Ülkemizde yukarıda bahsedilen şartlara uygun iklimi olan yerleşim yerleri bulunmaktadır.

Sonuç

Safran, tarih boyunca en önemli aromatik bitkilerden birisi olarak dikkat çekmektedir. Dolayısıyla safran tarihi kayıtlara göre Anadolu’da özellikle Safranbolu ve civarında tarihin ilk dönemlerinden itibaren yetiştirilmiştir. Fakat Cumhuriyet Dönemi ile birlikte safran üretiminin zamanla azaldığı gözlemlenmektedir. Bunun temel nedenlerinden birisi safranın işlevini görebilecek alternatif ucuz ürünlerin yaygınlaşması olmuştur.

Safran üretiminin arttırılmasına yönelik önlemlerin başında, safran tarımı yapan çiftçilere devletin destek sağlaması gelmektedir. Bunun yanında safran tarımı yapmak isteyen girişimcilere devlet geçmiş dönemde olduğu gibi belli miktarda safran soğanı sağlayabilir. Yine safran tarımı yapmak isteyen çiftçilere Tarım Orman Müdürlükleri bünyesinde kurslar verilebilir. Bunun yanında tarihi kayıtlara göre safran ekimi yapılmış olan yerleşim birimlerinde yeniden safran tarımı teşvik edilebilir.

Safranın pazarlanması konusunda da sıkıntılar söz konusudur. Öncelikle kalitesiz safranlar piyasaya sürülmemelidir. Safran üretimi yapılan yerlerde devletin kontrolü altında hasat olan safranlar bir noktadan pazarlanarak fiyat istikrarı sağlanabilir. En nihâyetinde ülkemizin önemli bir turizm memleketi olduğu gerçeği gözden kaçmamalıdır. Dikkat edilirse önemli turistik destinasyonlarda yabancı turistlerin en fazla dikkatini çeken ürünler deri, takı ve baharattır. Baharat dükkânlarının en temel ürünü de safrandır. Dolayısıyla Türkiye’nin turistik alanlarındaki baharatçı işletmelerinin sayısına bakıldığında muazzam bir doğrudan pazarlama imkânı söz konusudur. Öyle ki Türkiye’nin önde gelen turistik illerinden Antalya, İzmir ve Muğla’nın bazı alanları safran üretimi için de uygun olabilir. Öncelikle ürünün bir markaya sahip olması gerekir. Yine marka yaratılması açısından safranın ambalajlanması önemlidir. Silindirik basık bir ambalaj safranın paketlenmesinde izlenecek bir yol olabilir. Yine ambalaj üzerinde safranın üretim ve tüketim tarihleri yer almalıdır. Üretim miktarının ve kalitesinin artması, ürüne olan talebi arttıracığından eski dönemlerde olduğu gibi ülkemizden daha fazla safran ihraç edebilir.

Kaynakça / Reference

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA),30.18.1.2.367.57.10.3.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi(BOA),BEO.936.70164.0.

BOA.D.BSM.MTE.D.11744.000001.

BOA,DH.MKT.1689.127.0.

BOA,HR.TH.99.8.0.

BOA,MKT.UM.4.44.0;19.90.0.

Resmi Gazete, 4 Ocak 1978. Sayı 16159, s. 18- 23.

Türkiye Cumhuriyeti Safranbolu İlçe Tarım Müdürlüğü Arşivi.

Tetkik Eserler

Acar, M. *Safranbolu El Sanatları: Geçmişten Günümüze Ekonomik Ve Ticari Hayata Bakış*, Kent Araştırmaları Yayını, Safranbolu.

Arslan, N. (Ekim- Aralık 2016). “*Safran üzerine Düşünceler*”, Türkiye Tohumcular Birliği Dergisi, Yıl: 5, Sayı: 20, s. 66- 69.

Baktavari, A. S. (2010). “*Farklı Soğan (Korm) Boylarının Ve Bitki sıklığının Safran (Crocus Sativus L.)’nin Verim ve Diğer Bazı Özellikleri Üzerine Etkisi*”, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.

Coşkun, M., M. Gök, S. Coşkun, (2017). “*Climate Characteristics Of Safranbolu (Karabük) And Saffron Cultivation*”, International Journal of Geography and Geology, 6(3), p. 58- 69.

Çavuş, A. R., (11.9.2019). *Kişisel Görüşme*, Safranbolu İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü.

Ebu Abdullah Muhammed İbn Batuta Tanci, (2000). *İbn-İ Batuta Seyahatnamesi I*, Çeviri: A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Emre, M. Ve diğerleri, (2018). “*Dünya Miras Kenti’nin Kırmızı Altını: Safran*”, Safranbolu Belediyesi Yayınları.

İpek, A., N. Arslan, E. O. Sarihan, (2009). “*Farklı Dikim Derinliklerinin ve Soğan Boylarının Safranın (Crocus Sativus L.) Verim ve Verim Kriterlerine Etkisi*”, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Bilimler Dergisi, Sayı: 15, s. 38- 46.

Özdemir, Ü. (2001). “*Safranbolu ve Safran Tarımı*”. Doğu Coğrafya Dergisi, Sayı:5, s. 296- 308.

Sevin, V. (2016). *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası I*, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Tunçözgür, Ü. (1999). *Dünü ve Bugünü ile Safranbolu*, Metaksan yayınları, Ankara.

Ünalı, Ü. E, (2007). “*Tehdit ve Tehlike Altında Bir Kültür Bitkisi: Safran (Crocus Sativus L.)*”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17(2), s. 53-67.

Yıldırım, M. U., H. Asil, E. O. Sarihan, (2017). “*Farklı Söküm Süresi ve Dikim Derinliğinin Safran (Crocus Sativus L.) Bitkisinin Gelişimine ve Bazı Tarımsal Özelliklerinin Üzerine Etkisi*”, Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü Dergisi, Sayı: 26, s. 142- 148.

HACI ŞERİF AHMED REŞİD PAŞA’NIN (Ö. 1918) RUHU’L-MECELLE ADLI ESERİNDE MECELLE’NİN 14 VE 39. MADDELERİNE GETİRDİĞİ ŞERHLER

Recep DEMİR¹

Özet

Safranbolulu bir ailenin çocuğu olan Hacı Şerif Ahmed Reşid Paşa 25 Şâban 1274’te (10 Nisan 1858) İstanbul’da doğdu. Farklı hocalardan aldığı derslerden sonra Mekteb-i Hukuk’u bitirdi. Hacı Reşid Paşa Osmanlı devletinin çeşitli kademelerinde alt düzey memuriyet vazifesinden sonra Hâlep, Adana, Mersin, Musûl ve Hicaz valiliği görevlerinde bulundu. 14 Ekim 1918’de vefat etti. Hacı Reşid Paşa, Ruhû’l-Mecelle yanında birçok eser de telif etmiştir. Onun kaleme aldığı Mecelle şerhi, Mecelle-i Ahkâm-i Adliyye’nin bütününe kapsayan az sayıdaki Türkçe şerhlerden biridir. Toplam sekiz ciltten oluşan şerh, küçük boyda 2000 sayfayı aşan hacmiyle Ali Haydar Efendi’nin (Küçük) Dürerü’l-hükkâm’ından sonra en geniş şerh olma özelliğine sahiptir. Eser İstanbul’da basılmıştır (1326-1328). Bu tebliğimizde Mecelle’nin 39. maddesinde yer alan “Ezmânın tegayyürü ile ahkâmın tegayyürü inkâr olunamaz.” kaidesine Hacı Reşid Paşa’nın getirdiği yorumlar üzerinde durulacaktır. Bu maddede yer alan “ahkâm” kelimesiyle bütün hükümler mi kastedilmiştir? Yoksa her ne kadar bu maddede açıkça bir kayıt olmasa da erbabınca bilinen bir kayıt var mıdır? Eğer ahkâm değişiyorsa bu sadece zamanın değişmesine mi bağlıdır? Ahkâmın değişmesinde başka etkenler de var mıdır? Bu sorulara Hacı Reşid Paşa’nın yorumları çerçevesinde cevaplar verilmeye çalışılacaktır. Günümüzdeki tarihselcilik tartışmalarıyla da ilişkilendirilerek konunun aktüel boyutu üzerinde kısaca durulacaktır. Bu konuyla yakın ilgisi olan bir diğer madde ise “Mevrid-i nasta ictihada mesağ yoktur” (Madde, 14) kaidesidir. Bir bakıma değişmenin de hangi hükümlerde olabileceğine ışık tutan Mecelle’nin 14. Maddesine Hacı Reşid Paşa’nın getirdiği açıklamalara da yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Safranbolulu Hacı Şerif Ahmed Reşid Paşa, Mecelle, Şerh, Tegayyür, Nas, İctihad

Haji Sharif Ahmed Reşid Pasha’s (d. 1918) Commentaries on Mecelle’s Articles 14 and 39 in his work Ruhû’l-Mecelle

Abstract

Haji Ahmed Reşid Pasha, who was the son of a family from Safranbolu, was born in Istanbul on 25 Saban 1274 (10 April 1858). He graduated from faculty of Law (Mekteb-ı Hukuk) after the courses he took from different teachers. Haji Reşid Pasha served as the governor of Hâlep, Adana, Mersin, Musûl and Hejaz after serving as a lower level civil servant at various levels of the Ottoman state. He died on 14 October 1918. Haji Reşid Pasha has also copyrighted many works besides Ruhû’l-Mecelle. The Mecelle commentary he wrote is one of the few Turkish commentaries covering the whole of Mecelle-i Ahkâm-i Adliyye. The commentary consisting of a total of eight volumes is has the most extensive commentary after the (small) Dürerü’l-hakkam of Ali Haydar Efendi with a volume exceeding 2000 pages in small size. The work was published in Istanbul (1326-1328). It will be emphasized that Haji Reşid Pasha commented on the rule which it is inevitable to change the rules with the change of time in Mecelle’s 39th law. Was all the provisions meant by the word “provisions” in this law? or is there a limitation known to experts, although there is no explicit limitation in this law? If the provisions change, does this only depend on the change of time? Are there other factors in changing the provisions? It will be tried to give answers to these questions within the framework of Hacı Reşid Paşa’s comments. The current dimension of the subject will be briefly discussed in relation to the current historical debates. Another rule that has close relevance to this issue is this: “there is no place for personal opinion in the place where there is a verse and hadith ”(al-Mecelle 14). Haji Reşid Pasha’s statements regarding the 14th provision of Mecelle, which reveals the provisions of the change, will also be included.

¹ Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir ABD Öğretim Üyesi, recepdemir55@gmail.com

Keywords: Haji Ahmed Reşid Pasha, al-Mecelle, Commentary, Alteration, el-Nas, Case law

Giriş

Tarih boyunca Anadolu toprakları birçok din ve medeniyete beşiklik etmiştir. Hiç şüphesiz bu topraklarda çok büyük iz bırakanların en önünde Müslümanlar gelmektedir. Anadolu'nun kadim şehirleri gezilip dolaşıldığında sanatta, mîmaride ve ilmî alanlarda Müslümanların geriye bıraktıkları bu büyük mirası görmek mümkündür. Geleceği inşa edecek olan bugünün Müslümanları söz konusu mirası inceleyip araştırmak ve buradan alacakları heyecanla geleceğe dair bir perspektif oluşturmak zorundadır.

Kendi öz mirasına sahip çıkmak yanında günümüz Müslümanları modern dünyanın evrensel değerlerinden de uzak kalmaz. Zira onun için ilim veya hikmet en önemli yitiktir, onu nerede bulsa hemen alır. Bu ifadelerden Müslüman bireyin yeni olarak bulduğu her şeyin peşine takılıp sorgulamaksızın onu kabulleneceği anlamı elbette çıkarılmamalıdır. Müslümanların bir başka kültürü kabul veya reddetmede kendine dair birtakım kriterleri elbette olacaktır.

Anadolu topraklarında altı asır hüküm sürmüş olan Osmanlı İmparatorluğu önemli işler başarmış olup ilim, kültür ve siyasî alanlarda büyük isimler yetiştirmiştir. Osmanlı'nın yetiştirdiği ancak çok fazla tanınmayan ilim ve siyaset adamlarından birisi olan Safranbolulu bir aileye mensup Hacı Şerif Ahmed Reşid Paşa bu tebliğimizin konusunu oluşturmaktadır. Osmanlı Anayasası sayılabilecek olan *Mecelle*'ye dair sekiz ciltten oluşan oldukça önemli bir şerh yazmıştır. Onun *Ruhu'l-Mecelle* adlı bu eserinde iki maddeye getirdiği şerhler ele alınacak ve değerlendirilecektir. Öncelikle Hacı Şerif Ahmed Reşid Paşa'nın hayatı hakkında kısaca bilgi verilecek ardından *Mecelle* hakkında genel malumattan sonra onun söz konusu maddelere getirdiği yorumlar üzerinde durulacaktır.

1. Hacı Şerif Ahmed Reşid Paşa'nın Hayatı²

Safranbolulu Hacı Şerif Ahmed Reşid Paşa 25 Şâban 1274'te (10 Nisan 1858) İstanbul'da doğdu. Babası vilâyet defterdarlarından Nûman Fikri Efendi'dir. Ahmed Reşid, Hoca Mecid Efendi'den Arapça ve Farsça okudu. Mekteb-i Hukuk'u bitirdi. Şûrâ-yı Devlet fihrist ve mazbata kalemlerinde çalıştı; Tanzimat Dairesi baş muavinliği ve üyeliğine kadar yükseldi (1895). Kısa sürelerle Hâlep ve Adana vali yardımcılığıyla Mersin mutasarrıflığından sonra önce Musûl, ardından Hicaz valiliği (1911) görevlerinde bulundu. 14 Ekim 1918'de vefat etti.

Basılmış Eserleri:

- *Ruhu'l-Mecelle* İstanbul (1326-13289): *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*'nin usûl ilmine tatbik suretiyle şerhini beyan etmiş olup sekiz cilttir.
- *Hukuk-i Ticaret* (İstanbul 1323): Ticarete dair bütün Osmanlı kanun ve nizamnamelerinin şerhini açıklamaktadır.
- *İmam-ı A'zam*'ın *Siyasi Terceme-i Hâli* (İstanbul 1328)
- *Din-i Mübin-i İslâm* (İstanbul 1329): Akaide, ibadete, nikâha ve boşanmaya, tasavvuf ilmi ile İslâm'ın yüksek ahlakına, din kardeşliğine dair bilinmesi lazım olan mes'eleleri ihtiva edip beş cilttir.

² Hayatı ve eserleri hakkında bkz. Bursalı Mehmed Tahir Bey, *Osmanlı Müellifleri*, Haz. M. A. Yekta Saraç, Türkiye Bilimler Akademisi Yay., Ankara 2016, c. III, s. 1012-1013; Sami Erdem, "Rûhu'l-Mecelle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2008, c. XXXV, s. 214.

• Tercüme-i Usûlî'l-hikem fî nizâmî'l-âlem: Eserin metni hayatı (Ulema bölümünde) yazılı olan Mevlana Hasan el-Kâfi-i Akhisarî'nin olup tercemesi ile beraber 1331 (1913) tarihinde Hicaz Vilâyeti Matbaasında basılmıştır.

Basılmamış Eserleri:

• Tarih-i Umûm-i İslâm: Muhtelif memleketlerde hüküm suren bütün İslâm devletlerinden bahsetmekte olup sekiz cilttir.

• Terceme-i Tarih-i Al-i Bermek: İsminden de anlaşılacağı gibi Bermekîler'in durumundan bahsetmekte olup onlara dair bazı görüş ve kanaatler ilave edilmiştir.

• Feth-i Mübin-i Kudüs: "Buhâri-i şerif" ile "Fütuhu's-Sam"dan toplanmak suretiyle tertip edilmiştir.

• Riyaz-ı Adalet: Siyasetin hikmeti ile güzel ahlaktan bahsetmektedir.

• Risaletü'l-Hayavan ve'l-insan Tercemesi: Meşhur (Risale-i ihvani's-Safa)'dan bu isim ile olan risalenin tercemesidir.

2. Mecelle'ye Dair Birkaç Söz

Osmanlı'nın çöküş sürecine girmesiyle beraber bu durumdan kurtulmak için birçok yenilik teşebbüsünde bulunulmuştur. Özellikle Tanzimat'tan itibaren gerek adli teşkilât gerekse kanunlaştırma alanında köklü reformların yapıldığı bilinmektedir. Bu çerçevede önce borçlar, kısmen eşya ve şahıs hukuku hükümlerine dair 1868-1876 yıllarında *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, daha sonra aile hukuku hükümleri 1917'de Hukûk-ı Âile Kararnâmesi adıyla kanunlaşmıştır. Her ikisi de İslâm hukukuna dayalı olarak hazırlanan ilk kanunlar olması dolayısıyla sadece Osmanlı hukuk tarihi bakımından değil İslâm hukuk tarihi bakımından da dikkate değer bir öneme sahiptir ve İslâm ülkeleri tarafından hazırlanan kanunlara öncülük ve örneklik etmiştir.³

Mecelle'nin hazırlanmasını gerektiren siyasî, iktisadî ve dinî olmak üzere birçok sebep bulunmaktadır. Osmanlı'nın son dönemlerinde dış ülkelerle ticarî ilişkilerin artması ve önceki iktisadî yapının mevcut duruma cevap verememesi kanunlaştırma hareketinin en önemli nedenlerinden birisi olmuştur. Ayrıca Avrupalıların sözü edilen bu ticarî ilişkilerde kendi hâlklerini bahane ederek Osmanlı idaresine uyguladıkları siyasî baskılar da bir diğer önemli sebeptir. Dini temsilen ulema sınıfının Batı'nın medenî kanunlarının tercüme edilerek alınmasına karşı çıkmaları *Mecelle*'nin doğmasını hızlandıran önemli faktörlerden olmuştur.

Mecelle çok faklı yönlerden ele alınıp incelenebilir. Fakat onun biçimsel yönü hakkında ana hatlarıyla şunları söyleyebiliriz: *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, bir mukaddime ve on altı kitap içinde 1851 maddeden meydana gelmektedir. 100 maddeden oluşan mukaddime kısmında fıkıhın tanımının yapıldığı birinci madde ile doksan dokuz küllî kaide yer alır. Bunlar, meseleci metoda⁴ göre oluşan İslâm hukuk

³ Mehmet Âkif Aydın, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2003, c. XXVIII, s. 231.

⁴ Kanun yapmada iki metottan söz edilir. Bunlardan birisi kazuistik (meseleci) diğeri ise mücerret(soyut) metottur. Kazuistik metoda göre birçok olaya dair düzenlemelerin yapılması için her muhtemel olayı ayrıca düzenleyen, her meseleye göre ayrı ayrı kaideler ihtiva eden çok teferruatlı kanunlar yapılır. XIX. Yüzyıldan önceki kanunlar bu metodu takip etmiştir. Mücerret metot ise hâdiselerin mahiyetlerine göre genel kaideler koyma usûlüdür. XIX. asrın

literatürü içinde zamanla çıkarılmış genel hukuk prensipleri olup diğer normatif hükümlerin fıkıhın bütünlüğü içinde daha iyi anlaşılmasına yardımcı olurlar. Bu sebeple tek başlarına herhangi bir hükme dayanak teşkil etmezler.⁵ On altı kitap esas itibarıyla borçlar, kısmen eşya ve yargılama hukukunu kapsamakta olup tam bir medenî/borçlar kanunu özelliğine sahip değildir; aile ve miras hukuku bölümleri yoktur. Bu kitaplardan her biri bâblara, bâblar fasıllara ve fasıllar da maddelere ayrılmıştır. Madde numaraları her bâbda ayrı olmayıp müteselsildir. Ayrıca *Mecelle*'nin her kitabının baş tarafında bir mukaddime yer almakta ve o kitaba ait istihlaları açıklamaktadır.

Mecelle, ilahî vahye dayanan ve asırlardır dağınık hâlde bulunan zengin hukûkî bir mirasın sadece tek bir mezhebe ait olan ahkâmın tedvini (codification) girişimidir.⁶ *Mecelle*'de mezhep içi görüşler arasında dönemin ihtiyaçlarına göre bazı tercihler yapılmışsa da mezhepler arası bir tercihe gidilmemiştir. Bunda devrin şartlarının radikal bir değişikliğe uygun olmamasının etkisi vardır. Mesela Havâle kitabında İmam Züfer'in görüşünün diğer Hanefî hukukçularına tercih edilmesinin yarattığı tartışmalar, mezhepler arası tercih gibi radikal bir çözümün çok daha büyük tepki toplayacağına göstergesidir.⁷

Mecelle'nin tedvininde tek bir mezhep dikkate alınmış ancak bu mezhebin görüşleri çerçevesinde yazılmış birçok kaynağa müracaat edilmiştir. Denilebilir ki Hanefî mezhebine göre yazılmış meşhur ve muteber fıkıh kitaplarıyla onların şerhleri ve daha önce verilmiş fetvalar gözden geçirilerek insanların maslahatına ve o döneme en uygun olan hükümler bu kanunda tercih edilmiştir. Bu kanunlaştırma sürecinde hangi fıkıh kitaplarına itibar edildiği bilinmemekle beraber Ebu'l-Ulâ Mardin o dönemin İslâm hukukçuları nazarında muteber olması dolayısıyla muhtemel kitapların geniş bir listesini vermektedir.⁸ *Mecelle*'nin tedvininde yukarıda saydığımız kaynaklar yanında İslâm hukukuna uygun örf ve âdetler de önemli bir yer tutmaktadır.⁹

Hukukun temel esası kişilerin hakkını korumak ve adaleti tesis etmektir. Bunun yanında insanların menfaatlerini korumak da ana gayelerinden birisidir. İslâm hukukunun sayılan bu gayeler yanında ahlâkîlik gibi temel bir ilkesi de bulunmaktadır. Temel kaynak olarak İslâm hukukunu alan *Mecelle*'nin de ahlâkîliği ekonomik yararın önüne geçirdiği söylenebilir. Bunu, “Def’-i mefâsid celb-i menâfî‘den evlâdır” (md. 30) temel ilkesiyle ifade ettiği gibi maddelerin düzenlenişinde de dikkate almıştır. Akde eklenebilen şartlar konusunda getirmiş olduğu sınırlamalar da (md. 186-189) bu düşüncenin ürünüdür.¹⁰

ikinci yarısında tedvin edilen *Mecelle*'nin hazırlanmasında Kazuistik metodun takip edildiği kanısı yaygındır. Bkz. Hayrettin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi, İz Yay., İstanbul 2017*, s. 313.

⁵ S. Sami Onar, “Osmanlı İmparatorluğunda İslâm Hukukunun Bir Kısmının Codification’u Mecelle”, *İ. Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: XX, s. 65-67. Bu durum Mecelle Esbab-ı Mucibe Mazbatasında şöyle dile getirilmektedir: “Mukaddimenin ikinci makalesi İbn Nüceym ile onun yolundan gidenlerin bir araya getirdikleri fikhî kaideler olup şer’iyye hâkimleri sahih bir nakil bulmadıkça yalnız bunlarla hükmedemez.” *Açıklamalı Mecelle, Metni ve Açıklamaları Kontrol eden Ali Himmet Berki, Hikmet Yay., 2. Baskı, İstanbul 1979*, s. 8.

⁶ Ebu'l-Ulâ Mardin, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1946, s. 188-189.

⁷ Aydın, “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye”, c. XXVIII, s. 233.

⁸ Ebu'l-Ulâ Mardin, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa*, s. 167-169.

⁹ Osman Öztürk, *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Neş., İstanbul 1973, s. 122; Ahmet Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., Diyarbakır 1986, s. 38.

¹⁰ Aydın, “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye”, c. XXVIII, s. 233.

Mecelle maddeleri uzun yıllar geniş bir coğrafyada uygulanmıştır. Mısır ve Arap yarımadası hariç bütün Osmanlı mahkemelerinde yürürlükte kalmıştır. Hidiv İsmâil Paşa, Osmanlı Devleti'ne olan hukukî bağımlılığını arttıracığı düşüncesiyle *Mecelle*'yi Mısır'da yürürlüğe koymamış, Arap yarımadası bütünüyle Hanefî mezhebi dışında kaldığından Osmanlılar burada *Mecelle*'nin uygulanmasında ısrarcı olmamıştır. *Mecelle* bugünkü Suriye, Ürdün, Irak, Lübnan, İsrail ve Filistin'de uygulanmış, Osmanlı Devleti'nin sona ermesinden sonra da bu ülkelerde bir süre daha yürürlükte kalmıştır. Bu uygulama Lübnan'da mülkiyet hukuku bakımından 1930, diğer hükümler açısından 1934, aynı şekilde Suriye'de mülkiyet hukuku 1930, diğer hükümler 1949, Irak'ta 1951, Ürdün'de 1977 yılına kadar devam etmiştir. Filistin'in Osmanlı Devleti'nden ayrılmasından itibaren 1948'e kadar süren İngiliz manda idaresi döneminde *Mecelle* ekseri hükümleri bakımından yürürlükte kalmış, İsrail Devleti'nin kurulması üzerine de hemen sona ermemiştir. İsrail Devleti, çeşitli bölümlerinin yerini alacak kanunlar hazırlanıncaya kadar *Mecelle*'yi yürürlükte bırakmıştır. Bunun 1970'li yıllara kadar devam ettiği söylenmektedir. Günümüzde Filistin Devleti'ni oluşturan Batı Şeria ve Gazze'de *Mecelle* hâlen mahkemelerin en fazla başvurduğu kaynaklar arasında yer almaktadır. Bunların dışında bazı hükümleriyle 1928'e kadar Arnavutluk'ta, 1945 yılına kadar Bosna Hersek'te ve 1960'lara kadar Kıbrıs'ta yürürlükte kalmıştır. *Mecelle*, Güneydoğu Asya'da Johore'da da (Malezya'yı oluşturan eyaletlerden biri) bir süre uygulanmıştır.¹¹

Mecelle Şerhleri¹²

Mecelle birçok şerh çalışmasına konu olmuştur. Bunların önemlileri şunlardır:

1. Kırımlı Abdüsettar Efendi, *Mecelle Şerhi Teşrih* (İstanbul 1296).
2. Mesud Efendi, *Mirât-ı Mecelle* (İstanbul 1297/1299 r., 1299, 1302). *Mecelle* maddelerinin dayandığı fikhî kaynakları bazen aynen, bazen özet olarak veren bir çalışmadır.
3. Selîm b. Rüstem el-Bâz, *Şerhu'l-Mecelle* (Beyrut 1888-1889, İstanbul 1305, Beyrut 1406/1986).
4. Ali Haydar Efendi (Küçük), *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm* (İstanbul 1310-1316, 1330, 1331). Fehmî el-Hüseynî tarafından Arapça'ya tercüme edilmiştir (Beyrut, ts.).
5. Hâfız Mehmed Ziyâeddin, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye Şerhi* (İstanbul 1312).
6. Hacı Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle* (I-VIII, İstanbul 1326-1328).
7. Muhammed Hâlid Attâsî, *Şerhu'l-Mecelle*. Müftî Emced Ali tarafından Urduca'ya tercüme edilmiştir (İslâmâbâd 1406/1986).
8. Kuyucaklızâde Âtîf Efendi, *Mecelle Şerhi* (İstanbul 1311-1318). Müellifin vefatı sebebiyle "Kitâbü'ş-Şirket"e kadar gelebilmiştir.

3. Hacı Şerif Ahmed Reşid Paşa'nın *Ruhu'l-Mecelle* Şerhi

Hacı Reşid Paşa'nın *Ruhu'l-Mecelle* şerhi az sayıdaki Türkçe şerhlerden biridir. Musûl valiliğinden azledildikten sonra uzun süre görev bekleyen Hacı Reşid Paşa, bir yıl gibi kısa bir süre içinde İstanbul'da

¹¹ *Mecelle*'nin uygulandığı yerler hakkındaki bilgiler için bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Maruzat*, (Haz., Yusuf Hâlaçoğlu), Çağrı Yay., İstanbul 1980, s. 200-201; Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku I*, İz Yay., İstanbul 2001, s. 19; Aydın, "Mecelle", c. XXVIII, s. 233-234.

¹² Aydın, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye", c. XXVIII, s. 234-235.

yazdığı eserini 6 Mayıs 1907'de tamamlamıştır.¹³ Toplam sekiz ciltten oluşan şerh, küçük boyda 2000 sayfayı aşan hacmiyle Ali Haydar Efendi'nin (Küçük) Dürerü'l-hükkâm'ından sonra en geniş şerh olma özelliğine sahiptir. Eser İstanbul'da basılmıştır (1326-1328).¹⁴

Rûhu'l-Mecelle'nin fıkıh tarihi ve fıkıh usûlüne dair geniş giriş bölümü eseri diğer *Mecelle* şerhlerinden ayıran bir özelliktir.¹⁵ Müellif bu bölümü, *Mecelle*'nin 1. maddesindeki fıkıh tarifine ilişkin açıklamaların ve devamında doksan dokuz küllî kaidenin daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla yazdığını belirtmektedir.¹⁶ Girişin fıkıh tarihiyle ilgili kısmında İslâm'dan önceki şeriatlardan başlayıp fıkıh mezheplerinin doğuşuna uzanan kısa bir teşri' tarihine yer verilmekte, Hanefî mezhebinde kabul gören sınıflandırmaya göre fikhî meselelerin ve fakihlerin tabakalarına temas edilmektedir. Osmanlı uygulamasında fetva makamı, şeyhülislâmın faaliyetleri ve fetvada esas alınan belli başlı eserlerle bazı kanunnâme ve nizamlar hakkında kısa bilgilerin yer aldığı bu bölümde *Mecelle*'nin gerekçeleri ve hazırlık safhâları üzerinde durulması¹⁷ *Mecelle* şerhleri içinde muhtemelen bir ilki temsil etmektedir.¹⁸ Diğer şerhlerde genellikle *Mecelle*'nin bir parçası olarak baş tarafa konan Esbâb-ı Mûcibe Mazbatası, bu eserde "Mecelle'nin Tanzim Sebebi ve Şekli" başlığı altında *Mecelle*'nin hazırlık süreci ve içeriği hakkında bilgi veren bir metin şeklinde iktibas edilmiştir.¹⁹ Eserde *Mecelle*'nin el-Fetâva'l-Âlemgîriyye'den sonra bir cemiyet tarafından tertip edilen ikinci fıkıh kitabı olarak nitelenmesi²⁰ dönemin *Mecelle* tasavvurlarından birini yansıtmaya açısından dikkat çekicidir.

Mecelle Cemiyeti üyeleri ve özellikle Ahmed Cevdet Paşa hakkında sitayişkâr ifadelere yer veren Hacı Reşid Paşa, *Mecelle* derslerinin Mekteb-i Hukuk ders programında yer almasının ve bu dersin Cevdet Paşa'nın delâletiyle *Mecelle* Cemiyeti üyesi olan hocalar tarafından okutulmasının önemini vurgular.²¹ Nitekim ilk *Mecelle* şerhlerinin ortaya çıkmasında *Mecelle*'nin yükseköğretim müfredatlarına girmesinin önemli bir etkiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Hacı Reşid Paşa, *Mecelle*'nin Osmanlı Devleti ve toplumundaki rolüne ayırdığı kısımda öncelikle *Mecelle*'nin başkaca bir kânûn-ı medenî yapılmasına ihtiyaç bırakmamış olduğunu ve hâlkın *Mecelle* sayesinde fikhî meseleler hakkında az çok bilgi sahibi olarak imkân ölçüsünde bunları hukukî ilişkilerine uyguladığını ifade etmektedir.²² Eserin giriş bölümünün ikinci kısmında müellif, *Mecelle* hükümlerinin anlaşılmasında katkısı olacağı düşüncesiyle fıkıh usûlünün edille-i şer'îyye ve bahislerini kısaca işlemiştir.

Hacı Reşid Paşa, şerhini yazarken yararlandığı kaynaklar ve daha önce yazılmış *Mecelle* şerhleri hakkında bilgi vermemektedir. Ancak Sami Erdem'e göre müellif, o sırada mevcut değişik şerhler yanında *Mecelle*'nin fıkıh kitaplarından kaynaklarını gösteren derlemelerden ve maddeler arası bağlantıları tesbit

¹³ Hacı Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle*, Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye, İstanbul 1326, c. I, s. 27.

¹⁴ Erdem, "Rûhu'l-Mecelle", c. XXXV, s. 214

¹⁵ Erdem, "Rûhu'l-Mecelle", c. XXXV, s. 214

¹⁶ Hacı Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle*, c. I, s. 5.

¹⁷ Hacı Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle*, c. I, s. 5-17.

¹⁸ Erdem, "Rûhu'l-Mecelle", c. XXXV, s. 215.

¹⁹ Hacı Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle*, c. I, s. 17-26.

²⁰ Hacı Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle*, c. I, s. 29.

²¹ Hacı Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle*, c. I, s. 28.

²² Hacı Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle*, c. I, s. 29.

eden yardımcı fihristlerden özellikle de Dürerü'l-hükkâm'dan istifade etmiş olmalıdır.²³

Rûhu'l-Mecelle'de maddelerde yer alan kavram ve hükümlerin açıklamaları dışında bu hükümlerle ilgili görüş, tartışma ve fikhî tahlillere fazla yer verilmemiştir. Bu yönüyle eser, daha çok *Mecelle* maddelerini anlama ihtiyacında olanların başlangıç düzeyinde bilgi almalarını sağlayacak bir ilk başvuru kaynağı olarak nitelendirilebilir. Bununla birlikte *Mecelle*'nin hukukî bakımdan tutarlı ve iç bütünlüğüne uygun yorumlanması için önem taşıyan ve ilk *Mecelle* şerhlerinden itibaren hassasiyetle üzerinde durulan maddeler arası ilişkilere ve göndermelere yeri geldikçe işaret edilmiştir.²⁴

Mecelle ve *Rûhu'l-Mecelle* hakkında bu genel malumattan sonra Hacı Reşid Paşa'nın 14 ile 39. maddelere getirdiği şerhlere ve bunların değerlendirmesine geçmek istiyoruz.

4. Mevrid-i Nasta İctihada Mesağ Yoktur. (Madde 14)

Hacı Reşid Paşa bu maddede geçen “nas” kelimesinin lügat ve ıstılahtaki anlamları üzerinde durmaktadır. Lügatte nas, açık ve zâhir mânâsına gelmektedir. İstilahtaki anlamını verirken fıkıh usûlündeki mânâsı açık ve kapalı lafızlar konusuna yer verir ve oradan kavramı açıklamaya çalışır. Bu bağlamda Kur'an ve hadis lafızlarının sekiz mertebesi bulunduğunu bunların mânâya delalet açısından dördünün açık, dördünün de kapalı lafızlar olduğunu ifade eder.

A. Mânâya Delaleti Açık Lafızlar

1. Zâhir: Sadece sigası işitilmekle mânâsı anlaşılan lafızdır.

2. Nas: Mânâsının açıklığı Allah'ın koyduğu karineden anlaşılır. Bu iki kısım yani “zâhir” ve “nas” lafızların te'vili veya tahsisi ve neshe ihtimali vardır.

3. Müfesser: Peşi sıra gelen bir tefsir veya tagyîr beyanı ile mânâsı bir kat daha açıklığa kavuşan lafızdır. “Müfesser” lafzın tefsir veya tahsise ihtimali kalmaz ancak neshe muhtemeldir.

4. Muhkem: Açıklığı tam olan lafızlar olup neshe ihtimali yoktur.

B. Mânâya Delaleti Kapalı Lafızlar

1. Hafî: Kendisinden olmayan arızî bir sebepten dolayı mânâsı kapalı olan lafızdır.

2. Müşkil: Sadece işitmekle mânâsı anlaşılmayıp ancak düşünmekle anlaşılması mümkün olan lafızdır.

3. Mücmel: Düşünerek mânâsını anlamak mümkün olmayan, mânâsının açıklanması Şari'den beklenen lafızdır.

4. Müteşâbih: Düşünerek mânâsının anlaşılması mümkün olmadığı gibi beyan ve izah edilmesi dahi beklenmeyen lafızdır.²⁵

Lafzın mânâya delaleti konusunda bu bilgileri verdikten sonra Hacı Reşid Paşa “nas” lafızda içtihada cevaz olmayınca ondan daha açık olan “muhkem” ve “müfesser” lafızlarda içtihada yer olmayacağı evleviyetle sabittir tespitini yapar. “Zâhir” lafzın mânâsı da âşikar olduğu için içtihada gerek olmadığı

²³ Sami Erdem, “Türkçe’de Mecelle Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: III, Sayı: 5, İstanbul 2005 (Türk Hukuk Tarihi özel sayısı), s. 679-690.

²⁴ Erdem, “Rûhu'l-Mecelle”, c. XXXV, s. 215.

²⁵ Hacı Reşid Paşa, *Ruhu'l-Mecelle*, c. I, s. 86-87.

ortadadır.²⁶ Görüldüğü gibi Hacı Reşid Paşa mânâya delaleti açık olan Kur'an ve hadis lafızlarında içtihadı yer olmadığı sonucuna ulaşmaktadır.

Hacı Reşid Paşa, fukahâyâ göre nas kavramının "icma" ve "kıyas" anlamında kullanıldığını da belirtir. Ona göre aynı zamanda mutlak lafız için de "nas" ifadesi kullanılır. Ayrıca "nas" kelimesi Kur'an ve hadiste olup mânâsında asla şüphe olmayan kelâm, delil, hüccet ve burhan anlamlarında da kullanılır.²⁷

"Nas" kelimesiyle ilgili bu açıklamaları yaptıktan sonra Hacı Reşid Paşa, içtihadın lügat ve ıstılah anlamlarını verir. Lügate icihad, çok çalışmak demektir. İstılahta ise bir müctehidin şer'iyye-i fer'î hükmü, şer'î delilinden istinbat için son noktaya kadar gücünü harcamasıdır. İçtihadın ifade ettiği hükümde hata etme ihtimali olmakla beraber icihad, zann-ı galiptir. "Nas" şeklinde gelen lafzın medlûlü ise açık kesin şer'î bir hüküm içerir. Hata ihtimali olan içtihad ile açık, kesin şer'î bir "nas" olarak gelen bir lafzın hükmü değiştirilemez. Zira Mecelle'nin dördüncü kaidesinde geçtiği gibi "şek ile yakîn zayi" olmaz." Dolayısıyla mevrîd-i nasta içtihadı cevaz yoktur. Fakat mânâya delaleti kapalı yani hafî, müşkil, mücmel, müteşâbih gibi lafızlarda içtihadı cevaz vardır.²⁸

Hacı Reşid Paşa bir maddeyi açıklarken başka bir maddeye atıfta bulunur. Böylece maddeler arasındaki münasebete işaret eder. Mesela, söz konusu ettiğimiz "mevrîd-i nasta içtihadı mesağ yoktur" maddesini izah sadedinde yine Mecelle'nin "beyyine (delil) iddia eden için, inkâr eden kimseye ise yemin gerekir" şeklindeki 76. maddesini zikreder. Bu maddenin kaynağının da "el-beyyinetü lil müddâi ve'l-yemînü alâ men enkere" hadisi olduğunu kaydeder.²⁹ Hacı Reşid Paşa bu iki madde arasında önemli bir inceliğe de dikkat çeker. O da nasıl ki bir hâkim, iddia eden kimseden delil, inkâr eden kimseden de yemin istemek dışında bir şey yapamıyorsa, açık bir "nas lafız" bulunan hüküm konusunda da bir müctehit içtihadta bulunamaz.³⁰ Bir başka açıdan bakılarak hâkim, müddeî'den yemin, münkirden de delil isteyemez. İçtihadın sıhhati, usûl ve fûrûda nas-ı şar'î bulunmamasıdır.³¹

Mecelle küllî kaideleri iyice üzerinde düşünüldüğünde mutlaka bir âyet, hadis veya aklî tümel bir ilkedden süzülerek geldiği görülecektir. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Hacı Reşid Paşa da "müddeî için delil, münkir için ise yemin gerekir" kaidelerinin kaynağının bir hadis olduğunu zikreder. Konumuzu teşkil eden mevrîd-i nasta içtihadı mesağ olmadığı maddesi ise "Allah ve Rasûlü bir işe hükmettiği zaman, inanmış bir erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Her kim Allah ve Rasûlüne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur." Ahzab, 33/36. âyetiyle ilişkili olduğu görülmektedir. Zira bu âyete göre Kur'an veya sünnette "nas lafızla" bir konuda hüküm verildiği zaman müminler için bir tercih söz konusu olmayacağı hususu oldukça açıktır.

Ahzâb 33/36. âyetiyle ilgili tefsir kaynaklarında farklı nüzul sebepleri sayılır. Ancak içlerinde en çok değinilen olay Hz. Peygamberin hâlasının kızı Zeynep bt. Cahş ile azatlısı Zeyd b. Harise'yi

²⁶ Hacı Reşid Paşa, *Ruhu'l-Mecelle*, c. I, s. 87.

²⁷ Hacı Reşid Paşa, *Ruhu'l-Mecelle*, c. I, s. 87.

²⁸ Hacı Reşid Paşa, *Ruhu'l-Mecelle*, c. I, s. 87-88.

²⁹ Hacı Reşid Paşa, *Ruhu'l-Mecelle*, c. I, s. 86.

³⁰ Hacı Reşid Paşa, *Ruhu'l-Mecelle*, c. I, s. 86.

³¹ Hacı Reşid Paşa, *Ruhu'l-Mecelle*, c. I, s. 86.

evlendirmek istemesi ve Zeynep'in bu evliliğe başlangıçta razı olmaması gösterilmektedir.³² Âyet, her ne kadar belli bir olay üzerine nazil olmuş olsa da bu olayın dar sınırları içerisine sıkıştırılmayacak kadar kapsamlı ve çok boyutludur.³³ Âyetteki emir ve tâlimat İslâm anayasa hukukunun temel ilkesidir ve bütün İslâmî hayat sistemi için geçerlidir.³⁴ Buna göre herhangi bir mümin erkek veya mümine kadın, Allah ve Rasûl'ü bir konuda hüküm verdiği zaman başka bir şeyi seçemezler. Onların üzerine düşen Allah ve Rasûl'ün emrine uymak ve ona isyan etmekten kaçınmaktır. Bu emri tebliğ eden Hz. Peygamber'dir. Âyette dikkat çeken bir husus da Allah'ın adının peygamberle birlikte zikredilmesidir. Bu Hz. Peygamber'in emrinin büyüklüğünü ifade etmek içindir. Böylece bu hüküm Allah'ın ve Rasûl'ün hükmü olmaktadır. Dolayısıyla Rasûlullah (s.a.v.) bir hususta hüküm verdiği zaman hiçbir beşerin başka bir şeyi tercih etme hakkı yoktur.³⁵

Bu maddeyle ilişkili bir diğer âyet ise şudur: “*Ey iman edenler! Allah'ın ve Rasûl'ün önüne geçmeyin. Allah'tan korkun şüphesiz Allah işitendir, bilendir.*”³⁶ Bu âyete dair yapılan yorumları şöyle özetlemek mümkündür. Kur'an'ın ilk muhatapları olan sahabeyi dikkate aldığımızda âyetin nüzul sebebi de göz önünde bulundurularak “Allah ve Rasûl'ün henüz hüküm vermediği bir konuda önce davranıp o konuda hüküm vermeyin”³⁷ şeklinde anlaşılır. Ancak sonraki muhataplar açısından bakıldığında ise “Allah ve Rasûl'ü bir konuda hüküm vermişse onların hükümlerine muhâlefet etmek suretiyle kendi görüşünüzü öne alıp o konuda kendi hükmünüzü vermeyin” anlamına gelmektedir. Bu yasaklamaya göre mü'minler, gerek hüküm ve tercihlerinde gerekse davranışlarında Allah ve Rasûl'ün önüne geçmemekle yükümlü kılınmaktadır. Bu durum, “nas” olarak gelen Kur'an ve sünnet lafızlarının bulunduğu yerde kişisel içtihatlarla yer olmadığı anlamına gelmektedir.

5. Ezmânın Tegayyürüyle Ahkâmın Tegayyürü İnkâr Olunamaz (Madde: 39).

Hacı Reşid Paşa bu maddeyi izah ederken Mecelle'nin “Âdet muhakkemdir.” şeklinde formüle edilmiş 36. maddesine atıfta bulunarak orada kimi meseleleri izah ettiğini ifade eder. Reşid Paşa'ya göre 39. maddede yer alan “ahkâm” dan maksat örf ve âdete mebni olan ahkâm-ı fer'î olup fakihler arasındaki ihtilaf dahi bir delile dayanmayıp asırların değişmesiyle zamânâ bağlı ihtilafıdır. Bir delille sabit olan şer'î ahkâm zamanın değişmesiyle değişmez. Zira nass-ı şer'î ile örf ve âdet çatışırsa, nas muteberdir.³⁸ Çünkü nas, asla bâtil üzere olması muhtemel değil iken örf bâtil üzere olabilir.

Hacı Reşid Paşa ahkâmın değişme gerekçesini şöyle izah eder: Meşakkati kaldırmak ve ihtiyaçları kolaylaştırmak için örf ile âdete binâen cevaz kılınan fer'î hükümler, zamanın değişmesiyle değişmezse bir zamanlar faydalı olan ahkâm daha sonra meşakkatli olabilir. Hakikatte hâlkın işleri için menfaat ve maslahatın gözetilmesi ile zarardan kaçınmak lazımdır. Meşakkat ise teysîri (kolaylığı) celb eder.³⁹

³² Ebü'l-Fidâ İsmail İbn Kesir, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azim*, Mektebetü'l-Menâr, Ürdün 1990, c. III, s. 456-457.

³³ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, Dârü's-Şurûk, Beyrut 1982, c. V, s. 2766.

³⁴ Ebu'l-A'la Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, (Çev. M. Han Kayanî vd.), İnsan Yay., İstanbul 1987, c. IV, s. 377.

³⁵ Vehbe Zuhaylî, *Tefsîrû'l-Münîr*, Darü'l-Fikir, Şam 2003, c. XI, s. 351.

³⁶ Hucurât, 49/1.

³⁷ İbn Kesir, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azim*, IV, 184; Zuhaylî, *Tefsîrû'l-Münîr*, c. XIII, s. 548

³⁸ Hacı Reşid Paşa, *Ruhu'l-Mecelle*, c. I, s. 128.

³⁹ Hacı Reşid Paşa, *Ruhu'l-Mecelle*, c. I, s. 128.

Değişebilen ahkâm konusunda Hacı Reşid Paşa örnekler verir. Bu örneklerin hemen hepsi fukahâ arasındaki içtihat farklılıklarından ibarettir. Şimdi bunları zikrederim:

Örnek1:

Vaktiyle Kûfe gibi memleketlerde geçerli olan âdete göre evler tek tarzda inşa edilip büyüklük küçüklük, eskilik yenilik ve bunun dışındaki hususlarda aralarında çok büyük fark olmadığı için satın alınacak evin önceleri bir bir odasını görmek hıyâr-ı rü'yet⁴⁰ iskat için yeterli idi. Daha sonra evlerin yapısı değişmeye başladığından İmam-ı Züfer (r.a.) satın alınacak evin her odasının görülmesinin gerekli olduğu görüşünü beyan etmiştir. Son dönemdeki fakihler de böyle fetva vermişler ve *Mecelle*'nin 326. maddesi⁴¹ bu şekilde kaleme alınmıştır.⁴² Buradaki ihtilaf, delil üzerinden meydana gelmeyip sadece inşa edilen evlerin farklı yapılmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca görme muhayyerliği ortadan kalkmamakta önceleri sadece bir odanın görülmesiyle yeterli kanaat oluşurken daha sonraları bütün odaların görülmesiyle satın alınacak ev hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. Dolayısıyla küllî hüküm değil, hükmün olaylara uygulanması zamanın tegayyürü ile tebeddül etmektedir.⁴³

Örnek 2:

Mecelle'nin Esbâb-ı Mûcibe Mazbatasında açıklandığı gibi İmam A'zam'a göre sipariş usûlü yapılan alışverişten siparişi veren kimse her durumda vazgeçebilir ise de İmam Ebû Yusuf, sipariş olarak yapılan şey tarife uygun olduğu takdirde siparişi veren kimsenin bu alışverişten vazgeçemeyeceği görüşünü ortaya koymuş ve *Mecelle*'nin 392. maddesinin⁴⁴ buna göre tasrih edilmesi gerekli kılınmıştır.⁴⁵

Örnek 3:

Mutekaddimîn fukahâ, gasp edilen bir şeyin menfaatinin tazmin edilmeyeceği görüşünde iken müteahhirîn ise vakıf malı veya çocuğun malının gasp edilmesi durumunda menfaatin tazmin edileceği (ödeneceği) kanaatine varmıştır. *Mecelle*'nin 596. maddesinin istisna fıkrası⁴⁶ da bu hükme göre düzenlenmiştir.⁴⁷

Örnek 4:

⁴⁰ “Bir kimse bir malı görmeden iştirâ etse (satın alsın) görünceye dek muhayyerdir (serbesttir). Gördükde dilerse fesheder ve dilerse kabul eder. Buna hıyâr-ı rü'yet denir.” (*Mecelle* 320. Madde)

⁴¹ “Han ve hane gibi akaratın (para getiren mallar) iştirâsında (satın alma) her odasını görmek lazımdır; fakat odaları yeknesak (tek düzen) olanların bir odasını görmek kâfidir.” (*Mecelle* 326. Madde). *Açıklamalı Mecelle*, s. 63.

⁴² Hacı Reşid Paşa, *Ruhu'l-Mecelle*, c. I, s. 127.

⁴³ Hacı Reşid Paşa, *Ruhu'l-Mecelle*, c. I, s. 128.

⁴⁴ “İstisna' mün'akid (sipariş verilmiş) olduktan sonra tarafeyn (iki taraf) pazarlıktan dönemez. Fakat masnu' (yapılmış olan şey) eğer tarife muvafık (uygun) olmazsa müstasn'i (sipariş veren kişi) muhayyerdir (serbesttir).” *Açıklamalı Mecelle*, s. 74.

⁴⁵ Hacı Reşid Paşa, *Ruhu'l-Mecelle*, c. I, s. 127.

⁴⁶ “Bir kimse bir malı sahibinin izni olmaksızın isti'mal etmiş (kullanmış) olsa gasb (zorla alma) kabilinden olarak menafiini (menfaatleri) ödemek lazım gelmez. Fakat mal-i vakıf (vakıf malı) ya mal-i sağır (küçük çocuk malı) ise her hâlde muaddün lil-istiğlâl (kiraya verilmek üzere hazırlanmış olan) ise te'vili mülk ve akd olmadığı hâlde zaman-ı menfaat yani ecr-i misil (bir malın kullanılmasından doğan menfaatin para ölçüleriyle takdiri; Tarafsız bilirkişinin takdir ettiği ücret) lazım olur.” *Açıklamalı Mecelle*, s. 109. Te'vîl-i mülk: Miras bırakan tarafından satın alınan bir gasp edilmiş malın sahibi çıkararak geri almaya teşebbüs etmesi hâlinde, mirasçının ücret vermemek için “bu mal bana miras kalmış maldır” demesi. Te'vîl-i akd: Bilinmeden satın alınan bir gasp edilmiş malın meşru sahibi çıkararak geri almaya teşebbüs etmesi hâlinde önceden tasarruf edenin ücret vermemek için “bu malı ben satın aldım” demesi.

⁴⁷ Hacı Reşid Paşa, *Ruhu'l-Mecelle*, c. I, s. 127.

İmâm A'zam, kısas gibi bazı hususların dışında hasım itiraz etmedikçe tezkiye-i şuhûd'a (şahitlerin adaletli olup olmadıklarının araştırılmasına) gerek olmadığı şeklinde içtihat etmiş iken İmâmeyn ise hasım itiraz etsin etmesin şahitlerin her hâlde araştırılmasının gerekliliği yönünde görüş beyan etmiştir. *Mecelle*'nin 1716. maddesi⁴⁸ de bu şekilde düzenlenmiştir. ⁴⁹

Hacı Reşid Paşa, müctehidler arasındaki bu ihtilafların hepsinin “ezmânın tegayyürü ile ahkâmın tegayyürü inkâr olunamaz” kaidesine bağlı olduğunu belirtir. Çünkü asırların değişmesiyle maslahat, ihtiyaç, örf, âdet ve durumlar tebeddül etmiştir.⁵⁰ Yine o, buradaki ahkâmdan maksadın fer'i hükümler olduğunun altını özellikle çizer.⁵¹ Görüldüğü gibi bu örneklerde sözü edilen değişim hükümde değişim değil, hükümde farklılaşmayı gerektiren durumda değişimdir.

Değişim ve yenilik konusu özellikle modern dönemlerde en çok tartışılan konuların başında gelmektedir. İslâm'ın ilk dönemlerinde toplumdaki değişim çok fazla olmadığı için bu durum tartışma konusu olmamıştır. Ancak sonraki asırlarda Müslümanların çok farklı kültür ve milletle karşı karşıya gelmeleri değişim konusunu gündeme getirmiştir. İslâm hukukçuları “ahkâmın değişmesi” tabiri üzerinde ittifak edememiş ve bunu farklı şekillerde tarif etmişlerdir. Örneğin Abdüsselâm Medkur değişmeyi “Ortaya çıkan bir maslahatı gerçekleştirmek amacıyla, ibadet ve şer'i miktarla ilgili olmayan bir hükümden başka bir hükme intikal etmektir.”⁵² şeklinde tanımlamıştır. Nizâmeddin Abdulhamid ise “Hakkında nas bulunmayan olayların, zaman ve mekânın değişmesi ile farklı şekillerde hükme bağlanmasıdır.”⁵³ diye ifade etmiştir. Mustafa Ahmed ez-Zerkâ da değişmeyi “Şâri'in, gayesine ulaştırarak vesile ve yolların değişmesidir.”⁵⁴ tarzında ifade etmiştir. Mehmed Erdoğan da bu konuda hazırlamış olduğu doktora tezinde ahkâmın değişmesinden maksadın ne olduğunu şöyle ifade etmiştir: “Hakkında nas bulunsun bulunmasın, herhangi bir konu ile ilgili hüküm ya da uygulamada, belli bir zaman dilimi içerisinde gözlenen değişiklikler, farklılıklardır.”⁵⁵

Bu tanımdan sonra Mehmet Erdoğan İslâm hukûkündeki değişimin sahası ve boyutları hakkında ifrat, tefrit ve mutedil olmak üzere üç görüş belirtir.⁵⁶

1.İfrat Görüş: Bu görüşe göre Kur'an'da teşrîî naslar: a)Yasama ruhu ile ilgili olanlar; b) Fiilî yasama ile ilgili olanlar diye ikiye ayrılır. İkinci türden olan nasların getirdiği hükümler değişebilir, bunun bir istisnası yoktur, isterse söz konusu hüküm “had” lerle ilgili olsun.⁵⁷

⁴⁸ “Şahitler şهادت ettikde hâkim meşhudun aleyhden (aleyhine şahitlik yapılan kimse) bunlar şهادتlerinde sadık mıdırlar yoksa değil midirler deyu sual eder. Meşhud-un aleyh eğer şahitler bu şهادتlerinde sadıktırlar yahut bu şهادتlerinde âdildirler derse müddeabihi (davaya sebep olan şey) ikrar etmiş olur ve ikrarı ile hükmolunur ve eğer bunlar şahid-i zûrdurlar (yalancı şahid) yahut bunlar âdil adamlardır lâkin bu hususda hata ediyorlar yahut vakıayı unutmuşlar derse veyahut yalnız bunlar âdil adamlardır demekle beraber müddeabihi inkâr etse hâkim hükmetmeyip şahidleri sırren (gizli olarak) ve alenen (açıkça) tezkiye (temize çıkarma) ile âdil olup olmadıklarını tahkik eyler.” *Açıklamalı Mecelle*, s. 384.

⁴⁹ Hacı Reşid Paşa, *Ruhu'l-Mecelle*, c. I, s. 128.

⁵⁰ Hacı Reşid Paşa, *Ruhu'l-Mecelle*, c. I, s. 128.

⁵¹ Hacı Reşid Paşa, *Ruhu'l-Mecelle*, c. I, s. 129.

⁵² Muhammed Abdüsselâm Medkûr, *el-Medhâl*, Mısır 1964, s. 102.

⁵³ Nizâmeddin Abdulhamid, *Meşhûmu'l-Fıkhü'l-İslâmî*, Beyrut 1984, s. 25.

⁵⁴ Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *el-Fıkhü'l-İslâmî fî Sevbihi'l-Cedîd*, Dımaşk 1963, c. II, s. 922.

⁵⁵ Mehmed Erdoğan, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, MÜİF Vakfı Yayınları, İstanbul 1990, s. 94

⁵⁶ Erdoğan, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, s. 97; Fazlur-Rahman, *İslâm*, (Çev. Mehmet Aydın-Mehmet Dağ), Selçuk Yay., Ankara 1981, s. 47.

2. Tefrit Görüşü: Bu, birincinin aksine, değişme alanını dar tutanların ileri sürdükleri bir görüştür. Bu görüşü kadim fukaha ve onlara uyarak 39. maddeyi bu doğrultuda düzenleyen *Mecelle*, *Mecelle şârihleri* ve *Zâhid el-Keveserî* gibi âlimler temsil etmektedir. Bunlar görüşlerini genellikle iki sebebe dayandırır. Biri delilden kaynaklanan ihtilaf (hüccet ve bürhan); diğeri, asrın yani zamanın değişmesinden kaynaklanan ihtilafıdır ki bu hususu “Zamanın değişmesi ile ahkâmın değişmesi inkâr olunamaz.” (Mec.Md.39) kaidesi daha açık bir şekilde ortaya koyar.⁵⁸

3. Mutedil Görüşü: Ahkâmın değişmesinde orta bir yol izleyen ve değişme alanını mutedil bir şekilde belirleyen bu grubun temsilcilerini, hızlı değişme dönemlerinde yaşayan ilk dönem yöneticileri ve fukahası ile şer’i hükümlerin lafız, ruh ve amaçlarına bakan son devir İslâm hukukçularıdır. Bu görüşe göre dikkate alınması gereken nokta, maksat ve maslahat olmakla birlikte, lafız da oldukça önemlidir. Hukûkî deyimleriyle nassın hem lafzı hem ruhu dikkate alınması gerekir. Maksat ve maslahat ruh ise lafız da ruhu ayakta tutan beden gibidir, ihmal edilemez. Ancak makâsıt, yani naslarda güdülen amaçlar, gayeler, neticelere götüren vasıtalara, vesilelere heba edilemez. Başka bir ifade ile Şâri’in, gerçekleştirilmesini istediği amaçlar, daima vesilelerden, vasitalardan -önem bakımından- önce gelir.⁵⁹

Ahkâmın değişmesine dair yapılan bu tasnif elbette üzerinde ittifak edilmiş değildir. Kiminin ifrat dediğine bir başkası mutedil bir görüş diyebilir. Mesela yukarıda tefrit olarak sayılan görüşü izah sadedinde “Ezmânın tegayyürü ile ahkâmın da tegayyür edeceği” argümanı, kimileri tarafından “ahkâm” denilince bütün şer’i nasları da kapsayan ahkâm olarak ele alınmaktadır. Dolayısıyla nasla tayin edilmiş olan ahkâmın da değişebileceği iddiasını ileri sürerek *Mecelle*’nin 39. maddesi birinci görüşe -yukarıda ifrat olarak sayılan- delil olarak alınmaktadır. Dolayısıyla değişmenin sahasını oldukça geniş tutan bu görüş sahipleri, İslâm düşüncesindeki handikabın aşılması için değişmenin zaruri olduğunu söyleyerek gelenekteki kimi argümanların da yeterli olmayıp Batı’da geliştirilen “tarihsel kritik” veya “tarihselci” yaklaşımı dertlere deva bir yöntem olarak takdim etmektedir. Mesela bir akademisyenin bu konuda sorun tespiti ve bunun çözümüne dair iddiaları şu şekildedir:

“... Oysa sorun, ilk nüveleri Hz. Ömer’de, Ebu Hanîfe’nin ‘istihsan’ yönteminde ve Mutezile’nin ‘nazar’ı her mümine vacip gören ve tarihte “Ehlu’r Rey” olarak isimlendirilen düşüncenin yerine, düşüncüyü lafzî ibarelere sıkı sıkıya bağlayan “Edille-i Erbaayı” (Kitap, Sünnet, İcma, Kıyas), inancı, teslimiyeti ve taklidi esas kabul eden “Ashabu’l Hadis’in “Sünnîlik (Şafîîlik, Hanbelîlik, Malikîlik, Eşarîlik ve Tasavvuf) olarak hâkimiyetinden, bunun yarattığı atmosferden kaynaklanmaktadır. İslâm düşüncesinin, bugün bu handikabı aşması için, Batı’da geliştirilen ve teolojik kökleri Kuran’daki “nasih-mensuh”da ve *Mecelle*’nin ‘usûl’ hükümlerinden olan “Ezmânın tağayyuru ile ahkâm tağayyur eder.” ilkesinde bulunan “Tarihsel Kritik” yöntemi benimsememesinden kaynaklanmaktadır.”⁶⁰

⁵⁷ Fazlur-Rahman, *İslâm*, s. 47.

⁵⁸ Erdoğan, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, s. 105.

⁵⁹ Erdoğan, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, s. 106-107.

⁶⁰ İlhami Güler, *Yükselen Selefilik ve Tarihsel Kritiğe Olan İhtiyaç*, Star Gazetesi(Açık Görüş), 06. Eylül. 2014.

Ahkâmın değişmesi meselesini çok yönlü olarak ele almak gerekir. Her şeyden önce yukarıda da belirttiğimiz gibi bu konunun hararetli bir şekilde gündeme gelmesi modern dönemlere tekabül etmektedir. İslâm dünyası son birkaç yüzyıldır askerî, siyasî ve ekonomik açıdan geri bir durumdadır. Bu olgu, Müslüman bilinci etkilemekte ve onların gerek Kur'an'ı gerekse geleneği anlamalarında oldukça etkili olmaktadır. Ayrıca Batı'nın içinde bulunduğu durum onun düşüncelerine karşı bir güven ve sempati uyandırmaktadır. Hiçbir yorum, içinde yaşanan siyasî, sosyal ve ekonomik durumdan bağımsız değildir. Nasıl ki 19. yüzyılda tüm dünyada bilimsel çalışmaların revaçta olduğu bir dönemde bilimsel tefsir yaygın bir hâl almışsa, bugün İslâm dünyasının mevcut durumu da tarihselci yönelişin ortaya çıkışında önemli bir etkidir. Bu verili durum, Kur'an'ı anlama ve yorumlamada çoğu kere Kur'an'daki anlamı yakalamak yerine ona anlam yüklemek şeklinde tezahür etmektedir.⁶¹

Değişmenin kaçınılmaz olduğu kabul edilerek “ahkâmın değişmesi” konusu İslâm geleneğinin kendi iç dinamikleriyle çözülebilir. Fıkıh usûlünün lafzın mânâyâ delaletine dair getirdiği geniş alan ile istihsan, maslahat ve ahkâmın ta'lili gibi deliller sayesinde değişim taleplerine cevap verilebilir. Her şeyden önce Mecelle'nin 39. maddesindeki değişim “mutlak” ve “muğlak” olduğundan farklı yönler çekilerek kimileri tarafından her türlü ahkâmı içerecek şekilde anlaşılabilir. Mecelle'nin hazırlandığı tarihsel dönem dikkate alındığında Osmanlı'nın çöküş sürecinde olup dış baskıların etkisi altında bu kanunlaştırma çalışmalarının yapıldığı görülmektedir. Kaldı ki bu maddeyi şerh edenler buradaki değişimin içtihadî hükümlerle sınırlı olduğunu belirtmişlerdir. “Ahkâmın değişmesi” konusu “fetvada değişim” ile “illetlerin değişimi” ilkesiyle ele alınarak hükümde değişim yerine olguda değişimi esas alan *tahkîku'l-menât* yöntemiyle çözülebilir. Bu yöntemi kullanmanın keyfiyeti ve problemleri nasıl çözeceği şöyle dile getirilmiştir:

“İslâm hukukunda değişim konusu doğrudan hükümde değişim başlığı altında değil, hükme konu olan olgu ve fiillerde değişimi konu edinen mezkûr (tahkîku'l-menât) yöntem çerçevesinde ele alınmalıdır. Bundan dolayıdır ki usûlcüler meydana gelen ve naslarda yer almayan hadiseleri bu yöntem kapsamında ele alıp çözmeye çalışmaktadırlar. Şâtîbî'nin, “Bu yöntemle yapılan icthad kıyamete kadar devam edecektir”⁶² şeklindeki ifadeleri bu hususu ifade etmektedir. Nitekim tahkîku'l-menât yöntemi değişimi asla yadsımaz, aksine kabul eder. Fıkıhı dondurmaz, aksine yeniler. Her tikel vaki durumu kendi özelinde ele alıp inceler. İncelerken de zaman, mekân, durum, niyet, örf ve âdet gibi tüm beşerî değişken ve ilişenleri dikkate alır. Bu yöntem her cüz'î mesele için ayrı bir hüküm öngörür. Usûlî bir ifadeyle söylemek gerekirse, İslâm hukukunun mümkün hatta vaki ve zorunlu gördüğü değişim, hükümlerde değil, bu hükümlere gerekçe teşkil eden illetlerdedir. Yerleşik usûl bu hakikati “her hükmün bir illeti vardır”, “hüküm varlıkta ve yoklukta illetle birlikte deveren eder” şeklindeki ifadelerle dile getirmektedir.”⁶³

⁶¹ Recep Demir, *Kur'an Tefsirinde Tarihselci Yöntem*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2013, s. 306.

⁶² İbrahim b. Musa b. Muhammed Ebû İshâk eş-Şâtîbî, *el-Muvâfakât fî Usûli's-Şerîa*, Çev. Mehmet Erdoğan, Kahire t.y, c.4, s. 87-88.

⁶³ İbrahim Özdemir, “Ahkâm'ın Değişmesi'ne Farklı Bir Yaklaşım”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt-Sayı 47, Aralık 2014, s. 36-37.

Kanaatimizce de Fıkıh usûlündeki lafzın mânâyâ delaleti konusundaki geniş anlam alanı ve diğer aslî ve fer'î deliller yardımıyla modern meselelerin ortaya çıkardığı sorunlara çözümler üretmek mümkündür. Bunu yaparken sabit naslar üzerinde oynamak veya değişim talep etmek yerine olaylara yönelip onlara çözümler üretmeye yoğunlaşmak daha isabetli olacaktır.

Sonuç

Hacı Reşid Paşa, farklı İslâmî disiplinlere dair birçok hocadan dersler almış ve hukuk tahsil etmiş olan Osmanlı'nın son dönem önemli âlimlerinden birisidir. İlim adamlığı yanında Osmanlı devletinin çeşitli kademelerinde alt düzey memuriyet vazifesinden sonra Hâlep, Adana, Mersin, Musûl ve Hicaz valiliği görevlerinde bulunmuştur. Hacı Reşid Paşa, *Ruhu'l-Mecelle* yanında başka eserler de telif etmiştir. Onun kaleme aldığı *Mecelle* şerhi, *Mecelle-i Ahkâm-i Adliyye*'nin bütününe kapsayan az sayıdaki Türkçe şerhlerden biridir. Bu eserde kavram ve hüküm açıklamaları dışında tartışma ve fikhî tahlillere fazla yer vermemiştir. Bu yönüyle eser, daha çok *Mecelle* maddelerini anlama ihtiyacında olanların başlangıç düzeyinde bilgi almalarını sağlayacak bir ilk başvuru kaynağı olarak nitelendirilebilir. Ayrıca bu eserde *Mecelle* maddeleri arasındaki ilişkilere ve göndermelere yeri geldikçe işaret edilmiştir. Üzerinde durduğumuz iki maddede bu durum çok açık bir şekilde görülmektedir.

Hacı Reşid Paşa'ya göre “Mevrid-i nasta içtihadı mesağ yoktur.” maddesindeki nastan maksat, fıkıh usûlünde mânâyâ delaleti açık olan lafızlardan birisi olan “nas” lafızdır. “Nas” lafzın bulunduğu yerde içtihadı cevaz olmayınca bundan daha açık olan “müfesser” ve “muhkem” lafızlarda öncelikli olarak içtihadı yer olmamaktadır. Çünkü “nas” lafız kesin, içtihat ise zandan ibarettir. Kesin bilginin bulunduğu yerde zanna itibar edilmez.

Hacı Reşid Paşa'ya göre zamanın değişmesi ile değişen ahkâm, örf ve âdete binaen konulmuş olanlardır. Zira zaman değiştikçe insanların ihtiyaçları, hâlleri, örf ve âdetleri değişeceğinden bir delile dayanmadan örfe binaen konulan cüzî hükümler de değişir. Küllî hükümler her durumda geçerli olup değişmez. Ona göre zamânâ bağlı ihtilaf ile delil ve hüccete dayalı ihtilafın arasını kavrayıp ayırmak için son derece dikkatli olmak gerekir. Hakkında sabit bir nassın bulunduğu hususlarda içtihadı gidilmeyeceği de açık olup değişmenin alanı da nas dışındaki alanlar olarak belirlenmiştir.

Kaynakça

Açıklamalı Mecelle, Metni ve Açıklamaları Kontrol eden Ali Himmet Berki, Hikmet Yay., 2. Baskı, İstanbul 1979.

Abdulhamid Nizâmeddin, *Mefhûmu'l-Fıkhî'l-İslâmî*, Beyrut 1984.

Ahmed Cevdet Paşa, *Maruzat*, (Haz., Yusuf Hâlaçoğlu), Çağrı Yay., İstanbul 1980.

Akgündüz, Ahmet, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., Diyarbakır 1986.

Aydın, Mehmet Âkif, “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2003.

Bursalı Mehmed Tahir Bey, *Osmanlı Müellifleri*, Haz. M. A. Yekta Saraç, Türkiye Bilimler Akademisi Yay., Ankara 2016.

Demir, Recep, *Kur'an Tefsirinde Tarihselci Yöntem*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2013.

Ebu'l-Ulâ Mardin, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1946.

Erdem, Sami, “Rûhu'l-Mecelle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2008.

- Erdem, Sami, “Türkçe’de Mecelle Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: III, Sayı: 5, İstanbul 2005 (Türk Hukuk Tarihi özel sayısı).
- Erdoğan, Mehmed, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, MÜİF Vakfı Yayınları, İstanbul 1990.
- Fazlur-Rahman, *İslâm*, (Çev. Mehmet Aydın-Mehmet Dağ), Selçuk Yay., Ankara 1981.
- Hacı Reşid Paşa, *Rûhu’l-Mecelle*, Dâru’l-Hilâfeti’l-Aliyye, İstanbul 1326.
- İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ İsmail, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, Mektebetü’l-Menâr, Ürdün 1990.
- Karaman, Hayrettin, *İslâm Hukuk Tarihi*, İz Yay., İstanbul 2017.
- Karaman, Hayrettin, *Mukayeseli İslâm Hukuku I*, İz Yay., İstanbul 2001.
- Kutub, Seyyid, *Fî Zılâli’l-Kur’an*, Dâru’ş-Şurûk, Beyrut 1982.
- Medkûr, Muhammed, Abdusselâm *el-Medhâl*, Mısır 1964.
- Mevdûdî, Ebu’l-A’la, *Tefhimu’l-Kur’an*, (Çev. M. Han Kayanî vd.), İnsan Yay., İstanbul 1987.
- Onar, S. Sami, “Osmanlı İmparatorluğunda İslâm Hukukunun Bir Kısımının Codification’u Mecelle”, *İ. Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: XX.
- Özdemir, İbrahim, “Ahkâm’ın Değişmesi’ne Farklı Bir Yaklaşım”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt-Sayı 47, Aralık 2014.
- Öztürk, Osman, *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Neş., İstanbul 1973.
- Şâtîbî, İbrahim b. Musa b. Muhammed Ebû İshâk, *el-Muvâfakât fî Usûli’ş-Şeria*, Çev. Mehmet Erdoğan, Kahire t.y.
- Zerkâ, Mustafa Ahmed, *el-Fikhu’l-İslâmî fî Sevbîhi’l-Cedîd*, Dımaşk 1963.
- Zuhaylî Vehbe, *Tefsîrü’l-Münîr*, Darü’l-Fikir, Şam 2003.

KLASİK ŞİİRDE ÂŞIKLARI SEVDA RENGİNE BOYAYAN

BİR HASTALIK ÇİÇEĞİ: “SARI SAFRAN”

Dr. Öğr. Üyesi Selim GÖK¹

Karabük Üniversitesi

Özet

Safran, eski tabirle “za‘ferân” görüntüsü, rengi ve kokusuyla meşhur; edebiyat ve sanata ilham kaynağı olmuş nadide bir çiçektir. Çünkü sembolik dünyasıyla klasik şiir geleneği, âşıkları sevgiliye kavuşturmak yerine onları dertli ve marazlı sevdalılar olarak sunmayı tercih etmiştir. Bu nedenle sevgiliden ayrı düşmüş, yemeden içmeden kesilmiş âşıkların yüzleri ve bedenleri de baştan aşağı sararıp solmuştur. Zaten ağır hastalar için kullanılan “sararıp solmak” tabiri de bahsedilen bu hastalık hâliyle ilgilidir. Klasik şiir geleneğinde safranın sarı rengi, âşığın bu bîtap ve acınası durumunu tarifen bir benzetmelik olarak kullanılmıştır. Bu durum, temelde onun çok etkili ve kalıcı bir renk olmasıyla ilgilidir. Çünkü miktarından binlerce kat fazla sıvı boyayabilen safran, bu özelliği ile biçare âşıkların bedenlerini saran aşk marazının şiddetli etkisine benzetilmiştir. Ayrıca şekli, kokusu ve yetiştiği ortam nedeniyle de kendine has özellikleri olan bu çiçek, klasik şiirin sevgili-âşık sergüzeşinde yer bulmuştur. Sonuç itibarıyla bu çalışmada; aşk hastalığının alâmeti olarak şiirlerde kullanılan safran sarısının misalli bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: sarı safran, âşık, klasik şiir, hastalık çiçeği, sevdâ.

In The Classical Poetry, Lovers Who Is Painted To Love Colour An Illness Flower: “Yellow Saffron”

Abstract

Saffron, in the old expression za‘ferân is a rare flower that is famous for its appearance, color and smell; inspired literature and art. Because classical poetry tradition with its the symbolic world has been prefer to offer them as distressed and sickly lovers instead of bring together lovers to beloved. So, the faces and bodies of the lovers who is far apart from the beloved and is stop eating through and through wither up. Already the “wither up” which is used for severe patients, is related to this affection that speak. Yellow color of saffron in classical poetry tradition, it was used as a metaphor to describe this exhausted and pathetic state of minstrel. This case, essentially, is interest in saffron yellow is that a very effective and permanent color. Hence, saffron, which can paint thousands of times more liquid than its amount, is likened to the violently effect of the love sickness that surrounds the bodies of lovers. This flower, which is its own characteristic due to its shape, smell and environment where its grow, hass been found in the beloved-lover escapade of classical poetry. Finally, in this study was made an evaluation of saffron yellow used in poems as an omen of love disease.

Keywords: yellow saffron, lover, classical poetry, illness flower, love.

Giriş

Renklerin farklı sembolik anlamları vardır. Kadim kültürlerden beri genellikle kırmızıya aşk ve öfke, beyaza masumiyet ve temizlik, siyaha matem ve resmiyet, sarıya ayrılık ve iktidar, yeşile ferahlık ve tazeliğe ilgili mânâlar yüklenmiştir. Bu nedenle renkler, sözlü ifadenin yeterli olmadığı durumlarda duyguların tercümanı olmuştur. Dolayısıyla bu çalışmanın merkezindeki sarı renkle ilgili bir derleme yapıldığında da şiirlerde “beti benzi atmış âşıkların, sararıp solan hastaların, sararmış yaprakların, sarı çiçeklerin, sarı ışıklarıyla güneşin” ve daha birçok tasvirin kaynağını bulmak mümkündür. Çünkü olumlu mânâları olmakla birlikte sarı renk, Türk kültüründe iktidarın ve hâkimiyetin yanında felaketin, kötülüğün,

¹ Karabük Üniversitesi, selimgok@karabuk.edu.tr

hastalığın, yabancılığın, düşmanlığın ve nefretin simgesi olmuştur (Küçük, 2010: 187; Bayat, 1993: 52). Bu simgesellik, toplumun sürekli rağbet ettiği bir anlaşma şekli olarak günümüzde de varlığını korumaktadır. Bu nedenle hayatın hemen her safhasında *sarı* renge dair bir anlam varyantı ortaya çıkmıştır.

Bunun yanında bu varyantların tespit edilebildiği en önemli göstergelerden biri de renk, şekil ve açılma biçimine göre toplum, sanat, kültür ve edebiyatta “gizli bir dil” (Bayram, 2007: 210) hüviyetine sahip olan çiçeklerdir. Fakat zaman içerisinde kullanım amaçları gelişerek renklerin sembolik vasıflarını üstlenen çiçekler, mecazî mânâları olan birer anlaşma aracı hâline de gelmiştir. Dolayısıyla yukarıda içtimai hayattaki farklı mânâlarından bahsedilen sarı renk, çiçekler vasıtasıyla yeni bir kullanım alanına sahip olmuş ve bir şiir malzemesi hâline gelmiştir. Bu nedenle bu çalışmanın merkezindeki renk olan “safran sarısı” da şiirlerde âşğın yüz ve bedeninin bir niteleyicisi olarak sıklıkla kullanılmıştır. Çünkü “sembolik bir dili” olan klasik şiirler genellikle “ayrılık temi” üzerine kurulur. Bu kurguda üç ana karakter vardır: Sevgili, geleneğin zirvesindeki temsili sultandır ve naz makamıdır. Âşık(lar), sultanın ıstırap çeken köle(ler)i; rakip(ler) de sultana çaba harcamadan ulaşan kötü kimselerdir. Bu nedenle “sevgilinin bütün davranışları hükümdarın davranışlarıdır. Sevmez bir nevi tabii vergi gibi sevmeyi kabul eder. İsterse iltifat ve lütfeder.” Tanpınar, geleneği ve sevgiliyi bir “saray istiaresi” ile bu şekilde tarif eder (Tanpınar, 2001: 6). Çünkü gelenek, sultanla âşığı kavuşturmama esası üzerine kurularak şairlerin belirlenen sınırlarda kalmalarını ister. Bu yönüyle âşğın çektiği ıstırap, genellikle sevgiliye olan özlemden kaynaklanır. Hatta eskilerin “ince hastalık” olarak tabir ettikleri veremin, genellikle aşk hastalığının hat safhaya ulaşmasından meydana geldiği kabul edilir; aşk yüzünden aklını yitirenlere de “kara sevdalı veya divane” denirdi. Âşıkların bu hâli de ağır hastalara benzetilerek âşıklık alâmeti sayılırdı. Bu alâmetler; âşğın bedeninin bir deri bir kemik kalması, gözlerinin kanlı yaşlar dökmesi, iki büklüm durması, sürekli âh etmesi, geceler boyu uyumaması, saçlarının tarumar ve benzinin sapsarı olması şeklinde kabaca izah edilebilir (Pala, 2004: 37; Kurnaz, 2011: 57-73).

Bir Âşıklık Alâmeti: Safran Rengine Boyanmak

Kültürümüzde zariflerin destalarına gül iliştirmesi, sıbyanların hocalarına çiçek götürmesi ve hasta dostlara zarif çiçek şişeleri içinde karanfil, gül, zerrin yahut lale göndererek hâl hatır sorulması (Ayvazoğlu, 2010: 131) çiçeklerin sembolik diliyle ilgili gerçekçi tablolar ortaya koymuştur. Bu nedenle bahsedilen “gizli dilin” sahiplerinden bir tanesi olan safran (za‘ferân/زعفران); görüntüsü, rengi, şekli ve kokusuyla meşhur olmuş, kadim zamanlardan beri yetiştirilen ve pek çok kullanım alanı bulunan bir çiçektir. Özellikle “eski tıpta çok kullanılır. Kalbe ve vücuda faydalı bir eczadır. Sarı renkli bir bitki olduğu da rivâyet edilen *za‘ferân*ın bulunduğu yere haşeratın gelmediği de söylenir. Ferah ve neşe verici özelliğiyle ön planda olan safran, divan şiirinde rengi dolayısıyla çok anılır” (Pala, 2004: 487). Fakat o, “klasik Türk şiirinde az rastlanan çiçeklerdendir. Diğer çiçeklerin aksine sonbaharda açar ve sarı renk elde etmede kullanılır. Bu yönüyle daha çok (%82.61) âşğın yüzüyle (çehre, sima, beniz, yanak) ilişkilendirilmiştir” (Bayram, 2007: 216). Çünkü klasik

şirde âşğın yüzü, üzüntüden sararıp solar ve zamanla bu hastalık hâli, aşk hastasının tüm bedenini safran sarısına çevirir. Şirde aşk alâmeti sayılan bu yüz sarılığı, “çiğdem sarısına dönmek, yaprak gibi sararıp solmak, gitgide solmak” tabirleriyle marazlı bir durumun göstergesi kabul edilmiştir (TDK, Atasözü ve Deyimler).² Hatta bu durum, hâlk kültürü ve edebiyatında da tüm gerçekliğiyle yaşamaktadır. Muzaffer Sarısözen’in derlediği meşhur Sivas türküsü bahsedilen bu hâlin bir tanığıdır:

Sarardım ben sarardım,
Senin için sarardım.
Baş yastıkta göz yolda,
Her geçene sorardım.³

Benzer şekilde Garîbî, aşağıdaki beytinde ayrılığın içten dışa tüm vücuda nüfuz ettiğini tasvir eder. Bu tasvir, şiirlerde safranın suya etkili bir şekilde karış(tırıl)ması teşbihiyle de işlenmiştir. Çünkü ayrılığın derdi git gide hat safhaya ulaştığından onun etkisi de âşğın suretinde her geçen gün daha da belirmektedir. Bu nedenle “ayrılık” ve “yüz sarılığı” irtibatıyla âşğın ruhî ve fizikî bir portresi çizilmiştir:

Kâr itdi vara vara câna gam-ı firâkın
Tâ döndi *reng-i rûyum* derdinle *za ferâna*⁴

(*Yusuf Garîbî Divanı, G. 265/2*)

Garîbî’nin çizdiği bu portre, Cûşî’nin beytinde de “safran-yüz” benzerliğiyle sevgilinin merhametsizliğine pekiştirme yapar. Öyle ki safran bile âşğın yüzündeki sarılıktan dolayı ona acımaktadır:

Saru benzüm görüp *acı za ferân*

Gözüm yaşma rahm itmez mi cânân⁵ (*Cûşî Divanı, G. 100/1*)

Aynı şekilde “safrana kan katılarak safranın rengini kırmızılaştırma hilesinden bahseden (Ceylan, 2005: 6) aşağıdaki beyit, âşğın yüzündeki sarılığın git gide artması kurgusuyla benzerlik taşımaktadır:

Yüzümde *za ferân*ını suvârdı kan ile

Gözden egerçi gönüle dolâbı yoh durur⁶

(*Kadı Burhaneddin Divanı, G. 119/4*)

Ayrıca yukarıdaki beyitlerde safran sarısı nasıl hastalığın ve marazın bir göstergesiye yüzün al rengi de sarıya tezat kabul edilerek sıhhatin bir göstergesi sayılmıştır. Hâlk arasında “elma yanaklı/al yanaklı” tabirlerinin sağlıklı ve gülbüz bir bedenın işaretleri kabul edilmesi de bu sebeptendir. Karamanlı Aynî, gözyaşı sebebiyle âşğın yüz bahçesine diktiği gül ve lalenin yerinde safran çiçeği bittiğini ifade eder. Dolayısıyla çiçekler nezaretinde yanağa atfedilen kırmızılık, gözyaşı sebebiyle sarıya dönmektedir. Yanağı bir bahçe tasavvuruyla sunan şair, bitkilerin yetişmesi için gerekli olan suyun -yani gözyaşının- âşık için bir hastalık emaresi olduğunu söyler. Bu nedenle beyitte gözyaşına benzetilen suyun hayat bağışlayan ve sıhhat veren özelliğinin aksine sararıp solduran ironik fonksiyonuna da dikkat çekilmektedir. Bu nedenle yanakta

² TDK, (Online) *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, <https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 14.09.2019)

³ TRT Nota Arşivi, <http://www.trtnotaarsivi.com>, (Erişim Tarihi: 14.09.2019)

⁴ (Ey (sevgili) git gide ayrılığın gamı can(ım)a işledi, öyle ki yüzümün rengi de (bu ayrılıktan) safran(sarısın)a döndü.)

⁵ (Safran (bile) sarı benzimi görüp bana acır ama sevgili (yine de) gözyaş(lar)ıma merhamet etmez mi?)

⁶ (Her ne kadar gözden gönle su değirmeni olmasa da safranını yüzümde kanla suladı.)

yetişen safran tasviri, yüzün sararıp solması anlamının yanında çok bol sulandığında çiçeklerin kurumasına da bir atıftır:

Yüz bağına ne denli gül ü lâle dikerem

Su verürem bu göz yaş ile **za'ferân** biter⁷ (K. Aynî Divanı, G. 164/5)

Yukarıdaki örneklere benzer şekilde Fazlî'nin *Gül ü Bülbül* mesnevisinde yanakta gül ve lale yetişmesi hayali, gözyaşı ve kana boyanmak kavramlarıyla işlenmiştir. Bu nedenle mesnevîde farklı çeşitlerine rağmen özellikle kırmızı renkli lale tercihi dikkat çekmektedir. Çünkü lalenin kırmızı olan iç kısmı göze olan benzerliğiyle tercih sebebi olmuştur:

Görürler **benzi** dönmiş **za'ferâna**

Boyanmış **lâle** gibi **çeşmi kana**⁸ (Gül ü Bülbül Mesnevîsi, 15/12)

Benzer bir kurgu Hüseyin Baykara Divanı'nda gül müşterekinde sunulmuştur:

Erguvânî 'ârızın mahcûblugdın yaşurup

Za'ferânî yüz bile **eşkimni gül-rîz** iyleme⁹

(Hüseyin Baykara Divanı, G. 161/2)

Bu nedenle Aynî'nin yukarıdaki beytinde (G. 164/5) ifade edilen sıhhat/rahatlık sembolü olan kırmızı çiçekleri -mecazen- yanakta yetiştirmek, sevgiliye özgü bir meziyettir:

Ma'şûk-ı gül-'izâr u semen-bûy u serv-kadd

Bâg-ı ruhunda 'âşıkınun **za'ferân** kodı¹⁰ (K. Aynî Divanı, G. 469/8)

Basîrî'de de benzer bir tanığa erişmek mümkündür. Bu nedenle marazlı âşığın gözyaşının dinmesi düşünülemez. Onun yüzü safran yetiştirmeye, sararıp solmuş vaziyette kalmaya ve gelenek dairesinde sarı hâliyle tasvir edilmeye devam edecektir:

Bilürmen **çihremün rengin** çemende **za'ferân** görgeç

Gözümdin sanuram **düşmiş** durur her yerde **kan** görgeç¹¹

(Basîrî ve Türkçe Şiirleri, G. 10/1)

Âşığın yukarıda bahsedilen vaziyetini ölüm dahi ortadan kaldıramamaktadır. Emrî'nin aşağıdaki beytinde âşık, aşk derdiyle ölürse mezarının üstündeki toprakta biten otların safran gibi kırmızıya döneceğini ifade etmektedir. Benzer bir tasvir Fehîm-i Kadim Divanı'nda da tespit edilebilir. O, âşığın gam sevinciyle gülerek öldüğünde mezar toprağının çimenlerinden safranın nasip alacağını söyler. Bu nedenle safranın açılmış şekli de âşığın gülümseyen yüzüne bir benzetmelik olarak kullanılmıştır:

Gubâr olsam türâbüm **za'ferân**-veş sürh ola Emrî

Sirişkümden ten-i zerdî şu denli **boyadum kana**¹²

⁷ (Yüz bağına pek çok gül ve lale dikerim (ama) bu gözyaşıyla su veririm (gül ve lale yerine) safran biter.)

⁸ (Benzi safran(sarımsın)a dönmüş, gözü de lale gibi kana boyanmış görürler.)

⁹ (Erguvana benzeyen yanağın utancından saklanıp yüzümü safran sarısı gözyaşımı da gül saçan (kan döken) etme.)

*gül-rîz aynı zamanda meşhur bir lale çeşidinin ismidir.

¹⁰ (Gül yanaklı, yasemin kokulu, servi boylu sevgili, âşığının yanağının bağına safran koydu (yanağımı sararıp soldurdu.)

¹¹ (Yüzümün rengini çimenlikte safran görünce bilirim, her nerede kan görsem gözümünden düşmüş sanırım.)

¹² (Emrî, ben ölsem toprağım safran gibi kırmızı olur, (çünkü) gözyaşımından sarı vücudumu çok fazla kana boyadım.)

(Emrî Divanı, G. 471/5)

Ben ölürsem bu nişât-ı gam ile hande-künân
Za'ferân vâye alur her çemen-i hâkümünden¹³

(Fehîm-i Kadim Divanı, G. 236/6)

Ayrıca âşîğın yüzü bağlamında rengiyle ön plana çıkan safran, şekli ve tıbbî özellikleriyle de dikkat çekmektedir. Bu nedenle o, renk ve gülümseme ilgisiyle gül ve laleyle kıyas edilmiştir. Çünkü şairler, çiçeklerin açılmış hâlini “çiçeğin gülümsemesi” olarak yorumlamışlardır. Bu yüzden bahçenin sultanı kabul edilen gül ile safranın kıyaslanması temelde iki sebebe dayanmaktadır. Bunlardan ilki safranın açıldığında gülen bir çehre intibası uyandırması ikincisi de tıbbî olarak mutluluk veren özellikler ihtiva etmesidir. Bu bahiste orijinal benzetmelere rastlamak mümkündür. Nasreddin Hoca benzetmesi bunlardan ilkidir:

Rûy-ı zerdüm piste-i leb-bestesin handân ider

Za'ferân nev'-i nebâtun Hâce Nasrû'd-dîn'idür¹⁴

(Nâbî Divanı, G. 146/8)

Şairlerin safrana taktıkları “gülümseyen çiçek” adı safran tozunun mutluluk verici etkiye sahip olmasıyla da ilgilidir. Talat Onay, Ferheng-i Ziya'dan nakille eskiden İstanbul medreselerinde talebelere haftada iki kere zerde verilmesinin talebenin inşirah duymaları için olduğunu belirtir (Onay, 2009: 497). Dolayısıyla tıbbî bu durum, yukarıda da belirtildiği gibi safranın şekli özelliğiyle aynı terkipte buluşmuştur:

Bu bâgun **ehl-i 'ayşı za'ferânı** hande eyler hep

Dehânında anınçün **goncanun** dendânı ser-keşdür¹⁵

(Belîğ Mehmed Emin Divanı, G. 48/2)

Ayrıca Sehî, Hâmî, Helâkî, Cûşî ve Basîrî divanlarında da gül ve lale kıyasını “gülmek, gülümsemek, içi yaralı olmak¹⁶, gözü kanlı olmak” kavramları müşterekinde örnekleyen beyitler bulunmaktadır:

Za'ferân keyfiyeti var **gülde** handândur sana

Agzın açdı **güldi** kaldı **gonca** hayrândur sana¹⁷

(Sehî Bey Divanı, G. 12/1)

Dehân-ı zahm gibi hande-nâk kan yudunur

Gören küşâde **güli za'ferân** kıyâs eyler¹⁸

(Hâmî Divanı, G. 12/4)

¹³ (Ben bu gam sevinciyle gülerek ölürsem toprağımdaki çimenlerden safran çiçeği nasip alır.)

¹⁴ (Aşk ile sararmış yüzüm sevgilimin çam fıstığına benzeyen kırmızı ağzını açtırır, güldürür; safran bitkilerin Nasreddin Hoca'sıdır.) (Onay, 2009: 497).

¹⁵ (Bu bağın eğlence ehli safranı hep güler, onun için goncanın ağzında dişleri dik diktir.)

¹⁶ Safran ve yara arasındaki irtibat safranın içindeki kırmızı safran telleri sebebiyle kurulmuştur: Bkz. Resim 1.

¹⁷ (Gülde safran keyfiyeti var, o sana hayrandır. Gonca da ağzın açıp güler vaziyette (hayranlıktan) kalakaldı çünkü gonca da sana hayrandır.)

¹⁸ (Açılmış gülü gören safran (ile) karşılaştırır çünkü o yaralı (bir) ağız gibi gülerek kan yutkunur.)

Gülle kıyası yapılan safran özellikle renk bakımından laleyle de karşılaştırılmaktadır. Bu nedenle yanaktaki sarılığın yani safran bahçesinin, lale bahçesine -yani kırmızıya- dönüşü kanlı gözyaşıyla meydana gelmektedir. Bu durum lalenin iç kısmının kanlı bir göze benzetilmesiyle de ilgilidir:

Kanlı yaşum zerd-i rüyumda olalı âşikâr
Za 'ferân-zâr iken ol oldu zemîn *lâle-zâr*¹⁹ (Cûşî Divanı, G. 45/1)

Çihre-i zerd üzre *eşk-i hûn* nisâr itsem gerek
*Za 'ferân-zâr*ını her dem *lâle-zâr* itsem gerek²⁰
(Basîrî ve Türkçe Şiirleri, G. 38/1)

Vardur egerçi dâg-ı ciğer-sûzı *lâlenün*
Ammâ ki *za 'ferân* gibi göynüklü âhı yok²¹ (Helâkî Divanı, G. 85/4)

Değerlendirme ve Sonuç

Klasik şiirde mübalağaya dayalı kurgusallığın neticesinde gerçek dünyadaki hastalar, şiir dünyasındaki marazlı âşıklarla aynı terkipte buluşmuştur. Bu terkip, *safran sarısını* âşığın alâmet-i farikası hâline getirmiştir. Yüzü hat safhada sararmış bir âşık formunun şekillenmesi de bu kurgusallığın bir sonucudur. Çünkü şairlerin tasvirleriyle sevgili yüceltilirken âşık da aksi tasvirlerle alçaltılmaktadır. Dolayısıyla şairler, bu tezadı sunarken somut şartlarda etkili bir sarı rengi olan safran çiçeğini hayali bir evrene taşıyarak onun rengini “aşk hastalığının boyası” kabul etmişlerdir. Aynı zamanda, şekli ve tıbbî özellikleriyle de “sararmış yüz-âşık” irtibatının kurulmuş olması, safranın bir şiir unsuru olarak varyantlarını görmeye imkân tanımıştır. Nihai olarak bu çalışmanın merkezindeki safran rengi, hem toplumda hem de edebiyatta kabul gören özellikleri ve benzetmeleriyle hastaların/âşıkların yüzüne ve yanağına yakıştırılan bir “hastalık/âşıklık alâmeti” olarak yer bulmuştur.

Kaynakça

- Ayvazoğlu, Beşir (2010). *Güller Kitabı (Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme)*, İstanbul, Kapı Yay.
- Basîrî: Kartal Ahmet (2018) *Basîrî ve Türkçe Şiirleri*, Ankara, Akçağ Yay.
- Bayat, Fuzuli (2002). “Oğuz Kağan Destanı Üzerine Yeni Düşünceler”. *Türkler*. Ed. Hasan Celâl Güzel vd. C.3. İstanbul: Yeni Türkiye Yay.
- Bayram, Yavuz (2007). “Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler”; *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 2/4*.
- Belîğ Mehmed Emin Divanı: Demirel, H. Gamze (2005). 18. yüzyıl Şairlerinden Belîğ Mehmed Emîn Divanı: İnceleme-Tenkitleli Metin-Tahlili*, Doktora Tezi, Elazığ, Fırat Üniv. Sosyal Bil. Enst.
- Ceylan, Ömür (2005). “Taşranın Altın Çiçeği: Safran”, *Osmanlı Tarihi Araştırmaları XXVI, Prof. Dr. Mehmet Çavuşoğlu'na Armağan II*, İstanbul.

¹⁹ (Kanlı gözyaşım yüzümün sarısında açığa çıkmalı (yüzüm sarı) safran bahçesiyle (kırmızı) lale bahçesine döndü.)

²⁰ (Sarı yüz üstüne kanlı gözyaşı saçmam gerek, safran bahçesini lale bahçesi etmem gerek.)

²¹ (Her ne kadar lalenin ciğer yakan dağı (yanık yarası) varsa da onun safran gibi gönül yakıcı bir âhı yok.)

Cüşî Divanı: Açıl, Berat (2016). *On altıncı Yüzyılın Tanıklarından Cüşî ve Divanı*, İstanbul, Atlas Yay.

Emrî Divanı: Saraç, Yekta, *Emrî Divanı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. (e- kitap).

Fahîm-i Kadîm Divanı: Üzgör, Tahir (1991). *Fehîm-i Kadîm Hayatı, Sanatı, Divan'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, Ankara, AKM Yay.

Gül ü Bülbül: Öztekin, Nezahat (2002). *Fazlı, Gül ü Bülbül*, Ankara, Akademi Kitabevi Yay.

Hâmî Divanı: Yılmaz, Kadri Hüsnü (2011). *Hâmî Ahmed (Diyarbakri) Divanı (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Gazi Üniv. Sosyal Bilimler Enst.

Helâkî Divanı: Çavuşoğlu, Mehmed (1982). *Helâkî-Divan (Tenkidli Basım)*, İstanbul, İstanbul Üniv. Edeb. F. Yay.

Hüseyin Baykara Divanı: Yıldırım, Talip (2002). *Hüseyin Baykara Divanı (Metin- İnceleme-Dizin)*, Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniv., Sos. Bil. Enst., Ankara.

Kadı Burhaneddin Divanı: Ergin, Muharrem (1980). *Kadı Burhaneddin Divanı*, İstanbul, İstanbul Üniv. Edeb. F. Yay.

K. Aynî Divanı: Mermer, Ahmet (1997). *Karamanlı Aynî ve Divanı*, Ankara, Akçağ Yay.

Kurnaz, Cemal (2011). *Divan Edebiyatı ve Türk Kimliği*, Ankara, Kurgan Edebiyat Yay.

Küçük, Sâlim (2010). "Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı", *Bilig, Yaz Sayısı 54*: 185-210

Nâbî Divanı: Bilkan, Ali Fuat (1997). *Nâbî Divanı*, Ankara, MEB Yay.

Onay, A. Talat (2009). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (Haz. Cemal Kurnaz), İstanbul, H Yay.

Pala, İskender (2004). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Ankara, Kapı Yay.

Resim1: *Safran Çiçeği*: <http://www.hurriyet.com.tr/kelebek/saglik/bitkilerin-kralicesi-safran-40032815> (Erişim Tarihi: 24.09.2019).

Sehî Bey Divanı: Yılmaz, Müslüm (2010). *Sehî Bey Divanı (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniv. Sosyal Bil. Enst.,

Tanpınar, A. Hamdi (2001). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, (9. Baskı), İstanbul, Çağlayan Kitabevi.

TDK, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, <https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 14.09.2019).

TRT, Nota Arşivi,

http://www.trtnotaarsivi.com/thm_detay.php?repno=1822&ad=SARARDIM%20BEN%20SARARDIM, (Erişim Tarihi: 14.09.2019).

Yusuf Garîbî Divanı: Tosun, Erhan (2007). *Erbilli Âmâ Yusuf Garîbî Efendi Divanı (İnceleme -Tenkitli Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, Sakarya Üniv. Sosyal Bilimler Enst.

XIX. YÜZYILDA SAFRANBOLU'DA PARA VAKIFLARI

Selma Turhan SARIKÖSE

Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Özet

Osmanlı Devleti, kuruluş yıllarından itibaren Selçuklu ve Beylikler dönemlerine ait vakıfları devam ettirdiği gibi aynı zamanda birçok yeni vakıf kurmuştur. Genelde padişahlar, devlet adamları, hanım sultanlar ve hayırsever Osmanlı vatandaşları tarafından cami, mescit, mektep, medrese, darüşşifa ve imaret gibi vakıf eserleri inşa edilmiştir. Bu hayır kurumları uzun asırlar hizmetlerini vakıflar sayesinde devam ettirmiştir. Vakıflar, Osmanlı sosyal, ekonomik ve kültür hayatına büyük katkı sağlamıştır.

Osmanlı Dönemi'ndeki vakıf türlerinden biri de Nukud Evkafı olarak bilinen para vakıflarıdır. XVI. yüzyılda para vakıfları ile ilgili olarak Osmanlı'da ulema arasında yaşanan tartışmalardan sonra para vakıflarının sayısında hızlı bir artış yaşanmıştır. XIX. yüzyılda Osmanlı coğrafyasının farklı yerlerinde birçok para vakfı kurulmuştur. Safranbolu'da da birçok para vakfının kurulduğu arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Tescil edilen para vakıflarının vakfiyeleri Şer'iyye Sicillerine kaydedilmiştir. Para vakıflarından borç alan kişilerin borç para aldıkları vakıfların isimlerine de arşiv belgelerinde ulaşılmıştır.

Bu çalışmada XIX. yüzyılda Safranbolu'nun merkez mahallelerinde tesis edilen para vakıfları Safranbolu Şer'iyye Sicilleri'ne göre tespit edilerek Safranbolu'nun sosyal ve ekonomik hayatına katkıları değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Safranbolu, XIX. Yüzyıl, Osmanlı, Para Vakfı, Ekonomi.

Monetary Foundations in Safranbolu in Xix'th Century

Abstract

Ottoman State had continued the foundations from Seljuk and Anatolian Emirats and new foundations established by Ottoman's at the same time. Foundation institutions like mosque, masjid, school, madrasah, hospital and soup kitchen established usually by sultan, administrators of government, lady of dynasty and helpful persons. This charity institutions had continued their activity by this foundations along centuries. Foundations had a big contribute to Ottoman social, economic and cultural lives.

A kind of foundations are known monetary foundations which were established in Ottoman Period. Monetary foundation's number had increased speedly after the argues between the Ottoman scholars about monetary foundations in XVI'th century. A lot of monetary foundations were established in the different geography of Ottoman's in XIX'th century. At the same time it is understood that a lot of monetary foundations had established in Safranbolu. Register of monetary foundations were registered in Safranbolu Şeria Court established in Safranbolu. It is reached that the name of the persons who took the debt money form monetary foundations from archival documents.

Monetary foundations which were established in the district of city center of Safranbolu's and the effects of foundations to social and economic life of Safranbolu will be evaluated according to Safranbolu Şeria Court Registers in this research.

Keywords: Safranbolu, XIX'th Century, Ottoman, Monetary Foundations, Economy.

Giriş

Osmanlı Dönemi'nde farklı amaçlar için kurulan vakıflar sosyal ve ekonomik hayatta büyük bir öneme sahipti. Vakıflar başta padişahlar olmak üzere hanedan mensupları, devlet adamları ve hayırseverler tarafından tesis edilmiştir. Osmanlı'da kuruluş özelliği ve faaliyetleri açısından farklı vakıflar bulunmaktadır.

Vakıf çeşitlerinden biri de para vakıflarıdır. Başkent İstanbul başta olmak üzere birçok yerleşim biriminde para vakıfları tesis edilmiştir¹.

Vakıf kelimesi sözlüklerde “*bir mülkü ammenin menfaatine ebedi olarak tahsis etmek*” olarak ifade edilmektedir². Ayrıca vakıf, bir kimsenin Allah yolunda menkul ve gayr-i menkul mülk veya emlakini dini ve sosyal bir gayeye müebbeden tahsis etmesi anlamına da gelmektedir³. Osmanlı Dönemi’nde Orhan Bey’den (1324-1360) itibaren farklı amaçlar için birçok vakıf kurulmuştur⁴.

Vakıf çeşitlerinden biri de para vakıflarıdır. Hukuken bir kişi, nakit parasını da toplum yararına vakfedebilirdi. Bu tür para vakıfları, sahip oldukları nakit parayı İslam’ın faiz yasağına rağmen ihtiyaç sahiplerine faizle borç vermekteydi. Onu on bir ya da on bir buçuktan yapılan faizle borç verme işlemine “*muamele-i şer’iyye*” veya “*hile-i şer’iyye*” gibi isimler verilmiştir. İslam hukukunda tartışılan nakit para vakıfları⁵ için Osmanlı arşiv belgelerinde “*Nukud-ı mevkufe*” tabiri geçmektedir⁶.

Para vakıflarının kesin olarak ne zaman ortaya çıktığı tartışma konusudur. Para vakıflarının Osmanlı’ya özgü bir uygulama olduğu bilinmektedir. İslam dünyasında mezhepler bazında para vakıfları konusunda da yaygın tartışmalar yaşanmıştır. Sultan II. Murad (1421-1443, 1444-1451), özellikle Fatih (1451-1481) devrinden itibaren para vakıflarına daha fazla rastlanmıştır⁷.

Bu konunun meşruiyeti İslam tarihi boyunca hukukçular arasında tartışmalara sebep olmuşsa da çeşitli zaruretlerden dolayı yaygın bir şekilde uygulanmıştır⁸. İslam hukukunda riba, haram sayılmıştır⁹. Başlangıçta Ebu Hanife’nin talebesi İmam Züfer dışında hiçbir hukukçu tarafından vakfi caiz görülmeyen nakit paralarla ilgili olarak Osmanlı Devleti’nin yükselme döneminde hukukçular farklı görüşleri sürmüşlerdir. Nakit para vakfının örfen vakfi caiz görülen menkul mallar grubuna girdiğini iddia eden Şeyhülislam Ebussuud Efendi’nin (ö. 1575) görüşü, resmi görüş hâline gelince bütün Osmanlı ülkesinde nakit para vakıfları artmıştır. Nakit paralar, ya fakirlere sermaye olarak verilmiş (Bidâa) ya da emek sermaye şirketi (Mudâraba) tarzında kâr- zarar usûlüne göre işletilmiş ve yahut muamele-i şer’iye denilen peşin satıp veresiye vermek suretiyle %15’i geçmeyen yıllık kâr alınarak çalıştırılmıştır. Muamele-i şer’iye usûlü, mahiyeti itibarıyla faize benzese de faiz tabiri değil ribh-kâr tabiri kullanılmıştır¹⁰. Çivizâde (ö. 1547) ile

*Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, selmatsarikose@karabuk.edu.tr.

¹ Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, (Kısaltma: *Para Vakıfları*), TTK, Ankara 2003, s. 6, 8, 9, 95-203.

² Mehmet Zeki Pakalın, “Vakf”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (Kısaltma: *Tarih Deyimleri*), MEB Yay, İstanbul 1993, c. II. s. 577.

³ Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB, İstanbul 1986, c.13, s. 154.

⁴ Pakalın, *Tarih Deyimleri*, s. 579.

⁵ Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tabikatında Vakıf Müessesesi*, (Kısaltma: *Vakıf Müessesesi*), İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 1996, s. 216.

⁶ Mehmet Zeki Pakalın, “Nukud-ı Mevkufe”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yay, İstanbul 1993, c. II. s. 706.

⁷ Özcan, *Para Vakıfları*, s. 10-11; Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu Para Vakıfları ve Bankacılık”, (Kısaltma: “Riba- Faiz”), *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 9, 1971, s. 48.

⁸ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta, Fakülte Kitabevi, Isparta 2002, s. 247.

⁹ Çağatay, “Riba- Faiz”, s. 42.

¹⁰ Ahmet Akgündüz, “Osmanlı Hukukunda Vakıflar, Hükümleri ve Çeşitleri”, *Türkler*, (Ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Sâlim Koca), Yeni Türkiye Yay. Ankara 2002, c.10, s. 447-460.

başlayan tartışmalara¹¹ son noktayı Ebussuud Efendi'nin para vakıflarına izin veren fetvaları koymuştur. Çivizâde nakit para vakıflarının kaldırılması gerektiğini şer'an ileri sürmüştü de Ebussuud Efendi nakit para vakıflarının devamına şer'an izin vermiştir¹². Ancak başta Birgivî olmak üzere bir takım Osmanlı ulemasının para vakıflarına yönelik eleştirileri devam etmiştir¹³. XVIII. yüzyılda vakıfların toplam gelirlerinin takriben %32'si vakfedilmiş nakit paralardan oluşuyordu¹⁴. XIX. yüzyılda kurulan vakıflar içinde para vakıfları %57 gibi bir orana ulaşmıştır¹⁵.

Para vakıflarında kâr oranı %10-20 arasında değişmekle birlikte¹⁶, genel olarak Osmanlı uygulamasında “*onu on bir buçuk*” yani %15 oranında kâr nisbeti olduğu görülmektedir¹⁷.

Vakıf para, üç şekilde tahsis edilmiştir. Birincisi, müdarebe şirketi kurarak elde edilen kârın tasadduk edilmesi, ikincisi; fakirlere ve tahsis edilen kimselere ticaret sermayesi olarak verilmesi yani kredi olarak kullanılması, üçüncüsü; (istirbah edilerek) elde edilen gelirin fakirlere dağıtılmasıdır¹⁸.

Kuruluşu ve tescili gerçekleştirilen vakfın sermayesi müteveli tarafından işletilmekte elde edilen gelir, vakfın kuruluş amacına yönelik olarak vakfiyede öngörülen yerlere harcanmaktadır. “*Nukûd-ı mevkufe*”nin nasıl işletileceği konusunda “*istilâl*”, “*istirbâh*”, “*murabaha olunmak*” ya da “*faideye verilmek*” gibi ifadeler kullanılmaktadır. Paranın muamele ya da muamele-i şe'iyeye ile istilâl ve istirbâh olunması Çivizâde ve Birgivî tarafından eleştirilen ve faize açılan bir kapı olarak değerlendirilmiştir¹⁹. Para vakıfları, toplumdaki kredi ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli bir yere sahip olmuş, tefecilik ve ribahorluk gibi toplumu sarsacak uygulamaların yaygınlaşmasını da engellemiştir.

Vakfın sermayesi vakfiyede belirtilen usûllerden biri ile işletilmekte, bunun karşılığında belli bir gelir elde edilmektedir. Ana sermaye olduğu gibi muhafaza edilirken, buna karşılık elde edilen gelir vakfiyede öngörülen yerlere harcanmaktadır. Vakfın harcamaları iki kısımdır. Birinci kısım, vakfın idaresi için müteveli, nâzır ve kâtip gibi görevlilere yapılan harcamalar; ikinci kısım ise, vakfın kuruluş amacı çerçevesinde hayır hizmetlerine yapılan harcamalardır.

Son dönem para vakıflarının fonksiyonlarında değişiklikler meydana gelmiştir. Özellikle mahâlle ve köylerde ortak faaliyetlerin yürütülmesi, ortak ihtiyaçların karşılanması, mali alanda sıkıntıya düşenlere yardım edilmesi şeklinde yeni düzenlemeler yapılmıştır²⁰. 1864'te Murabaha Nizamnamesi ile para vakıflarının işletilmesi denetim altına alınmaya çalışılmıştır²¹. 1869'dan itibaren vakıf paralarla ilgili suistimallerin önlenmesi için vilâyet ve kazalarda faaliyet gösteren vakıfların hesaplarının çok sıkı tutulması

¹¹ Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, (Kısaltma: *Vakıf*), TTK, Ankara 2003, s. 117-120.

¹² Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, (Yay. Haz.: Nuri Akbayar), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996, c. II, s. 441-442.

¹³ Özcan, *Para Vakıfları*, s. 28-36, 47-50.

¹⁴ Yediyıldız, *Vakıf*, s. 116.

¹⁵ Özcan, *Para Vakıfları*, s. 88.

¹⁶ Çağatay, “Riba- Faiz”, s. 50.

¹⁷ Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, s. 227; Yediyıldız, *Vakıf*, s. 141; Barış Sarıköse, “Kadınhanı'nda Para Vakıfları”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya 2013, Sayı: 33, s. 118-119.

¹⁸ Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, s. 223.

¹⁹ Özcan, *Para Vakıfları*, s. 53.

²⁰ Özcan, *Para Vakıfları*, s. 76-77.

²¹ Çağatay, “Riba- Faiz”, s. 53.

istenmiştir²². Para vakıfları XIX. yüzyılda Osmanlı toplumunda ihtiyaç sahiplerinin önemli bir kredi kaynağı durumundadır. Zamanla para vakıfları işlevini kaybetmiş; ancak devlet, nakit para vakıflarını bir şekilde yine toplum hizmetinde kullanmaya devam etmiştir. Cumhuriyet’le birlikte eski işlevini kaybeden 1.069 para vakfının mevcut paralarını işletmek amacıyla 1954’te Vakıflar Bankası kurulmuştur²³.

Son yıllarda ülkemizde Osmanlı Dönemi’ndeki para vakıfları ile ilgili araştırmalar da artmıştır²⁴. Bu araştırmalardan para vakıflarının Osmanlı’nın farklı coğrafyasında benzer özelliklerle uygulandığı anlaşılmaktadır. Mesela, vakıf paraların “*onu on bir buçuk*” hesabıyla çalıştırılması gibi ortak uygulamaların yaygın olduğu görülmektedir.

Bu araştırmada Safranbolu merkez mahallelerindeki Safranbolu Şer’iyye Mahkemesi’nde tescil olunarak Safranbolu Şer’iyye Sicili’ne kaydedilen para vakıfları ile para vakıflarından hâlıkın ne şekilde yararlandıkları hakkında bilgi verilecektir.

1.Safranbolu Merkezde Kurulan Para Vakıfları²⁵

Safranbolu Şer’iyye Sicilleri’nde Safranbolu’da kurulan para vakıflarının vakfiye suretleri kaydedildiği gibi para vakıflarından borç alan kişilerin kayıtlarına da ulaşılmıştır. Özellikle vefat eden kişilerin tereke kayıtlarında varisler arasında taksimat yapılmadan önce vefat eden kişinin arkasında bıraktığı borç kayıtlarına da rastlanmaktadır. İşte bu borç kayıtları Safranbolu’daki para vakıflarının etkinliğini ortaya koyması bakımından büyük bir önem arz etmektedir. Aşağıda Safranbolu’nun merkez mahallelerinde kurulan para vakıfları ve bu vakıflardan borç alan kişiler hakkında bilgi verilecektir.

1.1. Akbayır Cami Nukud Vakfı

Safranbolu’nun Müslüman Polat Mahallesi’nden Çolak oğlu Ahmet b. Hacı Hüseyin b. Ahmet’in 29 Nisan 1885 tarihli terekesinde Akbayır Camii’nin “*vakıf akçesi*”nden vakfın mütevellisi Karabudak zâde Hacı Hüseyin’den 263 kuruş borç kaydı bulunmaktadır²⁶.

1.2. Baba Sultan Mahallesi Camii Nukud Vakfı

Baba Sultan Mahallesi’nden Kuyumcu oğlu İbrahim’in 05 Haziran 1839 tarihli terekesinde mahallenin cami vakfına 50 kuruş borcu kaydedilmiştir²⁷.

1.3. Baba Sultan Mahallesi Dağdelen zâde el- Hâc Mehmet Ağa Camii Nukud Vakfı

Safranbolu’da Baba Sultan Mahallesi’nde Dağdelen zâde el- Hâc Mehmet Ağa tarafından inşa edilen caminin vakfının mütevellisi vâkıfın büyük oğlunun büyük kızı Hatice bt. Ebubekir vakfın “*nukud-ı mevkufesi*”ni zarara uğratmıştır. İddialar şahitlerle mahkeme huzurunda ispatlanınca Hatice Hatun mahkeme tarafından tevliyyetten azledilmiştir. Vakfa bir müteveli gerekli olduğundan Safranbolu’da semerci esnafından Mehmet Usta b. Ahmet, vakıftan ücret almadan hasbî müteveli olarak tayin edilmiştir. 19 Kasım

²² Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, s. 232.

²³ Hasan Güneri, “Vakıf İşletmeleri”, *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1976, Sayı: 11, s. 37.

²⁴ Hüseyin Çınar- Miyase Koyuncu Kaya, *Vakıflar Kaynakçası*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2015, s. 85-94.

²⁵ Vakıflar alfabetik sırayla verilmiştir.

²⁶ *Safranbolu Şer’iyye Sicili* (Kısaltma: SŞS), no. 2146, s. 17.

²⁷ SŞS, no. 2128, s. 85-a, 87-a.

1870’te gerçekleşen bu atamanın şahitleri mahâlle muhtarı, evkaf vekili, belediye meclis üyesi gibi şehrin önde gelen kişileridir²⁸.

1.4. Bağlar Kabakçı Camii Nukud Vakfı

Safranbolu’nun Çavuş Mahâllesi’nden Bozacı zâde Hacı Mustafa oğlu Hacı İsmail’in Safranbolu’da Bağlar’daki Kabakçı Camii vakfına 175 kuruş borcu 13 Eylül 1893 tarihli terekesine kaydedilmiştir²⁹.

1.5. Cami-i Kebîr Nukud Vakfı

Safranbolu’nun Hacı Hâil Mahâllesi’nden Pilavcı oğlu Ahmet b. Ali b. Abdullah’ın 29 Mart 1877 tarihli terekesinde Safranbolu’daki Cami-i Kebîr’in vakıf akçesinin mütevellisi olan Kömürcü Hacı Ali Efendi zâde Hüseyin Efendi’den 575 kuruş borç aldığı görülmektedir³⁰.

1.6. Cami-i Kebîr Mahâllesi’nden Usta oğlu Seyyid Mehmet Ağa Vakfı

Safranbolu’nun Cami-i Kebîr Mahâllesi’nden Usta oğlu Seyyid Mehmet Ağa, 09 Aralık 1833’te Cami-i Kebîr Mahâllesi’ne üç yüz kuruş vakfetmiş, vakıf parayı mütevelliyeye teslim etmiştir. Yılda onu on bir buçuk hesabıyla verilecek paranın gelirinin mahâllenin işlerine şarf olunmasını istemiştir³¹. Bu kayıt mahâllenin ortak işlerinin görülmesi için de hayırseverlerin para vakfettiklerini göstermektedir.

1.7. Çavuş Mahâllesi Alaca Mescit Nukud Vakfı

Safranbolu’nun Çavuş Mahâllesi’nden olup Safranbolu’da Baba Sultan Mahâllesi’nde ikamet eden Hoca oğlu Katırcı Hacı Ahmet’in 11 Şubat 1847 tarihli terekesinde Çavuş Mahâllesi’nde bulunan Alaca Mescit Vakfı’na 575 kuruş borcu vardır³².

1.8. Çavuş Mahâllesi Tekye Cami Nukud Vakfı

Safranbolu’ya bağlı Eflani Nahiyesi Nagize Köyü’nden olan Abdullah oğlu Hüseyin Ağa ibn Hasan b. Abdullah vakfının mütevellisi Safranbolu’nun Çavuş Mahâllesi’nden es- Seyyid Hasan Efendi ibn Şeyh Ali Efendi huzurunda 2.100 kuruşu vakfetmiştir. Vakfedilen paranın kefile verilerek onu on bir buçuk hesabıyla çalıştırılmasını, elde edilecek gelirin, Çavuş Mahâllesi’ndeki Sadık Bey tarafından inşa edilen Tekye Cami’nin müezzinine verilmesini, müezzinin Cuma geceleri üç İhlas ve Fatıha surelerini okuyarak Hz. Peygamber, hâlifelerin ruhları ile kendi anne ve babasının ruhlarına okumasını şart koşmuştur. Hayatta oldukça Hasan Efendi’nin vakfa müteveli olmasını, mütevellinin görevinden dolayı vakıftan ücret almamasını, görevi hasbî olarak ifa etmesini, vakfın yıllık masrafından fazla gelirinin ise fakir Müslümanlara verilmesini şart koşmuştur. Ancak vâkıf kurduğu vakıftan vazgeçmek istemiştir. Mahkeme ise İmam-ı Azam ve İmam-ı Hamameyn’in görüşleri çerçevesinde bir değerlendirme yaparak vakıftan geri dönülemeyeceği ve vakfın sahih olduğu yönünde karar vermiştir. Vakfın sahih olduğu 15 Şubat 1889’da Safranbolu Mahkemesi’nde kabul edilmiş ve vakıf tescil edilmiştir³³.

1.9. Hacı Durmuş Mahâllesi’nden Şatır Zâde es- Seyyid Abdurrahman Efendi ibn Hâil Vakfı

²⁸ SŞS, no. 2137, s. 4-a.

²⁹ SŞS, no. 2149, s. 14-a; Recep Karacakaya- İsmail Yücedağ- Nazım Yılmaz, *Safranbolu Şer’iyye Sicili 2149 Numaralı Defter*, Seçil Ofset, İstanbul 2013, s. 104.

³⁰ SŞS, no. 2141, s. 25-b.

³¹ SŞS, no. 2118, s. 73-b.

³² SŞS, no. 2127, s. 37.

³³ SŞS, no. 2147, s. 36-b-37-a.

Safranbolu'nun Hacı Durmuş Mahâllesi'nden Şatır zâde es- Seyyid Abdurrahman Efendi ibn Hâlil, mütevellî es- Seyyid el- Hâc Abdullah ibn el- Hâc Mustafa Efendi huzurunda 1.200 kuruşu vakfedip şöyle şart eylemiştir; onu on bir buçuk hesabıyla verilecek paranın gelirinden Safranbolu'da Köprülü Mehmet Paşa Camii'nde Kur'an tâlim edenler ile camide namazlardan sonra Kur'an okuyan imama 90 kuruş verilmesini, mütevellinin vakıftan para almamasını, kendisinden sonra evladının da vakıftan para almadan mütevellî olmasını, vakfın fazla gelirinin fakir Müslümanlara verilmesini şart koşmuştur. Vakıf, 02-05 Mayıs 1851'de Safranbolu Şer'iyye Mahkemesi'nde tescil edilmiştir³⁴.

1.10. Hacı Hâlil Mahâllesi'nden Asmaz zâde Hacı Hâlil Ağa Vakfı

Safranbolu'da Hacı Hâlil Mahâllesi'nden Asmaz zâde Hacı Hâlil Ağa, 17 Nisan 1822 tarihli vakfiyesinde vakfın mütevellisi Emir Hoca zâde el- Hâc Mustafa Ağa huzurunda 150 kuruş vakfetmiştir. Paranın onu on bir buçuk hesabıyla işletilmesini elde edilecek 22,5 kuruşun Safranbolu'daki Bağlarbaşı Camii'nin hatibine beş kuruş, imamına beş kuruş, beş kuruş caminin mum masrafına, 100 para da müezzine verilmesini şart koşmuştur³⁵.

1.11. Hıdırlık Türbesi / Hasan Bey ibn Recep Paşa Vakfı

Safranbolu'da Baba Sultan Mahâllesi'nde Hıdırlık diye bilinen yerde Hasan Bey ibn Recep Paşa Türbesi için kardeşi Hıfzı Bey tarafından para vakfının mütevellisi olan Saraç oğlu Mehmet Ağa ibn İbrahim Ağa'nın büyük oğlu olan Osman, Safranbolu Şer'iyye Mahkemesi'nde türbenin 30 Eylül- 3 Ekim 1845 tarihli vakfiyesi olduğunu ifade etmiştir. Vakfiyeye göre Safranbolu'da ikamet ederken ölen Hasan Bey ibn Recep Paşa'nın vâsisi ve velisi olan eski Üsküp nâzırı olup, şimdi şehirde ikamet eden Hıfzı Bey, 3.500 kuruşu türbeye vakfetmiştir. Vakfın yıllık gelirinden; Recep ve Şaban aylarında iki hatim okunmasını bunun için 40 kuruş, Ramazan ayı ve Kadir Gecesi'nde bir hatim okunması için 20 kuruş, Cuma gecelerinde aşr-i şerif tilaveti için 20 kuruş, her hafta Cuma ve Ramazan gecelerinde kandil masrafı ve türbenin bevvap ve ferraşı için mütevellî olan Mehmet Ağa'nın babası ve o tarihte hayatta olan İbrahim Ağa'ya her sene 80 kuruş, süpürge, mum ve kandil için 20 kuruş, mütevellîye 150 kuruş, bayramda kesilmesi için bir kurbanı 40 kuruş, vakfın muhasebesi için 70 kuruş verilmesi şart koşulmuştur. Vakfın mütevellisi İbrahim Ağa 1876'da vefat etmiştir. Evkaf muhasebecisi, Mütevellî Mehmet Ağa'nın vakfa 4.744 kuruş borcu ödemediğinden mütevellinin azledilerek vakfa ehil bir mütevellinin atanmasını talep etmiştir. Mehmet Ağa gibi onun oğlu Osman da tevliyet için ehil olmadığından yeni bir mütevellî tayin edilmesi 18 Aralık 1893'te mahkemeden talep edilmiştir³⁶.

1.12. Kara Ali Mahâllesi'nden Abdi Hoca zâde İsmail Efendi ibn Ahmet Efendi ibn Abdi Vakfı

Safranbolu'nun Kara Ali Mahâllesi'nden Abdi Hoca zâde İsmail Efendi ibn Ahmet Efendi ibn Abdi, Safranbolu ahâlisinden Mehmet Efendi ibn Ahmet huzurunda 1.500 kuruşu vakfetmiştir. Vakfın şartında; mütevellî izni ve kefile onu on bir buçuk hesabıyla verilecek paranın gelirinden yıllık 225 kuruşun Safranbolu'da Bağlar'da Çampınar Mahâllesi'ndeki caminin hatibine verilmesini, kendisinin vakfın hasbi

³⁴ ŞŞS, no. 2129, s. 86-b.

³⁵ ŞŞS, no. 2116, s. 18-b; Recep Karacakaya- İsmail Yücedağ- Nazım Yılmaz, *Safranbolu Şer'iyye Sicili 2116 Numaralı Defter*, Seçil Ofset, İstanbul 2013, s. 140-141.

³⁶ ŞŞS, no. 2150, s. 40-b.

mütevellisi olmasını, ölünce caminin hatibi olan Mehmet Efendi'nin ve ondan sonra onun erkek evladının neslinin müteveli olması ifade edilmiştir. Vakfın yıllık gelirinden fazlasının ise fakir Müslümanlara harcanması belirtilmiştir. Vakıf, 04 Mayıs 1883'te Safranbolu Şer'iyye Mahkemesi'nde tescil edilmiştir³⁷.

1.13. Kara Ali Mahâllesi'nden Debbağ Cebeci zâde el- Hâc Mustafa Ağa ibn Mehmet b. Mustafa Vakfı

Safranbolu'nun Kara Ali Mahâllesi'nden debbağ esnafından Cebeci zâde el- Hâc Mustafa Ağa ibn Mehmet b. Mustafa, Safranbolu ahâlisinden Ali Galip Efendi b. Mehmet Efendi huzurunda 2.000 kuruşunu vakfetmiştir. Vakıftan herhangi bir isimle para alınmamasını, vakıf paranın onu on bir buçuk hesabıyla müteveli izni ile kefile verilmesini belirtmiştir. Vakfın gelirinden Safranbolu'da Aşağı Debbağhane'de müceddeden inşa edilen mescidin imamına 150 kuruş, mescidin tamirine 150 kuruş harcanmasını, hayatta oldukça kendisinin vakfın hasbî olarak mütevellisi olmasını, ölümünden sonra erkek evladı neslinden gelen raşit kimselerin vakfa müteveli olmasını, vakfın fazla gelirinin fakir Müslümanlara verilmesini şart koşmuştur. Vakıf, 30 Nisan 1883'te tescil edilmiştir³⁸.

1.14. Kara Ali Mahâllesi'nden Hacı Sefer zâde Ayşe bt. Mustafa Vakfı

Safranbolu'nun Kara Ali Mahâllesi'nden Hacı Sefer zâde Ayşe bt. Mustafa, müteveli tayin ettiği es- Seyyid Molla Hüseyin b. el- Hâc Abdullah huzurunda Safranbolu'nun Bağlar adlı mahâllinde Develik Mahâllesi içindeki mescidin tamiri, imam ve müezzinin maaşları için 200 kuruş vakfetmiştir. Vakfedilen meblağ onu on bir buçuk hesabıyla verilecek, paranın gelirinden mescitte imam ve müezzin olanlara onar kuruş verilmesini, hasılatın geri kalan kısmı ile mescidin tamir edilmesini şart koşulmuştur. Vakfiye 15 Kasım 1848'de Safranbolu Mahkemesi'nde tescil edilmiştir³⁹.

1.15. Kara Ali Mahâllesi Su Yolu Nukud Vakfı

Safranbolu'nun Kara Ali Mahâllesi'ndeki su yollarının nukud evkafı mütevellisi Haşır zâde Mustafa Ağa ibn Mustafa, Safranbolu'nun Baba Sultan Mahâllesi'nden Ekmeksiz oğlu İzzet b. Osman b. Abdullah'ın varislerinden terekesinden vakfın 345 kuruş alacağını tahsil edilmesini 28 Şubat 1888'de talep etmiştir⁴⁰.

1.16. Kavak Mahâllesi Camii Vakfları

Safranbolu'nun Kavak Mahâllesi'ndeki caminin imamına meşrut olan aynı mahâlleden Eyub Kızı diye bilinen Hatice Hatun, 1845-1846'da 50 kuruşu vakfedip, parayı müteveli olan Kavak Mahâllesi ahâlisinden Molla Ömer oğlu Hacı İsmail'e vermiş, vakıf paranın onu on bir buçuk hesabıyla çalıştırılmasını, vakıf paranın gelirinin caminin imamına verilmesini istemiştir⁴¹.

Aynı cami için Kavak Mahâllesi'nden Kör Ahmet de bir miktar arsasını camiye vakfetmiştir. Caminin vakıf arsasını her sene cami imamı es- Seyyid Mehmet ekmiş, gelir camiye harcanmıştır. 30 Aralık 1845-2 Ocak 1846'da sicile bu durum kaydedilmiştir. Safranbolu'nun Hacı Ali Mahâllesi'nden Molla Veli de Kavak Mahâllesi'ndeki caminin mum ve diğer masrafları için cami imamı Mehmet Efendi huzurunda 80 kuruşu vakfetmiş ve vakıf parayı cami imamı Mehmet Efendi'ye 27-30 Aralık 1848'de teslim etmiştir.

³⁷ SŞS, no. 2145, s. 33-b.

³⁸ SŞS, no. 2145, s. 33-a.

³⁹ SŞS, no. 2128, s. 1.

⁴⁰ SŞS, no. 2147, s. 33-34.

⁴¹ SŞS, no. 2126, s. 133.

Safranbolu'nun Hüseyin Kethüda Mahâllesi'nden Tanak oğlu kerimesi Fatma Hatun da aynı tarihli kayda göre 300 kuruşunu Kavak Mahâllesi Camii'nin mum, tamir ve diğer masraflarına vakfetmiştir⁴².

1.17. Kıran Mahâllesi Ahmet Ağa ibn Mustafa Vakfı

Safranbolu'nun Müslüman Kıran Mahâllesi'nde sakin Ahmet Ağa ibn Mustafa, müteveli tayin eylediği el-Hâc Mehmet Efendi ibn İsmail huzurunda iki b. kuruşu vakfedip, 2.000 kuruşun vakfın mütevellisi tarafından kefile onu on bir buçuk hesabı üzere istirbâh olunmasını, paradan hâsıl olan gelirinden Aşağı Tokatlı Mahâllesi'ndeki Sait Ağa Camii'nde hatip olan kişiye verilmesini, hayatta oldukça vakfın tevliyetinin kendisine ve vefatından sonra evlâdının salih olanına sonra, akrabasından salih bir kişiye, neslinin kesilmesinden sonra ise Aşağı Tokatlı Mahâllesi ahâlisinden müteveli olabilecek bir kimseye tevliyetin verilmesini şart koşturmuştur. Vakfın fazla gelirinin fukara-i Müslimîne sarf olunması istenmiştir. Para vakfı Safranbolu Mahkemesi'nde 22 Ağustos 1839'da tescil edilmiştir⁴³.

1.18. Köyiçi Camii Nukud Vakfı

Safranbolu'da Köyiçi'ndeki caminin tamiri ve imam maaşı ile diğer masrafları için kurulan vakfın, onu on bir buçuk hesabıyla vakfedilen 280 kuruşun mütevellisi olan Bağlarbaşı Köyü'nden Hergeleci oğlu Mehmet azledilmiş yerine Cobcob oğlu Mustafa atanmıştır. Müteveli vakfın parasını onu on bir buçuk hesabıyla Sarı oğlu Mehmet'e vermiştir. Terlik Ali'ye de 75 kuruş verilmiştir. Vakfın parasının verilmesinde bazı sorunlar yaşandığından 25-28 Haziran 1846'da vakfa Evliya Beşe oğlu Hacı Ali Ağa nâzır olarak tayin edilmiştir. Daha sonra Müteveli Mustafa ölmüş, yerine el- Hâc Hüseyin b. Mustafa tayin edilmiş, o da 17 Şubat 1847'de vefat etmiştir.

Caminin ihtiyacı olarak Zakir oğlu Mehmet'in kahvehanesinden bir kıyye mum satın alınmıştır. Bolu oğlu Süleyman da vakfın kaymakamı Hüseyin'e 200 kuruş teslim etmiştir. Nâzır Ali Ağa bunlara 07-10 Mart 1848'de marifet etmiştir⁴⁴.

1.19. Musalla Camii Nukud Vakfı

Safranbolu'da el- Hâc Ahmet zâde Hidâyetullah Efendi tarafından inşa ettirilen caminin 1834'ten 1855 yılına kadar olan varidat muhasebesi görülmüştür. Vakfın mütevellisinin vakıftan 4.300 kuruş borç aldığı vakfın mütevellisinin borcu bir an önce ödemesi, vakfın bir akçesinin bile zimmete geçirilmemesi caminin vakfının mütevellisi el- Hâc Sadık Bey'den istenmiştir⁴⁵. Bu kayıttan vakıfların muhasebelerinin kadılar tarafından kontrol edildiği, aynı zamanda vakıftan mütevellilerin de şahsi harcamalar yaptıkları bunların geri ödenmesinde mahkemelerin dikkatli davrandıkları anlaşılmaktadır.

Safranbolu'nun Çeşme Mahâllesi'nden Salih Paşa Damadı el- Hâc Mustafa Sadık Bey ibn Ali'nin 21 Mart 1864 tarihli terekesinde Safranbolu Evkaf Müdürü Vekili el- Hâc Mehmet Ağa ibn Ahmet şahitliğinde Musalla Camii'nin nukud-ı mevkufesine 4.300 kuruş borcu bulunmaktadır⁴⁶.

1.20. Müslüman Polat Mahâllesi'nden Abdülcélil zâde el- Hâc Mehmet Ağa ibn İsmail b. Abdullah Vakfı

⁴² SŞS, no. 2126, s. 133.

⁴³ SŞS, no. 2142, s. 12-b.

⁴⁴ SŞS, no. 2126, s. 123.

⁴⁵ SŞS, no. 2130, s. 86.

⁴⁶ SŞS, no. 2134, s. 10-b.

Safranbolu'nun Müslüman Polat Mahâllesi'nden Abdülcelil zâde el- Hâc Mehmet Ağa ibn İsmail b. Abdullah müteveli tayin ettiği Safranbolu'nun Kara Ali Mahâllesi'nden es- Seyyid Hüseyin Efendi ibn el- Hâc Hasan Efendi huzurunda kendi malından 4.300 kuruşu vakfetmiştir. Vakfedilen paradan kalemiye ve diğer isimler adı altında para alınmamasını, onu on bir buçuk hesabıyla verilecek paradan elde edilecek gelirin harcanacağı yerleri vakfiyede şu şekilde açıklamıştır; Safranbolu'da Müslüman Polat Mahâllesi'nde Künkçü Camii'nin mihrabının iki yanındaki şamdanların yağ masraflarına yıllık 30 kuruş, 30 kuruş kandil alan kişiye, 10 kuruşun cami ve tekkedeki ferraş olan kişiye verilmesini, Safranbolu'nun Baba Sultan Mahâllesi'nden Eğri oğlu zâde Behçet'e ferraşlık vazifesinin verilmesini, camide ilim tahsil eden kişilere 10 kuruş verilmesini, müteveli Hüseyin Efendi'nin hayatta oldukça ilim tahsil ettirmesini, 200 kuruşun tekkede şeyh olanlara verilmesini, şimdi tekkede şeyh olan es-Seyyid Abdullah'ın bu görevi ifa etmesini, 100 kuruşun cami ve tekkenin tamir ve termimine harcanmasını, oğlu el- Hâc İsmail'in vakfın nâzırı olmasını ve bu görev için 20 kuruş ödenmesini, vakfın yapılacak olan muhasebe işleri için 10 kuruş verilmesini, Hüseyin Efendi'nin hayatta oldukça müteveli olmasını ölümünden sonra evladı neslinden gelen salih kişilerin bu göreve getirilmelerini, neslinin kesilmesinden sonra Müslüman Polat Mahâllesi'nden salih bir kişiye tevliyetin verilmesini, vakfın muhasebesi görüldükten sonra fazla gelirlerin ise fakir Müslümanlara verilmesini şart koşmuştur. Vakfiye, 02 Mayıs 1870'te Safranbolu Şer'iyye Mahkemesi'nde tescil edilmiştir⁴⁷.

1.21. Müslüman Polat Mahâllesi'nden Dumanlı zâde el- Hâc Mehmet Ağa ibn el- Hâc Mehmet b. Abdullah Vakfı

Safranbolu'nun Müslüman Polat Mahâllesi'nden Dumanlı zâde el- Hâc Mehmet Ağa ibn el- Hâc Mehmet b. Abdullah, mahâlleden müteveli tayin ettiği Mehmet Hoca zâde İbrahim Efendi ibn Mustafa b. İsmail huzurunda 1.200 kuruşu vakfedip şöyle şart eylemiştir; vakfedilen paranın onu on bir buçuk hesabıyla, kefile ve müteveli izni ile verilmesini, paranın gelirinden Müslüman Polat Mahâllesi'ndeki Kütükçü Camii'nin imamının Ramazan ayının sonuna kadar namazlardan sonra, üç aylarda bir hatm-i şerif okumak suretiyle Kur'an-ı Kerim okumasını, okunan hatmin sevabını kendisinin, anne ve babasının ruhlarına hediye etmesini, 50 kuruş caminin imamına, 20 kuruş hatibe, müezzinlik ve kayyımlik yapana 50 kuruş, camide Cuma günleri devirhanlık yapanlara 20 kuruş, müteveli olana 30 kuruş, vakfın her sene görülecek muhasebe masrafı için 10 kuruş verilmesini, tevliyetin önce kendisine sonra İbrahim Efendi'ye, sonra erkek evladı neslinden gelenlerden salih olanlara verilmesini, vakfın fazla gelirinin fakir Müslümanlara dağıtılmasını şart koşmuştur. Vakfiye 08 Kasım 1868'de Safranbolu Şer'iyye Mahkemesi'nde tescil edilmiştir⁴⁸.

1.22. Seydi Tekkesi Nukud Vakfı

Safranbolu'nun Hüseyin Kethüda Mahâllesi'nden Bıyıklı oğlu Mustafa'nın 23 Mayıs 1838 tarihli terekesinde Seydi Tekkesi'nin vakıf akçesine 57 kuruş borcu bulunmaktadır⁴⁹.

1.23. Zimmiyan-ı Kıran Mahâllesi Kilise Vakfı

⁴⁷ SŞS, no. 2136, s. 68-b.

⁴⁸ SŞS, no. 2135, s. 67-a.

⁴⁹ SŞS, no. 2128, s. 29-30.

Safranbolu'da gayr-i Müslimlerin yaşadığı mahâllelerden biri de Zimmiyan-ı Kıran Mahâllesi'dir. Bu mahâlde bir kilise bulunmaktaydı. Mahâleden Köle Köstan oğlu Zanabir veled-i Lazari aynı mahâleden Balac oğlu Anastas veled-i Simyon'dan kilisenin para vakfının mütevellisi tarafından 3.800 kuruş verildiğini, vakıf paranın vakıf adına kendisine ödenmesini talep etmiştir. Anastas'ın vakıftan borç aldığı şahitlerle ispatlanınca Anastas'ın vakıf parayı ödemesine 10 Şubat 1852'de mahkemece karar verilmiştir⁵⁰. Bu mahkeme kaydından Safranbolu'da gayr-i Müslimlerin de para vakfı benzeri bir sistemi başta kiliseleri olmak üzere hayır kurumları için tesis ettikleri anlaşılmaktadır. Genelde gayr-i Müslimlerin de ihtiyaçları olan nakit parayı kilise vakfından temin ettikleri ancak zaman zaman bu paraların geri ödenmesinde birtakım sorunların yaşandığı ve bu davaların Safranbolu Şer'iyye Mahkemeleri'ne intikal ettiği görülmektedir.

Sonuç

Safranbolu'da da XIX. yüzyılda Osmanlı toplumunda yaygınlaşan para vakıflarının tesis edildiği Şer'iyye Mahkemeleri'ndeki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Safranbolu'da başta cami, mescit, mektep, su yolları ve diğer hayır kurumlarının faaliyetlerini sürdürmesi için para vakıfları kurulmuştur. Şer'iyye Sicili'ne para vakıflarının vakfiye suretleri kaydedilmiştir. Şer'iyye Sicilleri'ndeki kayıtlardan Safranbolu hâlkının para vakıflarından ihtiyaçları durumunda borç aldıkları anlaşılmaktadır. Borç alan kişiler hayatlarında vakfa borcunu ödemediği ölünce terekelerine vakıflara olan borçları da kaydedilmiştir. Ölen kişilerin terekelerinden borçları ilgili vakıflara ödenmiştir. Safranbolu'daki para vakıflarında da Osmanlı'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi vakıf paranın çalıştırılmasında "onu on bir buçuk" hesabıyla bir geri ödeme anlayışının olduğu görülmektedir.

Safranbolu'daki gayr-i Müslimler de başta kiliseleri olmak üzere vakıf paralarını hayır kurumlarına tahsis etmişlerdir. Nakit paraya ihtiyacı olan gayr-i Müslimler de kilisenin para vakıflarından borç almışlardır. Sonuç olarak Osmanlı Dönemi'nde tesis edilen para vakıfları hâlkın ihtiyacı olan parayı temin etmelerinde onlara büyük kolaylık sağlamış, hâlkın yüksek faizle borç para veren tefecilerin eline düşmesini engellemiştir. Aynı zamanda para vakıfları sayesinde başta cami, mescit, mektep ve medrese gibi hayır kurumlarının tamir ve bakımları düzenli olarak yapılmış, vakıf eserlerinin uzun yıllar hizmet vermelerine katkı sağlanmıştır.

Kaynakça

Akgündüz, Ahmet, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 1996.

Akgündüz, Ahmet, "Osmanlı Hukukunda Vakıflar, Hükümleri ve Çeşitleri", *Türkler*, (Ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Sâlim Koca), Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, c.10, s. 447-460.

Çağatay, Neşet, "Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu Para Vakıfları ve Bankacılık", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1971, Sayı: 9, s. 39-56.

Çınar, Hüseyin- Miyase Koyuncu Kaya, *Vakıflar Kaynakçası*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2015.

Güneri, Hasan, "Vakıf İşletmeleri", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1976, Sayı: 11, s. 25-46.

⁵⁰ SŞS, no. 2130, s. 1-b.

Karacakaya, Recep- İsmail Yücedağ- Nazım Yılmaz, *Safranbolu Şer'iyeye Sicili 2116 Numaralı Defter*, Seçil Ofset, İstanbul 2013.

Karacakaya, Recep- İsmail Yücedağ- Nazım Yılmaz, *Safranbolu Şer'iyeye Sicili 2149 Numaralı Defter*, Seçil Ofset, İstanbul 2013.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, (Yay. Haz.: Nuri Akbayar), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996, c. II.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yay, İstanbul 1993, c. II-III.

Safranbolu Şer'iyeye Sicili (ŞŞS), no. 2116, 2118, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2134, 2135, 2136, 2137, 2141, 2142, 2145, 2146, 2147, 2149.

Sarıköse, Barış, "Kadınhanı'nda Para Vakıfları", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya 2013, Sayı: 33, s. 115-132.

Özcan, Tahsin, *Osmanlı Para Vakıfları Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, TTK, Ankara 2003.

Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta, Fakülte Kitabevi, Isparta 2002.

Yediyıldız, Bahaeddin, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, TTK, Ankara 2003.

Yediyıldız, Bahaeddin, "Vakıf", *İslam Ansiklopedisi*, MEB, İstanbul, 1986, Cilt: 13, s. 153-172.

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE SAFRANBOLULU MİLLETVEKİLLERİ VE SİYASİ FAALİYETLERİ

Serhat SİPAHİ

Araş. Gör. Karabük Üniversitesi Tarih Bölümü

Özet

Ticari ve kültürel ilişkileriyle Osmanlı Dönemi'nde önemli bir konuma sahip olan Safranbolu kazası, Cumhuriyet Dönemi'nde, 1927 yılında Zonguldak iline bağlı bir kaza olarak belirlenmiş ve önemini korumaya devam etmiştir. 3 Nisan 1937 tarihinde Karabük Demir Çelik Fabrikası'nın temelinin atılmasıyla birlikte Karabük'ün hızlı gelişimi, Safranbolu'nun önemini Cumhuriyet Dönemi'nde ikincil bir duruma gelmesine sebep olmuştur. Kendine bağlı birçok köy ve belde de Karabük'e bağlanmıştır. İlerleyen yıllarda Karabük'ün hızla kentleşme sürecine girmesi, idari anlamda geri planda kalan Safranbolu'nun geçmiş yıllardan gelen dokusunu korumasını sağlamıştır. Geçmiş birikimi ve zenginliği nedeniyle 1976 yılında Safranbolu için korunma kararı alınmış ve 1994 yılında ise Unesco tarafından Dünya Miras Listesi'ne alınmıştır. Bundan sonra yapılan çalışmalar neticesinde Safranbolu, kültürel ve yapısal dokusunu canlandırabilmiş, ekonomik ve sosyal yönden hızla gelişmeye başlamış ve 1995 yılında da Karabük'ün il olması ile Karabük'e bağlanarak, Karabük'ün en büyük ve en gelişmiş ilçesi olmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze kadar, demokrasinin ve ulusal temsiliyetin en önemli unsurlarından olan milletvekilleri, ait oldukları kültür ve bölgenin dinamiklerini, siyasi yaşamlarına da taşımışlardır. Zengin sosyal ve kültürel birikimi ile Safranbolu'da da, bir ilçe olmasına rağmen, Cumhuriyet Dönemi'nde birçok siyasi şahsiyet yetişmiştir. Buradan hareketle, bu çalışmada Cumhuriyet Dönemi boyunca Safranbolu'da doğan ve siyasette yer alan milletvekillerinin kısa biyografileri verilerek, Safranbolu özelinde ve ulusal anlamda siyasi hayata katkıları değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Safranbolu, Safranbolulu milletvekilleri, T.B.M.M., Siyasi Faaliyetler

Abstract

Safranbolu district, which has an important position in the Ottoman Era with its commercial and cultural relations, was identified as an district in the province of Zonguldak in the Republican Era in 1927 and kept its importance position. With the establishment of the Karabük Iron and Steel Factory on April 3, 1937, the rapid development of Karabük caused the importance of Safranbolu to decrease in the Republican Period. Many villages and towns of Safranbolu were transferred to Karabük. The rapid urbanization process of Karabük in the following years has enabled Safranbolu to preserve the fabric of the past which was ignore by the administration. Due to its past accumulation and richness, Safranbolu was listed in protection list 1976 and in the World Heritage List by Unesco in 1994. As a result of the studies carried out thereafter, Safranbolu was able to revive its cultural and structural texture, started to develop rapidly in economic and social terms and became a province of Karabük in 1995 and became the largest and most developed district of Karabük.

From the first years of the Republic to the present day, deputies, who are one of the most important elements of democracy and national representation, have carried the dynamics of the culture and region to their political lives. Although Safranbolu is a district with its rich social and cultural accumulation, many political figures were raised during the Republican Period. From this point of view, in this study, short biographies of MPs born in Safranbolu and involved in politics during Republic Period will be given and their contributions to political life in Safranbolu and national sense will be evaluated.

Keywords: Safranbolu, MPs of Safranbolulu, T.B.M.M., Political Activities

Giriş

Osmanlı Dönemi'nde birçok açıdan önemli bir yer olan Safranbolu kazası, Cumhuriyet Dönemi'nde, 1927 yılında Zonguldak iline bağlı bir kaza olarak belirlendiğinde de önemini korumaya devam etmiştir. 3 Nisan 1937 tarihinde Karabük Demir Çelik Fabrikası'nın kurulması ile hızla gelişen Karabük'ün önemi, Safranbolu'nun önüne geçmiştir. Karabük'ün hızla kentleşme sürecine girmesi ve öncelikli hâle gelmesi, Safranbolu'nun geçmiş yıllardan gelen dokusunu korumasına sebep olmuştur. Bu özelliği Safranbolu'nun 1976 yılında korunması kararının alınmasını ve 1994 tarihinde ise Unesco Dünya Miras Listesi'ne alınmasını sağlamıştır. İlerleyen süreçte Safranbolu, kültürel ve yapısal dokusunu canlandırarak, ekonomik ve sosyal yönden hızla gelişmeye başlamış ve 1995 yılında da Karabük'ün il olması ile Karabük'e bağlanarak, Karabük'ün en büyük ve en gelişmiş ilçesi olmuştur.

Demokratik ve ulusal, bir anlamda da yerel temsiliyetin en önemli unsuru olan milletvekilleri, genel siyasete katkılarının yanı sıra, ait oldukları kültür ve bölgenin dinamiklerini ve sorunlarını da siyasi yaşamlarına da taşımışlardır. Sosyal ve kültürel birikimi ile Safranbolu, Cumhuriyet Dönemi'nde parlamentoya birçok siyasi şahsiyetin kazandırılmasını sağlamıştır. Günümüze kadar siyaset dünyasında yer alan toplam 11 milletvekili Safranbolu doğumludur. Bunlardan kimisi bölgesinden, kimisi farklı nedenlerle başka yerlerden milletvekili adayı olmuşlardır. Çalışmamızda Cumhuriyet Dönemi boyunca Safranbolu'da doğan milletvekillerinin kısa biyografileri ve siyasi faaliyetleri, Meclis'e katılma tarihlerine göre sıralandırılarak değerlendirilecektir.

1. Fatma (Şakir) MEMİK Dr.

Fatma Şakir Memik, 1903 yılında Safranbolu'nun Akvıran Köyü'nde doğdu. Babası ekmekçi ve un taciri Şakir Bey, annesi Cemile Hanım'dır. İlköğrenimine Safranbolu'da başlayan Memik, 8 yaşında babasıyla birlikte İstanbul'a gitti. Burada Beyazıt'ta bulunan İnâs Numune Mektebi'nde, oradan Bezmiâlem Valide Sultan Mektebi'nde eğitimine devam etti. 1923 yılında liseyi bitirdikten sonra İstanbul Dârülfünü'na girdi ve 1929'da Tıp Fakültesi'nden birincilikle mezun oldu.¹ Fakülte'deki bir yıllık stajının ardından, 1932'de Heybeliada Verem Sanatoryumu'nda asistanlık yaptı.² 9 Ekim 1932'de Gureba Hastanesi asistanlığına geçerek, burada dâhiliye üzerine ihtisasını yaptı.³ 1934 yılında asistanlık süresini bitirdiğinde, aynı yıl birinci sınıf dâhiliye ihtisası sertifikasını aldıktan sonra 1935'te Gureba Hastanesi'nde poliklinik şefi oldu. Bu görevinin yanı sıra, Cumhuriyet Hâlk Fırkası (CHP) Eminönü Kaza Merkezi Heyeti idare asil üyesi ve vilâyet merkezi yedek üyeliğinde bulundu. 1931 yılından itibaren ise Topkapı Fukaraperver Heyeti idari üyesi ve bu kuruluşun fahri doktorluğu görevini de üstlendi.⁴

¹ *TBMM Albümü (1920-2010)*, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara Nisan 2010, c. I (1920-1950), s. 255, 322, 390.; İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM – V. Dönem (1935-1939)*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 2002, c. II, s. 231.; *TBMM Arşivi*, 911 Numaralı Sicil Dosyası Tercüme-i Hâl Kâğıdı.

² Tefik İsmail Gökçe, *Heybeliada Sanatoryumu (Kuruluş ve Gelişimi 1924-1955)*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1957, s. 271.

³ Kazım İsmail Gürkan, *Bezm-i Alem Valide Sultan – Vakıf Gureba Hastanesi Tarihçesi*, Özışık Matbaası, İstanbul 1967, s. 85.

⁴ *TBMM Arşivi*, 911 Numaralı Sicil Dosyası Tercüme-i Hâl Kâğıdı.

5 Aralık 1934 tarihli kanunla kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkının⁵ tanınmasıyla birlikte, iyi bir eğitimi olan, mesleğinde başarılı ve Fransızca bilen bu doktoru, Atatürk'ün de farketmesiyle birlikte, Memik, 8 Şubat 1935 seçimlerinde CHP'den 5. Dönem Edirne milletvekili adayı gösterildi.⁶ Üç dönem (V., VI.,⁷ ve VII. dönemler) CHP milletvekilliği görevini üstlenen Memik, bu süreçlerde görev alanına paralel olarak, Meclis'te Sıhhat ve İçtimai Muavenet (Sağlık ve Sosyal Yardım) Komisyonu üyeliği yaptı.⁸ Ayrıca İş Kanuna Ek Kanun Layihası ve Spor Teşkilatı Kanun Layihasını görüşmek üzere kurulan geçici komisyonlarda görev aldı.⁹

Fatma Şakir Memik, V. Dönem kadın milletvekilleri arasında en çok söz alan iki milletvekilinden biri olmuştur.¹⁰ Bu dönemde, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti teşkilat ve memurin kanunu münasebeti, Ankara'da Tıp Fakültesi tesisi hakkındaki kanun münasebeti ile konular başta olmak üzere toplam yedi kez Genel Kurul'da söz alan Memik¹¹, VI. dönemde ise toplam üç kez söz aldı.¹²

Meclis'teki çalışmalarının daha nitelikli olması adına, bizzat sahada da araştırmalar yapan Memik, bu bağlamda bizzat Edirne'nin İpsala Kasabası'nda taşan nehirlerin ovada yaptığı hasar hakkında tespitlerde bulunmuştur.¹³ Her fırsatta memleketin sorunlarını anlama gayretiyle gezi heyetlerinde yer alan Fatma Memik Doğu milletvekilleri ile birlikte Erzincan hattının açılma törenine katılmış, şehre 25 kilometre mesafede bulunan kurutulmuş Nörkah bataklıklarının incelemiştir. Ayrıca Erzincan milletvekili Hikmet Işık ile birlikte memleket hastanesini ziyarete giderek, hastanenin bazı ihtiyaçlarını tespit etmişlerdir.¹⁴ Aynı şekilde Erzurum demiryolu hattının açılışı için bölgeye giden heyette yer alan Memik, Erzurum doğumevini ziyaret etmeyi ihmal etmemiştir.¹⁵

⁵ 1935 yılı seçim sonuçlarına göre, seçilmesi gereken 399 milletvekilinden 17'si kadın olmak üzere, 386 milletvekili CHF adaylarından oybirliği ile; 4'ü azınlıklardan olmak üzere 13 bağımsız aday oy çokluğu ile seçilmişlerdi. Bazı eserlerde 18 olarak verilmesine rağmen bu seçimlerde Meclis'e 17 kadın milletvekili girmiştir. (Ayten Sezer, "Türkiye'deki İlk Kadın Milletvekilleri ve Meclis'teki Çalışmaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Kasım 1998, Cilt: XIV, , Sayı: 42, s. 896.)

⁶ Bahar Toparlak, "Cumhuriyet'in İlk Kadın Milletvekillerinden Fatma (Şakir) Memik", *Tarihin Peşinde*, 2014, Sayı: 12, s. 75.

TBMM Arşivi, Fatma Şakir Memik'e Ait 1935 Seçim Mazbatası

(https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d06/SM_911_1_6.pdf)

⁷ *Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 030.10.0.0.76.499.10, "Edirne milletvekilliklerine Dr. Fatma Memik, Faik Kaltakkıran, Şeref Aykut, Osman Şahinbaş ve Fuat Balkan'ın seçildikleri.", Tarih: 03.04.1939.

⁸ Dönemin Zabıt Cerideleri incelendiğinde dikkati çeken nokta, kadınların büyük bir çoğunluğunun ilgi alanlarına göre bir komisyonda (encümen) görev almalarıdır. Bazıları bu komisyonlarda katip üye olarak bulunmuştur. (Sezer, "Türkiye'deki İlk Kadın...", s. 903.); "B. Millet Meclisinde dün encümenler intihab edildi", *Cumhuriyet Gazetesi*, 7 Kasım 1939, s. 1-5.

⁹ Semra Gökçimen, *Türk Parlamento Tarihinde Kadın Parlamenterler (1935-2009)*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 2009, s.274.

¹⁰ Sezer, "Türkiye'deki İlk Kadın...", s. 904. (Diğer kadın milletvekilinin ismi ise Nakiye Elgün'dür.)

¹¹ *TBMM Tutanak Dergisi*, TBMM Basımevi, 25 Mayıs 1936, Cilt: 11, Birleşim: 69, s. 258-259; 9 Haziran 1936, Cilt: 12, Birleşim: 76, s. 129.; 3 Şubat 1937, Cilt: 16, Birleşim: 32, s. 43.; 19 Nisan 1937, Cilt: 17, Birleşim: 49, s. 76.; 28 Nisan 1937, Cilt: 17, Birleşim: 52, s. 142.; 26 Mayıs 1937, Cilt: 18, Birleşim: 65, s. 263-264.; 2 Haziran 1937, Cilt: 19, Birleşim: 70, s. 40.

¹² *TBMM Tutanak Dergisi*, 26 Mayıs 1939, C. 2, B. 18, s. 304.; 18 Haziran 1941, C. 19, B. 66, s. 87, 91.; 27 Mayıs 1942, C. 25, B. 64, s. 347.

¹³ *BCA*, 030.10.0.0.118.831.19, "İpsala'da taşan nehirlerin yaptığı hasar hakkında Edirne Milletvekili Faik Kaltakkıran ve Fatma Memik'in telgrafı.", Tarih: 13.09.1940.

¹⁴ Toparlak, "Cumhuriyet'in İlk Kadın...", s. 78-79.

¹⁵ "Hem Nalina Hem Mihina", *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Ağustos 1950, s. 2.

Fatma Memik, milletvekilliğinin yanı sıra hayır işlerinde ve kültürel faaliyetlerde de yer aldı. 24 Mart 1935 tarihinde Kadın Esirgeme Kurumu (Himaye-i Etfal Kadın Yardım Cemiyeti) dördüncü toplantısında kâtiplik görevi yaptı, 26 Nisan 1936 tarihinde toplanan Kızılay Umumi Heyeti'nin kâtipliği görevine seçildi ve 13 Haziran 1936 tarihinde düzenlenen Çocuk Esirgeme Kurumu Umumi Kongresi'nde kâtiplik görevini yerine getirdi. Yine bu kongrede Çocuk Esirgeme Kurumu Umumi Merkez Heyeti azalığına seçildi. 24-31 Ağustos 1936 tarihleri arasında düzenlenen Üçüncü Türk Dil Kurultayı'nda Terim Komisyonu'nda kâtiplik görevinde bulundu.¹⁶ 1 Ekim 1938 tarihinde Belgrad'da toplanan Uluslararası Çocuk Esirgeme Kongresi'ne de katıldı.¹⁷ Bunların yanı sıra Memik'in sıtma hastalığı ile mücadeleye önem vermesi üzerine bir araştırmasının sonucunda gezici müdahâle ekipleri kurulması altı çizilmesi gereken önemli bir noktadır.¹⁸ İstanbul'da ismi “para almayan doktor, fakirlerin anası doktor”¹⁹ diye çıkmış olan Fatma Memik hakkında, onu yakından tanıyan Zehra Celâsin: “*Fatma Memik 1935'ten beri mebestur. Bizim fedakârlık, feragat dediğimiz şeylere o ödev demektedir. Bu memleketin her ferdi onu kendisinden daha çok ilgilendirmektedir*”²⁰ diyerek, onun azmine ve çalışkanlığına vurgu yapmıştır.

Milletvekilliği görevinden sonra 1950-1951 yıllarında İstanbul'da İşçi Sigortaları Beşiktaş Dispanseri Dâhiliye uzmanlığı yapan, Şişli Etfal Hastanesi'nde Dâhiliye Bölümü Poliklinik Şefi olarak yaklaşık 30 yıl kadar çalışan, Türkiye'nin ilk kadın doktorlarından ve milletvekillerinden olan Fatma Memik, 1968 yılında emekliye ayrıldı.²¹ 9 Şubat 1991'de, 88 yaşında vefat eden Memik'in cenazesi İstanbul'da toprağa verildi.²² Edirne'nin eski ve görkemli binalarından olan Vali Konağı'nın, kadın merkezine dönüştürülerek isminin “Dr. Fatma Şakir Memik” olması neticesinde, ilk kadın doktorlarımızdan ve milletvekillerimizden olan Memik'in değerli hatırası yaşatılmaya devam etmektedir.²³

2. Hasan Fehmi AÇIKSÖZ

1920'de Karabük'ün Bulak Köyü'nde doğan Hasan Fehmi Açiksöz'ün babası İsmail Bey, annesi Hatice Saniye Hanımdır. İlköğrenimini köyünde, ortaokulu Zonguldak'ta okuyan Açiksöz, lise öğrenimini Kastamonu Lisesi ve Ankara Erkek Lisesi'nde yaptı. 1939'da Ankara Hukuk Fakültesi'ne girerek 1942'de mezun oldu. 3 Kasım 1942'de Yedek Subay Okuluna girip, okuldan topçu asteğmen olarak çıktıktan sonrasında teğmen rütbesiyle 1945'te terhis oldu. Yükseköğrenimi sırasında 1939'da Millî Savunma Bakanlığı kara muhasebe memur adaylığı ile devlet hizmetine girdi. 24 Temmuz 1942'de memurluğa terfi etti. 1 Ekim 1942'de Toprak Mahsulleri Ofisi satış memurluğuna geçti. Bu arada öğrenimini tamamlayarak 1945'te Zonguldak Yargıç adaylığına, 1946'da Salihli Yargıç yardımcılığına, 1947'de Safranbolu Yargıç yardımcılığına atandı. Safranbolu Yargıçlığından istifa ederek 1950 Genel Seçimlerine katıldı. Yapılan

¹⁶ Toparlak, “Cumhuriyet'in İlk Kadın...”, s. 78.

¹⁷ BCA, 030.18.1.2.84.89.10, “Belgrad'da toplanacak Uluslararası Çocuk Esirgeme Kongresi'ne katılacak M. Ali Sancaktar ve Fatma Memik'e döviz verilmesi.”, Tarih: 08.10.1938.

¹⁸ Necati Çankaya, *Tarihi Süreç İçerisinde Türk Kadını*, MKB Ajans Yay., İstanbul 2003, s. 249.

¹⁹ Feridun Hikmet, “Fakirlerin Anası Saylav Fatma Şakir”, *Yedigün Mecmuası*, 13 Şubat 1935, Cilt:V, Sayı:2, s. 15.

²⁰ Zehra Celâsin, *Tarih Boyunca Kadın*, Ülkü Kitap Yurdu, İstanbul 1946, s. 152.

²¹ İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM – V. Dönem (1935-1939)*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 2008, c. II, s. 233.

²² “İlk Kadın Milletvekili Toprağa Verildi”, *Milliyet Gazetesi*, 12 Şubat 1991, s. 12.

²³ <https://www.edirneolay.com/gurkan-dr-fatma-sakir-memik-kadin-merkezi-nin-acti/5444/>, 28.08.2019.

seçimde DP listesinden Zonguldak Milletvekilliğine seçildi.²⁴ 9. Dönem boyunca Maliye Komisyonu kâtipliği ve sözcülüğünde bulunduğu gibi birçok geçici komisyonlarda da görev aldı. Genel Kurul'da 21 değişik konuda 33 konuşması bulunan Açıksöz'ün, yazılı ve sözlü soruları, önergesi ve kanun teklifleri de olmuştur. Açıksöz, milletvekilliği sonrası 1954'te Ankara Barosuna girip, 8 Temmuz 1954'te ise İstanbul Barosuna geçerek avukatlık çalışmalarını sürdürdü. İstanbul'daki çalışmaları 30 Nisan 1981'e kadar devam etti. Bu tarihten itibaren emekli olan Açıksöz, 17 Mart 1995'te vefat etti ve Karabük'ün Bulak Köyü'ndeki aile mezarlığında toprağa verildi. Fransızca bilen Açıksöz, evli ve iki çocuk babasıydı.²⁵

3. Edibe SAYAR

1912'de Safranbolu'da doğan Edibe Sayar'ın babası Maksut Bey²⁶, annesi Hatice Hanımdır. İlköğrenimini Zonguldak'ta, orta ve liseyi İstanbul Pangaltı (Nötre Dame de Sion) Fransız Kız Lisesi'nde bitirdikten sonra, devam ettiği Ankara Hukuk Fakültesi'nden 1939'da mezun oldu. Zonguldak'ta stajını yaparak hâkimlik yapmaya hak kazandı. Daha sonra yayın hayatına atılarak, çeşitli dergi ve gazetelerde²⁷, sosyal, edebî ve politik konularda makaleleri yayımlandı. Radyoda telif ve Fransızcadan uyarladığı piyes ve skeçleri oynandı. Serbest avukatlık yaparken, 10. dönem seçimlerine DP Zonguldak adayı katılarak Meclis'e girdi.²⁸ Arzuhâl Encümeni'nde kâtip, Maarif Encümeni'nde üye olarak yer alan Sayar, 1955'te TBMM Riyaset Divan Kâtipliği'ne seçildi. Son toplantı yılında Adliye Encümeni'ne seçildi. Ayrıca, korunmaya muhtaç çocuklar hakkındaki 5387 sayılı Kanun'da değişiklik yapılmasına dair kanun ile Milletvekilleri Seçimi Kanunu'na muvakkat bir madde eklenmesi hakkındaki kanunun tekriri müzakeresi için kurulan muvakkat encümene azâ seçildi. NATO Memleketleri Parlamentolar Birliği Türk Grubu üyeliği²⁹, Parlamentolararası Birliği Türk Grubu üyelikleri vardır.³⁰ Sayar, 10. dönem boyunca Genel Kurul'da “Kadın ve çocuklara karşı yapılan muhtelif tecavüz hadiselerine dair gazetelerde çıkan havadisler hakkındaki suali” münasebeti³¹, “Korunmaya muhtaç çocuklar hakkındaki kanun” münasebeti³² ile ilgili kıymetli konuların yer aldığı toplam dört konuda söz almış; beş konuda da kanun teklifinde bulunmuştur.³³ Demokrat Partinin

²⁴ *TBMM Arşivi*, Hasan Fehmi Açıksöz'e Ait 1950 Seçim Mazbatası

(https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d09/SM_1928_1_9.pdf)

²⁵ *TBMM Arşivi*, 1914 Numaralı Sicil Dosyası Tercüme-i Hâl Kâğıdı; *TBMM Albümü (1920-2010)*, TBMM Basın ve Hâlkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara Nisan 2010, c. II (1950-1980), s. 601.; Kâzım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM – IX. Dönem (1950-1954)*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1998, c. VII., s. 1155-1156.

²⁶ Maksut Çivi, Zonguldak'ta, Cumhuriyetin ilk yıllarında Belediye Başkâtibi olarak göreve başlamış ve kısa sürede Belediye başkanlığına yükselmiştir. 1946 yılında Demokrat Parti'nin Zonguldak teşkilatını kurmuştur. Maksut Çivi milletvekili adayı olarak katıldığı 1950 seçiminde Zonguldak milletvekili olarak seçilmiş ancak seçildiğini öğrenmeden hayatını kaybetmiştir. (Doğu Karaoğuz, *Kuvay-ı Milliye Ruhuyla Bir Ömür*, Truva Yayınları, İstanbul 2011, s. 247-248.)

²⁷ Zonguldak Gazetesi ve Doğu Dergisi

²⁸ *TBMM Arşivi*, Edibe Sayar'a Ait 1954 Seçim Mazbatası

(https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d10/SM_2207_1_10.pdf)

²⁹ Bu grubun Paris'te 1956 yılında toplanan konferansına katılmıştır. “NATO Parlamentolar Grubu İstişari toplantısına katılacak heyetimiz gitti”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Kasım 1956, s. 5.

³⁰ İsmet Binark, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM – X. Dönem (1954-1957)*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 2012, c. I, s. 290, 296.

³¹ *TBMM Tutanak Dergisi*, 16 Şubat 1955, C. 5, B. 41, s. 134-135.; “Meclisin Dünkü Toplantısında bir sözlü soru, 7 kanun tasarısı görüşüldü”, *Milliyet Gazetesi*, 26.04.1955, s. 7.

³² *TBMM Tutanak Dergisi*, 15 Mayıs 1957, C. 19, B. 68, s. 175.

³³ İsmet Binark, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM – X. Dönem (1954-1957)*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 2012, c. IV, s. 3859, 3861, 3885, 3909, 4042.

kapatılması sonrası 13 Şubat 1961 tarihinde Yeni Türkiye Partisinde (YTP) siyasi faaliyetlerini sürdürmüştür.³⁴ Sayar, siyasi faaliyetleri dışında özellikle kadın haklarıyla ilgili sivil toplum örgütlerinde de aktif rol almıştır. Zonguldak'ta Yardımsevenler Derneği ve Türk Kadınlar Birliği başkanlığını yaparken, 1960 tarihinde de “*Kadın Dayanışma Birliği*” genel başkanlığına seçilmiştir.³⁵ 24 Eylül 1970'te vefat eden³⁶ Sayar, Ankara Cebeci'deki Asrî Mezarlık'ta toprağa verildi. Fransızca dilini bilen Sayar, evli ve bir çocuk annesi idi.³⁷

4. Kıvılcım Kemal ANADOL

Kıvılcım³⁸ Kemal Anadol, 25 Kasım 1941'de Safranbolu'da doğdu. Babası Mustafa Zihni Bey, annesi Emine Sururiye Hanımdır. İlk ve ortaokulu Karadeniz Ereğli'de, liseyi Ankara Atatürk Lisesi'nde okudu. 1963 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. Askerliğini ulaştırma asteğmen olarak yaptıktan sonra 1966-1973 yılları arasında Karadeniz Ereğlisi'nde avukatlık ve gazetecilik³⁹ yaptı. 1963'te Cumhuriyet Gazetesi'nin düzenlediği Yunus Nadi Armağanı Birincilik Ödülünü, 1992'de Abdi İpekçi Barış-Dostluk Ödülünü aldı. Türkiye Yazarlar Sendikası ve Bilim Edebiyat Eserleri Sahipleri Meslek Birliği üyesidir. CHP Ankara İl Gençlik Kolu Başkanlığı, CHP Gençlik Kolları Merkez Yönetim Kurulu Üyeliği, CHP Karadeniz Ereğli İlçe Sekreterliği ve İlçe Başkanlığı yaptı.⁴⁰

1973-1977 yıllarında 15. dönem CHP Zonguldak milletvekili olan Anadol, 1974'te CHP Parti Meclisi ve MYK üyesi oldu. Meclis Ortak Grup sözcülüğü yaptı. 1977-1980 yıllarında 16. dönem ikinci kez CHP Zonguldak milletvekili oldu. 1982-1983 yıllarında Genel Başkan vekilliğini yaptığı Türkiye Barış Derneği davasında tutuklandı, birkaç yıl hapis sonrası amlandı. Cezaevi sonrası İzmir'e yerleşen Anadol, 1987-1991 arasında 18. Dönem SHP İzmir milletvekili oldu. 1991 sonrası milletvekilliği biten ve avukatlığı da bırakan Anadol, Yeni Yüzyıl Gazetesi'nde sürekli yazılar yazdı ve daha çok 20. yy. üzerine inceleme ve araştırmalar yaptı. 3 Kasım 2002 seçimlerinde tekrar CHP İzmir milletvekili seçildi ve 22. dönemde Plan ve Bütçe Komisyonu, Meclis Araştırması Komisyonu üyelikleri ile CHP Grup Başkanvekilliği görevlerinde bulundu. 22 Temmuz 2007 seçimlerinde yine 23. dönem CHP İzmir milletvekili oldu.⁴¹ TBMM'de Sağlık ve

³⁴ Yücel Namal, Melek Toparlak Şahin, “Zonguldak'ın İlk Kadın Milletvekili Edibe Sayar”, 2. *Zonguldak Kent Sempozyumu 2015*, Zonguldak 21-22 Mayıs 2015, s. 91.

³⁵ “Kadın Dayanışma Birliğinin ilk genel kongresi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Aralık 1960, s. 1.

³⁶ “Acı Bir Kayıp”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Eylül 1970, s. 6.

³⁷ *TBMM Arşivi*, 2209 Numaralı Sicil Dosyası Tercüme-i Hâl Kâğıdı; *TBMM Albümü*, c. II, s. 677.; İsmet Binark, *Türk Parlamento Tarihi*, *TBMM – X. Dönem (1954-1957)*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 2012, c. II, s. 953-954. (Ayrıca bkz. Gökçimen, *Türk Parlamento Tarihinde...*, s. 340-341.; İlyas Topçu, “Demokrat Parti'li Kadın Milletvekilleri ve Meclisteki Faaliyetleri (1950-1960)”, *İğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ocak 2019, Sayı: 17, s. 154-155.; Filiz Çolak, “Demokrat Parti Döneminde TBMM'deki Kadın Milletvekilleri ve Meclisteki Faaliyetleri (1950-1960)”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Aralık 2017, Yıl: 10, Sayı: 32, s. 135-136.; Gülşah Kurt Güveloğlu, *Demokrat Partinin Kadın Milletvekilleri, TBMM'deki Faaliyetleri ve Yassıada'daki Savunmaları*, Kriter Yayınları, İstanbul 2018.)

³⁸ Babası Mustafa Zihni Bey'in kendisinin de kurucuları arasında yer aldığı, Demokrat Parti döneminde kurulan Vatan Partisi'nin lideri Dr. Hikmet Kıvılcımlı'dan ilhamla bu adı kendisine verdiği bilinmektedir. (<https://www.yenisafak.com/yazarlar/abdullahmuradoglu/masali-birak-gercege-bak-10515>, 28.08.2019.)

³⁹ 1965 yılında günlük “Ereğli Memleket” gazetesinin, Yazı İşleri Müdürü oldu ve aynı zamanda köşe yazıları yazdı.

⁴⁰ *TBMM Albümü (1920-2010)*, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara Nisan 2010, c. III (1983-2010), s. 1208, 1495, 1571.; *TBMM Albümü*, c. II, s. 1021,1084.; *TBMM Arşivi*, 3597 Numaralı Sicil Dosyası Tercüme-i Hâl Kâğıdı; Ahmet Yıldız, *Türk Parlamento Tarihi*, *TBMM – XXII. Dönem (2002-2007)*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 2012, c. III, s. 605.

⁴¹ *TBMM Arşivi*, 3597 Numaralı Sicil Dosyası Tercüme-i Hâl Kâğıdı; Ahmet Yıldız, *Türk Parlamento Tarihi*, c. III, s. 605-606.; *TBMM Arşivi*, Kıvılcım Kemal Anadol'a Ait 1973, 1977, 1987, 2002 ve 2007 Seçim Mazbataları

Sosyal İşler Komisyonu üyesi, Anayasa Komisyonu üyesi, Kamu İktisadi Teşebbüsleri Karma Komisyonu üyesi ve Avrupa Ekonomik Topluluğu üyesi olarak görevler aldı.⁴² Evli ve iki çocuk babası Anadolu'nun, birçok köşe yazılarının dışında bugüne kadar yayınlanmış on adet eseri bulunmaktadır.⁴³

5. Hüseyin Barlas DOĞU

Hüseyin Barlas Doğu, 31 Mart 1936'da Safranbolu'da doğmuştur, babası Mehmed Saim, annesi Enveriye Hanımdır. İlkokulu Cihangir'de (1942-1946), ortaokulu Erzurum Lisesi'nde (1947-1950), liseyi Ankara Atatürk Lisesi'nde (1950-1954) tamamladıktan sonra 1955-1962 yılları arasında İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Mimarlık bölümünü bitirdi. 1962-1967 arası İsviçre'de meslekî ihtisas yaptıktan sonra 1967-1969 yıllarında Kara Kuvvetleri Komutanlığı İnşaat Emlak Daire Başkanlığı'nda İstihkâm Teğmen olarak askerlik görevini yerine getirdi. 1969-1977 yılları arasında Ankara Devlet Mimarlık-Mühendislik Akademisi'nde Proje Öğretim Görevlisi olarak çalıştıktan sonra serbest mimarlık bürosu ve inşaat şirketi (Doğu İnş. San. Ltd.Şti. Genel Müdürlüğü) kurarak, buranın yöneticisi ve sahibi oldu. Spora yakın ilgisi bulunan Doğu⁴⁴, 1981'de Kayak Federasyonu Asbaşkanlığı ve 13. Balkan Kayak Şampiyonası Organizasyon Başkanlığı yaptı. 1982'de Atlıspor Kulübü Teknik Komite Başkanlığı yaptı.⁴⁵

6 Kasım 1983 ve 29 Kasım 1987 Genel Seçimlerinde Ankara'dan Anavatan Partisi (ANAP) Milletvekili⁴⁶ seçilen Hüseyin Barlas Doğu, 17. ve 18. dönem yasama faaliyetlerine katıldı. Bu iki dönem boyunca Parlamentolararası Birlik Türk Grubu Başkanı, Parlamentolararası Birlik İslam Ülkeleri Parlamenter Destek Grubu Kurucu Başkanı, ABD Türk Lobisi TBMM Destek Grubu Başkanı oldu. 1989'da, Avrupa ülkelerinin yer aldığı 12+ grubuna TBMM'nin dâhil olmasını sağladı. Yine 1989'da Parlamentolararası Birliğin Londra'da yapılan 100. yıl toplantısında, 12+ grubunda Bulgaristan'nın Türk azınlığa uygulamakta olduğu asimilasyon politikası kınama bildirgesinin yayınlanmasını sağladı. TBMM'de İnsan Hakları Komisyonunun kurulması gereğini dile getiren ilk milletvekilidir ve kurucu üyesidir.⁴⁷ 23 Haziran – 20 Kasım 1991 tarihleri arasında Milli Savunma Bakanlığı görevini üstlendi.⁴⁸ Fransızca ve İngilizce bilen Doğu, evli ve bir çocuk babasıdır.⁴⁹

6. İsmet Kaya ERDEM

https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d15//SM_3597_4_4.pdf

https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d16//SM_3597_4_5.pdf

https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d18//SM_3597_1_18.pdf

https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d22//SM_3597_1_22.pdf

https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d23//SM_3597_1_23.pdf

⁴² H. Emre Bağçe, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM – XV. Dönem (1973-1977)*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 2012, c. I, s. 33,50,59.

⁴³ Anı-Araştırma türünde: 12 Eylül Günleri (1987), Kartal Maltepe'den Sağmalcılar'a İnsan Manzaraları (1988), Milattan Sonra (1989), Termik Santrallere Hayır (1991), Filmi Geriye Sarınca (2015), Roman türünde: Karşı Yaka Memleket (1998), Büyük Ayrılık (2003), Kasırga "Aera!" (2013), Kulağım Karadeniz'de (2019), Derleme türünde: Geleceğin Turizmi Olarak Soft Turizmin Rekabet Avantajları (1996).

⁴⁴ Tabanca atışı ve binicilik sporlarında birincilikleri bulunmaktadır. "Savunmaya Binici Bakan", *Milliyet Gazetesi*, 23.06.1991, s. 15.

⁴⁵ *TBMM Arşivi*, 3855 Numaralı Sicil Dosyası Tercüme-i Hâl Kâğıdı; *TBMM Albümü*, c. III, s. 1123,1182.

⁴⁶ *TBMM Arşivi*, Hüseyin Barlas Doğu'ya Ait 1983 ve 1987 Seçim Mazbataları

https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d17//SM_3855_1_17.pdf

https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d18//SM_3855_1_18.pdf

⁴⁷ <http://vatanpartisi.org.tr/genel-merkez/temel-belgeler/barlas-dogu-12726>, 28.08.2019.

⁴⁸ <https://www.msb.gov.tr/Bakanlar>, 28.08.2019.

⁴⁹ *TBMM Arşivi*, 3855 Numaralı Sicil Dosyası Tercüme-i Hâl Kâğıdı.

10 Eylül 1928’de Safranbolu’da doğan İsmet Kaya Erdem’in babası Ahmet Hilmi Bey, annesi Pakize Hanımdır. Babasının öğretmen olması nedeniyle ilkokulu Kurucaşile, ortaokulu ise Bartın’da bitirdi. Lise eğitimini İstanbul’da tamamladıktan sonra İstanbul Üniversitesi İktisadi ve İdari İlimler Akademisi’nden mezun oldu. 1952-1961 yılları arasında Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.’de sırasıyla memur, şef, müdür yardımcılığı ve müdürlük görevlerinde bulundu. 1959-1966 yılları arasında Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi’nde dersler verdi. Maliye Bakanlığı Hazine Genel Müdürlüğü’nde 1961-1966 yılları arasında uzman ve Hazine Genel Müdür Yardımcısı olarak çalıştı. 1966–1969 yıllarında Londra Büyükelçiliği Ekonomi Müşavirliği, 1969–1973 yıllarında Hazine Genel Müdürlüğü Baş Yardımcılığı ve Hazine Genel Müdürlüğü görevlerinde bulundu. 1973 ve 1976 yılları arasında Londra Büyükelçiliği Maliye ve Ekonomi Baş Müsteşarlığı görevi yaptı. 1976 yılında vekâleten Hazine Genel Sekreterliği, 1977 yılında Sosyal Sigortalar Genel Müdürlüğü, 1978 ve 1980 yılları arasında Hazine Genel Müdürlüğü Milletlerarası İktisadi İşbirliği Genel Sekreterliği yaptı. 1980–1982 yıllarında 44. Hükümette Maliye Bakanlığı görevini üstlendi. 1982’de Yüksek Öğretim Kurumu üyeliği görevini sürdüren Erdem, 17. (1983 seçimleri) ve 18. (1987 seçimleri) dönemlerde ANAP İzmir milletvekili seçildi.⁵⁰ 45 ve 46. Hükümetlerde Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olarak görev aldı. 21 Kasım 1989 ve 20 Ekim 1991 tarihleri arasında TBMM Başkanlığı görevinde bulundu. 1991 genel seçimlerinde yine ANAP listesinden İzmir milletvekili seçilerek parlamentoya girdi.⁵¹ Bu dönemde Anayasa Komisyonu üyeliği ve (9/16) Esas Nolu Meclis Soruşturması Komisyonu üyeliği görevlerinde bulundu. 1995 genel seçimlerinde 20. dönem ANAP İzmir milletvekili seçilerek parlamentoda yer aldı.⁵² İngilizce bilen Erdem, evli ve iki çocuk babasıdır. “Maliyet Muhasebesi” adlı bir kitabı ve bütçe, ekonomi konularında birçok makalesi bulunmaktadır.⁵³

7. Mustafa EREN

Mustafa Eren, 15 Mayıs 1955 tarihinde Safranbolu ilçesi Yazıköy’de doğmuştur. Babası Mehmet Ali Eren, annesi Mükerrerem Hanım’dır. İlk ve orta öğrenimini sırasıyla Yazıköy İlkokulu ile Karabük’te Yenişehir Ortaokulu ve Meslek Yüksek Lisesi’nde tamamladı. 1979-1989 yılları arasında Karabük Öz-Çelik İş Sendikası’nda görev aldı. Bu süreçte 1981 yılı Temmuz ayında kısa dönem askerlik görevini Erzincan’da “Topçu Er” olarak yerine getirdi. Askerlik hizmeti sonrasında sendikaki görevine geri dönen Eren, 1977-1980 yılları arasında Adalet Partisi Safranbolu İlçe Başkanlığı, 1983-1989 yılları arasında Doğru Yol Partisi (DYP) İlçe Başkanlığı, 1984-1989 yılları arasında DYP Zonguldak İl Genel Meclisi üyeliği ve 1989-1999 yılları arasında Safranbolu Belediye Başkanlığı yaptı. Ayrıca çeşitli hayır dernekleri ve spor kulüplerinde

⁵⁰ *TBMM Arşivi*, İsmet Kaya Erdem’e Ait 1983 ve 1987 Seçim Mazbataları
(https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d17/SM_4038_1_17.pdf)
(https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d18/SM_4038_1_18.pdf)

⁵¹ *TBMM Arşivi*, İsmet Kaya Erdem’e Ait 1991 Seçim Mazbatası
(https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d19/SM_4038_1_19.pdf)

⁵² *TBMM Arşivi*, İsmet Kaya Erdem’e Ait 1995 Seçim Mazbatası
(https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d20/SM_4038_1_20.pdf)

⁵³ *TBMM Arşivi*, 4038 Numaralı Sicil Dosyası Tercüme-i Hâl Kâğıdı; *TBMM Albümü*, c. III, s. 1147, 1174, 1208, 1273, 1344.; Burhanettin Duran, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM – XIX. Dönem (1991-1995)*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 2012, c. III, s. 2898, 2899.

yöneticilik görevleri üstlendi.⁵⁴ 18 Nisan 1999 Genel Seçimlerinde Karabük'ten DYP Milletvekili seçilen Eren, 21. Dönem yasama faaliyetlerine katıldı.⁵⁵ Bu dönem boyunca TBMM'de İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Kâtibi ve İçişleri Komisyonu üyesi⁵⁶ olarak görev aldı. Mustafa Eren, TBMM Hakları İnceleme Komisyonu ile çeşitli temas ve incelemelerde bulunmak için, 31 Ekim-3 Kasım 1999 tarihleri arasında Berlin'e giden heyette yer aldı.⁵⁷ Ayrıca 10-13 Aralık 2001 tarihleri arasında gerçekleşen, TBMM Başkanı Ömer İzgi ve beraberinde altı milletvekilinin yer aldığı, Romanya Senato Başkanı Nicole Vacariou'un davetine icabet edildiği heyette de yer aldı.⁵⁸ Orta düzeyde Fransızca bilen Eren, evli ve iki çocuk babasıdır.⁵⁹

8. Mehmet CEYLAN

Mehmet Ceylan, 18 Nisan 1958'de Safranbolu İncekaya Köyü'nde doğdu. Babası Hüseyin Bey, annesi Zehra Hanımdır. 1964–1969 arasında İncekaya Köyü İlkokulu'nu, 1969–1972 arasında Safranbolu Ortaokulu'nu, 1972–1975 arasında Karabük Demir Çelik Lisesi'ni bitirdi. Makine mühendisliği tahsilini 1979 yılında Konya Devlet Mimarlık Mühendislik Akademisi'nde, yüksek mühendislik öğrenimini ise 1981 yılında İstanbul Devlet Mimarlık Mühendislik Akademisi Makine Fakültesi'nde tamamladı. 1981-1985 yılları arasında Zonguldak Karaelmas Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalıştı. 1983-84 yıllarında ODTÜ Yabancı Diller Yüksek Okulunu bitirdi ve aynı üniversitede doktora dersleri aldı. 1986-1999 yılları arasında Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatında (DPT) planlama uzmanı olarak çalıştı. 1989-1991 yılları arasında ABD'de Western Illinois Üniversitesi'nde ekonomi alanında ikinci master eğitimini tamamladı. DPT'de İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü bünyesinde çeşitli imalat sanayi sektörlerinde sektör uzmanı olarak görev yaptı. Bu sektörlerle ilgili 5 yıllık plan ve yıllık programları hazırladı. Planlama uzmanı olarak çalıştığı sektörlerde yatırımcı kamu kuruluşlarında sorumlu uzman olarak çalıştı.⁶⁰

Ceylan, 18 Nisan 1999 yılı seçimlerinde Safranbolu Belediye Başkanlığına seçildi ve burada 3 Kasım 2002 seçimlerine kadar belediye başkanlığı görevini yürüttü. 3 Kasım 2002 seçimlerinde Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) Karabük Milletvekili olarak TBMM'ne girdi.⁶¹ Ceylan 22. Dönemde Plan ve Bütçe Komisyonu üyesi, Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyonu Başkan Yardımcılığı, Avrupa Birliği Uyum Komisyonu üyesi, Türkiye-Suudi Arabistan Dostluk Grubu başkanlığı yaptı.⁶² 22. Dönemde 15 kanun teklifine imza koydu. 22 Temmuz 2007 tarihli genel seçimlerde, ikinci kez Karabük Milletvekili seçilen⁶³

⁵⁴ *TBMM Arşivi*, 5650 Numaralı Sicil Dosyası Tercüme-i Hâl Kâğıdı; *TBMM Albümü*, c. III, s. 1424.; Celalettin Yavuz, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM – XXI. Dönem (1999-2002)*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 2012, c. III, s. 2445.

⁵⁵ *TBMM Arşivi*, Mustafa Eren'e Ait 1999 Seçim Mazbatası

(https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d21/SM_5650_1_21.pdf)

⁵⁶ Celalettin Yavuz, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM – XXI. Dönem (1999-2002)*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 2012, c. I, s. 49, 106.

⁵⁷ “Ne Heyet Ama”, *Hürriyet Gazetesi*, 6 Aralık 1999.

⁵⁸ Celalettin Yavuz, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM – XXI. Dönem (1999-2002)*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 2012, c. II, s. 1628.

⁵⁹ *TBMM Arşivi*, 5650 Numaralı Sicil Dosyası Tercüme-i Hâl Kâğıdı.

⁶⁰ *TBMM Arşivi*, 6141 Numaralı Sicil Dosyası Tercüme-i Hâl Kâğıdı; *TBMM Albümü*, c. III, s. 1499,1574.; Yıldız, *Türk Parlamento Tarihi*, c. III, s. 660-661.

⁶¹ *TBMM Arşivi*, Mehmet Ceylan'a Ait 2002 Seçim Mazbatası

(https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d22/SM_6141_1_22.pdf)

⁶² Yıldız, *Türk Parlamento Tarihi*, c. III, s. 114, 121, 300.

⁶³ *TBMM Arşivi*, Mehmet Ceylan'a Ait 2007 Seçim Mazbatası

Ceylan, 23. dönem Milletvekiliği döneminde ise Dışişleri Komisyonu Başkan Vekilliği ve NATO Parlamenterler Asamblesi üyeliği görevlerini yürüttü. TBMM'deki temsil süresince kuruluşunu gerçekleştirdiği, Türkiye-Suudi Arabistan Dostluk Grubu'nun 8 yıl süreyle başkanlığını üstlendi. Milletvekiliği görevinin ardından, 2011-2015 yılları arasında Kalkınma Bakanlığı'nda, 2016- 2018 yılları arasında ise, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nda Bakan Yardımcısı olarak görev yaptı. 24 Temmuz 2018 tarihi itibarıyla Bakan Yardımcılığı görevinden ayrılarak emekli oldu. 2016 yılında Petkim A.Ş. Bağımsız Yönetim Kurulu üyeliğine seçildi. Hâlen bu görevi devam etmektedir.⁶⁴ İngilizce bilen Ceylan, evli ve üç çocuk babasıdır. Uzmanlık tezinin⁶⁵ yanı sıra çeşitli konularda raporları bulunmaktadır.

9. Gündüz Suphi AKTAN

Gündüz Suphi Aktan, babası Bekir Suphi Aktan'ın kaymakam olduğu dönemde 7 Ağustos 1941 tarihinde Safranbolu'da doğdu. Annesinin adı ise Nazife Nazan'dır. Eğitim gördüğü yerler, babasının görev yerlerine bağlı olarak değişti.⁶⁶ 1950'de Tokat Valisi Bekir Suphi Bey'in CHP'den seçime girmesi ve DP'nin iktidara gelmesi üzerine Merkez Valiliğine atanması nedeniyle aile önce İstanbul'a, sonra Ankara'ya taşındı. Bu nedenle Gündüz Aktan'ın lise öğrenimi İstanbul Erkek Lisesi ile Ankara Atatürk Lisesi arasında paylaşıldı. Gündüz Aktan, Ankara-Siyasal Bilgiler Fakültesinden 1962 yılında mezun oldu ve daha sonra lisan öğrenimi için 1962-1964 yılları arasında İngiltere'de Brighton Dil Okulu'nda okudu. 1964'de İçişleri Bakanlığında çalışmaya başladı ve Adapazarı-Akyazı Kaymakamlığı'na atandı. 1965-67 arasında askerlik görevini yaptı. 1967'de Dışişleri Bakanlığına girdi. Burada çeşitli dış görevlerde⁶⁷ çalıştıktan sonra 1988-1991 yılları arasında Atina Büyükelçisi olarak görev yaptı.⁶⁸ 1991-1995 tarihleri arasında Cenevre'deki Birleşmiş Milletler Ofisinde Türkiye Daimi Temsilcisi⁶⁹ 1995-1996'da Dışişleri Siyasi İşler Müsteşar Yardımcısı oldu. 1996-1998 yılları arasında Türkiye'nin Tokyo Büyükelçisi olarak görev yapan Gündüz Aktan⁷⁰, 1998 yılında Dışişleri Bakanlığından istifa ederek ayrıldı ve Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) Başkanı oldu. 1998-2000 yılları arasında süren bu görevi sırasında AB ile işbirliği içinde 'Devlet Reformu' projesini uyguladı ve yolsuzluk araştırmaları projesini başlattı. Bunun yanı sıra Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin (TOBB) Başkanlık dışişleri danışmanlığı ve TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi (TOBB-ETÜ) Mütevelli Heyeti Üyeliği görevinin yanı sıra Radikal gazetesinde köşe yazarlığı

(https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d23/SM_6141_1_23.pdf)

⁶⁴http://www.petkim.com.tr/PopUp/popup_yonetim-ozgecmis_MehmetCeylan_v3.html, 28.08.2019.

⁶⁵ "Türk Otomotiv Sanayinin Gelişimi Sürecinde Otomobilin Yeri ve Geleceği" (DPT Uzmanlık Tezi, 1992).

⁶⁶ İlkokulu Tokat'ta Namık Kemal İlkokulu'nda, ortaokulu ise İstanbul-Kadıköy'de Atatürk Ortaokulu'nda okumuştur.

⁶⁷ 1970-73 döneminde Paris'te OECD bünyesindeki Türkiye Daimi Temsilciliği, 1973-75 döneminde Nairobi'deki Türkiye Büyükelçiliği, 1977-80 döneminde New York'ta Birleşmiş Milletler nezdindeki Türkiye Daimi Temsilciliği, 1980-81 New York'ta Birleşmiş Milletler Genel Merkezi (Uluslararası Memur), 1983-85 döneminde Bern'deki Türkiye Büyükelçiliği, 1985-88 döneminde Başbakan Turgut Özal'ın danışmanlığı ile AT (AB) ilişkilerinden sorumlu Ekonomik İşler Genel Müdürlüğü.

⁶⁸ *Gündüz Aktan, Söyledikleri Ve Yazdıkları (What He Said And What He Wrote)*, Özyurt Matbaacılık, Ankara 2012, s. 21.

⁶⁹ 1992'de, UNCTAD Ticaret ve Kalkınma Kurulu Başkanlığına getirildi.

⁷⁰ "Büyükelçi atamaları", *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Eylül 1996, s. 4.

da yaptı. 2004-2006 yılları arasında ASAM (Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi) Başkanlığına getirildi. Bu dönemde Roma'daki NATO Koleji'nde terörizm konusunda ders verdi.⁷¹

22 Temmuz 2007'de yapılan genel seçimlerde Milliyetçi Hareket Partisi İstanbul milletvekili olarak seçilen⁷² Aktan, 23. dönem boyunca İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Hakkında Kanun Tasarısı münasebeti⁷³, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Denizlerde Karasuların Ötesindeki Olayların Önlenmesine İlişkin Anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı münasebeti⁷⁴, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı; Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı; Sermaye Piyasası Kurulu; Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu; GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı; Dış Ticaret Müsteşarlığı; İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi 2008 Yılı Merkezi Yönetim Bütçesi ile 2006 Yılı Merkezi Yönetim Kesin Hesabı münasebeti⁷⁵ ile toplam üç konuda Genel Kurul'da söz aldı. Yine bu dönemde Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyonu üyesi oldu.⁷⁶

Başbakan Turgut Özal'ın kitabının⁷⁷ yazılmasına yardımcı olan Aktan'ın, yeni-ırkçılık konusundaki araştırması 1993 yılında Avrupa Konseyi belgesi olarak yayınlandı. "Safarad Yahudilerinin İspanya'dan çıkarılışı ve Avrupa'da Irkçılık" konularının psikoanalitik yönüyle ilgili iki uzun makalesi, University of Virginia International Universities Press'in "Mind and Human Interaction" adlı yayınında kullanıldı.⁷⁸ Ali Koknar ile ortak çalışması olan "Combating Terrorism", Prof. Yonah Alexander'ın editörlüğünde, University of Michigan Press tarafından yayınlandı.⁷⁹ Bir dönem Türk-Ermeni Uzlaşma Komisyonu üyeliğinde bulunan Aktan'ın, "Armenian Problem and International Law" başlıklı çalışması, "The Armenians in the Late Ottoman Period" adlı kitapta yayınlandı.⁸⁰ Kendi adıyla yayınladığı ilk kitap 'Açık Kriptolar' adıyla 2006 yılında yayınlandı.⁸¹ Evli ve iki çocuklu olan, İngilizce ve Fransızca dillerini bilen Gündüz Suphi Aktan, yaklaşık 2 haftalık tedavi sonrası kalp ve karaciğer yetmezliği nedeniyle 19 Kasım 2008 günü hayatını kaybetti ve İstanbul'a defnedildi.⁸²

10. Mustafa ÜNAL Dr.

Mustafa Ünal, 16 Ocak 1948 yılında Safranbolu Ağaçkese Köyü'nde doğdu. Babası İbrahim Bey, annesi Hacer Hanımdır. Köyünde başladığı İlkokul tahsilini Eflani'nin Çalışlar Köyü'nde bitirdi. 1959-1966

⁷¹ TBMM Arşivi, 6461 Numaralı Sicil Dosyası Tercüme-i Hâl Kâğıdı; *Gündüz Aktan, Söyledikleri Ve Yazdıkları* s. 22, 24.

⁷² TBMM Arşivi, Gündüz Suphi Aktan'a Ait 2007 Seçim Mazbatası (https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d23/SM_6461_1_23.pdf)

⁷³ TBMM Tutanak Dergisi, 1 Kasım 2007, C. 3, B. 15, s. 579.

⁷⁴ TBMM Tutanak Dergisi, 6 Kasım 2007, C. 4, B. 16, s. 64-65. (Bu konuşmayı burnunun kanaması üzerine yarıda kesmek zorunda kalmıştır.)

⁷⁵ TBMM Tutanak Dergisi, 6 Aralık 2007, C. 8, B. 31, s. 258-261.

⁷⁶ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_sd.bilgi?p_donem=23&p_sicil=6461, 28.08.2019.

⁷⁷ Turgut Özal, *La Turquie en Europe*, Plon, Paris 1988.

⁷⁸ Gündüz Suphi Aktan, "Etiology of racism in Europe, Part I: Historical antecedents", *Mind and Human Interaction*, 1996, Sayı: 7, s. 2-19; Gündüz Suphi Aktan, "Etiology of racism in Europe, Part II: A new outbreak", *Mind and Human Interaction*, 1996, Sayı: 7, s. 97-107.

⁷⁹ Gündüz Aktan - Ali Kökner, "Turkey", In Yonah Alexander (Ed.), *Combating Terrorism: Strategies of Ten Countries*, University of Michigan Press, Ann Arbor 2002.

⁸⁰ Türkkaya Ataöv (Ed.), *The Armenians in the Late Ottoman Period*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Başkanlığı, Ankara 2001, s. 263-314.; <http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?id=3538>, 28.08.2019.

⁸¹ Gündüz Aktan, *Açık Kriptolar: Ermeni Soykırım İddiaları Avrupa'da Irkçılık ve Türkiye'nin AB Üyeliği*, Aşına Kitap, Ankara 2006.

⁸² "Gündüz Aktan yaşamını yitirdi", *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Kasım 2008, s. 1.

yılları arasında İstanbul İmam-Hatip Okulu'nda öğrenim gördü. 1967 yılında da İstanbul Pertevniyal Lisesi'ni dışarıdan sınavlara girerek bitirdi. İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü ile İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne birlikte devam ederek her ikisini de 1971 yılında "iyi" derece ile tamamladı. 8 aylık bir süre için Karabük Fevzi Çakmak Ortaokulu'nda Din Bilgisi öğretmeni olarak çalıştı, avukatlık stajını yaptı. İstanbul Hukuk Fakültesi mezunu olarak lisan ve doktora öğrenimi için gittiği Almanya'da, Goethe Enstitüsü bünyesinde Almanca öğrenimi gördü. Daha sonra Berlin Adalet Bakanlığı ve Alman Anayasa Mahkemesi Başkanlığı görevinde de bulunan Prof. Dr.Jutta Limbach gözetiminde Berlin Hür Üniversitesi'nde Ticaret Hukuku dalında doktora çalışmasını gerçekleştirdi ve "Hukuk doktoru" ünvanını aldı. 1978 - 1979 yılları arasında Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'nde, Dr. Asistan, 1980 - 1982 yılları arasında da Ticaret Hukuku öğretim görevlisi, daha sonra Uludağ Üniversitesi İşletme Bölümü'nde Ticaret Hukuku ve Milletlerarası Hukuk Anabilim Dalı Başkanı olarak görev yapan Ünal, 1983 yılında öğretim üyeliği görevinden istifa etti. Ardından, 1983 - 1991 yılları arasında Robert Bosch/Bursa ve Mercedes - Benz Türk A.Ş.'de üst düzey yöneticilik yaptı. 1991 yılından beri Hukuk Müşaviri/Avukat olarak çalışmalarını sürdüren Ünal, Marmara Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak uzun süre Ticaret Hukuku ve Turizm Mevzuatı dersleri verdi. AKP'nin kuruluşunda yer alan Ünal, bu partinin kuruluşundan bu yana, Merkez Disiplin Kurulu üyesi olarak partisine hizmet etmektedir. 2004 yılı Mart ayı sonuna kadar bir yıl süre ile Ziraat Bankası ve Halk Bankası yönetim kurulu üyeliğinde ve 3 aylık kısa bir süre içinde Tasfiye Hâlinde Emlak Bankası tasfiye Kurulunda bulunan Ünal, 2004-2005 yılları arasında da Yapı ve Kredi Bankası'nda Yönetim Kurulu üyesi olarak görev aldı. 2006 yılı Ağustos ayından itibaren bir yıl süre ile de Almanya' da kurulu Ziraat Internaional Bank AG'de Gözetim Kurulu üyesi olarak çalıştı.⁸³ 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde AKP Karabük milletvekili oldu.⁸⁴ Genel Kurul'da yedi konuda söz alan Ünal, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı ve Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi Türk Grubu üyesi idi. Ünal, Almanya ile ilişkilerin geliştirilmesinde büyük katkıları olan bir milletvekili oldu. Bu mânâda resmi ziyaret için Ankara'ya gelen Almanya Cumhurbaşkanı Christian Wulff, TBMM Türk-Alman Dostluk Grubu Başkanı Mustafa Ünal'a, "Almanya Federal Cumhuriyeti Liyakat Nişanı Büyük Liyakat Haçı"nı takdim etti.⁸⁵ Almanca, İngilizce ve Arapça dillerini bilen Ünal, evli ve iki çocuk babasıdır. Almanca doktora tezinin⁸⁶ yanı sıra yayınlanmış iki makalesi bulunmaktadır.⁸⁷

11. Hüseyin Avni AKSOY Dr.

Hüseyin Avni Aksoy, 1956 Safranbolu doğumludur. Babası Mustafa Kemal Bey, annesi Mürvet Hanımdır. İlköğrenimini köyünde, orta ve lise öğrenimini Safranbolu'da birincilikle bitirdi. Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitirdi. 1984-1988 yılları arasında Hacettepe Üniversitesi'nde Çocuk Sağlığı ve

⁸³ *TBMM Arşivi*, 6460 Numaralı Sicil Dosyası Tercüme-i Hâl Kâğıdı; *TBMM Albümü*, c. III, s. 1575.

⁸⁴ *TBMM Arşivi*, Mustafa Ünal'a Ait 2007 Seçim Mazbatası

(https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d23/SM_6460_1_23.pdf)

⁸⁵ <https://www.milligazete.com.tr/haber/1134137/akp-li-vekile-liyakat-haci>, 28.08.2019.

⁸⁶ "Die funktionsgerechte Verteilung von Leitungs- und Kontrollaufgaben nach deutschem und schweizerisch-türkischem Aktienrecht"

⁸⁷ Mustafa Ünal, "Anonim Ortaklıklarda Yönetim ve Yönetim Görevlerinin Murahhaslara Bırakılması", *BATİDER*, 1982, Cilt: XI, Sayı: 3, s. 49-89.; Mustafa Ünal, "Şirketlerde Tür Değiştirme", *Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1984, Cilt: 5, Sayı: 1, s. 229-238.

Hastalıkları Anabilim dalında ihtisasını yaptı. 2000 yılında Karabük Tabip Odası başkanlığına seçildi. Üç dönem bu görevi sürdüren Aksoy, 24 Haziran 2018 Genel seçimlerinde 27. dönem CHP Karabük milletvekili olarak seçildi. Dilekçe Komisyonu ve birçok Meclis Araştırması Komisyonu üyelikleri vardır.⁸⁸ İyi düzeyde İngilizce ve Fransızca bilen Aksoy, evli ve bir çocuk babasıdır.

Sonuç

Geçmişten gelen zengin sosyal ve kültürel değerleri ile Safranbolu, bir ilçe olmasına karşın birçok önemli şahsiyeti siyaset sahasına kazandırmıştır. Günümüze kadar siyaset dünyasında yer alan milletvekillerinden toplam 11 tanesi Safranbolu doğumludur. Bunlardan kimisi daha çok ailelerinin iş durumlarına göre başka illerde yaşarken, kimi de Zonguldak, Karabük gibi yakın yerlerde yaşamaya devam etmişlerdir. Bu milletvekillerinin hepsi yükseköğretim mezunu kimseler olup doktor, hukukçu, mimar, ekonomist, yerel yönetici, mühendis, kamu yöneticisi gibi farklı meslek dallarında hizmet verdiklerini görüyoruz. Bu milletvekillerinden doktor ünvanına sahip üç milletvekili⁸⁹, yurtdışında eğitim gören dört milletvekili⁹⁰ vardır. Hüseyin Barlas Doğu, Milli Savunma Bakanı ve İsmet Kaya Erdem ise Maliye Bakanı olarak görev yaparlarken, Mehmet Ceylan da Çevre ve Şehircilik Bakan yardımcılığı yapmıştır. İsmet Kaya Erdem, 21 Kasım 1989 - 20 Ekim 1991 tarihleri arasında Meclis Başkanlığı yapmıştır. Gündüz Suphi Aktan, 1988-1991 yıllarında Yunanistan, 1996-1998 tarihleri arasında ise Japonya Büyükelçiliği yapmıştır.

Safranbolu dışında yaşamış olsalar da olmasalar da bu milletvekillerinin bu bölge için gayretlerini ve hizmetlerini görmekteyiz. Örneğin Fatma Memik, milletvekili arkadaşları ile kendi köyünü ve Safranbolu'yu ziyaret etmişlerdir.⁹¹ Hasan Fehmi Açıksöz, 1947'de Safranbolu Yargıç yardımcılığı görevinde bulunmuştur. Mustafa Eren 1989-1999 yılları arasında, ardından Mehmet Ceylan 1999-2002 yılları arasında Safranbolu Belediye Başkanlığı yapmışlardır. Mustafa Eren, safran bitkisi üretimi ve Safranbolu Köprülü Camiinin kütüphanesinden çalınan kitaplara ilişkin Meclise iki soru önergesi vermiştir. Bunun yanında Karabük'ün bir ilçesi olması sebebiyle, Safranbolu; Karabük başlığı ile birçok önerge ve konuşmanın içinde dolaylı olarak yer almıştır. Neticede günümüze kadar Safranbolu doğumlu bu on bir milletvekili, gerek Meclis çatısı altında ve gerek bireysel çabalarıyla, ulusal ve yerel mânâda da Safranbolu'nun gelişmesine katkıda bulunmuşlardır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 030.10.0.0.76.499.10, Tarih: 03.04.1939.

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 030.10.0.0.118.831.19, Tarih: 13.09.1940.

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 030.18.1.2.84.89.10, Tarih: 08.10.1938.

T.B.M.M. Kaynakları

TBMM Arşivi, 911, 1914, 2209, 3597, 3855, 4038, 5650, 6141, 6460, 6461 Numaralı Sicil Dosyası Tercüme-i Hâl Kâğıtları.

⁸⁸ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_sd.bilgi?p_donem=27&p_sicil=7468, 28.08.2019.

⁸⁹ Fatma Memik, Mustafa Ünal, Hüseyin Avni Aksoy.

⁹⁰ Hüseyin Barlas Doğu, Mehmet Ceylan, Gündüz Suphi Aktan, Mustafa Ünal.

⁹¹ "Safranboluya giden meb'uslar", *Cumhuriyet Gazetesi*, 8 Mayıs 1938, s. 2.

TBMM Arşivi, Fatma Şakir Memik, Hasan Fehmi Açıksöz, Edibe Sayar, Kıvılcım Kemal Anadol, Hüseyin Barlas Doğu, İsmet Kaya Erdem, Mustafa Eren, Mehmet Ceylan, Gündüz Suphi Aktan, Mustafa Ünal'a Ait Seçim Mazbataları.

TBMM Tutanak Dergileri.

Kitaplar

Bağçe, H. Emre, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM – XV. Dönem (1973-1977)*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 2012, c. I.

Binark, İsmet, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM – X. Dönem (1954-1957)*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 2012, c. I, II ve IV.

Celâsin, Zehra, *Tarih Boyunca Kadın*, Ülkü Kitap Yurdu, İstanbul 1946.

Çankaya, Necati, *Tarihi Süreç İçerisinde Türk Kadını*, MKB Ajans Yay., İstanbul 2003.

Duran, Burhanettin, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM – XIX. Dönem (1991-1995)*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 2012, c. III.

Gökçe, Tefik İsmail, *Heybeliada Sanatoryumu (Kuruluş ve Gelişimi 1924-1955)*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1957.

Gökçimen, Semra, *Türk Parlamento Tarihinde Kadın Parlamenterler (1935-2009)*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 2009.

Gündüz Aktan, *Söyledikleri Ve Yazdıkları (What He Said And What He Wrote)*, Özyurt Matbaacılık, Ankara 2012.

Güneş, İhsan, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM – V. Dönem (1935-1939)*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 2002, c. II.

Gürkan, Kazım İsmail, *Bezm-i Âlem Valide Sultan – Vakıf Gureba Hastanesi Tarihçesi*, Özışık Matbaası, İstanbul 1967.

Güveloğlu, Gülşah Kurt, *Demokrat Partinin Kadın Milletvekilleri, TBMM'deki Faaliyetleri ve Yassıada'daki Savunmaları*, Kriter Yayınları, İstanbul 2018.

Karaoğuz, Doğu, *Kuvay-ı Milliye Ruhuyla Bir Ömür*, Truva Yayınları, İstanbul 2011.

Öztürk, Kâzım, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM – IX. Dönem (1950-1954)*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1998, c. VII.

TBMM Albümü (1920-2010), TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara Nisan 2010, c. I (1920-1950), c. II (1950-1980) ve c. III (1983-2010).

Yavuz, Celalettin, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM – XXI. Dönem (1999-2002)*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 2012, c. I, II ve III.

Yıldız, Ahmet, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM – XXII. Dönem (2002-2007)*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 2012, c. III.

Makaleler

Çolak, Filiz, “Demokrat Parti Döneminde TBMM'deki Kadın Milletvekilleri ve Meclisteki Faaliyetleri (1950-1960)”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Aralık 2017, Yıl: 10, Sayı: 32, s. 115-158.

Hikmet, Feridun, “Fakirlerin Anası Sayılab Fatma Şakir”, *Yedigün Mecmuası*, 13 Şubat 1935, Cilt: V, Sayı:2, s. 15.

Sezer, Ayten, “Türkiye'deki İlk Kadın Milletvekilleri ve Meclis'teki Çalışmaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Kasım 1998, Cilt: XIV, Sayı: 42, s. 889-905.

Toparlak, Bahar, “Cumhuriyet’in İlk Kadın Milletvekillerinden Fatma (Şakir) Memik”, *Tarihin Peşinde*, 2014, Sayı: 12, s. 71-81.

Topçu, İlyas, “Demokrat Parti’li Kadın Milletvekilleri ve Meclisteki Faaliyetleri (1950-1960)”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ocak 2019, Sayı: 17, s. 143-162.

Sempozyum Bildirileri

Namal, Yücel - Şahin, Melek Toparlak, “Zonguldak’ın İlk Kadın Milletvekili Edibe Sayar”, 2. *Zonguldak Kent Sempozyumu 2015*, Zonguldak 21-22 Mayıs 2015, s. 89-100.

Gazeteler

Milliyet Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi

Hürriyet Gazetesi

Elektronik Kaynaklar

<http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?id=3538>, 28.08.2019.

http://www.petkim.com.tr/PopUp/popup_yonetim-ozgecmis_MehmetCeylan_v3.html, 28.08.2019.

<http://www.vatanpartisi.org.tr/genel-merkez/temel-belgeler/barlas-dogu-12726>, 28.08.2019.

<https://www.edirneolay.com/gurkan-dr-fatma-sakir-memik-kadin-merkezi-nin-acti/5444/>, 28.08.2019.

<https://www.milligazete.com.tr/haber/1134137/akp-li-vekile-liyakat-haci>, 28.08.2019.

<https://www.msb.gov.tr/Bakanlar>, 28.08.2019.

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_sd.bilgi?p_donem=23&p_sicil=6461, 28.08.2019.

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_sd.bilgi?p_donem=27&p_sicil=7468, 28.08.2019.

<https://www.yenisafak.com/yazarlar/abdullahmuradoglu/masali-birak-gercege-bak-10515>, 28.08.2019.

İSLAM UYGARLIK GELİŞMESİNDE TÜRK ÂLİMLERİ VE SULTANLARININ BÜYÜK HİZMETLERİ

Dr. Shukurillo UMAROV,
Özbekistan Bakanlık Kurumu
İmam Buhari Uluslararası Araştırma
Merkezi Başkan Yardımcısı
abutolib71@mail.ru

Özet

Bu bilimsel makale, Türk bilim adamlarının dünyadaki İslam kültürünün yayılması ve gelişimindeki rolünü vurgulamaktadır. Orta Çağ'da Orta Asya âlimleri din ve seküler bilimlerin gelişiminde etkili olmuştur. İslam teorisini uygulayarak büyük bilimsel ve pratik başarı elde etmişlerdir. Evren, Dünya, Tıp, nisbi bilimler üzerine temel eserler yarattı ve bugün hâla kullanılıyor.

Türk kavmlerinden yetişen âlimler mirasının öğrenilmesi ve incelenmesi sonradan gelen hâlefler, Sultanlar ve bilginler tarafından korunmuştur. Özellikle Osmanlı padişahları, İslam'ın gelişmesinde ve Avrupa çapında yayılmasında büyük rol oynamıştır. İslam kültürü ve mirasının eserleri ve el yapımları korunarak gelecek için yetiştirilmiştir.

Çağımız Türkiyeli bilim adamları, İslam dinine ait olan kaynakları modern bir şekilde inceleyerek, Karabük ve Safranbolu kentlerinin tarihi ve kültürel ortamı hakkında bilimsel olarak sağlam bilgiler veriyorlar.

The Great Services of Turkic Scholars and Sultans in The Development of Islamic Civilization

Dr. Shukurillo UMAROV,
Deputy Director,
Under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan
Imam Bukhari International Scientific Research Center.
abutolib71@mail.ru

+

Abstract

In this scientific article are described the role of the spiritual and scientific heritage of Turkic scholars in the spread and development of Islamic culture over the world. In the Middle Ages, with unique works of scholars of Central Asia have been done instrumentally in the development of religious and secular science. They have achieved great scientific and practical success in practice by implementing the theory of Islam. They have created fundamental works on the universe, the earth, medicine, the exact sciences, and they are still in use today.

The studies and preservation of the heritage of the Turkic tribes have been protected by the Sultans and scholars. The Ottoman Sultans played a great role in the development of Islam and its expansion over Europe. They had protected and preserved of Islamic culture, heritage and monuments until the next period.

And were given in this article at present time by Turkish scholars scientifically-grounded information on contemporary studies of Islamic sources and the history and cultural environment of the cities of Karabuk and Safranbolu.

Jahon ilm-fan sivilizatsiyasi hamda islom ma'rifati va madaniyati rivojiga ulkan hissa qo'shgan, umumjahon e'tirof etgan ko'plab turkiy qavmlarga mansub allomalar va ularning nodir ma'naviy-ilmîy

meroslari mavjud. Ularning nodir asarlari o'z davridan hozirgi vaqtgacha o'z ahamiyatini yo'qotmasdan ilm-fan taraqqiyotig uchun muhim manba sifatida e'tirof etib kelingan. Bu ajdodlarimiz: Muso al-Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Ahmad Farg'oniy, Abu Nosir Forobiy, Mirzo Ulug'bek kabi allomalar yer, koinot, falakiyot, riyozat, tabobat fanlariga asos solgan bo'lsa, Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Imom Dorimiy, Imom Keshiy, Imom Moturidiy, Mahmud Zamahshariy, Burhoniddin Marg'inoniy, Bahouddin Naqshbandiy kabi allomalar diniy fanlar asosini yaratgan.

Tarixda turkiy allomalar yaratgan turli diniy-dunyoviy fan sohâleri va ilm-ma'rifat taraqqiyotidagi buyuk xizmatlari uchun yetarli sharoit yaratish, ularni moddiy va ma'naviy himoya qilish, diniy-madaniy merosni saqlash, islom diniga oid nodir asarlar, qo'lyozma va osri-atiqalarni saqlab, shukunga qadar yetib kelishida turk sultonlarining buyuk xizmatlari bor. Ular qaysi hudud, qaysi diyorda yashashmasin bu buyuk xizmatni ado etganlar.

Tarixchilar Islom madaniyatini ikkiga ajratib o'rganishgan: "Birinchi davr haqiqiy Islom madaniyati davridir. Islom tug'ilishi bilan boshlanadi (m. 610), Abbosiylarning Iroqdan chekinishi, Islom mamlakatlarining orqaga ketishi va mo'g'ullar tomonidan istilo etilishi bilan tugaydi (m. 1258).

Hududlarda har xil davlatchilikka asos solinishi, islom jamiyatining boshqaruvi parchalanib ketishi oqibatida, sultonliklar, xonliklar, amirlik va kichik davlat boshqaruvlariga bo'linib ketishliklarini ko'rish mumkin. Shu vaqtda Turkiy qavmlardan ko'plab allomalarning yetishib chiqishi Sharq uyg'onish davrini boshlab berdi va dunyo ilm-fan taraqqiyotiga katta hissa qo'shgan yetuk mutafakkirlar yetishib chiqdi

Ikkinchi davr islomiy uyg'onish davri bo'ldi. Islom mamlakatlari orqaga ketganidan so'ngra bir tomondan Usmonli sultonlarning (1517) paydo bo'lishi islom ummatini birlashtirishga asos bo'ldi." Usmonlilar davrida Islom davlati sifatida Islom madaniyatini o'n to'rtinchi yuz yillikdan yigirmanchi asrning boshigacha olib borishdi [8:6].

Usmonli sultonlarining uzoq muddatli boshqaruv davri Jaloliddin Manguberdi, Amir Temur, Mirzo Bobur qabi turkiy sultonlar davlat va din ishini rivojlantirishda buyuk xizmatlarni amalga oshirgan.

Dunyo ilm-fani taraqqiyotiga ulkan xizmat qilgan allomalar merosi hozirgi fan-texnika rivojlangan davrda ham o'z qadr-qiyamatini yo'qotmasdan kelmoqda.

Zero, musûlmon olimlari ilm-fanga islom nazariyasi asosida yondoshgan va bu nazariyani ilm-fan taraqqiyotida amaliyotga tadbiq etish bilan buyuk kashfiyotlarni ixtiro etishgan. Jumladan, Koinot (falak) lafzi 26 bor, Osmon (samo) lafzi 310 bor, Quyosh (shams) lafzi 32 bor, Oy (qamar) lafzi 27 bor, Yulduzlar (nujm) lafzi 13 bor, Yer (arz) lafzi 451 o'rinda zikr qilingan [10].

Ilohiy mo'jiza bo'lgan Qur'oni karimda kelgan xabarlar asosida koinot sayyorlari bo'lgan Saturn (Zuhayl), Yupiter (Mushtariy), Mars (Mirrix), Quyosh (Shams), Venera (Zuhro), Merkuriy (Atorid) va Oy (Qamar) ilmi buyuk sharq mutafakkirlari tomonidan o'rganilgan.

Buyuk turon allomalari hayoti va ijodiy faoliyatiga nazar solsak ularning nafaqat dunyoviy fanlar, o'z o'rnida diniy fanlarni ham mustahkam o'rganishganligini guvohi bo'lamiz shuning uchun ham ular bilan butun islom ummati musûlmonlardan chiqqan buk olimlar deb iftixor qilishadi.

Shunday ulug‘ mutafakkir, allomalarimizdan Mirzo Ulug‘bek buyuk iste‘dod sohibi, koinotni o‘rganish haqidagi ilmni egallash bilan birga fiqh, us‘ul, ma‘oniy (Qur‘on, tafsir ma‘nolarini chuqur bilish), arab tili, lug‘at, bayon, tarix kabi bilimlarni mukammal o‘zlashtirgan va bu sohada ham u yetuk shaxs bo‘lgan. Mazkur nodir yozma manbalardan, Mirzo Ulug‘bek na faqat ilmi nujum yoki dunyoviy ilmlarda, balki diniy bilimni ham mukammal egallagan, davlat arbobi, mohir sarkarda, serqirra olim va islom dinining muhofazini qilgan buyuk sultonligi ma‘lum bo‘ladi.

Nomi jahonning buyuk siymolari qatoridan joy olgan yana bir allomalarimizdan Abu Rayhon Muhammad ibn Ahmad Beruniy o‘rta asrning buyuk daholaridan biri sifatida shuhrat qozongan.

Beruniy haqida “Mashohiru a‘lomu-l-muslimiyn” (Mus‘ulmon olimlarining mashhurlari) nomli tarixiy asarda shunday ta‘rif berilgan, “Beruniy mashhur riyozatchi olim, uning ilmiy-fazilati naqadar buyukligiga sharqda ham g‘arbda ham barcha guvohlik beradi. Uning kashfiyotlari va asarlaridan butun jahonda insonlar birday foydalanadi. U o‘z nomini tarix sahifalariga oltin harflar bilan yozib ketgan buyuk olimdir” [5:71].

Beruniy o‘z zamondoshi Ibn Sino (980 -1037) bilan ilmiy bahs munozaralarga oid qiziqarli mavzularda savol-javoblar olib borgan.

Beruniyning Ibn Sinoga yozgan ilmiy mulohazalaridan bizgacha faqat 18 tasi yetib kelgan. Bu haqda o‘zbek olimi Anvar Sharipov maxsus tadqiqotlar olib brogan [16].

Beruniyning keng dunyoqarashi va chuqur ilmiy salohiyatidan Ibn Sino hayratlangan va ikki olim o‘rtasidagi ilmiy aloqalar besh yilga yaqin davom etgan keyin ikki olimning hayot yo‘llari ajralib ketgandan so‘ng ular xat orqali ilmiy suhbatni davom ettirishgan [5:70].

Beruniy riyozat, nujum, tib va boshqa ilmlar bilan bir qatorda islom dinida muhim manba sanalgan fiqh, hadis, ma‘oniy (Qur‘on, tafsir ma‘nolarini chuqur bilish), arab tili, lug‘at, bayon, tarix kabi bilimlarni ham egallagan [12:184].

Ali ibn Noif ash-Shuhudning “Mashohiru a‘lomu-l-muslimiyn” asarida bayon qilingan ushbu ma‘lumotda, Beruniy Quro‘ni Karimni mukammal yod olib, hofizu Qur‘on bo‘lganligi keltirilgan[5:74].

Beruniy umrining oxirgi lahzalarigacha ilm talabida bo‘lgan.

Mashhur olim Beruniy turli sohaga oid bo‘lgan 150 dan ziyod asar yozgan va tarjimonlikda ham eng kerakli bo‘lgan muhim asarlardan 22 ta asarni boshqa tillardan arab tiliga tarjima qilgan.

Beruniyning ilmga bo‘lgan yana bir ulug‘ fazilati haqida “at-Tarix va-l-vafoyot” nomli tarixi asarda shunday ketiriladi, Alloma “al-Qonunu-l-Mas‘udiy” asarini Sulton Mas‘udga atab yozib bo‘lgandan so‘ng, Sulton bir filga joylangan kumush va qimmatbaho boyliklarni hadya sifatida beradi. Shunda Beruniy ularni xazinaga qaytarib berib, ularga hojati yo‘qligini bildiradi va “Ilm, ilm uchun xizmat qilish kerak molu-dunyo uchun emas” deb javob beradi [5:74].

Dunyodagi nufuzli kutubxona va qo‘lyozma fondlarida eng nodir manba sifatida saqlanib kelinayotgan ma‘naviy meroslar qatorida qomusiy alloma Muhammmad ibn Muso Xorazmiy asarlarining qo‘lyozma va toshbosma nusxalarini keltirib o‘tishimiz mumkin bo‘ladi.

Muhammad ibn Muso Xorazmiy VIII-IX asrlarda yashagan ulug' alloma fanning ko'plab turlari bo'yicha o'zining noyob asarlarini qoldirgan movarounnahrlik buyuk allomalardan hisoblanadi. Allomaning buyuk iste'dodi va kashfiyotidan dunyo olamida barcha birdek bahramand bo'lgan. Yefropaliklar allomani musûlmonlar ichidan chiqqan yetuk alloma sifatida e'tirof etsa, dunyo musumonlarining barchasi Muhammad ibn Muso Xorazmiyni musûlmonlardan yetishib chiqqan birinchi qomusiy alloma ekanligi bilan faxrlanadilar.

Muhammad ibn Muso Xorazmiy xalifa Ma'munning eng ishonchli vakili sifatida islom Sharqining Fanlar akademiyasi-"Bayt-l-hikma" (Donishmandlar uyi)da "Raisu-l-ulamo" ya'ni ulamolalar raisi lavozimida faoliyat olib borgan. Xalifa allomaga "Baytu-l-hikma"ning kitoblar xazinasini ham topshirgan va bu ishonch allomaning barcha manbalar bilan keng miqyosda ilmiy-tadqiqotlar olib borishida katta imkoniyat yaratgan.

Muhammad ibn Muso Xorazmiy matematika, nazariy va amaliy astronomiya, geografiya, tarix va boshqa ko'plab fanlarga oid asarlar yaratgan. Uning shoh asarlaridan biri -"Al jabr va muqobala" bo'lib, bu asar Fapb va Sharq olimlariga algebra fani bo'yicha asos manba bo'lib xizmat qildi. Fandagi termin "Algoritm" va "Algebra" degan atamalar al-Xorazmiy nomi bilan bevosita bog'liqligini butun dunyo e'tirof etgan.

Muhammad ibn Muso Xorazmiyning "Al jabr va muqobala", "Kitob surati-l-arz", «Astronomik jadvallar», «Quyosh soati to'g'risida risola», «Hind hisobi xaqida risola», «Usturlab olati hasida risola», «Zij» («Astronomik jadval»), «Tarix bo'yicha risola» va boshqa ko'plab nodir asarlari mavjud.

Markaziy Osiyo xalqlari madaniyatini O'rta asrlarda dunyo madaniyatining oldingi qatoriga olib chiqqan yana bir buyuk mutafakkir Abu Ali ibn Sino bo'lib, u Ovro'poda Avitsenna nomi bilan mashhurdir. Ibn Sino (asl ismi Husayn, otasining ismi Abdulloh) Buxoroning Afshona qishlog'ida, hijriy 370 (980) yilning safar oyida, amaddor oilasida tug'ilgan.

Ibn Sino 10 yoshidayoq Qu'oni karimni boshdan-oyoq yod o'qir edi. 13 yoshlaridan boshlang'ich matematika, mantiq, fiqh, falsafa ilmlari bilan shug'ullana boshlaydi. 16-17 yoshidayoq ibn Sino mashhur tabib - hakim bo'lib tanildi. Ibn Sino Beruniy, ibn Miskavayh, Abu Sahl Masihiy, Abulxayr Hammor, Abu Nasr ibn Iroq kabi yetuk olimlar bilan yaqindan tanishadi.

Ibn Sino asarlarining umumiy soni 450 dan oshadi, lekin bizgacha faqat 160 ga yaqin asari yetib kelgan, xolos.

Ibn Sino asarlarining asosiy qismi Yaqin va O'rta Sharqning o'sha davr ilmiy tili hisoblangan arab tilida, ba'zilar fors tilida yozilgan. Uning bizga ma'lum bo'lgan katta asari «Kitob ush-shifo» («Shifo kitobi») 22 jilddan iborat bo'lib, 4 ta katta bo'limini mantiq, fizika, matematika, metafizikaga doir masalalar egallagan.

Mazkur to'rt Sharq allomalari koinot, yer, tabobat va riyozat ilmiga asos solgan. Bu allomalarimiz qoldirgan boy ilmiy-ma'naviy merosni o'rganish va ularni keng tadbiq etish xususida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev shunday ta'kidlaganlar: "Imom Buxoriy va Burhoniddin Marg'inoniy, Iso va Hakim Termiziylar, Mahmud Zamaxshariy va Qaffol Shoshiy, Bahouddin Naqshband va Xoja Ahror Valiy, Muhammad Xorazmiy va Ahmad Farg'oniy, Abu Rayhon Beruniy va Abu Ali ibn

Sino, Mirzo Ulug'bek va Alisher Navoiy kabi ko'plab daholar nomi jahon sivilizatsiyasi tarixida oltin harflar bilan bitilgan... Ularning hayoti va ma'naviy merosini keng o'rganish va hayotga tadbiq etishda bugungi kunda ham insoniyat katta ehtiyoj sezmoqda" [11].

VIII-X asrlarda Movarounnahrda dunyoviy fanlar asosi yaratilishi bilan birga diniy soha xususan, hadis, tafsir, fiqh, tasavvuf, kalom ilmlari ham taraqqiy etgan. Bu davrda Movarounnahrning o'zida 3000 dan ortiq faqat hadis yo'nalishida muhaddislar faoliyat olib borishgan. Aynan bu davrlarda Samarqand, Shosh, Kesh, Buxoro va Nasaf shaharlari islom olamidagi nufuzli ilm markazlari qatoridan sanalgan. Tarixiy manbalarda yurtimiz allomalari va muhaddislari o'rtasida yaqin ilmiy aloqalar, ijodiy hamkorlik va ustoz-shogirdlik munosabatlari yaxshi yo'lga qo'yilganligini ko'rish mumkin.

Movarounnahr va Xurosonga hadis ilmini kirib kelishi va keng tarqalishida bu yurtdan yetishib chiqqan mashhur muhaddislar Abdulloh ibn Muborak (v. 181/797 y.) va Abdulhamid Keshiy (786-863)lar tomonidan tasnif etilgan musnad asarlarini ahamiyati katta bo'lgan. Ayniqsa, Movarounnahr hadis ilmi rivojida Abdulhamid Keshiyning ilmiy-ma'naviy xizmati alohida ahamiyat kasb etadi. Dunyo hadis ilmi ustozlari sanalgan Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Imom Dorimiy, Imom Muslim kabi muhaddislarni yetishib chiqishida ham Abdulhamid Keshiyning buyuk xizmatlari, muhaddislar bilan hamkorlikda olib borgan katta ilmiy-amaliy ishlari hamda ustoz-shogirdlik an'analari yo'lga qo'yilganligi ham bu ilmning yurtimizda taraqqiy etishida muhim omil bo'lgan.

Movarounnahrda hadis ilmining keng rivojlanishi yurtimizdan yetishib chiqqan buyuk muhaddislar tomonidan olib borilgan ilmiy-ma'rifiy xizmatlari samarasi bo'lib, hadis ilmi bosqichma-bosqich rivojlanib borgan va har bir davrda o'ziga xos hadis asarlari tasnif etilgan. Hadis ilmi borasida ilk tasnif etilgan asarlar musnad ko'rinishida bo'lgan va Movarounnahrda bu yo'nalishda ilk asar tasnif etgan muhaddislardan Abdulhamid Keshiy bo'ladi.

Tarixiy asar hisoblangan "Zafarnoma"da dunyoga mashhur muhaddislarning bir vaqtda jam bo'lib, hadis, tafsir, Qur'on, arab tili va boshqa fan sohâleri bilan mashg'ul bo'lganligi keltiriladi. Imom Keshiy, Imom Buxoriy, Imom Dorimiy, Imom Muslim kabi mashhur muhaddislar uchrashib, Keshda bir muddat yashab, hamkorlikda faoliyat olib borishgan va shu davrda dunyoning ko'plab islom diniga e'tiqod qiladigan davlatlaridan talabalar kelib, mazkur muhaddislardan ilm o'rganishgan[16:345].

Imom Buxoriy bilan Abdulhamid Keshiy o'rtasida ustoz va shogirdlik munosabati bo'lgan. Bu haqda qo'yidagi manbalarni keltirib o'tish mumkin. "Siyar a'lomi-n-nubalo" asarida Imom Buxoriy, Imom Termiziy va Imom Muslim Abdulhamid Keshiydan hadis rivoyat qilganliklari keltirilgan [14:235].

VIII-IX asrlarda Movarounnahrning Shosh, Kesh, Samarqand, Nasaf, Buxoro, Termiz va boshqa shaharlarida ilm-ma'rifat markazlari bo'lgan bunga asos tariqasida quyidagi tarixiy manbani keltirib o'tish mumkin. Abdulhamid Keshiyning o'g'li Muhammad ibn Abddan Husayn ibn Ismoil ushbu ma'lumotni eshitganligini keltirib o'tadi.

Qutayba ibn Sa'd: "Agar Termizga borsangizlar, Ahmad ibn al-Hasandan, Keshga borsangizlar, Abd ibn Humayd Keshiydan, Samarqandga borsangizlar, Abdulloh ibn Abdurahmondan va agar Shoshga

borsangizlar, Abdulloh ibn Abu Arobaning suhbatini o'zlarinigizga lozim tutingizlar, ya'ni ular aytgan hadislarni mahkam tutingizlar" dedilar[2:83].

Mazkur manbada kelgan kishilarning barchasi yetuk muhaddislar silsilasiga kiritilgan. Ushbu manba bu muhaddislarning hadis ilmida tengi yo'q muhaddis ekanligini e'tirof etish bilan birga, aynan manbada zikr qilingan makonlar Termiz, Kesh, Samarqand va Shoshning o'sha davrdagi ilm-ma'rifat markaziga aylanganligiga ham yorqin bir ishorat hisoblanadi. Shu bilan birga, hadis ilmi olimlarini bir-birlarini yaxshi e'tirof etib, boshqalarni ulardan ilm o'rganishlariga jalb qilishdagi ilmiy-amaliy hamkorliklarni ham ko'rish mumkin. Mazkur shaharlarda asos solingan hadis maktablaridan ko'plab mashhur muhaddislar yetishib chiqqan.

"Kitob al-Ansob" asarida Movarounnahrda hadis maktablari haqida: "IX-X asrda Samarqand viloyatlaridan biri Ishtixon shahrida Ahmad ibn Hishom an-Navqadakiy hamda Dovud ibn Amr ar-Rustug'fariy hadis maktablari, Niso shahrida Ahmad ibn Shuayb an-Nisaiy maktabi, Xo'jandda - Yahyo ibn al-Fadl al-Xo'jandiy hadis maktablari mavjud bo'lgan va ular o'z faoliyatlarini olib borgan" [7:155] deb keltirib o'tgan.

Samarqandda mavjud bo'lgan hadis maktablarining ham o'rni bo'lib, bu yerga ilm talabida turli o'lkalardan olim va talabalar kelishgan. Samarqandda hadis ilmining rivojlanishi tarixiga nazar solinsa, bu soha ancha oldin boshlanganligini ko'rishimiz mumkin bo'ladi. Bunga ilk hadis ilmi namoyandalari sifatida Abu Muqotil as-Samarqandiy, uning shogirdi Abu Bakr Ahmad ibn Nasr al-Atakiy hamda uning ikki o'g'li - Salm ibn Hafs (vaf. 826 y.) va Umar ibn Hafs (vaf. 834 y.)larni alohida zikr etiladi.

Abu Hafs Umar ibn Hafs ibn Sâlim Samarqandiy Samarqand qozisi bo'lgan va ko'plab muhaddislardan hadis o'rgangan, u hanafiy yo'nalishida ulug' faqih va muhaddislardan bo'lgan[3:383]. Hafs ibn Sâlim Samarqandiy Imom Moturidiyning uchinchi silsiladagi ustozlaridan sanalgan [3:10]. Imom A'zamning "Fiqhu-l-akbar" kitobi Imom Moturidiyga quyidagi isnod tartibida yetib kelgan: Abu Hanifadan o'g'li Hammod ibn Nu'mon undan I'som ibn Yusuf undan Hafs ibn Sâlim Samarqandiy (Abu Muqotil) undan Nasr ibn Yahyo undan Aliy ibn Ahmad Forsiylar orqali Imom Moturidiyga yetgan [6]. Abu Hafs Umar ibn Hafs ibn Sâlim Samarqandiy ikki ulug' muhaddislar Abdulhamid Keshiy va Abdulloh ibn Abdurahmon ad-Dorimiylar bilan hamkorlikda kitoblarni qo'lyozma shaklga keltirib, tasnif etishga homiylik qilib turganligini ham alohida ta'kidlab o'tish lozim bo'ladi [4:6]. Mazkur muhaddis Samarqanddan chiqqan ilk muhaddis sifatida e'tirof etilgan va Samarqandda o'z hadis maktabiga asos solgan shaxs hisoblanadi. Abu Muqotil Samarqandiy, uning shogirdi Abu Bakr Ahmad ibn Nasr Atakiy, ikki o'g'li - Salm ibn Hafs (vaf. 211/826 y.) va Umar ibn Hafs (vaf. 219/834 y.)lar Samarqandda faoliyat olib borgan ulug' muhaddislar sifatida zikr etiladi.

Imom Moturidiy ta'limotining ustozlaridan bo'lgan faqih va qozi Abu Hafs Umar ibn Hafs ibn Sâlim Samarqandiy va Abdulloh ibn Abdurahmon Dorimiylarning Samarqand hadis maktabida va Abdulhamid Keshiyning Keshda hadis maktabida faoliyat olib borib o'zaro ilmiy-amaliy munosabatlarni olib borishligi ikki maktab o'rtasidagi yaqinlik va hamkorlikda ish olib borgan deb xulosa chiqarishga asos bo'ladi. Shuningdek, Samarqanddagi moturidiylik ta'limotining tarixiy ildizi ham shu davrda tashkil topgan mazkur

maktablar faoliyati bilan bog‘liq. Imom Moturidiy ham o‘zining aqidaviy masalalarini yoritish hamda dalillar bilan isbotlashda Imom Buxoriy, Abdulhamid Keshiy va Imom Dorimiylar keltirgan hadislardan keng foydalangan [1:564].

“Sihohu sitta” (olti sahih) asarlari mualliflarining barchasi mushtaraklikda ko‘plab roviylardan hadis rivoyat qilgan. Mashhur muhaddislardan Abdulhamid Keshiy, Imom Buxoriy, Imom Muslim, Imom Termiziy, Ibn Mojja, Abu Dovud va Imom Nasoiylar sheriklikda 47 nafar mashhur muhaddis va roviylardan hadis keltirgan bo‘lib, ular o‘rtasida kuchli ilmiy-amaliy aloqalar bo‘lgan [13:89].

Imom Buxoriy o‘zidan ko‘p hadis tinglab istifoda olgan shogirdi Termiziyga qarab: “Sen mendan foydalanganingdan ko‘ra, men sendan ko‘proq foydalandim”-deb aytgan ekanlar. Ulug‘ muhaddislardan Imom Muslim har qachon Buxoriyni huzurlariga kirgan vaqtda: “Ey hadislar tabibi! Ey hadis ulamolarning sayyidi! Ijzat bersangiz oyog‘ingizni o‘psam”-deb hurmat ko‘rsatar ekanlar. Bu kabi munosabatlar buyuk muhaddislarning bir-biriga nisbatan yuksak ehtiromi sababidan bo‘lgan.

Movarounnahrda hadis ilmi rivojlangani kabi tafsir ilmi borasida ham ko‘plab asarlar tasnif etilgan. Ikkinchi hijriy asrda tafsir ilmi hadisdan ajrab, alohida ilm bo‘lgandan so‘ng, Movarounnahrda ulkan mufassirlar yetishib chiqdilar va shuhratlari butun jahonga taraldi. Ulardan ba‘zilarini zikr qilib o‘tamiz:

Imom Abu Mansur Muhammad ibn Muhammad ibn Mahmud Moturidiy. Samarqand yaqinidagi Moturid qishlog‘ida tavallud topganlar va 333 hijriy yilda vafot etganlar. Ul zotning aksariyat muallifotlari tavid ilmida, ya‘ni ilmi kalomda bo‘lgan. Imom Moturidiy o‘zlarining «Ta‘viyilotu ahlis-sunna» nomli tafsirlarida ilmi kalom ulamolari yo‘lidan borganlar va Qur‘oni Karim oyatlarini aqiydada Ahli sunna va jamoa mazhabini qo‘llab tafsir qilganlar;

Imom Abu Lays Nasr ibn Muhammad ibn Ahmad ibn Ibrohim Samarqandiy. Ul zot Imom Hodiyni nomi bilan mashhur bo‘lganlar, 373 hijriy sanada vafot etganlar. Imom Abu Lays Samarqandiy ko‘plab kitoblar ta‘lif qilganlar. Tafsir kitoblarini esa «Bahrul ulum» deb nomlaganlar va bu tafsir «Tafsir bil ma’sur» toifasidandir;

Imom Jorulloh Abul Qosim Mahmud ibn Umar ibn Muhammad ibn Umar Zamaxshariy. Bu ulug‘ imom Xorazmning Zamaxshar qishlog‘ida 467 hijriy sanada tavallud topganlar va 538 hijriy sanada vafot etganlar. Ul zot tug‘ilgan yurtlarida dafn qilinganlar. (Zamaxshar qishlog‘i hozirgi Turkmaniston jumhuriyati Toshhovuz shahridan 30 chaqirim uzoqlikda joylashgan.) Imom Zamaxshariy turli ilmlarga doir ko‘plab kitoblar tasnif qilganlari va eng mashhur muallifotlaridan biri «Kashshof an haqiqi va uyuni aqovili fiy vujuhit-ta’viyl» nomli tafsir kitobi bo‘lib, u ko‘pchilikka «Kashshof» nomi bilan mashhurdir;

Imom Fahriddin Abu Abdulloh Muhammad ibn Umar ibn Husayin Roziy 534 hijriy sanada Ray shahrida tavallud topganlar va umrlarining ko‘p qismini Xorazmda o‘tkazganlar. U kishining «Mafotihul g‘ayb» nomli tafsir kitoblari ilm ahli o‘rtasida oyatlar orasidagi munosabatlarni va suralar o‘rtasidagi bog‘lanishlarni bayon qilish va boshqa bir qancha imtiyozlari bilan mashhur bo‘lgan. Imom Roziy 606 hijriy sanada vafot etganlar;

Imom Abul Barakot Abdulloh ibn Ahmad ibn Mahmud Nasafiy. Bu ulug‘ imom Nasaf shahrida tavallud topganlar. (Nasaf shahri hozir Qarshi deb nomlanadi.) Imom Nasafiy 701 hijriy sanada vafot

etganlar. Imom Nasafiy o'zlarining «Madorikut-tanzil» nomli tafsir kitoblarini ta'lif qilishda imom Zamaxshariyning «Kashshof» tafsirlaridan isti'foda qilganlar. Imom Nasafiyning «Madorikut-tanzil» nomli bu kitoblari hozirgi kunimizgacha ulamolar va tolibi ilmlar orasida zo'r e'tibor bilan shuhrat topib kelmoqda va ko'pgina Islom o'quv yurtlarida qo'llanma sifatida ishlatib kelinmoqda.

Bundan tashqari, Movarounnahrda «Itqon», «Tafsiri No'moniy», «Tafsiri Tibyon», «Tafsiri Mavlono Charxiy» kabi mahalliy tillarda ta'lif qilingan ko'plab tafsirlar mavjud. Ular tojik, o'zbek, tatar va boshqa tillarda yozilgan.

YUqoridagi ma'lumotlardan ilmiy xulosa oladigan bo'lsak, o'rta asrlarda Movarounnahr diyorida o'ziga xos hadis, tafsir va kalom maktabiga asos solingan.

Buyuk muhaddislar Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Imom Dorimiy, Imom Muslim, Imom Keshiylarning ilmiy merosi hadis ilmi va Imom Moturidiy, Imom Nasafiy, Abu Muin Nasafiy, Imom Bazdaviylarning ma'naviy merosi kalom ilmi taraqqiyotining manbaviy asosini tashkil etgan. Bundan tashqari diyorimizdan ko'plab mufassir, faqih, olimu mutafakkirlar yetishib chiqib, din va dunyo ilm-fan ravnaqiga katta hissa qo'shgan.

Asrlar osha turkiy alloma va mutafakkirlar tomonidan tasnif etilgan nodir asarlar ilm-fan taraqqiyotining birlamchi manbasi sifati foydalanib kelingan. Islom dini ma'naviy va madaniy merosini keng targ'ib etish, uni himoya qilish va kelajak avlodga yetgazishda allomalar bilan birga har bir davrdagi sultonlarningning islom diniga bo'lgan e'tibori ham alohida ahamiyat kasb etib kelgan. Bu kabi buyuk ishlarga ayniqsa turkiy sultonlar tomonidan katta e'tibor qaratilgan. Buyuk Amir Temur davrida islom ulamolaridan Sa'duddin Taftozoniy, Imom Jazariy kabi allomalarga alohida ehtirom etilib, Movarounnahrda taklif qilib bu diyorda islom dinining asosi bo'lgan kalom, hadis, Qur'on ilmini keng tarqalishi ham o'z davridagi davlat boshqaruvining dinga bo'lgan e'tibori natijasi bo'lgan. Shu bilan birga masjidu madrasalarni bino etilishi, aziz joylarni obod etilishi, piru allomalar makonida honaqa va ziyoratgohlarni qad ko'rarishi ham ayni shu davrda bo'lgan. Amir Temur Islom sharafini hamma narsadan ustun qo'ygan, rahbar va bu yo'lda jonini ham ayamaydigan shaxs sifatida tarixda qolgan [9:270].

Ayniqsa bu borada Usmonli davlati o'n beshinchi asrda bir imperatorlik holiga kelgan, o'n oltinchi yuz yillikda esa bu imperatorlik juda kengaydi. Chegaralari sharqda Eronga va Hazar dengizigacha; g'arbda Adriyatik dengizi va Maroqashgacha; shimolda Ukrainaning o'rtasi va Polshagacha; janubda Habash eli va Adan ko'rfazigacha cho'zilgan edi. Bu davlatchilik Uch qit'aga – Ovrupaga, Osiyoga, Afriqoga yoyildi, porloq va sharaflil davrlarni kechirdi. Bu davrda islom yanada rivojlandi va uning madaniy va ma'naviy merosi muhofazasi qilindi.

Buyuk Usmonli turklar imperiyasi islom san'ati va madaniyatiga shunday buyuk hissa qo'shganiki, bugungi kunda dunyoni ular qurgan fusunkor, mahobatli masjidlersiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Usmonli turklar imperiyasi sultonlari turli mintaqalarda ulkan jome'lar qurdirgan. Ajablanarlisi shundaki, ana shu jome'lar, hatto Yevropada ham bugungi kunga qadar saqlanib qolgan va Usmonli turklar imperiyasi qurdirgan jome' nomi bilan tarixda qolgan. Ular qurdirgan jome'larning eng katta qismi Usmonli turklar

imperiyaşining o'sha davrdagi poytaxti Konstantinopol, hozirgi Istanbuldadir. Birgina Istanbulning o'zida 3113 jome', butun Turkiya hududida esa, 82693 ta jome' borligi aniqlangan.

Usmoniyalar dunyoda islomni tarqatishda juda ko'p xizmat qilishgan. Tarixdagi muhim bosqich 923-1342 yillar islom tarixida usmoniyalar ahdi deb ataladi. Bu davrda Islom o'klarining eng katta hududida usmoniyalar saltanati hukm surgan. Bu davr besh asr davom etgan[9:300]. Usmoniyalar davlati ana shu besh asr davomida o'zining yagona va birinchi vazifasi - islomni va musulmonlarni muhofaza qilish deb bilgan. Usmoniyalar davlati nafaqat eng kuchli Islom davlati, balki butun olamdagi eng qudratli davlat hisoblangan. Bu davrda islom madaniyati, ma'rifati keng tarqalgan va ma'naviy meros asrab avaylanib keyingi davr uchun yetkizilgan. Islom madaniyati, uning asl mazmun-mohiyatini o'rganish, qolaversa yot kuch va g'oyalardan himoya etish bugun barcha musulmonlarning qaysi millatga mansub bo'lishidan qat'iy nazar muqaddas vazifasidir. Bu to'g'risida O'zbekiston prezidenti Sh.Mirziyoyev quyidagi fikrlarni bildirganlar: "Islom faqat nurli hayotga, ilm-ma'rifatga, yaxshilikka undaydi. Hyech qachon xunrezlik, qotillik, zo'ravonlikka chaqirmaydi. Ana shu haqiqatni tan olmasdan, soxta g'oyalarga aldanib, zararli oqimlarga kirish, terrorchi bo'lish - bu O'zbekiston xalqiga mutlaqo to'g'ri kelmaydi".

Kaynakça

Uluslararası Sheyh Shaban Veli simpozyumu. Hanafeylik-Maturidiylik. - Turkey, Kastsmonu universiteti. 05-07 Mayıs, 2017. Cilt 1.

Abu Bakr Muhammad ibn Abdulg'ani Bag'dodiy. at-Taqyid li-l-ma'rifati ravoti-s-sunani va -l-asonid.

Abu Mansur Moturidiy. Kitobu-t-tavhid / Tahqiq Fathulloh Xalif. - Iskandariya: Doru-l-jomiyati Misriya, 2008. (Bundan keyin: Moturidiy. Kitobu-t-tavhid.).

Abu Hafs Umar ibn Muhammad Nasafiy. Al-qand fiy zikri ulamoi Samarqand (Samarqand ulamolari xotirasiga doir qand(dek shirin kitob)).

Ali ibn Noif ash-Shuhud. Mashohiru a'lomu-l-muslimiyn. (Musulmon olimlarining mashhurlari).

Imom A'zam. "Fiqhu-l-Akbar" qo'lyozma asarining № 226 raqam ostida Madina shahri "Shayxu-l-islom" maktabasida saqlanadigan nusxasi.

Kamaliddinov Sh.S. Kitob al-ansab.

Madaniyati Islomiya tarixi. Zakiy Mag'omiz tarjiması.

Muhammad Sodiq. Islom tarixi 2-juz, T.: Hilol nashr 2017.

Mu'jam al-mufahris al- alfoz al-Qur'on al-karim" Bayrut, Livan 2005 yil.

Prezident Sh.M. Mirziyoyevning 2016 yilning 18-19 oktyabr kunlari Toshkentdagi Simpoziumlar saroyida "Ta'lim va ma'rifat - tinchlik va bunyodkorlik yo'li" mavzuida bo'lib o'tgan Islom hamkorlik tashkilotiga a'zo davlatlarning Tashqi ishlar vazirlari kengashining 43-sessiyasida so'zlagan nutqi. Xalq so'zi, 2016 yil, 19 oktyabr.

Taqiyu-l-G'uziy. Tabaqotu-s-sunniya fi tarojimi-l-Hanafiya. [http:// www. alwarraq](http://www.alwarraq)

Umarov Sh. Abdulhamid Keshiy hayoti va ilmiy merosi. T.: Imom Buxoriy nashriyoti, 2013.

Shamsuddin Zahabiy. Siyar a'lomi-n-nubalo.

Sharafuddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. Nashrga tayyorlash, so'z boshi, izoh va ko'rsatkichlar A.O'rinboevniki. Mas'ul muharrir f.f.d. A.K.Arends. -T.: Fan, 1972.

Шарипов А. Малаизвестные страницы переписки между Беруни и Ибн Синой. Общественные науки в Узбекистане. №5. 1965.

TARİHTE İNSAN-MEKÂN ETKİLEŞİMİNİN SAFRANBOLU KENTLEŞME KÜLTÜRÜNE ETKİSİ

Uzm. Sinan DOĞAN¹

Millî Eğitim Bakanlığı Uzmanı

Özet

Türk evi, Anadolu'da kendine özgü karakterini oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nin sınırlarını genişletmesiyle de Avrupa'nın belirli yerlerinde kökleşen Türk evi, 15. ve 16. yüzyıldan itibaren mevcut diğer tiplerin yerine geçmiştir. Osmanlı Devleti döneminde, Safranbolu üstün ekonomik ve kültürel düzeyine ulaşmıştır. Türk Beylikleri ve Osmanlı hâkimiyeti altında kaldığından dolayı Safranbolu'da, Türk yaşam biçiminin baskın olduğu ve Safranbolu'yu şekillendirdiği söylenebilir. Türk-İslam geleneği içinde mekân algısını belirleyen “benimseme”, “aidiyet” ve “kimlik” kavramlarıdır. İnsanın ve insana dair olanın oluşumunda ve gelişiminde sosyal çevre ile fiziki çevrenin önemli bir yeri bulunmaktadır. İnsanların kolektif bellekten gelen verilerle, çevrelerindeki mekânı kendilerine özgü bir yaşam alanı olarak kurgulamasıyla aidiyet değerine ulaşmışlar. Mekân-insan arasındaki “benimseme”, “aidiyet” ve “kimlik” değerleri ile karşılıklı etkileşim yaşanmasıyla, mekân “anlam ve önem” kazanmaya başlar. Toplumsal ilişki ağlarının, düşünsel ve kültürel imgelerin sahnesi olan kent, aynı zamanda yaşanan toplumsal süreçlerin de temel unsurlarından biridir. Mekânın somut ifadesi olan mimari formun anlamını ve insan-mekân ilişkilerinin anlamını sorgulamaya yönelik bir yöntem olarak kullanılmaktadır. Mekânın sembollerle inşa edildiğini, bireylerin de bu sembolleri yorumlayarak onlara anlam yüklerler. Bireylerin mekâna yüklenen anlamlara göre kendisi için bir “durum tanımlaması yaptıktan sonra eyleme geçtiklerini düşünülebilir. Demografik karakterli ve kültür temelli bir biçimde ortaya çıkan kentleşme kültüründe, mekânın kullanım şekli ve amacı ortak toplumsal karakterini yansıtır. Türklerin çevreye kattığı bu özellikler, donatılar ve oluşan eylemler sonucunda Anadolu'da kendine özgü yapı ve yerleşim karakterini taşıyan kentlerden biri de Safranbolu'dur. İnsan-çevre ilişkilerini mekân üzerinden anlamak ve okumak için farklı disiplinler içinde de yer alan ve konunun anlaşılmasını kolaylaştıracak olan, aidiyet, sahiplenme ve kimlik gibi kavramları mekânla ilişkilendirilerek, mekân-insan etkileşiminin Safranbolu kent kültürüne etkisi makalenin kavramsal çerçevesi oluşturulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Safranbolu, fenomenoloji, kolektif bellek, demografik, kültür

The Effect of Human-Space Interaction in History on Safranbolu Urbanization Culture

Abstract

The Turkish House first formed its own character in Anatolia. With the expansion of the borders of the Ottoman Empire, it is rooted in certain parts of Europe. Turkish house has replaced other existing types since the 15th and 16th centuries. Safranbolu has reached its highest economic and cultural level in the Ottoman period. It can be said that the Turkish life style was dominant and shaped Safranbolu because it was under Turkish domination and Ottoman rule. The concepts of “adoption eme, “ belonging belir and mekan identity ”which determine the perception of space within the Turkish-Islamic tradition. Social environment and physical environment play an important role in the formation and development of human and human. They reach the value of belonging with the data that comes from the collective memory of the people and the space around them as a unique living space. The space starts to gain meaning and importance through interaction between “adoption önem, mekan belonging yaşan and leri identity” values. The city, which is the scene of social relations networks, intellectual and cultural images, is also one of the basic elements of the social processes. The concrete expression of space is used as a method to question the meaning of the architectural form and the meaning of human-space relations. They say that the space was built with symbols, and that individuals

¹ MEB, uzman, s.sinan1339@hotmail.com

interpreted these symbols and added meaning to them.it can be thought that by making a definition of a situation and acting according to it.In the culture of urbanization, which emerged in the form of a demographic and culture-based form, the use and purpose of the space reflect the common social character. Safranbolu is one of the cities that has the character of a unique structure and settlement in Anatolia as a result of these characteristics, equipment and actions that Turks have added to the environment.To be able to understand and understand human-environment relations through space, and to integrate concepts such as belonging, ownership and identity within the different disciplines that will facilitate the understanding of the subject.The effect of space-human interaction on Safranbolu urban culture will be the conceptual framework of the article.

Keywords: Safranbolu, Phenomenology, Collective Memory, Demographic, Culture.

GİRİŞ

Eski Safranbolu, Gümüş ve Akçasu dereleri ile her iki derenin birleşmesiyle oluşan Tabakhane deresinin meydana getirdiği; yer yer çok derin ve dik yamaçlardan oluşan vadi içinde bulunmaktadır. Safranbolu yerleşim, bu vadinin topografik şartlarına bağlı olarak gelişme göstermiştir.² Safranbolu, Kalker plato içindeki vadi yamaçlarında kurulmasında dolayı doğal bir korunma avantajı elde etmiştir. Bundan dolayı Safranbolu evleri orijinalliğini koruyabilmiştir.

Safranbolu'nun Osmanlı döneminde ekonomik açıdan özel bir yeri vardır. Karadeniz ticaretinde 18. yüzyıla kadar önemini sürdüren Sinop limanı ile Gerede arasında bağlantı bulunmaktadır. Bundan dolayı Kuzey Anadolu ticaret kervan yolu üzerinde yer alan Safranbolu, konaklama noktası hâline gelmiştir. Safranbolu kent soylularının, Osmanlı Sarayı ile doğrudan ticari ve kültürel ilişkileri bulunmaktadır. Safranbolu'nun özellikle İstanbul ve diğer ülkelerle olan ilişkiler nedeniyle kültürel bir zenginliğe ulaşmıştır. Kafkasya, Kırım bölgesinde yaşayan zengin aileler, Safranbolu'ya gelip yerleşmişlerdir.

Safranbolu geleneksel evler, 18.-19.Yüzyıl'da Türk toplumunun geçmişini, kültürünü, ekonomisini, yaşama biçimini ve teknolojisini yansıtan en önemli örneklerden biridir.³ Safranbolu evleri, insan, kültür çevre ve doğal çevre arasındaki etkileşimin sonucunda ortaya çıkan sağlıklı bir uyum ve estetik güzelliği, insandaki ruhi özlemlerin ifadesidir. Safranbolu Geleneksel evler, ana ögesi 'insan' olan bir tasarım anlayışını temsil etmektedir. Hareket, denge, ritm, renk, ton ve benzeri estetik değerleri içinde barındıran Safranbolu evleri, ideal bir yerleşme düzeni anlatır."⁴

1.Mekânın İnşasında Sosyo-Ekonomik Süreçlerin Etkisi

Mekân, insanı biçimlendiren ve onun tarafından biçimlendirilen toplumsal bir boyuttur.⁵ İnsanoğlu kendisine ve çevresine mekân (kent) inşa ederken, aynı zamanda medeniyeti de inşa etmiştir. Her medeniyetin mekân kurma biçimi, bunu kentsel göstergeler hâline getirme biçimi farklılık göstermektedir. Medeniyeti ortaya çıkaran kurucu değerlerin taşıyıcı kolonların farklılığı kentsel yapılara da yansımaktadır.. Sosyo-ekonomik süreçler, kentleri ortaya çıkaran yegâne belirleyicidir. Medeniyet, mekân üzerinde kurulur. Medeniyet maddi göstergelerini, mekân üzerinden insanlığa sunmaktadır. Bu bağlamda bir kentte; bu kentin

² İ.Y Hacısalıhoğlu, "Geleneksel Türk Şehri: Safranbolu". *Türk Coğrafya Der.* İstanbul1995,S.30,s.409-434.

³ R. Günay, *Geleneksel Safranbolu Evleri ve Oluşumu*. Kültür Bakanlığı Yay. No:456. Tanıtma Eserleri Dizisi No:23. İkinci Baskı. Ankara,1989

⁴ M.Hersek Can (ed.). *Safranbolu Yörük Köyü, Geleneksel Yaşam Biçimi ve Evleri*, 2000

⁵ David Harvey, *Sosyal Adalet ve Şehir, Metis Yayınları*, İstanbul, 2003, s. 11.

bileşenleri olan ev, mabet, çarşı gibi yerlerde insana ait bir davranış kalıplarını, bir medeniyetin izdüşümleri olarak okunabilir. Mekânlar içinde buldukları kaba göre şekil alırlar, varlık kazanırlar. Medeniyet, şekil veren kap hükmündedir. Mekân dediğimiz olgu medeniyet kabında şekil alıp, ete kemiğe bürünür.

Mekânlardan biri olan kent, insanın hayatını düzenlemek üzere meydana getirdiği en büyük fiziki ürün ve insan hayatını yönelten, çerçeveleyen yapıdır. Toplumların tarih içinde ulaştıkları belli bir üretim düzeyi ve bunun gerektirdiği toplumsal örgütlenmelere bağlı olarak kentler ortaya çıkmış.⁶ Tarihten günümüze kent ve toplumun birlikteliği, ayrılmaz bütünlüğü, “toplumun terakki ettiği mekân olarak kent” veya “kentün zuhur ettiği sosyal birliktelik olarak toplum” şeklinde zorunlu okumaları beraberinde getirmektedir. “Mekân inşa etmek ve kent kurmak, refah ve rahatın icabı olan hadari temayüllerdendir.⁷ Şehirlerin amacı huzurlu, istikrarlı ve güvenli bir hayatı garanti altına almaktır.⁸

Şehir mekânında zuhur bulan bir eylemin oluşması için “şehrin; su, orman, ulaşım, ekonomik, güvenlik kaynaklarına yakın olması icap eder.⁹ Şehir kültürü oluşumunda en önemli kaynak, siyasi istikrar ve siyasi güvendir.¹⁰ Şehir kültüründe yer alan ihtişamlı yapılar, siyasi istikrar ve güven ortamında; ekonomik, su, tabiat, ulaşım, bilim ve teknik(nüfus,iş gücü,ustalar) gibi kaynakların, estetik ve tasarım gücü ile birleşiminden doğmaktadır”Kent yaşamı, ticaret ve teknolojiden bağımsız olarak gelişmemiştir.”¹¹ Şehirlerde kültür ve sanatın kökleşmesi, siyasi istikrar ve güven ortamında toplum refahının artmasına bağlıdır’. Refah arttıkça bilim ve sanat öğrenmek ve uygulama faaliyetleri artacaktır.¹² Bu durum, kentte yaşayanların kendilerine has kolektif bir kimlik ruhunu oluşturacaktır.

Kente yaşayan toplulukların sahip olduğu din, İnanç ve kültür, kent imar kültürüne yön veren tercihlerin kaynağını oluşturmaktadır. Dolayısıyla şehir, toplumsal ilişkilere biçim veren, insanlar arası mesafelerin asgariye indirdiği mekânlardır.¹³ Kentte her mahâlde, kendi tarihsel sürekliliğini göstererek mahâlde sakinlerinin nitelik ve özelliklerini yansıtır. Aynı zamanda insanların özel yeteneklerinin sergileme alanıdır.¹⁴ Kent imar kültürü, insanlar birbirlerine ve yaşadıkları mekâna karşı sorumluluklarını geliştirme ve işbirliği esasına göre şekillenmiştir. İnsanın mekâna karşı sorumluluk duygusu geliştikçe; insanda gelişen düşünme yetisi ve el becerisi, bilim teknik üretim alanını oluşturmaktadır. Bu oluşum, şehir imar kültüründe estetik ve tasarım şeklinde tezahür eden “diyalektik bir düşüncedir. Bu diyalektik düşünce,”Tanrı ve insan, ruh ve madde karşıtlarını aynı oluşumun birbirini tamamlayan aşamaları olarak”¹⁵ düşünebiliriz.

2.Safranbolu Şehir Kültürü Ticaret ve Teknolojiden Bağımsız Olarak Gelişmemiştir.

⁶ Korkut Tuna, *Toplum Açıklama Girişimi Olarak Şehir Teorileri*, İz Yayınları İstanbul 2013

⁷ İbn Hâldun,*Mukaddime* 1, (Çev.S. Uludağ), İstanbul: Dergâh Yayınları.,İstanbul 2013

⁸ İbn Hâldun, *Mukaddime* c.1,s.631

⁹ Kazım Şulul, İbn Hâldun’a Göre İslam Medeniyeti, İnsan Yayınları, İstanbul 2013;İbn Hâldun, ,*Mukaddime*, c.1,s.636;Yusuf Şahin, *Kentleşme Politikası*, Ekin Yayınları. Bursa 2015s.109-123

¹⁰ İbn Hâldun, *Mukaddime* 1,s.149)

¹¹ Henri Pirenne, *Ortaçağ Kentleri*, (Çev. Ş. Karadeniz), İstanbul: İletişim Yayınları, İstanbul 2014

¹² Ümit Hassan, *İbn Hâldun Metodu ve Siyaset Teorisi*, Doğubatu Yayınları. Ankara 2010

¹³ Kadir Canatan, *İbn Hâldun Perspektifinden Bilgi Sosyolojisi*, Açılım Yayınları. İstanbul 2016,s.103

¹⁴ Şahin, *Kentleşme Politikası*, s.109,123

¹⁵ Nazan İpşiroğlu-Mazhar İpşiroğlu, *Oluşum Süreci İçinde Sanat Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul 1977. s.50

13. ve 14. yüzyıllarda Konya ve Sivas üzerinden gelen zengin Müslüman ve Ceneviz tacirlerine ait kervanların, Karadeniz'e ulaştırdığı Sinop¹⁶ 18. yüzyıla kadar Karadeniz ticaretindeki önemini sürdürmüştür. Bu dönemde Safranbolu, Anadolu'nun kuzeyinden geçen Asya-Avrupa ana ticaret yolunu, Karadeniz'e bağlayan en önemli bağlantılardan biri olan Gerece-Sinop kervan yolu üzerinde önemli bir konaklama noktasıdır. 17.Yüzyıl ortasında kent merkezinde inşa edilen Cinci Han'ın büyüklüğü, kentin bu işlevini kanıtlayan en iyi örnektir. Cinci Han ilk yapıldığında 60 oda, depo ve büyük bir ahırdan oluşmaktaydı.¹⁷ Cinci Han büyüklük açısından, 30.000 nüfuslu Ankara kentinde bulunan Kurşunlu Han'dan daha büyüktür¹⁸ Cinci Han ulusal ve uluslararası acente olarak kullandıkları bir şehir içi hanı, 70.000 den fazla nüfusu olan Bursa'daki Pirinç Hanı ile aynı işlevi görmektedir.¹⁹ Bu karşılaştırmalar 17. Yüzyıl sonlarında nüfusu 5000-6000 nüfusa sahip Safranbolu kentinin bölgesel düzeydeki işlevsel ilişkiler, özellikle transit ticaret açısından taşıdığı önemini kanıtlamaktadır

Safranbolu'da 17.Yüzyıl'da kentsel yapıdaki işlevsel ilişkileri, özellikle Çukur'daki merkez işlevlerinin mekânsal dağılımını belirleyen temel üretim kolu dericiliktir. Bölge düzeyinde Eflani, bölgenin en iyi hayvanlarının yetiştirildiği büyük bir coğrafi alanın merkezi veya bir çeşit hayvan pazarıdır. Safranbolu çevresinde koyun, keçi ve sığır hayvancılığı 19.yüzyılda da devam etmiştir. Kentteki tabakhanelerin sayısı 84'e ulaşmıştır.²⁰ 1850 yılına kadar Safranbolu'da imal edilen kırmızı kösele, İstanbul piyasasında iyi bir yer tutmuştur.²¹ Safranbolu'nun nüfusu ise 7500 kişidir.²² Çukur'daki diğer merkez kullanımlarının yer seçimleri incelendiğinde; demircilik, bakırcılık, semercilik, dikicilik, ayakkabıcılık gibi işlenmiş eşya üretimi yapılmaktadır.²³19. Yüzyıl sonunda kentte bulunan toplam 1500 konuta karşın 945 dükkân, 61 kereste işlenen atölye, 84 tabakhane bulunmaktadır. Özellikle dericilikle ilgili tabaklama, dikicilik, ayakkabıcılık gibi işlenmiş eşya üretimi kent ekonomisine büyük katkısı olduğu, dericilikle ilgili ticareten bazı ailelerin oldukça zenginleştiği söylenebilir. "Bu yüzyıllarda, diğer Anadolu küçük kentlerinde de görüldüğü gibi Safranbolu'da esnaf-ahi örgütleri çok katı kurallar içinde ana amacı belli bir pazarı korumaya yönelik lonca işleyişi devam etmiştir."²⁴ Dericiliğin yanı sıra, kent çevresindeki ormanlardan elde edilen şimşir ve diğer cins kerestenin, Bartın üzerinden deniz yoluyla Avrupa'ya kadar ihraç edilmesi de kentteki servet birikimini arttıran bir diğer etmen olmaktadır.²⁵ 19.Yüzyıl sonunda kentteki servet birikimini gösteren bir diğer kanıt ise ödenen vergi tutarıdır. 1890 tarihinde Kastamonu vilâyeti içinde en fazla vergi ödeyen kaza 2.071.424 kuruşla Safranbolu'dur.

¹⁶ M.F. Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu* Ankara, 1972 (1935), s. 106

¹⁷Z. Başak,"Safranbolu Türk Mimari Eserleri," Yayınlanmamış Lisans Tezi, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi*, İstanbul, 1966, s.16, 17

¹⁸ Gönül Öney, "Ankara'da Türk Devri Yapıları", *D.T.C.F. Yayınları*, Sayı 209, Ankara 1971 s.137

¹⁹L.Erder, "Factory Districts in Bursa During the 1860's", *O.D.T.O. Mimarlık Fakültesi Derqisi*, Ankara 1975,c.1,n.1,s.85-99.

²⁰ A. Cevad, "Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati", H.1313-17 (1895-99), İstanbul, s.422

²¹ A.G. Ökçüh,*Osmanlı Sanayii*,S.B.F.Yayınları, n.299, Ankara 1971, s.105

²² Cevad., *Osmanlı Sanayii* s.766.

²³K. Ulukavak, *Safranbolu: Kentin Tarihi ve Mimari Eserler*, İ:T:Ü:Mimarlık Fakültesi, Mimarlık tarihi ve Restorasyon Enstitüsü, İstanbul, 1975, s.4-5.

²⁴P.Benedict, *Coğrafi ve Sosyal Araştırmalar, Etüdüne İlişkin Bazı Sorunlar*, Türkiye: İstanbul üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü, İstanbul 1971, s.168

²⁵ Cevad, *Memalik-i Osmaniye'nin*, s.422.

Kente gelir sağlayan üçüncü grup ekonomik eylemler tarımsal eylemlerdir. Araç vadisi arpa, buğday ve özellikle çeltik ekimi yanı sıra, meyve, sebze, pamuk ve tütün ekimine de elverişlidir. Ancak bunlardan daha önemlisi bölgenin özel koşullarında ekimi yapılan safran bitkisidir. Dünya üzerinde çok az bölgede ekimi yapılabilen safran, ilaç ve boya sanayinde, sarı boya maddesi olarak son 40-50 yıl öncesine kadar geniş ölçüde kullanılmış bir sanayi bitkisidir.²⁶ Safranbolu'nun yakın çevresinde bağcılığın da çok gelişmiş olduğu anlaşılmaktadır. Kentin üçüncü kesimini oluşturan Bağlar mahallesinin varlığı bunu kanıtlamaktadır.²⁷

19.Yüzyıl sonunda kent ekonomisinin ulaştığı zenginlik, Safranbolu'nun fiziksel yapısında, özellikle mekân alanlarında açık bir biçimde yansımaktadır. Bu tür mekânları yaptıranlar ise hammadde ticareti ile zenginleşen aileler ve devlet adına vergileri toplayan ve topladığı vergilerden büyük paylar alan aşar mültezimleridir. Safranbolu'daki Bağlar kesiminin, büyük bahçeler içindeki çok dağınık konut dokusu bu niteliği açıklıkla yansıtmaktadır. Diğer yanda Çukur'daki ve Kıranköy'deki sık konut dokusu, Bağlar'daki dışa doğru büyüme sürecinin tersi olan içe doğru büyüme, sıklaşarak, yoğunluk kazanarak büyümenin niteliklerini göstermektedir. Konut dokusunda ortaya çıkan zenginliğin en belirgin olduğu dönem 19. Yüzyıl sonu ile I.Dünya Savaşı sonu arasındaki dönemdir. Bu üç kesimdeki konut dokusunun gösterdiği farklılaşmanın yanı sıra, her üç kesimde de gözlenen ortak nitelik konutların ruhi özlemlerini ve büyük bir zenginleşmeyi yansıtmaktadır.

3.Ruhi Özlemlerin Mekândaki Estetik ve Tasarımına Etkisi

Yaşam mekânları ve bu mekânlara yüklenen anlamlar, insan-toplum-çevre- arasındaki etkileşimin en önemli unsurlarından birisidir. Mekân-insan etkileşimi de bu algısal süreçle anlam kazanmaktadır. Mekân algısı, “yaşantı” kavramında temellendirilerek algının bilgiye dönüşmesinin yaşam süresi boyunca bir öncekinden aldığı kültürel referanslarla gerçekleşmektedir. Algılama süreci önemli öğelerinden simgesel algı aracılığıyla aktarılan anlamlar, bireyin içinde yaşadığı toplumun ortak değerlerini ve kültürünü de yansıtmaktadır.²⁸

İnsandaki tekâmül seyri, maddeden ruha, dünyadan uhraya doğru bir yönelim içinde olmasını sağlar. İnsan tabiatında ileriye doğru hamle ve hareket istidadı sonucunda maddeden uzaklaşmayı ve varoluş koşullarından uzaklaşıp yeni bir varoluş çerçevesi içine girmeyi sağlayacaktır. Maddeden ruha doğru bir yolculuk yapan insanda oluşan mükemmelleşme duygusu; içlerinde derin bir inkılâp geçirmesine, önceki hayatla kıyaslanmayacak şekilde mutlu hissetmesini sağlayacak. Hayatın içinde yeniden doğmak demektir. Yani insanın kendini bulması için kendi içinde saklı olan defineye ulaşması demektir İnsan yeni varlık âlemindeki yerini, “Hak-hâlk-tabiat” ile olan ilişkileriyle anlamlandırmaya çalışır... Yeniden varoluş bağlamında elde ettiği güven ve “mutlak mânâ gücü” ile maddeye yeniden yönelerek, Yaratıcı'nın

²⁶ Ulukavak,,*Safranbolu Kentin*,s.8

²⁷ N. Tunçbilek, *Kır Yerleşmeleri Köy-altı Şekilleri Türkiye, Coğrafi ve Sosyal Araştırmalar*, Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü, İstanbul 1971,s.51

²⁸Sinan Doğan'',İnsanda Ebedileşme Özlemi İnsan ve Mekân ilişkilerine Etkisi' Troia'dan Çanakkale'ye İnsanın, İncanın ve Mekânın İnşası: Değerler ve Şehir Uluslararası Kongresi *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, Çanakkale, 25-27 Ekim 2018,s.97,98

“işaretlerini”, kendi benliklerinde ve mekânlarda târif etme çabasına²⁹ estetik ve tasarım ruhunu katarak yapacaktır. İnsan yeniden maddeye yönelirken; kendine yönelici, ruhi eğilimlerinde yaratmaya ve hürriyete hasret duyucu bir davranış içindedir...

Hürriyete hasret temelli ruhi özlemlerini; sanat ve estetik hazza birleştirerek³⁰ evim kendi malikânem benim ülkemdir” gerçeklik evresine geçmeye çalışacaktır. Tabiatı kopmayarak; hatta tabiatı ve insanı yücelten ve yükselten bir anlayışı, gerçeklik evresinin temelini oluşturacaktır. Gerçekliğin derin hissini idrakini yaşayan insanın en önemli hedefi, insanların buldukları ortamlarda fiziksel hem de manevi bir uyum içinde yaşamalarını ve doğayla barışık ile ilgili sanat ve estetik duygularını imar kültürüne yansıtılabilmektir. Doğal biçimlerden yola çıkarak iç ve dış mekânın bütünleşmesini temel alan bir anlayışla; parçaların bütüne, bütünün parçalara uyumu olacak şekilde ve insanı, doğayı, malzemeyi imar kültürünün içine katarak gerçekleştirmektedir.. “Bir mekân, sabun köpüğünden oluşan balon gibidir. Eğer nefes tam üflenmiş ve iyi dağıtılmışsa, bu balon mükemmel ve harmoniktir.” İnsanda zuhur eden insan-mekân arasındaki ruhsal ilişki gücüyle, gerçekleştireceği insan-doğa bütünleşmesini sağlayacak mekânlarla, insanların fiziksel ve ruhsal olarak gelişimine katkı yapmayı amaçlar.

Fizik-metafizik âlem arasına yerleşerek kozmik varlık hâline gelen insan, insanlık cevherini kâinatın odak noktası yapar.³¹ İlâhi sıfatlara mazhar olan insanın ‘öteki’ni kendinde fakat ‘kendi’ni de ‘öteki’nde anlama sanat gücü ortamında meydana gelen veriler, insanda bilgi ve eylem yeteneğine dönüşmektedir.. “ihata, vukuf, rûsuh”³² değerleri ile mücehhez hâle gelen bilgi eylem iradesi, el becerileri ile birleşerek, bilim ve teknik alanını oluşturur.³³ Safranbolu evleri de bu oluşumdan doğduğu düşünülebilir. Safranbolu geleneksel yapıların ardında kuşaktan kuşağa aktarılan bir kadim bilgi, deneyim, beceri ve ustalık yatmaktadır. İnsan-tabiat arasındaki etkileşimin benzersiz örnekleridir. Bu evler doğal çevreleriyle olağanüstü bir uyum içindedir ve çevreye olumsuz bir etkileri hemen hemen yoktur” Safranbolu geleneksel yapılar, kültürün özel yaşamını, barınma gereksinimini, doğa ile iç içe yaşayıp gitme bilgeliğini sergiler. Sıradan insanların günlük yaşamlarını tüm yalınlığı ile doğanın acımasız koşullarına karşı durarak sürdürme mücadelelerinin birer simgesidirler.³⁴

Varlık ve oluş maddeden başlayıp gittikçe yükselen bir hamle hâlinde idrak eden insan, maddeye esir olmadan ‘mekânı düzene kavuşturulması sorumluluğunu, ahlaki bir boyut içerisinde gerçekleştirmeye çalışır.³⁵ Kozmik varlık hâline gelen insanda irade ve şuur kabiliyeti, maddenin determinasyonundan bağımsız bir özgürlük alanı belirlemesine ve maddeden uzaklaşarak ruhi özlemini gerçekleştirmesi nedeniyle, insanın materyalist bir perspektif içinde sıkışmasına mâni olur.

İnsan-mekân ilişkileri, dinamik ve karşılıklı etkileşimin sonucunda, aidiyet duygusu, yere ve mekâna bağlılık; yer, mekân, zaman, yaşantı, anılar, aktiviteler, sosyal ilişkiler, psiko-sosyal gereksinimler, kimlik,

²⁹Doğan, *İnsandaki Ebedileşme*, s.97,98

³⁰ S. Ahmed Arvasi, *Kendini Arayan İnsan*: Toker Matbaası, İstanbul, 1968.s.45,47.

³¹Azizüddin Nesefî, *Tasavvufta İnsan Meselesi İnsan-ı Kâmil*, (Çev. Mehmet Kanar), İstanbul 1990, s.14.

³²İnsanın, yöneldiği konuyu bütün yönleri ve alanlarıyla kuşatıp anlamasına ihata, onu tam olarak kavramasına vukuf, aynı konuda derinleşip uzmanlaşmasına da rûsuh denilmektedir. (Fârâbî, 2005)

³³ Doğan, *İnsandaki Ebedileşme*, s.102

³⁴ Kemal Aran, *Barınaktan Öte: Anadolu Kır Yapıları*, Tepe Mimarlık Kültürü Merkezi, 2000

³⁵ Doğan, *İnsandaki Ebedileşme*, s.102

simge ve semboller gelişir.³⁶ İnsan-mekân ilişkileri sadece görsel ya da semboller vasıtasıyla olmaz, yoruma dayalı ve bilişsel süreçlerin vasıtasıyla mekânın anlamını aktif bir şekilde yapılandırılır. Böylece mekân, fiziksel olarak yorumlanarak, hissedilerek, algılanarak, hikâyelendirilerek kısaca yaşanarak inşa edilmektedir.³⁷ “Yeryüzünü imar ve ıslah edecek”³⁸ şeklindeki ilâhî hakikate mazhar olan ve bu hakikat ile bütünleşen insanın, kendini bir mekâna ait hissetmesini duygusal, fonksiyonel ya da kavramsal bir bağ ile gerçekleştirebilmektedir.

4. Safranbolu Mekânsal Yapının Gösterdiği Kültürel Nitelikler

Safranbolu mekânsal oluşumu ve biçimlenmesi, tarihi kentsel gelişim sürecindeki yerleşmenin özgün iç dinamikleriyle kendiliğinden oluşumu ile dışsal müdahâlelerle gerçekleşen bir dizi sürekli karşıtlık ve etkileşimin varlığıyla tanımlanabilir. Geçmişten günümüze uzanan kentsel gelişim süreçlerinde, yarı-kırsal oluşumdan kentsel uygarlığa geçişte, kentlerin yapıları çevreleri ve mekânsal bütünlükleriyle sundukları kültürel kimlik etkilidir. Kültürel kimliğin meydana getirdiği özgün dil; yatayda ve dikeyde yan yana, iç içe, üst üste karşıtlıklar ve etkileşimler sonucu ortaya çıkmaktadır. Bir yaklaşıma göre, kentin mekânsal ve yapısal oluşumunda izlenen tüm bu etkileşimlerin gerisinde yine yan yana, iç içe ve üst üste, zaman-mekân kesitinde farklılıklarını sürdüren toplumsal karşıtlıkların ve etkileşimlerin bulunduğu düşünülmelidir. Mekânsal değişim ve dönüşüm, toplumsal değişim dönüşüm ve başkalaşım süreçlerinin varlığı ile de ilişkisi olduğundan, bu yönde sorgulanmasını beraberliğinde getirmektedir.

Kentsel insanların birlikte geliştirdikleri (kollektif) ‘toplumsal bellek’ aslında, kentsel biçimlenmenin sürekliliğine bağlı olarak mekânın ne denli ‘okunabilir’, ‘anımsanabilir’ oluşu ile giderek ne denli içinde ‘kullanılabilir/yaşanabilir’ oluşu ile yakından ilgilidir. Buradan yola çıkarak evi tanıyarak kenti, kenti tanıyarak evi kavramayı sağlamak olasıdır.. Kent bir gerçek ya da varlık olarak algılandığında, onun bir alt bileşeni ya da alt-sistem elemanı olan yapıyı ve onun bileşkesi olan mimariyi de bu gerçeklik içerisinde değerlendirmek gerekir. Buradaki eytişimsel ilişkiyi, holistik olarak ya da gestalt genel düzenleme ilkeleri açısından parça-bütün arasındaki ilişkiye benzetebiliriz, bir anlamda “mereolojik” bir ilişki, bir “meronim-holonim” ilişkisi ya da bizim dilimizle bir “vahdet-i vücut” ilişkisi olarak düşünebilir. Kentsel eylemlerin tümü, kendi içerisindeki toplumsal, ekonomik, kültürel, fiziksel, yönetsel, yasal, kültürel, çevresel, teknolojik vb her türden olgunun ve bunların etkileşimlerinin toplamı olan bir varlıktan çıkar, yani kentten...

Safranbolu evlerinde ekonomik ve toplumsal açıdan varlıklı, eğitilmiş, görgülü bireylerin yaşadığı bilinmektedir. Safranbolu evleri yapıldıkları sırada çevredeki ormanlardan getirilen ahşap malzeme kullanmışlardır. Anadolu’da binlerce yıldan bugüne yan yana odaların bir araya getirildiği köşeli ev yapı geleneği süregelmiştir. “Eyvanlı ev ve geleneksel Osmanlı evini açıklarken ‘iki oda ile aralarında bir açık hacimden ve bunların önünde uzanan bir saçak altından meydana gelen plan motifi’, geleneksel Osmanlı evlerinin tasarımında gözlenebilen en ilginç ve sürekli özelliktir.

³⁶Solak “Mekân -Kimlik Etkileşimi ve Kentsel Mekândaki Tezahürleri" Yayınlanmamış Doktora Tez Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, , Ankara, 2014.s.99,101

³⁷Solak, *Mekân-Kimlik Etkileşimi*

³⁸ Bakara, 2/30.

Anadolu kentlerinde genellikle konut yapıları ve ticaret kullanımları birbirinden ayrıdır ve kadınla erkeğin kopuk günlük uğraşlarını simgeler. Çukur'daki konutlarda ise, konut ile işyeri birbirinden ayrıdır. Genellikle Türklerin oturduğu Çukur'daki mahalleleri oluşturan konut yapıları sosyal sınıf farklılaşmalarını yansıtmaktan uzak, biçim ve simetri endişesi dışında, büyük bir çeşitlilik gösterir. Konutların plânlarında içe dönüklük belirgin bir niteliktir. Sokakla bütünleşme pencereler ve çıkıntılarla sağlanmaktadır. Yapı grupları incelendiğinde, konutların görece konumlarında ortaya çıkan, manzaraya açılma ve topografyaya uyma eğilimi dokuya büyük bir hareketlilik kazandırmıştır. Yapı, arsa verilerine göre bazen yola koşut yapılmamış, bazen de manzara görebilsin diye zemin kat sokaktan 6-7 metre yükseltilmiştir. Kullanım açısından belirgin farklılık gösteren Çukur'daki, Kıranköy'deki ve Bağlar kesimindeki konutların ortak nitelikleri ise kullanılan inşaat malzemesi, kusursuz yapı işçiliği, taşıma sistemi ve yapı elemanları (pencere, kapı, çatı örtüsü vb.) gibi mimarî özellikleridir. Taşıyıcı sistem taş zemin üzerine oturan ahşap dikmeler, bunlara oturan ana kirişler ve çapraz çatkılardan oluşur. Taşıyıcı sistemin zorunlu kıldığı pencere boyutları bütün konutlar için hemen hemen ortaktır. Yapılarda çok gelişmiş ahşap işçiliğinin, yapı elemanlarındaki standartlaşmanın yapı dilinde ortaya çıkan tekdüzeliğin, kentteki inşaat işleriyle uğraşan lonca örgütünün işleyişi ve denetimi sonucu olduğu düşünülebilir.

4.1.İnsan-Tabiat Özdeşleşme Özlemi: Safranbolu Evleri

Geleneksel Türk evi avlu içinde konumlanmıştır. Türk kültürüne göre tabiat ile iç içe ve bütünleşme³⁹ özlemini, Safranbolu evlerde yer alan avluya yansıtılmıştır. Geleneksel evlerde avlu, dış ortamdaki soyutlanmış şekilde ama sosyal bir iç mekân olarak tasarlanmıştır, Mekân ile avlusu arasında bir bütünleşme sağlayacak şekilde yansıtılmıştır. Safranbolu'da tarih-kültür-coğrafya kaynaşması ve birikiminin sonucunda özgün bir mekân ve avlu anlayışı gelişmiştir. Bu nedenle Safranbolu evleri, aynı zamanda sosyokültürel yapının da yansıtıldığı bir mekânlardır diye düşünülebilir. Safranbolu'da avlulu mekânların oluşumuna etki eden doğal faktörler; topoğrafik yapı, toprak, iklim, yapı malzemesi ve bitkisel elemanlardır. Türk göçebe kültüründen gelen “yer değiştirme” ve “değişkenlik” (aynı ortamın gün içinde farklı amaçlarla kullanımı) geleneği; Safranbolu avlulu mekânlarda yaşatılmıştır.”Avluda kullanılan dokumalar, minderler, katlanabilen alçak masalar, toplanabilen yataklar gibi portatif ev eşyaları ile “yer değiştirme” ve “değişkenlik” kültürü gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.⁴⁰

Safranbolu mekân avlusu, savunma ve temel yiyeceklerin üretim alanıdır.⁴¹ Mekân avlusu, bazı temel ihtiyaçların karşılanması açısından işlevsel olmakla birlikte; geleneksel Türk ailesinin bir araya geldiği, ortak kullanım alanı olarak kullandığı, günlük işlerini yürüttüğü, işlevsel ve genel bir mekândır. Safranbolu'da mekân avlular tarih boyunca, işlevsel niteliklere sahip olmakla birlikte; kültürel, sosyal ve ekonomik ihtiyaçları karşılayacak şekilde düzenlenmiştir. Avlu içinde bu işlevselliğe cevap verecek belirgin mekânsal birimler oluşturulmuştur (kazanocağı, taş mutfak vb.).

4.2.Mekân Plan Şemasının Alt Yapısının Anıtsal Yapı olarak Tasarlanması

³⁹Ö.Küçükerman, *Kendi Mekânının Arayışı İçinde Türk Evi*. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul 1991, s.51-55-80-81.

⁴⁰ Küçükerman, *Kendi Mekânının Arayışı*, s.80-81).

⁴¹Tunçdilek, *Türkiye İskan Coğrafyası*., N. Altaş ve diğerleri, 2006. “Domaniç'te Kır Meskenleri” *Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı: 16, Erzurum 2006, S.16, s.74

Orta Asya'da çevresi açık ve yüksek duvarlar üzerinde inşa edilen "köşk tipi "kule evler, Osmanlı döneminde çok katlı evler ve köşk tipi mekânlara temel olduğu ileri sürülmektedir.⁴² Türk göçebe kültüründe yer tutan çadır plan şemasının ortasında yer alan boşluk, geleneksel Türk ev plan şemasında orta mekân veya sofa(hayat)şeklinde esin kaynağı olmuştur.⁴³ VI. Yüzyılda da Horasan evi; bir merkez sofanın çevresinde sıralanan eyvanlar ve köşe odaları formunda tasarlanmıştır.⁴⁴ Sofa evin şeklini belirleyen değişken özelliklere sahip bir yapıdadır.⁴⁵Bir merkez sofanın çevresinde sıralanan eyvanları ve köşe odalarıyla VI. Yüzyıl Maverâünnehir ve Horasan evinin plan şeması, Selçuklu dönemi kapalı medrese ve tekkelerinde uygulanmıştır. Daha sonra Osmanlı konut mimarisinde uygulanırken, sofalı evden iç sofalı tasarımına geçilmiştir. XVIII-XIX..Yüzyıl Safranbolu mekanlarda orta sofa şeklinde anıtsal yapı,mekan plan şemasının alt yapısı oluşturmuştur .⁴⁶

Eski adıyla Curtlar Evi, güncel ismiyle havuzlu köşkün birinci katı havuzlu sofa olarak düzenlenmiştir. Havuza su, ejder başlı vücudu s kıvrımlı bir oluktan akmaktadır.⁴⁷ Havuzun mekân içerisinde yer alması, Safranbolu evlerinde rastlanabilir bir uygulamadır

SONUÇ

Türk milletinin yaşadığı coğrafya ile kendi kültür birikiminin ve ruh kökünün kaynaşması sonucunda Safranbolu mekânları bir yaşam kültürü olarak ortaya çıkmıştır. Safranbolu mekân yapının işlevselliği ile estetiğini bağdaştırma ilkesine dayanan ve binlerce yılda evrilerek bugüne ulaşan bir geleneğe sahip. Günümüzde çoğu kişi kentlerinde, kasabalarında, kırsal alanlarda daha nitelikli bir çevrenin özlemine çekenler, geleceği daha berrak görebilmek için geleneksel mekânlara yönelmek gerekmektedir. Tarihinin büyük bölümünde egemen olan geleneksel mimarlık ilkeleri, bugün yeşil mimarlık ya da ekolojik mimarlık olarak canlandırmak gerekmektedir. Gelecekte insan merkezli ve sürdürülebilir yapılar inşa edebilmek için geçmişin yapılaşma stratejileri incelenmesi, bugünün koşullarına uygun yeni çözümlerle uygulamaya konulması gerekmektedir.

Kırsal mimarlık alanındaki araştırmalar, düne ışık tutmanın yanı sıra geleceğimiz için de aydınlık ipuçları içeriyor. Farklı disiplinlerden uzmanların bu alanda yapacakları belgeleme, koruma ve değerlendirme çalışmaları günümüz için önemli sonuçlar doğurabilir. Geleneksel yapılar, çağdaş mimarlık uygulamaları için değerli bir esin kaynağı olmanın yanı sıra bir miras olarak da korunması gereken bir kültür varlığı olarak önem kazanıyor. Doğal çevreyi korumak gelecek kuşaklar için ne kadar zorunluluk ise tarihsel dokuyu ve geleneksel yapıları korumak da o kadar gerekli.

Yüzyıllar geçmesine rağmen Türk evi mekân kurgusunda ki bazı noktalar modern mimariye biçimsel ve ya soyutsal olarak taşınmıştır. Günümüzdeki konut tasarımlarında da bu verileri kullanılarak yaşanabilir

⁴² R.Günay *Türk Ev Geleneği ve Safranbolu Evleri*, Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul 1999,s. 32-33-138

⁴³ Günay, *Türk Ev Geleneği*, s.32

⁴⁴ A.Arel, 'Anadolu'da geleneksel Konut Kültürel Etmenler''.*Dördüncü Türk Kültürü Kongresi* 1, Ankara 1999,s.37-40.

⁴⁵ S.G.Bozkurt, 19.Yüzyıl Osmanlı Konut Mimarisinde İç Mekân Kurgusunun Safranbolu Evleri Örneğinde İrdelenmesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *İstanbul Kültür Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İç Mimarlık Ana Bilim Dalı*, İstanbul 2009,s.16- 51-61-84.

⁴⁶ Arel, *Anadolu'da geleneksel Konut*,s.40.; Çeşmeli, 1999: 69

⁴⁷ A. Ertürk. (2010). "Safranbolu'da Su Mimarisi: Havuzlu Oda/Sofa-Havuzlu Selamlık Köşkü", *Erdem Dergisi*, 2010,S.10,s.56

mekânlar oluşturabiliriz. Geçmişin verilerini kullanarak gelecekteki konut tasarımlarına yön vermek mümkün olabilir.

KAYNAKÇA

Arvasi, Ahmed, *Kendini Arayan İnsan*: Toker Matbaası, İstanbul 1968

Azizüddin Nesefî, *Tasavvufta İnsan Meselesi İnsan-ı Kâmil*, (Çev. Mehmet Kanar), İstanbul 1990

Arel A. “Anadolu’da geleneksel Konut Kültürel Etmenler”. *Dördüncü Türk Kültürü Kongresi* 1, Ankara 1999,s.37-40.

Aran Kemal, *Barınaktan Öte: Anadolu Kır Yapıları*, Tepe Mimarlık Kültürü Merkezi,2000

Altaş N. ve diğerleri, “Domaniç’te Kır Meskenleri”. *Doğu Coğrafya Dergisi*, Erzurum 2006,S.16, s. 74

Başak Z. *Safranbolu Türk Mimari Eserleri*, (Yayınlanmamış Lisans Tezi, İstanbul üniversitesi Edebiyat Fakültesi) İstanbul, 1966

Bozkurt S.G.,” 19.Yüzyıl Osmanlı Konut Mimarisinde İç Mekân Kurgusunun Safranbolu Evleri Örneğinde İrdelenmesi”Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi *İstanbul Kültür Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İç Mimarlık Ana Bilim Dalı*, İstanbul 2009

Benedict, P., *Türkiye’de Küçük Kasabaların Etüdüne İlişkin Bazı Sorunlar, Türkiye Coğrafi ve Sosyal Araştırmalar*, Çağlayan Matbaası,İstanbul 1971

Ökçüh A.G., *Osmanlı Sanayii*, Ankara: S.B.F. Yayınları, Ankara 1971

Cevad A., *Memalik-i Osmaniye’nin Tarih ve Coğrafya Lügati*, İstanbul, H.1313-17 (1895-99 Canatan Kadir, *İbn Hâldun Perspektifinden Bilgi Sosyolojisi*, Açılım Yayınları. İstanbul 2013

Doğan’Sinan’, İnsanada Ebedileşme Özlemi İnsan ve Mekân ilişkilerine Etkisi’ *Troia’dan Çanakkale’ye İnsanın, İnancın ve Mekânın İnşası: Değerler ve Şehir Uluslararası Kongresi Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, Çanakkale, 25-27 Ekim Çanakkale 2018,

Ertürk A. “Safranbolu’da Su Mimarisi: Havuzlu Oda/Sofa-Havuzlu Selamlık Köşkü”, *Erdem Dergisi*, 2010, S.10, s.56

Erder L., “Fncotry Districts in Bursa During the 1860”” *O.D.T.O. Mimarlık Fakültesi Derqisi*, 1975, c.1 n.1, s.85-99.

Günay R., *Geleneksel Safranbolu Evleri ve Oluşumu*. Kültür Bakanlığı Yay. No:456. Tanıtma Eserleri Dizisi No:23. İkinci Baskı. Ankara 1989

Günay R., *Türk Ev Geleneği ve Safranbolu Evleri*, Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul 1998

Harvey David, *Sosyal Adalet ve Şehir*, Metis Yayınları, İstanbul 2003

Pirenne Henri, *Ortaçağ Kentleri*, (Çev. Ş. Karadeniz), İstanbul: İletişim Yayınları, İstanbul 2014

Hacısalihioğlu İ.Y., “Geleneksel Türk Şehri: Safranbolu” *Türk Coğrafya Der.* İstanbul. 1995, S.30, s.409-434.

Hassan Ümit, *İbn Hâldun Metodu ve Siyaset Teorisi*, Doğubatu Yayınları. Ankara 2010

Hersek M. (ed.). *Safranbolu Yörük Köyü, Geleneksel Yaşam Biçimi ve Evleri*, Kurban Matbaacılık, Ankara 2000

İbn Hâldun, *Mukaddime 1*, (Çev.S. Uludağ), İstanbul: Dergâh Yayınları.,İstanbul 2013

İpşiroğlu Nazan -Mazhar İpşiroğlu, *Oluşum Süreci İçinde Sanat Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul 1977.

Köprülü M.F., *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu* Ankara, 1972 (1935),

Küçükerman Ö., *Kendi Mekanının Arayışı İçinde Türk Evi*. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul 1991

Öney G., “Ankara’da Türk Devri Yapıları”, *D.T.C.F. Yayınları*, 1971, Ankara 1971, S.209 s.137.

Şulul Kazım, *İbn Hâldun'a Göre İslam Medeniyeti*, İnsan Yayınları, İstanbul 2013

Tuna Korkut, *Toplum Açıklama Girişimi Olarak Şehir Teorileri*, İz Yayınları İstanbul 2013

Tunçbilek N., *Kır Yerleşmeleri Köy-altı Şekilleri Türkiye, Coğrafi ve Sosyal Araştırmalar*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü, İstanbul 1971

Tunçbilek N., *Türkiye İskân Coğrafyası, Kır İskânı (Köy-Altı İskân Şekilleri)*, İstanbul Üni. Edebiyat Fak. Yay. İstanbul 1967

Ulukavak, K. *Safranbolu: Kentin tarihi ve Mimari Eserler*, İ:T:Ü:Mimarlık Fakültesi, Mimarlık tarihi ve Restorasyon Enstitüsü, İstanbul, 1975,

Solak Sevcan Güleç "Mekân -Kimlik Etkileşimi ve Kentsel Mekândaki Tezahürleri", Yayınlanmamış Doktora Tez Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Ankara, 2014

Şahin Yusuf, *Kentleşme Politikası*, Ekin Yayınları. Bursa 2015.

KARABÜK'ÜN MANEVİ KURUCUSU ARİF SULTAN

Şenol SUSOY*

Özet

Anadolu'nun fethi esnasında Bizanslılarla Türkler arasında sık sık el değiştiren Karabük yöresi, XIII. yüzyıl başlarından itibaren Türklerin bölgeye kesin olarak yerleşmesine sahne olmuştur. Bizans ile sınır olmasından dolayı bir uç bölgesi olan Karabük yöresine yerleşen birçok Türkmen aşiretinin dışında Türk ve İslâm dünyasından, her sınıftan ve meslekten birçok kişi de gelmiştir.

Uç bölgelerine yerleşenler arasında şeyhler, fakırlar, Gaziyân-ı Rum ya da Alp Erenler de mevcuttu. Bu kişilerden olan şeyhlerin, genellikle boş topraklar üzerinde kurdukları zaviyeler yavaş yavaş bir köy, bir kültür ve tarikat merkezi hâline gelmiş ve Anadolu'nun Türkleşmesine hizmet etmiştir.

Bu sufi ve dervişler Anadolu beyleri ve diğer yöneticilerle iyi ilişkiler kurmuşlardır. Onlar da bu kişilere yardım etmiş, zaviyeler açtırmış, vakıflar kurdurmuş, buldukları köyedeki zaviyede gelene geçene hizmet karşılığında vergilerden muaf tutmuşlardır. Bazı bilim adamlarımız tarafından "kolonizatör Türk dervişleri" adı verilen bu kişilerden biri de Karabük köyüne yerleşen Şeyh Gazi Arif Sultan'dır.

Belgelerden gazi olduğu öğrenilen Arif Sultan'ın Candaroğulları ve daha sonra da Osmanlı erkânıyla iyi ilişkiler kurduğu anlaşılmaktadır. Karabük köyünün bulunduğu mevkiye zaviye kuran Arif Sultan burayı vakfetmiş ve ondan sonra da Arif Sultan'ın ahfâdı 20. Yüzyılın başlarına kadar burada hizmet vermeye devam etmiştir.

Bu çalışmamızda gazi dervişlerin Anadolu'ya gelip kurdukları zaviyelerin zamanla bir yerleşim yeri hâline gelmesi ile Anadolu'nun Türkleşmesine yaptıkları katkılar anlatılarak bu kişilerden birinin de Arif Sultan olduğu belirtilmiş, onun kurduğu vakıf ve tekkesinde görev yapanlar hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca Karabük'ün manevi kurucusunun kim olduğu üzerinde durulmuştur.

Arif Sultan, The Spiritual Founder Of Karabük

Abstract

Karabük region, which changed hands frequently between the Byzantines and the Turks during the conquest of Anatolia, has witnessed the definite settlement of Turks since beginning of the 13. century. Except for many Turkmen tribes who settled in Karabük which is a borderland due to its border with Byzantine, many people from various social group and professions has come from Turkish and Islamic world. Among those who settled in the border areas were sheikhs, faqih, Gaziyân-ı Rum or Alp Erenler. The sheikhs often built zawiya on empty land. These zawiya gradually became a village, a cultural and sect center. Thus, it served to the Turkification of Anatolia.

These sufis and dervishes established good relations with the Anatolian Beys and other rulers. These governors helped sufies, let them open zawiya and established foundations. The sufies were exempted from the tax by the governors in return for serving the passer-by. Some of scientists called these sufis as "colonizer Turkish dervishes". One of them is Sheikh Gazi Arif Sultan who settled in Karabük village.

It is learned from the documents that Arif Sultan is a veteran. It is understood that Arif Sultan has good relations with Candaroğulları and later the Ottoman statesmen. Arif Sultan, who established a zawiya in Karabük village, dedicated this place. Arif Sultan's grandchildren continued to serve here until the beginning of the 20th century.

In this study, the contributions of the dervishes, which became the settlements of the zawiya they established, to the Turkification of Anatolia were explained. Arif Sultan, who was one of these people, and the people who worked in his zawiya were introduced. In addition, the spiritual founder of Karabük who has been emphasized.

* Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı (senolsusoy@gmail.com)

Keywords: Arif Sultan, Karabük, Sheikh, Zawiya, Foundation.

GİRİŞ

XII. Yüzyılda Türk-Bizans mücadelelerinde iki taraf arasında sık sık el değıştiren Karabük yöresi, XIII. Yüzyıl başlarından itibaren Türklerin bölgeye kesin olarak yerleşmesine sahne olmuş, Çobanoğulları ve Candaroğulları zamanında Bizans ile mücadelede uç bölgesi konumuna girmiştir. Bu yerleşmeler esnasında birçok Türkmen aşireti yöreye gelmiştir. Bunların dışında, Karabük'ün de dâhil olduğu uç bölgelerine Türk ve İslâm dünyasından, her sınıftan ve meslekten birçok kişi gelmiştir.

Uc bölgelerine yerleşenler arasında fakılar, ahiler, Gaziyân-ı Rum ya da Alpler (kahraman, muharib mânasında) veya Alp Erenler de mevcuttu. Dini tarikatların tesirinde olan Alperenlerden bazılarının unvanı sonraları Gazi'ye dönüşmüştür.

Anadolu'ya yerleşenlerin içinde pek çok şeyh ve derviş de bulunmaktaydı. Anadolu'da Türk yerleşmelerine paralel olarak şeyh ve dervişlerin sayıları ve etkileri giderek artmıştır. Bunda Moğol istilası ve iç kavgaların da etkisi olmuştur. Dolayısıyla Anadolu'nun refah ve asayışı bozulmuş, sosyal düzeni yıkılmış, hâlk ezilmiştir. Sıkıntılar içerisindeki hâlk tasavvufa yönelmiştir.¹

Anadolu'ya gelen şeyh ve dervişlerin içinde, kendilerine Horasan Erleri denilen Ahmed Yesevi Ocağından olan Türkmen şeyh ve dervişleri kalabalık cemaatler hâlinde Anadolu'ya yayılmışlardır. Uzun Firdevsî, “Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî” adlı eserinde Ahmed Yesevi Ocağına mensup dervişlerin büyük topluluklar hâlinde Anadolu'ya gelerek burada kolonileştiklerini ve böylece kültürel bakımdan Anadolu'yu fethettiklerini yazmıştır.²

Bu şeyh ve dervişler, beylikler ve Osmanlı döneminde yönetimde rol alan çevrelerle sıkı bir ilişkiye girmişlerdir. Bunların bürokrasiden köylü ve göçebelere kadar mensupları olmuştur. Siyasi iradeye sahip olanlarla iyi ilişkiler kurarak onların yardımlarını almışlardır. Onlar da bu derviş ve sufilere yardım etmiş, bunlar için zaviyeler açtırmış ve vakıflar kurmuşlardır. Böylece şeyh ve dervişler ekonomik destekle güçlendikleri için tesir alanlarını daha da genişletmişlerdir.

Anadolu'nun, özellikle uc bölgelerinin Türkleşmesine ve İslamlaşmasına katkıları olan bu dervişlere bazı ilim adamlarımız tarafından “kolonizatör Türk dervişleri” adı verilmiştir. Bu kişilerden bazıları fütühatla uğraşırken bazıları da köylerde, tenha yerlerde ya da boş topraklar üzerinde yerleşmişler ve bir nevi Türk mânâstırları olan zaviyeler kurmuşlardır. Birçok köye ismi verilen bu dervişler yerleştikleri kırsal alanlarda müridleriyle beraber, ellerinin emeği ve alınlarının teriyle hayvan yetiştirmekle meşgul olmuşlar, bağ ve bahçe işleriyle uğraşmışlardır. Bu dervişlerin müridleri de genellikle kendi aile ve soyları üyesiydi.³ Bunlar buldukları köydeki zaviyede gelene geçene (âyende ve revendeye) hizmet karşılığında rüsûmlardan muaf olmakla beraber, öşürlerini köy sipahisine vermeye devam etmekteydiler. Bu devirlerde

¹ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1991, s. 204.

² Mikail Bayram, “Türkiye Selçuklularında Köy Teşkilatı”, *Büyük Selçuklu Devleti'nden Türkiye Selçuklu Devleti'ne Mehmet Altay Köymen Armağanı*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları: 5, Konya 2011, s. 65, 68.

³ Ömer L. Barkan, “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri Ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1942, sy. II, s. 284-285.

gördüğümüz dervişler, bizzat ziraat ve tarımla meşgul olmanın yanında, zaviye, değirmen binası ve arkı inşa eden, kuyu kazıp su çıkaran ve araziye sulamasını bilen mahir kişiler ve muktedir mühendisler olduğu anlaşılmaktadır.⁴

Onların, genelde boş topraklar üzerinde kurdukları zaviyeleri, büyük kültür, imar ve din merkezleri hâline gelmiştir. Bu zaviyelerin Türk fetih ordularından daha evvel hudut boylarında kurulmuş olması, onların harekâtını kolaylaştıran sebeplerden biri olmuştur. Yavaş yavaş bir köy, bir kültür ve tarikat merkezi hâlinde teşkilâtlanan bu yapılar, Anadolu içinde Türk yayılmasına hizmet edecek vaziyette adım adım ilerlemişlerdir. O kadar ki, bu kolonizatör Türk dervişlerine ve onların köylerde tesis ettikleri zaviyelere bütün Anadolu'da tesadüf edilmektedir. Bu yayılış hakkında birçok belge bulunmaktadır.⁵ Bunlardan biri olan Arif Sultan ve zaviyesi ile ilgili de belgeler bulunmaktadır.

A- ARİF SULTAN, ZAVİYESİ VE VAKFI

a) Şeyh Gazi Arif Sultan

Anadolu'nun Türkleşme sürecinde fetihlerin ve gaza faaliyetlerinin devam ettiği bir zamanda bu faaliyetlere katılan ve Karabük mevkiine gelip orada bir zaviye ve vakıf kurarak zamanla zaviyenin bulunduğu yerin bir yerleşim yeri olmasını sağlayan Şeyh Gazi Arif Sultan'dır.

Arif Sultan hakkındaki bilgilere arşiv belgelerinden ve vakıf kayıtlarından ulaşabilmekteyiz. Kayıtlarda Arif Şeyh, Şeyh Arif, Şeyh Arif Sultan⁶ ve Gazi Arif Sultan⁷ olarak geçmektedir. Bu belgelerden Arif Sultan'ın, Karabük yöresinin Bizans ile mücadelelerin devam ettiği sınır boyu (uc bölgesi) içinde olduğu ve Türkleşmesinin henüz tamamlandığı bir zamanda (14. yüzyıl) yaşadığı, gaza ehlinde bir şeyh olduğu anlaşılmaktadır.

Onun hakkındaki ilk belgeler "Bolu ve Mülhakatı Evkaf-ı İslamiye Defteri" ile diğer vakıf ve tahrir defterleridir. Bu döneme ait bir belgeden anlaşıldığına göre Arif Şeyh'e ilk vakıf beratını Candaroğlu Kötürüm Bayezid, son beratı ise Yıldırım Bayezid'in oğlu Emir Süleyman Çelebi vermiştir.⁸ Candaroğlu Kötürüm Bayezid 1361 yılında hükümdar olup 1385 yılında ölmüş,⁹ Emir Süleyman Çelebi ise 1402 yılındaki Ankara savaşından sonra hükümdar olup Şubat 1411 tarihinde ölmüştür¹⁰. Bu bilgilerden Arif Sultan'ın 1361 ile 1402 yılları arasında hayatta olduğu anlaşılmaktadır. Doğumunun 1361 yılından ne kadar önce, ölümünün ise 1402 yılından ne kadar sonra olduğu kesin olarak bilinmemektedir.

Şeyh Gazi Arif Sultan'ın hangi tarikata mensup olduğu hakkında bilgi bulunmamaktadır. Arif Sultan'ın hangi tarikat mensubu ve nasıl bir İslam anlayışına sahip olduğunu anlayabilmek için Anadolu'nun

⁴ Barkan, "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri Ve Zaviyeler", s. 294-295.

⁵ Barkan, "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri Ve Zaviyeler", s. 290-291.

⁶ BOA., ŞD., 175/17.

⁷ BOA., ŞD., 159/27; BOA., BEO., 1921/144027.

⁸ *Bolu Ve Mülhakatındaki Evkaf-ı İslamiye Defteri*, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, MC. Yz.. B. 15, vr. 88a.

⁹ Meltem Albayrak, "Candaroğulları Beyliği'nin Kuruluşu ve Osmanlı Beyliği ile Münasebetlerine Dair Bir Değerlendirme", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, Sakarya 2018, Cilt: 4, Sayı: 7, s. 85.

¹⁰ Levent Kayapınar "Süleyman Çelebi, Emir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, c. XXXVIII, s.83.

fethinden sonra buraya yerleşenlerin din anlayışlarını bilmek gerekmektedir. Bu kişilerin, o dönemde Anadolu'da varlığı bilinen ve yaygın olan tasavvuf cereyanlarından birine ait oldukları şüphesizdir.

Yerleşik hayata geçen dervişlerin çoğu Türkmen şeyhleri olup bunlar eski inançların izlerini de aksettiren bir din anlayışına sahiplerdi. Uç bölgelerindeki topraklar büyük ölçüde bu kişiler tarafından iskân edilmişti. Bu Türkmen şeyhleri büyük ölçüde Horasan Melametiliği'ni temel alan Kalenderi, Haydari, Yesevi ve bilhassa Vefai tarikatlarına mensuptular. Ahiler ve Rum abdalları daha çok bu tarikatlara mensuptular.¹¹ Kalenderilik Rum abdalları arasında yaygın olup Yesevilik, Haydarilik, Vefailik ve bazı diğer tarikatları etkisi altına almıştır. Sonraları ise Bektaşiliği doğurmuştur.¹² Bu dönemde Bektaşilik de etkin olan tarikatlardan olmuştur.¹³ 13 ve 14. yüzyıllarda Karabük yöresinin de dâhil olduğu Batı Anadolu'da yaygın olan tarikatlardan biri Rufailik ve Mevleviliktir.¹⁴ Şeyh Gazi Arif Sultan'da bu tarikatlardan birine mensup olmalıdır.

b) Arif Sultan'ın Kurmuş Olduğu Zaviye ve Vakfı

Dayanılacak ve sınımlanacak yer, makam anlamına gelen tekke tasavvufî istilahta dervişlerin veya tarikat ehlinin toplanıp şeyh veya hâlifesinin gözetiminde zikir, ayin veya ibadet ettikleri, seyr-i süluk ile meşgul oldukları, nefis terbiyesine çalıştıkları, ruhen ve ahlaken eğitildikleri yerlere denilmektedir. Tekkelerin büyüklerine dergâh ya da hangâh küçüklerine ise zaviye denilmektedir.¹⁵ Zaviyeler; yerleşim yerlerinde ya da yol üzerlerinde bulunan, tarikat mensuplarının bir şeyhin etrafında topluca yaşadıkları, gelen geçen yolculara ücretsiz yiyecek, içecek ve barınma imkânı sağlayan yapılardır. Zaviyelerde genellikle mescid, tevhidhane, türbe, mezarlık, derviş ve misafirlerin kalacağı odalar, kütüphane, mutfak, hamam, ahır gibi kısımlar bulunmaktadır. Zaviyeler, kuruldukları tenha bölgelerin coğrafyasını tanımaya yönelik avantajıyla fetihler sırasında bir karargâh, cihat ve rehberlik merkezi olarak da hizmet vermişlerdir.¹⁶ Bunlardan dolayı zamanın yönetici ve beyleri, şeyh ve dervişlere destek vermişler, onların zaviye kurmalarını teşvik etmişlerdir. Ayrıca bu beyler, otoritelerini sağlamak amacıyla kendi topraklarında yaşayan şeyhlerin maddî ve manevî nüfuzlarından faydalanmak için bu zaviyelere zengin vakıflar tahsis etmişlerdir. Şeyhlere gösterilen bu ilgide, siyasî amaçların yanında dini inançların payı da oldukça yüksektir.

Yöneticilerin desteğiyle kurulan vakıflar Karabük yöresinde de oldukça çoktur. Bu vakıfların çoğu, vaktiyle o zaviyeleri tesis etmiş olanların evlâdları elinde ve evlâdlık vakıf olarak bulunmaktaydı. Zamanla evlât münkariz olunca veya şeyhlerin bazı yolsuzlukları görülünce, yerine devlet tarafından başkalarının tayin edildiği ve bu suretle vakfin evlâtlık vakıf hâlinde çıkararak bir âmme vakfı hâline girdiği

¹¹ Ahmet Yaşar Ocak, "Din Ve Düşünce", *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1999, c. I, s. 120-124.

¹² Ocak, "Din Ve Düşünce", s. 135-136.

¹³ Mustafa Ekinçi, "4 Ve 15. Asırlarda Anadolu ve İran'da Sosyal, Siyasi ve Dini Hayat", *Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü*, Editör: H. İbrahim Bulut, Sakarya 2010, s. 139-140.

¹⁴ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 204.

¹⁵ *Tasavvuf El Kitabı*, editör: Kadir Özköse, Ankara 2014, s. 236.

¹⁶ Abdullah Çakmak, "Kastamonu'da Dinî Eğitimi Destekleyen Bir Müessesese: Zaviye Vakıfları (XVI. Yüzyıl)", *III. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu*, Kastamonu 2016, s. 139.

görülmektedir. Bazı vâkıflar şart olarak “hâkimü'l-vakt, her kim bu makamın hizmetine en layık ise onu şeyh atar” kaydını koymuş bulunmaktadırlar. Diğer vakıflar gibi, zaviyeler de vâkıfların tayin edeceği şartlar dâhilinde idare edilmektedirler. Onların da bazen mütevellileri ve nazırları vardır. Fakat topraklar, daha ziyade, vaktiyle yurtluk olarak verilmiş olup ailenin müşterek malı vaziyetindedir. Bu vaziyette, tabii olarak bazen şart-ı vâkif iyice tasrih edilmediği için, evlâtlık vakıf hâlinde idare edilen zaviyelerde meşihat “bervech-i iştirâk” tasarruf edilmektedir. Fakat çok defa, bir zaviyenin idaresine seksen kişi karışmasını diye, “iştirak merfu olmağın” ibaresiyle berât hak sahiplerinden yalnız birine verilmektedir. Gerçekte, bu zaviyeleri kuranların evlât ve akrabaları pek kalabalıktır. Bu sebeple hükümet, hisse usûlünü tamamen kaldırıp bu zaviyelere tarikatları üzere kim şeyh ve seccade-nişin olur ise yalnız onların nazır olmasını emretmiştir.¹⁷

Kanuni zamanı kayıtlarına göre Kastamonu ve Kütahya'yı kapsayan Anadolu vilâyetinde 623 zaviye bulunmaktaydı.¹⁸ Karabük köyündeki Arif Sultan zaviyesi de bunlardan biridir. Şeyh Arif Sultan zaviyesinden bahseden bazı belgelerde bu zaviye, tekke olarak zikredilmiştir.¹⁹ Yine bu belgelerden Arif Sultan'ın kurmuş olduğu zaviye için bazı yerlerin vakfedilmiş olduğu da anlaşılmaktadır. Bu zaviye ve vakıf için Candaroğulları beyleri de dini ve sosyal hizmetleri verme karşılığında beratlar vermiştir. Arif Sultana ilk beratı veren Candaroğlu Bayezid Bey (öl. 1385), sonra da Candaroğlu Süleyman Paşa (öl. 1392) olmuştur. Karabük ve çevresi Osmanlı Beyliği egemenliğine geçince ise Bayezid-i Hüdavendigâr (Yıldırım) ve Emir Süleyman Çelebi (öl. 1413) vakıf beratları vermiştir.²⁰

Arif Sultan zaviyesi hakkında bilgi veren ilk kayıtlarda zaviyeye ait vakfın Karabük köyünde Dolaşa divanında 979 akçe geliri olan elli müdlük²¹ yerinin olduğu ve bunun meşihatlik için vakfedildiği yazılıdır.²² 1530 tarihli tahrirde de aynı bilgiler tekrar edilmiş olup Arif Şeyh'in 50 müdlük yerinin evladına vakıf olduğu yazılmaktadır. Vakfın 11 hane, 1 mücerred, 1 muhassıl, 1 asiyabdan elde edilen yıllık geliri yine 979 akçe olarak kaydedilmiştir.²³

17 Rebiülevvel 1266 (26 Ocak 1850) tarihli rûs-ı hümâyun (vakıflardan ücret alana verilen belge) gereğince buranın zaviyedarlığı evlada ve tarik-i aliyyeden birine mensub olana verilip zaviye hizmeti ve görevi yedirip içirmekten ibaretti.²⁴

¹⁷ Barkan, “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri Ve Zaviyeler”, s. 302.

¹⁸ Barkan, “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri Ve Zaviyeler”, s. 297-298.

¹⁹ BOA., AE.SMHD.II., 97/8222.

²⁰ Kenan Ziya Taş, “Bolu Sancağındaki Candaroğulları Vakıfları”, *OTAM*, Ankara, Ocak 1993, sy. 4, s. 368.

²¹ Genellikle hacim ölçüsü olarak kullanılan müdd Osmanlı döneminde arazi ölçüsü olarak da kullanılmıştır. Meselâ 935 (1528) tarihli Karaman Vilâyeti Kanunnâmesi'ne göre a'lâ yerden 60, evsat yerden 80-90 ve ednâ yerden 100-120 dönümlük yer için tanımlanan “çiftlik” hâlk arasında Bursa'nınkiyle 12, Konya'nınkiyle 8 ve Karaman'ınkiyle 6 müdlük bir alanı ifade etmektedir. (Cengiz Kallek, “Müd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, c. XXVIII, s. 457).

²² Taş, “Bolu Sancağındaki Candaroğulları Vakıfları”, s. 368.

²³ 438 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530), B.O.A Yayınları, Ankara 1994, c. II., s. 464.

²⁴ BOA., BEO, 2836/212644.

1902 ve 1904 tarihli belgelerden anlaşıldığına göre Arif Sultan zaviyesine dönemin vakıflar yönetimince taamiye, ışılandırma ve zaviyedarlık yardımları verilmiştir. Bu yardımlar Osmanlı devletinin son dönemlerine kadar devam etmiştir. Zaviyedarın görevleri arasında o zaman hâla ayakta olan Arif Sultan'ın türbesinin hizmetini görmek de vardır. Yine bu belgelere göre Arif Sultan zaviyesinin 1427 kuruş senelik geliri olup, zaviyedar aylık yirmişer kuruştan senelik 240 kuruş, zaviye için de aylık ellişer kuruştan senelik 600 kuruş taamiye tahsisi yapılmıştır.²⁵

Arif Şeyh'in II. Bâyezid zamanından vakfiyesi olan Felekü'd-din Divanındaki Köse köyünde (Ulus kazasında) 160 akça hâsılı olan 5 müdlük yeri ile Görmene köyünde (Ulus kazası) Taz diye bilinen bir müdlük tarla vakıfı²⁶ olarak gözükmekte ise de bu vakıflar isim benzerliği olan başka bir şahsa ait olmalıdır.²⁷

Arif Sultan'ın zaviyesinin günümüzde yerinin neresi olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Arif Sultan neslinden Hasan Efendi'nin 1324 (1906) yılında zaviyedar ve türbedar atanmasını²⁸ dikkate alırsak Arif Sultan dergâhının Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar faaliyetlerine devam ettiğini tahmin edebiliriz. 1925 Yılında tekke ve zaviyelerin kapatılmasına dair kanun gereği zaviye kullanılmaz olduğu için virane olmuş, Karabük Demir Çelik Fabrikası'nın kurulması ile şehir büyüyünce hâlkın ortak malı olduğundan başka amaçlarla kullanılmış olmalıdır.

Nitekim köyün zamanımızdaki yaşlısı ve uzun süre muhtarı olan Kemal Özdemir'den alınan bilgilere göre bu yer "eski mezarlık" olarak bilinen, şimdiki Demir Çelik 50. Yıl ortaokulunun olduğu yerdir. O, verdiği bilgilerde okulun ve caminin bulunduğu yerde eski bir mezarlık olduğunu, mezar taşlarının sarıklı ve çok güzel Osmanlıca yazı ile yazılı olduğunu, fakat o taşların çalındığını veya birileri tarafından alındığını, bu mezarlığın yanında da harmanlarının olduğunu, babasının da harman yerini bağışladığını, sonra da bu araziye şimdiki okul ve caminin yapıldığını söylemiştir.²⁹

Anlatılanlara göre mezarlık denilen yerin, aslında zaviyenin bahçesinde bulunan türbe ile zaviyede görev yapan şeyhlerin ve köyün ileri gelenlerinin mezarları olan yerdir. Hatta zaviye viran olunca açılan alanın mezarlık hâline geldiği düşünülebilir.

Anadolu'nun Türkleşmesi sırasında birçok Rum köyü terkedilmiş, viran duruma düşmüştür. Sonraları Türkler buralara yerleşmiş yeni yerleşim yerleri kurmuştur. Nitekim elimizdeki en eski tahrir defteri olan Fatih dönemi tahrir defterinde adı geçen, Karabük'ü de içine alan Borlu kazasına bağlı 23 adet köyün 10 tanesinin adının sonunda "viran" ekinin olması bunu doğrulamaktadır.³⁰ Zamanımızda da isminde viran (günümüzde ören) kelimesi olan pek çok köy bulunmaktadır. Çiftlikören, Kutluören, Kızılören,

²⁵ BOA., ŞD., 159/27; BOA., BEO., 1921/144027.

²⁶ Kenan Ziya Taş, *Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Bolu Sancağı*, (Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 1993, s. 272.

²⁷ Bu vakfın yöneticilerinin, Karabük köyündeki Arif Sultan vakfının yöneticilerinden farklı kişiler olduğu görülmektedir. (Bayram Canbaz, *2130 Numaralı Safranbolu Şer'iyeye Sicili Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, s. 449.)

²⁸ BOA., Ş.D., 175/17.

²⁹ Kemal Özdemir ile 16 Mayıs 2016 tarihinde yapılan görüşme.

³⁰ Hulusi Yazıcıoğlu, *Küçük Osmanlı'nın Öyküsü Safranbolu Tarihi*, Şa-to yay., İstanbul 2001, s. 56.

Örenköy vb. Demir Çelik 50. Yıl Ortaokulunun bahçesine bitişik olan caminin giriş kapısının yanında Roma harfleri ile yazılmış bir sütun bulunmaktadır. Okul ile cami arasındaki bahçeden çıkarıldığı söylenen bu sütun, o mevkinin önemli bir yerleşim mahalli olduğunu göstermektedir. Bu durumdan Şeyh Arif Efendi'nin viran olan önemli bir Rum yerleşim yerinin olduğu yere zaviyesini kurarak orayı yeniden şenlendirdiğini düşünebiliriz.

c) Arif Sultan'dan Sonra Zaviyede görev Yapanlar

Arif Şeyh'in ölümünden sonra zaviyesinin idaresini oğlunun oğlu Seydi Ahmed ve biraderi Seydi Mahmud birlikte tasarruf etmişlerdir. Seydi Ahmed'in ölümüyle hissesi oğlu Hâil'e, onun da ölümüyle onun oğlu Mahmud'a verilmiştir.³¹

Belgelerden anlaşıldığına göre Arif Sultan Zaviyesi uzun zaman görevini ifa etmiştir. H. 1143 (M. 1730) tarihinde Mehmed, Ömer ve diğer Mehmed müştereken Şeyh Arif Sultan zaviyesinin zaviyedarları idi.³²

H. 8 Muharrem 1241 (23 Ağustos 1825) tarihli belgeye göre erkek evladı olmayan Arif Sultan tekkesinin şeyhi Ali b. Ali'nin vefatı üzerine günlük bir akçe görevle evlad-ı uludan ve erbab-ı istihkakdan Ahmed b. İsmail tekkenişin olarak atanmıştır.³³ 19. Yüzyılın ortalarında ise Arif Şeyh vakfının zaviyedarı Ömer Dede oğlu İsmail b. İsmail idi.³⁴ Bu zaviyenin 1844 yılındaki zaviyedarı ise Mahmut oğlu Ahmet idi.³⁵

1852 tarihli vakıf kaydına göre de vakfın mütevellisi 3000 kuruş ile Şeyh Ahmed Efendi idi.³⁶ Şeyh Ahmed zamanında zaviyenin vakfına ait olan 50 müdlük arazinin gelirinden hazine tarafından aşar alınmaya başlanmıştı. Şeyh Ahmed Efendi, alınan aşardan dolayı kalan miktarın fakir ve dervişlerin doyurulmasına yetmediğini ve hazinenin aldığı gelirin yine eskisi gibi vakfa kalması için 16 Muharrem 1265 (12 Aralık 1848) tarihinde yönetime arzuhâl vermiştir. Arzuhâlden anlaşıldığına göre Seyyid Derviş Mehmed Ali b. Süleyman günlük 1 akçe görev ile zaviyedarlığa hissedar idi.³⁷ Şeyh Ahmed Efendi'nin vefatı üzerine 13 Rebiülevvel 1270 (14 Aralık 1853) tarihinde oğlu Şeyh Mehmed Efendi zaviyedar olarak atanmıştır.³⁸

2 Rebiülahir 1324 (26 Mayıs 1906) tarihinde Arif Sultan zaviyesinin zaviyedarlığı Hasan Efendi'ye verilmiştir. Bu zaviyenin vakfının zaviyedarı daha önceleri Arif Sultan'ın neslinden Şeyh Ahmed Efendi idi. Şeyh Ahmed Efendi bu görevi oğlu Mustafa'ya, o da oğlu Hasan Efendi'ye bırakmıştır.³⁹ Hasan Efendi'den

³¹ Bolu ve Mülhakatındaki Evkaf-ı İslamiye Defteri, vr. 88; Recep Karacakaya, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Arşiv Belgelerinde Karabük", *Kuruluşundan Bugüne Karabük Ve Demirçelik Sempozyumu 2-3 Nisan 2010*, s. 47.

³² BOA., İE. EV., 62/6766.

³³ BOA., AE.SMHD.II., 97/8222.

³⁴ Karacakaya, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Arşiv Belgelerinde Karabük", s. 50.

³⁵ Karacakaya, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Arşiv Belgelerinde Karabük", s. 53.

³⁶ Recep Karacakaya, İsmail Yücedağ, Nazım Yılmaz, *Arşiv Belgelerinde Karabük*, Karabük Valiliği Yayınları, İstanbul 2013, s. 246.

³⁷ BOA., C.Ev., 217/10820.

³⁸ Şeyh Mehmed Efendi H.1250 yılı başlarında (M. 1834) doğmuştur. (B. Canbaz, *2130 Numaralı Safranbolu Şer'iyeye Sicili Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, s. 363.)

³⁹ BOA., ŞD., 175/17.

sonra Arif Sultan zaviyesinde kimin görev yaptığı bilinmemektedir. Fakat 1925 yılında tekke ve zaviyelerin kapatılmasına kadar muhtemelen Hasan Efendi görevi devam ettirmiştir.

d) Karabük'ün Kurucusu Olarak Arif Sultan

Demir-Çelik Fabrikası'nın kurulmasıyla büyüyerek köy iken Karabük'ün ilçe hâline gelmesinden sonra buranın kurucusu olarak, yörede anlatılan Bahaddin Gazi Menkıbesi'nden dolayı, onun Karabük'ün kurucusu olduğu öne çıkarılmıştır. Fakat Bahaddin Gazi'nin hayatı ve tarihi kimliği, ne zaman yaşadığı ve nereden geldiği hakkında hâlkın anlattığı rivâyetler dışında kesin hüküm verebileceğimiz bir belge ve bilgi mevcut değildir. Bahaddin Gazi Eğitim ve Kültür Vakfı'nın yayınladığı “Gönüller Sultanı Bahaddin Gâzi Dede” adlı yayında Bahaddin Dede'nin Karabük köyüne yaklaşık üç asır önce geldiği ve orada çobanlık yapmaya başladığı yazmaktadır.⁴⁰

Bahaddin Gazi hakkında yörede anlatılan rivâyetler şu minval üzeredir:

“Bahattin Dede bir gün Araç çayının karşı yakasına geçmek için köprü yapmaya karar vermiş ancak gerekli keresteyi taşıyacak hayvanı yokmuş. Dedenin duaları kabul edilmiş ve ormandaki geyikler yükü taşımışlar. Bir süre sonra da bir cami yaptırmaya karar vermiş. Yine geyikler geceleyin yükü taşımışlar. Dede'nin sırrını merak eden köylüler geceleyin pusup beklemişler. Geyiklerin gerekli kumu çabucak taşıdığını gören köylüler dedenin ermiş olduğuna karar vermişler. Meğer sırrı açıklanan ermişler yaşamazlarmış. Öleceğini anlayan Bahattin Dede köylülere, “evinizin sayısı 25'i geçmesin” diye beddua etmiş. O günden sonra Bahattin Dede'yi gören olmamış.”⁴¹

O'nun bu olaydan sonra Dede yaylasına gittiği ve orada öldüğüne inanılır.

Başka bir rivâyete göre Bahaddin Gazi Karabük köyüne yerleşmiş, kendisinin ya da köylünün sığırlarını güderek çobanlık yapan Horasan erenlerindendi.⁴²

Bahaddin Gazi hakkında Karabük yöresinde anlatılan rivâyetlerde onun şeyh olduğu, insanlara irşadda bulunduğu, tekkesi veya zaviyesi olduğu hakkında bilgiler yoktur. O, ıssız boş bir araziye gelip orayı şenlendirmiş de değildir. Bilakis Müslüman ahâli ile meskûn yere gelmiş, orada ilim ve irşad ile değil, çobanlık ile geçinen, kendi hâlinde yaşayan, üstelik manevi kemalini gizleyen bir kişidir.

Oysa Şeyh Gazi Arif Sultan'ın hayatı, zaviyesi ve vakfı hakkında pek çok belge bulunmaktadır. Hatta onun kurduğu zaviye ve vakfı Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar işlevine devam etmiş, Karabük ve çevresinin manevi yönden beslenmesine katkıda bulunmuştur. Onun yaşadığı zaman dilimi dikkate alındığında, tekke ve zaviye kuran dervişlerin pek çok yerleşim yerinin kurulmasına öncülük ettiği bilinmektedir. Elimizdeki belgelerden Şeyh Arif Sultan'ın da bunlardan biri olduğu anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Anadolu'nun fethinden sonra buraya pek çok Türk aşireti ile Türk ve İslam dünyasından her sınıf ve meslekten birçok kişi gelerek Anadolu'nun Türkleşmesine katkı sağlamıştır. Anadolu'ya gelen bu sınıflar arasında şeyh ve dervişler, fakırlar, Gaziyân-ı Rum ya da Alperenler de bulunmaktaydı.

⁴⁰ Şahin Karataş, *Gönüller Sultanı Bahaddin Gâzi Dede*, Gonca Yayınevi, İstanbul 2018, s. 9.

⁴¹ *Görsel Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul 1984, s. 1233.

⁴² Hüseyin Lütfi Ersoy, *Karabük Tarihi*, Karabük Valiliği Kültür Yayını, İstanbul 2011, s. 186.

Bunlardan şeyh ve dervişlerin bazıları gaza ve cihat faaliyetlerine katılmış, bazıları da köylere, ulaşım yollarına ya da boş arazilere dönemlerindeki yönetici ve beylerinin izin ve yardımlarıyla zaviyeler inşa etmiş, vakıflar kurmuşlardır. Bu zaviyeler zamanla din ve kültür merkezleri hâline gelmiş, etrafında yerleşim yerlerinin oluşmasına sebep olmuştur.

Anadolu'nun, özellikle Bizans ile sınır olan uc bölgelerinin Türkleşmesine ve İslamlaşmasına katkıları olan bu şeyh ve dervişlerden biri de Karabük köyüne yerleşen Şeyh Arif Sultan'dır.

Bazı belgelerde Gazi Arif Sultan olarak adı geçen Şeyh Arif Sultan'ın, bölgenin Bizans ile mücadelelerin devam ettiği sınır boyu (uc bölgesi) olduğu ve Türkleşmesinin henüz tamamlandığı bir zamanda (14. yüzyıl) yaşadığı, gaza ehlinen olduğu anlaşılmaktadır. Dini yönden de hâlk üzerinde etkili olduğu anlaşılan Şeyh Arif Sultan Karabük köyünün olduğu mevkiye yerleşerek orada bir zaviye kurmuş ve bir kısım toprağı hâlka hizmet için vakfetmiş, Candaroğlu beyleri de, dini ve bazı sosyal hizmetleri verme karşılığında zaviye ve vakıf için beratlar vermiştir. Yöre, Candaroğlu beyliği yıkılıp Osmanlı yönetimine geçince Osmanlı hükümdarları da Arif Sultan'ın kurduğu zaviye ve vakıf için beratları yenilemeye devam etmişlerdir. Arif Sultan'ın torunları Osmanlı devletinin son dönemlerine kadar da bu zaviyede şeyh olarak hizmet etmeye devam etmiştir.

Şeyh Gazi Arif Sultan'ın hangi tarikata mensup olduğu bilinmemektedir. Fakat onun Anadolu'nun fethinin ilk asırlarında Anadolu'da mevcut olan tarikatlardan birine mensup olduğu muhakkaktır. Bu tarikatlar Kalenderîlik, Haydarîlik, Yesevîlik, Vefailik, Bektaşîlik, Rûfâilîk ve Mevlevîlikdir.

Arif Sultan'ın zaviyesinin yeri günümüzde kesin olarak bilinmemektedir. Arif Sultan neslinden Hasan Efendi'nin 1324 (1906) yılında zaviyedar ve türbedar atandığı bilindiğinden dolayı Arif Sultan dergâhı tahminen Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar faaliyetlerine devam etmiştir. 1925 yılında tekke ve zaviyelerin kapatılmasına dair kanun gereği zaviye kullanılmadığı için virane olmuş, mezarlık olarak kullanılmış olmalıdır. Bu mezarlık, köyün uzun süre muhtarlığını yapmış olan Kemal Özdemir'den alınan bilgilere göre "eski mezarlık" olarak bilinen, şimdiki Demir Çelik 50. Yıl ortaokulunun olduğu yerdir.

Karabük'ün ilçe hâline gelmesinden sonra buranın kurucusu olarak yörede anlatılan bir menkıbesinden dolayı, Bahaddin Gazi'nin Karabük'ün kurucusu olduğu öne çıkarılmıştır. Fakat onun hakkında kesin bir bilgi ve belge bulunmamaktadır. Anlatılan menkıbelerden anlaşıldığına göre o Karabük Köyünü kurmamış, sonradan buraya yerleşerek bölgede çobanlık yapmıştır.

Oysa Şeyh Gazi Arif Sultan hakkında pek çok belge bulunmaktadır. Pek çok örneği olduğu gibi onun kurmuş olduğu zaviye buranın bir yerleşim yeri olmasına sebep olmuş, ayrıca yörenin manevi gelişmesine yüzyıllarca katkıda bulunmuştur.

Kaynaklar

BOA., AE.SMHD.II., 97/8222.

BOA., BEO, 2836/212644.

BOA., BEO., 1921/144027.

BOA., C.Ev., 217/10820.

BOA., İE. EV., 62/6766.

BOA., ŞD., 159/27.

BOA., ŞD., 175/17.

438 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530), c. II., B.O.A Yayınları, Ankara, 1994.

Albayrak, Meltem; “Candaroğulları Beyliği'nin Kuruluşu ve Osmanlı Beyliği ile Münasebetlerine Dair Bir Değerlendirme”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, Sakarya 2018, Cilt: 4, Sayı: 7.

Barkan, Ömer Lütfü; “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri Ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1942, sy. II.

Bayram, Mikail; “Türkiye Selçuklularında Köy Teşkilatı”, *Büyük Selçuklu Devleti'nden Türkiye Selçuklu Devleti'ne Mehmet Altay Köymen Armağanı*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları: 5, Konya 2011.

Bolu ve Mülhakatındaki Evkaf-ı İslamiye Defteri, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Yazmaları, no: B.15.

Canbaz, Bayram; *2130 Numaralı Safranbolu Şer'iyeye Sicili Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük 2018.

Çakmak, Abdullah; “Kastamonu'da Dinî Eğitimi Destekleyen Bir Müessese: Zaviye Vakıfları (XVI. Yüzyıl)”, *III. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu*, Kastamonu 2016.

Ekinci, Mustafa; “4 Ve 15. Asırlarda Anadolu ve İran'da Sosyal, Siyasi ve Dini Hayat”, *Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü*, Editör: H. İbrahim Bulut, Sakarya 2010.

Ersoy, Hüseyin Lütfi; *Karabük Tarihi*, Karabük Valiliği Kültür Yayını, İstanbul 2011.

Görsel Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul, 1984, s. 1233.

Kallek, Cengiz; “Müd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, c. XXVIII.

Karacakaya, Recep; “XIX. Yüzyılın Ortalarında Arşiv Belgelerinde Karabük”, *Kuruluşundan Bugüne Karabük Ve Demirçelik Sempozyumu 2-3 Nisan 2010*.

Karacakaya, Recep, İsmail Yücedağ ve Nazım Yılmaz, *Arşiv Belgelerinde Karabük*, Karabük Valiliği Yayınları, İstanbul 2013.

Karataş, Şahin; *Gönüller Sultanı Bahaddin Gâzi Dede*, Gonca Yayınevi, İstanbul 2018.

Kayapınar, Levent; “Süleyman Çelebi, Emir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, c. XXXVIII.

Köprülü, Fuad; *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, TDV. Yay., Ankara 1991.

Ocak, Ahmet Yaşar; “Din Ve Düşünce”, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Ed: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1999, c. I.

Tasavvuf El Kitabı, editör: Kadir Özköse, Ankara, 2014.

Taş, Kenan Ziya; “Bolu Sancağındaki Candaroğulları Vakıfları”, *OTAM*, Ankara, Ocak 1993, sy. 4.

Taş, Kenan Ziya; *Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Bolu Sancağı*, (Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 1993.

Yazıcıoğlu, Hulusi; *Küçük Osmanlı'nın Öyküsü Safranbolu Tarihi*, Şa-to yay., İstanbul, 2001.

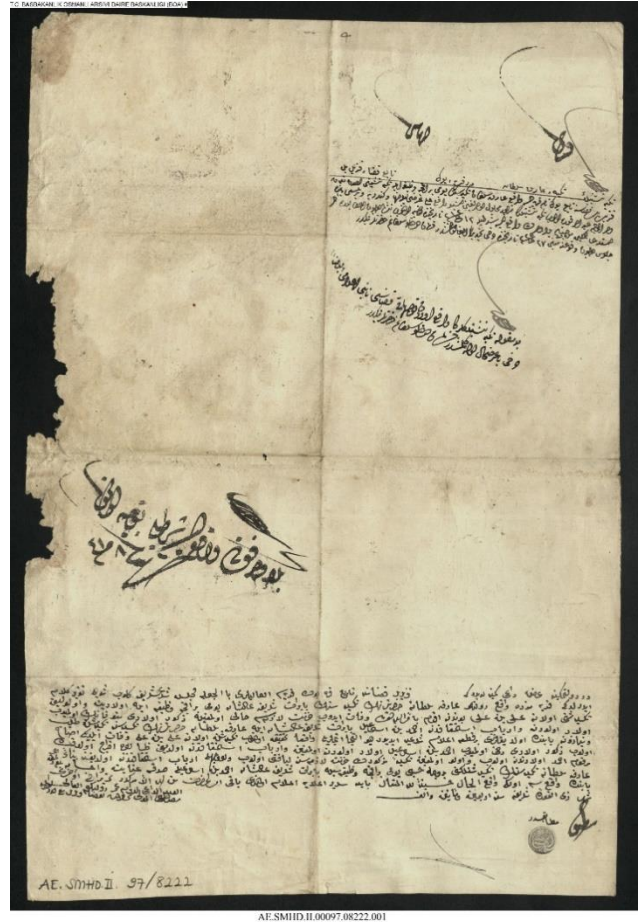
Kemal Özdemir ile 16 Mayıs 2016 tarihinde yapılan görüşme.

Ekler

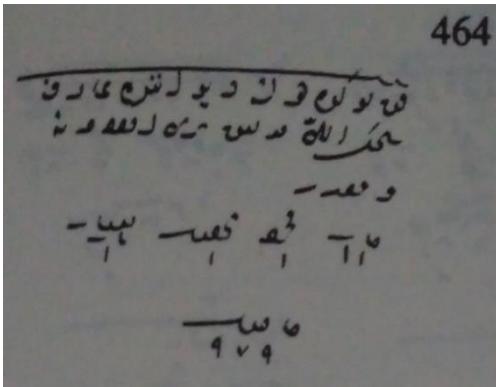
Uluslararası Geçmişten Günümüze Karabük ve Çevresinde Dini, İlmî ve Kültürel Hayat Sempozyumu

Belge 1: BOA., İE, EV, 62/6766.

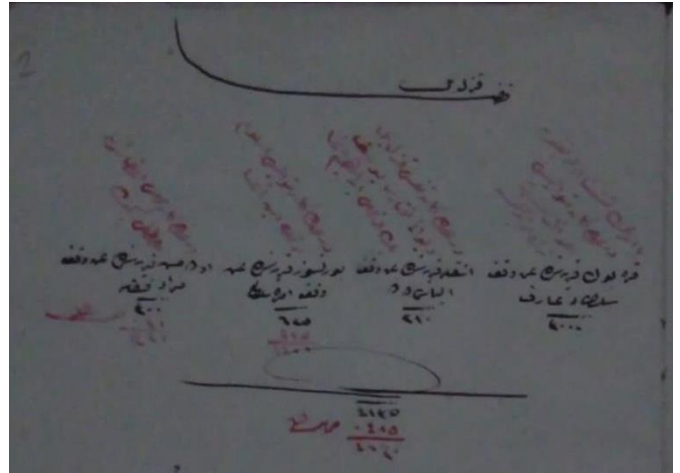

Belge 2: BOA., AE, SMHD II, 97/8222.

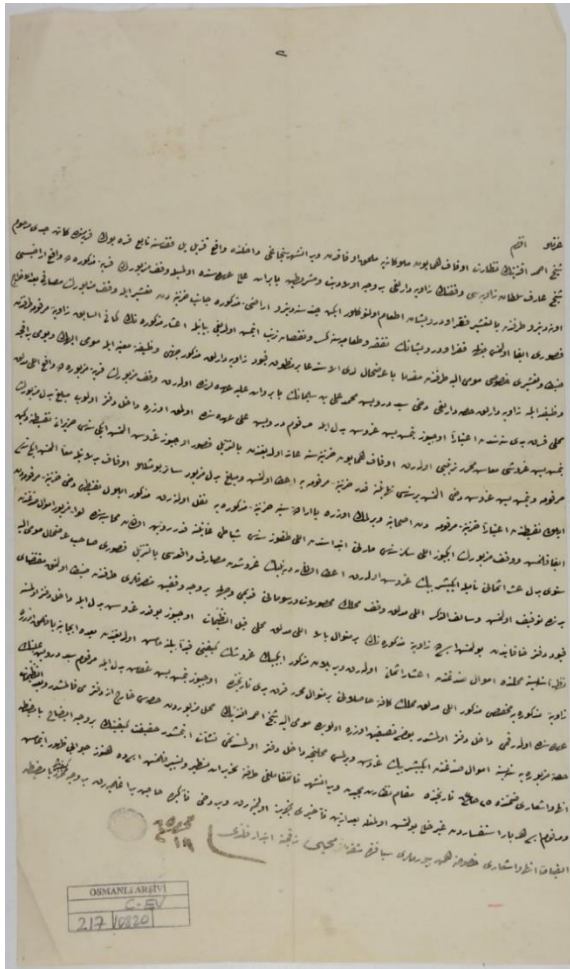

Belge 3: 438 Nolu Tapu Tahrir defteri

(H 937/M.1530)

Belge 4: 3 Temmuz 1852 (BOA, Ev-d., 14874)

Belge 5: BOA., C. EV, 217/10820

16 Muharrem 1265 [12 Aralık 1848]

Belge 6: BOA., BEO, 1921/144027)

12 Cemaziyelahir 1320 [16 Eylül 1902]

Handwritten text in Ottoman Turkish script, likely a religious or administrative document. The text is dense and covers the upper portion of the page.

Table with 4 columns and 3 rows of handwritten entries, possibly a list of names or items.

Table with 4 columns and 2 rows of handwritten entries, possibly a list of names or items.

Table with 4 columns and 2 rows of handwritten entries, possibly a list of names or items.

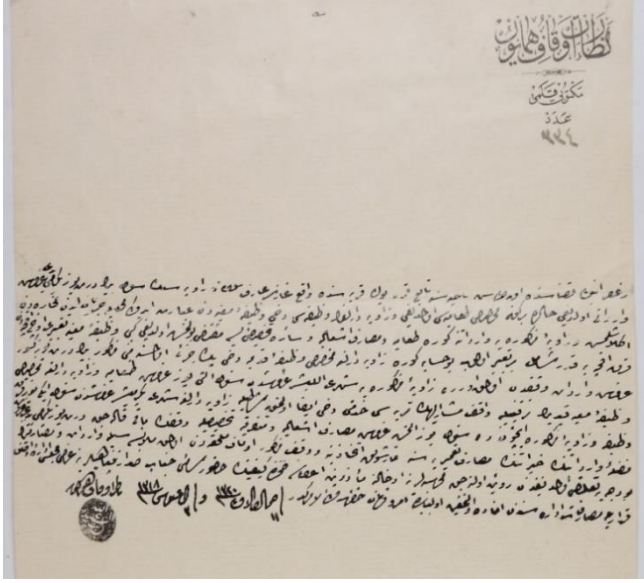
Large handwritten document in Ottoman Turkish script, featuring a prominent blue rectangular border around a central section of text.

Belge 7:

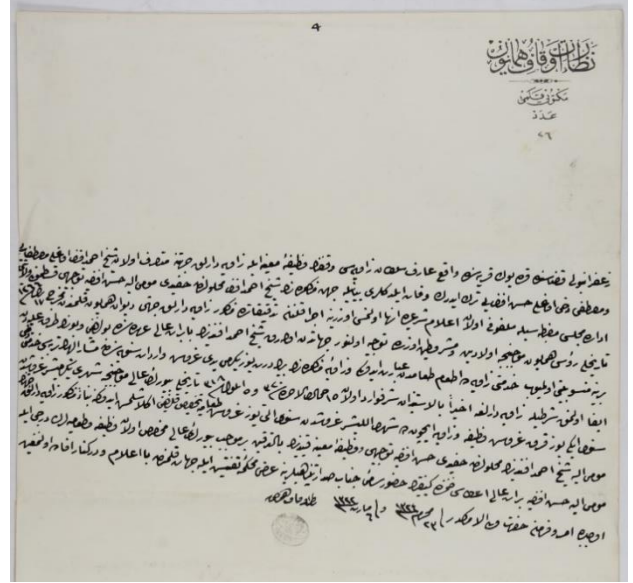
Bolu ve Mülhakatındaki Evkaf-ı İslamiye defteri

Belge 8:

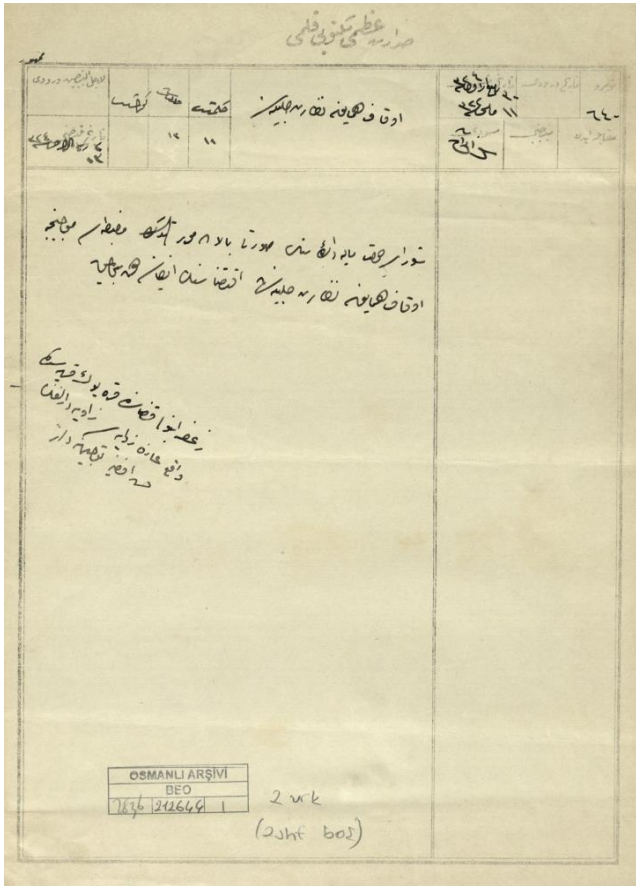
2130 Numaralı Safranbolu Şerhiye Sicili, vr.

Belge 9: BOA., ŞD, 159/27 (Cemaziyelevvel 1320 / 1902)

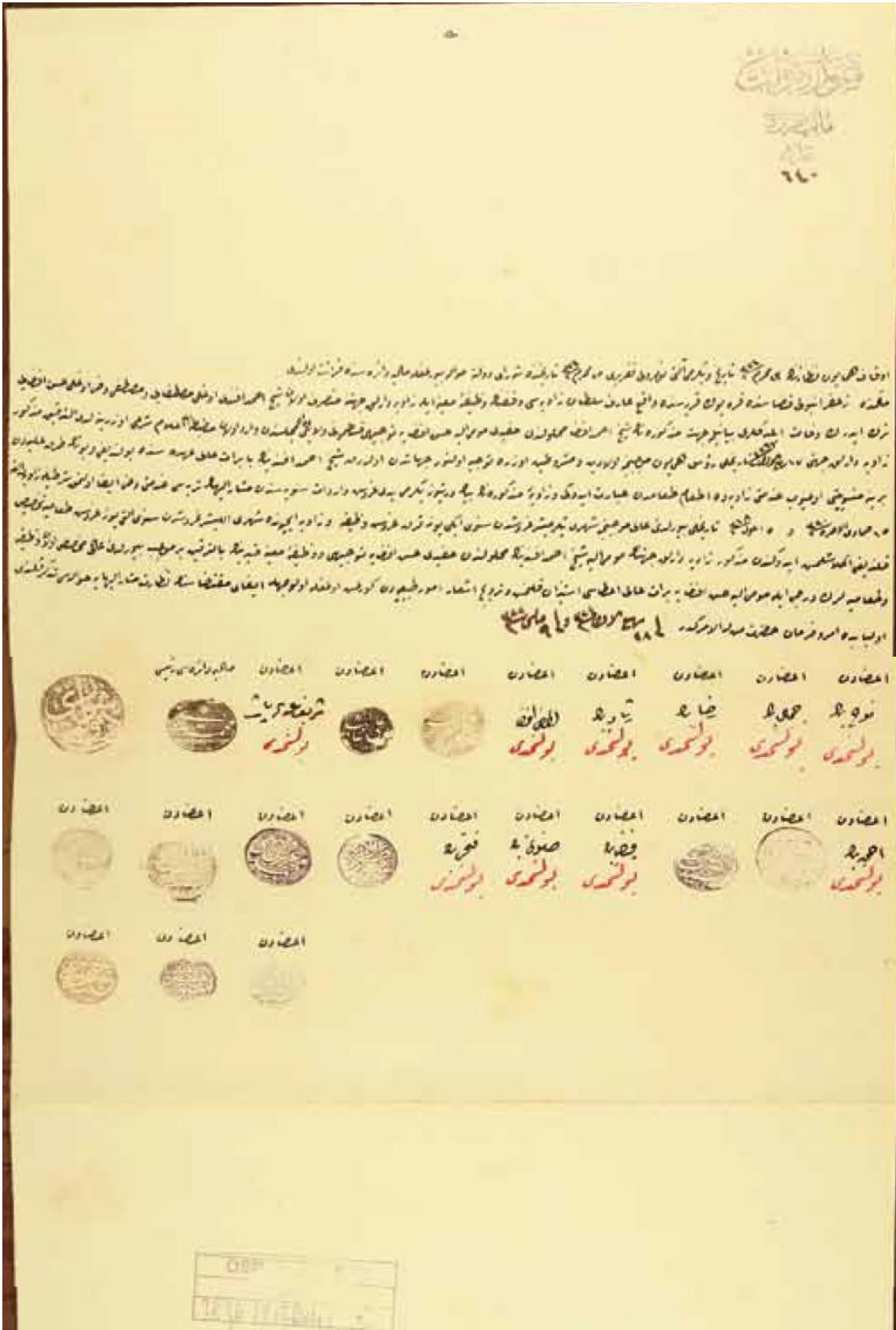
Belge 10: BOA, ŞD, 175/17. (Muharrem 1324/Mart 1906)

Belge 11: “Şeyh Arif zaviyesi zaviyedarlığının Hasan Efendi’ye tevcihine dair.”
[11 Mayıs 1322] 1906. BOA. BEO, 2836/212644

Belge 12: Demir Çelik 50. Yıl Ortaokulu ile Bahattin Gazi Camii arasında, yol kenarında eski bir sütun.

Belge 13: Karabük köyündeki Arif Sultan Zaviyesi'nin zaviyedarlık görevine Hasan Efendi'nin tayin edilmesi hk. 28 Rebîulevvel 1324 [22 Mayıs 1906], BOA. BEO, 2836/212644

HADİSLERİ AÇISINDAN SAFRANBOLULU MEHMED EMİN EFENDİ'NİN *MİR'ÂT VE MİZÂN'I*

Dr. Öğr. Üyesi Taha ÇELİK¹

Özet

Hâlvetî yolunun önemli kollarından Şabânîyye'ye mensup olduğu kaydedilen Safranbolulu Mehmet Emin Hâlvetî, Karabük yöresi irfânî geleneğinin önemli temsilcilerindendir. Hayatı hakkında oldukça kısıtlı malumat bulunan Mehmed Emin Efendi'nin, Geredeli Hâlil Efendi'nin tedrisinden geçtiği, Hâlvetîliğin özellikle Batı'ya açılan yüzü olduğu, çok sayıda talebe yetiştirdiği, talebeleri aracılığıyla Batı'da Hâlvetî yolunun önemli bir etki alanı kazandığı ve 1283/1867 yılında Safranbolu'da vefat ettiği ifade edilmiştir. Hâlvetî silsilede yer edinen Mehmed Emin Efendi'nin *Mir'âtü'l-Âşikîn* ve *Mizânü'l-Âşikîn* isimlerini taşıyan iki eseri günümüze ulaşmıştır. Hâlvetî yolu mensuplarına seyr u sülûk esnasında yol göstermesi maksadıyla kaleme alınmış olan bu iki risalede Mehmed Emin Efendi'nin konuları serdederken ilgili âyetlere yer verdiği ve sonrasında hadislerden istişhadda bulunduğu görülmektedir. Tebliğde sıhhat ve delalet açısından Mehmed Emin Efendi'nin istifade etmiş olduğu hadisler değerlendirilecek, sûfi gelenekte el kitabı mahiyeti arz eden söz konusu eserler çerçevesinde hadis-tasavvuf ilişkisine dair tespitlerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Şabaniyye, Mehmed Emin Efendi, Mir'ât'ül-Aşikîn, Mizân'ül-Aşikîn.

Safranbolulu Mehmed Emin Efendi's Mir'at And Mizan in Terms of Hadiths

Abstract

Mehmet Emin Efendi from Safranbolu who was recorded as a members of the important branches of Şabânî Hâlveti way is one of the important representatives of the wisdom tradition of Karabük. Mehmed Emin Efendi, whose life is very little known, was educated by Geredeli Hâlil Efendi and he became the face of the Hâlveti road, which opened up especially to the West, and raised many students. Through his students, the Hâlveti way gained a significant influence in the West. He died in 1283/1867 in Safranbolu. Mehmed Emin Efendi who took an important place on the Hâlveti road, has two works named *Mir'at al Aşikîn* and *Mizan al Aşikîn* have survived to the present day. These works were written in order to guide the members of the Hâlveti way during the seyr u suluk. In these two treatises, it is seen that Mehmed Emin Efendi used the relevant verses in writing the topics and supported them with hadiths. In this paper, the hadiths that Mehmed Emin Efendi has benefited will be evaluated in terms of authenticity and evidence and the determinations about the relationship between hadith and sufism will be made within the framework of the works which are counted handbooks in mystic tradition.

Keywords: Hadith, Şabaniyye, Mehmed Emin Efendi, Mir'at al-Aşikîn, Mizan al-Aşikîn.

GİRİŞ

Şabaniye şeyhlerinin âlimlerinden olan² Mehmed Emin Efendi (1283/1867), Safranbolu Yazıköyü'nde doğmuştur.³ Hâlvetî tarikatının Nasuhiyye kolundan ayrılmış olan Çerkeşi silsilesinin önemli âlimlerinden Hacı Hâlil Efendi'nin büyük hâlifelerindendir.⁴ Hacı Hâlil Efendi ile devam eden silsileye Şabanilerce orta yol denildiği kaydedilmiştir.⁵ Mehmed Emin Efendi çok sayıda talebe yetiştirmiştir. "Geredeli Hâlil Efendi'nin müridlerinden olup daha sonra Hacı Efendi'ye bağlanmış olan maliye nazırı

¹ Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu, İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı.

² Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, (haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen), Meral Yay. İstanbul ty., I, 173 (1. dipnot).

³ Osmanzade Hüseyin Vassaf, *Sefine-i Evliya*, (haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz), Kitabevi yay. İstanbul 2015, 91; Sadık Vicdânî, *Tarikatler ve Silsileleri*, (haz. İrfan Gündüz), Enderun kit. İstanbul 1995, s. 218.

⁴ Sadık Vicdânî, *Tarikatler ve Silsileleri*, s. 219.

⁵ Hüseyin Vassaf, *Sefine-i Evliya*, s. 92; Sadık Vicdânî, *Tarikatler ve Silsileleri*, s. 218.

Ahmet Muhtar Paşa tarafından kendisine Muhtar Paşa Tekkesi adıyla bir tekke yaptırılmış ve kendisine beş yüz kuruş maaş tahsis edilmiştir.⁶ Mehmed Emin Efendi, eğitim faaliyetlerini Hacı Hâil mescidinin bitişiğindeki bu tekkede sürdürmüştür.⁷ Talebeleri vasıtasıyla Şabaniye tarikatı, Safranbolu ve Nevrekop tarafında yayılma imkânı bulmuştur.⁸ Onun aracılığıyla Safranbolu ve Nevrekop arasında manevi bir bağ oluşmuş, sağlığında Nevrekop Hâlvetileri hâlvet çıkarmak için Safranboluya gelmiş, vefatından sonra ise postnişini olan hâlifesinin Nevrekop'ta bulunması hasebiyle Safranbolu Hâlvetileri Nevrekop'ta hâlvet çıkarmışlardır.⁹ Mehmed Efendi 1283/1867 yılında Safranbolu'da vefat etmiştir.¹⁰

MİR'ÂT ve MİZÂN

Seyr u sulûka dair oldukça makbul eserler olduğu kaydedilen *Mir'ât* ve *Miz'an*¹¹ 1859'da telif edilmişlerdir.¹² Emin Efendi'nin bu eserleri, oğlu Mehmed Zühdi Efendi tarafından, babasının vefatından sonra basılmıştır.¹³ Söz konusu iki eser, Şâbânî tarikatı müntesiplerine seyr u sulûkları esnasında yol göstermesi maksadıyla telif edilmiştir. Eserin mukaddimesinde sülûk ehlinin, mürşitlerinden ısrarla icazet talep ettiklerinden ve bu hususta çok aceleci davrandıklarından duyduğu rahatsızlığı dile getiren Mehmet Emin Efendi, onlara sabrı tavsiye etmek, kat' etmeleri gereken mertebeleri göstermek ve zikrettiği prensiplere hakkıyla riâyet etmedikleri takdirde yol almak yerine yolda takılıp kalacaklarına dikkat çekmek maksadıyla bu eseri telif ettiğini ifade etmiştir.¹⁴ “Onun diğer bir gayesi müritlere bu risalelerle ayna tutarak onların seyr u sulûk esnasında ulaşmış oldukları seviyeleri ve manevi hazları teyit edebilmelerini ve sağlamasını yapabilmelerini temin edebilmektir.”¹⁵ Emin Efendi'ye göre sâlikin kat' etmesi gereken yedi seyr, bazı külli mertebeler, beş görüntü, üç sefer vardır ki bunlar bütünüyle, aceleci olmadan, zuhuratları yaşanarak, tertiblerine dikkat edilerek ve mürşidin sözüne uyularak tecrübe edilmelidir.¹⁶ Bunların hepsi eserlerde tafsilatlı olarak açıklanmıştır. “Şükri” mahlasıyla şiir yazdığı kaydedilen¹⁷ Emin Efendi, konuları serdederken âyetlere ve varsa hadislere de temas etmiş ve her seyre dair bir şiire yer vererek toplamda on beş şiirini bu eserde zikretmiştir.

MEHMED EMİN EFENDİ'NİN HADİS KULLANIMI

Hadis denilince evveleminde Hz. Peygamber'e isnad edilen söz fiil ve takrirler ile hâlki ve hulki vasıflar yani doğrudan Rasulullah'a dayandırılan her şey anlaşılma ile birlikte tarihsel süreçte görüldüğü üzere bizzat Rasulullah'ın (a.s) diliyle en hayırlı nesiller olarak adlandırılan özellikle sahabe ve tabiin

⁶ Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, Üsküdar Belediyesi, İstanbul 2001, s. 600; Safranbolulu Mehmed Emin Hâlvetî, *Âşıklara Ayna ve Terazi*, (haz. Mustafa Tatçı, Musa Yıldız), Kırkambar kit., İstanbul 2013, s. 15.

⁷ Safranbolulu Mehmed Emin Efendi, *Âşıklara Ayna ve Terazi*, s. 15.

⁸ Sadık Vicdânî, *Tarikatler ve Silsileleri*, s. 218.

⁹ Hüseyin Vassaf, *Sefine-i Evliya*, s. 92; Sadık Vicdânî, *Tarikatler ve Silsileleri*, s. 219-220.

¹⁰ Safranbolulu Mehmed Emin Hâlvetî, *Âşıklara Ayna ve Terazi*, s. 15. Mehmed Emin Efendi'nin hayatı ve eserleri için Bkz. Hâlim Gül, Safranbolulu Hâlvetî-Şâ'bânî Şeyhi Mehmed Emin Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tekkesi, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2017, cilt: VI, sayı: 3, s. 1426-1443.

¹¹ Hüseyin Vassaf, *Sefine-i Evliya*, s. 92.

¹² Safranbolulu Mehmed Emin Hâlvetî, *Âşıklara Ayna ve Terazi*, s. 19-20.

¹³ Safranbolulu Mehmed Emin Hâlvetî, *Âşıklara Ayna ve Terazi*, s. 19.

¹⁴ Safranbolulu Mehmed Emin Hâlvetî, *Âşıklara Ayna ve Terazi*, s. 27-28.

¹⁵ Safranbolulu Mehmed Emin Hâlvetî, *Âşıklara Ayna ve Terazi*, s. 28, 33.

¹⁶ Safranbolulu Mehmed Emin Hâlvetî, *Âşıklara Ayna ve Terazi*, s. 28.

¹⁷ Safranbolulu Mehmed Emin Hâlvetî, *Âşıklara Ayna ve Terazi*, s. 19-20.

neslinin söz ve fiilleri de -bazı âlimlerce eser olarak isimlendirilse de- genel olarak ilk devirlerden itibaren hadisler içerisinde değerlendirilmiştir. Bu geniş anlamı göz önüne alındığında eserde yer alan hadis sayısı tespit edilebildiği kadarıyla otuzdur.

Mehmed Emin Efendi'nin risalelerde yer verdiği bu otuz hadisten yirmi biri merfu, dokuzu ise mevkuf rivâyettir. Rivâyetleri naklederken oldukça titiz davrandığı görülmektedir. Hadis kaynakları dışındaki bazı dini literatürde, hadis aktarımında müellif tasarrufu fazlaca rastlanılan bir durumdur. Mehmed Emin Efendi, eseri Türkçe telif etmesine ve sadece mukaddimede dua kabilinden Arapça ifadelerle yer vermesine rağmen merfu hadislerin neredeyse hepsini Arapça metinleriyle nakletmektedir. Eserdeki mevkuf rivâyetlerin hepsi Hz. Ali kavilleridir. Hadisleri naklederken hiç bir isnada yer vermediği gibi Hz. Ali sözleri haricinde sahabe ravilerine de yer vermemekte hatta bazen Rasulullah'ı da zikretmeden sadece hadise telmihte bulunabilmektedir. Hadisler hususunda nereden istifade ettiğine ilişkin de eserde herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Eserde çok sayıda âyete de yer veren Emin Efendi, neredeyse her âyetten sonra varsa ilgili bir rivâyete yer vermiştir.

Hz. Ali'ye atfedilen sözler oldukça dikkat çekicidir. Zira bu rivâyetlerde muhtemelen hicri ilk asırlarda henüz kullanımda olmayan, tasavvuf ilminin ıstılah sahasına girmemiş, yedi makamın her birine dair, sıraları ile birlikte zikredilmek üzere seyr ilallah, seyr lillah, seyr alallah, seyr maallah, seyr fillah, seyr anillah, seyr bil beka badel fena gibi sözler, teaddüd-i tecelliyât, makamat-ı sulûkiyye gibi ıstılahlar açıklamalarıyla birlikte Hz. Ali'ye isnad edilmiş, bizzat onun sözleri gibi aktarımda bulunulmuştur. Hz. Ali'ye atfedilen "etvaru's-seyr ve's-sülûk" isimli yedili seyr u sulûk tasnifini, müellif de eserinde aynen aktarmıştır. Daha önce İsmail Hakkı Bursevi'nin de naklettiği bu yedili tasnif Hz. Ali'ye dayandırılmaktadır.¹⁸ Tasavvuf tarihinde Hz. Ali'ye ayrı bir önem atfedildiği malum bir husustur. Hz. Ali, Hz. Peygamber'den (s) zahiri ve batını ilimlerin taşıyıcısı olarak görülmüştür.¹⁹ Hicrî ikinci asır sonrasında ortaya çıkmış olan ve tasavvufî öğretinin temelini teşkil eden bir çok husus doğrudan Hz. Ali'ye atfedilmiştir. Bu durum "özellikle, zühdden tasavvufa geçiş döneminde bir ilmi disiplin olarak teşekkül etmekte olan tasavvufun üzerine bina edildiği görüşlere dayanak arayışının neticesi olarak değerlendirilmiştir."²⁰

Hz. Ali'ye nispet edilen ve bizim sadece formel kategorizasyonda mevkuf olarak nitelediğimiz bu dokuz rivâyetten yedisi bahsi geçen seyirlerle alakalıdır ve herhangi bir kaynağı tespit edilememiştir. Sadece iki tanesinin ise hadis kaynaklarında yer almamakla birlikte bazı sufi kaynaklarda yer aldığı görülmektedir.

ESERDE YER ALAN RİVÂYETLER

1. "Rivâyet edildiğine göre Hz. Hüseyin Hz. Ali'ye 'Beni seviyor musun' diye sormuş O 'evet' deyince 'Peki annemi seviyor musun?' diye sormuştur. Hz. Ali 'Evet' deyince o; "Kalbinin yarısı benim

¹⁸ Yedili seyr-i suluk mertebesini Hz. Ali'ye isnad eden bir risale için bkz. Zeynep Şeyma, Özkan, Hz. Ali'ye Atfedilen Seyr ü Sülûk Mertebeleri ile İlgili Bir Risâlenin Tercümesi: Tercemetü Etvâri's-Seyr ve's-Sülûk, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2013, cilt: XIV, sayı: 32, s. 191-202. Seyr u sulûk mertebelerinden ilk bahseden sufilerden birinin Yahya b. Muaz olduğu kaydedilmiştir. Bkz. Salih Çift, Yahya b. Muaz, *DİA*, XLIII, 258.

¹⁹ Tasavvufî düşüncede Hz. Ali'nin merkezi bir mevkiye yerleştirilmesinin sebepleri hususunda bkz. Salih Çift, Tasavvuf Geleneğinde Hz. Ali ve Ehl-i Beyt, *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 2014, sayı: 23, s. 44-47.

²⁰ Bkz. Ahmet Yıldırım, Tasavvufî Düşüncede Hz. Ali ve Bu Düşünce İçerisinde Hz. Ali'ye Nispet Edilen Rivâyetler, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009, sayı: 22, s. 41-56.

yarısı ise annemin; muhabbetullah için kalbinde bir yer kaldı mı?” deyince Hz. Ali şaşırılmış ve ağlamıştır. Bunun üzerine Hz. Cebrail gelerek ‘Ey Allah’ın Rasulü! Ali’ye söyle bu sorunun cevabını öğrenmek istiyorsa Hüseyin’e sorsun’ demiştir. Hz. Ali onun yanına gelmiş ve ‘Gözümün nuru! Beni hayretler içinde bıraktın. Kurtar beni bu durumdan’ demiştir. Bunun üzerine Hz. Hüseyin: ‘Babacığım! Bana olan sevgin arızî bir sevgidir. Anneme olan sevgin ise şehvanidir ki o da arızîdir. Allah’a olan sevgin ise ezelden ebede bakidir. O zaman kalbinde Allah’ın sevgisinden başkasına yer verme.’ demiştir.”²¹

Mehmet Emin Efendi öncelikle kalpte Allah (c.c) sevgisinden başka sevgiye yer olmadığına ve diğer sevgiler kalpte arttıkça Hakk’a olan sevginin azalacağına işaretlen bu rivâyeti nakletmektedir. Merfu formatta nakledilen rivâyet kaynaklarda tespit edilememiştir. Emin Efendi rivâyeti حكي/ anlatıldı şeklinde temriz sigasıyla nakletmektedir. Normal şartlarda muhaddislerin isnadına itimat edemedikleri rivâyetler için tercih ettikleri bu siga ile nakletmiş olmasından Mehmet Emin Efendi’nin de benzer bir hassasiyet gösterdiği söylenebilir. Nitekim diğer merfu rivâyetleri doğrudan hadis olarak nakletmiş sadece bu rivâyeti bu lafızla zikretmiştir.

2. Hz. Peygamber (s.a) buyurdular ki: “Yaşadığınız gibi öleceksiniz. Öldüğümüz gibi de diriltileceksiniz.”²²

Yukarıdaki rivâyeti ve mânâyı teyit eder şekilde, kalpte Allah’tan ziyade masivaya muhabbet bulunursa, kişinin ahirette de onunla haşrolunacağına delil olarak naklettiği bu rivâyet de hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Müetahhir dönem bazı kaynaklarda yer almaktadır.²³

3. Mehmet Emin Efendi, “... Ölmeden önce ölünüz.” sırrı vardır.” ibaresinde olduğu gibi bazen hadisleri cümle içerisine adapte etmektedir.²⁴

İlgili rivâyet müetahhir dönem bazı kaynaklarda قیل lafızıyla nakledilmiştir.²⁵ İbn Hacer (852/1449) ‘aslî sabit değildir’ derken²⁶ Aliyyülkari (1014/1606), ‘sufilerin sözlerindedir’ kaydını düşmüştür.²⁷

Rivâyet problemlili olmakla birlikte Mehmed Efendi’nin hadis yorumunu yansıtmaya açısından önemlidir. Ona göre kıyamet, sırat, mizan, ceza ve mükafaat gibi dini kavramlar, sıradan herkesin anladığı gibi anlamlar ihtiva etmeyip, bunlardan maksat “Ölmeden önce ölünüz” hadisinde işaret edildiği üzere ölümü ve ölümden sonraki merhâleleri dünyada tatmaktır ki buna da ancak seyr u sülûk ehli vakıf olabilir.²⁸

4. Rasulullah (s.a) buyurdular ki: “İnsanlar uykudadır, öldüklerinde uyanırlar.”²⁹

²¹ Mehmed Emin Efendi, *Mir’ât*, s. 4; *Ayna ve Terazi*, s. 31.

²² Mehmed Emin Efendi, *Mir’ât*, s. 4; *Ayna ve Terazi*, s. 31.

²³ Molla Gürani, Ahmed b. İsmail b. Osman b. Muhammed, *el-Kevserü’l-Cârî ilâ Riyâdî Ehâdîsi’l-Buhârî*, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut 2008, III, 213; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu’l-Beyan*, Dâru’l-Fikr, Beyrut ty, II, 156.

²⁴ Mehmed Emin Efendi, *Mir’ât*, s. 8; *Ayna ve Terazi*, s. 37.

²⁵ Aliyyülkari, Ebu’l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed, *Mirkâtü’l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkâti’l-Mesâbih*, Dâru’l-Fikr, Dimaşk, 2002, III, 3256; Mübarekpûri, Ebu’l-Alâ Muhammed Abdurrahman, *Tuhfetü’l-Ahvezî bi Şerhi Câmii’t-Tirmizî*, I-X, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut ty, VI, 515.

²⁶ Sehâvî, Ebu’l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Abdîrahmân b. Muhammed, *el-Mekâsıdu’l-Hasene*, Muhammed Osman el-Huşṭ, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut 1915, s. 682.

²⁷ Acluni, Ebu’l-Fida İsmail b. Muhammed. *Keşfü’l-Hafâ*, (thk. Abdülhamid Hindâvî), Mektebetü’l-Asriyye 2000, II, 350; Aliyyülkari, *el-Esrâru’l-Merfûa fi’l-Ahbâri’l-Merfûa*, Dâru’l-Emâne, Beyrut ty, s. 363.

²⁸ Mehmed Emin Efendi, *Mir’ât*, s. 8; *Ayna ve Terazi*, s. 37.

²⁹ Mehmed Emin Efendi, *Mir’ât*, s. 8; *Ayna ve Terazi*, s. 37.

Ebu Nuaym el-İsfahânî (430/1038), *Hilye*'de Süfyan'ı Sevri'nin (161/778) sözü olarak nakletmiştir.³⁰ İraki (806/1404), *İhya* üzerine yapmış olduğu tahrirde “merfu olarak tespit edemedim, Hz. Ali'ye nispet ediliyor” demiştir.³¹ Sehavi de (902/1497) “Hz. Ali'nin sözüdür” derken³² Şa'rânî, Sehl et-Tüsterî'ye (283/896) isnad edildiğini kaydetmiştir.³³

5. Hadis-i kutsîde şöyle buyurmuştur: “*Ben gizli bir hazine idim, tanınmak istedim. Beni tanımaları için mahlukatı yarattım.*”³⁴

Aclunî'nin (1162/1749) *Keşfü'l-Hafâ*'da kaydettiğine göre İbn Teymiye: “Hz. Peygamber'in sözü değildir. Sahih yahut zayıf herhangi bir isnadı bilinmemektedir.” demiştir. Zerkeşî (794/1392), İbn Hacer ve Suyutî de (911/1505) aynı kanaati taşımaktadırlar. Aliyyülkari sufiler arasında çokça kullanıldığını ve sufilerin üzerine önemli usûller bina ettiklerini kaydettiği bu sözün aslı olmasa da mânâ itibarıyla sahih olup “*Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım*”³⁵ âyet-i celilesi ile mânâ olarak örtüştüğünü ve İbn Abbas'ın bu âyetteki “ليعبدون/Bana kulluk etmeleri için” ibaresini “ليعرفوني/Beni tanımaları için” kelimesiyle tefsir ettiğini ifade etmiştir.³⁶ Emin Efendi de rivâyetten önce İbn Abbas'tan nakledilen bu malumata “Beni tevhid etsinler, bilsinler şeklinde tefsir olunmuştur” ifadeleriyle yer vermiştir.³⁷

6. Hadis-i kutsîde şöyle buyurmuştur: “*Ey Ademoğlu! Kim nefsinin bilirse beni bilir. Kim de beni bilirse beni istemiştir. Beni isteyen de beni bulur. Kim beni bulursa her arzusuna ulaşmıştır....*”³⁸

İmam Nevevî (676/1277) “sabit değildir” demiştir. Ebu Muzaffer es-Sem'ânî; “Rasulullah'tan (s.a) nakledilen bir ifade değildir, Yahya b. Muaz er-Razi'ye (258/872) isnad edilen bir sözdür” demiştir.³⁹ İbn Teymiye'nin (728/1328) “uydurma” dediği⁴⁰ rivâyet için İbn Arabî'nin (638/1240); “rivâyet olarak sabit olmasa da keşfen bizce sahihtir” dediği kaydedilmiştir.⁴¹ Ebu Said el-Harraz'a (277/890) nisbet edildiği de kaynaklarda zikredilmektedir.⁴²

7. “Hadis-i şerifte şöyle varid olmuştur: “*Rabbini en iyi bilen nefsinin en iyi bilendir.*”⁴³

Rivâyet hadis kaynaklarında yer almamakla birlikte diğer bazı eserlerde zikredilmiştir.⁴⁴

8. Hz. Ali seyrde olan kişiye şunu söylemiştir: “İlk seyr, seyr ilallah'tır. O, suluka ait olan makamlarda; dünyevî gayelerin şaibelerinden yüz çevirerek Allah'a doğru seyr etmektir.”⁴⁵

³⁰ Bkz. Ebu Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshak el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, Mısır 1974, VII, 52.

³¹ Bkz. İrâkî, Ebu'l-Fazl Zeynüddin Abdürrahim b. Hüseyin, *el-Muğni an Hamli'l-Esfâr*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2005, I, 1358.

³² Sehavi, *Mekasidu'l-Hasene*, I, 691; Aliyyül kari, el-Esrârü'l-Merfua, s. 368.

³³ Bkz. Aclunî, *Keşfu'l-Hafâ*, II, 378.

³⁴ Mehmed Emin Efendi, *Mir'ât*, s. 11; *Ayna ve Terazi*, s. 41.

³⁵ Zariyat, 51/56.

³⁶ Aclunî, *Keşfu'l-Hafâ*, II, 156.

³⁷ Bkz. Mehmed Emin Efendi, *Mir'ât*, s. 11; *Ayna ve Terazi*, s. 41.

³⁸ Mehmed Emin Efendi, *Mir'ât*, s. 11; *Ayna ve Terazi*, s. 41-42.

³⁹ Zerkeşî, Ebu Abdillâh Bedreddin, *et-Tezkira fi'l-Ehâdisi'l-Müştehirâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986, s. 129; Sehavi, *Mekasid*, s. 657.

⁴⁰ Aliyyülkari, *el-Esraru'l-Merfua*, s. 351.

⁴¹ Aclunî, *Keşfu'l-Hafâ*, II, 312.

⁴² Derviş el-Hût, Ebû Abdurrahman Muhammed, *Esne'l-Metâlib fi Ehâdisi Muhtelifi'l-Merâtib*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, s. 277.

⁴³ Mehmed Emin Efendi, *Mir'ât*, s. 12; *Ayna ve Terazi*, s. 42.

⁴⁴ Kelabazi, Ebu Bekr Muhammed b. İshak, *Kütü'l-Kulûb fi Muameleti'l-Mahcûb*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005, II, 68; Ragıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal, *ez-Zeria ila Mekârimi's-Şeria*, Dâru'l-İslam, Kahire 2007, s. 73; İsmail Hakki, *Rûhu'l-Beyân*, IV, 461.

Emin Efendi Hz. Ali'den; veliler serdarı olarak bahsetmektedir ve onun salikin seyrinde ilk makam olan seyr ilallah makamı hususunda bunları söylediğini ifade etmektedir. İbare kaynaklarda tespit edilememiştir.

9. Rasulullah (s.a) şöyle buyurmuştur: “*Dünya, ahiret ehline haramdır. Ahiret de dünya ehline haramdır. Ehlullah'a her ikisi de haramdır.*”⁴⁶

Deylemî (558/1163) *Firdevs*'te İbn Abbas'tan nakletmiştir. ⁴⁷ İsnadındaki Hable b. Süleyman için İbn Main (233/848) sika değildir demiş, Zehebî (748/1348) zayıf olduğunu ifade etmiştir.⁴⁸ Münavi (1031/1622) rivâyet için “zayıf” demiş⁴⁹ Elbani ise uydurma tespitinde bulunmuştur.⁵⁰

10. Rasulullah (s.a) şöyle buyurmuştur: “*En küçük cihattan en büyük cihada döndük.*”⁵¹

İlk dönem hadis eserlerinde tespit edilemeyen rivâyeti, Hatib el-Bağdâdî *Tarih*'te nakletmektedir.⁵² Beyhaki benzer bir metinle nakletmiş ve “zayıftır” demiştir. Zeylaî'nin (762/1360) “garib bir hadistir” derken⁵³ İbn Hacer; “insanların dilinde hadis diye meşhur olan sözlerdendir” demiş;⁵⁴ Acluni de “doğru olan hâlk dilinde dolaşan sözlerden olmasıdır” kaydını düşmüştür.⁵⁵

11. Hz. Ali şöyle buyurmuştur: “*Seyr lillah makamı; dünyevi maksatları kesip ahiret gayelerine ve irfani terakkilere yönelerek makamlarda Allah için seyr makamıdır.*”⁵⁶

12. Allah Teâla (c.c) buyurdu ki: “*Ey Davud! Cennetim bana itaat edenler içindir. Hatırlamam zikredenler, kâfiliğim tevekkül edenler, artırmam şükredenler, rahmetim ihsan ehli, ünsiyetim arifler ve ben de beni sevenlere hasımdır.*”⁵⁷

Hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Gazalî, *İhya*'da zikretmiştir.⁵⁸

13. Allah Teâla kutsî hadiste buyurmuştur ki: “*Ey Âdemoğlu! Eğer sevgimi istersen dünya sevgisini kalbinden çıkar. Zira ben sevgimi ve dünya sevgisini asla bir kalpte bir araya getirmem.*”

Mehmet Emin Efendi kişinin kalbini Allah sevgisi ile doldurması ve masivadan temizlemesi gerektiğine delil olarak “*Allah çok tövbe edenleri sever ve temizlenenleri sever.*”⁵⁹ âyetini zikrettikten sonra temizlenmenin dünya sevgisinin kalpten çıkarılması ile olabileceğine işaret ederek bu rivâyete yer

⁴⁵ Mehmed Emin Efendi, *Mir'ât*, s. 16; *Ayna ve Terazi*, s. 48.

⁴⁶ Mehmed Emin Efendi, *Mir'ât*, s. 17; *Ayna ve Terazi*, s. 50.

⁴⁷ Deylemî, Şiruye b. Şehredar, *el-Firdevs*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1986, II, 230.

⁴⁸ Acluni, *Keşfu'l-Hafâ*, s. 469.

⁴⁹ Münavi, Zeynüddin Muhammed Abdür-rauf b. Tacilarifin b. Ali, *et-Teysir bi Şerhi'l-Câmi's-Sagîr*, Mektebetü'l-İmam eş-Şafîi, Riyad 1988, II, 12.

⁵⁰ Elbânî, *Daifu'l-Câmi'i's-Sagîr*, el-Mektebetü'l-İslâmî, yy. ty, s. 441.

⁵¹ Mehmed Emin Efendi, *Mir'ât*, s. 18; *Ayna ve Terazi*, s. 50.

⁵² Hatib el-Bağdâdî, Ebu Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit, *Tarihu Bağdat*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 2002, XV, 685.

⁵³ Zeylaî, Ebu Muhammed Cemâlüddîn Abdullah, *Tahricu Ehadisi'l-Keşşaf*, Dâru İbn Huzeyme, Riyad 1414, II, 395; İraki, *Tahricu Ehadisi'l-İhya*, s. 882.

⁵⁴ Suyuti, Ebu'l-Fazl Celaledin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *ed-Düreru'l-Müntesıra*, İmâdetü Şuûni'l-Mektebât, Riyad ty, s. 125

⁵⁵ Acluni, *Keşfü'l-Hafa*, s. 486.

⁵⁶ Mehmed Emin Efendi, *Mir'ât*, s. 21; *Ayna ve Terazi*, s. 54.

⁵⁷ Mehmed Emin Efendi, *Mir'ât*, s. 23; *Ayna ve Terazi*, s. 56.

⁵⁸ Gazali, Ebû Hamid Huccetülislam Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ty, IV, 361.

⁵⁹ Bakara, 2/222.

vermiştir.⁶⁰ Rivâyet ilk dönem kaynaklarda tespit edilememiştir. Hz. Davud'a hitab olarak bazı kaynaklarda yer almaktadır.⁶¹

14. Rasulullah (s.a) şöyle dua etmiştir: “*Ey Allah'ım! Sevğini bana, kendi nefsimden, kulağımdan, gözümünden, ailemden, malımdan ve soğuk sudan daha sevimli kıl.*”⁶²

Tirmizi rivâyet için hasen-garib demiştir.⁶³ Hâkim en-Neysaburi (405/1014) “sahih” demiş fakat Zehebî *Telhis*'te; isnadındaki Abdullah b. Yezid için Ahmed b. Hanbel'in “hadisleri mevzudur” dediğini nakletmiştir.⁶⁴ Kaynaklarda Abdullah b. Yezid meçhul bir ravi olarak kaydedilmiştir.⁶⁵ İsmi hususunda ihtilaf edilmiş, rical eserlerinin bir kısmında Abdullah b. Yezid b. Rabi şeklinde yer alırken bir kısmında Abdullah b. Rabia b. Yezid şeklinde zikredilmiştir.⁶⁶ İbn Hibban (354/965); Abdullah b. Yezid'i *Sikât*'ında zikretmiş ve Ebu İdris el-Havlânî'den yaptığı nakillerde tek kaldığını ifade etmiştir.⁶⁷

15. Hz. Ali buyurmuştur ki: “Seyr ilallahtan sonra seyr alallah makamı vardır. Bu Allah Teâla'nın “*Doğru yol Allah'a aittir. Yolun eğrisi de vardır*” buyurması ve “*Her canlının perçemi O'nun elindedir. Şüphesiz Rabbimin yolu dosdoğru yoldur.*” buyurması gibidir. Seyr alallah; Allah için, ahiret gayeleri ve irfani terakkilerden kat-ı nazar ederek Allah Teâla'nın isim ve sıfatlarını izlemektir. Bu şuhutta bazen tekessür vardır ki bu da eğri yoldur.”⁶⁸

Kaynaklarda tespit edilememiştir.

16. Hz. Ali buyurmuştur ki: “Seyr maallah; Allah Teâla'nın “*Nerede olursanız olun O sizinle beraberdir*”⁶⁹ buyurması gibidir. Bu ise, Allah ile beraberlik/meıyyet ve huzurunda bulunmak için Allah Teâla'nın isim ve sıfatlarını şuhud ederek seyr etmektir...”⁷⁰

Kaynaklarda tespit edilememiştir.

17. Beşinci makam hakkında Hz. Ali buyurmuştur ki: “Bu makam seyr fillah makamıdır ki bu Allah Teâla'nın zatını şuhud ve zatî tecellilerle mütecellî olma makamıdır...”⁷¹

Kaynaklarda tespit edilemeyen bu rivâyette zikredilen makam vahdet-i vücud makamıdır. Mehmet Emin Efendi bu makamın salike açılacak olan son perde olduğunu; “mutlak feth” makamı olduğunu ve “*Allah'ın yardımı ve feth geldiği zaman*”⁷² âyetinin de buna işaret ettiğini kaydetmiştir. Tefsirlerde âyetteki yardım ve feth için; Hz. Peygamber (s) ve Müminlerin, Allah Teâla'nın yardımıyla müşriklere galip gelmesi,

⁶⁰ Mehmed Emin Efendi, *Mir'ât*, s. 25; *Ayna ve Terazi*, s. 59.

⁶¹ Gazali, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, IV, 326; İsmail Hakkı, *Ruhu'l-Beyan*, II, 144.

⁶² Mehmed Emin Efendi, *Mir'ât*, s. 25; *Ayna ve Terazi*, s. 59.

⁶³ Tirmizi, *Da'avat*, 75.

⁶⁴ Hâkim en-Nisabûrî, Ebu Abdillâh İbnü'l-Beyyî Muhammed, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990, II, 470.

⁶⁵ İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, *Takribu't-Tehzîb*, (thk. Muhammed Avvâme), Dâru'r-Reşîd, Dimeşk 1986, s. 505.

⁶⁶ İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Sikatüddîn Ali b. Hasan b. Hibetullah, *Tarihu Dimeşk*, I-LXXX, (thk. Amr b. Ğarâme el-Umrevî), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995, XXXIII, 381.

⁶⁷ İbn Hibbân, Ebu Hâtîm Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî, *es-Sikât*, I-IX, Dâiretü'l-Meârîfi'l-Osmâniyye, Haydarâbâd 1973, VII, 57.

⁶⁸ Mehmed Emin Efendi, *Mir'ât*, s. 28; . *Ayna ve Terazi*, s. 62.

⁶⁹ Buhari, İman 36; Müslim, İman 1.

⁷⁰ Mehmed Emin Efendi, *Mir'ât*, s. 35; *Ayna ve Terazi*, s. 71.

⁷¹ Mehmed Emin Efendi, *Mir'ât*, s. 38-39; *Ayna ve Terazi*, s. 75.

⁷² Nasr, 110/1.

Mekke'nin fethi ve diğer fetihler gibi yorumlar yapıldığı görülmektedir.⁷³ Emin Efendi ise âyeti Allah'ın (c.c) yardımı ile; salikin kat' etmesi gereken manevi mesafeleri geçerek kendisine açılacak olan son perdenin de açılması, vahdet makamına ulaşması şeklinde yorumlamış âyetin buna işaret ettiğini ifade etmiştir.⁷⁴

18. Hz. İsa: “*Kim iki kez doğmazsa göklerin melekûtuna giremez.*”⁷⁵

Hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivâyet, aynı lafızlarla diğer bazı kaynaklarda yer almaktadır.⁷⁶

19. “*Mekke'nin fethinden sonra hicret yoktur.*”

Muteber hadis kaynaklarında yer alan⁷⁷ meşhur bir rivâyet olmakla birlikte rivâyetin bağlamından oldukça koparıldığı görülmektedir. Hz. Peygamber'in (a.s), Mekke'nin fethinden sonra üzerine hicret farz kılınan, Rasulullah'ı (s) terketmek, Medine'den ayrılmak ve Mekke'ye dönmek kendilerine yasaklanan, Kur'an'da övülen, Müslümanlar'ın henüz kuvvetlenmediği dönemde Rasulullah'ı yalnız bırakmayarak İslam tarihinde özel bir anlam kazanan muhacirliğin son bulduğu anlamı çıkarılmıştır.⁷⁸ Mehmet Emin Efendi ise seyr u sülûkun beşinci makamı olan vahdet-i vücud makamının kişiye açılacak perdelerin zirvesi olduğunu ve bu makama ulaşan kişinin, gurbetten kurtulup asıl makamına hicret ettiği ve bu vukufiyetten sonra ona bir hicret olmadığına şahit olarak bu rivâyeti zikretmiş, rivâyetin sırrının bu olduğunu ifade etmiştir.⁷⁹

20. “*Allah vardı ve O'nunla birlikte hiçbir şey yoktu.*”

Muteber kaynaklarda yer alan bir rivâyettir.⁸⁰ Mehmed Emin Efendi altıncı makam olan seyr anillah makamında vakıf olunacak tecellileri açıklamış ve bu tecellileri yaşayan salikin bu rivâyetin sırrını anlayabileceğini ifade etmiştir.⁸¹

21. Altıncı makam hususunda Hz. Ali buyurmuştur ki: “*Seyr anillah, tekmil ve irşad için fark ve cem' makamında rucu ile seyr etmektir.*”⁸²

Kaynaklarda tespit edilememiştir.

22. Yedinci makam olan seyr billah makamı hususunda Hz. Ali remz ve ima yoluyla buyurmuştur ki: “*Seyr billah makamı; ‘La havle vela kuvvete illa billahil Aliyyil Azim’ sözü muktezasınca fenadan sonra beka makamıdır...*”⁸³

⁷³ Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-beyân fi te'vili'l-Kur'ân*, Thk. Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2000, XXIV, 667; Zemaşerî, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşaf*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1407, IV, 810; Beyzâvî, Ebû Saîd Nasıruddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envaru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, (thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1418., V, 344.

⁷⁴ Mehmed Emin Efendi, *Mir'ât*, s. 38-39; *Ayna ve Terazi*, s. 75.

⁷⁵ Mehmed Emin Efendi, *Mir'ât*, s. 45; *Ayna ve Terazi*, s. 84.

⁷⁶ Nizamüddin en-Nisaburi, Hasan b. Muhammed b. Hasan, *Garâibü'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1416, II, 267; İsmail Hakkı, *Ruhu'l-Beyan*, II, 96; Alusi, Ebu's-Senâ Şihâbüddin Mahmud b. Abdullah b. Mahmud, *Ruhu'l-Meani fi Teşiri'l-Kur'âni'l-Azim ve's-Seb'i'l-Mesâni*, (thk. Ali Abdülbari Atıyye), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1415, I, 361.

⁷⁷ Buhari, Cihad 193; Müslim, İmare 86.

⁷⁸ İbn Abdi'l-Berr, Ebu Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdilllah b. Muhammed Kurtubî Nemerî, *el-İstizkâr*, (thk. Sâlim Muhammed Atâ, Muhammed Ali Muavviz), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2000, VII, 277; Nevevî, Ebu Zekerriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref b. Mûrî, *Sahihu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, Müessesetü'l-Muhtâr, Kahire 2001, XIII, 8.

⁷⁹ Mehmed Emin Efendi, *Mir'ât*, s. 46; *Ayna ve Terazi*, s. 84.

⁸⁰ Buhari, Bed'ü'l-Hâlk, 1.

⁸¹ Mehmed Emin Efendi, *Mir'ât*, s. 47; *Ayna ve Terazi*, s. 86.

⁸² Mehmed Emin Efendi, *Mir'ât*, s. 47; *Ayna ve Terazi*, s. 87.

⁸³ Mehmed Emin Efendi, *Mir'ât*, s. 53; *Ayna ve Terazi*, s. 93.

Mehmet Emin Efendi'nin seyr billah ile ilgili ifadeleri Hz. Ali'ye isnad etmeden önce remz ve ima'dan bahsetmesi manidardır.

23. “*Fakirlik iftiharımdır. Ben diğer peygamberlere onunla övünürüm.*”

Tasavvuf literatüründe sıklıkla yer verilen rivâyet için İbn Hacer: “Uydurmadır” demiştir.⁸⁴ Rivâyet asılsız olmakla birlikte Mehmet Efendi'nin yorum tarzını yansıtmaya açısından önemli bir örnektir. Rivâyetin mânâsı açıktır ve Hz. Peygamber'in (s) dünya malını, mal biriktirmeyi vb. önemsemediğini ilham etmektedir. Fakat Mehmed Efendi bu lafzı, seyrin son makamı olan seyr billah olarak değerlendirmiş ve bunun fakr makamını ifade ettiğini söylemiştir.⁸⁵ Bu makam artık Allah'ta fani olmak değil Allah'ta baki olma makamıdır. Hz. Peygamber'in (s) vücudundan eser olmadığı için nefsî dememiş ümmetî demiştir. Yani Rasulullah'ın (s) burada ifade ettiği fakr; mal yoksunluğu değil bizzat kendi zatını yok görmesi ve Allah'ta beka bulması anlamındadır. Emin Efendi'nin işari tarzda bir yorumda bulunduğu görülmektedir.⁸⁶

24. “*Allah'ın ahlakıyla ahlaklanın.*”

Bu lafızlarla bir rivâyet hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Elbani “asılsızdır” demiştir.⁸⁷ Allah Teâla'nın isimlerinin üç gruba ayrıldığını ifade eden Emin Efendi seyr u sülûkunu tamamlayıp Hakk'a vasıl olanların isimlerin hepsinden nasiptar olması gerektiğini, rivâyette de bunun emredildiğini ifade etmiştir.⁸⁸

25. “*İki günü birbirine eşit olan aldanmıştır.*”

İlk dönem hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Müteahhir bazı kaynaklarda yer almaktadır.⁸⁹ Acluni, Deylemî isnadı için “zayıftır” demiştir.⁹⁰ Mehmed Emin Efendi; salikin Hakk'a olan muhabbetinde günden güne ziyadeleşme bulunması gerektiği bağlamında bu rivâyete yer vermiştir.⁹¹

26. Hz. Ali buyurmuştur ki: “Devan sendedir bilmezsin. Hastalık sendendir görmezsin. Küçük bir cürmün olduğunu zannedersin. Hâlbuki en büyük âlem sende dürülmüştür. Sen, harfleriyle gizlilerin ortaya çıktığı kitab-ı mübinsin.”⁹²

Hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Diğer bazı kaynaklarda yer verilen bir rivâyettir.⁹³

27. “*Allah'ın (c.c) ilk yarattığı şey benim nurumdur.*”⁹⁴

Hadis kaynaklarında bu lafızla tespit edilememiştir.

28. “*Said, annesinin karnında said olandır.*”⁹⁵

Bizzat bu lafızla hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Müteahhir dönem bazı kaynaklarda yer aldığı görülmektedir.⁹⁶ Benzer lafızlarla Bezzar (292/905) ve Taberani (360/971) nakletmişlerdir.⁹⁷ Heysemî,

⁸⁴ Sehavi, *Mekasid*, s. 480.

⁸⁵ *Ayna ve Terazi*, s. 94.

⁸⁶ Mehmed Emin Efendi, *Mir'ât*, s. 53; *Ayna ve Terazi*, s. 94.

⁸⁷ Bkz. Elbânî, Ebu Abdurrahman Nasruddin, *Silsiletü'l-Ehâdisi'd-Daife ve'l-Mevdûa*, Mektebetü'l-Mearif, Riyad 2002, VI, 346.

⁸⁸ Mehmed Emin Efendi, *Mir'ât*, s. 57; *Ayna ve Terazi*, s. 99.

⁸⁹ Bkz. Ebu Nuaym, Hilye, VIII, 35; Deylemî, Şiruye b. Şehredar, *el-Firdevs*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1986, III, 611.

⁹⁰ Acluni, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 276.

⁹¹ Mehmed Emin Efendi, *Mir'ât*, s. 60; *Ayna* s. 103.

⁹² Mehmed Emin Efendi, *Mir'ât*, s. 61; *Ayna ve Terazi*, s. 104.

⁹³ Davud Kayseri, Şerhu Fususi'l-Hikem, s. 91; Muhsin el-Emin, A'yânu'ş-Şîa, I, 552.

⁹⁴ Mehmed Emin Efendi, *Mir'ât*, s. 67; *Ayna ve Terazi*, s. 112.

⁹⁵ Mehmed Emin Efendi, *Mir'ât*, s. 69; *Ayna ve Terazi*, s. 114.

İbn Hacer ve Suyuti, Bezzar'ın *Müsned*'indeki isnadın "sahih" olduğunu belirtmişlerdir. İbnü'l-Cevzî (597/1201) ise sabit olmadığını ifade etmiştir.⁹⁸

29. Hz. Peygamber'in (s.a) haber verdiğine göre Hz. Davud şöyle münacatta bulunmuştur: "*Rabbim! Her Melikin bir hazinesi vardır senin hazinen nerede?...*"⁹⁹

Hadis kaynaklarında tespit edilememiştir.

30. Hz. Ali gazalardan birinde bir müşriği tutup yatırmış, boğazına kılıcını dayamış ve çenesine yapışmıştır. Yüzyüze gelip de müşriğin başka bir çaresi kalmayıp ölecekken Hz. Ali'nin yüzüne doğru tükürmüştür. Bunun üzerine Hz. Ali o müşriği bırakıvermiştir. Müşrik ayağa kalkıp: "Beni bu şekilde güçsüz yakalamışken niçin salıverdiniz?" deyince o; "Senle önce Hakk için gaza ederdim. Senden bu kötü iş zuhur edince nefsim kabarıp haktan cüda oldum. Bu sebeptendir." demiştir.¹⁰⁰

Hadis kaynaklarında tespit edilememiştir.

SONUÇ

XIX. Asır'da Safranbolu'da yaşamış olan, Hâlvetî tarikatının önemli âlimlerinden Mehmet Emin Efendi, Şabânî müridlerine seyr u sülûkları esnasında yol göstermesi maksadıyla telif etmiş olduğu *Mirâtü'l-Âşikîn* ve *Mizânü'l-Âşikîn* isimli eserlerinde yedi seyr u sülûk makamını tafsilatlı olarak ele almıştır. Konuları serdederken âyet ve rivâyetleri de şahit olarak zikreden Mehmed Emin Efendi bu suretle dinin iki aslını eksene alan bir sufi öğretiyi salıklara telkin etmiş, seyre çıkacakları tarîkin medarını, nasların teşkil ettiğini zımnen ortaya koymaya çalışmıştır.

Mehmet Emin Efendi'nin eserlerde otuz adet rivâyete yer verdiği tespit edilmiştir. Bunlardan yirmi birini merfu hadisler, dokuzunu ise Hz. Ali'ye isnad edilen mevkuf rivâyetler teşkil etmektedir. Emin Efendi eserinde rivâyetleri isnadsız zikretmiş, Hz. Ali haricinde sahâbi ravilerini de zikretmemiştir. Bazı rivâyetlerde Rasulullah'ı (a.s) da zikretmeden doğrudan rivâyetlerin ilgili kısmını metne eklemiştir. Hadis aktarımında titiz davrandığı görülen Emin Efendi'nin tedris ettiği zahiri ilimlere dair kaynaklarda malumat bulunmamakla birlikte hem eserdeki Arapça ifadeler hem de hadisleri aktarırken gösterdiği ciddiyet bu ilimlere dair vukufiyeti hususunda fikir vermektedir.

Eserlerde nakledilen otuz rivâyetin büyük çoğunluğu sıhhat açısından problemlidir. Hadislerden yirmi beş tanesini; hadis kaynaklarında aslı tespit edilemeyen yahut âlimlerin mevzu ve asılsız dediği haberler oluşturmaktadır. Kalan rivâyetlerden üçü sahih, ikisi ise zayıftır. Eserde dikkat çeken hususlardan birisi Hz. Ali'ye isnad edilen seyr u sulûka dair ifadelerdir. Bu sözler doğrudan Hz. Ali'nin dilinden ve sonraki dönem ortaya çıkan ıstılahlarla nakledilmiştir. Hâlvetî gelenekte yaygın olan bu yedili isnada Emin Efendi de yer vermiştir. Emin Efendi'nin bu rivâyetlerin birinde "remz ve ima yoluyla" ibaresini kullanması, bu sözlerin; hadisçiler tarafından muteber kabul edilmeyen, "sadece hâl ehlinin vakıf olabileceği ifade edilen

⁹⁶ Şihabüddin Hafaci, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ömer İnâyetü'l-Kadı, *İnâyetü'l-Kadı ve Kifâyetü'r-Razi*, Dâru Sâdir, Beyrut ty, I, 242; İsmail Hakkı, *Ruhu'l-Beyan*, I, 154; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, I, 126.

⁹⁷ Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub el-Lahmî, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, I-XXV, thk. Hamdi Abdülmecid Selefî, Mektebetü İbn Teymiye, Kahire ty, III, 176.

⁹⁸ Heysemî, Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman, *Mecmaü'z-Zevaid ve Menbaü'l-Fevâid*, (thk. Hüsamettin Kutsî), Mektebetü'l-Kutsî, Kahire 1414/1994, VII, 193; Acluni, *Keşfü'l-Hafâ*, s. 452.

⁹⁹ Mehmed Emin Efendi, *Mir'ât*, s. 69; *Ayna ve Terazi*, s. 115.

¹⁰⁰ Mehmed Emin Efendi, *Mizân*, s. 85-86; *Ayna ve Terazi*, s.140.

vasıtalarla” Hz. Ali’ye isnad edilmiş olmasını kastettiğini akla getirmektedir. Nitekim bu ifadelerin hiç birisi hadis kaynaklarında tespit edilememiştir.

Eserlerde yer alan rivâyetlerin hemen hepsi sûfî literatürde sıklıkla tekrarlanan hadislerdir. Özellikle asırlar boyunca tartışılabilen ve öğretinin temelini teşkil eden birçok rivâyeti Mehmet Emin Efendi de zikretmiştir. Eserlerde naklettiği âyet ve hadislerle dair yorumlarda da bulunan Mehmed Emin Efendi işârî bir yorum tarzını tercih etmektedir. Âyet yahut hadiste geçen ifadeler, literal olarak, yapmış olduğu yorumlara zemin teşkil etse de mânâ itibariyle işârî tefsir yahut şerh yöntemini kullandığı görülmektedir. Hem zikredilen yorum tarzı hem de sufi öğretinin üzerine bina edildiği birçok rivâyete yer vermiş olması yönüyle bu kısa ve öz metnin, Hâlvetî literatürü hakkında fikir vermesi açısından önemli bir örnek olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Acluni, Ebu’l-Fida İsmail b. Muhammed, *Keşfü’l-Hafâ*. Thk. Abdülhamid Hindâvî, Mektebetü’l-Asriyye 2000.
- Ahmet Yıldırım, Tasavvufî Düşüncede Hz. Ali ve Bu Düşünce İçerisinde Hz. Ali’ye Nispet Edilen Rivâyetler, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009, sayı: 22, s. 41-56.
- Aliyyülkari, Ebu’l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed (1014/1606), *Mirkâtü’l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkâti’l-Mesâbih*, I-IX, Dâru’l-Fikr, Dımaşk, 2002.
- Aliyyülkari, *el-Esrâru’l-Merfûa fi’l-Ahbâri’l-Merfûa*, Dâru’l-Emane, Beyrut ty.
- Alusi, Ebû’s-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdullâh b. Mahmûd (1270/1854), *Ruhu’l-Meâni fi Tefsiri’l-Kur’âni’l-Azim ve’s-Seb’i’l-Mesâni*, (thk. Ali Abdülbari Atıyye), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1415.
- Beyzâvî, Ebû Saîd Nasıruddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed (685/1286), *Envaru’t-Tenzil ve Esrâru’t-Te’vil*, (thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı), Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut 1418.
- Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrâhîm Cu’fi (256/870), *el-Câmiu’s-Sahîh*, Dâru’l-Erkam, Beyrut t.y.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, (haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen), Meral Yay. İstanbul ty.
- Çift, Salih, Tasavvuf Geleneğinde Hz. Ali ve Ehl-i Beyt, *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 2014, sayı: 23, s. 44-47.
- Çift, Salih, Yahya b. Muaz, *DİA*, XLIII, 257-258.
- Derviş el-Hût, Ebû Abdurrahman Muhammed, *Esne’l-Metâlib fi Ehâdîsi Muhtelifi’l-Merâtib*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- Deylemî, Şiruye b. Şhredar, *el-Firdevs*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1986.
- Ebu Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshak İsfahani (430/1038), *Hilyetü’l-Evliyâ ve Tabakâtü’l-Asfiyâ*, by, Mısır 1974.
- Elbânî, Ebu Abdurrahman Nasıruddin, *Silsiletü’l-ehâdîsi’d-daîfe ve’l-Mevdûa*, Mektebetü’l-Meârif, Riyad 2002.
- Elbânî, *Daîfu’l-Câmi’i’s-Sagîr*, el-Mektebetü’l-İslâmî, yy. ty.
- Gazali, Ebû Hamid Huccetülislam Muhammed b. Muhammed (505/1111), *İhyâu Ulûmi’d-Din*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut ty.
- Gül, Hâlim, Safranbolulu Hâlvetî-Şa’bânî Şeyhi Mehmed Emin Efendi’nin Hayatı, Eserleri ve Tekkesi, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2017, cilt: VI, sayı: 3, s. 1426-1443.

Hâkim en-Nisabûrî, Ebu Abdillâh İbnü'l-Beyyî Muhammed (405/1014), *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1990.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebu Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit (463/1071), *Tarihu Bağdat*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 2002.

Heysemî, Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman, *Mecmaü'z-Zevaid ve Menbaü'l-Fevâid*, (thk. Hüsamettin Kutsî), Mektebetü'l-Kutsî, Kahire 1414/1994.

İbn Abdî'l-Berr, Ebu Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed Kurtubî Nemerî (463/1071), *el-İstizkâr*, I-IX, 1. Baskı, (thk. Sâlim Muhammed Atâ, Muhammed Ali Muavvız), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2000.

İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah (571/1176), *Tarihu Dimeşk*, I-LXXX, thk. Amr b. Ğarâme el-Umrevî, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer Askalânî, (852/1449), *Takribü't-Tehzib*, thk. Muhammed Avvâme, Dâru'r-Reşid, Dimeşk 1986.

İbn Hibbân, Ebu Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî (354/965), *es-Sikât*, I-IX, Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, Haydarâbâd 1973.

İrâkî, Ebu'l-Fazl Zeynüddin Abdürrahim b. Hüseyin İrâkî (806/1404), *el-Muğni an Hamli'l-Esfâr*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2005.

İsmail Hakkı Bursevi, *Ruhu'l-Beyan*, Dâru'l-Fikr, Beyrut ty.

Kelabazi, Ebu Bekr Muhammed b. İshak, *Kütü'l-Kulûb fî Muameleti'l-Mahcûb*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2005.

Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, Üsküdar Belediyesi, İstanbul 2001.

Molla Gürani, Ahmed b. İsmail b. Osman b. Muhammed, *el-Kevserü'l-Cârî ilâ Riyâdu Ehâdisi'l-Buhârî*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 2008.

Mübarekpûrî, Ebu'l-Alâ Muhammed Abdurrahman (1353/1935), *Tuhfetü'l-Ahvezî bi Şerhi Câmii't-Tirmizî*, I-X, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut ty.

Münavi, Zeynüddin Muhammed Abdür-rauf b. Tacilarifin b. Ali (1031/1622), *et-Teyisir bi Şerhi'l-Câmii's-Sagîr*, Mektebetü'l-İmam eş-Şafî, Riyad 1988.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisaburi Müslim b. el-Haccac (261/875), *Sahihu Müslim*, Dâru't-Taybe, Riyad 2006.

Nevevî, Ebu Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref b. Mûrî (676/1277), *Sahihu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, Müessesetü'l-Muhtâr, Kahire 2001.

Nizamüddin en-Nisaburi, Hasan b. Muhammed b. Hasan, *Garâibü'l-Kur'an*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1416.

Osmanzade Hüseyin Vassaf, *Sefine-i Evliya*, haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, Kitabevi yay. İstanbul 2015.

Özkan, Zeynep Şeyma, Hz. Ali'ye Atfedilen Seyr ü Sülûk Mertebeleri ile İlgili Bir Risâlenin Tercümesi: Tercemetü Etvârî's-Seyr ve's-Sülûk, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2013, cilt: XIV, sayı: 32, s. 191-202.

Ragîb el-İsfahani, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal, *ez-Zerîa ila Mekârimi's-Şeria*, Dâru'l-İslam, Kahire 2007.

Sadık Vicdânî, *Tarikatler ve Silsileleri*, (haz. İrfan Gündüz), Enderun kit. İstanbul 1995.

Safranbolulu Mehmed Emin Hâlvetî, *Aşıklara Ayna ve Terazi*, (haz. Mustafa Tacı, Musa Yıldız), Kırkambar kit., İstanbul 2013.

Şehâvî, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed (902/1497), *el-Mekâsıdu'l-Hasene*, Muhammed Osman el-Huş, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1915.

Şihabüddin Hafaci, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ömer İnâyetü'l-Kadı (1069/1659), *İnâyetü'l-Kadı ve Kifâyetü'r-Razi*, Dâru Sâdır, Beyrut ty.

Suyuti, Ebu'l-Fazl Celaledin Abdurrahman b. Ebi Bekr (911/1505), *ed-Düreru'l-Müntesıra*, Imâdetü Şuûni'l-Mektebât, Riyad ty.

Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub el-Lahmî (360/971), *el-Mu'cemu'l-Kebir*, I-XXV, thk. Hamdi Abdülmecid Selefî, Mektebetü İbn Teymiye, Kahire ty.

Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-beyân fî te'vili'l-Kur'ân*, Thk. Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2000.

Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî (279/892), *es-Sünen*, Mektebetu's-Selefiyye, Kahire 1964.

Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Carullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (538/1144), *el-Keşşaf*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1407.

Zerkeşî, Ebu Abdillâh Bedreddin, *et-Tezkira fî'l-Ehâdisi'l-Müştehirâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986.

Zeylaî, Ebu Muhammed Cemâlüddîn Abdullah (762/1360), *Tahricu Ehadisi'l-Keşşaf*, Dâru İbn Huzeyme, Riyad 1414.

OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMLERİNDE SAFRANBOLU'YA YAPILAN SÜRGÜNLER

Tahir BİLİRLİ¹

Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Özet

Osmanlı Devleti yazılı ve sözlü kuralları olan bir devlettir. Bu kurallara uymayan kişiler devlet tarafından çeşitli şekilde cezalandırılmıştır. Bu cezaların en yaygını ise hapsedilme, idam edilme ve sürgün cezası şeklinde olmuştur. Sürgünler zaman olarak süreli veya süresiz olarak ikiye ayrılırken, genellikle bu sürgünler zorla gerçekleşmiş bazen de gönüllü olarak gerçekleştiği olmuştur. Sürgün devletin sınırları içerisinde bir yere yapıldığı gibi sınır dışında bir yere de yapılmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artan siyasi olaylarla birlikte, diğer cezalar da olduğu gibi sürgün cezalarında da bir artış söz konusu olmuştur. Sürgün, özellikle yönetime muhâlif olanların İstanbul'dan uzaklaştırılması için kullanılırken buldukları yerde huzursuzluk çıkaran kişilere de uygulanmıştır. Bu sürgün yerlerinden birisi de Safranbolu olmuştur.

Bu bildiride Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde özellikle 19. yüzyıldan son dönemine kadar geçen sürede Safranbolu'ya yapılan sürgünler konu olarak ele alınacaktır. Kimlerin sürgün edildiği, hangi nedenlerden sürgüne tabi oldukları, sürgün süreleri gibi konular işlenmeye ve Safranbolu'nun bu sürgünler üzerinden bir sürgün yeri olup olmadığı değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Safranbolu, Sürgün, Nefy.

Exile to Safranbolu in the last period of the Ottoman State

Abstract

The Ottoman State is a state which has written and oral rules. Those who do not comply with these rules have been punished in various ways by the State. The most common of these penalties were imprisonment, execution and exile. The exile is divided into two as a period of time or indefinitely. These exiles usually have been forced, and sometimes they have been voluntary. Exiles were carried out inside the borders of the state as well as outside the borders. Since the second half of the 19th century, with increasing political incidents, there was an increase in exile penalties as well as other penalties.

Exile was especially applied to those who oppose the administration to remove them from Istanbul, where they are used to cause unrest was also applied to the people. One of these places of exile was Safranbolu.

Keywords: Ottoman, Safranbolu, Exile, Nefy.

Giriş

Sürgün en genel anlamı ile bir kişinin veya topluluğun ceza veya güvenlik tedbiri olarak yaşadığı yerden başka bir yere geçici veya süresiz olarak gönderilmesidir (Pakalın, 1972, s.299; Türcan, 2010, s.164). Sürgün, suçluyu yaşam alanından dışlama pratiğinin geleneksel yoludur. Bir bireyi suçlu olduğu için dışlama, ağır ruhsal bunâlimlara neden olur. Zaten her cezalandırma, yaşam alanındaki diğer bireyler içindir. Güçlü duygusal bağlara yönelik bu tehdit, sevdiklerine, sevdiği nesnelere, yaşam alanına yoksun kalmaya işaret eder. Hasret ruhsal bir cezadır ve eziyet verici bir duygu olmakla, türün geri kalan üyeleri üzerinde büyük bir korku oluşturur. Otorite bu korkuyu arzulamaktadır (Öztürk, 2014, s. 46).

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Kişinin yaşadığı yerden başka bir yere gönderilmesi şeklinde olan sürgün devletler tarafından tarih boyu kullanılmıştır. Devlet, toplu veya şahsi olarak yapılan sürgünlerde siyasal ve sosyal gerçeklere bağlı olarak sürgün edileceklerin sebebiyet verebileceği sosyo-ekonomik zararlara karşı kamu düzenini koruma gerekçesi ile sürgünleri gerçekleştirmiştir (Türcan, 2010, s.164). Ayrıca siyasi erk siyasi iktidarını korumak için de kendisine muhâlif olarak gördüğü kişi ya da grupları yönetim merkezinden uzaklaştırmak amacıyla sürgün yöntemini sık sık kullanmıştır. Sürgün edilen kişi ya da kişilerin sürgün yerinde çektiği sıkıntılar ile aynı zamanda geride bıraktığı veya beraberinde bulundurduğu ailesinin çekmiş olduğu sefalet neticesinde ıslah-ı nefis olunması sağlanmaktadır. Böylece çekilen ceza, bir daha suç işlenmemesi adına caydırıcı bir unsur olmaktadır. Devlet sürgünler ile, aynı zamanda diğer cezalandırma yöntemlerinde olduğu gibi, topluma da göz dağı vererek toplumsal düzeni sağlamayı amaçlamaktadır.

A- Osmanlı Devleti'nde Sürgünün Politikası

Selçuklu Devleti Türkmenlerin gücünü kırmak için zorunlu iskân, ikta dağıtımı, Oğuz beylerinin çocuklarını sarayda rehin tutma gibi sürgün yöntemlerini uygulamıştır. Osmanlı Devleti ise sürgünü sistematik bir hâle getirerek dönem dönem farklı amaçlar için de olsa sürgünleri cezalandırma yöntemi olarak sık sık kullanmıştır. İlk dönemlerinde yeni fethedilen yerlerin şenlendirilmesi veya imar edilmesi için zorunlu sürgün yöntemini kullanırken ilerleyen dönemlerde sürgünü cezalandırma yöntemi olarak kullanmıştır.

Osmanlı Devleti, kuruluş yıllarında sürgünü yeni fethedilen yerlerin İslamlaşmasında ve Türkleşmesinde devlet politikası olarak kullanmıştır. Böylece iskân edilen bölgeler şenlendirilerek canlandırılmaya çalışılmıştır. Devlet ihtiyaç duyduğu zaman, sürgünden muaf olmayan yerlerdeki beylerin veya vakıf ve mülk sahiplerinin idaresinde bulunan diğer bütün tebaası üzerinde asker, para, erzak, kereste, işçi, arabacı vs. gibi mükellefiyetler vaz' ettiği gibi, gerekli gördükçe icap eden yerlere gidip yerleşmek, yani sürgün gitmek mükellefiyetini de emretmekte idi. Bütün diğer hizmetler gibi bu hizmet de hâltkân belirli usûllerde ve belirli oranda istenirdi (Barkan, 1949, s.524). Osmanlı Devleti'nin uyguladığı bu sürgün metodu, iskân ve kolonizasyon metodu olarak sürgündür.

İkinci anlamı ile sürgün tamamen hukuki bir terim olarak bir cezalandırma yöntemidir (Köksal, 2006, s.283). Özellikle rüşvet, sahtekârlık, zina, fuhuş, iftira, yalancı şahitlik, hırsızlık, tehdit, kamu düzenini bozmak, mezhep değiştirmeye zorlamak, yalancı şahitlik yapmak, adam öldürme ve yaralama, küfür ve veraset anlaşmazlıkları gibi pek çok suçun cezalandırılmasında kullanılmıştır (Erim, 1984, s. 83). Ceza yöntemi olarak uygulanan sürgüne ilk örnek erken dönemde tuz yasağına uymadıkları gerekçesi ile konargöçerlerin Batı Anadolu bölgesinden Rumeli bölgesine yerleştirilmeleri olmuştur (Daşcıoğlu 2010, s.168). Burada sürgünden ziyade zorunlu göç olayı söz konusudur. Bunlara İstanbul'un fethinden sonra Fatih tarafından şehrin yeniden kalkındırılması için yaptığı zorunlu göçler ile 1915 yılında yapılan tehcir örnek olarak verilebilir. Devletin son dönemlerine doğru özellikle II. Abdülhamid döneminde siyasi suçlardan dolayı birçok kişi sürgüne tabi tutulmuştur. Tabi burada çalışmamızın asıl kaynağını nefy dediğimiz suça bağlı olarak devletin uygulamış olduğu sürgünlerdir.

Belgelerde sürgün ile ilgili olarak farklı kelimeler kullanılmıştır. En çok nefy kelimesi kullanılırken nefy ve iclâ kelimeleri ise beraber olarak sıkça belgelerde kullanılmıştır. Bunların dışında tard, itlâk, teb'îd ve tağrib mütebâidin, nefy ü irsal, sarf ü tahvil ve sürgün edilen için menfi ve sürgün edildiği yer içinde menfa kelimeleri de kullanılmıştır (Acehan, 2008, s.13).

Sürgün yerleri olarak pek çok farklı yerler seçilmiştir. Suçun önemine ve büyüklüğüne bağlı olarak suçlular, merkeze uzaklığına göre değişik yerlere sürgün edilmişlerdir. Suçluların kaçma riskini azaltmak ve onları kolay bir şekilde gözetim altında tutabilmek için genellikle sürgün yerleri olarak İstanbul'a yakın Bursa, Edirne, Gelibolu gibi yerler; Sakız, Midilli, Limni, Rodos, Bozcaada, Kıbrıs gibi adalar; Bağdat, Trablusgarp/Fizan, Taif, Rakka gibi uzak yerler seçilmiştir (Daşçioğlu, s.168). Genel olarak bu yerlerin tek bir ortak özellikleri vardır. Bu da merkeze uzak yerler olmasıdır. Bunların içinde Rakka, Rodos ve Afrika'nın iç kesimleri özellikle en meşhuru olan Fizan² en kötü ve en çok korkulacak yerlerdir (Acehan, s.25).

Bir cezalandırma yönetim olarak sürgün Osmanlı hukukunda en geniş şekli ile ilk defa 1858 tarihli Ceza Kanunnamesinde tarif edilmiştir. Buna göre sürgünler muvakkat yani süreli ve müebbet yani süresiz olarak ikiye ayrılmaktadır (Güneş, 2016, s.52). Müebbet sürgün, sürgüne tabi tutulan kişi ya da kişilerin devletçe belirlenen bir yerde sürekli olarak ikamet etmesi iken muvakkat yani süreli sürgün ise suçlunun üç aydan üç yıla kadar zorunlu ikamete tabi tutulmasıdır (Ertürk, 2013, s.197). Özellikle ırza karşı işlenen suçlarda uygulanan bu cezanın süresi genelde bir yıldır. Ancak bir yıldan fazla da olabilir. Tanzimat'tan sonraki ceza kanunlarında bu cezanın çokça uygulandığı görülmektedir. Bir kısım hukukçulara göre sürgün cezasına çarptırılanların hürriyetleri, bazı kayıtlarla da sınırlanabilir (Öztürk, 2014, s. 38). Sürgüne tabi tutulan kişilerin eş ve çocuklarını yanlarında götürüp götürmeyeceklerine dair kesin bir bilgi yoktur. Ancak eş ve ailelerinin sürgün yerine gidip gitmemesinin serbestliği doğrultusunda bir durum söz konusudur (Alan, 2014, s. 257). Azline ve sürülmesine karar verilen kişi İstanbul'da ise evinde veya uygun görülen bir yerde hakkında verilecek fermanı bekler şâyet taşrada ise ferman bulunduğu yerin kadısına yazılarak bildirilirdi. Devlet ricalinden birisi sürgün edilirse ferman divan çavuşları tarafından götürülürdü. Sürgün edileceği yerde ikamet edeceği bir yer kadı tarafından bir bulunurdu. Ailesinin yanında getirmesine izin verilirdi. Ancak genel olarak ailelerini götürmezlerdi ve güvenliklerinden kadılar sorumlu olurdu (Uluçay, 1951, s.332-335).

Sürgün edilenlerin sürgünden kurtulmaları dört şekilde olurdu. Birincisi affedilmeleri ile, ikincisi sürgün yeri değiştirilmesi ile, üçüncüsü ölmesi veya öldürülmesi iledir. Dördüncü bir yol olarak söylenebilecek olan sürgün edilen kişinin sürgün yerinden kaçmasıdır (Acehan, 2008, s.20). Bu durum Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde sık sık yaşanmış, özellikle II. Abdülhamid'in sürgün ettiği siyasi suçlular bir fırsatını bulup Avrupa'ya kaçarak siyasi düşüncelerini orada devam ettirmişlerdir. Bazen siyasi suçlu olarak sürülenler sürüldükleri yerlerde savundukları fikirleri yayma fırsatı bularak aleyhlerine olan durumu lehlerine çevirme fırsatı da bulmuşlardır.

² Fizan Libya'nın güneyinde yer alır ve ülkeyi meydana getiren üç bölgeden birisidir. Etrafı tamamen çöllerle çevrili, yağmurun neredeyse hiç yağmadığı bir yerdir. II. Abdülhamid zamanında Jön Türklerin sürgün yeri olarak kullanılmıştır. Detaylı bilgi için bakınız Kemal Kahraman "Fizan", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları C. 13, s. 161-163.

B- Safranbolu'ya Yapılan Sürgünler

Safranbolu'ya yapılan sürgünler ile ilgili arşiv araştırmaları yapılırken sürgün, nefy, icla, tard, itlak, te'bid ve tağrib gibi sürgün ve sürgüne anlamı taşıyan uzaklaştırma gibi kelimeler taranmıştır. Bunun dışında 19 yüzyıl şer'îye sicil defterlerinden de konu ile ilgili taramalar gerçekleştirilmiştir. Ancak şer'îye sicil defterlerinde konuya dair bir bilgiye rastlanılmamıştır. Yapılan araştırmalar neticesine göre 1843 ile 1865 yılları arasında birçok sürgün gerçekleşirken bu tarihten sonra sürgünlerde azalma söz konusudur. 1865 yılından 1915 yılına kadar herhangi bir sürgün olayına tesadüf edilmemiştir. Özellikle 1880'den sonra sıkça rastlanılan siyasi sürgünlerin Safranbolu'ya yapılmadığı görülmektedir. Bunda Safranbolu'nun İstanbul'a yakın bir şehir olmasının etkili olduğunu söylemek mümkündür. Sürgünlerin çoğu ise görevini kötüye kullanma yüzünden yapılan sürgünler olmuştur. Bu tarz sürgünlerin de Safranbolu'ya yakın yerlerden yapılmış olması dikkat çekicidir. Sürgün edilenler arasında Müslim ve gayri Müslimler bulunmaktadır.

Sürgün edilenlerin çoğu Safranbolu'ya yakın çevrelerden gerçekleştirilse de uzak diyarlardan yapılan sürgünler de söz konusudur. Bosna'dan Pranko, Cebel-i Dürüz'den³ Beşir Şahab ve Kıbrıslı Yorgi uzak diyarlardan Safranbolu'ya yapılan sürgünlere en güzel örnektir.

İlk olarak Bosna ahâlisinden Pranko adında bir gayri Müslim'in işlediği cünha suçundan dolayı 1843 yılında Safranbolu'ya sürgün edildiğini görülmektedir (İ.MVL. 105/2322). 1847 yılına kadar 4 yıl boyunca Safranbolu'da sürgün hayatı yaşamıştır. Uzun süren sürgün hayatında karısı ve çocuklarından ayrı kalması kendisini, karısını ve çocuklarını perişan etmiştir. İslah olduğuna, ailesinin ve kendisinin perişanlığına dair sık sık mektuplar yazarak affedilme talebinde bulunmuş ancak bu talepler 4 yıl boyunca kabul edilmemiştir. 4 yılın sonunda, uzun süre sürgün hayatında kalmasından dolayı ıslah olmuş olduğu ve sürgün cezasının affedilmesi ve salıverilmesi hususu Bolu Meclisinde karar kılınmıştır. Ancak bu kararın Bosna valisi tarafından da kabul edilmesi gerektiğinden mahâllince gönderilecek izin belgesine kadar Pranko'nun İstanbul'da ikamet etmek isteğinde olduğu da beyan edilmiştir (A. DVN. 30/4). Netice olarak Bosna müşiri ile yapılan yazışmaları neticesinde 22 Nisan 1847 tarihinde salıverilmiştir (A.AMD. 01/90). 18 Mayıs 1847 tarihinde de Pranko'nun ıslah-ı nefis olduğu Bosna müşiri Tahir Paşa tarafından da kabul edilmiş ve Bosna'ya dönmesinde herhangi bir mâni olmadığı bildirilmiştir (İ.MVL. 108/2466).

Safranbolu'ya sürgün edilen bir diğer gayri Müslim ise Kıbrıslı Yorgid'dir. Kıbrıs Adasında bulunan Tuzla kasabası ahâlisinden olan Yorgi işlediği cünha suçundan dolayı 1866 yılının başında Bolu'ya sürgün (nefy) edilmiştir. Ancak Yorgi Bolu'da ibadetlerini yapabileceği ve ayinlere katılabileceği bir Rum mânâstırı olmadığından Rum Patrikliği'nin de devreye girmesi ile Bolu'dan Safranbolu'ya gönderilmiştir. Yorgi'ni tam olarak Safranbolu'ya ne zaman gönderildiği bilinmemektedir. 17 Haziran 1867 tarihinde ki Meclis-i Vâlâ yazışmalarından bir sene gibi bir süre Safranbolu'da sürgün hayatı yaşadığı tahmin edilmektedir (MVL 799/66).

³ Suriye vilâyetinde Havran'a bağlı bir kazadır (Sezen, 2017, s.147).

Safranbolu'ya uzak diyarlardan sürgün edilen bir diğer kişi ise Cebel-i Dürûz emiri Beşir Şahab'dır. 25 Mayıs 1846 tarihli belgede Beşir Şahab'ın Safranbolu'nun havasına intibak edememiş olmasından dolayı Safranbolu'ya bir saat mesafe de olan Gerede'ye ailesi ile birlikte nakledilmesi isteği üzerine naklinde bir sakınca görülmemiş ancak etrafa sataşmasını engelleyecek şekilde muhafaza edilmesi gerektiği bildirilmiştir. (A.MKT.43/3). Beşir Şahab'ın hangi tarihte Safranbolu'ya sürgün edildiği bilinmemektedir. Beşir Şahab Safranbolu'da kaldığı müddetçe geçim sıkıntıları yaşamıştır. Ailesinin ve kendisinin geçimini temin için özel eşyalarını satmak istemiş ancak bu eşyalara Safranbolu'da rağbet gösterilmeyince bunları İstanbul'a göndererek satmak istemiştir. Fakat bu isteği Bolu defterdarlığı tarafından kabul edilmemiştir (C.DH. 166/8287).

Osmanlı Devleti'nde suçlar Cinâyet, cünha ve kabahat olarak üçe ayrılmaktaydı. Cinâyet suçlarının cezası idam, kürek, kalebentlik ömür boyu memuriyetten uzaklaştırma olurken hırsızlık, rüşvet, gasp, talan, tecavüz gibi suçları içeren cünha suçundan kişiler hapis, memuriyetten uzaklaştırma, para cezası ve sürgün edilme gibi cezalara çarptırılmaktaydı (Öztürk, 2014, s.74). Yukarıda anlatılan üç kişi Safranbolu'ya uzak yerlerden işledikleri cünha suçundan dolayı sürgün edilirken aşağıda yer alan Safranbolu'ya sürgün edilen kişilerinde aynı şekilde cünha suçundan geçici olarak memuriyetten el çektirilerek Safranbolu'ya yakın yerlerden sürgün edilen kişilerdir. Bu kişilerin ise genel olarak zimmetine para geçirmek suçu ile sürgün edildikleri görülmektedir. Devlet görevlilerin aylık ve yıllık gelir-gider defterlerinin incelenmesi sırasında devleti malından zimmetlerine para geçirdikleri veya hâlttan kanuna aykırı para topladıkları tespit edilirse, bu kişiler önce görevden alınır, rütbeleri kaldırılır ve zimmetine geçirdiği miktar ne kadarsa hepsi tahsil edildikten sonra sürgün edilirdi. Şâyet tahsil edilemezse kefilinden tahsil edilmekteydi. Kefili de yoksa malı ve mülkü devlet tarafından satılarak gerekli miktar tahsil edilirdi.

Hüseyin Ağa, Alaplı kazası müdürü iken zimmetine miri mal geçirmesinden dolayı Haziran 1851 tarihinde süresiz olarak Safranbolu'ya sürgün edilmiştir. Sürgün süresi 7-8 ay kadar olmuş bu süre içinde Hüseyin Ağa'nın zimmetine geçirdiği miri mal geri alınmış fakat bu sırada bazı hastalıklara da yakalanarak perişan olmuştur. Han köşelerinde hasta olarak perişan bir şekilde temizlik yaparak geçinmeye çalışmıştır. Ancak 19 Aralık 1951 tarihinde fermanla kendisine verilen sürgün müddetinin yeterli olduğu ve cezasını yeterince çektiği gerekçesi ile affedilmiştir (İ.MVL. 227/7743).

Viranşehir Sancağı Gölpazarı kazası müdürü iken zimmetine 7.000 kuruş para geçirmekten dolayı 6 ay müddetle Ekim 1852 tarihinden itibaren Safranbolu'ya sürgün edilen müdürlükten azledilen Hasan Efendi, sürgün süresi dolduğundan ve eşinin ve çocuklarının sefaletle duçar olmalarından dolayı affedilme isteği yönünde arzuhâl yazmıştır (MVL. 254/92). Yapılan tahkikatta 5 ay sürgün cezası çektiği memleketinde bulunan çocuklarının da durumlarının iyi olmamasından ve kendisinin ıslah olmasından dolayı affedilmesi yönünde 24 Mayıs 1853 tarihinde Safranbolu Meclisi tarafından mazbata yazılmıştır. Meclisi Vâlâ tarafından 5 Ağustos 1853 tarihinde padişaha arz edilen tezkire de durum padişaha arz edilmiş ve aynı tarihte padişah tarafından Hasan Efendi affedilmiştir (İ.MVL. 280/10946 lef1).

1855 yılının sonunda Safranbolu'ya Bolu'dan sürgün edilen gayrı Müslim Bolulu Artin ile Bogos'u görmekteyiz. Artin ve Bogos'un Düzce, Üsküp, Gümüşabad kazaları rüsumatından dolayı meydana gelen taciz ve tecavüzleri üzerine 6'şar ay müddetle uygun bir yere sürgün edilmeleri talep edilmiştir. Bunun üzerine Artin ve Bogos'un Safranbolu'ya sürgün edilmeleri uygun bulunarak 1 Aralık 1855 tarihinde buraya sürgün edilmişlerdir (MVL. 295/64).

Hasan Efendi gibi Bolu kazası müdürü olan Fevzi Efendi de miri maldan zimmetine para geçirmesinden dolayı azil edilerek Safranbolu'ya 6 ay süre ile sürgün edilmesine ve sürgün süresinin bitmesine kadar Safranbolu'dan başka bir yere gitmesine izin verilmemesi Kastamonu Meclisi'nce 15 Haziran 1856 karar verilmiştir (A.MKT.UM. 226/94). 21 Ağustos 1856 tarihinde ise serbest bırakılmıştır (MVL. 301/77).

Ereğli kazası müdürü sabık Lütfullah Efendi'nin gizli ruhsat üzerine Ereğli dağlarından Tersâne-i Amire'nin işine yarar direklik ağaçların kesilmesine cesaret etmesinden dolayı padişah emri gereği 4 ay süre ile 21 Ağustos 1856 tarihinde Viranşehir sancağına sürgün edilmiştir (MVL. 301/83).

1862 senesinde Çankırı sancağı Nallı kazasında nizama aykırı hareketlerde bulunarak Safranbolu'ya sürgün edilen Bekir Kethüda'nın ihtiyar ve esir-i feraset olduğu sebebiyle tahliye-i sebili (yolunu boşaltma, serbest bırakma salıverme) ifadesine dair 12 Eylül 1865 tarihli tahriratları ile beraber mazbatasını Meclis-i Vâlâ'da yapılan görüşmede Bekir Kethüda'nın yaşlı ve hasta olduğu ve sürgün cezasının bitmesine bir şey kalmadığı anlaşılmış olduğundan tahliye-i sebili yani salıverilerek memleketine gitmesine 1 Aralık 1865 ruhsat verilmiştir (MVL. 725/44). Böylece Bekir Kethüda Safranbolu'da yaklaşık üç yıl sürgün hayatı yaşamıştır.

7 Mart 1915 tarihinde İstanbul'dan Mehmet Bahaeddin adlı bir şahıs İstanbul'un iktisadi ve siyasi durumu üzerinde olumsuz tesirde bulunanlardan olması ve görülen lüzum üzerine İstanbul'dan çıkarılarak serseriler arasında Safranbolu'ya sürgün edilmiştir. 24 Kasım 1915 tarihine kadar 9-10 ay gibi Safranbolu'da sürgün kalan Mehmet Bahaeddin bu süre içerisinde Safranbolu'da birçok borca girmiştir. Serbest bırakıldıktan sonra hemen İstanbul'a dönmemesi üzerine eşi tarafından 1 Şubat 1916 tarihinde yapılan başvuru üzerine Mehmet Bahaeddin'in Safranbolu'da bazı kimselere borçlu olması sebebiyle borçlarını tesviye ve yol harçlığı tedarik edememesinden ve ayrıca ticarete süluk eylediğinden, harcırahını tedarik ettikten sonra döneceği Safranbolu kaymakamlığı tarafından Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir.

Alman şirketinin Zonguldak Kozlu maden ocaklarında çalışırken ortalığı karıştırdığı, fesat çıkardığı, genel ahlakı bozduğu gerekçesi ile Yunan tebaasından Kortés Petro veled-i Mihâl'in 3 ay Safranbolu'ya gönderilmesine karar verilmiştir. Kortés Petro 1871 yılında Andros adasında doğmuş 33 sene İstanbul Beyoğlu'nda Kalekapısı'nda ikamet etmiş, üç senedir Zonguldak Kozlu'da bulunmaktadır. Kortés Pedro, Sofya adında bir kadını darp etmek, silahla tehdit etmek ve kadına hitaben "Siz Türk seversiniz, yakında Ruslar burayı alacak Türklerin dört çürük zırhlısı vardı onlarda battı ve Türkler mahvoldu. Ben buraya kumandan olacağım Ruslardan evvel sizi keseceğim." gibi tehditlerde bulunmuştur. Kortés Pedro 9 Haziran

1915 tarihinde zorunlu olarak Safranbolu'ya gönderilmiş, ancak daha sonra bu şahıs Bolu İdare-i Örfiye mıntıkasında oturması sakıncalı görüldüğünden 30 Haziran 1915 tarihinde Safranbolu'da iken tutuklanarak 4 ay süre ile Çorum'a sürgün edilmiştir (DH.EUM. ECB. 4/39 lef 9 ve 16).

Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden dolayı Sinop'a sürgün edilen Medenizade Mehmet Bey'in oğlu Fuad bir süre Safranbolu'da tutulmuştur (DH.EUM.MH. 159/70). Bu süre içerisinde kendisine 1 Temmuz 1917 tarihinden itibaren 5 kuruş yevmiye tahsis edilmiştir. Ağustos ayı sonuna kadar da kendisine 310 kuruş tahsis edilmesi talep edilmiştir (DH.EUM.MH. 159/3).

Buraya kadar araştırmamızın konusu olan Safranbolu'ya yapılan sürgünler değerlendirilmeye çalışılmıştır. Safranbolu'ya dışarıdan sürgünler yapıldığı gibi (gayrı Müslim Arslan kızı Meryem Hatun ile Safranbolu sandık emini Hacı Osman gibi) Safranbolu'da toplum içinde huzursuzluk çıkaran kişilerin de Safranbolu dışına sürgün edildiği durumlarda olmuştur. Tabi bu konu ayrı bir çalışmanın konusudur.

Safranbolu sandık emini Hacı Osman rüşvet alma suçundan dolayı 8 Aralık 1838 tarihinde Bolu'ya sürgün edilmiştir (C. ZB. 43/2102). Safranbolu Kıran köyünden ve Rum milletinden olan Arslan kızı Meryem Hatun'un mezhep ve ayinlerine aykırı hareket etmekten, bir takım fuhşiyata cüret etmekte ve daima ehl-i ırz adamları kandırmakta olduğundan başka bir yere sürgün edilmesi Rum milleti ileri gelenleri tarafından karar verilmiştir. Rum milletinin geneli tarafından gösterilen hoşnutsuzluk üzerine Meryem Hatun'un bölgede bulunması mahzurlu görülerek ıslah-ı nefis olmak üzere bir müddet uygun bir yere sürgün edilmesine 14 Ocak 1863 tarihinde karar verilmiştir (MVL 643/39).

Sonuç

Tarih boyunca insanlar işledikleri suçlardan veya otoriteye karşı gelmekten dolayı çeşitli şekillerde cezalandırılmışlardır. Bu cezalardan en yaygın olarak sürgün cezası kullanılmıştır. Kişi veya topluluklar buldukları yerde huzuru bozuyor ya da kötü örnek teşkil ediyorlarsa genellikle vatanlarından çıkarılarak daha uzak yerlere devlet tarafından zorunlu olarak sürülmüşlerdir. 19. yüzyılda modern anlamda hapisaneler ortaya çıkmaya başlayınca sürgün yerine ıslah-ı nefis amaçlı hapis cezaları verilmeye başlanmıştır. Osmanlı Devleti de son dönemlerinde bu doğrultuda hapis cezaları uygulamıştır. Tabi bu durum sürgün cezalarının sayısını da azaltmıştır.

Osmanlı Devleti'nde sürgünlerin en çok uygulanan ceza yöntemi olarak kullanıldığı görülmektedir. Ancak Osmanlı Devleti sürgün aynı zamanda yeni fethedilen yerlerin İslamlaştırılması ve Türkleştirilmesinde de ilk zamanlar kullanılmıştır. Ceza yöntemi olarak uyguladığı sürgünleri devletin özellikle İstanbul'dan uzak yerlere yapmıştır. Safranbolu İstanbul'a çok uzak olmayan bir yer olması sebebiyle sürgün yeri olarak pek kullanılmamıştır. Ancak İstanbul dışından, Safranbolu'ya uzak diyarlardan Bosna gibi, Lübnan gibi veya Kıbrıs gibi yerlerden Safranbolu'ya sürgünlerin gerçekleştirildiği görülmektedir.

Yapılan araştırmada özellikle 1842 ile 1865 arasında Safranbolu'ya yapılan sürgünlerin yoğunlaştığı görülmektedir. Hem Müslim hem de gayri Müslimler sürgün edilirken daha ziyade yakın yerlerden sürgünler

gerçekleşmiştir. Uzak diyarlardan sürgün edilenler genellikle buldukları ortamda rahat durmayan, huzuru bozan kişiler iken yakın yerlerden sürülenler ise daha ziyade zimmetine para veya mal geçirmek suçlaması ile sürülenlerdir. Bunların da yönetici sınıftan kimseler olması da dikkat çekicidir. Safranbolu'ya sürgün edilenlerin sürgünde buldukları süre içinde maişetlerini kendileri karşılamışlar, dolayısıyla zor şartlar altında yaşamak zorunda kalmışlardır. Sadece kendileri zorluk ve sıkıntı yaşamamış geride bıraktıkları aileleri de bu durumdan mağdur olmuşlardır.

Sürgün edilenlerin sürgün nedenlerine baktığımızda gayri Müslimlerin cünha suçundan sürüldükleri görülmektedir. Safranbolu'ya yakın yerlerden sürülenlerin ise genel olarak yönetici oldukları ve miri malı zimmetlerine geçirme sebebiyle sürüldükleri görülmektedir. Sürgün süreleri ise işledikleri suçun oranına göre değişmektedir. Cünha suçundan sürülenler üç, dört yıl sürgün edilirken, zimmetine para geçirmek suçundan sürgün edilenler ise üç ay ile on ay arasında değişen sürelerle sürgüne tabi edilmişlerdir. Safranbolu'da sürgünde buldukları süre içinde geçim sıkıntıları yaşamışlar, birçoğu perişan olurken aynı zamanda geride bıraktıkları aileleri de perişan olmuştur.

1865 yılından 1915 yılına kadar Safranbolu'ya yapılan sürgün bulunmamıştır. Bu tarihten sonra da 1918 yılına kadar üç kişinin Birinci Dünya Savaşı süresince huzuru bozmak suçundan sürgün edildikleri görülmüştür. Tüm bunlara bakıldığında 19. yüzyılda ortalarında yoğun olarak kullanılmasa da Safranbolu'ya uzak diyarlardan ve özellikle yakın yerlerden sürgünlerin gerçekleşmesinden, Safranbolu'nun bir sürgün yeri olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Kaynakça

Osmanlı Arşiv Kaynakları

A. AMD.: 01/90.

A. DVN.: 30/04.

A. MKT.: 43/03.

A. MKT. UM.: 226/94.

C. DH. 166/8287.

C. ZB.: 43/2102.

DH. EUM. ADL.: 16/15.

DH. EUM. ECB.: 04/39.

DH. EUM. MH. 159/03; 159/70.

İ.MVL.: 105/2322; 108/2466; 227/7743; 280/10946.

MVL.: 254/92; 295/64; 301/77; 643/39; 725/44; 799/66.

Telif Eserler:

Acehan, Abdullah, (2008). "Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 1/5 Fall, s. 12-29

Alan, Gülbadi, (2014). "19. Yüzyılda Osmanlıda Sürgün Politikası Çerçevesinde Sürgün Kadınlar", *Belleten*, C. LXXVII, S. 281, Ankara, s. 245-272.

Daşcıoğlu, Kemal, (2010). "Sürgün" *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 38, İstanbul, s. 167-169

- Erim, Neşe, (1984). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme”, *Osmanlı Araştırmaları IV*, Ed. Hâil İnalcık-Nejat Göyünç, Enderun Kitabevi, s. 79-88.
- Ertürk, Volkan, (2013). “Osmanlı Devleti’nde Üst Düzey Devlet Ricalinin Bir Sürgün Yeri Olarak Gelibolu”, *Uluslararası Gelibolu Sempozyumu 9-10 Mayıs 2013 Bildiriler Kitabı*, Ramazan Gülendâ (Ed.), Çanakkale, s. 196-204.
- Güneş, Mehmet (2016). “Osmanlı Devleti’nde Sürgün Cezası ve Karahisar-ı Sahib’e Yapılan Sürgünler (815-1839)” *History Studies*, Volume 8, Issue 1, Mart, s. 49-70.
- Kahraman, Kemal (1996). “Fizan”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 13, İstanbul, s. 161-163.
- Köksal, Osman, (2006). “Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hatt-ı Hümayunları”, *OTAM* (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi ergisi) Sayı 19, Ankara, s. 283-341.
- Özkan, Salih, (2006). “Niğde’ye Yapılan Sürgünler” *Bilig*, Kış/2006, S. 36, s. 187-200.
- Pakalın, Mehmed Zeki, (1972). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, C.3, İstanbul.
- Sezen, Tahir, (2017). *Osmanlı Yer Adları*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları No: 26, Ankara.
- Türcan, Talip, (2010). “Sürgün”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 38, İstanbul, s. 164-166
- Uluçay, M. Çağatay (1951). “Sürgünler-Yeni ve Yakın Çağlarda Manisa’ya ve Manisa’dan sürülenler”, *Belleten*, Türk Tarih Kurumu, C. 15, No:60, Ankara, s.507-592.

BİR SÛRE ÜZERİNDEN KUR'ÂN'I TEFSİR ETMEK: SAFRANBOLU NÂİBİ, MÜFTÎ, ADALI HOCA VE VÂKIA SÛRESİ TEFSİRİ

Tuğrul TEZCAN¹

Doç.Dr., Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Özet

Kaynakların verdiği sınırlı bilgilere göre aslen Ankara'lı olan ancak Adapazarı'na yerleştiği için Adalı hoca diye bilinen Muhammed b. Osman Hilmi, müftülük dâhil olmak üzere kadılık ve kadı vekilliği görevlerinde bulunmuş, ömrünün son idarî görevi olan kadı vekilliğini de safranbolu'da ifa etmiş ve 1861 yılında yine Safranbolu'da vefat etmiş olan bir ilim ve devlet adamıdır. Zira 1836-1841 yılları arasında Huzur derslerinde Muhatap olarak bulunmuş, ayrıca Mufassal Tefsîr-i Sûreti'l-Vakıa, Keşfü'l-Ferâiz, Haşiye-i Mufassala alâ Hâşiye-i Karatepeli, Risâle alâ Bahsi't-Teşbih min Karatepeli şeklinde tefsir ve belağata dair eserleri mevcuttur.

Bu çalışma Adalı hocanın Mufassal Tefsir-i Sûreti'l-Vakıa isimli eserini incelemeye yöneliktir. Yetmiş sekiz kısa âyetten oluşan Vakıa Suresini dört yüz elli altı başlık altında incelemeyi başaran müellif, dikkatleri günümüze değin üzerine çekmemiş olması şaşırtıcıdır. Üzerinde detaylı bir inceleme henüz yapılmayan eser ile ilgili ilk tesbitlerimize göre, başlık tercihinde sûreden bağımsız hareket ettiği görülür. Genelde başlıkları İnanç, ibadet, ahlak ve muamelat gibi temel konulara taksim edilebilir. Eserde tefsir, fıkıh ve tasavvuf ilimlerine dair açıklamalar yoğunluktadır. Yaklaşık elli küsur kaynaktan istifade ettiği görülen müellifin ağırlıklı olarak Bursevî, Hadimî, Beydâvî gibi müfessirlerin eserlerinden istifade ettiği görülür.

Genelde tesbit ettiği başlık ile ilgili görüşleri eserlerde araştırarak konulu tefsirin küçük örnekliliğini sergiler. Konuların ilgili olduğu âyetler Kur'an bütünlüğünde ele alınır. Bu bir yönüyle bir sureyle Kur'an'ın tamamını tefsir etme çabası olarak görülebilir. "Li nemki'l-fakîr" başlığı altında da konunun mahiyetine uygun olarak kendi görüşlerini açıklar.

Anahtar Kelimeler: Adalı Hoca, Ankara, Safranbolu Kadı Vekili, Huzur Dersi Muhatabı, Vakıa Sûresi Tefsîri
Exegesis Of The Quran Through A Surah: Deputy Kadı Of Safranbolu, Muftî, Adalı Hodja And His Vakıa Surah Exegesis

Abstract

According to the limited information provided by sources, Muhammad b., Who was originally from Ankara but was known as Adalı teacher for settling in Adapazarı. Osman Hilmi is a scholar and statesman who served as a kadı and kadı deputy, including mufti, who performed the last administrative duty of his life in safranbolu and passed away in 1862 in Safranbolu. Because, between 1836-1841 in Huzur classes as an addressee was found. In addition, the author, Mufassal Tafsir-i Sûreti'l-Vakıa, Kashf al-Ferâiz, Haşiye-i Mufassala alâ Hâşiye-i Karatepeli, Risâle alâ Bahsi't-Teşbih min Karatepeli that are related to commentary and eloquence.

This study aims to examine Adalı Hodja's book Mufassal Tefsir-i Sûreti'l-Vakıa. Surprising that it does not attract attention. Because he succeeded in examining Surah Vakıa, which consists of seventy-eight short verses, under four hundred and fifty-six titles. According to our first findings regarding the work that has not been examined in detail yet, it is seen that it acts independently of the surah in the title preference. In general, the titles Faith, worship, morality and treatment can be divided into the basic issues. In this work, explanations about commentary, fiqh and mysticism are intense. It is seen that the author, who has benefited from approximately fifty more sources, has benefited mainly from the works of commentators such as Bursevî, Hadimî and Beydâvî. In general, he views his views on the title he finds

¹ Doç.Dr., KBÜ.İlahiyat Fakültesi

and exhibits a small sample of the commentary on the subject. The verses to which the subjects are concerned are dealt with in the integrity of the Qur'an. In one aspect, this can be seen as an attempt to interpret the whole Qur'an in a surah. Under the title of 'Li Nemki'l-Fakir' he explains his views in accordance with the nature of the subject.

Keywords: Adalı Hodja, Ankara, Deputy Kadı of Safranbolu, Interviewer for Huzur Lessons, Exegesis of Surah Al-Waqia

Giriş

Osmanlı Toplumunda Kur'an ve Tefsir ilminin ayrı bir yeri vardır. Çünkü dînî ve ilmî tahsil, Kur'ân okumayı öğrenmekle başlar, tefsirle zirveye ulaşırdı. Buradan hareketle Kur'ânı sadece okumak değil, anlama ve yorumlama faaliyetlerinin de çok önemsendiği söylenebilir. Bu faaliyetler âlimler seviyesinde tefsir kitaplarının ezberlenmesine kadar vardırılmıştır.(Abay, 1991, s. 250) Meselâ, Akbilek Bahşi Efendi'nin (ö.930/1523) bir çok tefsir kitabını ezberlediği söylenir. (Öztürk, 2012, s. 33'den naklen) Toplumun tefsirle ilişkisinin bir başka göstergesi de tefsirlerin gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak vaazlarda ve irşad meclislerinde kaynak olarak kullanılmasıdır. Bu yönüyle Envaru't-Tenzil kendisinden en çok istifade edilen tefsirdir. Atûfî'nin (ö.948/1541) Keşşaf Tefsiri üzerine yazdığı haşiye (Nebe'den Nas Suresine kadar) cami dersi takrirlerinden oluşmuştur.(Tezcan, 2018, s. 798) Yine İsmail hakkı Bursevî'nin (ö.1137/1724) Ruhu'l-Beyân tefsiri de yazılmış ve vaaz yoluyla cemaate takrir edilmiş, mevize yönü ağır basan tasavvufî bir tefsir olarak hâlkın ahlakî eğitiminde önemli bir rol üslenmiştir. (Öztürk, 2012, s. 78) İrfan meclislerinde ise bir tefsirin tamamen bitirilmediği, daha ziyade seçilmiş olan bazı sûrelerin tefsirinin, hikmet, menkıbe, hikâye ve bazı faydalı bilgiler de ilave edilerek yapıldığı bildirilmektedir. Sinânzâde'ye (ö.1082/1671) ait el-Mecâlisü's-Sinâniyye isimli eser bu türdendir. (Demir, 2016, s. 102) Adalı Hoca'nın Vakıa Suresi Tefsiri ise doğrudan bir ihtiyaca yönelik ve hedef kitlesi belirli çalışmadır. Dolaylı olarak hâlka hizmet için yazıldığı söylenebilir. Zira onun bu eseri tebliğ ve irşad görevi üslenmiş vaizine ve müzakere ehline yönelik; üzerinde en çok fikir istimal edilen mevzularla ilgili olarak tefsirlerden ve meşhur eserlerden alınarak oluşmuş derleme bir eserdir. Eserde mevzularla ilgili bilgiler derlenirken müellifin görüşlerine de yer verildiği görülür. Esere ait ayrıntılara geçmeden önce müellif Adalı Hoca hakkında bir bilgi vermek istiyoruz.

Muhammed b. Osman el-Hilmi el-Adavi' el-Muhacir, Ankara'dan Adapazarı'na taşındığı için Adalı Hoca, Adapazarı diye anılmıştır. Kudûs-i Şerîf Kadılığı, Adapazarı Müftülüğü, âhir-i ömründe de Safranbolu Niyâbetinde bulunmuş ve 1278/1861 tarihinde Safranbolu'da vefat etmiştir. (el-Bağdâdî, 1951, s. 377) Ancak vefat tarihi dikkate alınarak (1276-78) yapılan incelememizde, Safranbolu kadı sicilleri dosyasında Muhammed b. Osman Hilmi ile ilgili bir bilgiye rastlanılmamıştır. (1276, ss. 1-93) Müellif Adalı hoca 1252-1257 yılları arasında Huzur Dersleri muhataplığı da yapmıştır. (Mardin, 2017, s. 277)

Bürokrasi içinde çeşitli vazifeler üslenmekle birlikte ilmî kimliğini de çeşitli eserler kaleme alarak izhar etmiştir. Müellif hakkında bilgi veren kaynakların hepsi (el-Bağdâdî, 1951, s. 377),(Kehhâle, t.y., s. 282) onun Vakıa Suresi tefsiri olduğunun altını çizerken, bir kısım kaynaklar ise bu eserlere ilavelerde bulunurlar. Mesela Kehhâle onun Keşfü'l-Ferâiz isimli bir eseri olduğunu da söyler. Bursalı Mehmet Tahir ve Ebu'l-Ûlâ Mardin ise bu eserlere Haşiye Mufassala alâ Haşiye-i Karatepeli isimli eseri ilave eder. (Bursalı, t.y., s. 243), (Mardin, 2017, s. 277) Şenol Susoy da kaynak göstermeksizin *Risâle alâ Bahsi't-Teşbih min Karatepeli* isimli eseri ona nisbet etmiştir. (Susoy, 2014, s. 46)

Tefsir ilmiyle münasebeti sebebiyle bu eserlerden sadece *Mufassal Tefsir-i Sûreti'l- Vakıa* isimli eserle ilgili elde ettiğimiz bulguları paylaşacağız.

Mufassal Tefsir-i Sûreti'l- Vâkıa İsimli Eserine Dâir

İncelemiş olduğumuz eserin, 1288, 1305, 1310 tarihlerinde İstanbul'da Behiyye Matbaasında Maarif Bakanlığı izniyle basılmış nüshâları mevcuttur. Ofset baskısı da Beyrut, Lübnan'da Daru'l-İhyai't-Türas el-Arabî tarafından basılmıştır. Elimizde bulunan ve incelediğimiz baskı ile ilgili olarak eserin sonunda şu bilgiler verilmiştir. Eser, Maarif Nezâret-i Celilesinin 221 no'lu, 20 Mayıs 1307 tarihli ruhsatnamesiyle Sultan Bayezid Câmî-i Şerifesi Kütüphanesi tahtında Sahâf-ı Osmânî şirketinin 87 no'lu matbaasında 1307 yılında tab'a olunmuştur. Eser, Arapça ve 460 sayfadır. Müellif, bu eserini *vaiz-i kirama hediye olmak* üzere muteber kitaplardan cem etmiş ve A'la sûresi 18-19. âyetlere imtisâlen kaynaklarını açıklamış, eser, 1267'de tamamlanmıştır. Eserin Hicri 1267 yılında Muhammed b. Osman el-Hilmî el-Adâvî el-Muhacir eliyle (vefatından 11 yıl önce tamamlanmış) tamamlandığı ferağ kaydında belirtilmiştir. 1310 yılı Ramazan ayı sonunda eser Dersaadet tarafından basıldığında, müellifin mahdumu tarafından Abdülaziz Han'a teşekkür için bir şiir tanzim edilmiştir.² (Adâvî, 1307, s. 460)

Eser belirtildiği üzere vâizlerin ve müzakerecilerin istifadesine sunulmak üzere hazırlanmıştır. Vakıa Sûresinden başka Neml, Maide, Araf, Nahl, Tahrim ve Nisa Sûrelerini içine alan, dört yüz elli altı başlığı ihtiva etmektedir. Bu başlıkların sure bütünlüğü içinde hazırlanmadığı, genelde başlıklara ait konuların sure içinden ziyade Kurân'ın tamamından olmak üzere seçildiği görülür.

Konu başlıkları içerikleri dikkate alınarak tasnif edildiğinde İnanç, İbadet, Ahlak ve Muamelat alanlarıyla ilgili oldukları söylenebilir. Eserde Tefsir, Fıkıh-Akaid ve Tasavvuf ilimlerine dair açıklamalar yoğunluktadır.

Her ne kadar ismi Vâkıa Sûresi Tefsiri olsa da âyet âyet ilerleyen bir tefsir değildir. Hatta sûrenin âyetlerine yönelik başlıklar oldukça sınırlıdır. Ancak surenin en önemli konusu olan kıyamet ve sonrası ile ilgili akla gelen bütün sorularla ilgili başlıklar oluşturulmuştur.

Meselâ, 295. *Sahifedeki Neml Sûresinin Beyâm* başlığına kadar olan bölümde zikredilen konuları bir *bölüm başlığı* altında toplamak zor olmakla birlikte örneklendirmek için *bölüm başlığı* takdirinde bulduk

² Me berc-i keramet hazreti Abdülaziz Hân'ım
Şuâ-ı cûdudur revnak veren bi'l-cümle ekvâna

Düşer lerze kulûb-ı düşmânâ mânend nahl-i bibed
Girince sâiha-i hîca ve pîkâre delîrâne

Metâ-ı marifet buldu revâcin ahd-i adlinde
Ne kâh re'fetî ma'tuf(id) ledün ehl-i irfane

Kılub her dem adüvve sinn-i tu'me-i tîg dimarullah
Vire ömr-i mezid ol şehriyâr-ı muaddil terâne

Teşekkür kevne Vehbi bendehi sebbit idelim tarihe
Bu tefsir-i behîn tab' oldu olsun hamd-i sübhane (Fî evâhir-i Ramazan-ı mübarek 1310)

ve alt başlıkları olduğu gibi naklettik. Koyu renkli ve italik başlıklar tarafımızdan tesbit edilmiş olup alt başlıklar ise müellife aittir.

Kıyamet Hâlleri

Birinci ve ikinci nefhanın hâllerinin beyanı,
Nefhanın üç olmasının beyanı,
Kıyametin vukuu hakkında kâfirlerin ihtilafının beyanı,
Kıyametin nerede vukuu bulacağıının beyanı,
Kıyametin alametlerinin beyanı,

Cennet ve Cehennem Konusunun Çağrıştırdıkları

Azap etme şekli,
Cehennem ehlinin oradan çıkmayacaklarının beyanı,
Cehennem ehlinin üç hâlinin beyanı,
Cennete Allah'ın rahmetiyle girileceği beyanı,
Cennet ağaçlarının vasfının beyanı,
Cennetin genişlemesinin beyanı,
Cennette dübür olmamasının beyanı,
Cennetin serir ve firaşının beyanı.

Bazı Kelimelerin ve Teşbihlerin Açıklamalarına Dair

Dünyanın lehv ve laib olmasının beyanı,
Dünyanın lehv ve laibe benzetilmesinin beyanı,
Hamim, Semum, Kebair, Naim, Said, Şakî, Aziz, Husuf ve Kusuf, Ezlam ve Rics vb. kelimelerin beyanına dair.

Zühd ve Takvaya Dair

Hubb-ı dünya,
Zemm-i mal,
İhlas, Zikru'l-mevt, Ölümünden kaçış, Zemmedilen hırs, Dilin afetleri, Haya, Tûl-i emel vb. kelimelerin beyanı.

Kelime ve Kavramlar Arasındaki Farklara Dair

Kâfir-münafik-mürted-müşrik kelimeleri arasındaki farkın beyanı

Kur'an'da İşaret Edilen Bazı Önemli Şahıslara Dair Açıklamalar

Bel'am b. Bâûra,
Habib-i Neccar,
Ümeyye b. Hâlef,
Ebu Cehl,
Velid b. Mugîre.

Rukye ve Sihre Dair

Rukye ve tedavisinin beyanı,

Muavvizeteynle rukyenin beyanı,
Arrafın sualinin beyanı,
Kâhinin tasdikinin beyanı.

Fıkıhla İlgili Meseleler

Kur'an kıraatı,
Gece namazı,
Teheccüt,
Kusuf namazının beyanı,
Namazda tadil-i erkân,
Namazda acele,
Livatanın haramlığı,
Ölülerin bir yerden bir başka yere naklinin beyanı,
Nebiz vb. içeceklerin haramlığının beyanı.

Tefsirde İncelenen Diğer Sûreler

Müellif, tefsirinde Vâkıa Sûresinden başka (ss. 3-294), Neml (ss. 295-301), Maide (ss. 302-365), Araf (ss. 366-394), Nahl (ss. 395-427), Tahrim (ss. 427-439) ve Nisa Sûresi (ss. 441-456)'ni kapsayan bir çalışma ortaya koymuştur.

Kaynakları

Yaklaşık elli küsur kaynaktan istifade ettiği görülen müellifin tefsirle ilgili nakillerini ağırlıklı olarak Bursevî (Ruhu'l-Beyân), Hadimî, Beydâvî gibi müfessirlerin eserlerinden yaptığı görülür.

Fıkıh-Akaid ile ilgili kaynakları, Molla Hüsrev'in Dürer ve Güreri; Şeyhîzâde (Damad)'nin, Mülteka Şerhi olan Mecmeu'l-Enhûr'udur.

Tasavvufla ilgili yoğun olarak kullandığı kaynakları: Hadimi'nin Şerhu İhyâ-i Veled li-Hadimi; Şihabüddin'in Aleş-Şifa ve Avârif; İbn Melek'in Meşârik; Gazâlî'nin Mişkâtü'l-Envâr ve Minhâcü'l-Abidin; Bestâmî'nin Keşfu'l-Kunûz, Ebu'l-Leys Semerkandî'nin Tenbihu'l-Gâfilin, Feridüddin Attar'ın, Tezkiratü'l-Evliyâ'sı ve diğer bir kaynak da Zübdetü'l-Vaizin (hâlk kültürü kaynakları)'dir.

Adalı Hoca'nın Tefsir Usûlüne Dair

Dönemin güncelliğini koruyan konularını içerdiğini düşündüğümüz başlıklarla teşekkül ettirilen tefsirine bakıldığında şu hususlar görülür:

- a. *İlgili Başlık Altında Aynı Konuyla İlgili Birden Fazla Kaynaktan Açıklamalara Yer Vermesi*

Nefha meselesinde: Ruhu'l-Beyan tefsirinden Yasin ve Zümer surelerindeki; Meâlimü't-Tenzîl'den de Neml suresindeki ilgili âyetlerin tefsirini nakleder.

Müellifin tarzını, yaptığı nakillere hülasa bir şekilde dikkat çekerek açıklamak istiyoruz. Müellif, Kur'ân'ın Kıyameti *vakıa* olarak isimlendirmesinin onun gerçekleşeceğini tahkik etmek, kuvvetlendirmek için; izâ (لَا) nın cümle başına gelmesini ise mahzuf bir ifade sebebiyle olduğunu ifade ederek başlar ve hemen Kâdî Beydâvî'den şu alıntıyı aynen nakleder: “İzâ (لَا)'nın atanması muzmar ifade sebebiyledir. Yani:

Kıyamet meydana geldiğinde- ki bu ikinci nefha anındadır.- ifade etmeye güç yetirilemeyecek tarzda korkular olur.” (El-Beydâvî, 1418, s. 177) Sonra ikinci nefha ile ilgili olarak Ruhü'l-Beyan tefsirinden alıntı nakleder. Özetle ifade edilecek olunursa: ikinci nefhanın birinciden farkı zikredilir. Birinci nefhada herkes ölürken ikincisinde diriltir. Ayrıca birinci nefha ile ikinci nefha arasının kırk yıl olduğundan, bu süre zarfında Arz'da hiçbir canlı bırakılmadığından, ikinci nefha ile birlikte Arş altından insan menisine benzer bir su indirilip cisimlerin bir bakla gibi tekrar yeşertileceğinden bahsedilir. Ayrıca insanın yok olmayan tek hücresi olan Acbü'z-Zeneb'e de dikkat çekilir. (İsmail Hakkı, 1127, s. 411)

Müellif, *Ruhu'l-Beyân fî Sûre-i Yasin* başlığı altında yine nefha ile ilgili alıntı yapmaya devam eder. Burada yani iade nefhası üfürüldüğünde insanların diriltilerek amelleriyle yüzleştirileceğinden bahsedilir. Ameller hayvansal cisimlere büründürülmüş olarak karşılıklarına çıkarılır. Kimi katır, kimi eşek, kimi de koç olarak belirir. Ayrıca ameller derecelerine göre yanlarını aydınlatan bir fener olur. Lamba, yıldız, ay veya güneş olur sahiplerinin yollarını nurlandırır. Sağ taraflarını aydınlatan bu nur, inanç zaafiyeti içerisinde olanlar için karanlık olarak sol taraflarından zuhur eder.

İsmail Hakkı ayrıca bu âyetin tefsirinde amele ortak olunması durumunda nasıl bir manzara ile karşılaşılacağını beyan eden rivâyetlere yer verir. Kaynak verilmeden nakledilen bu rivâyetlerde amele ortaklık edenlerin sayısınca kişiler gruplar hâlinde hayvani bir cisme bürünen amelin üzerine binerler ve birbirlerini takip ederek Allah Teâla'nın huzuruna doğru yola revan olurlar.(Adâvî, 1307, s. 3), (İsmail Hakkı, 1127, s. 144)

Ruhu'l-Beyan fî Sûreti'z-Zümer başlığı altında sûr üfürüldüğünde Semavat ve Arz'da bulunanların şaşkına döneceğini ifade eden âyet üzerinden nefha meselesini nakleden müellif, Ruhü'l-Beyan tefsirinden şu bilgileri nakleder: Sûr üfürüldüğünde insanları ölüme götüren bir korkunun herkesi kuşatacağından bahsedilir. Bir rivâyeti dikkate alarak İsmail Hakkı, İsrâfil'in üç defa üfureceğini, birinci nefhanın feza', ikincisinin sâika, üçüncüsünün de kıyâm nefhası olduğunu nakleder. Ancak, bütün canlıların öldüğü birinci nefhada kimlerin hayatta kalacağı konusunda ihtilaf olduğu da ifade edilir. Âyetin *Allah'ın diledikleri hariç* (Zümer 39/68) diye belirttiği ve ruhları kabzedilmeyen bu kimselerin kimlerden oluştuğu konusunda farklı rivâyetlerin var olduğuna dikkat çekilir.(Adâvî, 1307, s. 4)

Üç nefha ile ilgili tekrar *Meâlimü't-Tenzil fî Sûreti'n-Neml* başlığı ile konuya devam eden müellifin naklettikleri bilgiler Ruhü'l-Beyan'da da benzer bir şekilde nakledilmiştir.(Adâvî, 1307, s. 5)

Nefha meselesine dair alıntılarını bitirdikten sonra kıyametle ilgili başlıklara yer vermiştir.

Kıyamet ahvali ile ilgili başlıklarda ise, kısaca Zübdetü'l-Vaizin'den (Adâvî, 1307, s. 5) ve Ruhü'l-Beyan'dan *vâkıa* ve *kıyâme* sözcüklerinin mahiyetlerine dair bilgi verir.(Adâvî, 1307, ss. 5-6) Uyûn³ isimli eserden (fî suret-i Abese) başlığı altında geçen *iza'nın cevabının mahzuf oluşu ile* ilgili olarak nahvi açıklamalar getirir. (El-Kâdî Şihâbüddin, 1971, s. 407) Yine «yevme yefirru'l-mer'u» ifadesi için de Ruhü'l-Beyan tefsirinden rivâyetler nakleder.

³ Müellifin sık olarak kullandığı kaynaklardan birisi olarak zikrettiği “Uyûn” isimli eserin hangisi ve müellifinin de kim olduğu konusu bizi zor durumda bırakan ikinci unsur olmuştur. İncelemelerimiz esnasında bu eserin içinde Uyûn kelimesini barındıran hiçbir eserle bağdaşmadığı görülmüştür. Ancak bir Beydâvî haşiyesi olan kısaca Haşiyetü's-Şihâb olarak bilinen İnâyetü'l-Kâdî ve kifâyetü'r-Râzî isimli eserle alıntılanan kısım aynilik arz etmiştir.

b. *Alıntı Yaptığı Yerleri (Kaynakları) Alıntidan Önce Parantez İçerisinde Göstermesi*

Mesela, (Ruhu'l-Beyan fi Sureti Yasin), (Meâlimü't-Tenzîl fi Sureti'n-Neml), (Uyûn fi Sureti Abese), (Kâdî fi Sûreti'n-Nâziât) vb. gibi başlıkları kullanmaktadır. Bazen de başlıklarda kullandığı isimlerde kısaltmalar yapmıştır. Bazen sadece eserin kısa ismiyle bazen de müellifin kısa ismiyle başlık oluşturmuştur. (Ebulleys), (Meâlim), (Kâdî) vb. gibi.

c. *Kendisine Ait Yorumları «Linemkî'l-Fakîr Câmiu Hâze't-Tefsir Muhammed Hilmi El-Adâvî» veya «Linemkî'l-Fakîr» Başlığı Altında Yapması*

Müellifin bu başlık altındaki nakilleri kendi görüşlerinden oluşmaktadır. Bazısı nahvî kısa açıklamaları, Bazısı da yeterince derinliği olan yorumlarıdır.

Meselâ Yasin 36/81. Âyette geçen “eveleyse” ifadesi için: “kıyametin vakti veya hakikatının yalan olması durumu için değil, bilakis kıyametin olması hususunda varid olan bütün haberlerin hak, sadık ve şüphe duyulmayan olmasına yönelik bir ifadedir.”(Adâvî, 1307, s. 15) şeklinde küçük bir açıklama yaparken bir başka “Linemkî'l-Fakîr” başlığı altında daha derinliği olan şu açıklamalara yer vermiştir:

(Yevme tercüfû'r-râcîfetü) bu ifadedeki *yevm* mansubdur. *Errâcîfetü* den maksad arz ve dağlar gibi hareketi şiddetli olan *el-ecrâmüs 's-sakinedir*. Bu yorum *yevme tercüfû'l-arzu ve 'l-cibâlû* kavline dayanılarak veya kıyamet esnasında ecrâmın sarsıldığı el-Vâkıa'ya işaretle söylenmiştir ki bu da birinci nefhadır. Onu *râdife* takip eder. Yani semanın yarıldığı ve yıldızların serpildiği ikinci nefhadır. Ve cümle hâl konumundadır. (Kulübün *yevmezin vâcîfetün*) *Vecîf'ten* şiddetli ıztraptır. Bu kalbin sıfatıdır ve haber cümlesidir. (Ebsâruha hâşiatün) Yani ashabının gözleri korkudan zelildir. Bu sebeple kalplere izafe edilmiştir. (Yekûlûne e innâ le merdûdûne fi'l-hâfirati) birinci hâlde yani öldükten sonra. -Müellif hâfira kelimesini arapların kullandığı cümlelerle izah eder: *filan hafirasına yani içinde olduğu yoluna geldi yani yürüyüşüyle ona tesir etti*. Allah Teâlâ'nın *fi İşetin râdiyetin* sözünde olduğu gibi. Veya kâbilin fâile benzetilmesidir. Müellif kıraat konusuna da değinmiştir. *Hâfiratin* kelimesinin *el-hufreti* şeklinde de okunduğunu; dişleri düşen bir kimsenin damağında oluşan izi ifade için de *kesin bir oyuk bıraktı, işte o hufradır* denildiğini söylemiştir. (E izâ künnâ) ifadesini kıraat imamlarından Nafi, ibn Âmir ve Kisâî'nin haber olarak okuduklarını; (ızâmen nâhîraten/ bâliyeten/çürümüş kemikler) iki Hicazlı kıraat imamı, Ebû Amr, Şâmî ve Hafsın *nahraten* şeklinde okuduklarını, yani ismi fail olarak değil de mastar isim olarak okuduklarını ve bunun daha belîğ bir ifade olduğunu söyler. (Kâlû tilke izen kerratün hâsiratün) *Hasiratün* ifadesinin hüsrân sahibi veya sahibini hüsrânâ uğratan anlamına gelebileceğini söyler zira bu anlam doğruysa o zaman anlam *onu yalanladığımız için biz hasirunuz* olur. Bu ise onlarla alay etmek olur. (Feinnemâ hiye zecratün vâhidetün) Bu ifade mahzûf olan *onu güç addetmeyin* şeklinde bir cümleye mütealliktir. O *zecratün vahidetün* denilen şey ancak bir tek sayha/şiddetli sestir. Bu ikinci nefhadır. (Fe izahum bi's-sahiratin) öldükten sonra Arzın batnında olan her şey diriler hâline geldiğinde ve düz beyaz arz uyandığında – arz böyle (sâhiratün) isimlendirilmiştir çünkü serap burada cereyan eder. *Aynün sâhiratün* de onların kullandığı bir ifadedir. Suyu akan pınar için bu tabir kullanılır veya arzın yollarına düşen kimsenin korkudan seherlemesi yani uyuyamaması sebebiyle de uyanık göz anlamında bu tabir kullanılır. Cehennem ismi olduğu da söylenir.(Adâvî, 1307, ss. 15-16)

d. *Sayfa Kenarlarında Haşiyelere Yer Vermesi*

Müellif, el-Adâvî, tefsir için kullandığı yöntemi haşiye için de kullanmıştır. Yani haşiyeleri de konuyla ilgili nakillerden ve kısmi açıklamalardan ibarettir. Haşiye kısmında yer alan bilgiler ya kendi açıklamaları ya da alıntılardır.

Nefha konusunun işlendiği kısımdan bir örnek verecek olur isek; nefha ile ilgili bilgileri paylaşırken, insanın yeniden diriltmesinde önemli bir ayrıntı olarak gösterilen ve insanın ölümüyle yok olmadığı iddia edilen “Acbü’z-zeneb” hücresinin mahiyeti hakkında; Cevherî’nin bu ismi iki fethâlı olarak “Acbü’z-Zeneb” olarak okuduğu ve kuyruk kökünde bulunan bir kemik için alem isim olduğunu, sonra da İbn Melek’in Mesâbihu’s-Sünne Şerhi’nden (İbn Melek, 2012, ss. 19-20) -bu eser yanlışlıkla Meşârik Şerhi olarak yazılmış- ve bir Hanefî fıkıh kitabı olan ve Zeynuddin er-Razi (ö.666)ye ait olan Tuhfetü’l-Mülûk’tan bu hücrenin mahiyeti hakkında bilgi naklettiğini görebiliriz.(Adâvî, 1307, s. 5) Yine nefha sayısının üç olduğu ile ilgili Emâlî isimli eserden nakleder. Ancak bu eserin kime ait olduğunu belirtmediği için tesbiti bizi müşkül duruma sokmuştur. Buna benzer durumları bazı eserlerde yaşadık. Ancak nefha konusuna yer veren ve el-Îmâ⁴ isimli eserde bu açıklamaya yer verildiğini tesbit ettik.(Cezzâr, 2007, s. 540) Müellifi henüz yaşamaktadır. Ancak konu ile ilgili rivâyetlere yer vermesi sebebiyle eserine işaret etmeyi uygun bulduk.

Adâvî, Emâlî’den Cennet ve Cehennem yok olmayacağını, oraların ehlinin ehl-i intikal olduğunu nakleder. Kendisi de aynı görüştedir. Çünkü müellif Cennet ve Cehennem ehlinin ebedi olmaları sebebiyle böyle olduklarını düşünür.(Adâvî, 1307, s. 4) Müellif, “O’ndan başka her şey helak olacaktır” sözünün bu durumda ne anlam ifade ettiğini yine haşiyede yaptığı alıntılarla ifade eder: “Bu helak anlık (lahzî)dir. Bu sebeple bize zarar vermez. Çünkü helak fenâyı (yok oluş) gerektirmez. Bilakis faydalanma alanından çıkmak yeterlidir. Yok olmaktan kurtulsa o zaman muradın şöyle olması caizdir: Her mümkün varlık hadd-i zatında helak olacaktır. Yani imkânî varlık zorunlu varlığa göre adem mevkiindedir. Arızî bekâ da zâtî bekâya göre fenâ menzilindedir. Haşiyede bu konuyu allame Teftazânî’nin Şerhu’l-Akâd adlı eserinde ele aldığını ve yok olmayacak yedi şeyden bahsettiğine de yer verir. (Adâvî, 1307, s. 4)

e. *Eserin «Konulu Tefsir» Özelliği Göstermesine Dair*

Konulu tefsir denildiğinde akla gelen şey belirlidir. Ya bir konunun Kurân bütünlüğü içinde ele alınması ya da bir sûre özelinde bir konunun ele alınması ve incelenmesi anlaşılır. Birincisinde konuyu olabildiğince daraltıp derinlemesine Kurân’a yönelmek gerekirken, ikincisinde bir konuyu surenin elverdiği ölçekte genişleterek ele almayı zorunlu kabul eder. Bu bakış açısıyla yapılan tefsirler güncel tefsir çalışmalarının da örneklerini oluşturmaktadır. Zira geleneksel yaklaşım konu odaklı yaklaşımdan ziyade Kurân’ın baştan sona tefsir edilmesi tutumundadır. Konulu yaklaşım bazı âlimlere göre zaruretten bir sonucudur. Zira Kurân hakkında bilgi sahibi olmak isteyen kişilerin ihtiyacını en kısa yoldan karşılamak ancak bu yolla mümkün olmaktadır. (Albayrak, 2011, s. 118)

Müellifin bu eseri ise aslında bahsettiğim konulu tefsirin iki yaklaşımına da uymamaktadır. Onun yaklaşımı belki yeni bir yaklaşım olarak da değerlendirilebilir. Zira bir konu veya âyet üzerinden değil bir sure üzerinden Kurân’ın içerdiği birçok konuya temas edilmiştir. Dolayısıyla Kurân’ın tamamı referans olarak kullanılmıştır. Belki konulu tefsire en yakın durduğu yerin belirli konular üzerinden Kurân’a projeksiyon tutması olduğu söylenebilir.

⁴ Cezzar (d.1969 -) bu eserinde, meâcim, meşihat, erbaîniyyat, emâlî, fevâid, mecâlis, eczâü’l-hadisiyye türü eserlerde müteferrik bulunan zaid, merfû hadisleri toplamıştır. (Bu hadisler Kütüb-i Sitte, Muvatta ve Müsned-i Ahmed İbn Hanbel’de mevcut olan merfu rivâyetlerdir.)

f. *Eserin Tefsir Geleneğindeki Yeri*

Adavî'nin Mufassal Tefsir-i Sureti'l-Vakıa isimli bu eseri, başından sonuna kadar Kurân'ın tamamını tefsir eden geleneksel yaklaşımdan uzak olduğu gibi, âyet âyet tefsir yapan sûre tefsirlerine de uymamaktadır. Onun tefsirinde gidişatı belirleyen unsur toplumun zihninde yer etmiş, yeterince vuzuha kavuşturulamamış meselelerdir. Bu meseleleri ele alış biçimi de neticeye ulaşmaya yönelik olmayıp, bilgi nakledici formdadır. Bu durum müellifin eserin dibacesinde de aktardığı üzere Kur'an'dan istifade etmek isteyen ilim ehline ve de vaizin tabakasına yönelik hazırlanmış olmasıyla izah edilebilir. Yani bir başka açıdan bakıldığında bu eser muhatap kitlesine ve ihtiyaçlarına göre hazırlanmıştır. Konu başlıklarının ve kaynakların ağırlıklı olarak tasavvufî ve fikhî nitelikli olması da toplumunun amelî konulardaki ihtiyaçlarını önceliğini gösterir.

Müellif, açıklama gereği hissetmediği durumlarda kendi görüşünü açıklamamış, bilgiyi kaynağından olduğu gibi nakletmiştir. Daha önce de söylediği gibi kendi görüşleri için *li nemkî'l-fakir* başlığını kullanmıştır. Bu yönüyle de benzeri geleneğimizde pek karşılaşılmayan bir tefsir görünümündedir.

Sonuç

1278 yılında safranbolu'da vefat edinceye kadar Osmanlı Devleti'nde Müftülük, Kadılık, Naiblik gibi görevleri ifa etmiş olan Muhammed b. Osman Hilmi, anılan bu devlet adamlığı yanında ilme de merakı olan bir kişidir. Bu merakının bir sonucu olsa gerek bir dönem huzur dersi muhataplığı yapmış, tefsire, fıkha, belagata ve nahve dair eserler ve şerhler kaleme almıştır. Bu eserlerinde ilim taliplerinin ve hâlkın ihtiyaçlarını önceliği ve bu minvalde eser hazırladığı gözden kaçmaz. Zira *Mufassal Vakıa Sûresi Tefsiri*'ni hassaten vaaz ehline ve Kurân üzerine çalışanlara yardımcı olması için derlemiştir. Fıkhnın ameli hayata yansıyan en önemli konusu olan ibadetler ve zekât konusunun incelendiği *Keşfu'l-Ferâiz* isimli eseri; ilim taliplerine yönelik *Haşiye Mufassala alâ Haşiye-i Karatepeli* ve *Risâle alâ Bahsi't-Teşbîh min Karatepeli* isimli eserler bu niyetin tezahürleridir.

Eser derleme bir tefsirdir. Tefsirinin isminde Vakıa suresi öne çıksa da Neml, Maide, Araf, Nahl Tahrim ve Nisa Sûrelerinin tefsirlerine de yer vermiştir.

Tefsirinde öne çıkan yönleri: Konu başlıkları dikkate alınarak tefsir derlemesinin yapılmış olması, bilgilerin ilgili kaynaklardan doğrudan alınması, hangi kaynağa ait olduğu da okuyucuyu yormasın diye başlıkta parantez içinde belirtilmesi şeklinde özetlenebilir. Müellif, kendi görüşlerini ise belli aralıklarla "Li Nemkî'l-Fakîr" başlığı altında vermiştir.

Tefsirinde görebildiğimiz ve tefsir geleneğinde pek rastlamadığımız bir durum da şudur: Şekil itibarıyla konulu tefsir görüntüsü vermesine rağmen konulu tefsirin hareket noktalarından uzak olması sebebiyle ondan farklı olduğunu söyleyebiliriz. Konulu tefsirin hareket noktaları ya bir konudan hareketle Kurân bütünlüğünde sondaj vari derinlemesine inceleme yapılması ya da bir sure içinde bir konunun ayrıntılı olarak ele alınmasıdır. İncelediğimiz eserde ise belirli sureler ve ihtiva ettiği konular üzerinden Kurân'ı mütalaa etmek murad edilmiştir. Bu sebeple günümüz ihtiyaçlarını Kurân'ı merkeze alarak çözme isteğinin bir yansıması olarak kabul edilen Konulu Tefsir çalışmalarına belki üçüncü bir hareket noktası kazandırabilecek bir yaklaşım sunabileceğini ümit etmekteyiz.

Kaynakça / Reference

- Abay, M. (1991). Osmanlı döneminde yazılan tefsirle ilgili eserler bibliyografyası. *DİVAN İLMİ ARAŞTIRMALAR*, (4).
- Adâvî, M. b. O. H. (1307). *Mufasssal Vâkıa sûresi Tefsiri*. Dersaadet: Sahaf-ı Osmanî'nin 87 no'lu Matbaası.
- Albayrak, H. (2011). *Tefsir Usûlü*. İstanbul: Şûle Yayınları.
- Bursalı, M. T. E. (t.y.). *Osmanlı Müellifleri* (C. 1). İstanbul: Meral Yayınları.
- Cezzâr, N. S. (2007). *El-İmâ ilâ Zevâid-i Emâlî ve 'l-Eczâ* (C. 6). Edvâu's-Selef.
- Demir, Z. (2016). *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları* (1. bs). İstanbul: Ensâr.
- el-Bağdâdî, İ. b. M. (1951). *Hediyetü 'l-Ârifîn* (C. 2). İstanbul: Daru'l-ihyâi't-Türâs.
- El-Beydâvî. (1418). *Envâru 't-Tenzil* (C. 5; M. Maraşlı, Ed.). Beyrut: Daru'l-ihyâi't-Türâsi'l-Arâbiyyi.
- el-Kâdî Şihâbüddin, A. b. M. (1971). *Haşiyetü 'ş-Şihâb (İnâyetü 'l-Kâdî ve Kifâyetü 'r-Râzî)* (C. 9; A. El-Mehdî, Ed.). Beyrut, Lübnan: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Melek. (2012). *Şerh-i Mesâbihi 's-Sünne li Begavî* (1. bs, C. 6). İdâretü's-Sekâfeti'l-İslâmi.
- İsmail Hakkı. (1127). *Ruhu 'l-Beyân* (C. 8). Beyrut: Daru'l-Fikr.
- Kehhâle, Ö. R. (t.y.). *Mu'cemü 'l-Müellifîn* (C. 9). Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ.
- Mardin, E.-Û. (2017). *Huzur Dersleri* (1. bs, C. 2-3). Acar Basım ve Cilt: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Milli Kütüphane Başkanlığı. (1276). *Safranbolu Kadı sicilleri* [Kadı Sicili]. 2133.
- Öztürk, M. (2012). *Osmanlı Tefsir Mirası*. Ankara: Ankara Okulu.
- Susoy, Ş. (2014). *Za'feranborlu'nun Manevî Mimarları*. Karabük: Seçil Ofset.
- Tezcan, T. (2018). Hayruddin Hızır el-Atûfi ve Keşşâf Haşiyesi. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, ss. 782-802.

SAFRANBOLU TÜRKÜLERİNİN MAKAM UNSURLARI BAKIMINDAN TAHLİLİ

Vasfi HATİPOĞLU*

Doç. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Özet

Bu çalışmada; Safranbolu türkülerinin, günümüzde en çok kabul gören “perde temeline” ve “dörtlü-beşli/dizi” temeline dayalı iki yaklaşım doğrultusunda mukayese edilerek incelenmesi ve makam unsurları bakımından benzerlik ve farklılıklarının ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Çalışmada, nitel araştırma yöntemi ve tarama modeli kullanılmıştır. Verilere, doküman inceleme veri toplama tekniği kullanılarak ulaşılmış, veriler üzerinde makam unsurları doğrultusunda çözümlenmeler yapılmıştır. Araştırmanın evrenini “Adnan Ataman’ın” yayımlamış olduğu “Safranbolu Türküleri ve Oyun Havaları” adlı kitapta yer alan 58 eser; örneklemini ise; evrenden “random örnekleme yöntemi” kullanılarak seçilmiş 26 eser oluşturmaktadır. Buna göre; Safranbolu Türküleri makam unsurları bakımından “geleneğe dayalı” nazari anlayış ile kısmen uyduğu günümüze yaklaşıldıkça daha çok benzerlik gösterdiği, “günümüz” nazari anlayışı ile uyduğu/büyük oranda benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. Ayrıca Safranbolu Türkülerinin makam nazariyatı bakımından kaynak olabileceği çeşitli mukayeseler ile ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Safranbolu Türküleri, Makam Unsurları, Tahlil

Analysis Of Safranbolu Folk Songs In Terms Of Makam Factors

Abstract

In this research it is aimed to analyse by comparing Safranbolu folk songs in the direction of “pitch based” and “quart-quintet/cycle” being today’s most accepted two approaches and present its differences and similarities in terms of makam factors.

In this research qualitative research and survey model were used. Data’s were acquired by using document review data collection technique and analysis were made on dates in the direction of makam factors. 58 works partaking in the book of ” Safranbolu Türküleri ve Oyun Havaları” published by “Adnan Ataman” constitute research’s population, 26 works chosen by using “random sampling method” constitute sample of the research. Hereby; it were revealed Safranbolu folk songs partly show similarities with “tradition-based” makam in terms of makam factors, these songs shows more similarities as approach to today, these songs match up with “today’s” theoretical understanding and show similarities substantially. In addition to this it was revealed with different comparisons Safranbolu folk songs can be source in terms of makam theories.

Key words: Safranbolu Folk Songs, Makam Factors, Analysis

1. GİRİŞ

Homeros’un İlyada destanında söz ettiği, tarihi akış içerisinde çeşitli isimler ile anılan ve 18.yy’ın sonlarına doğru o zamanki adıyla Zağfiran denilen Safran bitkisinin üretiminin yapılması ile de Zağfiranborlu olan şehir, Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan’ın oğlu Ankara Meliki Muhiddin Mesud tarafından Türk hâkimiyeti altına

* Doç. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

alınmış ve hep Türk yurdu olarak kalmıştır. Böylece Safranbolu, kendine özgü gelenek ve göreneklerin geliştiği önemli bir bölge/yöre olma özelliği kazanmış, Cumhuriyet'ten önceki yüzyıllar boyunca da, mektep ve medreseleriyle eğitim ve öğretim alanında da önemli bir merkez olmuştur (Oral, 2018: 2-4).

Sadi Yaver Ataman'ın genel görünümü ifade eden sözlerine göre “kent; mukaddes vatanın kahraman, tarihi bir köşesidir. Saf ve temiz Türk adet ve geleneği hüküm sürer” (Oral, 2018: 7). Söz konusu Türk gelenek ve kültürünün önemli bir kavuştuğu noktası olan Safranbolu; geleneğin/kültürün günümüze aktarılmasında önemli bir köprü görevi görmektedir. Bu bildirinin temelini oluşturan Safranbolu türküleri gerek söz unsuru gerekse ezgisel yapıları ile mezkûr durumu ortaya koyan önemli örneklerdir.

Bu çalışmada; Safranbolu türkülerinin ve oyun havalarının, günümüzde en çok kabul gören “perde temeline” ve “dörtlü-beşli/dizi” temeline dayalı iki yaklaşım doğrultusunda mukayese edilerek incelenmesi ve makam unsurları bakımından benzerlik ve farklılıklarının ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Çalışmada, nitel araştırma yöntemi ve tarama modeli kullanılmıştır. Verilere, doküman inceleme veri toplama tekniği kullanılarak ulaşılmış, veriler üzerinde makam unsurları doğrultusunda çözümlenmeler yapılmıştır. Araştırmanın evrenini “Adnan Ataman'ın” yayımlanmış olduğu “Safranbolu Türküleri ve Oyun Havaları” adlı kitapta yer alan 58 eser; örneklemini ise; evrenden “random örnekleme yöntemi” kullanılarak seçilmiş 26 eser oluşturmaktadır.

Türk müziğinin üç temel unsuru makam, usûl ve perdedir. Makam unsurunun sistematik bir biçimde ifade edilişi 13. yüzyıla dayanmaktadır. 13. yüzyıldan günümüze birçok âlim, bilgin, müzik bilimci vb. Türk müziği makam anlayışını tartışma konusu yaparak içinde yaşamış olduğu yüzyılın gerekleri doğrultusunda makam nazariyesini yorumlamış ve günümüze kaynaklık edecek edvar, risale, kitap vb. birçok eser bırakmıştır. Eserler dikkate alındığında müelliflerinin konuya özgü benzer görüşlerinin olmasının yanında oldukça farklı görüşlerinin de olduğu açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmada, söz konusu görüşler “geleneğe dayalı” nazari anlayış ve “günümüz” nazari anlayışı olarak iki ana basamak temel alınarak sınıflandırılmıştır. Sınıflandırma yapılırken iki basamakta da en sık kullanılan ve kabul gören anlayışlar dikkate alınmıştır. Bununla birlikte Türk müziğinin iki kolu olan “Sanat ve Halk müziği” makam unsuru bakımından birbirinden farklılaştırılmaya çalışılarak yeni yaklaşımlarda ortaya atılmıştır. Çalışmanın temelini oluşturan Safranbolu Türküleri Halk müziği türü içerisinde yer aldığından Halk müziğini nazari bağlamda ele almak üzere ortaya atılmış birkaç görüşü konunun daha anlaşılır olabilmesi amacıyla örneklendirmek uygun olacaktır. Buna göre;

1. Safiyüddin Urmevi'nin oluşturduğu “devir/daire” temeline dayalı yaklaşım,
2. Kantemiroğlu, Kemani Hızır Ağa, Nasır Dede vb. kişilerin oluşturduğu “âgâz-seyir-karar” üçgeninde ifade edilen perde temeline dayalı yaklaşım,
3. Karakteristik olarak Mustafa Hoşsu'da görülen halk müziği için nazari bir kavram haline getirilmiş durumdaki “ayak/dizi” temeline dayalı yaklaşım,
4. Arel-Ezgi tarafından oluşturulan “dörtlü-beşli/dizi” kavramları ile ifade edilen yaklaşım (Öztürk, 2015: 2).

Çalışmanın amacına göre Safranbolu türküleri makam unsurları bakımından tahlil edilmiştir. İki ana yaklaşıma göre makam unsurları şu şekilde ifade edilebilir. Perde temelli nazariyat yaklaşımında makamı oluşturan unsurlar “âgâz-seyir-karar”, “dörtlü-beşli/dizi” kavramları ile ifade edilen nazariyat yaklaşımında makamı oluşturan unsurlar ise; durak, seyir (ezgisel hareket ve ezginin başladığı bölge), güçlü, dizi, asma karar, yeden, donanım, genişleme, ses alanıdır.

Yapılan tespitler doğrultusunda çalışmanın problemi “Safranbolu türkülerinin makam unsurları bakımından özellikleri nelerdir? Şeklinde belirlenmiştir. Araştırmanın problem cümlesinin çözümüne olanak sağlayacağı düşünülen alt problemler ise, şöyle belirlenmiştir.

1. Safranbolu Türkülerinde kullanılan makamlar nelerdir?
2. Safranbolu Türkülerinin makam unsurları bakımından perde temelli yaklaşıma göre benzerlik ve farklılıkları nelerdir?
3. Safranbolu Türkülerinin makam unsurları bakımından “dörtlü-beşli/dizi” yaklaşımına göre benzerlik ve farklılıkları nelerdir?

2. BULGULAR ve YORUMLAR

2.1. Safranbolu Türkülerinde kullanılan makamlar nelerdir? Sorusuna İlişkin Bulgular ve Yorumlar

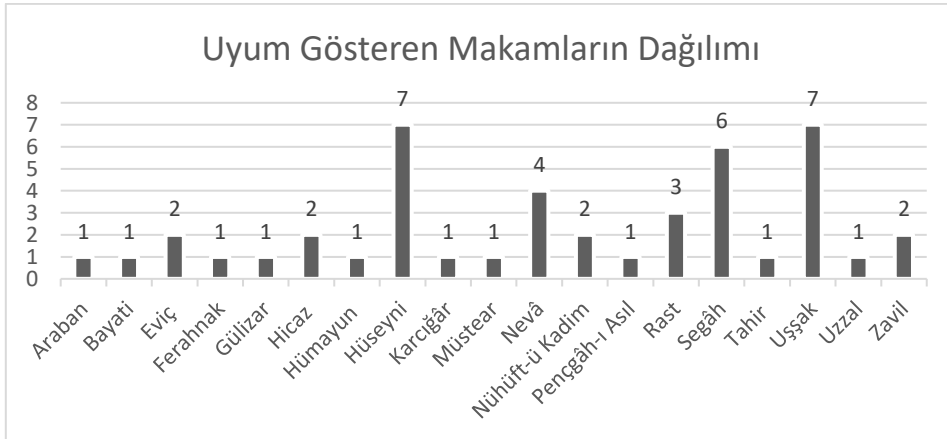
Çizelge 1 Safranbolu Türkülerinin Makamları

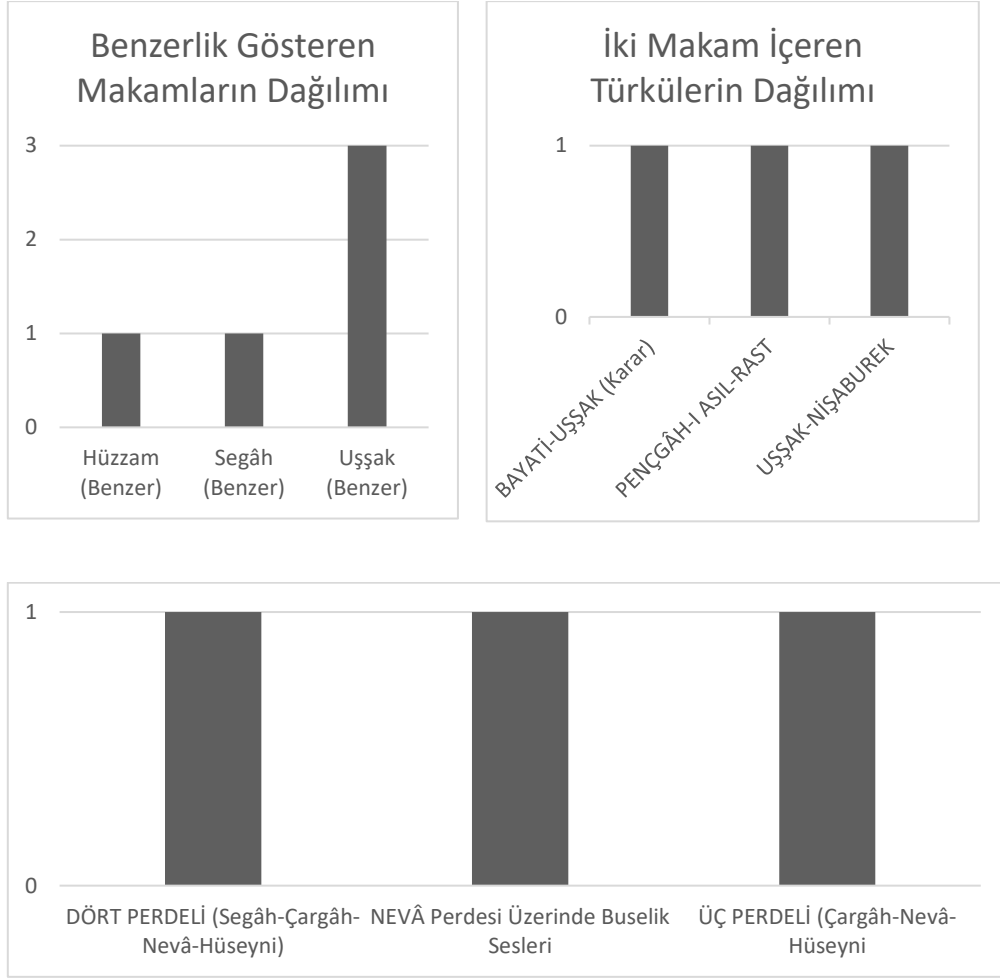
Sıra	Türkü Adı	Makam	Sıra	Türkü Adı	Makam	Sıra	Türkü Adı	Makam
1	Abuca Hayın Abuca (Gelin Ağlatma Havası)	UŞŞAK	1	Elimi Isırdı Pire	FERAHNAK	1	Kâbenin Dalları Bölük Bölüktür	PENÇGÂH- I ASIL- RAST
2	Aç Kapıyı Ben Geldim (Erkek Oyun Havası)	UŞŞAK (Benzer)	2	Eşim Dostum Yüklesinler Yükümü	RAST	2	Kızılbeld'en Gelür Bekmez	NEVÂ
3	Alçak Cevüz Dalları (Kınalı Keklik)	UŞŞAK	3	Evlerine Varamadım Arimden	ARABAN	3	Köprüden Geçer İken	HÜSEYİNİ
4	Aman Kürdün Gızı Kürdün de Gızı (Erkek Oyun Havası)	NEVÂ	4	Evlerinin Önü Keşkek Dübeği	NEVÂ	4	Küp İçinde İreçel	NEVÂ Perdesi Üzerinde Buselik Sesleri
5	Ben Yârime	ZAVİL	5	Evlerinin Önün	TAHİR	5	Mapusâne İçinde Üç	?

	Gâl'altında Gavuştum			Yüksek Köşk Olsun			Ağaç İncir	
6	Bir Gelinin Bir Gızınan Cengi Var (Gelin Kız Türküsü)	GÜLİZAR	6	Gale Gapısından Girdim İçeri	HİCAZ	6	Oğlan Da Golunu Sallama	UŞŞAK (Benzer)
7	Bir Giderim Beş Ardıma Bakarım (Amani Oyun Havası)	NÜHÜFT-Ü KADİM	7	Garalı Yazmam Benek Benek	SEGÂH	7	Peşrev	RAST
8	Burma da Burma Duman Tüter Dağın Belinde	EVİÇ	8	Garaoğlan Garaoğlan	SEGÂH (Benzer)	8	Mehmed Beyin Evine Yan Geldük	DÖRT PERDELİ (Segâh- Çargâh- Nevâ- Hüseyni)
9	Cemâlin Bağına Seyrana Geldim	HÜSEYNİ	9	Garşudan Garşuya Olur Mu Böyle	UZZAL	9	Ramazan Geldi Dayandı	EVİÇ
10	Çadır Kurdum Eğr'Ova'nın Düzüne	UŞŞAK	0	Gastamanı Gastamanı	HÜSEYNİ	0	Sahur Vakti Çıktık Yola	SEGÂH
11	Çadır Kurdum Şu Derenin Düzüne	KARCIĞAR	1	Gayadan Ener Akrap	RAST	1	Selam da Söylen Beybabama	ZAVİL
12	Çayırıkta Çimenlikte Evim Var	NÜHÜFT-Ü KADİM	2	Genc Osman Geliyor	MÜSTEAR	2	Tepecükten Bir Su İçdim Kanmadım	HÜMAYUN
13	Dağ Olur Meşelerde	SEGÂH	3	Getirin Gına Yakalım Nenni	HÜSEYNİ	3	Türkülü Aşık Ali Hikayesi	UŞŞAK

14	Dama Bulgur Sererler	UŞŞAK- NİŞABUREK	4	Geyme Dedim Geydin	HÜZZAM (Benzer)	4	Uyur İken Uyardılar	SEGÂH
15	Daş Harmanın Mazısı	HİCAZ	5	Goc'Adam'a Yatak Serdim Gül Gibi	PENÇGÂH-I ASIL	5	Uzun Olur Uzun Yolun Zelvisi	SEGÂH
16	Aman Değirmenci Guzum Değirmenci	UŞŞAK	6	Gode Gode Göl Olsun	ÜÇ PERDELİ (Çargâh- Nevâ- Hüseyni)	6	Yeşil İpek Bükene	HÜSEYİNİ
17	Denizde Urganım Var	UŞŞAK (Benzer)	7	Güvercin Uçuverdi	BAYATİ- UŞŞAK (Karar)	7	Yüce Dağ Başında Gara Gış Olur	HÜSEYİNİ
18	Dünürşüler Bölük Bölük	BAYATİ	8	Havaş Bülbül Olacak	NEVÂ	8	Züriyem'in Gügümleri	SEGÂH
19	Güveyi Dama Çıkamaz	UŞŞAK	9	Her Nereye Varsam Gurulur Engel	?			
20	Eğrem de Büğrem Şu	UŞŞAK	0	İlik Düştü Yakamdan	HÜSEYİNİ			

Grafik 1 Safranbolu Türkülerinin Ait Olduğu Makamların Nicel Dağılımı

Çizelge 1 ve Grafik 1 incelendiğinde; Adnan Ataman'ın hazırlamış olduğu kitapta yer alan "Safranbolu Türküleri ve Oyun Havalarından" 45'inin Türk müziği makam nazariyesi ile uyum gösterdiği, 5'inin benzerlik gösterdiği, 3'ünün iki makamı içerdiği, 3'ünün 3-4 perdeli olduğu, 2'sinin ise, herhangi bir makam yapısına uygun olmadığı görülmektedir. Buna göre; Safranbolu Türkülerinin bilinen bir makam yapısına uygun olduğu, en çok "Hüseyni, Uşşak ve Segâh" makamlarına uyum gösterdiği ve makamı oluşturan unsurları kapsadığı söylenebilir.

2.2. Safranbolu Türkülerinin makam unsurları bakımından perde temelli yaklaşıma göre benzerlik ve farklılıkları nelerdir?

2.3. Safranbolu Türkülerinin makam unsurları bakımından "dörtlü-beşli/dizi" yaklaşıma göre benzerlik ve farklılıkları nelerdir?

Bu bölümde 2. ve 3. alt problemler mukayese kolaylığı sağlanabilmesi amacıyla birleştirilmiştir. Bu doğrultuda; Safranbolu Türkülerinin makam unsurları bakımından perde temelli yaklaşıma ve "dörtlü-beşli/dizi" yaklaşıma olan benzerlik ve farklılıkları "random" olarak belirlenen iki Safranbolu türküsü üzerinde tahlil edilerek, yorumlanmıştır. Mezkûr benzerlik ve farklılıkların belirlenmesinde öncelikle perde temelli yaklaşıma ve "dörtlü-beşli/dizi" yaklaşıma göre türkülerin tespit edilen makam tariflerine yer verilmiş, ardından nota üzerinde makamsal unsurlar belirtilmiş, mukayesesi yapılmıştır.

1. Daş Harmanı Mazısı

Hicaz Makamı Tarifleri:

- Daş Harman'ın Mazısı adlı türkünün “günümüz” nazari anlayışa göre; Hicaz makamını tarif eden nazariyatçılardan Arel'in görüşleri ile durak, seyir (ezgisel hareket ve ezginin başladığı bölge), güçlü, dizi, asma karar, yeden, donanım, genişleme unsurları bakımından uyuştugu;
- Daş Harman'ın Mazısı adlı türkünün “günümüz” nazari anlayışa göre; Hicaz makamını tarif eden nazariyatçılardan Ezgi'nin görüşleri ile durak, seyir (ezginin başladığı bölge), yeden, donanım unsurları ile uyuştugu, diğer unsurlar ile uyuşmadığı görülmektedir.

2. Garalı Yamam Benek Benek

Segâh Makamı Tarifleri:

Kantemiroğlu: Tam perdelere basarak, kendi perdesinden yukarı doğru Tiz Hüseyini'ye dek çıkıp aşağı doğru Yegâh perdesine dek inebilir. (...) Kendi perdesini kutb olarak alır ve (...) kendi perdesine gelip karar verir (Tura, 2001: 58).

Kemani Hızır Ağa: Evc'den kopup bütün perdelerle inip Çargâh gösterip Segâh perdesinde karar kılınır (Tekin, 2015: 173).

Nasır Dede: Segâh perdesinden başlayıp Dügâh ve Rast perdesine iner; dönüp Dügâh, Segâh, Çargâh ve Nevâ perdesine çıkar; Nevâ'dan Çargâh, Segâh ve Kürdi perdesine inip Kürdi perdesinden dönüp Segâh perdesini gösterip orada karar verir. Ama Nevâ perdesinden yukarı Hüseyini, Evc, Gerdaniye, Muhayyer ve Tiz Segâh perdesine dek çıkabildiği gibi Rast perdesinden aşağıya Irâk, Aşiran ve Yegâh perdesine dek inebilir (Tura, 2006).

Arel: Segâh beşlisinin tiz tarafına bir Hicaz dörtlüsünün katılmasından doğmuştur. Çıkıcıdır. Güçlüsü Nevâ perdesidir (Akdoğan, 1993: 259)

Ezgi: I. Pest tarafta bir Segâh beşlisine tiz tarafına bir Hicaz dörtlüsünün inzimamından müteşekkildir; II. Pest tarafta bir Segâh dörtlüsüne tiz tarafta bir Ferahnak beşlisinin ilavesinden mütehassıldır (Ezgi, 1935: 87).

Garalı Yazmam Benek Benek

Kaynak Kişi: Safranbolu Dügüncü Kadınlarından
Derleyen: Sadi Yaver Ataman
Notaya Alan: Adnan Ataman

• Garalı Yazmam Benek Benk adlı türkünün “geleneğe dayalı” nazari anlayışa göre; Segâh makamını tarif eden âlimlerin görüşleri ile âgâz, seyir ve karar unsurları bakımından Kantemiroğlu ve Nasır Dede’nin vermiş olduğu tarif ile uyuştuğu, Hızır Ağa’nın vermiş olduğu tarif ile sadece karar unsuru bakımından uyuştuğu görülmektedir.

• Garalı Yazmam Benek Benk adlı türkünün “günümüz” nazari anlayışa göre; Segâh makamını tarif eden nazariyatçılardan Arel ve Ezgi’nin (I) görüşleri ile durak, seyir (ezgisel hareket ve ezginin başladığı bölge), güçlü, dizi, asma karar, yeden, donanım unsurları bakımından uyuştuğu görülmektedir.

3. SONUÇ ve ÖNERİLER

Ele alınan 26 “Safranbolu Türküsü ve Oyun Havası” “geleneğe dayalı” nazari anlayışa ve “günümüz” nazari anlayışa göre tahlil edilmiştir. Buna göre;

Safranbolu Türküleri ve Oyun Havalalarının makam unsurları bakımından “geleneğe dayalı” nazari anlayış ile kısmen uyuştuğu günümüze yaklaşıldıkça daha çok benzerlik gösterdiği, “günümüz” nazari anlayışı ile uyuştuğu/büyük oranda benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte Safranbolu Türküleri ve Oyun Havalalarının makam nazariyatı bakımından kaynak olabileceği çeşitli mukayeseler ile ortaya konulmuştur.

Bu doğrultuda, geleneğimizin ve kültürümüzün önemli bir parçasını oluşturan “Safranbolu Türküleri ve Oyun Havalalarının” mesleki müzik eğitimi verilen akademik kurumlarda ders materyali olarak kullanılmalarının ve gelecek kuşaklara aktarımının yapılmasının oldukça önemli olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

Abdülbâki Nasır Dede. (2006). Tetkik u Tahkik. Çev. Yalçın Tura. İstanbul: Pan Yayıncılık.

Arel, H. S., (1993). Türk MüsİKisi Nazariyatı Dersleri. Hazırlayan: Onur Akdoğu. Ankara: Kùltür Bakanlığı Yayınları.

Ataman, A., (2000). Safranbolu Türkùleri ve Oyun Havaları, Seçil Ofset Matbaacılık. Safranbolu Kaymakamlığı

Ezgi, S., (1935-1953). Nazari Ameli Türk Musikisi C. I-V. İstanbul: Hüsnitabiāt Matbaası.

Kantemir, D. (2001). Kitabu İlmi'l-Musiki ala Vechi'l-Hurufat, Çev. Yalçın Tura. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Kemânî Hızır Ağa. (2015). Tefhimu'l-Makamat fi Tevlidi'n-Nagamat. Çev. Abdùlkadir Tekin. İstanbul: Büyüyenay.

Oral, Ş., (2018). Safranbolu Efsaneleri ve Memoratları Üzerine Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi. Bartın Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Öztürk, O. M., (2015). *Halk MüsİKisi Repertuar İncelemelerinin Makam Nazariyesi Araştırmalarına Yapabileceği Katkıları*, E.Ü. Devlet Türk Musikisi Konservatuvarı Dergisi, (7): 1-27.

SAFRANBOLULU MEHMED EMİN ŞÜKRÜ EFENDİ'NİN MİR'ATÜ'L-AŞİKÎN İSİMLİ ESERİNDE ZİKDETTİĞİ HADİSLERİN TAHLİLİ

Dr. Öğr. Üyesi Yakup KOÇYİĞİT
Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Özet

Sünnet İslâm Dini'nin dayandığı iki asıldan bir tanesidir. Kur'an'ın uygulanması bağlamında Peygamber'in (s.a.v) ortaya koyduğu hayâ tarzı ve yolu diye tarif edebileceğimiz sünnetin söz ve yazıyla ifadesine ise hadis denilmektedir. Bu dinin insanlara ilk tebliğinden itibaren Peygamber'in söyledikleri, yaptıkları ve tutumu inananlar için çok önemli olmuştur. Resûlullah daha hayatta iken Müslümanlar, Peygamber'in sözlerini ve kendisiyle ilgili durumları öğrenmişler ve muhafaza etmişlerdir.

Asırlar boyunca Müslümanlar hayatlarının tanziminde Peygamber'e benzemeyi ve onun söylediklerine uymayı büyük bir erdem olarak görmüşlerdir. Dini veya gayri dini her alanda onun sözlerini birbirlerine hatırlatmışlardır. Çünkü O, Allah'ın (c.c) işareti doğrultusunda güzelin en güzelini ortaya koymuş, insanlara hikmeti öğretmiştir.

İslâm tarihi boyunca dini kitapların dışında bile yazılan her eserde, her konuda Peygamber'in sözleri nakledilmiştir. Gerek tıp, coğrafya, astronomi gibi bilim alanlarında yazılan eserlerde, gerek edebi eserlerde peygamberin sözlerinden insanlar kendilerine dayanak aramışlar ve O'nun sözlerini nakletmişlerdir. Aslında onun sözlerini nakletmenin de bir üslubu vardır.

Elbette bu konunun detayları incelendiği zaman Peygamber (s.a.v) sözlerinin toplanmasında naklinde bazı aksamalar olmuştur. Peygamber adına yalan söyleyen bazı bedbahtlar da var olagelmiştir. Ama kendi sistematığı içerisinde bunlar değerlendirilmiş, doğrusu yanlışı, O'na ait olanla olmayan ayırt edilmeye çalışılmıştır.

Her alanda olduğu gibi, insanları arındırıp kemale erdirme iddiasında ve gayretinde olan mutasavvıflar insanları irşat ve tezkiye için geliştirdikleri sistemi Peygamber'in uygulamalarına dayandırmaya, bu maksatla yazdıkları eserlerde Hz. Peygamber'den sözler nakletmeye özen göstermişlerdir. Ancak yapılan nakiller hadis ilmi ile uğraşanlar tarafından çoğu zaman tenkit edilmişlerdir.

19 yy. mutasavvıflarından olan Safranbolu'lu Mehmet Emin Şükrü Efendi, Tasavvuftaki seyr-u sülûk ile ilgili yazdığı Mir'atü'l-âşikîn isimli eserinde kâmil ve mükemmil olmanın yollarını anlatırken bazı hadisler zikretmiştir. Bu çalışmada bu hadislerin sıhhat değerleri ve hangi bağlamda kullanıldığı ile ilgili değerlendirmeler ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Mir'atü'l-âşikîn, Tasavvuf, Seyr-u sülûk, Ahlak

Safranbolulu Mehmed Emin Şükrü Efendi And The Analysis Of The Hadiths In His Work Mir'atü'l-Asikîn

Abstract

The Sunnah of the Prophet(p.b.u.h) is one of the two origins on which Islam is based. We can define Sunnah as the way of living the Prophet (p.b.u.h) put forward in terms of practicing the message of the Quran. And the Hadith can be described as the verbal and written expression of the Sunnah. Since the beginning, the Prophet's words, actions and attitudes have been very important for believers. While the Messenger of Allah was still alive, Muslims learned and preserved the words of the Prophet and any information about him.

Throughout the centuries, Muslims have regarded it as a great virtue to resemble the Prophet and obey his words in their ways of life. They reminded each other of his words in every field, religious or non-religious. Because, with Allah's message, the Prophet (p.b.u.h) has showed the zenith of beauty and virtue and taught people the meaning of wisdom.

Throughout the history of Islam, the words of the Prophet were quoted in every book, even in where the primary topic is not about religion. Both in the works written in the fields of science, such as medicine, geography and astronomy, and in literary works, people sought a basis in the words of the Prophet (p.b.u.h) and conveyed his words. In fact, there is a proper way to convey his words.

Of course, when the details of this matter is examined, there were some cases where there are disruptions in the transmission of the words of the Prophet (p.b.u.h). There are also some misfortunates that lied on behalf of the Prophet (p.b.u.h). But within the systematic of the Hadith tradition, these have been evaluated and each claim has been differentiated to whether it is true of false.

As in all fields, the Sufis, who endeavor to help people purify themselves and become the best versions of themselves, have also tried to base their system for the guidance of people on the practices of the Prophet (p.b.u.h). In this regard they have imparted the words of the Prophet (p.b.u.h) extensively. However, the transmissions were often criticized by Hadith scholars.

19th century Sufi Mehmet Emin Şükrü Efendi from Safranbolu, mentioned some Hadiths in his book *Mir'âtü'l-Âşıkîn* which is about explaining the ways of being reaching the Kemal state. In this study, these Hadiths will be evaluated and their context will be explained in more detail.

Keywords: Hadith, Mir'âtü'l-Âşıkîn, Sufism, Seyr-u Suluk, Morality

GİRİŞ

Hadis, İslâm dininin iki temelinden birisi olduğu için İslâm kültürünün vazgeçilmezidir. İslâm dünya ve ahiret dinidir. İnsanların ibadet ve ruh dünyalarıyla ilgili bir takım öğüt ve tavsiyelerinin yanında dünyevi hayatlarını da tanzim eden bir takım emir ve yasaklarla hayatlarını düzenlemektedir. Bu mimariden sanata, kültürden edebiyata uzanan geniş bir yelpazede insanların dine ait motifleri nakşetmelerine veya bu alanları dine göre şekillendirmelerine yol açmıştır. Bu aksiyonda en önemli dayanak Kur'an'ı Kerim'in yanında Hz. Peygamber'in hadisleri olmuştur. Hattatlar eserlerini sergilerken âyetlerin yanında Peygamber'in (s.a.v) sözlerini nakşetmişler, şairler siirdeki maharetlerini göstermek istediklerinde Peygambere na'tlar ve kasidelerle bunları ortaya koymuşlardır. Tabipler, mühendisler mimarlar eserlerini yazarken besmele, hamdele salvele ile başlamışlar, tıpla ilgili veya en azından ilimle ilgili Peygamber'in (s.a.v) sözlerini naklettikten sonra kendi meselelerine geçmişlerdir.

İnsanları irşad görevini üstlenen ulemanın verdikleri her hükümde, ortaya koydukları her iddiada dayanakları öncelikle âyetler ve âyetlerin açıklaması mesabesinde olan hadisler olmuştur. Kendilerini irşadla görevli sayan bir diğer grup mutasavvıflardır. Mutasavvıflar da her bir düşünce, fikir ve izahın temelinin Rasûlulah'ın sünnetine dayandığı iddiasını dile getirmişlerdir. Bu sebeple te'lif ettikleri eserlerinde ulemanın âdeti çerçevesinde besmele, hamdele ve salveleden sonra Hz. Peygamber'in sünnetine ittibayı dile getirmişler ve yapageldikleri her işin sünnete dayandırma iddiasında olmuşlardır.

Mehmed Şükrü Efendi'nin *Mir'âtü'l-âşıkîn* isimli eserinde de durum bundan farklı değildir. Âdet üzere besmele, hamdele ve salveleden sonra kitabın muhtevsından bahseder ve detayına girdiği her adımda hadisler nakleder.

Kitapta, mükerrerleri dikkate almazsak 29 kadar hadis nakledilmektedir. Bu hadislerin kaynakları belirtilmemekte bazıları *Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu*, denilerek nakledilmekte, bir kısmı ise *hadiste*

şöyle gelmektedir denilerek daha belirsiz bir lafızla nakledilmektedir. Hadislerin senedleri, ravileri veya geçtiği hadis kaynakları zikredilmemektedir.

Safranbolu’da Dini Hayat Sempozyumunda Mehmed Şükrî Efendi’nin Mezkûr eserinde serdettiği tasavvufî görüşleri müteaddit tebliğde tartışılmış ayrıca Mir’atü’l-âsikîn ve Mizânü’l-âşikîn isimli eserleri Mustafa Taşçı ve Musa Yıldız tarafından eser terceme/latinize edilmiştir. Bu tebliğde Mehmed Şükrî Efendi’nin hayatı, ilmî şahsiyeti ve irşad faaliyetlerinden bahsedilecektir. Mirâtü’l-âsikîn isimli eseri muhteva bakımından tanıtılacak ve hadislerin kaynaklarına işaret edilecek, sıhhat değeri ile ilgili kısa değerlendirmelerle hangi bağlamda nakledildiğine temas edilerek hadisler tahlil edilecektir.

MEHMED ŞÜKRÎ EFENDİNİN HAYATI VE ŞAHSİYETİ

Hakkında biyografi kitaplarında çok fazla bir bilgi bulunmayan Mehmed Emin Efendi hakkında bilinen en kesin şey, Mir’atü’l-âşikîn ve Mizânü’l-âşikîn isimli iki tane eserin bulunmasıdır. Mehmet Emin Efendi’ye ait bütün malûmat Sefîne-i Evliya müellifi Hüseyin Vassaf ve Safranbolu’lu müdekkik âlim Sadık Vicdânî ‘inin Tomar-ı Turuk-ı Âliye isimli eserine dayanmaktadır. Bir de Bursalı Mehmet Tahir Osmanlı Müellifleri isimli eserinde bir başlık açmamakla birlikte Ömer Fuâd-i Sâni ile Nevrekoplu Ahmet Rifat Efendilerden bahsederken dipnotta Mehmet Emin Efendiden ve eserlerinden bahsetmektedir. Ancak günümüzde birçok sempozyumda tebliğlere konu edilmiş ve hayatı ve tarikatıyla ilgili bilgiler verilmiştir.¹

Mehmed Şükrî Efendi’nin Safranbolu’da yaşamış, irşad faaliyeti yürütmüş, dergâhı bulunan bir Halvetî/Şâbânî şeyhi olduğu bilinmektedir. Silsilesi ve kendisinden sonra hizmetini sürdüren hulefası, en önemlisi kabri (türbesi), ve kabrinin bulunduğu dergâhın mescid bölümü bugün ayaktaadır.

Mehmet Emin Şükrî Efendi’nin Safranbolu’ya bağlı Yazıköy’den olduğu bilinmektedir. Medrese eğitimi aldığına dair de kaynaklarda bilgi geçmemektedir. Ancak Gül’ün makalesinde işaret ettiği gibi eserinde zaman zaman yer verdiği Arapça ifadeler, naklettiği hadisler, âyetler ve hadisler hakkında yaptığı yorumlar Mehmet Emin Efendi’nin medrese eğitimi aldığına deli sayılabilir.² Tasavvufî eğitimini ilk olarak Çerkeşli Mustafa Efendi’den almaya başlamış, şeyhinin vefatından sonra onun halifesi Geredeli Aziz Hoca ismiyle maruf ve meşhur olmuş olan Halil Efendi’ye intisap etmiş ve seyr-i sülûkunu tamamlamıştır. Şeyhinin işâretiyle belirli bir süre bugün Bulgaristan sınırları içinde kalan Nevrekop dergâhında irşad faaliyetlerini sürdürmüş olan Muhammed Emin Efendi daha sonra yine şeyhinin işâretiyle Safranbolu’da Halil Efendi tarafından yaptırılan dergâhta irşad faaliyetlerini sürdürmüştür. Vicdânî, Halvetî/Şâbânî tarikâtını anlatırken Mehmed Emin Efendi’nin dergâhını Şâbânîye’nin orta kolu olarak değerlendirildiğini belirterek önemli bir dergâh olduğuna vurgu yapmaktadırlar.³ Vicdânî, vefatından önce Nevrekop dergâhına mensup olan dervişlerin şeyhleri Mehmet Emin Efendi’nin yanında halvete girmek için Safranbolu’ya

¹ Halim Gül tarafından sunulan “Safranbolu’lu Halvetî-Şa’bânî Şeyhi Yazıköylü Mehmed Emin Efendi’nin Hayatı Eserleri ve Tekkesi” isimli bildiridir Bundan önce Karabük ve Safranbolu çevresinde dini hayatı konu edinen biri panel ve biri sempozyum olmak üzere iki etkinlik gerçekleştirilmiştir. Bunlardan bir tanesi Karabük Üniversitesi tarafından 17 Nisan 2015 tarihinde gerçekleştirilen “Dünden Bugüne Safranbolu’da Dini Hayat” sempozyumudur. Bu Sempozyum bildirimleri Safranbolu Belediyesi tarafından 2016 yılında kitaplaştırılmıştır.

² Halim Gül, “Çerkeşî Halifelerinden Safranbolulu Mehmet Emin Efendi”, Çankırı’nın Manevî Mimarları, (Çankırı, 2017), 89-100.

³ Sâdık Vicdânî, Tomâr-ı Turûk-i Âliye, (yy. Haz. İrfan Gündüz, (İstanbul, 1995), 219. Halim Gül, “Safranbolu’lu Halvetî-Şa’bânî Şeyhi Yazıköylü Mehmed Emin Efendi’nin Hayatı Eserleri ve Tekkesi”, *Dünden Bugüne Safranbolu’da Dini Hayat*, Ed. Hür Mahmut Yücer, (Safranbolu, 2016), 126.

geldikleri, vefatından sonra şeyhlerini ta'zimen postunun Nevrekop dergâhına götürüldüğü, bundan sonra Safranbolu dergahına mensup dervişlerin Nevrekop'a erbeîn çıkarmak için gittiklerini nakletmektedir.⁴

Şeyh Mehmed Emin Efendi Mir'âtü'l-âşikîn isimli eserinde çeşitli konularda bilgi verdikten sonra şiirlerini derç etmiş ve bu şiirlerinde “Şükri” mahlasını kullanmıştır. Her ne kadar şairler arasında ismi geçmemiş veya başka bir şiir kitabına rastlanmamışsa da bu kitabında yazmış olduğu şiirler hafife alınmayacak bir şair olduğunu göstermektedir.

Safranbolu'da bulunan Emin Efendi dergâhı bugün hala cami olarak hizmet vermektedir. Hamidiye isminde kayıtlı olan bu caminin avlusunda, içinde Mehmet Emin Efendi, Şeyh Ahmed Efendi ve Şeyh Muharrem Efendinin yattığı bir türbe ve türbenin etrafında yakınlarının da bulunduğu kabristan bulunmaktadır. Cami, Safranbolu Eski Çarşı'nın biraz kuzeyinde Mescid sokakta yer almaktadır.

MİR'ÂTÜ'L-ÂŞİKÎN İSİMLİ ESERİN MUHTEVİYATI

Mir'âtü'l âşikîn isimli eser Mustafa Tatçı ve Musa Yıldız tarafından “Safranbolu'lu Mehmet Emin Halvetî Mir'âtü'l-âşikîn ve Mizânü'l-âşikîn Âşıklara Ayna ve Terâzî” ismiyle günümüz Türkçesine çevrilmiş ve tercüme edilmiştir.⁵ Eser Tavavvufî içerikte olup müridin seyrisülûk esnasında karşılaşacağı haller ve bunların yorumlarını anlatan ve müridin nasıl davranması gerektiğini öğütleyen bir eserdir. Müellif kitabının dibâcesinde besmele, hamdele ve salveleden sonra kitabın yazılış gerekçesini şöyle açıklamaktadır. “Fakir Kul, Muhammed oğlu “Mehmed el-Emin eş-Şükri” der ki: “Seyr-i Sulûkümüz esnasında makam ve mertebeleri tamamlama iddiasında olup seyrin yedi mertebesini ve tecellilerinden hiçbir şey bilmeyen birçok salik gördük. Bu seyr-i sülûk mertebeler içinde gördükleri bazı şeyler aldaticı yalan hallerdir ve bunlar müridlerinden hilafet ve icazet istemektedirler. Bu kimseler isteklerinde, müridleri ısrar edince kendilerine sabretmeleri, gerçek fütuhât ve yüksek derecelerin kendilerine verileceğini söylediğinde gördükleri aldaticı bazı haller müridlerinin sözlerine razı olmalarına mani olmuş ve itiraz etmişler ve müridlerine sıdk ile teveccüh etmemişlerdir. Bu sebeple terakki edememişler, buldukları helak edici makamda kalmışlar, çalışma ve gayretleri boşa gitmiştir. Bu halleri gördüğümüzde gayret gösterip sıdk ile taleb edenler için “Âşıkların aynası” ismini verdiğimiz böyle bir risale tertip ettik. Bu aynaya bakarak seyirlerinin suretini görsünler noksanlıklarını ve kâmil yönlerini bilsinler ve vakitleri zayi olmadan seyirlerini tamamlasınlar ve bize hayır duada bulsunlar.”

Müellif kitabı yazmaktaki gayesini belirtirken; “Bu halleri gördüğümüzde gayret gösterip sıdk ile taleb edenler için “Âşıkların aynası” ismini verdiğimiz böyle bir risale tertip ettik. Bu aynaya bakarak seyirlerinin suretini görsünler noksanlıklarını ve kâmil yönlerini bilsinler ve vakitleri zayi olmadan seyirlerini tamamlasınlar ve bize hayır duada bulsunlar.” sözleriyle aynı zamanda içeriğine de işaret etmektedir.

Aslında kitap okunduğu zaman, tasavvufta şeyhlerle müritler arasında özel olarak kalan, hatta sır olarak nitelenen bir alanı âşikâr ederek pek az mutasavvıfın cesaret ettiği bir işi gerçekleştirdiği görülmektedir. Tarikat sistematiği içerisinde bilinen makamlar, bu makamlarda edinilmesi gereken haller, bu

⁴ Vicdânî, Tomâr-ı Turûk-i Âliye, 291-220.

⁵ Mustafa Taşçı, Musa Yıldız, Safranbolulu Mehmed Emin Halveti Mir'âtü'l-âşikîn ve Mizânü'l-âşikîn Âşıklara Ayna ve Terâzî, (Ankara, Alperen Yayınları, 2003)

makamların sapma noktaları, bu durumlardan kurtulmanın çareleri gibi konulara yer verilen kitapta her bir makamın halleri belirtilmiş ve şeyhliğinin yanında aynı zamanda şair olan müellif yazdığı şiirlerle zikrettiği durumları daha dikkat çekici hale getirmiştir. *Şükri* mahlasıyla yazdığı bu tasavvufî şiirler müellifin tasavvufta olduğu kadar şiir konusunda da oldukça mahir olduğunu göstermektedir.

HADİSLER VE TAHLİLİ

1. **حكي ان حسين رضي الله عنه سال عليا اتحبنى قال نعم قال اتحب امي قال نعم قال نصف قلبك لي ونصف قلبك لامي فما بقي لحب الله تعالى فتحير على وبكى ف جاء جبريل فقال يا رسول الله قل لعلي ان كان يريد جواب هذا السؤال فليسأل عن الحسين وجاء علي عنده و قال قره عيني اوقعتني في الحيرة خلصني قال يا ابي محبي عارضي ومحبة امي شهواني وهو ايضا عارضي اما محبه الحق فهد جبلي باقي من الازل الى الابد اخلص قلبك الى محبته تعالى⁶**

“Hikâye olunur ki: Hüseyin (r.a) Ali’ye (r.a); beni seviyor musun? Diye sordu. Ali (r.a) evet dedi. Peki Annemi seviyor musun? dedi. Ali (r.a): evet dedi. Hüseyin (r.a): “Kalbinin yarısı benim için yarısı annem için ise Alallah’ın sevgisine ne kaldı? Diye sordu. Ali (r.a) hayret etti ve ağladı. Cebrail geldi ve “Ey Allah’ın Rasûlü Ali’ye; eğer biliyorsa bu sorunun cevabını Hüseyin’e sormasını söyle” dedi. Ali (r.a) Hüseyin’in (r.a) yanına geldi “Ey gözümün nuru beni beni hayretlere düşürdün beni bundan kurtar dedi. Hüseyin (r.a) “Ey babacığım benim sevgim geçicidir. Annemin sevgisi shevânîdir ve aynı şekilde geçicidir.”

Hikâye tarikiyle nakledilen bu söz Hz. Peygamber’e (s.a.v) nispet edildiği için hadis hükmünde olup kaynağının belirtilmesi gerekirdi. Ancak hiçbir hadis kaynağında rastlanmayan bu söz şifahi tarikle hikâye edilmekte olup bazı mev’ize kitaplarına girmiştir.

2. **"تموتون كما تعيشون"⁷**

“Nasıl yaşarsanız öyle ölürsünüz.”⁸

Bu söz hadis kaynaklarında geçmemektedir. Abdülkadir Geylanî’nin *El-Ğunye litâlibî tarîkı’l-Hakkı Azze ve Celle* isimli eserinde senedsiz olarak geçmektedir. Burada da aynı şekilde herhangi bir sened belirtilmemektedir. Ali b. İbrahim el-Halebi, siyerinde benzer ifadelerle Hz. Peygamberimizin (s.a.v) bir hitabesinden “Uyuduğunuz gibi ölür, öldüğünüz gibi uyandırılırsınız.” İfadelerini yine senedsiz olarak nakletmektedir. Ayrıca şia kaynaklarında İbn Ebî Cumhur el-Ehsâî’nin *El Avâli el-leâlî* isimli eserinde yer almaktadır.

Vaaz edebiyatında çokça kullanılan bu söz yukarıda görüldüğü gibi hadisleri senedleriyle nakleden birincil hadis kaynaklarında yer almamakta olup tasavvufî ve tarihi kaynaklarda nakledilmektedir.

İnsanların hayatlarının büyük kısmını dolduran, gönüllerini en çok meşgul eden şeylerin ölüm anında insana arız olacağı tecrübelerle tespit edilmiş olabilir. Bu öğüt olarak vaizler tarafından söylenebilir ama senedi olmayan sözlerin Hz. Peygambere izafesi doğru değildir.

3. **"موتوا قبل ان تموتوا"⁹**

⁶ Mehmet Emin Şükri Efendi, *Mir’âtü’l-âşikîn*, (yy., ts.), 5

⁷ Mehmet Emin Şükri Efendi, *Mir’âtü’l-âşikîn*, (yy., ts.), 5.

⁸ Abdülkadir b. Musa b. Abdullah b. Cenkî Devset el Hasenî Ebu Muhammed Muhyiddin el GeylĠani, *El-Ğunye litâlibî tarîkı’l-Hakkı Azze ve Celle*, thk. Ebu Abdurrahman, Salah b. Muhammed Uveyda, (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1417/1997), 1: 138; Ali b. İbrahim b. Ahmed el-Halebî Ebu’l-Ferec Nûreddîn b. Burhâneddîn, *İnsânü’l-uyûn fî sîrati’l-Emîni’-Me’mûn*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1427), 1: 485; İbn. Ebî Cumhûr el-Ehsâî, *Avâlî el-Leâlî*, thk. El-Hâc Âkâ Müctebâ el-İrâkî, (yy: 1983/2403), 4: 72

“Ölmeden önce ölünüz (ölümü düşününüz).”

Söz, hadis kitaplarında yer almamakta olup sadece mevzuat kitaplarında uydurulmuş bir söz olarak zikredilmektedir. Vaaz edebiyatında, mev'ize kitaplarında ve tasavvufî kaynaklarda çokça zikredilen bu söz hakkında Sehâvî “sabit değildir” demektedir.¹⁰ Ali el-Kârî ise Sehâvî'nin sözünü naklettikten sonra; “Ben derim ki, bu söz zorunlu ölüm gelmeden önce şehvetleri ve bunun gerektirdiği gaflet halini terk ederek ihtiyari bir yoksunluğu tercih ediniz anlamında sûfilerin bir sözüdür.”¹¹ Şeklinde bir açıklama yaparak sözün anlamca doğruluğuna vurgu yapmaktadır. Ancak yukarıda belirtildiği gibi hadis olmayan bir sözün hadis olarak nakledilmesi kabul edilemez bir durumdur.

4. "ان الناس نيام فاذا ماتوا انتبهوا"¹²

“İnsanlar Uykudadır. Öldükleri zaman uyanırlar.”

Müellif bu lafızda uykuyu gafletle tercüme etmiştir. İnsanlar gaflet içerisinde yüzerken mutlak gerçeğin farkında olamazlar. Ölüm geldiğinde ise “Sana yakîn (kesin bilgi) gelinceye kadar Rabbin'e ibadet et”¹³ âyeti fehvasınca uyanırlar. Çünkü kesin bilgi ölümdür. Irakî ve Sehâvî hadisini Hz. Ali'ye (r.a) ait mevkuf bir haber olduğunu beyan etmektedir.¹⁴ Ebu Nuaym el-İsfehânî sözü Süfyan es-Sevrî'den nakletmektedir.

5. "كنت كنزا مخفيا فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق ليعرفوني"¹⁵

“Ben gizli bir hazine idim. Bilinmek istedim. Beni bilsinler diye mahlûkatı yarattım.”

Kutsî hadis formunda söylenmiş olan bu söz hakkında Aclûnî, sûfilerin eserlerinde bu söze çokça yer verdiği, felsefelerini ve dünyaya bakışlarını istinad ettirdikleri bir söz olduğunu beyan etmektedir.¹⁶ Ali el-Kârî, hadisini senedinin bulunmadığını belirtir. Ancak “Ben insanları ve cinleri bana ibadet etsinler diye yarattım.” âyetinde “ليعبدون” lafzını Abdullah b. Abbas tarafından “ليعرفون” şeklinde tefsir edildiğini, dolayısıyla Âyetin manasının “Ben insanları ve cinleri beni bilsinler diye yarattım” demek olduğunu, buna göre yukarıdaki sözün anlamının âyete uygun ve doğru olduğunu söyler. Daha sonraki tahriç âlimleri de sözün mevzu olduğunu söylemekle birlikte Ali el-Kârî' den bu görüşünü nakletmektedirler.

6. "يا ابن ادم من عرف نفسه فقد عرفني ومن عرفني فقد طلبني ومن طلبني فقد وجدني ومن وجدني نال كل مناه وفوق"

ما يتمناه فلا يؤثر علي"¹⁷

⁹ Mehmet Emin Şükrî Efendi, *Mir'âtü'l-âşikîn*, (yy., ts.), 8.

¹⁰ Abdurrahman. es-Sehâvî thk. Muhammed Osman, *el-Mekâsîdu'l-Hasene* (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-arabî, 2002), 682.

¹¹ Ebu'l-Hasan ibn. Muhammed Nuruddîn el-Herevî Ali el-Kârî - thk. Muhammed es-Sabbâğ, *el-Esrâru'l-merfû'a fi'l-aḥbârî'l-mevdû'a* (el-Mevdû'atu'l-kubrâ), (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, ts), 363.

¹² Mehmet Emin Şükrî Efendi, *Mir'âtü'l-âşikîn*, (yy., ts.), 8.

¹³ El-Hicr, 15/99

¹⁴ Ebu'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. Hüseyin b Abdurrahman b. Ebi Bekr b. İbrahim el-İrâkî, *El-Muğnî an hamli'l-esfâr fi'l-esfâr fi tahrîci ma fi'l-ihya mine'l-ahbâr*, (Beyrut: Dâru ibn Hazm 1426/2005), 1358; es-Sahâvî, *el-Makâşîdu'l-Hasene fi beyânî'l-eḥâdîsi'l-meşhûre 'ale'l-elsine*, 691; Zeynüddîn el-İrâkî, *Tahrîcü eḥâdîsi İhya*,

¹⁵ Mehmet Emin Şükrî Efendi, *Mir'âtü'l-âşikîn*, (yy., ts.), 11, 72.

¹⁶ Aclûnî, İsmail b. Muhammed b. Abdulhâdî, thk. Abdulhamid b. Ahmed b. Yusuf b. Hindavî. *Keşfu'l-hafâ*. (Beyrut: Mektebetü'l, Asriyye, 2000), 2:156

¹⁷ Mehmet Emin Şükrî Efendi, *Mir'âtü'l-âşikîn*, (yy., ts.), 11.

“Ey Âdem oğlu kim nefsini bilirse muhakkak beni bilir. Kim beni bilirse beni ister. Kim beni isterse beni bulur. Beni bulan bütün arzularına erişir. Arzularının üstünde bana hiçbir şeyi tercih etmez.”

Söz, hadis kitaplarında mevcut olmayıp tasavvufi eserler ile mev'ize kitaplarında yer almaktadır. Şevkanî, Nevevî'den sözün hadis olarak sabit olmadığını, merfu bir söz değil Yahya b. Muâz er-Râzî ye ait olduğunu belirtmektedir.¹⁸

7. "اعرفكم بربه اعرفكم بنفسه"¹⁹

“Rabbini en iyi bileniniz nefsinen iyi bileninizdir.”

Mutasavvıflar arasında meşhur olan bu söz hadis kaynaklarında bulunmamaktadır. Şîî âlimlerden el-Hurr el-Âmilî, *el-Cevâhirü's-seniyye* isimli kitabında sened belirtmeden (قال صاحب الشريعة) diyerek bu sözü nakletmektedir.²⁰ Söz mutasavvıflar arasında yaygın olmakla birlikte tasavvufi literatürün en önemlilerinden kabul edilen Ebû Talib el-Mekkî'nin Kutû'l-kulûb isimli eserinde hadis olduğu zikredilmeden “denilen sözde olduğu gibi” ifadesiyle nakledilmektedir.²¹

Söz “Kim nefsinen bilirse rabbini bilir.” ifadesiyle de nakledilmektedir. Bununla, nefsinin acziyetini bilmek, Allah'ın (c.c) azametini teslim etmek anlamında kullanılmıştır. Bu da kulun Allah'a ta'zim ve ibadetini artırmak için dile getirilmiştir.

8. "اللسان في اول سيره السير الى الله وهو السير في المقامات السلوكية متوجها الى الله تعالى مع رفض الشائبة من

اغراض الدنيا"²²

“Seyri-i sülûka başlayanın ilk seyri “es-Seyri ilallahtır. Bu sülûk makamlarında dünyevi gayeleri kaldırıp Allah'a (c.c) teveccüh etmektir.”

Müellif bu ifadeyi Hz. Ali'den (r.a) nakletmektedir.

Müellif bu sözü Hz. Ali'ye nispet ederek nakletmektedir. Hadis kaynaklarında böyle bir mevkuf söze rastlanmamaktadır. Ancak bilinmektedir ki Bayramîlik ve Halvetîliğin tarikat silsilesi Resûlullah'tan (s.a.v) sonra Hz. Ali (r.a) ile devam eder. Bu sözün tarikat disiplini içerisinde nakledilmiş bir söz olması muhtemeldir. Bu söz müşhid-mürid ilişkisi içerisinde anlatıldığı düşünülürse sened zikretmeden kendi aralarında nakledilen bir söz olarak değerlendirilebilir.

9. "حب الدنيا راس كل خطيئة"²³

“Dünyayı sevmek bütün hataların başıdır.”²⁴

¹⁸ Muhammed b. Abdullah b. Bahadır ez-Zerkeşi, el-Leâlii'l Mensûra fi'l-ehâdisi'l-meşhûra, thk. Muhammed b. Lütfi es-Sabbâğ, (yy, el-Mektebetü'l-İslâmî, ts.)

¹⁹ Mehmet Emin Şükrî Efendi, *Mir'âtü'l-âşikîn*, (yy., ts.), 12

²⁰ Muhammed b. Hasen b. Ali b. Hüseyin Eh-l-Hurr-el-Âmilî, el-Cevâhirü's-seniyye fi'l-ehâdisi'l-kudyisye, (Beirut: Müessesetü'l-“Alemî el-Matbûi, ts.), 116.

²¹ Muhammed b. Ali b. Atıyye el-Hârisî, Ebû Tâlib el-Mekkî, Kütü'l-kulûb fi-muâmeleti'l-mahbûb ve vasfî tarîki'l-mürîd ilâ makâmi't-tevhîd, thk, Asım İbrâhîm el-Kıyâlî, (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005), 2: 68.

²² Mehmet Emin Şükrî Efendi, *Mir'âtü'l-âşikîn*, (yy., ts.), 16, 21, 28

²³ Mehmet Emin Şükrî Efendi, *Mir'âtü'l-âşikîn*, (yy., ts.), 17.

²⁴ Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa el-Hüsrevîrdî Ebu Bekir el-Beyhakî, Şuâbü'l-İmân, th. Abdülalî Abdülhamid Hamid, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, Bombay, Dâru's-Selefiyye, 2003/1423) 13: 74; Ebubekir Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd b. Süfyan b. Kays el-Bagdâdî İbn Ebi'd-Dünya, Zemmi'd-Dünya, th. Muhammed Abdülkadir Atâ, (yy., Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1993/1414), 170; Ebubekir Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd b. Süfyan b. Kays el-

Sözü İbn Ebî'd-Dünyâ *Kitâbü'z-Zühd*'ünde Hasan el-Basrî'den Mürsel olarak rivâyet etmekte²⁵ aynı kitabda ve *Zemmi'd-Dünyâ* isimli eserinde Malik b. Dinar'ın maktu' sözü olarak nakletmektedir. Beyhakî *Şuâbü'l-İman*'ında, İbn Ebî'd-Dünyâ, *ez-Zühd* ve *Zemmi'd-Dünyâ* isimli eserlerinde, Malik b. Dinar'ın sözü olarak naklederken Ebu Nuaym el-İsfehânî ise Süfyan'ı Sevrî'den Hz. İsa'nın sözü olarak nakledilmektedir.²⁶ Sehâvî, sözün Resûlullah'a ait olmadığını belirterek yukarıda zikri geçen kaynaklara atıfla maktu' bir söz olabileceğini belirtir.²⁷

Söz, dünya sevgisinin insanı birçok kötü amele götürebileceğine dikkat çekilerek kalbe doldurulmaması gerektiği üzerinde durulmaktadır.

10. "الدنيا حرام على اهل الاخره والاخره حرام على اهل الدنيا وهما حرام على اهل الله"²⁸

“Dünya ahiret ehline haramdır. Ahiret te dünya ehline haramdır. Her ikisi de Allah ehline haramdır.”²⁹

Sözü, Deylemi, İbn Abbas'tan (r.a) rivâyet etmektedir. Elbânî, Münâvî'nin senedinde bulunan Cebele b. Süleyman sebebiyle zayıf addettiğini ancak sözün anlam açısından sıkıntılı olduğunu, Allah'ın dünyayı insanlar için var ettiğini ve mü'minlere ondan menfaatlenmelerini mubah kıldığını Resûlullah'ın (s.a.v) mü'minlere Allah'ın (c.c) helal kıldığını haram kılmayacağını dolayısıyla hadisin batıl ve uydurma olduğunu dile getirmektedir.³⁰

Sözün Resûlullah'a (s.a.v) nispetinde ravileri dolayısıyla sıkıntılar olabilir. Ancak mutasavvıflar dünyanın insanı Allah'tan uzaklaştıran her şey olduğunu, buradaki hürmetin dünyayı kullanmamak değil bağlanılmaması gerektiğini görüşündedirler.

11. "رجعنا من الجهاد الاصغر الى الجهاد الاكبر"³¹

“Küçük cihattan büyük cihada döndük.”³²

Aclûnî, İbn Hacer'den naklen sözün İbrahim b. Ayle'ye ait olduğunu belirtmektedir. Benzer ifadelerle ve zayıf bir senedle Hatîb el-Bağdâdî, tarihinde ve Beyhakî *Kitâbü'z-zühdi'l-kebîr*'inde ve Deylemî el-*Firdevs*'inde Cabir'den (r.a) rivâyet etmektedir.³³ Hadis zayıf olmakla birlikte nefisle mücahedenin zorluğuna işaret etmektedir. İnsanın kendi istekleriyle uğraşta kaybetmesi ebedî helakine sebep olabilir. Bu açıdan düşünüldüğünde durumun zorluğunu güzel bir şekilde ortaya koymaktadır.

Bagdâdî İbn Ebî'd-Dünya, (Dimeşk, Dâru İbn Kesîr, 1999/1420), 212; Ahmed b. Abdillâh el-İsfehânî, Ebu Nuâyem, Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Esfîşâ, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1405), 6: 388

²⁵ İbn Ebî'd-Dünyâ, *Kitâbü'z-Zühd*, 26.

²⁶ Ebu Nuaym el-İsfehânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 6: 388.

²⁷ Sehâvî, el-Mekâsidü'l-hasene, 297.

²⁸ Mehmet Emin Şükrî Efendi, *Mir'âtü'l-âşikîn*, (yy., ts.), 18.

²⁹ Şîrûye b. Şehrdâr b. Şîrûyeh b. Fenâhusrev Ebu Şucâ' ed-Deylemî, el-*Firdevs* bi me'sûri'l-hitâb, th. Es-Saîd b. Besyûnî Za'lûl, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986/1406), 2: 230.

³⁰ Ebû Abdurrahman Nasîru'd-din, El-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-zaîfe*, (Riyad: Daru'l-Meârif, 1992), 1: 105.

³¹ Mehmet Emin Şükrî Efendi, *Mir'âtü'l-âşikîn*, (yy., ts.), 18.

³² Ebubekir Ahmed b. Ali b. Sabit b. Ahmet b. Mehdî el-Hatîb el-Bağdâdî ve diğeri, *Tarihü Bağdad ve zeylühü*, th. Mustafa Abdürkadir Ata, (Beyrut: Dâru'l- kütübi'l-ilmîyye, 1417), 13: 498; Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa el-Hüsrevcirdî Ebu Bekir el-Beyhakî, *ez-Zühdi'l-kebîr*, th. Amir Ahmed Hayder, (Beyrut: Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, 1996), 165; Deylemî, el-*Firdevs*, 13: 498

³³ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 1:424.

.12 "يا داود جنتي للمطيعين ذكرى للذاكرين كفايي للمتوكلين وزيادتي للشاكرين رحمتي للمحسنين وانسى للعارفين وانا

خاصتا للمحبين"³⁴

“Ey Davûd cennetim itaatkârlar içindir. Zikrim zakirler için, bana tevekkül edenlere yeterim, bana şükredenlere nimetlerimi artırırım. Beni bilenlere ünsiyet ederim. Ben, beni sevenler içinim.”

Müellif bu sözü, hadis-i kutsîolarak nitelemektedir. Söz sünnî kaynaklarda hadis olarak geçmemekte, bazı şîa kaynaklarında Vehb b. Münebbih'e nispet edilmektedir.³⁵ İfadeler bazı âyet ve hadislerin mefhumundan alınmış cümleler gibi durmaktadır. Ancak peygambere nispet edilerek söylenmesi sakıncalıdır.

.13 "يا بن ادم ان اردت حبي اخرج حب الدنيا من قلبك فاني لم اجمعه حبي حب الدنيا في قلب واحد ابدًا"³⁶

“Ey Âdem oğlu sen benim sevgimi istiyorsan kalbinden dünya sevgisini çıkart. Zira ben sevgimi içinde dünya sevgisi olan kalpte bulundurmam.”³⁷

Söz Kıyamü's-sünne diye lakablandırılan İsmail b. Muhammed Ebu'l-Fadl el-İsfehânî'nin *et-Terğib ve't-terhîb* isimli eserinde Ebu Ca'fer el-Basrî'ye nispet edilmektedir. Zümer suresi 29. âyetinde Allahu teâla “Allah şöyle bir örnek veriyor: Bir adam var ki onun birbiriyle ihtilâflı birçok ortak efendisi bulunmaktadır; bir adam da var ki bir tek kişiye bağlıdır. Şimdi bu iki adamın durumları eşit olabilir mi? Bütün övgüler Allah'a mahsustur; fakat çoğu bunu anlamamaktadır.”³⁸ buyurmaktadır. Sevginin insanı bağlayıcı özelliği dikkate alındığında bu söz bu âyete uygun düşmektedir. Yine “Allah bir göğüste iki kalp kılmamıştır.”³⁹ âyetinde de bir kalpte iki sevginin cem olunmayacağına işaret vardır. Söz İslâm'ın hakikatleriyle çelişme de Resûlullah'a (s.a.v) atfedilmesi doğru değildir.

.14 " يا ابن ادم وجبت محبتي للمتحابين في "⁴⁰

“Ey Âdem oğlu benim muhabbetim benim için birbirini sevenlere vacip oldu.”⁴¹

Hadis sahih olup, birçok hadis kaynağında geçmektedir. Allah'ı (c.c) sevenlerin Allah (c.c) tarafından sevileceğini ifade etmektedir. Mutasavvıfların ve vaizlerin çokça dile getirdikleri hadislerdendir. Müellif de Allah'a olan sevginin başka sevgilerle karıştırılmaması gerektiğini ifade bağlamında bu hadisi nakletmiştir.

.15 "اللهم اجعل حبك احب الي من نفسي و سمعي و بصري و اهلي ومالي ومن الماء البارد"⁴²

“Allahım! Senin sevgini bana, nefsimden kulağımdan, gözümden, ailemden, malımdan ve soğuk sudan daha sevimli kıl.”⁴³

³⁴ Mehmet Emin Şükrî Efendi, *Mir'âtü'l-âşikîn*, (yy., ts.), 23.

³⁵ Muhammed Bâkır el-Meclisî, el-Câmiatü li dürreri ahbâri'l-eimmeti'l-ethâr, (Kum, İhyaü kütübi'l-İslâmiye, 1388), 74: 42.

³⁶ Mehmet Emin Şükrî Efendi, *Mir'âtü'l-âşikîn*, (yy., ts.), 25.

³⁷ İbmail b. Muhammed ibnü'l-Fadl b. Ali el-Kuraşî et-Tuleyhî et-Teymî el-İsfehânî Ebu'l-Fadl, thk. Eymen b. Salih b. Şa'ban, (Kahire, Dâru'l-hadis, 1993/14141), 2: 245; Muhammed b. Mükrim b. Ali Ebu'l-Fadl Cemalüddin ibnü'l-Manzûr el-Ensârî, Muhtasar-u târihi Dımeşk l'ibni Asâkir, thk. Ruveyha en-Nühâs ve dğr. (Dımeşk: Dâru'l-fikr, 1984/1402.

³⁸ Zümer Sûresi, 39/29.

³⁹ Ahzab, 33/4.

⁴⁰ Mehmet Emin Şükrî Efendi, *Mir'âtü'l-âşikîn*, (yy., ts.), 25.

⁴¹ Malik b. Enes, el-Muvatta', thk. Muhammed Mustafa el-Azamî, (yy. Müessesetü Ziyad b Sultan Âli Nihâye, 2004/1425), 5: 1391; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned,(Kahire, Müessesetü Kurtuba, ts.) 5: 233.

⁴² Mehmet Emin Şükrî Efendi, *Mir'âtü'l-âşikîn*, (yy., ts.), 25.

Tirmizî *es-Sünen*'inde, Beyhakî *Şuâbü'l-îman*'ında, Ebu Nuaym *Hilyetü'l-evliya*'sında ve Hâkim *el-Müstedrek*'inde benzer lafızlarla rivâyet etmiştir. Müellif hadisi, Allah sevgisinin mü'minin gönlünde daimi şekilde yerleşmesi gerektiğini ifade bağlamında nakletmiştir.

16. "ان تعبد الله كأنك تراه"⁴⁴

"İhsan, Allah'ı (c.c) görüyormuş gibi Allah'a (c.c) ibadet etmendir."⁴⁵

Hadis sıhhatinde ittifak edilen hadislerdendir. Cibrîl hadisi diye bilinen hadis içerisinde, Peygamberimizin (s.a.v) ihsanı tarifi olarak geçmektedir.

17. "من عرف نفسه"⁴⁶

"Kim nefsini bilirse muhakkak rabbini bilir."

Söz hadis rivâyet maksadıyla değil manasına vurgu yapar tarzda zikredilmiştir. Nefiste fani olup hakta baki olmayı anlatırken sözün manasına telmihte bulunulmuştur.

18. "قال عيسى عليه السلام من لم يولد مرتين لم يلج في ملكوت السماوات"⁴⁷

"İsa (a.s) demiştir ki "İki kere doğmayan melekût âlemine geçemez."

Hadis olarak nakledilmeyen bu söz Davud el-Kayserî'nin Fususü'l-hikem şerhinde nakledilmiştir.⁴⁸ Kalbin hakka açılması ikinci doğum olarak nitelenmiştir. Esmâ ve sıfatta Allah ile birlikte olma şuurunun hadiste belirtilen ihsan ve murakabe ile mümkün olabileceğini beyan sadedinde zikretmiştir.

19. "لا هجرة بعد فتح مكة"⁴⁹

"Mekke'nin fethinden sonra hicret yoktur."⁵⁰

Bu hadis sıhhati konusunda muhaddislerin ittifak ettikleri hadislerden bir tanesidir. İslâm'ı daha iyi yaşayabilmek için Müslümanlar Mekke'den Medine'ye hicret etmişlerdi. Mekke'nin İslâm beldesi olmasından sonra artık hicrete gerek kalmadığını, insanların dinlerini burada da yaşayabileceklerini beyan sadedinde varid olmuştur. Müellif bu hadisi işari bir yorumla nakletmektedir. Sâlikin sıfat-ı dünyevîden ari olup sıfat-ı ilahiyye ile muttasıf olduğunda kendisinde tayy-i zaman, tayy-i mekân, keşf ve keramet gibi bazı durumların husule gelebileceği, bunun bir feth olduğu ve "Mekke'nin fethinden sonra hicret yoktur." hadisinin sırrının bu olduğunu beyan etmektedir.

"كان الله ولم يكن معه شيء"⁵¹

"Allah (c.c) var idi ve onunla birlikte hiçbir şey yok idi."⁵²

⁴³ Muhammed b. İsa Ebu İsa et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şakir ve dğr. (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, ts.), 5: 522; Beyhakî, *Şuabü'l-îman*, 1: 369.

⁴⁴ Mehmet Emin Şükrî Efendi, *Mir'âtü'l-âşikîn*, (yy., ts.), 35.

⁴⁵ el-Buhârî, eş-Şâhîh, I, 19. Muslim, Ebû'l-Hasen Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî (ö.261/875), *el-Musnedu's-Şâhîhu'l-Muhtaşar bi Nakli'l-Adl 'ani'l-Adl ilâ Resûlillâh* (nşr. Muhammed Fuâd 'Abdülbâkî), I-V, Beirut: Dâru 'İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, ts.), İman, 1; İbn Mâce, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni (ö.273/887), *Sunenu İbn Mâce* (nşr. Muhammed Fuâd 'Abdülbâkî), I-II, Dâru 'İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye; Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş'âs es-Sicistânî (ö.275/889), *Sunenu Ebî Dâvûd* (nşr. Şu'ayb el-Arnaût), I-VII, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009; et-Tirmizî, *es-Sünen*, IV, 7; en-Nesâ'î, *es-Sünen*, VII, 521.

⁴⁶ Mehmet Emin Şükrî Efendi, *Mir'âtü'l-âşikîn*, (yy., ts.), 45.

⁴⁷ Mehmet Emin Şükrî Efendi, *Mir'âtü'l-âşikîn*, (yy., ts.), 45.

⁴⁸ Muhammed Dâvûd el-Kayserî, Hususü'l-kelim şerhu fusûsi'l-hikem, (yy., 1375) 1: 315

⁴⁹ Mehmet Emin Şükrî Efendi, *Mir'âtü'l-âşikîn*, (yy., ts.), 46.

⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 1: 226; Buhârî, Cihâd, 190; Nesâî, Beyat, 15.

⁵¹ Mehmet Emin Şükrî Efendi, *Mir'âtü'l-âşikîn*, (yy., ts.), 47.

⁵² Muhammed b. İsmail b. İbrâhîm el-Buhârî, *el-Camiu's-sahîh* (Yemâme: Dâru İbn Kesîr, 987), Bedü'l-halk, 1.

Hadis Buhârî'nin Sahihinde geçmektedir. Sahih hadislerdendir. Allah'ın ezeli olduğunu diğer bütün varlıkların sonradan yaratıldığını, ezeli olmak yönü ile Allah'ın (c.c) tek olduğunu ifade etmektedir. Müellif bu hadisi salık'ın seyr-i anillah halinin muktezası olarak kâinatta Allah'tan başka mutlak bir varlık olmadığını yegâne gerçek varlığın Allah (c.c) olduğunun bilincinde olması gerektiğini ifade bağlamında serdetmiştir.⁵³

20. "كنت سمعه الذي يسمع به وبصره الذي يبصر به ولسانه الذي ينطق به ويده التي يبسط بها ورجله التي يمشي بها

فبي يسمع و بي يبصر وبي ينطق وبي يمشي"⁵⁴

“Ben onun işiten kulağı, gören gözü söyleyen dili, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Benimle duyar, benimle görür, benimle konuşur ve benimle yürür.”⁵⁵

Hadis Buhârî, İbn Hıbbân Beyhakî ve Ebû Nuâym tarafından rivâyet edilmiştir. Sahih hadislerdendir. Müellif hadisi, salık'ın “fena fillah” makamını tamamlayıp “beka billah” makamına geçişte farzlar ve nafilelerle Allah'a (c.c) yaklaşıp Allah (c.c) ile birlikte olmasını ifade ettiğini belirtmektedir.⁵⁶

21. "صدور الاحرار قبور الاسرار"⁵⁷

“Yiğitlerin göğüsleri sırların kabirleridir.”⁵⁸

Müellif bu sözü ilm-i bâtının kul ile Allah (c.c) arasında kalması gerektiğini, ağıyara söylemenin doğru olmadığını beyan eder ve bu sözü nakleder. Sözü hadis formunda nakletmemekle birlikte çok duyulan bir söz olduğu için kaynağını araştırma ihtiyacı hâsıl olmuştur. Ebu Nuaym el-İsfihâhi sözü mutasavvıf Zü'n-Nun el-Mısırî'den nakletmektedir.

22. "الفقر فخري وبه افتخر على سائر الانبياء"⁵⁹

“Fakirlik benim övüncümdür. Diğer nebilere bununla öğünürüm.”

Hadis kaynaklarında bulunmayan bu söz bazı mev'ize kitaplarında geçmektedir. İbn Hacer el-Askalânî bu söz hakkında ibn Teymiye'den “batıl ve mevzudur” sözünü nakletmekte,⁶⁰ daha sonra yazılmış olan tahriç eserleri ibn Hacer'den bu hükmü nakletmektedir.⁶¹

23. "تخلقوا باخلاق الله"⁶²

“Allah'ın (c.c) ahlakıyla ahlaklanınız.”⁶³

Elbâni sözün aslının olmadığını belirtmektedir.⁶⁴ Zehebî'de bu sözü Hasan b. Mikdad el-Bağdâdînin veya kendisinden rivâyet ettiği Ebu Ca'fer el-Cessâr'ın uydurduğunu belirtmektedir.⁶⁵ Vaaz edebiyatında

⁵³ Mehmet Emin Şükrî Efendi, *Mir'âtü'l-âşikîn*, (yy., ts.), 46-47.

⁵⁴ Mehmet Emin Şükrî Efendi, *Mir'âtü'l-âşikîn*, (yy., ts.), 51.

⁵⁵ el-Buhârî, *el-Camiu's-sahih*, Rikak, 38; Ebu Nuaym el-İsfehânî, *Hilyetü'l-evliya* (Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-arabî, 1405), 1: 4; Muhammed b. Ahmed ed-Dârimî İbn. Hibbân - thk. Şuayb Arnaût, *Sahîhi İbni Hibbân bitertîbi İbni Belbân* (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1993), 2: 58.

⁵⁶ Mehmet Emin Şükrî Efendi, *Mir'âtü'l-âşikîn*, (yy., ts.), 51.

⁵⁷ Mehmet Emin Şükrî Efendi, *Mir'âtü'l-âşikîn*, (yy., ts.), 52.

⁵⁸ Ebu Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsfehânî, *Hilyetü'l-evliya*, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-Arabî, 1405), 9: 377, 10: 243.

⁵⁹ Mehmet Emin Şükrî Efendi, *Mir'âtü'l-âşikîn*, (yy., ts.), 53.

⁶⁰ Ebû'l-Kâsım Suleyman b. Ahmed b. Eyyub b. Mutîr et-Taberânî - thk. Hamdî b. Abdulmecid, *el-Mu'cemu'l-kebir* (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1994), 6:453.

⁶¹ İsmail b. Muhammed b. Abdulhâdî el-Aclûnî - thk. Abdulhamid b. Ahmed b. Yusuf b. Hindavî, *Keşfu'l-hafâ* (Beyrut: Mektebetu'l, Asriyye, 2000), 2: 87.

⁶² Mehmet Emin Şükrî Efendi, *Mir'âtü'l-âşikîn*, (yy., ts.), 57.

⁶³ el-İsfehânî, *Hilyetü'l-evliya*; Ebi Amr el-Ezdîel-Basrî Mamer b. Râşid - thk. Habîburrahman el-Aza'mî, *el-Câmi'* (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1403), 2: 506; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hasan b. Ali el-Beyhakî - thk. Abdulali Abdulhamid, *Şu'abu'l-îmân* (Bombay: Dâru's-Selefiyye, 2003), 7 :93.

çokça kullanılan bu söz ahlak-ı hamidenin alınması ahlak-ı zemimenin atılması anlamında söylenmektedir. Kenzü'l-ummâl'de Hatîb el-Bağdâdî'ye ibnü'n-Necâr'ın; "İnsana verilen en değerlin şeyin güzel ahlakıdır. Güzel ahlak Allah'ın (c.c) ahlakıdır." hadisini rivâyet ettiğini belirtmektedir. Bu sözün bu rivâyete dayandırılması mümkündür. Müellif bu sözü, Allah'ın (c.c) esma ve sıfatlarında kulun nasiplenmesi gerektiği babında "varid olmuştur" diyerek nakletmektedir. Aslında temriz sığışıyla sevk edilen bu söz bazı kitaplarda hadis olarak da zikredilmektedir. Ancak hadis olarak hadis kitaplarında senedine rastlanmamıştır.

"وَجذبة من جذبات الحق توازي عمل الثقلين" 66 .24

"Hakkın cezbelelerinden bir cezbe iki cihanın amelîne denktir."

Söz hadis kaynaklarında bulunmamaktadır. Fahreddin er-Râzî Mefâtîhu'l-ğayb isimli eserinde hadis olarak ama senedsiz olarak nakletmektedir.⁶⁷

"من استوى يومه فهو مغبون" 68 .25

"İki günü birbirine denk olan aldanmıştır."⁶⁹

Ebu Nuaym bu sözü İbrahim b. Edhem'in Hasan el-Basrî'den dinlediğini, Hasan el-Basrî'nin Resûlullah'ı rüyasında gördüğünü ve kendisine öğüt vermesini istediğini, Resûlullah'ın da kendisine "İki günü birbirine denk olan aldanmıştır" buyurduğunu belirtmiştir.⁷⁰ Ebu Talilp el-Mekkî Sözün Hasan b. Ali'den (r.a) ve Hasan el-Basrî'den nakledildiğini belirtir. Sehavî, Deylemî'nin rivâyetinin zayıf olduğunu ifade etmektedir.⁷¹

"اول ما خلق الله نوري" 72 .26

"Allah'ın ilk yarattığı benim nurumdur."

Abdül Hay el-Leknevî, Söz hadis kaynaklarında geçmemekle birlikte anlamca doğru olduğunu belirtmektedir.⁷³ Suyutî "Allah'ın (c.c) ilk yarattığı kalemdir" hadisinin şerhiyle ilgili olarak; Zeynü'l-Arab'ın Şerhu'l-mesâbih'inde bu hadisin "Allah'ın ilk yarattığı akıldır." ve "Allah'ın ilk yarattığı benim nurumdur." hadislerinin birbirleriyle çeliştiğini söylediğini nakletmektedir ve bunların aslında çelişmediklerini, çünkü aklın mücerre, kalemin ise müşahhas olduğunu, Resûlullah'ın (s.a.v) nurunun nurlardan ilk yaratılan olduğunu belirtir. Ancak şerhin son bölümünde "Ben derim ki; "Allah'ın ilk yarattığı akıldır." hadisi mevzudur, "Allah'ın ilk yarattığı benim nurumdur." hadisinin ise bu lafızlarla varid olmamıştır bu sebeple yoruma ihtiyaç yoktur." demektedir.

"السعيد سعيد في بطن امه" 74 .27

⁶⁴ Ebû Abdurrahman Nasîru'd-din el-Elbânî, *Silsiletu'l-ehâdîsi'z-za'ife* (Riyad: Daru'l-Meârif, 1992), 6: 346.

⁶⁵ Şemseddin İbn Kaymaz ez-Zehebî - thk. Ali Muhammed el-Cibâvî, *Mizânü'l-ittidâl* (Beyrut: Dâru'l-Mârifeti li't-tibâati ve'n-neşr, 1963), 1: 524.

⁶⁶ Mehmet Emin Şükrî Efendi, *Mir'âtü'l-âşikîn*, (yy., ts.), 59.

⁶⁷ Fahrüddin Ebû Abdullah b. Umer b. Hasan er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb* (Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1420), 4: 134.

⁶⁸ Mehmet Emin Şükrî Efendi, *Mir'âtü'l-âşikîn*, (yy., ts.), 60.

⁶⁹ Şîrûye b. Şehrdâr b. Şîrûye ed-Deylemî - thk. es-Sâid b. Besyûnî Zağlûl, *el-Firdevs bi me'sûri'l-ħuġâb* (Beyrut: y.y., 1986), 3: 611.

⁷⁰ el-İsfehânî, *Ĥilyetü'l-evliya*, 8: 35.

⁷¹ es-Sahâvî - thk. Muhammed Usmân el-Haş, *el-Makâşidu'l-ħasene fi beyâni'l-ehâdîsi'l-meşhûre 'ale'l-elsine*, 1: 631.

⁷² Mehmet Emin Şükrî Efendi, *Mir'âtü'l-âşikîn*, (yy., ts.), 67, 71.

⁷³ Abdülhay el-Leknevî, *el-Âsâru'l-merfûah fi'l-ahbâri'l-mevdûah* (yy: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, ts), 43.

⁷⁴ Mehmet Emin Şükrî Efendi, *Mir'âtü'l-âşikîn*, (yy., ts.), 69.

“Cennetlik annesinin karnında cennetliktir.”⁷⁵

Hadis İbn Ebî Şeybe, Müslim, İbn Mâce, ve Dârimî tarafından Amir b. Vâsile el-Leysî'den Abdullah b. Mes'ud'un, sözü olarak “Şakî annesinin karnında şakidir. Said ise başkasının durumundan öğüt alandır.” şeklinde rivâyet etmektedirler.⁷⁶ Hadis Müslim'in Sahihi'nde Abdullah b. Mes'ud'tan gelen bir rivâyette, insanın anne karnında kırk günde nutfe, ikinci kırk günde alaka (kan pıhtısı) ve üçüncü kırk günde mudğa (et parçası) haline getirildiği, sonra meleğin kendisine gönderildiği ve ruhun üflendiği, rızkının ecelinin amelinin ve şakî mi saîd mi olacağının (kaderinin) yazılması emredildiği belirtilmektedir.⁷⁷ Müellifin burada naklettiği bu hadis müttefekun aleyh olan rivâyetlerle anlamca desteklenmektedir.

Müellif, âlem-i ceberut, alem-i melekût ve alem-i nâsût, alem-i mülk, alem-i zahir ve alem-i batın kavramlarını anlatır ve alem-i bâtına misal olarak bu hadisi nakletmektedir.

28. "عن أنس بن مالك قال قال رسول الله (صلى الله عليه وآله وسلم) ناجى داود ربه فقال: إلهي لكل ملك خزنة فإني خزانتيك فقال جل جلاله لي خزنة أعظم من العرش وأوسع من الكرسي وأطيب من الجنة وأزين من الملكوت أرضها المعرفة و سماؤها الإيمان و شمسها الشوق و قمرها المحبة و نجومها الخواطر و أصحابها العقل و مطرها الرحمة و أشجارها الطاعة و ثمرها الحكمة وانهارها الخدمة و جدارها اليقين و مكانها الهمة ولها اركان: التوكل والعقل والانس والذكر و لها أربعة أبواب الحلم والعلم والصدق والصبر والا وهي القلبين عرفه عارف كامل"⁷⁸

“Enes b. Malik'ten (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir. “Davud (a.s) Rabbine münacaatta bulundu ve dedi ki: “İlahî her melikin bir hazinesi vardır. Senin hazinen nerededir? Allah (c.c) buyurdu ki: “Benim arştan daha büyük, Kürsîden daha geniş, Cennetten dana güzel, melekûtta dana süslü bir hazinem var. Onun arzı ma'rifet, seması iman, güneşi şevk, ayı muhabbet, yıldızları havatır, bulutları akıl, yağmuru rahmet, ağaçları ibadet, meyvesi hikmet, nehirleri hizmet, duvarı yakin, mekânı himmettir. Onun rükunları, tevkül, akıl, ünssiyet ve zikirdir. Onun dört kapısı vardır. Onlar, hilm, ilim, sıdk ve sabırdır. Oda kalptir. Kim onu bilirse arif ve kâmindir.”⁷⁹

Hadis Şîa kaynaklarında senedsiz olarak nakledilmektedir. İslâm ahlak ve kültürünün kavramlarını hayatla ilişkilendirerek anlatan bir söz olarak nakledilmekte, Sünni kaynaklarda geçmemektedir.

Mutasavvıfların Hadise Yaklaşımı

Bilindiği gibi tasavvuf, İslâm dünyasında erken dönemde ortaya çıkmış sosyal bir oluşumdur. Züht dönemi ve tarikatlaşma dönemi olarak taksim edilen bu müessesenin başlarda bireysel ahlaki arınma faaliyeti olduğu görülmektedir. Temelde nefsin arındırılması anlamında “tezkiye-i nefis” i esas olan ilk mutasavvıflar tabiin ve sonrası dönemde yaşayan bazı âlim şahsiyetlerdir. Süfyan es-Sevrî, Süfyan b. Uyeyne, Abdullah b. Mübârek, Sehl b. Abdullah et-Tüsterî gibi muhaddis, fakih âlimlerdir. Bu ve benzeri zatlar kendileri

⁷⁵ et-Taberânî - thk. Hamdî b. Abdulmecid, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, 3: 176; Ebû'l-Kâsım Suleyman b. Ahmed b. Eyyub b. Mutîr et-Taberânî - thk. Tarık b. İvağullah b. Muḥammed-Abdulmuhsin b. İbrâhîm el-Huseynî, *el-Mu'cemu'l-avsaf* (Kahire: Daru'l-Harameyn, ts.), 3: 107.

⁷⁶ b. Haccâc Müslim Ebu'l-Hüseyn el Kuşeyrî - thk. Muḥammed Fuad Abdülbâkî, *el-Cami ü's-Sahih* (Beyrut: Dâru İhyâi't-türrâsi'l-arabî, ts.), Kader, 3.

⁷⁷ Müslim - thk. Muḥammed Fuad Abdülbâkî, *el-Cami ü's-Sahih*, Kader, 1.

⁷⁸ Mehmet Emin Şükrî Efendi, *Mir'âtü'l-âşikîn*, (yy., ts.), 69.

⁷⁹ İbn Ebi Cumhûr el-Ahsâi, Avâlî el-leâlî, (Kum: Matbaatü Seyyidi's-Şühedâ, 1405/1984), 1: 249.

nefislerini tezkiye ederken el-emri bi'l-ma'ru'f nehyî anil münker emri gereği başka insanlara da züht hayatını tavsiye etmişlerdir.

H. 3. asırdan sonra züht hareketi müesses kurumlara dönüşmeye başlamış, çeşitli meselelere bakış açılarıyla İslâm düşüncesi içerisinde farklı bir yer edinmiştir. Yaratılış, varoluş, evren, bilgi, husûn, kubuh gibi kadim felsefi problemleri kendi anlayış ve kavramlarıyla dile getirmeye başlaması tasavvufu, yaygın eğitim kurumu olmanın ötesine taşımıştır.

Tasavvufun toplum fertlerini güzel ahlak noktasında eğitmeyi hedeflemesi ve bu konuda çeşitli yöntemler geliştirmesi, yöntemler sayısınca usul ve yolların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Tarikatlardaki bu usûl ve yöntem çeşitliliğine rağmen ortak olan Kur'an ve sünnet aslına dayanma iddiasıdır. Her tarikat usulünü ortaya koyarken iddialarını âyet ve hadislerle delillendirmeye çaba göstermiştir. Ancak delil olarak aldıkları âyet ve hadislerin iş'arî yorumları ve hadislerin zafiyetleri ehl-i hadis ve zahir ulemasının tenkidlerine maruz kalmıştır. Ehli hadise göre zayıf hadisle amel edilebilmesi için, hadisin metruk ve vahi bir hadis olmaması, akaide ve yeni bir hükmün ihdasına delil olmaması gerekmektedir.⁸⁰ Ehl-i tasavvuf ise amellerin faziletine dair zayıf hadisler ile amel edilebileceği görüşü abartılı şekilde uygulanmış çok zayıf olan hadislerin naklinde ve delil olarak kullanılmasında beis görülmemiştir. Çünkü aklî yorumla İslâm'a aykırı düşmeyeceği düşünülen sözler senedleri olmamış olsa bile nakledilmiş ve delil olarak zikredilmiştir.

Üzerinde çalışılan bu eserde de görüldüğü gibi azımsanamayacak sayıda senedi olmayan ve güvenilir kaynaklarda bulunmayan sözler nakledilmektedir.

Mir'atü'l-âşikîn'de nakledilen hadislerin genel değerlendirmesi

Müellif, seyr-u sülûkun esasları, mertebeleri, şartları gibi, müridlerin irşadında uygulanan usul ve esaslarla ilgili daha çok ahlaki hadisleri nakletmektedir. Hadisleri rivâyet ederken herhangi bir sened veya kaynak zikretmez. Sahih hadislerin yanı sıra zayıf görülen haberleri de zikreder. Kitapta nakledilen hadislerle ilgili dikkat çeken bir diğer husus, araştırmalarda senedine rastlanmayan hadislerin sünnî hadis kaynaklarından ziyade bazı şia kaynaklarında geçmesidir. Bunun sebebi düşünüldüğünde muhtemeldir ki, Halvetî-Şâbânî kolun silsilesi Hz. Ali'ye dayanmıştır. Silsile içerisinde nakledilen haberler şeyhe olan güvenden dolayı herhangi bir sened aranmamıştır.

Sonuç

Sünnet, İslâm'ın iki temel kaynağından bir tanesidir. Sünnetin taşıyıcısı durumunda olan hadislerde İslâm kültürünün temellerinden sayılmaktadır. Dini eserlerin yanında ilmi edebi, te'lif edile kitaplarda müellifler hadisler de nakletmişlerdir. Kendilerini toplumun irşadında vazifeli gören ehl-i tasavvuf yazdıkları eserlerde hadislerden bahsetmişler, görüş ve söylemlerini hadislerle delillendirmişlerdir ancak hadis eserlerinin dışındaki müellefâtın hadislerin kaynaklarını zikretmedikleri de bir gerçektir. Bu gibi eserlerdeki hadislerin kaynaklarının tahric ve tahlil edilmesi bir zorunluluktur.

Şâbânî-Halvetî şeyhi Yazıköylü Mehmed Emin Efendi 19. yüzyılda yaşamış, Safranbolu'da irşad faaliyetlerinde bulunmuş mutasavvıftır. Anadolu ve balkanların bazı bölgelerinde irşad hizmetlerinde bulunmuş ve özellikle müritlere yönelik eserler kaleme almıştır. Bunlardan bir tanesi de Mir'atü'l-âşikîn

⁸⁰ Abdülaziz Abdurrahman b. Muhammed el-Useyim, Tahkîku'l-kavl bi'l-amel bi'l-hadiisi'd-dâif, (Medînetü'l-Münevver, el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1405) 1: 32.

isimli eseridir. Bu eserde müridin seyr-u sülûku esnasında karşılaştığı haller, makamlar, tecelliler, sapmalar, vesveseler ve bunlarla ilgili tavsiyeler yer almakta ve Bu tavsiyelerini hadislerle delillendirmektedir. Hadisleri kaynak belirtmeden zikretmekte ve zikrettiği bazı hadisler bilinen hadis kaynaklarında yer almamaktadır. Bu sözlerin bir kısmı Rasullullah'a ait olmayıp sahabe ve tabiin büyüklerine ait olduğu görülmekte bir kısmı ise şia kaynaklarında yine senedsiz olarak nakledilmektedir.

Kaynakça

Abdülaziz Abdurrahman b. Muhammed el-Useym, *Tahkîku'l-kavl bi'l-amel bi'l-hadiisi'd-dâif*, (Medînetü'l-Münevvere, el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1405) 1: 32.

Abdülhay el-Leknevî, *el-Âsâru'l-merfûah fi'l-ahbâri'l-mevdûah* (yy: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, ts), 43.

Abdülkadir b. Musa b. Abdullah b. Cenkî Devset el Hasenî Ebu Muhammed Muhyiddin el GeylĠani, *El-Ġunye litâlibî tariki'l-Hakki Azze ve Celle*, thk. Ebu Abdurrahman, Salah b. Muhammed Uveyda, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, 1417/1997).

Aclûnî, İsmail b. MuĠammed b. Abdulhâdî, thk. Abdulhamid b. Ahmed b. Yusuf b. Hindavî. *Keşfu'l-Ġafâ*. (Beyrut: Mektebetü'l, Asriyye, 2000).

Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa el-Hüsrevcirdî Ebu Bekir el-Beyhakî, ez-Zühdü'l-kebîr, th. Amir Ahmed Hayder, (Beyrut: Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, 1996).

Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa el-Hüsrevcirdî Ebu Bekir el-Beyhakî, *Şuâbü'l-İmân*, th. Abdülalî Abdülhamid Hamid, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, (Bombay, Dâru's-Selefiyye, ts.).

Ebubekir Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd b. Süfyan b. Kays el-Bagdâdî İbn Ebi'd-Dünya, *Zemmi'd-Dünya*, th. Muhammed Abdülkadir Atâ, (yy., Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye,

Ebubekir Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd b. Süfyan b. Kays el-Bagdâdî İbn Ebi'd-Dünya, *ez-Zühd*, (Dimeşk, Dâru İbn Kesîr, 1999/1420).

Ahmed b. Abdillâh el-İsfehânî, Ebu Nuâym, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Esfîşâ*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1405), 6: 388.

Ebû Abdurrahman Nasîru'd-din, El-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-zaîfe*, (Riyad: Daru'l-Meârif, 1992).

Ebu Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-İsfehânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-Arabî, 1405).

Ebu'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. Hüseyin b. Abdirrahman b. Ebi Bekr b. İbrahim el-İrâkî, *El-MuĠni an hamli'l-esfâr fi'l-esfâr fi tahrîci ma fi'l-ihya mine'l-ahbâr*, (Beyrut: Dâru ibn Hazm 1426/2005).

Ebu'l-Hasan İbn. MuĠammed Nuruddin el-Herevî Ali el-Kârî - thk. MuĠammed es-SabbâĠ, *el-Esrâru'l-merfû'a fi'l-ahbâri'l-mevdû'a (el-Mevdû'atu'l-kubrâ)*, (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, ts).

Ebû'l-Kâsım Suleyman b. Ahmed b. Eyyub b. Mutîr et-Taberânî - thk. Hamdî b. Abdulmecid, *el-Mu'cemu'l-kebîr* (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1994).

Ebubekir Ahmed b. Ali b. Sabit b. Ahmet b. Mehdî el-Hatîb el-BaĠdâdî ve diĠerleri, Tarîhu BaĠdad ve zeylühü, th. Mustafa Abdürkadir Ata, (Beyrut: Dâru'l- kütübi'l-ilmîyye, 1417).

el-Buhârî, *el-Camiu's-sahîh*, Rikak, 38; Ebu Nuaym el-İsfehânî, *Hilyetü'l-evliya* (Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-arabî, 1405).

MuĠammed b. Ahmed ed-Dârimî İbn. Hibbân - thk. Şuayb Arnaût, *Sahîhi İbni Hibbân bitertibi İbni Belbân* (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1993).

Müslim b. Haccâc Ebu'l-Hüseyin el Kuşeyrî - thk. MuĠammed Fuad Abdülbâkî, *el-Cami u's-Sahih* (Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî, ts.).

Ebû'l-Ġasen Muslim b. el-Ġaccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî (ö.261/875), *el-Musnedu's-Şahîhu'l-MuĠtaşar bi*

Naqli'l- 'Adl 'ani'l- 'Adl ilâ Resûlillâh nşr. Muhammed Fuâd 'Abdübâkî, (Beyrut: Dâru 'İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ts.).

İbn Mâce, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Çazvîni (ö.273/887), *Sunenu İbn Mâce* (nşr. Muhammed Fuâd 'Abdübâkî), Dâru 'İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabîyye.

Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş'âs es-Sicistânî (ö.275/889), *Sunenu Ebî Dâvûd* (nşr. Şu'ayb el-Arnaût), I-VII, Dâru'r-Risâleti'l-'Âlemiyye, 2009.

Ebi Amr el-Ezdîel-Basrî Mamer b. Râşid - thk. Habîburrahman el-Aza'mî, *el-Câmi'* (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1403).

Ebû Bekr Ahmed b. el-Hasan b. Ali el-Beyhakî - thk. Abdulali Abdulhamid, *Şu'abu'l-îmân* (Bombay: Dâru's-Selefiyye, 2003).

es-Sehâvî, Abdurrahman thk. Muhammed Osman, el-Mekâsîdu'l-Hasene (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-arabî, 2002).

Ebû'l-Kâsım Suleyman b. Ahmed b. Eyyub b. Mutîr et-Taberânî *el-Mu'cemu'l-evsať* thk. Tarık b. İvađullah b. Muhammed-Abdulmuhsin b. İbrâhîm el-Huseynî, (Kahire: Daru'l-Harameyn, ts.).

Fahrudin Ebû Abdullah b. Umer b. Hasan er-Râzî, *Mefâtîhu'l- ğayb* (Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1420).

Gül Halim, "Çerkeşî Halifelerinden Safranbolulu Mehmet Emin Efendi", Çankırı'nın Manevî *Mimarları*, (Çankırı, 2017).

İbmail b. Muhammed ibnü'l-Fadl b. Ali el-Kuraşî et-Tuleyhî et-Teymî el-İsfehânî Ebu'l-Fadl, thk. Eymen b. Salih b. Şa'ban, (Kahire, Dâru'l-hadis, 1993/14141).

Muhammed b. Mükrim b. Ali Ebu'l-Fadl Cemalüddin ibnü'l-Manzûr el-Ensârî, *Muhtasar-u târihi Dimeşk l'ibni Asâkir*, thk. Ruveyha en-Nühhas ve dğr. (Dimeşk: Dâru'l-fikr, 1984/1402

İbn Ebi Cumhûr el-Ahsâi, *Avâli el-leâli*, (Kum: Matbaatü Seyyidi'ş-Şühedâ, 1405/1984).

İsmail b. Muhammed b. Abdulhâdî el-Aclûnî - thk. Abdulhamid b. Ahmed b. Yusuf b. Hindavî, *Keşfu'l-hafâ* (Beyrut: Mektebetü'l, Asriyye, 2000).

Malik b. Enes, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Mustafa el-Azamî, (yy. Müessesetü Ziyad b Sultan Âli Nihâye, 2004/1425).

Ahmed b. Hanbel, el-Müsned,(Kahire, Müessesetü Kurtuba, ts.).

Mehmet Emin Şükri Efendi, *Mir'âtü'l-âşikîn*, (yy., ts.).

Muhammed b Hasen b. Ali b. Hüseyin Eh-l-Hurr-el-Âmilî, *el-Cevâhirü's-seniyye fi'l-ehâdîsi'l-kudyisye*, (Beyrut: Müessesetü'l-'Alemî el-Matbûi, ts.).

Muhammed b. Abdillâh b. Bahadır ez-Zerkeşî, *el-Leâli'l Mensûra fi'l-ehâdîsi'l-meşhûra*, thk. Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ, (yy, el-Mektebetü'l-İslâmî, ts.).

Muhammed b. Ali b. Atıyye el-Hârisî, Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kütü'l-kulûb fi-muâmeleti'l-mahbûb ve vasfi tariki'l-mürîd ilâ makâmi't-tevhîd*, thk, Asım İbrâhîm el-Kıyâlî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005)

Muhammed b. İsa Ebu İsa et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şakir ve dğr. (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.).

Muhammed b. İsmail b. İbrâhîm el-Buhârî, *el-Camiu's-sahîh* (Yemâme: Dâru İbn Kesîr, 987).

Muhammed Bâkır el-Meclisî, el-Câmiatü li dureri ahbârî'l-eimmeti'l-ethâr, (Kum, İhyâü kütübi'l-İslâmiye, 1388).

Muhammed Dâvûd el-Kayserî, Hususü'l-kelim şerhu fusûsi'l-hikem, (yy., 1375).

Mustafa Taşçı, Musa Yıldız, Safranbolulu Mehmed Emin Halveti Mir'atü'l-âşikîn ve Mîzânü'l-âşikîn Aşıklara Ayna ve Terâzî, (Ankara, Alperen Yayınları, 2003).

Sâdık Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-i Âliye*, (yy. Haz. İrfan Gündüz, (İstanbul, 1995), 219.

Şemseddin İbn Kaymaz ez-Zehebî - thk. Ali Muhammed el-Cibâvî, *Mizânü'l-İtidâl* (Beyrut: Dâru'l-Mârifeti li't-tibâati ve'n-neşr, 1963).

Şîrûye b. Şehrdâr b. Şîrûyeh b. Fenâhusrev Ebu Şucâ' ed-Deylemî, *el-Firdevs bi me'sûri'l-hitâb*, th. Es-Saîd b. Besyûnî Za'lûl, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986/1406).

Ali b. İbrahim b. Ahmed el-Halebî Ebu'l-Ferec Nûruddîn b. Burhâneddîn, *İnsânü'l-uyûn fî sîrati'l-Emîni'-Me'mûn*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427).

Gül, Halim, "Safranbolu'lu Halvetî-Şa'bânî Şeyhi Yazıköylü Mehmed Emin Efendi'nin Hayatı Eserleri ve Tekkesi", *Dünden Bugüne Safranbolu'da Dini Hayat*, Ed. Hür Mahmut Yücer, (Safranbolu, 2016).

İbn. Ebî Cumhûr el-Ehsâî, *Avâlî el-Leâlî*, thk. El-Hâc Âkâ Müctebâ el-Îrâkî, (yy: 1983/2403).

Zeynüddîn Ebu'l-Fadl Abdürrahim el-Îrâkî, *el-Muğni'l-esfâr fî tahrîci ma fi'l-ihya mine'l-ahbâr*, (Beyrut, Dâru ibn Hazm, 1426/2005).

TÜRKİYE DİYANET VAKFI- OŞ DEVLET ÜNİVERSİTESİ/KIRGIZİSTAN İŞ BİRLİĞİ ÇERÇEVESİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN FAALİYETLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Doç. Dr. Zaylabidin ACİMAMATOV¹

Özet

Türkiye Diyanet Vakfı, Oş Devlet Üniversitesi ile 1993 Senesinde protokol anlaşması yaparak Orta Asya'daki ilk ilahiyat fakültesini açmıştır. Kırgızistan daha yeniden bağımsızlığına kavuşmuş ve siyasî, sosyal, ekonomik ve dinî birçok eksiklikler ve sıkıntılar ile karşı karşıyaydı. Kırgızistan bağımsızlığına kavuştuğunda ilk el uzatan ülkelerden biri Türkiye Devleti olmuştur. O dönemlerde Kırgız toplumunun dinî bilgisi çok zayıftı ve dinî eğitim veren bir kuruma ihtiyaç çok büyüktü. Aynı zamanda devleti yönetenlerin ateist zihniyetleri devam etmekteydi ve herhangi bir üniversitede ilahiyat fakültesi açmak kolay bir iş değildi.

Türkiye Diyanet Vakfı Kırgızistan'da ilahiyat fakültesi açma girişiminde bulunmuş ve başkent Bişkek'teki birkaç üniversiteye teklifte bulunmuştur. Fakat Türkiye Diyanet Vakfı'nın bu teklifleri geri çevirilmiştir. Son çare olarak Kırgızistan'ın resmî ikinci başkenti olan Oş şehrindeki Oş Devlet Üniversitesi ile görüşülmüş ve bu teklif kabul edilmiştir. Türkiye Diyanet Vakfı Oş Devlet Üniversitesi ile 17 Kasım 1993 Senesinde protokol anlaşması yaparak ilahiyat fakültesini açmıştır. Protokol anlaşmaya göre hazırlık ve birinci sınıf öğrenciler iki sene Türkiye'de eğitim görecekler ve ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci sınıfları Oş Devlet Üniversitesinde tamamlayacaklardı.

Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 1998 Senesinde ilk mezununu vererek bugüne kadar 600 den fazla mezun vermiştir. Kırgızistan'da günümüzde de istihdam sorunu olmasına rağmen Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi başarıyla eğitime devam etmektedir. Türkiye Diyanet Vakfı'nın Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesine verdiği hem maddî, hem de manevî desteği çok büyüktür ve hala da devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Diyanet Vakfı, Oş Devlet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kırgızistan, Din.

A Brief Assessment On The Cooperation Which Turkey Religious Foundation And Osh State University / Kyrgyzstan

Abstract

Religious Foundation of Turkey and Osh State University by protocol agreement in 1993 opened the first faculty of theology in Central Asia. Kyrgyzstan was yet independent and faced many political, social, economic and religious deficiencies and difficulties. One of the first hand extends when the country gained independence Kyrgyzstan has been Turkey's State. The religious knowledge of Kyrgyz society was very weak at that time and the need for an institution providing religious education was very great. At the same time, the atheist mentality of the governors continued, and it was not an easy task to open a faculty of theology at any university.

Religious Foundation of Turkey has attempted to open a faculty of theology in the capital of Kyrgyzstan, and has made an offer to a few universities in Bishkek. But Turkey's Religious Foundation's this proposal was rejected. As a last resort, Osh State University in Osh, the

second official capital of Kyrgyzstan, was negotiated and accepted. Religious Foundation of Turkey and Osh State University by protocol agreement in 1993 opened the faculty of theology. According to the protocol agreement preparation and freshmen will see two years of education in Turkey and the second, third, fourth and fifth classes would finish in the Osh State University. Oş State University Faculty of Theology gave its first graduate in 1998

¹ Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı / Kırgızistan-Oş, zaynabidina@gmail.ru

and has given more than 600 graduates to date. Although there are still employment problems in Kyrgyzstan, Osh State University Faculty of Theology continues its education successfully.

Keywords: Religious Foundation of Turkey, Osh State University Faculty of Theology

I. Türkiye Diyanet Vakfı Oş Devlet Üniversitesi İle Olan Protokol Anlaşması ve İlahiyat Fakültesinin Açılması

Kırgızistan Bağımsızlığına kavuştuğu ilk yıllarda Kırgızistan'a ilk el uzatan ülke Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Kırgızistan daha yeniden bağımsızlığına kavuşmuş ve siyasî, sosyal, ekonomik ve dinî birçok eksiklikler ve sıkıntılar ile karşı karşıyaydı. O dönemlerde Kırgız toplumunun dinî bilgisi çok zayıftı ve dinî eğitim veren bir kuruma ihtiyaç çok büyüktü. Aynı zamanda devleti yönetenlerin ateist zihniyetleri devam etmekteydi ve herhangi bir üniversitede ilahiyat fakültesi açmak kolay bir iş değildi.

Türkiye Diyanet Vakfı Kırgızistan'da ilahiyat fakültesi açma girişiminde bulunmuş ve başkent Bişkek'teki birkaç üniversiteye teklifte bulunmuştur. Fakat Türkiye Diyanet Vakfı'nın bu teklifleri geri çevirilmiştir. Son çare olarak Kırgızistan'ın resmî ikinci başkenti olan Oş şehrindeki Oş Devlet Üniversitesi ile görüşülmüş ve bu teklif kabul edilmiştir. Türkiye Diyanet Vakfı Oş Devlet Üniversitesi ile 17 Kasım 1993 Senesinde protokol anlaşması yaparak ilahiyat fakültesini açmıştır. Protokol anlaşmaya göre hazırlık ve birinci sınıf öğrenciler iki sene Türkiye'de eğitim göreceklere ve ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci sınıfları Oş Devlet Üniversitesinde tamamlayacaklardı. Hazırlık ve birinci sınıf eğitim için Türkiye'ye gidecek olan öğrencilerin Kırgızistan'dan Türkiye'ye gidiş-geliş uçak biletleri, öğrencilerin Türkiye'de kaldığı süre içerisindeki yurt, yeme-içme, sağlık, burs ve başka imkanlar Türkiye Diyanet Vakfı tarafından karşılanması da protokol anlaşması içerisindeydi. İlk protokole imza atanlar Kırgızistan tarafından o zaman Oş Devlet Üniversitesi rektörü görevinde bulunan Doç. Dr. Bakıt Beşimov, Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ilk dekanı Doç. Dr. Avazbek Asanov, Oş Devlet Üniversitesi rektör yardımcısı Doç. Dr. Comart Akbaraliev ve Devlet Dili Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü Kadıralı Konkobaev iken, imza atan ikinci taraf Türkiye Diyanet Vakfı Mütevelli Heyet İkinci Başkanı Halit Güler ve Türkiye Diyanet Vakfı Mütevelli Heyetin üyeleri Yakup Üstün, Hayrettin Şallı, İ. Ethem Alimoğlu, İsmet Selim olmuştur.

Türkiye Diyanet Vakfı ve Oş Devlet Üniversitesi ile 17 Kasım 1993 Senesinde imzalanan protokol anlaşmasına daha sonraki senelerde o günün şartlarındaki bazı ihtiyaçlardan dolayı eklemeler yapılmıştır. 19 Haziran 2015 Senesinde Türkiye Diyanet Vakfı ve Oş Devlet Üniversitesi arasındaki protokol anlaşması bazı değişiklikler yapılarak 30 Temmuz 2020 Tarihine kadarki süreyle imzalanmıştır. Bu sürenin bitimine kadar tarafların karşılıklı yazılı mutabakatı halinde 5'er yıllık periyotlarla uzatılabilir.

17 Kasım 1993 Senesinde Ankara Üniversitesi ile Oş Devlet Üniversitesi arasında iki kuruluş arasındaki ilişkileri geliştirmek ve karşılıklı olarak iş birliğini teşvik etmek amacıyla akademik ve kültürel işbirliği protokolüne iki üniversite rektörleri imza atmışlardır. Kırgızistan'da ilahiyat alanında akademik düzeyde öğretim üyesi ilk yıllarda hiç olmadığı için ilahiyat dersleri için öğretim üyeleri Türkiye'den getirilmiştir. Ankara Üniversitesi ile Oş Devlet Üniversitesi arasındaki protokol anlaşma gereği 1996-1997 Eğitim ve Öğretim yıllarından itibaren günümüze kadar öğretim üyelerinin çoğunluğu Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi olmak üzere Türkiyedeki diğer ilahiyat fakültelerinden gelmektedirler ve Türkiye'den gelen öğretim üyelerinin maaşlarını protokol anlaşmaya göre Türkiye Diyanet Vakfı ödemektedir.

II. Türkiye Diyanet Vakfının Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesindeki Faliyetleri

Türkiye Diyanet Vakfı Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi açıldığı günden bugüne kadar hem maddî, hem de manevî desteğini devam ettirmektedir. İlahiyat fakültesinin Kırgızistan'daki eğitim süreci 1996-1997 Eğitim ve Öğretim yılından itibaren başlamıştır. Türkiye Diyanet Vakfı tarafından 1997 senesinde Fakülte yanına dört katlı öğrenci yurdu ve Türkiye'den gelen öğretim üyeleri için üç katlı lojman yapılmıştır. Aynı yurdun bir kısmı kızlar için, bir kısmı da erkek öğrenciler için taksim edilmiştir. Kız ve erkek öğrencilerinin yurddaki giriş çıkış kapıları ayrı ayrıdır. Öğrenci yurdundaki bütün imkânlar sağlanmıştır. O zamanlarda Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yaptırılan öğrenci yurdu Kırgızistan genelindeki en iyi yurt idi. Öğrenci yurdundaki yeme-içme ve sayre bütün imkânlar günümüzde de Türkiye Diyanet Vakfı tarafından karşılanmaktadır.

Öğrencilerin ders kitapları Türkiye Diyanet Vakfı tarafından Türkiye'den getirilerek sağlanmıştır. Çünkü Kırgız dilinde İlahiyat alanındaki ders kitapları yoktu. Şu anda ilahiyat fakültesinin kütüphanesinde on iki binden fazla ağırlıklı olarak Türkçe, Arapça, Kırgızca, Rusça ve İngilizce kitaplar bulunmaktadır. Bunun dışında PDF olarak bir milyon iki yüz bine yakın kaynak eserler bilgisayar üzerinde bulunmaktadır. Son dört sene içerisinde altmışa yakın hem tercüme, hem de telif eserler Kırgızca hazırlanarak Türkiye Diyanet Vakfının maddî desteğiyle basıldı. Çocuklar ve halka yönelik kitaplar Türkiye Diyanet Vakfının hediyesi olarak Kırgızistan'ın bütün bölgelerine dağıtıldı. Ayrıca 2017 Senesinde Türkiye Diyanet Vakfı tarafından Kur'an-ı Kerim Kırgızca meali ile beraber bin adet basılarak insanlara dağıtılmıştır. Son en büyük çalışmalardan biri Türkiye'deki ilahiyat alanındaki akademisyenler tarafından hazırlanan yedi ciltli *Hadislerle İslam* kitabı Kırgız diline tercüme edilerek yine Türkiye Diyanet Vakfının desteğiyle beş bin nüsha basılarak Kırgızistan'ın bütün bölgelerindeki camilere hediye olarak tevdi edilmiştir.

1997 Senesinden bugüne kadar her sene Türkiye'den bağış kurbanları Türkiye Diyanet Vakfı aracılığı ile getirilerek Kırgızistan'ın hem kuzey bölgesinde hem de güney bölgesinde kesilerek maddî imkânları yetersiz olan insanlara dağıtılmaktadır.

Türkiye Diyanet Vakfının desteği ile Oş Devlet Üniversitesinde 2004 Senesinde “Orta Asya’da İslam”, 2018 Senesinde de “Ali bin Usman el-Ûşî” konulu uluslararası sempozyum düzenlenmiştir. İki sempozyumun da makaleleri kitap olarak basılmıştır. Bunun dışında fakültenin bilimsel dergisi senede iki kere yayımlanmaktadır.

Türkiye Diyanet Vakfının desteği ile yine din görevliler için Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde üç haftalık kurslar 1998 Senesinden 2014 Senesine kadar her eğitim yılında bir defa yapılmıştır. 2015 Senesinden itibaren Türkiye Diyanet Vakfını örnek olarak Kırgızistan’da açılan İman vakfı ile birlikte din görevlileri için kurslar yapılmaktadır.

Günümüzde Oş bölgesine bağlı tarihî şehir olan Özgen’de daha önceden oradaki mahallî insanların dışında bilinmeyen otuz ciltli *el-Mebusut* eserinin müellifi 11. yüzyılda yaşamış ve fıkıh geleneğimizin en önemli simalarından olan Şemsül-Eimme İmam Serahsî’nin kabri bulunmaktaydı. Orada bulunan İmam Serahsî’nin kabri çok bakımsızdı. Türkiye Diyanet Vakfı İmam Serahsî’nin kabri etrafındaki 5-6 evi de satın

olarak 2012 Senesinde İmam Serahsî'nin kabri üzerine yeni türbe yaptırmıştır. Bu sene Türkiye Diyanet Vakfı tarafından İmam Serahsî'nin kabri yanına cami, kütüphane ile birlikte bir külliye yapılmaktadır.

III. Türkiye Diyanet Vakfının Desteği İle Devam Eden Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Mezunlarının Toplumdaki Yeri

Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi mezunlarının 2019 Yılına kadarki toplam sayısı 572'dir. Fakülteyi başarılı bir şekilde bitiren öğrenciler Türkiye'deki İlahiyat Fakültelerine yüksek lisans için başvurarak, kazananlar yüksek lisans eğitime devam etmektedirler. Yüksek lisansı başarıyla bitirenler doktora için başvurup, kazananlar doktora eğitime devam etmektedirler. Yüksek lisans ve doktora bitirenlerin bir kısmı Türkiye'deki İlahiyat fakültelerinde, bir kısmı ise Kırgızistan'daki ilahiyat fakültelerinde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadırlar. Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde yüksek lisans eğitimi 2015 Yılında daha yeni açıldı ve beş öğrencimiz yüksek lisansı tamamladı.

Bunun dışında fakülteyi bitirdikten sonra Türkiye'deki Haseki Dinî Yüksek İhtisas Merkezlerinden bugüne kadar mezun olan öğrencilerimizin sayısı 14'tür ve aynı merkezlerde 13 öğrencimiz eğitime devam etmektedirler.

Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi mezunları Kırgızistan Müftülüğüne bağlı kurumlarda, ilahiyat fakültelerinde, ortaokul-liselerde, emniyette ve diğer kurumlarda görev yaparak özellikle dinî değerlerin toplumda doğru anlaşılmasında çok önemli katkılar sağlamaktadır. Şimdi Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi mezunları ile ilgili genel bilgiyi tablo şeklinde vermeyi uygun görüyoruz.

IV. OŞ DEVLET ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ MEZUNLARININ İSTATİSTİĞİ:

Yılı	Erkek	Kız	Toplam
1997-1998	30	6	36
1998-1999	31	7	38
1999-2000	29	8	37
2000-2001	34	8	42
2001-2002	22	7	29
2002-2003	28	9	37
2003-2004	15	7	22
2004-2005	9	6	15
2005-2006	14	10	24
2006-2007	13	9	22
2007-2008	9	10	19
2008-2009	5	13	18
2009-2010	11	11	22
2010-2011	7	5	12
2011-2012	19	9	28
2012-2013	Bolonya Sistemine geçildiğinden mezun verilmedi		
2013-2014	8	8	16

2014-2015	7	12	19
2015-2016	29	16	45
2016-2017	19	8	27
2017-2018	23	18	41
2018-2019	12	11	23
TOPLAM	374	198	572

V. YÜKSEK LİSANS-DOKTORA EĞİTİM DURUMU:

Yüksek Lisansı Tamamlayan Öğrenci Sayısı	12
Doktora Eğitimini Tamamlayanların Sayısı	23
Yüksek Lisans Eğitimi Devam Etmekte Olan Öğrenci Sayısı	16
Doktora Eğitimi Devam Etmekte Olan Öğrenci Sayısı	14
TOPLAM	77

VI. DOKTORASINI TAMAMLAYANLAR:

No	Adı Soyadı	Alanı
1	Niyazalı Aripov	Tefsir
2	Şumkar Masiraliev	Felsefe
3	Zaynabidin Acimamatov	İslam Mezhepler Tarihi
4	Ali Cusubaliev	İslam Tarihi
5	Abdilaziz Kalberdiev	Kelam
6	Meder Kadırov	İslam Mezhepler Tarihi
7	Kubatali Topçubaev	Din Eğitimi
8	Muhammed Mamıtov	Dinler Tarihi
9	Zamira Ahmedova	İslam Tarihi
10	Kuduret Artıkbaev	Hadis
11	Dilaram Akramova	Din Pedagojisi
12	Sayfullah Bazarkulov	Din Pedagojisi
13	Yunus Alimov	Tefsir
14	Kasım Mominov	İslam Felsefesi
15	Bukatiça Akimcan kızı	Din Eğitimi
16	Kubatali Topçubaev	Din Eğitimi
17	Inayatulla Azimov	Arab Dili
18	Babataev Abdıraşit	Din Felsefesi
19	Samagan Mirzaibraimov	İslam Hukuku
20	Mametbek Mirzabaev	Din Sosyolojisi
21	Aytmırza Satıbaldiev	Tefsir
22	Mayram İsabaeva	İslam Hukuku
23	Ermamat Ergeşov	Din Eğitimi

VII. YÜKSEK LİSANSI TAMAMLAYANLAR:

№	Adı Soyadı	Alanı
1	Kubaniç Aydarbekov	
2	Erkinbek Kunduzov	Arap Dili
3	Aziz Taşbolotov	Hadis
4	Davran Koçkorov	Tasavvuf
5	Aziza Ergesova	Sosyoloji
6	Maksat Cumabaev	Din Sosyolojisi
7	Canışbek Ömerov	Din Sosyolojisi
8	Alişer Nazarov	Din Felsefesi
9	Vahid Matkarimov	Fıkıh
10	Özkanbay Zuriddinov	Dinler Tarihi
11	Cıngız Baymurzaev	İslam Hukuku
12	Şirin Coldoşbek kızı	Hadis

VIII. DOKTORAYI DEVAM ETMEKTE OLANLAR:

№	Adı Soyadı	Alanı
1	Erkinbek Kunduzov	Arap Dili
2	Aziz Taşbolotov	Hadis
3	Davran Koçkorov	Tasavvuf
4	Aziza Ergesova	Sosyoloji
5	Maksat Cumabaev	Din Sosyolojisi
6	Canışbek Ömerov	Din Sosyolojisi
7	Alişer Nazarov	Din Felsefesi
8	Vahid Matkarimov	Fıkıh
9	Özkanbay Zuriddinov	Dinler Tarihi
10	Cıngız Baymurzaev	İslam Hukuku
11	Şirin Coldoşbek kızı	Hadis
12	Ayzade Taştanova	İslam Hukuku
13	Elmurat Koçkor uulu	Felsefe
14	Asilbek Abduganiev	Hadis

IX. YÜKSEK LİSANSI DEVAM ETMEKTE OLANLAR:

№	Adı Soyadı	Alanı
1	Kılıç İsmanov	Hadis
2	Nürgül Amanov	Din Felsefesi
3	Tatigül Nurkocoeva	Felsefe
4	Talant Mamitov	İslam Hukuku

5	Turdugül Ökonbaeva	Din Eğitimi
6	Zarnigor Hamidcanova	Hadis
7	Ermek Abdinabi uulu	Tefsir
8	İmanbek Azizilla uulu	İslam Hukuku
9	Üsön Mamatursun uulu	Kelam
10	Abdimacit Bakıbaev	İslam Mezhepler Tarihi
11	Tıñçık Murzaev	Hadis
12	Eldiyar Calilov	Tasavvuf
13	Çarkınay Akılbek kızı	İslam Mezhepler Tarihi
14	Mırzali Begimbaev	İslam Hukuku
15	Kubaniç Abdıraşit uulu	İslam Hukuku
16	Canuzak Turan uulu	Hadis

X. OŞ DEVLET ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİNDE YÜKSEK LİSANSINI TAMAMLAYANLAR:

№	Adı Soyadı	Bitirdiği Yı	Alanı
1	Dilfuza Uzakova	2016-2017	İslam Hukuku
2	Barçınay Kutuyeva	2016-2017	Din Eğitimi
3	Barçınay Dubanayeva	2016-2017	İslam Tarihi
4	Gulmira Halmatova	2016-2017	Din Felsefesi

XI. OŞ DEVLET ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİNDE YÜKSEK LİSANSI DEVAM EDENLER:

№	Adı Soyadı	Alanı
1	Marat Sadırbekov	İlahiyat
2	Aman Jeenbekov	İlahiyat
3	Sadreddin Abduraimov	İlahiyat
4	İbrahim Cumabayuulu	İlahiyat
5	Zaur Begali Uulu	İlahiyat
6	Ömer Varivanov	İlahiyat

XII. TÜRKİYE DİYANET VAKFINA BAĞLI HASEKİ DİNİ YÜKSEK İHTİSAS MERKEZLERİNDEN MEZUN OLANLAR:

№	Adı Soyadı	Bitirdiği Yıl
1	Kılıç İsmanov	2014-2017
2	Doolotbek Amanov	2014-2017

3	Manasbek Maksutov	2014-2017
4	Handillo Nasirullo uulu	2014-2017
5	Sancarbek Tacibaev	2014-2017
6	Talantbek Mamitov	2014-2017
7	Aysuloo Adılbek kızı	2014-2017
8	Kamola Rozuyeva	2014-2017
9	Malika Ismanova	2014-2017
10	Şırmanay Kamalova	2014-2017
11	Gülşan Bakirova	2016-2019
12	Şahsonam Hamidcanova	2016-2019
13	Abdulkadir Abdukamit uulu	2016-2019
14	Mahliyo Talipova	2016-2019

XIII. TÜRKİYE DİYANET VAKFINA BAĞLI HASEKİ DİNİ YÜKSEK İHTİSAS MERKEZLERİNDE EĞİTİME DEVAM ETMEKTE OLAN MEZUNLAR:

№	Adı Soyadı	2019-2020 Eğitim ve Öğretim Yılı
1	Turdakun Temirov	2019-2020
2	Abdimacit Bakıbaev	2019-2020
3	İzotillo Mamadaliev	2019-2020
4	İslomcon Hamrakulov	2019-2020
5	Bekzat Osman uulu	2019-2020
6	Baktıbek Bazarbay uulu	2019-2020
7	Aziz Temir uulu	2019-2020
8	Asan Satarov	2019-2020
9	Muhammedsadık	2019-2020
10	Muhamed Saparali uulu	2019-2020
11	Beyşen Konurbaev	2019-2020
12	Ermek Abdinabi uulu	2019-2020
13	Aziza Bilalidin kızı	2019-2020

XIV. ÇEŞİTLİ FAKÜLTELERDE GÖREV YAPAN OŞ İLAHİYAT MEZUNLARI:

№	Adı Soyadı	Görevi	Alanı
1	Dr.Sayfullah Bazarkulov	Araşan İlahiyat Fak. Dekanı	Din Eğitimi
2	Dr. Bakıt Mirzaraimov	Manas İlahiyat Fak. Dekan Yard.	Dinler Tarihi
3	Yrd. Doç Dr. Muhammed Mamitov	Gaziantep İlahiyat Fakültesi	Dinler Tarihi
4	Yrd. Doç. Dr. Zamira Ahmedova	Gaziantep İlahiyat Fakültesi	İslam Tarihi
5	Yrd. Doç. Dr. Dilaram Akramova	Gaziantep İlahiyat Fakültesi	Din Eğitimi
6	Yrd. Doç. Dr. İnaletullah Azimov	İstanbul Aydın Üniversitesi	Arap Dili
7	Yrd. Doç. Dr. Kudret	Kastamonu Üniversitesi	Hadis

	Artıkbaev		
8	Dr. Yulduz Musahunov	Ardahan İlahiyat Fakültesi	Kelam
9	Dr. Vahit Calilov	İğdır İlahiyat Fakültesi	İslam Felsefesi
10	Dr. Yunus Olimov	Bartın İlahiyat Fakültesi	Tefsir
11	Dr. Kubatali Topçubaev	Tokat İlahiyat Fakültesi	Din Eğitimi
12	Dr. Abdurrahîm Babataev	Manas Ün. Uluslararası İlişkiler	Din Felsefesi
13	Dr. Mamat Mirzaev	İslam Araştırmaları Enstitüsü	Din Sosyolojisi

XV. OŞ İLAHİYAT FAKÜLTESİ VE İMAM HATİP LİSESİNDE GÖREV YAPAN MEZUN ÖĞRENCİLER:

№	Adı Soyadı	Görevi
1	Marat Sadırbekov	İlahiyat Yurdu Belletmen ve İhl'de Öğretmen
2	Zaurbek Begali Uulu	Oş İlahiyat Yayınları Sorumlusu
3	Beşen İmatov	Bilgisayar Sorumlusu
4	Danagül Tölögonkızı	Kütüphane Sorumlusu
5	Cenişbek Elbolduev	İhl Müdür Yardımcısı
6	Sadreddin Abduraimov	İhl Arap Dili Öğretmeni (Haseki Mezunu)
7	Aman Jeenbekov	İhl Meslek Dersleri Öğretmeni
8	İbrahim Cumabayuulu	İhl Belletmen
9	Esenali Saliev	İhl Belletmen
10	Tolgonay Orozalieva	İhl Kız Belletmen
11	Meerim Akılbekki	İhl Kız Belletmen

XVI. OŞ İLAHİYAT MEZUNLARINDAN BIŞKEK'TE GÖREV YAPAN MAHALLİ DİN GÖREVLİLERİ:

№	Adı Soyadı	Bölgesi	Görevi
1	Ulan USUPOV	Bişkek Bölgesi	İslam Üniver. Öğretim görevlisi
2	Tınarbek ABAMÜSLİMOV	Bişkek Bölgesi	Çüy İl Kadılığı Hizmetiçi Eğitim Koord.
3	Nurlan SULEYMANOV	Çüy Kadılığı	Çüy İl İssik-Ata İlçesi İmam-Hatip
4	Bolotbek KULUYEV	Bişkek Bölgesi	İmam-Hatip
5	Ulan RISMENDİYEV	Isık-Göl Bölgesi	Isık-Göl İl Kadılığı Kadı Yardımcısı
6	Nurayım SAPARBAY KIZI	Bişkek Bölgesi	Kur'an Kursu Öğretmeni
7	Cemile ABDUKAYUMOVA	Bişkek Bölgesi	Kur'an Kursu Öğretmeni
8	Zeynegül ŞAYLOBAYEVA	Çüy Bölgesi	Kur'an Kursu Öğretmeni
9	Dilnaza RAHMATULLAYEVA	Bişkek Bölgesi	Kur'an Kursu Öğretmeni
10	Mirgül BEKMURZAYEVA	Bişkek Bölgesi	Kur'an Kursu Öğretmeni
11	Almaz RISALİEV	Issık-Göl Bölgesi	İmam-Hatip
12	Şükür ŞERMATOV	Bişkek Bölgesi	Din Komisyonu'nda Müfettiş
13	Nazima JEENALI KIZI	Talas Bölgesi	"Halima İnaya" medrese K.Kursu Öğrt

14	Aybek TİLEKMATOV	Bişkek Bölgesi	Din Komis araştırma merk. başuzman
15	Asan SAİPOV	Bişkek Bölgesi	Çüy İl Kadılığ Kadı Yardımcısı

**XVII. KIRGIZİSTAN OŞ GÜNEY BÖLGESİNDE MAHALLİ DİN HİZMETİ
GÖREVİNDE BULUNAN OŞ İLAHİYAT MEZUNLARI:**

№	Adı Soyadı	Bölgesi	Görevi
1	Sabır Abdır Rahmanov	Batken Bölgesi	Kademçay İmam-Hatip
2	Yunus İsmailov	Celal-Abad Bölgesi	Celal-Abad İli Suzak Başımam
3	İmanali Matraimov	Oş Bölgesi	Oş İl Kazıyatı Çalışanı
4	Latifcan Ahmatalliev	Oş Bölgesi	Alayku İmam-Hatip
5	Zaripbek Şermatov	Oş Bölgesi	Oş Gelecek Mescidi İmam
6	Altunbek Koçkor uulu	Oş Bölgesi	Gülce İmam-Hatip
7	Abdusattar Cakırov	Batken Bölgesi	Batken Kadı Yrd.
8	Gülmira Halmatova	Batken Bölgesi	Kızılkaya Kur'an Kursu Öğr
9	Mansur Eşenov	Oş Bölgesi	Oş İmam-Hatip
10	Rana Zakirova	Oş Bölgesi	Oş Kur'an Kursu Öğretmeni
11	Abdulmalik Tursunbekov	Oş Bölgesi	Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi
12	Cemaleddin Sultanov	Oş Bölgesi	Aravan Medresesi Kur'an Öğrt.
13	Börümüammed Esenov	Oş Bölgesi	Din Komisyonu Uzmanı
14	Kubaniçbek Tokonov	Celal-Abad Bölgesi	Celal-Abad Çatkal İlçesi İmam
15	Ömer Kalbaev	Oş Bölgesi	Oş İl Kazıyatı Çalışanı
16	Azamatcon Abdullaev	Batken Bölgesi	Kızılkaya İmam-Hatip
17	Mirratbek Arzıev	Celal-Abad Bölgesi	Celalabad İmam-Hatip
18	Canibek Apazov	Oş Bölgesi	Kurşab İmam-Hatip
19	Nazira Üsön kızı	Oş Bölgesi	Gelcek Kız Medresesi
20	Ferhat Adilbek uulu	Oş Bölgesi	Din Komisyonu Uzmanı
21	Süyün Aşbaev	Oş Bölgesi	Gülce İmam-Hatip
22	Talantbek Toichiev	Batken Bölgesi	İmam-Hatip
23	Abdunnebiy Habibuvaev	Oş Bölgesi	Özgen Medrese Yöneticisi
24	Nargiza Abhparova	Oş Bölgesi	Nogat Medresesi
23	Siracidin Zulpukarov	Oş Bölgesi	Oş Kadiyatı İmam
24	Munarbek Akmatov	Oş Bölgesi	Erdem Camii İmamı
25	Niyazali Aripov	Oş Bölgesi	Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

Sonuç

Türkiye Diyanet Vakfının hem maddî, hem de manevî desteği ile açılan Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Orta Asya'da açılan ilk ilahiyat fakültesidir. Daha sonra Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbeycan gibi Türk Devletlerinde de ilahiyat fakülteleri açıldı. Fakat bazı nedenlerden dolayı o ülkelerdeki ilahiyat fakülteleri kapandı. Türkiye Diyanet Vakfı tarafından Orta Asya'da ilk açılan Oş Devlet Üniversitesine bağlı İlahiyat Fakültesi günümüzde de başarıyla eğitimi devam ettirmektedir. Fakülteyi

başarıyla mezun olanlar Yüksek lisans ve Doktora eğitimine devam etmektedirler. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Doktorayı bitiren mezunlarımızın bir kısmı kendi fakültemizde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadırlar. Bir kısmı Kırgızistan'daki diğer ilahiyat fakültelerinde, bir kısmı da Türkiye'deki ilahiyat fakültelerinde öğretim üyesi olarak çalışmaktadırlar. Mezunlarımızın bir kısmı Kırgızistan Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı müftülüklerde çalışmaktadırlar. Ülkemizdeki ortaokul ve liselerde din dersi daha yeniden projelendirildiği için ortaokul liselerde çalışan mezunlarımızın sayısı şimdilik azdır. Gelecekte din dersi ortaokul ve liselerde tam olarak girdiği zaman mezunlarımız için istihdam meselesi hemen hemen çözülmüş olur.

İlahiyat fakültesinin Oş gibi bir yerde açılması büyük öneme sahiptir. Çünkü Oş şehrinin çok derin tarihî geçmişi mevcuttur. Coğrafi olarak Oş şehri Fergana vâdisi sınırları içerisinde yer almaktadır. Özellikle Sâ mâniler ve Karahanlılar döneminden itibaren bu bölgelerde İslam dini yayılmış ve Sirâcüddin el-Ûşî, İmam Serahsî, Kadıhan el-Ûzcendî gibi büyük İslam âlimleri yetişmiştir.

Türkiye Diyanet Vakfı hiç bir menfaat beklemeden Oş İlahiyat Fakültesinin eğitimine bugüne kadar büyük katkılar sağladı ve günümüzde de aynı temple devam etmektedir. Kırgız toplumunun dinî yönden aydınlanmasında Oş İlahiyat Fakültesinin katkısı bundan sonra da artacaktır diye inanıyoruz.

ÇEŞMELERDE MAŞALLAH'IN YERİ:

SAFRANBOLU ÖRNEĞİ

Zeliha Mahinur AYDINLATAN¹

Dr. Zeynep Mehlika ULUÇAM KIRBAĞ^{}**

Özet

Anadolu'nun birçok bölgesinde yer alan mimari eser, kültürel değerlerin ve dini inançların geleceğe aktarılmasında önemli role sahiptir. Safranbolu'da bulunan yapıların da bu duruma örnek teşkil ettiği görülmektedir.

İlçedeki sivil ve dini mimarinin yanı sıra su mimarisi, özellikle çeşmeler, bezemeleriyle adeta birçok değeri günümüze ulaştırma görevini üstlenmektedir. Bu süslemelerin inançlarla ilişkisini çeşmelerin kilit taşlarında yer alan “ ما شاء الله ” (maşallah) ile açıklamak mümkündür. Bu tezyinat İslam inancının kültüre, kültürün de mimariye yansımalarıdır.

Nazar değmesine engel olduğuna inanılan maşallah ünleminin Kur'an ve hadislerdeki yeri tetkik edildiğinde, çeşme motiflerine konu olması yadsınamayacak bir durumdur. Zira söz konusu ifadeye, Kur'an-ı Kerim'de toplam beş müstakil surede rastlanır. Aynı zamanda nazar ve nazardan korunma meselesinin hadislerde de yer aldığı görülür. Buna örnek teşkil eden rivayetlerden biri de İbrahim, İshak ve İsmail peygamberlerin göz değmesinden/nazardan Allah'a sığındığı bahsidir.

İslam dinin temel kaynaklarında yer alan nazar ve nazardan korunma vesilesinin çeşmelerde yer alma sebebi sadece bezeme amaçlı değildir. Süsleme kompozisyonunda bu yazının yer almasını iki şekilde yorumlamak mümkündür. Bunlardan ilki, yapıları, kötü, kıskanç veya beğeni dolu bakıştan sakınma, ikincisi ise çeşmeden akan suyun bereketli olması ve kurumaması temennisidir.

Anahtar Kelimeler: Maşallah, Safranbolu, Çeşme.

The Place Of Mashallah İn Fountains

Zeliha Mahinur AYDINLATAN*

Dr. Zeynep Mehlika ULUÇAM KIRBAĞ**

Abstract

Architectural works in various regions of Anatolia have an important role in terms of transferring cultural values and religious beliefs to the future. It is seen that the structures in Safranbolu serve as an example for this situation.

In addition to the civil and religious architecture in the district, aqua architecture, especially fountains, has brought many values to the present with their ornaments. It is possible to explain the relationship between these ornaments and beliefs with “ ما شاء الله ” (mashallah) seen on the keystones of the fountains. This decoration is the reflection of Islamic belief on culture and the culture on the architecture.

When the place of mashallah exclamation which is believed to prevent the evil eye from being touched, in the Qur'an and the hadiths is examined, it is inevitable for being the subject of fountain motifs. The expression is found in a

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri ABD.
zlhmnrl@gmail.com

^{**} Araştırma Görevlisi Dr., Selçuk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi.
zmulucam@selcuk.edu.tr

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri ABD.
zlhmnrl@gmail.com

^{**} Araştırma Görevlisi Dr., Selçuk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi.
zmulucam@selcuk.edu.tr

total of five independent surahs in the Holy Quran. Moreover, the issue of protection from evil eye is seen in the hadiths. One of the narratives as an example is the statement that the prophets Abraham, Isaac and Ismail took refuge in Allah from the evil eye.

The issue of evil eye seen in the main sources of Islamic religion is not only for ornamentation in the fountains. It is possible to interpret the writing in two different ways. The first is to protect the structures from the poor, jealous or admirable look, and the second is to wish that the water flowing from the fountain is fertile and does not dry out.

Keywords: Masallah, Safranbolu, Fountain.

GİRİŞ

Araştırmanın *amacı* inancın çeşmeler üzerindeki etkisini tespit edip bunları değerlendirmektir. Bu konuya örnek oluşturabilmesi adına da Karabük ili Safranbolu ilçesindeki çeşmelerde yer alan “ما شاء الله” (Maşallah) ünlemi araştırmanın *kapsamını* belirlemiştir.

Söz konusu terimin dini unsurları günümüze taşıyan nitelikte olup olmadığının tespiti için de “nazar” ve “Maşallah” ifadeleri literatürde taranmıştır. Ardından adı geçen terimlerin İslâmiyet’teki yeri tespit edilmek üzere Kur’an-ı Kerim’de yer alan ayetler belirlenmiş, tefsir ve hadis kaynakları incelenerek konu ile ilgili araştırma yapılmıştır. Bulunan bilgiler sonucunda müfessirlerin nazar ve bundan korunmak için maşallah ünleminin İslamiyet’te yeri olduğu konusunda yorumda buldukları tespit edilmiştir.

Literatür taraması sonrasında Safranbolu’da yapılan yerinde incelemelerde çeşmelerde nazarlık için Maşallahın kullanıldığı belirlenmiştir. Ancak hem araştırmanın sınırlılığını oluşturması adına hem de günümüze hiç deforme olmadan ulaşan istifleme şekilleri damla motifli nazarlıklar örnek olarak seçilmiştir.

İnsan, var oluşundan itibaren yaşamak adına temel fiziksel ihtiyaçlarını giderebilme içgüdüleriyle hareket ederek gelişimini sürdürmektedir. Bu süreç içerisinde inançları, kültürel birikimleri gibi yaşam alışkanlıkları hakkında ipucu oluşturacak tarihi eserleri de kendinden sonraki nesillere bırakmış ve bırakmaya da devam etmektedir. Anadolu’nun neredeyse her yerinde olduğu gibi, Safranbolu da büyük bir cömertlikle, bereketli topraklarında böyle eserlere ev sahipliği yapmaktadır.

UNESCO tarafından evlerinin tipolojik özelliğinden dolayı 1994’de Dünya Mirası Listesi’ne eklenen Safranbolu’da turizmin ekonomiye büyük bir katkısı bulunmaktadır². Ancak Safranbolu sadece evleriyle değil dini mimarisi ve su yapılarıyla da geçmişten günümüze kültürel değerleri aktarmaktadır. Coğrafi konumun etkisi bir yana özellikle suyun bol oluşu tarih boyunca ilçede su yapılarının inşasını kolaylaştırmaktadır. Elbette çeşmeler bu yapılanmada yadsınamaz bir öneme sahiptir. Safranbolu’da sokakların kesişim yerlerinde, konakların avlularında, Eski Çarşı’nın çoğu sokağında farklı boyutta ve farklı tipolojide çeşmeler bulunmaktadır.

Çeşmeler, dönemin başkenti İstanbul başta olmak üzere Anadolu’nun birçok yerinde sadaka-i cariyeye amacıyla inşa edilmeye başlamış ancak zamanla anıtsal birer yapı özelliği kazanmıştır. Bu yüzden çeşitli sanat akımlarının da etkisiyle çeşmelerin, alınlık, sütünce veya aynalık gibi bölümlerine nakşedilen bezemelerin de önemi artmıştır. Safranbolu’da ise günümüze ulaşan çeşmeler, batılılaşma dönemi etkisinde

² İbrahim Canbulat, “City of Safranbolu”, *UNESCO World Heritage in Turkey* (2016): 225.

bezenmiştir³. Abartılı kaplarla tasarlanan şükûfelerin, “S” ve “C” kıvrımlarının sıkça kullanıldığı motiflerin yanı sıra Arap harfleriyle yazılan “Maşallah” lar da süslemelerde yerini almıştır. Bunların çoğu damla formu oluşturmuştur⁴. İstisna olarak Kâhya Sarialtın Çeşmesi’ndeki gibi farklı kompozisyonlar içerisinde de tercih edilmiştir (Fotoğraf 9).

Safranbolu’da yapılan saha çalışmalarında günümüze herhangi bir deformeye uğramadan ulaşan “Maşallah” yazısının oluşturduğu altı çeşmeye rastlanmıştır. Bu çeşmeler: Tuzcu Pınar (H.1229/Fotoğraf 1), Şükrü Efendi (H.1343/Fotoğraf 2), Ceviz Sadıkası (Fotoğraf 5) ve Köprülü Çeşmesi (Fotoğraf 6)’ dir.

Maşallah olarak isimlendirilen kelime, Arapça kökenlidir ve üç unsurun birleşmesi ile oluşmuştur. Bunlardan ilki Arapçada şart edatı olan ve “-se, -sa” anlamı veren ما edatıdır. İkincisi ise, مشيئة (meşîet) kökünden gelen⁵ ve “irade etmek,⁶ istemek, dilemek” anlamlarına gelen شاء (şâe) filidir. Sonuncu unsur ise literatürde lafzatullah olarak bilinen “Allah”ın isimlerinden olan الله ismidir. Sonuç itibari ile ortaya “Allah dilerse, Allah isterse” anlamlarına gelen ما شاء الله (maşallah) terimi çıkmıştır.

Maşallah kelimesi günlük hayatımıza yer etmiş terimlerden biridir. Genellikle çok beğenilen, sevilen, bitmesi/yok olması istenmeyen şey ya da durumların başına bir musibet gelmemesi için söylenmektedir. Bunun altında yatan temel sebep ise sevilen, beğenilen o şeye nazar değmesini/göz değmesini engellemektir.

Nazar kelimesi de tıpkı maşallah gibi Arapça kökenli bir kelimedir. نظر (N-Z-R) kökünden gelen bu kelime, “gözle görmek, bir şeye dikkatlice bakmak” gibi anlamlar taşımaktadır.⁷ Günümüz Türkçesinde de “bazı kişilerin, canlı cansız her türlü varlığa kıskançlık veya hayranlıkla baktığında, kötülük getirdiğine inanılan, kişideki uğursuzluk” anlamında kullanılmaktadır.⁸

I- İslâmiyet’te Nazarın Yeri:

1- Kur’an-ı Kerim’de Nazarın yeri:

Nazar, konumuz çerçevesindeki anlamıyla (göz değmesi) Kur’an-ı Kerim’de yer almamaktadır. Fakat bazı müfessirler, Kalem Suresi 51.ayetin⁹ “gözleri ile seni devireceklerdi” kısmının tefsirinde, konuyu nazar ile bağdaştırmaktadır. Bu tartışmalı olan mevzuyu Râzi¹⁰ iki açıdan da değerlendirmektedir. Ona göre, kimileri, bu ayeti, göz değmesi/nazar anlamda yorumlamaktadır. Bu durumda Râzi eserinde, nazarın var olup olmadığını, varsa nasıl bir etkiye sahip olduğunu tartışmaktadır.

³ Ertürk Bölükbaşı, A. Esra, “Safranbolu Çeşmeleri Üzerine Tipolojik Bir Yaklaşım”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 9/10 (2014): 233-251.

⁴ Safranbolu’da motif oluşturan yazı örnekleri için bkz. Kırbağ, U., Zeynep, Mehlika. (2019). *Safranbolu’da Bulunana Tarihi Eserlerdeki Süsleme Tasarım Örnekleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya. 420-435

⁵ M. Kâmil Yaşaroğlu, “Maşallah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28: 104.

⁶ Ahterî Mustafa b. Şemsüddîn Karahisârî, *Ahterî Kebîr*, (İstanbul: Osmanlı Yayınevi, 1978), 420.

⁷ Muhammed b. Mükerrrem b. Ali, Ebu’l Fadl ve dğr., *Lisânü’l Arabi*, (Beyrut: Dâru’s Sadr, 1414/1993), 5:215.

⁸“Güncel Türkçe Sözlük”, Türk Dil Kurumu, erişim: 23 Kasım 2018, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5bf7feee2de1a6.93063528

⁹ “O inkâr edenler Zikr’i (Kur’an’ı) işittikleri zaman, neredeyse seni gözleriyle devirireceklerdi...” Kalem Suresi 68/51.

¹⁰ Râzi için Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Fahreddin er-Râzi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 12: 89.

Müfessir öncelikle nazarın varlığını reddedenlerin görüşünü değerlendirmiştir. Bu görüşü savunanlar, “bir cismin başka bir cisme etkisi o maddeye temas ile gerçekleşebilir. Oysaki ayette temas söz konusu değildir” şeklinde bir yorum getirmiştir. Râzi bu görüşe karşılık insanın ruhtan ve bedenden ibaret olduğunu açıklamıştır. Sonrasında da ruhların mahiyetlerinin farklı olması sonucu, kişilerin ayrılmaz vasıfları ve eseri açısından farklı olduklarını savunmuştur. Buna ilaveten, bazı ruhlar ve nefisler için, temassız özel bir etkinin bulunmasının oldukça doğal olduğunu vurgulamıştır. Böylece nazarın var olduğunu ispatlayan Râzi, sonrasında da nazarın nasıl gerçekleştiğinin izahına geçmiştir. Nazarın gerçekleşmesinin de yine insanın huyunun ve mizacının hususi bir tesiri olarak yorumlayan müfessir, özel bir şekil üzere meydana gelen bu durumun imkânsız olmadığını vurgulamıştır¹¹.

Müfessirlerden İsmail Hakkı Bursevî¹² nazarın gerçekleşme sebebini tefsirinde, Allah’ın sanatı olduğunu unutarak gaflet içinde bir şeye bakan kişinin, bakılan şeye hastalık getirmesi olarak tanımlamıştır. Bazılarının da nazarın gerçekleşme şeklini bir şeye bakanın gözünden zehirli bir gücün çıkarak, baktığı şeye ulaşması, bunun sonucunda da baktığı şeyin ölmesi, hastalanması ya da telef olması şeklinde izah ettiğinden söz etmiştir.¹³

Çağdaş müfessirlerden Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır¹⁴ nazarın gerçekleşmesini hak olarak gören âlimlerdendir. Ona göre nazar, öfkenin insan bedenine bir etkisi olduğu gibi, gözlerin de bakışlarına göre, baktığı şeye iyi veya kötü bir etkisi mevcuttur. Müfessir bu bakışların kimisinin etkisini “*Kimi elektrik gibi dokunur, çarpar, mıknaşlar, manyetize eder; kimi tutkun olur, kimide aldığı etkiyle kıskançlığından bir öfkeye düşer, türlü türlü suikastlara, tuzaklara kalkışır*” şeklinde ifade etmektedir. Müfessir ardından, bu etkinin gerek maddi gerek manevi olsun, hedefine ulaştığı zaman, bunun göz isabet etmesi, göz değmesi veya nazar olarak adlandırıldığından bahsetmektedir.¹⁵

Yine müfessirlerden İbni Kesir,¹⁶ bu ayeti nazar olarak yorumlamış ve nazarın hak olduğuna dair eserinde on beş farklı hadis rivayetine yer

vermiştir¹⁷. Aynı şekilde Kurtubî’nin¹⁸ de tefsirinde bu ayeti nazar/göz değmesi anlamı vererek değerlendirdiği görülmektedir.¹⁹

2- Hadislerde Nazarın yeri:

¹¹ Fahrüddin er-Râzi, *Mefâtihu’l Gayb*, (Beyrut: Dâr İhyâü’t-türâs el-Arabî, 1420/1999), 30: 618.

¹² İsmail Hakkı Bursevî için Bkz. Ali Namlı, “İsmail Hakkı Bursevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 23: 102.

¹³ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu’l Beyan Tefsiri*, (İstanbul: Damla Yayınevi, 2012), 8.Baskı, 9:241.

¹⁴ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır için Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Elmalılı Muhammed Hamdi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 11: 57-58.

¹⁵ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, (İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, tsz.), 8:

¹⁶ İbni Kesir için Bkz. Abdülkerim Özaydın, “İbn Kesir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 20: 132.

¹⁷ Ebu Fera’ İsmail b. Ömer b. Kesir, *Tefsîru’l Kur’ani’l Azîm*, (Beyrut: Dâru’l Kitab el-İlmiyye, 1419/1998), 8:219-224.

¹⁸ Kurtubî için Bkz. Tayyar Altıkulaç, “Kurtubî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26: 455.

¹⁹ Ebi Bekir b. Ferh el-Ensâri Şemseddin el-Kurtubî, *el-Câmiu’l Ahkâmu’l Kur’an*, (Kahire: Dâru’l Ketebî’l Mısriyyete, 1384,1964), 18:256.

Nazarın/göz değmesinin İslâmiyet'teki yerine hadisler bağlamında bakıldığında ise, bu konu ile ilgili çeşitli hadis rivayetlerinin mevcudiyetinden söz etmek mümkündür. Örneğin Ebu Hureyre'den gelen bir rivayette Nebi (sav) şöyle buyurmaktadır: “Göz değmesi (nazar) haktır (gerçektir)”²⁰.

Yine Hz. Âişe, Rasulüllah'ın (sav) “ (Göz değmesinden) Allah'a sığınım, çünkü nazar haktır” dediğini rivayet etmiştir²¹. Bir başka hadis de Ubeyd b. Rıfaa'dan gelmiştir. O Peygamberimiz'in (sav) şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Esmâ bnt. Umeyy, Rasûlullah'a (s.a.v), (bir gün gelerek) söyle dedi: - “Ya Rasûlullah, Cafer'in oğullarına nazar (göz değmesi) tesir ediyor. Onlara rukye yapayım mı (şifa için dua okuyayım mı)?” Rasulüllah (s.a.v) dedi ki: Evet, (oku). Eğer kaderle yarışacak bir şey olsaydı, muhakkak nazar onu geçerd”²².

İbni Abbas'tan gelen bir rivayette de şöyle geçmektedir: “Rasûlullah (s.a.v.) Hasan ve Hüseyin için dua ederek şöyle buyurmuştur: “ Siz ikiniz için, Allah'ın kelâmı ile her türlü şeytandan, her haşarattan ve her göz değmesinden/nazardan Allah'a sığınırım.” Hatta bu konuda İbrahim, İshak ve İsmail peygamberlerin de bu şekilde Allah'a sığındığı rivayet edilmiştir²³.

Bu rivayetlere benzer başka rivayetler de mevcut olup, nazarın hak olduğu ya da nazar değmesine karşılık bundan kurtulmanın nasıl olacağına dair gelen bu hadisler tevatür²⁴ seviyesine ulaşmamış, ahâd rivayetlerdir²⁵. Ancak bu hadislerin sahih hadislerde açıkça yer alması hasebi ile Ehl-i Sünnet âlimlerinin nazar konusunda ittifak ettikleri görülür. Âlimlerin nazarı kabul etmelerinin diğer nedenleri de Kur'an ilkeleri ile çelişmemesi ve nazarın gerçekleşebilmesinin aklen mümkün olmasıdır²⁶.

II- Maşallah teriminin İslâmiyet'te Yeri:

1- Kur'an-ı Kerim'de Maşallah teriminin yeri:

Kur'an-ı Kerim'de maşallah terimi ما شاء الله şeklinde toplam beş müstakil surede zikredilmektedir. Bunlardan dört tanesi Arapçada-dan başka/hariç anlamı veren الّا (illâ) ile birlikte الّا ما شاء الله (illâ Maşallah) şeklinde gelmiştir. Bu ayetler, Enam Suresi 6/128.ayet, A'raf Suresi 7/188.ayet, Yunus Suresi 10/49.ayet ve Âlâ Suresi 87/7.ayettir. İlgili ayetlerde الّا ما شاء الله (illâ Maşallah) terimi ayetlere, “Allah'ın dilemesi hariç” anlamı katmaktadır.

Konumuz ile ilgili diğer ayet ise Kehf Suresi 39.ayettir²⁷. Burada maşallah hiçbir ek almadan gelmiş ve ayet meallerinde maşallah olarak çevrilmiştir. Söz konusu ayetin geçtiği kıssanın özeti şu şekildedir:

Allah'ın kendisine iki bağ verdiği, çeşitli üzümlerle donatıp; çevrelerini hürmalıkla ve aradan akan bir nehirle ihsanda bulunduğu bir kişinin kıssasıdır. Bu zat, bağlarından başka gelire de sahip olmanın verdiği gururla, arkadaşına malca ve evlatça kendisinin daha üstün olduğunu vurgulayarak bahçesine

²⁰ Muhammed b. İsmail Ebu Abdullah el-Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, Thk. Muhammed b. Nâsır en-Nâsır, (Dimâşk: Dâr Tavgu'n Necâh, 1422,2001): Tıb 35 (No: 5740), 7:132. ; İbni Mâce Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid, *Sünen Ebu Mâce*, Thk. Muhammed Abdu'l Bâkî, (Kahire: Dârl İhyâü'l Kitâb el-Arabiyye,): Tıb 32 (No:3507), 2:1159.

²¹ İbni Mâce, *Sünen Ebu Mâce*, (No: 3508), 1159.

²² Muhammed b. İsa b. Musa b. Sevre El-Dehhâk et-Tirmîzi, *Câmiu'l Kebîr*, Thk. Beşşar Avvâd Ma'rif, (Beyrut: Dâr el-Garbi'l İslâmî, 1998): Tıb 17 (No:2059), 3:463.

²³ Tirmîzi, *Câmiu'l Kebîr*, (No: 2060), 464.

²⁴ Tevâtür hadis için bkz. Talat Koçyiğit, *Hadis Usulü*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967), 35.

²⁵ Ahâd rivayetler için bkz. Koçyiğit, *Hadis Usulü*, 86-87.

²⁶ Muharrem Kuzey, *Kur'an ve Sünnette Nazar* (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2007), 66-68.

²⁷ “Bağına girdiğin zaman 'Mâşaallah, Allah'tan başka kuvvet sahibi yok' deseydin ya...” Kehf 18/39. Bkz. Elmalılı Hamdi Yazır, *Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali*, (İstanbul: Merve Yayınları, 2002), 231.

girmiştir. Yine gururla arkadaşına: “Bu bağın hiçbir zaman yok olacağını sanmam. Kıyametin de kopacağını sanmam. Kopsa da Allah bana daha iyisini verecektir” gibi sözler sarf etmiştir. Arkadaşı da Ona: “Keşke bağına girdiğinde **maşallah**, kuvvet yalnızca Allah’ındır deseydin ya” diyerek bir hatırlatmada bulunmuştur. Ancak arkadaşının tavsiyesine aldırmayan adamın akıbeti hiç de hoş olmamış, bağı bir gecede viran olmuştur.

İlgili kısmın tefsirine gelince, müfessirlerden Taberî, arkadaşına öğüt veren kişinin “Bahçene girdiğin zaman Maşallah deseydin ya” sözünü şu şekilde yorumlamıştır: “Her ne kadar mal ve evlat bakımından benden üstün olsan da, bahçende gördüğün ve beğendiğin manzara karşısında “Maşallah, (Allah’ın dilemesi ile oldu)” demen gerekmez miydi?²⁸” Müfessirin yorumundan anlaşılacağı üzere beğenilen, hoşlanılan şeyin karşısında Maşallah demenin önemi vurgulanmaktadır.

Yine aynı şekilde müfessirlerden İbni Kesir’in söz konusu ayette geçen maşallah sözünü, bazı Selef âlimlerinin, beğenilen / hoşlanılan bir şeyin veya malın veya evladın halinden dolayı söylenmesi gereken söz olarak yorumladığı görülmektedir²⁹.

Zemahşeri’nin de aynı ayetin yorumunda maşallahın bir emir olduğunu ifade ettiği, maşallahın anlamına da “bir şey Allah isterse olur” anlamı hamlettiği dikkat çekmektedir³⁰.

2- Maşallah İfadesinin Hadislerde Yeri:

Maşallah ifadesinin kullanılmasını tavsiye eden bazı hadisler mevcuttur. Örneğin, Enes b. Malik şöyle rivayet etmiştir: “Rasulullah (sav) buyurdu ki: “Kim şaşılacak/beğenilecek bir şey görürse, Maşallah, la kuvvete illa billah desin”³¹.

Yine Ebi Musa’dan rivayetle Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Bir kişi bir yere girdiğinde veya bir yerden çıktığında “ بِسْمِ اللّٰهِ مَا شَاءَ اللّٰهُ لَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِ ” (Bismillah maşallah la kuvvete illa billah” desin. (Kim böyle söylerse) şeytanlar onun ellerinin arasından kaçıp gider ve Allah o (kişiye) bereket indirir”³².

Hız. Âişe de konu ile ilgili şu hadisi rivayet etmektedir: “ Bir kişi bir yerden çıktığında “bismillah” derse melekler ona: “hidayete erdin” derler, “maşallah” derse melekler: “(bu sana kötülöklere karşı) yeterli oldu” derler, “la kuvvete illa billah” derse de: “tehlikelerden korundun” derler³³.

Başka bir rivayette de Eşheb, Malik’ten rivayetle: “Evine giren her bir kimsenin maşallah sözünü söylemesi gerekir” dediğini nakletmiştir. İbn Vehb de Hafı b. Meysere’nin kendisine şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ben, Vehb b, Münebbih’in kapısı üzerinde ‘Maşallah, Allah’ın yardımı olmadan hiç bir şeye güç yetirilmez’ yazılı olduğunu gördüm”³⁴.

Sonuç:

²⁸ Ebu Cafer et-Taberî, *Câmiu’l Beyân an Te’vilü’l Kur’an*, Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, (: Dâr Hicru li’t Tabâati ve’n Neşr, 1422/2001), 15:264.

²⁹ İbni Kesir, *Tefsîru’l Kur’ani’l Azîm*, 5:143.

³⁰ Ebu’l Kasım b. Muhammed b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavamid et-Tenzil*, (Beyrut: Dâru’l Kitab el-Arab’i, 1407/1986), 2:723.

³¹ Ebu’l Hasan Nureddin Ali b. Ebi Bekir b. Süleyman el-Haysemî, *Mecmaü’z Zevâid ve Menbeu’l Fevâid*, (Kahire: Mektebetü’l Kutsî, 1414/1994), 5: 109.

³² Muhammed b. Alân es-sâdikî el-Mekkî, *Fütûvâti’l Rabbâniyyeti alâ’l Ezkâr en-Nevâiyye*, (Mısır: Câmiiyyeti’n Neşri ve’t Te2viliyyetin El-Ezheriyyeti,), 1:243.

³³ Kurtubî, *el-Câmiu’l Ahkâmu’l Kur’an*, 1:407.

³⁴ Kurtubî, *el-Câmiu’l Ahkâmu’l Kur’an*, 1: 406.

Bir kişinin çok beğenilen, güzel bulunan başka bir şeye ya da kişiye bakarak, farkında olmadan karşı tarafa göndermiş olduğu enerji ile o şeyi/kişiyi olumsuz etkilemesi olayı nazarı tanımlamaktadır. Göz değmesi olarak da bilinen nazarda kötü niyet olması şart değildir. İslamiyet'te de gerek ayet yorumları olan tefsirlerde gerekse hadislerde nazarin hak/gerçek olduğu yer almaktadır.

Dinimizce de varlığı kabul gören bu olumsuz enerjinin önüne geçebilmek, yine ayet ve hadis rivayetleri doğrultusunda mümkün görülmektedir. Güzelliği/hoşluğu ile var olan ve nazar değmesine hedef olan şey, şüphesiz ki Allah tarafından bahşedilmiş bir güzelliştir. Müslüman bir kişinin, onu veren Rabbin geri almaya da kadir olduğunun, Allah dilemedikçe bu güzelliğin ebedi olamayacağını bilincinde olması gerekmektedir.

Bu noktada ancak Allah'ın dilemesi ile beğenilen şey ya da kişiye bir zarar gelmeyeceğini bilen kişinin "maşallah" ifadesini kullanması gerekir. Zira Allah'ın dilediği şey anlamını taşıyan bu ifadenin, ayet ve hadis rivayetleri doğrultusunda koruyucu özelliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır.

KATALOG

Fotoğraf 1- Tuzcu Pınar Çeşmesi

Fotoğraf 2- Şükrü Efendi Çeşmesi

Fotoğraf 3- Tuzcu Pınar Çeşmesi Nazarlığı

Fotoğraf 4- Şükrü Efendi Çeşmesi Nazarlığı

Fotoğraf 5- Ceviz Sadıkası Çeşmesi

Fotoğraf 6- Köprülü Çeşmesi

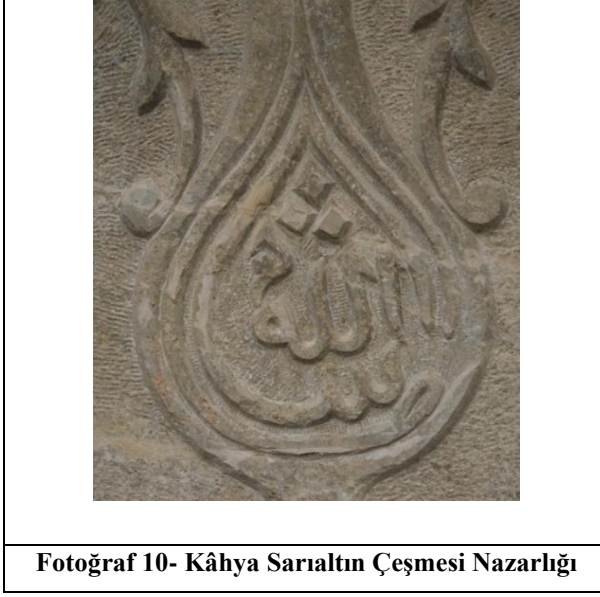
Fotoğraf 7- Ceviz Sadıkası Çeşmesi Nazarlığı

Fotoğraf 8- Şükrü Efendi Çeşmesi Nazarlığı

Fotoğraf 9- Kâhya Sarıaltın Çeşmesi

Fotoğraf 10- Kâhya Sarıaltın Çeşmesi Nazarlığı

Kaynakça / Reference

- el-Beğavî, Ebi Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ut. *Meâlîmü't-Tenzîl*. 8. Cilt. Thk. en-Nemr, Muhammed Abdullah v.dğr. Riyad: Dâru Tibye, 1412/1992.
- el-Buhârî, Muhammed b. İsmail Ebu Abdullah. *Sahih-i Buhârî*. Thk. en-Nâsır, Muhammed b. Nâsır. 7. Cilt. Tıb 35 (No: 5740). Dimaşk: Dâr Tavgu'n Necâh, 1422,2001.
- el-Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu'l Beyan Tefsiri*. 9. Cilt. 8. Baskı. İstanbul: Damla Yayınevi, 2012.
- Ertürk, Bölükbaşı, A. Esra. (2014). *Safranbolu Çeşmeleri Üzerine Tipolojik Bir Yaklaşım*. 9/10. International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Ankara:233-251.
- Canbulat, İbrahim. (2016). *City of Safranbolu, UNESCO World Heritage in Turkey 2016*, Ankara: 224-250.
- el-Haysemî, Ebu'l Hasan Nureddin Ali b. Ebi Bekir b. Süleyman. *Mecmaü'z Zevâid ve Menbeu'l Fevâid*. 5. Cilt. Kahire: Mektebetü'l Kutsî, 1414/1994.
- İbn Kesîr, Ebu Fera' İsmail b. Ömer. *Tefsîru'l Kur'ani'l Azîm*. 8. Cilt. Beyrut: Dâru'l Kitab el-İlmiyye, 1419/1998.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lîsanu'l-Arab*. 6. Cilt. Kâhire: Dâru'l-Meârif, 1119/1707.
- İbni Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid, *Sünen Ebu Mâce*, Thk. Abdu'l Bâkî, Muhammed. 1. Cilt. Kahire: Dârl İhyâü'l Kitab el-Arabiyye, tsz.
- İbni Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid, *Sünen Ebu Mâce*, Thk. Abdu'l Bâkî, Muhammed. 2. Cilt. Kahire: Dârl İhyâü'l Kitab el-Arabiyye, tsz.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l Ferec Cemâluddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*. Beyrut: Dâr İbn Hazm, 1423/2002.
- Karahisârî, Ahterî Mustafa b. Şemsüddîn. *Ahterî Kebîr*. İstanbul: Osmanlı Yayınevi, 1978.
- el-Kurtubî, Ebi Bekir b. Ferh el-Ensârî Şemseddîn. *el-Câmiu'l Ahkâmu'l Kur'an*. 18. Cilt. Kahire: Dâru'l Ketebi'l Mısıriyyete, 1384,1964.
- Kuzey, Muharrem. *Kur'an ve Sünnette Nazar*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2007.
- el-Mekkî, Muhammed b. Alân es-Sâdıkî. *Fütûvâtî'l Rabbâniyyeti alâ'l Ezkâr en-Nevâviyye*. 1. Cilt. Mısır: Câmiiyyeti'n Neşri ve't Te2viliyyetin El-Ezheriyyeti, tsz.
- er-Râzi, Fahrüddîn. *Mefâtihu'l Gayb*. 30. Cilt. Beyrut: Dâr İhyâü't-Türâs el-Arabî, 1420/1999.

et-Taberî, Ebi Cafer Muhammed b. Cerîr. *Tefsîru't-Taberî Câmî'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*. 23. Cilt. Thk. et-Türkî. Abdullah b. Abdulmuhsin Kâhire: Dâr Hicr, 1422/2001.

et-Tirmîzi, Muhammed b. İsa b. Musa b. Sevre El-Dehhâk. *Câmiu'l Kebîr*. Thk. Ma'ruf, Beşşar Avvâd. 3. Cilt. Beyrut: Dâr el-Garbi'l İslâmî, 1998.

Yaşaroğlu, M. Kâmil. "Maşallah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 28: 104-105. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi . *Hak Dini Kur'an Dili*, 8. Cilt, İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, Tsz.

ez-Zemahşerî, Ebu'l Kasım b. Muhammed b. Ahmed. *el-Keşşâf an Hakâiki Gavamid et-Tenzil*. 2. Cilt. Beyrut: Dâru'l Kitab el-Arab'i, 1407/1986.